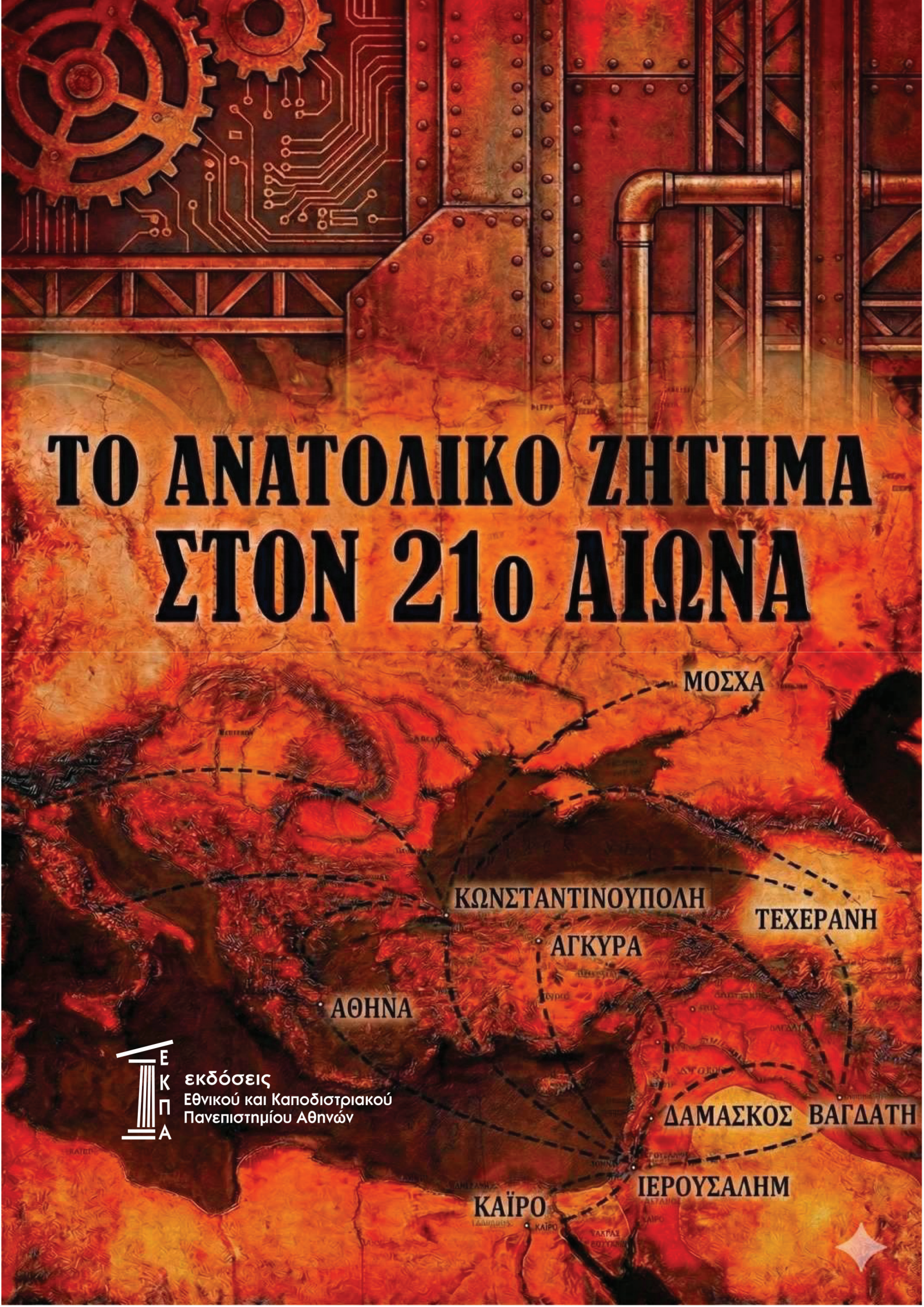

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ

ΜΟΣΧΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

ΤΕΧΕΡΑΝΗ

ΑΓΚΥΡΑ

ΑΘΗΝΑ

ΔΑΜΑΣΚΟΣ ΒΑΓΔΑΤΗ

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

ΚΑΪΡΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

**ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ:
ΟΙ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΗ
ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Πρόλογος από τον Υποστράτηγο κύριο Μιχαήλ Πλουμή PhD, Διοικητή της
Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

Επιστημονική Επιμέλεια και Επίλογος από τον Καθηγητή κύριο Δημήτριο Θωμάκο,
Πρόεδρο του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων και Οργανισμών στο ΕΚΠΑ

ΑΘΗΝΑ 2025

Τίτλος: Το Νέο Ανατολικό Ζήτημα στον 21^ο

Συγγραφέας: Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου

Printed by the Printing Unit of the National and Kapodistrian University of Athens

© 2026 -- National and Kapodistrian University of Athens Press

ISBN: 978-960-466-371-2

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without written permission of the publisher and the author.

Στη σύζυγό μου Χρυσούλα

και στα παιδιά μου,

Γιώργο, Ραφαέλα και Μαρία

Τον άρχοντα τριών δει μέμνησθαι: Πρώτον ότι ανθρώπων άρχει. Δεύτερον κατά νόμους άρχει. Τρίτον ότι ουκ αεί άρχει.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΠΛΟΥΜΗ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	19
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ	
1.1 Περίγραμμα του Προβλήματος	27
1.2 Κύριες Παράμετροι	32
1.2.1 Χωρική	33
1.2.2 Χρονική	34
1.2.3 Πολιτικοστρατιωτική	35
1.2.4 Θρησκευτική	39
1.2.5 Κοινωνικοοικονομική	41
1.2.6 Τεχνολογική	42
1.3 Αποτελέσματα	44
1.3.1 Τουρκία	44
1.3.2 Βαλκάνια	47
1.3.3 Αιγαίο	49
1.3.4 Κύπρος	51
1.3.5 Μέση Ανατολή	55
1.4 Σύνοψη και Ανοικτά Ερωτήματα	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	
2.1 Μεθοδολογία	63
2.1.1 Μεθοδολογικά Εργαλεία	63
2.1.2 Είδη Μεθόδων Πρόβλεψης	64
2.2 Κριτικές Προβλέψεις (Judgmental Forecasts)	66
2.3 Μέθοδοι Κριτικών Προβλέψεων	69
2.3.1 Απλή Κρίση (Unaided Judgement)	70
2.3.2 Αναλογίες (Analogies)	71
2.3.3 Μέθοδος των Δελφών (Delphi Method)	74
2.3.4 Λοιπές Μέθοδοι Κριτικών Προβλέψεων	76
2.4 Δομημένες Αναλογίες (Structured Analogies)	76
2.5 Δομημένες Αναλογίες και Ανατολικό Ζήτημα	79
2.5.1 Φιλοσοφία της Μεθοδολογικής Προσέγγισης	80
2.5.2 Μεθοδολογική Πρακτική	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΑΝΟΔΟΣ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΩΝ	
3.1 Η Έννοια της Αυτοκρατορίας	83
3.2 Αρχαίες Αυτοκρατορίες	87
3.2.1 Αυτοκρατορία Μεγάλου Αλεξάνδρου – Ελληνιστικοί Χρόνοι	87
3.2.2 Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία	90
3.3 Βυζαντινή Αυτοκρατορία	92

3.4	Οθωμανική Αυτοκρατορία	95
3.5	Ρωσική Αυτοκρατορία	101
3.6	Βρετανική Αυτοκρατορία	114
3.7	Αμερικανική «Αυτοκρατορία»	118
3.8	Αυτοκρατορία της Κίνας	130
3.9	Γέννηση και Εξέλιξη Ευρωπαϊκών Οντοτήτων	135
3.9.1	Γερμανία	136
3.9.2	Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)	139
3.10	Σύνοψη - Παρατηρήσεις	146

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

4.1	Γενικό Πλαίσιο	149
4.2	Κύριοι Δρώντες και Επικρατούσες Αντιλήψεις	155
4.3	Γεωπολιτικοί και Οικονομικοί Ανταγωνισμοί	157
4.4	Θρησκευτικές και Πολιτισμικές Αντιθέσεις	178
4.5	Σύνοψη - Συμπεράσματα	197

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΤΟ «ΝΕΟ» ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

5.1	Γενικά	201
5.2	Η Πτώση της Σοβιετικής Αυτοκρατορίας	204
5.2.1	Η Έκπληξη της Κατάρρευσης	204
5.2.2	Η Αναζήτηση των Αιτίων	208
5.2.3	Οι Επιπτώσεις	218
5.3	Το Δράμα των Βαλκανίων	221
5.4	Μέση Ανατολή και «Αραβική Άνοιξη»	232
5.4.1	Γενικά	232
5.4.2	Στρατηγική Αξία της Μέσης Ανατολής	236
5.4.3	Η Αραβική Άνοιξη	241
5.5	Ανατολική Ευρώπη: Το «Μήλο της Έριδας» στον 21 ^ο Αιώνα	250
5.5.1	Γενικά	250
5.5.2	Ανταγωνισμοί για Επιρροή στην Ανατολική Ευρώπη	252
5.5.3	Από τη Συνεργασία στη Σύγκρουση	255
5.5.3.1	Πρώιμη Περίοδος της Ρωσικής Ομοσπονδίας – Επέκταση του NATO	256
5.5.3.2	Περίοδος Putin – Ρωσικές Αντιδράσεις	265
5.5.4	Ουκρανία η Πολύτιμη Νύφη. Η Τελική Ευθεία προς τον Πόλεμο	282
5.5.4.1	Η Ανεξαρτητοποίηση της Ουκρανίας	283
5.5.4.2	Η «Πορτοκαλί Επανάσταση»	292
5.5.4.3	Προς την «Επανάσταση της Αξιοπρέπειας»	295
5.5.4.4	Κατάληψη της Κριμαίας – Συμφωνίες του Minsk	302
5.5.4.5	Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας	317
5.5.4.6	Ο Volodymyr Zelensky Πρόεδρος της Ουκρανίας	322
5.5.4.7	Η Αντίστροφη Μέτρηση Αρχίζει	330
5.5.4.8	Η Έναρξη του Πολέμου	350
5.5.5	Εκλογή Donald Trump – Λήξη του Πολέμου;	352
5.6	Σύνοψη – Συμπεράσματα	358

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ «ΝΕΟΥ»
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ**

6.1	Ανάδυση Νέων Περιφερειακών και Παγκόσμιων Παικτών στην Ευρασία	365
6.1.1	Η χειραφέτηση των Υποζυγίων – Τρίτος Κόσμος και Παγκόσμιος Νότος	365
6.1.2	Τουρκία – Ινδία – Ιράν: Νέοι Περιφερειακοί Δρώντες	375
6.1.2.1	Η Τουρκική Δημοκρατία	376
6.1.2.2	Η Δημοκρατία της Ινδίας	381
6.1.2.3	Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν	384
6.2	Η Ενιαία Χερσαία Μάζα (Connected Landmass)	388
6.2.1	Τα Σύνορα ως Κατασκευή της Διεθνούς Κοινωνίας. Οι Αρχές της Κυριαρχίας και της Αυτοδιάθεσης	389
6.2.2	Η Σημασία των Κοινών Συνόρων με Φιλικές ή Συμμαχικές Χώρες	393
6.2.3	Οι Προσπάθειες Ενοποίησης της Χερσαίας Ευρασιατικής Μάζας – Αντιπαλότητες και Ανταγωνισμοί	398
6.2.3.1	Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (Commonwealth of Independent States – CIS)	398
6.2.3.2	Οργανισμός Συλλογικής Ασφάλειας (Collective Security Treaty Organization – CSTO)	399
6.2.3.3	Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (Eurasian Economic Union – EAEU)	401
6.2.3.4	Οργανισμός Συνεργασίας της Σανγκάης (Shanghai Cooperation Organization – SCO)	403
6.2.3.5	Άξονας Ρωσίας – Κίνας – Ινδίας (Τρίγωνο Primakov)	406
6.2.3.6	Η Ομάδα BRICS (Brazil–Russia–India–China–South Africa)	412
6.3	Η Εγχώρια Παραγωγή	419
6.3.1	Η Αντιστροφή των Δυνατοτήτων	419
6.3.2	Ιστορική Ανασκόπηση μιας Σύγχρονης Παραμέτρου του Ανατολικού Ζητήματος: Η Σημασία της Εγχώριας Παραγωγής	420
6.3.3	Η Εγχώρια Βιομηχανική Παραγωγή ως Θεμέλιο Παγκόσμιας Ισχύος. Το Παράδειγμα της Ρωσίας	425
6.3.4	Κίνα – Ινδία – Τουρκία. Παγκόσμιοι Παραγωγικοί Δρώντες	433
6.4	Σύνοψη - Συμπεράσματα	439

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Η ΓΕΩΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΤΟΥ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ. Η ΕΓΧΩΡΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΩΣ ΥΠΟΜΟΧΛΙΟ
ΤΩΝ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕ-ΩΝ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΙΣΧΥΟΣ**

7.1	Εισαγωγή	447
7.2	Ιστορικές Τροχιές της Βιομηχανικής Ισχύος. Μια Συγκριτική Ανάλυση	449
7.2.1	Από τη Βιομηχανική Επανάσταση στο Τέλος του 20ου Αιώνα	450

7.2.1.1	Η Δυτική Βιομηχανική Ηγεμονία. Βρετανική Αυτοκρατορία και Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής	451
7.2.1.2	Οι Αναδυόμενες Δυνάμεις της Ανατολής. Ρωσική Αυτοκρατορία/ Σοβιετική Ένωση, Ιαπωνία, Κίνα, Ινδία, Ιράν, Τουρκία	455
7.2.2	Η Εποχή του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος. Η Μεγάλη Ανατροπή	465
7.2.2.1	Η Αποβιομηχάνιση στη Δύση	465
7.2.2.2	Η Εκβιομηχάνιση στην Ανατολή	467
7.3	Η Δυτική Αποβιομηχάνιση και Δομικές Προκλήσεις	476
7.3.1	Επιπτώσεις της Αποβιομηχάνισης	476
7.3.2	Πέντε Άξονες των Προκλήσεων της Δυτικής Επαναβιομηχάνισης	477
7.3.2.1	Πρόσβαση και Κόστος Ενέργειας	478
7.3.2.2	Δομή Εμπορίου και Ευπάθειες Εφοδιαστικών Αλυσίδων	479
7.3.2.3	Πρόσβαση στην Τεχνολογία και στο Κατάλληλο Ανθρώπινο Κεφάλαιο	480
7.3.2.4	Αμυντική Βιομηχανία	482
7.3.2.5	Μέγεθος Πληθυσμού (Δημογραφικά Στοιχεία)	483
7.4	Τα Δομικά Πλεονεκτήματα της Ανατολής και η Αναδυόμενη Παγκόσμια Τάξη	484
7.4.1	Συνδεδεμένη Χερσαία Μάζα, Πρόσβαση στην Ενέργεια και Φυσικοί Πόροι	485
7.4.2	Δυναμική Μεταφορά Τεχνογνωσίας και Καινοτομίας	486
7.4.3	Ανθρώπινο Δυναμικό και Δημογραφικό Μέρισμα	487
7.4.4	Εμπόριο με τους Ίσους και Αναδυόμενη Πολυπολικότητα	488
7.5	Ασύμμετρη Εξάρτηση και Επιτακτική Ανάγκη για Δυτική Επαναβιομηχάνιση	490
7.5.1	Εκδηλώσεις Ασύμμετρης Εξάρτησης	490
7.5.2	Η Απουσία του Δυτικού Κράτους Πρόνοιας και Βιομηχανίας	492
7.5.3	Η Επαναβιομηχάνιση ως Ιστορική Λύση	493
7.6	Συμπεράσματα και Προτάσεις	493

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

8.1	Γενικά	499
8.1.1	Σπειροειδής Εξέλιξη της Ιστορίας	499
8.1.2	Αποτυχία των Μεθόδων Κριτικών Προβλέψεων στο Ανατολικό Ζήτημα	500
8.1.3	Η Δυτική Ανάγνωση της Ιστορίας	502
8.2	Σταθερές και Μεταβλητές στο Ανατολικό Ζήτημα	504
8.2.1	Σταθερές Παράμετροι	505
8.2.2	Μεταβλητές Παράμετροι	510
8.3	Ανατολή και Δύση. Αένας Δυισμός	516
8.4	Επίλογος	520

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΔΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΩΜΑΚΟΥ	523

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	543

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Του Υποστράτηγου Μιχαήλ Πλουμή, PhD

Διοικητή Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

Το βιβλίο αυτό, με τίτλο *Το Ανατολικό Ζήτημα στον 21^ο αιώνα: Οι γεωπολιτικές και γεωοικονομικές επιπτώσεις του στη διαμόρφωση της νέας παγκόσμιας οικονομικής ισορροπίας*, καταπιάνεται με ένα ζήτημα τόσο σύγχρονο όσο και διαχρονικό. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας του Αντιστράτηγος ε.α. κύριος Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου εξετάζει το Ανατολικό Ζήτημα στην ουσία του. Επιχειρεί και πετυχαίνει να αναλύσει τις συνθήκες διαμόρφωσης, εξέλιξης και μετασχηματισμού του στη σύγχρονη εποχή. Παρόλα αυτά, ο συγγραφέας δεν περιορίζεται μόνο σε μια ανασκόπηση, αλλά προχωρά σε κάτι ακόμα δυσκολότερο: να προβλέψει την περαιτέρω εξέλιξη του Ζητήματος και να υπογραμμίσει τον καθοριστικό παράγοντα που θα λειτουργήσει ως καταλύτης στην αναδιαμόρφωση ή διατήρηση του σύγχρονου παγκόσμιου γεωοικονομικού συστήματος, την εγχώρια βιομηχανική παραγωγή.

Οι απαρχές του Ανατολικού Ζητήματος τοποθετούνται από τους περισσότερους μελετητές στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον 17^ο με 18^ο αιώνα, γεγονός που άφησε ορφανές τεράστιες εκτάσεις, ζωτικούς χώρους και δρόμους. Ωστόσο, οι ρίζες του ανάγονται οπωσδήποτε στην αρχαιότητα, στον αέναο ανταγωνισμό ανάμεσα στο δίπολο Δύση και Ανατολή. Προσδίδοντας λοιπόν το απαραίτητο ιστορικό βάθος, ο συγγραφέας δεν αφήνει καμία πτυχή του Ζητήματος ακάλυπτη, και προσφέρει στους μελετητές και απλούς αναγνώστες που ενδιαφέρονται ένα ολοκληρωμένο έργο για σπουδή και αξιοποίηση.

Η έμφαση ωστόσο δίδεται στη σύγχρονη εποχή και συγκεκριμένα στα γεγονότα και τις παραμέτρους εκείνες που από τον 19^ο αιώνα καθιστούν το Ανατολικό Ζήτημα ίσως τον μεγαλύτερο άλυτο γρίφο της εποχής μας. Ο συγγραφέας, έχοντας σαφή γνώση των μεταβαλλόμενων συνθηκών διαχρονικά, χρησιμοποιεί μια ξεκάθαρη μεθοδολογική πρακτική, τις ημι-δομημένες αναλογίες. Με βάση αυτήν την πρακτική αναδεικνύει τους υφιστάμενους παραλληλισμούς ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν και εξάγει στέρεα συμπεράσματα για τον δρόμο που ακολουθεί το Νέο Ανατολικό Ζήτημα.

Πιο συγκεκριμένα, ο αναγνώστης θα ενημερωθεί σε βάθος για τον ανταγωνισμό μεταξύ Βρετανικής και Ρωσικής Αυτοκρατορίας και των άλλων μεγάλων δυνάμεων τον 19^ο αιώνα, με μήλον της έριδος την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γίνονται σαφείς οι αντιθέσεις ανάμεσα στις δύο μεγάλες δυνάμεις, καθώς και ο τρόπος που χρησιμοποιούσαν το *θρησκευτικό* και *πολιτισμικό* υπόβαθρο για την επίτευξη των γεωπολιτικών και οικονομικών σκοπών τους.

Η Ελλάδα, όντας σε έναν γεωγραφικό χώρο εξέχουσας σημασίας, στο ευρύτερο σύστημα της Βαλκανικής-Μέσης Ανατολής-Βορείου Αφρικής, βρισκόταν στο κέντρο των εξελίξεων. Ταυτόχρονα, διαδραμάτισε και η ίδια πρωταγωνιστικό ρόλο, με το καίριο πλήγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που πρόσφερε η Επανάσταση του 1821.

Είναι σαφές ότι μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ο γεωγραφικός χάρτης μεταβλήθηκε δραματικά. Το Ανατολικό Ζήτημα, ευρισκόμενο σε λανθάνουσα κατάσταση κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, κυρίως λόγω της Διάσκεψης της Γιάλτας (1945), επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο. Ο απομένων μεγάλος πόλος του διεθνούς συστήματος, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, μαζί με τους συμμάχους της επεδίωξαν και επιδιώκουν τον έλεγχο των χωρών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, αφενός για τη διαίωνιση της κυριαρχίας τους, αφετέρου για να αναχαιτίσουν την ανάπτυξη της Ρωσίας, της κληρονόμου των Σοβιετικών κεκτημένων.

Ωστόσο, όπως εύστοχα επισημαίνει ο συγγραφέας στην ανάλυση του, η ξαφνική πτώση ενός από τους δύο πόλους, της Σοβιετικής Ένωσης, οδήγησε τελικά στον κλονισμό της ισορροπίας του διεθνούς συστήματος.

Απέναντι στην Ευρωατλαντική Συμμαχία (Η.Π.Α., NATO, ΕΕ) προβάλλει η υπό διαμόρφωση Ευρασιατική. Βασικές δυνάμεις είναι η Ρωσία, που παραμένει η δεύτερη ισχυρότερη πολεμική δύναμη, και η Κίνα, η οποία μέσα σε λίγες δεκαετίες έχει αναπτύξει σε τεράστιο βαθμό την εγχώρια παραγωγή της και απειλεί την πρωτοκαθεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών στο διεθνές σύστημα. Ταυτόχρονα, έχουν εμφανιστεί νέες περιφερειακές δυνάμεις, όπως η Ινδία, το Ισραήλ, η Τουρκία

και το Ιράν, με διαφορετικές γεωπολιτικές προσεγγίσεις σε αντιστοιχία με τα εθνικά συμφέροντα ασφαλείας τους.

Η Ευρασιατική Συμμαχία παραμένει ακόμα λιγότερο αποκρυσταλλωμένη σε σχέση με την Ευρωατλαντική, και σε αυτό επιδρούν οι αντιθέσεις εντός των γραμμών της, αλλά και οι παρεμβάσεις της Ευρωατλαντικής Συμμαχίας. Παρόλα αυτά, οι επανομαζόμενοι BRICS (από τα αρχικά των χωρών του τριμερούς άξονα Ρωσίας, Ινδίας, Κίνας, με την προσθήκη των Βραζιλίας και Νότιας Αφρικής), ο σημαντικότερος ίσως οργανισμός στο πλαίσιο της Ευρασιατικής ενοποίησης, ξεπερνούν πλέον κατά πολύ τους G7 στο ποσοστό που κατέχουν στο Παγκόσμιο Προϊόν. Επιπρόσθετα, έχουν συγκροτήσει Αναπτυξιακή Τράπεζα (NDB) και Κοινό Ταμείο για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης (CRA), και κάνουν βήματα για ενίσχυση των διμερών συναλλαγών τους με βάση τα εθνικά τους νομίσματα και όχι το δολάριο. Η ενίσχυση της εγχώριας βιομηχανίας αποτελεί βασικό παράγοντα της αυξανόμενης ισχύος των κρατών της Ευρασιατικής Συμμαχίας, σε συνδυασμό με την άμεση πρόσβαση σε πρώτες ύλες, την απαιτούμενη τεχνογνωσία και το επαρκές εργατικό δυναμικό.

Παρόλα αυτά, εν μέσω δημογραφικών ανακατατάξεων η ύφεση στην οικονομία της Ευρωζώνης, ειδικότερα της Γερμανίας, αλλά και της Ιαπωνίας στην Ασία, η οριακή επιβράδυνση της οικονομίας των Η.Π.Α., η μείωση της αναπτυξιακής δυναμικής της Κίνας και της Ινδίας φανερώνουν την πραγματική κατάσταση της διεθνούς οικονομίας. Ταυτόχρονα, το παγκόσμιο σύστημα επηρεάζεται δραματικά από την προσπάθεια της Αμερικής να αναθεωρήσει τον τρόπο που λειτουργεί ο κόσμος που έφτιαξε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στο πλαίσιο αυτό, και με δεδομένη την όξυνση των αντιθέσεων, οι μεγάλες δυνάμεις στρέφονται προς την πολεμική οικονομία και φαίνεται να προετοιμάζονται για έναν μεγάλο πόλεμο. Στόχος, μεταξύ άλλων, να μεταθέσουν τον χρόνο εκδήλωσης της επόμενης μεγάλης οικονομικής κρίσης. Αποτελέσματα της παραπάνω επιδίωξης είναι η ραγδαία αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής οπλικών συστημάτων και η έμφαση στην ενίσχυση της αμυντικής βιομηχανίας. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με τις κλασικές και διεθνικές απειλές, πρέπει να κρατούν τις ηγεσίες σε εγρήγορση.

Στη γειτονιά της Ελλάδος υπάρχουν αυτή την περίοδο δύο ενεργά πολεμικά μέτωπα, στα σύνορα της Ρωσίας με την Ευρωατλαντική Συμμαχία και στη Μέση Ανατολή. Στην πρώτη περίπτωση αναφερόμαστε στον συνεχιζόμενο Πόλεμο Ρωσίας – Ουκρανίας που ξεκίνησε με την εισβολή της πρώτης στην δεύτερη τον Φεβρουάριο του 2022. Το ουσιαστικό διακύβευμα τούτου του πολέμου είναι, από την πλευρά των ρωσικών συμφερόντων, η εκμετάλλευση του πλούσιου ουκρανικού εδαφικού πλούτου και η διάνοιξη νέων δρόμων. Από την πλευρά του, ο Ευρωατλαντικός άξονας επιδιώκει την ανάσχεση της ρωσικής επιρροής και της εξόδου της Ρωσίας στη Μαύρη θάλασσα και από εκεί στη Μεσόγειο.

Η έξοδος της Ρωσίας προς τις λεγόμενες θερμές θάλασσες αποτελεί διακαή πόθο του κράτους αυτού εις τους αιώνες των αιώνων. Ο πόθος αυτός είναι που δημιούργησε τον 19^ο αιώνα τον Πανσλαβισμό, που στόχο είχε να μεταστραφούν σε Σλάβοι όλοι οι εθνικοί πληθυσμοί της Βαλκανικής χερσονήσου. Ο Ελληνισμός έπαθε από το κίνημα του Πανσλαβισμού. Για να το αντιμετωπίσει διαχωρίστηκε εκκλησιαστικά από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία και δημιούργησε την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία (Greek-Orthodox Church). Με αυτόν τον τρόπο, και με την μνήμη, που καθόρισε το χρέος, κατάφερε να αντέξει στην ισοπεδωτική πίεση του Πανσλαβισμού, όπως εκδηλώνονταν μέσα από τις βίαιες ενέργειες της μεταστροφής που στο αποκορύφωμα τους έδωσαν σε πρώτη φάση τον Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908) και σε δεύτερη φάση τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949).

Στη δεύτερη περίπτωση, υφίσταται η πολεμική σύγκρουση ανάμεσα στο Ισραήλ και την Χαμάς, μετά την τρομοκρατική επίθεση της δεύτερης στο έδαφος του Ισραήλ την 7^η Οκτωβρίου 2023. Όπως αποδεικνύει η επέκταση της σύγκρουσης στο Ιράν και στον Λίβανο, ο κίνδυνος διάχυσης του πολέμου και γενικότερης ανάφλεξης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι τεράστιος. Η Μέση Ανατολή αποτελεί διαχρονικά πεδίο εντάσεων και ανταγωνισμών. Η γεωπολιτική της σημασία σχετίζεται με τα εκτεταμένα ενεργειακά αποθέματα που υπάρχουν, τα οποία αναβλύζουν ή αντλούνται σχετικά φθηνά και άρα διαμορφώνουν τις διεθνείς τιμές και τις οικονομίες, αλλά και με τους δρόμους του διεθνούς εμπορίου που διέρχονται από αυτή.

Το παγκόσμιο περιβάλλον σήμερα χαρακτηρίζεται από *εκρηκτικότητα*, η οποία ενισχύει την αβεβαιότητα, την πολυπλοκότητα και την αμφισημία. Τρεις βασικές πραγματικότητες διαμορφώνουν τον σύγχρονο κόσμο, η Πραγματικότητα Ασφάλειας, η Δημοσιονομική Πραγματικότητα, και η Πραγματικότητα της Σεισμικής Αλλαγής.

Η Πραγματικότητα Ασφαλείας συνδυάζει την άμυνα και ασφάλεια του Κράτους από τις *κλασικές απειλές* και την ασφάλεια της Ανθρωπότητας από τις *διεθνικές απειλές*. Στις κλασικές απειλές συγκαταλέγονται οι συμμετρικές και οι ασύμμετρες απειλές πολέμου, οι πυρηνικές και οι υβριδικές απειλές, η τρομοκρατία, το εγχώριο οργανωμένο έγκλημα. Στις διεθνικές απειλές ανιχνεύονται φαινόμενα όπως η κλιματική αλλαγή, οι πανδημίες, οι ανεξέλεγκτες δημογραφικές μετατοπίσεις, που δημιουργούν πιέσεις στις κοινωνίες, η ασυνέχεια των εφοδιαστικών αλυσίδων, που διαταράσσει την οικονομική σταθερότητα. Ακόμα, η διαχείριση των μεγαλουπόλεων, η κυβερνοασφάλεια, το διεθνές οργανωμένο έγκλημα, η έλλειψη πόρων για την επιβίωση της ανθρωπότητας. Επίσης, η Τεχνητή Νοημοσύνη και η εξωγήινη ζωή.

Εάν κάποιος λάβει υπόψιν του το εύρος και την καταστροφικότητα των διεθνικών απειλών, θα αντιληφθεί ότι η αντιμετώπιση τους λαμβάνει προτεραιότητα στο παγκόσμιο γίνεσθαι σε σχέση με τις κλασικές απειλές, καθόσον οι εν λόγω απειλές μεγεθύνονται σε ένα κόσμο με πληθυσμό άνω των οκτώ δισεκατομμυρίων, του οποίου η διακυβέρνηση γίνεται ολοένα και πιο απαιτητική.

Η Δημοσιονομική Πραγματικότητα, και ενόσω караδοκούν δριμείες οικονομικές κρίσεις, επιβάλλει τη μεγαλύτερη ανάμειξη του κράτους στην αγορά χρήματος, γης και εργασίας, αλλά και στην αύξηση της φορολογίας, προκειμένου να χρηματοδοτηθεί η άμυνα και η ασφάλεια από τις κλασικές και διεθνικές απειλές.

Η Πραγματικότητα της Σεισμικής Αλλαγής επιτάσσει να αντιληφθούμε πως ο κόσμος μας έχει αλλάξει ήδη και θα συνεχίσει να αλλάζει με εκρηκτικό ρυθμό, ένεκα της ανάδυσης των λεγόμενων ανατρεπτικών τεχνολογιών, των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, της Τεχνητής Νοημοσύνης, του Deep Fake, των υψηλών προσδοκιών

των ανθρώπων για την ζωή τους, αλλά και της ύπαρξης εμμονικών ηγεσιών που επιθυμούν διακαώς να επιβάλλουν το όραμα τους στη διεθνή διακυβέρνηση και τάξη.

Η σεισμικότητα, η εκρηκτικότητα και η αδιάλειπτη συνέχεια της αλλαγής δεν δίνουν επαρκή χρόνο στις ηγεσίες για την παγίωση της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η αλλαγή να καθίσταται παρωχημένη καθόσον αντικαθίσταται από άλλη νεότερη, πριν καν οι διεθνείς οργανισμοί, τα κράτη και οι κοινωνίες χαράξουν στρατηγικές και θέσουν σε ισχύ νομοθεσίες και πρακτικές για να την παγιώσουν ή να την ελέγξουν.

Στα χάσματα μεταξύ της παλιάς και της νέας κατάστασης δημιουργούνται οι λεγόμενες γκρίζες ζώνες. Εκεί τα διεθνή συμφέροντα μάχονται μεταξύ τους με στόχο την επικράτηση και την ανατροπή της κατεστημένης κατάστασης προς όφελος τους.

Η προσαρμογή στις νέες πραγματικότητες απαιτεί την εξοικείωση των ηγητόρων, των κρατών και των κοινωνιών με την αλλαγή, αλλά και την εξασφάλιση της απρόσκοπτης πρόσβασης των κρατών στις ανατρεπτικές τεχνολογίες. Διαφορετικά, μικρά και μεσαία κράτη, όπως είναι και αυτά του συστήματος της Βαλκανικής–Μέσης Ανατολής–Βορείου Αφρικής, κινδυνεύουν με ακρωτηριασμό ή και αφανισμό, όπως έχει γίνει και στο παρελθόν.

Κινούμενη μέσα σε αυτό το πλαίσιο, και με άξονα τα εθνικά συμφέροντα και το ρόλο της ως ενεργού μέλους της Ευρωατλαντικής Συμμαχίας, αλλά και ως συνοριοφύλακα του Δυτικού Πολιτισμού, καθόσον αυτός δημιουργήθηκε από την ίδια, η Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει τις δικές της προκλήσεις εν μέσω δημογραφικής και οικονομικής δυσπραγίας. Αφενός, υφίσταται η συνεχιζόμενη από το 1974 τουρκική κατοχή τμήματος της Κύπρου, αφετέρου εντείνεται η τουρκική επιθετικότητα στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Παράλληλα, στο έδαφος της αναμένεται να κατασκευαστούν οι νέοι ενεργειακοί δρόμοι που θα εξασφαλίσουν την ενεργειακή επάρκεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ιστορική μνήμη, με τις εποποιίες του ελληνικού λαού στα πολιτικά και τα πολεμικά πεδία, φωτίζει διαρκώς το χρέος απέναντι στη Πατρίδα. Μνήμη και Χρέος.

Για την επιτυχή αντιμετώπιση των προκλήσεων στα κράτη, στις περιφέρειες και στον κόσμο απαιτούνται ηγεσίες. Ηγεσίες, που θα είναι ικανές να εντοπίζουν την κύρια ιδέα στην βάση της οποίας λειτουργεί ένα σύστημα, να ξεχωρίζουν την γνώση από την άποψη, να μπορούν να εξηγήσουν λογικά και λακωνικά μια κατάσταση. Ηγεσίες, που θα έχουν μέθοδο και πρόβλεψη για να διαμορφώνουν το μέλλον, αλλά και ελαστικότητα και πρωτοβουλία για να διοικούν το παρόν. Να λαμβάνουν αποφάσεις στα ανακύπτοντα ζητήματα εν μέσω της εκρηκτικής, μη θεσμοθετημένης αλλαγής. Ηγεσίες με συστημική, κριτική, δημιουργική και καινοτόμο νόηση.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, οι ηγεσίες, πολιτικές και στρατιωτικές, απαιτείται να επαγρυπνούν, καθόσον όπως αναφέρει ο Ρόμπερτ Γκίλπιν, *η εθνική ασφάλεια είναι και θα είναι πάντα το βασικότερο μέλημα των κρατών. Σε ένα διεθνές σύστημα αυτοβοήθειας, τα κράτη πρέπει διαρκώς να προφυλάσσονται από πραγματικές ή πιθανές απειλές... το ενδιαφέρον για την ασφάλεια σημαίνει ότι η ισχύς –στρατιωτική, οικονομική ...θα είναι ζωτικής σημασίας.*

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες που αναλύθηκαν στις παραπάνω παραγράφους, το πόνημα του Αντιστράτηγου ε.α. κυρίου Κωνσταντίνου Παπαδημητρίου είναι ένα *μεθοδολογικό αναλυτικό εργαλείο* που υποστηρίζει τους σύγχρονους και μελλοντικούς ηγέτες, πολιτικούς και στρατιωτικούς. Στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, το ανά χείρας βιβλίο εκτιμάται πως θα βοηθήσει πολύ τις ηγεσίες να κατανοούν καλύτερα το περιβάλλον του συστήματος της Βαλκανικής–Μέσης Ανατολής–Βορείου Αφρικής, αλλά και τον κόσμο όλο, να διατυπώνουν με σαφήνεια τα ανακύπτοντα προβλήματα και να οραματίζονται τις καλύτερες λύσεις προς χάριν της Πατρίδας μας, της Ελλάδας μας, την ομορφότερης και ευγενέστερης Πατρίδας του Κόσμου.

Καταληκτικά, το συγκεκριμένο βιβλίο μάς προσφέρει μια πιο ρεαλιστική θεώρηση της Ιστορίας, αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα της αξιοποίησης των διδαγμάτων της, αλλά και τονίζοντας με κριτικό πνεύμα ότι τα ιστορικά γεγονότα τείνουν να επαναλαμβάνονται, προσαρμοσμένα κάθε φορά στις ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής.

Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Αμερικανός συγγραφέας Μαρκ Τουαϊν, η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, κάνει όμως ομοιοκαταληξία. Το ανά χείρας βιβλίο επικουρεί τους αναγνώστες του, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, να αποφεύγουν τις κακόηχες ομοιοκαταληξίες.

Καλή ανάγνωση!

Θεσσαλονίκη, 10 Νοεμβρίου 2025

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Τα σύγχρονα παγκόσμια γεγονότα, με ιδιαίτερη έμφαση στο χώρο της Ευρασιατικής ηπείρου, πηγάζουν από τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές καταβολές του παρελθόντος και ιδιαίτερα του 19^{ου} αιώνα. Η πολυμορφία των φιλοσοφιών, των πολιτισμών και των θρησκειών που συνυπάρχουν αδιάλειπτα, από την αρχαιότητα μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, στην εκτεταμένη αυτή γεωγραφική ενότητα και στην ευρύτερη Παγκόσμια Νήσου του Sir Halford Mackinder, έχει διαμορφώσει καθοριστικά την παγκόσμια ιστορία. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύεται το Ανατολικό Ζήτημα ως ένα από τα πλέον πολύπλοκα και διαχρονικά ζητήματα της ανθρωπότητας.

Η παρούσα μελέτη, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διδακτορικής διατριβής του συγγραφέα, ενσωματώνει θεωρητικές προσεγγίσεις από τη Γεωπολιτική, τη Γεωοικονομία, την Κλασσική Διοικητική, τη Διεθνή Επιχειρηματικότητα, καθώς και την Κυβερνητική. Ο πρωταρχικός σκοπός του έργου είναι η συστηματική διερεύνηση και ανάλυση των παραμέτρων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση και εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος, τόσο κατά τον 19^ο αιώνα, όσο και στη νεότερη εποχή, καθώς και η εκτίμηση των επιπτώσεών του στο παγκόσμιο σκηνικό. Η βασική υπόθεση εργασίας που τεκμηριώνεται είναι ότι οι γεωοικονομικοί παράγοντες έχουν διαχρονική συμβολή στη διαμόρφωση του πλαισίου του Ανατολικού Ζητήματος, ενώ οι ανταγωνισμοί, οι πολεμικές συγκρούσεις και οι γεωστρατηγικές ανατροπές προκύπτουν πρωτίστως από τον αγώνα γεωοικονομικής υπεροχής μεταξύ των διεθνοπολιτικών δρώντων. Η υποστήριξη αυτής της υπόθεσης γίνεται μέσω κριτικών μεθόδων πρόβλεψης, με έμφαση στη χρήση των ημι-δομημένων αναλογιών. Η τελική διαπίστωση επικεντρώνεται στο γεγονός ότι ο γεωοικονομικός ανταγωνισμός αποτελεί το κεντρικό στοιχείο του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος και ότι η μελλοντική ισορροπία στην παγκόσμια οικονομία θα καθοριστεί από τις παραγωγικές δυνατότητες, κυρίως στο βιομηχανικό τομέα, των κρατικών οντοτήτων.

Με ιδιαίτερη τιμή και ευγνωμοσύνη επιθυμώ να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τον Καθηγητή και Πρόεδρο του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων και Οργανισμών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου

Αθηνών, κύριο Δημήτριο Θωμάκο, για την αποφασιστική συμβολή του, με την καθοδήγηση, τις συμβουλές και τις υποδείξεις του για τη δημιουργία του παρόντος πονήματος. Επίσης τον ευγνωμονώ για την επιστημονική επιμέλεια και τη συγγραφή του επιλόγου. Η ακαδημαϊκή του αυστηρότητα, η πνευματική του πληρότητα και η εκτενής γνώση του αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα στην εξέλιξη της έρευνας. Εκτός των αυστηρών επιστημονικών προδιαγραφών, η ηθική του υποστήριξη και το ευγενές ενδιαφέρον του λειτούργησαν ως εφалτήριο νέων πνευματικών προσεγγίσεων, αναδεικνύοντας τον αέναο διάλογο μεταξύ αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφίας και σύγχρονης επιστημονικής μεθοδολογίας. Ο κύριος Θωμάκος στάθηκε αμέριστος μέντορας, προσφέροντας εμπιστοσύνη, κατανόηση και πολύτιμη εμπειρία.

Αξίζει να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη στον Υποστράτηγο κύριο Μιχαήλ Πλουμή, Διοικητή της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου, Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και πολυγραφότατο συγγραφέα, ο οποίος με τίμησε με την προλόγηση του βιβλίου. Με τις ουσιαστικές επισημάνσεις, παρατηρήσεις και διορθώσεις του, συνέβαλε στην ποιοτική βελτίωση της παρούσας εργασίας.

Τέλος απευθύνω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες και την αγάπη μου στην οικογένειά μου και ιδίως στη σύζυγό μου, για την πολύτιμη στήριξη, την αμέριστη αγάπη και την αδιάκοπη υπομονή που επέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια της εκτενούς αυτής συγγραφικής προσπάθειας. Η αρωγή τους αποτέλεσε θεμέλιο της ολοκλήρωσης αυτού του έργου.

Αθήνα, 1 Οκτωβρίου 2025

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εξέταση της ιστορίας από την εποχή που ο άνθρωπος κατοίκησε τον πλανήτη μέχρι τη σύγχρονη εποχή, οδηγεί στο συμπέρασμα της ύπαρξης γραμμικών και κυκλικών εξελίξεων. Η γραμμική προσέγγιση της ιστορίας αντιπροσωπεύει κυρίως το Δυτικό τρόπο σκέψης που θεωρεί αυτονόητη και συνεχή την πρόοδο της ανθρωπότητας. Η ιστορία ερμηνεύεται ως μια γραμμική πορεία προς τη μοντέρνα κοινωνία με τη Δύση να έχει καταλυτικό ρόλο σε αυτή τη διαδρομή. Από την άλλη πλευρά, η άποψη της κυκλικής ιστορικής εξέλιξης θεωρεί ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται σε κύκλους, με την επανεμφάνιση γεγονότων και προτύπων. Αυτή η ερμηνευτική προσέγγιση κυριαρχεί σε αρχαίες και ανατολικές φιλοσοφίες όπως ο Ινδουισμός και ο Βουδισμός, αλλά ακόμη και στην αρχαία Ελλάδα, εστιάζοντας περισσότερο στη μοίρα και στη φυσική τάξη των πραγμάτων παρά στην πρόοδο. Τυπικό παράδειγμα γραμμικής εξέλιξης αποτελεί η πρόοδος της επιστήμης, ενώ χαρακτηριστική κυκλική εξέλιξη, δηλαδή επαναλαμβανόμενο φαινόμενο, αποτελεί η ακμή και παρακμή των μεγάλων πολιτισμών, καθώς και η άνοδος και πτώση των αυτοκρατοριών και των μεγάλων δυνάμεων.¹

Ιστορικά, η άνοδος και κυρίως η πτώση των μεγάλων αυτοκρατοριών έχουν επιφέρει, στις περισσότερες περιπτώσεις, μεγάλες και βίαιες αλλαγές και ανακατατάξεις στη δομή του διεθνούς συστήματος, επηρεάζοντας, μεταβάλλοντας και μορφοποιώντας τη διεθνή πολιτική και οικονομία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διάλυση των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών της Ευρώπης μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και η νέα διαμόρφωση του διεθνούς συστήματος με βάση τις εθνικές κρατικές οντότητες. Η βίαιη αυτή μετάβαση παρήγαγε και βίαια αποτελέσματα με την ανάδυση των εθνικιστικών κινημάτων, ακραίων πολιτικών φιλοσοφιών και το ξέσπασμα ταραχών στο εσωτερικό των κρατών, την εμφάνιση, άνοδο και επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων, όπως του Κομμουνισμού και στη συνέχεια του Φασισμού, και τελικά την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αναμφίβολα, οι επιπτώσεις μεταβολών τέτοιου μεγέθους κινούνται σε ολόκληρο το φάσμα των σχέσεων των οντοτήτων του διεθνούς συστήματος - από την ειρηνική μετάβαση μέχρι τους ανταγωνισμούς και τις συγκρούσεις - και χαρακτηρίζονται

¹ Παπασωτηρίου, Χ., *Η Διεθνής Πολιτική στον 21^ο Αιώνα*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 13

συχνά από μεγάλη διάρκεια στο χρόνο και υψηλή ένταση. Ως τέτοιου είδους μεταβολή μπορεί να χαρακτηριστεί η αργή αποσύνθεση και τελική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που δημιούργησε το Ανατολικό Ζήτημα.²

Όπως θα εξετασθεί στα επόμενα κεφάλαια, οι ρίζες του Ανατολικού Ζητήματος χάνονται στην αρχαιότητα, αποτελώντας μια διαχρονική πολιτική, οικονομική, πολιτισμική και θρησκευτική διαμάχη μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Όπως γράφει το 1922 ο καθηγητής ναυτικής ιστορίας στο Cambridge, J. Holland Rose, το Ανατολικό Ζήτημα επικεντρώνεται στους θρησκευτικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς ανταγωνισμούς που δημιούργησε.³ Με αυτή την οπτική οι Μηδικοί Πόλεμοι αποτελούν ίσως μια από τις αρχικές φάσεις του προβλήματος. Ωστόσο, το ζήτημα λαμβάνει εντονότερη μορφή με την εμφάνιση και την προσπάθεια κυριαρχίας του Ισλαμισμού έναντι των Δυτικών Χριστιανικών κρατών από τον 15^ο αιώνα. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και ιδιαίτερα του 19^{ου} αιώνα το Ανατολικό Ζήτημα κορυφώνεται, αφορώντας κυρίως την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της κύριας εκπροσώπου του Ισλαμικού κόσμου. Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στη συνέχεια ο Ψυχρός Πόλεμος από τα μέσα μέχρι και την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, θέτουν σε καταστολή ή και ακόμη, κατά ορισμένους ιστορικούς τερματίζουν, το Ανατολικό Ζήτημα.

Από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και μέχρι τις ημέρες μας σημειώνεται αναζωπύρωση του προβλήματος, λαμβάνοντας μια νέα μορφή. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, η παγκόσμια κυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών με τη δημιουργία μονοπολικού διεθνούς συστήματος κατά τον 20^ο αιώνα, αφυπνίζουν το Ανατολικό Ζήτημα. Από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα η άνοδος ορισμένων μεγάλων και περιφερειακών δυνάμεων που επιζητούν παγκόσμια επιρροή ή ακόμη και επιστροφή στο παλαιό αυτοκρατορικό τους παρελθόν, πιέζει το διεθνές σύστημα προς μια πολυπολική διάρθρωση, δημιουργώντας το Νέο Ανατολικό Ζήτημα. Όπως και στο παρελθόν, το

² Ορισμένοι μελετητές και συγγραφείς προτιμούσαν να το αναφέρουν ως Ζήτημα της Εγγύς Ανατολής δεδομένου ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα θεωρούσαν ότι η περιοχή περιλάμβανε, πλέον της Βαλκανικής Χερσονήσου, την Μικρά Ασία και τμήματα των παραλίων της ανατολικής Μεσογείου, αλλά όχι την περιοχή που σήμερα εννοούμε Μέση Ανατολή.

³ Rose, J. Holland, *Great Britain and the Eastern Question*, The Journal of International Relations, Vol. 12, No. 3 (Jan., 1922), pp.307-319, σελ. 307

Νέο Ανατολικό Ζήτημα αφορά στη διαμάχη μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ των ΗΠΑ και των συμμάχων τους με τις ανερχόμενες δυνάμεις της Ανατολής για επιρροή και κυριαρχία στην παγκόσμια σκακιέρα. Παρά τις γεωπολιτικές, οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις που μεσολάβησαν στο διάστημα των δύο τελευταίων αιώνων, τα βασικά ζητήματα στην περιοχή που προκαλούν ανταγωνισμούς, κρίσεις και συγκρούσεις δεν έχουν μεταβληθεί. Οι έντονοι πολιτικοί και οικονομικοί κυρίως ανταγωνισμοί - που σε μερικές περιπτώσεις καταλήγουν σε θερμές συγκρούσεις με αντιπροσώπους, με εμφανείς κινδύνους διάχυσης και μετατροπής σε παγκόσμιες συγκρούσεις - αποτελούν μια νέα, ακόμη πιο απειλητική για την παγκόσμια ασφάλεια έκφανση του Ανατολικού Ζητήματος.

Η εξελισσόμενη από το Φεβρουάριο 2022 πολεμική αναμέτρηση στο έδαφος της Ουκρανίας, μετά τη Ρωσική εισβολή, καθώς και τα γεγονότα που προηγήθηκαν της εισβολής και διαμόρφωσαν τις συνθήκες που οδήγησαν στη σύγκρουση, καταδεικνύουν ότι για μια ακόμη φορά η περιοχή της ανατολικής Ευρώπης έχει καταστεί πεδίο αδυσώπητου ανταγωνισμού μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Σε αυτή τη μεγάλης διάρκειας και υψηλής έντασης σύγκρουση, η οποία έχει προκαλέσει τεράστια ανθρωπιστική καταστροφή με τις τεράστιες ανθρώπινες απώλειες, την καταστροφή υποδομών και την πρόκληση επισιτιστικής κρίσης, έχει εμπλακεί στην πραγματικότητα ολόκληρος ο πλανήτης. Οι οικονομικές συνέπειες του πολέμου, με τη διατάραξη της εφοδιαστικής αλυσίδας και του ενεργειακού εφοδιασμού γίνονται αισθητές σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα στη Δύση. Ο κίνδυνος διάχυσης της σύγκρουσης και ο εφιάλτης μετατροπής της σε πυρηνική σύγκρουση είναι ήδη ορατός.

Από την άλλη πλευρά, τα γεγονότα που εξελίσσονται στη Μέση Ανατολή από την 7^η Οκτωβρίου 2003, μετά την τρομοκρατική επίθεση της Hamas στο έδαφος του Ισραήλ και την σφαγή πλήθους αθώων πολιτών, έχουν ενεργοποιήσει μια ακόμη εστία αστάθειας και συγκρούσεων. Η δυναμική αντίδραση του Ισραήλ και οι πολεμικές επιχειρήσεις για την εξάλειψη των ισλαμιστικών τρομοκρατικών οργανώσεων της Hamas και της Hezbollah έχει ανοίξει ένα ακόμη πολεμικό μέτωπο. Στην περιοχή εξελίσσεται μια τεραστίου μεγέθους ανθρωπιστική καταστροφή προκαλούμενη και από τις δύο πλευρές με στοχοποίηση πολιτών, θανάτους αμάχων, περιορισμούς στην ανθρωπιστική βοήθεια και καταστροφή υποδομών. Ο

κίνδυνος διάχυσης και της γενικότερης ανάφλεξης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής αποτελεί ένα πιθανό εφιάλτη που μπορεί να εξελιχθεί σε δυνητικό Αρμαγεδδώνα σε περίπτωση άμεσης εμπλοκής και άλλων διεθνών δρώντων.

Η Ευρασιατική ήπειρος βρίσκεται για μια ακόμα φορά σε αναταραχή, αποτελώντας το επίκεντρο του ανταγωνισμού των μεγάλων Ευρωπαϊκών και παγκόσμιων δυνάμεων. Οι δυνάμεις αυτές εμπλέκονται με έμμεσο κυρίως τρόπο, για την υποστήριξη των γεωπολιτικών και γεωοικονομικών τους συμφερόντων, για να μη διαχυθούν οι συγκρούσεις και καταστούν παγκόσμιες. Όμως η πιθανότητα διάβασης του Ρουβικώνα, ώστε η ανθρωπότητα να υποστεί τον όλεθρο μιας παγκόσμιας πυρηνικής σύγκρουσης δεν μπορεί να αποκλειστεί, λαμβάνοντας υπόψη ότι τόσο η Ρωσική Ομοσπονδία όσο και το Ισραήλ αντιλαμβάνονται ότι αντιμετωπίζουν υπαρξιακές απειλές. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η ετήσια έκθεση του Eurasia Group για τους 10 μεγαλύτερους παγκόσμιους κινδύνους του 2024. Σύμφωνα με την έκθεση, τη δεύτερη και τρίτη θέση κατέχουν οι πόλεμοι στη Μέση Ανατολή και στην Ουκρανία. Στην έκθεση τονίζεται ο τεράστιος κίνδυνος κλιμάκωσης στη Μέση Ανατολή, που παρομοιάζεται ως μια πυριπιδαποθήκη με μεγάλο αριθμό παικτών που κρατούν σπέρτα, ενώ θεωρείται ότι ο *de facto* διαμελισμός της Ουκρανίας είναι αναπόφευκτος.⁴ Για το 2025 ο ίδιος οργανισμός εκτιμά ότι ο κίνδυνος για μια παγκόσμια κρίση, ακόμα και για ένα παγκόσμιο πόλεμο, είναι υψηλότερος από οποιαδήποτε άλλη χρονική στιγμή.⁵

Η περιγραφή και ανάλυση των γεγονότων του 19^{ου} αιώνα, καθώς και των σύγχρονων εξελίξεων στο πλαίσιο του ζητήματος θα αναδείξει τις υπάρχουσες αναλογίες και παραλληλισμούς. Ο σύγχρονος χάρτης της Ευρασίας μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικός από τον 19^ο αιώνα, μένει όμως αμετάβλητη η γεωγραφική περιοχή που εξελίσσονται τα γεγονότα, οι αντιπαλότητες, οι ανταγωνισμοί και ο αγώνας για επιρροή και κυριαρχία των κυρίων δρώντων. Παρά τις γεωπολιτικές, οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις που μεσολάβησαν στο διάστημα των δύο τελευταίων αιώνων τα βασικά ζητήματα στην περιοχή που προκαλούν

⁴ Bremmer, I., Kupchan C., *Top Risks 2024*, Eurasia Group, 8 January 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.eurasiagroup.net/issues/top-risks-2024> (Τελευταία πρόσβαση 15 Ιανουαρίου 2025)

⁵ Bremmer, Ian and Kupchan Cliff, *Top Risks 2025*, Eurasia Group, 6 January 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.eurasiagroup.net/issues/Top-Risks-2025> (Τελευταία πρόσβαση 15 Ιανουαρίου 2025)

ανταγωνισμούς, κρίσεις και συγκρούσεις δεν έχουν μεταβληθεί. Ο ανταγωνισμός για επιρροή στην Ευρασιατική ήπειρο και για τον έλεγχο των θαλασσιών και χερσαίων εμπορικών οδών, σε συνδυασμό με τον παραδοσιακό φόβο και απέχθεια της πολιτισμικής διαφορετικότητας της μεγάλης χερσαίας Ευρασιατικής δύναμης και γενικότερα ο ανταγωνισμός Ανατολής και Δύσης, συνιστούν το διαχρονικό πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος. Τέλος η εξέλιξη της τεχνολογίας στη σύγχρονη εποχή και την τέταρτη βιομηχανική επανάσταση σε συνδυασμό με την Παγκοσμιοποίηση που κυριάρχησε από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα έχει οδηγήσει τελικά στην αποδυνάμωση της συνολικής Δύσης και στην ταυτόχρονη ραγδαία ανάπτυξη της Ανατολής. Κύριο αίτιο και σύμπτωμα ταυτόχρονα αυτής της κατάστασης, αποτελεί η απεμπόληση από τη Δύση και η ανάληψη από την Ανατολή των δυνατοτήτων και του έργου της εγχώριας παραγωγής.

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου παρέχεται μια επισκόπηση του Ανατολικού Ζητήματος, αναλύονται οι κύριες παράμετροι και τα αποτελέσματά του. Στο δεύτερο κεφάλαιο, που αφορά στη μεθοδολογία, γίνεται συνοπτική αναφορά στις κριτικές μεθόδους προβλέψεων και ιδιαίτερα στις Δομημένες Αναλογίες. Στο πλαίσιο της μελέτης χρησιμοποιούνται ημι-δομημένες αναλογίες. Ωστόσο, γίνεται αντιληπτό ότι σε γενικές γραμμές οι παραδοσιακές τεχνικές υποκειμενικών προβλέψεων αποτυγχάνουν, κυρίως λόγω των πολιτισμικών μεροληψιών, όπως αναφέρεται στα συμπεράσματα στο τέλος του βιβλίου. Το τρίτο κεφάλαιο περιλαμβάνει μια συνοπτική ανάλυση των αρχαίων, των παλαιότερων και των σύγχρονων αυτοκρατοριών, οι οποίες συνέβαλαν – άλλες σε μικρότερο βαθμό και άλλες πιο καθοριστικά – στη γέννηση, τη διαμόρφωση και την εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το Ανατολικό Ζήτημα με τη χρησιμοποίηση πηγών από το 19^ο αιώνα και τη μελέτη των εξελίξεων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του συγκεκριμένου αιώνα. Ο 19^{ος} αιώνας θεωρείται κομβικός για τη διαμόρφωση και εξέλιξη αυτού του προβλήματος που και σήμερα ακόμη απασχολεί την ανθρωπότητα. Το πέμπτο κεφάλαιο διερευνά το σύγχρονο ή «Νέο» Ανατολικό Ζήτημα, που εκδηλώνεται μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και εξελίσσεται μέχρι σήμερα. Αναλύονται επίσης τα γεγονότα που έστρωσαν το δρόμο προς τη Ρωσική εισβολή και τη σύγκρουση στην Ουκρανία. Γίνεται επίσης αναφορά στις προσπάθειες της νέας Αμερικανικής διακυβέρνησης και του Προέδρου Donald Trump, από τον Ιανουάριο 2025 για την επίλυση των θερμών αντιπαραθέσεων σε

Ουκρανία και Μέση Ανατολή. Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζονται οι σύγχρονες παράμετροι του Ανατολικού Ζητήματος. Γίνεται αναφορά στον Παγκόσμιο Νότο, εξετάζονται οι νέες και ανερχόμενες περιφερειακές δυνάμεις και οι διεθνείς οργανισμοί της Ευρασιατικής ηπείρου, στο πλαίσιο της προσπάθειας ενοποίησης της Ευρασίας. Ακόμη εξετάζεται η πιο σημαντική παράμετρος που δεν είναι άλλη από την εγχώρια βιομηχανική παραγωγή. Το έβδομο κεφάλαιο του βιβλίου έχει αφιερωθεί στη διερεύνηση των συνθηκών της μετατόπισης της βιομηχανικής παραγωγής προς την Ανατολή, τις συνέπειες για τη Δύση και την ανάγκη επαναβιομηχάνισης της παρά τις υποκείμενες δυσχέρειες. Πέραν των επιμέρους συμπερασμάτων που αναφέρονται σε κάθε κεφάλαιο, στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται ορισμένα γενικά συμπεράσματα και στη συνέχεια ακολουθεί ο επίλογος. Στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται οι βιβλιογραφικές πηγές. Χρησιμοποιήθηκε ευρεία βιβλιογραφία, καθώς και πηγές του διαδικτύου. Κρίνεται σκόπιμο να τονιστεί ότι ο γράφων εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από το μέγεθος, την ποικιλία και την ποιότητα της βιβλιογραφίας του 19^{ου} αιώνα. Μεγάλο μέρος των πολύτιμων αυτών συγγραμμάτων είναι εύκολα προσβάσιμα ηλεκτρονικά από τη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου των Ηνωμένων Πολιτειών (Library of Congress).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

«Ωστε καταρχήν, θεωρώ μια γενική τάση όλης της ανθρωπότητας, μια αέναη και ακούραστη επιθυμία για δύναμη η οποία παύει μόνο με το θάνατο.»

Thomas Hobbes, 1651⁶

1.1. Περίγραμμα του Προβλήματος

Ως όρος το Ανατολικό Ζήτημα δεν παραπέμπει απλά σε ένα συγκεκριμένο πρόβλημα, αλλά αντιθέτως αφορά σε επιμέρους ζητήματα, αντικρουόμενα συμφέροντα, αντιπαλότητες, κρίσεις, διενέξεις και πολεμικές συγκρούσεις μικρής και μεγάλης κλίμακας, που εξελίσσονται στην περιοχή των Βαλκανίων, της Ανατολικής Ευρώπης και Μέσης Ανατολής⁷ από το 18^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Ο Ουίλλιαμ Μίλλερ υποστηρίζει ότι το Ανατολικό Ζήτημα δύναται να ορισθεί ως το πρόβλημα της πλήρωσης του κενού που δημιουργήθηκε με τη βαθμιαία εξαφάνιση της Τουρκικής αυτοκρατορίας από την Ευρώπη και τοποθετεί την έναρξη του προβλήματος στο έτος 1699 όταν υπογράφηκε η Συνθήκη του Κάρλοβιτς που έχει χαρακτηριστεί ως «ο πρώτος διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».⁸

⁶ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι: “So that in the first place, I put for a general inclination of all mankind, a perpetuall and restlesse desire of Power after power, that ceaseth onely in Death.”

Βλέπε: Hobbes, T., *Leviathan*, Reprinted from the Edition of 1651, Oxford University Press, Ely House, London, 1965, σελ. 75 (Το βιβλίο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://files.libertyfund.org/files/869/0161_Bk.pdf. Τελευταία πρόσβαση 11 Ιανουαρίου 2025)

⁷ Ο όρος Μέση Ανατολή εισήχθηκε για πρώτη φορά στο λεξιλόγιο της διεθνούς διπλωματίας και των διεθνών σχέσεων το 1902 από τον Αμερικανό αξιωματικό του Ναυτικού και ιστορικό Alfred Thayer Mahan. Με τον όρο “Μέση Ανατολή” ορίζεται εκείνη η περιοχή που εκτείνεται από την Αίγυπτο μέχρι το Ιράν και από την Τουρκία μέχρι την Υεμένη. Συνεπώς, δεν συμπεριλαμβάνονται τα λοιπά κράτη της Βόρειας Αφρικής καθώς επίσης και το Αφγανιστάν, καθόσον οι γεωπολιτικές εξελίξεις στις περιοχές αυτές δεν συνδέονται άμεσα με εκείνες της Μέσης Ανατολής. Η περιοχή της Μέσης Ανατολής παρά το ότι αντιμετωπίζει ορισμένα διαρκή προβλήματα που μαστίζουν τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπως αυτά της αποαποικιοποίησης, της κρατικής ολοκλήρωσης και του πολιτικού εκσυγχρονισμού, διακρίνεται για τα ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά της. Καταρχήν είναι η κοιτίδα του ισλαμικού πολιτισμού. Δεύτερο, διαθέτει τα μεγαλύτερα κοιτάσματα πετρελαίου στον κόσμο. Τρίτο, ελέγχει τους σημαντικότερους θαλάσσιους διαύλους του διεθνούς εμπορίου. Τέταρτον, είναι το θέατρο της πιο πολύπλοκης διεθνούς κρίσης του 20ου αιώνα, που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, δηλαδή της αραβοϊσραηλινής διένεξης.

⁸ Ο Ουίλλιαμ Μίλλερ στο Κεφάλαιο Α του βιβλίου του «Η Τουρκία Καταρρέουσα. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από του Έτους 1801 μέχρι του 1913», τοποθετεί το σημείο καμπής της ιστορίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Συνθήκη του Κάρλοβιτς. Στο τελευταίο μισό του 17^{ου} αιώνα οι αυτοκρατορία φθάνει στο απόγειό της με τις ευρωπαϊκές κτήσεις της στη μέγιστη έκταση, μετά την κατάληψη της Κρήτης και την εκχώρηση της Ποδολίας στο Σουλτάνο από τον Βασιλέα της Πολωνίας. Στο Κάρλοβιτς έγινε το πρώτο βήμα της συνεχούς

Για άλλους μελετητές η αρχή του τέλους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η έναρξη του Ανατολικού Ζητήματος τοποθετείται περί τα 80 χρόνια μετά τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς, το 1774, με την υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή. Ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίντ υποχρεώθηκε στην υπογραφή αυτής της συνθήκης στις 10 Ιουλίου 1774, μετά τις αποφασιστικές νίκες του Ρωσικού στρατού και την επικείμενη κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, που οδήγησαν στο τέλος του εξαετούς Ρωσοτουρκικού πολέμου.⁹ Η συνθήκη αυτή κατέστησε τη Ρωσία κυρίαρχο παίκτη του Ανατολικού Ζητήματος και αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την εδραίωση της Ρωσικής ναυτικής κυριαρχίας στη Μαύρη Θάλασσα και την έξοδο στις θερμές θάλασσες, μέσω της ελεύθερης διέλευσης από τα στενά των Δαρδανελίων και Βοσπόρου.¹⁰ Έδωσε ακόμη το δικαίωμα στη Ρωσία να αναλάβει το ρόλο του προστάτη των Χριστιανικών πληθυσμών των παραδουνάβιων πριγκιπάτων (Μολδαβίας και Βλαχίας) και να τον επεκτείνει στη συνέχεια παρεμβαίνοντας υπέρ των Βαλκανικών πληθυσμών.

Ο καθηγητής Νικόλαος Ριζόπουλος υποστηρίζει ότι το Ανατολικό Ζήτημα αφορά στην αργή διάλυση - από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και μετά – και στην τελική αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε συνδυασμό αφενός με τα εναλλασσόμενα συμφέροντα και γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς των Ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων, αφετέρου με το εκρηκτικό μίγμα των εθνικών διεκδικήσεων των ενδογενών πληθυσμών της καταρρέουσας αυτοκρατορίας για ελευθερία, εδαφική εξασφάλιση, συνταிரιαγμένων με αρχέγονα φυλετικά και θρησκευτικά μίσση.¹¹ Συνεπώς, κατά την άποψή του το ζήτημα αυτό αφορά αποκλειστικά στην

πορείας πτώσης που ακολούθησε κατά τους επόμενους αιώνες. Ήδη από τον 18ο αιώνα παρά τις ευκαιριακές προσαρτήσεις νέων εδαφών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι Ευρωπαίοι διπλωμάτες προεξοφλούσαν το διαμελισμό των Οθωμανικών Ευρωπαϊκών επαρχιών και όπως ισχυρίζεται ο Μίλλερ, κατέστρωναν σχέδια για τη διανομή τους. Ομοίως ο Eduard Driault στο έργο του *Ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος*, χαρακτηρίζει την υπογραφή της Συνθήκης του Κάρλοβιτς ως την πρώτη των Οθωμανών οπισθοχώρηση. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης αυτής στην Αυστρία παραχωρήθηκε η Ουγγαρία και η Τρανσυλβανία, ενώ απέδωσε στους Οθωμανούς το Βελιγράδι, η Βενετία απέκτησε την Πελοπόννησο και τη Δαλματία και τέλος η Ρωσία απέκτησε το Αζόφ.

Βλέπε: Driault, Eduard, *Ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος*, Μετάφραση Χαραλάμπους Αννίνου, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα, 1910, σελ. 71

⁹ Mayer, Mathew, *The Eastern Question Unresolved: Europe, the US, and the Western Balkans*, International Journal, Vol. 60, No. 1 (Winter 2004/2005), pp.237-246, Sage Publications Ltd. on behalf of the Canadian International Council, σελ.239

¹⁰ Stevens, Harold, *Conrad, Geopolitics, and "The Future of Constantinople"*, The Conradian, Vol. 31, No. 2, (Autumn 2006), pp. 15-27, Joseph Conrad Society UK, σελ. 19

¹¹ Rizopoulos, Nickolas, *A Third Balkan War?*, World Policy Journal, Vol. 10, No 2 (Summer 1993), pp. 1-5, Sage Publications Inc.

Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πτώση, διάλυση και αντικατάστασή της από την Τουρκική Δημοκρατία σημαίνει τη λήξη του.

Μερικοί συγγραφείς προσδίδουν στο Ανατολικό Ζήτημα και ιδεαλιστική διάσταση, θεωρώντας ότι αφορά πρωτίστως στο ενδιαφέρον των Ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων για την τύχη των Χριστιανών υπηκόων (Ορθοδόξων, Ρωμαιοκαθολικών και Αγγλικανών, κατά περίπτωση) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι ο Γάλλος διπλωμάτης Edouard Driault, δίνει τη δική του επιστημονική ερμηνεία και ορισμό του Ανατολικού Ζητήματος. Το ορίζει ως την ιστορία της προόδου των γειτονικών λαών σε βάρος των Μουσουλμανικών. Υποστηρίζει ότι η αποχώρηση του Ισλαμισμού από την Ευρώπη και από τις δύο πλευρές του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου, ήταν η αιτία της γέννησής του και θεωρεί ότι ενέχει και θρησκευτικό χαρακτήρα υπό τη μορφή του αγώνα μεταξύ του Σταυρού και της Ημισελήνου.¹²

Μια άλλη σημαντική διάσταση του Ανατολικού Ζητήματος παρουσιάζει ο Βρετανός ιστορικός και πολιτικός Sir John A. R. Marriott, θεωρώντας ότι στην ουσία του το πρόβλημα ανάγεται στη σύγκρουση ιδεών, αντιλήψεων και συνηθειών μεταξύ Δύσης και Ανατολής, στα εδάφη της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Τοποθετεί την έναρξη του προβλήματος στην αυγή της ιστορίας με τον ανταγωνισμό και σύγκρουση αρχαίων Ελλήνων και Περσών και στη συνέχεια με τον αγώνα των Ρωμαίων κατά των Ελληνιστικών μοναρχιών.¹³ Λαμβάνοντας υπόψη την οπτική του Marriott μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το Ανατολικό Ζήτημα ταυτίζεται κατά κάποιο τρόπο με τη σύγκρουση των πολιτισμών του Samuel Huntington και συνεπώς είναι ακόμη ενεργό. Ο Marriott ανάγει το Ανατολικό Ζήτημα στις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των εμπλεκομένων. Οκτώ δεκαετίες αργότερα ο Samuel Huntington επιβεβαιώνει κατά κάποιο τρόπο το επιχείρημα αυτό του Marriott με το μνημειώδες έργο του *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*.¹⁴

¹² Driault, Edouard, *Ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος*, Μετάφραση Χαραλάμπους Αννίνου, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα, 1910, σελ. 22.

¹³ Marriott, J.A.R., *The Eastern Question. An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford University Press, 1917, σελ. 1

¹⁴ Βλέπε: Samuel Huntington, *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*, Μετάφραση Σήλια Ριζοθανάση, Πέμπτη Έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2021

Κατά τον Marriott ο όρος «Ανατολικό Ζήτημα» ήταν άγνωστος στην Αγγλική διπλωματία μέχρι την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.¹⁵ Όπως αναφέρει η καθηγήτρια κυρία Γαρδίκια, η πρώτη επίσημη χρήση του όρου «Ανατολικό Ζήτημα» έγινε το 1822, κατά τη διάρκεια του συνεδρίου της Ιεράς Συμμαχίας στη Βερόνα για την περιγραφή του προβλήματος που προέκυψε στην Ευρωπαϊκή διπλωματία, από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 από τους υπόδουλους Έλληνες.¹⁶ Στο συνέδριο αυτό αποφασίστηκε η καταστολή τόσο της Ελληνικής Επανάστασης, όσο και της Ισπανικής εξέγερσης που απειλούσαν τη σταθερότητα στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Η τρομακτική εμπειρία των καταστροφών που προέκυψαν από τους Ναπολεόντειους πολέμους είχε πείσει τις Ευρωπαϊκές ηγεσίες για την ανάγκη διατήρησης του status quo και συνεπώς της αποτροπής ανάφλεξης επαναστατικών κινημάτων που ήταν πιθανό να προκαλέσουν αποσταθεροποίηση και πολεμικές συγκρούσεις. Η συνεργασία των Μεγάλων Δυνάμεων, παρά τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους ιδιαίτερα στα Βαλκάνια, αποδίδεται από τους Miller και Kagan σε τρεις παράγοντες. Πρώτο στο ότι όλες υποστήριζαν το status quo, μην επιθυμώντας τη διατάραξη της διεθνούς τάξης. Δεύτερο, στο γεγονός ότι δεν υπήρχε ιδεολογική πόλωση μεταξύ τους και τέλος στην κυριαρχία του κοινού φόβου έκρηξης ενός μεγάλου πολέμου.¹⁷

Για αρκετούς επιστήμονες και μελετητές το Ανατολικό Ζήτημα έκλεισε μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την ίδρυση του νέου Τουρκικού κράτους και τη σύναψη της τελευταίας από τις συνθήκες με τις οποίες τερματίστηκε ο Μεγάλος Πόλεμος, αυτή της Λωζάννης, το 1923.¹⁸ Άλλοι υποστηρίζουν ότι το Ανατολικό Ζήτημα δεν έληξε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά μεταβλήθηκε καθόσον είτε διαφοροποιήθηκε η κατάσταση των Μεγάλων Δυνάμεων, πολλές από τις οποίες έπαψαν να υπάρχουν ως

¹⁵ Marriott, J. A. R., σελ 2

¹⁶ Άρθρο της καθηγήτριας κυρίας Γαρδίκια, Κατερίνας, με τίτλο *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1821-1923)*, που δημοσιεύθηκε στο βιβλίο *Η Συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2008, σελ. 119

¹⁷ Miller, B., Kagan, K., *The Great Powers and Regional Conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the Post-Napoleonic Era to the Post-Cold War Era*, International Studies Quarterly, Vol. 41, No. 1, (Mar., 1997), pp. 51-85, Wiley on behalf of The International Studies Association, σελ. 67

¹⁸ Η κυρία Κατερίνα Γαρδίκια στο άρθρο της *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1821-1923)*, καθορίζει τη Συνθήκη της Λωζάννης ως το ορόσημο της λήξης του Ανατολικού Ζητήματος.

Βλέπε ακόμη: Rizopoulos, Nickolas, *A Third Balkan War?*, World Policy Journal, Vol. 10, No 2 (Summer 1993), pp. 1-5, Sage Publications Inc.

αυτοκρατορίες, είτε άλλαξαν τα συμφέροντα και οι προτεραιότητές τους για την περιοχή. Έτσι από τις τέσσερις ή πέντε μεγάλες δυνάμεις που εμπλέκονταν στο κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα με τους ανταγωνισμούς, διαμάχες, εχθρότητες και συγκρούσεις, μετά το 1918 απέμειναν μόνο η Αγγλία και Γαλλία.¹⁹ Η τσαρική Ρωσία μεταμορφώθηκε στη Σοβιετική Ένωση, η Αυστροουγγαρία εξαφανίστηκε, η Γερμανία καταρρακώθηκε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαλύθηκε, με διάδοχο το νέο Τουρκικό κράτος.

Ο Fitzroy Maclean γράφοντας το 1950, τονίζει ότι το Ανατολικό Ζήτημα έχει επανεμφανισθεί όχι απλά ως πρόβλημα μεταρρύθμισης και μετασχηματισμού της Τουρκίας, αλλά ως ανάγκη της προστασίας μιας προοδευτικής και δημοκρατικής πλέον Τουρκίας από οποιαδήποτε εξωτερική επιβουλή.²⁰ Στο ίδιο πνεύμα ο Elie Kedourie θεωρεί ότι το έτος 1955 σήμανε το τέλος του κλασσικού Ανατολικού Ζητήματος και η Μέση Ανατολή, όπως και τα Βαλκάνια, έγινε απλά μια περιοχή ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.²¹

Παρά τις εκτιμήσεις που διατυπώνονται σχετικά με τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος, είτε το 1923 με τη Συνθήκη της Λωζάννης, είτε με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τη διαμόρφωση του νέου ψυχροπολεμικού διεθνούς σκηνικού, θα επιχειρηθεί να καταδειχθεί ότι αυτό παραμένει ζωντανό στη σύγχρονη εποχή. Ειδικότερα, εξετάζοντας το ζήτημα αυτό υπό την ευρύτερη έννοια που του προσέδωσε ο Marriott, ως σύγκρουση μεταξύ Δύσης και Ανατολής, είναι φανερό ότι συνεχίζεται στην πορεία του χρόνου λαμβάνοντας διαφορετικές μορφές και εκφάνσεις. Κατά τη διάρκεια του **Ψυχρού Πολέμου** το πρόβλημα παρέμενε σε λανθάνουσα κατάσταση στο πλαίσιο της ισορροπίας ισχύος του διπολικού κόσμου.

¹⁹ Kedourie, E., *Britain, France, and the Last Phase of the Eastern Question*, Proceedings of the Academy of Political Science, Vol. 29, No. 3, Soviet-American Rivalry in the Middle East (Mar., 1969), pp. 189-197, The Academy of Political Science, σελ.190

²⁰ Maclean, Fitzroy, *The Eastern Question in Modern Dress*, Foreign Affairs, Vol. 29, No. 2 (Jan., 1951), pp. 238-247, Council on Foreign Relations, σελ. 245. Το συγκεκριμένο άρθρο έχει συνταχθεί λίγο πριν την είσοδο της Τουρκίας (και της χώρας μας) στο NATO. Διακρίνεται μια προσπάθεια του συγγραφέα με ανάλογα επιχειρήματα να παρουσιάσει την Τουρκία ως μια δυτικού τύπου δημοκρατία, η οποία έχει ανάγκη επενδύσεων με ιδιωτικά κεφάλαια κυρίως από το εξωτερικό, καθώς και παροχή τεχνογνωσίας για να διευκολυνθεί και επιταχυνθεί η περαιτέρω οικονομική ανάπτυξή της, η οποία επηρεάζεται αρνητικά από το κόστος συντήρησης των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, υπονοώντας ότι η ένταξή της στο NATO θα διευκολύνει τη διαδικασία περαιτέρω εκδυτικισμού και θα την απελευθερώσει από τυχόν ρωσικές πιέσεις. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι το Ανατολικό Ζήτημα έχει μεταμορφωθεί πλέον από πρόβλημα μεταρρύθμισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και διανομής των εδαφών της, σε πρόβλημα προστασίας του τουρκικού κράτους από οποιαδήποτε εξωτερική επίθεση (προφανώς προερχόμενη από την Σοβιετική Ένωση) και συνεπώς η ένταξη της Τουρκίας στο NATO αποτελεί ύψιστη αναγκαιότητα.

²¹ Kedourie, E., σελ. 195

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου απελευθέρωσαν τα εθνικιστικά πάθη, που υπέβοσκαν κυρίως στην περιοχή της Βαλκανικής, με αποτέλεσμα την αναζωπύρωση του Ανατολικού Ζητήματος με τη μορφή των εθνικιστικών συγκρούσεων και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.²² Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, ο πόλεμος κατά τις τρομοκρατίας, η αποτυχία της Αραβικής Άνοιξης και η έκρηξη της δράσης των Ισλαμιστικών φονταμενταλιστικών οργανώσεων, σε συνδυασμό με τις εμφύλιες συγκρούσεις κυρίως σε Συρία και Λιβύη, με τη πιθανή δημιουργία Κουρδικού κράτους σε βάρος της Τουρκίας, καθώς και η έξαρση του Τουρκικού αναθεωρητισμού τα τελευταία χρόνια, συνηγορούν στην υπόθεση της συνέχισης του προβλήματος, το οποίο έχει προσλάβει άλλες μορφές.

Η παράνομη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία που εκδηλώθηκε την 24 Φεβρουαρίου 2022 κατά παράβαση των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου και η συνεχιζόμενη πολεμική αναμέτρηση μεταξύ των δύο αυτών κρατών – στην ουσία μεταξύ Ανατολής και Δύσης²³ – αποτελεί ουσιαστικά μια έκφανση του Ανατολικού Ζητήματος. Ταυτόχρονα, ο οικονομικός πόλεμος μεταξύ των ΗΠΑ και των Δυτικών συμμάχων τους με τη Ρωσική Ομοσπονδία, με αντικειμενικό σκοπό τον γεωπολιτικό και οικονομικό έλεγχο της Ανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και η διεκυστίνδα για την έλξη της Τουρκίας, η οποία ακροβατεί μεταξύ Δύσης και Ανατολής, ενισχύουν το γεγονός της αναβίωσης του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος. Επιπρόσθετα, ο οικονομικός – κυρίως – ανταγωνισμός των Ηνωμένων Πολιτειών με την Κίνα, αλλά και η οικονομική αντιπαράθεση μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τις αρχές του 2025 ενισχύουν τον παραπάνω ισχυρισμό.

1.2 Κύριες Παράμετροι

Για τη διερεύνηση ενός τόσο μεγάλου θέματος που απασχόλησε την Ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή για περισσότερους από δυόμιση αιώνες υπό την

²² Mayer, Mathew, σελ. 238-239

²³ Σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο J.A.R. Marriot, για τον πυρήνα του Ανατολικού Ζητήματος, αλλά και σε αναλογία με τη θρησκευτική παράμετρο που προσέδωσε ο Eduart Driault, που αφορά στον αγώνα μεταξύ Σταυρού και Ημισελήνου.

κλασσική του μορφή και συνεχίζει να απασχολεί τη διεθνή πολιτική μέχρι και σήμερα, είναι αναγκαίος ο καθορισμός και η μελέτη των παραμέτρων που το συνθέτουν. Σύμφωνα με τον J. Holland Rose το Ανατολικό Ζήτημα επικεντρώνεται στους θρησκευτικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς ανταγωνισμούς που δημιούργησε.²⁴ Πλέον των παραπάνω βασικών παραμέτρων του προβλήματος, οι οποίες θα εξεταστούν αναλυτικά στα επόμενα κεφάλαια, υφίστανται και άλλες διαστάσεις που είναι γεωγραφικές, χρονικές, οικονομικές, οι οποίες θα εξετασθούν συνοπτικά παρακάτω.

1.2.1. Χωρική

Ο επίμαχος γεωγραφικός χώρος που εξελίσσεται το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα αφορά κατά κύριο λόγο στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αυτοκρατορία αυτή είχε φθάσει στο απόγειό της περί το 1683, ελέγχοντας ένα μεγάλο μέρος της νοτιοανατολικής Ευρώπης, τα Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή και το σύνολο σχεδόν των ακτών της Μεσογείου. Οι ανταγωνισμοί των μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων δεν επικεντρώνονταν στον έλεγχο και οικονομική εκμετάλλευση των διάφορων επαρχιών της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά κυρίως στην εξασφάλιση των χερσαίων και υδάτινων οδών εμπορίου. Ο Δούναβης και τα μεγάλα ποτάμια της Ευρασίας, το Αιγαίο και η Ανατολική Μεσόγειος, τα στενά των Δαρδανελίων και Βοσπόρου, η διώρυγα του Σουέζ, η Παλαιστίνη με τους Άγιους Τόπους, καθώς και ο Ευφράτης, παρείχαν πρόσβαση είτε στις πλουτοπαραγωγικές πηγές της Ανατολής (δρόμος του μεταξιού και πετρέλαια αργότερα), είτε στις Ινδίες, Άπω Ανατολή και Αφρική για τη μεταφορά πλούτου και πολύτιμων πρώτων υλών προς τις Ευρωπαϊκές χώρες.²⁵ Η σημασία της Μέσης Ανατολής για τα συμφέροντα των τότε μεγάλων δυνάμεων είναι αδιαμφισβήτητη και αποδεικνύεται από τους ανταγωνισμούς για επιρροή στην περιοχή. Επίσης, παρά το γεγονός ότι ο πρώτος Καγκελάριος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας Otto von Bismarck φέρεται να δήλωσε το 1877 ότι ολόκληρα τα Βαλκάνια δεν αξίζουν τα κόκκαλα ούτε ενός Πομερανού Γρεναδιέρου, οι εξελίξεις τον διέψευσαν και το ζήτημα των Βαλκανίων αποτέλεσε μια σημαντική παράμετρο

²⁴ Rose, J. Holland, *Great Britain and the Eastern Question*, The Journal of International Relations, Vol. 12, No. 3 (Jan 1922), pp.307-319, σελ. 307

²⁵ Γαρδίκας, Κ., σελ. 119-120

του Ανατολικού Ζητήματος συνδεόμενο άμεσα με τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή.²⁶ Σήμερα ιδιαίτερα σημαντική παράμετρο αποτελεί πρωτίστως ο έλεγχος της Ανατολικής Ευρώπης, της περιοχής της Ανατολικής Μεσογείου και Μέσης Ανατολής, καθώς και των Βαλκανίων.

1.2.2 Χρονική

Η χρονική διάσταση αποτελεί πεδίο διαφορετικών απόψεων και διχογνωμιών και χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, τόσο ως προς την έναρξη, κυρίως όμως ως προς τη λήξη του Ανατολικού Ζητήματος. Υπάρχει μεγάλη ποικιλία απόψεων και θεωριών που αφορούν στη χρονική έκταση του ζητήματος. Καθοριστικό παράγοντα σε οποιαδήποτε απόπειρα τοποθέτησης του Ανατολικού Ζητήματος στην κλίμακα του χρόνου διαδραματίζει η οπτική μέσα από την οποία αντιμετωπίζεται. Για αυτούς που θεωρούν το Ανατολικό Ζήτημα αποκλειστικά ως πρόβλημα που προκύπτει από την παρακμή, τον κίνδυνο κατάρρευσης και την τελική διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα χρονικά όρια είναι σχετικά στενά. Αντίθετα, η ευρεία θεώρηση του ζητήματος ως μιας διαχρονικής διαμάχης μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ του Δυτικού πολιτισμικού υποβάθρου με την πολιτισμική διαφορετικότητα της Ανατολής, προσδίδει στο Ανατολικό Ζήτημα ιδιαίτερα εκτεταμένη χρονική διάρκεια.

Η πλειονότητα των ιστορικών και μελετητών τοποθετεί τη δημιουργία του Ανατολικού Ζητήματος στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, που σηματοδοτεί το τέλος της επέκτασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την έναρξη της περιόδου συρρίκνωσης, παρακμής και τελικά της διάλυσης. Για άλλους το Ανατολικό Ζήτημα εμφανίζεται στην αυγή της ιστορίας με τους Περσικούς πολέμους. Όσον αφορά στη λήξη του, μεγάλος αριθμός επιστημόνων, κυρίως ιστορικών, υποστηρίζει ότι το Ανατολικό Ζήτημα λύθηκε το 1923 με την τελευταία συνθήκη τερματισμού του Α' Παγκοσμίου Πολέμου - τη Συνθήκη της Λωζάννης - και την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Άλλοι τοποθετούν τη λήξη του μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος συνέβαλλε στη δημιουργία ενός ισόρροπου διπολικού κόσμου. Μια άλλη άποψη που λαμβάνει υπόψη της την ευρύτητα του

²⁶ Ο J. A. R. Marriott στο 14^ο Κεφάλαιο του συγγράμματός του για το Ανατολικό Ζήτημα, που αφορά στη γερμανική πολιτική στην Εγγύς Ανατολή μνημονεύει τις φράσεις του Bismarck: *"I never take the trouble even to open the mail bag from Constantinople"* και *"The whole of the Balkans is not worth the bones of a single Pomeranian grenadier"*. Βλέπε: Marriott, J.A.R, 1917, σελ. 341

προβλήματος θεωρεί ότι συνεχίζει να υφίσταται μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, διαφοροποιημένο κάθε φορά ανάλογα με τις εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον και τις αξιώσεις και επιδιώξεις των κυρίων παικτών. Κατά την άποψη αυτή οι σύγχρονες εξελίξεις στην ανατολική Ευρώπη με αποκορύφωμα την πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία, καθώς και η πολεμική σύγκρουση στη Μέση Ανατολή αποτελούν σύγχρονες εκφάνσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Ο συνεχής και αδυσώπητος ανταγωνισμός μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων για επιρροή και πολιτική και οικονομική κυριαρχία στην Ευρασία αποτελεί το διαχρονικό διακύβευμα του Ανατολικού Ζητήματος.

1.2.3 Πολιτικοστρατιωτική

Παρά τη μεγάλη χρονική διάρκεια του Ανατολικού Ζητήματος λίγες υπήρξαν οι περίοδοι μειζόνων εντάσεων και πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων που εμπλέκονταν στο πρόβλημα. Η σχετική σταθερότητα, σύμφωνα με τον Elie Kedourie, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός της εμπλοκής των συμφερόντων περισσότερων των δύο μεγάλων δυνάμεων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός μηχανισμού εξισορρόπησης. Αυτό συνέβαινε επειδή εκτός από τη Ρωσία και την Αγγλία είχαν επίσης μεγάλα συμφέροντα στην περιοχή η Γαλλία, η Αυστροουγγαρία και η Γερμανία. Συνεπώς, αν οποιαδήποτε δύναμη επιχειρούσε να ικανοποιήσει τα συμφέροντά της σε βάρος του «μεγάλου ασθενή του Βοσπόρου»²⁷ θα αντιμετώπιζε την ισχυρή αντίδραση δύο ή και περισσότερων από τις λοιπές μεγάλες δυνάμεις.²⁸

Οι εμπλεκόμενες δυνάμεις δεν παρέμειναν πάντα οι ίδιες. Πери τα τέλη του 17^{ου} αιώνα επεδίωξαν να επωφεληθούν από την αποδυνάμωση των Οθωμανών οι

²⁷ Ο όρος αυτός εισήχθη στη διπλωματική γλώσσα της Δύσης από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και από τότε χρησιμοποιούταν συχνά για να περιγράψει την παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέχρι την διάλυσή της και την ίδρυση του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Πιθανώς η φράση "Ο Μεγάλος Ασθενής της Ευρώπης" χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1683 μετά την αποτυχημένη δεύτερη πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Cambridge και συγγραφέα Harold Temperley, στις 9 Ιανουαρίου 1853, ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ σε συνάντησή του με τον Βρετανό Πρέσβη Seymour ανέφερε: «Η Τουρκία δείχνει να καταρρέει, η πτώση θα είναι μεγάλη ατυχία. Είναι πολύ σημαντικό η Αγγλία και η Ρωσία να έχουν τέλεια αμοιβαία κατανόηση...και καμία χώρα δεν πρέπει να κάνει κάποιο αποφασιστικό βήμα με το οποίο η άλλη δεν εκτιμάται» και συνέχισε: «Έχουμε έναν άρρωστο στα χέρια μας, ένα βαριά άρρωστο και θα είναι μεγάλη ατυχία αν κάποια από αυτές τις μέρες μας γλιστρήσει από τα χέρια, ειδικά πριν γίνουν οι απαραίτητες διευθετήσεις». Harold Temperley *England and the Near East. The Crimea*, Longmans Green and Co, London-New York-Toronto, 1936, σελ. 272 (Αντλήθηκε την 03 Νοεμβρίου 2022 από την ιστοσελίδα <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.174587/page/n305/mode/2up?view=theater>)

²⁸ Kedourie, σελ. 189-190

γειτονικές Αυστρία και Ρωσία, καθώς και η Ναπολεόντεια Γαλλία. Η Μεγάλη Βρετανία προσπαθώντας να θέσει όρια στις Ρωσικές φιλοδοξίες που κατά την άποψή της πιθανότατα απειλούσαν τις προσβάσεις προς τις Ινδίες και θορυβημένη από την κατάληψη της Αιγύπτου το 1798 από τον Βοναπάρτη, ο οποίος επιδίωκε την ίδρυση ναυτικής βάσης στο Σουέζ για την εκδίωξη των Βρετανών από την Ινδία, αναγκάστηκε να επέμβει στην ανατολική Μεσόγειο και να εμπλακεί έτσι στο Ανατολικό Ζήτημα.²⁹ Τελευταίες ακολούθησαν η Γερμανία και η Ιταλία οι οποίες μετά την ενοποίησή τους ενεπλάκησαν και αυτές περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η στάση των μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν παρέμεινε σταθερή. Αναλόγως των εθνικών συμφερόντων και επιδιώξεων κάθε χρονικής περιόδου, άλλοτε επιθυμούσαν τη διατήρησή του status quo και άλλοτε την μεταβολή του.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα η εμπλοκή της Μεγάλης Βρετανίας σηματοδοτεί την μετατροπή του προβλήματος από μια περιφερειακή υπόθεση σε ένα πανευρωπαϊκό και κατ' επέκταση παγκόσμιο ζήτημα - λαμβάνοντας υπόψη ότι όλες οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής ήταν Ευρωπαϊκές – με κύριο ζητούμενο την αποφυγή διατάραξης της ισορροπίας δυνάμεων στην Ανατολή. Στο πλαίσιο αυτό η Μεγάλη Βρετανία επεδίωκε τη διαφύλαξη της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα, μέχρι την ανατολική κρίση που προέκυψε από την εξέγερση στην Ερζεγοβίνη το 1875, στη Βουλγαρία το 1876, το Ρωσοτουρκικό πόλεμο και τις Συνθήκες Αγίου Στεφάνου και Βερολίνου το 1877.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα επικρατεί προβληματισμός και διάλογος στη Μεγάλη Βρετανία σχετικά με την πολιτική που θα πρέπει να ακολουθηθεί. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι απαιτείται η υιοθέτηση μιας πιο δυναμικής και επεμβατικής πολιτικής απέναντι στην Πύλη. Έτσι ο William Denton μέσω ενός υποθετικού διαλόγου παρουσιάζει τις θέσεις του για την πολιτική που θα πρέπει να εφαρμόσει η Βρετανία με αφορμή τα γεγονότα στη Βουλγαρία. Επιχειρηματολογεί υπέρ της αλλαγής στάσης για ηθικούς και γεωπολιτικούς λόγους και την άσκηση πίεσης προς το Σουλτάνο για εφαρμογή των προβλέψεων και εγγυήσεων του Χάτι Χουμαγιούν.³⁰

²⁹ Rose, J. Holland, 1922, σελ. 308

³⁰ Το Χάτι Χουμαγιούν (Hat-i Humayun) ήταν το δεύτερο μεγάλο μεταρρυθμιστικό διάταγμα, το οποίο εκδόθηκε στις 18 Φεβρουαρίου 1856, ενάμιση μήνα πριν την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Υπογράφηκε από το Σουλτάνο Αβδούλ Μειτζίτ μετά από πίεση της Αγγλίας και της Γαλλίας, ως

Ο Denton εκτιμά ότι η προστασία των καταπιεσμένων πληθυσμών θα ενισχύσει τη θέση της Μεγάλης Βρετανίας με τη μείωση της πιθανότητας άσκησης επιρροής στην περιοχή από τη Ρωσία.³¹ Άλλοι, όπως ο W. J. Wyatt, θεωρούν ότι συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας είναι η διατήρηση του status quo και η συνέχιση της πολιτικής ανοχής απέναντι στους Τούρκους, καθόσον η κατοχή της Κωνσταντινούπολης και της Συρίας από τους Οθωμανούς υποβοηθά στην ελεύθερη και ανεμπόδιστη Βρετανική πρόσβαση προς την Ασία.³² Επιπρόσθετα ο Wyatt αναλύει τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων υποστηρίζοντας ότι Ρωσία και Πρωσία επιθυμούν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την προσάρτηση εδαφών της, ενώ η Γαλλία που αντιτίθεται στην πολιτική της Ρωσίας ως προστάτη των Ορθοδόξων, δεν επιθυμεί την κάθοδό της στη Μεσόγειο που πιθανόν να θέσει σε κίνδυνο τις εμπορικές σχέσεις της με Συρία, Αίγυπτο, Ινδία και Κίνα. Ομοίως, κατά τον Wyatt, η Ιταλία αντίκειται στην κάθοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο, καθόσον θα ήταν εμπόδιο στις επιδιώξεις της για τις βορειοαφρικανικές ακτές, ενώ η Αυστροουγγαρία επιδιώκει να επεκτείνει την εξουσία της στις εκβολές του Δούναβη και στις περιοχές Μαυροβουνίου και Σερβίας.³³

αντάλλαγμα για την ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τον πόλεμο και σε συνέχεια της πολιτικής των μεταρρυθμίσεων (Tanzimat), που είχε ξεκινήσει το 1839 με το Χάτι Σερίφ (Hatt-i Serif). Έδινε μεγάλη έμφαση στην ισότητα όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας σε ζητήματα φορολογίας, στο διορισμό τους ως υπαλλήλων, στη συμμετοχή στα διοικητικά και δικαστικά όργανα, στην εισαγωγή σε στρατιωτικές σχολές και στην εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας. Με τις πρόνοιές του το Χάτι Χουμαγιούν άνοιγε την προοπτική μετατροπής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ένα σύγχρονο κράτος με ευρωπαϊκού επιπέδου νομοθεσία και θεσμούς, όμως στην πράξη δεν εφαρμόστηκε με ακρίβεια, καθώς ερχόταν σε αντίθεση με βασικές αρχές τη παραδοσιακής πολιτικής ιδεολογίας, ενώ αποτέλεσε ένα ακόμη έναυσμα για την έναρξη περαιτέρω εθνικών κινητοποιήσεων στο εσωτερικό.

³¹ Denton, W., *Fallacies on the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection (1877), The University of Manchester, The John Rylands University Library, σελ. 5-15

³² Wyatt, W. J., *The Eastern Question from an English Point of View*, Foreign and Commonwealth Office Collection (1876), The University of Manchester, The John Rylands University Library, σελ. 3-8 Ο Wyatt στο άρθρο του επιχειρεί να δικαιολογήσει τη βίαιη καταστολή των εξεγέρσεων ισχυριζόμενος ότι αιτία της αχρείαστης αυτής αιματοχυσίας είναι ότι οι εξεγερμένοι είναι απολίτιστοι και υποκινούμενοι από τον προαιώνιο εχθρό των Οθωμανών, τη Ρωσία, που επιθυμεί να εξαλείψει την Οθωμανική Αυτοκρατορία από την Ευρώπη. Υποστηρίζει ότι τυχόν επιτυχία των εξεγέρσεων θα προκαλούσε ξεσηκωμούς και στους άλλους Χριστιανικούς πληθυσμούς, με αποτέλεσμα την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

³³ Ο Wyatt, για την εκτόνωση της Βαλκανικής κρίσης, προτείνει τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πλην του Μαυροβουνίου και των γειτονικών περιοχών Ερζεγοβίνης που θα γίνουν προτεκτοράτα της Αυστρίας, την στάθμευση Αυστριακών και Ρουμανικών στρατευμάτων στο Βελιγράδι και στην κοντινή Σεμέντρια μέχρι την ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεων που είχε υποσχεθεί ο Σουλτάνος, τον γενικό αποπλισμό και την αποχώρηση όλων των παραστρατιωτικών από τις Χριστιανικές Ευρωπαϊκές περιοχές, τη θρησκευτική ανεξαρτησία σε Μαυροβούνιο, Σερβία, Ρουμανία και, τέλος, εφόσον ζητηθεί από την Ρωσία, να γίνουν αλλαγές στη συνθήκη των Παρισίων για την αποκατάσταση των απολεσθέντων Ρωσικών εδαφών μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Όμως το εγγύς μέλλον αποδείχθηκε διαφορετικό, καθόσον η Ρωσία επιτέθηκε στην Τουρκία το 1877 και την ανάγκασε στην υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου με τη δημιουργία της μεγάλης Βουλγαρίας με έξοδο στο Αιγαίο. Μετά από Βρετανικές και Αυστριακές αντιδράσεις η συνθήκη αυτή αντικαταστάθηκε το ίδιο έτος με τη Συνθήκη του Βερολίνου που περιόρισε τη Βουλγαρία και της αφαίρεσε την έξοδο στο Αιγαίο.

Την ίδια περίοδο μια άλλη φωνή, ένας Ιρανός διπλωμάτης ο Mirza Malcom Khan, με υπόμνημα προς το Βρετανικό υπουργείο εξωτερικών επισημαίνει ότι η εφαρμοζόμενη πολιτική της προστασίας των συμφερόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως μέσο ανάσχεσης της Ρωσικής επέκτασης δεν είναι βιώσιμη, λόγω της φύσης της αυτοκρατορίας. Το γεγονός ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελείται από διαφορετικές φυλές, εθνικότητες και θρησκείες, καθιστά αναπόφευκτη τη διάλυσή της και για το λόγο αυτό προτείνει να μετατοπισθεί το βάρος της Βρετανικής διπλωματίας στην υποστήριξη του Ιράν. Τονίζει την εθνική, πολιτισμική και θρησκευτική ομοιογένεια του Περσικού λαού σε αντίθεση με την Οθωμανική πραγματικότητα και απαριθμεί τα πλεονεκτήματα που θα προκύψουν για τα δύο έθνη από την υιοθέτηση της πρότασής του.³⁴

Από το 1878 η Μεγάλη Βρετανία αλλάζει πολιτική θεωρώντας πλέον ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της εξωτερικής της πολιτικής και επομένως δεν απαιτείται η συνέχιση των προσπαθειών της για να τη σώσει. Καθοριστικό ρόλο στη νέα αυτή Βρετανική γεωπολιτική τοποθέτηση διαδραματίζει η προσάρτηση της Κύπρου και η μετατόπιση του Βρετανικού γεωπολιτικού ενδιαφέροντος από τα στενά του Βοσπόρου στη νέα διώρυγα του Σουέζ.³⁵

Η μεταστροφή της Βρετανικής πολιτικής συμπίπτει χρονικά με την εντατικοποίηση της Γερμανικής εμπλοκής στο Ανατολικό Ζήτημα, που σημειώνεται από το 1898. Η Γερμανο-τουρκική προσέγγιση και η αύξηση της Γερμανικής επιρροής στην ανατολή ανάγκασε τις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία να παραμερίσουν τις αντιπαλότητες και να συνασπιστούν. Έτσι τον Απρίλιο του 1904 Αγγλία και Γαλλία πλαισίωσαν την Εγκάρδια Συνεννόηση (*Entente Cordiale*), ενώ τον Αύγουστο του 1907 δημιουργήθηκε η Αγγλορωσική Αντάντ (*Entente*). Η επαύξηση της επιρροής των Κεντρικών Δυνάμεων σε Βαλκάνια και Εγγύς Ανατολή με την προσάρτηση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης από την Αυστρία το 1908 και την απόκτηση κυριαρχικών δικαιωμάτων στο λιμάνι της Αλεξανδρέττας από τη Γερμανία, έκανε εντονότερη την ανάγκη του συνασπισμού Αγγλογάλλων και

³⁴ Nickjoo, Mahvash, *A Persian Statesman on the Eastern Question*, Journal of Asian History, Vol. 13, No. 1 (1979), pp.1-14, Harrassowitz Verlag, σελ. 2-4

³⁵ Γαρδίκας, σελ. 135-139

Ρώσων. Η έκβαση του Α' Βαλκανικού Πολέμου με την Τουρκική ήττα απογοητεύει τη Γερμανία και στη συνέχεια ξεσπά το 1913 ο Β' Βαλκανικός πόλεμος, που πιθανώς υποκινήθηκε από την Αυστρία, με την Τουρκία να ανακτά μέρος του χαμένου εδάφους και τις Κεντρικές Δυνάμεις να αυξάνουν την επιρροή τους στην περιοχή.³⁶

Η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου συνιστά μείζονα κρίση του Ανατολικού Ζητήματος που κατά κάποιο τρόπο το διαφοροποίησε, λόγω των αλλαγών που επήλθαν στις εμπλεκόμενες μεγάλες δυνάμεις μετά το τέλος του, ενώ για άλλους έλυσε το ζήτημα με την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³⁷

1.2.4 Θρησκευτική

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η θρησκευτική διάσταση είναι έντονη σε όλες τις φάσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Καταρχήν η Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699), που θεωρείται από πολλούς ως η απαρχή του ζητήματος, σφράγισε τη νίκη των Χριστιανικών δυνάμεων της Ευρώπης επί της Μουσουλμανικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Eduard Driault σημειώνει ότι το Ανατολικό Ζήτημα ενέχει και θρησκευτικό χαρακτήρα με τον αγώνα του Σταυρού κατά της Ημισελήνου.³⁸ Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως όλες οι μεγάλες αυτοκρατορίες, στις οποίες θα αναφερθούμε και σε επόμενο κεφάλαιο, περιελάμβανε πληθυσμούς διαφορετικού εθνικού, φυλετικού και θρησκευτικού υποβάθρου. Ιδιαίτερα η Ευρωπαϊκή περιοχή της αυτοκρατορίας αποτελούσαν από ένα μωσαϊκό υποτελών πληθυσμών διαφορετικού θρησκεύματος με τη πλειοψηφία να είναι Χριστιανοί (Ορθόδοξοι ή Καθολικοί).

Η προστασία των υποτελών Ορθοδόξων Χριστιανικών πληθυσμών των Ευρωπαϊκών Οθωμανικών κτήσεων αποτέλεσε το πρόσχημα της Ρωσικής επεμβατικότητας για την εξυπηρέτηση της διαχρονικής Ρωσικής γεωπολιτικής ανάγκης εξόδου στις «θερμές θάλασσες». Η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το

³⁶ Rose, J. Holland, 1922, σελ. 309-311

³⁷ Kedourie, E., 1969, σελ. 190-191

³⁸ Driault, E., 1910, σελ. 22-23. Ο Driault παρουσιάζει τη νίκη των Ρώσων κατά των Τούρκων το 1877 και τις ανεξαρτητοποιήσεις των λαών των Βαλκανίων ως αντεκδίκηση του Σταυρού κατά της Ημισελήνου για τους παλαιότερους θριάμβους της Ημισελήνου κατά του Σταυρού με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τον Μωάμεθ τον Β', την κατάληψη του Βελιγραδίου και της Ρόδου από τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή.

1774 αποτέλεσε σημαντικό διπλωματικό βήμα.³⁹ Ακολούθησε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο ανταγωνισμός Ρωσίας και Γαλλίας για επιρροή στην Πύλη, υπό τον μανδύα του θρησκευτικού αγώνα μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών για την πρωτοκαθεδρία στους Αγίους Τόπους, που τελικά οδήγησε στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο το 1853 και στον Κριμαϊκό πόλεμο το 1854.⁴⁰ Λίγα χρόνια αργότερα η Ρωσική Αυτοκρατορία εκμεταλλεύεται τη νέα κρίση του Ανατολικού Ζητήματος με τις εξεγέρσεις στην Ερζεγοβίνη το 1875 και Βουλγαρία 1876 και υπό τον μανδύα του προστάτη των Ορθοδόξων, αλλά κυρίως του προστάτη των Σλαβικών λαών της Βαλκανικής. Στο πλαίσιο του κινήματος του Πανσλαβισμού, που προστέθηκε στο ιδεολογικό οπλοστάσιό της από το 1846, εμπλέκεται σε πόλεμο με την Πύλη που οδηγεί στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου (1877).⁴¹

Η βίαιη καταστολή των εξεγέρσεων στα Βαλκάνια αποτελεί την αφορμή για την έναρξη διαλόγου στη Μεγάλη Βρετανία σχετικά με την ηθική ανάγκη της επέμβασης για βοήθεια των Χριστιανών. Ο Αγγλικανός αιδεσιμότατος Davies τάσσεται υπέρ της προστασίας των Χριστιανών από την Τουρκική καταπίεση σε συνεργασία με τη Ρωσία. Θεωρεί ότι η διπλωματία και η εξωτερική πολιτική δεν μπορούν να αγνοούν το λαϊκό αίσθημα και την Χριστιανική ηθική.⁴² Αντίθετα, η στάση των Καθολικών της Αγγλίας – με εξαίρεση ένα μικρό κομμάτι, τους λεγόμενους Παλαιοκαθολικούς – ήταν κατά βάση υποστηρικτική προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και επικριτική προς τους εξεγερμένους Ορθόδοξους Χριστιανούς. Οι απόψεις αυτές πήγάζαν από το Βατικανό, το οποίο αφενός δεν επιθυμούσε να πιεσθεί η Πύλη, ώστε να μην αλλάξει την ευνοϊκή στάση που επεδείκνυε απέναντι στους Καθολικούς της

³⁹ Υπό την έννοια της κατοχύρωσης του ρόλου της Ρωσίας ως προστάτη των Ορθόδοξων Χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου και της απόκτησης ρητών επεμβατικών δικαιωμάτων στα πριγκιπάτα Μολδαβίας και Βλαχίας.

⁴⁰ Το Οκτώβριο του 1853, ίσως λίγες μόνο ημέρες πριν την κήρυξη του πολέμου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Ρωσία, στο *The London Herald of Peace*, εκφράζεται ο φόβος ότι οι διαμάχες και φανατισμοί για τους Αγίους Τόπους, που δεν συνάδουν με τη χριστιανική πίστη, είναι πιθανό να οδηγήσουν ακόμη και σε γενικευμένο πόλεμο μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, λόγω των εγωισμών των ηγετών τους και κυρίως του Τσάρου. Βλέπε *London Herald of Peace, Thoughts on the Eastern Question, Advocate for Peace* (1847-1884), Vol. 10, No. 22 (October 1853), pp. 353-356, World Affairs Institute

⁴¹ Day, William, *Russia and the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1877, The University of Manchester, John Rylands University Library, σελ. 1-3. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι εκείνη την εποχή υπήρχαν δυο αντικρουόμενες τάσεις της Ρωσικής πολιτικής. Η πρώτη αφορούσε τη διατήρηση της ειρήνης και λάμβανε υπόψη τις Ευρωπαϊκές ισορροπίες. Η άλλη εμπνεόταν από την ιδεολογία του Πανσλαβισμού με διπλωματικό εκφραστή τον Νικόλαο Ιγνάτιεφ, πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη από το 1864.

⁴² Davies, J. Llewelyn, *Religious Aspects of the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1877, The University of Manchester, The John Rylands University Library, σελ. 5-13

Ρουμανίας, και αφετέρου είχε αντιπαλότητα με την Ρωσία, λόγω της συμπεριφοράς της απέναντι στους Καθολικούς της Πολωνίας.⁴³

1.2.5 Κοινωνικοοικονομική

Ο Γαβριήλ Μονόδ, στο προοίμιο του βιβλίου του Edouard Driault, αναφέρει ότι η εξασθένηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι δεν κατάφερε να αφομοιώσει τους λαούς που κατέκτησε. Δεν μπόρεσε να τους συγχωνεύσει με τους Τούρκους, ώστε να δημιουργηθεί ένα έθνος.⁴⁴ Συνεπώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε τα χαρακτηριστικά μιας πολυεθνικής και πολυγλωσσικής κρατικής οντότητας, με υπηκόους διαφορετικών φυλετικών, εθνολογικών, πολιτισμικών και θρησκευτικών καταβολών. Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών των υπηκόων βίωνε την καταπίεση ενός αυταρχικού καθεστώτος και επιθυμούσε διακαώς την ικανοποίηση των εθνικών τους πόθων και αξιώσεων με την ανεξαρτητοποίησή τους.

Επιπρόσθετα, οι μεγάλες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που σημειώθηκαν στη Δύση το 18^ο και 19^ο αιώνα με την εδραίωση του καπιταλισμού και της αστικής τάξης συνέβαλαν στην επιτάχυνση της διάβρωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Μαρξ και Ένγκελς από τα τέλη της δεκαετίας του 1840 στα κείμενά τους εκφράζουν τη βεβαιότητά τους για τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως αποτέλεσμα της ανόδου της αστικής τάξης στη Δυτική Ευρώπη.⁴⁵ Όπως αναφέρει ο Παναγιώτης Κονδύλης στην εισαγωγή του βιβλίου «*Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*», οι Μαρξ και Ένγκελς προσδοκούσαν ένα νέο διεθνές επαναστατικό κύμα.⁴⁶ Το κύμα αυτό κατά την άποψή τους θα έλυνε αυτομάτως το

⁴³ Rossi, John, *Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878*, Church History, Vol. 51, No. 1 (Mar., 1982), pp. 54-70, Cambridge University Press on behalf of the American Society of Church, σελ. 61-64.

Στη συζήτηση για τους εξεγερμένους Χριστιανικούς πληθυσμούς στην Αγγλία που διήρκεσε από το 1876 μέχρι το 1878 η άποψη των Καθολικών παρέμεινε σταθερή σε σύμπλευση με την συντηρητική κυβέρνηση Disraeli. Παραδοσιακά η πλειοψηφία των Καθολικών της Μεγάλης Βρετανίας ήταν υποστηρικτές των Φιλελευθέρων (Liberals). Λόγω της στάσης του Βατικανό στο πρόβλημα των Βαλκανίων, αλλά και για άλλους λόγους σχετικούς με τη συζήτηση για το αλάθητο του Πάπα, μετέβαλαν την πολιτική τους στάση σε υποστηρικτές των Συντηρητικών (Conservatives), οι οποίοι εφάρμοζαν, όπως προαναφέρθηκε, αντιρωσική και φιλοτουρκική εξωτερική πολιτική.

⁴⁴ Driault, E., 1910, σελ. 13

⁴⁵ Κατσαρός, Κ., *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για το Ανατολικό Ζήτημα*, Ουτοπία: Διμηνιαία Έκδοση Θεωρίας και Πολιτισμού (75), 75-97. (2007), Ελληνικά Γράμματα, σελ.76-78

⁴⁶ Η αποτυχία των επαναστατικών εξεγέρσεων στο εσωτερικό της Αυστροουγγαρίας δεν πτόησε τους Μαρξ και Ένγκελς, οι οποίοι πίστευαν ότι το επαναστατικό κίνημα διέρχονταν μια ύφεση και ανέμεναν ένα νέο που θα σάρωνε ταυτόχρονα τη δυτική κεφαλαιοκρατία και την τσαρική απολυταρχία και θα δημιουργούσε μια σοσιαλιστική Ευρώπη.

Ανατολικό Ζήτημα, διότι θα εξανεμίζονταν ο Ρωσικός επεκτατισμός και ταυτόχρονα θα εξέλειπαν οι προσπάθειες των άλλων Δυτικών δυνάμεων για την αναχαίτησή του.⁴⁷

Με τους Μαρξ και Ένγκελς φαίνεται να συμφωνεί κατά κάποιο τρόπο και ο John Holms, ο οποίος σε άρθρο του το 1877 υπονοεί ότι η κακή οικονομική κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η συνεχόμενη μείωση των εισοδημάτων και η βαριά φορολογία - ιδίως την περίοδο 1875-76 - που είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της φτώχειας και της ανέχειας των υπηκόων της, σε συνδυασμό με την μεγάλη κυβερνητική διαφθορά, συνέβαλαν στις εξεγέρσεις των Χριστιανικών περιοχών. Ο Holms συγκρίνει την κατάσταση στην παρακμάζουσα αυτοκρατορία με την πρόοδο και τον δυναμισμό που επέδειξε η Ελλάδα, η Βλαχία και η Μολδαβία, οι οποίες είχαν αποκοπεί από τον αποσυντιθέμενο κορμό της. Παρά την ύπαρξη στα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας πλήθους φυσικών πόρων, δεν γίνεται η ανάλογη εκμετάλλευσή τους, διότι κατά την άποψή του οι Τούρκοι είναι μη παραγωγικός λαός, ενώ το εμπόριο είναι δύσκολο, λόγω της διαφθοράς, των προκαταλήψεων και της έλλειψης οδών για την επικοινωνία τόσο στο εσωτερικό όσο και με τον έξω κόσμο. Επισημαίνει ότι η κακή οικονομική κατάσταση του κράτους, με τον τεράστιο εξωτερικό δανεισμό, οδηγεί σε χρεωκοπία. Θεωρεί την κατάσταση ως μη αναστρέψιμη, καθόσον υφίστανται ελάχιστα έως μηδαμινά περιθώρια βελτίωσης.⁴⁸

1.2.6 Τεχνολογική

Διαχρονικά, η εξέλιξη της τεχνολογίας συνέβαλε καθοριστικά στη διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών του Ανατολικού Ζητήματος. Ο Alexander Schem θεωρεί ως έναν από τους λόγους της παρακμής της Οθωμανικής ισχύος την τεράστια πρόοδο της στρατιωτικής επιστήμης στα Ευρωπαϊκά κράτη, με αποτέλεσμα τη δραματική βελτίωση των στρατιωτικών τους δυνατοτήτων.⁴⁹ Παρομοίως, ο Arnold Toynbee θεωρεί ότι μετά τις καταστροφικές ήττες του 1699 και

⁴⁷ Μαρξ, Κ., Ένγκελς, Φρ., *Η Ελλάδα η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, Εισαγωγή – μετάφραση – υπομνηματισμός Παναγιώτης Κονδύλης, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 17

⁴⁸ Holms, John, *Commercial and Financial Aspects of the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection (1877), The University of Manchester, The John Rylands University Library, σελ. 7-12

⁴⁹ Schem, Alexander J., 1878, σελ. 29

1774 οι Οθωμανοί συνειδητοποίησαν την αναγκαιότητα εκμοντερνισμού και εκδυτικοποίησης του στρατιωτικού τους συστήματος και της αυτοκρατορίας τους γενικότερα, αλλά τους επόμενους δύο αιώνες ελάχιστα έπραξαν προς αυτή την κατεύθυνση.⁵⁰ Από τον 18^ο έως τον 20^ο αιώνα οι εξελίξεις στην τεχνολογία μετέβαλαν τα μέσα και τις δυνατότητες των εμπλεκόμενων δυνάμεων, ιδιαίτερα στον τομέα στρατιωτικών εξοπλισμών και στη μορφή των πολεμικών αναμετρήσεων. Έτσι, τα μικρά ξύλινα πλοία μεταμορφώθηκαν σε μεγάλα ιστιοφόρα και αργότερα εξελίχθηκαν σε ατμοκίνητα σιδερένια πολεμικά πλοία, που επαύξησαν τη δυνατότητα ελέγχου των θαλάσσιων και ωκεάνιων οδών, εκτοξεύοντας παράλληλα τη γεωπολιτική αξία των στενών (Βοσπόρου – Δαρδανελίων, Γιβραλτάρ, Σουέζ) και των νήσων της Μεσογείου (Κρήτη, Κύπρος, Μάλτα).

Η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ - ενός τεράστιου μεγέθους για την εποχή τεχνικού έργου - μετέβαλε σταδιακά τις γεωπολιτικές ισορροπίες, αυξάνοντας τη γεωπολιτική αξία της Αιγύπτου και της Κύπρου, με ανάλογη μείωση της σημασίας των στενών του Βοσπόρου, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Για την εξασφάλιση των οικονομικών της συμφερόντων από την εκμετάλλευση του μεγάλου καναλιού η Μεγάλη Βρετανία μετέτρεψε τη Μεσόγειο σε Βρετανική θάλασσα, επεκτείνοντας την παρουσία της και στην Ανατολική Μεσόγειο με την κατάληψη Κύπρου και Αιγύπτου. Στις Βρετανικές κινήσεις απάντησε η Γαλλία επεκτείνοντας την επιρροή της στο Μαγκρέμπ, η Ισπανία στο Μαρόκο, η Ιταλία στη Λιβύη και στα νησιά του Αιγαίου, ενώ η Γερμανία ενδιαφέρονταν για την Κωνσταντινούπολη και τα Ασιατικά κράτη.⁵¹

Η εξέλιξη των σιδηροδρομικών μεταφορών διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη μεγέθυνση της ισχύος και της επιρροής των αυτοκρατοριών και των μεγάλων δυνάμεων της εποχής ή και στην ανάδειξη νέων σε παγκόσμιους παίκτες. Η Ρωσική Αυτοκρατορία κατάφερε να ενώσει τις αχανείς εκτάσεις της επιτυγχάνοντας σημαντικότερη πρόοδο στην εγχώρια και βιομηχανική της παραγωγή και ανοίγοντας νέες οδούς εμπορίου και επιρροής στην Ασιατική ήπειρο. Από την πλευρά της νέας Γερμανικής Αυτοκρατορίας διευκολύνθηκε η προσέγγιση και διείσδυσή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το

⁵⁰ Toynbee, Arnold J., *The Ottoman Empire in World History*, Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 99, No. 3 (June 15, 1955), pp. 119-126, University of Pennsylvania Press

⁵¹ Ridolfi, Giovanni, *Geostrategy and Naval Power in the Mediterranean: Changing Scenarios, Continuing Conflict*, Marine Policy, Vol. 21, No. 4, 1997, pp.377-390, Elsevier Science Ltd, σελ. 378-379

σχέδιο για την κατασκευή του σιδηροδρόμου της Βαγδάτης, που θα συνέδεε το Βερολίνο με τον Περσικό Κόλπο, αποτέλεσε μια νέα και επικίνδυνη απειλή για τα Βρετανικά συμφέροντα, λόγω της εύκολης πρόσβασης των Γερμανών στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής και στις αποικίες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στην Αφρική. Αυτός ο ανταγωνισμός αποτέλεσε ίσως την κυριότερη αιτία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

1.3 Αποτελέσματα

Η ιστορική μελέτη του Ανατολικού Ζητήματος στη μακρόχρονη πορεία του, καταδεικνύει το μέγεθος της επίδρασης των παραμέτρων του (σταθερών και μεταβλητών). Όπως θα αναφερθεί και στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, οι σταθερές παράμετροι αφορούν στο επίκεντρο των εξελίξεων (Ευρασία), στον διαχρονικό ανταγωνισμό Δύσης και Ανατολής, και σε πολιτισμικές – θρησκευτικές ταυτότητες. Από την άλλη μεριά, οι μεταβλητές αφορούν κυρίως στις γεωπολιτικές και γεωστρατηγικές μεταβολές, στους κύριους δρώντες, στην αυξανόμενη επιρροή της γεωοικονομίας και στις τεχνολογικές εξελίξεις. Οι παράμετροι αυτές επέφεραν μεγάλες διαφοροποιήσεις στη φύση του Ανατολικού Ζητήματος, απελευθερώνοντας κρυμμένες δυνάμεις, αφυπνίζοντας προκαταλήψεις, διαμορφώνοντας νέες αντιλήψεις και επιφέροντας έντονες και ριζοσπαστικές αλλαγές. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η εθνική αφύπνιση πολλών εθνικών ομάδων και οι αξιώσεις συγκρότησης εθνικών κρατών, που είτε τελεσφόρησαν, είτε παρέμειναν σε χειμερία νάρκη για να υλοποιηθούν σε μεταγενέστερο χρόνο. Παρακάτω θα επιχειρηθεί μια συνοπτική ανάλυση των αποτελεσμάτων ανά γεωγραφική περιοχή.

1.3.1 Τουρκία

Το Τουρκικό κράτος, με τα σημερινά γεωγραφικά όρια, προέκυψε ως το διάδοχο «εθνικό κράτος» από το θάνατο του «μεγάλου ασθενή». Με τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου και τη συνθήκη της Λωζάννης του 1923 θεμελιώθηκε η Τουρκική Δημοκρατία.⁵² Συμβαδίζοντας με το πνεύμα της εποχής, όπου κατά κανόνα οι

⁵² Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κ. Σβολόπουλος, στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης ήταν κυρίαρχη η αντίφαση ότι η Τουρκία, ενώ ήταν ηττημένη δύναμη στο Συνέδριο της Ειρήνης, αντιμετώπιζε τους νικητές από θέση ισχύος μετά τη νικηφόρα για αυτήν έκβαση του Μικρασιατικού πολέμου.

μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες αντικαθίσταντο ή διασπώνταν σε ομοιογενή εθνικά κράτη, καταβλήθηκε προσπάθεια από τους Νεότουρκους – κυρίως μέσω των γενοκτονιών - ώστε την πολυεθνική, πολυγλωσσική και πολυθρησκευτική Οθωμανική Αυτοκρατορία να διαδεχθεί ένα εθνικά ομοιογενές Τουρκικό κράτος.⁵³

Ο Μουσταφά Κεμάλ Αττατούρκ, ως πρώτος Πρόεδρος της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας, επιδίωξε τη δημιουργία ενός εξευρωπαϊσμένου κοσμικού κράτους, απαλλαγμένου από την κυριαρχία του Οθωμανικού παρελθόντος και του Ισλάμ. Στην εξωτερική της πολιτική η Κεμαλική Τουρκία δεν παρουσίασε (τουλάχιστον φανερά) επεκτατικές αντιλήψεις και στόχους και παρά το γεγονός ότι κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν «ο Επιτήδειος Ουδέτερος»⁵⁴, λίγο πριν το τέλος του συντάχθηκε στο πλευρό των νικητών, ώστε να αποκομίσει κατά το δυνατόν πιθανά οφέλη.

Το 1950 τερματίζεται η πολιτική επικράτηση του Λαϊκού (Κεμαλικού) κόμματος και αναλαμβάνει το Δημοκρατικό, με το οποίο δεν υπήρχαν ιδιαίτερες ιδεολογικές διαφορές, ενώ υπήρχε σταθερότητα οφειλόμενη κατά κύριο λόγο στην εκκαθάριση

Βλέπε: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, Ένατη Έκδοση, Βιβλιωπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, 2002, σελ. 170

⁵³ Σύμφωνα με τον Eric Weitz, οι φρικαλεότητες των πολέμων κατά τον 20^ο αιώνα και η εκτεταμένη βία κατά των αμάχων, δημιούργησαν την ανάγκη προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό την εθνικιστική πολιτική των Νεότουρκων είχε προβεί στις γενοκτονίες των Ελλήνων του Πόντου, των Αρμενίων και των Ασσυρίων, και μετά την επικράτηση στο πεδίο των Μικρασιατικών μαχών στην αμείλικτη δίωξη και μαζική εξόντωση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Έτσι παρατηρείται μια αλλαγή νοοτροπίας από την εποχή της Συνθήκης της Βιέννης όπου επικεντρώνονταν στη διαφύλαξη της δυναστικής μοναρχίας, της κρατικής κυριαρχίας και των καθορισμένων συνόρων, στο σύστημα του Παρισιού, το οποίο εστιάζονταν στην κρατική κυριαρχία με βάση την εθνική ομοιογένεια, εκδηλώθηκε με τη χρήση του όρου «μειονότητα» και τις μετακινήσεις πληθυσμών. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν υποστηρικτής της δημιουργίας εθνικά ομοιογενών κρατών και το είχε προτείνει στη σύνοδο του Λονδίνου το 1913 μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και στη σύνοδο των Παρισίων για τη Συνθήκη του Νείγυ, καθώς και στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Οι περισσότερες συμμαχικές χώρες της Αντάντ δεν συμφωνούσαν ιδιαίτερα με την αναγνώριση δικαιωμάτων και την προστασία των μειονοτήτων. Για παράδειγμα, η Μεγάλη Βρετανία ανησυχούσε για την επίδραση των νέων αντιλήψεων στην αυτοκρατορία της και επιδίωξε και επέτυχε να μην συμπεριληφθούν εκφράσεις για προστασία μειονοτήτων στις πέντε κύριες συνθήκες μεταξύ της Αντάντ και των Κεντρικών Δυνάμεων (Βερσαλλιών με Γερμανία. Τρίανον με Ουγγαρία, Σαίντ Τζερμέν με Αυστρία, Νείγυ με Βουλγαρία και Σεβρών με Τουρκία), αλλά να περιοριστούν στις επιμέρους συμφωνίες μεταξύ των κρατών. Μεταξύ των άλλων οι Μεγάλες Δυνάμεις ανησυχούσαν ότι τα νέα κράτη θα ήταν ασταθή αν οι μειονότητες ελάμβαναν επίσημη νομική υπόσταση. Για τους ίδιους λόγους και άλλα κράτη που τους αφορούσε άμεσα το θέμα, όπως η Πολωνία, θεωρούσαν ότι οι προβλέψεις προστασίας των μειονοτήτων συνιστούσαν επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις τους. (Βλέπε Weitz, E., *From the Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled Histories of Human Rights, Forced Deportations, and Civilizing Missions*, The American History Review, Vol. 113, No. 5, Dec 2008, pp. 1313-1343, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, σελ. 1325-1340

⁵⁴ Ο χαρακτηρισμός είναι δανεισμένος από τον τίτλο του βιβλίου του Frank Weber, *Ο Επιτήδειος Ουδέτερος. Η Τουρκική Πολιτική κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, όπου περιγράφονται οι διπλωματικοί χειρισμοί της Τουρκίας, ώστε να μην υποστεί πιθανές ανεπιθύμητες συνέπειες, αλλά να καρπωθεί τα πιθανά κέρδη των νικητών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Βλέπε: Weber, F. G., *Ο Επιτήδειος Ουδέτερος*, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1985

από τον Αττατούρκ δεξιών και αριστερών εξτρεμιστών. Η Τουρκία συμμετέχει στον πόλεμο της Κορέας, όπως και η χώρα μας, και μαζί εντάσσονται στο NATO το 1952. Από το 1960 ακολουθεί μια ταραχώδης πολιτικά περίοδος με συνεχή στρατιωτικά πραξικοπήματα, μέχρι και το 1997. Στην εξωτερική πολιτική από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 εκδηλώνει αναθεωρητικές και επεκτατικές βλέψεις κατά του Ελληνισμού, εισβάλλει στην Κύπρο το 1974 και συνεχίζει έκτοτε την επεκτατική πολιτική της.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 αρχίζει μια αργή και σταθερή διαδικασία πολιτικής και θρησκευτικής μεταστροφής του κοσμικού – Κεμαλικού Τουρκικού κράτους και κοινωνίας προς μια πιο συντηρητική και θεοκρατική – Ισλαμική κατεύθυνση. Η διαδικασία αυτή επιταχύνθηκε μετά την άνοδο στην εξουσία του υφιστάμενου Προέδρου της Τουρκικής Δημοκρατίας Recep Tayyip Erdogan, ενώ ο προαναφερθείς απέκτησε μεγάλη δυναμική μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου 2016. Ο αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης, η απομάκρυνση του Τουρκικού κράτους από τις αρχές του Κεμαλισμού και τη δυτικοκεντρική οπτική, η προσκόλληση στην Ισλαμική θρησκεία και παραδόσεις και η εμπέδωση της αντίληψης από την Τουρκική κοινωνία ότι το μέλλον της χώρας βρίσκεται στην Ανατολή και όχι στη Δύση, με τον αντίστοιχο γεωπολιτικό αναπροσανατολισμό, είναι χαρακτηριστικά της σύγχρονης Τουρκικής πολιτικής προσέγγισης. Ταυτόχρονα όμως το κράτος αυτό επιδιώκει και επιτυγχάνει να δικαιώνει την αλήθεια του χαρακτηρισμού «*Επιτήδειος Ουδέτερος*», εκμεταλλευόμενο όλες τις ευκαιρίες και πλεονεκτήματα που του παρέχει η Δύση.

Η παρούσα κοσμοθεωρητική αντίληψη του Τουρκικού πολιτικού κατεστημένου, μέσω της νέο-οθωμανικής προσέγγισης, αφορά την εξέλιξη του Τουρκικού κράτους σε μεγάλη περιφερειακή δύναμη με την αναβίωση της αίγλης, της εδαφικής κυριαρχίας και της γεωπολιτικής επιρροής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αυτό το πλαίσιο το μεγάλο εμπόδιο για την εκπλήρωση των στόχων της Τουρκίας αποτελεί η χώρα μας και ιδιαίτερα η Ελληνικότητα του Αιγαίου Πελάγους. Η Τουρκία δεν λησμόνησε και δεν συγχώρεσε ποτέ το γεγονός ότι η Ελληνική Επανάσταση και στη συνέχεια η ίδρυση του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους σήμανε την έναρξη της κατάρρευσης του Οθωμανικού οικοδομήματος. Η παράνομη εισβολή το 1974, η συνεχιζόμενη κατοχή του εδάφους της Κυπριακής

Δημοκρατίας, οι παράλογες και έκνομες αξιώσεις και διεκδικήσεις στο Αιγαίο Πέλαγος, την Ανατολική Μεσόγειο και τη Θράκη αποτελούν στοιχεία της Τουρκικής αναθεωρητικής ατζέντας.

Τέλος, η στάση της Τουρκίας απέναντι στη θερμή αντιπαράθεση στην Ουκρανία και στην πολεμική αναμέτρηση στη Μέση Ανατολή μεταξύ Ισραήλ και των τρομοκρατικών οργανώσεων Hamas και Hezbollah, σε συνδυασμό με διπλωματικές πρωτοβουλίες, όπως για παράδειγμα η ένταξη στους BRICS, είναι ενδεικτικά της Τουρκικής προσπάθειας αυτονόμησης από την αποκλειστική επιρροή της Δύσης.⁵⁵ Η Τουρκία θεωρεί ως καθήκον της να αναζητήσει εναλλακτικές από τη στιγμή που αρκετά κράτη-μέλη της ΕΕ δεν είναι θετικά στην προοπτική ένταξής της. Συγκεκριμένα ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Hakan Fidan κατά την επίσκεψή του στο Πεκίνο το 2024, δήλωσε:

«Το γεγονός ότι οι αγορές που εγκαθιδρύθηκαν από τις κυρίαρχες δυνάμεις τον προηγούμενο αιώνα αλλάζουν και πάλι χέρια, υπό συνθήκες αγοράς πιο δίκαιες και ανταγωνιστικές, είναι ένα αποτέλεσμα που πρέπει να γίνει αποδεκτό. Δεν πρέπει να υπάρξουν συνέπειες που οδηγούν σε πόλεμο και άλλες καταστροφές. Υπάρχει αρκετή ευημερία στον κόσμο μας για όλους».⁵⁶

1.3.2 Βαλκάνια

Ο όρος Βαλκάνια που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την περιοχή της χερσονήσου του Αίμου, έχει ταυτισθεί με τον φανατισμό, την καθυστέρηση και την οπισθοδρόμηση. Αυτή η αντίληψη για την περιοχή έχει τα θεμέλιά της στις αρχές του 18^{ου} αιώνα με την αναζωπύρωση των εθνικισμών και του μίσους των σκλαβωμένων λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόσο κατά του δυνάστη τους όσο και μεταξύ τους.⁵⁷

⁵⁵ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Bloomberg: Η Τουρκία Ζήτησε Επίσημα να Ενταχθεί στην Ομάδα των BRICS*, 2 Σεπτεμβρίου 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/world/563199475/bloomberg-i-toyrkia-zitise-episima-na-entachthei-stin-omada-ton-brics/> (Πρόσβαση την 10 Σεπτεμβρίου 2024)

⁵⁶ Capital.gr, *Στο Πεκίνο ο Τούρκος ΥΠΕΞ Χακάν Φιντάν – Στα \$48 δισ. το 2023 ο Όγκος του Διμερούς Εμπορίου*, 4 Ιουνίου 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/diethni/3814832/sto-pekino-o-tourkos-upex-xakan-fintan-sta-48-dis-to-2023-o-ogkos-tou-dimerous-emporiou/> (Πρόσβαση την 10 Σεπτεμβρίου 2024)

⁵⁷ Nation, Craig, *The Balkan Region in World Politics, from War in the Balkans 1991-2002*, Strategic Studies Institute, US Army War College (2003), σελ. 1

Η συνύπαρξη στην περιοχή πολλών και διαφορετικών εθνικών και θρησκευτικών ομάδων, με τη θρησκεία σε πολλές περιπτώσεις να αποτελεί διασπαστικό και όχι ενωτικό παράγοντα αυτών των εθνοτήτων, αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των Βαλκανίων. Όπως αναφέρει ο Δημήτριος Σκαρβέλης οι λαοί των Βαλκανίων χαρακτηρίζονται από την έλλειψη εθνολογικής, πολιτισμικής, ιστορικής και κοινωνικής ομοιογένειας.⁵⁸ Δεύτερο χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι διαχρονικά οι μεγάλες αυτοκρατορίες ή οι μεγάλες δυνάμεις - όπως για παράδειγμα η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Αυστροουγγαρία, η Ιταλία, η τσαρική Ρωσία, η ΕΣΣΔ, η Γερμανία, η Ρωσική Ομοσπονδία και οι ΗΠΑ - επιθυμούσαν όχι απαραίτητα να καταλάβουν, αλλά τουλάχιστον να ελέγχουν την περιοχή κάθε φορά για τους δικούς τους λόγους. Ο Δημήτριος Σκαρβέλης γράφει το 2015:

*«Στο χώρο αυτόν (Βαλκανική) κατά κύριο λόγο, διαδραματίζεται από την αρχαιότητα το περίφημο Ανατολικό Ζήτημα, σε όλες του τις πτυχές. Αρχικά, σαν αντίθεση Ανατολής – Δύσης με τις τρεις εκστρατείες των Περσών κατά του προπυργίου της Ελλάδος, η οποία και έδωσε τέλος με τις νίκες της στο Μαραθώνα και τη Σαλαμίνα, περισώσασα την τότε Δύση. Αργότερα, ως ανταγωνιστική προσπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων για τη διανομή των οθωμανικών εδαφών του ευρωπαϊκού και ασιατικού χώρου και μονίμως ως αντίθεση της Δύσης προς την κάθοδο στα θερμά νερά της Μεσογείου της Ρωσίας (τσαρικής, κομμουνιστικής και δημοκρατικής). Οι επιρροές των Μεγάλων Δυνάμεων στους λαούς της Βαλκανικής ποτέ δεν έπαυσαν έως και σήμερα και αυτός είναι ένας λόγος της πολυτάραχης ζωής τους και του προσωνυμίου “πυριτιδαποθήκη”».*⁵⁹

Πρώτο στη διαδικασία της εθνικής αφύπνισης και της κρατικής συγκρότησης, το σκλαβωμένο Ελληνικό έθνος έκανε την αρχή για την αλλαγή του χάρτη της Βαλκανικής με την ίδρυση του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους. Το Ελληνικό παράδειγμα ακολούθησαν και άλλες εθνότητες που σταδιακά απέκτησαν κρατική οντότητα και αποκόπηκαν ή ανεξαρτητοποιήθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η έξαρση των ανταγωνισμών, της καχυποψίας και του μίσους μεταξύ των Βαλκανικών λαών σε συνδυασμό με την επιρροή των Μεγάλων

⁵⁸ Σκαρβέλης, Δ., *Ο Αλβανικός Παράγων και ο Ρόλος του στις Βαλκανικές Εξελίξεις και στον Ανταγωνισμό Δύσης – Ρωσίας*, σελ. 135-163, στο «Τα Βαλκάνια μεταξύ Δύσης και Ρωσίας», του ΕΛΙΣΜΕ, Εκδόσεις Ινφογνώμων, Αθήνα, 2016, σελ. 137

⁵⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 139

Δυνάμεων για την ικανοποίηση των συμφερόντων και επιδιώξεών τους στην περιοχή, είχαν ως αποτέλεσμα την έκρηξη των δύο Βαλκανικών Πολέμων και στη συνέχεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, κατά τον οποίο τα Βαλκάνια αποτέλεσαν σημαντικό θέατρο επιχειρήσεων. Το τέλος των πολέμων βρίσκει τα Βαλκάνια να έχουν αλλάξει με τη δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων και την τροποποίηση των υφιστάμενων συνόρων.

Η διαδικασία αλλαγών στα Βαλκάνια επαναλαμβάνεται μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κυρίως με τη δημιουργία της μεγάλης Γιουγκοσλαβίας.⁶⁰ Το κράτος αυτό διαλύθηκε βίαια μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, αλλάζοντας για μια ακόμη φορά το χάρτη των Βαλκανίων και αποδεικνύοντας ότι το Ανατολικό Ζήτημα παραμένει ανοικτό με τους ανταγωνισμούς, καχυποψίες, έχθρες των τοπικών πληθυσμών και τις επεμβάσεις για την ικανοποίηση των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων να συνεχίζονται.

Όπως θα εξετασθεί σε επόμενο κεφάλαιο η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας πυροδότησε έναν κύκλο αναταραχών και συγκρούσεων που είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή του χάρτη της περιοχής με τη δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων. Σήμερα τα Βαλκάνια αποτελούν μια ασταθή περιοχή όπου ανά πάσα στιγμή η εκδήλωση αναταραχών και η έκρηξη συγκρούσεων είναι πιθανή, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν πεδίο ανταγωνισμού μεγάλων και περιφερειακών δυνάμεων για επιρροή.

1.3.3 Αιγαίο

Το Αιγαίο Πέλαγος είναι συνυφασμένο με την ιστορική εξέλιξη του Ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, αποτελώντας διαχρονικά πηγή προόδου και ανάπτυξής του. Το Αιγαίο αποτελεί το σημαντικότερο θαλάσσιο κομβικό σημείο της

⁶⁰ Όπως αναφέρει ο Mathew Mayer, η δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο δεν έλυσε, αλλά απλά κάλυψε το Ανατολικό Ζήτημα. Η δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας και ο Ψυχρός πόλεμος περιόρισε και άμβλυνε τις εθνικές διαφορές και διεκδικήσεις μεταξύ Σέρβων, Κροατών, Βοσνίων Μουσουλμάνων, Αλβανών και Σκοπιανών, οι οποίες ήρθαν στην επιφάνεια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με τη κρίση, τον πόλεμο και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Βλέπε Mayer, σελ. 238

Ευρασιατικής Παγκόσμιας ηπείρου στην κατεύθυνση Βορρά-Νότου.⁶¹ Είναι ο συνδετικός κρίκος μεταξύ Ευρώπης και Ασίας και ενώνει τη Μαύρη Θάλασσα με τη Μεσόγειο. Ο πολυνησιακός χαρακτήρας του Αιγαίου Πελάγους διαμορφώνει ένα ιδιαίτερο γεωστρατηγικό σκηνικό, εξυπηρετώντας ή αποκόπτοντας άξονες γεωστρατηγικής επιρροής. Δύο είναι οι κύριοι άξονες που διέρχονται από το Αιγαίο. Ο ένας συνδέει την Κεντρική Ευρώπη με τη Μεσόγειο και την Αφρική ή τη Μέση Ανατολή διερχόμενος από τα Βαλκάνια και το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ο άλλος συνδέει τη Μαύρη Θάλασσα με τις ίδιες περιοχές, μέσω των Στενών Βοσπόρου – Δαρδανελίων. Συνεπώς, το Αιγαίο Πέλαγος ελέγχει τις κύριες εμπορικές οδούς και κυρίως τη διακίνηση ενέργειας από τις περιοχές παραγωγής της στην Ανατολή προς τις περιοχές κατανάλωσης που βρίσκονται στη Δύση.⁶²

Για την Ελλάδα το Αιγαίο είναι η καρδιά της χώρας, η γέφυρα που ενώνει τον ηπειρωτικό κορμό με τα νησιά και συνεπώς ο πλήρης έλεγχός του αποτελεί βασική προϋπόθεση της ύπαρξης του Ελληνικού κράτους. Προσδίδει στρατηγικό βάθος στον ηπειρωτικό κορμό ενώ συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στην οικονομία της Ελλάδας.

Το Αιγαίο παρέμενε Οθωμανική θάλασσα από τον 15^ο αιώνα μέχρι την κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς το 1912. Ακολούθησε η απελευθέρωση των νήσων του Βορείου Αιγαίου, μετά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο και στη συνέχεια η οριστικοποίηση της ενσωμάτωσής τους στη Μητέρα Ελλάδα με τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Ο Ελληνικότατος χαρακτήρας του νησιωτικού Αιγαίου από άποψη ιστορική και εθνολογική δεν μπόρεσε να αμφισβητηθεί ούτε από την Άγκυρα κατά τις διαπραγματεύσεις στη Λωζάννη.⁶³ Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στον κορμό της Ελλάδας με τη Συνθήκη των Παρισίων το Φεβρουάριο του 1947, το Αιγαίο Πέλαγος, το προαιώνιο λίκνο και ο πνεύμονας του ελληνισμού, επέστρεψε εκεί που ανήκει.

⁶¹ Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Μετάφραση Νικόλαος Ραπτόπουλος, Επιστημονική Επιμέλεια Νεοκλής Σαρρής, 7^η έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σελ. 267

⁶² Ιωάννης Παρίσης, *Η Καθ' ημάς Θάλασσα*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2013, σελ. 228

⁶³ Σβολόπουλος, σελ. 172-173

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι Τουρκικές διεκδικήσεις έναντι των Ελληνικών νησιών και θαλάσσιου χώρου του Αιγαίου δημιουργούν ένα συνεχές πρόβλημα στις ομαλές σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας. Από το 1996 η Τουρκία επέκτεινε τη βεντάλια των αξιώσεών της με την αμφισβήτηση της Ελληνικής κυριαρχίας μικρονήσων και βραχονησίδων στο Αιγαίο. Μετά το 2016 η Τουρκική εξωτερική πολιτική εντείνει τις διεκδικήσεις και τις αναθεωρητικές αξιώσεις της στο Αιγαίο Πέλαγος, αμφισβητώντας την ισχύ συνθηκών, όπως αυτών της Λωζάννης και των Παρισίων, εκπονώντας το δόγμα της Γαλάζιας Πατρίδας και συνάπτοντας με την «κυβέρνηση» της Λιβύης το παράνομο και παρανοϊκό Τουρκολυβικό μνημόνιο. Επιπρόσθετα, η Τουρκία αμφισβητεί την κυριαρχία της Ελλάδος επί των νήσων του Βορείου και Ανατολικού Αιγαίου απειλώντας με κατάληψή τους εφόσον δεν αποστρατικοποιηθούν.

Το Ελληνικό Αιγαίο Πέλαγος αποτελεί φραγμό στην εκπλήρωση των Τουρκικών νέο-οθωμανικών ονειρώξεων και επιδιώξεων για την επιστροφή της Τουρκίας στο ένδοξο Οθωμανικό της παρελθόν, που έχει ως αφετηρία και πρώτο βήμα την αναβάθμιση του γεωπολιτικού της ρόλου ως μεγάλης περιφερειακής δύναμης. Ο πρώην Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, Ahmet Davutoglu αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των νησιών του Αιγαίου βρίσκεται υπό ελληνική κυριαρχία αποτελεί το σημαντικότερο αδιέξοδο της πολιτικής της εγγύς θαλάσσιας περιοχής της Τουρκίας. Η βασική πηγή προβλήματος στο Αιγαίο είναι η αγεφύρωτη αντίφαση μεταξύ της γεωλογικής και γεωπολιτικής πραγματικότητας και του ισχύοντος καθεστώτος...Στην περίπτωση που ισχύσει η εφαρμογή των 12 ν.μ., η Τουρκία στην πράξη δεν θα έχει πρόσβαση στο Αιγαίο χωρίς την άδεια της Ελλάδας...Στην περίπτωση που η ελληνική θέση αποκτήσει ισχύ, η Τουρκία θα βρεθεί αντιμέτωπη με μια στρατηγική πολιορκία, αλλά θα επηρεαστεί απευθείας και στις οικονομικές της δραστηριότητες.»⁶⁴

1.3.4 Κύπρος⁶⁵

⁶⁴ Νταβούτογλου, Α., 2010, σελ. 268-269

⁶⁵ Το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου προέρχεται από σχετικά άρθρο στο blog Prognostikon. Βλέπε: Papadimitriou, K., *The Geo-economic Importance of Cyprus in the Eastern Question*, July 24, 2024, στην

Η Κύπρος, το *“χρυσοπράσινο φύλλο ριγμένο στο πέλαγος”*, το *“νησί της Αφροδίτης”*, είναι σταυροδρόμι ιστορίας και γεωπολιτικής. Το τρίτο μεγαλύτερο νησί της Μεσογείου, στρατηγικά τοποθετημένο στο ανατολικό τμήμα της, υπήρξε επί μακρόν κομβικό σημείο ιστορικής, πολιτικής, οικονομικής, πολιτιστικής σημασίας και διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στο περίπλοκο γεωπολιτικό τοπίο του Ανατολικού Ζητήματος. Από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή, η στρατηγική θέση του νησιού στο σταυροδρόμι μεγάλων θαλάσσιων εμπορικών οδών που συνδέουν την Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική, σε συνδυασμό με τους φυσικούς πόρους και τις παραγωγικές του δυνατότητες, το έχουν καταστήσει κόμβο εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ένα πολυπόθητο έπαθλο για πολλές δυνάμεις.

Το πλήθος εισβολέων σε όλη την ιστορική πορεία του νησιού καταδεικνύει την τεράστια γεωστρατηγική και γεωοικονομική σημασία του. Ασσύριοι, Αιγύπτιοι, Πέρσες, Ρωμαίοι δεν κατάφεραν να αλλοιώσουν τον Ελληνικό χαρακτήρα του νησιού που είχε αποκτηθεί από τον 13ο έως τον 11ο αιώνα π.Χ., όταν εποικίστηκε από Μυκηναίους – Αχαιούς Έλληνες. Η Ελληνική ταυτότητα της Κύπρου συνδυάστηκε με τη Χριστιανική Ορθόδοξη πίστη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι το 1191, όταν το νησί πέρασε στην κυριαρχία αλλεπάλληλων ξένων δυνάμεων. Η εγγύτητα της Κύπρου με τους Αγίους Τόπους την κατέστησε σημαντική βάση για τις Σταυροφορίες και άλλες στρατιωτικές εκστρατείες στο Λεβάντε.

Μετά την Τρίτη Σταυροφορία το νησί καταλήφθηκε από την βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο Α' τον Λεοντόκαρδο (Richard I) το 1191, πουλήθηκε στους Ναΐτες Ιππότες και το 1192 περιήλθε στην κατοχή των Φράγκων, που ίδρυσαν το Βασίλειο της Κύπρου. Επί δυναστείας Λουζινιάν (Lusignan), το νησί αποτέλεσε ασφαλή βάση για στρατιωτικές επιχειρήσεις, διευκόλυνε τις εμπορικές δραστηριότητες στην περιοχή και ήταν το κέντρο συντονισμού, ανεφοδιασμού και καταφύγιο για τους Σταυροφόρους. Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα η Αμμόχωστος έγινε η κύρια βάση Γενοβέζων, Ενετών, Καταλανών και άλλων δυτικών εμπόρων, λειτουργώντας ως σύνδεσμος μεταξύ της δυτικής Ευρώπης και του εχθρικού Μουσουλμανικού

κόσμου. Τα Παπικά εμπόριο στο εμπόριο με τους άπιστους και οι δυσκολίες στην άμεση πρόσβαση στα Μουσουλμανικά λιμάνια ενίσχυσαν σημαντικά τη σημασία της Αμμοχώστου και της Κύπρου.⁶⁶

Κατά το Μεσαίωνα το νησί είχε σημαντική παραγωγή αγροτικών προϊόντων. Λέγεται ότι η εξαιρετική ποιότητα του Κυπριακού κρασιού οδήγησε τον Οθωμανό Σουλτάνο Σελίμ Β' να εκστρατεύσει το 1570 κατά του νησιού. Το 1571 η Κύπρος πέρασε στην κατοχή της Υψηλής Πύλης αποτελώντας επί 307 χρόνια μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ολοκλήρωση της κατασκευής της διώρυγας του Σουέζ το 1869, που διευκόλυνε την πρόσβαση προς την Ινδία αποφεύγοντας τον περίπλοκο της Αφρικής, εκτόξευσε τη γεωπολιτική αξία της Κύπρου και κίνησε το ενδιαφέρον της θαλασσοκράτειρας Μεγάλης Βρετανίας, η οποία πέτυχε την ανάληψη της διοίκησης του νησιού κατόπιν μυστικής συμφωνίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία λίγες μόλις ημέρες πριν την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου (1878), όπως έχει ήδη αναφερθεί.⁶⁷

Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων το 1914, η Μεγάλη Βρετανία προσάρτησε πλήρως την Κύπρο, ενώ στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης η Τουρκία παραιτήθηκε κάθε δικαιώματος και τίτλου υπέρ των Βρετανών.⁶⁸ Το γεγονός αυτό σηματοδότησε την οριστική μετατόπιση του Βρετανικού γεωπολιτικού ενδιαφέροντος από τα στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων προς την Κύπρο και τη διώρυγα του Σουέζ, μεταβάλλοντας σημαντικά τη φύση του Ανατολικού Ζητήματος. Προσπάθειες της κυβέρνησης Κορυζή το Μάρτιο του 1941 για απόσπαση Βρετανικής δέσμευσης παραχώρησης του νησιού στην Ελλάδα δεν απέδωσαν.

Η Κύπρος παρέμεινε υπό τον Αγγλικό ζυγό ως αποικία του στέμματος μέχρι το 1960, που ιδρύθηκε η ανεξάρτητη Δημοκρατία της Κύπρου. Στις 16 Αυγούστου 1960, μετά τον ένοπλο αγώνα της ΕΟΚΑ κατά της Βρετανικής κατοχής και την

⁶⁶ Abulafia, D., *Review: The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374, by Peter W. Edbury*, British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 19, No.1, (1992), pp. 77-78, Taylor & Francis Ltd

⁶⁷ Γαρδίκας, σελ. 135

⁶⁸ Σβολόπουλος, σελ. 182. Παρομοίως κατά τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης η Τουρκία είχε παραιτηθεί κάθε αξιώσεως επί των Δωδεκανήσων, υπέρ των Ιταλών.

υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης – Λονδίνου, έγινε ανεξάρτητο κράτος με την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η τεράστια σημασία του νησιού για τα Βρετανικά στρατηγικά και οικονομικά συμφέροντα καταδεικνύεται ξεκάθαρα από το γεγονός ότι το Ηνωμένο Βασίλειο επεδίωξε και πέτυχε να διατηρήσει το 3% του εδάφους του νησιού ως Κυρίαρχες Περιοχές Βάσεων, καθώς και δικαιώματα υπερπτήσεων και διελεύσεως στρατευμάτων. Αυτές οι ρυθμίσεις εξασφάλισαν τη συνέχιση της Βρετανικής παρουσίας και περιόρισαν κατά κάποιο τρόπο την πλήρη κυριαρχία και ανεξαρτησία της νέας πολιτικής οντότητας.

Η παράνομη Τουρκική εισβολή στην Κύπρο τα ξημερώματα της 20^{ης} Ιουλίου 1974 που είχε ως αποτέλεσμα την παράνομη κατοχή του 37% της νήσου από Τουρκικά κατοχικά στρατεύματα διαίρεσε το νησί. Σήμερα, περισσότερα από πενήντα χρόνια μετά την εισβολή, η Κυπριακή Δημοκρατία είναι το μοναδικό κράτος-μέλος της ΕΕ που ένα μέρος του βρίσκεται υπό κατοχή από ξένα στρατεύματα. Η στρατηγική σημασία του νησιού για την Τουρκία γίνεται φανερή από την παρακάτω ομολογία του Ahmet Davutoglu:

«Ακόμη κι αν δεν υπήρχε ούτε ένας μουσουλμάνος Τούρκος εκεί, η Τουρκία όφειλε να διατηρεί ένα Κυπριακό ζήτημα. Καμία χώρα δεν μπορεί να μείνει αδιάφορη σε ένα τέτοιο νησί που βρίσκεται στην καρδιά του ζωτικού της χώρου....η Τουρκία είναι υποχρεωμένη να ενδιαφέρεται για την Κύπρο πέραν του ανθρώπινου παράγοντα.»⁶⁹

Σήμερα η Κυπριακή Δημοκρατία, το μόνο διαιρεμένο και κατεχόμενο από άλλη δύναμη κράτος – μέλος της ΕΕ, έχει ιδιαίτερη γεωοικονομική αξία λόγω της στρατηγικής θέσης του και της δυναμικής και αναπτυσσόμενης οικονομίας του. Ευρισκόμενο στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής αποτελεί στρατηγική πύλη εμπορίου και επενδύσεων μεταξύ αυτών των περιοχών. Ως πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 2004 και της Ευρωζώνης από το 2008 επωφελείται από την οικονομική και πολιτική σταθερότητα και έχει πρόσβαση στη μεγάλη Ευρωπαϊκή αγορά. Η οικονομία της Κύπρου διακρίνεται για την ευελιξία και την ποικιλομορφία της και ο τομέας παροχής υπηρεσιών είναι κυρίαρχος, αντιπροσωπεύοντας το 84.4% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας το 2022, ενώ

⁶⁹ Νταβούτογλου, Α., 2010, σελ. 279

η βιομηχανική παραγωγή αντιπροσωπεύει το 8,3%, οι κατασκευές το 5,4% και η γεωργία, η αλιεία και η δασοκομία το 1.8%.⁷⁰ Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οικονομική δραστηριότητα στην Κύπρο αναμένεται να αναπτυχθεί δυναμικά το 2024, ενώ ο πληθωρισμός συνεχίζει την πτωτική του τάση προς το στόχο του 2%. Για το 2025 η ανάπτυξη αναμένεται να κυμανθεί στο 2,8% και για το 2026 στο 2,5%.⁷¹ Σημαντικός οικονομικός πυλώνας της χώρας είναι ο τουρισμός, ο οποίος συνεισφέρει σημαντικά στο ΑΕΠ και στην αύξηση της απασχόλησης. Επιπρόσθετα, η ανακάλυψη τεράστιων αποθεμάτων φυσικού αερίου στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη της Κύπρου την καθιστά δυνητικό ενεργειακό κόμβο στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, επαυξάνοντας δραματικά τη γεωστρατηγική και γεωοικονομική σημασία της χώρας.

Στη σύγχρονη έκφανση του Ανατολικού Ζητήματος που διακρίνεται από τους έντονους ανταγωνισμούς και τις αιματηρές συγκρούσεις στην Ουκρανία και στη Μέση Ανατολή, η γεωπολιτική και γεωοικονομική αξία της Κύπρου αυξάνεται ακόμη περαιτέρω. Η στρατηγική της θέση που χρησιμεύει ως βάση επιχειρήσεων και ελέγχου των θαλάσσιων οδών σε συνδυασμό με την ισχυρή οικονομία και τους ενεργειακούς πόρους, καθιστούν την Κύπρο πολύτιμο εταίρο και σύμμαχο για τον έλεγχο όχι μόνο της ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, αλλά και της ανατολικής Ευρώπης. Η δίκαιη, με βάση το Διεθνές Δίκαιο, επίλυση του Κυπριακού ζητήματος, η αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων και η αποκατάσταση της κυριαρχίας της Κυπριακής Δημοκρατίας στο νησί αποτελεί το ζητούμενο του Ελληνισμού. Η διαιώνιση του σημερινού status quo με την ύπαρξη κατοχικών στρατευμάτων, όπως επίσης και η δημιουργία δύο κρατών δεν αποτελούν αποδεκτές λύσεις του Κυπριακού. Η επίλυση του Κυπριακού ήταν και παραμένει η ύψιστη εθνική προτεραιότητα για την Ελλάδα.⁷²

1.3.5 Μέση Ανατολή

⁷⁰ Cyprus Profile, *Diversifying for Growth*, December 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cyprusprofile.com/page/economy?lang=en> (Πρόσβαση 10 Φεβρουαρίου 2025)

⁷¹ European Commission, *Economic Forecast for Cyprus*, 15 November 2024, στην ιστοσελίδα https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/cyprus/economic-forecast-cyprus_en (Πρόσβαση 10 Φεβρουαρίου 2025)

⁷² Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών, *Ανακοίνωση Υπουργείου Εξωτερικών για την 50^η Επέτειο της Τουρκικής Εισβολής στην Κύπρο (20.07.2024)*, 20 Ιουλίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.mfa.gr/anakoinose-upourgeiou-exoterikon-gia-ten-50e-epeteio-tes-tourkikes-eisboles-sten-kupro-20072024/> (Πρόσβαση 10 Φεβρουαρίου 2025)

Η Μέση Ανατολή είναι η κοιτίδα όχι μόνο του ανθρώπου, αλλά και του ανθρώπινου πολιτισμού. Αποτελεί τη γενέτειρα των σημαντικότερων θρησκειών (Ιουδαϊσμός, Χριστιανισμός, Ισλάμ) και είναι μήτρα της γένεσης, ανάπτυξης και συντήρησης των παλαιότερων, μεγαλύτερων και εντονότερων ίσως ανθρώπινων ανταγωνισμών, εχθροτήτων, αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων. Εκεί αναπτύχθηκαν οι αρχαιότεροι και σημαντικότεροι ανθρώπινοι πολιτισμοί, οι αρχαιότερες και σημαντικότερες αυτοκρατορίες με τελευταία την Οθωμανική, όπως θα δούμε παρακάτω. Στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, στο απόγειο της, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέχει σχεδόν το σύνολο της Μέσης Ανατολής - αλλά και της Ευρύτερης Μέσης Ανατολής⁷³.

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα αρχίζει η σταδιακή συρρίκνωση και αποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα περισσότερα εδάφη της Μέσης Ανατολής. Οι ανταγωνισμοί των μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων, η αποικιοκρατική τους πολιτική, και η πτώση των Οθωμανών, επέφερε αλλαγές, πρώτα στη Βόρειο Αφρική και Αίγυπτο και στη συνέχεια στις υπόλοιπες περιοχές. Η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε με το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Βρετανοί υποστήριξαν μια Αραβική εξέγερση εναντίον των Τούρκων με την υπόσχεση της αυτοδιάθεσης.

Μετά τον Μεγάλο Πόλεμο η Βρετανία και η Γαλλία, είτε ως εντολοδόχες δυνάμεις, είτε με την μορφή προτεκτοράτων/αποικιών, ελέγχουν το σύνολο της περιοχής. Το 1918 η Βρετανία ελέγχει την Αίγυπτο, τη Συρία, την Μεσοποταμία και την Παλαιστίνη και η Γαλλία το Λίβανο. Μέχρι το 1923 η Βρετανία οργανώνει την ισορροπία στην περιοχή, με επίκεντρο την Αίγυπτο ως κεφαλή του Αραβικού κόσμου. Με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το υφιστάμενο σύστημα

⁷³ Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται τα τελευταία χρόνια και περιλαμβάνει επιπλέον των χωρών της Μέσης και τις χώρες του Μαγκρέμπ στη Βόρεια Αφρική (Μαρόκο, Αλγερία, Τυνησία, Λιβύη) και το Σουδάν, αλλά και χώρες που βρίσκονται ανατολικότερα από το Ιράν (Αφγανιστάν αλλά και Πακιστάν). Σύμφωνα με τον Hillel Fradkin, η Ευρύτερη Μέση Ανατολή εκτείνεται από τις ανατολικές ακτές της Μεσογείου και την αραβική Μέση Ανατολή, στην περιοχή του Περσικού Κόλπου, περιλαμβάνει το Ιράν, το Αφγανιστάν και το Πακιστάν και φθάνει μέχρι την Ινδία. Ο όρος αυτός, γνωστός και ως "Νέα Μέση Ανατολή"⁷³, επινοήθηκε από την κυβέρνηση Μπους και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη σύνοδο κορυφής των κυβερνήσεων των πλουσιότερων χωρών του κόσμου (G8) τον Ιούνιο του 2004, με σκοπό να συμπεριλάβει διάφορες χώρες που σχετίζονται με τον αραβικό κόσμο.

ισορροπίας ανατρέπεται. Ενώ το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σήμανε και τον τερματισμό των μεγάλων ένοπλων συγκρούσεων στον Ευρωπαϊκό χώρο, στη Μέση Ανατολή τα πράγματα θα ακολουθούσαν διαφορετική τροχιά. Με αρχή την Αραβο-Ισραηλινή διένεξη του 1948, η οποία διεξήχθη αμέσως μετά την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, εκδηλώθηκαν μέχρι σήμερα περισσότερες από 15 πολεμικές συγκρούσεις, γεγονός που αποδεικνύει την δυσκολία για τα κράτη της περιοχής αυτής να εξέλθουν από την πολιτική αστάθεια. Τη σύρραξη του 1948 ακολούθησε η σύγκρουση στο Σουέζ το 1956 και μετά από δύο χρόνια ξέσπασε η μικρής διάρκειας εμφύλια διαμάχη στο Λίβανο που τερματίστηκε με Αμερικανική επέμβαση.⁷⁴

Στα τέλη της δεκαετίας 1950 κατά τον Ψυχρό Πόλεμο αρχίζει η διαμάχη των δύο υπερδυνάμεων για κυριαρχία στην περιοχή. Μετά τους Αραβοϊσραηλινούς πολέμους, του 1967 (πόλεμος των έξι ημερών) και του 1973 (πόλεμος του Γιόμ Κιπούρ) που επέφεραν στο Ισραήλ εδαφικά κέρδη και ισχυροποίησαν το κύρος και το γόητρο του Ισραηλινού κράτους, το 1979 αναβιώνει ο Ισλαμισμός στο Ιράν με το θεοκρατικό καθεστώς που επικρατεί μέχρι και σήμερα. Το 1980 ξεσπά ο μακρόχρονος πόλεμος μεταξύ του Ιράν και του Ιράκ και στη συνέχεια οι Αμερικανικές επεμβάσεις και πόλεμοι στο Ιράκ το 1991 και 2003. Ακολουθούν οι αναταραχές και οι συγκρούσεις που επέφερε η λεγόμενη «Αραβική Άνοιξη» και η έξαρση της δράσης των ισλαμιστικών φονταμενταλιστικών οργανώσεων.

Σήμερα η Μέση Ανατολή παραμένει πεδίο ανταγωνισμών, συνεχούς αστάθειας και ρευστότητας. Η κύρια πηγή της αστάθειας είναι η συνεχής διαμάχη και οι περιστασιακές ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ του Ισραήλ και των Παλαιστινιακών φονταμενταλιστικών ισλαμιστικών οργανώσεων που υποστηρίζονται από ορισμένα αραβικά κράτη της περιοχής και το Ιράν. Αποκορύφωμα της διαμάχης αποτελεί η ένοπλη σύγκρουση που εξελίσσεται στην περιοχή που προκλήθηκε από την τρομοκρατική επίθεση της Hamas στο έδαφος του Ισραήλ την 7^η Οκτωβρίου 2023. Η σφαγή ακόμη και αμάχων Ισραηλινών και οι συλλήψεις ομήρων, έχουν προκαλέσει μια αδυσώπητη πολεμική αναμέτρηση που συνεχίζει να προκαλεί τεράστια ανθρωπιστική καταστροφή. Ο κίνδυνος διάχυσης της σύγκρουσης είναι άμεσος. Η σύγκρουση επεκτάθηκε στη συνέχεια και στο

⁷⁴ Παπανδρέου, Δ., *Σημειώματα για τη Μέση Ανατολή*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σελ.155

Λίβανο καθιστώντας ακόμη μεγαλύτερο τον κίνδυνο άμεσης εμπλοκής και άλλων κρατών της περιοχής. Μετά την καταστροφή του μεγαλύτερου μέρους και την εξουδετέρωση της Hamas και της Hezbollah, καθώς και την απομείωση των δυνατοτήτων άσκησης επιρροής από το Ιράν, σε συνδυασμό με τις διπλωματικές πρωτοβουλίες της νέας κυβέρνησης του Donald Trump, οι προοπτικές για ειρήνευση στην περιοχή είναι αρκετά πιο ευοίωνες. Όπως και στην Ουκρανία, η σύγκρουση αυτή εφόσον δεν κατασταλεί και επεκταθεί στη Μέση Ανατολή, έχει τη δυναμική να ξεφύγει και να μεταβληθεί από περιφερειακή σε παγκοσμίου επιπέδου με την ενεργή εμπλοκή μεγάλων περιφερειακών ή και παγκόσμιων δυνάμεων.

1.4 Σύνοψη και Ανοικτά Ερωτήματα

ΠΡΙΝ ⁷⁵	ΜΕΤΑ ⁷⁶
ΤΟΥΡΚΙΑ	
1680 η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο απόγειό της. 1699 Έναρξη Ανατολικού Ζητήματος 1821-1830 Αγώνας Ελληνικής Ανεξαρτησίας 1831-1856 Τουρκο-αιγυπτιακοί και Κριμαϊκός πόλεμος 1875-1878 Εξεγέρσεις στα Βαλκάνια, Ρωσο-τουρκικός πόλεμος, Συνθήκες Αγίου Στεφάνου και Βερολίνου 1914-1923 Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Συνθήκη Λωζάννης, διάλυση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ίδρυση Τουρκικής Δημοκρατίας. 1940-1960 Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, «Επιτήδειος ουδέτερος», Ψυχρός Πόλεμος. 1960-1997 Πολιτική αστάθεια-στρατιωτικά πραξικοπήματα, επεκτατικές βλέψεις κατά Ελλάδα, εισβολή και παράνομη κατοχή κυπριακού εδάφους, επιβολή γκρίζων ζωνών στο Αιγαίο.	Πρόβλημα της δημιουργίας Κουρδικού κράτους και πιθανή μελλοντική διάσπαση της Τουρκίας. Σχέσεις με Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς και με γειτονικές χώρες. Ο ρόλος της Ρωσίας: σύμμαχος ή εχθρός, συνεργάτης ή ανταγωνιστής; Γερμανική επέκταση προς ανατολάς με οικονομικό μανδύα. Διαχρονικός υποστηρικτής της Τουρκίας. Οι μεταναστευτικές ροές ως εργαλείο για την υποστήριξη πολιτικών και οικονομικών αντικειμενικών σκοπών και τη διασφάλιση αντίστοιχων συμφερόντων. Βελτίωση της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής με σημαντικές εξαγωγικές δυνατότητες και ανάπτυξη ισχυρής αμυντικής βιομηχανίας που καλύπτει μεγάλο ποσοστό των αμυντικών αναγκών και εξασφαλίζει αυτάρκεια μέχρι ποσοστό 70%. Προβλήματα Τουρκικής οικονομίας που δύνανται να αποσταθεροποιήσουν το καθεστώς. Επέκταση των Τουρκικών αξιώσεων και επιδιώξεων στο Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο με το παράνομο Τουρκολυβικό μνημόνιο, αμφισβήτηση κυριαρχίας Ελληνικών νήσων και Ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων.

⁷⁵ Εξετάζεται η περίοδος μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990.

⁷⁶ Αναφορά στα υπάρχοντα ανοικτά ερωτήματα.

ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Από μέσα 15^{ου} αιώνα υπό την κατοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Αρχές 19^{ου} αιώνα πρώτα επαναστατικά κινήματα.

1821-1830 Ελληνική επανάσταση και ίδρυση σύγχρονου Ελληνικού κράτους.

1875-1876 εξεγέρσεις υπόδουλων χριστιανικών πληθυσμών σε Ερζεγοβίνη και Βουλγαρία.

Τέλη 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα παραχώρηση καθεστώτος αυτονομίας σε πολλές Βαλκανικές περιοχές και ίδρυση νέων κρατών.

1912-1913 Βαλκανικοί πόλεμοι με αλλαγές συνόρων, μεγέθυνση του ελληνικού κράτους.

1914-1923 Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Συνθήκες Ειρήνης, Μικρασιατική καταστροφή, Συνθήκη Λωζάννης. Καθορισμός νέων συνόρων Ελλάδας – Τουρκίας και γένεση νέων βασιλείων και κρατών.

1939-1945 Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Ίδρυση Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.

1990 Ταραχές και πόλεμος στα Βαλκάνια, διάλυση Γιουγκοσλαβίας και δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατών.

Συνέχιση εθνικισμών και αλυτρωτικών επιδιώξεων Βαλκανικών κρατών (κυρίως Αλβανία και Σκόπια), που είναι πιθανό να προκαλέσουν εντάσεις με την Ελλάδα.

Αυξημένη παρουσία (κυρίως στρατιωτική) των ΗΠΑ στα Σκόπια και ανταγωνισμός με Ρωσία για επιρροή στην περιοχή.

Αυξημένη Τουρκική επιρροή στην Αλβανία και τα Σκόπια με επενδύσεις και συμφωνίες κυρίως στο στρατιωτικό τομέα.

Αστάθεια και εντάσεις στα δυτικά Βαλκάνια, λόγω της συνεχούς αντιπαλότητας μεταξύ Σερβίας και Κοσσόβου.

Σημαντικός αριθμός άμεσων ξένων επενδύσεων από τη χώρα μας σε Βουλγαρία και Ρουμανία, κυρίως λόγω χαμηλής φορολογίας και χαμηλού εργατικού κόστους. Φυγή Ελληνικών επιχειρήσεων προς αυτές τις χώρες και δημιουργία αντίστοιχων προβλημάτων. Μελλοντική αλλαγή γεωπολιτικών ισορροπιών στη Βαλκανική και στα Στενά με την πιθανή κατασκευή από την Τουρκία της νέας διώρυγας δυτικά της Κωνσταντινούπολης.

Αναβάθμιση της γεωστρατηγικής αξίας του λιμένος και ευρύτερης περιοχής της Αλεξανδρούπολης με την χρήση του ως πύλη εισόδου για τις αμερικανικές δυνάμεις κυρίως στην ανατολική Ευρώπη.

ΑΙΓΑΙΟ

Το Αιγαίο συνδεδεμένο με τον ελληνισμό από την αρχαιότητα.
Από 15^ο αιώνα μέχρι 1912 κυριαρχεί στο Αιγαίο η Οθωμανική Αυτοκρατορία (το Αιγαίο οθωμανική λίμνη).
1912 κατάληψη Δωδεκανήσων από την Ιταλία και απελευθέρωση των νήσων του Βορειοανατολικού Αιγαίου.
1947 ενσωμάτωση Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, ολόκληρο το Αιγαίο ελληνικό.
1973 έναρξη τουρκικών διεκδικήσεων στο Αιγαίο
1996 γκρίζες ζώνες και αμφισβήτηση ελληνικής κυριαρχίας σε βραχονησίδες και μικρόνησους του Αιγαίου Πελάγους.

Αμφισβήτηση κυριαρχίας αριθμού ελληνικών νήσων.
Προβλήματα καθορισμού υφαλοκρηπίδας και αμφισβήτηση κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας όσον αφορά τις θαλάσσιες ζώνες.
Casus Belι για το δικαίωμα επέκτασης των χωρικών υδάτων.
Το Αιγαίο ως συνδετικός κρίκος μεταξύ Μαύρης Θάλασσας και Μεσογείου και συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων (ΗΠΑ, Ρωσίας, Γαλλίας) για πρόσβαση και έλεγχο της περιοχής.
Νέες Τουρκικές αξιώσεις για την Ελληνική κυριαρχία επί αριθμού νήσων του Αιγαίου και απειλές για μη αναγνώριση Ελληνικής κυριαρχίας εφόσον δεν αποστρατικοποιηθούν.

ΚΥΠΡΟΣ

Ελληνικότητα της νήσου από την αρχαιότητα.
1191-1570 υπό Φραγκική κυριαρχία.
1570-1878 υπό Οθωμανική κατοχή.
1878-1914 υπό Βρετανική Διοίκηση.
1914-1960 υπό Βρετανική κυριαρχία.
1960-1974 ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία.
1974 τουρκική εισβολή και παράνομη κατοχή του 37% της νήσου. Κατοχικά στρατεύματα και εποικισμός του κατεχόμενου τμήματος. Διαπραγματεύσεις για την επίλυση του Κυπριακού ζητήματος και για την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής.
2004 Ένταξη Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ. Συνέχιση κατοχής.

Επίλυση του κυπριακού προβλήματος και αποχώρηση δυνάμεων κατοχής.
Αύξηση τουρκικών απαιτήσεων για δημιουργία δύο ανεξάρτητων κρατών.
Επιθυμίες των Κυπρίων;
Πρόκληση προβλημάτων και παραβιάσεις των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Κυπριακής Δημοκρατίας.
Οικονομική σύνδεση και σχέσεις με Ρωσία – Ουκρανία. Διακοπή οικονομικών σχέσεων με Ρωσία μετά την εισβολή.
Φορολογικός παράδεισος και επιπτώσεις για την Ελλάδα.
Σχέσεις με το Ισραήλ, συνεργασία στον τομέα της ενέργειας.

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Μέχρι τα τέλη 18^{ου} αιώνα υπό οθωμανική κυριαρχία. Κατόπιν σταδιακή αποχώρηση των Οθωμανών. 1870 κατασκευή διώρυγας Σουέζ και ανταγωνισμοί Αγγλίας – Γαλλίας για έλεγχο του καναλιού.

Αρχές 20^{ου} αιώνα έως τέλος Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπό Αγγλική και Γαλλική επιρροή.

1948-1973 Ίδρυση κράτους Ισραήλ και αραβοϊσραηλινοί πόλεμοι, κρίση του Σουέζ το 1956.

1975-1990 εμφύλιος στο Λίβανο, Ιρανο-ιρακινός πόλεμος.

1991-2012 αμερικανικές και συμμαχικές επεμβάσεις και πόλεμοι στο Ιράκ, Αραβική Άνοιξη, έξαρση δράσης ισλαμιστικών φονταμενταλιστικών τρομοκρατικών οργανώσεων.

Σχέσεις του Ισραήλ με τα λοιπά Αραβικά κράτη και προοπτικές επίλυσης του Παλαιστινιακού προβλήματος.

Άμβλυνση του ισλαμιστικού φονταμενταλισμού και καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

Ο ρόλος της Αιγύπτου ως ανάχωμα για την ανάσχεση του ισλαμιστικού φονταμενταλισμού. Αποτελεί ανάχωμα ή όχι; Είναι χρήσιμη για τα Ελληνικά συμφέροντα και επιδιώξεις στην περιοχή;

Ρόλος της Ιορδανίας. Φιλοξενεί το μεγαλύτερο αριθμό Παλαιστινίων προσφύγων. Αυξανόμενη στρατιωτική παρουσία ΗΠΑ από το 2019, πιθανώς λόγω χειροτέρευσης Αμερικανο-τουρκικών σχέσεων. Βελτίωση σχέσεων με Ισραήλ και υπογραφή συμφωνίας ανταλλαγής ηλιακής ενέργειας με νερό το 2021.

Επίλυση προβλημάτων σε Συρία και Λιβύη και ανταγωνισμοί μεγάλων και περιφερειακών δυνάμεων.

Ο ρόλος του Ιράν και σχέσεις με λοιπά Σουνιτικά Αραβικά κράτη. Ανάχωμα στις Αφγανικές προσφυγικές ροές μετά την επικράτηση των Ταλιμπάν;

Ρόλος Ιράν και λοιπών Αραβικών κρατών περιοχής στην εξελισσόμενη σύγκρουση Ισραήλ – Παλαιστινίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

«Στην πραγματικότητα όλα τα επιχειρήματα που προέρχονται από την εμπειρία βασίζονται στην ομοιότητα που ανακαλύπτουμε ότι υπάρχει μεταξύ των φυσικών αντικειμένων και από την οποία (ομοιότητα) ωθούμαστε να αναμένουμε αποτελέσματα παρόμοια με εκείνα που προέρχονται από αυτά τα αντικείμενα... Από αιτίες που φαίνονται όμοιες πηγάζουν και όμοια αποτελέσματα.»

David Hume, 1748⁷⁷

2.1 Μεθοδολογία

2.1.1 Μεθοδολογικά Εργαλεία

Η γενική προβληματική του βιβλίου συνίσταται στη μελέτη ενός μεγάλου και διαχρονικού ζητήματος της παγκόσμιας ιστορίας - του Ανατολικού Ζητήματος. Τη μελέτη και αναζήτηση των επιπτώσεων από τις κρίσεις, συγκρούσεις και αλλαγές στο Ευρωπαϊκό και κατ' επέκταση στο διεθνές σύστημα που επέφερε το Ανατολικό Ζήτημα, κυρίως με την εξαφάνιση των παλαιότερων και τη δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης, Βαλκανίων και Μέσης Ανατολής. Θεωρώντας ότι το ζήτημα αυτό στην ουσία δεν έχει λήξει και παραμένει ζωντανό μέχρι τη σύγχρονη εποχή έχοντας προσλάβει διαφορετική μορφή και εκφάνσεις, θα επιχειρηθεί να καταδειχθούν αναλογίες με τις σημερινές εξελίξεις στην Ευρασιατική κυρίως ήπειρο. Με τη χρήση αναλογιών σε σχέση με το παρελθόν θα εκτιμηθεί η παρούσα κατάσταση και οι πιθανές μελλοντικές εξελίξεις και επιπτώσεις των γεγονότων που βιώνουμε στη σημερινή εποχή, η οποία κυριαρχείται από τους ανταγωνισμούς Δύσης και Ανατολής, μεταξύ του

⁷⁷ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι: *"In reality, all arguments from experience are founded on the similarity which we discover among natural objects, and by which we are induced to expect effects similar to those which we have found to follow from such objects... From causes which appear similar we expect similar effects."*

Βλέπε: Hume, D., *An Enquiry Concerning Human Understanding. And Selections from a Treatise of Human Nature*, The Open Court Publishers Co., Chicago, 1921, σελ. 35. (Το υπόψη βιβλίο είναι διαθέσιμο ηλεκτρονικά από τη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου, στην ιστοσελίδα <https://www.loc.gov/item/51045401/>. Τελευταία πρόσβαση 10 Ιανουαρίου 2025)

αναπτυγμένου Αμερικανικού και Ευρωπαϊκού Βορρά και του Παγκόσμιου Νότου, καθώς και τις θερμές συγκρούσεις στα μέτωπα της Ουκρανίας και της Μέσης Ανατολής.

Το μεθοδολογικό εργαλείο για την εξαγωγή εκτιμήσεων και προγνώσεων για τις πιθανές μελλοντικές εξελίξεις, πλέον της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης, είναι μια μέθοδος κριτικής πρόβλεψης. Μέσω της σύγκρισης με ανάλογες περιπτώσεις ανόδου και πτώσης αυτοκρατοριών, ανταγωνισμών των μεγάλων δυνάμεων για γεωπολιτική κυριαρχία και έλεγχο των εμπορικών οδών, συγκρούσεων και πολεμικών αναμετρήσεων κατά το παρελθόν που συνιστούν το Ανατολικό Ζήτημα, θα αναζητηθούν ομοιότητες και διαφορές με τη σημερινή εποχή και το σύγχρονο ή «Νέο» Ανατολικό Ζήτημα. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού θα χρησιμοποιηθεί η μέθοδος των Δομημένων Αναλογιών (Structured Analogies) – κυρίως ημι-δομημένες αναλογίες - η οποία είναι η πιο διαδεδομένη και ευρέως χρησιμοποιούμενη μέθοδος κριτικών προβλέψεων. Η μέθοδος των Δομημένων Αναλογιών θεωρείται ότι επιτυγχάνει καλά αποτελέσματα σε προβλήματα όπου υπάρχει αντίφαση, καθώς και σε πολύπλοκα προβλήματα. Κρίνεται σκόπιμο στην επόμενη ενότητα να γίνει μια συνοπτική αναφορά στα είδη μεθόδων πρόβλεψης και κυρίως στις κριτικές προβλέψεις.

2.1.2 Είδη Μεθόδων Πρόβλεψης

Τα προβλήματα προβλέψεων εμφανίζουν τεράστια ποικιλία σε σχέση με το χρονικό ορίζοντα της ζητούμενης πρόβλεψης, τα δεδομένα που είναι διαθέσιμα και τυχόν παράγοντες που επηρεάζουν το αποτέλεσμα της πρόβλεψης. Για το λόγο αυτό έχει αναπτυχθεί και ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών μεθόδων για την αντιμετώπιση των διαφορετικών περιπτώσεων. Η κάθε μέθοδος αφορά σε μια διαδικασία για την εξαγωγή της πρόβλεψης. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να τις κατηγοριοποιήσουμε σε μακροπρόθεσμες, μεσοπρόθεσμες και βραχυπρόθεσμες με βάση το χρονικό ορίζοντα. Οι βραχυπρόθεσμες προβλέψεις αποσκοπούν στην αντιμετώπιση άμεσων προβλημάτων τακτικού επιπέδου, όπως για παράδειγμα ο προγραμματισμός της παραγωγής και των μεταφορών ή ο προσωπικός προγραμματισμός. Οι μεσοπρόθεσμες προβλέψεις αφορούν σε αποφάσεις επιχειρησιακού επιπέδου, όπως για παράδειγμα μελλοντικές απαιτήσεις σε πόρους

για μια επιχείρηση, ενώ οι μακροπρόθεσμες αφορούν στην υποστήριξη αποφάσεων στρατηγικής σχεδίασης.⁷⁸ Άλλη κατηγοριοποίηση των προβλέψεων αφορά σε μακροπροβλέψεις και μικροπροβλέψεις, εφόσον το πρόβλημα είναι γενικό ή ειδικό. Τέλος, ανάλογα με τον τύπο των δεδομένων που είναι διαθέσιμα διακρίνονται σε ποσοτικές και ποιοτικές προβλέψεις.

Στην κατηγορία των ποιοτικών μεθόδων πρόβλεψης (qualitative forecasting) εμπίπτουν οι κριτικές προβλέψεις. Αυτές οι μέθοδοι χρησιμοποιούνται για την παραγωγή προβλέψεων όταν δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα ή τα δεδομένα που υπάρχουν δεν σχετίζονται με την πρόβλεψη που επιδιώκουμε. Οι ποιοτικές μέθοδοι πρόβλεψης ενδείκνυνται για την απάντηση ερωτημάτων που σχετίζονται με το “Γιατί” και το “Πώς” των φαινομένων, αποτελώντας μια διερευνητική (explanatory) μέθοδο.⁷⁹ Ο κύριος στόχος μιας ποιοτικής μεθόδου πρόβλεψης αφορά περισσότερο στην ανάδειξη νέων θεωρητικών μοντέλων και τυποποιήσεων παρά στην επαλήθευση υποθέσεων. Οι μέθοδοι αυτές δεν είναι απλά εικασίες, καθόσον εμπεριέχουν αρκετά εξελιγμένες δομημένες προσεγγίσεις για την εξαγωγή προβλέψεων, όπως θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Σε περιπτώσεις όπου υφίστανται επαρκείς πληροφορίες για το παρελθόν που δύνανται να ποσοτικοποιηθούν και υπάρχει υψηλός βαθμός βεβαιότητας ότι οι περισσότερες πτυχές των παρελθοντικών προτύπων και συσχετισμών θα συνεχίσουν να ισχύουν και στο μέλλον, είναι δυνατή η χρησιμοποίηση ποσοτικών μεθόδων πρόβλεψης (quantitative forecasting). Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα μεθόδων ποσοτικής πρόβλεψης που αναπτύσσονται από συγκεκριμένους επιστημονικούς κλάδους για την εξυπηρέτηση των σκοπών τους. Κάθε μέθοδος έχει τις δικές της ιδιότητες, ακρίβεια και κόστος που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την επιλογή

⁷⁸ Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., *Forecasting: Principles and Practice*, 2nd Edition, O Texts, April 2018, Chapter 1.2, σελ.9. (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://otexts.com/fpp2/judgmental.html> για κατέβασμα σε μορφή pdf. Τελευταία πρόσβαση 15 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁹ Για τη διάκριση μεταξύ διερευνητικών ή επεξηγηματικών (explanatory) και προγνωστικών (predictive) μοντέλων βλέπε: Shmueli, G., *To Explain or to Predict?*, Statistical Science, August 2010, Vol. 25, No. 3 (August 2010), pp. 289-310, Institute of Mathematical Statistics

Επίσης για μια ακόμη προσέγγιση για τη σχέση πρόγνωσης (prediction) και διερεύνησης ή επεξήγησης (explanation), καθώς και της συμβολής της επεξήγησης ως γνωστικού εργαλείου για τη δημιουργία νέων προβλέψεων βλέπε: Douglas, H., *Reintroducing Prediction to Explanation*, Philosophy of Science, Vol. 76, No. 4 (October 2009), pp. 444-463, The University of Chicago Press on behalf of the Philosophy of Science Association,

καθώς επίσης και: Salmon, W., *Why Ask “Why?” An Inquiry Concerning Scientific Explanation*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, Aug. 1978, Vol. 51, No. 6 (Aug., 1978), pp. 683-705, American Philosophical Association

της συγκεκριμένης μεθόδου διεξαγωγής πρόβλεψης. Τα περισσότερα ποσοτικά προβλήματα πρόβλεψης χρησιμοποιούν είτε δεδομένα χρονοσειρών (time series data), που συλλέγονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, είτε δεδομένα αντιπροσωπευτικού δείγματος (cross-sectional data) που συλλέγονται σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο.⁸⁰

Είναι φανερό ότι για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας οι ποσοτικές μέθοδοι πρόβλεψης δεν είναι κατάλληλες, λόγω της ανάγκης ύπαρξης επαρκών αριθμητικών δεδομένων, τα οποία δεν είναι διαθέσιμα για το τύπο του εξεταζόμενου ζητήματος. Συνεπώς, η προσπάθεια διενέργειας προβλέψεων θα βασιστεί σε ποιοτικές μεθόδους πρόβλεψης και συγκεκριμένα στις κριτικές προβλέψεις. Στο πλαίσιο των κριτικών προβλέψεων θα αναζητηθεί η χρήση αναλογιών και θα γίνει προσπάθεια χρήσης μιας δομημένης μεθόδου, της μεθόδου των Δομημένων Αναλογιών. Οι Δομημένες Αναλογίες αποτελούν μια μέθοδο κριτικών προβλέψεων – την οποία θα εξετάσουμε εκτενέστερα πιο κάτω - που δημιουργήθηκε σχετικά πρόσφατα σε μια προσπάθεια βελτίωσης της ορθότητας των αποτελεσμάτων μιας κριτικής πρόβλεψης.

Παρακάτω θα παρουσιαστούν μερικά γενικά στοιχεία για τις κριτικές προβλέψεις και στη συνέχεια θα περιγραφεί σε αδρές γραμμές η μέθοδος των Δομημένων Αναλογιών.

2.2 Κριτικές Προβλέψεις (Judgmental Forecasts)

Η κριτική πρόβλεψη αφορά στη χρησιμοποίηση της ανθρώπινης κρίσης για την πρόβλεψη διαφόρων καταστάσεων, είναι συνηθισμένη πρακτική και συχνά αποτελεί τη μόνη επιλογή, ιδιαίτερα όταν λόγω έλλειψης επαρκών δεδομένων δεν είναι δυνατή η χρήση στατιστικών μεθόδων.⁸¹ Για παράδειγμα, η κυβέρνηση της

⁸⁰ Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., 2018, Chapter 1.4, σελ.12.

⁸¹ Οι καθηγητές Salvio και Nikolopoulos αναφέρουν ότι γενικά οι προσεγγίσεις πρόβλεψης ανήκουν σε δύο μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με τη φύση των διαθέσιμων πληροφοριών, τις ποσοτικές και τις ποιοτικές. Σε περιπτώσεις όπου έχουμε επαρκή αριθμητικά δεδομένα προτιμώνται ποσοτικές μέθοδοι, ενώ όταν απουσιάζουν τέτοια δεδομένα οι προσεγγίσεις κρίσης είναι προτιμότερες για την παραγωγή πρόβλεψης. Οι κριτικές προβλέψεις μπορεί να είναι πολύ χρήσιμες, αλλά η επιτυχής εφαρμογή τους εξαρτάται από την πλήρη κατανόηση των περιορισμών και πλεονεκτημάτων τους.

Βλέπε: Savio, N., Nikolopoulos, K., *A Strategic Forecasting Framework for Governmental Decision-making and Planning*, International Journal of Forecasting, 29 (2013), pp. 311-321, Elsevier, σελ. 313

Αυστραλίας ήταν η πρώτη παγκοσμίως η οποία το Δεκέμβριο 2012 νομοθέτησε για την απαγόρευση χρήσης λογότυπων εταιρειών στα πακέτα τσιγάρων και απαιτούσε όλες οι συσκευασίες τσιγάρων να έχουν σκούρο πράσινο χρώμα. Προκειμένου να εκτιμηθούν και να προβλεφθούν τα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής, το μόνο μοντέλο που θα μπορούσε να εφαρμοστεί είναι αυτό των κριτικών προβλέψεων, με δεδομένη τη μη ύπαρξη ιστορικού προηγούμενου.⁸² Οι κριτικές προβλέψεις χρησιμοποιούνται συχνά για λήψη σημαντικών αποφάσεων όπως αν θα ξεκινήσει ένας πόλεμος, αν θα παραχθεί ένα νέο προϊόν, αν θα αποκτηθεί μια εταιρεία ή αγοραστεί ένα σπίτι, στην επιλογή ανωτάτων στελεχών για εταιρείες ή οργανισμούς, αν κάποιος παντρευτεί ή αν θα πρέπει να τονωθεί η οικονομία της χώρας.⁸³

Είναι δεδομένο ότι οι στατιστικές και ποσοτικές μέθοδοι αντικαθιστούν την υποκειμενική κρίση και έχουν ως αποτέλεσμα την παραγωγή πιο αξιόπιστων αποτελεσμάτων βασιζόμενες σε αντικειμενικά κριτήρια και δεδομένα. Παρόλα αυτά, οι κριτικές προβλέψεις είναι αναγκαίες κυρίως σε περιπτώσεις όπου τα διαθέσιμα ιστορικά δεδομένα είναι ελλιπή, έχουν αλλοιωθεί με το πέρασμα του χρόνου ή αποδεικνύονται ελάχιστα χρήσιμα για τη χρήση στατιστικής μεθόδου. Πέραν της προφανούς ανάγκης καταφυγής σε μεθόδους κριτικών προβλέψεων όταν υφίσταται έλλειψη αριθμητικών δεδομένων, είναι γεγονός ότι οι ποιοτικές και κριτικές μέθοδοι προβλέψεων είναι συνήθως ταχύτερες και φθηνότερες στην εφαρμογή τους.⁸⁴

Η ακρίβεια μιας κριτικής πρόβλεψης βελτιώνεται όταν εκείνος που την επιχειρεί έχει βαθιά γνώση του θέματος και έχει στη διάθεσή του αξιόπιστες, έγκυρες και έγκαιρες πληροφορίες. Συνεπώς η γνώμη ειδικών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην παραγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων μέσω κριτικών προβλέψεων. Σε γενικές γραμμές κριτικές προβλέψεις ως μεθοδολογικό εργαλείο μπορούν να χρησιμοποιηθούν όταν δεν υπάρχουν κατάλληλα δεδομένα και συνεπώς δεν είναι δυνατή η χρήση στατιστικών μεθόδων. Επίσης είναι δυνατή η χρησιμοποίησή τους όταν η ύπαρξη δεδομένων επιτρέπει τη χρήση στατιστικών μεθόδων, οι οποίες στη συνέχεια προσαρμόζονται με τη χρησιμοποίηση κριτικής προσέγγισης. Τέλος, μια

⁸² Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., 2018, Chapter 4, σελ.101

⁸³ Armstrong, S., Green, K. & Graefe, A., *Golden Rule of Forecasting: Be Conservative*, Journal of Business Research, Vol. 68, No. 8 (August 2015), pp. 1717-1731, Elsevier, σελ. 1721

⁸⁴ Savio, N. & Nikolopoulos, K., *A Strategic Forecasting Framework for Governmental Decision-Making and Planning*, International Journal of Forecasting, 29 (2013), pp. 311-321, Elsevier, σελ. 313

ακόμη περίπτωση χρησιμοποίησης είναι όταν εφαρμόζονται στατιστικές και κριτικές προσεγγίσεις πρόβλεψης ταυτόχρονα, τα αποτελέσματα των οποίων συνδυάζονται για την παραγωγή της τελικής πρόβλεψης.⁸⁵

Η κριτική πρόβλεψη εμπεριέχει το στοιχείο της υποκειμενικότητας και αναπόφευκτα δεν είναι απαλλαγμένη από μεροληπτικές ιδέες και προκαταλήψεις. Στις κριτικές προβλέψεις η μεροληψία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθώς επίσης και οι περιορισμοί της ανθρώπινης κρίσης. Συνεπώς το αποτέλεσμά τους είναι υποκειμενικό, εξαρτώμενο σε μεγάλο βαθμό από τα στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου που προβαίνει στη διαδικασία της κριτικής πρόβλεψης. Σε περιπτώσεις που είναι δυνατό, για την αντιμετώπιση του προβλήματος των προκαταλήψεων και της μεροληψίας, είναι σκόπιμο η κριτική πρόβλεψη να διεξάγεται από περισσότερα από ένα άτομα, ώστε να προκύψουν πιο ακριβή και έγκυρα συμπεράσματα. Όταν οι προβλέψεις διαφορετικών ατόμων για ένα συγκεκριμένο ζήτημα συνδυάζονται για την παραγωγή μιας τελικής ολοκληρωμένης πρόβλεψης ή πρόγνωσης, αυτή συνήθως είναι πιο ακριβής από τις επιμέρους προβλέψεις. Ο παραπάνω τρόπος ενέργειας μπορεί να χαρακτηριστεί ως «η σοφία του πλήθους». Ο τρόπος αυτός είναι αποτελεσματικός και λειτουργεί καλά επειδή η κάθε επιμέρους πρόβλεψη είναι πιθανό να λαμβάνει υπόψη μια πληροφορία την οποία οι άλλες αγνοούν και η συνδυασμένη γνώση της ομάδας ακυρώνει μεμονωμένες προκαταλήψεις.⁸⁶ Επίσης οι προβλέψεις με κριτική σκέψη μπορεί να είναι ασυνεπείς με την έννοια ότι δεν εφαρμόζεται κάθε φορά κάποια συγκεκριμένη μαθηματική μεθοδολογία, όπως για παράδειγμα στις στατιστικές προβλέψεις, αλλά εξαρτώνται πλήρως από την ανθρώπινη γνώση και τους περιορισμούς της, καθώς και από ψυχολογικούς παράγοντες. Τέλος, η ικανότητα της ορθής κρίσης πιθανό να επηρεάζεται και από προσωπικούς ή πολιτικούς λόγους, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που οι στόχοι και οι προβλέψεις δεν διαχωρίζονται.⁸⁷

Σύμφωνα με τους Green και Armstrong, η διεξαγωγή προβλέψεων που είναι ακριβείς είναι δύσκολη ιδιαίτερα σε συγκρουσιακές καταστάσεις, επειδή αυτές οι

⁸⁵ Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., 2018, Chapter 4, σελ.101-102

⁸⁶ Confido Institute, *What is Judgmental Forecasting?* Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://confido.institute/encyclopedia/what-is-judgmental-forecasting.html> (Τελευταία πρόσβαση 15 Δεκεμβρίου 2024)

⁸⁷ Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., 2018, Chapter 4.1, σελ.103

καταστάσεις συνήθως είναι πολύπλοκες, καθόσον τα αντικρουόμενα μέρη ενεργούν και αντιδρούν πολλές φορές και αλλάζουν τρόπο δράσης συχνά κατά την αλληλεπίδραση. Όταν οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με πολύπλοκες καταστάσεις είναι πιθανό να καταφύγουν στη χρησιμοποίηση των βιωματικών εμπειριών τους για να κρίνουν και να προβλέψουν πιθανά αποτελέσματα. Όμως υπάρχουν αμφιβολίες για το κατά πόσο η χρήση βιωματικών εμπειριών μπορεί να οδηγήσει σε ακριβείς προβλέψεις. Επιπρόσθετα, ο τρόπος που οι άνθρωποι επεξεργάζονται τις πληροφορίες είναι προβληματικός, καθόσον τείνουν να προσαρμόζουν τις προβλέψεις τους όταν λαμβάνουν νέες πληροφορίες, σε μικρότερο βαθμό από ότι θα έπρεπε. Ιδιαίτερης προσοχής αξίζει και το συμπέρασμα των παραπάνω επιστημόνων, ότι σε συγκρουσιακές καταστάσεις η χρήση ειδικών για τη διεξαγωγή απλών κριτικών προβλέψεων δεν αποδίδει σαφώς ασφαλέστερα συμπεράσματα από εκείνα των αρχαρίων. Συνεπώς, σε αυτές τις περιπτώσεις ο μεγαλύτερος βαθμός εμπειρίας δεν βελτιώνει την ακρίβεια της πρόβλεψης.⁸⁸

Ωστόσο, παρά τους περιορισμούς και μειονεκτήματα οι μέθοδοι κριτικής πρόβλεψης αποτελούν σημαντικό εργαλείο, η αποτελεσματικότητά του οποίου επαυξάνεται όταν γίνεται χρήση μιας συστηματικής και δομημένης προσέγγισης κριτικής πρόβλεψης. Η εφαρμογή μιας συστηματικής προσέγγισης για τη βελτίωση της ακρίβειας και της συνέπειας της πρόβλεψης αποτελεί μια από τις βασικές αρχές για την επιτυχή διεξαγωγή κριτικών προβλέψεων. Άλλες βασικές αρχές που συμβάλουν στη μείωση των περιορισμών και μειονεκτημάτων των κριτικών προβλέψεων αφορούν στον καθορισμό της εργασίας πρόβλεψης με σαφήνεια και συνοπτικό τρόπο, στην τεκμηρίωση και αιτιολόγηση των κανόνων και των παραδοχών που θα λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαδικασία πρόβλεψης, στη συστηματική παρακολούθηση και αξιολόγηση της διαδικασίας με ανατροφοδότηση όταν απαιτείται και στο διαχωρισμό των ατόμων που διενεργούν τις προβλέψεις από εκείνους που θα ενεργήσουν με βάση τα αποτελέσματα.⁸⁹

2.3 Μέθοδοι Κριτικών Προβλέψεων

⁸⁸ Green, K. and Armstrong, J., *The Ombudsman: Value of Expertise for Forecasting Decisions in Conflicts, Interfaces*, Vol. 37, No. 3 (May – June 2007), pp. 287-293, Institute for Operations Research and the Management Sciences, σελ. 288

⁸⁹ Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., Chapter 4.2, σελ. 105

Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μεθόδων κριτικών προβλέψεων για την προσέγγιση διαφορετικών προβλημάτων πρόβλεψης. Τα χαρακτηριστικά κάθε προβλήματος πρόβλεψης καθορίζουν την ελκυστικότητα της κάθε μεθόδου. Πλέον της μεθόδου των Δομημένων Αναλογιών η οποία θα εξεταστεί αναλυτικότερα στη συνέχεια, θα εξεταστούν συνοπτικά οι πιο συχνά χρησιμοποιούμενες μέθοδοι κριτικών προβλέψεων, όπως παρακάτω.

2.3.1 Απλή Κρίση (Unaided Judgement)

Η απλή ή αβοήθητη κρίση είναι η πιο απλή περίπτωση κριτικής πρόβλεψης. Η μέθοδος αυτή περιλαμβάνει τη διεξαγωγή προβλέψεων χωρίς τη χρήση κάποιας δομημένης μεθοδολογίας και χωρίς να δίδονται συγκεκριμένες οδηγίες ή κάποιου άλλου είδους βοήθεια σε αυτούς που διεξάγουν την πρόβλεψη, είτε είναι ειδικοί είτε όχι. Συνήθως η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται για τη διεξαγωγή προβλέψεων σε προβλήματα όπου υπάρχει αντίφαση. Διάφορες έρευνες έχουν καταδείξει ότι οι προβλέψεις για λήψη απόφασης σε συγκρουσιακές καταστάσεις βασίζονται συνήθως στην αβοήθητη κρίση των ειδικών, ενώ υφίσταται πλήθος ανεπίσημων στοιχείων που συνηγορούν στην παραπάνω διαπίστωση. Ωστόσο, στην περίπτωση της αβοήθητης κρίσης δεν υπάρχουν βάσιμα στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η μεγάλη εμπειρία, πέρα από ένα μέτριο επίπεδο, βελτιώνει την ικανότητα ενός ειδικού να κάνει ακριβείς προβλέψεις. Η εμπειρία δεν βελτιώνει την ακρίβεια της πρόβλεψης. Συνεπώς, κατά τους Kesten και Armstrong δεν υφίστανται βάσιμοι λόγοι για τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων αν βασίζονται στην αβοήθητη κρίση εμπειρογνομόνων για τη διεξαγωγή προβλέψεων σε συγκρουσιακές καταστάσεις. Μια τέτοια εξάρτηση αποθαρρύνει τους εμπειρογνώμονες και τους φορείς λήψης αποφάσεων από την αναζήτηση εναλλακτικών προσεγγίσεων και μεθόδων για προβλέψεις. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση του Winston Churchill ότι ο πολιτικός πρέπει να έχει *«Την ικανότητα να προλέγει τί πρόκειται να συμβεί...Και να έχει κατόπιν την ικανότητα να εξηγεί γιατί δεν συνέβη»*.⁹⁰

Η μέθοδος της αβοήθητης κρίσης χρησιμοποιείται συχνά από τους επιστήμονες ως μέτρο σύγκρισης για την αξιολόγηση άλλων πιο εξελιγμένων

⁹⁰ Green, K. & Armstrong, S., May – Jun., 2007

μεθόδων πρόβλεψης ή και την εξαγωγή συμπερασμάτων για το βαθμό συμβολής των ειδικών στην ακρίβεια των προβλέψεων.⁹¹ Σε γενικές γραμμές οι προβλέψεις που διεξάγονται με τη μέθοδο της απλής κρίσης τείνουν να είναι αρκετά αισιόδοξες συγκριτικά με άλλες μεθόδους. Επίσης οι προβλέψεις μέσω της απλής κρίσης δεν είναι ακριβέστερες από τυχαίες προβλέψεις. Σε κάθε περίπτωση έχει αποδειχτεί ότι οι προβλέψεις με αβοήθητη κρίση έχουν σαφώς μικρότερη ακρίβεια και εγκυρότητα από τις κριτικές προβλέψεις που γίνονται με μια δομημένη μέθοδο, ακόμη και από την – αυθόρμητη σε πολλές περιπτώσεις - καταφυγή σε απλές αναλογίες.

2.3.2 Αναλογίες (Analogies)

Μια χρήσιμη μέθοδος κριτικών προβλέψεων η οποία εφαρμόζεται αρκετά συχνά είναι η μέθοδος παραγωγής προβλέψεων μέσω αναλογιών. Ένα κοινό παράδειγμα της χρησιμοποίησης των αναλογιών είναι η αξιολόγηση της τιμής που πρέπει να πωληθεί ένα σπίτι. Ο εκτιμητής αξιολογεί την αξία και καθορίζει την τιμή πώλησης μιας κατοικίας κάνοντας σύγκριση με αντίστοιχα ακίνητα που έχουν πωληθεί στην ίδια περιοχή. Ο βαθμός ομοιότητας εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά που λαμβάνονται υπόψη και εξετάζονται, όπως το μέγεθος του οικοπέδου, το μέγεθος της κατοικίας, ο τύπος της κατασκευής, η ύπαρξη χώρου στάθμευσης κλπ.⁹² Το άτομο που επιχειρεί την εξαγωγή προβλέψεων μέσω αναλογιών μετά την κατανόηση και ερμηνεία του προβλήματος και του στόχου που πρέπει να επιτευχθεί προβαίνει στη διαδικασία παραγωγής της πρόβλεψης, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει τρία στάδια. Αυτά τα στάδια αφορούν στην ανάκληση των αναλογιών, στην κριτική προσέγγιση των ομοιοτήτων τους με το εξεταζόμενο πρόβλημα και τέλος στις κρίσεις που αφορούν στην προσαρμογή των αναλογιών στο εξεταζόμενο πρόβλημα.⁹³

⁹¹ Για παράδειγμα βλέπε: Green, K., Armstrong, J., *Structured Analogies for Forecasting*, International Journal of Forecasting 23 (2007), pp. 365 – 376, Elsevier
Επίσης βλέπε: Green, K., *Forecasting Decisions in Conflict Situations: A Comparison of Game Theory, Role-Playing, and Unaided Judgment*, International Journal of Forecasting, Vol. 18, No. 3, July – September 2002, pp. 321-344, Elsevier

Βλέπε ακόμη: Green, K. and Armstrong, J., *The Ombudsman: Value of Expertise for Forecasting Decisions in Conflicts*, Interfaces, Vol. 37, No. 3 (May – June 2007), pp. 287-293, Institute for Operations Research and the Management Sciences

⁹² Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., Chapter 4.4, σελ. 115

⁹³ Lee, W., Goodwin, P., Fildes, R., Nikolopoulos, K. & Lawrence, M. *Providing Support for the Use of Analogies on Demand Forecasting Tasks*, International Journal of Forecasting, Vol. 23, No. 3 July – September 2007, pp. 377-390, Elsevier, σελ. 379

Συνήθως η καταφυγή στη χρήση αναλογιών είναι μια αυθόρμητη διαδικασία που γίνεται είτε από τους ειδικούς, είτε από τους απλούς ανθρώπους για τη διεξαγωγή προβλέψεων και τη λήψη αποφάσεων σε συνηθισμένα προβλήματα. Το άτομο που επιχειρεί την πρόβλεψη προσπαθεί να ανακαλέσει από το παρελθόν παρόμοιες περιπτώσεις που σχετίζονται με το πρόβλημα που εξετάζεται. Όπως υποστηρίζουν οι Gilboa και Schmeidler το πρόσωπο που έχει την ευθύνη λήψης κάποιας απόφασης αξιολογεί τα θετικά αποτελέσματα μιας ενέργειας καταγράφοντας την απόδοσή της σε καθένα από τα πολλά προβλήματα απόφασης της ίδιας φύσης (παρόμοιες περιπτώσεις). Ο λήπτης απόφασης συνεχίζει να επιλέγει την ίδια ενέργεια όσο το κέρδος που επιφέρει εμπίπτει στα παραδεκτά όρια. Κατά καιρούς είναι δυνατό να πειραματίζεται με νέες ενέργειες οι οποίες καθίστανται η προεπιλεγμένη επιλογή εάν αυτές αποδειχθούν ότι αποφέρουν καλύτερα αποτελέσματα. Μετά τη χρήση αυτής της διαδικασίας σε ένα αρκετά μεγάλο αριθμό υποθέσεων, ένας υπεύθυνος λήψης αποφάσεων που βασίζεται σε περιπτώσεις θα είναι σε θέση να αξιολογήσει με κάποια βεβαιότητα την αποτελεσματικότητα όλων των διαθέσιμων ενεργειών και να τις κατατάξει ανάλογα.⁹⁴ Ο Massimiliano Amarante θεωρεί ότι η παραπάνω διαδικασία αποτελεί ένα παράδειγμα αναλογικής σκέψης, όπου ο υπεύθυνος λήψης αποφάσεων σχηματίζει αξιολογήσεις για το πρόβλημα που αντιμετωπίζει συλλέγοντας στοιχεία από άλλα προβλήματα που είναι κατά κάποιο τρόπο παρόμοια με αυτό. Κατά τον Amarante μια αναλογία μεταξύ δυο προβλημάτων απόφασης είναι μια χαρτογράφηση που μετατρέπει το ένα πρόβλημα στο άλλο, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί τη δομή του υφιστάμενου προβλήματος.⁹⁵

Η ανάκληση αναλογιών που γίνεται χωρίς βοήθεια και με αδόμητο τρόπο έχει ορισμένα μειονεκτήματα τα οποία είναι πιθανό να οδηγήσουν στη δημιουργία προβλημάτων. Τέτοιες περιπτώσεις αφορούν τον κίνδυνο της ανάκλησης λανθασμένων πληροφοριών που δεν σχετίζονται με την εξεταζόμενη περίπτωση ή ακόμη και στην αδυναμία ανάκλησης πληροφοριών, καθώς ο άνθρωπος μνήμη έχει δυνατότητα ανάκλησης ενός μικρού ποσοστού πληροφοριών από παρελθοντικές καταστάσεις. Επίσης ο τρόπος με τον οποίο ανακαλούνται οι πληροφορίες είναι πιθανό να εμποδίσει την ανάμνηση των καταλληλότερων

⁹⁴ Gilboa, I. & Schmeidler, D., *Case-Based Theory*, The Quarterly Journal of Economics, Aug. 1995, Vol. 110, No. 3 (Aug., 1995), pp. 605-639, Oxford University Press

⁹⁵ Amarante, M., *Analogy in Decision Making*, Mathematics of Operations Research, Vol. 40, No. 4 (November 2015), pp. 1027-1041, Informs

περιπτώσεων. Ο ανθρώπινος εγκέφαλος έχει την ιδιότητα να ανακαλεί τις παλιές καταστάσεις και πληροφορίες σειριακά και όχι ταυτόχρονα, με βάση την οικειότητα, στοχεύοντας στην ικανοποίηση και όχι στη βελτιστοποίηση.⁹⁶

Για την αντιμετώπιση των προκλήσεων από τις οποίες συνοδεύονται οι αναλογικές προβλέψεις είναι αναγκαίο να γίνεται προσπάθεια οι προβλέψεις να βασίζονται σε πολλαπλές αναλογίες, για τη μείωση της πιθανότητας δημιουργίας προκαταλήψεων και εσφαλμένης πρόβλεψης. Επιπρόσθετα, είναι αναγκαία η εξέταση πολλαπλών ιδιοτήτων, γεγονός που απαιτεί προσπάθεια, καθόσον η αναγνώριση ή ακόμη και η σύγκριση αυτών μπορεί να μην είναι πάντα απλή.⁹⁷ Παρά το πλήθος των προκλήσεων και τις εγγενείς αδυναμίες τους οι αναλογίες είναι ιδιαίτερα χρήσιμες στην αντιμετώπιση πολύπλοκων προβλημάτων και μπορούν να βελτιώσουν σημαντικά τις απλές προβλέψεις. Η χρήση των αναλογιών και η πραγματοποίηση της διαδικασίας πρόβλεψης με τη χρησιμοποίηση μιας συστηματικής προσέγγισης, καθώς και η ανάπτυξη ενός λεπτομερούς μηχανισμού βαθμολόγησης για την κατάταξη των χαρακτηριστικών και την καταγραφή της διαδικασίας βελτιώνει σημαντικά την ακρίβεια των αποτελεσμάτων. Η μέθοδος των Δομημένων Αναλογιών που θα εξεταστεί στη συνέχεια προσδίδει στη χρήση των αναλογιών τη μέγιστη αποτελεσματικότητα.

2.3.3 Μέθοδος των Δελφών (Delphi Method)

Μια αρκετά δημοφιλής μέθοδος πρόβλεψης και ανάπτυξης μελλοντικών σεναρίων σε καταστάσεις αβεβαιότητας είναι η μέθοδος των Δελφών. Η μέθοδος αυτή αναπτύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 στη RAND Corporation, στη Σάντα Μόνικα της Καλιφόρνια, από τους Olaf Helmar, Norman Dalkey και Nicholas Rescher για να καλύψει αρκετά κενά των προβλέψεων και να ξεπεράσει την ποσοτική – ντετερμινιστική προσέγγιση, που θεωρούνταν από τους δημιουργούς της νέας μεθόδου περιορισμένων δυνατοτήτων. Αρχικά ο σκοπός της μελέτης ήταν η εκτίμηση των επιπτώσεων του Ψυχρού Πολέμου, η καλύτερη κατανόηση των τρωτών σημείων και ευπαθειών των Ηνωμένων Πολιτειών και η πιθανή μελλοντική

⁹⁶ Klein, G. & Calderwood, R., *How do People Use Analogues to Make Decisions?*, in Janet Kolodner (Ed.) "Case-Based Reasoning: Proceedings of a Workshop on Case-Based Reasoning", Defense Advanced Research Projects Agency, Morgan Kaufmann Publishers, Inc., San Mateo, California, 1988, σελ. 209-223

⁹⁷ Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., Chapter 4.4, σελ. 115

εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας στο στρατό των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ στη συνέχεια η μέθοδος αυτή κατέστη μια από τις δημοφιλέστερες προσεγγίσεις προβλέψεων και λήψης αποφάσεων.⁹⁸

Σε γενικές γραμμές η μέθοδος των Δελφών είναι μια διαδικασία για την απόκτηση της πιο αξιόπιστης συναίνεσης των απόψεων μιας ομάδας εμπειρογνωμόνων, με μια σειρά ερωτηματολογίων που ανανεώνονται μέσω ελεγχόμενης ανατροφοδότησης.⁹⁹ Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται από πολλούς επιστημονικούς κλάδους για την πραγματοποίηση προβλέψεων, τον εντοπισμό ερευνητικών προτεραιοτήτων, τη διερεύνηση των πιθανών επιπτώσεων διαφορετικών πολιτικών επιλογών και σε πλήθος άλλων εφαρμογών.¹⁰⁰ Ένας συνεκτικός ορισμός για τη μέθοδο και τους σκοπούς της μεθόδου έχει δοθεί από τους Linstone και Turoff:

«Οι Δελφοί μπορούν να χαρακτηριστούν ως μέθοδος για τη δόμηση μιας διαδικασίας ομαδικής επικοινωνίας, έτσι ώστε η διαδικασία αυτή να είναι αποτελεσματική επιτρέποντας σε μια ομάδα ατόμων, ως σύνολο, να αντιμετωπίζει ένα πολύπλοκο πρόβλημα.»¹⁰¹

Τα τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά της μεθόδου των Δελφών είναι η ανωνυμία, η επαναληπτική συλλογή δεδομένων, η ελεγχόμενη ανατροφοδότηση των συμμετεχόντων και ο στατιστικός προσδιορισμός των απαντήσεων της ομάδας των συμμετεχόντων.¹⁰² Η τυπική διαδικασία της μεθόδου των Δελφών περιλαμβάνει την υποβολή ενός αριθμού ερωτήσεων στους συμμετέχοντες εμπειρογνώμονες σε μια σειρά από γύρους. Οι συμμετέχοντες απαντούν ανώνυμα με σχόλια και τις εκτιμήσεις τους. Ο κάθε γύρος ερωτήσεων ακολουθείται από σχόλια σχετικά με τα

⁹⁸ Calleo Y. & Pilla, F., *Delphi-Based Future Scenarios: A Bibliometric Analysis of Climate Change Case Studies*, Futures, Vol. 149, May 2023, 102143, Elsevier, σελ. 1

⁹⁹ Rowe G. & Wright, G., *The Delphi Technique as a Forecasting Tool: Issues and Analysis*, International Journal of Forecasting, Vol. 15, No. 4, October 1999, pp. 353-375, Elsevier, σελ. 354

¹⁰⁰ Khodyakov, D., *Generating Evidence Using the Delphi Method*, RAND Corporation, Oct 17, 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/10/generating-evidence-using-the-delphi-method.html>

¹⁰¹ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι: *“Delphi may be characterized as a method for structuring a group communication process is that the process is effective in allowing a group of individuals, as a whole, to deal with a complex problem.”*

Βλέπε: Linstone, H. & Turoff, M., *The Delphi Method: Techniques and Applications*, Murray Turoff and Harold A. Linstone, 2002, σελ. 3. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.foresight.pl/assets/downloads/publications/Turoff_Linstone.pdf (Τελευταία πρόσβαση 20 Δεκεμβρίου 2024)

¹⁰² Rowe G. & Wright, G., 1999, σελ. 354. Βλέπε ακόμη: Khodyakov, D., Oct 17, 2023

αποτελέσματα του προηγούμενου γύρου, δηλαδή συνοψίζονται οι εκτιμήσεις και τα σχόλια και δίδονται ως ανατροφοδότηση. Η ανατροφοδότηση δίνει την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να συγκρίνουν τις απαντήσεις τους με αυτές των λοιπών συμμετεχόντων και με βάση τις νέες πληροφορίες να δώσουν την εκτίμησή τους στο επόμενο γύρο. Με βάση τα αποτελέσματα κάθε γύρου ανανεώνεται το ερωτηματολόγιο που δίδεται στους συμμετέχοντες. Οι εμπειρογνώμονες έχουν τη δυνατότητα να αναθεωρήσουν τις απαντήσεις και εκτιμήσεις τους και η διαδικασία συνεχίζεται μέχρι να επιτευχθεί συναίνεση ή να ολοκληρωθεί ένας προκαθορισμένος αριθμός γύρων.¹⁰³ Στο τέλος της διαδικασίας το αποτέλεσμα της ομάδας προκύπτει ως στατιστικός μέσος όρος των εκτιμήσεων των συμμετεχόντων κατά τον τελευταίο γύρο. Συνεπώς, το τελικό αποτέλεσμα μπορεί να θεωρηθεί ως μια ισομερής στάθμιση των εκτιμήσεων των μελών μιας στατικοποιημένης ομάδας.¹⁰⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι συμμετέχοντες στη διαδικασία δεν συναντώνται προσωπικά και χρησιμοποιείται συνήθως η γραπτή αλληλεπίδραση που είναι γνωστή ως “Άσκηση Δελφοί” (“Delphi Exercise”) για τη διατήρηση της ανωνυμίας. Μια νεότερη μορφή που συνήθως αποκαλείται “Διάσκεψη των Δελφών” (“Delphi Conference”) γίνεται μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή ο οποίος έχει προγραμματιστεί να συλλέγει και να επεξεργάζεται τα αποτελέσματα της ομάδας. Αυτή η προσέγγιση έχει το πλεονέκτημα της δραστηκής μείωσης του απαιτούμενου χρόνου για τη σύνοψη κάθε γύρου των Δελφών, μετατρέποντας έτσι τη διαδικασία σε ένα σύστημα επικοινωνιών σε πραγματικό χρόνο.¹⁰⁵

Από τη δεκαετία του 1950 η μέθοδος αυτή έχει εξαπλωθεί από την αμυντική κοινότητα των Ηνωμένων Πολιτειών σε ένα μεγάλο εύρος τομέων σε πολλές χώρες. Η εφαρμογή της μεθόδου εκτείνεται από τις προβλέψεις μακροπρόθεσμων τάσεων στους τομείς της επιστήμης και της τεχνολογίας μέχρι τη διαμόρφωση πολιτικών επιλογών και τη λήψη αποφάσεων.¹⁰⁶ Ιδιαίτερη χρήση έχει η μέθοδος αυτή στον κυβερνητικό σχεδιασμό, στις επιχειρήσεις, στη βιομηχανία και στον ιατρικό τομέα. Ειδικότερα στο χώρο των μεγάλων επιχειρήσεων και των πολυεθνικών εταιρειών η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων για την εκπαίδευση ανώτατων στελεχών και την παροχή στοιχείων σχετικά με τις διαμορφούμενες τάσεις στους

¹⁰³ Khodyakov, D., Oct 17, 2023

¹⁰⁴ Rowe G. & Wright, G., 1999, σελ. 354

¹⁰⁵ Linstone, H. & Turoff, M., 2002, σελ. 5

¹⁰⁶ Rowe G. & Wright, G., 1999, σελ. 355

ερευνητές και σχεδιαστές προϊόντων τεχνολογίας. Η δυνατότητα διεξαγωγής της μεθόδου από απόσταση χωρίς τη φυσική συνύπαρξη των συμμετεχόντων την καθιστά χρήσιμο εργαλείο σε μεγάλες και γεωγραφικά διεσπαρμένες επιχειρήσεις, παρέχοντας σχετική ευκολία και ελάχιστο χρονικό και οικονομικό κόστος.¹⁰⁷

Ένας προφανής δείκτης της αξίας τη μεθόδου των Δελφών ως εργαλείο πρόβλεψης είναι η ακρίβεια. Σε γενικές γραμμές η ακρίβεια της μεθόδου τείνει να αυξάνεται με τη διαδικασία των γύρων και η μέθοδος αυτή παρουσιάζει μεγαλύτερη ακρίβεια προβλέψεων σε σχέση με τα αποτελέσματα που προέρχονται από προβλέψεις μη δομημένων αλληλοεπιδρώντων ομάδων.¹⁰⁸ Επίσης η ακρίβεια των προβλέψεων που παράγονται από τη χρήση της μεθόδου εξαρτάται από την εμπειρία των συμμετεχόντων. Η ακρίβεια αυξάνεται όταν οι συμμετέχοντες είναι ειδικοί για το ζήτημα που εξετάζεται, ενώ στην αντίθετη περίπτωση η μέθοδος αυτή έχει ελάχιστη αξία.¹⁰⁹ Σημαντικό μειονέκτημα της μεθόδου των Δελφών είναι ότι η εφαρμογή της μπορεί να είναι χρονοβόρα σε σχέση με άλλες μεθόδους προβλέψεων.

2.3.4 Λοιπές Μέθοδοι Κριτικών Προβλέψεων

Πλέον των μεθόδων Κριτικών Προβλέψεων που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα και της μεθόδου των Δομημένων Αναλογιών, στην οποία θα γίνει εκτενής αναφορά παρακάτω, υφίστανται αρκετές άλλες συχνά χρησιμοποιούμενες μέθοδοι αυτής της κατηγορίας. Αυτές περιλαμβάνουν την Τεχνική Anchoring, τη Μέθοδο Προσομοίωσης (Role Playing), τη Θεωρία Παιγνίων (Game Theory), τις Προβλέψεις με Σενάρια (Scenario Forecasting) και άλλες.¹¹⁰

2.4 Δομημένες Αναλογίες (Structured Analogies)

Είναι γεγονός ότι οι άνθρωποι στην καθημερινή ζωή όταν χρησιμοποιούν την κρίση τους για να προβλέψουν κάποια κατάσταση προσπαθούν αυθόρμητα να

¹⁰⁷ Linstone, H. & Turoff, M., 2002, σελ. 71-79

¹⁰⁸ Rowe G. & Wright, G., 1999, σελ. 355

¹⁰⁹ Armstrong, J. Scott, 2006, σελ. 585-586

¹¹⁰ Armstrong, S. J. & Green, K., *Forecasting Methods and Principles: Evidence-based Checklists*, Journal of Global Scholars of Marketing Science, Vol. 28, No. 2. (April 2018), pp. 103-159, Taylor & Francis

ανακαλέσουν στη μνήμη τους ανάλογες παρελθοντικές περιπτώσεις για να υποβοηθήσουν και να στηρίξουν την κρίση τους. Όσο μεγαλύτερος αριθμός ανάλογων περιπτώσεων ανακαλούνται και όσο καλύτερης και αποτελεσματικότερης επεξεργασίας τυγχάνουν οι πληροφορίες που λαμβάνονται από τις αναλογίες, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες ακριβούς πρόβλεψης.

Ωστόσο, σύμφωνα με τους Armstrong και Green, κατά τη χρήση των πληροφοριών από ανάλογες περιπτώσεις, πολλές φορές υπεισέρχεται ο παράγοντας της υποκειμενικότητας και των προκαταλήψεων και για αυτό το λόγο οι παραπάνω επιστήμονες εκτιμούν ότι η εφαρμογή μιας δομημένης διαδικασίας βελτιώνει σημαντικά την ακρίβεια των προβλέψεων. Η μέθοδος των δομημένων αναλογιών, που δημιουργήθηκε από τους παραπάνω το 2005, εφαρμόστηκε αρχικά για την παραγωγή προβλέψεων σε περιπτώσεις που υπήρχε αντίφαση. Αυτή η δομημένη προσέγγιση της χρήσης αναλογιών για πρόβλεψη, που ονόμασαν μέθοδο των Δομημένων Αναλογιών, απαιτεί τον προσδιορισμό των αναλογιών και των αποτελεσμάτων τους και στη συνέχεια την αξιολόγηση της ομοιότητας κάθε αναλογίας με την εξεταζόμενη περίπτωση – στόχο για την οποία επιχειρείται η πρόβλεψη, με ένα δομημένο τρόπο.

Η μέθοδος των Δομημένων Αναλογιών περιλαμβάνει πέντε βήματα. Το πρώτο βήμα αφορά την περιγραφή της περίπτωσης – στόχου, κατά το οποίο ο διαχειριστής προετοιμάζει μια συνοπτική, περιεκτική και ακριβή περιγραφή της εξεταζόμενης περίπτωσης. Το δεύτερο βήμα αφορά την επιλογή των ειδικών. Ο διαχειριστής επιδιώκει να επιλέξει ειδικούς οι οποίοι έχουν εμπειρία από παρόμοιες με την εξεταζόμενη καταστάσεις, ενώ θα πρέπει να αποφασίσει για τον αριθμό των ειδικών που θα χρησιμοποιηθούν. Το τρίτο βήμα αφορά τον προσδιορισμό και την περιγραφή των αναλογιών. Οι ειδικοί περιγράφουν όσες περισσότερες αναλογίες μπορούν χωρίς να λαμβάνουν υπόψη το βαθμό ομοιότητας με την περίπτωση στόχο. Στη συνέχεια ακολουθεί το τέταρτο βήμα όπου γίνεται η αποτίμηση των ομοιοτήτων και διαφορών της κάθε αναλογίας με την εξεταζόμενη περίπτωση. Τέλος, ακολουθεί η παραγωγή των προβλέψεων. Ο διαχειριστής, αφού συγκεντρώσει τα προϊόντα των ειδικών, επιλέγει συνήθως – και ανάλογα με τους κανόνες που έχουν τεθεί – την αναλογία που οι ειδικοί επέλεξαν ως την πιο σχετική ή κοντινή με την εξεταζόμενη περίπτωση στόχο για την εξαγωγή της τελικής

πρόβλεψης.¹¹¹ Η γενική ιδέα της συγκεκριμένης μεθόδου είναι παρόμοια με αυτή της μεθόδου των Δελφών. Ωστόσο, η κύρια διαφορά έγκειται στο ότι η εξαγωγή της πρόβλεψης γίνεται μέσω της εξέτασης αναλογιών.¹¹²

Από τη μελέτη εφαρμογής της μεθόδου διαπιστώνεται ότι οι προβλέψεις με τη μέθοδο των Δομημένων Αναλογιών είναι πιο έγκυρες σε σύγκριση με την απλή κρίση, ενώ η επιλογή ειδικών με μεγάλη εμπειρία σε παρόμοιες καταστάσεις δεν προσθέτει κάποιο πλεονέκτημα. Ειδικοί με προσωπικά βιώματα και εμπειρίες σχετικά με το εξεταζόμενο θέμα δίνουν περισσότερο ακριβείς προβλέψεις. Επίσης όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των αναλογιών που χρησιμοποιούνται, τόσο μεγαλύτερη είναι η ακρίβεια πρόβλεψης. Σε περιπτώσεις που οι ειδικοί είχαν τη δυνατότητα να ανακαλέσουν περισσότερες από μια αναλογίες, οι προβλέψεις είναι πιο ακριβείς σε σχέση με αυτές που πραγματοποιούνται από ειδικούς που ανακαλούν στη μνήμη τους μόνο μία αναλογία. Συγκεκριμένα, στο πείραμα των Armstrong και Green διαπιστώθηκε ότι η ακρίβεια των προβλέψεων ήταν 38% όταν προέρχονταν από ειδικούς που ανακάλεσαν μια αναλογία, ενώ στην αντίθετη περίπτωση η ακρίβεια της πρόβλεψης ανέβηκε στο 56%. Διαπιστώνεται ακόμη ότι η συνεργασία μεταξύ των ειδικών δεν επιφέρει κέρδος από πλευράς ακρίβειας πρόβλεψης, ενώ καθιστά την διαδικασία περισσότερο χρονοβόρα. Ενώ οι προβλέψεις από ειδικούς που εργάστηκαν μεμονωμένα είχαν ακρίβεια 44%, η ακρίβεια των προβλέψεων ειδικών που συνεργάστηκαν κατά τη διαδικασία είχαν ακρίβεια 42%.¹¹³

Οι Savio και Nikolopoulos θεωρούν ότι η διεξαγωγή πρόβλεψης με χρήση δομημένων αναλογιών είναι μια επιτυχής μέθοδος σε καταστάσεις υψηλής αβεβαιότητας και ελάχιστων διαθέσιμων ποσοτικών δεδομένων. Μέσω της εμπειρικής μελέτης τους διαπιστώνουν ότι η μέθοδος των δομημένων αναλογιών αποτελεί ένα στρατηγικό εργαλείο στα χέρια των κυβερνητικών παραγόντων για τη διεξαγωγή προβλέψεων που αφορούν σε στρατηγικές πολιτικές επιλογές. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους κατέδειξαν ότι η χρήση των δομημένων αναλογιών, καθώς και της προτεινόμενης από τους ίδιους μεθόδου, των ημι-δομημένων

¹¹¹ Green, K., Armstrong, J., *Structured Analogies for Forecasting*, International Journal of Forecasting, Vol. 23, No. 3, July – September 2007, pp. 365 – 376, Elsevier, σελ. 367

¹¹² Hyndman, R. and Athanasopoulos, G., Chapter 4.4, σελ. 116

¹¹³ Green, K., Armstrong, J., July – September 2007, σελ. 370-373

αναλογιών, βελτιώνει την ακρίβεια προβλέψεων σημαντικά σε σχέση με την αβοήθητη κρίση.¹¹⁴ Οι ημιδομημένες αναλογίες διαφέρουν κυρίως στο γεγονός ότι είναι πιο ευέλικτες, συνδυάζοντας δομημένα στοιχεία με ανοικτή και ελεύθερη διερεύνηση, επιτρέποντας την προσαρμογή με βάση το πλαίσιο ή τις αναδυόμενες γνώσεις και επομένως είναι κατάλληλες για περιπτώσεις όπου απαιτείται κάποιος βαθμός καθοδήγησης, αλλά επιτρέπεται η διερεύνηση.

Ωστόσο, τα ευρήματα των μελετών των Green και Armstrong με τα οποία καταδεικνύουν ότι η μέθοδος των Δομημένων Αναλογιών και της προσομοιωμένης αλληλεπίδρασης δίνουν πιο ακριβείς προβλέψεις σε σχέση με τις μη υποβοηθούμενες κριτικές προβλέψεις, όπως η Απλή Κρίση (Unaided Judgement), καθώς και το μικρό όφελος της χρήσης ειδικών, θέτει υπό αμφισβήτηση ο Shelley Kirkpatrick. Κατά τον Kirkpatrick η συμβολή των ειδικών στη λήψη αποφάσεων είναι σημαντική για διαφόρους λόγους. Οι κυριότεροι λόγοι αφορούν στη δυνατότητα των ειδικών συμβούλων να συζητούν με τους λήπτες αποφάσεων, ώστε οι πρώτοι να εξηγήσουν τις προβλέψεις τους και οι δεύτεροι να κατανοήσουν καλύτερα το πρόβλημα. Επιπρόσθετα, οι ειδικοί μπορούν να προσδιορίσουν καλύτερα τις απαιτήσεις των υπευθύνων λήψης αποφάσεων καθιστώντας τις μελλοντικές αλληλεπιδράσεις πιο αποτελεσματικές, καταλήγουν σε προβλέψεις - ιδίως σε περιπτώσεις νέων καταστάσεων - πολύ ταχύτερα από άλλες μεθόδους και έχουν τη δυνατότητα να μη δεσμεύονται στην κρίση τους από τις προσωπικές πεποιθήσεις τους. Τέλος, η χρησιμοποίηση έμπιστων ειδικών επαυξάνει την ασφάλεια και την μυστικότητα των προβλέψεων, σε αντίθεση με τις δομημένες μεθόδους που απαιτούν συμμετοχή μεγάλου αριθμού ατόμων με αντίστοιχους κινδύνους. Κατά την άποψη του Kirkpatrick η ερευνητική προσπάθεια πρέπει να επικεντρωθεί στην εκπαίδευση των ειδικών στο θέμα της διεξαγωγής προβλέψεων με δομημένο τρόπο.¹¹⁵

2.5 Δομημένες Αναλογίες και Ανατολικό Ζήτημα

¹¹⁴ Οι ημιδομημένες αναλογίες διαφέρουν κυρίως στο γεγονός ότι είναι πιο ευέλικτες, συνδυάζοντας δομημένα στοιχεία με ανοικτή και ελεύθερη διερεύνηση, επιτρέποντας την προσαρμογή με βάση το πλαίσιο ή τις αναδυόμενες γνώσεις και επομένως είναι κατάλληλες για περιπτώσεις όπου απαιτείται κάποιος βαθμός καθοδήγησης, αλλά επιτρέπεται η διερεύνηση. Βλέπε: Savio, N. & Nikolopoulos, K., 2013

¹¹⁵ Kirkpatrick, S., *Comment: Combating Common Sense and Meeting Practitioner Needs*, Interfaces, Vol. 37, No.3, (May – Jun., 2007), pp. 293-295, Informs

2.5.1 Φιλοσοφία της Μεθοδολογικής Προσέγγισης

Το Ανατολικό Ζήτημα που εκτείνεται από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας είναι μια μεγάλη δεξαμενή συμπερασμάτων και διδαγμάτων. Η βασική μέθοδος που θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα εργασία είναι οι Δομημένες Αναλογίες, επειδή η συγκεκριμένη μέθοδος κριτικών προβλέψεων έχει ικανοποιητικά αποτελέσματα σε προβλήματα όπου υπάρχει αντίφαση και αφορούν σε αποφάσεις πολιτικών στρατηγικών επιλογών. Γενικότερα η μέθοδος αυτή διατείνεται ότι έχει καλά αποτελέσματα σε πολύπλοκα προβλήματα. Η συγκεκριμένη μέθοδος θα χρησιμοποιηθεί διαφοροποιημένη, με τη μορφή που κρίνεται κατάλληλη για τα ζητήματα που εξετάζονται και τις συνθήκες διεξαγωγής της παρούσας έρευνας. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι συμβατή και η συμβολή άλλων μεθόδων, όπως της Τεχνικής της Αγκύρωσης, των Προβλέψεων με Σενάρια και της Θεωρίας των Παιγνίων.

Μέσω της χρήσης δομημένων αναλογιών είναι δυνατή η κατανόηση των σύγχρονων εξελίξεων και η προβολή τους στο μέλλον. Οι δομημένες αναλογίες μπορούν να χρησιμεύσουν στην ανάλυση καταστάσεων ή προβλημάτων με βάση προηγούμενες ιστορικές εμπειρίες, για την κατανόηση και την αποτελεσματική διαχείριση των τρεχουσών κρίσεων, διενέξεων και συγκρούσεων. Ακόμη μπορούν να λειτουργήσουν ως ένα είδος προειδοποίησης για μελλοντικούς κινδύνους και κρίσεις, μέσω της εξέτασης παρόμοιων καταστάσεων του παρελθόντος. Καθώς περιηγούμαστε στην πολυπλοκότητα του Ανατολικού Ζητήματος που απασχολεί την ανθρωπότητα για πολλούς αιώνες και συνεχίζει να μας προβληματίζει σήμερα με τις σύγχρονες εκφάνσεις του, έχουμε τη δυνατότητα να αντλήσουμε πλήθος αναλογιών για την κατανόηση του παρόντος και την απόκτηση αντίληψης για τις μελλοντικές εξελίξεις.

Η πλειονότητα των πολιτικών επιστημόνων και ιστορικών υποστηρίζουν ότι τα μαθήματα του παρελθόντος με τη μορφή ιστορικών αναλογιών είναι πολύτιμα. Αποτελούν πηγή προβλέψεων και διαμόρφωσης πολιτικών αποφάσεων και επιλογών για τους υπεύθυνους χάραξης εξωτερικής πολιτικής. Ο αναλογικός συλλογισμός διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο για την επεξήγηση διαδικασιών λήψης απόφασης σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και κατέχει σημαντική θέση στη

βιβλιογραφία που σχετίζεται με τη λήψη αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής. Ιστορικές αναλογίες χρησιμοποιούνται όταν ένας υπεύθυνος λήψης απόφασης περιγράφει ένα γεγονός ως παρόμοιο με ένα προηγούμενο γεγονός, συνδέοντας συχνά με αυτή την αναλογία ένα συγκεκριμένο τρόπο ενεργείας που θα έπρεπε να εφαρμοστεί για την επίτευξη ενός επιθυμητού αποτελέσματος ή για την αποφυγή μιας ανεπιθύμητης εξέλιξης. Τις τελευταίες δεκαετίες πλήθος εμπειρικών μελετών έχει καταδείξει ότι οι λήπτες αποφάσεων συλλογίζονται αναλογικά.¹¹⁶

Προϋπόθεση για τη σωστή εκμετάλλευση των διδαγμάτων του παρελθόντος αποτελεί η αδέσμευτη από πολιτικούς και λοιπούς ιδεολογικούς περιορισμούς και προκαταλήψεις εξαγωγή και χρησιμοποίηση των αναλογιών. Οι Taylor και Rourke, αξιολογώντας το ρόλο των ιστορικών διδαγμάτων και των αναλογιών που βασίζονται σε αυτά στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής του Κογκρέσου των Ηνωμένων Πολιτειών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι ιστορικές αναλογίες χρησιμοποιούνται από τα μέλη του Κογκρέσου ως μέσο για τη δικαιολόγηση και νομιμοποίηση των επιλογών εξωτερικής πολιτικής. Εξετάζοντας τις αναλογίες της Βρετανικής πολιτικής του κατευνασμού πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και του Πολέμου του Βιετνάμ σε σύγκριση με τις αποφάσεις του Κογκρέσου σχετικά με την Αμερικανική πολιτική έναντι του Ιράκ κατά τη διάρκεια της κρίσης του Περσικού Κόλπου του 1991, συμπεραίνουν ότι οι αναλογίες δεν αποτέλεσαν εργαλείο υποβοήθησης του καθορισμού των επιλογών εξωτερικής πολιτικής, αλλά χρησιμοποιήθηκαν για την εκ των υστέρων νομιμοποίηση των αποφάσεων των μελών του Κογκρέσου.¹¹⁷

2.5.2 Μεθοδολογική Πρακτική

Στην προκειμένη περίπτωση, για την περίπτωση – στόχο του Ανατολικού Ζητήματος πρόκειται να χρησιμοποιηθεί μια μέθοδος ημι-δομημένων αναλογιών για την παραγωγή προβλέψεων σχετικών με τις μελλοντικές εξελίξεις και συνέπειές του στις περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής.

¹¹⁶ Breuning, M., *The Role of Analogies and Abstract Reasoning in Decision-Making: Evidence from the Debate over Truman's Proposal for Development Assistance*, International Studies Quarterly, Jun., 2003, Vol. 47, No. 2, (June 2003), pp. 229-245, Wiley on behalf of The International Studies Association, σελ. 229-230

¹¹⁷ Taylor, A. & Rourke, J., *Historical Analogies in the Congressional Foreign Policy Process*, The Journal of Politics, May, 1995, Vol. 57, No. 2 (May, 1995), pp. 460-468, The University of Chicago Press on behalf of the Southern Political Science Association

Η εξέταση, ανάλυση και σύγκριση ανάλογων περιπτώσεων κατά το παρελθόν και ιδιαίτερα κατά τον 19^ο αιώνα – μια έντονη περίοδο του Ανατολικού Ζητήματος – είναι δυνατό να φωτίσει τις τρέχουσες εξελίξεις και τις μελλοντικές συνέπειές τους. Για παράδειγμα η ανάλυση των γεγονότων που οδήγησαν στην κρίση, τη Ρωσική εισβολή και την πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία λαμβάνοντας υπόψη τις αναλογίες με τον Κριμαϊκό Πόλεμο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μπορεί να δώσει χρήσιμα συμπεράσματα για την κατανόηση των σύγχρονων εξελίξεων.

Η διαδικασία της εφαρμογής αυτής της μεθόδου των ημι-δομημένων αναλογιών αφορά στην αναζήτηση κοινών χαρακτηριστικών – των αναλογιών - μεταξύ των διαφόρων πολιτικών οντοτήτων που έδρασαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και τη σύγκριση όλων αυτών των αναλογιών με τα δεδομένα που έχουμε με βάση τις σημερινές εξελίξεις. Η σύγκριση αυτή θα οδηγήσει στην καλύτερη κατανόηση των σύγχρονων γεωπολιτικών, γεωοικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών και ανταγωνισμών και στην εξαγωγή προβλέψεων για τις πιθανές μελλοντικές εξελίξεις. Στο τέλος της μελέτης θα εκτιμηθεί σε ποιο βαθμό η μέθοδος αυτή επιτυγχάνει στην επιτυχή αξιολόγηση και πρόβλεψη των γεγονότων.

Η χρήση ιστορικών (ημι-δομημένων) αναλογιών για την ανάλυση και τη σύγκριση γεγονότων και καταστάσεων του παρελθόντος με αντίστοιχες σύγχρονες περιπτώσεις δεν περιγράφεται ρητά στα επόμενα κεφάλαια του βιβλίου. Πρόκειται κυρίως για μια εσωτερική νοητική διαδικασία που οδηγεί σε συμπεράσματα και προβλέψεις. Συνεπώς, ο αναγνώστης, μελετώντας τα ιστορικά γεγονότα και τις σύγχρονες εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα όπως παρατίθενται στο βιβλίο, καλείται να χρησιμοποιήσει τον αναλογικό συλλογισμό και τις προσωπικές του εμπειρίες για να συνδυάσει και να συγκρίνει τις παρελθοντικές με τις τρέχουσες εξελίξεις, καταλήγοντας έτσι σε αυτόνομες κρίσεις και συμπεράσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΝΟΔΟΣ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΩΝ

«Η ίδρυση μιας μεγάλης αυτοκρατορίας με μοναδικό σκοπό την αύξηση των καταναλωτών ίσως με μια πρώτη ματιά να δείχνει ως ένα έργο που ταιριάζει μόνο σε ένα έθνος καταστηματαρχών. Είναι ωστόσο, ένα έργο εντελώς ακατάλληλο για ένα έθνος καταστηματαρχών, αλλά εξαιρετικά ταιριαστό για ένα έθνος του οποίου η κυβέρνηση επηρεάζεται από τους καταστηματαρχες».

Adam Smith, 1776¹¹⁸

3.1 Η Έννοια της Αυτοκρατορίας

Ποια είναι η έννοια του όρου «αυτοκρατορία»; Ο Rein Taagepera εννοεί οποιαδήποτε μεγάλη κυρίαρχη πολιτική οντότητα, τα συστατικά μέρη της οποίας δεν είναι κυρίαρχα, ανεξαρτήτως της επίσημης ονομασίας της ή της δομής του διεθνούς συστήματος.¹¹⁹ Ακόμη θεωρεί ότι το μέγεθος μιας αυτοκρατορίας σε συνδυασμό με τη διάρκειά της στο χρόνο καθορίζουν το μέγεθος της επίδρασής της στην ιστορία¹²⁰. Από την πλευρά του ο Niall Ferguson βλέπει τις αυτοκρατορίες ως πολύπλοκα συστήματα που αποτελούνται από μεγάλο αριθμό αλληλοεπιδρώντων συστατικών, τα οποία είναι οργανωμένα ασυμμέτρως. Συνεπώς, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μοιάζουν περισσότερο με ένα λοφίσκο τερμιτών, παρά με μια αιγυπτιακή πυραμίδα, ενώ λειτουργούν στα όρια του χάους.¹²¹

Σύμφωνα με τον Astrid Tuminez, η αυτοκρατορία είναι μια πολιτικά οργανωμένη κοινότητα από πολλαπλές εθνικές - εδαφικές μονάδες, με μια από αυτές τις μονάδες (το κέντρο) να ασκεί έλεγχο της κυριαρχίας δύο ή και

¹¹⁸ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι: "To found a great empire for the sole purpose of raising up a people of consumers, may be at first sight appear a project fit only for a nation of shopkeepers. It is, however, a project altogether unfit for a nation of shopkeepers; but extremely fit for a nation whose government is influenced by shopkeepers."

Βλέπε: Smith, A., *The Wealth of Nations*, The Modern Library, Random House, Inc., New York, 1937, σελ. 579
¹¹⁹ Taagepera, Rein, *Size and Duration of Empires: Growth – Decline Curves, 3000 to 600 B.C.*, Social Science Research, Vol. 7, Issue 2, June 1978(b), pp. 180-196, Academic Press, Inc. σελ.181

¹²⁰ Taagepera, Rein, 1978(b), σελ. 195

¹²¹ Ferguson, Niall, *Complexity and Collapse: Empires on the Edge of Chaos*, Foreign Affairs, Vol. 68, No. 2 (March/April 2010), pp. 18-32, Council on Foreign Relations, σελ. 22

περισσότερων υφιστάμενων μονάδων (περιφέρεια). Ο ορισμός αυτός περιλαμβάνει τόσο τις αυτοκρατορίες με ενιαία και συνεχόμενη εδαφική έκταση (όπως η Οθωμανική και Ρωσική αυτοκρατορίες), καθώς και εκείνες των οποίων τα περιφερειακά τμήματα βρίσκονται μακριά από το κέντρο (όπως η Βρετανική και Γαλλική αποικιακές αυτοκρατορίες). Για τη διατήρηση του κεντρικού ελέγχου απαιτείται πλήθος επίσημων και λειτουργικών δεσμών μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας. Εφόσον οι δεσμοί αυτοί εκλείψουν, η αυτοκρατορία σύντομα θα διαλυθεί.¹²²

Παρά το γεγονός ότι η ισχύς και η βία είναι καθοριστικοί παράγοντες για την δημιουργία και εξέλιξη μιας αυτοκρατορίας και την αποτροπή των βλέψεων των εχθρών της, για τη διατήρησή της συμβάλλουν και άλλοι παράγοντες, οι οποίοι εφόσον εκλείψουν η απειλή χρήσης βίας ή η χρήση βίας δεν επαρκούν. Τέτοιοι παράγοντες μπορεί να είναι τα κοινά συμφέροντα, η κοινή ιδεολογία, οικονομικοί, εμπορικοί και στενοί εθνικοί δεσμοί μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, καθώς και αρκετοί άλλοι.

Η μεγάλη τομή στον ανθρώπινο πολιτισμό, η γεωργική επανάσταση πριν από 15000 χρόνια περίπου, που μετέτρεψε σταδιακά τον άνθρωπο από καρποσυλλέκτη και κυνηγό σε γεωργό, συνέβαλε στη δημιουργία των πρώτων πόλεων, οι οποίες με τη σειρά τους αποτέλεσαν το πρώτο βήμα δημιουργίας αυτοκρατοριών. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι η περιοχή της Μεσοποταμίας και γενικότερα η περιοχή της γόνιμης ημισελήνου,¹²³ όπου εκδηλώθηκε η γεωργική ή αγροτική επανάσταση, είναι και η κοιτίδα των πρώτων γνωστών αυτοκρατοριών. Ο Taagepera υποστηρίζει ότι σταθμούς στην ανάπτυξη και μεγέθυνση των αυτοκρατοριών αποτέλεσαν το 2.800 π.Χ. λόγω της εμφάνισης και ανάπτυξης των πόλεων, το 600 π.Χ. περίπου, όταν αρχίζει να εφαρμόζεται η ιδέα της ανάθεσης – μεταβίβασης αρμοδιοτήτων και

¹²² Tuminez, Astrid, *Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union*, Journal of Cold War Studies, Fall 2003, Vol.5, No.4, pp. 81-136, The MIT Press, σελ. 86

¹²³ Ο όρος «Γόνιμη Ημισέληνος» (Fertile Crescent) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον αρχαιολόγο James Henry Breasted, ο οποίος στο βιβλίου του *Ancient Times, A History of the Early World* και στο *Outlines of European History*, καθόρισε τα γεωγραφικά όρια αυτής της περιοχής. Είναι μια ημικυκλική περιοχή που αγκαλιάζει τις εύφορες κοιλάδες του Τίγρη, του Ευφράτη και του Νείλου ποταμού. Το δυτικό της άκρο βρίσκεται στη νοτιοανατολική γωνία της Μεσογείου, το κέντρο της περιοχής αυτής βρίσκεται βόρεια της Αραβίας και το ανατολικό άκρο της στο βόρειο άκρο του Περσικού Κόλπου. Περιλαμβάνει τμήματα των σύγχρονων χωρών Αιγύπτου, Ισραήλ, Λίβανου, Ιορδανίας, Συρίας, Ιράκ, της Τουρκίας και του Ιράν. Συχνά αναφέρεται ως λίκνο του πολιτισμού διότι εκεί εγκλιματίστηκαν για πρώτη φορά τα φυτά και δαμάσκηκαν. [Βλέπε Clay, Albert, *The So-Called Fertile Crescent and Desert Bay*, Journal of American Oriental Society, Vol. 44 (1924), pp. 186-201, American Oriental Society, σελ. 186-188]

εξουσίας από τον ηγέτη σε αντιπροσώπους του για τη διοίκηση μιας πολιτικής οντότητας και το 1600 μ.Χ. λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου, της βιομηχανικής επανάστασης και της επικοινωνίας. Παρατηρεί ότι στο διάβα των αιώνων οι αυτοκρατορίες γίνονται όλο και μεγαλύτερες και εκτιμά ότι στο εγγύς μέλλον θα υπάρξει μεγάλο άλμα στο μέγεθός τους, σε σχέση με τη σταδιακή μεγέθυνση τα προηγούμενα 5000 έτη. Έτσι, η αρχαία Αιγυπτιακή αυτοκρατορία ήταν πολύ μικρότερη από πολλά σημερινά κράτη, ενώ η τεράστια Περσική αυτοκρατορία ήταν αρκετά μικρότερη σε έκταση από χώρες όπως Καναδάς, ΗΠΑ, Βραζιλία, Αυστραλία κλπ. Ως προς τη διάρκεια των αυτοκρατοριών, ο Taagepera διαπιστώνει ότι ελάχιστες αυτοκρατορίες στην ανθρώπινη ιστορία διήρκεσαν για 1000 χρόνια ή και περισσότερο, καθόσον τείνουν να καταρρεύσουν ή να συρρικνωθούν αφού διανύσουν μερικούς αιώνες ή και χρόνια στο μέγιστο του μεγέθους τους και να αντικατασταθούν από νέες οντότητες με διαφορετικό όνομα, εθνική και πολιτισμική ταυτότητα και γεωγραφικό επίκεντρο.¹²⁴

Ο Ferguson από την πλευρά του διαφωνεί με την άποψη της πλειονότητας των επιστημόνων (ανθρωπολόγων, ιστορικών, πολιτικών επιστημόνων κλπ.), οι οποίοι θεωρούν ότι υφίσταται μια κυκλική εξέλιξη στη ζωή των αυτοκρατοριών. Προσπαθεί να δείξει ότι η ιστορία ίσως δεν είναι κυκλική με αργή εξέλιξη, αλλά αρρυθμική, ορισμένες φορές στατική και άλλες εξελισσόμενη με μεγάλη ταχύτητα. Πιθανώς η διαδικασία της παρακμής και πτώσης των αυτοκρατοριών να μη διαρκεί για αιώνες, αλλά να συμβαίνει ξαφνικά. Πιστεύει ότι οι ιστορικοί συχνά δεν κατανοούν την πολυπλοκότητα ορισμένων γεγονότων που προσπαθούν να αποκωδικοποιήσουν, έχοντας την τάση να ερμηνεύουν συμβάντα και καταστροφές αναζητώντας αιτίες στο μακρινό παρελθόν, δεκαετίες πριν. Στην πραγματικότητα πρόσφατα γεγονότα που πυροδοτούν την κρίση, εξηγούν επαρκώς την ξαφνική αλλαγή από μια κατάσταση ισορροπίας σε κατάσταση χάους. Για παράδειγμα τα αίτια της τρομοκρατικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου αποδίδονται στην εκτέλεση του Sayyid Qutb - του ισλαμιστή συγγραφέα που ενέπνευσε τη Μουσουλμανική Αδελφότητα – το 1966 από την Αιγυπτιακή κυβέρνηση, ενώ η πραγματική αιτία ήταν η πολιτική της Σαουδικής Αραβίας τη δεκαετία του 1990. Ο Ferguson υποστηρίζει ακόμη ότι οι κατασκευασμένες από τον άνθρωπο πολιτικές και οικονομικές δομές

¹²⁴ Taagepera, Rein, *Size and Duration of Empires: Systematics of Size*, Social Science Research, Vol. 7, Issue 2, June 1978(a), pp. 108-127, Academic Press, Inc. σελ. 108-109

έχουν πολλά κοινά στοιχεία με τα περίπλοκα συστήματα που συναντούμε στο φυσικό περιβάλλον. Έστω και μια μικρή αλλαγή σε ένα τέτοιο σύστημα είναι πιθανό να δημιουργήσει τεράστιες και μη αναμενόμενες συνέπειες. Επίσης τονίζει ότι ορισμένοι θεωρητικοί της πολυπλοκότητας ισχυρίζονται ότι τα συστήματα αυτά είναι εντελώς μη ντετερμινιστικά, εννοώντας ότι είναι αδύνατο να εξαχθούν προβλέψεις για μελλοντική συμπεριφορά τους με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα.¹²⁵

Ένα από τα κύρια γνωρίσματα των μεγάλων αυτοκρατοριών, η συνύπαρξη λαών διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων και αντιλήψεων, αποτέλεσε συχνά και την αιτία της διάλυσής τους. Ο Mazower υποστηρίζει ότι οι αυτοκρατορίες του 19^{ου} αιώνα βάσιζαν τη νομιμοποίησή τους στη δυναστική νομιμοφροσύνη και όχι στην εθνική ταυτότητα και κατά συνέπεια η κατάρρευση των παλιών ηπειρωτικών αυτοκρατοριών μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο σήμανε τον θρίαμβο του εθνικισμού και δευτερευόντως της δημοκρατίας. Ήδη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ο εθνικισμός είχε αρχίσει να διαβρώνει αυτή τη δυναστική νομιμοφροσύνη και τα θρησκευτικά αισθήματα, που αποτελούσαν το συγκολλητικό υλικό αυτών των τεράστιων κρατικών οντοτήτων, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη φυγόκεντρων τάσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εξεγέρσεις των Βαλκανικών Χριστιανικών λαών ενάντια στην Οθωμανική καταπίεση που οδήγησαν στη σύσταση του Ελληνικού, του Σερβικού και του Βουλγαρικού κράτους. Κατά τον Mazower οι αυτοκρατορικές ηγεσίες για την αντιμετώπιση του ζητήματος της ανάπτυξης του εθνικισμού είχαν τη δυνατότητα επιλογής δύο στρατηγικών, είτε τη δημιουργία ενός νέου αυτοκρατορικού εθνικισμού, όπως με τον εκτουρκισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είτε την υιοθέτηση της πολιτικής του *“διαίρει και βασίλευε”*, με παράδειγμα την εκμετάλλευση των θρησκευτικών διαφορών μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη δημιουργία ξεχωριστής Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.¹²⁶

Στη συνέχεια θα εξεταστούν συνοπτικά οι κυριότερες αρχαίες αυτοκρατορίες καθώς και νεότερες που αναπτύχθηκαν στον Ευρωπαϊκό χώρο και διαδραμάτισαν το ρόλο τους κατά τη γέννηση και εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος.

¹²⁵ Ferguson, 2010, σελ. 19-24

¹²⁶ Mazower, M., *Σκοτεινή Ήπειρος: Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, Μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, Τέταρτη Έκδοση, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ. 54-57

3.2 Αρχαίες Αυτοκρατορίες

Παρακάτω θα εξεταστούν συνοπτικά ορισμένες μεγάλες αυτοκρατορίες που εμφανίστηκαν, εξελίχθηκαν, άκμασαν, παράκμασαν και εξαφανίστηκαν κατά την αρχαιότητα και διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στη γέννηση και διαμόρφωση του Ανατολικού Ζητήματος. Η απόδοση του όρου «αρχαίες αυτοκρατορίες» σε αυτές τις πολιτικές οντότητες από την πλευρά μου είναι αυθαίρετη και περιλαμβάνει αυτοκρατορίες που η ζωή τους εκτείνεται από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τους πρώτους αιώνες μετά τη γέννηση του Χριστού και τη δημιουργία της Ανατολικής Ρωμαϊκής, ή αλλιώς Βυζαντινής, Αυτοκρατορίας. Ενδεικτικά θα εξεταστούν οι αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

3.2.1 Αυτοκρατορία Μεγάλου Αλεξάνδρου – Ελληνιστικοί Χρόνοι

Μετά τη δολοφονία του Βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου το 336 π.Χ. ο εικοσάχρονος γιός του Αλέξανδρος τον διαδέχεται και την επόμενη διετία κατοχυρώνει την εξουσία του στη Μακεδονία και την ηγεμονία του στην Κορινθιακή Συμμαχία. Την άνοιξη 334 π.Χ. περνά με το στρατό του τον Ελλήσποντο αρχίζοντας την εκστρατεία του στην ανατολή και το Μάιο του ιδίου έτους νικά τους Πέρσες στο Γρανικό ποταμό. Οι Ελληνικές πόλεις της Ιωνίας τον υποδέχονται ως ελευθερωτή, καταλύει τα ολιγαρχικά σατραπικά πολιτεύματα και παραχωρεί αυτονομία. Μετά τη νίκη στην Ισσό το 333 π.Χ. ο Αλέξανδρος εισβάλλει στην Αίγυπτο και στη συνέχεια κατανικά το Δαρείο στα Γαυγάμηλα το 331 π.Χ. και καταλαμβάνει τη Βαβυλώνα, τα Σούσα και τα Εκβάτανα. Κατά τα έτη 330 έως 328 π.Χ. μετά από σκληρές μάχες με τους τοπικούς ηγεμόνες καταλαμβάνει τις απομακρυσμένες ανατολικές επαρχίες της Βακτριανής και Σογδιανής. Το 327 π.Χ. εκστρατεύει στην Ινδία μέχρι το 324 π.Χ. που επιστρέφει στα Σούσα, όπου επιχειρεί να εγκαθιδρύσει πλήρως την εξουσία του στην τεράστια και ετερογενή πληθυσμιακά αυτοκρατορία του, αποστολή που δεν έμελλε να ολοκληρώσει διότι τον πρόλαβε ο θάνατος τον Ιούνιο του 323 π.Χ.¹²⁷

¹²⁷ Henry M. de Mauriac, *Alexander the Great and the Politics of "Homonoia"*, Journal of the History of Ideas, Vol. 10, No. 1 (Jan., 1949), pp. 104-114, University of Pennsylvania Press, σελ. 104-105

Στο μικρό χρονικό διάστημα των δέκα ετών ο Μέγας Αλέξανδρος κατόρθωσε να κατακτήσει ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο και να εγκαθιδρύσει μια νέα και τεράστια σε μέγεθος αυτοκρατορία, αντικαθιστώντας το Ελληνικό μοντέλο της πόλης-κράτους με μια παγκόσμια αυτοκρατορία. Σύμφωνα με τον Α. Η. Μ. Jones το πέρασμα του Αλεξάνδρου από τον Ελλήσποντο το 334 π.Χ. σηματοδότησε την έναρξη των Ελληνιστικών χρόνων, καθόσον για τις περιοχές της Περσικής αυτοκρατορίας η κατάκτησή τους σηματοδότησε την έναρξη μεγάλων αλλαγών και θεμελιώδους μεταμόρφωσης, ενώ αντίστοιχα στον Ελληνικό χώρο δεν σημειώθηκε αντίστοιχη αλλαγή. Οι αλλαγές που έγιναν από τον Αλέξανδρο στην Περσική αυτοκρατορία ήταν καθοριστικές. Παρά το γεγονός ότι υπήρχε έντονη Ελληνική επιρροή πριν την κατάκτησή της από Έλληνες ιατρούς, τεχνίτες, ακόμη και στρατηγούς και μισθοφόρους οπλίτες, μετά την κατάληψή της εγκαταστάθηκαν Έλληνες άποικοι και ο τοπικός πληθυσμός υιοθέτησε την Ελληνική γλώσσα και πολιτισμό. Όμως η αποίκηση δεν ήταν ο κύριος παράγοντας Ελληνοποίησης, καθόσον υπήρχαν τεράστιες εκτάσεις που δεν κατοικήθηκαν από Έλληνες, ενώ και σε εκείνες που αποικίσθηκαν οι Έλληνες ήταν ελάχιστοι σε σύγκριση με το λοιπό πληθυσμό. Ένας άλλος παράγοντας ήταν το γεγονός ότι η Ελληνική ήταν η επίσημη γλώσσα του διοικητικού μηχανισμού και οι κύριοι παράγοντες της κυβέρνησης και της διοίκησης ήταν Έλληνες ή τουλάχιστον όφειλαν να γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή της Ελληνικής γλώσσας.¹²⁸

Γενικά η διοίκηση και ο τρόπος χειρισμού των υπηκόων της αυτοκρατορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου βασιζόνταν στο ιδεώδες της συνύπαρξης και ομόνοιας μεταξύ των λαών. Ο Αλέξανδρος, ως μαθητής του Αριστοτέλη, υιοθέτησε την Αριστοτέλεια άποψη της «Ομόνοιας», αλλά προτίμησε να διαχωρίζει τους ανθρώπους όχι ως βαρβάρους και Έλληνες, αλλά ως καλούς και κακούς. Πιθανώς είχε αντιληφθεί ότι αν μεταχειρίζονταν τους πληθυσμούς των κατακτημένων περιοχών ως ελεύθερους αντί σκλάβους, θα είχε λιγότερα διοικητικά προβλήματα.¹²⁹ Ο Sir William Tarn, βιογράφος του Μ. Αλεξάνδρου, διέκρινε τρεις διαστάσεις στις ιδέες του. Καταρχήν, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι αδέλφια και αυτό ισχύει για όλη την ανθρωπότητα χωρίς τη διάκριση Ελλήνων και βαρβάρων. Επίσης, πίστευε ότι είχε θεϊκή εντολή να γίνει

¹²⁸ Α. Η. Μ. Jones, *The Hellenistic Age*, Past and Present, No. 27, (Apr., 1964), pp. 2-22, Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society, σελ. 3-6

¹²⁹ Henry M. de Mauriac, σελ. 105-107

ο εναρμονιστής και συμφιλιωτής του κόσμου, να κάνει όλους τους ανθρώπους να ζούνε σαν αδέρφια με «Ομόνοια» και τέλος ήθελε όλοι οι λαοί της αυτοκρατορίας του να είναι συνεργάτες και όχι υπήκοοι, κάτι που δεν έζησε αρκετά για να το επιτύχει.¹³⁰

Για τη διοικητική δομή της αχανούς αυτοκρατορίας του, ο Αλέξανδρος υιοθέτησε στοιχεία του παλαιού διοικητικού μηχανισμού της Περσικής αυτοκρατορίας, όπως τις σατραπείες, και όρισε στα καθήκοντα αυτά ντόπιους, ενώ ως αρχηγούς των στρατευμάτων των σατραπειών Μακεδόνες. Στο πλαίσιο του εμποτισμού του Ελληνικού πνεύματος και πολιτισμού στους κατακτημένους ενθάρρυνε την τέλεση μικτών γάμων, ενώ οι πόλεις που ίδρυσε έγιναν κέντρα εμπορίου και Ελληνικού πολιτισμού.¹³¹ Με την αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου δεν επεκτάθηκε και εξαπλώθηκε απλά η Ελληνική επιρροή. Δεν ήταν απλά μια αυτοκρατορία που διοικούσε πλήθος διαφορετικών λαών και φυλών. Επέτυχε να καταστεί μια αυτοκρατορία στην οποία διαδόθηκε ευρέως ο Ελληνικός πολιτισμός, η γλώσσα και η θρησκεία όχι με τη βία, αλλά μέσω της άμεσης αποδοχής τους από τους λαούς, ενώ ταυτόχρονα η ανοχή και η αποδοχή της πολιτισμικής και θρησκευτικής διαφορετικότητας αποτέλεσε κύριο χαρακτηριστικό της.

Σύμφωνα με τον Jones το πιο σημαντικό επίτευγμα των Ελληνιστικών χρόνων ήταν η εξάπλωση του Ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή, που όμως δεν ολοκληρώθηκε στην εποχή των διαδόχων του Αλεξάνδρου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι πολλές γεωγραφικές περιοχές παρέμειναν ανέπαφες με τον Ελληνισμό και μόνο τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα απέκτησαν Ελληνική παιδεία και σκέψη. Μόνο στη θρησκεία η μεταμόρφωση ήταν λιγότερο έντονη. Στην Αίγυπτο παρέμειναν κυρίαρχες οι ντόπιες λατρείες, ενώ σε Συρία και Μικρά Ασία ορισμένες τελετές διατήρησαν τα ανατολίτικα χαρακτηριστικά τους. Στις περισσότερες πόλεις της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου οι παλιοί θεοί εξελληνίστηκαν και ήταν πλέον δυσδιάκριτη η διαφορά τους από τους θεούς των Ελλήνων.¹³²

¹³⁰ Wight, M., *International Theory. The Three Traditions*, Holms and Meier Publishers Inc., New York, 1992, σελ. 84

¹³¹ Henry M. de Mauriac, σελ. 109

¹³² A. H. M. Jones (1964), σελ. 22

3.2.2 Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

Με τον όρο Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία νοείται το κράτος των αρχαίων Ρωμαίων (imperiū), που προήλθε από τη μετεξέλιξη της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, όταν οι περισσότερες εξουσίες συγκεντρώθηκαν σε ένα πρόσωπο – τον Καίσαρα ή Αυτοκράτορα (imperator)¹³³. Η ιστορία του κράτους που δημιουργήσαν οι αρχαίοι Ρωμαίοι αρχίζει με την ίδρυση της πόλης της Ρώμης το 753 π.Χ., από τον Ρωμύλο, που σκότωσε τον αδελφό του Ρέμο. Η επέκταση του Ρωμαϊκού κράτους αρχίζει περίπου το 400 π.Χ., που γίνεται μεγάλη δύναμη και εμφανίζεται στην ιστορία ενσωματώνοντας πάρα πολλά στοιχεία από τον ελληνικό πολιτισμό, ο οποίος ήταν κυρίαρχος στην περιοχή της Ιταλίας. Επίσης οι Ρωμαίοι είχαν πάρει πάρα πολλά στοιχεία από τους Ετρούσκους, ένα λαό που είχε προϋπάρξει των Ρωμαίων στην κεντρική και βόρεια Ιταλία. Οι Ρωμαίοι κατακτούν ολόκληρη την Ιταλική χερσόνησο και συνεχίζουν σταδιακά με την κατάκτηση των περιοχών της Ιλλυρίας και της Δαλματίας, της αρχαίας Μακεδονίας και της λοιπής Ελλάδας, τις περιοχές της σημερινής Βουλγαρίας και Ρουμανίας, τη Μικρά Ασία, τα παράλια της Μεσογείου στην εγγύς Ανατολή και την Αφρική, δημιουργώντας μια μεγάλη αυτοκρατορία.¹³⁴

Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία έφθασε στο απόγειό της από τον 1^ο αιώνα π.Χ. έως και τον 1^ο αιώνα μ.Χ. Μετά το 200 μ.Χ. παρουσιάζονται σημάδια κάμψης και τα συμπτώματα αυτά εντείνονται ακόμα περισσότερο, ενώ οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία οδηγούν και στη διαίρεσή της στη Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και στην Ανατολική (Βυζαντινή) Αυτοκρατορία.¹³⁵ Το 400 μ.Χ. η μείωση της δύναμης της αυτοκρατορίας είναι πολύ φανερή, ενώ το 401 μ.Χ. οι Γότθοι - που από το 376 είχαν διασχίσει το Δούναβη και εισβάλλει στα εδάφη της αυτοκρατορίας – στρέφονται προς τα δυτικά, εισβάλλουν στη βόρεια Ιταλία και τελικά το 476 ο τελευταίος Ρωμαίος Αυτοκράτορας Ρωμύλος Αυγουστούλος εκπίπτει από

¹³³ https://www.hellenicaworld.com/Italy/RomanEmpire/History/gr/RomaikiAvtokratoria.html#google_vignette (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Φεβρουαρίου 2024)

¹³⁴ Απομαγνητοφώνηση από το μάθημα «Παγκόσμια Ιστορία: Ο Άνθρωπος Απέναντι στη Φύση» που διδάσκεται από την καθηγήτρια κυρία Μαρία Ευθυμίου. Αντλήθηκε την 5 Ιανουαρίου 2022 από την ιστοσελίδα: https://mathesis.cup.gr/assets/courseware/v1/633a69ddebb8a06be0f2f9b49525b4ac/asset-v1:History+HIST3.1+18E+type@asset+block/WH1_W1-4.pdf

¹³⁵ Η διοικητική επαναδιάταξη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας υπήρξε μια μακρόσυρτη διαδικασία. Η διαίρεση της Αυτοκρατορίας ολοκληρώθηκε το 395μ.Χ. μετά το θάνατο του Θεοδοσίου του Α'. Από αυτό το χρονικό σημείο και μετά ο όρος Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αντιστοιχεί στη Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

το θρόνο και η αυτοκρατορία πλέον διοικείται από Γερμανούς αυτοκράτορες.¹³⁶ Για 600 περίπου χρόνια ήταν μεγάλη δύναμη, στηριζόμενη στον τρόπο διοίκησής της, στην πολιτική ζωή και στον εξαιρετικό στρατό της αυτοκρατορίας. Οι Ρωμαϊκές λεγεώνες αποτελούνταν από επαγγελματίες οπλίτες και ήταν φημισμένες για την πειθαρχία, τον τρόπο που πολεμούσαν και την αποτελεσματικότητά τους που βασίζονταν στις παραδόσεις και στο ηθικό. Η δημόσια διοίκηση αποτελούνταν από επαγγελματίες υπαλλήλους, ενώ οι συγκλητικοί και οι πολιτικοί προέρχονταν από την αριστοκρατία.

Από τον 3^ο αιώνα μ.Χ. ο διοικητικός μηχανισμός γίνεται μεγαλύτερος και πιο γραφειοκρατικός, με αποτέλεσμα την πτώση της ποιότητας του προσωπικού, τη δυσκολία ελέγχου του και την έντονη εμφάνιση φαινομένων διαφθοράς. Παρατηρείται επίσης πτώση του εμπορίου και συρρίκνωση της αγροτικής παραγωγής που οδηγούν σε οικονομικά προβλήματα, σε συνδυασμό με την έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού κυρίως για απασχόληση σε λιγότερο δημοφιλή επαγγέλματα ζωτικά για την επιβίωση του κράτους (οπλίτες, χαμηλόβαθμοι δημόσιοι λειτουργοί, ανθρακωρύχοι, αγρότες), που οδήγησε την κεντρική διοίκηση σε προσπάθεια – ανεπιτυχή – να τα μεταβάλει σε κληρονομικά.¹³⁷

Η πτώση της αυτοκρατορίας οφείλεται κυρίως σε εξωτερικά αίτια που αφορούν στις επίμονες επιθέσεις των βαρβάρων και λιγότερο σε εσωτερικά προβλήματα (οικονομικά, διαφθορά, έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού, ψυχολογικοί παράγοντες). Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι ενώ παρόμοια εσωτερικά προβλήματα υπήρχαν τον 5^ο αιώνα και στην Ανατολική Αυτοκρατορία, αυτή ανέκαμψε, άκμασε και διατηρήθηκε για περίπου 1000 ακόμη χρόνια.¹³⁸ Αντίθετα, ο Peter Brown υποστηρίζει ότι η εξαφάνιση της Δυτικής αυτοκρατορίας ήταν το τίμημα για την επιβίωση της Συγκλήτου και της Καθολικής Εκκλησίας. Κατά τον Brown, οι λόγοι της κατάρρευσης ήταν εσωτερικοί και αφορούσαν κοινωνικούς, οικονομικούς παράγοντες, την εξασθένηση του ηθικού και κυρίως το γεγονός ότι οι δυο κύριες ομάδες του λατινικού κόσμου – η συγκλητική αριστοκρατία και η Καθολική Εκκλησία

¹³⁶ Ward-Perkins, Bryan, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford University Press, New York, 2005, σελ. 1-2

¹³⁷ A. H. M. Jones, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, History, New Series, Vol. 40, No. 140 (October, 1955), pp. 209-226, Wiley, σελ. 212-218

¹³⁸ Όπως παραπάνω, σελ. 220-223

– διαχώρισαν τη μοίρα τους από τη μοίρα του ρωμαϊκού στρατού που τις προστάτευε και υπέσκαψαν τις δυνάμεις του στρατού και της αυτοκρατορικής διοίκησης.¹³⁹

Τέλος, πολλοί μελετητές θεωρούν ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν διαλύθηκε το 476 μ.Χ. ισχυριζόμενοι ότι οι Οστρογότθοι που διαδέχθηκαν τον Ρωμύλο Αυγούστουλο θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως διαδόχους του μεγάλου Αυγούστου, διατηρώντας το Ρωμαϊκό πολιτισμό, όπως και οι προηγούμενες δυναστείες αυτοκρατόρων. Ενισχύουν τη θέση τους με το επιχείρημα ότι δεν δόθηκε ένα ξεκάθαρο και αποφασιστικό τέλος στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, όπως συνέβη στη Βυζαντινή από τους Οθωμανούς, ή στη Ρωσική από τους Μπολσεβίκους.¹⁴⁰

3.3 Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είναι συνώνυμη με την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και η ιστορία της εκτείνεται από το 330 μέχρι την κατάλυσή της από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1453. Ο Φλάβιος Βαλέριος Κωνσταντίνος, γνωστός ως Μέγας Κωνσταντίνος, θεωρείται ως ο ιδρυτής της και είναι αυτός ο οποίος μετέφερε την πρωτεύουσα από τη Ρώμη στο Βυζάντιο,¹⁴¹ ιδρύοντας τη Νέα Ρώμη που κατόπιν ονομάστηκε Κωνσταντινούπολη και αποτέλεσε το κέντρο του πολιτισμού του μεσαιωνικού κόσμου. Πράγματι, το 323 μ.Χ. ο Μέγας Κωνσταντίνος μετά τη συντριβή του Λικινίου γίνεται ο κυρίαρχος ολόκληρης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και στις 11 Μαΐου του 330 μ.Χ. εγκαινιάζει τη νέα πρωτεύουσα του κράτους, τη «Νέα Ρώμη», η οποία στη συνέχεια ονομάστηκε Κωνσταντινούπολη, στη θέση του Βυζαντίου, της παλιάς αποικίας των Μεγαρέων που είχε ιδρυθεί τον 8^ο αιώνα π.Χ. Το 379 μ.Χ. ο Θεοδόσιος ο Μέγας ανακηρύσσεται αυτοκράτορας της Ανατολής, ενώ το 395 μ.Χ. γίνεται μονοκράτορας και τον ίδιο χρόνο διαμοιράζει τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στους δύο γιούς του, με τον Αρκάδιο να παίρνει την Ανατολή

¹³⁹ Brown, Peter, *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150 – 750 μ.Χ.* Μετάφραση Ελένη Σταμπόγλη, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998, σελ. 126-128

¹⁴⁰ Bowersock, Glen, *The Vanishing Paradigm of the Fall of Rome*, Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences, Vol. 49, No. 8, (May, 1996), pp. 29-43, American Academy of Arts and Sciences, σελ. 31-32

¹⁴¹ Το Βυζάντιο ήταν ελληνική αποικία που ιδρύθηκε τον 8^ο αιώνα π.Χ. από Μεγαρείς με επικεφαλής τον Βύζαντα. Ο Βύζαντας όταν βρέθηκε στο Βόσπορο αντιλήφθηκε ότι το σημείο αυτό ήταν στρατηγικής σημασίας διότι ένωνε δύο θάλασσες και δύο ακτές. Είχε ανακαλύψει την καταλληλότερη τοποθεσία για την ίδρυση μιας πόλης, που έμελλε να γίνει η «βασιλεύουσα» του Βυζαντίου, η μοναδική Κωνσταντινούπολη. Πραγματικά δεν υπάρχει στον πλανήτη άλλη πόλη η οποία ενώνει δύο θάλασσες και δύο ηπείρους,

και τον Ονώριο τη Δύση. Για πολλούς επιφανείς ιστορικούς και μελετητές το 395 μ.Χ. συνιστά την έναρξη της ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.¹⁴²

Χαρακτηριστικό του Βυζαντίου είναι οι διαρκείς αλλαγές στη δομή, τη λειτουργία και το χαρακτήρα του. Από τον 4^ο έως τον 6^ο αιώνα ήταν Ρωμαϊκό, ειδωλολατρικό, με κύρια γλώσσα τη Λατινική, όμως σταδιακά μεταβάλλεται και μέχρι τον 9^ο αιώνα διατηρεί ελάχιστα Ρωμαϊκά χαρακτηριστικά, παραμένει πολυεθνικό αλλά Χριστιανικό με γλώσσα Ελληνική και το δικό του πρότυπο πολιτισμό. Στη Βυζαντινή ιστορία ο πόλεμος και η θρησκεία ήταν οι δύο κύριοι παράγοντες που διαμόρφωσαν την κοινωνία και καθόρισαν την εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας.

Η εξωτερική κρίση που επηρέασε την ανάπτυξη της Βυζαντινής κοινωνίας ήταν αυτή του 7^{ου} αιώνα με τις επιδρομές των Σαρακηνών, Σλάβων και Βουλγάρων. Αποτέλεσε την αφορμή για την αναδιοργάνωση του διοικητικού συστήματος των επαρχιών με τη δημιουργία «θεμάτων» με στρατιωτικό διοικητή και την παραχώρηση γης στους στρατιώτες και τις οικογένειές τους. Αυτή η αλλαγή ενδυνάμωσε την αυτοκρατορία και μέχρι το τέλος του 7^{ου} αιώνα έγινε η πιο ισχυρή δύναμη στην περιοχή. Ο θεσμός των στρατιωτών – αγροτών περιόρισε την έκταση του φαινομένου της μεγάλης ιδιοκτησίας, αλλά δεν το εξαφάνισε και τον 9^ο αιώνα αναζωπυρώθηκε, με τους γαιοκτήμονες να αποκτούν σημαντικές θέσεις στον διοικητικό μηχανισμό, με τελικό αποτέλεσμα την εξαφάνιση του θεσμού των στρατιωτών αγροτών.¹⁴³

Το 1071 η ήττα του αυτοκράτορα Ρωμανού Διογένη από το Σουλτάνο των Σελτζούκων Τούρκων Αρπ Ασλάν στο Μάτζικερτ της Αρμενίας, αποτελεί ορόσημο για τη ζωή της αυτοκρατορίας, καθόσον από αυτό το χρονικό σημείο αρχίζει η ασταμάτητη προέλαση των Σελτζουκικών φύλων στη Μικρά Ασία. Από τον 11^ο αιώνα, μετά την ήττα στο Μάτζικερτ, αρχίζει η περίοδος της παρακμής που οφείλεται κυρίως στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Κύριο γεγονός αποτέλεσε η επικράτηση της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων αξιωματούχων στρατιωτικών και

¹⁴² Φράγκος, Φ., *Ποια Τουρκία; Ποιοι Τούρκοι;* Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σελ. 26

¹⁴³ Charanis, P., *Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire*, The Journal of Economic History, Vol. 13, No. 4 (Autumn, 1953), pp. 412-424, Cambridge University Press on behalf of the Economic History Association, σελ. 413-416

η αδυναμία της Βυζαντινής διοίκησης να προστατεύσει τους μικροϊδιοκτήτες γης. Κάποιοι αυτοκράτορες προσπάθησαν να επιλύσουν το πρόβλημα με φορολογικά μέτρα και αποδυναμώνοντας το στρατό, για να ελέγξουν την δύναμη των στρατιωτικών γαιοκτημόνων, με καταστρεπτικά αποτελέσματα για τις αμυντικές δυνατότητες της αυτοκρατορίας. Η εξαθλίωση των χωρικών και αγροτών μετά το Μάτζικερτ έκαμψε εντελώς την αντίστασή τους στους Σελτζούκους Τούρκους που άρχισαν να καταλαμβάνουν τις πλούσιες αγροτικές επαρχίες της Μικράς Ασίας, κάνοντας την αρχή για την γενική παρακμή και την πτώση. Το τελειωτικό χτύπημα που επιτάχυνε την πτωτική πορεία του Βυζαντίου δόθηκε το 1204 με την άλωση της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια της Δ' Σταυροφορίας.¹⁴⁴

Ο καθηγητής Arnold Toynbee αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η κοινωνική γαλήνη και η ηρεμία στην Ανατολική Ορθόδοξη Χριστιανοσύνη είχαν χαθεί μέσω της σύγκρουσης μεταξύ των δύο κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας, από το 865 μ.Χ. Η μεγάλη σύγκρουση μεταξύ Βυζαντίου και Βουλγάρων από το 977 έως το 1019 σφράγισε την έναρξη της κατάρρευσης του ανατολικού Ορθόδοξου Χριστιανικού πολιτισμού. Μετά τους Νορμανδούς και τους Τούρκους, οι οποίοι είχαν αποσπάσει μερίδια από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και την ανεξαρτητοποίηση των Βουλγάρων, η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 διέλυσε ότι είχε απομείνει όρθιο.

¹⁴⁴ Ο Τρύφων Ευαγγελίδης το 1894 περιγράφει γλαφυρά τους κινδύνους και τις απειλές και τους αγώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, από τον 11^ο αιώνα μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα:

«Αλλ' οι μεγάλοι του ελληνισμού αγώνες άρχονται από του Αλεξίου (1081). Ούτος πολεμούμενος ένθεν μεν εκ των από Βορρά ληστρικών φυλών, των Βουλγάρων, των Σκυθών ένθεν δε εκ των απ' Ανατολών επιδρομέων, των Σελτσουκιδών και απειλούμενος υπό των εκ Δύσεως πολέμων, ανέπτυξεν υπερανθρώπους αγώνας προς διάσωσιν των επαρχιών, αίτινες ενεπέμειναν ως ευτελής κληρονομία εις το άλλοτε περιδοξον Βυζαντιακόν Κράτος. Δεν ηδυνήθη όμως να διασώσει εκ της καταστροφής, ως εκ του κατενεχθέντος αυτώ εκ της Δύσεως τραύματος, των Σταυροφοριών, αίτινες κατέκλυσαν την Ανατολήν και διεσάλευσαν τας βάσεις του Βυζαντινού κράτους, ούτινος επί 57 έτη κατείχον τον θρόνον (1204-1261) και ενέσπειραν την καταστροφήν και τον όλεθρον, εις βαθμόν, ώστε ως εκ των συχνών πολέμων κατηρημώθη η χώρα, εκεί δ' όπου το πρίν ανέθαλλον μεγάλοι και ευδαίμονες πόλεις, εφάινετο ήδη καπνίζοντα ερείπια· εκεί όπου η ζωή και συν αυτή η κίνησις και η ευημερία εβασίλευον, επεχύνετο σιγή τάφου. Η Ανατολή τουτέστιν άπασα η από της Βιθυνίας της αντικρύ της Κωνσταντινουπόλεως κειμένης μέχρι των ενδοτέρω της Μικράς Ασίας χώρα και ιδία η Συρία και η Παλαιστίνη διήρχοντο αγωνιώδη εποχήν, τον αγώνα της τιμής, της θρησκείας, της υπάρξεως αγωνιζόμεναι έως ου επήλθε το μοιραϊόν του 1453 τέλος της αυτοκρατορίας των πατέρων ημών εκείνης, ήτις κατά μέρος εκπιθεμένων των πρό του 1261 πολέμων αυτής και αγώνων, το μετά τούτο μέχρι της 29 Μαΐου 1453 διακοσιετές περίπου χρονικόν διάστημα διήλθεν εν διηνεκέσι πολέμοις και περισπασμοίς προς το αναφανέν ολίγον μετά την κατάργησιν της εν Κωνσταντινουπόλει Λατινοκρατίας πανίσχυρον κράτος των Οσμανιδών, οίτινες ου μόνον την πολιτικήν ημών ύπαρξιν υπενόμειον, αλλά και την θρησκείαν αυτών, τον μωαμεθανισμόν, επεζήτησαν να επιβάλωσι τοις πατράσιν ημών.»

Βλέπε: Ευαγγελίδης, Τρ. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από της Ιδρύσεως αυτής μέχρι της Σήμερον (1281- 1894), Εκδότης Αναστάσιος Δ. Φέξης, Αθήνα, 1894, σελ. 58-59

Μετά το 1204 ο πολιτικός κατακερματισμός του ανατολικού Ορθόδοξου Χριστιανικού κόσμου έφθασε στην κορύφωσή του μέχρι το 1372 και την κατάληψη από τους Οθωμανούς των περιοχών της Μακεδονίας, που στην ουσία σήμανε την κατάρρευση της αυτοκρατορίας του Βυζαντίου.¹⁴⁵ Πράγματι, κατά το 14^ο αιώνα οι άθλιες οικονομικές συνθήκες ήταν ο κύριος παράγοντας που οδήγησε σε κοινωνικές και πολιτικές διαμάχες που συντάραξαν την αυτοκρατορία και άνοιξαν το δρόμο στους Οθωμανούς. Το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας επήλθε και τυπικά με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, από τον Μωάμεθ Β' τον Πορθητή.¹⁴⁶

3.4 Οθωμανική Αυτοκρατορία

Κύριο χαρακτηριστικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία άφησε το δικό της ξεχωριστό αποτύπωμα στην Ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία¹⁴⁷ και αποτέλεσε το κύριο πεδίο αντιπαράθεσης, το έπαθλο του Ανατολικού Ζητήματος από τη δημιουργία της μέχρι την πτώση και διάλυσή της, είναι ότι γεννήθηκε μέσω της κατάκτησης. Σε αντίθεση με τις λοιπές αυτοκρατορίες που αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν έχοντας ως σημείο εκκίνησης, ως λίκνο, μια περιοχή στην οποία εμφανίστηκαν, αναπτύχθηκαν πολιτισμικά και στρατιωτικά και στη συνέχεια εξαπλώθηκαν και μεγεθύνθηκαν, είτε με στρατιωτική, είτε με πολιτισμική κατάκτηση ή και τα δύο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δημιουργήθηκε από ένα νομαδικό λαό που κατέκτησε το κέντρο και τα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ο Τρύφων Ευαγγελίδης αναφέρει ότι ο κυριότερος χαρακτήρας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι η απόλυτη έλλειψη ενότητας, καθόσον από γεωγραφική, πολιτική και εθνογραφική άποψη είναι ένα σύνολο αποτελούμενο από ετερογενή στοιχεία, ένα κράμα φυλών και εθνοτήτων εχθρικών μεταξύ τους, θρησκευμάτων και αιρέσεων που αλληλοκαταδιώκονται, ηθών και εθίμων εντελώς

¹⁴⁵ Toynbee, Arnold, J., *The Ottoman Empire in World History*, Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 99, No. 3 (Jun. 15, 1955), pp. 119-126, University of Pennsylvania Press, σελ. 121

¹⁴⁶ Charanis, P., 1953, σελ. 420-421

¹⁴⁷ Κατά τους Alan Mikhail και Christine Philliou, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν στο γεωγραφικό και πολιτικό κέντρο του κόσμου για περισσότερους από έξι αιώνες. Κληρονόμησε και συνέθεσε τις ρωμαϊκές, μογγολικές, ισλαμικές και άλλες παγκόσμιες παραδόσεις και αποτελεί πεδίο μελέτης πρακτικών διακυβέρνησης, πολιτισμού, οικονομίας, που αναδιαμορφώνονται συνεχώς από την ύστερη μεσαιωνική περίοδο μέχρι τον 20^ο αιώνα. Βλέπε: Mikhail, A., and Philliou, C., *The Ottoman Empire and the Imperial Turn*, Comparative Studies in Society and History, October 2012, Vol. 54, No. 4, pp. 721-745, Cambridge University Press, σελ. 744

ασυμβίβαστων. Κατά τον Ευαγγελίδη είναι ένα κράτος βασισμένο στην κατάκτηση που ποτέ δεν μπόρεσε να προσοικειωθεί τους κατακτημένους λαούς, οι οποίοι από την πρώτη στιγμή της κατάκτησης εκδήλωσαν επαναστάσεις και εξεγέρσεις που καταπνίγηκαν πολλές φορές, μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες (πριν το 1890), που αρκετοί ανέκτησαν την ελευθερία τους.¹⁴⁸

Οι Τούρκοι, λαός αρχαίος και νομαδικός που ανήκει στην Καυκάσια φυλή, έχουν ως κοιτίδα την περιοχή των ορέων Αλτάι και από εκεί εξαπλώθηκαν στο οροπέδιο της Ανατολίας. Περί τα μέσα του δεκάτου αιώνα τα Τουρκικά φύλα, που κατοικούσαν τότε στις πεδιάδες ανατολικά της Κασπίας Θάλασσας, ασπάζονται το Μουσουλμανισμό και οργανώνονται ως κράτος, αρχικά ως Σελτζούκοι με αρχηγό τον Σελτζούκ. Περί τα τέλη του 13^{ου} αιώνα ακολουθεί η ίδρυση του Οθωμανικού κράτους από τον Οσμάν ή Οθμάν, ο οποίος αναλαμβάνει την αρχηγία της φυλής του μετά το θάνατο του πατέρα του Ερτογλούρ, το 1281, και είναι ο ιδρυτής της δυναστείας των Οσμανλιδών ή Οθωμανών. Οι Οθωμανοί, συνεχίζοντας τις κατακτήσεις των Σελτζούκων και τις επιθέσεις κατά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καταλαμβάνουν την Προύσσα το 1236, την οποία κάνουν πρωτεύουσα του κράτους τους. Το 1354 εισβάλουν για πρώτη φορά σε Ευρωπαϊκό έδαφος καταλαμβάνοντας το οχυρό της Καλλίπολης, συνεχίζοντας προς Θράκη και στη συνέχεια καταλαμβάνουν ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο. Το 1361 καταλαμβάνουν την Αδριανούπολη και το 1366 μεταθέτουν την πρωτεύουσα του κράτους τους από την Προύσσα στην Αδριανούπολη. Το 1397 καταλαμβάνονται η Λάρισα, η Πάτρα, η Φωκίδα, ο Μοριάς και η Αθήνα και η Ελλάδα γίνεται φόρου υποτελής στους Οθωμανούς. Από το 1394 έως το 1401 πολιορκείται η Κωνσταντινούπολη, η οποία σώζεται λόγω της εμφάνισης και εισβολής των Μογγόλων, υπό τον Ταμερλάνο, στα ανατολικά σύνορα του Οθωμανικού κράτους και της ήττας των Οθωμανών το 1402 στη μάχη της Άγκυρας. Πέντε δεκαετίες αργότερα ο Σουλτάνος Μωάμεθ Β' (1451-1481) πολιορκεί και καταλαμβάνει τη Βυζαντινή πρωτεύουσα στις 29 Μαΐου 1453.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Ευαγγελίδης, Τρ. *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από της Ιδρύσεως αυτής μέχρι της Σήμερον (1281-1894)*, Εκδότης Αναστάσιος Δ. Φέξης, Αθήνα, 1894, σελ. 6-7

¹⁴⁹ Όπως αναφέρει ο Τρύφων Ευαγγελίδης, η Κωνσταντινούπολη κατά τη διάρκεια της ιστορίας της υπέστη 29 πολιορκίες και 8 αλώσεις. Τρεις φορές πολιορκήθηκε από Έλληνες (Παυσανία, Αλκιβιάδη και το στρατηγό του Φιλίππου Λέοντα), τρεις φορές από Ρωμαίους Αυτοκράτορες (Σέβηρο, Μάξιμο και Κωνσταντίνο), δύο φορές από τους Βυζαντινούς αντάρτες Θωμά και Τουρνίκιο, δύο φορές από τους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες Αλέξιο Κομνηνό και Μιχαήλ Παλαιολόγο, δύο φορές από τους Βουλγάρους, μια φορά από τους Αβάρους, τους Σλάβους, τους Ρώσους, τους Λατίνους με το δούκα Δάνδολο, επτά φορές από τους Άραβες και πέντε φορές από τους Τούρκους. Κυριεύθηκε από τους Παυσανία, Αλκιβιάδη, Σέβηρο, Κωνσταντίνο, Αλέξιο, Δάνδολο, Μιχαήλ Παλαιολόγο και τέλος από τον Μωάμεθ Β. Βλέπε: Ευαγγελίδης, Τρ., 1894, σελ.235

Τα επόμενα έτη οι Οθωμανοί ολοκληρώνουν την κατάκτηση της Βαλκανικής, το 1460 ολοκληρώνουν την κατάκτηση και των τελευταίων ελεύθερων Ελληνικών τμημάτων της Πελοποννήσου, ενώ ένα χρόνο αργότερα ολοκληρώνεται η εξάλειψη και των τελευταίων κατάλοιπων των Βυζαντινών κρατιδίων με την κατάληψη του τελευταίου προπυργίου του Ελληνισμού, της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας στη Μαύρη Θάλασσα.¹⁵⁰

Ο Arnold Toynbee υποστηρίζει ότι η εκπόρθηση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τον Μωάμεθ Β' που έλαβε το προσωνύμιο «Πορθητής»¹⁵¹, αποτελεί σημαντικό γεγονός για τους Οθωμανούς, επειδή συμβολίζει την ουσιαστική ολοκλήρωση της κατάκτησης και την πολιτική ενοποίηση υπό την εξουσία τους του κυρίου σώματος του Ανατολικού Ορθόδοξου Χριστιανισμού. Αυτή η διαδικασία κατάκτησης είχε αρχίσει 150 χρόνια πριν την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως με σημαντικότερο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση την κατάκτηση της Μακεδονίας από τους Οθωμανούς (1372-1373). Κατά τον Toynbee ο Μωάμεθ Β' είναι ένας από τους σημαντικότερους Σουλτάνους των Οθωμανών όχι για τις κατακτήσεις και προσαρτήσεις εδαφών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά για τις οργανωτικές και διοικητικές του ικανότητες που αποδεικνύονται από το σύστημα διοίκησης που υιοθέτησε. Το σύστημα αυτό βασιζόταν σε τρεις πυλώνες, τον Ευρασιατικό νομαδικό τρόπο ζωής, την εκμετάλλευση του ανθρώπινου δυναμικού των υπόδουλων Χριστιανικών πληθυσμών με εξισλαμισμό και τοποθέτηση σε κατάλληλες διοικητικές θέσεις και τέλος στο πνεύμα, τις παραδόσεις και στους θεσμούς του Ισλάμ.¹⁵²

Κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία συνεχίζει να επεκτείνεται από τους διαδόχους του Μωάμεθ Β' και φθάνει στην κορύφωση της ισχύος της επί εξουσίας του Σουλτάνου Σουλεϊμάν Α' (1520-1566), ο οποίος έλαβε το προσωνύμιο Μεγαλοπρεπής ή και Νομοθέτης. Οι διάδοχοι του Σουλεϊμάν Α'

¹⁵⁰ Φράγκος, Φ., 2012, σελ. 63-68

¹⁵¹ Σύμφωνα με τον Toynbee, παρά το γεγονός ότι ο Μωάμεθ Β' έλαβε το προσωνύμιο Πορθητής, στην πραγματικότητα οι κατακτήσεις του ήταν ελάχιστες, συγκρινόμενες με τα επιτεύγματα των προκατόχων του. Το 1453 η Κωνσταντινούπολη δεν ήταν παρά μόνο ένας θύλακας, μια νησίδα στην απέραντη μουσουλμανική θάλασσα που είχε πλημυρίσει σχεδόν όλες τις επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Μωάμεθ Β' ήταν σημαντικότερος Σουλτάνος για την Οθωμανική Αυτοκρατορία όχι τόσο για τις κατακτήσεις του, αλλά για τις οργανωτικές και διοικητικές του ικανότητες.

¹⁵² Toynbee, Arnold J., 1955, σελ. 119-120

συνέχισαν τις κατακτήσεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία φθάνει στο απόγειο της επέκτασής της επί βασιλείας του Σουλτάνου Μωάμεθ Δ' (1648-1687) και την δεύτερη πολιορκία της Βιέννης το 1683. Η αποτυχία κατάληψης της Βιέννης και η ήττα των Οθωμανών κατά τον Αυστρο-οθωμανικό πόλεμο, οδήγησε στη Συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699, που όπως έχει ήδη αναφερθεί σηματοδοτεί την έναρξη της διαδικασίας κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁵³

Όπως επισημαίνει ο Bernard Lewis, η πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν μια διαδικασία μακρά, αργή και σκληρή, που ξεκίνησε στις παρυφές της Βιέννης τον 17^ο αιώνα και περατώθηκε στα υψίπεδα της Ανατολίας στον 20^ο αιώνα¹⁵⁴. Οι πόλεμοι και οι εδαφικές απώλειες που ακολούθησαν αποδυναμώνουν συνεχώς την αυτοκρατορία, ενώ η ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών δυνάμεων και η βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη την περιθωριοποιούν. Η ήττα των Οθωμανών κατά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-1774), που οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774, δίνει το δικαίωμα στη Ρωσία να εμπλέκεται στις εσωτερικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με τη συνθήκη αυτή η Ρωσία αποκτά δικαίωμα παρέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την προστασία των Χριστιανών υπηκόων, δίνει το δικαίωμα του ελεύθερου διάπλου των Στενών σε όλα τα Ρωσικά σκάφη και παρέχεται η δυνατότητα στα Ελληνικής ιδιοκτησίας πλοία να υπάγονται στο Ρωσικό νηολόγιο και να φέρουν οπλισμό για την αντιμετώπιση της πειρατείας. Η ελεύθερη κυκλοφορία των Ελληνικών σκαφών που έφεραν τη Ρωσική σημαία και η δυνατότητά τους να φέρουν οπλισμό για την αντιμετώπιση της πειρατείας, συνετέλεσε στην άνθιση του εμπορίου και της οικονομικής και πνευματικής ακμής των Ελληνικών πληθυσμών των παράκτιων περιοχών και νήσων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη σημαντική συμβολή του Ελληνόκτητου στόλου στην επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή μπορεί να θεωρηθεί ως η απαρχή της επεμβάσεως των Ευρωπαϊκών δυνάμεων στο Ελληνικό ζήτημα.

¹⁵³ Ο Τρύφων Ευαγγελίδης αναφέρει ότι πολλοί θεωρούν την Συνθήκη του Κάρλοβιτς ως αρχή μιας νέας περιόδου της ιστορίας του Οθωμανικού κράτους, διότι ενώ μέχρι τότε τα οθωμανικά όπλα διατηρούσαν την υπεροχή τους έναντι των γειτονικών κρατών και εθνών, από την περίοδο αυτή αρχίζει η παρακμή της Τουρκίας. Βλέπε: Ευαγγελίδης, Τρ., 1894, σελ.505

¹⁵⁴ Lewis, B., *The Ottoman Empire and its Aftermath*, Journal of Contemporary History, Jan., 1980, Vol. 15, No. 1, Imperial Hangovers (Jan., 1980), pp. 27-36, Sage Publications, Ltd, σελ. 32

Κατά τον 19^ο αιώνα οι εξεγέρσεις των Χριστιανικών πληθυσμών των Βαλκανίων και η έξαρση των εθνικών απελευθερωτικών κινημάτων οδήγησαν στη δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων, όπως η Ελλάδα, η Σερβία και το Μαυροβούνιο, η Βουλγαρία και η Ρουμανία, που ακρωτηρίασαν και αποδυνάμωσαν περαιτέρω την άλλοτε πανίσχυρη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821, που οδήγησε στην δημιουργία του σύγχρονου Ελληνικού κράτους, θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα γεωπολιτικά γεγονότα του 19^{ου} αιώνα, διότι ουσιαστικά αποτέλεσε την απαρχή της ανεξαρτητοποίησης των υπόδουλων Χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της αποκοπής μεγάλων εδαφικών τμημάτων της.

Ο 20^{ος} αιώνας βρήκε την Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμέτωπη με την απώλεια εδαφών, την εξάντληση των πόρων και την αναζήτηση της μοντερνοποίησης και της ανασυγκρότησης. Σε αυτή την τελευταία φάση της πορείας της προς την διάλυση η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήρθε αντιμέτωπη με μια σειρά πολεμικών αναμετρήσεων. Τους Βαλκανικούς Πολέμους με απώλεια σχεδόν του συνόλου των Ευρωπαϊκών επαρχιών της, τον Ιταλο-τουρκικό πόλεμο εγκαταλείποντας τα τελευταία προγεφυρώματά της στη Βόρειο Αφρική, τον πόλεμο στην Υεμένη με μεγάλες ανθρώπινες απώλειες σε μια μάταιη προσπάθεια διατήρησης της Οθωμανικής κυριαρχίας στο νότιο άκρο της Ερυθράς Θάλασσας και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου η εμπλοκή της με την πλευρά των ηττημένων Κεντρικών Δυνάμεως είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια όλων σχεδόν των εδαφών της και το διαμελισμό της.¹⁵⁵

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της ζωής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τρεις διαφορετικές ιδεολογίες ανταγωνίζονταν για επικράτηση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Αυτές ήταν ο Ισλαμισμός, ο Οθωμανισμός και η Τουρκική ταυτότητα με τις αντίστοιχες εθνικιστικές ιδέες. Το Ισλάμ αποτελούσε την παραδοσιακή βάση του Οθωμανικού κράτους, καθορίζοντας τις αρχές και τα χαρακτηριστικά της εξουσίας, της ταυτότητας, της πολιτικής και κοινωνικής συνοχής, καθώς και της αφοσίωσης στην Οθωμανική εξουσία. Το πολιτικό κατασκεύασμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σύμφωνα με το Ισλάμ, θεωρούνταν η Κοινότητα των Πιστών και ο

¹⁵⁵ Lewis, B., 1980, σελ. 32

επικεφαλής της αυτοκρατορίας ως διάδοχος των Σουλτάνων και Χαλίφηδων του ένδοξου παρελθόντος και ως ο αρχηγός της Ισλαμικής πίστης που όφειλε να την διατηρήσει και να εξαπλώσει περαιτέρω. Συνεπώς η αποστολή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με βάση το Ισλάμ ήταν η διαφύλαξη της παρακαταθήκης του Προφήτη και η επιβολή του νόμου του Ισλάμ, που τελικά θα έπρεπε να διαδοθεί σε όλη την ανθρωπότητα. Οι άπιστοι θα έπρεπε τουλάχιστον να υποταχθούν και προτιμότερα να εξισλαμιστούν. Ο Οθωμανισμός πρέσβευε την υποταγή στην Οθωμανική δυναστεία – που ήταν στην εξουσία επί πεντακόσια έτη – ως τη βασική πολιτική επιταγή. Η υποταγή στην Οθωμανική εξουσία δεν αφορούσε μόνο τους Μουσουλμάνους, αλλά όλους τους πολίτες της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, το ιδεώδες του Οθωμανισμού υπό την έννοια της εθνικότητας με βάση την Ευρωπαϊκή αντίληψη, είναι προϊόν του φιλελεύθερου ρεφορμισμού του 19^{ου} αιώνα. Η Οθωμανική ταυτότητα και αφοσίωση αφορούσε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, ανεξάρτητα πίστης ή εθνικής καταγωγής. Τέλος, η νεότερη από τις άλλες δύο ιδεολογία του Τουρκισμού οφείλεται σε εξωτερικές επιρροές, κυρίως στους τουρκόφωνους πληθυσμούς της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Πολλοί από αυτούς τους ανθρώπους είχαν καταφύγει στην Τουρκία για να αποφύγουν τη Ρωσική καταπίεση. Έχοντας βιώσει τον Πανσλαβισμό, δημιούργησαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα τη δική τους εθνικιστική ιδεολογία ως αντίδραση στο Ρωσικό εθνικισμό. Η συγκεκριμένη ιδεολογία δεν αφορά μόνο την Τουρκία (εκείνη την εποχή ο όρος Τουρκία ήταν σχεδόν άγνωστος), αλλά σε όλους εκείνους που αισθάνονται ότι έχουν Τουρκική καταγωγή και είναι γνωστότερη ως Παντουρκισμός (ή και Παντουρανισμός). Η κοινότητα αυτή αφορούσε Τουρκικούς πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας, από τις ακτές του Αιγαίου μέχρι την Θάλασσα της Κίνας, περιλαμβάνοντας μεγάλους πληθυσμούς στο Ιράν, Αφγανιστάν, Κίνα και στη Ρωσική Αυτοκρατορία.¹⁵⁶

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπαψε να υφίσταται με την κατάργηση του Σουλτανάτου το Νοέμβριο 1923 και του Χαλιφάτου λίγους μήνες αργότερα, το Μάρτιο 1924. Το νέο κράτος διάδοχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Τουρκική

¹⁵⁶ Lewis, B., 1980, σελ. 27-29

Για μια επισταμένη μελέτη του Τουρκισμού και του Παντουρκισμού βλέπε: Gokalp Ziya, *Αρχές Τουρκισμού*, Μετάφραση Άρης Αμπατζής, Εκδόσεις ΚΟΥΡΙΕΡ, Αθήνα, 2005

Βλέπε ακόμη: Jacob M. Landau, *Παντουρκισμός. Το Δόγμα του Τουρκικού Επεκτατισμού*, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1986

Δημοκρατία, ανακηρύχθηκε επίσημα την 29η Οκτωβρίου 1923 με πρώτο Πρόεδρο της Τουρκικής Δημοκρατίας τον Μουσταφά Κεμάλ και νέα πρωτεύουσα του κράτους την Άγκυρα, συμβολίζοντας την αντικατάσταση της πολυεθνικής αυτοκρατορίας με το εθνικό Τουρκικό κράτος.

3.5 Ρωσική Αυτοκρατορία

Η Ρωσική Αυτοκρατορία αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες αυτοκρατορίες διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην παγκόσμια ιστορία και ιδιαίτερα στη γέννηση και εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος. Η έναρξη του ιστορικού κύκλου της αυτοκρατορίας δεν είναι άμεσα διακριτή, θα μπορούσαμε όμως να υποθέσουμε ότι τοποθετείται στην εποχή του Πέτρου Α΄ (1689-1725), ή Μεγάλου Πέτρου όπως είναι ευρύτερα γνωστός, ο οποίος το 1703 έθεσε τα θεμέλια της Αγίας Πετρούπολης ως νέας πρωτεύουσας του κράτους. Θεωρώντας ότι ο τίτλος του Τσάρου δεν αντιστοιχούσε στο μέγεθος του αξιώματός του, ο Μέγας Πέτρος ανακηρύχθηκε “Αυτοκράτορας Πασών των Ρωσιών” (“Emperor and Autocrat of all the Russias”). Ο τίτλος αυτός διατηρήθηκε από όλους τους διαδόχους του Μεγάλου Πέτρου παρά το γεγονός ότι η λέξη “Τσάρος” έχει παραμείνει ως η πιο συνηθισμένη και δημοφιλής προσφώνηση του Ρώσου αυτοκράτορα μέχρι την πτώση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας το 1917.¹⁵⁷

Άλλοι ιστορικοί θεωρούν ότι η γέννηση της αυτοκρατορίας συντελέστηκε στην εποχή του Ιβάν Γ΄ (1462-1505) ή του Ιβάν Δ΄ (Ιβάν ο Τρομερός, 1533-1584). Σε κάθε περίπτωση, η τελική ενοποίηση των πριγκιπάτων της κεντρικής Ρωσίας γύρω από ένα και μοναδικό κέντρο ισχύος, τη Μόσχα, στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, αποτελεί το ορόσημο της έναρξης της συνεχούς πορείας επέκτασης του Ρωσικού κράτους.¹⁵⁸ Η Ρωσική Αυτοκρατορία έχει βαθιές ρίζες στο παρελθόν, γεννήθηκε και αναπτύχθηκε σε μια γεωγραφική περιοχή της οποίας οι ιδιαίτερες εδαφικές και κλιματικές συνθήκες διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό το χαρακτήρα, τη νοοτροπία και την ιδιοσυγκρασία των λαών της και έχει επιδράσει καθοριστικά στη διαμόρφωση της

¹⁵⁷ Shaw, Frances A., *A Brief History of Russia, From the Small Beginnings of the Nation to the Present Vast Proportions of the Empire*, James R. Osgood and Company, Boston, 1877, σελ. 59 και 66

¹⁵⁸ Mosely, P. *Aspects of Russian Expansion*, The American Slavic and East European Review, Oct., 1948, Vol. 7, No. 3 (Oct., 1948), pp.197-213, Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies; Cambridge University Press, σελ. 197

σύγχρονης Ρωσικής Ομοσπονδίας. Όπως αναφέρει γλαφυρά η Mary Parmele το 1899:

*«Η Ρωσία είναι ένα παράξενο αποτέλεσμα παράξενων φυσικών συνθηκών. Η φύση δεν ήταν σε ορμητική διάθεση όταν δημιούργησε αυτό το μεγαλύτερο μισό της Ευρώπης, ούτε ήταν γενναιόδωρη, παρά μόνο στο θέμα της έκτασης. Ήταν αργή, νωθρή, αλλά αδυσώπητη».*¹⁵⁹

Ο Ε. Κ. Reynolds, περιγράφοντας το 1916, λίγο πριν την πτώση της, το φυσικό πλούτο και τους ανεξάντλητους φυσικούς πόρους της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, αναφέρει ότι καταλαμβάνει μια έκταση 8.647.657 τετραγωνικών μιλίων, κατέχοντας περισσότερο από το ένα έβδομο της συνολικής χερσαίας έκτασης του πλανήτη και είναι διπλάσια από την Ηνωμένες Πολιτείες σε μήκος και σχεδόν τριπλάσια σε πλάτος, ενώ μόνο το τμήμα της δυτικά των Ουραλίων είναι δεκαπλάσιο σε έκταση από τη Γαλλία και 33 φορές μεγαλύτερο από την έκταση της Αγγλίας και της Ουαλίας. Το Ευρωπαϊκό τμήμα της Ρωσίας είναι μεγαλύτερο από τη λοιπή Ευρώπη, ενώ το Ασιατικό τμήμα καταλαμβάνει περισσότερο από το ένα τρίτο της συνολικής έκτασης της Ασίας. Κατά τον Reynolds η διαίρεση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας σε Ασιατικό και Ευρωπαϊκό τμήμα από τα Ουράλια όρη είναι περισσότερο τεχνητή και φανταστική, παρά πραγματική, καθόσον η Ευρωπαϊκή Ρωσία και η δυτική Σιβηρία είναι στην ουσία μια τεράστια πεδιάδα που εκτείνεται από τον Αρκτικό Ωκεανό στο βορά, μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα και την Κασπία στο νότο. Ανάλογα με τις κλιματικές συνθήκες υπάρχουν διαφορετικές και διακριτές ζώνες βλάστησης από τον αρκτικό κύκλο μέχρι τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, που περιλαμβάνουν τη ζώνη της τούνδρας στο βορά, τη ζώνη των δασών και της taiga νοτιότερα, την περιοχή της στέπας με την εύφορη περιοχή της “μαύρης γης” που αποτελεί το σιτοβολώνα της χώρας.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Parmele, Mary Platt, *A Short History of Russia*, Continental Publishing Co., New York, 1899, σελ. 1

¹⁶⁰ Ο Reynolds δίνει μια λεπτομερή περιγραφή των ζωνών βλάστησης με τους φυσικούς πόρους και τον ορυκτό πλούτο της καθεμιάς. Στο βορά από τη Λευκή Θάλασσα μέχρι τον Βερίγγειο Πορθμό και πλάτος 300 έως 1000 μιλίων προς το νότο, εκτείνεται η παγωμένη περιοχή της Τούνδρας με ελάχιστη βλάστηση. Νοτιότερα από την Τούνδρα υπάρχει μια τεράστια ζώνη κωνοφόρων δασών που εκτείνεται κατά μήκος από τη Φιλανδία μέχρι τη Θάλασσα του Οχότσκ (Sea of Okhotsk). Η ζώνη των δασών στην περιοχή της Σιβηρίας ονομάζεται Τάιγκα (Taiga) η οποία αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους θησαυρούς της Ρωσίας, λόγω των φυσικών πόρων της και ιδίως του ξύλου. Από το κυνήγι θηραμάτων στην περιοχή αυτή υπήρχε τεράστια παραγωγή σε δέρματα και γούνες, τα οποία όμως στέλνονταν για επεξεργασία στο εξωτερικό λόγω έλλειψης κατάλληλων βιοτεχνιών και επέστρεφαν πίσω φορτωμένα με δασμούς. Την εποχή εκείνη η Ρωσική Αυτοκρατορία εξήγαγε ετησίως ξύλα αξίας 81 εκατομμυρίων δολαρίων κυρίως σε Αγγλία, Βέλγιο, Αυστρία και Γερμανία. Στα όρια της δασώδους ζώνης, ανατολικά και νοτιοανατολικά της Αγίας Πετρούπολης υπήρχε μια τεράστια περιοχή καλλιέργειας λιναριού άριστης ποιότητας. Νότια της ζώνης των δασών στην ευρωπαϊκή Ρωσία και στη δυτική Σιβηρία απλώνεται η περιοχή της Στέπας, μια καλλιεργήσιμη ζώνη που εκτείνεται προς νότο μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα

Η γεωγραφία είναι σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης του χαρακτήρα, της συμπεριφοράς, της νοοτροπίας, ακόμη και της ιστορικής διαδρομής του κάθε λαού.¹⁶¹ Ο λαός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια της ιστορικής του πορείας έχει αποκτήσει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που οφείλονται κατά κύριο λόγο στο γεωγραφικό περιβάλλον της ανάπτυξής του. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι ο τραχύς, υπομονετικός και επιλήσμων χαρακτήρας του, η βαθιά αφοσίωση των μαζών στη θρησκεία και η τεράστια επιρροή της Ορθόδοξης πίστης στην πορεία του κράτους. Άλλα χαρακτηριστικά του είναι η αποδοχή της μοναρχικής και αυταρχικής εξουσίας, η συσπείρωση γύρω από την εξουσία σε δύσκολες στιγμές και η μόνιμη αίσθηση της απειλής που αποτελεί διαχρονικά το θεμέλιο της γεωπολιτικής ταυτότητας του κράτους, λόγω των μεγάλων και αραιοκατοικημένων εκτάσεων του

και αποτελεί το σιτοβολώνα της Ρωσίας με τεράστια παραγωγή σιταριού, σίκαλης, βρώμης και κριθαριού. Κατά τη σοδειά του έτους 1914 είχαν παραχθεί 40 εκατομμύρια τόνοι σιταριού μόνο. Νότια από τη Στέππα της δυτικής Σιβηρίας, οι ρωσικές κεντροασιατικές περιοχές είχαν την τέταρτη μεγαλύτερη παγκοσμίως παραγωγή βαμβακιού. Η κεντρική Ασία και ιδιαίτερα η περιοχή του Τουρκεστάν ήταν η παραδοσιακή περιοχή παραγωγής ρωσικού μεταξιού, με το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης ύλης να εξάγεται λόγω έλλειψης επαρκούς αριθμού βιοτεχνιών επεξεργασίας του μεταξιού, με αποτέλεσμα την εισαγωγή μεταξωτών ειδών κυρίως από τη Γαλλία. Οι περιοχές αυτές της κεντρικής Ασίας είχαν μεγάλη παραγωγή φρούτων, ενώ παράγονταν και μεγάλες ποσότητες τσαγιού καθιστώντας τη Ρωσία τη μοναδική χώρα παραγωγό στην Ευρώπη. Σύμφωνα με τον Reynolds, ο ορυκτός πλούτος της χώρας ήταν τεράστιος, με αποθέματα σιδήρου, πετρελαίου, χαλκού, χρυσού και πολύτιμων λίθων που την κατέτασσαν στην πρώτη σειρά των πλουσιότερων χωρών του κόσμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Ντονέτσκ υπήρχε η μεγαλύτερη περιοχή εξόρυξης άνθρακα στον κόσμο με εκτιμώμενα αποθέματα ενός δισεκατομμυρίων τόνων άνθρακα και δυόμισι δισεκατομμυρίων τόνων ανθρακίτη. Άλλες περιοχές με μεγάλα κοιτάσματα άνθρακα, χαμηλότερης όμως ποιότητας, υπήρχαν στην περιοχή της Πολωνίας και της Μόσχας, ενώ μεγάλα και μη προσβάσιμα για εκμετάλλευση αποθέματα υπήρχαν και σε άλλες περιοχές των Ουραλίων και του Καυκάσου. Πλούσιες περιοχές σε μεταλλεύματα σιδήρου υπήρχαν στη νότια και κεντρική Ρωσία, Πολωνία και Ουράλια, ενώ η περιοχή με τα μεγαλύτερα κοιτάσματα με τον καθαρότερο σίδηρο βρισκόταν κατά μήκος του νοτίου ορίου της επαρχίας του Αικατερίνοσλαβ (σημερινό Dnipro της Ουκρανίας), σε συνέχεια των κοιτασμάτων άνθρακα του Ντονέτσκ. Ένας ακόμη πολύτιμος φυσικός πόρος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ήταν το πετρέλαιο που την καθιστούσε σημαντικό ανταγωνιστή των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1901 η ρωσική παραγωγή πετρελαίου αποτελούσε το 50,6% της παγκόσμιας παραγωγής ενώ η αμερικανική παραγωγή αντιπροσώπευε το 41,2%. Τη δεκαετία του 1910 η αύξηση της αμερικανικής παραγωγής πετρελαίου ήταν μεγάλη, ώστε το 1913 αποτελούσε το 63% της παγκόσμιας παραγωγής, με τη ρωσική παραγωγή πετρελαίου να φτάνει μόλις στο 18%. Τα κοιτάσματα χαλκού της Ρωσίας θεωρούνταν ανυπολόγιστα, αλλά και σε αυτό τον τομέα οι Ηνωμένες Πολιτείες κατείχαν το 55% της παγκόσμιας παραγωγής με τη Ρωσική Αυτοκρατορία να έχει μερίδιο μόλις 3,5%. Ο ψευδάργυρος και ο μόλυβδος ήταν μεταξύ των ανεκμετάλλευτων πόρων της Ρωσίας έχοντας τεράστια αποθέματα στην περιοχή του Καυκάσου, ενώ τα πλουσιότερα κοιτάσματα εκείνης της εποχής ανήκαν στο τμήμα της Πολωνίας που ήταν υπό γερμανική κατοχή. Μεγάλες ποσότητες πολύτιμων μετάλλων και λίθων υπήρχαν σε όλο το μήκος των συνόρων στα νοτιοανατολικά και με την Κίνα, κυρίως χρυσός, ασήμι, πλατίνα και πολύτιμοι λίθοι. Στα όρη Αλτάι υπήρχαν μερικά από τα μεγαλύτερα ορυχεία χρυσού στον κόσμο, ενώ κατά μήκος του ποταμού Λένα και στις ακτές της Θάλασσας του Οχότσκ υπήρχαν τεράστια αποθέματα χρυσού. Τα Ουράλια όρη κατά τον Reynolds, ήταν ίσως το μεγαλύτερο θησαυροφυλάκιο του κόσμου, διότι εκτός από τις τεράστιες ποσότητες μετάλλων πολύτιμων και μη, είναι πλούσια σε κοιτάσματα ημιπολύτιμων λίθων εξαιρετικής ποιότητας.

Βλέπε: Reynolds, E. K., *The Economic Resources of the Russian Empire*, Geographical Review, Apr., 1916, Vol. 1, No. 4 (Apr., 1916), pp.249-265, Taylor & Francis, Ltd., σελ. 253-264

¹⁶¹ Βλέπε: Barker, Ernest, *National Character: And the Factors in its Formation*, Routledge Revivals, 1927.

Βλέπε ακόμη: Sociology Institute, *The Role of National Character in Shaping Identity*, February 18, 2023, στην ιστοσελίδα <https://sociology.institute/sociological-theories-concepts/role-national-character-shaping-identity/> (Τελευταία πρόσβαση 19 Σεπτεμβρίου 2025)

και των αναρίθμητων εισβολών που αποκρούστηκαν κατά την ιστορική εξέλιξη μέχρι και τη σύγχρονη εποχή.¹⁶²

Οι πρώτοι γνωστοί πληθυσμοί που κατοικούσαν από την αρχαιότητα στις περιοχές που αποτέλεσαν την κοιτίδα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ήταν οι Σκύθες στο νότο, οι Σλάβοι κεντρικά και οι Φίννοι προς το βορά.¹⁶³ Διάφορες φυλές των Βίκινγκς - Βαράγγων όπως ονομάστηκαν από τους Βυζαντινούς - και ιδιαίτερα οι Ρως, με τα μακριά και ευέλικτα σκάφη τους έκαναν επιδρομές προς τα ανατολικά για λεία και εμπόριο σε νέες θαλάσσιες και ποτάμιες οδούς. Από τη Βαλτική εισερχόμενοι στο Βόλγα ποταμό, την Κασπία και από τον ποταμό Ντον στην Μαύρη Θάλασσα και πίσω προς τον ποταμό Δνείπερο, άρχισαν σταδιακά να εγκαθίστανται στις περιοχές αυτές.¹⁶⁴ Η απαρχή της ιστορικής πορείας προς τη δημιουργία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας τοποθετείται στον 9^ο αιώνα, όταν η φυλή των Ρως έφτασε στα εδάφη της σημερινής Ουκρανίας και της Κριμαίας¹⁶⁵ και στη συνέχεια σχημάτισε το κράτος των Ρως, με πρωτεύουσα το Κίεβο. Αυτή θεωρείται η πρώτη επιτυχημένη προσπάθεια οργάνωσης κρατικής οντότητας στον ανατολικό Σλαβικό κόσμο και ήταν η μετεξέλιξη μιας συνομοσπονδίας πόλεων-κρατών υπό Βαραγγική ηγεμονία, που εκτεινόταν στη σημερινή βορειοδυτική Ρωσία και ονομαζόταν «Χαγανάτο των Ρως».¹⁶⁶

Αυτή η συνομοσπονδία ημιαυτόνομων πριγκιπάτων, το κράτος του Κίεβον Ρως, βασιζόμενο στη στρατιωτική ισχύ του και στο εμπόριο, έφθασε στη μεγαλύτερη ακμή του κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα, ιδίως επί της ηγεμονίας του Βλαδίμηρου Α' ή Μέγα (980-1015). Ο σκληρός ηγεμόνας, ειδωλολάτρης, διώκτης των ελάχιστων Χριστιανών του κράτους του, ο πολύγαμος Βλαδίμηρος, ο οποίος αφού είχε δολοφονήσει τον αδελφό του Γιάροπολκ (Yaropolk) και είχε παντρευτεί τη χήρα του,

¹⁶² Hosking, Jeffrey, *Russia and the Russians: A History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2001

¹⁶³ Shaw, Frances A., 1877, σελ. 5

¹⁶⁴ Burbank, J., and Cooper, F., *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, New Jersey, 2010, σελ. 186

¹⁶⁵ Όπως αναφέρει ο καθηγητής Ιωάννης Παπαφλωράτος, η περιοχή της Κριμαίας ονομάστηκε Ταυρίδα ή Ταυρική από τους αρχαίους Έλληνες εξαιτίας των Ταύρων, ενός λαού που ήταν εγκατεστημένος στη νότιο ορεινή ακτή της χερσονήσου και στη στενή λωρίδα γης ανάμεσα στα όρη και τη Μαύρη Θάλασσα. Βλέπε: Παπαφλωράτος, Ι., *Συνοπτική Ιστορία των Σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας*, Δ' επαυξημένη έκδοση, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα, 2023α, σελ. 23

¹⁶⁶ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 24

ώστε να γίνει ο μόνος αναμφισβήτητος ηγεμόνας¹⁶⁷, το 988 ασπάστηκε το Χριστιανισμό και βαπτίστηκε ορθόδοξος Χριστιανός στην Κριμαία από τον Βυζαντινό Πατριάρχη. Έλαβε το όνομα Βασίλειος και αμέσως μετά νυμφεύθηκε τη Βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα, αδελφή του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου. Μετά τη βάπτισή του ο Βλαδίμηρος επέβαλε τη βάπτισμα όλων των υπηκόων του, στο Δνείπερο και στα άλλα ποτάμια της Ρωσίας από Έλληνες ιερείς, ενώ ο ίδιος μεταστράφηκε σε ένα ελεήμονα ηγεμόνα, πιστό στη σύζυγό του.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Ο πατέρας του Βλαδίμηρου, ο Σβιατοσλάβος (957-972), μετά το θάνατό του μοίρασε το βασίλειο στους τρεις γιούς του. Στο γιό του Γιάροπολκ έδωσε το Κίεβο, στον Όλεγκ την περιοχή Ντρέβλιαν (Drevlians) και στον Βλαδίμηρο το Νόβγκοροντ (Novgorod). Ο Γιάροπολκ αμέσως δολοφόνησε τον Όλεγκ και στη συνέχεια ο Βλαδίμηρος δολοφόνησε τον αδελφό του Γιάροπολκ, καθιστώντας τον εαυτό του το μοναδικό και αδιαμφισβήτητο ηγεμόνα ολόκληρου του Πριγκιπάτου.

Βλέπε: ¹⁶⁷ Parmele, Mary Platt, 1899, σελ. 26

¹⁶⁸ Σχετικά με την επιλογή του Βλαδίμηρου να ασπαστεί το Χριστιανισμό, ο Albert Heard αναφέρει ότι μετά από τις πολεμικές του επιτυχίες η φήμη του Βλαδίμηρου είχε απλωθεί στο εξωτερικό και πολλοί επιθυμούσαν να γίνουν σύμμαχοί του, μέσω της υιοθέτησης του θρησκειώματός τους. Διάφοροι απεσταλμένοι από τους Μωαμεθανούς Βούλγαρους, Χαζάρους Εβραίους, τους Λατίνους Χριστιανούς της Γερμανίας και της Ρώμης και από τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης τον επισκέφθηκαν για να τον πείσουν να ασπαστεί το δόγμα τους. Σε κάθε έναν έδινε μια χαρακτηριστική απάντηση. Βρήκε τις απολαύσεις του Μωαμεθανικού παραδείσου ελκυστικές, αλλά αρνήθηκε την αποχή από την κατανάλωση χοιρινού και κρασιού, δηλώνοντας ότι το ποτό είναι η απόλαυση των Ρώσων και δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς αυτό. Όταν ρώτησε τους Εβραίους που είναι η χώρα τους αυτοί του απάντησαν ότι εξαιτίας των αμαρτιών τους ο Θεός τους είχε διώξει μακριά και τους είχε απλώσει σε όλη τη γη και τότε ο Βλαδίμηρος τους απάντησε αγανακτισμένα: «Εσείς που ο Θεός σας σας έχει εγκαταλείψει και διασκορπίζει, θέλετε να διδάξετε άλλους ώστε να έχουν την ίδια τύχη με εσάς;». Οι δυτικές προτάσεις αποκλείστηκαν όχι ιδιαίτερα ευγενικά επειδή προερχόταν από ενοχλητικούς γείτονες, λέγοντάς τους: «Οι πρόγονοί μας ποτέ δεν πίστεψαν στη θρησκεία σας». Άκουσε με μεγαλύτερη προσοχή τον Έλληνα, ο οποίος εναλλάξ ξυπνούσε και κατεύναζε τους δεισιδαιμονικούς φόβους του αναφερόμενος γλαφυρά στα μελλοντικά μαρτύρια των κακών και την ανταμοιβή των δίκαιων, συνοδεύοντας τα λόγια του με εικόνες που αντιπροσώπευαν την Ημέρα της Κρίσης. Του επεξηγήθηκαν όλα τα μυστήρια της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης και έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον, αναπολώντας και ενθυμούμενος ίσως όσα έμαθε από τη γιαγιά του την Όλγα. Έστειλε ακόμη βογιάρους (ευγενείς) σε διάφορες χώρες να εξετάσουν τα θρησκειώματα, καταλήγοντας τελικά στην Ορθοδοξία. Όπως αναφέρει η Mary Platt Parmele, το τελικό επιχείρημα των βογιάρων του, που έθεσε τέλος στις όποιες αμφιβολίες είχαν απομείνει στον Βλαδίμηρο για τον ασπασμό της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης ήταν: «Αν η Ελληνική θρησκεία δεν ήταν η καλύτερη, η γιαγιά σου Όλγα, η σοφότερη των θνητών, δεν θα την είχε υιοθετήσει». Τα παραπάνω συμβάντα που οδήγησαν στην επιλογή της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης ως επίσημης θρησκείας του βασιλείου του Βλαδίμηρου αναφέρονται επίσης ως πιθανή εκδοχή από τον καθηγητή Ιωάννη Παπαφλωράτο στο βιβλίο του με τίτλο *Η Εξωτερική Πολιτική και η Υψηλή Στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων και των Βαλκανικών Κρατών*.

Ο Βλαδίμηρος δεν είναι ο πρώτος Ρώσος ηγεμόνας που ασπάστηκε το Χριστιανισμό. Προσπάθειες για τον εκχριστιανισμό των Ρως είχαν γίνει από το Βυζάντιο επί Αυτοκράτορα Βασιλείου Α' του Μακεδόνα (867-886) και από τους διαδόχους του, φανερώνοντας την επιθυμία τους για την επέκταση της επιρροής τους σε μια περίοδο σκληρής διαμάχης της Ελληνικής Εκκλησίας με τη Ρώμη. Σε συνθήκη που είχε συναφθεί το 945 μεταξύ του Ιγκόρ του Κιέβου (Igor, 912-945) και του Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, διακρίνονταν οι Ρώσοι που είχαν βαπτιστεί από εκείνους που ήταν παγανιστές και γίνεται αναφορά σε εκκλησία στο Κίεβο αφιερωμένη στον Προφήτη Ηλία. Πριν το Βλαδίμηρο, η γιαγιά του Όλγα (945-957) ήταν η πρώτη ηγέτιδα της Ρωσίας που αποκήρυξε την ειδωλολατρία και βαπτίστηκε Χριστιανή Ορθόδοξη στην Κωνσταντινούπολη το 955 από τον Πατριάρχη λαμβάνοντας το όνομα Ελένη, με νουούς τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο και τη σύζυγό του. Η Όλγα και ο Βλαδίμηρος έχουν ανακηρυχθεί Άγιοι της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Βλέπε: Heard, A., *The Russian Church and Russian Dissent Comprising Orthodoxy, Dissent, and Erratic Sects*, Harper & Brothers, Franklin Square, New York, 1887, σελ 15-17 και Παπαφλωράτος, Ι., *Η Εξωτερική Πολιτική και η Υψηλή Στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων και των Βαλκανικών Κρατών*, Δ' Επαυξημένη Έκδοση, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα, 2023β, σελ. 98, καθώς και Parmele, Mary Platt, 1899, σελ.22 και 27-29 και Shaw, Frances A, 1877, σελ. 8-11, καθώς και Παπαφλωράτος, Ι, 2023^α, σελ. 26 (υποσημείωση 6).

Κατά τον καθηγητή Ιωάννη Παπαφλωράτο, η απόφαση του Βλαδίμηρου να ασπαστεί την Ορθόδοξη Χριστιανική πίστη υπήρξε αναμφισβήτητο το σημαντικότερο γεγονός της περιόδου μέχρι την εισβολή των Μογγόλων και καθόρισε τη θέση της Ρωσίας στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Μετά τον εκχριστιανισμό αναπτύχθηκαν στενές επαφές με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία με στόχο τη σύναψη στενών εμπορικών σχέσεων, τη διασφάλιση της εσωτερικής νομιμοποίησης της Ρωσικής ηγεσίας μέσω της επίσημης θρησκείας και την αντιγραφή του Βυζαντινού διοικητικού μοντέλου με βάση το οποίο θα οργανώνονταν το Ρωσικό κράτος.¹⁶⁹ Όπως υποστηρίζει η Mary Parmele το 1899, τα δύο σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας της περιοχής αυτής μέχρι τότε ήταν η στρατιωτική κατάκτησή της από το βορά που συνέβαλε στη δημιουργία ενός κράτους και η εκκλησιαστική κατάκτησή της από το νότο που διαμόρφωσε το χαρακτήρα αυτού του κράτους. Με την υιοθέτηση του Χριστιανικού δόγματος της Ανατολικής Εκκλησίας, έναντι της Ρώμης, ο Βλαδίμηρος αποξένωσε το κράτος του από τις Ευρωπαϊκές επιρροές διαμορφώνοντας ένα χαρακτήρα ιδιαίτερο και μοναδικό.¹⁷⁰ Με την υιοθέτηση και την εμπέδωση του Χριστιανισμού του Βυζαντίου επιτεύχθηκε η απόκτηση μιας ενιαίας συλλογικής εθνικής συνείδησης.

Ο Βλαδίμηρος διέπραξε το τραγικό λάθος να διαμοιράσει την αυτοκρατορία του στους επτά γιούς του μετά το θάνατό του το 1015, με τη χώρα να διαιρείται σε διάφορα πριγκιπάτα με ηγεμόνες που είχαν δεσμούς αίματος και κυρίαρχο το Πριγκιπάτο του Κιέβου, του οποίου ο ηγεμόνας ονομαζόταν Μεγάλος Πρίγκιπας. Αποτέλεσμα της διαίρεσης ήταν η επιβράδυνση της προόδου του εμπορίου και των γραμμάτων, η μείωση της πολιτικής σημασίας του κράτους του Κιέβου Ρως και η επιστροφή του λαού του στη βαρβαρότητα, από την οποία μόλις είχε αρχίσει να ανακάμπτει επί των ημερών του Βλαδίμηρου. Το παράδειγμά του ακολούθησαν και επόμενοι μονάρχες, με αποτέλεσμα η ιστορία της Ρωσίας μέχρι το 15^ο αιώνα να είναι γεμάτη αναρχία και αιματοχυσίες.¹⁷¹ Τη διαίρεση του κράτους σε ημιαυτόνομα πριγκιπάτα μετά το θάνατο του Βλαδίμηρου ακολούθησε η εισβολή των Μογγόλων το 1237, που έδωσε τη χαριστική βολή και στην ουσία τερματίζει την περίοδο του Κιέβου Ρως στη Ρωσική ιστορία. Οι Μογγόλοι δεν εγκαταστάθηκαν στην περιοχή,

¹⁶⁹ Παπαφλωράτος, Ι., *Η Εξωτερική Πολιτική και η Υψηλή Στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων και των Βαλκανικών Κρατών*, Δ' Επαυξημένη Έκδοση, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα, 2023β, σελ. 98-99

¹⁷⁰ Parmele, Mary Platt, 1899, σελ.29-30 και 32-33

¹⁷¹ Shaw, Frances A, 1877, σελ. 10-11

αλλά κατά τη διάρκεια της επί δυόμισι αιώνες της κυριαρχίας τους διατήρησαν στην εξουσία τους πρίγκιπες των Ρως ως υποτελείς και φοροεισπράκτορες.¹⁷²

Όσοι Ρώσοι, κυρίως στα δυτικά, δεν τέθηκαν υπό την κυριαρχία των Μογγόλων άρχισαν σταδιακά να εκδυτικοποιούνται υπό την κυριαρχία και τις επιρροές των Πολωνών και των Λιθουανών, ενώ για τους ευρισκόμενους υπό την κυριαρχία των Μογγόλων αναδείχθηκε ένα νέο κέντρο του ανατολικού Σλαβικού κόσμου, το Δουκάτο της Μοσχοβίας. Το 1480 οι άνδρες του Μεγάλου Δουκάτου της Μόσχας, στο οποίο είχε την εξουσία ο Ιβάν Γ' (1462-1505) αποτίναξαν το ζυγό των Μογγόλων και άρχισε η ενσωμάτωση αρκετών ανεξάρτητων ή αυτόνομων κρατιδίων.¹⁷³ Ο Ιβάν Γ' νυμφεύθηκε την Πριγκίπισσα Ζωή, κόρη του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου του τελευταίου αυτοκράτορα του Βυζαντίου, η οποία μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης είχε καταφύγει στη Ρώμη και άλλαξε το όνομά της σε Σοφία. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιβάν του Γ' δεκαεννιά χιλιάδες τετραγωνικά μίλια επικράτειας και τέσσερα εκατομμύρια ανθρώπων προστέθηκαν στη Ρωσική επικράτεια, ενώ ήταν ο πρώτος Ρώσος ηγεμόνας που έλαβε τον τίτλο του Τσάρου και οικοδόμησε το Κρεμλίνο.¹⁷⁴

Κατά τον Arnold Toynbee, η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Οθωμανούς αποτελεί σταθμό στην ιστορία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, καθώς συμβολίζει τη μεταβίβαση του αρχικού τίτλου της Ρώμης ως σύμβολο παγκόσμιας κυριαρχίας, από τη «Δεύτερη Ρώμη» - την Κωνσταντινούπολη – στην «Τρίτη Ρώμη» που ήταν πλέον η Μόσχα. Για τους Ρώσους η εκπόρθηση της Κωνσταντινούπολης από τους Οσμανλήδες το 1453, αποτελούσε τη θεική ανταπόδοση στο ολέθριο σφάλμα της θρησκευτικής αποστασίας που είχαν διαπράξει οι Έλληνες του Βυζαντίου το 1439, κατά την εκκλησιαστική σύνοδο της Φλωρεντίας, αναγνωρίζοντας την Παπική υπεροχή επί των Ανατολικών Ορθόδοξων Εκκλησιών, με την ελπίδα ότι θα ελάμβαναν ως ανταπόδοση Φραγκική στρατιωτική βοήθεια για τη διάσωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από την Οθωμανική καταιγίδα.¹⁷⁵

¹⁷² Roe, M., *Ο Ρόλος της Ρωσίας στην Παγκόσμια Ιστορία*, Μετάφραση Ματθαίος Βελούδας, Εκδόσεις Ελάτη, Πειραιάς, 2004, σελ. 44-476 και ¹⁷³ Shaw, Frances A, 1877, σελ. 14-15

¹⁷³ Παπαφλωράτος, Ι., 2003β, σελ. 100

¹⁷⁴ Shaw, Frances A, 1877, σελ. 16-18

¹⁷⁵ Toynbee, Arnold J., 1955, σελ. 120

Επί των ημερών του Ιβάν Δ' του Τρομερού (1533-1584) η Ρωσία απελευθερώθηκε πλήρως από τη Μογγολική κυριαρχία με την κατάληψη των Χανάτων του Καζάν και του Αστραχάν, αναπτύχθηκε το εμπόριο με ξένα κράτη, συνάφθηκαν διπλωματικές σχέσεις με τα δυτικά κράτη, επήλθαν μεταρρυθμίσεις στον κλήρο και συντάχθηκε ένας αξιοθαύμαστος κώδικας νόμων.¹⁷⁶

Το 1613 με την εκλογή του δεκαεξάχρονου Μιχαήλ Ρωμανόφ ως Τσάρου αναλαμβάνει η δυναστεία των Ρωμανόφ, πού διατηρήθηκε στην εξουσία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας μέχρι την πτώση της, το 1917. Με τη δυναστεία αυτή η Ρωσία μεταβάλλει το χαρακτήρα της και επιδιώκει τον εξευρωπαϊσμό, σπάζοντας τον απομονωτισμό της και αρχίζοντας να συμμετέχει στις Ευρωπαϊκές εξελίξεις.¹⁷⁷ Η περίοδος εξουσίας του Τσάρου Πέτρου Α' ή Μεγάλου Πέτρου (1689-1725) χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμού της αυτοκρατορίας, της δημιουργίας οργανωμένου στρατού και πολεμικού ναυτικού και της επιδίωξης να καταστεί η Ρωσία το κέντρο του εμπορίου μεταξύ Ευρώπης και Ασίας. Στο εσωτερικό ο Μέγας Πέτρος προχώρησε στην αναδιοργάνωση του κρατικού και διοικητικού μηχανισμού της αυτοκρατορίας, στην επιβολή του εξευρωπαϊσμού της Ρωσικής κοινωνίας και ανόδου του μορφωτικού επιπέδου του λαού.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Mary Parmele, ποτέ στο παρελθόν δεν υπήρξε τόσο πλήρης κοινωνική αναδιοργάνωση, τόσο πλήρης και τόσο βίαιη αλλαγή στις καθημερινές συνήθειες ενός ολόκληρου λαού. Στο πλαίσιο της προσπάθειας να καταστεί η αυτοκρατορία μεγάλη εμπορική και ναυτική δύναμη, ο Μεγάλος Πέτρος ίδρυσε το 1693 ναυπηγεία στο λιμάνι του Αρχαγγέλου, ενώ επιδίωξε και πέτυχε την απόκτηση διεξόδου στη Βαλτική Θάλασσα με την ενσωμάτωση στην αυτοκρατορία πολυπληθών Γερμανικών πληθυσμών, θεμελίωσε και έκανε πρωτεύουσα την Αγία Πετρούπολη που εξελίχθηκε σε μεγάλο εμπορικό λιμένα και έθεσε ως στόχο την έξοδο προς τις «θερμές» θάλασσες του Εύξεινου Πόντου και της Μεσογείου, με πρώτο βήμα την κατάκτηση της περιοχής της Αζοφικής το 1676. Το στόχο της εξόδου στις «θερμές» θάλασσες άφησε ως

¹⁷⁶ Shaw, Frances A, 1877, σελ. 20-26

¹⁷⁷ Parmele, Mary Platt, 1899, σελ. 103-104

παρακαταθήκη¹⁷⁸ στους διαδόχους του και αποτέλεσε έκτοτε βασική προτεραιότητα της Ρωσικής εξωτερικής πολιτικής.¹⁷⁹

Τριάντα επτά χρόνια μετά το θάνατο του Μεγάλου Πέτρου και αφού μεσολάβησαν 6 τσάροι¹⁸⁰, ανέρχεται στο θρόνο μια άλλη τεράστια ηγετική προσωπικότητα η Αικατερίνη Β' ή Μεγάλη Αικατερίνη (1762-1796). Ακολουθώντας την πολιτική του Μεγάλου Πέτρου επεδίωξε την απόκτηση μιας ασφαλούς διεξόδου στη Μαύρη Θάλασσα με την κατάκτηση του Χανάτου της Κριμαίας που τελούσε υπό την Οθωμανική επιρροή. Το 1771 κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου

¹⁷⁸ Μετά το θάνατο του Μεγάλου Πέτρου και κυρίως κατά τον 19^ο αιώνα, στο πλαίσιο του κύματος ρωσοφοβίας που κατέκλυσε πρωτίστως τη Μεγάλη Βρετανία και μερικά άλλα κράτη της δυτικής Ευρώπης, έκανε την εμφάνισή της η «Διαθήκη» του Μεγάλου Πέτρου, η οποία όπως προκύπτει από τα υπάρχοντα στοιχεία είναι πλαστή και κατασκευασμένη στο πλαίσιο της μαύρης προπαγάνδας για τον επηρεασμό της κοινής γνώμης.

Στο τέλος του κείμενου του λόγου που εκφωνήθηκε από το μέλος του Βρετανικού Κοινοβουλίου C. F. Hamond, το Δεκέμβριο 1876, περιλαμβάνεται και αντίγραφο της «Διαθήκης» που άφησε ο Μέγας Πέτρος προς τους διαδόχους του, την οποία σύμφωνα με τα ισχυριζόμενα την είχαν μεταφράσει οι Times. Τα κυριότερα σημεία της είναι τα παρακάτω:

«Το Ρωσικό κράτος πρέπει να είναι συνεχώς προπαρασκευασμένο για πόλεμο. Σε κάθε ευκαιρία η χώρα θα πρέπει να συμμετέχει στις υποθέσεις και τις διενέξεις στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Γερμανία η οποία λόγω της περιοχής που βρίσκεται είναι στο άμεσο ενδιαφέρον μας. Η Πολωνία πρέπει να είναι διαιρεμένη με συνεχείς διαμάχες, φιλονικίες και πρόκληση σύγχυσης. Με κάθε τρόπο πρέπει να επιτύχουμε την εγκατάσταση ρωσικών στρατευμάτων στην Πολωνία τα οποία να παραμείνουν εκεί μόνιμα. Πρέπει να κατακτήσουμε όσο το δυνατό μεγαλύτερες εκτάσεις της Σουηδίας. Εφευρίσκοντας τη δικαιολογία ότι θα μας επιτεθούν να προβούμε στην κατάκτηση των εδαφών της. Πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στη διατήρηση της εμπορικής συμμαχίας μας με την Αγγλία. Πρέπει διαρκώς και σταθερά να επεκτείνουμε τα σύνορά μας, βόρεια κατά μήκος της Βαλτικής, και προς νότο κατά μήκος των ακτών της Μαύρης Θάλασσας. Πρέπει να επεκταθούμε όσο το δυνατό περισσότερο προς την κατεύθυνση της Κωνσταντινούπολης και της Ινδίας. Πρέπει να καταβάλουμε προσπάθειες για τη δημιουργία και διατήρηση στενής σχέσης με την Αυστρία, εμφανώς υποστηρίζοντας τα σχέδιά της για μελλοντική επέκταση σε βάρος της Γερμανίας και την ίδια στιγμή διεγείροντας κρυφά τη ζήλια των άλλων κρατών εναντίον της, καθιστώντας στην ουσία τη χώρα αυτή προτεκτοράτο μας. Πρέπει να πείσουμε τον Οίκο της Αυστρίας να γίνει υποστηρικτής της εκδίωξης των Τούρκων από την Ευρώπη και να εξουδετερώσουμε το φθόνο της έναντί μας για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης είτε σύροντάς τους σε πόλεμο με τις λοιπές Ευρωπαϊκές δυνάμεις, είτε παρέχοντάς τους μερίδιο από τη λεία. Όταν η Σουηδία θα μας ανήκει, η Περσία θα έχει εξαφανιστεί και η Πολωνία θα έχει υποταχθεί και ο Εύξεινος και η Βαλτική θα είναι στον έλεγχο του στόλου μας, τότε θα πρέπει να προβούμε σε ξεχωριστές και μυστικές συμφωνίες, πρώτα με την αυλή των Βερσαλλιών και κατόπιν με την αυλή της Βιέννης για να μοιραστούμε την παγκόσμια κυριαρχία. Στη απίθανη περίπτωση που και οι δύο αρνηθούν τις προτάσεις της Ρωσίας πρέπει να στρέψουμε τον ένα ενάντια στον άλλον.» Το πλήρες κείμενο είναι διαθέσιμο στο: C. F. Hamond, *The Eastern Question. Speech of C. F. Hamond, ESQ., M.P., in the Town Hall, Newcastle-Upon-Tyne, on Thursday, December 7th, 1876*, Printed at the Daily Journal Office, Newcastle-Upon-Tyne, 1876. Source: Bristol Selected Pamphlets, University of Bristol Library σελ. 22-23

Ο Karl Marx σε ομιλία του στο Λονδίνο το 1867 ανέφερε:

"In the first place the policy of Russia is changeless, according to the admission of its official historian the Muscovite Karamsin. Its methods, its tactics, its maneuvers may change, but the polar star of its policy – world dominion – is a fixed star...The plan of the Russian policy remains changeless;...and Peter the Great touched this weak point when he wrote that in order to conquer the world, the Muscovites needed only souls."

Βλέπε: Karl Marx, *Poland's European Mission*, 22 January 1867 (Αντλήθηκε την 2 Απριλίου 2024 από την ιστοσελίδα <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867/01/22a.htm>)

¹⁷⁹ Shaw, Frances A, 1877, σελ 55-59 και Παπαφλωράτος, Ι., 2003β, σελ. 101-102, καθώς και Parmele, Mary Platt, 1899, σελ. 115

¹⁸⁰ Οι τσάροι αυτοί ήταν: Αικατερίνη (1725-1727), Πέτρος Β' (1727-1730), Άννα (1730-1740), Ιβάν (1740-1741) με κατ' ουσία ασκούνται την εξουσία τον Πρωθυπουργό Biren λόγω νεαρής ηλικίας του τσάρου, Ελισάβετ (1741-1762), Πέτρος Γ' (1762), ο οποίος εντός λίγου χρόνου μετά την άνοδό του στο θρόνο και έχοντας ασπαστεί το Λουθηρανισμό, καθαιρέθηκε κατόπιν συνωμοσίας στην οποία ηγήθηκε η γερμανικής καταγωγής σύζυγός του Sophia Augusta of Anhalt Zesbst, η οποία πριν το γάμο της είχε ασπαστεί την Ελληνορθόδοξη πίστη και έλαβε το όνομα Αικατερίνη (και μετά την άνοδό της στο θρόνο Αικατερίνη Β' ή Μεγάλη Αικατερίνη όπως είναι ευρέως γνωστή).

(1768-1774), Ρωσικά στρατεύματα εισβάλουν στο Χανάτο και μετά την ήττα των Οθωμανών, με τη Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή, το 1774 καθίσταται ανεξάρτητο από την Υψηλή Πύλη¹⁸¹. Το 1783 ολόκληρη η χερσόνησος της Κριμαίας προσαρτάται στην Ρωσική Αυτοκρατορία, ενώ το 1794 αρχίζει η ανοικοδόμηση της Οδησσού.¹⁸² Η αυτοκρατορία επί Μεγάλης Αικατερίνης επεκτάθηκε ακόμη προς τα δυτικά κερδίζοντας εδάφη μετά τους διαμελισμούς της Πολωνίας που έγιναν μεταξύ Ρωσικής Αυτοκρατορίας, Πρωσίας και Αυστροουγγαρίας και είχαν ως αποτέλεσμα τον τερματισμό της ύπαρξης της Πολωνικής-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας. Μεγάλες εδαφικές περιοχές κατακτήθηκαν επίσης εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ έγιναν σθεναρές προσπάθειες συνεργασίας με την Αυστρία για την υλοποίηση του περίφημου «Ελληνικού σχεδίου» της Μεγάλης Αικατερίνης, που αφορούσε στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στην ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με επικεφαλής τον εγγονό της Μεγάλο Δούκα Κωνσταντίνο.¹⁸³

¹⁸¹ Το 13^ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος της χερσονήσου της Κριμαίας καταλήφθηκε από τους Τατάρους και το 1428 ιδρύθηκε το Χανάτο της Κριμαίας, το οποίο το 1475 κατέστη υποτελές στους Οθωμανούς μέχρι το 1772. Ο πληθυσμός του Χανάτου ήταν διαχωρισμένος σε δύο ομάδες, μια ταταρική- μουσουλμανική και μια χριστιανική η οποία φορολογούνταν από τον χάνο και τον σουλτάνο. Η κατάκτηση της Κριμαίας αποτελούσε μόνιμο στόχο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας επειδή ήταν ουσιαστικά έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αποτελούσε μόνιμη απειλή για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας και ακόμη λόγω της μόνιμης ρωσικής επιδίωξης από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου για τον έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας και την απόκτηση εξόδου προς τη Μεσόγειο Θάλασσα. Με τη Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή το Χανάτο της Κριμαίας κηρύχθηκε ανεξάρτητο και αυξήθηκε η ρωσική επιρροή. Το ρωσικό σχέδιο για την τελική προσάρτηση της Κριμαίας είχε ως προαπαιτούμενο την μετοικεσία των ελληνικών πληθυσμών ώστε να μην αποτελέσουν αντικείμενο εκβιασμού της Ρωσίας από την Πύλη με πιθανές διώξεις και σφαγές. Το 1778 υλοποιήθηκε η μετακίνηση συνολικά 31.385 Χριστιανών, από τους οποίους οι 18.391 ήταν Έλληνες. Οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της Αζοφικής και ιδρύθηκαν αρχικά είκοσι νέα χωριά και η πόλη της Μαριούπολης. Το 1783, πέντε χρόνια μετά την έξοδο των Χριστιανικών πληθυσμών το Χανάτο της Κριμαίας και ολόκληρη η Κριμαϊκή χερσόνησος περιήλθε στη Ρωσική Αυτοκρατορία, η Κριμαία ονομάστηκε Ταυρίδα και ως τοποτηρητής του Τσάρου ορίστηκε ο ελληνικής καταγωγής Κωνσταντίνος.

Βλέπε: Λυγερός, Σ. & Δημόπουλος, Σ., *Γιατί ο Πόλεμος στην Ουκρανία Αλλάζει τον Κόσμο*, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2023, σελ. 232-237

¹⁸² Παπαφλωράτος, Ι., 2003α, σελ. 31-34

¹⁸³ Parmele, Mary Platt, 1899, σελ. 165-166 και Παπαφλωράτος, Ι., 2003β, σελ. 102.

Η μεγάλη σημασία που απέδιδε η Μεγάλη Αικατερίνη και το πολιτικό σύστημα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας για την υλοποίηση του λεγόμενου «ελληνικού σχεδίου» προκύπτει αβίαστα και από μια επιστολή του Βρετανού απεσταλμένου στην αυλή της Μεγάλης Αικατερίνης, ο οποίος ονομάζονταν Harris και αργότερα έλαβε τον τίτλο του Κόμη του Malmesbury, προς την κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας. Ο Harris κατόπιν εντολής της Κυβέρνησής του είχε μεταβεί το 1778, κατά τη διάρκεια της Αμερικανικής Επανάστασης, στη Ρωσία για να διαπραγματευτεί τη σύναψη συμμαχίας επιθετικής και αμυντικής με τη Ρωσική Αυτοκρατορία, με σκοπό να εξασφαλιστεί η ρωσική υποστήριξη έναντι της Γαλλίας, ώστε η Μεγάλη Βρετανία να μπορέσει να αποστείλει επαρκείς δυνάμεις στην Αμερική για την καταστολή της εξέγερσής. Ο Harris δεν πέτυχε την επίτευξη του σκοπού του και τον Ιούνιο του 1779 στην επιστολή του προς τη Βρετανική Κυβέρνηση αναφέρει μεταξύ των άλλων και τα εξής:

«Είμαι πλήρως πεπεισμένος ότι δεν έχουμε τίποτα να περιμένουμε από αυτή την Αυλή για το θέμα της διαπραγμάτευσης...Η παρούσα κυρίαρχη ιδέα είναι η εγκαθίδρυση νέας αυτοκρατορίας στην Ανατολή, στη Αθήνα ή την Κωνσταντινούπολη. Η Αυτοκράτειρα συζήτησε αρκετά μαζί μου τις προηγούμενες ημέρες για τους αρχαίους Έλληνες, την πνευματική τους ανωτερότητα και για τον ίδιο χαρακτήρα που υπάρχει και στους σύγχρονους Έλληνες και για την πιθανότητα να μεγαλοουργήσουν ξανά, αν βοηθηθούν να αποσπαστούν (από την Οθωμανική Αυτοκρατορία)...αν η Μεγαλειότητά του (ο βασιλιάς της Μεγάλης Βρετανίας) βρεθεί στην αδήριτη ανάγκη για βοήθεια από αυτό το μέρος της γης, ο μόνος τρόπος για να την αποκτήσει είναι η ενθάρρυνση αυτής

Μετά το 1796 η ανάδειξη της στρατιωτικής ιδιοφυίας του Ναπολέοντα Βοναπάρτη σήμανε συναγερμό την Ευρώπη και ο γιός της Μεγάλης Αικατερίνης, ο Τσάρος Παύλος (1796-1801), που είχε ανέλθει στο θρόνο μετά το θάνατό της, συμμαχεί με Οθωμανική Αυτοκρατορία και Αυστρία για την αντιμετώπιση της απειλής. Μετά το 1798, συνεπαρμένος από τις επιτυχίες του Ναπολέοντα, αλλάζει στάση θεωρώντας ότι μια Γαλλο-ρωσική προσέγγιση και συμμαχία θα ήταν αμοιβαία επωφελής προς την κατεύθυνση της κοινής δράσης για την εξάλειψη της Βρετανικής παρουσίας στην Ινδία. Όμως τα σχέδια αυτά δεν υλοποιήθηκαν λόγω του θανάτου του Παύλου και της ανόδου στην εξουσία του γιού του Αλέξανδρου Α' (1801-1825).

Ο Αλέξανδρος Α' αρχικά εισήλθε στη συμμαχία για την αντιμετώπιση του Ναπολέοντα, αλλά μετά τους θριάμβους του Ναπολέοντα και την προσωπική του συνάντηση με τον Γάλλο αυτοκράτορα στο Τιλσίτ τον Ιούνιο 1807 συμμάχησε μαζί του. Η κατάσταση μεταβλήθηκε εντελώς τον Ιούλιο 1812 με την εισβολή της Γαλλικής στρατιάς με 680.000 άνδρες, μέσω της Πολωνίας, στα εδάφη της Ευρωπαϊκής Ρωσίας, την κατάληψη της Μόσχας και την τελική συντριβή και εξάλειψη της Γαλλικής στρατιάς.¹⁸⁴ Στο εσωτερικό ο Αλέξανδρος Α' προέβη σε μεταρρυθμίσεις με την κατάργηση πολλών αστικών και κοινωνικών περιορισμών, μεταξύ των οποίων ήταν η κατάργηση της τιμωρίας μέσω βασανιστηρίων και η χειραφέτηση και απελευθέρωση των δουλοπάροικων με τη δυνατότητα απόκτησης γης.

Μετά τη συντριβή του Ναπολέοντα, ακολούθησε το Συνέδριο της Βιέννης και η ίδρυση της Ιεράς Συμμαχίας στο Παρίσι την 26 Σεπτεμβρίου 1815, με πρωτοβουλία του Τσάρου Αλέξανδρου Α', τη σύμπραξη του Βασιλέα της Πρωσίας Φρειδερίκου-Γουλιέλμου Γ' και του Αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκου Β, με

της ρομαντικής ιδέας. Είναι τόσο θερμά στραμμένη σε αυτό (εννοεί τη Μεγάλη Αικατερίνη) που μια τέτοια επιδέξια συμπεριφορά θα μας έδινε πολύ στενή σχέση με αυτή την Αυλή...».

Βλέπε: E. W. Stoughton, *Fallacies about Russia*, The North American Review, Jun., 1880, Vol. 130, No. 238 (Jun., 1880), pp. 523-546, University of Northern Iowa, σελ. 532-533

¹⁸⁴ Parmele, Mary Platt, 1899, σελ. 170-184. Ο θάνατος του Τσάρου Παύλου δεν ήρθε από φυσικά αίτια, αλλά κατόπιν συνωμοσίας, στην οποία δεν είχε λάβει μέρος ο γιός του Αλέξανδρος, για τον εξαναγκασμό του σε παραίτηση. Κατόπιν της άρνησής του να παραιτηθεί, δολοφονήθηκε. Λέγεται ότι ο Ναπολέων εξοργίστηκε για τη ματαίωση των σχεδίων του λόγω της δολοφονίας του Παύλου και καταδεικνύοντας την Αγγλία ως υποκινήτρια της δολοφονίας, δήλωσε ότι: «Εναπόκειται στην ιστορία να ξεκαθαρίσει το μυστικό αυτής της τραγωδίας και να καταδείξει ποια εθνική πολιτική είχε συμφέρον για μια τέτοια καταστροφή».

φαινομενικό σκοπό τη ρύθμιση των υποθέσεων της Ευρώπης στη βάση της Χριστιανικής φιλανθρωπίας.¹⁸⁵ Ο Αλέξανδρος μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους μεταβλήθηκε σε σφοδρό πολέμιο του φιλελευθερισμού και με την ενέργειά του αυτή καθόρισε τη Ρωσική πολιτική στα επόμενα χρόνια, με την αρνητική στάση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας έναντι της Ελληνικής Επανάστασης, μέχρι το 1825. Η Ρωσική πολιτική έναντι του «Ελληνικού ζητήματος» μεταβλήθηκε κατά την διάρκεια της εξουσίας του Τσάρου Νικολάου Α΄ (1825-1855),¹⁸⁶ με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης (1826), της Συνθήκης του Λονδίνου (1827), τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827), την υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης (1829) και του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (1830).

Οι ανταγωνισμοί της Ρωσικής Αυτοκρατορίας με τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος είχαν ως αποτέλεσμα τη Ρωσική ήττα κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856) και την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων (1856), σύμφωνα με την οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις εγγυούνταν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο επιχειρείται από τον Τσάρο Αλέξανδρο Β΄ (1855-1881) - ο οποίος είχε αναλάβει την εξουσία ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη ο Κριμαϊκός Πόλεμος - ο εκσυγχρονισμός του κράτους. Ανακαλείται από τη Σιβηρία μεγάλος αριθμός εξόριστων, γίνεται προσπάθεια μεταρρύθμισης του δικαστικού συστήματος, υιοθετούνται νέοι μέθοδοι και διαδικασίες βασισμένες στην εμπειρία των δυτικών συστημάτων. Ακόμη υιοθετούνται πρακτικές με βάση τις δυτικές επιρροές για τη βελτίωση του βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου του λαού, ενώ το 1861 ο Τσάρος υπέγραψε διάταγμα για τη χειραφέτηση πάνω από 23 εκατομμυρίων δουλοπαροίκων, μια ενέργεια που παρότι προσπάθησαν δεν μπόρεσαν να ολοκληρώσουν οι πρόγονοί του. Το Στέμμα αγόρασε από τους μεγαλοκτηματίες ιδιοκτήτες τη γη μαζί με τους δουλοπάροικους που ήταν συνδεδεμένοι με αυτή και στη συνέχεια παραχώρησε τις εκτάσεις σε αυτούς τους πρώην δουλοπάροικους, με

¹⁸⁵ Shaw, Frances A, 1877, σελ. 91

¹⁸⁶ Ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ ήταν αδελφός του Αλέξανδρου Α΄ και τον διαδέχθηκε στο θρόνο μετά το θάνατό του και την παραίτηση από το δικαίωμα της διαδοχής του μεγαλύτερου αδελφού του Μεγάλου Δούκα Κωνσταντίνου στον οποίο είχε παραχωρηθεί από το 1815 η στρατιωτική διοίκηση της Πολωνίας. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο Μεγάλος Δούκας Κωνσταντίνος ήταν αυτός που η γιαγιά του η Μεγάλη Αικατερίνη προόριζε να καταστήσει αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη, μετά την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

τον όρο ότι για 45 χρόνια θα πλήρωναν στο Στέμμα 6% τόκους επί όλου του ποσού που διατέθηκε για τη συγκεκριμένη έκταση.¹⁸⁷

Τις επόμενες δεκαετίες η Ρωσική Αυτοκρατορία συνέχισε να ασκεί δυναμική πολιτική ισχυροποιώντας τη θέση της στα Βαλκάνια και προωθώντας την ιδεολογία του Πανσλαβισμού. Οι φρικαλεότητες των Οθωμανών το 1876 κατά των Χριστιανικών πληθυσμών της Σερβίας και της Βουλγαρίας, σε συνδυασμό με την ολοένα και αυξανόμενη και μεθοδική Ρωσική παρεμβατική πολιτική στην χερσόνησο του Αίμου, οδήγησαν στην έκρηξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877 – 1878, με τα Ρωσικά στρατεύματα να φθάνουν για άλλη μια φορά στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης. Ακολούθησε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος 1878), που προέβλεπε τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας και η οποία κατόπιν Ρωσικής διπλωματικής ήττας και προς όφελος του Ελληνισμού, αντικαταστάθηκε με νέα συνθήκη που υπογράφηκε κατά το Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου – 13 Ιουλίου 1878).¹⁸⁸

Στα χρόνια που ακολουθούν το Ρωσικό ενδιαφέρον μετατοπίζεται σταδιακά προς την Ασία, όπου υπήρχαν μεγάλες προοπτικές επέκτασης. Καρπός της πολιτικής αυτής ήταν η πολεμική σύγκρουση με την Ιαπωνία (1904 – 1905) που γεννήθηκε από τον ανταγωνισμό των δύο αυτοκρατοριών για κυριαρχία στην Κορέα και τη Μαντζουρία. Η ταπεινωτική και καταστροφική ήττα από τους Ιάπωνες μείωσε δραστικά το διεθνές κύρος και γόητρο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και αναζωπύρωσε την πολιτική δυσαρέσκεια στη χώρα από τις δύσκολες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Αποτέλεσμα ήταν η εκδήλωση απεργιών και διαδηλώσεων σε όλη τη χώρα που οδήγησαν στο ξέσπασμα επανάστασης κατά του Τσάρου Νικολάου Β' τον Ιανουάριο 1905. Η εξέγερση αυτή διήρκησε επί δυόμισι

¹⁸⁷ Parmele, Mary Platt, 1899, σελ. 216-219. Είναι γεγονός ότι τελικά αυτή η χειραφέτηση των δουλοπαροίκων ήταν η γενεσιουργός αιτία των επαναστατικών ρευμάτων του Νιχιλισμού (Μηδενισμού) και του Αναρχισμού. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι απελευθερωμένοι αγρότες για την αποπληρωμή των τόκων προς το κράτος τους έφερε σε δεινή οικονομική θέση επειδή οι κλήροι τους ήταν μικροί και συνήθως η σοδειά δεν επαρκούσε για την επιβίωση και την αποπληρωμή του χρέους. Κάτω από αυτές τις συνθήκες γεννήθηκαν αυτές οι σχολές σκέψης και συστήθηκαν μυστικές οργανώσεις που στρατολογούσαν δυσαρεστημένους και δυστυχισμένους ανθρώπους όλων των τάξεων. Η δολοφονία του Τσάρου Αλεξάνδρου Β' στις 13 Μαρτίου 1881 πιθανότατα οφείλεται σε αυτό.

¹⁸⁸ Παπαφλωράτος, Ι., 2003α, σελ. 40-41 και Παπαφλωράτος, Ι., 2003β, σελ. 106-108

χρόνια και συγκλόνισε τα θεμέλια της Αυτοκρατορίας των Ρωμανόφ, αποτελώντας στην ουσία το προοίμιο των επαναστάσεων του 1917.¹⁸⁹

Στις 28 Ιουνίου 1914 η δολοφονία του διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκου-Φερδινάνδου στο Σεράγεβο από Σέρβους τρομοκράτες προκαλεί την κήρυξη πολέμου της Αυστροουγγαρίας κατά της Σερβίας και την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με τη Ρωσική Αυτοκρατορία στο πλευρό της Σερβίας και των συμμαχικών δυνάμεων Γαλλίας και Μεγάλης Βρετανίας. Οι στρατιωτικές αποτυχίες και οι απώλειες των Ρωσικών δυνάμεων επέφεραν την ανταρσία στο στράτευμα και απεργίες, ταραχές και διαδηλώσεις στην Πετρούπολη το Φεβρουάριο 1917, με αποτέλεσμα την παραίτηση του Τσάρου Νικολάου Β' την 2α Μαρτίου 1917 που σήμανε το τέλος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και της δυναστείας των Ρωμανόφ. Σχηματίστηκε προσωρινή ρεπουμπλικανική κυβέρνηση υπό τον Αλεξάντερ Κερένσκι, ενώ τον Οκτώβριο του ιδίου έτους ξέσπασε η Οκτωβριανή Επανάσταση που οδήγησε τελικά τους Μπολσεβίκους στην εξουσία, την εκτέλεση του Τσάρου Νικολάου Β' και της οικογένειάς του, την έξοδο της Ρωσίας από την Αντάντ και την ανακωχή με τους Γερμανούς το Δεκέμβριο 1917, την υπογραφή της Συνθήκης Μπρεστ-Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918) με τις Κεντρικές Δυνάμεις και την ίδρυση της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ).¹⁹⁰

3.6 Βρετανική Αυτοκρατορία

Η μεγαλύτερη σε μέγεθος αυτοκρατορία της παγκόσμιας ιστορίας είναι η Βρετανική.¹⁹¹ Στο απόγειό της μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, κάλυπτε το ένα τέταρτο της συνολικής έκτασης του εδάφους της γης, περιελάμβανε το ένα τέταρτο περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, και κυριαρχούσε σχεδόν σε όλους τους ωκεανούς.¹⁹² Η Βρετανική αυτοκρατορία ήταν υπερπόντια με κτήσεις, αποικίες, προτεκτοράτα, «σφαίρες επιρροής», εντολές, εμπορευματικούς σταθμούς, στρατιωτικές βάσεις και φρουρές σε όλες σχεδόν τις

¹⁸⁹ Παπαφλωράτος, Ι., 2003β, σελ. 106 και <https://cognoscoteam.gr/archives/14650> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 10 Μαρτίου 2024)

¹⁹⁰ Παπαφλωράτος, Ι., 2003α, σελ. 42-43

¹⁹¹ Όπως αβίαστα προκύπτει από τον Πίνακα 3 στο Taagepera (1978a), σελ. 126

¹⁹² Ferguson, N., *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*, Basic Books, New York, 2004, σελ. 7

ηπείρους. Σύμφωνα με τον Kumar είναι άξιο απορίας και θαυμασμού ίσως το γεγονός της δημιουργίας και διατήρησης αυτής της τόσο ετερογενούς αυτοκρατορίας.¹⁹³ Πραγματικά, αυτό που διακρίνει τις υπερπόντιες αυτοκρατορίες από τις χερσαίες είναι ότι ιστορικά οι υπερπόντιες ήταν οι μεγαλύτερες παγκοσμίως, καθώς και το γεγονός ότι η μεγάλη απόσταση της περιφέρειας από τη μητρόπολη συνεπάγεται χαλαρότερες σχέσεις μεταξύ της κυρίαρχης εθνότητας και των λοιπών, σε αντίθεση με τις χερσαίες αυτοκρατορίες.

Η έναρξη δημιουργίας της Βρετανικής αυτοκρατορίας σημειώνεται στα τέλη του 16^{ου} και αρχές του 17^{ου} αιώνα με την ίδρυση από την Αγγλία υπερπόντιων αποικιών και εμπορευματικών σταθμών. Η ένωση της Αγγλίας και Ουαλίας με τη Σκωτία το 1707 συνέβαλε καθοριστικά στην αλματώδη ανάπτυξη της αυτοκρατορίας τους επόμενους δύο αιώνες. Μετά την ένωση απαιτούνταν πλέον λιγότεροι ανθρώπινοι και οικονομικοί πόροι για την προστασία της Βρετανίας από εισβολή, ενώ έγινε ευρεία εκμετάλλευση των δρύινων δασών για την κατασκευή πλοίων και την αύξηση της θαλάσσιας ισχύος και της δυνατότητας ελέγχου των οδών ναυσιπλοΐας.¹⁹⁴

Η αύξηση της ναυτικής ισχύος οδηγούσε στην απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου, στην αύξηση της πολιτικής ισχύος και επιρροής του κράτους, στη συνεχή επιδίωξη εγκαθίδρυσης μονοπωλίων και στην αύξηση του πλούτου, που μεταφραζόταν πάλι στην περαιτέρω αύξηση της στρατιωτικής και πολιτικής ισχύος σχηματίζοντας έναν ενάρετο κύκλο. Στην προσπάθειά της για την εξασφάλιση της Βρετανικής κυριαρχίας στο παγκόσμιο εμπόριο, μέσω του ελέγχου όλων των θαλάσσιων δρόμων και της εξασφάλισης μονοπωλίων, καταπίεσε και εκμεταλλεύτηκε σε μεγάλο βαθμό τις αποικίες της με την απομύζηση των πρώτων υλών τους, την επιβολή μέτρων που απαγόρευαν την τοπική παραγωγή και την υποχρεωτική προμήθεια των αποικιών με Βρετανικά προϊόντα μεταποίησης. Έτσι οι αποικίες προμήθευαν στη Μεγάλη Βρετανία τις πρώτες ύλες που χρειαζόταν για τη λειτουργία της βιομηχανίας τους σε φτηνές τιμές και αγόραζαν ακριβά τα Βρετανικά εμπορεύματα.

¹⁹³ Kumar, Krishan, *Visions of Empire: How Five Imperial Regimes Shaped the World*, Princeton University Press, New Jersey, 2017, Κεφάλαιο 6 σελ. 317

¹⁹⁴ Marshall, Tim, *Η Δύναμη της Γεωγραφίας*, Μετάφραση Δρ. Σπυρίδων Κατσούλας, Εκδόσεις Διόπτρα, Αθήνα, 2021, σελ. 158

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η ενοποίηση της Γερμανίας και η ανάπτυξή της, όπως και των Ηνωμένων Πολιτειών, περιόρισαν σε σημαντικό βαθμό την οικονομική κυριαρχία της Βρετανικής αυτοκρατορίας, ενώ ο οικονομικός και στρατιωτικός ανταγωνισμός με τη Γερμανία αποτέλεσε αιτία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου, ο οποίος επέφερε μεγάλη οικονομική επιβάρυνση στην αυτοκρατορία παρά τα εδαφικά κέρδη, το Λονδίνο αντιλαμβάνεται ότι η Βρετανική ισχύς είναι σε παρακμή και συνειδητοποιεί ότι η Βρετανία δεν θα μπορούσε ή δεν θα έπρεπε να επιχειρήσει να αντισταθεί στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που εκδηλώνονται όλο και πιο έντονα στις αποικίες της. Η πολιτική που ακολουθείται είναι η αποφυγή ανοικτής αντιπαράθεσης με τα κινήματα σε Ινδία, Ιρλανδία, Αίγυπτο και στις κτήσεις της Αφρικής με την έγκαιρη παραχώρηση αυτοδιοίκησης ή ανεξαρτησίας σε δόσεις.¹⁹⁵ Όπως προφητικά σημειώνει το 1866 ο Αμερικανός Charles Brandon Boynton, οι αποικίες μπορεί να προσδίδουν ισχύ στη Μεγάλη Βρετανία, όμως δεν είναι μακρινός ο χρόνος που η Μεγάλη Βρετανία θα χάσει τον έλεγχο των μεγάλων αποικιών της και τότε θα πρέπει να βασίζει την ισχύ της μόνο στους πόρους της επικράτειάς της, ανταγωνιζόμενη με τα λοιπά κράτη για το εμπόριο με τις σημερινές της αποικίες. Ο Αιδεσιμότατος Boynton, λαμβάνοντας ως βάση το μέγεθος της επικράτειά της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία ήταν μικρότερη από το Τέξας των Ηνωμένων Πολιτειών, θεωρούσε ότι είχε ήδη φθάσει ή και ξεπεράσει, κατά τη δεκαετία του 1860, τα όρια της ανάπτυξής της, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι το ένα τρίτο του πληθυσμού της συντηρούνταν από τις αποικίες της. Η δυνατότητα διατήρησης της θέσης της στον κόσμο και ακόμα περισσότερο της συντήρησης του πληθυσμού της ήταν εξαρτημένη από την ικανότητά της να προμηθεύει την παγκόσμια αγορά με τα υφάσματά της και τα λοιπά προϊόντα της, με την προϋπόθεση ότι μελλοντικά δεν θα εμφανιστούν άλλα κράτη που να την ανταγωνιστούν σθεναρά σε αυτόν τον τομέα.¹⁹⁶

Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Βρετανικές αποικίες στη νοτιοανατολική Ασία καταλήφθηκαν από την Ιαπωνία, γεγονός που έπληξε το γόητρο της

¹⁹⁵ Darwin, J., *The Fear of Falling: British Politics and Imperial Decline Since 1900*, Transactions of the Royal Historical Society, Vol. 36 (1986), pp. 27-43, Cambridge University Press on behalf of the Royal Historical Society, σελ. 28

¹⁹⁶ Rev. C.B. Boynton D.D., *The Four Great Powers: England, France, Russia and America; Their Policy, Resources, and Probable Future*, C.F. Vent & Co., Cincinnati, Chicago, & St Louis, 1866, σελ. 355-356

αυτοκρατορίας. Μετά το τέλος του πολέμου οι εγγενείς αδυναμίες της αυτοκρατορίας και η έξαρση των αποικιακών απελευθερωτικών κινήσεων συνέβαλαν στη συνέχιση της διαδικασίας συρρίκνωσης με την παραχώρηση ανεξαρτησίας στην Ινδία. Η συρρίκνωση επιταχύνθηκε μετά την ταπείνωση του Σουέζ και μέχρι τα μέσα του 1960 η Βρετανική Αυτοκρατορία αποχωρίστηκε πολλές από τις αποικίες της. Σε αντίθεση με άλλες αποικιακές δυνάμεις, η συρρίκνωση της Βρετανικής αυτοκρατορίας δεν ήταν τόσο βίαιη, ούτε δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στους πολιτικούς θεσμούς και το κατεστημένο της χώρας.¹⁹⁷ Είναι γεγονός ότι η εμπλοκή της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους αποτέλεσε τον καταλύτη της κατάρρευσης. Ο Hal Brands αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αλλά αν ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος άρχισε τη Βρετανική εξάντληση, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος την ολοκλήρωσε».¹⁹⁸

Πολλοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η αποαποικιοποίηση δεν σήμανε το θάνατο της Βρετανικής αυτοκρατορίας, αλλά τη συνέχισή της με άλλα μέσα (για παράδειγμα με την Κοινοπολιτεία). Οι πιέσεις της μεταπολεμικής περιόδου στη χώρα από την οικονομική εξάντληση, την πολεμική κούραση, από τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί στις αποικίες κατά τον πόλεμο, καθώς και από την πολιτική των ΗΠΑ, ανάγκασαν τη Βρετανία να παραιτηθεί πιο γρήγορα και πιο βελούδινα από ότι θα φανταζόταν κανείς από τις αξιώσεις της σχετικά με την αυτοκρατορία της. Όμως η Βρετανία επιδίωξε και πέτυχε να διατηρήσει τουλάχιστον τον αυτοκρατορικό της ρόλο και τη θέση της ως μεγάλη δύναμη του διεθνούς συστήματος, με την υποστήριξη των συμμάχων της και την συνέχιση της επιρροής της στις πρώην αποικίες της, αποδεχόμενη τη νέα της θέση και ερχόμενη πιο κοντά στην Ευρώπη.¹⁹⁹

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η Βρετανική στρατηγική δεν διαφοροποιήθηκε ιδιαίτερα, συνεχίζοντας να θεωρεί ως ζωτικό συμφέρον της τη διατήρηση της «ειδικής σχέσης» με τις Ηνωμένες Πολιτείες και κατ' επέκταση την επιβίωση της Ατλαντικής Συμμαχίας. Για το λόγο αυτό όλες οι εξελίξεις σε

¹⁹⁷ Darwin, J., 1986, σελ. 28-29

¹⁹⁸ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι: “*But if World War I had initiated British exhaustion, World War II completed it.*”

Βλέπε: Brands, H., *The Eurasian Century: Hot Wars, Cold Wars and the Making of the Modern World*, W.W. Norton & Company, New York, 2025, σελ. 139 από 348 (e-pub)

¹⁹⁹ Kumar, Krishan (2017), Κεφ.. 6, σελ. 373-376

Ευρωπαϊκό επίπεδο θεωρούνται αποδεκτές από το Ηνωμένο Βασίλειο, εφόσον δεν αποδυναμώνουν ή δεν υποσκάπτουν την Ατλαντική Συμμαχία. Άλλωστε το Ηνωμένο Βασίλειο αποτέλεσε τον πιο ένθερμο υποστηρικτή της πολιτικής επεμβάσεων των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τη δεκαετία του 1990, τόσο με την κοινή επέμβαση ΗΠΑ – Βρετανίας στο Ιράκ το 1998, όσο και το 1999 στη Σερβία. Το ίδιο ισχύει και σήμερα με την ανάδειξη του Ηνωμένου Βασιλείου στον μεγαλύτερο και πιο φανατικό υποστηρικτή της ανάγκης συνέχισης του πολέμου στην Ουκρανία και της με οποιονδήποτε τρόπο πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής απομόνωσης, ήττας, ταπείνωσης και διαμελισμού ακόμη της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Η εκλογή και η ανάληψη της εξουσίας τον Ιανουάριο 2025 από την κυβέρνηση Donald Trump έχει επιφέρει μια διαφοροποίηση στις σχέσεις Ηνωμένου Βασιλείου και Ηνωμένων Πολιτειών. Η Βρετανική απομάκρυνση και αποστασιοποίηση από την πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και η προσέγγιση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, με κύριο ζητούμενο την εφαρμογή αυτόνομης πολιτικής έναντι της Ρωσικής Ομοσπονδίας και του Ουκρανικού προβλήματος, μένει να φανεί μελλοντικά αν θα είναι πραγματική και μόνιμη ή επιφανειακή και παροδική.

3.7 Αμερικανική «Αυτοκρατορία»

Η έννοια της Αμερικανικής «Αυτοκρατορίας» δεν αναφέρεται σε μια κλασική μορφή των αυτοκρατοριών. Έχει αποτελέσει αντικείμενο πολιτικής, οικονομικής, κοινωνιολογικής και ιστορικής συζήτησης επί δεκαετίες, η οποία αναζωπυρώθηκε στις αρχές του 21^{ου} αιώνα με τον πόλεμο στο Ιράκ.²⁰⁰ Η έννοια αυτή περιγράφει την πολιτική, στρατιωτική και οικονομική επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών στην υφήλιο, από τον 19^ο αιώνα μέχρι και σήμερα. Αυτή η επιρροή ουσιαστικά δεν αφορά στην κατοχή και στον άμεσο έλεγχο εδαφών με τον παραδοσιακό τρόπο. Αφορά στην έμμεση άσκηση εξουσίας μέσω οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών μηχανισμών. Για το λόγο αυτό έχει συχνά αποδοθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες ο χαρακτηρισμός «νεο-αυτοκρατορία» ή «άτυπη αυτοκρατορία»²⁰¹. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Αμερικανικού έθνους, που αφορά στην αίσθηση της μοναδικότητας και της εξαιρετικότητάς του είναι απόλυτα συμβατό με τον τύπο της

²⁰⁰ Lake, D., *The New American Empire?*, International Studies Perspectives, August 2008, Vol. 9, No. 3 (August 2008), pp. 281-289, Oxford University Press, σελ. 281

²⁰¹ Immerwahr, D., *The Greater United States*, Diplomatic History, June 2016, Vol. 40, No 3 (June 2016), pp. 373-391, Oxford University Press, σελ. 375

Αμερικανικής αυτοκρατορίας που δεν μοιάζει με καμία άλλη. Στη σύγχρονη εποχή – και ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο - η Αμερικανική αυτοκρατορική προσέγγιση αποφεύγει την άμεση κυριαρχία σε υποτελείς λαούς, προτιμώντας την πρόσβαση και την επιρροή έναντι της ιδιοκτησίας – την αποπλάνηση έναντι του εξαναγκασμού.²⁰²

Η Αμερικανική Επανάσταση ή αλλιώς ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας αποτελεί το ορόσημο της ίδρυσης του Αμερικανικού κράτους και της δημιουργίας του Αμερικανικού έθνους. Η εξέγερση των αποικιών κατά της μητρόπολης – της Βρετανικής Αυτοκρατορίας - είχε ως αποτέλεσμα τη Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας στις 4 Ιουλίου 1776 από τις 13 πολιτείες. Η δημιουργία ενός δημοκρατικού πολιτικού καθεστώτος σε κάθε Πολιτεία ακολουθήθηκε τα επόμενα χρόνια από την καθιέρωση ενός Ομοσπονδιακού συστήματος για την κατανομή της εξουσίας μεταξύ των Πολιτειών και του κράτους. Κατά τον Jack Greene η Αμερικανική Επανάσταση αποτέλεσε το πρώτο βήμα στην ημιτελή ακόμη διαδικασία διάλυσης των αυτοκρατορικών δομών που είχαν δημιουργηθεί κατά την πρώιμη σύγχρονη εποχή για να φέρουν τις νέες περιοχές του πλανήτη σε πολιτική, οικονομική και πολιτιστική σύνδεση με τα Ευρωπαϊκά κράτη.²⁰³ Πράγματι, η ίδρυση των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής αποτέλεσε την πρώτη περίπτωση ανεξαρτητοποίησης αποικίας. Ακολούθησαν και άλλες ανεξαρτητοποιήσεις περί τα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα, με το κύριο κύμα της αποαποικιοποίησης να επέρχεται μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τη δεκαετία του 1970.

Η υπογραφή της Συνθήκης του Παρισιού την 3η Σεπτεμβρίου 1783 από αντιπροσωπείες των Ηνωμένων Πολιτειών και της Μεγάλης Βρετανίας τερμάτισε επισήμως τον πόλεμο της Αμερικανικής Επανάστασης και αναγνώρισε την Αμερικανική ανεξαρτησία.²⁰⁴ Ακολούθησε η επικύρωση της Συνθήκης του Παρισιού από το Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών έξι εβδομάδες αργότερα, την 14η Ιανουαρίου 1784, στο Maryland. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Συνθήκης του

²⁰² Bacevich, A., *New Rome, New Jerusalem*, The Wilson Quarterly (1976-), Vol. 26, No. 3 (Summer, 2002), pp. 50-58, Wilson Quarterly, σελ. 50

²⁰³ Greene, J., *The American Revolution*, The American Historical Review, Feb., 2000, Vol. 105, No. 1 (Feb., 2000), pp. 93-102, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association

²⁰⁴ U.S. Department of State Archive, *Treaty of Paris, 1783*, στην ιστοσελίδα <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/ar/14313.htm> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

Παρισιού η επικύρωση έπρεπε να γίνει εντός εξαμήνου από την υπογραφή της.²⁰⁵ Η ψήφιση του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών την 17η Σεπτεμβρίου 1787 σηματοδότησε την έναρξη της πολιτικής και νομικής ζωής του νέου κράτους. Το Σύνταγμα προβλέπει Ομοσπονδιακό κράτος με Προεδρικό σύστημα και διάκριση των εξουσιών (εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική). Πρώτος Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών εκλέχθηκε ο George Washington, που ανέλαβε καθήκοντα την 30η Απριλίου 1789, υπηρετώντας δύο θητείες (1789-1792 και 1793-1797).²⁰⁶

Ο τρόπος δημιουργίας του νέου δημοκρατικού κράτους – μέσω της Αμερικανικής επανάστασης ενάντια στη Βρετανική μοναρχία – έχει καθιερώσει την αντίληψη της *Αμερικανικής Εξαιρετικότητας* (American Exceptionalism).²⁰⁷ Αυτή η αντίληψη θεωρεί ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι μια μοναδική και ηθικά ανώτερη χώρα για ιστορικούς, ιδεολογικούς, ακόμη και θρησκευτικούς λόγους. Η χώρα ιδρύθηκε αποκλειστικά με βάση τα δημοκρατικά ιδεώδη, με τις αρχές της διακυβέρνησής της να βασίζονται στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και στο Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι Αμερικανικές αξίες, το πολιτικό σύστημα και η ιστορία της χώρας είναι μοναδικά και αξίζουν παγκόσμιου θαυμασμού. Οι υποστηρικτές της Αμερικανικής Εξαιρετικότητας θεωρούν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι υποχρεωμένες να διαδραματίσουν ένα ιδιαίτερο ρόλο στην παγκόσμια πολιτική, καθώς επίσης και να διαδώσουν σε όλο τον κόσμο τα Αμερικανικά ιδεώδη και τον τρόπο ζωής.²⁰⁸ Η σημαντικότερη έννοια της Αμερικανικής Εξαιρετικότητας είναι η ιδέα της αποστολής του Αμερικανικού έθνους, μιας θρησκευτικά εμπνευσμένης αποστολής για την προώθηση της ελευθερίας ή της φιλελεύθερης δημοκρατίας στον κόσμο. Αυτή η αντίληψη της Εξαιρετικότητας εκτείνεται από την πουριτανική σκέψη του 17^{ου} αιώνα, την Αμερικανική Επανάσταση και το δόγμα του *Προφανούς ή Έκδηλου Πεπρωμένου* (Manifest Destiny) στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στον Αμερικανικό ιμπεριαλισμό των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, στον

²⁰⁵ Maryland State Archives, *Proclaiming Peace, January 14, 1784: Ratification of the Treaty of Paris*, στην ιστοσελίδα <https://msa.maryland.gov/msa/educ/exhibits/treaty/treaty.html> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

²⁰⁶ Mount Vernon, *George Washington*, στην ιστοσελίδα <https://www.mountvernon.org/george-washington> (Πρόσβαση 15 Φεβρουαρίου 2025)

²⁰⁷ Mack, Burton, *A Brief History of American Exceptionalism*, Yale University Press, February 28, 2017, στην ιστοσελίδα <https://yalebooks.yale.edu/2017/02/28/a-brief-history-of-american-exceptionalism/> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

²⁰⁸ Walt, S., *The Myth of American Exceptionalism*, Foreign Policy, October 11, 2011, στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/the-myth-of-american-exceptionalism/>

Βλέπε ακόμη: Britannica, *American Exceptionalism*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/topic/American-exceptionalism> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

Ιδεαλισμό του Woodrow Wilson, στον αντικομμουνισμό του Ψυχρού Πολέμου, καταλήγοντας στη μονομέρεια του George W. Bush.²⁰⁹

Στην πραγματικότητα η αντίληψη της Αμερικανικής Εξαιρετικότητας υποκρύπτει την Αμερικανική επεκτατικότητα, ή αλλιώς τον Αμερικανικό ιμπεριαλισμό. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι από τη φύση τους και από την ίδρυσή τους αναθεωρητικό κράτος, με την ίδια έννοια και λογική όπως η αρχαία Αθηναϊκή Δημοκρατία ή ακόμη και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η Αμερικανική Εξαιρετικότητα αποτέλεσε το υπόβαθρο του *Έκδηλου Πεπρωμένου*, μιας ιδεολογίας του 19^{ου} αιώνα που δικαιολογούσε την εδαφική επέκταση των Ηνωμένων Πολιτειών σε όλη τη Βόρεια Αμερική και στη συνέχεια και σε άλλα μέρη. Βασιζόμενη στην Αμερικανική Εξαιρετικότητα, τη θεία καθοδήγηση και την ανάγκη της οικονομικής και πολιτικής επέκτασης για την εξασφάλιση της ευημερίας του Αμερικανικού έθνους, η ιδεολογία αυτή οδήγησε στην εδαφική επέκταση, είτε ειρηνικά, είτε μέσω πολέμων και εξαγορών, με σημαντικές συνέπειες για τους αυτόχθονες πληθυσμούς και τις γειτονικές χώρες.²¹⁰ Κατά τον James Ceaser η πρώτη κρίσιμη στιγμή που η ιδέα της αποστολής του Αμερικανικού έθνους επηρέασε τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής ήταν στον 19^ο αιώνα κατά την περίοδο του *Έκδηλου Πεπρωμένου*. Η ιδεολογία αυτή, που στόχευε στη διάδοση της προόδου μέσω της επέκτασης, υποστηρίχθηκε από μια ομάδα διανοούμενων και πολιτικών ηγετών κυρίως του Δημοκρατικού Κόμματος.²¹¹ Ο όρος *Έκδηλο Πεπρωμένο* χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε γραπτό κείμενο από τον John L. O'Sullivan, εκδότη των εντύπων *Democratic Review* και *New York Morning News*, σε εκδοτικό άρθρο του τεύχους Ιουλίου – Αυγούστου 1845 του περιοδικού *Democratic Review*. Στο κείμενο ο συγγραφέας επέκρινε τη στάση εκείνων που ήταν αντίθετοι στην προσάρτηση του Texas, προτρέποντας σε εθνική ενότητα για την εκπλήρωση του Έκδηλου Πεπρωμένου για την εξάπλωση στην ήπειρο που παραχωρήθηκε στους Αμερικανούς από τη Θεία Πρόνοια για την ελεύθερη ανάπτυξη του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού. Η συγκεκριμένη φράση επαναλήφθηκε στο *Morning*

²⁰⁹ Ceaser, J. W., *The Origins and Character of American Exceptionalism*, American Political Thought, Vol. 1, No. 1 (Spring 2012), pp. 3-28, The University of Chicago Press in association with the Notre Dame Program in Constitutional Studies and the The Jack Miller Center, σελ. 10

²¹⁰ History, *Manifest Destiny*, November 15, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/19th-century/manifest-destiny>. Επίσης βλέπε: Britannica, *Where did the Term Manifest Destiny Come From?*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/video/origins-Manifest-Destiny/-258156> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

²¹¹ Ceaser, J. W., 2012, σελ. 16

News της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1845 με αφορμή την Αμερικανική επιδίωξη προσάρτησης της περιοχής του Oregon.²¹²

Η Αμερικανική επέκταση πραγματοποιήθηκε σε τρία διαφορετικά επίπεδα ή μορφές. Προς δυσμάς εντός της βορειοαμερικανικής ηπείρου, σε υπερπόντια εδάφη και με την ίδρυση ξένων στρατιωτικών βάσεων. Αυτές οι τρεις μορφές επέκτασης συνδυάστηκαν σε αλληλοκαλυπτόμενες, αλλά χρονολογικά διακριτές περιόδους.²¹³ Ο κύκλος της Αμερικανικής επέκτασης άνοιξε την 1^η Μαρτίου 1784, μόλις ενάμιση μήνα μετά την επικύρωση της Συνθήκης του Παρισιού για την ανεξαρτησία των Ηνωμένων Πολιτειών, με την υποβολή των αξιώσεων της Πολιτείας της Virginia στην Ομοσπονδιακή κυβέρνηση για την περιοχή βόρεια του ποταμού Ohio. Από τότε οι Ηνωμένες Πολιτείες μεταβλήθηκαν σε ένα αμάλγαμα από Πολιτείες και περιοχές (states and territories). Οι αξιώσεις σε περιοχές στα δυτικά συνεχίστηκαν και οι παλαιότερες περιοχές (territories) μετατρέπονταν σταδιακά σε Πολιτείες, ενώ νέες προσαρτήσεις προσέθεταν καινούργιες περιοχές στο κράτος.²¹⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μανούσος Μαραγκουδάκης, τα πρώτα είκοσι μετεπαναστατικά χρόνια οι Αμερικανοί έποικοι οικειοποιήθηκαν περισσότερη παρθένα γη από ότι οι πρόγονοί τους από τις απαρχές της αποίκησης της Αμερικής. Μέχρι το 1790 επαρχίες που πριν την Επανάσταση ήταν σχεδόν ακατοίκητες συγκέντρωναν το ένα τρίτο του εθνικού πληθυσμού. Δέκα χρόνια αργότερα, το 40% του πληθυσμού ζούσε στις δυτικές παρυφές της χώρας.²¹⁵ Σημαντικά ορόσημα της Αμερικανικής επέκτασης αποτέλεσαν η αγορά της Louisiana το 1803 από τη Γαλλία, που διπλασίασε σχεδόν το μέγεθος των Ηνωμένων Πολιτειών και η απόκτηση, μέσω αγοράς από την Ισπανία, της περιοχής της Florida το 1819, η οποία έγινε η 27^η Πολιτεία στις 3 Μαρτίου 1845. Ακολούθησε η προσάρτηση του Texas το 1845 και το επόμενο έτος η απόκτηση της περιοχής του Oregon με την υπογραφή συνθήκης με τη Μεγάλη Βρετανία.²¹⁶ Με τη Συνθήκη της Guadalupe Hidalgo που υπογράφηκε μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Μεξικού στις 2 Φεβρουαρίου 1848, μετά τη λήξη του πολέμου μεταξύ των δύο κρατών (1846 – 1848), το ηττημένο

²¹² Pratt, J. W., *The Origin of "Manifest Destiny"*, The American Historical Review, Vol. 32, No. 4 (Jul., 1927), pp. 795-798, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, σελ. 798

²¹³ Immerwahr, D., 2016, σελ. 383

²¹⁴ Όπως παραπάνω, σελ. 383-384

²¹⁵ Μαραγκουδάκης, Μ., *Αμερικανικός Φονταμενταλισμός*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2010, σελ. 229

²¹⁶ History, *Manifest Destiny*, November 15, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/19th-century/manifest-destiny> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

Μεξικό παραχώρησε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 55% της επικράτειάς του. Με την προσάρτηση περισσότερων από 525.000 τετραγωνικών μιλίων εδάφους οι Ηνωμένες Πολιτείες επέκτειναν την επικράτειά τους μέχρι τον Ειρηνικό Ωκεανό με την απόκτηση των εδαφών των σημερινών Πολιτειών California, Nevada, Utah, New Mexico, το μεγαλύτερο μέρος των σημερινών Arizona και Colorado, και τμήματα των Oklahoma, Kansas και Wyoming. Επίσης, με τη συνθήκη αυτή το Μεξικό παραιτήθηκε από όλες τις αξιώσεις του στο Texas και αναγνώρισε τον ποταμό Rio Grande ως το νότιο όριο των Ηνωμένων Πολιτειών.²¹⁷ Λίγα χρόνια αργότερα ακολούθησε η αγορά από το Μεξικό (Gadsden Purchase) μιας περιοχής συνολικής έκτασης 30.000 τετραγωνικών μιλίων που περιλάμβανε τη σημερινή νότια Arizona και το νοτιοδυτικό New Mexico.²¹⁸ Τέλος, η αγορά της Alaska από τη Ρωσική Αυτοκρατορία, το 1867, σηματοδότησε την ολοκλήρωση της Αμερικανικής επέκτασης στην Βόρειο Αμερική και αποτέλεσε σημαντικό βήμα για την ανάδειξη των Ηνωμένων Πολιτειών ως μεγάλης δύναμης στην περιοχή Ειρηνικού - Ασίας.²¹⁹

Πριν ακόμη ολοκληρωθεί η επέκταση στη βορειοαμερικανική ήπειρο, οι Ηνωμένες Πολιτείες προχώρησαν στο δεύτερο επίπεδο επέκτασης με την απόκτηση υπερπόντιων εδαφών. Από το 1857 με ψήφισμα (Guano Act, 1856) προχώρησαν στην προσάρτηση ορισμένων ακατοίκητων κυρίως νησίδων στον Ειρηνικό Ωκεανό. Μέχρι το 1903 οι Ηνωμένες Πολιτείες απέκτησαν 94 τέτοιες νησίδες στον Ειρηνικό και την Καραϊβική. Ταυτόχρονα, το 1898-1899 αποκτήθηκαν οι Philippines, Guam, Puerto Rico, Hawaii και American Samoa, ενώ το 1903 πέρασε στην κυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών το κανάλι του Παναμά (Panama Canal Zone) και το Guantanamo, με υπογραφή αντίστοιχων συνθηκών με Παναμά και Κούβα. Ακολούθησαν τα Virgin Islands το 1917 και το 1947 αποκτήθηκαν τα νησιά της Trust Territory των Νήσων του Ειρηνικού (Marina Islands, Caroline Islands, Marshall Islands).²²⁰ Χαρακτηριστικό του μεγέθους των υπερπόντιων κτήσεων και των

²¹⁷ National Archives, *Treaty of Guadalupe Hidalgo (1848)*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.archives.gov/milestone-documents/treaty-of-guadalupe-hidalgo> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

²¹⁸ Office of the Historian, *Gadsden Purchase, 1853-1854*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/milestones/1830-1860/gadsden-purchase> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

²¹⁹ Office of the Historian, *Purchase of Alaska, 1867*, στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/alaska-purchase> (Πρόσβαση 16 Φεβρουαρίου 2025)

²²⁰ Immerwahr, D., 2016, σελ. 385-386. Οι UN Trust Territories αποτέλεσαν κληρονομιά των *Εντολών (Mandates)* της League of Nations. Μετά την κατάργηση της League of Nations το 1946 διοικούσαν μέσω του UN Trusteeship Council. Βλέπε: United Nations, *UN Trusteeship Council Documentation*, στην ιστοσελίδα <https://research.un.org/en/docs/tc/territories> (Τελευταία πρόσβαση 17 Φεβρουαρίου 2025)

κατεχομένων ζωνών από τις Ηνωμένες Πολιτείες με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, είναι ότι η πλειοψηφία (51%) του πληθυσμού ζούσε εκτός της ηπειρωτικής χώρας (continental United States). Ωστόσο, είναι γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αρκετά γρήγορα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αποποιοήθηκαν από την κυριότητα πολλών υπερπόντιων εδαφών, όπως για παράδειγμα η απόδοση της ανεξαρτησίας των Φιλιππίνων το 1946. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε εκτός της ηπειρωτικής χώρας μειώθηκε από το 51% στο 2% περίπου και από τότε κυμαίνεται σε αυτό το επίπεδο.²²¹

Όσον αφορά στο τρίτο επίπεδο της Αμερικανικής επέκτασης, τις υπερπόντιες στρατιωτικές βάσεις, το 1945 οι Ηνωμένες Πολιτείες κατείχαν 30.000 περίπου στρατιωτικές εγκαταστάσεις σε 2.000 περιοχές βάσεων. Παρά το γεγονός ότι αρκετά γρήγορα οι Ηνωμένες Πολιτείες παραχώρησαν ανεξαρτησία σε μεγάλο αριθμό υπερπόντιων κτήσεων, συνέχισαν να εδραιώνουν τη νέα μορφή υπερπόντιας παρουσία τους – τις στρατιωτικές βάσεις. Συνέχισαν και εντατικοποίησαν την παρουσία τους σε όλο τον κόσμο, μέσω νομικών συμφωνιών με τα φιλοξενούντα κράτη. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι Ηνωμένες Πολιτείες μεταμορφώθηκαν από την αυτοκρατορία του 19^{ου} αιώνα που μεγεθύνονταν μέσω προσαρτήσεων εδαφών, σε μια αυτοκρατορία αποτελούμενη κυρίως από υπερπόντιες βάσεις, που εξυπηρετούν στόχους οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτισμικής φύσης παρεμβάσεων.²²² Ταυτόχρονα, οι Ηνωμένες Πολιτείες για τους δικούς τους λόγους – κυρίως γεωπολιτικούς – και επικαλούμενες το πλαίσιο της δημιουργίας τους – μέσω της χειραφέτησής τους από τον Αγγλικό αποικιακό ζυγό – ευνόησαν και επεδίωξαν τη μεγέθυνση του κύματος αποαποικιοποίησης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ο κύριος σκοπός της παρουσίας των Αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων σε όλο τον κόσμο και ιδιαίτερα στην Ευρώπη ήταν η άμυνα έναντι της Σοβιετικής και της Κομμουνιστικής απειλής. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή η διευρυμένη στρατιωτική παρουσία εξυπηρετεί την εγκαθίδρυση και διατήρηση της Αμερικανικής ηγεμονίας. Σύμφωνα με τον Bacevich, μέσω του NATO οι Ηνωμένες Πολιτείες παραμένουν η κυρίαρχη δύναμη στην Ευρώπη, με τη μόνιμη

²²¹ Immerwahr, D., 2016, σελ. 388-389

²²² Όπως παραπάνω. Σελ. 389-390

παρουσία περισσότερων από 100.000 στρατιωτικού προσωπικού στον Ειρηνικό κυριαρχούν στην ανατολική Ασία και με τις διάφορες στρατιωτικές βάσεις που εγκαθιδρύθηκαν μετά τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο διαδραματίζουν το ρόλο του εγγυητή της σταθερότητας σε αυτή την περιοχή.²²³

Ως προς το θρησκευτικό υπόβαθρο, το Αμερικανικό κράτος θεωρείται το πρώτο που από την ίδρυσή του νομοθέτησε ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αποτελούν ιδιωτικό θέμα και κάθε άτομο διατηρεί το δικαίωμα της ελευθερίας της συνειδήσεώς του. Το Αμερικανικό Σύνταγμα που επικυρώθηκε το 1788 απέρριπτε ρητά κάθε κυβερνητική υποστήριξη προς οποιαδήποτε θρησκεία και η Πρώτη Τροπολογία που επικυρώθηκε το 1791 απαγόρευε την καθιέρωση οποιασδήποτε θρησκείας. Σύμφωνα με την Πρώτη Τροποποίηση του Αμερικανικού Συντάγματος καμία κυβέρνηση δεν έχει το δικαίωμα να υπαγορεύσει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των πολιτών. Ο διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους αποτελεί βασική αρχή της Αμερικανικής Δημοκρατίας. Η Ευρωπαϊκή ιστορική εμπειρία είχε καταδείξει ότι η υποστήριξη από το κράτος μιας θρησκείας ενάντια σε άλλα δόγματα είχε επιφέρει πολέμους και σφαγές, όπως οι Γαλλικοί θρησκευτικοί πόλεμοι, ο Τριαντακονταετής Πόλεμος και ο Αγγλικός εμφύλιος. Οι Αμερικανοί ήταν αποφασισμένοι να μην επιτρέψουν το νέο έθνος τους να γίνει θύμα των ίδιων λαθών.²²⁴

Ενώ η Αμερικανική Επανάσταση και το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών διαχώριζαν το κράτος από την εκκλησία, δεν μπορούσαν ή δεν επιθυμούσαν να διαχωρίσουν την πολιτική από τη θρησκεία. Σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή εμπειρία των ταξικών συγκρούσεων, στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά την ανεξαρτησία ιδιαίτερο ρόλο για την κοινωνική ενσωμάτωση και την κατασκευή συλλογικών ταυτοτήτων διαδραμάτισαν η θρησκεία και η εθνότητα. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μανούσος Μαραγκουδάκης, τα σύμβολα της Προτεσταντικής ουτοπίας μεταφέρθηκαν στο εκκοσμικευμένο περιβάλλον της πολιτικής ιδεολογίας, για να μεταμορφώσουν πολιτικά πρόσωπα και γεγονότα σε ιερά σύμβολα. Είναι γεγονός ότι στην τελετή ανάληψης των καθηκόντων του πρώτου Προέδρου των Ηνωμένων

²²³ Bacevich, A., *Different Drummers, Same Drum*, The National Interest, Summer 2001, No. 64 (Summer 2001), pp. 67-77, Center for the National Interest, σελ. 75-76

²²⁴ Μαραγκουδάκης, Μ., 2010, σελ. 199, 201 και 207

Πολιτειών, ο George Washington εξέφρασε ευγνωμοσύνη για τη συνεχή μεσολάβηση της Θείας Πρόνοιας στο Αμερικανικό κράτος, κάτι που από τότε επαναλαμβάνεται σε κάθε τελετή ανάληψης καθηκόντων των Αμερικανών Προέδρων. Αυτή η σύνδεση της πολιτικής και της θρησκευτικής διάστασης μετεξελίχθηκε αργότερα σε μια πιο ριζοσπαστική, μελλοντολογική και ενωτική προσέγγιση, με το *Πρόδηλο ή Έκδηλο Πεπρωμένο* της Αμερικής να φωτίζει με τη δάδα της ελευθερίας τον υπόλοιπο κόσμο. Αυτή η πεποίθηση ότι η Αμερική δημιουργήθηκε από την Θεία Πρόνοια για να επιτελέσει μια ιδιαίτερη αποστολή που της επιφύλαξε ο Θεός για τη σωτηρία του κόσμου, αποτέλεσε μια καινοτόμα και εξαιρετικά επιτυχημένη προσπάθεια για τη συνένωση ενός πληθυσμού που δεν διέθετε εθνική και θρησκευτική συνοχή.²²⁵ Κατά τον James Ceaser, η άμεση σύνδεση της θρησκείας με τη μοίρα του Αμερικανικού έθνους και τη δημοκρατική διακυβέρνηση γίνεται φανερό λίγο πριν την Αμερικανική Επανάσταση. Με τον ίδιο τρόπο που οι Ευρωπαϊκές μοναρχίες διακήρυτταν ότι η εξουσία τους πηγάζει από το Θεό, διαμορφώθηκε και η Αμερικανική αντίληψη για το θείο δικαίωμα των δημοκρατιών. Η αντίληψη αυτή προήλθε από την ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης και την κατάληξη στο συμπέρασμα ότι ο Θεός ευνοούσε άμεσα τη δημοκρατική διακυβέρνηση, ενώ η μοναρχία ήταν αυτό που άξιζε στους αμαρτωλούς. Συνεπώς, το θεϊκό σχέδιο περιελάμβανε τον τερματισμό της τυραννίας και τη διάδοση μιας ανεξάρτητης και ελεύθερης δημοκρατίας εκκινώντας από την Αμερική.²²⁶ Αυτή είναι η θρησκευτική – πολιτική αποστολή του Αμερικανικού έθνους. Παρά το γεγονός ότι επίσημα το Αμερικανικό πολιτικό σύστημα είναι απαλλαγμένο από οποιαδήποτε άμεση σύνδεση με κάποιο θρησκευτικό δόγμα, ο φιλελεύθερος Προτεσταντισμός (Liberal Protestantism) είναι κυρίαρχος στην πολιτική ιδεολογία και ζωή.

Το Αμερικανικό πολιτικό σύστημα είναι μοναδικό, κατέχοντας το πρωτείο της μεγαλύτερης σε διάρκεια συνεχούς λειτουργίας δημοκρατικού συστήματος. Η διακήρυξη της Ανεξαρτησίας του 1776 και το Σύνταγμα του 1789 αποτελούν τα δύο βασικά κείμενα που θεμελίωσαν την πολιτική οντότητα του Αμερικανικού κράτους και τη βασική δομή της Ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Όπως ορίζεται από το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών το εκλογικό σώμα επιλέγει τον Πρόεδρο κάθε τέσσερα χρόνια, ενώ κάθε δύο έτη επιλέγονται τα μέλη της Βουλής των

²²⁵ Μαραγκουδάκης, Μ., 2010, σελ. 210 - 213

²²⁶ Ceaser, J. W., 2012, σελ. 14

Αντιπροσώπων και το ένα τρίτο των μελών της Γερουσίας. Αν και δεν απαιτείται από το Σύνταγμα, η διαδικασία της υπόδειξης ως υποψηφίου αποτελεί το πρώτο βήμα για τον οποιοδήποτε φιλοδοξεί την εκλογή του είτε στο αξίωμα του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, είτε ως μέλους της Βουλής των Αντιπροσώπων ή της Γερουσίας. Πράγματι, όλοι οι Πρόεδροι των Ηνωμένων Πολιτειών, με μοναδική εξαίρεση τον George Washington, κέρδισαν την προεδρική εκλογή ως υποψήφιοι που υποδείχθηκαν από ένα μεγάλο κόμμα. Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας των ΗΠΑ ο αριθμός των υποψηφίων κάποιου τρίτου κόμματος, ή ανεξάρτητων υποψηφίων που εκλέχθηκαν ως μέλη του Κογκρέσου είναι πολύ μικρός.²²⁷

Μια ακόμη ιδιαιτερότητα της Αμερικανικής Δημοκρατίας αποτελεί το γεγονός ότι το πολιτικό σύστημα είναι πλήρης δικομματισμός. Σε αντίθεση με τις Ευρωπαϊκές δημοκρατίες, όπου υπάρχει πολυκομματισμός, αντανakλώντας την ύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών και οικονομικών στρωμάτων και πολιτικής φιλοσοφίας, στο Αμερικανικό πολιτικό σύστημα σχεδόν από την εγκαθίδρυσή του κυριαρχούν δύο κόμματα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες ποτέ δεν υπήρξε, όπως στην Ευρώπη, διαχωρισμός κοινωνικών ή οικονομικών τάξεων, καθόσον δεν υφίστανται οι επιρροές του μεσαιωνικού φεουδαρχισμού. Στις Ηνωμένες Πολιτείες κυριαρχεί μια πολύ μεγάλη μεσαία τάξη, η οποία αυτοπροσδιορίζεται πολιτικά ως κεντρώα. Το πολύ μεγάλο μέγεθος του Αμερικανικού κέντρου έχει ενισχύσει την ιδέα της ύπαρξης δύο μεγάλων και κατά κάποιο τρόπο πολιτικά «γειτονικών» κομμάτων. Ένας ακόμη βασικός λόγος της συνεχούς κυριαρχίας στο Αμερικανικό πολιτικό σύστημα δύο κομμάτων είναι το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο ο υποψήφιος που θα λάβει τις περισσότερες ψήφους είναι και ο νικητής των εκλογών. Άλλωστε, σύμφωνα με το δεύτερο από τους τρεις κλασικούς νόμους του Duverger, το πλειοψηφικό σύστημα σε ένα γύρο ευνοεί το δικομματισμό.²²⁸ Στις περισσότερες εκλογικές αναμετρήσεις, είτε σε εθνικό, είτε σε τοπικό επίπεδο, δεν έχει σημασία ο αριθμός των ψήφων του νικητή αρκεί να είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των ψήφων που έλαβαν οι συνυποψήφιοί του.²²⁹

²²⁷ Schantz, H., *Politics in an Era of Divided Government*, Routledge, New York, 2001, σελ. xvii

²²⁸ Διαμαντόπουλος, Θ., *Το Κομματικό Φαινόμενο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 323. Σύμφωνα με τον καθηγητή κύριο Διαμαντόπουλο το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα σε ένα γύρο είναι χρονικά προγενέστερο από τα αναλογικά συστήματα και από το πλειοψηφικό σύστημα σε δύο γύρους. Το σύστημα αυτό είχε πρώτα εφαρμοστεί στη Μεγάλη Βρετανία και στη συνέχεια στις σημαντικότερες από τις πρώην αποικίες της μεταξύ των οποίων στις Ηνωμένες Πολιτείες.

²²⁹ Είναι πιθανό ένας υποψήφιος να κερδίσει τις εκλογές έχοντας λάβει τις ψήφους μιας μειοψηφίας του εκλογικού σώματος. Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των υποψηφίων, τόσο πιο μεγάλη είναι η πιθανότητα να

Τα δύο κυρίαρχα κόμματα του Αμερικανικού πολιτικού τοπίου είναι το Δημοκρατικό και το Ρεπουμπλικανικό. Το Δημοκρατικό είναι το αρχαιότερο εν ενεργεία κόμμα της σύγχρονης πολιτικής ζωής. Ξεκίνησε τη ζωή του στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως Δημοκρατικό – Ρεπουμπλικανικό κόμμα, με το σύγχρονο Δημοκρατικό κόμμα να ιδρύεται το 1828 και να κυριαρχεί στην Αμερικανική πολιτική ζωή μέχρι το 1860.²³⁰ Το Ρεπουμπλικανικό κόμμα που είχε ιδρυθεί το 1854 αντιδρώντας στη δουλεία και την επέκτασή της νίκησε στις εκλογές του 1860, με τον Abraham Lincoln να γίνεται ο 16^{ος} Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο Lincoln προσπάθησε να εφαρμόσει πολιτική κατά της δουλείας, με αποτέλεσμα την απόσχιση επτά νότιων πολιτειών και το ξέσπασμα του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου (1861 – 1865).²³¹

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του Δημοκρατικού κόμματος ήταν ο λαϊκισμός και ο ρατσισμός με την ανοχή ή και τη στήριξη της δουλείας και για αυτό το λόγο είχε ιδιαίτερη απήχηση στις πολιτείες του Νότου. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα μεταβλήθηκε ιδεολογικά σε ένα κόμμα που υποστήριζε τα πολιτικά δικαιώματα των μειονοτήτων και την προοδευτική μεταρρύθμιση, με αποτέλεσμα πολλοί νότιοι λευκοί και βόρειοι Καθολικοί ψηφοφόροι του να μεταπηδήσουν στο Ρεπουμπλικανικό κόμμα, ενώ άρχισαν να εντάσσονται στο κόμμα οι Αφροαμερικανοί.²³² Ο μετασχηματισμός του Δημοκρατικού κόμματος κατά τον 20^ο αιώνα το έχει καταστήσει από αδιαμφισβήτητο πλειοψηφικό κόμμα του Αμερικανικού Νότου σε ένα ανταγωνιστικό μειοψηφικό κόμμα. Μετά το 2000 έχουν συμβεί τεράστιες αλλαγές στη φυλετική, εθνική και φυλετική σύνθεσή του, έχοντας καταστεί το πολιτικό καταφύγιο των Αφροαμερικανών, των Ισπανόφωνων και των μετριοπαθών και φιλελεύθερων

συμβεί αυτό. Όταν οι υποψήφιοι που διεκδικούν το αξίωμα είναι πολλοί, οι ψήφοι μοιράζονται σε περισσότερα μέρη, καθιστώντας έτσι δύσκολο για κάποιο υποψήφιο το να λάβει την πλειοψηφία του συνόλου των ψήφων. Για παράδειγμα ο Jesse Ventura εκλέχθηκε κυβερνήτης της Μινεσότα το 1998 έχοντας κερδίσει τις περισσότερες ψήφους από τους άλλους τρεις αντιπάλους του. Όμως οι περισσότεροι ψηφοφόροι ψήφισαν άλλον υποψήφιο για το αξίωμα του Κυβερνήτη της Πολιτείας. Έτσι παρά το γεγονός ότι οι Δημοκρατικοί και Ρεπουμπλικάνοι υποψήφιοι έλαβαν πολύ περισσότερους ψήφους από τον Ventura, αυτός εκλέχθηκε στο αξίωμα του Κυβερνήτη της Μινεσότα διότι έλαβε περισσότερες ψήφους από οποιονδήποτε άλλο υποψήφιο.

²³⁰ EPT NEWS, *Η Ιστορία του Δημοκρατικού Κόμματος*, 30 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/i-istoria-tou-dimokratikou-kommatos/> (Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2025)

²³¹ Britannica, *Republican Party*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/topic/Republican-Party> (Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2025)

²³² Britannica, *Democratic Party*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/topic/Democratic-Party> (Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2025)

λευκών.²³³ Την τελευταία δεκαετία το Δημοκρατικό κόμμα έχει προσλάβει ακόμη περισσότερο φιλελεύθερη και κεντροαριστερή θέση, ταυτιζόμενο με τον άκρατο δικαιωματισμό και την woke ατζέντα. Αντίθετα το Ρεπουμπλικανικό κόμμα, που είχε ιδρυθεί το 1854 ως ριζοσπαστικό κεντροαριστερό κόμμα, για περισσότερα από εκατό χρόνια, μέχρι το 1964, είχε ταυτιστεί με την υποστήριξη των Αφροαμερικανών και των μειονοτήτων.²³⁴ Σήμερα είναι το συντηρητικό και κεντροδεξιό κόμμα των Ηνωμένων Πολιτειών. Ιστορικά οι περισσότεροι πόλεμοι στους οποίους συμμετέχουν οι Ηνωμένες Πολιτείες άμεσα ή έμμεσα έχουν ξεκινήσει με Δημοκρατικούς Προέδρους στην εξουσία και για αυτό το λόγο το Δημοκρατικό κόμμα θεωρείται από πολλούς ως το φιλοπόλεμο κόμμα των Ηνωμένων Πολιτειών.²³⁵

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των Ηνωμένων Πολιτειών αποτελεί η διαχρονική συνέχεια της εξωτερικής τους πολιτικής. Ανεξάρτητα από το κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία οι βασικές κατευθύνσεις της Αμερικανικής στρατηγικής ασφάλειας καθορίζονται από το λεγόμενο «βαθύ κράτος». Όπως υποστηρίζει ο καθηγητής Μάριος Ευρυβιάδης υφίσταται διαχρονική συνέχεια στην Αμερικανική εξωτερική πολιτική, η οποία διαμορφώνεται από «επαγγελματίες» και είναι προϊόν υπερκομματικής συναίνεσης. Συνεπώς ο εκάστοτε Πρόεδρος δεν έχει επιλογή παρά να προσαρμόζεται ανάλογα στις βασικές αρχές της Αμερικανικής στρατηγικής ασφάλειας.²³⁶ Κατά τον Andrew Bacevich από το 1947 επί Προεδρίας Truman αρχίζει η διαμόρφωση της ενιαίας Αμερικανικής στρατηγικής ασφάλειας, με καθοριστική στιγμή το έτος 1953 όταν οι Ρεπουμπλικάνοι, μετά από μακρά περίοδο που ευρίσκονταν εκτός εξουσίας, πέτυχαν την εκλογή του Dwight Eisenhower ως

²³³ Black, Merle, *The Transformation of the Southern Democratic Party*, The Journal of Politics, Vol. 66, No. 4 (Nov., 2004), pp. 1001-1017, The University of Chicago Press on behalf of The Southern Political Science Association

²³⁴ EPT NEWS, *Η Ιστορία του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος*, 30 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/i-istoria-tou-repoumplikanikou-kommatos/> (Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2025)

²³⁵ Duss, Matt, *Democrats have Become the Party of War. Americans are Tired of it*, The Guardian, 9 Jan2025, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2025/jan/09/democrats-war-foreign-policy>

Βλέπε ακόμη: Robinson, Nathan J., *The Party of War has Two Branches*, Current Affairs, January 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.currentaffairs.org/news/the-party-of-war-has-two-branches>

Επίσης βλέπε: EPT NEWS, *Η Ιστορία του Δημοκρατικού Κόμματος*, 30 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/i-istoria-tou-dimokratikou-kommatos/> (Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2025)

²³⁶ Ευρυβιάδης, Μ., *Η Διαχρονική Συνέχεια της Αμερικανικής Μακροστρατηγικής*, Greek American News Agency, 8 Απριλίου 2009, στην ιστοσελίδα <https://archive.greekamericannewsagency.com/2009/04/08/η-διαχρονικη-συνεχεια-της-αμερικανικ/> (Πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2025)

Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών. Παρά τις διαφορετικές απόψεις του προεκλογικά ο νέος Πρόεδρος ταυτίστηκε απόλυτα με τη στρατηγική της ανάσχεσης που είχε υιοθετηθεί από τον προκάτοχό του, καθιερώνοντας τη συνέχεια της στρατηγικής ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτή η συνέχεια αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα και των μεταψυχροπολεμικών κυβερνήσεων.²³⁷

Η διαχρονικότητα της Αμερικανικής στρατηγικής ασφάλειας καταδεικνύεται ακόμη και σήμερα μετά την εκλογή του Donald Trump στο αξίωμα του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών. Η βασική στρατηγική ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών παραμένει η ίδια και αφορά την αντιμετώπιση της Κίνας. Η ανάδυση της Κίνας σε σημαντικό γεωστρατηγικό και γεωοικονομικό αντίπαλο ώθησε τις Ηνωμένες Πολιτείες, ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 2010, να επικεντρώσουν τις προσπάθειες διατήρησης και ενδυνάμωσης της ηγεμονίας τους στην περιοχή του Ινδο-ειρηνικού. Με αυτή την οπτική ο πόλεμος στην Ουκρανία αποτέλεσε προσπάθεια αποδυνάμωσης και πλήρους περιορισμού της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ώστε να ριχθεί ακόμη περισσότερο βάρος στον Ινδο-ειρηνικό και στην αντιμετώπιση της Κίνας. Είναι φανερό ότι από τις αρχές του 2025 η νέα διοίκηση Trump, αντιλαμβανόμενη την αποτυχία του εγχειρήματος στην Ουκρανία και φοβούμενη την περαιτέρω προσέγγιση και ενδυνάμωση του άξονα Ρωσίας – Κίνας, επιδιώκει τον τερματισμό του πολέμου και την προσέγγιση με τη Ρωσική Ομοσπονδία, ώστε να επικεντρωθεί στην αντιμετώπιση του Κινεζικού γίγαντα.

3.8 Αυτοκρατορία της Κίνας

Η Κίνα αποτελεί μια πολιτική οντότητα με ιστορία και πολιτισμό εκτεινόμενους βαθιά στην αρχαιότητα. Ο Κινεζικός υπήρξε ένας από τους πρώτους πολιτισμούς με κέντρο του την λεκάνη του Κίτρινου Ποταμού. Η ιστορία της Κίνας εκτείνεται πάνω από 5.000 χρόνια. Ως πρώτοι ηγεμόνες θεωρούνται τα μέλη της δυναστείας των Xia (Hsia) από το 2100 έως το 1600 π.Χ., αν και η ύπαρξη της συγκεκριμένης δυναστείας αμφισβητείται από πολλούς ιστορικούς. Στη συνέχεια η εξουσία ασκείται από τη δυναστεία των Shang (1600 – 1046 π.Χ.) και τη μακρόχρονη δυναστεία των Zhou (1046 – 256 π.Χ.), κατά τη διάρκεια της οποίας αναπτύχθηκαν σημαντικές

²³⁷ Bacevich, A., 2001, σελ. 77

φιλοσοφίες όπως ο Κομφουκιανισμός, ο Ταοϊσμός και ο Νομισμός.²³⁸ Ακολουθεί η δυναστεία Qin ή Chin (221 – 206 π.Χ.), από την οποία έλαβε το όνομά της η Κίνα. Κατά τη διάρκεια αυτής της δυναστείας ενοποιήθηκε η Κίνα, δημιουργήθηκε κεντρικό σύστημα διακυβέρνησης και άρχισε η κατασκευή του Μεγάλου (Σινικού) Τείχους. Η δυναστεία Qin είναι ταυτόσημη με τη δημιουργία της αυτοκρατορίας της Κίνας.²³⁹

Κατά τη διάρκεια της ζωής της αυτοκρατορίας της Κίνας ακολούθησαν διάφορες δυναστείες με τελευταία τη δυναστεία των Qing ή Ching (1644 – 1912). Η αυτοκρατορική περίοδος της Κίνας έληξε επίσημα το 1912, μετά την επανάσταση Σινχάι του 1911 (Xinhai Revolution) και τη δημιουργία της Δημοκρατίας της Κίνας. Σημαντικά ορόσημα αποτέλεσαν η δημιουργία του Δρόμου του Μεταξιού (Silk Road) το 125 π.Χ., η εφεύρεση και χρησιμοποίηση του χαρτιού το 105 μ.Χ., επί δυναστείας των Han (206 π.Χ. – 220 μ.Χ.), η ανακάλυψη της πυρίτιδας το 850 μ.Χ. και η δημιουργία του πρώτου εκτυπωμένου βιβλίου το 868 μ.Χ., επί δυναστείας των Tang (618 – 906 μ.Χ.). Κατά τον 19^ο αιώνα σημαντικά γεγονότα στην ιστορία της αυτοκρατορίας αποτέλεσαν οι δύο πόλεμοι του οπίου - Πρώτος Πόλεμος του Οπίου με τη Μεγάλη Βρετανία από 1840 έως 1842 που κατέληξε σε ήττα της Κίνας και την παραχώρηση του Χονγκ Κονγκ στη Μεγάλη Βρετανία και Δεύτερος Πόλεμος του Οπίου με Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία από 1856 έως 1860 – και οι εξεγέρσεις Taiping (1851 - 1864) και των Boxer (1899).²⁴⁰

Ο S. A. M. Adshead συγκρίνοντας την Κινεζική με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία θεωρεί ότι έχουν πολλά κοινά σε σχέση με την προέλευση και εξέλιξή τους, καθώς και στις αντιλήψεις τους σχετικά με τον πολιτισμό τους. Παρόλα αυτά η Κινεζική αυτοκρατορία ήταν κατά βάση χερσαία και αγροτική σε αντίθεση με την ναυτική και εμπορική φύση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα, ιδιαίτερο

²³⁸ Asia for Educators, *CHINA-Timeline of Historical Periods*, Weatherhead East Asian Institute, Columbia University, στην ιστοσελίδα https://afe.easia.columbia.edu/timelines/china_timeline.htm
Βλέπε ακόμη: History, *China: Timeline*, March 22, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/asian-history/china-timeline> (Πρόσβαση 2 Μαρτίου 2025)

²³⁹ Adshead, S. A. M., *Dragon and Eagle: A Comparison of the Roman and Chinese Empires*, Journal of Southeast Asian History, Oct., 1961, Vol. 2, No. 3 (Oct., 1961), pp. 11-22, Cambridge University Press on behalf of Department of History, National University of Singapore, σελ. 12-13

Βλέπε ακόμη: Fangyin, Zhou, *The Particularity of Ancient China as an Empire*, in Amitav Acharya, Daniel A. Bell, Rajeev Bhargava, Yan Xuetong (ed.), "Bridging Two Worlds", University of California Press, 2023, σελ. 155

²⁴⁰ History, *China: Timeline*, March 22, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/asian-history/china-timeline> (Πρόσβαση 2 Μαρτίου 2025)

χαρακτηριστικό της Κινεζικής αυτοκρατορίας ήταν η κοινωνική της συνοχή και η σταθερότητα σε αντίθεση με την κοινωνικά διαιρεμένη και ασταθή Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Αυτό το χαρακτηριστικό της σταθερότητας, που διαμορφώθηκε και από την Κομφουκιανική κουλτούρα, συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη διατήρηση της ύπαρξης της αυτοκρατορίας της Κίνας για μεγάλη χρονική διάρκεια.²⁴¹ Ο Zhou Fangyin υποστηρίζει ότι η Κινεζική αυτοκρατορία ήταν διαφορετική σε σχέση με τις αυτοκρατορίες του δυτικού κόσμου. Η ιδιαιτερότητα της αυτοκρατορίας της Κίνας αφορούσε τόσο στην εσωτερική της οργάνωση – με μοναδικό χαρακτηριστικό τη μεγάλη χρονική της διάρκεια - όσο και στις σχέσεις της με τον λοιπό κόσμο που χαρακτηρίζονταν από την άσκηση μετριοπαθούς εξωτερικής πολιτικής.²⁴²

Το έτος 1912 αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην ιστορία της Κίνας. Σηματοδότησε το τέλος της Κινεζικής αυτοκρατορίας που είχε διάρκεια μεγαλύτερη από δύο χιλιετίες, με την ίδρυση της Δημοκρατίας της Κίνας. Οι γραφειοκρατικές δομές που κυριαρχούσαν στην αυτοκρατορία κατά το 19^ο αιώνα είχαν οδηγήσει τη χώρα σε συμφορές, όπως στις ήττες κατά τους πολέμους του Οπίου και στον πρώτο Σινο-ιαπωνικό πόλεμο (1894), καθώς και τις δυτικές στρατιωτικές επεμβάσεις κατά την εξέγερση των Boxer (1899). Τα παραπάνω γεγονότα αποτέλεσαν ίσως τη θρυαλλίδα για τις εξεγέρσεις του Xinhai και Wuchang (1911), που κατέληξαν στην ανάληψη της εξουσίας από τον Sun Yat-Sen, την εκδίωξη του αυτοκράτορα και την εγκαθίδρυση δημοκρατικού καθεστώτος. Ακολουθούν εμφύλιες συγκρούσεις και ταραχές και η Κινεζική ήττα στο δεύτερο Σινο-ιαπωνικό πόλεμο (1937-1945). Η λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου συνοδεύτηκε από την επιστροφή της Taiwan στην Κίνα (1945) και την αναζωπύρωση του εμφυλίου πολέμου μεταξύ των κομμουνιστών και εθνικιστών. Ο εμφύλιος πόλεμος κατέληξε στη νίκη των κομμουνιστών και στην ανακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας το 1949 υπό την ηγεσία του Mao Zedong, ενώ τα υπολείμματα του εθνικιστικού στρατού του Chiang Kai-shek μαζί με άλλους πρόσφυγες κατέφυγαν στην Taiwan. Μετά τη νίκη και την ανακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, ο Mao δήλωσε ότι έληξε ο «Αιώνας της Ταπείνωσης» - όπως ονομάστηκε η περίοδος 1840 – 1949.²⁴³

²⁴¹ Adshead, S. A. M., 1961

²⁴² Fangyin, Zhou, 2023

²⁴³ Σκαρμίντζος, Σ., *Συνοπτική Ιστορία της Κίνας*, Diplomatic Point, 30 Νοεμβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://diplomaticpoint.com/2024/11/30/συνοπτική-ιστορία-της-κίνας/>

Η Κινεζική Σοσιαλιστική Επανάσταση με την ανάληψη της εξουσίας από τον Mao Zedong την 1η Οκτωβρίου 1949 και την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα ορόσημα στην ιστορία της χώρας. Ταυτόχρονα ήταν ένα παγκόσμιο ιστορικό γεγονός που επηρέασε τη διεθνή τάξη περιορίζοντας τη σφαίρα επιρροής των δυτικών καπιταλιστικών δυνάμεων.²⁴⁴ Τριάντα χρόνια μετά τη Σοσιαλιστική Επανάσταση, από το Δεκέμβριο του 1978, υπό την ηγεσία του Deng Xiaoping, άρχισαν να γίνονται τα πρώτα βήματα προς την κατεύθυνση ενός νέου οικονομικού μοντέλου, ξεπερνώντας και ακυρώνοντας ορισμένες παραδοσιακές κομμουνιστικές πρακτικές. Η οικονομία της Κίνας συνδέθηκε στενότερα με την παγκόσμια οικονομία και άνοιξε στο διεθνές εμπόριο και στις ξένες επενδύσεις. Το Κινεζικό χρηματοπιστωτικό σύστημα άρχισε να μεταμορφώνεται από το 1978 με τη δημιουργία τεσσάρων κρατικών τραπεζών. Το Κινεζικό τραπεζικό μοντέλο περιλαμβάνει σήμερα μια πλειάδα ανταγωνιστικών μεγάλων, μεσαίων και μικρών τοπικών τραπεζών, οι περισσότερες από τις οποίες είναι κρατικές. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις ουσιαστικά μετέτρεψαν την οικονομία της χώρας από κρατικά ελεγχόμενη σε καπιταλιστική, χωρίς ωστόσο να διαβρώσουν τον κεντρικό ρόλο του δημόσιου τομέα και την επιρροή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας.²⁴⁵

Σήμερα, περισσότερα από 45 χρόνια μετά το οικονομικό άνοιγμα και τις μεταρρυθμίσεις, η Κίνα δεν είναι πλέον μια οικονομικά καθυστερημένη χώρα, αλλά μια σημαντική δύναμη στην παγκόσμια οικονομία και στη διεθνή πολιτική. Έχει σημειωθεί τεράστια πρόοδος σε όλους τους τομείς της οικονομίας και στην κοινωνία, με την Κίνα να αποτελεί σήμερα μια πρόκληση στην παντοκρατορία των Ηνωμένων Πολιτειών. Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας γίνεται η πιο ισχυρή χώρα στον κόσμο όσον αφορά το ΑΕΠ, έχοντας ξεπεράσει από το 2014 τις Ηνωμένες Πολιτείες συγκρίνοντας το ΑΕΠ με σταθερές τιμές και ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης. Είναι

Βλέπε ακόμη: History, *China: Timeline*, March 22, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/asian-history/china-timeline> (Πρόσβαση 2 Μαρτίου 2025)

²⁴⁴ Honkanen, P., *Chinese Revolution and Development of the World Economy*, World Review of Political Economy, Summer 2020, Vol. 11, No. 2 (Summer 2020), pp. 171-188, Pluto Journals, σελ. 171

Βλέπε ακόμη: Stanley, L. E., *Emerging Market Economies and Financial Globalization: Argentina, Brazil, China, India and South Korea*, Anthem Press, 2018, σελ. 137

²⁴⁵ Stanley, L. E., 2018, σελ. 137 και 148.

Βλέπε ακόμη: Cunningham, M. E. & Wasserstrom, J. N., *China and a New Era*, Education about Asia, Vol, 23, No. 3, Winter 2018, σελ. 29

χαρακτηριστικό ότι το ΑΕΠ της Κίνας αυξήθηκε κατά 384% μεταξύ 2000 και 2017, που αντιστοιχεί σε μέση ετήσια αύξηση 9.2%.²⁴⁶ Κατά τον Hal Brands η Κίνα αποτελεί τη νεότερη και πιο σκληρή πρόκληση για τη Δύση και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η σύγχρονη Κίνα του Χι Jinping είναι ένα Λενινιστικό καθεστώς που δηλώνει προσηλωμένο στο Σοσιαλισμό, αλλά ασκεί έναν άνισο καπιταλισμό καθοδηγούμενο από το κράτος. Συνδυάζει τον πλούτο και την τεχνολογική γνώση με ένα θυμωμένο και αταβιστικό εθνικισμό, επιδιώκοντας την υπεροχή μέσω του παλαιομοδίτικου στρατιωτικού καταναγκασμού και του ψηφιακού αυταρχισμού της σύγχρονης εποχής.²⁴⁷

Στον τομέα της διεθνούς πολιτικής η Κίνα αποτελούσε ανέκαθεν – και ιδιαίτερα από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα - ένα σημαντικό κράτος με αξιόλογη δυναμική, λόγω της μεγάλης επικράτειας, των τεράστιων πόρων και του μεγάλου πληθυσμού της. Η σημασία της χώρας αυτής στο διεθνές σύστημα αυξήθηκε δραματικά μετά το 1978 και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Deng Xiaoping, οι οποίες έθεσαν την Κίνα σε μια τροχιά που θα μπορούσε να μετατρέψει ταχέως τη λανθάνουσα δυναμική της σε πραγματική ισχύ.²⁴⁸ Όπως ισχύει για όλα τα κράτη, η υψηλή στρατηγική της Κίνας έχει διαμορφωθεί με βάση την ιστορική της εμπειρία, τα πολιτικά της συμφέροντα και το γεωστρατηγικό περιβάλλον της. Η υψηλή στρατηγική της χώρας επικεντρώνεται στην επίτευξη τριών αλληλένδετων στόχων. Στη διατήρηση της εσωτερικής τάξης, στην άμυνα έναντι εξωτερικών απειλών και στην επίτευξη και διατήρηση της γεωπολιτικής της επιρροής ως μεγάλης περιφερειακής και παγκόσμιας δύναμης. Από την αυτοκρατορική της εποχή η Κίνα έχει κληρονομήσει μια παράδοση άσκησης Realpolitik. Όταν η χώρα ένωθε ισχυρή και απολάμβανε την ηγετική της θέση στην περιοχή, ακολουθούσε μια επιθετική εξωτερική πολιτική με δημιουργία σαφών σχέσεων επικυριαρχίας έναντι των άλλων δυνάμεων. Αντίθετα, σε περιπτώσεις που αντιμετώπιζε διάφορα εσωτερικά ή εξωτερικά προβλήματα και εμπόδια υιοθετούσε μια πιο αμυντική στάση με την αποφυγή των συγκρούσεων, μέχρι να επανέλθει, να αυξήσει την ισχύ της και να αναδειχθεί ηγετική δύναμη. Οι βασικοί στόχοι της Κινεζικής στρατηγικής δεν έχουν μεταβληθεί από το 1850 μέχρι και σήμερα. Στη σύγχρονη εποχή η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας ασκεί

²⁴⁶ Honkanen, P., 2020, σελ. 171-173

²⁴⁷ Brands, H., 2025, σελ. 181 από 348 (e-pub)

²⁴⁸ Swaine, M. D. & Tellis, A. J., *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future*, RAND, Washington D.C., 2000, σελ. ix

μια υβριδική στρατηγική ασφάλειας «αδύναμου – ισχυρού», η οποία συνδυάζει στοιχεία της παραδοσιακής στρατηγικής που εφαρμόζε όταν ένιωθε ισχυρή, με στοιχεία της αμυντικής και κατευναστικής στρατηγικής της όταν ένιωθε αδύναμη ή είχε εσωτερικά προβλήματα.²⁴⁹

Λαμβάνοντας υπόψη την παρούσα κατάσταση της διεθνούς κατανομής ισχύος γίνεται κατανοητό ότι η Κίνα, αντιλαμβανόμενη τη σχετική αδυναμία της έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών, τονίζει ιδιαίτερα την ειρηνική ανάπτυξη. Ωστόσο, δεν μπορεί να αποκλειστεί το γεγονός ότι μελλοντικά η περαιτέρω οικονομική, στρατιωτική και τεχνολογική ισχυροποίηση της Κίνας δεν θα την ωθήσουν στην προώθηση των συμφερόντων της με άλλα μέσα πλέον των ειρηνικών.²⁵⁰ Όπως υποστηρίζει ο Robert Blackwill, κατά τη τρίτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα η Κίνα επιδιώκει να αντικαταστήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ως η κυρίαρχη δύναμη στην Ασία, να υπονομεύσει την εμπιστοσύνη των Ασιατικών κρατών στις Ηνωμένες Πολιτείες και να διαλύσει το Αμερικανικό σύστημα συμμαχιών στην Ασιατική ήπειρο. Ακόμη, να χρησιμοποιήσει την οικονομική της ισχύ για την προσέλκυση των Ασιατικών κρατών στις Κινεζικές γεωπολιτικές επιλογές και να αμφισβητήσει το οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό μοντέλο των ΗΠΑ. Τέλος, να επαυξήσει τις στρατιωτικές της δυνατότητες για να ενισχύσει τη δυνατότητα αποτροπής στρατιωτικών επεμβάσεων των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή, αποφεύγοντας ταυτόχρονα μεγάλη αντιπαράθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες την επόμενη δεκαετία.²⁵¹

3.9 Γέννηση και Εξέλιξη Ευρωπαϊκών Οντοτήτων

Στη συνέχεια θα εξετασθεί η δημιουργία ορισμένων Ευρωπαϊκών πολιτικών οντοτήτων οι οποίες κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης και εξελικτικής τους πορείας εμφανίζουν αυτοκρατορικά (ιμπεριαλιστικά) χαρακτηριστικά και εκτιμάται ότι σχετίζονται και επηρεάζουν σε ικανό βαθμό την εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος στη σύγχρονη εποχή. Παρακάτω για λόγους συντομίας θα γίνει συνοπτική αναφορά στα παραδείγματα της Γερμανίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

²⁴⁹ Όπως παραπάνω, σελ. ix-xi

²⁵⁰ Wang, Yuan-Kang, *China's Grand Strategy and U.S. Primacy*, The Brookings Institution. Washington D.C., 2006, στην ιστοσελίδα <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/wang2006.pdf> (Πρόσβαση 5 Μαρτίου 2025)

²⁵¹ Blackwill, R. D., *Implementing Grand Strategy Toward China: Twenty-Two U.S. Policy Prescriptions*, Council on Foreign Relations, Jan. 1, 2020, σελ. 4-5

3.9.1 Γερμανία

Απαρχή της δημιουργίας του σύγχρονου Γερμανικού κράτους αποτέλεσε η ενοποίηση των Γερμανικών κρατιδίων το 1871, μετά το Γαλλοπρωσικό πόλεμο και την κατάληψη του Παρισιού από τα Γερμανικά στρατεύματα. Η ενοποίηση ανακοινώνεται στο ανάκτορο των Βερσαλλιών με την ανακήρυξη του Γερμανικού Ράιχ με Κάιζερ τον Γουλιέλμο Α΄ της Πρωσίας και πρώτο Καγκελάριο της αυτοκρατορίας τον Otto von Bismarck.²⁵²

Το νέο αυτό κράτος από τη δημιουργία του αποτέλεσε μόνιμη απειλή για τη Γαλλία, σημαντικό οικονομικό και στρατιωτικό ανταγωνιστή για τη Βρετανία και δυνητικό αντίπαλο για τη Ρωσική Αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη δύο ισχυρών αντιπάλων στα δυτικά και ανατολικά της βορειοευρωπαϊκής πεδιάδας που συνιστούσε τα εδάφη του Γερμανικού κράτους και ο φόβος της ταυτόχρονης επίθεσης από τις δύο κατευθύνσεις, επέφερε καταστρεπτικές συνέπειες στην Ευρωπαϊκή ήπειρο αλλά και παγκοσμίως, με τις προσπάθειες της Γερμανίας για Ευρωπαϊκή ηγεμονία το 1914 και το 1939, με την πρόκληση των δύο Παγκοσμίων Πολέμων. Το «Γερμανικό Ζήτημα» που αφορά στη δυνατότητα επιτυχούς ειρηνικής ενσωμάτωσης του Γερμανικού κράτους στο Ευρωπαϊκό σύστημα κρατών, απασχόλησε την Ευρώπη πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στη διάρκεια του μεσοπολέμου και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁵³

Λίγο μετά την ίδρυση του Γερμανικού κράτους και παρά την αντίθετη προσωπική άποψη του Bismarck, κυριάρχησε στη Γερμανική πολιτική ελίτ η καταπιεστική ανάγκη της απόκτησης αποικιών, για τη διατήρηση και επαύξηση της οικονομικής της υπεροχής της νέας αυτοκρατορίας. Πράγματι, η ικανοποίηση αυτής της επιδίωξης οδήγησε στην είσοδο της Γερμανίας στον αποικιακό ανταγωνισμό των Ευρωπαϊκών δυνάμεων, που κατά την άποψη του γράφοντος αποτέλεσε και

²⁵² Tim Marshall, *Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας*, Μετάφραση Σπυρίδων Κατσούλας, Εκδόσεις Διόπτρα, Δεύτερη Ψηφιακή Έκδοση, Αθήνα, Ιούλιος 2020, Κεφάλαιο 4 Δυτική Ευρώπη

²⁵³ Ο καθηγητής Sperling υποστηρίζει ότι το «Γερμανικό Ζήτημα» τέθηκε στο περιθώριο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη διαίρεση του ηττημένου γερμανικού κράτους και ξαναζωντάνεψε υπό διαφορετική μορφή μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την επανένωση της Γερμανίας. Η σύγχρονη μορφή του ζητήματος αφορά στη γερμανική κυριαρχία ή και ηγεμονία στο ευρωπαϊκό θεσμικό κατεστημένο. Βλέπε: Sperling, J., *Hegemony nor Dominance: Reconsidering German Power in Post Cold-War Europe*, British Journal of Political Science, Vol. 31, No. 2 (Apr., 2001), pp. 389-425, Cambridge University Press, σελ. 389-390

μια από τις βασικότερες αιτίες για το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Διεκδικώντας και αποκτώντας αρκετά εδάφη στην Αφρική και σε νησιά του Ειρηνικού Ωκεανού, η Γερμανία πέτυχε να καταστεί η τρίτη μεγαλύτερη αποικιοκρατική αυτοκρατορία, μετά τη Μεγάλη Βρετανία και την Γαλλία. Ωστόσο, η Γερμανική αποικιοκρατία υπήρξε σχετικά σύντομη και μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι αποικίες της ηττημένης Γερμανίας στην Αφρική διαμοιράστηκαν μεταξύ των νικητών και περιήλθαν στον έλεγχο των Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Βελγίου και Πορτογαλίας.

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η απαίτηση εξασφάλισης ζωτικού χώρου για επέκταση κυρίως προς τα ανατολικά, αποτέλεσε γεωπολιτικό στόχο του Γερμανικού κράτους, καθόσον η ευημερία και η ανάπτυξη της χώρας ήταν ολοένα και περισσότερο εξαρτώμενη από ξένες πηγές εφοδιασμού με βιομηχανικές πρώτες ύλες και τρόφιμα.²⁵⁴ Άλλωστε η επέκταση προς τα δυτικά ήταν αδύνατη, λόγω της ύπαρξης δύο άλλων μεγάλων και ανταγωνιστικών δυνάμεων, της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας. Η επιδίωξη αυτή εκφράστηκε αρχικά με την ανάπτυξη στενών οικονομικών κυρίως δεσμών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ακολούθησε η απόκτηση εδαφών των Βαλτικών χωρών, της Ουκρανίας και Λευκορωσίας μετά τη συνθηκολόγηση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την υπογραφή της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ (Brest-Litovsk), το 1918. Τέλος, στο πλαίσιο της επιδίωξης εξασφάλισης ζωτικού χώρου με την επέκταση προς τα ανατολικά εντάσσεται η προσπάθεια εφαρμογής του Μεγάλου Σχεδίου για την Ανατολή από τους Ναζί κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με αποκορύφωμα την καταστροφική επίθεση εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης σε εφαρμογή του Σχεδίου Μπαρμπαρόσα τον Ιούνιο 1941.

Μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και την επανένωσή της η Γερμανία συνειδητοποιεί το στρατηγικό της ρόλο ως ατμομηχανή της Ευρωπαϊκής οικονομίας

²⁵⁴ Μεταξύ 1887 και 1912, ενώ η αξία των Γερμανικών εξαγωγών αυξήθηκε κατά 185,4% ανά έτος, η αύξηση της αξίας των εισαγωγών είχε φθάσει στο 243,8%. Αυτό το τεράστιο χάσμα σηματοδότησε την ανάγκη εξεύρεσης πρώτων υλών για την ανάπτυξη της Γερμανικής βιομηχανίας. Εξίσου απογοητευτικό για τη Γερμανική ηγεσία ήταν και το γεγονός ότι η κατεύθυνση του Γερμανικού εμπορίου είχε μετατοπιστεί μακριά από την Ευρώπη προς μακρινές αγορές και πηγές ανεφοδιασμού στο νότιο ημισφαίριο.

Βλέπε: Keylor, W., *The Twentieth Century World and Beyond. An International History Since 1900*, Fifth Edition, Oxford University Press, New York, 2006, σελ. 42

και αναδυόμενος ηγέτης της Ευρώπης.²⁵⁵ Όπως τονίζει ο Καθηγητής Ηλίας Ηλιόπουλος, κατόπιν των καλεσμάτων και παροτρύνσεων της Αμερικανικής ελίτ προς τη Γερμανία να καταστεί «εταίρος εν ηγεμονία» μετά την επανένωση, η Γερμανική πολιτική ηγεσία διεκδίκησε για τη χώρα της ηγεμονικό ρόλο στον Ευρωπαϊκό χώρο και επιδίωξε να καλύψει το κενό ισχύος που προέκυψε μετά την αποχώρηση της Σοβιετικής Ένωσης από την Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η επιθυμία αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών στην ουσία πήγαζε από την επιδίωξη να είναι η Γερμανία αυτή που θα αναλάμβανε τα βάρη της ανόρθωσης των κατεστραμμένων οικονομιών των πρώην Σοβιετικών δορυφόρων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και επιπλέον να μην επιβαρυνθούν οι ΗΠΑ με το ρόλο παροχής τάξης και ασφάλειας στην περιοχή, καθόσον ήταν απασχολημένες με τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο.²⁵⁶ Όπως τονίζει ο καθηγητής Μάζης, οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούσαν ότι με δεδομένη την αμυντική εξάρτηση της Ευρώπης από τις Ηνωμένες Πολιτείες οποιαδήποτε διεύρυνση του Ευρωπαϊκού χώρου αποτελεί αυτομάτως και επέκταση του πεδίου της άμεσης Αμερικανικής πολιτικής επιρροής. Για τους Αμερικανούς ο καλύτερος τρόπος για τη διεύρυνση του Ευρωπαϊκού χώρου ήταν να επωμισθεί την αποστολή η Γερμανία, η οποία διέθετε ευχέρεια τακτικών χειρισμών και τον στρατηγικό έλεγχο της οποίας εγγυάται η θεσμοθετημένη και εξασφαλισμένη πρόσδεσή της, μέσω του ΝΑΤΟ, στις ΗΠΑ.²⁵⁷

Κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα, η Γερμανία είχε στραμμένο το ένα μάτι της στην Ευρώπη και τη Δύση και το άλλο στην Ανατολή, μέσω της στενής οικονομικής σύνδεσης και πλήρους ενεργειακής εξάρτησης από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Αυτή η στενή οικονομική και ενεργειακή σύνδεση ήταν αντίθετη με τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών, καθόσον ευνοούσε τις Ρωσικές επιδιώξεις – από την εποχή του Gorbachev ακόμη - για μια μεγάλη ενοποίηση της Ευρασίας από τη Λισαβώνα μέχρι το Βλαδιβοστόκ.²⁵⁸ Άλλωστε όπως έχει καταδειχτεί

²⁵⁵ Brzezinski, Z., *Η Μεγάλη Σκακίερα*, Μετάφραση Ελένη Αστερίου, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1998, σελ. 81

²⁵⁶ Ηλιόπουλος, Η., *Ζητήματα Γεωπολιτικής και Διπλωματίας Ναυτικών και Ηπειρωτικών Δυνάμεων στο Σύγχρονο Κόσμο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008, σελ. 43-45

²⁵⁷ Μάζης, Ι., *Γεωπολιτική Θεωρία και Πράξη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 189

²⁵⁸ Timofeev, I., 'From Lisbon to Vladivostok' how the Notion of a Greater Europe is at Risk, *Russia in Global Affairs*, 17. 12.2014, στην ιστοσελίδα <https://eng.globalaffairs.ru/articles/from-lisbon-to-vladivostok-how-the-notion-of-a-greater-europe-is-at-risk/> (Τελευταία πρόσβαση 10 Ιανουαρίου 2025)

Βλέπε ακόμη: ΣΚΑΪ, *Μεντβέντεφ: Θέλουμε να Χτίσουμε μια «Ανοικτή Ευρασία από τη Λισαβώνα μέχρι το Βλαδιβοστόκ»*, 05 Απριλίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.skai.gr/news/world/mentventef-theloume-na-xtisoume-anoixti-eyrasia-apo-ti-lisavona-eos-to-vladivostok> (Τελευταία πρόσβαση 10 Ιανουαρίου 2025)

ιστορικά, η ανάδειξη της Γερμανίας σε μια αυτόνομη μεγάλη δύναμη είναι συνυφασμένη με την επέκτασή της προς Ανατολάς. Ακόμη και μετά την κρίση των σχέσεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας με τις χώρες της Δύσης το 2014, λόγω της προσάρτησης της Κριμαίας, η Γερμανία έκανε φιλότιμες προσπάθειες διαφύλαξης της στρατηγικής της σχέσης με τη χώρα αυτή παρά τις αντιδράσεις και πιέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η εισβολή στην Ουκρανία το 2022 από τη Ρωσική Ομοσπονδία σήμανε το τέλος της σχέσης αυτής, επιφέροντας σημαντικά προβλήματα στην Γερμανική βιομηχανική παραγωγή και οικονομία. Η Γερμανία απώλεσε τον ενεργοτροφοδότη της. Ο πόλεμος έχει καταστρέψει τα θεμέλια του Γερμανικού μετα-πολεμικού οικονομικού μοντέλου, το οποίο βασιζόταν στη φτηνή Ρωσική ενέργεια και στις εξαγωγές προς τη μεγάλη αγορά της Κίνας.²⁵⁹ Η προσπάθεια αναπροσανατολισμού του ενεργειακού εφοδιασμού της χώρας έχει αποδειχθεί δύσκολη και επίπονη, χωρίς να έχει επιτευχθεί η πλήρης κάλυψη των ενεργειακών αναγκών από εναλλακτικές πηγές ενεργειακού εφοδιασμού. Προκύπτει συνεπώς ότι το ζήτημα της Ουκρανίας αποτέλεσε για τις Ηνωμένες Πολιτείες μια ευκαιρία για την αποκοπή της Γερμανίας από τη Ρωσική Ομοσπονδία και κατά προέκταση τη ρήξη ενός δυνητικού Ευρασιατικού άξονα (Λισαβώνας – Βλαδιβοστόκ) και τον πλήρη έλεγχο της Γερμανίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Επέτυχαν δηλαδή οι Ηνωμένες Πολιτείες να αποκόψουν την επέκταση της Γερμανίας προς την ανατολή και της Ρωσικής Ομοσπονδίας προς τη Δύση.

3.9.2 Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ο μεγαλύτερος ευρωπαϊκός υπερεθνικός και περιφερειακός²⁶⁰ οργανισμός που αριθμεί 27 κράτη-μέλη. Αποτελεί μια από τις

²⁵⁹ The Economist, *Russia's War on Ukraine is Changing Europe*, Jun 7th, 2023, Paris. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.economist.com/europe/2023/06/07/russias-war-on-ukraine-is-changing-europe> (Πρόσβαση την 19 Αυγούστου 2024)

²⁶⁰ Ο Περιφερισμός (Regionalism) ως πολιτικός όρος αφορά στο σχηματισμό διακρατικών ομαδοποιήσεων που δεν είναι όμως παγκόσμιας εμβέλειας. Θεωρείται ότι οι συμμετέχουσες σε έναν περιφερειακό οργανισμό έχουν γεωγραφική εγγύτητα και είναι σε κάποιο βαθμό αλληλεξαρτώμενες. Με τη συνεχώς αυξανόμενη σημασία των μη κρατικών δρώντων ο Περιφερισμός μπορεί να οριστεί καλύτερα ως διαρκής συνεργασία, επίσημη ή άτυπη, μεταξύ κυβερνήσεων, μη κυβερνητικών οργανισμών ή και ιδιωτικού τομέα, σε τρεις ή περισσότερες χώρες για αμοιβαίο όφελος. Παράγοντες που είναι συνδεδεμένοι με την ανάπτυξη των περιφερειακών οργανισμών είναι η κοινή ταυτότητα (ή κοινή αντίληψη για μια ορισμένη περιοχή), εσωτερικές ή εξωτερικές απειλές, η εσωτερική πολιτική και η ηγεσία. Βλέπε Karns, M. and Mingst, K., *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*, Lynne Rienner Publishers Inc., London, 2004, σελ. 148

μεγαλύτερες οικονομικές και πολιτικές οντότητες παγκοσμίως, μοναδική ως προς το επίπεδο δέσμευσης των μελών της που είναι μεγαλύτερο από κάθε άλλο περιφερειακό οργανισμό και διαχειρίζεται περισσότερο από το ένα τρίτο του παγκοσμίου εμπορίου.²⁶¹ Η ΕΕ λειτουργεί ως ενιαία αγορά. Αγαθά, υπηρεσίες, κεφάλαια και πρόσωπα μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα, χωρίς τεχνικά, νομικά και γραφειοκρατικά εμπόδια. Είναι μια από τις μεγαλύτερες οικονομίες παγκοσμίως με το ΑΕΠ να ανέρχεται σε 17 τρισεκατομμύρια ευρώ. Το μεγαλύτερο μερίδιο κατέχει η Γερμανία, ακολουθούμενη από τη Γαλλία και την Ιταλία. Το 72% του ΑΕΠ της ΕΕ αφορά σε υπηρεσίες, ενώ είναι ο μεγαλύτερος εξαγωγέας μεταποιημένων προϊόντων και υπηρεσιών παγκοσμίως, αντιπροσωπεύοντας περίπου το 14% των παγκόσμιων εμπορευματικών συναλλαγών.²⁶²

Η Ευρωπαϊκή Ένωση γεννήθηκε από τις στάχτες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Πρόδρομος της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξε η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) το 1951 με μέλη τη Δυτική Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο και τις Κάτω Χώρες, κατόπιν έμπνευσης του Jean Monnet και πρότασης του Robert Schuman. Όπως δήλωσε ο Schuman στις 9 Μαΐου 1950, γι' αυτόν το ηθικό στοιχείο του σχεδίου της δημιουργίας της ΕΚΑΧ ήταν υπέρτατο, καθόσον στόχος του ήταν τυχόν μελλοντικός πόλεμος μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας να γίνει όχι μόνο αδιανόητος, αλλά και αδύνατος. Η νέα κοινότητα θα σηματοδοτούσε την άμεση δημιουργία κοινής βάσης βιομηχανικής παραγωγής, που θα αποτελούσε το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας και θα άλλαζε το πεπρωμένο μιας περιφέρειας που για μεγάλο διάστημα είχε αφοσιωθεί στην παραγωγή πολεμικών εξοπλισμών, των οποίων υπήρξε θύμα.²⁶³

Ταυτόχρονα σημαντικό παράγοντα για τη δημιουργία της κοινότητας αποτέλεσε και η ανάγκη της ενδυνάμωσης των αποδυναμωμένων από τον πόλεμο Ευρωπαϊκών κρατών έναντι της Σοβιετικής απειλής και των εσωτερικών κινδύνων

²⁶¹ Karns, M. and Mingst, K., 2004, σελ. 159

²⁶² Ευρωπαϊκή Ένωση, *Στοιχεία και Αριθμοί Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/facts-and-figures-european-union_el (Πρόσβαση την 18 Αυγούστου 2024)

²⁶³ Willis, F. Roy, *Origins and Evolution of the European Communities*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 440, The European Community after Twenty Years (Nov., 1978), pp. 1-12, Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science, σελ. 3

από τα ισχυρά κομμουνιστικά κόμματα κυρίως στη Γαλλία και την Ιταλία.²⁶⁴ Σε γενικές γραμμές η ενοποιητική διαδικασία πλέον της αντιμετώπισης της Σοβιετικής απειλής εξυπηρετούσε και εθνικά συμφέροντα των κρατών. Για τη Γαλλία αποτελούσε την πιθανή λύση στο πρόβλημα του Γερμανικού Ζητήματος, ενώ η Γερμανία θεωρούσε ότι η πρόσδεσή της στους Ευρω-ατλαντικούς θεσμούς αποτελούσε την προσφορότερη λύση στην επιδίωξή της να ανακάμψει πλήρως από τη δεινή κατάσταση στην οποία είχε βρεθεί μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και να ανακτήσει τη θέση που της αρμόζει στην Ευρωπαϊκή κατανομή ισχύος.²⁶⁵ Το Ηνωμένο Βασίλειο από την πλευρά του ενδιαφερόταν να μην κυριαρχήσει κάποια Ευρωπαϊκή δύναμη στη Γηραιά Ήπειρο, καθόσον αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ως το θεματοφύλακα των Αμερικανικών συμφερόντων στην Ευρώπη. Για τις Ηνωμένες Πολιτείες μια ενωμένη Ευρώπη με τα κράτη της να είναι και ταυτόχρονα σύμμαχοι στο NATO αποτελεί το ουσιαστικό γεωπολιτικό προγεφύρωμα στην Ευρασιατική ήπειρο, ενώ οποιαδήποτε επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί αυτόματα και επέκταση του πεδίου της άμεσης επιρροής των Ηνωμένων Πολιτειών. Ιδιαίτερα μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, μια διευρυμένη Ευρώπη ενταγμένη στους δυτικούς θεσμούς εξασφαλίζει την πρωτοκαθεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ευρασία.²⁶⁶ Ταυτόχρονα ακυρώνει και τις Ρωσικές επιδιώξεις για μια «Μεγαλύτερη Ευρασία» από τη Λισαβώνα έως το Βλαδιβοστόκ.

Την ΕΚΑΧ ακολούθησε η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) με τις συνθήκες της Ρώμης το 1957, αναγνωρίζοντας ότι ο τομέας άνθρακα και χάλυβα δεν ήταν εύκολο να αναπτυχθεί σε απομόνωση από τους άλλους οικονομικούς τομείς. Αποτέλεσμα ήταν η καθιέρωση κοινής αγοράς και πλήρους τελωνειακής ένωσης των κρατών μελών. Με τις συνθήκες της Ρώμης, δημιουργήθηκε επίσης η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (EURATOM), για συνεργασία σε θέματα πυρηνικής ενέργειας. Με την υπογραφή της Συνθήκης Συγχώνευσης που τέθηκε σε ισχύ από 1 Ιουλίου 1967 οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες αποκτούν ενιαίο διοικητικό όργανο (την Επιτροπή) και εκτελεστικό όργανο (το Συμβούλιο).²⁶⁷

²⁶⁴ Karns, M. and Mingst, K., 2004, σελ. 160

²⁶⁵ Ηλιόπουλος, Η., 2008, σελ. 18

²⁶⁶ Brzezinski, Z., 1998, σελ. 109-110

²⁶⁷ Ευρωπαϊκή Ένωση, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1960-69*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1960-69_el (Πρόσβαση την 07 Φεβρουαρίου 2023).

Κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 η Κοινότητα διευρύνεται φθάνοντας τα 12 μέλη, ενώ το 1993 με τη συνθήκη του Μάαστριχτ η Ευρωπαϊκή Ένωση διαδέχεται τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και δημιουργείται η ενιαία αγορά με την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων. Το 2002 το ευρώ καθίσταται το νόμιμο κοινό νόμισμα σε 12 χώρες της ΕΕ, το 2013 η Κροατία γίνεται το 28^ο μέλος και το 2020 τα μέλη γίνονται 27 με την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου.²⁶⁸ Σήμερα το ευρώ είναι το επίσημο νόμισμα 20 χωρών της ΕΕ, οι οποίες είναι γνωστές ως Ευρωζώνη. Το ευρώ έχει προωθήσει την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση παρέχοντας στους πολίτες των χωρών της Ευρωζώνης τη δυνατότητα να επωφελούνται από την ενιαία αγορά.²⁶⁹ Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, ωστόσο, το εγχείρημα της Ευρωπαϊκής ενοποίησης μικρή σχέση έχει με την οικονομική συνεργασία των κρατών, αλλά στην ουσία αφορά την αντιμετώπιση του ανταγωνισμού με τα άλλα οικονομικά μπλοκ, το Αμερικανικό και το Ιαπωνικό/Ασιατικό. Συνεπώς, το φαινόμενο αυτό αφορά σε μεγάλο βαθμό στην προσπάθεια της Ευρώπης να βελτιώσει τη θέση της σε αυτό τον γεωοικονομικό ανταγωνισμό.²⁷⁰

Η Ευρωπαϊκή Ένωση παρά το γεγονός ότι από οικονομικής άποψης είναι ένας σημαντικός παράγοντας, παραμένει πολιτικά και στρατιωτικά νάνος. Παρά την προσπάθεια και την επίτευξη ορισμένων βημάτων προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης κοινής πολιτικής στον τομέα της άμυνας και ασφάλειας, η δημιουργία αυτόνομου συστήματος άμυνας και ασφάλειας παραμένει ανοιχτό ζήτημα. Τα κράτη-μέλη εξακολουθούν να διατηρούν τις εθνικές ένοπλες δυνάμεις τους, χωρίς να είναι διατεθειμένα να παραχωρήσουν μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας σε υπερεθνικούς θεσμούς και το σκέλος της στρατιωτικής ισχύος και ασφάλειας καλύπτεται από το ΝΑΤΟ. Άλλωστε η αποφυγή της πλήρους πολιτικής και στρατιωτικής ενοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί ίσως ζητούμενο για την Αμερικανική πολιτική. Όπως τονίζει ο Brzezinski, μια μεγαλύτερη και διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της εισόδου νέων μελών από την Κεντρική Ευρώπη,

²⁶⁸ Όπως παραπάνω.

²⁶⁹ Ευρωπαϊκή Ένωση, *Στοιχεία και Αριθμοί Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/facts-and-figures-european-union_el (Πρόσβαση την 18 Αυγούστου 2024)

²⁷⁰ Πλατιάς, Α., *Το Νέο Διεθνές Σύστημα: Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 128-137

επεκτείνει το πεδίο της Αμερικανικής επιρροής και τις φιλοαμερικανικές τάσεις, χωρίς ταυτόχρονα να δημιουργεί μια Ευρώπη τόσο ενοποιημένη πολιτικά που να είναι σε θέση να αμφισβητήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες σε γεωπολιτικά ζητήματα υψηλής σπουδαιότητας σε άλλες περιοχές και ιδιαίτερα στη Μέση Ανατολή.²⁷¹ Για τις Ηνωμένες Πολιτείες ο κύριος γεωστρατηγικός στόχος είναι η σταθεροποίηση του προγεφυρώματός της στη Ευρωπαϊκή ήπειρο μέσω μιας διευρυμένης και σταθερής Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να είναι σε θέση να επεκτείνει την επιρροή της στην Ασιατική ήπειρο και να μην επιτρέψει την ανάδυση άλλης κυρίαρχης δύναμης στην Ευρασία.

Για την επίτευξη των στόχων της στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει καταφύγει στην προβολή και χρήση της ήπιας ισχύος η οποία πηγάζει από την ισχυρή οικονομία της και τον πολιτισμό της. Η ήπια ισχύς αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη διεύρυνση της ΕΕ προς ανατολάς και τον περιορισμό της ρωσικής επιρροής στην Ανατολική Ευρώπη. Επιπρόσθετα, η ενσωμάτωση στην ΕΕ Βαλκανικών κρατών με τελευταία την Κροατία και η προοπτική της μελλοντικής εισόδου και άλλων (Αλβανία, Βοσνία, Σκόπια, Μαυροβούνιο, Σερβία) μεταβάλλει τη γεωπολιτική ισορροπία στα Βαλκάνια προς όφελος της Δύσης και ενισχύει την Αμερικανική πολιτική στην περιοχή. Ειδικότερα η ένταξη της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην ΕΕ και στο ΝΑΤΟ δίνει την ευκαιρία στους Ευροατλαντικούς θεσμούς για τη διεκδίκηση του γεωπολιτικού ελέγχου της Μαύρης Θάλασσας από τη Ρωσία.²⁷²

Η Ρωσική εισβολή και ο πόλεμος στην Ουκρανία διατάραξε τις σχέσεις της ΕΕ με τη Ρωσική Ομοσπονδία. Η ΕΕ και τα κράτη- μέλη της καταδίκασαν απερίφραστα τον επιθετικό πόλεμο της Ρωσίας, καθώς και την εμπλοκή της Λευκορωσίας στη Ρωσική στρατιωτική επίθεση. Ως αντίδραση στην επίθεση η ΕΕ επέκτεινε σε μεγάλο βαθμό τις κυρώσεις – που είχαν ήδη ληφθεί μετά την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 – κατά της Ρωσίας, προσθέτοντας σημαντικό αριθμό προσώπων και οντοτήτων στον κατάλογο των κυρώσεων και θεσπίζοντας πρωτοφανή

²⁷¹ Brzezinski, Z., 1998, σελ.342

²⁷² Δελαστίκ, Γ., *Το Τέλος των Βαλκανίων*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σελ. 252

περιοριστικά μέτρα. Ταυτόχρονα η ΕΕ παρέιχε και συνεχίζει να παρέχει στην Ουκρανία ανθρωπιστική, πολιτική, οικονομική και στρατιωτική στήριξη.²⁷³

Ο παρατεταμένος πόλεμος στην Ουκρανία έχει αλλάξει την Ευρώπη. Η συνειδητοποίηση της οικονομικής απειλής με την αναστάτωση στις αγορές ενέργειας και τροφίμων, σε συνδυασμό με την σταδιακή υιοθέτηση της αντίληψης του κινδύνου στρατιωτικής απειλής από τη Ρωσία, μεταβάλλουν το χαρακτήρα και την πολιτική της ΕΕ. Οι ψηλές τιμές της ενέργειας σε συνδυασμό με την ενεργειακή ανασφάλεια, λόγω της προσπάθειας σταδιακής απεξάρτησης της ΕΕ από τα Ρωσικά ορυκτά καύσιμα, θέτουν κινδύνους στην οικονομική πρόοδο και ευημερία των κρατών της ΕΕ. Ο σοβαρότερος όμως κίνδυνος είναι η παρατηρούμενη ταχεία αποπαραγωγικοποίηση του Ευρωπαϊκού βορά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Γερμανικός κολοσσός BASF που από τα τέλη του 2022 στρέφεται προς την Κίνα με τεράστιες επενδύσεις, ενώ παράλληλα εντείνει τις περικοπές του λειτουργικού κόστους της στην Ευρώπη.²⁷⁴ Στο πρόβλημα της εξασφάλισης της ενέργειας έρχεται επίσης να προστεθεί και η επισιτιστική ανασφάλεια και οι υψηλές τιμές των τροφίμων.

Επιπρόσθετα, η αίσθηση της στρατιωτικής απειλής έχει υποχρεώσει τα κράτη της ΕΕ να αυξήσουν δραματικά τις στρατιωτικές δαπάνες. Ο Γάλλος Πρόεδρος Emmanuel Macron έχει δηλώσει ότι η Ευρώπη πρέπει να κάνει περισσότερα για την άμυνά της και να μη βασίζεται αποκλειστικά στις ΗΠΑ, ενώ η Γερμανία έχει ανακοινώσει ότι θα διαθέσει από τον προϋπολογισμό της επιπλέον 100 εκατομμύρια ευρώ για τον επανεξοπλισμό της. Ωστόσο, η πιο σημαντική αλλαγή που επέφερε ο πόλεμος αφορά στις προσπάθειες Γαλλο-γερμανικής προσέγγισης με την καθεμία από τις δύο χώρες να αντιμετωπίζουν προκλήσεις που τις ωθούν να αλλάξουν την πολιτική τους. Όσον αφορά στη Γερμανία, ο πόλεμος συγκλόνισε τα

²⁷³ Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 28ης Ιουνίου 2024, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαιώνει την αταλάντευτη δέσμευση της ΕΕ να παρέχει συνεχή πολιτική, χρηματοδοτική, οικονομική, ανθρωπιστική, στρατιωτική και διπλωματική στήριξη στην Ουκρανία και τον λαό της για όσο διάστημα και όσο εντατικά χρειαστεί. Βλέπε: Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Η Αντίδραση της ΕΕ στον Επιθετικό Πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-response-ukraine-invasion/#invasion> (Πρόσβαση την 18 Αυγούστου 2024)

²⁷⁴ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Deal στην Κίνα από την BASF για Επένδυση 10 δισ. Ευρώ*, 27.10.2022, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/economy/562111204/deal-stin-kina-apo-tin-basf-gia-ependysi-10-dis-eyro/>. Βλέπε ακόμη: newmoney, *BASF: Στρέφεται στην Κίνα και Μειώνει το Λειτουργικό της Κόστος κατά €1 δισ. στην Ευρώπη*, 3 Μαρτίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.newmoney.gr/roh/bloomberg/basf-strefete-stin-kina-ke-mioni-to-litourgiko-tis-kostos-kata-e1-dis-stin-evropi/> (Τελευταία πρόσβαση την 20 Σεπτεμβρίου 2024)

θεμέλια του Γερμανικού μεταπολεμικού οικονομικού μοντέλου που βασίζονταν στη φθηνή Ρωσική ενέργεια και τις εξαγωγές προς την Κίνα. Η Γαλλία από την πλευρά της βλέπει με διαφορετική οπτική γωνία το γεωπολιτικό περιβάλλον, επανεξετάζοντας και αναθεωρώντας την στάση της σε σχέση με τα σύνορα, τις συμμαχίες και την ασφάλεια της ΕΕ. Σε αντίθεση με το παρελθόν είναι φανατική υποστηρίκτρια της διεύρυνσης του ΝΑΤΟ με την είσοδο Μολδαβίας και Ουκρανίας, καθώς και της διεύρυνσης της ΕΕ με την άρση του βέτο για τις υποψηφιότητες Αλβανίας και Βόρειας Μακεδονίας. Η Γαλλία βλέπει πλέον τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανατολικότερα και τη διεύρυνση ως γεωπολιτική αναγκαιότητα.²⁷⁵

Σήμερα, όπως έχει διαφανεί από τις εξελίξεις και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ΕΕ διαπιστώνεται ότι τα κράτη-μέλη δεν έχουν αναπτύξει κοινά συμφέροντα και αυτό έγκειται πρωτίστως στο γεγονός ότι δεν υφίσταται κοινή ταυτότητα. Οι πολιτισμικοί και ταυτοτικοί παράγοντες είναι καθοριστικοί σε μια διαδικασία ενοποίησης και αγνοήθηκαν από το Ευρωπαϊκό πείραμα. Το μοντέλο της Ευρωπαϊκής ενοποίησης στηρίχθηκε στα κοινά οικονομικά συμφέροντα και στην μετέπειτα επέκταση των κοινών συμφερόντων και σε άλλους τομείς. Αυτή όμως η τακτική δεν φαίνεται να έχει αποδώσει, όπως άλλωστε καταδεικνύεται από τη συμπεριφορά της Γερμανίας, η οποία από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα φρόντιζε να προμηθεύεται φθηνή Ρωσική ενέργεια δημιουργώντας μεγάλα πλεονάσματα και καταδικάζοντας τον Ευρωπαϊκό νότο σε μεγάλα ελλείματα. Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, στη συνέχεια η πανδημία του Covid 19 - που πλέον των άλλων αποσυντόνισε εντελώς τις εφοδιαστικές αλυσίδες - και στη συνέχεια ο πόλεμος στην Ουκρανία και στη Μέση Ανατολή, κατέδειξαν τις εγγενείς αδυναμίες της ΕΕ και την ευαλωτότητά της στις κρίσεις, με το ενεργειακό πρόβλημα να αποτελεί την κορυφή του παγόβουνου. Οι καταγιστικές παγκόσμιες εξελίξεις της τελευταίας πενταετίας έχουν καταδείξει τις αδυναμίες. Οι γεωπολιτικοί πυλώνες ισχύος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πολιτικός, στρατιωτικός, οικονομικός, πολιτισμικός ή ιδεολογικός) δεν είναι ικανοί να αντιμετωπίσουν τους σύγχρονους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς.²⁷⁶

²⁷⁵ The Economist, *Russia's War on Ukraine is Changing Europe*, Jun 7th, 2023, Paris. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.economist.com/europe/2023/06/07/russias-war-on-ukraine-is-changing-europe>

²⁷⁶ Σύμφωνα με τον Saul Bernard Cohen, οι τέσσερις πυλώνες στους οποίους στηρίζεται η ισχύς ενός κράτους είναι η συντριπτική στρατιωτική ισχύς και η θέλησή του να τη χρησιμοποιήσει, η πλεονάζουσα οικονομική δυνατότητα, ώστε να μπορεί να παρέχει βοήθεια και να επενδύει σε άλλα κράτη, η ιδεολογική βάση της ηγεσίας και ένα συνεκτικό σύστημα διακυβέρνησης. Για μια συνοπτική ανάλυση των τεσσάρων πυλώνων ισχύος βλέπε:

Ακόμη και στον οικονομικό τομέα η ΕΕ είναι ο μεγαλύτερος καταναλωτής που σταδιακά χάνει τις παραγωγικές του δυνατότητες και υφίσταται ανταγωνισμό ακόμη και από τις συμμαχικές Ηνωμένες Πολιτείες. Η ανάληψη της εξουσίας στις Ηνωμένες Πολιτείες από την κυβέρνηση Trump από τις αρχές του 2025 και η νέα Αμερικανική πολιτική σε σχέση με την ΕΕ και τον πόλεμο στην Ουκρανία έχει εντείνει τον οικονομικό ανταγωνισμό και έχει οδηγήσει την ΕΕ προς την αναθεώρηση των αντιλήψεών της για την αναγκαιότητα αμυντικής αυτονομίας.

3.10 Σύνοψη - Παρατηρήσεις

Οι αυτοκρατορίες που εξετάστηκαν στο παρόν κεφάλαιο συνέβαλαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, περισσότερο ή λιγότερο, στη διαμόρφωση, την εξέλιξη και το μετασχηματισμό του Ανατολικού Ζητήματος. Από τις αρχαίες αυτοκρατορίες της Αιγύπτου και των Χετταίων, μέχρι τις σύγχρονες «αυτοκρατορίες» των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όλες διαδραμάτισαν και συνεχίζουν να έχουν το δικό τους ρόλο και το μερίδιό τους στο Ανατολικό Ζήτημα. Η συντριπτική πλειοψηφία των αυτοκρατοριών οι οποίες στη διαδρομή του χρόνου παράκμασαν και έσβησαν δεν εξαφανίστηκαν πλήρως. Από τη στάχτη ή τα συντρίμια τους δημιουργήθηκαν νέες πολιτικές οντότητες, τα εθνικά κράτη. Τα διάδοχα κράτη στην πλειοψηφία τους διατήρησαν ως κυρίαρχη συνιστώσα των αντιλήψεων και της κοσμοθεώρησής τους το αυτοκρατορικό τους παρελθόν και την προβολή του στη σύγχρονη εποχή. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Τουρκία που συνεχώς τονίζει το Οθωμανικό της παρελθόν, η Ρωσική Ομοσπονδία που δεν λησμονεί το αυτοκρατορικό τσαρικό και το Σοβιετικό υπόβαθρό της και η Μεγάλη Βρετανία, η οποία πιθανότατα δεν θεωρεί ότι υφίσταται τεράστια διαφορά στην παγκόσμια επιρροή της μεταξύ του ένδοξου αυτοκρατορικού παρελθόντος της και του κοινοπολιτειακού παρόντος της.

Η μελέτη του συγκεκριμένου θέματος έχει καταστήσει προφανή και γενικώς αποδεκτή τη διαπίστωση ότι διαχρονικά η πτώση των μεγάλων αυτοκρατοριών

Cohen, S., *Geopolitics: The Geography of International Relations*, Third Edition, Rowman & Littlefield, London, 2015, σελ. 2-3. Κατά τον καθηγητή κύριο Ιωάννη Μάζη οι τέσσερις πυλώνες της Γεωπολιτικής είναι η Άμυνα/Ασφάλεια, η Οικονομία, η Πολιτική και τέλος ο Πολιτισμός και η Πληροφορία. Βλέπε: Daras, N. and Mazis, J., *Systemic Geopolitical Modeling. Part 2: Subjectivity in Prediction of Geopolitical Events*, GeoJournal, Vol. 82, No. 1 (2017), pp. 81-106, Springer, σελ. 83

οφείλεται πρωταρχικά σε εσωτερικούς παράγοντες και δευτερευόντως σε εξωτερικούς δρώντες. Η λαϊκή ρύση «*τα κάστρα πέφτουν από μέσα*» είναι σοφή, αληθής, με διαχρονική ισχύ στις διεθνείς σχέσεις. Η αποσάθρωση των εσωτερικών δομών – κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών, στρατιωτικών και άλλων – και η σταδιακή απώλεια της λειτουργικότητας μιας κρατικής οντότητας σηματοδοτεί την έναρξη της παρακμής και χαράζει το δρόμο προς την κατάρρευση και την πτώση. Η τελική πτώση επισφραγίζεται συνήθως από έναν εξωτερικό παράγοντα, ο οποίος επιφέρει τη γεωπολιτική καταστροφή. Μια γεωπολιτική καταστροφή η οποία συνήθως δεν είναι δυνατό να διορθωθεί και εφόσον δεν οδηγήσει στην εξαφάνιση καθιστά αρκετά δύσκολη την επανάκαμψη για την οποία πιθανότατα θα απαιτηθεί μεγάλος χρόνος και αρκετές γενιές.

Όπως θα καταδειχθεί στα επόμενα κεφάλαια του βιβλίου, οι ίδιες αυτοκρατορίες – με ελάχιστες διαφορές – που συνέβαλαν στη γέννηση, διαμόρφωση και την εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος από το 18^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα, είναι αυτές που πρωταγωνιστούν στις εξελίξεις στο πλαίσιο του σύγχρονου ή «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος. Οι ανταγωνισμοί και οι διαμάχες μεταξύ χερσαίων και θαλάσσιων αυτοκρατοριών παραμένουν αναλλοίωτοι και διαχρονικοί. Οι κύριοι παίκτες και τα επίδικα του 19^{ου} αιώνα στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος συνεχίζουν να πρωταγωνιστούν και στον 21^ο αιώνα. Στη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα μια από τις σημαντικότερες ίσως παραμέτρους του σύγχρονου ή «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος, όπως θα εξεταστεί σε επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου, είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ μιας ναυτικής δύναμης – της Αμερικανικής «αυτοκρατορίας» - και μιας χερσαίας δύναμης – του Κινεζικού «Δράκου». Κύριο ζητούμενο είναι η αποτροπή της ενοποίησης της Ευρασίας και της δημιουργίας μιας παν-Ευρασιατικής παγκόσμιας δύναμης που θα καταστεί παγκόσμιος ηγεμόνας, εκθρονίζοντας τις Ηνωμένες Πολιτείες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

«Κρίνοντας τις παρελθούσες πράξεις των κρατών, ακόμη και όσων αυτοαποκαλούνται Χριστιανικά, ή αν επιθυμούμε να γνωρίζουμε τι να αναμένουμε στο μέλλον, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι το αφηρημένο δίκαιο, οι αρχές του Ευαγγελίου, έχουν ελάχιστη επιρροή στην εθνική πολιτική.»

Rev. C. B. Boynton D.D.²⁷⁷

4.1 Γενικό Πλαίσιο

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν κυρίαρχη η πεποίθηση ότι το Ανατολικό Ζήτημα παρέμενε το παλαιότερο ενεργό πρόβλημα της Ευρωπαϊκής πολιτικής, απασχολώντας συστηματικά την Ευρωπαϊκή ελίτ από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο Γερμανός δημοσιογράφος και πολιτικός Gustav Diezel, φανατικός υποστηρικτής της εθνικής ενοποίησης της Γερμανίας, τονίζει ότι η ουσία του Ανατολικού Ζητήματος έγκειται στο γεγονός ότι η κυριαρχία των Οθωμανών κλονίζεται και είναι προς το τέλος της. Θεωρεί ότι οι υποτελείς πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έχουν τη δυνατότητα να θέσουν τα θεμέλια μιας νέας πολιτικής ζωής χωρίς ξένη βοήθεια και ότι οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις, μη δυνάμενες να καταλήξουν σε συμφωνία για το μοίρασμα της αυτοκρατορίας, δεν είναι διατεθειμένες να επιτρέψουν κάποια από αυτές να εκμεταλλευτεί ολόκληρη τη λεία. Τονίζει δε προφητικά ότι η Χερσόνησος του Αίμου μπορεί να θεωρείται ως το κουτί της Πανδώρας για το μέλλον της Ευρώπης, καθόσον η κατάσταση που επικρατεί σε αυτή την περιοχή προμηνύει μακροχρόνιες και αιματηρές συγκρούσεις.²⁷⁸

²⁷⁷ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι:

"In judging the past acts of nations, even of such as call themselves Christian, or if we would know what we may expect in the future, we must remember that the abstract right, the principles of the Gospel, have little direct influence upon national policy"

Βλέπε: Rev. C.B. Boynton D.D., *The Four Great Powers: England, France, Russia and America; Their Policy, Resources, and Probable Future*, C.F. Vent & Co., Cincinnati, Chicago, & St Louis, 1866, σελ. 17

²⁷⁸ Diezel, Gustav, *Russia, Germany, and the Eastern Question*, Translated from the German by Frederica Rowan, James Ridgway, Piccadilly, London, 1854, σελ. 92 (Το βιβλίο αυτό είχε αρχικά εκδοθεί στην γερμανική γλώσσα το 1853, με τίτλο: *Russland, Deutschland und die östliche Frage*) Ο Diezel είναι προφητικός, αν

Στο πρόλογο του βιβλίου του καθηγητή Alexander Schem, που εκδόθηκε το 1878, αναφέρεται ότι το Ανατολικό Ζήτημα είναι μακράν η πιο σημαντική από όλες τις διεθνείς επιπλοκές που κρατούν τον Παλαιό Κόσμο σε αναταραχή. Κυριότερα άλυτα επιμέρους ζητήματα είναι η παρακμή της Οθωμανικής εξουσίας και της Τουρκικής φυλής, που πιθανότατα θα οδηγήσουν σε περαιτέρω απώλεια εδαφών και εξασθένηση της αυτοκρατορίας, η φυσική και ηθική κατάσταση των Χριστιανικών εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τη πιθανή δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατών σε βάρος των Τούρκων, η Ρωσική μεγέθυνση σε συνδυασμό με τις τάσεις και τους στόχους του Πανσλαβισμού, οι κίνδυνοι από την ύπαρξη πολλών και διαφορετικών φυλών στο εσωτερικό της Τουρκίας και της Αυστρίας και τέλος τα αντικρουόμενα συμφέροντα των δυο μεγαλύτερων αυτοκρατοριών - της Βρετανικής και της Ρωσικής - στην Ασία.²⁷⁹ Κατά τον Marriott ο όρος «Ανατολικό Ζήτημα» ήταν άγνωστος στην Αγγλική διπλωματία μέχρι την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821²⁸⁰ και σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς η πρώτη επίσημη χρήση του όρου αυτού έγινε το 1822 κατά τη διάρκεια του συνεδρίου της Ιεράς Συμμαχίας στη Βερόνα, για την περιγραφή του προβλήματος που προέκυψε στην Ευρωπαϊκή διπλωματία από την έκρηξη της επανάστασης των Ελλήνων το 1821.

Ο Edwin Godkin σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1877 τονίζει ότι όλα τα ζητήματα που απασχολούσαν την Ευρωπαϊκή διπλωματία το 17^ο και 18^ο αιώνα είχαν επιλυθεί εκτός από το Ανατολικό Ζήτημα, το οποίο άρχισε να απασχολεί σοβαρά και να πιέζει τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις από την εποχή της κατάληψης της Αδριανούπολης το 1360, μέχρι την Συνθήκη του Βελιγραδίου το 1739, με την οποία τερματίστηκαν οι πόλεμοι μεταξύ Αψβούργων και Οθωμανών (1737 – 1739) και Ρωσικής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1735-1739). Από τον 14^ο αιώνα και μέχρι τις αρχές του 18^{ου} αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε μια διαρκή απειλή για τους Χριστιανικούς Ευρωπαϊκούς πληθυσμούς, με συνεχείς επιδρομές και πολεμικές συγκρούσεις. Όπως παραστατικά αναφέρει ο Godkin:

αναλογιστεί κανείς τους Βαλκανικούς Πολέμους και κυρίως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο περίπου 60 χρόνια αργότερα.

²⁷⁹ Schem, Alexander J., *War in the East. An Illustrated History of the Conflict between Russia and Turkey, with a Review of the Eastern Question*, H. S. Goodspeed & Co., New York & Cincinnati, O., 1878, σελ. 6

²⁸⁰ Marriott, J.A.R., *The Eastern Question. An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford University Press, 1917, σελ. 2

«Από όλους τους πολιτικούς τρόμους που έχουν καταπιέσει το ανθρώπινο φαντασιακό, πιθανότατα κανένας δεν έχει σκιάσει το μέλλον τόσων πολλών ανθρώπων κάθε ηλικίας και φύλλου όπως ο φόβος της Μουσουλμανικής κατάκτησης ή εισβολής.»²⁸¹

Στο πλαίσιο αυτό από την εποχή της βασιλείας του Ερρίκου Δ' της Γαλλίας (Henry IV 1589-1610) είχε διαμορφωθεί η πεποίθηση, με πρωτοστάτη τον Francois de la Noue, για την ανάγκη συνασπισμού των Χριστιανικών δυνάμεων υπό την Γαλλική ηγεσία, με σκοπό την εκδίωξη των Οθωμανών από την Ευρώπη και η ιδέα αυτή δεν έλλειψε από τη Γαλλική πολιτική μέχρι την πτώση της μοναρχίας το 1792.²⁸² Όμως αυτή η κυρίαρχη ιδέα δεν εμπόδισε τη Γαλλία από το να επιχειρεί να χρησιμοποιήσει τους Οθωμανούς ως αντίβαρο στη Ρωσική και Αυστριακή επέκταση. Έτσι το 1739 η Γαλλία επενέβη υπέρ των Οθωμανών για την ανάσχεση της Ρωσικής και Αυστριακής επέκτασης, τον τερματισμό των πολεμικών συγκρούσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με Ρωσία και Αυστρία και την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου, υιοθετώντας και εφαρμόζοντας από τότε και στο εξής την πολιτική της διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²⁸³

²⁸¹ Godkin, Edwin L., *The Eastern Question*, The North American Review, Jan., 1877, Vol. 124, No. 254 (Jan., 1877), pp. 106-126, University of Northern Iowa, σελ 106-108.

²⁸² Godkin, Edwin L., *The Eastern Question*, The North American Review, Jan., 1877, Vol. 124, No. 254 (Jan., 1877), pp. 106-126, University of Northern Iowa, σελ 106-108. Οι απόψεις του Francois de la Noue και το σχέδιό του για μια εκστρατεία συνασπισμένων χριστιανικών ευρωπαϊκών δυνάμεων κατά των Οθωμανών περιέχεται στο έργο του *Discours Politiques et Militaires du Seigneur de la Noue*, Del' Imprimerie de Francois Foelt, M.D. LXXXVII, Basle, που εκδόθηκε στη Βασιλεία το 1587 (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1040354v/f15.item>). Ειδικότερα στη σελίδα 382 της παραπάνω έκδοσης στο Discours XXII με τίτλο *Que les Princes Chrestiens estans bien unis ensemble peuvent en quatre ans chaser les Turcs de l' Europe*, περιγράφεται το σχέδιό του με κάθε λεπτομέρεια. Επίσης το πόνημα αυτό είναι διαθέσιμο και στην αγγλική γλώσσα από την ιστοσελίδα <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A05074.0001.001/1:5.22?rgn=div2;view=fulltext> (Πρόσβαση την 20 Ιανουαρίου 2024).

Επιπρόσθετα μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση για το σχέδιο του La Noue παρουσιάζεται στο άρθρο του James J. Supple. (Βλέπε: Supple, James J., *Francois de la Noue's Plan for a Campaign Against the Turks*, *Bibliothèque d' Humanisme et Renaissance*, T. 41, No. 2 (1979), pp. 273-291, Librairie Droz.

²⁸³ Historical Section of the Foreign Office, *History of the Eastern Question*, Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, H.M. Stationary Office, London, 1920, σελ. 10. Το πόνημα αυτό αποτελεί μέρος μιας σειράς συγγραμμάτων που εκπόνησε το βρετανικό Foreign Office για την πλήρη ενημέρωση των διπλωματικών αντιπροσώπων του που θα συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων το 1919, μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1920 και ενώ η συνδιάσκεψη βάδιζε προς το τέλος των εργασιών της αποφασίστηκε η έκδοση των βιβλίων προς δημόσια χρήση. Ιδιαίτερης αναφοράς αξίζει η προσέγγιση ως προς τη δημιουργία του Ανατολικού Ζητήματος στην εισαγωγή του βιβλίου, αναφέροντας ότι τοποθετείται χρονικά από ορισμένους στην εμφάνιση για πρώτη φορά των Σλάβων στη Βαλκανική Χερσόνησο ή των Τούρκων στη Μακεδονία και στην Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ενώ η μοντέρνα φάση του αρχίζει με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 18^ο αιώνα, η οποία είχε ως εξωτερική συνέπεια τις καταπατήσεις των εδαφών της από Αυστρία και Ρωσία στο βορά και τις συνεχώς αυξανόμενες επεμβάσεις των δυτικών δυνάμεων που ένοιωθαν ότι θίγονται τα ζωτικά τους συμφέροντα. Εσωτερική συνέπεια αυτής της παρακμής ήταν η αποδυνάμωση της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας που επέφερε ένα συνεχώς διογκούμενο κύμα εθνικής αφύπνισης των υποκείμενων φυλών και την επιθυμία για ανεξαρτησία.

Η ταχεία παρακμή της Οθωμανικής ισχύος μετά την πολιορκία της Βιέννης και τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) είχε ως αποτέλεσμα την εξάλειψη του φόβου της Τουρκικής απειλής και την κατακόρυφη μείωση του ενδιαφέροντος των δυτικών Ευρωπαϊκών δυνάμεων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Ο Schem αποδίδει την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην τεράστια πρόοδο της στρατιωτικής επιστήμης που σημειώθηκε στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, που συνέβαλε στη δραματική βελτίωση των στρατιωτικών δυνατοτήτων των Χριστιανικών κρατών, σε συνδυασμό με την άνοδο στην εξουσία του Οθωμανικού κράτους μιας σειράς αδύναμων ηγετών, με αποτέλεσμα τη συνεχή απώλεια Οθωμανικών εδαφών από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Ως τη σημαντικότερη όμως αιτία της παρακμής θεωρεί την άνοδο της Ρωσικής ισχύος, μιας χώρας που θεωρούσε τους Τούρκους προαιώνιους εχθρούς, που έδινε συνεχείς αγώνες εναντίον τους για την επιβίωσή της και επιθυμούσε όχι απλά να εκδικηθεί για τα δεινά του παρελθόντος, αλλά και να επεκτείνει την κυριαρχία της σε βάρος των Οθωμανών.²⁸⁴

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα το ενδιαφέρον των δυτικών Ευρωπαϊκών δυνάμεων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία επανέρχεται και μαζί του το Ανατολικό Ζήτημα αναζωπυρώνεται, λόγω των Τουρκικών φρικαλεοτήτων κυρίως κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και δευτερευόντως κατά τις Σερβικές εξεγέρσεις που προηγήθηκαν το 1804 και το 1815.²⁸⁵ Σύμφωνα με την άποψη του Αμερικανού πολιτικού James McKellar Bugbee, το Ανατολικό Ζήτημα απέκτησε για πρώτη φορά Ευρωπαϊκή σημασία κατά τη διάρκεια της εξουσίας της Αικατερίνης Β' ή οποία εισήγαγε την ιδέα της αναβίωσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.²⁸⁶ Μετά την

²⁸⁴ Schem, Alexander J., 1878, σελ. 29

²⁸⁵ Godkin, Edwin L., 1877, σελ. 109

²⁸⁶ Κατά τον Τρύφωνα Ευαγγελίδη η Μεγάλη Αικατερίνη σε επιστολή της προς το γείτονα και τότε σύμμαχό της, αυτοκράτορα της Αυστροουγγαρίας Ιωσήφ Β' εξέφραζε τις σκέψεις της για την κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη δημιουργία Ελληνικής μοναρχίας, γράφοντας τα παρακάτω:

«Πέποιθα ως εκ της απεριορίστου εμπιστοσύνης, ην έχω προς υμάς ότι, αν αι επιτυχίαι ημών εν τω τουρκικώ πολέμω επιτρέψωσιν ημίν να απαλλάξωμεν την Ευρώπην εκ του εχθρού του Χριστιανικού ονόματος και να εκδιώξωμεν αυτόν εκ της Κωνσταντινουπόλεως, η Υ.Μ. δεν θέλει μοί αρνηθεί την συνδρομήν αυτής προς ανίδρυσιν της αρχαίας ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ επί των ερειπίων της βαρβάρου οθωμανικής κυβερνήσεως, υπό τον ρητόν όρον εκ μέρους μου να διατηρήσω την μοναρχίαν ταύτην όλως ανεξάρτητον της εμής, αναβιβάζουσα επί του ανεγερθησομένου θρόνου τον νεώτερον των εγγονών μου, τον Μέγα δούκα Κωνσταντίνον. Ο νέος μονάρχης θέλει παραιτηθεί ταυτοχρόνως πάσης αξιώσεως επί της Ρωσικής μοναρχίας, διότι τα δύο στέμματα δεν δύνανται και δεν πρέπει να ενωθώσι ποτέ επί της αυτής κεφαλής. Την αυτή υποχρέωσιν θέλει αναλάβει εν καιρώ ευθέτω ο υιός αυτού και διάδοχός μου μέγας δούξ και πρωτότοκος αυτού υιός. Το κατ' εμέ είμαι έτοιμη να παράσχω δι' εμέ και τους διαδόχους μου πάσαν διαβεβαίωσιν ότι δεν θέλομεν επιζητήσει ποτέ την συνένωσιν των δύο μοναρχιών υπό ένα ηγεμόνα. Σύνορα του ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ έσονται προς την Ρωσίαν ο Εύξεινος, προς την Αυστριαν αι κήσεις, ας θέλει προσλάβει η υμετέρα Μεγαλειότης δια της πτώσεως της βαρβάρου κυβερνήσεως, και προς την Δανίαν ο Δούναβις. Αι νήσοι του αρχιπελάγους

συντριπτική ήττα των Οθωμανών από την Ρωσία και την Αυστρία κατά τον δεύτερο Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1787-1792), οι Βρετανοί επεμβαίνουν για πρώτη φορά στο Ανατολικό Ζήτημα για να εμποδίσουν την περαιτέρω ενίσχυση της Ρωσικής ισχύος, εγκαθιδρύοντας την πολιτική της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της παρεμπόδισης της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τη Ρωσία, πολιτική της οποίας η σημασία αυξήθηκε με την επέκταση των Βρετανικών κήσεων στην Ινδία. Ο τότε Πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας Pitt κατά τις συζητήσεις για την ανακωχή προσπαθεί να μειώσει τα κέρδη της Ρωσίας απειλώντας ακόμη και με Βρετανικά αντίποινα, επιτυγχάνοντας σε συνεργασία με την Πρωσία την ανακοπή της Ρωσικής και Αυστριακής προέλασης προς την Κωνσταντινούπολη.²⁸⁷

Η αρνητική στάση των Ευρωπαϊκών κρατών προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η αντίστοιχη υποστήριξη προς τους επαναστατημένους Έλληνες και στο νεοϊδρυθέν Ελληνικό κράτος αρχίζει να αντιστρέφεται σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1829. Αιτίες της αντιστροφής του κλίματος είναι η κακοδιοίκηση, οι κακές οικονομικές επιδόσεις του νέου Ελληνικού κράτους και τα απλήρωτα χρέη του, αλλά κυρίως η εξάπλωση και μεγέθυνση της Ρωσίας που άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο απειλητική για τα Βρετανικά και Γαλλικά εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα. Πράγματι, το 1826 η Ρωσία καταλαμβάνει μερικές επαρχίες στην Περσία, ενώ το 1828 ξεσπάει νέος Ρωσοτουρκικός πόλεμος, στον οποίο ηττάται η Οθωμανική Αυτοκρατορία, με τα Ρωσικά στρατεύματα να φθάνουν σε απόσταση 16 μιλίων από την Κωνσταντινούπολη. Αγγλία και Γαλλία που είναι πλέον πεπεισμένες ότι η διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διασφαλίζει τις εμπορικές οδούς στην Ανατολή και τα οικονομικά τους συμφέροντα, εμποδίζοντας παράλληλα την εκτόπισή τους από την απειλητική Ρωσία, παρεμβαίνουν για τον τερματισμό του πολέμου και την υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης το 1829, με την οποία, μεταξύ των άλλων, αναγνωρίστηκε η αυτονομία του Ελληνικού κράτους και άνοιξαν τα στενά για όλα τα εμπορικά πλοία.

Η κατάπνιξη της Πολωνικής εξέγερσης από τους Ρώσους το 1830, η επανάσταση του Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου το 1832, που μετά από την Αγγλική

θέλουν επίσης τεθή υπό την κυριαρχία του ανεγερθησομένου Κράτους.» Βλέπε: Ευαγγελίδης, Τρ., 1894, σελ. 552

²⁸⁷ James M. Bugbee, *The Eastern Question Historically Considered*, James R. Osgood and Company, Boston, 1877, σελ. 10-11

άρνηση προς τη Πύλη για βοήθεια καταστέλλεται με τη Ρωσική συνδρομή και στη συνέχεια η υπογραφή της Ρωσοτουρκικής συνθήκης συμμαχίας του Unkiar Skelessi (8 Ιουλίου 1833),²⁸⁸ ενοχλεί ιδιαίτερα την Μεγάλη Βρετανία, λόγω της αύξησης της Ρωσικής ισχύος και επιρροής και του φόβου μετατροπής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε Ρωσικό προτεκτοράτο, απειλώντας τις εμπορικές οδούς προς τις Ινδίες.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα το Ανατολικό Ζήτημα αναζωπυρώνεται με νέα κρίση των σχέσεων Βρετανικής Αυτοκρατορίας και Γαλλίας με τη Ρωσική Αυτοκρατορία, που εκδηλώνεται υπό τη μορφή μιας νέας πολεμικής σύγκρουσης - του Κριμαϊκού Πολέμου (1853–1856) - με Ρωσική ήττα και την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων (30 Μαρτίου 1856). Η τελευταία έξαρση του Ανατολικού Ζητήματος κατά τον 19ο αιώνα σημειώνεται στη δεκαετία του 1870 και κορυφώνεται με τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο (1877 – 1878). Ο πόλεμος λήγει με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878), η οποία λίγους μήνες μετά αντικαταστάθηκε από τη Συνθήκη του Βερολίνου. Από τότε η Βρετανική πολιτική υποστήριξης της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταβάλλεται.

Πέραν των γεωπολιτικών ανταγωνισμών και της ανάγκης διασφάλισης του σημαντικότερου πυλώνα της Βρετανικής οικονομίας, του εμπορίου και των εμπορικών οδών, καθώς και της απρόσκοπτης διακίνησης αγαθών από και προς το πετράδι του Βρετανικού στέμματος, την Ινδία, η αιτία της εχθρότητας και του Αγγλικού μίσους προς τη Ρωσία ίσως να οφειλόταν και σε άλλες ριζωμένες αντιλήψεις που είχαν ως αφετηρία τη θρησκευτική και την πολιτισμική διαφορετικότητα, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω.

²⁸⁸ Με τη συνθήκη αυτή η ρωσική επιρροή στην Κωνσταντινούπολη έφθασε στο απόγειό της. Τυπικά ήταν μια συνθήκη συμμαχίας μεταξύ δύο κρατών αλλά με ξεχωριστό μυστικό άρθρο η Τουρκία αναλάμβανε την υποχρέωση να κλείσει τα Δαρδανέλια για όλα τα πολεμικά πλοία των άλλων χωρών εκτός των ρωσικών, παρακάμπτοντας έτσι τη συνθήκη του 1809, με την οποία τα Στενά ήταν κλειστά για όλα ανεξαιρέτως τα πολεμικά πλοία. Η συνθήκη αυτή προκάλεσε σοβαρότατες ανησυχίες σε Αγγλία και Γαλλία και από τότε η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατέστη ουσιαστικό μέρος της ισορροπίας δυνάμεων που ήταν ο κυρίαρχος παράγοντας στην ευρωπαϊκή πολιτική. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1841 μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Πρωσίας και Αυστρίας τα Δαρδανέλια έκλεισαν και πάλι για όλα τα ξένα πολεμικά πλοία σε ειρηνική περίοδο. Το μυστικό άρθρο μεταξύ των άλλων προέβλεπε τα εξής: “...in place of the aid which it is bound to furnish in case of need, according to the principle of reciprocity of the Patent Treaty, shall confine its action in favour of Russia to closing the Straits of Dardanelles – that is to say, to not allowing any foreign vessels of war to enter therein under any pretext whatever” Βλέπε: Historical Section of the Foreign Office, 1920, σελ. 18-19 και 55. Επιπρόσθετα στις σελίδες 71- 73 περιλαμβάνεται το πλήρες κείμενο της υπόψη συνθήκης.

4.2 Κύριοι Δρώντες και Επικρατούσες Αντιλήψεις

Η εξέταση της βιβλιογραφίας του 19^{ου} αιώνα είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για το μέγεθος και την έκταση της συζήτησης σχετικά με το μεγαλύτερο ίσως πολιτικό πρόβλημα της εποχής, το Ανατολικό Ζήτημα. Μέσα από το διάλογο που αναπτύσσεται μεταξύ των υποστηρικτών και των πολεμίων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και των Ορθόδοξων Χριστιανικών πληθυσμών γίνεται φανερός ο πολιτικός, οικονομικός και εμπορικός ανταγωνισμός μεταξύ της Αγγλοσαξονικής Δύσης και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Φωτίζεται επίσης η έντονη διαφορετικότητα των πολιτισμικών και θρησκευτικών τους καταβολών, από τις οποίες πηγάζουν αισθήματα αντιπάθειας και μίσους, ζήλειας και φθόνου, φόβου και εχθρότητας.

Οι κύριοι εμπλεκόμενοι στο ζήτημα αυτό κατά τον 19^ο αιώνα ήταν τρεις μεγάλες αυτοκρατορίες, η Βρετανική και η Ρωσική Αυτοκρατορία, ως αντίπαλοι και ανταγωνιστές, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία να αποτελεί το μήλο της έριδος και το κύριο πεδίο ανταγωνισμού. Δευτερεύοντα ρόλο διαδραματίζουν η Γαλλία, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Αυστροουγγαρία και η Πολωνία με τις γειτονικές της χώρες. Ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο του ζητήματος αυτού αποκτούν - κυρίως ως διεκδικούμενες περιοχές και ως έπαθλα για την επαύξηση της επιρροής των κυρίων παικτών – η περιοχή του Levante (Αίγυπτος, Αραβία, Περσία, Αφγανιστάν, Ινδία) και των Βαλκανίων (Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία). Μια απλή εξέταση μόνο των τίτλων του μεγαλύτερου αριθμού των συγγραμμάτων της εποχής είναι αδιάψευστος μάρτυρας των παραπάνω. Για παράδειγμα χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος του βιβλίου του Σκωτσέζου πολιτικού και συγγραφέα David Urquhart, *England, France, Russia and Turkey*, το 1835, ο οποίος είναι ίσως ο κυριότερος εκφραστής του κύματος της Ρωσοφοβίας που επικράτησε κατά κύριο λόγο στη Μεγάλη Βρετανία και στις λοιπές δυτικές Ευρωπαϊκές χώρες.²⁸⁹

Γράφοντας το 1852, ο Αμερικανός πολιτικός και Προτεστάντης οπαδός της Επισκοπικής Εκκλησίας, Henry Winter Davies, θεωρεί ότι μετά το 1848 έχουν αναδυθεί δύο δυνάμεις ως επιδιαιτητές του κόσμου, σε δύο διαφορετικές ηπείρους, που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές αξίες, η μια το φως της ελευθερίας και η άλλη

²⁸⁹ Urquhart, David, *England & Russia: Being a Fifth Edition of England, France, Russia & Turkey*, James Ridgway & Sons, 169, Piccadilly, London, 1835

το σκοτάδι του απολυταρχισμού, το Ormuzd και το Ahriman²⁹⁰ του πολιτικού κόσμου, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ρωσική Αυτοκρατορία. Η Μεγάλη Βρετανία είναι κατά την άποψή του μια ελεύθερη χώρα όπου η λαϊκή κυριαρχία περιορίζεται από τα προνόμια των αριστοκρατών, η Γαλλία αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως Δημοκρατία, αλλά με μειονεκτήματα. Αυστρία και Πρωσία είναι αυταρχικές στρατιωτικές μοναρχίες, ενώ η Πολωνία²⁹¹ και η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσαν ανέκαθεν τα κύρια εμπόδια για την εκπλήρωση των μακροπρόθεσμων στόχων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.²⁹²

Ο Πολωνός Στρατηγός Louis Mieroslawski το 1855, ενώ εξελίσσεται ο Κριμαϊκός Πόλεμος, κατηγορεί τη Ρωσία ως το διάβολο επί της γης, υποστηρίζοντας ότι δεν είναι ένα έθνος όπως η Πολωνία, ούτε ένα συμβατικό κράτος όπως η Πρωσία, ούτε μια παλιά δυναστική συνάθροιση όπως η Αυστρία, ούτε μια αποικιακή δύναμη όπως η Αγγλία, ούτε μια εθελούσια ένωση όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, ή ένας συμπαγής και τέλειος συγκεντρωτισμός, όπως η Γαλλία. Κατά την άποψή του η Ρωσία είναι μια απορροφητική μηχανή και ισχυρή χερσαία δύναμη, που έχει σκοπό να αφομοιώσει όλες τις Σλαβικές εθνότητες και με αυτό τον τρόπο να αποκτήσει τη δυνατότητα, σε περίπτωση αποδυνάμωσης των κρατών της Δύσης, να συντρίψει και να κατακλύσει την Ευρώπη και ολόκληρο τον κόσμο.²⁹³

²⁹⁰ Ormuzd είναι κύρια θεότητα του Ζωροαστρισμού, πηγή φωτός και ενσάρκωση του καλού. Ahriman είναι το πνεύμα του απόλυτου κακού στο Ζωροαστρισμό.

²⁹¹ Σε ότι αφορά την Πολωνία, μετά τον τρίτο διαμελισμό της μεταξύ Ρωσικής Αυτοκρατορίας, Πρωσίας και Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, έπαψε να υφίσταται ως κρατική οντότητα.

²⁹² Henry Winter Davies, *The War of Ormuzd and Ahriman in the Nineteenth Century*, James S. Walters, 244 Baltimore St., Baltimore, 1852, σελ. 11-14.

²⁹³ General Louis Mieroslawski, *Poland, Russia and the Western Powers: A Memorial, Historical and Political, Addressed to the British and French Nations*, Published for the Foreign Affairs Committee, Newcastle-on-Tyne, 1855, σελ. 4. Με το συγκεκριμένο σύγγραμμα ο Mieroslawski προσπαθεί να πείσει Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία και, κατά δεύτερο λόγο, τους λοιπούς συμμάχους στον Κριμαϊκό Πόλεμο για την ανάγκη απελευθέρωσης της Πολωνίας από τη Ρωσία και της ίδρυσης ενός ανεξάρτητου Πολωνικού κράτους. Στο πλαίσιο αυτό δεν προκαλεί εντύπωση ότι οι κατηγορίες του για την υποδούλωση της Πολωνίας στρέφονται μόνο κατά της Ρωσίας και όχι και κατά των άλλων δύο δυνάμεων που συνέβαλαν στους διαμελισμούς, δηλαδή της Πρωσίας και της Αυστροουγγαρίας. Ιδιαίτερης μνείας αξίζουν οι απόψεις του για τη γεωπολιτική αξία της Πολωνίας (με σημερινούς όρους της περιοχής της Ανατολικής Ευρώπης). Θεωρεί ότι μέσω της κατοχής της Πολωνίας η Ρωσία συντηρείται ως επιθετική δύναμη και η κατοχή αυτή της δίδει τη δυνατότητα να κυριαρχήσει σε Βαλτική και Μαύρη Θάλασσα. Τονίζει ότι η κατοχή αυτού του «ισθμού» που εκτείνεται από τη Μαύρη Θάλασσα έως τη Βαλτική και διαχωρίζει το ευρωπαϊκό «νησί» από την ασιατική ήπειρο, έχει καταστήσει τη Ρωσική Αυτοκρατορία όχι απλά ευρωπαϊκή δύναμη, αλλά τη μόνη επιθετική δύναμη στην Ευρώπη. Εξαιτίας αυτής της κατοχής η Μαύρη Θάλασσα και η Βαλτική γίνονται ρωσικές λίμνες. Επίσης, η κατοχή αυτών των εδαφών έχει προσθέσει στη Ρωσία πυκνοκατοικημένες περιοχές, με πενταπλάσια παραγωγική δυνατότητα σε σχέση με τις άλλες περιοχές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, με ευεργετικά αποτελέσματα στη ρωσική οικονομική και στρατιωτική ισχύ. Ακόμη, με το διαμελισμό της Πολωνίας μεταξύ Ρωσίας και των δύο μεγάλων γερμανικών δυνάμεων, η Ρωσία πέτυχε να προσδώσει στο άρμα της την Κεντρική Ευρώπη έχοντας δεμένα τα χέρια της Γερμανίας με την απόκτηση υπεροχής στην πολιτική επιρροή στα κοινοβούλια των γερμανικών κρατιδίων, ώστε να μην είναι δυνατή η δημιουργία κάποιου ισχυρού και σταθερού συνασπισμού κατά του Τσάρου, ενόσω η Πολωνία παραμένει διαμελισμένη. Προσωπικά θεωρώ ότι ο αναγνώστης διαβάζοντας το κείμενο αυτό θα διαπιστώσει απίστευτη ομοιότητα με τη γεωπολιτική και γεωπολιτική εικόνα, τη ρητορική και τις εξελίξεις της σημερινής

4.3 Γεωπολιτικοί και Οικονομικοί Ανταγωνισμοί

Η διατήρηση της ύπαρξης και της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι η βασική επιδίωξη κυρίως της Μεγάλης Βρετανίας και δευτερευόντως της Γαλλίας, κατά τον 19^ο αιώνα, ενώ για την Ρωσική Αυτοκρατορία η Τουρκία αποτελεί ένα εμπόδιο, ένα ανασχετικό τείχος, στην προσπάθεια καθόδου προς τις θερμές θάλασσες και της διάνοιξης χερσαίων οδών προς την περιοχή του Levante. Η γεωπολιτική αξία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι συνυφασμένη με τους γεωστρατηγικούς και γεωοικονομικούς στόχους των χωρών αυτών, που αφορούν στην οικονομική τους επιβίωση και ανάπτυξη, μέσω του απόλυτου ελέγχου των θαλάσσιων και χερσαίων εμπορικών οδών προς την Ανατολή. Η απόκτηση και η διατήρηση του μονοπωλίου της ισχύος και πρόσβασης προς τις πλούσιες σε πρώτες ύλες περιοχές της Ανατολής αποτελεί τον αντικειμενικό σκοπό της Μεγάλης Βρετανίας κυρίως μέσω των θαλασσίων εμπορικών δρόμων και κατά δεύτερο λόγο της Γαλλίας. Κατά τον Αιδεσιμότατο Charles Brandon Boynton, τα εμπορικά και βιομηχανικά συμφέροντα της Αγγλίας, σε συνδυασμό με την ναυτική κυρίως ισχύ και παγκόσμια πρωτοκαθεδρία της αποτελούν το φάρο των ψυχρών υπολογισμών της εξωτερικής της πολιτικής.²⁹⁴

Από την πλευρά της η Ρωσία προσπαθεί να αποκτήσει μερίδιο στα οικονομικά οφέλη που επιφέρει η ανάπτυξη του εμπορίου με τις περιοχές αυτές, ενώ αποτελεί τον μόνιμο ανταγωνιστή και εχθρό της Μεγάλης Βρετανίας και περιστασιακά της Γαλλίας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες απομακρυσμένες και απομονωμένες από τις Ευρωπαϊκές εξελίξεις, λόγω του ωκεανού που τις χωρίζει, δεν συμμετέχουν στο Ευρωπαϊκό σύστημα ισορροπίας ισχύος. Εμπλέκονται όμως σε πόλεμο με τη Μεγάλη Βρετανία το 1812 και σταδιακά αντιλαμβάνονται ότι έχουν περισσότερα κοινά με τη Ρωσία σε σχέση με τις άλλες Ευρωπαϊκές δυνάμεις και ιδιαίτερα την πρώην μητρόπολή τους την Αγγλία.

εποχής. Για τις αναλογίες των γεωπολιτικών επιδιώξεων κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο με τη σύγκρουση στην Ουκρανία βλέπε το σχετικό άρθρο: Παπαδημητρίου, Κ., *Ιστορικές Αναλογίες στο Ανατολικό Ζήτημα κατά τον 19^ο Αιώνα. Γεωπολιτικές Επιδιώξεις κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο και τη Σημερινή Σύγκρουση στην Ουκρανία*, Εθνικές Επάλξεις, Αρ. Τεύχους 149, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2024, σελ. 37-39

²⁹⁴ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 28

Ενδεικτικές των Βρετανικών αντιλήψεων, του φόβου και της εχθρότητας έναντι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είναι οι απόψεις του David Urquhart που διατυπώνονται το 1835 μετά τα γεγονότα που οδήγησαν στις συνθήκες της Αδριανούπολης (1829) και Unkiar Skelessi (1833). Ο Urquhart κατηγορεί τους Ρώσους ως αναξιόπιστους και διπρόσωπους διότι παρά τις δηλώσεις του Τσάρου ότι δεν προτίθεται να επεκταθεί περαιτέρω, θα το πράξει με πλάγιο τρόπο. Κατά τον Urquhart παράδειγμα αυτής της αναξιοπιστίας αποτελεί η Ελληνική Επανάσταση – που αποτέλεσε την αιτία της πραγματικής κατάπτωσης της Τουρκίας – η οποία μαζί με τις δύο εξεγέρσεις που προηγήθηκαν στη Σερβία αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο του Ρωσικού σχεδίου για την εξαπάτηση της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας σχετικά με το Ρωσικό ενδιαφέρον για την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ οι πράξεις αποδεικνύουν το αντίθετο. Θεωρεί ότι οι Ρώσοι επιδιώκουν να καταλάβουν και να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την Κωνσταντινούπολη, όχι με πολεμική αναμέτρηση, αλλά μέσω της δημιουργίας εσωτερικών προβλημάτων που θα οδηγήσουν σε λαϊκή εξέγερση κατά του Σουλτάνου, ώστε να κληθούν τα Ρωσικά στρατεύματα να επέμβουν προς υποβοήθηση της Τουρκικής κυβέρνησης για την καταστολή της εξέγερσης και αποφυγή της αιματοχυσίας. Τονίζει ότι η κατοχή της Κωνσταντινούπολης από τους Ρώσους θα είναι καταστροφική για τα Αγγλικά πολιτικά και εμπορικά συμφέροντα, στερώντας κάθε επιρροή προς την Τουρκία και μετατρέποντάς τη σε εχθρό της χώρας του. Διαπιστώνει επίσης ότι η Ρωσική κατοχή των Δαρδανελίων εκμηδενίζει τη σημασία των Αγγλικών κήσεων στην Ανατολή, η αξία των οποίων είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα Στενά.²⁹⁵ Για την αξία της Κωνσταντινούπολης και των Δαρδανελίων αναφέρει:

«Ο κάτοχος της πρωτεύουσας (εννοεί την Κωνσταντινούπολη) κατέχει την αυτοκρατορία· ο κάτοχος των Δαρδανελίων κατέχει την Ανατολή.»²⁹⁶

Επιπροσθέτως ο Urquhart θεωρεί ότι εφόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπαχθεί στη Ρωσική επιρροή με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης,

²⁹⁵ Urquhart, David, 1835, σελ. iii – viii και 8-9, 123

²⁹⁶ Urquhart, David, 1835, σελ. 80. Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι: “The possessor of the capital possesses the empire; the possessor of the Dardanelles possesses the East”. Πιθανότατα ο sir Halford Mackinder να εμπνεύστηκε από τη φράση αυτή τη γνωστή ρύση του: “Who rules Eastern Europe commands the Heartland: who rules Heartland commands the World Island: who rules the World Island commands the World”. Βλέπε: H.J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919, σελ. 186

διευκολύνεται το επόμενο βήμα που δεν θα είναι άλλο από την κατάληψη της Περσίας, η οποία αποτελεί την ουδέτερη ζώνη (buffer zone), μεταξύ Ρωσίας και Ινδίας. Πλέον του κινδύνου απώλειας της Ινδίας, η αλλαγή ισορροπίας δυνάμεων θα προκαλέσει την απώλεια όχι μόνο των μελλοντικών προοπτικών του Αγγλικού εμπορίου, αλλά και των ήδη υπαρχόντων εμπορικών συναλλαγών με την Ανατολή, την Τουρκία, Μολδαβία, Βλαχία και κεντρική Ασία, που θα οδηγήσει στην πολιτική και οικονομική καταστροφή, με την απώλεια της επιρροής, του εμπορίου και των κτήσεων που αποτελούν τους βασικούς πυλώνες επιβίωσης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Ακόμη η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης δίνει τη δυνατότητα στη Ρωσία να αναπτύξει μεγάλη ναυτική ισχύ και να κυριαρχήσει στη Μεσόγειο, ενώ καμία άλλη χώρα δεν θα έχει μερίδιο από τη διαλυμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, ούτε από το εμπόριο στην Ανατολή, τον Εύξεινο Πόντο, την Περσία, Αραβία, Συρία και Αίγυπτο.²⁹⁷

Τα επιχειρήματα του Urquhart επιχειρεί να αποδομήσει ένας άλλος Βρετανός πολιτικός, υπέρμαχος της ειρήνης και του ελεύθερου εμπορίου, ο Richard Cobden.²⁹⁸ Σκοπός του, όπως ομολογεί ο ίδιος, είναι να πείσει την Αγγλική κοινή γνώμη ότι η σοφότερη πολιτική είναι η μη εμπλοκή στις Ρωσοτουρκικές σχέσεις. Υποστηρίζει ότι ακόμη και τυχόν κατάκτηση της Τουρκίας από τη Ρωσία θα αποβεί προς όφελος της Μεγάλης Βρετανίας. Σε αντίθεση με τον Urquhart, ο Cobden από την πλευρά του θεωρεί ότι η κατάληψη Οθωμανικών εδαφών δεν ενδιαφέρει την Ρωσία, καθόσον θα αποδυναμωθεί με την προσθήκη και άλλων εδαφών στην ήδη αχανή αυτοκρατορία της.²⁹⁹

Ο Πολωνικής καταγωγής συγγραφέας και πολιτικός Κόμης Adam de Gurowski, το 1854, υποστηρίζει ότι ο Τσάρος αν και αυταρχικός ηγεμόνας, δεν είναι ούτε αναξιόπιστος, ούτε δόλιος. Μπορεί η Ρωσία να είναι, όπως θεωρούν πολλοί, σκληρό και άγριο κράτος, όμως η χώρα αυτή και ο Τσάρος ενεργούν ανοιχτά και χωρίς υποκρισία. Κατά τον Gurowski, ο Τσάρος έχει ομολογήσει ξεκάθαρα στους

²⁹⁷ Urquhart, David, 1835, σελ. x-xi και xv

²⁹⁸ Είχε χαρακτηριστεί από ορισμένους *"England's Prime Minister of Common Sense"*

²⁹⁹ Cobden, Richard, *Russia and the Eastern Question*, John P. Jewett & Company, Boston, Jewett, Proctor and Worthington, Cleveland, Ohio, 1854, σελ. 11-12 και σελ. 23. Όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή του έργου, το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου προέρχεται από ένα κείμενό του που είχε εκδοθεί υπό μορφή φυλλαδίου το 1836, με τίτλο *Russia*, ως απάντηση στα επιχειρήματα του Urquhart και την καταπολέμηση της ρωσοφοβίας που είχε εξαπλωθεί στο βρετανικό τύπο και την κοινή γνώμη..

Άγγλους τις επιθυμίες και τις ιδέες του, δεν έχει φορέσει ποτέ τη μάσκα του φιλελευθερισμού και δεν έχει ποτέ υποκινήσει επαναστάσεις και εξεγέρσεις τις οποίες έχει προδώσει και εγκαταλείψει στη συνέχεια. Είναι χαρακτηριστική η ομολογία του Τσάρου Νικολάου προς το Βρετανικό υπουργικό συμβούλιο για τη δυσκολία διακυβέρνησης της αχανούς αυτοκρατορίας του και για την πεποίθησή του ότι ένας επιθετικός πόλεμος στην Ευρώπη είναι αντίθετος με τις επιδιώξεις του Ρωσικού λαού.³⁰⁰ Ο Gurowski ισχυρίζεται ότι η Ρωσία δεν έχει καμία επιθυμία, αλλά ούτε και τη δυνατότητα να επιτεθεί και να κατακτήσει την Ευρώπη, θεωρώντας παραλογισμό την υποστήριξη τέτοιας πιθανότητας, καθόσον έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι όσες προσπάθειες έγιναν κατά το παρελθόν για οικουμενική μοναρχία στην Ευρώπη από τον Καρλομάγνο ή το Ναπολέοντα αργότερα, έχουν αποτραπεί ή ματαιωθεί και το ίδιο θα συμβεί και στο μέλλον. Ο Gurowski είναι πεπεισμένος ότι η ειρήνη και τα πλεονεκτήματά της εκτιμώνται το ίδιο ή και περισσότερο από το Ρωσικό λαό σε σχέση με τους Γάλλους ή άλλους Ευρωπαϊκούς λαούς που επί αιώνες είναι εθισμένοι να θεωρούν ως θηράματα γειτονικούς ή άλλους μακρινούς λαούς. Τονίζει ότι η Μεγάλη Βρετανία με την τάση της να υποτάξει όλη την υφήλιο με το ελεύθερο εμπόριό της, καθιστώντας όλα τα έθνη ταπεινούς και εξαθλιωμένους υποτελείς της, στοχεύει απείρως περισσότερο από τη Ρωσία στην εγκαθίδρυση παγκόσμιας κυριαρχίας.³⁰¹

Τον ισχυρισμό του Urquhart σχετικά με την πρόθεση της Ρωσίας να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη απορρίπτει το 1878 και ο Schem, αναφέροντας ότι σύμφωνα με γεγονότα που πρόσφατα είχαν γίνει γνωστά, η Ρωσική κυβέρνηση από το 1829 είχε πειστεί ότι η διατήρηση της Τουρκικής κυριαρχίας στο Βόσπορο είναι η προτιμότερη κατάσταση για τα εμπορικά και πολιτικά συμφέροντα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Πράγματι το 1829 πριν την υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης μια επιτροπή που είχε οριστεί από τον Τσάρο Νικόλαο για το υπόψη ζήτημα γνωμοδότησε ότι η διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρέχει

³⁰⁰ Τον Ιανουάριο 1853, ο Τσάρος σε συνομιλία του με τον Βρετανό απεσταλμένο στην Αγία Πετρούπολη είχε δηλώσει τα εξής: «Γνωρίζετε τα όνειρα και τα σχέδια στα οποία η Αυτοκράτειρα Αικατερίνη είχε τη συνήθεια να εντρυφεί, τα οποία παραδόθηκαν (ως κληρονομιά) στην εποχή μας. Αλλά ενώ κληρονόμησα τεράστιες εδαφικές κτήσεις, δεν κληρονόμησα αυτά τα οράματα – αυτές τις προθέσεις, αν θέλετε να τις ονομάσετε έτσι. Αντίθετα, η χώρα μου είναι τόσο μεγάλη, σε τόσο καλή συγκυρία από κάθε άποψη, που θα ήταν παράλογο για μένα να επιθυμώ περισσότερη επικράτεια ή μεγαλύτερη ισχύ από ότι κατέχω. Αντίθετα, είμαι ο πρώτος που θα σας πω ότι ο μεγάλος και ίσως ο μοναδικός κίνδυνος είναι αυτός που θα προέκυπτε από την περαιτέρω επέκταση μιας αυτοκρατορίας ήδη πολύ μεγάλης.». Βλέπε: James M. Bugbee, 1877, σελ. 19

³⁰¹ Count A. de Gurowski, *The Turkish Question*, William Taylor & Company, No. 18 Ann Street, New York, 1854, σελ. 20-23

περισσότερα πλεονεκτήματα σε σχέση με τα μειονεκτήματα, ότι η πτώση της είναι ενάντια στα πραγματικά συμφέροντα της Ρωσίας. Συνεπώς, θα έπρεπε να παρεμποδιστεί μια τέτοια κατάσταση με τη σύναψη μιας δίκαιης συμφωνίας ειρήνης. Το γεγονός της τήρησης της πολιτικής αυτής από τη Ρωσία προκύπτει και από ένα διάλογο του Τσάρου με τον Αυστριακό Πρέσβη της 8^{ης} Φεβρουαρίου 1833. Ο Τσάρος αναφερόμενος στα εσωτερικά προβλήματα των Οθωμανών εξέφρασε την προθυμία του να βοηθήσει την Υψηλή Πύλη για την αντιμετώπισή τους και πρόσθεσε:

*«Αυτό μπορώ να κάνω. Δεν μπορώ να δώσω ζωή σε ένα νεκρό σώμα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι νεκρή. Αλλά αν πέσει δεν θέλω κανένα από τα απομεινάρια της, δεν τα έχω καμία ανάγκη».*³⁰²

Επιπρόσθετα, ο Cobden απορρίπτει τις ανησυχίες για τυχόν ζημώση της Μεγάλης Βρετανίας από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Ρώσους θεωρώντας ως υπερβολικές τις εκτιμήσεις για επίτευξη Ρωσικής ναυτικής υπεροχής στη Μεσόγειο και για τους κινδύνους για την ασφάλεια της Ινδίας. Αντίθετα, έχει την άποψη ότι σε περίπτωση κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τους Ρώσους η χώρα του θα ωφεληθεί και θα είναι κερδισμένη από την αύξηση των εμπορικών συναλλαγών. Για την τεκμηρίωση της άποψής του φέρνει ως παράδειγμα τη δημιουργία της Αγίας Πετρούπολης από το Μέγα Πέτρο, την πρόοδό της στον πολιτισμό, τις τέχνες και τις επιστήμες και τη μετατροπή της σε κορυφαίο εμπορικό λιμένα που την επισκέπτονται περισσότερα από 15.000 εμπορικά πλοία ετησίως, από τα οποία τα μισά Βρετανικά. Θεωρεί ότι η Ρωσική κατοχή της Κωνσταντινούπολης θα τη μετατρέψει πιθανότατα σε μια σύγχρονη και πολιτισμένη πόλη, εξαφανίζοντας τον Τουρκικό αναχρονισμό. Καταρρίπτει επίσης το επιχείρημα ότι οι Ρώσοι δεν αγαπούν το εμπόριο, υποστηρίζοντας ότι η Ρωσία ήταν αυτή που συνέβαλε στο άνοιγμα της Μαύρης Θάλασσας στα εμπορικά πλοία, την οποία οι Οθωμανοί κρατούσαν κλειστή για 300 χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης.³⁰³ Αναφέρει ακόμη τις εντυπωσιακές συγκοινωνιακές υποδομές που δημιούργησαν οι Ρώσοι στην αχανή αυτοκρατορία τους και τους

³⁰² Schem, Alexander J., 1878, σελ. 39-43

³⁰³ Με το άρθρο 7 της συνθήκης της συνθήκης της Αδριανούπολης (1829) κατοχυρώνεται το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας στη Μαύρη Θάλασσα και διέλευσης από τα Δαρδανέλια και το Βόσπορο όλων των εμπορικών πλοίων, είτε ρωσικών, είτε άλλων δυνάμεων που δεν ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, από και προς τους ρωσικούς λιμένες.

νόμους που θέσπισαν για το εμπόριο, την αφαίρεση των προνομίων από τους ευγενείς και τη δημιουργία μιας ισχυρής μεσαίας τάξης, σε αντίθεση με τους Τούρκους που τα τελευταία 300 χρόνια δεν σημείωσαν καμία πρόοδο.³⁰⁴

Η επιβίωση και η μεγέθυνση της Βρετανικής αυτοκρατορίας και η επαύξηση του γεωπολιτικού της ρόλου κατά τον 19ο αιώνα ήταν συνυφασμένη με την πρόοδο και ανάπτυξη της Βρετανικής οικονομίας, η οποία βασιζόταν κυρίως στο μονοπώλιο του εμπορίου, τη μεταποίηση και τη βιομηχανική παραγωγή. Άλλωστε, η τεράστια και αλματώδης ανάπτυξη της Βρετανικής οικονομίας μέσω του εμπορίου ήταν αυτή που την είχε καταστήσει τη μεγαλύτερη αυτοκρατορία της εποχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των Αγγλικών προσπαθειών για την απόκτηση εμπορικών μονοπωλίων αποτελεί και το γεγονός ότι από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα Άγγλος Πρόξενος είχε εγκατασταθεί στη Μόσχα και στη συνέχεια οι Βρετανοί πέτυχαν να αποκτήσουν το μονοπώλιο του εμπορίου στη Ρωσία.³⁰⁵ Συνεπώς, η διατήρηση της θέσης της Μεγάλης Βρετανίας ως θαλασσοκράτειρας και η διατήρηση και περαιτέρω επέκταση του μονοπωλίου της, κυρίως μέσω των θαλάσσιων οδών, προς τις χώρες του Levante και ιδιαίτερα την Ινδία, συνιστούσε θεμελιώδες προαπαιτούμενο για την επιβίωση της αυτοκρατορίας. Η επίτευξη αυτού του στόχου βασίζεται κυρίως σε τρεις παράγοντες. Πρώτο την επιδίωξη της διατήρησης και μεγέθυνσης της Βρετανικής στρατιωτικής και ιδιαίτερα ναυτικής ισχύος και την παρεμπόδιση των προσπαθειών άλλων χωρών να καταστούν μεγάλες ναυτικές δυνάμεις. Δεύτερο την προσπάθεια άσκησης πλήρους επιρροής στις χώρες ή περιοχές μέσω των οποίων ελέγχονται σημεία μεγάλης γεωπολιτικής και στρατηγικής αξίας όπως τα Στενά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου, η διώρυγα του Σουέζ, τα στενά του Γιβραλτάρ, καθώς και η διώρυγα του Παναμά.³⁰⁶ Τέλος με τον πλήρη έλεγχο των πλούσιων περιοχών με βάση την ύπαρξη πρώτων υλών για την τροφοδότηση της Βρετανικής βιομηχανικής παραγωγής, μέσω της προσθήκης

³⁰⁴ Cobden, Richard, 1854, σελ. 23-28

³⁰⁵ Chancery of the Committee of Ministers, *Statesman's Handbook for Russia*, Vol. I, Eugen Thiele, Success. 5, Blagovestchensky Square, St Petersburg, 1896, σελ. 105

³⁰⁶ Αν και η διώρυγα του Παναμά κατασκευάστηκε το 1904, η Μεγάλη Βρετανία από το 1850 που οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν αρχίσει να σχεδιάζουν την κατασκευή της για την διευκόλυνση επικοινωνίας μεταξύ ανατολικής και δυτικής ακτής (το σιδηροδρομικό δίκτυο εκείνη την εποχή μεταξύ των Πολιτειών της δυτικής και ανατολικής ακτής ήταν σχεδόν ανύπαρκτο), επιδίωξε και κατάφερε να εμπλακεί στην κατασκευή της ώστε να μην ανήκει στην αποκλειστική κυριότητα των Ηνωμένων Πολιτειών και επιπρόσθετα επιδίωξε να καθυστερήσει κατά το δυνατόν την κατασκευή της, καθόσον αντιλαμβάνονταν ότι θα προσέδιδε στις Ηνωμένες Πολιτείες γεωστρατηγικά πλεονεκτήματα για την κυριαρχία τους στην Κεντρική Αμερική.

τους στο πλέγμα των Βρετανικών αποικιών και αποτρέποντας προσπάθειες άλλων αυτοκρατοριών για επέκταση.

Ο Boynton θεωρεί ότι οι βασικοί στόχοι που διέπουν την Αγγλική εξωτερική πολιτική από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα είναι η Μεγάλη Βρετανία να καταστεί η πρώτη και αν είναι δυνατό η μοναδική δύναμη στη μεταποίηση και κατασκευή προϊόντων για το λοιπό κόσμο, να μονοπωλεί τη διεξαγωγή του παγκόσμιου εμπορίου με τα δικά της πλοία και ως συνέπεια των παραπάνω να συσσωρεύσει το χρυσό και το ασήμι όλων των κρατών, ώστε οι Βρετανοί να καταστούν οι τραπεζίτες και οι διαχειριστές κεφαλαίων παγκοσμίως. Κατά τον Boynton, στην πορεία της για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων η Μεγάλη Βρετανία ήταν αδίστακτη, επέδειξε τεράστιο εγωισμό και χρησιμοποίησε κάθε δυνατότητά της για να μην επιτρέψει σε κανένα άλλο κράτος να κατασκευάσει οποιοδήποτε προϊόν ή να κατέχει εμπορικά πλοία. Έτσι, αν για τη μεγέθυνση του πλούτου της, την ανάπτυξη της παραγωγής και του εμπορίου της έπρεπε να καταπιεστούν οι αποικίες της, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, και να καταστραφεί η δυνατότητά τους για παραγωγή ειδών, το έκανε χωρίς κανέναν ενδοιασμό. Μη ενδιαφερόμενη για τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των αποικιών της, η Μεγάλη Βρετανία τις υπέτασσε σε ένα εμπορικό σύστημα που καταπίεζε τη βιομηχανική παραγωγή τους και στράγγιζε τον πλούτο τους, ώστε οι δικοί της έμποροι και βιοτέχνες να αναπτύσσονται, ώστε να καταστεί παγκόσμιο κέντρο εμπορίου και κεφαλαίων. Ως παραδείγματα αναφέρει την Ινδία την οποία την κατέκτησε, εξαφάνισε την τοπική παραγωγή, υποδούλωσε τους ντόπιους υποχρεώνοντάς τους να δουλεύουν για τις βιοτεχνίες και τα πλοία της, καθώς και την Κίνα η οποία αν δεν αγόραζε το Βρετανικό όπιο³⁰⁷, διέλυε τις πόλεις της, έσφαζε τους κατοίκους της και στη συνέχεια την ανάγκαζε να πληρώνει πολύ περισσότερα.³⁰⁸

³⁰⁷ Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Κινεζική Αυτοκρατορία είχε προσελκύσει το εμπορικό ενδιαφέρον της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, που ήταν η πρώτη που αντιλήφθηκε τις τεράστιες προοπτικές αυτής της αγοράς, αλλά και των άλλων Ευρωπαϊκών κρατών, καθώς και των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1833 η Βρετανική κυβέρνηση επιδίωξε τη διαπίστευση ενός διπλωματικού αντιπροσώπου της στην Καντώνα υπεύθυνου για το εμπόριο μεταξύ των δύο χωρών, χωρίς να επιτύχουν την αποδοχή από την Κινεζική πλευρά, που έθιξε το Βρετανικό γόητρο. Στη συνέχεια η απαγόρευση εισαγωγής οπίου από την Κινεζική ηγεσία προκάλεσε τη Βρετανική αντίδραση που οδήγησε στον πόλεμο του οπίου το 1839. Στην πραγματικότητα ο κύριος σκοπός του πολέμου ήταν ο εξαναγκασμός των Κινέζων να δεχθούν τη διεύρυνση των Βρετανικών εξαγωγών στην Κίνα και η εκχώρηση ενός νησιού στα Κινεζικά παράλια για τη χρησιμοποίησή του ως βάση για το Αγγλικό εμπόριο. Τελικά το 1842 με τη Συνθήκη του Νανκίν, οι Βρετανοί πέτυχαν τους σκοπούς τους με το άνοιγμα Κινεζικών λιμανιών στα Βρετανικά εμπορεύματα, χαμηλούς δασμούς και εκχώρηση του Χονγκ Κονγκ, κοντά στην Καντώνα, που στη συνέχεια αποτέλεσε Βρετανική ναυτική βάση τεράστιας σημασίας.

³⁰⁸ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 46-47 και 50

Ο φόβος που εκφράζεται από τον Urquhart το 1835 σχετικά με τη δυνατότητα της Ρωσίας να αναπτύξει ισχυρό ναυτικό, να επικρατήσει στη Μεσόγειο και να απειλήσει τη Βρετανική θαλάσσια κυριαρχία σε περίπτωση κατάκτησης της Κωνσταντινούπολης είναι ενδεικτικός της Βρετανικής πολιτικής αντίληψης. Η Μεγάλη Βρετανία επιθυμούσε να παραμείνει η μοναδική παγκόσμια ναυτική δύναμη για τη διατήρηση του μονοπωλίου της και η πρόσβαση του Ρωσικού στόλου στη Μεσόγειο αποτελούσε ένα εφιάλτη που έπρεπε να μην πραγματοποιηθεί. Το Ρωσικό ναυτικό είχε κάνει μεγάλα βήματα από την εποχή της Μεγάλης Αικατερίνης και όταν ο Τσάρος Νικόλαος Α' ανέλαβε την εξουσία η ναυπήγηση πολεμικών πλοίων αναπτύχθηκε και εντατικοποιήθηκε. Ήδη από το 1817 είχαν αρχίσει να κατασκευάζονται ατμόπλοια και μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827), ο Τσάρος επιδίωξε να θέσει τη Ρωσική ναυτική ισχύ σε στέρεες βάσεις και να αποκτήσει έναν από τους κορυφαίους πολεμικούς στόλους στην Ευρώπη. Στα τέλη της δεκαετίας του 1840 το Ρωσικό πολεμικό ναυτικό αποτελούνταν από 120 πολεμικά πλοία διαφόρων κλάσεων, κυρίως στη Βαλτική και τη Μαύρη Θάλασσα. Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, με την Συνθήκη των Παρισίων (1856) η Ρωσία στερήθηκε του δικαιώματος να διατηρεί πολεμικό στόλο στη Μαύρη Θάλασσα. Από το 1863 άρχισαν να κατασκευάζονται σιδερένια πλοία με σύγχρονα πυροβόλα και από το 1871 η Ρωσία απέρριψε τον περιορισμό που της είχε επιβληθεί σχετικά με το στόλο της Μαύρης Θάλασσας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1890 η Ρωσία κατείχε την τρίτη θέση μεταξύ των Ευρωπαϊκών κρατών σε μέγεθος στόλου, πίσω από τη Μεγάλη Βρετανία, η οποία παρέμενε η θαλασσοκράτειρα, και τη Γαλλία.³⁰⁹ Ο Ρωσικός στόλος όμως συνέχιζε να είναι περιορισμένος και να ασφυκτιά εντός της Μαύρης Θάλασσας και στη Βαλτική. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Alfred Thayer Mahan το 1900:

«...είναι απόλυτα σαφές ότι η Ρωσία δεν μπορεί να είναι ποτέ ικανοποιημένη με την ατελή και πολιτικά εξαρτημένη πρόσβασή της στη θάλασσα, μέσω της Βαλτικής και της Μαύρης Θάλασσας...»

και συνεχίζει:

«...Γερμανία και Μεγάλη Βρετανία δε μπορούν να αποδεχτούν την κυριαρχία της (Ρωσίας) στο Λεβάντε - και μέσω αυτής στη διαδρομή του

³⁰⁹ Chancery of the Committee of Ministers, 1896, σελ. 146-148. Για στατιστικά στοιχεία σχετικά με το μέγεθος του ρωσικού στρατού και πολεμικού ναυτικού κατά το 1876 βλέπε: Bugbee, James M., 1877, σελ. 60-61 και Schem, Alexander J., 1878, σελ. 77-78

*Σουέζ – την οποία θα μπορούσε να αποκτήσει εφόσον η κλειστή ναυτική λεκάνη της Μαύρης Θάλασσας μετατρεπόταν σε απόρθητη βάση, για έξοδο και είσοδο, με την απόκτηση του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων».*³¹⁰

Ο Αμερικανός W. F. Mason McCarthy γράφοντας το 1897 κατά τη διάρκεια ίσως του ατυχούς Ελληνοτουρκικού πολέμου, εκφράζει τους φόβους του για τυχόν γενίκευση του πολέμου στην Ευρώπη, θεωρώντας ότι οι ενέργειες της Ελλάδος υποκινούνται από τη Ρωσία, που έχει ως κύριο στόχο την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Τονίζει ότι η βασική ιδέα του Μεγάλου Πέτρου και η παρακαταθήκη που άφησε στις επόμενες γενιές αφορά στην ανάδειξη της Ρωσίας σε μεγάλη εμπορική και βιομηχανική δύναμη και προς επίτευξη αυτού του σκοπού η Κωνσταντινούπολη θα έπρεπε να γίνει η πρωτεύουσα του Ρωσικού κράτους και η μεγαλύτερη εμπορική πόλη, η μεγαλύτερη αγορά παγκοσμίως. Συνεπώς, ο πραγματικός αντικειμενικός σκοπός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου είναι η Κωνσταντινούπολη, καθώς είναι η μοναδική πόλη στο ανατολικό ημισφαίριο που προσφέρει τεράστια στρατιωτικά και εμπορικά πλεονεκτήματα.³¹¹

Η πεποίθηση ότι η διατήρηση και η περαιτέρω ανάπτυξη ισχυρού στόλου για την προστασία του εμπορίου ήταν βαθιά ριζωμένη στην Βρετανική πολιτική αντίληψη από τον 17^ο αιώνα, καθόσον ο έλεγχος των θαλασσών από τη Βρετανία σε συνδυασμό με την παρακμή της ναυτικής ισχύος των λοιπών Ευρωπαίων αντιπάλων της αποτέλεσε την αιτία ανάδειξης της Βρετανίας σε κυρίαρχη στρατιωτική, πολιτική και οικονομική δύναμη κατά τον 19^ο αιώνα. Κατά τον Mahan η βαθιά επίδραση του θαλάσσιου εμπορίου στον πλούτο και την ισχύ των κρατών, που είχε διαφανεί πολύ πριν εντοπιστούν οι πραγματικές αρχές που διέπουν την ανάπτυξη και την πρόοδό του, οδήγησε τα κράτη να επιδιώκουν το μεγαλύτερο

³¹⁰ Mahan, Alfred T., *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Little, Brown, and Company, Boston, 1900, σελ. 117. Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι: "...it is abundantly clear that Russia can never be satisfied with the imperfect, and politically dependent, access to the sea afforded her by the Baltic and the Black Sea..." και "...Germany and Great Britain, cannot possibly admit her predominance in the Levant – and through this over the Suez route – which would be acquired if the enclosed naval basin of the Black Sea were converted into an impregnable base, for exit and entrance, by the acquisition of the Bosphorus and the Dardanelles."

³¹¹ W. F. Mason McCarthy, *Russia's Plans and Purposes*, The North American Review, May, 1897, Vol. 164, No. 486 (May, 1897), pp. 585-591, University of Northern Iowa, σελ. 588-589

δυνατό μερίδιο, καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια για τον αποκλεισμό των άλλων κρατών, είτε με ειρηνικές νομοθετικές μεθόδους μονοπωλιακών ή άλλων απαγορευτικών ρυθμίσεων, είτε με την άσκηση βίας.³¹²

Κατά το 19^ο αιώνα το Βρετανικό Βασιλικό Ναυτικό έγινε αναπόσπαστο μέρος του Βρετανικού εμπορικού συστήματος, με κύριο σκοπό την παροχή προστασίας στο Βρετανικό θαλάσσιο εμπόριο. Η άποψη που εκφράζεται από τον Gerald Fiennes, για αλλαγή της Βρετανικής στάσης και πολιτικής σχετικά με τη διατήρηση των μονοπωλίων των εμπορικών συναλλαγών και την απελευθέρωση των αποικιών από τα στενά δεσμά με τη Βρετανική μητρόπολη από το 1815 και μετά, καθώς και την υιοθέτηση από τη Μεγάλη Βρετανία των αρχών του ελεύθερου εμπορίου μετατρέποντας τις θάλασσες σε ελεύθερες και προσβάσιμες σε όλα τα κράτη οδούς μεταφοράς, δεν αποδεικνύεται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Fiennes, από το 1815 και μετά η Μεγάλη Βρετανία απέρριψε εντελώς κάθε αρχή πάνω στην οποία είχε θεμελιωθεί το εμπορικό σύστημα μέχρι τότε και αντικατέστησε αυτές τις αρχές με την ελεύθερη διακίνηση που μετέτρεψε τη θάλασσα σε πραγματική λεωφόρο για τα κράτη.³¹³

Η έμμεση κατάρριψη του ισχυρισμού του Fiennes έρχεται από τον Cobden, ο οποίος επικρίνει τη Βρετανική πολιτική όπως αυτή εκφράστηκε με την ομιλία του Βασιλιά William IV στο κοινοβούλιο το 1836, σχετικά με την ανάγκη αύξησης του προϋπολογισμού για το Βασιλικό Πολεμικό Ναυτικό, για την επαρκή προστασία του Βρετανικού εμπορίου. Για τον Cobden η προστασία του Βρετανικού εμπορίου δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια δημοφιλής δικαιολογία για τη διατήρηση και μεγέθυνση των στρατιωτικών εξοπλισμών και τη διεξαγωγή πολέμων, ενώ στην πραγματικότητα η μεγέθυνση και η πρόοδος του Βρετανικού εμπορίου, η βάση του οποίου είναι η μεταποίηση και τα βιομηχανικά προϊόντα, δεν εξαρτάται από την ύπαρξη ισχυρού στόλου, αλλά από τις χαμηλές τιμές και την ανώτερη ποιότητα σε σχέση με τα ανταγωνιστικά προϊόντα άλλων χωρών. Ο Cobden υποστηρίζει ακόμη ότι η άποψη της διατήρησης ισχυρού στόλου για την προστασία του εμπορίου ανήκει στο παρελθόν, όταν ο στόλος χρησιμοποιούταν για την κατάκτηση αποικιών

³¹² Mahan, Alfred T., *The Influence of the Sea Power Upon History, 1660-1783*, Twelfth Edition, Little Brown and Company, Boston 1890, σελ. 1

³¹³ Fiennes, Gerald, *Sea Power and Freedom: A Historical Study*, G.P. Putnam's Sons, New York and London, 1918, σελ 227-228

και την εξασφάλιση του μονοπωλίου των εμπορικών συναλλαγών με αυτές και ότι είναι ανάγκη να αντικατασταθεί με την αρχή της φθηνότερης τιμής, η οποία είναι κυρίαρχη στις εμπορικές συναλλαγές. Ως απόδειξη των παραπάνω ισχυρισμών του προβάλλει το εμπόριο με τις Ηνωμένες Πολιτείες, από όπου εισάγεται βαμβάκι για την κατασκευή των βαμβακερών ειδών και με τη χώρα αυτή να απορροφά το ένα τρίτο των Βρετανικών εξαγωγών. Παρά το γεγονός ότι πάνω από ένα εκατομμύριο Άγγλων εργαζομένων εξαρτώνται από αυτές τις εμπορικές ανταλλαγές και τη τεράστια σημασία που διαδραματίζουν για τη Βρετανική οικονομία, κανένα μέτρο προστασίας δεν έχει ληφθεί με πολεμικά πλοία να επιβλέπουν ή να συνοδεύουν τη διακίνηση των εμπορευμάτων από και προς τις Ηνωμένες Πολιτείες.³¹⁴

Σε παρόμοια γραμμή με τον Cobden κινούνται και οι απόψεις που εκφράζονται από τον Boynton, ο οποίος θεωρεί ότι από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, λίγο πριν τη συμμαχία της με τους Γάλλους και τον Κριμαϊκό πόλεμο, η Μεγάλη Βρετανία μετατράπηκε σε υποστηρικτή του ελεύθερου εμπορίου. Μέχρι τότε επεδίωκε τον μεγαλύτερο δυνατό έλεγχο των πρώτων υλών, τη μεταφορά τους στις βιομηχανίες της και την πώληση των προϊόντων που παράγονταν από αυτές τις πρώτες ύλες σε όλες τις αγορές με τα δικά της πλοία, προσπαθώντας να αποκλείσει κάθε ανταγωνιστή από τις αγορές που έλεγχε. Όταν απέκτησε την απαιτούμενη υπεροχή με συσσώρευση κεφαλαίων, απόκτηση τεχνογνωσίας και σύγχρονης βιομηχανίας υποστήριξε το δόγμα του ελεύθερου εμπορίου, γνωρίζοντας πολύ καλά ότι τα κεφάλαια και η τεχνογνωσία της μπορούσαν να συντρίψουν τυχόν βιομηχανική και εμπορική ανάπτυξη άλλων κρατών. Η Αγγλία επιθυμούσε τη διεξαγωγή απρόσκοπτου εμπορίου με Ρωσία και Αμερική, επειδή η είσοδός της σε αυτές τις αγορές θα ήταν εμπόδιο για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, του εμπορίου και του ναυτικού τους.³¹⁵

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1850 η Μεγάλη Βρετανία αντιλαμβάνεται την ύπαρξη μιας τριπλής απειλής στα οικονομικά και γεωστρατηγικά της συμφέροντα. Πέραν της Ρωσικής Αυτοκρατορίας η οποία από την άνοδο στην εξουσία του Τσάρου Νικολάου, το 1825, σημείωνε μεγάλη ανάπτυξη στη βιομηχανία και στο εμπόριο με την επικερδή χρήση των τεράστιων αποθεμάτων της σε πρώτες ύλες,

³¹⁴ Cobden, Richard, 1854, σελ. 96-104

³¹⁵ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 64-65

τη μεγέθυνση του πολεμικού και του εμπορικού της στόλου και την χερσαία επέκταση προς την Ινδία, η συνεχής ανάπτυξη του Νέου Κόσμου και ειδικότερα των Ηνωμένων Πολιτειών, τις κατέστησε απειλή τόσο για τα Βρετανικά, όσο και για τα Γαλλικά γεωπολιτικά και γεωοικονομικά συμφέροντα.³¹⁶ Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ήδη σημαντικός ανταγωνιστής στις παγκόσμιες αγορές με τη δημιουργία αξιόλογων βιομηχανικών μονάδων, ενώ ο εμπορικός της στόλος ήταν εφάμιλλος του Βρετανικού. Η Βρετανική ηγεσία αντιλαμβάνονταν ότι τίποτα δεν θα εμπόδιζε τις ΗΠΑ να επισκιάσουν ακόμη και τη Βρετανική Αυτοκρατορία και συνεπώς ήταν ανάγκη η πρόοδος αυτή να ανακοπεί. Επιπρόσθετα, η προσπάθεια του Louis Napoleon (Ναπολέον Γ') μετά την άνοδό του στο θρόνο (1852) να καταστήσει και πάλι τη Γαλλία μεγάλη στρατιωτική και ναυτική δύναμη το συντομότερο δυνατό και η πιθανή επιθυμία για εκδίκηση μετά την ήττα του Βοναπάρτη και τη Γαλλική ταπείνωση, ανησυχούσε ιδιαίτερα τους Άγγλους και καθιστούσε πάλι την Γαλλία απειλή. Για την αποσόβηση αυτού του τριπλού κινδύνου το Μάιο του 1853 και ενώ η κρίση που θα οδηγούσε στον Κριμαϊκό Πόλεμο εξελίσσονταν, η Μεγάλη Βρετανία αναγκάστηκε να συμμαχήσει με τη Γαλλία για την αντιμετώπιση του Ρωσικού κινδύνου στην ανατολή και τον έλεγχο των Ηνωμένων Πολιτειών στη Δύση.³¹⁷ Στις 9 Απριλίου 1854, κατόπιν Γαλλικής πρωτοβουλίας, εκπρόσωποι της Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας, Αυστρίας και Πρωσίας φοβούμενοι τη Ρωσική επέκταση σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνδιασκέφτηκαν στη Βιέννη υπογράφοντας πρωτόκολλο³¹⁸ με το οποίο δήλωναν ότι οι κυβερνήσεις τους παρέμεναν ενωμένες προς το διπλό σκοπό της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της εδραίωσης των πολιτικών και θρησκευτικών δικαιωμάτων

³¹⁶ Ήδη από το τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1848 οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν επεκτείνει σημαντικότερα την κυριαρχία τους με την αγορά της Λουϊζιάνας (1803) από τους Γάλλους, της Φλόριντα (1819) από τους Ισπανούς, την προσάρτηση του Τέξας (1844) και των Καλιφόρνια, Νέου Μεξικού, Γιούτα, Νεβάδα και Αριζόνα (1848). Έτσι οι ΗΠΑ επεκτείνονται πλέον και στην ακτή του Ειρηνικού, με αποτέλεσμα την πρόκληση του έντονου ενδιαφέροντός τους για την κατασκευή μιας διώρυγας στην Κεντρική Αμερική για διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ των ανατολικών και των δυτικών ακτών. Οι Βρετανοί έχοντας συμφέροντα στην Κεντρική Αμερική επέτυχαν να φθάσουν σε συμφωνία με τις ΗΠΑ το 1850 (Συνθήκη Clayton - Bulwer) για την κατασκευή διώρυγας από μια αγγλοαμερικανική εταιρεία, πετυχαίνοντας την αναβολή της κατασκευής της μέχρι το 1904 και εξασφαλίζοντας έτσι ότι οι ΗΠΑ δεν θα είχαν τον αποκλειστικό έλεγχο και εκμετάλλευση αυτής της στρατηγικής σημασίας θαλάσσιας οδού που θα συνέβαλλε στην άμεση ηγεμονία των ΗΠΑ στον χώρο της Κεντρικής Αμερικής. Βλέπε και υποσημείωση 302.

³¹⁷ Κατά την άποψη του Boynton, από την πλευρά της Αγγλίας η συμμαχία έγινε αφενός για να εξασφαλιστεί από τη γαλλική απειλή και αφετέρου για να μπορέσει να συντρίψει ή να περιορίσει τις δύο αναπτυσσόμενες εμπορικές και βιομηχανικές δυνάμεις, τη Ρωσία και τις ΗΠΑ. Η Γαλλία από την πλευρά της είχε ένα ευρύτερο σχέδιο για παγκόσμια αυτοκρατορία με την αναβίωση του κύρους της λατινικής φυλής και της Καθολικής Εκκλησίας. Επίσης με τη συμμαχία της με την Αγγλία, η Γαλλία θα μπορούσε να συνεχίζει τις πολεμικές προετοιμασίες της και τη δημιουργία ισχυρού στόλου χωρίς να προκαλεί την αγγλική δυσφορία. Βλέπε: Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 97

³¹⁸ Το κείμενο του υπόψη πρωτοκόλλου είναι διαθέσιμο για περαιτέρω μελέτη στην ιστοσελίδα <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/4795194> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Φεβρουαρίου 2024)

των Χριστιανών υπηκόων της Πύλης. Την επομένη της υπογραφής του πρωτοκόλλου της Βιέννης, στις 10 Απριλίου 1854, υπογράφηκε συνθήκη συμμαχίας μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας.³¹⁹

Καρπός της παραπάνω συνθήκης συμμαχίας ήταν η συμμετοχή Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας σε συμμαχία με την Τουρκία και το βασίλειο της Σαρδηνίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο (1854-1856) κατά της Ρωσίας, που έληξε με τη Ρωσική ήττα και την υπογραφή της Συνθήκης του Παρισιού (30 Μαρτίου 1856), η οποία αποτέλεσε σημαντικό ορόσημο της ιστορίας του Ανατολικού Ζητήματος.³²⁰ Με τη συνθήκη αυτή η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέστη μέλος του Ευρωπαϊκού συστήματος ασφαλείας (Concert of Europe). Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστρία και Σαρδηνία δεσμεύονται για το σεβασμό της ανεξαρτησίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εγγυώνται την από κοινού τήρηση αυτής της δέσμευσης. Επιβλήθηκε ακόμα η ουδετεροποίηση της Μαύρης Θάλασσας με την επαναβεβαίωση της απαγόρευσης εισόδου στα στενά Βοσπόρου και Δαρδανελίων πολεμικών πλοίων ξένων κρατών κατά την ειρηνική περίοδο και η ελεύθερη πρόσβαση των εμπορικών πλοίων όλων των κρατών, όπως προβλεπόταν από τις διατάξεις της Σύμβασης για τα Στενά του 1841. Επίσης, οι παραδουνάβιες ηγεμονίες Μολδαβία και Βλαχία καθίσταντο αυτόνομα κρατίδια, διατηρώντας τα προνόμια που είχαν στο παρελθόν, υπό την υψηλή κυριαρχία της Πύλης και με εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Πύλη δεσμεύθηκε να διατηρήσει στις ηγεμονίες και στη Σερβία την ανεξάρτητη εθνική τους διοίκηση, την ελευθερία λατρείας, του εμπορίου, θέσπισης νόμων και κυκλοφορίας. Πριν την υπογραφή της συνθήκης ο Σουλτάνος είχε παρουσιάσει το φερμάνι «Χάτι Χουμαγιούν» με το οποίο προβλέπονταν διοικητικές μεταρρυθμίσεις για τη διασφάλιση της ισονομίας όλων των υπηκόων, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκειότητας. Τέλος, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία και Αυστρία δεσμεύθηκαν με ειδική συμφωνία³²¹ στο πλαίσιο της Συνθήκης των Παρισίων που υπογράφηκε στις 15 Απριλίου 1856 για την από κοινού εγγύηση της ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλώνοντας ότι

³¹⁹ Bugbee, James M., 1877, σελ. 22

³²⁰ Για το κείμενο και τα κυριότερα άρθρα της Συνθήκης των Παρισίων βλέπε: Historical Section of the Foreign Office, 1920, σελ. 74-77

³²¹ Το κείμενο της συμφωνίας είναι διαθέσιμο στο: Historical Section of the Foreign Office, 1920, σελ. 78

οποιαδήποτε παραβίαση των όρων της Συνθήκης των Παρισίων θα θεωρούνταν για αυτούς ως *casus belli*.³²²

Πέραν όμως του Κριμαϊκού Πολέμου και των εξελίξεων στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, Αγγλία και Γαλλία χρησιμοποίησαν τη συμμαχία τους, όταν παρουσιάστηκε η ευκαιρία, για να περιορίσουν και την άλλη δυνητική απειλή για τα οικονομικά και γεωστρατηγικά συμφέροντά τους στο δυτικό ημισφαίριο, τις Ηνωμένες Πολιτείες, αμφισβητώντας με άμεσο ή έμμεσο τρόπο τη διακηρυγμένη από το 1823 προειδοποίηση του Αμερικανού Προέδρου James Monroe για μη επέμβαση ξένων δυνάμεων στις υποθέσεις του δυτικού ημισφαιρίου (Monroe Doctrine).³²³ Και η ευκαιρία αυτή παρουσιάστηκε με την έκρηξη του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου

³²² Βλέπε: Schem, Alexander J., 1878, σελ. 49 και 58-59, καθώς επίσης και Bugbee, James M., 1877, σελ. 23-24. Επιπρόσθετα, οι εθνικές συνελεύσεις της Μολδαβίας και της Βλαχίας το 1859 αποφάσισαν την ένωση των δύο πριγκιπάτων, σχηματίζοντας για πρώτη φορά την ενωμένη Ρουμανία, εκλέγοντας και οι δύο τον ίδιο πρίγκηπα, τον Συνταγματάρχη Κούζα (Cuza), ο οποίος έλαβε το όνομα Αλέξανδρος Α' (Historical Section of the Foreign Office, 1920, σελ. 24), ενώ μετά από φερμάνι που εκδόθηκε από το Σουλτάνο στις 12 Νοεμβρίου 1861 συνενώθηκαν και επίσημα με το όνομα Ρουμανία (Bugbee, James M., 1877, σελ. 25).

³²³ Το Δόγμα Μονρόε (Monroe Doctrine) διατυπώθηκε από τον Πρόεδρο Μονρόε κατά την ετήσια ομιλία του στο Κογκρέσο την 2 Δεκεμβρίου 1823. Υπήρξε καθοριστικό για την αμερικανική εξωτερική πολιτική και ήταν αποδεκτό από όλους τους μελλοντικούς Προέδρους των ΗΠΑ μέχρι και σήμερα. Στην ουσία το Δόγμα Μονρόε περιλαμβάνεται σε τρεις παραγράφους της ομιλίας αυτής και αφορά κυρίως στην αμερικανική ασφάλεια και τα εμπορικά συμφέροντα στο δυτικό ημισφαίριο. Προέβλεπε ότι η αμερικανική ήπειρος δεν θα έπρεπε να αποτελεί χώρο για μελλοντική αποικιοποίηση από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και οι Ηνωμένες Πολιτείες θα θεωρούσαν επικίνδυνη για την ασφάλεια και την ειρήνη της Αμερικής κάθε απόπειρα των ευρωπαϊκών δυνάμεων να επεκτείνουν το πολιτικό τους σύστημα σε οποιοδήποτε τμήμα της αμερικανικής ηπείρου και τέλος ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα επενέβαιναν στις ήδη υπάρχουσες αμερικανικές αποικίες των ευρωπαϊκών κρατών, ούτε θα συμμετείχαν σε πολέμους μεταξύ ευρωπαϊκών δυνάμεων, παρά μόνο αν διακυβεύονταν τα δικαιώματα και συμφέροντά τους. Το δόγμα αποτέλεσε τη νομιμοποιητική βάση για την ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών στο δυτικό ημισφαίριο, αν και στην ουσία παρέμεινε ανεφάρμοστο κατά τον 19^ο αιώνα και παραβιάζονταν συνεχώς πρωτίστως από τη Μεγάλη Βρετανία καθώς και τη Γαλλία και την Ισπανία, εξαιτίας της αδυναμίας των Ηνωμένων Πολιτειών, τόσο από πλευράς ναυτικής ισχύος, όσο και διπλωματικής επιρροής, να το εφαρμόσουν. Τέλος, η διακήρυξη αυτή του Προέδρου Μονρόε είχε ιδιαίτερη, κυρίως από ηθικής άποψης, σημασία και για την Ελληνική Επανάσταση του 1821, καθώς τον εκφράζονταν με άμεσο τρόπο η σθεναρή αμερικανική στήριξη των επαναστατημένων Ελλήνων στον αγώνα τους εναντίον της Οθωμανικής καταπίεσης. Παρακάτω παρατίθεται το τμήμα εκείνο της διακήρυξης που αφορά στην Ελληνική επανάσταση:

«...A strong hope has been long entertained, founded on the heroic struggle of the Greeks, that they would succeed in their contest and resume their equal station among the nations of the earth. It is believed that the whole civilized world take a deep interest in their welfare. Although no power has declared in their favor, yet none according to our information, has taken part against them. Their cause and their name have protected them from dangers which might ere this have overwhelmed any other people. The ordinary calculations of interest and of acquisition with a view to aggrandizement, which mingles so much in the transactions of nations, seem to have had no effect in regard to them. From the facts which have come to our knowledge there is good cause to believe that their enemy has lost forever all dominion over them; that Greece will become again an independent nation. That she may obtain that rank is the object of our most ardent wishes...».

Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: John Basset Moore, *The Monroe Doctrine*, Science Quarterly, Vol. 11, No. 1 (Mar., 1896), pp. 1-29, Oxford University Press και A. Pillet, *The Monroe Doctrine*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Jul., 1914, Vol. 54, International Relations of the United States (Jul., 1914), pp. 131-133, Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science, καθώς και Theodore S. Woolsey, *Monroe Doctrine Fundamentals*, The North American Review, Jun., 1914, Vol. 199, No. 703 (Jun., 1914), pp. 833-840, University of Northern Iowa. Επίσης τις ιστοσελίδες <https://diplomacy.state.gov/stories/the-monroe-doctrine-the-united-states-and-latin-american-independence/> και <https://www.gilderlehrman.org/history-resources/spotlight-primary-source/monroe-doctrine-1823>. Τέλος, το πλήρες κείμενο του Δόγματος Μονρόε είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://loveman.sdsu.edu/docs/1823JamesMonroeSeventhAnnualMessage.pdf>

(1861-1865). Για την Αγγλία η ενδοαμερικανική σύγκρουση αποτέλεσε μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για την αποδυνάμωση της πρώην αποικίας της που εξελίσσονταν σε γεωστρατηγικό και οικονομικό ανταγωνιστή, με την προσπάθεια διαίρεσής της σε δύο διαφορετικές κρατικές οντότητες - άλλωστε το γνωστό δόγμα «διαίρει και βασίλευε» αποτελεί διαχρονικό αξίωμα της Αγγλικής εξωτερικής πολιτικής. Όσον αφορά τη Γαλλία, ο Αμερικανικός εμφύλιος προσέφερε την ευκαιρία για την κατοχύρωση και διεύρυνση των κεκτημένων και της επιρροής της στην Αμερικανική ήπειρο, σε μια εποχή όπου επιχειρούσε να αναβιώσει το ένδοξο παρελθόν της, με την αναβάθμιση της γεωστρατηγικής της ισχύος και την ανάκτηση της παρελθούσας αίγλης της σε πολιτισμικό και θρησκευτικό επίπεδο, ως ηγέτιδα της Λατινικής φυλής και προστάτιδα της Ρωμαιοκαθολικής πίστης.

Σύμφωνα με τον Boynton η συμμαχία Αγγλίας και Γαλλίας δεν είχε άλλο σκοπό από το να ελέγξουν την Ευρώπη και την Αμερική. Για την εκπλήρωσή του σκοπού επιτέθηκαν πρώτα κατά της Ρωσίας – κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο - και στη συνέχεια άρπαξαν την ευκαιρία που τους δόθηκε – με τον Αμερικανικό Εμφύλιο πόλεμο – για να επέμβουν, ώστε να ελέγξουν και να ανακόψουν την πρόοδο που σημείωναν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Όταν η νόμιμη Αμερικανική κυβέρνηση αιτήθηκε την Αγγλική και Γαλλική συνδρομή μετά την εξέγερση των Νοτίων, οι χώρες αυτές ήταν απρόθυμες να παράσχουν ακόμη και οικονομική βοήθεια και με την ουδετερότητά τους αναγνώρισαν τους Νότιους ως επίσημους εμπολέμους. Επίσης, Αγγλία και Γαλλία εφοδίαζαν τους Νότιους με στρατιωτικό εξοπλισμό για την προώθηση των σκοπών τους, ενώ η πλειοψηφία των πολιτών τους απολάμβανε κάθε επιτυχία των επαναστατών σαν να ήταν δική τους νίκη.³²⁴

Κατά τον Boynton, ο σκοπός της ανακήρυξης της ουδετερότητας και της αναγνώρισης των Νοτίων ως εμπολέμων ήταν να ανοίξει για την Αγγλία μια σημαντική αγορά για πώληση πυρομαχικών και λοιπών αγαθών, τα οποία μεταφέρονταν με τα γρήγορα ατμόπλοιά της, που μπορούσαν να διασπάσουν τον αποκλεισμό. Επιδίωξη των Άγγλων ήταν οι επαναστάτες να πετύχουν το σκοπό τους για διχοτόμηση της Αμερικανικής επικράτειας, ώστε να μην υπάρχει στο μέλλον ένα μεγάλο και ενιαίο Αμερικανικό κράτος, το οποίο θα στεκόταν απειλητικά

³²⁴ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 13-14 και 22

απέναντι στα συμφέροντά τους. Επιπρόσθετα, οι Βρετανοί ενισχύοντας το ναυτικό των επαναστατών Νοτίων, επιδίωκαν την καταστροφή του Αμερικανικού εμπορίου, είτε μέσω της καταστροφής των Αμερικανικών πλοίων, είτε καθιστώντας τα ταξίδια των Αμερικανικών πλοίων ανασφαλή, με αποτέλεσμα τη μεταφορά των Αμερικανικών προϊόντων αποκλειστικά με Αγγλικά πλοία.

Από την πλευρά της, η Γαλλία, εφάρμοσε το δικό της μέρος του Αγγλογαλλικού σχεδίου για την πλήρη αποδυνάμωση των Ηνωμένων Πολιτειών, με την επιθετική της ενέργεια στο Μεξικό, όπου με τη συνδρομή και συνοδεία του Αγγλικού και του ισπανικού στόλου εγκαθίδρυσε στρατιωτικές δυνάμεις, απειλώντας το Τέξας, την Καλιφόρνια και τις εκβολές του Μισισσιπή, στοχεύοντας στην ανακοπή της Αμερικανικής Προτεσταντικής επιρροής και στην επαναφορά στην Αμερικανική ήπειρο της πρωτοκαθεδρίας της Λατινικής φυλής και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Συνεπώς, σε γενικές γραμμές το σχέδιο των δύο αυτών δυνάμεων προσέβλεπε στην ταπείνωση και τον ακρωτηριασμό των Ηνωμένων Πολιτειών, στον έλεγχο και την ανακοπή της ανάπτυξης του Αμερικανικού ναυτικού, εμπορίου και βιομηχανίας και ταυτόχρονα στην ανατροπή των ελεύθερων θεσμών και της Προτεσταντικής πίστης στην Αμερικανική ήπειρο.³²⁵

Επιχειρώντας τη διερεύνηση των βαθύτερων λόγων της Αγγλικής και Γαλλικής εξωτερικής πολιτικής, ο Boynton θεωρεί ότι η συμπεριφορά Αγγλίας και Γαλλίας κατά τον Αμερικανικό εμφύλιο δεν προέρχεται απλά από μίσος ή εχθρότητα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Αγγλική πρωτοκαθεδρία έναντι των άλλων κρατών και τα συμφέροντά της σχετικά με το εμπόριο και τη βιομηχανική παραγωγή είναι οι κύριοι παράγοντες διαμόρφωσης της πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας, καθόσον το μεγαλείο και η ισχύς ενός κράτους εξαρτάται από το μέγεθος του εμπορίου και της βιομηχανικής του παραγωγής. Επειδή ο πόλεμος απαιτεί κεφάλαια και εξοπλισμούς ένα κράτος για να καταστεί μεγάλη στρατιωτική δύναμη πρέπει να είναι πρωτίστως μεγάλη εμπορική δύναμη και συνεπώς εύρωστο οικονομικά και ακόμη να διαθέτει τεχνογνωσία και ικανότητα παραγωγής και χρήσης σύγχρονης τεχνολογίας. Όπως επισημαίνει ο Boynton για τη Γαλλία και την Μεγάλη Βρετανία, η μελλοντική τους υπεροχή εξαρτάται από το μέγεθος του εμπορίου τους και της βιομηχανίας τους σε

³²⁵ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 24-27

συνδυασμό με τις απαιτούμενες στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις για την εξασφάλιση των συμφερόντων τους και των πηγών πλούτου και ισχύος τους. Αν σε αυτά τα εμπορικά και βιομηχανικά συμφέροντα προστεθεί και η επιρροή των μεγάλων Ευρωπαϊκών θρησκευτικών οργανισμών, τότε προκύπτει ο πυρήνας της εξωτερικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και των λοιπών μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων.³²⁶

Κατά τον Boynton από την αρχαιότητα ο πλούτος, ο πολιτισμός και η ισχύς είναι αλληλένδετα με το εμπόριο της ανατολικής Ασίας, Ινδίας, Κίνας και του ανατολικού Ινδικού αρχιπελάγους. Κάνοντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι τη σύγχρονη για αυτόν εποχή, καταλήγει ότι η πολιτική των κρατών της δυτικής Ευρώπης και ειδικότερα η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας σε σχέση με Ρωσία και Ηνωμένες Πολιτείες, έχει διαμορφωθεί με βάση το ζήτημα του εμπορίου με την Ασία, σε συνδυασμό με τους φυλετικούς και θρησκευτικούς ανταγωνισμούς. Στην πραγματικότητα οι λόγοι της συμμαχίας της Μεγάλης Βρετανίας με τη Γαλλία, του Κριμαϊκού Πολέμου, της Γαλλικής κατάκτησης του Μεξικού και της εχθρότητας προς τις Ηνωμένες Πολιτείες εξηγούνται στο πλαίσιο της προσπάθειας των δύο αυτών δυνάμεων για εξασφάλιση του εμπορίου με την Ινδία και την Ανατολή.

Από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, που άρχισε να ανακάμπτει από την κατοχή της Χρυσής Ορδής³²⁷, η Ρωσία αντιλαμβάνεται με τη σειρά της ότι ο μόνος τρόπος για να καταστεί μεγάλη δύναμη ήταν να διεκδικήσει μερίδιο από το εμπόριο με την Ανατολή, όπως ήδη έκαναν η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Ολλανδία, που προσπαθούσαν να κατοχυρώσουν τα εμπορικά τους συμφέροντα στην Ινδία. Ο δρόμος που θα οδηγούσε τη Ρωσική Αυτοκρατορία προς την Ανατολή και ιδιαίτερα την Ινδία και την Κίνα ήταν ο γνωστός από την αρχαιότητα μέσω της Μαύρης Θάλασσας, Κασπίας και Ουραλίων όπου παρεμβάλλονταν και στεκόταν εμπόδιο οι

³²⁶ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 28-30

³²⁷ Από τη εποχή της πρώτης εισβολής των Τατάρων το 1237 και επί δυόμιση περίπου αιώνες, μέχρι το 1480 επί της βασιλείας του πρώτου Τσάρου Ιβάν Γ', η Ρωσία ευρίσκονταν σε μια χαώδη κατάσταση υπό την Μογγολική κατοχή. Κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Ιβάν Γ' (που είναι ο πρώτος που έλαβε το προσωνύμιο «Μεγάλος» και τον ακολούθησαν ο Μέγας Πέτρος και η Μεγάλη Αικατερίνη) δεκαεννιά χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα προστέθηκαν στην επικράτεια της και τέσσερα εκατομμύρια ανθρώπων στον πληθυσμό της. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Frances A. Shaw, *The Eastern Question. A Brief History of Russia*, James R. Osgood and Company, Boston, 1877, σελ. 14-18 και Mary Platt Parmele, *A Short History of Russia*, Bay View Reading Circle, Central Office, Flint, Michigan, 1899, σελ. 70-77

Τάταροι και οι Οθωμανοί. Για την εξασφάλιση του προσοδοφόρου εμπορίου με την Ανατολή η Ρωσία προσπαθούσε να καταλάβει Οθωμανικά εδάφη, όπως ακριβώς για τους ίδιους λόγους η Μεγάλη Βρετανία υποδούλωνε την Ινδία. Υπό αυτή την έννοια η σταδιακή Ρωσική επέκταση προς την Κριμαία, νότια προς το Δούναβη και γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα, καθώς και ο ασφυκτικός κλοιός στον οποίο έχει θέσει την Κωνσταντινούπολη είναι αποτέλεσμα των ίδιων επιδιώξεων και φιλοδοξιών με τις λοιπές Ευρωπαϊκές δυνάμεις και συνεπώς καταδεικνύεται η υποκρισία όσων – προσπαθώντας να καλύψουν τα δικά τους σχέδια και επιδιώξεις - κατηγορούν τη Ρωσία ως τη μόνη επεκτατική και βάρβαρη δύναμη και τον Τσάρο ως το μόνο που διαταράσσει την Ευρωπαϊκή ισορροπία.³²⁸ Κατά τον Alexander Schem, η μεγέθυνση της Ρωσίας σε βάρος της Τουρκίας και τα σχέδια για περαιτέρω εξάπλωση που συνήθως της αποδίδονται δεν έχουν προκαλέσει πουθενά τόσο μεγάλη ζήλεια και τόσο πικρή έχθρα, όσο σε μερικούς από τους κορυφαίους πολιτικούς της Αγγλίας, οι οποίοι ανήκουν κυρίως στο κόμμα των Tories.³²⁹

Η ένταση των αισθημάτων αγωνίας, ίσως και φόβου, που γεννούσε η πιθανότητα περαιτέρω Ρωσικής επέκτασης, έχει ήδη γίνει φανερή από τις βιβλιογραφικές αναφορές που εκτέθηκαν παραπάνω. Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι η χρήση αναλογιών από ορισμένους συγγραφείς, στην προσπάθειά τους να τονίσουν τη σοβαρότητα των εξελίξεων που περιέγραφαν και να κάνουν προβλέψεις για το μέλλον, ώστε να κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη και τις κυβερνήσεις των χωρών τους. Ο David Urquhart το 1835 κατηγορώντας σκληρά τη Ρωσική Αυτοκρατορία για επεκτατική πολιτική, παρατηρεί μια αξιοσημείωτη ομοιότητα της κατάστασης της Μεγάλης Βρετανίας, ή μάλλον της Ευρώπης και της Ρωσίας, με αυτή της αρχαίας Αθήνας και της Μακεδονίας του Φιλίππου Β'. Όπως σημειώνει, τόσο η Μακεδονία υπό την ηγεσία του Φιλίππου, όσο και η Ρωσία στην εποχή του, είχαν επεκτατική ατζέντα. Ο Φίλιππος επεδίωξε να επεκτείνει την Μακεδονική επιρροή στις λοιπές Ελληνικές πόλεις-κράτη, ενώ η Ρωσία από την πλευρά της στόχευε να επεκτείνει την επικράτειά και την επιρροή της σε όλη την Ανατολική Ευρώπη και την Κεντρική Ασία. Τόσο η Μακεδονία, όσο και η Ρωσική Αυτοκρατορία ήταν απολυταρχικές μοναρχίες που συνδύαζαν αριστοτεχνικά την ισχύ των όπλων

³²⁸ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ.30-38

³²⁹ Schem, Alexander J., 1878, σελ. 46 και 47

και τη διπλωματία, την παραπλάνηση και το ψέμα. Από την άλλη μεριά η Αθήνα και η Μεγάλη Βρετανία, ναυτικές και αποικιακές δυνάμεις και οι δύο, ενώ ανησυχούν από την πορεία των εξελίξεων και τις επεκτατικές κινήσεις των αντιπάλων τους, διακρίνονται για την αδράνεια και το φόβο τους, καθώς και την εμπιστοσύνη στη ναυτική τους υπεροχή, την εμπορική ευημερία τους και την ανωτερότητα των πολιτισμών τους, έναντι της βαρβαρικής δύναμης.³³⁰

Δεκαοκτώ χρόνια μετά τον Urquhart, το 1852, ο Henry Winter Davies τονίζει την ανάγκη για κοινή δράση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Μεγάλης Βρετανίας για την αντιμετώπιση της Ρωσικής επεκτατικότητας και του κινδύνου μετατροπής της Ευρώπης σε μια τεράστια δικτατορία. Βασιζόμενος στις αναλογίες του Urquhart προχωρεί παραπέρα, παραλληλίζοντας την Ευρώπη με την Αρχαία Ελλάδα και τη Ρωσική Αυτοκρατορία με τη Μακεδονία του Φιλίππου Β'. Ισχυρίζεται ότι με τον ίδιο τρόπο που ο Φίλιππος υπέταξε τη λοιπή Ελλάδα θα προχωρούσε και η Ρωσία στην επιβολή της εξουσίας της σε ολόκληρη την Ευρώπη. Κατά τον Davies, η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα και η αρχαία Ελλάδα ήταν δύο χερσόνησοι των οποίων το νότιο μέρος απαρτιζόνταν από αρκετά κράτη, που ήταν πολιτισμένα, πολυπληθή, ισχυρά, που όμως είχαν μεταξύ τους διαφωνίες και αντιζηλίες, ενώ στο βορρά εκτείνονταν μια αχανής χώρα, αραιοκατοικημένη από διασπαρμένες ημιβάρβαρες φυλές, με πολλούς και όχι αναπτυγμένους πόρους. Και στις δύο περιπτώσεις, η Θεσσαλία και η Πολωνία αντίστοιχα, βρίσκονταν μεταξύ της αναπτυσσόμενης, επιθετικής και ημιβάρβαρης αυτοκρατορίας του βορά και των πολιτισμένων κρατών του νότου. Η Αθήνα με τις διασπαρμένες αποικίες της, τη ναυτική ισχύ και την εμπορική της δραστηριότητα, προσομοιάζει με τη Μεγάλη Βρετανία, ενώ ο Βόσπορος και το Βυζάντιο είχαν την ίδια σημασία για την αρχαία Αθήνα, όπως για τη Μεγάλη Βρετανία ο Βόσπορος και η Κωνσταντινούπολη, η Αίγυπτος και ο Ευφράτης. Ο Davies παραλληλίζει ακόμα την αρχαία Σπάρτη με τη στρατιωτική ισχύ και το πολεμικό της πνεύμα, με τη Γαλλία και την Βοιωτία με τον εναλλασσόμενο ρόλο της, με τη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα. Κατά τον Davies, τα ιστορικά διδάγματα που προκύπτουν από τα γεγονότα στην αρχαία Ελλάδα θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για την αποφυγή επανάληψης παρόμοιων καταστάσεων.³³¹ Οι αναλογίες των Urquhart και Davies με την αρχαία Ελλάδα της εποχής του Φιλίππου Β' ήταν ένα

³³⁰ Urquhart, David, 1835, σελ. 124 (υποσημείωση)

³³¹ Henry Winter Davies, 1852, σελ. 333-340

εργαλείο μελλοντικής πρόβλεψης και κινητοποίησης της κοινής γνώμης και των κυβερνήσεων των χωρών τους για την αντιμετώπιση των κινδύνων, όπως αυτοί τους αντιλαμβάνονταν. Όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων αυτοί οι κίνδυνοι και οι απειλές δεν πραγματοποιήθηκαν και οι λόγοι είναι περίπλοκοι απαιτώντας περαιτέρω μελέτη. Ίσως ο Κριμαϊκός Πόλεμος που ακολούθησε λίγα χρόνια αργότερα να ήταν ο λόγος που δεν έγιναν πράξη οι Ρωσικές επιδιώξεις, ίσως όμως να ήταν και ένας πραγματικά αχρείαστος και άσκοπος πόλεμος που ξέσπασε λόγω των υπερβολικών φόβων για μια ανερχόμενη και πολιτισμικά διαφορετική αυτοκρατορία.

Στη δεκαετία του 1870 η συνεχιζόμενη μακράιωνη καταπίεση των Χριστιανικών πληθυσμών των Ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρά τις προβλέψεις της Συνθήκης των Παρισίων (1856) για τα προνόμια των υποτελών Χριστιανικών επαρχιών και τη διακήρυξη του Χάτι Χουμαγιούν, σε συνδυασμό με τις παρασκηνιακές κινήσεις της Ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο του Πανσλαβισμού, είχαν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των εθνικιστικών και απελευθερωτικών κινήσεων στις περιοχές με Σερβικούς, Βουλγαρικούς, Ρουμανικούς και Ελληνικούς πληθυσμούς που ευρίσκονταν ακόμη υπό την Οθωμανική κυριαρχία. Μια νέα φάση του Ανατολικού Ζητήματος αρχίζει και την σηματοδοτεί η δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870, με την οποία η Βουλγαρική Εκκλησία έγινε αυτοκέφαλη – ανεξαρτητοποιούμενη από τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου – με τον πρώτο Έξαρχο να ορίζεται το 1872, με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Η ίδρυση της ανεξάρτητης Βουλγαρικής Εξαρχίας, που οφείλεται κυρίως στη Ρωσική επιρροή, υποβοήθησε στην ανάπτυξη του Βουλγαρικού εθνικού φρονήματος. Ο κύκλος των επεισοδίων και αναταραχών στη Βαλκανική χερσόνησο που οδήγησαν στη συνέχεια στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878, άνοιξε με την εξέγερση στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη το 1875, η οποία αργότερα, το 1876, επεκτάθηκε στα εδάφη με Βουλγαρικούς πληθυσμούς. Στη συνέχεια ακολούθησαν και οι ηγεμονίες της Σερβίας και του Μαυροβουνίου που κήρυξαν πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σερβία και Μαυροβούνιο ηττώνται και με την παρέμβαση της Μόσχας αποφεύγονται τα χειρότερα, ενώ η άμεση και ιδιαίτερα σκληρή αντίδραση της Πύλης για την καταστολή των επαναστάσεων και ιδιαίτερα οι σφαγές στις Βουλγαρικές περιοχές ευαισθητοποίησαν σε μεγάλο βαθμό την Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη υπέρ των

ομόθησκων Χριστιανικών πληθυσμών της Βαλκανικής. Παρά τις διπλωματικές προσπάθειες των Μεγάλων Δυνάμεων και την άρνηση της Πύλης να δεχτεί τις προτάσεις τους, τον Απρίλιο του 1877 η Ρωσία, έχοντας εξασφαλίσει την ουδετερότητα της Αυστροουγγαρίας και παρέχοντας διαβεβαιώσεις στη Μεγάλη Βρετανία για τη μη κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, κήρυξε πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.³³² Οι Οθωμανοί ηττώνται, τα Ρωσικά στρατεύματα φθάνουν και πάλι στην Αδριανούπολη και κατόπιν πιέσεων Μεγάλης Βρετανίας και Αυστροουγγαρίας υπογράφεται εκεχειρία στις 31 Ιανουαρίου 1878. Στις 3 Μαρτίου 1878 υπογράφεται μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.³³³ Λόγω αντιδράσεως της Μεγάλης Βρετανίας και των λοιπών μεγάλων δυνάμεων επειδή οι όροι της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου έθιγαν τις προηγούμενες συνθήκες του 1856 και του 1871, στο Συνέδριο του Βερολίνου τον Ιούνιο 1878 αντικαταστάθηκε με τη Συνθήκη του Βερολίνου που υπογράφηκε από Μεγάλη Βρετανία, Γερμανία, Αυστρία, Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία και Τουρκία στις 13 Ιουλίου 1878.³³⁴

Η Μεγάλη Βρετανία έχοντας ήδη πετύχει το σκοπό της, που δεν ήταν άλλος από τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την ανάσχεση της Ρωσικής επέκτασης στη Μεσόγειο και προς τις Ινδίες, δεν είχε άμεσο ενδιαφέρον για τις συνοριακές ρυθμίσεις στη Βαλκανική που καθορίζονταν με τις παραπάνω συνθήκες. Πέτυχε όμως, κατόπιν συνθήκης που είχε συνάψει με την Τουρκία στην Κωνσταντινούπολη δέκα ημέρες πριν την έναρξη του Συνεδρίου του Βερολίνου (4 Ιουνίου 1878), την ανάληψη της κατοχής και της διοίκησης της Κύπρου, σε αντάλλαγμα μιας αμυντικής συμφωνίας για την προστασία των Οθωμανικών εδαφών της Ασίας.³³⁵ Μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου η Βρετανική πολιτική σχετικά

³³² Στις 24 Απριλίου 1877 ο Τσάρος Αλέξανδρος Β΄ εξέδωσε διακήρυξη η οποία κατέληγε όπως παρακάτω: *«Έχοντας εξαντλήσει τις ειρηνικές προσπάθειες, είμαστε υποχρεωμένοι από την αλαζονική ισχυρογνωμοσύνη της Πύλης να προχωρήσουμε σε πιο αποφασιστικές ενέργειες, νιώθοντας ότι το επιβάλλει το δίκαιο και η αξιοπρέπεια μας. Με την άρνησή της η Τουρκία μας ωθεί στην ανάγκη να καταφύγουμε στα όπλα. Βαθιά πεπεισμένοι για το δίκαιο του αγώνα μας και ταπεινά αφοσιωμένοι στη χάρη και τη βοήθεια του Υψίστου, γνωστοποιούμε στους πιστούς υπηκόους μας ότι η κατάλληλη στιγμή, για την οποία προφέραμε λέξεις στις οποίες στις οποίες όλη η Ρωσία απάντησε με πλήρη ομοφωνία, έχει τώρα φθάσει...Και τώρα επικαλούμενοι την ευλογία του Θεού στις γενναίες στρατιές μας, τους δίνουμε διαταγή να διασχίσουν τα Τουρκικά σύνορα».* Βλέπε: Frances A. Shaw, 1877, σελ. 122-123

³³³ Αποτελεί ευτυχή συγκυρία για το Ελληνικό κράτος η αντικατάσταση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου με την οποία δημιουργούνταν το τεράστιο Βουλγαρικό κράτος, σε βάρος της Ελλάδος, με την Συνθήκη του Βερολίνου. Βλέπε σελ. 82-114

³³⁴ Historical Section of the Foreign Office, 1920, σελ. 24-27. Για τα κείμενα των Συνθηκών Αγίου Στεφάνου και Βερολίνου βλέπε σελ. 82-114

³³⁵ Historical Section of the Foreign Office, 1920, σελ. 29

με την ανάγκη διάσωσης και διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αρχίζει σταδιακά να μεταβάλλεται, λόγω της προσάρτησης της Κύπρου και της μετατόπισης του γεωπολιτικού βάρους από τα στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων στην Αίγυπτο και τη νέα διώρυγα του Σουέζ.

4.4 Θρησκευτικές και Πολιτισμικές Αντιθέσεις

Έναν ακόμη σημαντικό πυλώνα στενά συνδεδεμένο με το γεωπολιτικό και οικονομικό αποτύπωμα των κυρίων δρώντων κατά τον 19^ο αιώνα συνιστούσε το θρησκευτικό και πολιτισμικό υπόβαθρο των εμπλεκομένων. Ο πολιτισμικός και ιδιαιτέρως ο θρησκευτικός παράγοντας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος και στις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής των εμπλεκομένων, πρωτίστως της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας, αλλά και της Ρωσίας. Ο Bugbee σημειώνει ότι η επιθυμία των Ρώσων να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη είναι τόσο παλιά όσο και η εθνική τους ταυτότητα και βασίζεται στην ιδέα ότι οι Τσάροι, ως συνεχιστές των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, πρέπει να εξουσιάζουν την ιερή πόλη του Βοσπόρου αντί για τους άπιστους Τούρκους, οι οποίοι έχουν υποδουλωμένους τους αδελφούς Σλαβικούς λαούς και την Ορθόδοξη Εκκλησία.³³⁶ Ενδεικτική της Ρωσικής επιθυμίας για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και την έξοδο της Ρωσίας, μέσω των στενών του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου, προς τη Μεσόγειο Θάλασσα είναι και η φράση που αποδίδει ο Urquhart στον Τσάρο Αλέξανδρο Α' απευθυνόμενο προς τον Μέγα Ναπολέοντα:

*«Σου προσφέρω το ήμισυ της Ευρώπης, θα σε βοηθήσω να το αποκτήσεις, θα σε εξασφαλίσω κατά την κατοχή της και το μόνο που ζητώ είναι η κατοχή ενός μόνο στενού, που είναι το κλειδί του σπιτιού μου».*³³⁷

Όπως διαπιστώνει ο Boynton, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο και τον Αμερικανικό Εμφύλιο, το Ανατολικό Ζήτημα αφορά κυρίως στην παλιά διαμάχη μεταξύ φυλών και εκκλησιών, μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ της Ρωσίας που

³³⁶ James M. Bugbee, 1877, σελ. 7

³³⁷ Urquhart, David, *Progress of Russia in the West, North, and South*, Trubner & Co., Paternoster Row, London, 1853, σελ. 289. Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι: *"I offer you the half of Europe, I will help you to obtain it, secure you in the possession of it, and all I ask in return is the possession of a single Strait, which is also the key of my Home"*.

αντιπροσωπεύει την Ανατολική Αυτοκρατορία και την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία και των Λατινικών δυνάμεων της δυτικής Ευρώπης, που εκπροσωπούνται από την Γαλλία, με την οποία, για εμπορικούς λόγους, έχει συμμαχήσει η Αγγλία.³³⁸ Κατά τον 19^ο αιώνα έρχονται αντιμέτωποι και ανταγωνίζονται μεταξύ τους ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός των ανεπτυγμένων κρατών της Δύσης όπου κυριαρχεί ο Καθολικισμός και η Προτεσταντική πίστη, η ξένη προς τη Δύση Ρωσική κουλτούρα που είναι συνδεδεμένη με την Ελληνορθόδοξη πίστη και το Μωαμεθανικό ιδεολογικό και θρησκευτικό κατεστημένο, που εκφράζεται και αντιπροσωπεύεται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ο Boynton τονίζει χαρακτηριστικά ότι η μεγάλη δύναμη που κινεί τα Χριστιανικά κράτη είναι η θρησκεία. Οι συμμαχίες και οι ανταγωνισμοί των κρατών διαμορφώνονται κυρίως από την επιρροή των φυλετικών δεσμών, της θρησκευτικής πίστης και των παραδόσεων των λαών τους. Διακρίνει επίσης τον πολιτισμένο κόσμο της εποχής του σε τρεις διαφορετικές πολιτικές διαιρέσεις. Τη Ρωσία ως επικεφαλής της Ανατολικής Εκκλησίας, τη Γαλλία ως ηγέτιδα της Λατινικής φυλής και της Παπικής Εκκλησίας και τον Προτεσταντισμό ο οποίος δεν είναι συνενωμένος υπό την κρατική σκέπη και επιρροή κάποιας συγκεκριμένης χώρας, είτε των Ηνωμένων Πολιτειών, είτε Μεγάλης Βρετανίας, είτε Γερμανίας. Κατά τον Boynton ο Προτεσταντισμός είναι στενά συνδεδεμένος με τους ελεύθερους θεσμούς, επιδιώκει διαρκώς να εξυψώσει τον άνθρωπο και να δικαιώσει την παγκόσμια κοινωνία, η Ρωσία και η Ελληνορθόδοξη εκκλησία κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση, ενώ η Παπική Εκκλησία είναι ο χειρότερος εχθρός των λαϊκών δικαιωμάτων και των ελεύθερων θεσμών, στηρίζοντας ανέκαθεν τον εκκλησιαστικό και πολιτικό δεσποτισμό.³³⁹

Δύο χρόνια μετά τον Boynton, ο Ρώσος φιλόσοφος και ιδεολόγος του Πανσλαβισμού Nikolai Danilevskii λαμβάνοντας υπόψη ότι η Θεία Αποκάλυψη αποτελεί το σημείο αναφοράς και τη βάση της Χριστιανικής Εκκλησίας, διακρίνει τέσσερις κυριαρχούσες αντιλήψεις στο Χριστιανισμό με βάση την κατανόηση της αλάθητης ερμηνείας της Θείας Αποκάλυψης από την Εκκλησία. Την Ορθόδοξη αντίληψη που διακηρύσσει ότι η Εκκλησία είναι η σύναξη όλων των πιστών,

³³⁸ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 125

³³⁹ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 18-19

ανεξαρτήτως εποχής και έθνους, υπό την κυριαρχία του Ιησού Χριστού και την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος και αποδίδει στην Εκκλησία το αλάθητο. Την Καθολική αντίληψη που συμπυκνώνει αυτή την έννοια της Εκκλησίας στο πρόσωπο του Πάπα και έτσι αποδίδει το αλάθητο σε αυτόν. Την Προτεσταντική αντίληψη που μεταβιβάζει σε κάθε μέλος της Εκκλησίας το δικαίωμα της ερμηνείας της Αποκάλυψης, ουσιαστικά απορρίπτοντας εντελώς το αλάθητο και ανάγοντας την ουσία της θρησκείας σε ένα προσωπικό υποκειμενικό ένστικτο. Και τέλος στις λοιπές μυστικιστικές αιρέσεις (όπως για παράδειγμα ο Μεθοδισμός) για τις οποίες το αλάθητο εξαρτάται από τον άμεσο φωτισμό του καθένα από το Άγιο Πνεύμα και αφορά στην προσωπική συνείδηση του κάθε ανθρώπου που θεωρεί τον εαυτό του εμπνευσμένο ή πεφωτισμένο.³⁴⁰ Περίπου δέκα χρόνια αργότερα, ο Αμερικανός διπλωμάτης Albert Heard τονίζει ότι όπως ο Καθολικισμός αποτελεί τη Λατινική μορφή του Χριστιανισμού και ο Προτεσταντισμός η Γερμανική, έτσι και η Ορθοδοξία αποτελεί τη Σλαβική κυρίως μορφή του, λόγω της τεράστιας αριθμητικής υπεροχής των Σλαβικών φυλών που ασπάζονται αυτό το δόγμα.³⁴¹

Ο τρόπος που αντιμετωπίζονταν οι πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές των εμπλεκομένων αυτοκρατοριών και εθνών, οι φακοί μέσα από τους οποίους οι κυβερνήσεις, οι πολιτικοί, οι συγγραφείς και οι ελίτ της κάθε πλευράς κατασκεύαζαν την υποκειμενική τους πραγματικότητα και διαμόρφωναν τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις της κοινής γνώμης, ήταν συνάρτηση των πολιτικών και οικονομικών τους επιδιώξεων. Η Ρωσσοφοβική πλευρά, που είναι κυρίαρχη στην Αγγλική πολιτική, αντιμετωπίζει τη Ρωσία ως ένα Ασιατικό κράτος, αυταρχικό, επεκτατικό, βάρβαρο και οπισθοδρομικό που δεν αγαπά το εμπόριο, με υπηκόους απολίτιστους και με μια θρησκεία οπισθοδρομική και αναχρονιστική. Συγχρόνως θέλει να βλέπει την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ένα κράτος το οποίο, παρά τα προβλήματα που έχει, καταβάλει προσπάθειες για πρόοδο και ευημερία των υπηκόων του, ακόμη και των Χριστιανικών πληθυσμών και φτάνει στο σημείο να θεωρεί τη Μουσουλμανική

³⁴⁰ Nikolai Iakovlevich Danilevskii, *Russia and Europe: The Slavic World's Political and Cultural Relations with the Germanic-Roman West*, Translated and Annotated by Stephen M. Woodburn, Slavica Publishers, Indiana University, Bloomington, 2013, σελ. 169-171

³⁴¹ Albert F. Heard, *The Russian Church and Russian Dissent Comprising Orthodoxy, Dissent, and Erratic Sects*, Harper & Brothers, Franklin Square, New York, 1887, σελ. 139-140. Επιπρόσθετα ο συγγραφέας αναφέρει ότι μετά το Σχίσμα οι οπαδοί της Ορθόδοξης πίστης αριθμούσαν μετά βίας τα είκοσι εκατομμύρια, ενώ έχουν φθάσει στην εποχή του τα ογδόντα εκατομμύρια, από τα οποία τα εξήντα βρίσκονται στη Ρωσία, ενώ οι μισοί από τα υπόλοιπα είκοσι εκατομμύρια ανήκουν και αυτοί στη Σλαβική φυλή και είναι υπήκοοι της Τουρκίας και της Αυστρίας. Συνεπώς αν και ονομάζεται επίσημα Ελληνορθόδοξη Εκκλησία, περιλαμβάνει αρκετές φυλές από τις οποίες η Σλαβική είναι η κυρίαρχη.

θρησκεία ως ανεκτική προς τα άλλα θρησκευόμενα. Η άλλη πλευρά, αντιλαμβάνεται τη Ρωσική Αυτοκρατορία ως μια δύναμη που έχει σημειώσει τεράστια πρόοδο τους τελευταίους αιώνες σε πολλούς τομείς και ιδιαίτερα στις τέχνες, τα γράμματα και το εμπόριο, ενώ θεωρεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ένα θεοκρατικό Ισλαμικό καθεστώς που λόγω των επιταγών του Κορανίου έχει παραμείνει απολίτιστο και οπισθοδρομικό, μη επιθυμώντας την πρόοδο, εχθρικό προς το εμπόριο και την οικονομική ανάπτυξη, το οποίο καταπιέζει σκληρά τους υποτελείς Χριστιανικούς πληθυσμούς του.

Η Γαλλία, ως η κύρια εκπρόσωπος και υποστηρικτής της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, αντιμετωπίζει εχθρικά την Ελληνορθόδοξη πίστη και ανταγωνίζεται με τον Προτεσταντισμό για την επιρροή στη δυτική Ευρώπη και κυρίως στην Αμερικανική ήπειρο. Η Μεγάλη Βρετανία μετά από μακρά περίοδο ακροβασίας μεταξύ του Καθολικισμού και Προτεσταντισμού, έχοντας ως κυρίαρχο θρησκευτικό δόγμα τον Προτεσταντισμό, με την Αγγλικανική Εκκλησία, αντιμετωπίζει εχθρικά την Καθολική και ιδιαίτερα την Ορθόδοξη Εκκλησία, την οποία θεωρεί ίσως μεγαλύτερο και επικινδυνότερο αντίπαλο ακόμη και από το Ισλαμισμό που αντιπροσωπεύεται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όμως για τη Μεγάλη Βρετανία, σε αντίθεση με τη Γαλλία, ο θρησκευτικός ανταγωνισμός και η επικράτηση του Προτεσταντισμού έναντι των άλλων Χριστιανικών δογμάτων δεν έχει καμιά αξία έναντι της επίτευξης των πολιτικών και οικονομικών της στόχων. Η Ρωσία τέλος, αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως κληρονόμο της Βυζαντινής πολιτιστικής και θρησκευτικής παράδοσης επιθυμώντας ενδόμυχα την ανασύσταση αυτής της παλιάς αυτοκρατορίας υπό την ηγεσία της και στο πλαίσιο αυτών των επιδιώξεών της θεωρεί χρέος της την χειραφέτηση και την απελευθέρωση των Χριστιανικών πληθυσμών των Ευρωπαϊκών και Ασιατικών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο David Urquhart, φανατικός εκφραστής του αντιρωσισμού και σθεναρός υπέρμαχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην προσπάθειά του να πείσει την ηγεσία και την κοινή γνώμη της Μεγάλης Βρετανίας για την ανάγκη επέμβασης για την εξάλειψη της Ρωσικής επιρροής στην Πύλη και της δυνητικής απειλής για την Κωνσταντινούπολη από τα Ρωσικά στρατεύματα μετά τη Συνθήκη του Unkiar Skelessi, (1833), παρουσιάζει μια εξιδανικευμένη εικόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Ισλαμικού θρησκευτικού συστήματος. Χαρακτηριστική της

απέχθειας και του μίσους προς τη Ρωσία και της οθωμανολαγνείας του είναι η παρακάτω φράση:

«Αυτός ο μέχρι σήμερα αγέρωχος και ατίθασος λαός των Μουσουλμάνων έχει φθάσει να εκλιπαρεί την κηδεμονία μιας Χριστιανικής δύναμης».

Συγκρίνοντας τον Ισλαμισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τον Ελληνορθόδοξο Χριστιανισμό των Ρώσων, αναφέρει ότι η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία διακατέχεται από δεισιδαιμονία και ειδωλολατρισμό, σε σχέση με την απλότητα της μουσουλμανικής πρακτικής.³⁴²

Ο Urquhart εκθειάζει την εξουσία της Πύλης για την ανεκτικότητα και την ισονομία της προς όλους τους υπηκόους, ανεξαρτήτως φυλετικής καταγωγής και θρησκειότητας. Παρά τους ετερογενείς πληθυσμούς, φυλές και εχθρικές - όπως τις θεωρεί ο ίδιος - θρησκείες που περιλαμβάνει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, έχει επιτύχει να διατηρεί την ηρεμία και τάξη στη χώρα. Για τον Urquhart ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την πρόκληση διχόνοιας και αναταραχής στην αυτοκρατορία είναι η ύπαρξη πολλών διαφορετικών θρησκειών. Εκτός από το Ισλάμ που είναι το κυρίαρχο θρησκευτικό σύστημα, υφίστανται άλλες τέσσερις θρησκείες διασπαρμένες σε όλη την έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που περιπλέκουν ακόμη περισσότερο τις υπάρχουσες διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των διαφόρων φυλών και εθνικοτήτων, αυξάνοντας τους κινδύνους αντιπαραθέσεων και αντιδράσεων. Όμως ο Ισλαμισμός, που κατά τον Urquhart είναι μια θρησκεία ήρεμη, αφομοιωμένη και κατασταλαγμένη, χωρίς ίχνος δογματισμού και αξιώσεις προσηλυτισμού, επιβάλλει και στα λοιπά δόγματα το πνεύμα ηρεμίας και μετριοπάθειας που τον διακατέχει. Κατά τον Urquhart, σε περίπτωση που η Μουσουλμανική θρησκεία εκλείψει και οι λοιπές θρησκείες και δόγματα επικρατήσουν στην πολιτική και στο στρατό, η αυτοκρατορία θα βυθιστεί στην αναρχία και τότε θα βρουν την ευκαιρία που αναζητούν οι Ρώσοι για επέμβαση στο εσωτερικό με το πρόσχημα της αποκατάστασης της τάξης. Για να ισχυροποιήσει το

³⁴² Urquhart, David, 1835, σελ. 78 και 99. Η λατρεία του Urquhart προς το τουρκικό κράτος και την ισλαμική θρησκεία και η προσπάθειά του να επηρεάσει το αναγνωστικό κοινό γίνεται φανερό και στην εισαγωγή του βιβλίου του *The Spirit of the East*, του 1839 το οποίο αποτελεί καταγραφή των εντυπώσεών του από μια περιήγηση πέντε μηνών στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ο εκθειασμός του Ισλάμ τόσο ως θρησκεία αλλά κυρίως ως κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Βλέπε: David Urquhart, *The Spirit of the East*, Vol.1, Second Edition, Henry Colburn, Publisher, Great Marlborough Street, London, 1839

επιχείρημά του αναφέρει ως παράδειγμα τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία η οποία κατά την άποψή του υποδουλώθηκε στους Οθωμανούς εξαιτίας των αντιπαλοτήτων μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας.³⁴³

Ο Richard Cobden, σε αντιδιαστολή με τους ύμνους του Urquhart, περιγράφει την Τουρκία ως ένα κράτος απολίτιστο και οπισθοδρομικό, με λαό υποανάπτυκτο και αμόρφωτο, που δεν τρέφει καμία εκτίμηση και δεν καταβάλει την παραμικρή προσπάθεια για την ανάπτυξη των επιστημών, της τεχνολογίας και του εμπορίου, παρά μόνο για τις επιταγές του Κορανίου. Παρά το γεγονός ότι οι Οθωμανοί κατέχουν επί τετρακόσια χρόνια τις πιο εύφορες περιοχές του πλανήτη, περιοχές όπου αναπτύχθηκαν οι τέχνες και ο πολιτισμός, δεν έχουν επηρεαστεί θετικά, δεν έχουν σημειώσει καμία πρόοδο, παραμένουν προσκολλημένοι στη βαρβαρότητα, στην αυταρχική εξουσία και στον απολίτιστο τρόπο ζωής που πηγάζει κυρίως από τις θρησκευτικές τους αντιλήψεις. Δεν έχουν καταβάλει καμία προσπάθεια για ανάπτυξη και βελτίωση των υποδομών του κράτους για τη διευκόλυνση της παραγωγής και του εμπορίου. Κατά τον Cobden ένα από τα κύρια εθνικά χαρακτηριστικά των Οθωμανών είναι το γεγονός ότι αδιαφορούν, περιφρονούν και παραμελούν το εμπόριο και αυτό οφείλεται στη θρησκεία τους και στο Κοράνι, που απαγορεύει τη λήψη τόκων και τις συναλλαγές με απίστους. Σχετικά με την κατάσταση των Χριστιανικών πληθυσμών αναφέρει ότι αποτελεί βασική αρχή του Μουσουλμανικού θρησκευτικού και πολιτικοκοινωνικού συστήματος ότι οτιδήποτε κατακτάται από τους Τούρκους ανήκει στο Σουλτάνο και συνεπώς οι Χριστιανικοί πληθυσμοί θεωρούνται ως σκλάβοι και τους επιτρέπεται να ζουν εφόσον πληρώνουν βαριά φορολογία στην Πύλη, η οποία στην ουσία είναι τα λύτρα για τη ζωή τους. Στα θετικά χαρακτηριστικά των πιστών Μουσουλμάνων Οθωμανών ο Cobden καταγράφει την ελεημοσύνη και την τιμιότητα στις συναλλαγές τους.³⁴⁴

Από την πλευρά του ο Bugbee αναφέρει ότι οι Τούρκοι από την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, του πλουσιότερου και πολυτιμότερου μέρους του κόσμου, συνεχίζουν να παραμένουν προσκολλημένοι στα πρωτόγονα ήθη, έθιμα και συνήθειες που έφεραν μαζί τους από τα βουνά του Κουρδιστάν και βασιζόμενοι σε

³⁴³ Urquhart, David, 1835, σελ. 83-87

³⁴⁴ Cobden, Richard, 1854, σελ. 13-18

αυτά και στο Κοράνι, δεν κατάφεραν εντελώς να υιοθετήσουν την πρόοδο τους τρόπους συμπεριφοράς και τη γνώση των Ευρωπαίων γειτόνων τους.³⁴⁵

Παρόμοιες θέσεις εκφράζει ο Gurowski το 1854, θεωρώντας ότι η Τουρκική βία κατά των Χριστιανικών πληθυσμών, η αδιαφορία για την πρόοδο, την καλλιέργεια της γης, τις τέχνες και τη βιομηχανική παραγωγή, είναι αποτέλεσμα του Μουσουλμανικού θρησκευτικού δόγματος. Δέχεται ότι η επί αιώνες σκληρή καταπίεση και ο απολυταρχισμός έναντι των υπηκόων άλλων φυλετικών και θρησκευτικών προελεύσεων και ιδίως των Χριστιανών έχει υποχωρήσει ελαφρά στη σύγχρονη εποχή, αλλά θεωρεί ότι αυτό δεν είναι αποτέλεσμα ανάπτυξης της ανθρωπιστικής ευαισθησίας, αλλά αδυναμία που οφείλεται στη σταδιακή παρακμή και την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τον Gurowski, οποιαδήποτε φιληδονία, αισχροτήτα και έγκλημα επιτρέπεται από το Κοράνι επιβιώνει είτε ως θρησκευτικός είτε ως κοινός νόμος, διεισδύοντας και κατευθύνοντας την καθημερινή πρακτική, τις συνήθειες και τα έθιμα των Τούρκων. Παράδειγμα των σαθρών και απολίτιστων εθίμων και πρακτικών της Τουρκικής κοινωνίας αποτελεί και η εντελώς υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας που είναι μόνο ένα όργανο λαγνείας και ηδονής όπως αποδεικνύεται και από την ύπαρξη των χαρεμιών.³⁴⁶ Στους ισχυρισμούς του Urquhart ότι στην ουσία δεν υφίσταται δουλεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι σε σχέση με την κατάσταση της δουλείας των νέγων των Ηνωμένων Πολιτειών, οι δούλοι στην Τουρκία είναι κάτι ως υιοθετημένοι και αποτελούν έμπιστα μέλη της οικογένειας στην οποία ανήκουν³⁴⁷, ο Gurowski αντιπαραθέτει το γεγονός ότι ενώ με διαταγή του Σουλτάνου έκλεισε το 1846 το μεγάλο σκλαβοπάζαρο της Κωνσταντινούπολης, τα σκλαβοπάζαρα έχουν πληθύνει και συνεχίζουν να λειτουργούν σε άλλους πολλούς χώρους. Απόδειξη αυτού είναι η αδιάλειπτη και συνεχής λειτουργία των χαρεμιών που είναι γεμάτα με γυναίκες, ευνούχους και λοιπούς υπηρέτες, ενώ σε πολλές περιπτώσεις η μεταφορά των Κιρκάσιων γυναικών και αγοριών από τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας για τα τουρκικά χαρέμια, γίνεται από αγγλικά πλοία.³⁴⁸

³⁴⁵ Bugbee, James M., 1877, σελ. 8-9

³⁴⁶ Count A. de Gurowski, 1854, σελ. 4-6

³⁴⁷ Βλέπε την υποσημείωση στο: Urquhart, David, 1835, σελ. 24-25

³⁴⁸ Count A. de Gurowski, 1854, σελ. 6-7

Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζουν οι απόψεις του Urquhart σχετικά με το οικονομικό και φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θεωρεί ότι το Οθωμανικό οικονομικό σύστημα, παρά την καταστροφική επιρροή που υπέστη από το αντίστοιχο Ελληνικό (της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας) που διέφθειρε την απλότητα και την ομορφιά του μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, είναι το καλύτερο και σταθερότερο της Ευρώπης. Παρόμοια άποψη εκφράζει και για το φορολογικό σύστημα, το οποίο σύμφωνα με τον Ισλαμικό κώδικα αντιστοιχεί στο ένα δέκατο των κερδών των φορολογουμένων, θεωρώντας το δίκαιο και απλό. Τέλος, αποδεχόμενος εμμέσως την χειροτέρευση της οικονομικής κατάστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποδίδει τη μείωση των εσόδων στο γεγονός ότι η ανεξάρτητη πλέον Ελλάδα, η Μολδαβία, η Βλαχία, η Αλβανία και πολλές άλλες επαρχίες της αυτοκρατορίας δεν έχουν καταβάλει στην Πύλη φόρους μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828.³⁴⁹

Στον αντίποδα κινούνται οι απόψεις τους Βρετανού επιχειρηματία και πολιτικού John Holms, ο οποίος το 1877 διαπιστώνει ότι, παρά τους ισχυρισμούς περί του αντιθέτου, η Τουρκία δεν είναι κράτος ελεύθερου εμπορίου, μέσω των οικονομικών της στοιχείων που ολοένα και χειροτερεύουν. Η διαφθορά αποτελεί το κύριο γνώρισμα της αυτοκρατορίας, παρά της υποτιθέμενες μεταρρυθμίσεις (Tanzimat), οι φυσικοί πόροι μένουν ανεκμετάλλευτοι και οι ανύπαρκτες υποδομές μεταφορών και επικοινωνιών καθιστούν το εμπόριο σχεδόν αδύνατο. Κατά τον Holms, η χώρα βρίσκεται σε κακή οικονομική κατάσταση, ακόμη χειρότερη από το 1827, η οποία επιδεινώνεται συνεχώς από τον μεγάλο εξωτερικό δανεισμό και βρίσκεται στα πρόθυρα της χρεωκοπίας. Αντίθετα, όπως υποστηρίζει, οι επαρχίες που αποκόπηκαν από την αποσυντιθέμενη αυτοκρατορία έχουν επιδείξει πρόοδο και δυναμισμό, όπως για παράδειγμα η Ελλάδα, η Μολδαβία και η Βλαχία. Εκθειάζει ακόμη την πρόοδο του Ελληνικού εμπορικού στόλου, που είναι ο δεύτερος πίσω από το Βρετανικό στην Κωνσταντινούπολη και πίσω από το Γαλλικό στη Μασσαλία και διακινεί μεγάλο μέρος των εμπορευμάτων στη Μαύρη Θάλασσα και στην Ανατολική Μεσόγειο. Κατά την άποψή του, από την οικονομική πρόοδο που σημείωσαν οι αποσχισμένες εθνότητες μπορεί να εκτιμηθεί και η πιθανή μελλοντική πρόοδος των λοιπών Ευρωπαϊκών κτήσεων, εφόσον απελευθερωθούν και αυτές

³⁴⁹ Urquhart, David, 1835, σελ. 96-97 και 102

από τους Οθωμανούς. Καταλήγει ότι το στρατηγικό συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας επιβάλλει την ανεξαρτητοποίησή τους, καθόσον η Ρωσία δεν θα ωφεληθεί, επειδή θα παρεμποδιστεί με κάθε τρόπο από τη Γερμανία και την Αυστρία η επέκτασή της νότια του Δούναβη.³⁵⁰

Ο Gurowski, θεωρεί υποκριτές τους θαυμαστές του Τουρκικού καθεστώτος και ιδίως αυτούς που υποστηρίζουν ότι με το Tanzimat έχει σημειωθεί πρόοδος και επέρχεται ο εξευρωπαϊσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές που στόχευαν στο βίαιο εξευρωπαϊσμό των Τούρκων και είχαν ως υπόδειγμα την Αγγλία και τη Γαλλία δεν επέφεραν κανένα αποτέλεσμα στην αναχαίτηση της σήψης και της αποσύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επιβλήθηκαν από Ευρωπαίους και Τούρκους παράγοντες που μοναδικό μέλημά τους ήταν ο προσωπικός τους πλουτισμός. Ο συγγραφέας συγκρίνει ακόμα τις μεταρρυθμίσεις του Σουλτάνου με αυτές του Πάπα, αναφέροντας ότι αποτελούν τις όψεις του ίδιου νομίσματος έχοντας ως κοινό στόχο την απόκτηση μεγάλων εισοδημάτων για τη συντήρηση των Πασάδων από τον πρώτο και των Καρδινάλιων από τον δεύτερο. Κατά τον Gurowski, οι διπλωματικές σκοπιμότητες και η υποκρισία Αγγλίας και Γαλλίας διαστρεβλώνουν την ιστορία και την πραγματικότητα διακηρύσσοντας ότι η ανθρωπότητα κινδυνεύει από την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την οποία θεωρούν πολιτισμένο κράτος, θυσιάζοντας τη Χριστιανική πλειοψηφία των Ευρωπαϊκών περιοχών της αυτοκρατορίας που τους θεωρούν ως ληστές και προδότες (και ίσως τρομοκράτες με τη σημερινή ορολογία). Ως παραδείγματα αυτής της αντιμετώπισης φέρει τους Μαυροβούνιους που αντιστέκονται στην Τουρκική κατοχή και τους Έλληνες που προσπαθούν να ενισχύσουν τις εξεγέρσεις στη σκλαβωμένη Ήπειρο και Θεσσαλία, οι οποίοι θεωρούνται ληστές, δειλοί και μισθοφόροι των Ρώσων, ενώ από την άλλη πλευρά οι Κιρκάσιοι, οι οποίοι είναι ειδωλολάτρες ή Μουσουλμάνοι, συνεργάζονται με τους Οθωμανούς και διαβιούν μέσω του δουλεμπορίου για τον εφοδιασμό των χαρεμιών του Σουλτάνου, επιβραβεύονται από τους δυτικούς και θεωρούνται ενάρετοι, ήρωες και γενναίοι. Μετά από αυτές τις διαπιστώσεις ο Gurowski καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι

³⁵⁰ Holms, John, *Commercial and Financial Aspects of the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1877, The University of Manchester, The John Rylands University Library

πραγματικοί σπόνσορες και υποστηρικτές του Κορανίου είναι οι Άγγλοι και οι Γάλλοι, οι οποίοι ενεργούν υπό τις ευλογίες του Πάπα.³⁵¹

Στη δεκαετία του 1870 οι εξεγέρσεις των Χριστιανικών πληθυσμών των Βαλκανικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η βίαιη καταστολή τους και ιδιαίτερα οι σφαγές και φρικαλεότητες κατά των Βουλγαρικών πληθυσμών από τα Τουρκικά στρατεύματα μαζί με Κιρκάσιους και άλλους παραστρατιωτικούς, προκάλεσαν παγκόσμια κατάπληξη και φρίκη και επηρέασαν σημαντικά την Ευρωπαϊκή και τη Βρετανική κοινή γνώμη δίνοντας την αφορμή για τη διεξαγωγή δημόσιου διαλόγου στη Μεγάλη Βρετανία, από το 1876 έως το 1878, για την αναγκαιότητα επέμβασης για παροχή συνδρομής στους καταπιεζόμενους και διωκόμενους Χριστιανούς. Η συζήτηση αυτή διεξάγεται κυρίως με ανθρωπιστικούς και θρησκευτικούς όρους και επιχειρήματα, πίσω από τα οποία όμως συνυπάρχουν και επηρεάζουν τις απόψεις που διατυπώνονται τα γεωστρατηγικά συμφέροντα, τόσο της Μεγάλης Βρετανίας, όσο και της Ρωσίας, η οποία διαχρονικά, με το πρόσχημα της προστασίας των Χριστιανικών πληθυσμών, επεδίωκε την επίτευξη του στόχου της για πρόσβαση στη Μεσόγειο μέσω των Στενών.³⁵² Ένα ακόμη χαρακτηριστικό αυτής της αντιπαράθεσης είναι το γεγονός ότι οι πολιτικές θέσεις και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις καθόρισαν δραματικά τη διαμόρφωση των απόψεων. Στη Μεγάλη Βρετανία, η συντηρητική παράταξη των Tories που βρισκόταν στην εξουσία επεδίωκε να μετριάσει το τεράστιο μέγεθος των αδικημάτων και να δικαιολογήσει ή ακόμη και να αθωώσει την Πύλη, ενώ οι Liberals υποστήριξαν την ανάγκη επέμβασης υπέρ των Χριστιανών της περιοχής, ακόμη και την ανεξαρτητοποίησή τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην ίδια πλευρά με το συντηρητικό κόμμα είχαν ταχθεί και οι Καθολικοί της Μεγάλης Βρετανίας, οι οποίοι υποστήριζαν σθεναρά την άποψη ότι τα γεγονότα στη Βουλγαρία δεν διέφεραν ή ακόμη ότι ήταν μικρότερης έκτασης και βαρβαρότητας από τις αντίστοιχες Ρωσικές επεμβάσεις στην Πολωνία. Η τακτική αυτή πήγαζε κυρίως από το Βατικανό, το οποίο δεν ήθελε να πιεστεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τις Ευρωπαϊκές

³⁵¹ Count A. de Gurowski, 1854, σελ. 8-9 και 15-18

³⁵² Σταθμούς στη ρωσική πολιτική προστασίας των χριστιανικών πληθυσμών αποτελούν η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774, ο ανταγωνισμός για επιρροή στην Πύλη μεταξύ Ρωσίας και Γαλλίας για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των Ορθόδοξων και Καθολικών στους Αγίους Τόπους, καθώς και οι ρωσικές ενέργειες για εξασφάλιση θρησκευτικών δικαιωμάτων των χριστιανικών πληθυσμών των ευρωπαϊκών κτήσεων των Οθωμανών στη δεκαετία του 1950 που κατέληξαν στον Κριμαϊκό Πόλεμο και τέλος οι προσπάθειες για την εξασφάλιση θρησκευτικών και πολιτικών ελευθεριών των σλαβικών λαών της Βαλκανικής στη δεκαετία του 1870, που είχαν ως αποτέλεσμα το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878.

δυνάμεις, ώστε να μην αλλάξει στάση απέναντι στους Καθολικούς της Ρουμανίας, και από την αντιπαλότητά της έναντι της Ορθόδοξης Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Ο θρησκευτικός ζήλος και φανατισμός των Καθολικών της Μεγάλης Βρετανίας ήταν τέτοιος που η αντιπαράθεση αυτή σε συνδυασμό με την καταδίκη, κατά το παρελθόν, από το κόμμα των Φιλελευθέρων (Liberals) των μεταρρυθμίσεων του Πάπα Πίου Θ' σχετικά με το Αλάθητο, έγιναν αιτία για την σταδιακή αλλαγή της πολιτικής στάσης τους, Έτσι, ενώ ήταν παραδοσιακά υποστηρικτές των Liberals μετέβαλαν τις πολιτικές προτιμήσεις τους προς το Συντηρητικό κόμμα (Conservatives).³⁵³

Την έναρξη αυτού του διαλόγου σηματοδότησαν τα δημοσιεύματα των καθημερινών εφημερίδων για τις φρικαλεότητες των Οθωμανών κατά των Χριστιανών στη Βουλγαρία³⁵⁴, αλλά κυρίως η δημοσίευση το 1876, από τον πρώην Πρωθυπουργό και ηγέτη του κόμματος των Liberals, William E. Gladstone, ενός βιβλίου στο οποίο κατηγορούσε την κυβέρνηση του συντηρητικού κόμματος και τον Πρωθυπουργό Disraeli για αδιαφορία και ηθική συνενοχή «*στις πιο άθλιες και μαύρες καταστροφές που έχουν καταγραφεί στον παρόντα αιώνα, αν όχι στην ανθρώπινη μνήμη*».³⁵⁵ Κατά τον Gladstone η Αγγλική κυβέρνηση δεν φρόντισε να ενημερωθεί εγκαίρως και να γνωστοποιήσει τα συμβάντα και τις φρικαλεότητες που διεξάγονταν. Στη συνέχεια προσπάθησε να παραπλανήσει την κοινή γνώμη σχετικά με τους ενόχους της διάπραξης αυτών των εγκλημάτων και επέδειξε αδιαφορία, με τον ίδιο τον Πρωθυπουργό Disraeli να δικαιολογεί την απάνθρωπη αιματοχυσία, δηλώνοντας ότι οι φρικαλεότητες είναι αναπόφευκτες σε πολέμους που διεξάγονται σε συγκεκριμένες χώρες και μεταξύ συγκεκριμένων φυλών και ακόμη ότι αναμφίβολα σε τέτοιες καταστάσεις οι πράξεις και των δύο πλευρών ήταν εξίσου τρομερές και φρικτές. Για την επίλυση των προβλημάτων των Χριστιανικών πληθυσμών στη Βαλκανική, ο Gladstone προτείνει τον εξαναγκασμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην αποδοχή της αυτονομίας και της αυτοδιοίκησης της Βουλγαρίας, της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, σύμφωνα με το επιτυχημένο

³⁵³ John P. Rossi, *Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878*, Church History, Vol. 51, No. 1 (Mar., 1982), pp. 54-70, Cambridge University Press on behalf of the American Society of Church History

³⁵⁴ Βλέπε: J. A. MacGahan, *The Turkish Atrocities in Bulgaria: Horrible Scenes at Batak*, The Daily News, August 22, 1876, pp.5-6, (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.attackingthedevil.co.uk/related-texts/the-turkish-atrocities-in-bulgaria/> . Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 23 Φεβρουαρίου 2024)

³⁵⁵ William E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray, Albemarle Street, London, 1876, σελ. 9

μοντέλο της Ρουμανίας. Θεωρεί ότι η αυτή η επιλογή είναι η προσφορότερη για τα Βρετανικά συμφέροντα, διότι εφόσον διατηρηθεί με οποιοδήποτε τρόπο το status quo, οι πληθυσμοί αυτοί, στην πλειοψηφία τους Σλαβικοί, θα αποτελούν εύκολη λεία για τη Ρωσική επιρροή, συνεχίζοντας να διάκινονται εχθρικά προς τη Μεγάλη Βρετανία.³⁵⁶

Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου διαλόγου, ο Captain Walter James Wyatt, το 1876, επιχειρεί να αντιστρέψει την κάκιστη εντύπωση που είχαν προξενήσει τα γεγονότα αυτά στην Βρετανική κοινή γνώμη. Θεωρεί ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε δύσκολη και επικίνδυνη θέση επειδή η επιτυχής έκβαση της Βουλγαρικής εξέγερσης θα επέφερε πιθανότατα ένα επαναστατικό κύμα σε όλους τους Χριστιανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας. Επιδιώκοντας να αθωώσει τους Οθωμανούς, ισχυρίζεται ότι αυτό που προκάλεσε την αχρείαστη αιματοχυσία ήταν το γεγονός ότι οι αντίπαλοι δεν είναι πολιτισμένοι και επικρατεί ο θρησκευτικός φανατισμός και αμφιβάλλει για την εγκυρότητα των κατηγοριών για τα Τουρκικά εγκλήματα. Ισχυρίζεται ότι αποτελούν έκπληξη τέτοιες κατηγορίες, λαμβάνοντας υπόψη τη συμπεριφορά του Τουρκικού στρατού κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, η οποία κατά την άποψή του ήταν πολιτισμένη, στα πλαίσια των κανόνων του πολέμου. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι οι Μαυροβούνιοι είναι ορεινός και απολίτιστος λαός με βαρβαρικά ήθη και πρακτικές πολέμου, οι κάτοικοι της Ερζεγοβίνης από την αρχή της εξέγερσης εφάρμοσαν ακραίες πολεμικές μεθόδους όπως και οι Σέρβοι και κήρυξαν τον πόλεμο στην Τουρκία χωρίς καμία σοβαρή δικαιολογία. Η εξέγερση, κατά την άποψή του, όπως και κατά την άποψη των Οθωμανών, ήταν το εργαλείο της Ρωσικής προσπάθειας για την εκδίωξη των Τούρκων από την Ευρώπη. Τονίζει ότι το συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας είναι η διατήρηση του status quo για τη διατήρηση της πρόσβασης στην Ασία, όπως και για τη Γαλλία η οποία ως κύριος εκπρόσωπος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας δεν μπορεί να ανεχτεί την πρωτοκαθεδρία της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας στην Ανατολή. Για την εξάλειψη της Σλαβικής απειλής και ίντριγκας – όπως την ονομάζει – ο Wyatt προτείνει την υπαγωγή του Μαυροβουνίου και των γειτονικών του περιοχών στην Αυστριακή κατοχή, ενώ στο Βελιγράδι και στη Σεμέντρια³⁵⁷ να εγκατασταθούν Αυστριακές και

³⁵⁶ William E. Gladstone, 1876, σελ. 18-27 και 52-64

³⁵⁷ Το σημερινό Σμεντέροβο της Σερβίας, που βρίσκεται στην όχθη του ποταμού Δούναβη, 45 χιλιόμετρα περίπου νοτιοανατολικά του Βελιγραδίου.

Ρουμανικές δυνάμεις μέχρι ο Σουλτάνος να προβεί στις μεταρρυθμίσεις που έχει υποσχεθεί. Τέλος, για την ικανοποίηση της Ρωσίας προτείνει να γίνουν αλλαγές – εφόσον το ζητήσει η Ρωσική Αυτοκρατορία – στη Συνθήκη των Παρισίων για την αποκατάσταση των εδαφών που απώλεσε κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο.³⁵⁸

Αντιπροσωπευτικό των Βρετανικών αντιλήψεων κατά τη δεκαετία του 1870 σχετικά με την ανάγκη της διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι και το παρακάτω σύντομο απόσπασμα:

*«Σε αυτούς οι οποίοι προσδοκούν την πτώση της Τουρκίας για την επιτάχυνση της προόδου του Χριστιανισμού και του πολιτισμού, θα πρέπει να ειπωθεί σύντομα ότι η αξία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την Αγγλία είναι ότι βρίσκεται ανάμεσα σε εμάς και μια κατάσταση αναρχίας που θα συνέτριβε την Ευρώπη και την Ασία και θα μπορούσε να εμπλέξει τις Μεγάλες Δυνάμεις σε ένα παρατεταμένο και τρομερό πόλεμο».*³⁵⁹

Μια άποψη υπέρ των Χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διατυπώνεται από τον Αγγλικανό Αιδεσιμότατο Davies, ο οποίος θεωρεί ότι αποτελεί θρησκευτικό και ανθρωπιστικό καθήκον η υποστήριξή τους. Εκφράζει την ελπίδα ότι μέσω των αισθημάτων αγανάκτησης και της απαίτησης για ανεξαρτησία είναι πιθανή και η αλλαγή της θρησκευτικής τους κατεύθυνσης βρίσκοντας το σωστό δρόμο προς τον Προτεσταντισμό, ξεπερνώντας τις «δουλοπρεπείς δεισιδαιμονίες» της Ορθόδοξης θρησκείας τους. Οι διωγμοί κατά των Χριστιανών της Βουλγαρίας έχουν μεταστρέψει τα αισθήματα των λοιπών Χριστιανών της Ευρώπης έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και απαιτείται η τιμωρία της, ενώ όσοι ισχυρίζονται ότι αυτό που συνέβη στους Χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν διαφέρει από αυτά που έκαναν οι Ρώσοι στην Πολωνία και στο Τουρκεστάν, ή οι Άγγλοι στην Ινδία, οφείλουν να

³⁵⁸ Walter James Wyatt, *The Eastern Question from an English Point of View*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1876, The University of Manchester, The John Rylands University Library

³⁵⁹ Unknown Writer, *Observations on the Eastern Question in its Bearings upon the Position and Interests of the British Empire in the East*, Printed by J. Beck, No. 8, Upper Parade, Leamington, 187?, σελ. 3. Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι: “Those who look for the downfall of Turkey to hasten the progress of Christianity and civilization, may be briefly told that the value of the Ottoman Empire to England is-that it stands between us and a state of anarchy that would convulse Europe and Asia; and would involve the Great Powers in prolonged and terrible warfare.”

επανεξετάσουν τις απόψεις τους.³⁶⁰ Κατά τον Αιδεσιμότατο Davies, όσοι γνωρίζουν τις πραγματικές συνθήκες που επικρατούν στις Χριστιανικές επαρχίες της Τουρκίας και τον διεφθαρμένο και καταπιεστικό Οθωμανικό διοικητικό μηχανισμό, αντιλαμβάνονται ότι οι Χριστιανοί υπήκοοι είναι εκτεθειμένοι σε ανυπόφορες αδικίες, βία και προσβολές. Κατά την άποψή του ο προσφορότερος τρόπος για την αντιμετώπιση του προβλήματος είναι η αλλαγή στάσης και πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και η συνεργασία με τη Ρωσία για τον εξαναγκασμό της Τουρκίας να θέσει τέλος στην καταπίεση των Χριστιανών.³⁶¹

Ο Αιδεσιμότατος William Denton με τη σειρά του – μέσω ενός υποθετικού διαλόγου – παρουσιάζει τις θέσεις και απόψεις του για την πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει η Μεγάλη Βρετανία σε σχέση με τις σφαγές και την καταπίεση των Χριστιανικών πληθυσμών της Βουλγαρίας. Παρά το γεγονός ότι η επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν επιτρέπεται με βάση τη Συνθήκη των Παρισίων (1856), στην προκείμενη περίπτωση είναι αναγκαία πρωτίστως για ανθρωπιστικούς λόγους και δευτερευόντως για την πρόληψη τυχόν ανάφλεξης στην περιοχή. Αποτελεί, συνεπώς, ηθική και γεωστρατηγική ανάγκη ο εξαναγκασμός της Πύλης να εφαρμόσει τις προβλέψεις των εγγυήσεων που είχαν δοθεί από τον Σουλτάνο προς τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις κατά τη Συνθήκη των Παρισίων – οι οποίες δεν εφαρμόστηκαν ποτέ - για την προστασία των Χριστιανών υπηκόων, την ισότητα στη φορολογία και την κατάργηση κάθε διάκρισης σε σχέση με τη θρησκεία, τη γλώσσα και τη φυλή. Κατά τον Denton η ανοχή της Μεγάλης Βρετανίας σε όσα διαπράττει η Οθωμανική Αυτοκρατορία οφείλεται στο γεγονός ότι δεν αντέχει να δει τη Ρωσία να ωφελείται γεωπολιτικά από τη διάλυσή της, όμως δεν είναι δυνατή η συνεχής υποστήριξη της τυραννίας, διότι πιθανότατα θα οδηγήσει τους καταπιεζόμενους στην αγκαλιά της Ρωσίας, ενώ αντίθετα η δημιουργία ενός

³⁶⁰ Στο σημείο αυτό ο Αιδεσιμότατος Davies ίσως απαντά εμμέσως στον Καθολικό Επίσκοπο του Salford, Καρδινάλιο Herbert Vaughan, ο οποίος στην εβδομαδιαία εφημερίδα *The Tablet*, σχολιάζοντας τις κατηγορίες κατά των Τούρκων από τον ηγέτη των Liberals William Ewart Gladstone, αναρωτιέται για ποιο λόγο ο Gladstone και το Φιλελεύθερο κόμμα δεν αναγνωρίζουν ως εξίσου κακές τις ρωσικές καταπιέσεις και αδικίες στην Πολωνία. Ισχυρίζεται ακόμη ότι σε αντίθεση με τους Ρώσους, οι Οθωμανοί τουλάχιστον τα τελευταία χρόνια δεν έχουν σφαγιάσει ανθρώπους για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Βλέπε: *The Tablet, Chronicle of the Week*, Vol. 48, No. 1900, London, September 9, 1876, σελ. 322 (Αντλήθηκε από την ιστοσελίδα <https://reader.exacteditions.com/issues/76970/spread/1>, την 25 Φεβρουαρίου 2024) και John P. Rossi, *Catholic Opinion on the Eastern Question*, Church History, Vol. 51, No. 1 (Mar, 1982), pp. 54-70, Cambridge University Press on behalf of the American Society of Church History, σελ. 58

³⁶¹ Rev. John Llewelyn Davies, *Religious Aspects of the Eastern Question*, The Eastern Question Association, Cassel Petter & Galpin. London, Paris & New York 1877. Source: Foreign and Commonwealth Office Collection, (1877), The University of Manchester, The John Rylands University Library

ελεύθερου και ακμάζοντος κράτους θα είναι το καλύτερο εμπόδιο για τη Ρωσική επιρροή. Τέλος, ο Denton θεωρεί ότι η χώρα του θα πρέπει να αντιληφθεί τη φύση του Ανατολικού Ζητήματος που αφορά σε μια άθλια φυλή που αργοπεθαίνει και μια φυλή που παρά τα όσα υπομένει αναπτύσσεται και ότι είναι προς το συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας να έχει με το μέρος της τους τελευταίους.³⁶²

Σχετικά με τη Ρωσική Αυτοκρατορία, η οποία παρουσιάζεται από αρκετούς συγγραφείς ως κράτος Ασιατικό και απολίτιστο, με αυταρχικό καθεστώς, με υπηκόους που διαβιούν στη φτώχεια και την ανέχεια και με μια θρησκεία η οποία είναι οπισθοδρομική και κατευθύνει τη Ρωσική κοινωνία μακριά από τις Ευρωπαϊκές αξίες και πολιτισμό, ο Richard Cobden θεωρεί ότι η Ρωσία παρά το μεγάλο μειονέκτημά της που αφορά στις αχανείς, άγονες, αραιοκατοικημένες και κλιματικά εχθρικές εκτάσεις της, έχει κάνει τεράστιες προσπάθειες για ανάπτυξη στους τομείς της τεχνολογίας, των επιστημών, της βιομηχανίας και του εμπορίου. Κατά τον Cobden, στη Ρωσία έχουν θεσπιστεί σημαντικοί νόμοι για την ενίσχυση του εμπορίου και προς την κατεύθυνση της αφαίρεσης των προνομίων των ευγενών και της δημιουργίας μιας ισχυρής μεσαίας τάξης. Παραδέχεται ότι η χώρα δεν είναι στο επίπεδο των άλλων Χριστιανικών κρατών από πλευράς ελευθερίας και πολιτισμού, αλλά επισημαίνει ότι γίνονται σοβαρά βήματα με νόμους για την ενθάρρυνση της βιομηχανικής παραγωγής, για τη βελτίωση του εμπορίου και τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας.³⁶³

Ο Gurowski υποστηρίζει ότι οι ισχυρισμοί για την αυταρχικότητα των Τσάρων είναι υποκριτικοί, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η Γαλλία, η χώρα η οποία αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως υπέρμαχο του ανθρωπισμού, ήταν αυτή που υποστήριξε τον Πάπα Πίο Θ' το 1849 στην καταστολή του κινήματος της Δεύτερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία. Επίσης το Δεκέμβριο του 1851, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Γαλλίας Λουδοβίκος Ναπολέον, διέλυσε πραξικοπηματικά την εθνοσυνέλευση παρατείνοντας τη θητεία του, ενώ ένα χρόνο αργότερα αυτοανακηρύχθηκε ως αυτοκράτορας Ναπολέον Γ' και από τότε μέχρι το 1854, σε τρία έτη περίπου, φυλακίστηκαν στα Γαλλικά μπουντρούμια περισσότεροι από

³⁶² Rev. William Denton, *Fallacies of the Eastern Question*, The Eastern Question Association, Cassel Petter & Galpin, London, Paris & New York, 1877. Source: Foreign and Commonwealth Office Collection, (1877), The University of Manchester, The John Rylands University Library

³⁶³ Cobden, Richard, 1854, σελ. 19-23 και 27-28

όσους φυλακίστηκαν στη Ρωσία τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια, κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Τσάρου Νικολάου Α΄, ο οποίος αντιμετώπισε δύο εξεγέρσεις και αρκετές συνομωσίες. Ακόμη θεωρεί υποκρισία από την πλευρά της Μεγάλης Βρετανίας το γεγονός ότι υποστηρίζει τη σάπια Οθωμανική Αυτοκρατορία, τους σοδομιστές και πολυγαμικούς εχθρούς του Χριστιανισμού, ενώ θεωρεί απληστία και σκοταδισμό το να ασχολείται κανείς, όπως η Ρωσία, με το ζήτημα των ομόθρησκων και συγγενών του πληθυσμών, την ίδια στιγμή η ίδια η Αγγλία υψώνει τη φωνή της υπέρ των Προτεσταντών. Καταλήγει ότι η Αγγλική πολιτική ήταν πάντα και συνεχίζει να είναι επίβουλη και υποκριτική.³⁶⁴

Κατά τον Henry W. Davis η Ρωσική Αυτοκρατορία είναι το απόλυτα αυταρχικό κράτος, το πολιτικό Αhriman, όπου ο Τσάρος χαίρει της απόλυτης υποταγής και αδιαμφισβήτητης αφοσίωσης των υπηκόων του. Σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες που οφείλουν την πρόοδο και το μεγαλείο τους στην ανάπτυξη των τεχνών και της βιομηχανίας σε ένα φιλειρηνικό περιβάλλον ελευθερίας, η Ρωσία μεγαθύνεται μέσω των λαφύρων του πολέμου και των καρπών της μηχανοραφίας και της δολοπλοκίας. Χαρακτηρίζει τη Ρωσία ως μια ημιβάρβαρη αυτοκρατορία που έχει ευδοκιμήσει από το αίμα και το βιασμό, με δεσποτικές φιλοδοξίες, που δεν ενδιαφέρεται για τις απώλειες ανθρώπινων ζωών, ενώ έμμεσα υπονοεί ότι η Ορθόδοξη θρησκεία διακατέχεται από δεισιδαιμονία, λατρεύει τις μούμιες,³⁶⁵ διακρίνεται από αφροσύνη και βλακεία και επιδεικνύει δουλική υποταγή στην εξουσία του Τσάρου.³⁶⁶ Ο Albert Heard υποστηρίζει ότι η καθολική αφοσίωση των υπηκόων προς τον Τσάρο και ιδίως η θρησκευτική ευλάβεια και πίστη αποτελεί το ιδιαίτερο και μοναδικό χαρακτηριστικό των Ρώσων, που δεν συναντάται σε τέτοια ένταση σε καμία άλλη χώρα. Η ένταση αυτών των συναισθημάτων αποτελεί μια ισχυρότατη δύναμη που η κυβέρνηση μπορεί εύκολα να κατευθύνει προς την προώθηση των πολιτικών στόχων και επιδιώξεων.³⁶⁷

³⁶⁴ Count A. de Gurowski, 1854, σελ. 19 και 24

³⁶⁵ Εννοεί τα σκηνώματα των Αγίων.

³⁶⁶ Henry Winter Davies, 1852, σελ. 13,15,18,20. Αντιπροσωπευτικό των ακραίων απόψεων και του θρησκευτικού φανατισμού του συγγραφέα είναι παρακάτω απόσπασμα για τη Μεγάλη Αικατερίνη. Αφού προηγουμένως εξιστορεί τα σημαντικότερα γεγονότα και τις προσαρτήσεις εδαφών κατά τη διάρκεια της εξουσίας της σημειώνει ειρωνικά: "...and the Russian Catherine, the friend of scoffers and infidels, the mother of superstitious millions, the earnest supporter of the mummeries and follies and slavish submission of the Greek Church, defiled by every personal and sensual vice, and stained all over with the blood of murdered innocence, - she, assumed the office of an angel of light, and benevolently bent on a mission of mercy covered with her motherly bayonets the persecuted Dissenters and Protestants."

³⁶⁷ Albert F. Heard, 1887, σελ. iv (Preface)

Ο Ρώσος Nikolai Danilevskii, γράφοντας το 1868, θεωρεί ότι η θρησκεία συνιστά το πιο ουσιαστικό, σχεδόν αποκλειστικά το κυρίαρχο, περιεχόμενο της αρχαίας Ρωσικής ζωής και στη σύγχρονή του εποχή αποτελεί το κυρίαρχο πνευματικό ενδιαφέρον του Ρωσικού λαού. Θεωρεί ότι η ιστορική μοίρα της Ρωσίας, των λοιπών Σλαβικών λαών και των Ελλήνων τους έχει αναθέσει το ρόλο του θεματοφύλακα της θρησκευτικής αλήθειας της Ορθοδοξίας, καθιστώντας τους διαδόχους του Ισραήλ και του Βυζαντίου ως οι περιούσιοι λαοί του Θεού.³⁶⁸ Επιπρόσθετα, ο Heard τονίζει ότι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Ανατολικής Εκκλησίας, το οποίο αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε από την εποχή ακόμη της διαίρεσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο Ανατολικό και το Δυτικό τμήμα της, ήταν η προστασία που της παρέχονταν από το κράτος, που συνετέλεσε στην υποταγή της στην πολιτική εξουσία, στη μη παρέμβαση της Εκκλησίας στις πολιτικές υποθέσεις περιοριζόμενης στην πνευματική της δικαιοδοσία, σε αντίθεση με τη Δυτική Εκκλησία, όπου οι συνθήκες διαμόρφωσαν τον ανεξάρτητο χαρακτήρα της και την εδραίωση της κυριαρχίας της επί των πολιτικών ηγεσιών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει οι Πάπες άρπαξαν το σκήπτρο των απόντων αυτοκρατόρων και ανέλαβαν την εξουσία τους και αυτό οδήγησε στο στόχο για παγκόσμια κυριαρχία της Δυτικής Εκκλησίας με τον ισχυρισμό ότι δεν ήταν απλώς Ορθόδοξη, αλλά Καθολική.³⁶⁹ Κατά τον Boynton, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία διεκδικεί τη μοναδικότητα της αλήθειας της και την παγκοσμιότητα της Εκκλησίας της, θεωρώντας ότι δεν μπορεί να υπάρξει σωτηρία για όσους δεν την ακολουθούν και εκείνοι που αρνούνται την εξουσία και τις αρχές της είναι αιρετικοί που πρέπει να τιμωρούνται. Κατά τους Ρωμαιοκαθολικούς, ο Πάπας ως μόνος αντιπρόσωπος του Ιησού Χριστού επί γης, ασκεί στο όνομά Του την υπέρτατη εξουσία επί των πάντων και δικαιοματικό έλεγχο στις κυβερνήσεις και τους ηγέτες όλου του κόσμου. Σε αυτό το δικαίωμα, αλλά και καθήκον, της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας για την παγκόσμια επιβολή της, αποδίδει ο Boynton τις προσπάθειες για την ανατροπή της νόμιμης κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο με την υποστήριξη προς τους Νότιους, τις ίντριγκες στην Ιερουσαλήμ και Κωνσταντινούπολη κατά την κρίση που οδήγησε στον Κριμαϊκό Πόλεμο, αλλά και τη συνεχή αντιπαλότητα προς τη Ρωσία. Αντίθετα, όπως υποστηρίζει ο Boynton, η

³⁶⁸ Nikolai Iakovlevich Danilevskii, 2013, σελ. 412

³⁶⁹ Albert F. Heard, 1887, σελ. 1-2, 10-11.

Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως και η Αγγλικανική, είναι απλά ένας εθνικός θεσμός που δεν διεκδικεί δικαιοδοσία πέραν της εθνικής επικράτειας, δεν θεωρεί ότι έχει λάβει αποστολή από το Θεό να ασκήσει παγκόσμια κυριαρχία, δεν διεκδικεί κανένα δικαίωμα και εξουσία επί κυβερνήσεων και βασιλείων και δεν είναι μια διωκτική εκκλησία όπως η Ρωμαιοκαθολική.³⁷⁰

Ο Danilevskii θεωρεί ότι η Ευρώπη, η οποία στην πραγματικότητα δεν είναι μια διαφορετική ήπειρος, αλλά αποτελεί μια χερσόνησο της μεγάλης ηπείρου της Ευρασίας, αποτελεί την κοιτίδα του πολιτισμού που αναπτύχθηκε από τα Γερμανικά φύλλα, ενώ ο Ελληνικός πολιτισμός όπως και ο Αιγυπτιακός αναπτύχθηκαν στη λεκάνη της Μεσογείου. Η Ρωσία και ο Ρωσικός πολιτισμός δεν έχουν κάποια άμεση σχέση με την Ευρώπη, ούτε αποτέλεσαν μέρος της αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου, στην ουσία η Ρωσία και η Δυτική Ευρώπη αποτελούν κατά τον Danilevskii εντελώς διαφορετικούς πολιτισμικούς ιστορικούς τύπους, που αναπτύχθηκαν ο καθένας με το δικό του ξεχωριστό τρόπο. Υπό αυτή την έννοια η Ρωσία είναι ένα κράτος Ασιατικό και ο πολιτισμός της αναπτύχθηκε με επιρροές από τον Ελληνικό πολιτισμό και πολύ λιγότερο από τον Ευρωπαϊκό. Κατά την άποψή του η Ρωσία διαχρονικά ήταν αυτή που αγωνίστηκε για τα συμφέροντα της Ευρώπης³⁷¹ και μετά την ήττα του Ναπολέοντα προστάτευσε την ηττημένη Γαλλία από τη μήνη των λοιπών Ευρωπαϊκών κρατών, όπως προηγουμένως είχε προστατεύσει την Ευρώπη από την επιθετικότητα και καταπίεση της Γαλλίας. Συνεπώς, οι κατηγορίες που αποδίδονται στη Ρωσική Αυτοκρατορία περί επιθετικότητας, επιθυμίας επέκτασης και απειλής στην ειρήνη της Ευρώπης είναι αβάσιμες. Εξιστορώντας τα γεγονότα της προσάρτησης της Φιλανδίας και του διαμελισμού της Πολωνίας επιδιώκει να αποδείξει ότι η χώρα του δεν διεξήγαγε επιθετικούς πολέμους, αλλά στην ουσία προσάρτησε εδάφη στα οποία βρισκόταν πληθυσμοί Ρωσικής εθνικότητας. Κατά την άποψή του ο ρόλος και οι ενέργειες της Ρωσίας κατά τη διχοτόμηση της Πολωνίας ήταν νόμιμες και δίκαιες, καθόσον αφορούσαν στην εκπλήρωση ενός ιερού καθήκοντος έναντι των επόμενων γενεών με την ανάκτηση Ρωσικών εδαφών και πληθυσμών, ενώ αν κάποιος πρέπει να κατηγορηθεί είναι η Αυστρία και η Πρωσία, οι οποίες δεν είχαν κανένα δικαίωμα

³⁷⁰ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 310-312

³⁷¹ Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το 1799, 1805 και 1807 ο ρωσικός στρατός πολέμησε όχι για τα ρωσικά, αλλά για τα ευρωπαϊκά συμφέροντα.

στην περιοχή. Σχετικά με το χαρακτηρισμό της χώρας του ως πολιτικό Ahriman, ως χώρα αντίθετη σε κάθε πρόοδο και ελευθερία, ο Danilevskii προσπαθεί να καταρρίψει τους ισχυρισμούς αυτούς με την παράθεση ιστορικών γεγονότων και τονίζει τις αντιφάσεις των Ευρωπαϊκών κρατών που θεωρούν την Οθωμανική Αυτοκρατορία πολιτισμένο κράτος, ενώ αντιλαμβάνονται τη χώρα του και τη Σλαβική φυλή ως ημιβάρβαρους, απολίτιστους και πηγή όλων των κακών. Αποδίδει δε αυτή την πραγματικότητα σε βαθύτερα αίτια που αφορούν στις φυλετικές συμπάθειες και αντιπάθειες, οι οποίες συνθέτουν το ιστορικό ένστικτο των λαών. Συνεπώς, κατά τον Danilevskii, η εξήγηση αυτής της πολιτικής αδικίας και κοινωνικής εχθρότητας εκ μέρους των Ευρωπαίων προς τη χώρα του είναι ότι η Ευρώπη αντιλαμβάνεται τη Ρωσία και τους Σλάβους όχι μόνο ως κάτι απλά ξένο αλλά και εχθρικό.³⁷²

Η αντίληψη του Danilevskii σχετικά με τη διαφορετικότητα του Ρωσικού ιστορικού, πολιτισμικού και θρησκευτικού υποβάθρου σε σχέση με τους Ευρωπαϊκούς λαούς, ως κύρια αιτία της έμφυτης αντιπάθειας, ανταγωνισμών και αντιπαλοτήτων μεταξύ διαφορετικών κόσμων, εκφράζεται άμεσα ή έμμεσα και από άλλους συγγραφείς. Ο Cobden καταλογίζει στους συμπατριώτες του Βρετανούς εγωιστικό πνεύμα από το οποίο πηγάζει το πάθος τους να αναμιγνύονται στις υποθέσεις των ξένων κρατών. Κατά την άποψή του το κυρίαρχο συναίσθημα έναντι της Ρωσίας, από το οποίο εκπορεύονται και τα λοιπά πάθη εναντίον της, είναι ο φόβος. Ο μη δικαιολογημένος φόβος του κινδύνου διείσδυσης του λαού της Ρωσίας, αυτών των ημιβάρβαρων φυλών, όπως τις θεωρούν πολλοί στη Δυτική Ευρώπη, και της πιθανότητας μιας ακόμη πολιτισμικής καταστροφής παρόμοιας με αυτή της αρχαίας Ρώμης από τους προγόνους τους.³⁷³ Ο Gurowski από την πλευρά του καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας είναι ανέκαθεν επίβουλη και υποκριτική και χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ένθερμη υποστήριξη της καταπίεσης της Σλαβικής Χριστιανικής πλειοψηφίας των Ευρωπαϊκών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από μια απερίσκεπτη και απολίτιστη Μουσουλμανική μειοψηφία. Παραθέτει ακόμα τα λόγια του Λόρδου Holland³⁷⁴ το 1830:

³⁷² Nikolai Iakovlevich Danilevskii, 2013, σελ. 16-50

³⁷³ Cobden, Richard, 1854, σελ. 135

³⁷⁴ Henry Vassall – Fox, 3rd Baron Holland

*«Αυτή η ζήλεια και ο τρόμος για τη Ρωσία μπορεί να στηρίξουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία για κάποιο χρόνο, αλλά τίποτα δεν μπορεί να τη διατηρήσει επί μακρόν. Είναι σάπια τα θεμέλιά της και όλα της τα τμήματα».*³⁷⁵

Ο Boynton αποδίδει την αντιπαλότητα και τα αισθήματα εχθρότητας των δυτικών Ευρωπαϊκών δυνάμεων έναντι της Ρωσίας στη θρησκευτική διαφορετικότητα και ειδικότερα στην έντονη και επί αιώνες διαμάχη μεταξύ Ρωμαιοκαθολικής και Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας. Συμπεραίνει ακόμη ότι η Ορθόδοξη Ρωσική Εκκλησία, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και η Αμερικανική Προτεστάντική Χριστιανοσύνη είναι οι θρησκευτικές δυνάμεις που διαιρούν το κόσμο (η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία με προεξάρχουσα τη Γαλλία ασκεί πλήρη επιρροή στη δυτική Ευρώπη, η Ορθόδοξη Εκκλησία με τη Ρωσία στην Ανατολή και η Αμερικανική Χριστιανοσύνη στην Αμερικανική ήπειρο). Μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τη Παπικής, καθώς και μεταξύ της Παπικής και του Αμερικανικού Προτεστάντισμού υπάρχει ασυμβίβαστη εχθρότητα.³⁷⁶ Κατά τον Heard, οι διαφορές και οι αποκλίσεις μεταξύ Καθολικισμού και Ορθοδοξίας είναι στην πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερες από ότι φαίνονται μέσω της επιφανειακής μελέτης της ιστορικής και θρησκευτικής πορείας προς το Σχίσμα του 1054. Αυτές οι διαφορές βασίζονται κυρίως στις ουσιαστικές διαφοροποιήσεις του χαρακτήρα και της νοοτροπίας των ανθρώπων της Ανατολής και της Δύσης, στη φύση των πολιτισμών που ανέπτυξαν και στη διαφορετική και σχεδόν ανταγωνιστική, εξέλιξη της Χριστιανικής ιδεολογίας στις δύο Εκκλησίες.³⁷⁷

4.5 Σύνοψη - Συμπεράσματα

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με τη συζήτηση που επικράτησε κατά τον 19^ο αιώνα για το Ανατολικό Ζήτημα, η οποία αποτυπώνεται στη βιβλιογραφία της εποχής, διαπιστώνεται η έντονη αντιπαράθεση επιχειρημάτων σχετικά με τα γεωπολιτικά, οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα των εμπλεκόμενων Μεγάλων Δυνάμεων. Η πολιτισμική και θρησκευτική

³⁷⁵ Count A. de Gurowski, 1854, σελ. 25 και 42

³⁷⁶ Rev. C.B. Boynton D.D., 1866, σελ. 389-390

³⁷⁷ Albert F. Heard, 1887, σελ. 6

διαφορετικότητα επηρέαζε καθοριστικά τις αντιλήψεις των πολιτικών ηγεσιών και κυβερνήσεων, του θρησκευτικού κατεστημένου, του εμπορικού, επιχειρηματικού και επιστημονικού κόσμου και των κοινωνιών των εμπλεκομένων κρατικών οντοτήτων. Η κυρίαρχη αντίληψη στην Ευρώπη σχετικά με τη διαφορετικότητα και την αναντιστοιχία προς τα Ευρωπαϊκά ήθη και αξίες του Ρωσικού πολιτισμικού και θρησκευτικού υποβάθρου είναι έντονη σε όλη την έκταση της σχετικής βιβλιογραφίας. Σε αρκετές περιπτώσεις η αντίθεση αυτή είναι τόσο μεγάλη και έντονη που επισκιάζει την πολιτισμική και θρησκευτική διαφορετικότητα μεταξύ των Χριστιανικών Ευρωπαϊκών κρατών και της Μουσουλμανικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όλοι οι συγγραφείς, ανεξαρτήτως θετικής ή αρνητικής στάσης προς τη Ρωσική Αυτοκρατορία, καταδεικνύουν άμεσα ή έμμεσα τη διαφορετικότητα και κατωτερότητα του ανατολικού κόσμου και ειδικότερα του Ρωσικού πολιτισμού και της Σλαβικής φυλής, καθώς και της θεολογικής διάστασης και του τυπικού της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας.

Όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία της εποχής, η Ρωσική Αυτοκρατορία αποτελούσε μια αχανή περιοχή με τεράστια αποθέματα φυσικών πόρων και πρώτων υλών. Αυτός ο φυσικός πλούτος που μεγάλο μέρος του παρέμενε ανεκμετάλλευτο είχε ήδη εντοπιστεί, αυτό το συγκριτικό πλεονέκτημα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας – όπως και του νεοσύστατου κράτους των Ηνωμένων Πολιτειών - είχε γίνει μέρος του δημόσιου διαλόγου της εποχής και είχε μπει στο στόχαστρο των λοιπών Μεγάλων Δυνάμεων. Ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχε αποτελέσει το μαγνήτη που προσέλκυσε την Γαλλική εισβολή στο έδαφος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Αποτέλεσε επίσης μια ακόμη συνιστώσα προς την κατεύθυνση της διαρκούς εχθρότητας, του ανταγωνισμού και της προσπάθειας ανάσχεσης της Ρωσικής αρκούδας, ώστε να μην καταστεί η μεγαλύτερη εμπορική, οικονομική και στρατιωτική δύναμη της εποχής στερώντας τα πρωτεία από τις λοιπές Ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες και ιδιαίτερα την κυρίαρχουσα στην υφήλιο Βρετανική αυτοκρατορία.

Η διαίρεση του Χριστιανικού κόσμου σε τρεις κύριες διαφορετικές και ανταγωνιζόμενες θρησκευτικές εκκλησιαστικές οντότητες, την Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, τη Ρωμαιοκαθολική και την Προτεσταντική Πίστη, αποτέλεσε σημαντικότατο παράγοντα για τη διαμόρφωση, συντήρηση και μεγέθυνση των διαχωριστικών γραμμών Ανατολής και Δύσης και αναχαίτισε κάθε προσπάθεια

προς την κατεύθυνση της λύσης του Ανατολικού Ζητήματος. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι οι διαχωριστικές γραμμές, το πολιτισμικό και θρησκευτικό χάσμα, μεταξύ των Χριστιανικών κρατών ήταν πιο έντονο από τη διαφορετικότητά τους έναντι του Οθωμανικού οικοδομήματος σε πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο. Ίσως αυτή είναι η ουσία της διαρκούς, επί αιώνες, συντήρησης του Ανατολικού Ζητήματος.

Το Ανατολικό Ζήτημα με τις διαφορετικές εκφάνσεις που προσλαμβάνει, με τις ποικίλες διαβαθμίσεις της έντασής του, από το επίπεδο της λανθάνουσας κατάστασης μέχρι τις πολιτειακές μεταβολές και συγκρούσεις, συνεχίζει να απασχολεί την ανθρωπότητα μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Όπως θα διαπιστωθεί αργότερα οι διαφορές που εντοπίστηκαν και επισημάνθηκαν μεταξύ των εμπλεκομένων σε όλα τα επίπεδα (πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό, κοινωνικό) κατά τον 19^ο αιώνα, συνεχίζουν να υφίστανται και στις επόμενες φάσεις του κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα. Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, προσλαμβάνει διαφορετική μορφή και αυτό το «Νέο» Ανατολικό Ζήτημα θα εξεταστεί στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΤΟ «ΝΕΟ» ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

«Πρέπει να είναι μια ειρήνη χωρίς νίκη...Μόνο μια ειρήνη μεταξύ ίσων μπορεί να διαρκέσει.»

Woodrow Wilson, 1917³⁷⁸

5.1 Γενικά

Οι κοσμογονικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της επομένης δεκαετίας με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, την πτώση του τείχους του Βερολίνου και τη δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων στην Ευρώπη, άλλαξαν δραματικά τον κόσμο όπως τον γνωρίζαμε μέχρι τότε. Ο Ψυχρός Πόλεμος τερματίστηκε και μαζί με αυτόν εξαφανίστηκε η διπολική ισορροπία και η ισορροπία του τρόμου που επέβαλε η βεβαιότητα αμοιβαίας πυρηνικής καταστροφής του MAD (Mutual Assured Destruction), καθώς επίσης και οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των δύο στρατοπέδων στα οποία είχε χωριστεί ο κόσμος. Ωστόσο, η διπολική αρχιτεκτονική του διεθνούς συστήματος κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου συνέβαλλε στη διατήρηση της ειρήνης και στην αποφυγή μείζονος πολεμικής αναμέτρησης στην Ευρώπη μετά το 1945. Ο καθηγητής John Mearsheimer θεωρεί ότι οι κύριες αιτίες πρόκλησης πολεμικών αναμετρήσεων εστιάζονται στην αρχιτεκτονική του διεθνούς συστήματος και υποστηρίζει ότι το διπολικό σύστημα είναι το πιο σταθερό.³⁷⁹

Με τη διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας το διεθνές σύστημα μεταβλήθηκε άμεσα από διπολικό σε μονοπολικό με μοναδικό πόλο τις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ στη συνέχεια με το πέρασμα του χρόνου εξελίσσεται σε μη ισορροπημένο πολυπολικό.³⁸⁰ Η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος που εξασφάλιζε ο

³⁷⁸ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική από την ομιλία του Αμερικανού Προέδρου στη Γερουσία την 22α Ιανουαρίου 1917 είναι: *"It must be a peace without victory...Only a peace between equals can last."*

³⁷⁹ Mearsheimer, J., *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2001, σελ. 337 και 346

³⁸⁰ Κατά τον καθηγητή John Mearsheimer, θεμελιωτή της θεωρίας του επιθετικού ρεαλισμού, μη ισορροπημένο πολυπολικό (unbalanced multipolar) είναι το διεθνές σύστημα που κυριαρχείται από τρεις ή περισσότερες μεγάλες δυνάμεις (πόλοι του διεθνούς συστήματος) από τις οποίες κάποια φιλοδοξεί να ηγεμονεύσει, λόγω της διαφοράς ισχύος της σχετικά με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις. Αντίθετα, όταν η ισχύς των πόλων ενός

διπολικός κόσμος εξέλιπε και παραχώρησε τη σκυτάλη στην αστάθεια. Επειδή το διεθνές σύστημα συμπεριφέρεται όπως και το φυσικό περιβάλλον έχοντας την τάση να καλύπτει τα κενά, όταν και όπου αυτά προκύπτουν, το κενό ισχύος που δημιουργήθηκε από την πτώση της μιας από τις δύο παγκόσμιες αυτοκρατορίες, ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, καθώς επίσης και στην ευρύτερη Μέση Ανατολή, επιχειρήθηκε να καλυφθεί με την άνοδο των εθνικιστικών κινημάτων, καθώς και μέσω του αγώνα του μοναδικού πόλου του διεθνούς συστήματος και άλλων μεγάλων περιφερειακών δυνάμεων για τη διατήρηση των υπαρχόντων σφαιρών επιρροής ή τη διεύρυνσή τους ή και τη δημιουργία νέων.

Όπως επισημαίνει ο καθηγητής Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, η πίστη των φιλελεύθερων ιδεαλιστών ότι η δημοκρατία σημαίνει αξιωματικά ειρήνη διαψεύστηκε από το γεγονός ότι ο Κομμουνισμός ως κυρίαρχη ιδεολογία αντικαταστάθηκε σε πολλές περιοχές της ανατολικής Ευρώπης όχι από το Φιλελευθερισμό, αλλά από τον εθνικισμό. Στα ομοσπονδιακά πρώην Κομμουνιστικά κράτη της Σοβιετικής Ένωσης, της Γιουγκοσλαβίας και της Τσεχοσλοβακίας η κατάρρευση του Κομμουνισμού συνοδεύτηκε όχι από πιέσεις για αλλαγή του ομοσπονδιακού πολιτικού συστήματος, αλλά από την άνθιση του φυγόκεντρου εθνικισμού που οδήγησε στη διάλυση αυτών των κρατών.³⁸¹ Ανάλογα, στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής, η προσπάθεια αντικατάστασης των αυταρχικών καθεστώτων της περιοχής με φιλελεύθερες και δημοκρατικές κυβερνήσεις Δυτικού τύπου επέφερε την επικράτηση του ριζοσπαστικού Ισλάμ που απεχθάνεται τις Δυτικές αξίες, την αστάθεια στην περιοχή και σε αρκετές περιπτώσεις την πρόκληση αιματηρών εμφυλίων συγκρούσεων, όπως στη Συρία και στη Λιβύη, καθώς και τις συνεχιζόμενες πολεμικές συγκρούσεις του Ισραήλ στη Μέση Ανατολή.

πολυπολικού συστήματος είναι παρόμοια τότε το σύστημα αυτό θεωρείται ισορροπημένο. Γενικά το ισορροπημένο σύστημα είναι πιο σταθερό και λιγότερο επιρρεπές σε πολεμικές αναμετρήσεις. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ισορροπημένο και μη πολυπολικό σύστημα ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο Mearsheimer J., 2001, σελ. 337-347 Επιπρόσθετα, ο David Marples συμπεραίνει ότι η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης αναπόφευκτα δημιούργησε ένα παγκόσμιο κενό ισχύος, αφήνοντας τις Ηνωμένες Πολιτείες ως τη μοναδική παγκόσμια στρατιωτική υπερδύναμη. Υποστηρίζει επίσης ότι η εξέλιξη αυτή δεν έκανε τον κόσμο πιο σταθερό κυρίως των πολλών προβλημάτων που προέκυψαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Βλέπε: Marples, D. *Revisiting the Collapse of the USSR*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, June-Sept.-Dec. 2011, Vol.53, No. 2/4 (June-Sept.-Dec. 2011), pp. 461-473, Taylor & Francis Ltd., σελ. 473

³⁸¹ Παπασωτηρίου, Χ., *Τα Βαλκάνια Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 72-73

Σε όλες τις περιπτώσεις που θα εξεταστούν παρακάτω, οι εξωτερικές παρεμβάσεις μεγάλων ή περιφερειακών δυνάμεων για τη διασφάλιση των συμφερόντων τους στην περιοχή, είτε με την έναυση της θρυαλλίδας που πυροδότησε τις συγκρούσεις, είτε με την εμπλοκή τους κατά την εξέλιξη τους – κύριο χαρακτηριστικό του Ανατολικού Ζητήματος – είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση αστάθειας, την εντατικοποίηση των ανταγωνισμών, την πρόκληση εμφυλίων πολέμων, την αλλαγή των γεωπολιτικών και οικονομικών ισορροπιών με την επαναχάραξη νέων συνόρων και δημιουργία νέων διαφορετικών κρατικών οντοτήτων. Όπως διαπιστώνουν οι Abu-Bader και Ianchovichina, οι εξωτερικές στρατιωτικές επεμβάσεις που δεν έχουν τα χαρακτηριστικά της παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας και της ουδετερότητας, εντείνουν την πόλωση μεταξύ των αντιτιθέμενων πλευρών και την πιθανότητα κατάληξης σε εμφύλια σύγκρουση. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξαν κατόπιν εμπειρικής μελέτης περιπτώσεων 138 κρατών στο διάστημα από το 1960 έως το 2005. Επιπρόσθετα, μόνο για την περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής, οι παραπάνω επιστήμονες διαπίστωσαν ακόμη ότι οι εξωτερικές επεμβάσεις τέτοιου τύπου εντείνουν τη θρησκευτική πόλωση, αυξάνοντας τον κίνδυνο συγκρούσεων υψηλής έντασης.³⁸²

Κατά συνέπεια το Ανατολικό Ζήτημα το οποίο βρίσκονταν σε λανθάνουσα κατάσταση κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου επανέρχεται στο προσκήνιο από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και η επαναχάραξη των συνόρων στην ανατολική Ευρώπη και την κεντρική Ασία, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας με τις επακόλουθες εθνικιστικές διεκδικήσεις, ταραχές και πολεμικές συγκρούσεις, η εξάπλωση της τρομοκρατίας και ο πόλεμος για την αντιμετώπισή της στη Μέση Ανατολή, η αποτυχημένη Αραβική Άνοιξη, η Ισλαμιστική τρομοκρατία και ο ανταγωνισμός μεταξύ των δυτικών δυνάμεων και της Ρωσικής Ομοσπονδίας για την επιρροή στην ανατολική Ευρώπη, με αποκορύφωμα τη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, και τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή μεταξύ των Ισραηλινών και των τρομοκρατικών Ισλαμικών οργανώσεων που δρουν ως αντιπρόσωποι του Ιράν, συνιστούν εκφάνσεις του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι κύριοι παράμετροι που συνέβαλαν στην αναζωπύρωση του Ανατολικού Ζητήματος.

³⁸² Abu-Bader, S. & Ianchovichina, E., *Polarization, Foreign Military Intervention, and Civil Conflict*, Journal of Development Economics 141 (2019) 102248, pp. 1-23, Elsevier, σελ. 13

5.2 Η Πτώση της Σοβιετικής Αυτοκρατορίας

«Η Σοβιετική Αυτοκρατορία, όπως οποιαδήποτε πολιτική κατασκευή, είχε τρία στάδια: το “επαναστατικό στάδιο” της οικοδόμησης ενός μοναδικού συστήματος (η νεότητα του Lenin), το στάδιο της σταθερότητας και της επέκτασης της εξουσίας (η ενηλικίωση του Stalin) και το στάδιο της αποσύνθεσης και της εξαθλίωσης (τα γηρατειά του Brezhnev).»³⁸³

5.2.1 Η Έκπληξη της Κατάρρευσης

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 αποτέλεσε μια τεράστιου μεγέθους έκπληξη για την παγκόσμια πολιτική, αλλά ακόμη και για την επιστημονική κοινότητα. Η ταχεία επανένωση της Δυτικής και Ανατολικής Γερμανίας και η σταδιακή απώλεια της Σοβιετικής κυριαρχίας και επιρροής στα κράτη της ανατολικής Ευρώπης, ως κύρια συνέπεια της πτώσης, μετάβαλε σημαντικά και απρόσμενα το γεωπολιτικό τοπίο της περιοχής. Οι Joseph Rothchild και Nancy Wingfield επισημαίνουν:

«Παρόλα τα προβλήματα, τις υποχρεώσεις και τα μειονεκτήματα που είχε η Σοβιετική Ένωση από τη συνεχιζόμενη επιβολή του κομμουνισμού στην ανατολική κεντρική Ευρώπη, δεν υπήρχε για πολύ καιρό καμία ένδειξη ότι οι κληρονόμοι του Στάλιν ήταν διατεθειμένοι να αποσυρθούν από αυτήν, ούτε (μέχρι το 1989/1990) καμία κάμψη της πολιτικής τους βούλησης να κυριαρχούν στην περιοχή».³⁸⁴

³⁸³ Το κείμενο στην αγγλική γλώσσα είναι:

“The Soviet Empire, like any political construction, had three stages: the “revolutionary stage” of building a unique system (Lenin’s youth), the stable stage of strengthening and expanding the power (Stalin’s adulthood), and the stage of disintegration and decrepitude (Brezhnev’s old age)”

Βλέπε: Dugin, A., *Foundations of Geopolitics*, Arktogetia, Moscow, 2000, σελ. 179

³⁸⁴ Το πρωτότυπο κείμενο είναι: *“Despite all the problems, liabilities, and handicaps that the Soviet Union incurred from its continuing imposition of Communism on East Central Europe, there was for long no signal that Stalin’s heirs were prepared to retreat from it, nor (until 1989/90) any flagging of their political will to dominate the area”*. Βλέπε: Rothchild, J. & Wingfield, N., *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe Since World War II*, Third Edition, Oxford University Press, New York, 2000, σελ 222

Χαρακτηριστική είναι η φράση του φημισμένου διπλωμάτη, πολιτικού επιστήμονα, ιστορικού και πατέρα της αμερικανικής Στρατηγικής της Ανάσχεσης³⁸⁵ κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, George Kennan, ο οποίος το 1995 γράφει:

*«Επανεξετάζοντας την ιστορία των διεθνών σχέσεων στη σύγχρονη εποχή, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εκτείνεται από τα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα έως σήμερα, δυσκολεύομαι να σκεφτώ κάποιο πιο περίεργο και καταπληκτικό γεγονός και με την πρώτη ματιά πιο ανεξήγητο, από τη ξαφνική και ολοκληρωτική αποσύνθεση και εξαφάνιση από τη διεθνή σκηνή, κυρίως κατά τα έτη 1987 έως 1991, της μεγάλης δύναμης γνωστής διαδοχικά ως Ρωσική Αυτοκρατορία και στη συνέχεια Σοβιετική Ένωση».*³⁸⁶

Ο David Marples αποδέχεται ότι υπήρξε μια αξιοσημείωτη έλλειψη ακριβούς πρόβλεψης από την επιστημονική κοινότητα της Δύσης για το τέλος της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, ακόμη και το Νοέμβριο του 1991, όταν η διάλυση ήταν επικείμενη.³⁸⁷ Η ταχύτητα με την οποία εξελίχθηκαν τα γεγονότα και επήλθε η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης δεν εκπλήσσει τον Niall Ferguson, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ισχύς του ηγέτη που ασκεί την κεντρική εξουσία στις αυτοκρατορίες πηγάζει από τη λειτουργία ενός δικτύου κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δράσεων επί των οποίων ασκεί εξουσία και έλεγχο και συνεπώς οι αυτοκρατορίες παρουσιάζουν πολλά από τα χαρακτηριστικά των πολύπλοκων προσαρμοστικών συστημάτων, συμπεριλαμβανομένης και της τάσης της άμεσης μετάβασης από τη σταθερότητα στην αστάθεια. Ένα από τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί για την υποστήριξη της άποψής του είναι και αυτό της Σοβιετικής Ένωσης.³⁸⁸

³⁸⁵ Η Στρατηγική της Ανάσχεσης (Containment) είχε ως στόχο την απαγόρευση πιθανής σοβιετικής επέκτασης που υποστηρίχθηκε δημόσια για πρώτη φορά από τον George Kennan το 1947. Η στρατηγική αυτή αποτέλεσε βασική αμερικανική πολιτική απέναντι στη Σοβιετική Ένωση για τα επόμενα 40 χρόνια.

³⁸⁶ Το ακριβές κείμενο είναι: “*Reviewing the history of international affairs in the modern era, which might be considered to extend from the middle of the seventeenth century to the present, I find it hard to think of any event more strange and startling, and at the first glance more inexplicable, than the sudden and total disintegration and disappearance from the international scene, primarily in the years 1987 through 1991, of the great power known successively as the Russian Empire and then the Soviet Union*”. Βλέπε: Kennan, G., *Witness to the Fall*, Review of “*Autopsy on the Empire: The American Ambassador’s Account of the Collapse of the Soviet Union*”, by Jack F. Matlock Jr., The New York Review of Books, November 16, 1995. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nybooks.com/articles/1995/11/16/witness-to-the-fall/?lp_txn_id=1452273 (Τελευταία πρόσβαση 20 Απριλίου 2023)

³⁸⁷ Marples, D., 2011, σελ.461

³⁸⁸ Ferguson, N., 2010, σελ. 26-29

Για τον Mark Kramer η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης προκάλεσε τεράστια έκπληξη, αλλά εκείνο το οποίο είναι ακόμη πιο εντυπωσιακό είναι ο τρόπος με τον οποίο έγινε, με την άσκηση ελάχιστης βίας. Τονίζει ότι ακόμη και στα μέσα Αυγούστου του 1991 κανείς δεν ανέμενε την ειρηνική διάλυσή της και επικαλείται τον Paul Kennedy, ο οποίος από τη μελέτη του για τις αυτοκρατορίες είχε συμπεράνει ότι κατά το παρελθόν όταν μεγάλες και πολυεθνικές αυτοκρατορίες διαλύθηκαν, η πτώση τους συνήθως επήλθε μετά από εκτεταμένους και αιματηρούς πολέμους.³⁸⁹ Πράγματι, ο Paul Kennedy το 1988 στο βιβλίο του με τίτλο *The Rise and Fall of the Great Powers*, αναφέρει:

«Εκείνοι που χαίρονται με τις σημερινές δυσκολίες της Σοβιετικής Ένωσης και που προσβλέπουν στην κατάρρευση αυτής της αυτοκρατορίας, οφείλουν να θυμηθούν ότι τέτοιοι μετασχηματισμοί συνήθως συμβαίνουν με πολύ μεγάλο κόστος, και όχι πάντα με προβλέψιμο τρόπο».³⁹⁰

Ο Henry Kissinger επισημαίνει emphaticά ότι καμία παγκόσμια δύναμη δεν έχει ποτέ αποσυντεθεί τόσο γρήγορα ή τόσο ολοκληρωτικά χωρίς να ηττηθεί σε πόλεμο όπως η Σοβιετική Ένωση.³⁹¹ Ο Leon Aron επιχειρεί να εξηγήσει την αποτυχία των Δυτικών να προβλέψουν την κατάρρευση, αποδίδοντάς την μέρει σε ένα είδος ιστορικού ρεβιζιονισμού, ή αντί-αντί-κομμουνισμού – όπως αλλιώς τον ονομάζει – που έτεινε να τονίζει υπερβολικά τη σταθερότητα και τη νομιμότητα του Σοβιετικού καθεστώτος. Δεν παραλείπει όμως να τονίσει ότι ακόμη και άλλες προσωπικότητες που ήταν σκληροί πολέμιοι του κομμουνισμού απέτυχαν επίσης στις προβλέψεις τους ή ξεπελάγησαν έντονα από τις εξελίξεις. Θεωρεί δε ότι αυτή η συλλογική έλλειψη ευθυκρισίας είναι μια ιδιαιτερότητα και παραξενιά του κλάδου των Κοινωνικών Επιστημών.³⁹²

³⁸⁹ Kramer, M. *Review: The Demise and Residue of the Soviet Union*, (Reviewed Work: Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970-2000, by Stephen Kotkin), SAIS Review (1989-2003), Summer-Fall 2002, Vol. 22, No. 2(Summer-Fall 2002), pp. 339-347, The John Hopkins University Press, σελ. 339

³⁹⁰ Το ακριβές κείμενο στην αγγλική είναι: “Those who rejoice at the present-day difficulties of the Soviet Union and who look forward to the collapse of that empire might wish to recall that such transformations normally occur at very great cost, and not always in a predictable fashion”. Βλέπε: Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Unwin Hyman Limited, London, 1988, σελ. 514

³⁹¹ Kissinger, H., *Diplomacy*, Simon & Schuster Inc., New York, 1995, σελ. 763

³⁹² Aron, L., *Everything you Think you Know about the Collapse of the Soviet Union is Wrong*, Foreign Policy, July/August 2011, No. 187 (July/August 2011), pp. 64-70, Slate Group, LLC, σελ.65

Όμως η αποτυχία της πρόβλεψης κατάρρευσης του Σοβιετικού οικοδομήματος δεν αποτελεί μόνο «προνόμιο» των Δυτικών. Ο ίδιος ο Mikhail Gorbachev όταν ανέλαβε την εξουσία ως Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης το 1985 δεν φανταζόταν ότι οι αλλαγές που φιλοδοξούσε να επιφέρει και προσπάθησε να εφαρμόσει θα προκαλούσαν την κατάρρευση της Σοβιετικής κυριαρχίας και τη διάλυση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας. Όπως συμπεραίνει ο Mark Kramer, ο Gorbachev δεν είχε σκοπό να εγκαταλείψει το Σοβιετικό μπλοκ στην ανατολική Ευρώπη και ούτε προέβλεψε ότι οι αλλαγές που ξεκίνησε στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό θα οδηγούσαν στην κατάρρευση του Κομμουνισμού στην ανατολική Ευρώπη. Αντίθετα, πίστευε ότι το πρόγραμμά του θα ενίσχυε το Σοσιαλιστικό στρατόπεδο, θέτοντας πολύ πιο υγιείς βάσεις σε σχέση με το παρελθόν.³⁹³ Το γεγονός ότι ο Gorbachev δεν είχε πρόθεση να διαλύσει τη Σοβιετική Ένωση γίνεται φανερό στο βιβλίο του με τίτλο *Perestroika*, στο οποίο εκφράζει την αντίθεσή του προς τον σταλινισμό, αλλά είναι υπέρμαχος του Σοσιαλισμού. Αναφέρει ότι:

«Η επιτυχία της περεστρόικα θα είναι το τελευταίο επιχείρημα στην ιστορική διαμάχη για το ποιο σύστημα είναι πιο συνεπές με τα συμφέροντα του λαού. Απαλλαγμένη από τα χαρακτηριστικά που εμφανίστηκαν σε ακραίες συνθήκες, η εικόνα της Σοβιετικής Ένωσης θα αποκτήσει μια νέα ελκυστικότητα και θα γίνει η ζωντανή ενσάρκωση των πλεονεκτημάτων που είναι εγγενή στο σοσιαλιστικό σύστημα. Τα ιδανικά του σοσιαλισμού θα αποκτήσουν νέα ώθηση.»³⁹⁴,

ενώ σε άλλο σημείο γράφει:

«Η ζωογόνος ώθηση της μεγάλης μας Επανάστασης ήταν πολύ ισχυρή για το Κόμμα και τον λαό ... Τα έργα του Λένιν και τα ιδανικά του για το σοσιαλισμό παρέμειναν για εμάς μια ανεξάντλητη πηγή διαλεκτικής δημιουργικής σκέψης, θεωρητικού πλούτου και πολιτικής σοφίας... Ο Λένιν ζει στο μυαλό και τις καρδιές εκατομμυρίων ανθρώπων.»³⁹⁵

³⁹³ Kramer, M., *The Demise of the Soviet Bloc*, The Journal of Modern History, Vol. 83, No. 4 (December 2011), pp. 788-854, The University of Chicago Press, σελ. 849

³⁹⁴ Το κείμενο στην αγγλική είναι: *"The success of perestroika will be the final argument in the historical dispute as to which system is more consistent with the interests of the people. Rid of the features that appeared in extreme conditions, the image of the Soviet Union will gain a new attractiveness and will become the living embodiment of the advantages that are inherent in the socialist system. The ideals of socialism will gain a fresh impetus."* Βλέπε: Gorbachev, M., *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, Harper & Row, Publishers, New York, 1987, σελ. 131

³⁹⁵ Το κείμενο στην αγγλική είναι: *"The life-giving impetus of our great Revolution was too powerful for the Party and people...The works of Lenin and his ideals of socialism remained for us an inexhaustible source of*

5.2.2 Η Αναζήτηση των Αιτίων

Το γιατί κατάρρευσε η Σοβιετική Ένωση είναι ίσως ένα από τα μεγαλύτερα ερωτήματα του 20^{ου} αιώνα. Η ανάλυση των αιτιών και των συνθηκών που προκάλεσαν και επιτάχυναν την πτώση αποτελεί μέχρι και σήμερα αντικείμενο έρευνας και επιστημονικής μελέτης. Ο Michael Cox τονίζει ότι η επιστημονική κοινότητα προσπάθησε με πολλούς τρόπους να εξηγήσει αυτό το γεγονός. Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι ήταν αποτέλεσμα των Αμερικανικών πιέσεων, άλλοι ότι ήταν απόρροια της Σοβιετικής οικονομικής παρακμής, αρκετοί περισσότεροι την εκλαμβάνουν ως το αποτέλεσμα της Σοβιετικής υπερέκτασης, μερικοί θεωρούν ότι ο Κομμουνισμός απλά δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τον Καπιταλισμό, ενώ πολλοί άλλοι πιστεύουν ότι ήταν αποτέλεσμα των ενεργειών και των επιλογών κυρίως του Mikhail Gorbachev για την αναμόρφωση του Σοβιετικού μοντέλου με την υιοθέτηση μιας νέας σχέσης, λιγότερο συγκρουσιακής και δαπανηρής, με την καπιταλιστική Δύση.³⁹⁶

Μετά το θάνατο του Leonid Brezhnev το 1982 και τη διαδοχή του από τους γηραιούς Yuri Andropov και Konstantin Chernenko, οι οποίοι παρέμειναν στην εξουσία λίγο περισσότερο από ένα έτος ο καθένας, το Μάρτιο του 1985 ανέλαβε τα ηνία της Σοβιετικής Ένωσης ο Gorbachev, στην ηλικία των 54 ετών. Ένας σχετικά νέος σε ηλικία, μορφωμένος και δυναμικός ηγέτης εμφανίστηκε ο οποίος επιχείρησε να αντιμετωπίσει τα συστημικά, πολιτικά και οικονομικά προβλήματα του Σοβιετικού καθεστώτος. Σε αντίθεση με τους προκατόχους του ο Gorbachev είχε αντιληφθεί ότι η χώρα του είχε δύο εγγενείς ανησυχητικές αδυναμίες. Η πρώτη ήταν ότι η υποβάθμιση του Σοβιετικού οικονομικού συστήματος από την εποχή του Brezhnev είχε δημιουργήσει σοβαρά ζητήματα σχετικά με τη δυνατότητα της Σοβιετικής Ένωσης να ασκεί εξουσία και επιρροή στο διεθνές περιβάλλον ανάλογη με το μέγεθος και τον πληθυσμό της. Η δεύτερη αδυναμία αφορούσε στην τεχνολογική υπεροχή των Ηνωμένων Πολιτειών έναντι της χώρας του, που εξασφάλιζε την

dialectical creative thought, theoretical wealth and political sagacity... Lenin lives on in the minds and hearts of millions of people.» Βλέπε: Gorbachev, M., 1987, σελ. 25

³⁹⁶ Cox, M., *From the Cold War to the War on Terror*, pp.131-157, in *"The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations"*, by John Baylis & Steve Smith, Third Edition, Oxford University Press, New York, 2005, σελ. 133

Αμερικανική επικράτηση στην κούρσα των εξοπλισμών, η οποία είχε ενταθεί μετά από μια μικρή περίοδο ηρεμίας στη δεκαετία του 1970. Για τους λόγους αυτούς και με σκοπό να εξασφαλίσει την επιβίωση της Σοβιετικής ένωσης υιοθέτησε πολιτικές για την αναβάθμιση των σχέσεων με το Δυτικό στρατόπεδο και κυρίως με τις ΗΠΑ με την άμβλυνση ή και επίλυση των εκκρεμών πολιτικών αντιθέσεων, ώστε στη συνέχεια να μετατοπίσει το βάρος της προσπάθειάς του στην αναμόρφωση του Σοβιετικού κοινωνικοοικονομικού κατεστημένου με την αποκέντρωση του ελέγχου της βιομηχανίας και την εισαγωγή πρακτικών της ελεύθερης αγοράς για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Με στόχο να κερδίσει την λαϊκή υποστήριξη στην προσπάθειά του αυτή, πίεσε ταυτόχρονα προς την κατεύθυνση της πολιτικής αναμόρφωσης με την ανοχή της ενεργότερης συμμετοχής των πολιτών στην πολιτική ζωή.³⁹⁷ Οι πολιτικές αυτές της φιλελευθεροποίησης και των μεταρρυθμίσεων έγιναν γνωστές με τους όρους *glasnost*³⁹⁸ και *perestroika*.³⁹⁹ Για τον Gorbachev ήταν δεδομένο ότι ο μόνος τρόπος για την επιβίωση του Σοβιετικού συστήματος ήταν η φιλελευθεροποίηση και η αναμόρφωσή του εδραζόμενο σε νέες βάσεις και αξίες.

Αρχικά οι πολιτικές αυτές αντιμετωπίστηκαν με αρκετή δυσπιστία και σκεπτικισμό από τις Δυτικές ηγεσίες, θεωρώντας ότι επρόκειτο για μεγαλοστομίες οι οποίες στο τέλος δεν θα είχαν πρακτικό αντίκρισμα. Σταδιακά οι αντιλήψεις αυτές της Δύσης άρχισαν να μεταστρέφονται όταν ο Gorbachev, από τα μέσα του 1987 και μετά, επιδείκνυε με πράξεις την αποφασιστικότητά του για φιλελεύθερη στροφή, καθώς και τη δυνατότητά του να στρέψει το Σοβιετικό καθεστώς προς μια φιλελεύθερη κατεύθυνση. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή της Πρωθυπουργού του Ηνωμένου Βασιλείου Margaret Thatcher προς τον Πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Ronald Reagan της 1^{ης} Απριλίου 1987, με την οποία τον ενημερώνει για τις συνομιλίες της με τον Gorbachev στη Μόσχα. Κάνει εμφανή τον εντυπωσιασμό

³⁹⁷ Keylor, W., *The Twentieth Century World and Beyond. An International History Since 1900*, Fifth Edition, Oxford University Press, New York, 2006, σελ. 407

³⁹⁸ Η *glasnost* (δημοσιότητα – διαφάνεια) ήταν η πολιτική που ενθάρρυνε την ελευθερία στην έκφραση και επέτρεπε την ανοικτή συζήτηση των πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων. Βασικά στοιχεία της *glasnost* ήταν η ελευθερία άσκησης κριτικής, η ελαχιστοποίηση του ελέγχου στον τύπο, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση και η ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας.

³⁹⁹ Η *perestroika* (μετασχηματισμός) ήταν η πολιτική που στόχευε στην αναμόρφωση και μετασχηματισμό της σοβιετικής οικονομίας και πολιτικής. Βασικά στοιχεία της ήταν η δημιουργία νέου νομοθετικού σώματος τα 2/3 του οποίου θα εκλέγονταν με λαϊκή εντολή, δημιουργία Προεδρίας, δικαίωμα των κρατικών επιχειρήσεων να διαθέτουν μέρος των προϊόντων που παράγουν στην ελεύθερη αγορά, δικαίωμα των ξένων εταιρειών να κατέχουν σοβιετικές επιχειρήσεις.

της από την προσωπικότητα του συνομιλητή της, πιστεύει στην αποφασιστικότητα του Σοβιετικού ηγέτη να προχωρήσει στην αναμόρφωση της χώρας του, θεωρεί ότι ελέγχει πλήρως την εσωτερική πολιτική κατάσταση και είναι πεπεισμένη για την ανάγκη υποστήριξης της προσπάθειάς του.⁴⁰⁰ Όμως αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά που η Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου ανέφερε στον Πρόεδρο Reagan τις θετικές της εντυπώσεις για την προσωπικότητα του Gorbachev. Κατά τον Jeremi Suri ο Reagan είχε επηρεαστεί από τα θετικά σχόλια της Thatcher για τον Gorbachev από το Δεκέμβριο του 1984, για τον οποίο μάλιστα είχε δηλώσει στο BBC ότι είναι ένας άνθρωπος με τον οποίο θα μπορούσε να συνεργαστεί.⁴⁰¹ Πράγματι, κατά τη συζήτηση μεταξύ Reagan και Thatcher της 22ας Δεκεμβρίου 1984 στο Camp David, όπου η Βρετανή Πρωθυπουργός αναφέρει στον Πρόεδρο των ΗΠΑ τα αποτελέσματα της συνάντησης της 16ης Δεκεμβρίου 1984 με τον Gorbachev ως επικεφαλής Σοβιετικής κοινοβουλευτικής αντιπροσωπείας (και τότε πιθανότατο διάδοχο του γηραιού Chernenko), τον χαρακτηρίζει ως ένα ασυνήθιστο είδος Ρώσου, πολύ γοητευτικό, ο οποίος σε αντίθεση με όσους Σοβιετικούς αξιωματούχους είχε συναντήσει μέχρι τότε, μιλούσε ελεύθερα χωρίς να είναι προσκολλημένος σε προετοιμασμένες δηλώσεις και έτοιμο να συζητήσει για όλα τα θέματα.⁴⁰²

Ωστόσο ο βαθύς Αμερικανικός σκεπτικισμός σχετικά με τις πραγματικές προθέσεις του Gorbachev κυριαρχούσε μέχρι την άνοιξη του 1989. Παρά την υπογραφή στην Ουάσιγκτον την 8η Δεκεμβρίου 1987 της ιστορικής συμφωνίας για την εξάλειψη των βαλλιστικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς (500 έως 5.500 χιλιόμετρα) από την Ευρώπη, γνωστής ως συνθήκη INF (Intermediate-range Nuclear Forces), ο Reagan εξακολουθούσε να είναι δύσπιστος για τις προθέσεις του ηγέτη της ΕΣΣΔ, ενώ ο George Bush που τον διαδέχθηκε δεν ανέλαβε καμία πρωτοβουλία έναντι της Σοβιετικής Ένωσης κατά τους πρώτους εννέα μήνες της

⁴⁰⁰ National Security Archive, *Letter to Reagan from Thatcher about her Meetings with Gorbachev, in Moscow*. April 1, 1987. Αντλήθηκε την 6 Μαΐου 2023 από την ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/21546-document-098>

⁴⁰¹ Suri, J., *Explaining the End of the Cold War: A New Historical Consensus?*, Journal of Cold War Studies, Fall 2002, Vol. 4, No. 4 (Fall 2002), pp. 60-92, The MIT Press, σελ. 81

⁴⁰² National Security Archive, *Record of a Meeting Between the Prime Minister and President Reagan at Camp David on 22 December 1984 at 10:30 Hours*. Αντλήθηκε την 6 Μαΐου 2023 από την ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/22548-document-01-thatcher-reagan-memcon-december-10> Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συνάντηση και συζήτηση μεταξύ Thatcher και Gorbachev ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο National Security Archive, *Memorandum of Conversation Between Mikhail Gorbachev and Margaret Thatcher*. December 16, 1984, Chequers, στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/21538-document-01>

θητείας του.⁴⁰³ Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε στο Αμερικανικό κατεστημένο είναι το υπόμνημα του αναλυτή και κατόπιν υποδιευθυντή της CIA, Robert Gates, που υποβλήθηκε προς την Αμερικανική ηγεσία την 24η Νοεμβρίου 1987 – λίγες ημέρες πριν τη σύνοδο κορυφής Reagan και Gorbachev στην Ουάσιγκτον (8 – 10 Δεκεμβρίου 1987). Στο υπόμνημα ο Gates υποστηρίζει ότι η ανάγκη της Σοβιετικής ηγεσίας για εκμοντερνισμό της οικονομίας πηγάζει από την επιδίωξη να ισχυροποιηθεί η Σοβιετική Ένωση εσωτερικά, να εδραιωθεί η εξουσία του Gorbachev και τέλος να ενισχυθεί περαιτέρω και να επεκταθεί η Σοβιετική πολιτική και στρατιωτική ισχύς. Προβλέπει λανθασμένα – όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων - ότι ο Gorbachev θα συμφωνήσει μόνο σε μειώσεις εκείνων των εξοπλισμών που ευνοούν τα συμφέροντα της χώρας του και ισχυρίζεται – πάλι λανθασμένα - ότι οι Σοβιετικοί συνεχίζουν να είναι προσκολλημένοι στην προστασία των φιλικών προς αυτούς καθεστώτων στον Τρίτο Κόσμο.⁴⁰⁴ Στη συνέχεια οι πρωτοβουλίες του Σοβιετικού ηγέτη για μείωση των εξοπλισμών, η μονομερής μείωση των συμβατικών δυνάμεων και η απόσυρση από το Αφγανιστάν συνέβαλαν στην αντιστροφή του κλίματος και τελικά στην επανατοποθέτηση των σχέσεων Ανατολής – Δύσης σε νέες βάσεις μετά την κατάρρευση του Κομμουνισμού στην ανατολική Ευρώπη.⁴⁰⁵

Σύμφωνα με τον Henry Kissinger, μέχρι και το 1991 ο Gorbachev θεωρούνταν από την Αμερικανική ελίτ ως ένας απαραίτητος εταίρος για την ανοικοδόμηση της νέας παγκόσμιας τάξης και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που ο Πρόεδρος Bush είχε εκφωνήσει ομιλία στο Ουκρανικό Κοινοβούλιο (Supreme Soviet of the Ukrainian SSR), όπου εξύμνησε τα προτερήματα του Σοβιετικού ηγέτη και τόνισε τη σημασία της διατήρησης της ενότητας της Σοβιετικής Ένωσης. Στην ομιλία του αυτή που εκφωνήθηκε την 1η Αυγούστου 1991, σε μια χρονική στιγμή που η Σοβιετική Ένωση ευρίσκονταν στα πρόθυρα της διάλυσης και η Ουκρανία είχε αναγγείλει τη διενέργεια δημοψηφίσματος για την ανεξαρτησία της, ο Αμερικανός

⁴⁰³ Crockatt, R. *The End of the Cold War*, pp. 111-130, in *"The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations"*, by John Baylis & Steve Smith, Third Edition, Oxford University Press, New York, 2005, σελ. 122

⁴⁰⁴ National Security Archive, *CIA Deputy Director Robert Gates "Gorbachev's Gameplan"*, November 24, 1987. Αντλήθηκε την 6 Μαΐου 2023 από την ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/22555-document-08-cia-deputy-director-robert-gates>

⁴⁰⁵ Στις 7 Δεκεμβρίου 1988 στη διάρκεια της ομιλίας του στον ΟΗΕ ο Gorbachev ανακοινώνει την απόφαση για μείωση των σοβιετικών συμβατικών δυνάμεων στα δύο επόμενα έτη κατά 500.000 άτομα, καθώς και την απόσυρση 50.000 ανδρών και 5.000 αρμάτων από την ανατολική Ευρώπη. (Βλέπε: Suri, J., 2002, σελ. 83). Τον Φεβρουάριο 1989 ολοκληρώνεται η αποχώρηση των σοβιετικών στρατευμάτων από το Αφγανιστάν.

Πρόεδρος είχε υπονοήσει ότι οι ΗΠΑ δεν θα στηρίξουν όσους επιδιώκουν την απόσχιση για να αντικαταστήσουν έναν μακρινό τύραννο με έναν εγχώριο απολυταρχισμό. Όπως τονίζει ο Kissinger, η διατήρηση του Gorbachev στην εξουσία είχε εξελιχθεί στον κύριο στόχο της πολιτικής ελίτ της Δύσης, καθόσον ήταν πεπεισμένη ότι η συνεννόηση με οποιονδήποτε άλλο ηγέτη στη θέση του Gorbachev θα ήταν πολύ πιο δύσκολη.⁴⁰⁶ Κατά τον Olexiy Haran, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν αποφασισμένες να μην υπονομεύσουν τις σχέσεις τους με τον Gorbachev σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων ασφαλείας, θεωρώντας ότι ελλόχευε ο κίνδυνος της πιθανής επέκτασης του μαχητικού Ισλαμικού φονταμενταλισμού. Επιπρόσθετα, οι σταθερές σχέσεις με τον Gorbachev αποτελούσαν κάποιας μορφής εγγύηση για την αποπληρωμή του μεγάλου Σοβιετικού χρέους προς τη Δύση.⁴⁰⁷ Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα από την ομιλία του Προέδρου George H. W. Bush:

«Μερικοί προέτρεψαν τις Ηνωμένες Πολιτείες να επιλέξουν μεταξύ της υποστήριξης του Προέδρου Gorbachev και της υποστήριξης ηγετών που επιθυμούν την ανεξαρτησία από τη Σοβιετική Ένωση. Θεωρώ ότι αυτή είναι μια λανθασμένη επιλογή. Για να είμαστε δίκαιοι ο Πρόεδρος Gorbachev έχει επιτύχει εκπληκτικά πράγματα και οι πολιτικές του glasnost, perestroika και εκδημοκρατισμού κινούνται προς τους στόχους της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της οικονομικής ελευθερίας. Θα διατηρήσουμε την ισχυρότερη δυνατή σχέση με τη Σοβιετική Κυβέρνηση του Προέδρου Gorbachev...Ωστόσο η ελευθερία δεν είναι το ίδιο με την ανεξαρτησία. Οι Αμερικανοί δεν θα υποστηρίξουν αυτούς που επιδιώκουν την ανεξαρτησία για να αντικαταστήσουν μια μακρινή τυραννία με έναν τοπικό δεσποτισμό. Δεν θα βοηθήσουν όσους προωθούν έναν αυτοκτονικό εθνικισμό που βασίζεται στο εθνοτικό μίσος.»⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Kissinger, H., *Diplomacy*, Simon & Schuster Inc., New York, 1995, σελ. 786.

⁴⁰⁷ Haran, Olexiy, *Disintegration of the Soviet Union and the U.S. Position on the Independence of Ukraine*, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, August 1995. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine> (Τελευταία πρόσβαση την 16 Φεβρουαρίου 2024)

⁴⁰⁸ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

"Some people have urged the United States to choose between supporting President Gorbachev and supporting independent-minded leaders throughout the U.S.S.R. I consider this a false choice. In fairness, President Gorbachev has achieved astonishing things, and his policies of glasnost, perestroika, and democratization point toward the goals of freedom, democracy and economic liberty. We will maintain the strongest possible relationship with the Soviet Government of President Gorbachev...Yet freedom is not the same as

Στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης καθώς και στα κράτη δορυφόρους της ανατολικής Ευρώπης οι νέες πολιτικές του Gorbachev πυροδότησαν εξελίξεις που στη συνέχεια οδήγησαν στην σταδιακή καθεστωτική αλλαγή και απεμπλοκή των κρατών της ανατολικής Ευρώπης από τη Σοβιετική επιρροή και τη δυτικόστροφη δημοκρατική πορεία τους. Ακολούθησε η ανεξαρτητοποίηση μερικών από τις Σοβιετικές δημοκρατίες και τελικά η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, στις 26 Δεκεμβρίου 1991.⁴⁰⁹ Όμως οι πολιτικές αυτές αποτέλεσαν απλά τη θρυαλλίδα που προκάλεσε την έκρηξη των φυγόκεντρων δυνάμεων. Τα αίτια που προκάλεσαν αυτές τις συστημικές αλλαγές είναι βαθύτερα και μπορούν να αναζητηθούν στο Σοβιετικό παρελθόν. Όπως υποστηρίζει ο David Marples για την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης συνέβαλλε ένας συνδυασμός παραγόντων, οι κυριότεροι από τους οποίους είναι τρεις. Πρώτον, το γεγονός ότι η Σοβιετική οικονομία βρισκόταν σε βαθιά κρίση, η οποία επιδεινώθηκε με τον πολυδάπανο, σε χρήμα και αίμα, πόλεμο στο Αφγανιστάν, τις τεράστιες δαπάνες για την αντιμετώπιση της καταστροφής στο Chernobyl το 1986, το σεισμό στην Αρμενία το 1988, την αποκέντρωση της Ένωσης που οδήγησε σε ελλείψεις κεφαλαίων στον κεντρικό προϋπολογισμό και τα ατελή οικονομικά πειράματα όπως η εκστρατεία κατά του αλκοόλ το 1985 που εξάντλησε τα κρατικά έσοδα και έκανε την κεντρική εξουσία αντιδημοφιλή. Δεύτερο η υπονόμευση της εξουσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος και αργότερα της KGB, με αποτέλεσμα την μερική αποδόμηση της κρατικής ισχύος και της δυνατότητας της απειλής ή και χρήσης βίας για την αντιμετώπιση εσωτερικών κρίσεων. Ο τρίτος παράγοντας αφορά στην ιδεολογική στασιμότητα και τη σταδιακή απονομιμοποίηση του Μαρξισμού και ιδιαίτερα του Σταλινισμού που επήλθε ως αποτέλεσμα της Glasnost με την άσκηση κριτικής και την αποκάλυψη των μελανών σημείων της Σοβιετικής ιστορίας.⁴¹⁰

independence. Americans will not support those who seek independence in order to replace a far-off tyranny with a local despotism. They will not aid those who promote a suicidal nationalism based upon ethnic hatred."
Βλέπε: George H. W. Bush Presidential Library and Museum, *Remarks to the Supreme Soviet of the Republic of the Ukraine in Kiev, Soviet Union*, Public Papers, 1 August 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3267> (Τελευταία πρόσβαση την 14 Φεβρουαρίου 2025)

⁴⁰⁹ Η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε επίσημα στις 26 Δεκεμβρίου 1991 με σχετική διακήρυξη του Ανώτατου Σοβιέτ της Σοβιετικής Ένωσης, με την οποία επιβεβαιώθηκε η ανεξαρτησία των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών και η ίδρυση της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών. Την προηγούμενη ημέρα ο τελευταίος Πρόεδρος της ΕΣΣΔ, ο Mikhail Gorbachev, είχε παραιτηθεί από το αξίωμά του και η σημαία της ΕΣΣΔ είχε υποσταλεί από το Κρεμλίνο και στη θέση της είχε γίνει η έπαρση της σημαίας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της οποίας Πρόεδρος ήταν ο Boris Yeltsin.

⁴¹⁰ Βλέπε Marples, D., 2011, σελ. 461

Ο Kissinger αποδίδει την πτώση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας κατά μεγάλο μέρος στην συνεχή τάση της για υπερέκταση. Στο πλαίσιο αυτής της τάσης που είναι απότοκη της ιστορικής διαδρομής του κράτους, οι Σοβιετικοί ηγέτες στην πορεία έχασαν την αίσθηση του μέτρου υπερεκτιμώντας τις δυνατότητες του Σοβιετικού συστήματος να εδραιώσει τα κέρδη του και μη συνειδητοποιώντας ότι η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν τόσο ισχυρή ώστε να μπορεί να εκπληρώσει το ρόλο που επιθυμούσαν να διαδραματίσει.⁴¹¹ Κατά τον Kissinger, ο Gorbachev είχε συνειδητοποιήσει ότι η Σοβιετική Ένωση δεν μπορούσε να διατηρήσει την τεσσαρακονταετή πορεία υπερέκτασης προς κάθε κατεύθυνση, ενώ από την άλλη πλευρά υποτίμησε τις αδυναμίες του Σοβιετικού συστήματος. Η πολιτική της glasnost και perestroika αποδέσμευσε δυνάμεις υπερβολικά άναρχες για να επιταχύνουν κάποια ουσιαστική μεταρρύθμιση και υπερβολικά καταπτοημένες για να συνεχίσουν την απολυταρχική άσκηση εξουσίας.⁴¹² Πράγματι, ο συνεχής αγώνας για επαύξηση της ισχύος και η ανάμιξη της Σοβιετικής Ένωσης σε πολλά μέτωπα και ιδιαίτερα ο ανταγωνισμός με τις ΗΠΑ για την επιρροή στον Τρίτο Κόσμο, καθώς και η συνεχής προσπάθεια διατήρησης των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη την οδήγησαν σε οικονομική και πολιτική εξάντληση.

Από την πλευρά του ο Mark Harrison εκφράζει την άποψη ότι η Σοβιετική οικονομία μέχρι το 1990 σημείωνε μια αδιάκοπη ανάπτυξη και άρχισε να καταρρέει από το 1990 και μετά. Ακόμη και αν γίνει αποδεκτή η άποψη ότι η Σοβιετική οικονομία ήταν από τη φύση της ασταθής, είναι γεγονός ότι συνέχιζε να αναπτύσσεται για το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα. Θεωρεί δε ότι η κεντρικά ελεγχόμενη Σοβιετική οικονομία ήταν σταθερή και υπονομεύθηκε από τα λάθη που έγιναν από τη σοσιαλιστική οικονομική μεταρρύθμιση του Gorbachev.⁴¹³ Το 1989 η Gertrude Schroeder υποστηρίζει ότι ο Gorbachev με την perestroika επιδιώκει μια ριζικά μεταρρυθμισμένη και αποτελεσματική σοσιαλιστική οικονομία, έχοντας κατανοήσει σε βάθος την πραγματική κατάσταση της Σοβιετικής οικονομίας σε σχέση με τις καπιταλιστικές. Παρόλα αυτά θεωρεί ότι οι μεταρρυθμίσεις που υιοθέτησε και εφάρμοξε ο Gorbachev είναι ένα σύνολο αντιφατικών και ασυνεπών

⁴¹¹ Kissinger, H., 1995, σελ. 763-764

⁴¹² Kissinger, H., *Παγκόσμια Τάξη: Σκέψεις Γύρω από το Χαρακτήρα των Εθνών και την Πορεία της Ιστορίας*, Μετάφραση Χρήστος Καψάλης, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2014, σελ. 438 - 439

⁴¹³ Harrison, M., *Coercion, Compliance and the Collapse of the Soviet Command Economy*, The Economic History Review, Aug. 2002, Vol. 55, No. 3 (Aug. 2002), pp. 397-433, Wiley on behalf of the Economic History Society, σελ. 397-399 και 427

μέτρων που ούτε διαλύουν το παλαιό σύστημα της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας, ούτε δημιουργούν την σοσιαλιστική ρυθμιζόμενη οικονομία της αγοράς που επιθυμούσε ο Σοβιετικός ηγέτης. Κατά τη συγγραφέα για να υπάρξει περίπτωση να πραγματοποιηθεί ο μακροπρόθεσμος στόχος της *perestroika*, που είναι η δημιουργία μιας σύγχρονης οικονομίας ικανής να μειώσει γρήγορα το τεχνολογικά χάσμα με τη Δύση και να παράγει ανταγωνιστικά βιομηχανικά προϊόντα, ο Gorbachev θα έπρεπε να αντικαταστήσει τις εφαρμοζόμενες οικονομικές πολιτικές με ένα νέο πραγματικά ριζοσπαστικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων.⁴¹⁴

Άλλος παράγοντας που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην αποσύνθεση του Σοβιετικού μπλοκ και στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν η αφύπνιση των εθνικών ζητημάτων και η ανάπτυξη των εθνικιστικών αποσχιστικών τάσεων, που επήλθαν ως αποτέλεσμα των πολιτικών του Gorbachev για τη φιλελευθεροποίηση του Σοβιετικού μοντέλου με την πολιτική και ιδεολογική απελευθέρωση, μέσω της *perestroika* και *glasnost*. Όμως, σύμφωνα με τον Astrid Tuminez ο εθνικισμός και οι εθνικές πιέσεις είναι μεταβλητές που διευκόλυναν και επιτάχυναν τη διάλυση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, αλλά δεν ήταν η πρωταρχική αιτία. Η πτώση προκλήθηκε επειδή κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Gorbachev, το κέντρο απέτυχε να διατηρήσει τρία απαραίτητα συστατικά για τον έλεγχο της αυτοκρατορίας. Αυτά κατά τον Tuminez ήταν ο συμπαγής δεσμός μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, η ύπαρξη συναίνεσης στο κέντρο σχετικά με την επιθυμία διατήρησης της αυτοκρατορίας και η ικανότητα και βούληση για χρήση βίας ενάντια στις προκλήσεις κατά της Σοβιετικής κυριαρχίας.⁴¹⁵ Μετά το 1985 και τα τρία παραπάνω συστατικά της Σοβιετικής εξουσίας άρχισαν σταδιακά να μεταβάλλονται. Ο συμπαγής δεσμός κέντρου και περιφέρειας χαλάρωσε σταδιακά με την αποδυνάμωση του Κομμουνιστικού Κόμματος και τη φιλελευθεροποίηση της κεντρικής Σοβιετικής πολιτικής και οικονομίας. Η επιθυμία για διατήρηση της αυτοκρατορίας και η αποφασιστικότητα χρήσης βίας δεν ήταν πλέον τόσο ισχυρή όπως παλαιότερα, όπως προκύπτει από τη χαλάρωση της πίεσης του κέντρου για ιδεολογική συμμόρφωση των δορυφόρων και των ανεξαρτήτων δημοκρατιών της

⁴¹⁴ Schroeder, G., *Soviet Economic Reform: From Resurgence to Retrenchment?*, The Russian Review, Jul. 1989, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue (Jul. 1989), pp. 305-319, Wiley on behalf of The Editors and Board of Trustees of the Russian Review, σελ. 316-319

⁴¹⁵ Tuminez, A., 2003, σελ. 83 και 133

ΕΣΣΔ, την επιθυμία της Σοβιετικής ηγεσίας για προσέγγιση με τη Δύση και τη μη εφαρμογή του Δόγματος Brezhnev⁴¹⁶ για τη βίαιη επαναφορά στη Σοβιετική τάξη.

Σύμφωνα με τον Keylor, υπήρξε μεταβολή στη στάση του Κρεμλίνου επί ηγεσίας Gorbachev έναντι των κρατών δορυφόρων. Ενώ ο Khrushchev θεωρούσε τα κράτη αυτά ως αναντικατάστατους συμμάχους απέναντι στο NATO, ο Gorbachev από το 1989 και μετά είχε καταλήξει να τα θεωρεί ως τεράστιο βάρος, καθόσον τους παρέχονταν από την ΕΣΣΔ τεράστια οικονομικά οφέλη, όπως εμπορικές επιδοτήσεις, δάνεια, φθηνή ενέργεια και πρώτες ύλες, με ελάχιστη ή μηδαμινή ανταπόδοση από μέρους τους. Η στρατηγική αξία των κρατών αυτών για τη Μόσχα μειώθηκε μετά τις επιτυχείς διαπραγματεύσεις για έλεγχο των πυρηνικών όπλων με τη Δύση. Συνεπώς όταν οι πολίτες των κρατών δορυφόρων της ανατολικής Ευρώπης το 1989 αποκήρυξαν τις κομμουνιστικές ηγεσίες ο φόβος της Σοβιετικής επέμβασης είχε εξαλειφθεί, ενώ ο ίδιος ο Gorbachev στην πραγματικότητα αντιμετώπιζε ευνοϊκά τις πολιτικές εξελίξεις στην ανατολική Ευρώπη.⁴¹⁷ Από την πλευρά του ο Stephen Kotkin αποδίδει την απόφαση μη επέμβασης στα κράτη της ανατολικής Ευρώπης για τη διατήρηση της Σοβιετικής επιρροής στη de facto εσωτερική κατάργηση του δόγματος Brezhnev από την ΕΣΣΔ το 1981, όταν ο ίδιος ο Leonid Brezhnev αποφάσισε να μην στείλει Σοβιετικά στρατεύματα στην Πολωνία για την καταστολή του Κινήματος Αλληλεγγύη. Αναφέρει επίσης ότι οι σύμβουλοι του Gorbachev θεωρούσαν το ζήτημα της «θυσίας» των κρατών δορυφόρων της ανατολικής Ευρώπης ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη βελτίωση των σχέσεων με τη Δύση, καθώς η ΕΣΣΔ δεν μπορούσε να αντέξει οικονομικά τη συνέχιση του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων.⁴¹⁸ Κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στη Φιλανδία στις 25 Οκτωβρίου 1989 ο Gorbachev δήλωσε ότι η χώρα του δεν έχει το ηθικό και

⁴¹⁶ Το δόγμα Brezhnev αφορά στην ιδέα της «περιορισμένης κυριαρχίας» των κρατών που ανήκαν στο Σοβιετικό μπλοκ και αποτέλεσε τη νομιμοποιητική βάση για τη συντριβή του μεταρρυθμιστικού κινήματος στην Τσεχοσλοβακία το 1968. Όπως αναφέρει ο καθηγητής κύριος Ιωάννης Παπαφλωράτος, το «Δόγμα Brezhnev» διατυπώθηκε το Σεπτέμβριο 1968, ένα μήνα μετά τη Σοβιετική στρατιωτική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία κατά τη διάρκεια ομιλίας του νέου τότε ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης στην Πολωνία. Ο Brezhnev είχε αντιληφθεί ότι οι απόψεις του προηγούμενου ηγέτη Nikita Khrushchev περί διαφορετικών δρόμων που μπορούσαν να οδηγήσουν στην εγκαθίδρυση του Κομμουνισμού ήταν ανεδαφικές και οδηγούσαν στην αποδυνάμωση της Σοβιετικής Ένωσης. Η ουσία του Δόγματος Brezhnev ήταν ότι εάν ο Κομμουνισμός κινδύνευε σε μια χώρα αυτό αποτελούσε απειλή για όλα τα κράτη του κομμουνιστικού στρατοπέδου και συνεπώς αν εκδηλωνόταν απόπειρα ανατροπής του κομμουνιστικού καθεστώτος σε κάποια χώρα, η Σοβιετική Ένωση είχε το δικαίωμα της παρέμβασης για την αντιμετώπιση της κατάστασης και την κατάπνιξη της εξέγερσης.

Βλέπε: Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 119-120

⁴¹⁷ Keylor, W., 2006, σελ. 410

⁴¹⁸ Kotkin, S., *Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970 – 2000*, Oxford University Press, New York, 2001, σελ. 89

πολιτικό δικαίωμα να επέμβει στις εξελίξεις στην ανατολική Ευρώπη, ενώ στη συνέχεια ο τότε εκπρόσωπος του Σοβιετικού υπουργείου εξωτερικών Gennadii Gerasimov ανέφερε ότι το Δόγμα Brezhnev είναι νεκρό, τονίζοντας αστεειευόμενος με τους δημοσιογράφους ότι πλέον η Μόσχα είχε υιοθετήσει το «Δόγμα Sinatra» (από το τραγούδι του Frank Sinatra «My Way»), επιτρέποντας στην Ουγγαρία και Πολωνία να ενεργήσουν «με το δικό τους τρόπο».⁴¹⁹

Πλέον των εσωτερικών αιτιών και προβλημάτων που συνέβαλαν στην πτώση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, η αναζήτηση εξωγενών παραγόντων και ο βαθμός επίδρασής τους στις εξελίξεις απασχόλησε την πολιτική ελίτ και την επιστημονική κοινότητα της Δύσης και ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών, αμέσως μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας το 1992 για την προεδρική εκλογή στις Ηνωμένες Πολιτείες ένα επιχείρημα των Ρεπουμπλικάνων ήταν ότι η σκληρή στάση του Προέδρου Reagan έναντι της Σοβιετικής Ένωσης και ιδιαίτερα οι πολιτικές του που βασίζονταν στην κληρονομιά της ανάσχεσης του Truman, προκάλεσε την πτώση του Κομμουνισμού.⁴²⁰ Το επιχείρημα αυτό αποδόμησε ο George Kennan αποκαλώντας το ανόητο και παιδικό, με άρθρο του στην εφημερίδα The New York Times.⁴²¹

Όμως ακόμη και σήμερα ο ρόλος που διαδραμάτισε η Δύση είναι θέμα συζητήσεως και διαφωνιών. Από τη μια πλευρά βρίσκονται αυτοί που υποστηρίζουν ότι η πολιτική του Προέδρου Reagan από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 με το Strategic Defense Initiative (SDI) γνωστό και ως «Πόλεμος των Άστρων», καθώς και το γνωστό «Δόγμα Reagan»⁴²² που υιοθετήθηκαν σε μια περίοδο που στη Σοβιετική Ένωση η οικονομία είχε εξαντληθεί λόγω των πολιτικών του Brezhnev βρισκόταν πλέον σε στασιμότητα και έπρεπε να ανακάμψει, πίεσε ιδιαίτερα τους Σοβιετικούς και τους ώθησε στην αναζήτηση συμβιβαστικών λύσεων με τη Δύση. Η αντίθετη πλευρά διατυπώνει την άποψη ότι ο ρόλος της Δύσης ήταν σχεδόν μηδενικός και ότι η πτώση επήλθε όταν η νέα γενιά των Σοβιετικών ηγετών αντιλήφθηκε την αποτυχία του Σοβιετικού συστήματος στο εσωτερικό και των

⁴¹⁹ Βλέπε: Suri, J., 2002, σελ. 85 και Kissinger, H., 1995, σελ. 794

⁴²⁰ Crockatt, R., 2005, σελ. 121

⁴²¹ Βλέπε: Kennan, G., *The G.O.P. Won the Cold War? Ridiculous.*, The New York Times, Oct 28, 1992.

Αντλήθηκε την 05 Μαΐου 2023 από την ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/1992/10/28/opinion/the-gop-won-the-cold-war-ridiculous.html>

⁴²² Το «Δόγμα Reagan» αφορούσε στην υποστήριξη αντι-μαρξιστικών κινημάτων στον Τρίτο Κόσμο.

Σοβιετικών πολιτικών στο εξωτερικό. Την άποψη αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι ο Πρόεδρος George H. Bush επιθυμούσε να παραμείνει η Σοβιετική Ένωση ενωμένη, αν και δεν ήταν έτοιμος να προσφέρει μεγάλη οικονομική βοήθεια για το σκοπό αυτό.⁴²³ Κατά τον Celeste Wallander η άρνηση των Δυτικών να ενισχύσουν οικονομικά τη Σοβιετική Ένωση, χωρίς προηγουμένως να έχουν απτά αποτελέσματα των δομικών μεταρρυθμίσεων περιόρισε σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα του Gorbachev για την αντιμετώπιση των αποσχιστικών τάσεων των Σοβιετικών δημοκρατιών και συνέβαλε στην πτώση.⁴²⁴

Πλέον όλων των παραπάνω εκείνο που τελικά συνέβη είναι ότι σε γενικές γραμμές η Σοβιετική αυτοκρατορία ακολούθησε τη μοίρα πολλών άλλων αυτοκρατοριών πριν από αυτή. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Brzezinski:

*«Όπως πολλές άλλες αυτοκρατορίες πριν από αυτήν, η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε και τελικά κατακερματίστηκε, θύμα όχι τόσο άμεσης στρατιωτικής ήττας όσο μιας αποσύνθεσης, την οποία επιτάχυναν οικονομικές και κοινωνικές εντάσεις.»*⁴²⁵

5.2.3 Οι Επιπτώσεις

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης προκάλεσε κατακλυσμιαίες αλλαγές στη δομή του διεθνούς συστήματος με τον διπολικό κόσμο, το Ψυχρό Πόλεμο και τον ανταγωνισμό των δύο μοναδικών υπερδυνάμεων να είναι πλέον παρελθόν. Στην Γηραιά Ήπειρο ειδικότερα προκάλεσε για τέταρτη φορά έναν γεωπολιτικό «σεισμό», καθόσον η Ευρώπη επαναπροσδιορίστηκε γεωγραφικά και πολιτικά, με την αλλαγή των συνόρων και τη δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων. Η ειδοποιός διαφορά σε σχέση με το παρελθόν είναι ότι οι γεωπολιτικές αυτές αλλαγές δεν επήλθαν κατόπιν τερματισμού μιας ένοπλης πολεμικής αναμέτρησης. Η Συνθήκη της Βιέννης, μετά τη λήξη των Ναπολεόντειων πολέμων, το 1815, διαμόρφωσε και σταθεροποίησε το Ευρωπαϊκό σύστημα των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών και ενσάρκωσε την «επικράτηση της διεθνούς των μοναρχιών εναντίον της διεθνούς των λαών»,

⁴²³ Sawka, R., *The Soviet Collapse: Contradictions and Neo-modernisation*, Journal of Eurasian Studies 4 (2013) pp. 65-77, Hanyang University, σελ. 69-70

⁴²⁴ Wallander, C., *Western Policy and the Demise of the Soviet Union*, Journal of Cold War Studies, Fall 2003, Vol. 5, No. 4 (Fall 2003), pp. 137-177, The MIT Press, σελ. 177

⁴²⁵ Brzezinski, Z., 1998, σελ. 31

αγνοώντας όμως τις ισχυρές δυνάμεις του εθνικισμού και του φιλελευθερισμού.⁴²⁶ Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος συνέβαλε στην πτώση και εξαφάνιση των μεγάλων αυτοκρατοριών που έδωσαν τη θέση τους στις Ευρωπαϊκές εθνοκεντρικές κρατικές οντότητες.⁴²⁷ Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Ευρώπη αναδιαμορφώθηκε γεωπολιτικά με τη δημιουργία δύο αντίπαλων συνασπισμών κρατών, σύμφωνα με τη θέληση των δύο νικητριών Μεγάλων Δυνάμεων, χωρίς στην πραγματικότητα να ληφθεί υπόψη η βούληση των κρατών και των λαών τους. Η λήξη του Ψυχρού Πολέμου που διαίρεσε την Ευρώπη για περισσότερα από σαράντα έτη προκάλεσε τη διάλυση της μοναδικής Ευρωπαϊκής αυτοκρατορίας και τον επαναπροσδιορισμό της Ευρωπαϊκής πολιτικής πραγματικότητας.

Όπως συμβαίνει συνήθως μετά τη λήξη μεγάλων πολεμικών αναμετρήσεων, η έναρξη της μεταψυχροπολεμικής εποχής χαρακτηρίστηκε από μια έκρηξη οπτιμισμού για το μέλλον της παγκόσμιας κοινωνίας. Η ευφορία και η ελπίδα για την πολυπόθητη παγκόσμια ειρήνη αρχίζει να κατακλύζει τη Δύση υπό την επιρροή της φιλελεύθερης σχολής σκέψης.⁴²⁸ Ο Francis Fukuyama το 1989 υποστηρίζει ότι το τέλος 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την τελική και αδιαμφισβήτητη νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού, σηματοδοτώντας το τέλος μιας φάσης της ιστορίας και την αρχή μιας νέας όπου οι φιλελεύθερες οικονομικές αξίες και η αστική δημοκρατία θα κυριαρχήσει παγκοσμίως.⁴²⁹ Συνεπώς, επειδή σύμφωνα με τις αρχές της φιλελεύθερης σχολής σκέψης οι δημοκρατίες, σε συνδυασμό με τον Καπιταλισμό και τους διεθνείς θεσμούς, συμβάλλουν στη διατήρηση της ειρήνης, το τέλος των ανταγωνισμών και των πολεμικών συγκρούσεων ήταν δεδομένο.

Όμως η πραγματικότητα αποδείχθηκε διαφορετική. Αντί της αναμενόμενης παγκόσμιας ειρήνης, νέα διλήμματα ασφάλειας ανέκυψαν, εθνικιστικά κινήματα γιγαντώθηκαν και ένοπλες συγκρούσεις εκδηλώθηκαν, δικαιώνοντας τη Ρεαλιστική οπτική του διεθνούς συστήματος ως άναρχου και ανταγωνιστικού. Η απότομη εξαφάνιση από το διεθνές περιβάλλον ενός από τους δύο πόλους είχε τελικά ως

⁴²⁶ Χριστοδουλίδης, Θ., *Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων*, Τόμος Δεύτερος, Τρίτη Έκδοση, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, σελ. 21-22

⁴²⁷ Σε αυτές κρίνεται σκόπιμο να συμπεριληφθεί και το νέο Τουρκικό κράτος που ιδρύθηκε το 1923 από τον Κεμάλ Αττατούρκ μετά την πλήρη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁴²⁸ Cox, M., 2005, σελ. 134

⁴²⁹ Fukuyama, F., *The End of History?*, The National Interest, Summer 1989, No. 16 (Summer 1989), pp. 3-18, Center for the National Interest, σελ 3-4

αποτέλεσμα τον κλονισμό της ισορροπίας του διεθνούς συστήματος. Ήδη από το 1990 ο George Kennan, υποστηρίζοντας σθεναρά την ανάγκη μιας τουλάχιστον χαλαρής ομοσπονδιακής σχέσης μεταξύ εκείνων των συνιστωσών της Σοβιετικής Ένωσης που δεν πρόκειται να ανεξαρτητοποιηθούν πλήρως, τονίζει ότι σύμφωνα με την ιστορική εμπειρία, οποιαδήποτε ξαφνική και σημαντική αλλαγή στη σύνθεση της διεθνούς κοινότητας, όπως η επικείμενη τότε διάλυση του Σοβιετικού/Ρωσικού κράτους, αν και ίσως αναπόφευκτη ή ακόμη και επιθυμητή μακροπρόθεσμα, εγκυμονεί τον κίνδυνο για αναπόφευκτες επιπλοκές και σοβαρούς κινδύνους.⁴³⁰

Η μοναδική παγκόσμια υπερδύναμη και οι Δυτικοί σύμμαχοί της ήρθαν αντιμέτωποι με σοβαρά προβλήματα που έπρεπε να επιλυθούν. Η διεθνής κοινότητα ήταν ιδιαίτερα προβληματισμένη σχετικά με την τύχη των πυρηνικών όπλων που κληρονόμησαν από τη Σοβιετική Ένωση οι πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες της Ρωσίας, Λευκορωσίας, Ουκρανίας και Καζακστάν. Κατόπιν έντονης διπλωματικής προσπάθειας και υποσχέσεων για οικονομική βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τα Ευρωπαϊκά κράτη, επετεύχθη η παράδοση του πυρηνικού οπλοστασίου των χωρών αυτών στη Ρωσία.⁴³¹ Επιπρόσθετα, πολλές από τις 15 νέες ανεξάρτητες δημοκρατίες αντιμετώπιζαν σοβαρά εσωτερικά πολιτικά προβλήματα λόγω των ανέτοιμων κυβερνητικών δομών τους και της έξαρσης του εθνικισμού που είχε αναδυθεί, ως αποτέλεσμα της διάλυσης της πολυεθνικής Σοβιετικής αυτοκρατορίας. Πολλά ζητήματα ανέκυψαν επίσης για διαπραγμάτευση μεταξύ των νέων κρατών σχετικά με συνοριακές διευθετήσεις, την τύχη των τραπεζών, το νόμισμα, το Σύνταγμα, καθώς και το διαμοιρασμό της περιουσίας του Σοβιετικού κράτους.⁴³²

Οι πρώην δορυφόροι της Σοβιετικής Ένωσης στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, μετά την ανεξαρτητοποίησή τους από τα Σοβιετικά δεσμά, προσέβλεπαν στη Δύση για την πολιτική και οικονομική τους μεταρρύθμιση, ενώ στο εσωτερικό τους αφυπνίστηκαν εθνικιστικά ζητήματα και διεκδικήσεις, που είτε προκάλεσαν τη δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων, όπως με την επανένωση της Γερμανίας και

⁴³⁰ Kennan, G., *Communism in Russian History*, Foreign Affairs, Winter, 1990, Vol.69, No. 5 (Winter, 1990), pp. 168-186, Council on Foreign Relations, σελ. 183-184

⁴³¹ Froltsov, V., *The Post-Soviet Puzzle and Western Democracies*, Connections, Vol. 4, No. 4 (Winter 2005), pp. 91-112, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, σελ. 93

⁴³² Marples, D., 2011, σελ. 473

τη διάσπαση της Τσεχοσλοβακίας, είτε νέες διακρατικές εντάσεις, όπως μεταξύ Ουγγαρίας και Ρουμανίας για την Τρανσυλβανία. Οι εντάσεις, αντιπαραθέσεις και εμφύλιες πολεμικές αναμετρήσεις ήταν εντονότερες στις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες. Ενδεικτικά αναφέρονται η έκρηξη του εμφυλίου πολέμου στο Τατζικιστάν το 1992, ο πόλεμος στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ και στην Αμπχαζία το 1992, οι πολεμικές συγκρούσεις στην Τσετσενία το 1994 και 1999, ο πόλεμος της Νότιας Οσετίας το 2008, η αντιπαράθεση μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας για την τύχη της Κριμαίας και του στόλου της Μαύρης Θάλασσας, η οποία αργότερα κλιμακώθηκε με την κατάληψη της Κριμαίας από τη Ρωσία και κατέληξε στη Ρωσική εισβολή το Φεβρουάριο 2022 και τον πόλεμο Ρωσίας – Ουκρανίας, για τον οποίο θα γίνει αναφορά στη συνέχεια.

5.3 Το Δράμα των Βαλκανίων

Οι συνέπειες των αλλαγών στο παγκόσμιο σκηνικό από την κατάρρευση του Κομμουνισμού στην Ευρώπη ήταν καταλυτικές και για την περιοχή των Βαλκανίων. Το τέλος του 20^{ου} αιώνα σημαδεύτηκε από την εκδήλωση αποσταθεροποιητικών τάσεων στα Βαλκανικά κράτη που μέχρι τότε ανήκαν στο Σοβιετικό μπλοκ, με αποκορύφωμα τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και την διαδοχή της από νέα κράτη. Ο Βαλκανικός πολιτικός χάρτης μεταβλήθηκε και η περιοχή έγινε πεδίο διεθνών εντάσεων. Σε αντίθεση με τη Σοβιετική Ένωση, η μετάβαση αυτή δεν ήταν ειρηνική. Οι πολεμικές συγκρούσεις στην Γιουγκοσλαβία αποτέλεσαν τη μεγαλύτερη σε διάρκεια και φόρο αίματος Ευρωπαϊκή σύγκρουση από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και είναι προϊόν της εκρηκτικής κατάστασης που είχε διαμορφωθεί στα Βαλκάνια ήδη από τον 19^ο αιώνα, τα οποία αποδεδειγμένα αποτελούν την πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης.

Για τα Βαλκάνια ο 20^{ος} αιώνας αποτέλεσε μια περίοδο έντονων πολιτικών αλλαγών και πολεμικών συγκρούσεων. Η έναρξή του σημαδεύτηκε με την παρακμή και στη συνέχεια τη διάλυση δύο αυτοκρατοριών – Αυστροουγγρικής και Οθωμανικής. Σε όλη σχεδόν τη διάρκειά του τα Βαλκάνια αποτέλεσαν πεδίο ανταγωνισμών και πολεμικών συγκρούσεων, ενώ οι πόλεμοι στη Γιουγκοσλαβία έκλεισαν τον πολυτάραχο για την περιοχή 20^ο αιώνα. Οι πολεμικές συγκρούσεις που εξελίχθηκαν στην περιοχή των Βαλκανίων κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα

είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή του Βαλκανικού χάρτη για πέντε φορές με αντίστοιχες αναδιανομές εδαφών.⁴³³ Οι δύο πρώτες εδαφικές αλλαγές συντελέστηκαν μετά τη λήξη των δύο Βαλκανικών Πολέμων, οι επόμενες δύο μετά τη λήξη των δύο Παγκοσμίων Πολέμων και η τελευταία μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και των επακόλουθων πολεμικών αναμετρήσεων στη Γιουγκοσλαβία.

Για την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία η διαδικασία μετάβασης προς την αστική δημοκρατία και τη φιλελεύθερη οικονομία μετά την πτώση του υπαρκτού Σοσιαλισμού ήταν οδυνηρή από οικονομικής και κοινωνικής άποψης και πολύ πιο αργή σε σχέση με τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Όμως η μετάβαση σε αυτά τα κράτη συντελέστηκε κατά βάση ειρηνικά. Η προσπάθεια του Κομμουνιστή ηγέτη της Ρουμανίας Nicolae Ceausescu για τη βίαιη καταστολή των αντικυβερνητικών διαδηλώσεων στο τέλος του 1989 απέτυχε όταν ο στρατός εγκατέλειψε την κομμουνιστική ηγεσία και πήρε το μέρος των αντικαθεστωτικών.⁴³⁴ Στην Αλβανία όπως και στη Βουλγαρία η μετάβαση συνοδεύτηκε από ελάχιστη αιματοχυσία ακολουθώντας όμως το «Βαλκανικό μοτίβο» του χάους και της αταξίας. Στην Αλβανία το κοινωνικό κόστος των μεταρρυθμίσεων ήταν υψηλό και η ανεργία στα μέσα της δεκαετίας του 1990 έφθασε πάνω από 30%, ενώ το 10% του πληθυσμού βρισκόταν στο εξωτερικό, κυρίως στην Ιταλία και την Ελλάδα, ως οικονομικοί μετανάστες.⁴³⁵ Τον Ιανουάριο 1997 μετά από πέντε χρόνια σχετικής σταθερότητας, η Αλβανία δοκιμάστηκε από τη μεγαλύτερη πολιτική κρίση μετά την πτώση του Κομμουνισμού με βίαιες διαδηλώσεις και οδηγήθηκε στο χείλος του εμφυλίου πολέμου, με την πτώση των «πυραμιδικών σχημάτων» στα οποία είχε επενδύσει περίπου το μισό του πληθυσμού.⁴³⁶ Τα κράτη αυτά σταδιακά άρχισαν να προσχωρούν στους Δυτικούς θεσμούς, με τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία να εντάσσονται στο ΝΑΤΟ στις 29 Μαρτίου 2004, ενώ την 1η Απριλίου 2009 ακολούθησε και η Αλβανία.⁴³⁷ Την 1η Ιανουαρίου 2007 η Ρουμανία και η Βουλγαρία

⁴³³ Τσομπάνης-Νότιος, Α., *Σύντομη Ιστορική Γεωπολιτική Αναδρομή στα Βαλκάνια από τους Βαλκανικούς Πολέμους ως το 1990*, σελ. 13-28, στο «Τα Βαλκάνια Μεταξύ Δύσης και Ρωσίας», του ΕΛΙΣΜΕ, Εκδόσεις Ινφονώνων, Αθήνα, 2016, σελ. 13

⁴³⁴ Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 281

⁴³⁵ Όπως παραπάνω, σελ. 289-290

⁴³⁶ Όπως παραπάνω, σελ. 291 και Clayer, N., *Αλβανός στα Βαλκάνια τη Δεκαετία του '90*, στο «Η Επανάκαμψη των Βαλκανίων 1991 – 2001», Επιμέλεια Στέφανος Γερασίμου, Μετάφραση Ειρήνη Τσολακέλη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2004, σελ. 128

⁴³⁷ Βλέπε: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 14 Μαΐου 2023)

έγιναν επίσης μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης,⁴³⁸ ενώ η Αλβανία τον Ιούνιο 2014 έγινε επίσημα υποψήφιο κράτος για ένταξη στην ΕΕ και τον Ιούλιο 2022 συνήλθε στην Αλβανία η διακυβερνητική διάσκεψη για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις και άρχισε η διαδικασία επιλογής (screening process).⁴³⁹

Η μετακομμουνιστική εποχή επεφύλαξε για την Γιουγκοσλαβία δυσάρεστες εκπλήξεις με την διάλυση του Τιτοϊκού οικοδομήματος της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, μετά από 46 χρόνια ζωής.⁴⁴⁰ Η διαδικασία απόσχισης που επέφερε τη διάλυση, δεν ήταν ειρηνική, όπως στο πλείστο των κρατών πρώην δορυφόρων και Σοβιετικών Δημοκρατιών. Το δημιούργημα αυτό του Τίτο αποτελούνταν από έξι Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες (Σερβία, Μαυροβούνιο, Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Βαντάρσκαζ)⁴⁴¹ και δύο Αυτόνομες Σοσιαλιστικές Επαρχίες της Σερβίας (Κοσσυφοπέδιο και Βοϊβοδίνη), οι περισσότερες από τις οποίες περιλάμβαναν διάφορες εθνικές μειονότητες.

Το Γιουγκοσλαβικό πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό οικοδόμημα, το οποίο είχε κάποια αυτοκρατορικά χαρακτηριστικά (διαφορετικότητα εθνικών ομάδων, θρησκειών, γλωσσών) παρέμενε σταθερό μέχρι το 1980 χάρις στη στιβαρή ηγεσία του Στρατάρχη Τίτο. Μετά το θάνατό του το 1980, με την οικονομία να είναι σε ύφεση και τον πληθωρισμό και την ανεργία σε άνοδο, άρχισαν να διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια των εθνικιστικών φιλοδοξιών με ταραχές στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου και την εμφάνιση πρώιμων αποσχιστικών τάσεων, σε όλες τις περιοχές της Γιουγκοσλαβίας. Το 1989, μετά από ταραχές και έντονες διαδηλώσεις στο Κόσσοβο από την Αλβανική κοινότητα, η περιοχή κηρύχθηκε σε κατάσταση

⁴³⁸ Βλέπε: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/romania_en και https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/bulgaria_en (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 14 Μαΐου 2023)

⁴³⁹ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/albania_en (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 14 Μαΐου 2023)

⁴⁴⁰ Η Γιουγκοσλαβία αναδύθηκε ως ομοσπονδιακό κράτος το 1945 μετά το τέλος του Β' ΠΠ και διαδέχθηκε το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, μια επίσης πολυεθνική οντότητα που είχε ιδρυθεί το 1918, μετά τη διάλυση της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, με την συνύπαρξη τριών διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων (Χριστιανοί Καθολικοί και Ορθόδοξοι και Μουσουλμάνοι)

⁴⁴¹ Στη δεκαετία του 1940 ο Τίτο το μετονόμασε σε Μακεδονία, ανοίγοντας έτσι το χορό των στρεβλών και ιστορικά ανυπόστατων ισχυρισμών και διεκδικήσεων.

ανάγκης και ο Πρόεδρος της Σερβίας Slobodan Milosevic περιόρισε την αυτονομία του Κοσσυφοπεδίου μετά από αναθεώρηση του Συντάγματος της Σερβίας.⁴⁴²

Το χορό των αποσχίσεων άνοιξε η Σλοβενία, όπου με το δημοψήφισμα της 23^{ης} Δεκεμβρίου 1990 αποφασίστηκε η ανεξαρτητοποίηση, επιφέροντας το πρώτο πλήγμα στη «Γιουγκοσλαβική Ιδέα». Την ίδια οδό ακολούθησε και η Κροατία, όπου στις 19 Μαΐου 1991 διεξήχθη δημοψήφισμα με το οποίο οριστικοποιήθηκε η απόσχιση από τη Γιουγκοσλαβία. Σλοβενία και Κροατία ανακήρυξαν ταυτόχρονα την ανεξαρτησία τους στις 25 Ιουνίου 1991. Από οικονομική άποψη η Σλοβενία και η Κροατία ήταν οι πλουσιότερες Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες της ομοσπονδίας και οι πληθυσμοί τους θεωρούσαν ότι ήταν θύματα οικονομικής εκμετάλλευσης από τις άλλες φτωχότερες και μη προοδευμένες Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες. Για το λόγο αυτό έβλεπαν ως διέξοδο την οικονομική πρόσδεσή τους στα γειτονικά δυτικοευρωπαϊκά κράτη, ενθαρρυνόμενοι από όσα διαδραματίζονταν στην ανατολική Ευρώπη και στην παραπαίουσα Σοβιετική Ένωση, καθώς και από την έλξη των προσδοκώμενων αυξήσεων των Γερμανικών επενδύσεων στις περιοχές τους.⁴⁴³ Όπως υποστηρίζει η Susan Woodward:

*«Η διαδικασία της διάλυσης (της Γιουγκοσλαβίας) ξεκίνησε από πολιτικούς σε πλουσιότερες περιοχές που βρίσκονται πιο κοντά στις δυτικές αγορές, με στενούς πολιτιστικούς δεσμούς και επικοινωνία με τη δυτική και κεντρική Ευρώπη, με λιγότερη εξάρτηση στην εσωτερική οικονομία και μεγαλύτερη ενσωμάτωση στο εξωτερικό εμπόριο, τις επενδύσεις και τη ροή κεφαλαίων. Αυτές επίσης ήταν περιοχές όπου δυτικοί προστάτες ασκούσαν επιρροή υποσχόμενοι υποστήριξη».*⁴⁴⁴

Στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη, ο πληθυσμός της οποίας ήταν ένα μίγμα από Βόσνιους και μειονοτικούς πληθυσμούς Σέρβων και Κροατών, οι σχέσεις των διαφορετικών εθνικών ομάδων ήταν ιδιαίτερα τεταμένες από το 1991 μέχρι το 1992.

⁴⁴² Clayer, N., *Η Κοινωνία του Κοσσόβου στο Επίκεντρο της Δεκαετούς Κρίσης*, στο «Η Επανάκαμψη των Βαλκανίων 1991 – 2001», Επιμέλεια Στέφανος Γερασίου, Μετάφραση Ειρήνη Τσολακέλη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2004, σελ. 97-98

⁴⁴³ Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 259 και 262

⁴⁴⁴ Το κείμενο στην Αγγλική είναι: *“The process of breakup was begun by politicians in wealthier regions located nearer to western markets, with close communications and cultural links to western and central Europe, and with less dependence on the internal economy and greater integration into foreign trade, investment and capital flows. These were also areas with influential western patrons who promised support.”* Βλέπε: Woodward, S., *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1995, σελ. 349

Χαρακτηριστικό της κατάστασης που επικρατούσε είναι το γεγονός ότι το φθινόπωρο του 1991 οι Σέρβοι και οι Κροάτες της Βοσνίας αποχώρησαν από το κοινοβούλιο της Βοσνίας και ίδρυσαν δικούς τους πολιτικούς θεσμούς. Την 1η Μαρτίου 1992 η κυβέρνηση της Βοσνίας διεξήγαγε δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία, από το οποίο απείχαν οι Σέρβοι της Βοσνίας, οι οποίοι άλλωστε από τις αρχές Ιανουαρίου είχαν ανακηρύξει τη Δημοκρατία του Σερβικού λαού της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης. Την 3η Μαρτίου 1992 η Βοσνία – Ερζεγοβίνη ακολουθώντας την πορεία που είχαν ήδη χαράξει η Σλοβενία και η Κροατία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της, με την υποστήριξη των Κροατών της Βοσνίας.⁴⁴⁵

Η Σερβική αντίδραση στις αποσχιστικές προσπάθειες και τελικά στην ανεξαρτητοποίηση της Σλοβενίας δεν ήταν ιδιαίτερα έντονη, κυρίως λόγω του γεγονότος ότι δεν υπήρχε στο εσωτερικό της Σερβική μειονότητα. Η επέμβαση του Γιουγκοσλαβικού ομοσπονδιακού στρατού την επομένη της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας ήταν σύντομη και οι εχθροπραξίες τερματίστηκαν με κατάπαυση του πυρός την 7η Ιουνίου 1991. Όπως επισημαίνει ο τότε Πρωθυπουργός της Σλοβενίας Janez Drnovsek, τον Ιανουάριο του 1991, αμέσως μετά το δημοψήφισμα ανεξαρτητοποίησης της Σλοβενίας, ο Milosevic του είχε αναφέρει ότι η χώρα του μπορούσε να εγκαταλείψει την ομοσπονδία, σε αντίθεση με την Κροατία που είχε περιοχές κατοικούμενες από Σέρβους.⁴⁴⁶

Στις περιπτώσεις της Κροατίας και της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, όπου υπήρχαν Σερβικοί πληθυσμοί, ο ομοσπονδιακός Γιουγκοσλαβικός στρατός που μαζί με την ομοσπονδιακή αστυνομία ελεγχόταν πλήρως από τον Milosevic, σε συνεργασία με Σερβικές παραστρατιωτικές οργανώσεις αυτών των Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, αντέδρασε βίαια. Επιχείρησε να αποτρέψει την απόσχιση της Κροατίας με στρατιωτική επέμβαση με επίσημη δικαιολογία την προστασία των Σερβικών μειονοτήτων και τελικά οι συγκρούσεις έληξαν στις αρχές Ιανουαρίου 1992 με την κατάπαυση του πυρός με βάση το Σχέδιο Vance,⁴⁴⁷ ενώ με το ψήφισμα 743 του

⁴⁴⁵ Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 294

⁴⁴⁶ Drnovsek, J., *Yugoslavia in Retrospect: Lessons from the War*, Harvard International Review. Spring 2001, Vol. 23, No. 1 (Spring 2001), pp.14-19, Harvard International Review, σελ. 16

⁴⁴⁷ Είναι σχέδιο που επινοήθηκε από τον Cyrus Vance, προσωπικό απεσταλμένο του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών. Το σχέδιο περιγράφει την ειρηνευτική επιχείρηση των Ηνωμένων Εθνών στη Γιουγκοσλαβία, εγκαθιδρύει τις Προστατευόμενες Περιοχές των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Protected Areas) και καθορίζει την οργάνωση και την ανάπτυξη των ειρηνευτικών δυνάμεων του ΟΗΕ και την αποστρατικοποίηση αυτών των περιοχών. Το κείμενο του σχεδίου είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ της 21ης Φεβρουαρίου 1992 αποστάλθηκε στην Κροατία ειρηνευτική δύναμη από 14.000 κυανόκρανους.⁴⁴⁸

Όταν η απόσχιση της Βοσνίας έγινε πραγματικότητα αποκόβοντας την πλειοψηφία των 1,2 εκατομμυρίων Σερβοβοσνίων από την Γιουγκοσλαβία, ο νεοσύστατος Σερβοβοσνιακός στρατός μαζί με παραστρατιωτικές οργανώσεις ξεκίνησε τις εχθροπραξίες στα τέλη Μαρτίου 1992. Τον Απρίλιο το Βελιγράδι απέστειλε στρατό στην Βοσνία, επιδιώκοντας την προσάρτηση των Σερβικών θυλάκων και το διαμελισμό του Σαράγιεβο, στο πλαίσιο της προσπάθειας του Milosevic για τη δημιουργία της «Μεγάλης Σερβίας». Οι Κροάτες της Βοσνίας, παρά την αρχική υποστήριξή τους στην κήρυξη της ανεξαρτησίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, με την προτροπή του Προέδρου της Κροατίας Franjo Tudjman συμμάχησαν με τους Σέρβους της Βοσνίας κατά των Βόσνιων Μουσουλμάνων.⁴⁴⁹ Ένα χρόνο πριν, το Μάρτιο 1991, Milosevic και Tudjman είχαν συναντηθεί μυστικά στο Karadjordjevo της Σερβίας, όπου συζήτησαν και συμφώνησαν για το διαμελισμό της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.⁴⁵⁰ Επιπρόσθετα, όπως προκύπτει από τα αρχεία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την Πρώην Γιουγκοσλαβία (UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia), στις 8 Ιουνίου 1991 σε συνεδρίαση του ανώτατου κρατικού συμβουλίου της Κροατίας (Supreme State Council of Croatia), ο Πρόεδρος Tudjman είχε δηλώσει:

«...αν επιλέξουμε την ανεξαρτησία της Κροατίας, είτε εντός συμμαχίας, είτε πλήρως ανεξάρτητη, τα σύνορα της Κροατίας όπως είναι σήμερα είναι παράλογα, είναι αδύνατα με την έννοια του κυβερνητικού ελέγχου και του εμπορίου και πολύ περισσότερο για την προστασία τους. Επομένως κατά την αντίληψή μας όπως και τη σερβική υπάρχει πρόβλημα και είναι ανάγκη να βρεθεί μια λύση, καθώς η ίδρυση της Βοσνίας, τα σύνορα της

<https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/1173> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαΐου 2023)

⁴⁴⁸ Το κείμενο του ψηφίσματος είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://digitallibrary.un.org/record/137965> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαΐου 2023)

⁴⁴⁹ Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 262 και 293-294

⁴⁵⁰ Βλέπε: Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 294, και τις ιστοσελίδες <https://sarajevotimes.com/what-agreements-are-hidden-in-the-walls-of-titos-villa/> και <https://balkaninsight.com/2022/09/12/sharing-the-spoils-when-milosevic-and-tudjman-met-to-carve-up-bosnia/> Τα παραπάνω προκύπτουν και από τα αρχεία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία, βλέπε: UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Case Prlic and Others (IT-04-74), Page 815, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.icty.org/x/cases/prlic/trans/en/060426IT.htm> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 12 Μαΐου 2023)

Βοσνίας-Ερζεγοβίνης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είναι ιστορικά παράλογα...»⁴⁵¹

Όπως το έθεσε ο Janez Drnovsek ο Milosevic επιθυμούσε τη «Μεγάλη Σερβία» και ο Tudjman ονειρευόταν τη «Μεγάλη Κροατία».⁴⁵²

Όπως αναφέρει ο καθηγητής Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, στην αρχή του Βοσνιακού πολέμου, η διεθνής κοινότητα έδειξε συμπάθεια για τη Σερβική πλευρά. Το κλίμα μεταβλήθηκε δραματικά κατά της Σερβίας με την πολιορκία του Σεράγεβο και τις εθνικές εκκαθαρίσεις που διεξήγαγαν οι Σέρβοι στην ανατολική και βόρεια Βοσνία, αν και δεν ήταν οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για τον πόλεμο, ούτε οι μοναδικοί που κατέφυγαν σε βαρβαρότητες. Από το Μάιο 1992 και μετά, μεγάλο μέρος της διεθνούς κοινής γνώμης υποστήριζε την ανάγκη διεθνούς στρατιωτικής επέμβασης, όμως οι ΗΠΑ δεν είχαν την πρόθεση να εμπλακούν στρατιωτικά σε ένα Βαλκανικό ανταρτοπόλεμο.⁴⁵³

Ύστερα από Αμερικανικές πιέσεις το Φεβρουάριο 1994 οι Κροάτες της Βοσνίας άλλαξαν στάση υποστηρίζοντας την ίδρυση Κροατο-Μουσουλμανικής Ομοσπονδίας και στράφηκαν εναντίον των Σέρβων της Βοσνίας. Έτσι στις 31 Μαΐου 1994 ιδρύθηκε η Κροατο-Μουσουλμανική Ομοσπονδία Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Μετά την κατάληψη της Σρεμπρένιτσα από τις Σερβοβοσνιακές δυνάμεις τον Ιούλιο 1994 και τη σφαγή των Μουσουλμάνων - που αποτέλεσε σημείο καμπής για την εξέλιξη της κατάστασης στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη - τον βομβαρδισμό του Σεράγεβο και τις απώλειες αμάχων το ΝΑΤΟ επενέβη στο τέλος Αυγούστου 1995 με αεροπορικές προσβολές κατά των Σερβοβοσνίων, παρά τις έντονες διαμαρτυρίες της Ρωσίας και τη συνεχιζόμενη διστακτικότητα των Ευρωπαίων συμμάχων. Στη συνέχεια ακολούθησε Αμερικανική διπλωματική πρωτοβουλία, επιβλήθηκε κατάπαυση του πυρός και το Νοέμβριο 1995 επιτεύχθηκε η συμφωνία του Dayton.⁴⁵⁴ Η συμφωνία

⁴⁵¹ Το κείμενο στην Αγγλική είναι: "...if we opt for Croatia's independence, either within an alliance or total independence, Croatia's borders, such as they are today, are today, are absurd, they are impossible, in the sense of administration and trade, let alone as regards any kind of protection of these borders of Croatia. Therefore, from our point of view no less than from the Serbian, there is the problem of – there is a need to find an essential solution to the problem, isn't that so, because the establishment of Bosnia, the borders of Bosnia and Herzegovina after World War II are historically absurd...". Βλέπε: UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Case Prlic and Others (IT-04-74), Page 815, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.icty.org/x/cases/prlic/trans/en/060426IT.htm> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαΐου 2023)

⁴⁵² Drnovsek, J., 2001, σελ. 16

⁴⁵³ Παπασωτηρίου, Χ., 1994, σελ. 141-142

⁴⁵⁴ Η Συμφωνία του Dayton (Dayton Peace Agreement) επιτεύχθηκε στην αεροπορική βάση του Wright-Patterson κοντά στο Dayton του Οχάιο των ΗΠΑ μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ του Σέρβου Slobodan

αυτή επικυρώθηκε στις 14 Δεκεμβρίου του ιδίου έτους στο Παρίσι, με την οποία έληξαν οι εχθροπραξίες στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, μετά από τριάντισι περίπου χρόνια πολέμου, υπό την επίβλεψη δυνάμεων του ΝΑΤΟ.⁴⁵⁵

Παρά τη σοβαρότητα της κατάστασης που επικρατούσε στο Κοσσυφοπέδιο και τον αντίκτυπό της στη Γιουγκοσλαβική κρίση, δεν συμπεριλήφθηκε στη συμφωνία του Dayton. Όμως σύμφωνα με τον καθηγητή Βασίλη Φούσκα, η συμφωνία αυτή όριζε ότι καμία Δυτική δύναμη δεν θα αναμιγνυόταν στο ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου. Αυτό κατά μια έννοια ήταν σωστό επειδή σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο κανένα κράτος δεν έχει το «αναμφισβήτητο δικαίωμα» να επεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις ενός άλλου κράτους και τα σύνορα είναι ιερά.⁴⁵⁶ Στο Κοσσυφοπέδιο, το ηφαίστειο του Αλβανικού εθνικισμού που απαιτούσε αυτονομία της επαρχίας αυτής, η οποία βρισκόταν υπό τον άμεσο έλεγχο του Βελιγραδίου,⁴⁵⁷ εξερράγη τελικά σκορπίζοντας τη βία από τα τέλη του Φεβρουαρίου 1998 όταν μέλη του Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσσυφοπεδίου (UCK), που ήταν οπλισμένος από τη γειτονική Αλβανική κυβέρνηση, επιτέθηκαν στη Σερβική Αστυνομία η οποία απάντησε με βίαιη καταστολή που είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο ογδόντα Αλβανών μεταξύ αυτών και γυναικόπαιδων.⁴⁵⁸ Η κλιμάκωση της βίας, μετά από συστηματικές Σερβικές επιθέσεις εναντίον πολλών χωριών, ριζοσπαστικοποίησε τις θέσεις των Αλβανών του Κοσσόβου που στόχευαν πλέον στην πλήρη ανεξαρτησία και στη δημιουργία ενός νέου κράτους. Η Σερβική πλευρά επιδίωκε τη νομιμοποίηση της παρέμβασής της, προβάλλοντας την ανάγκη της προστασίας των Σερβικών μειονοτικών πληθυσμών και τονίζοντας ότι η περιοχή αυτή που ήταν το λίκνο του

Milosevic, του Κροάτη Franjo Tudjman και του Βόσνιου Μουσουλμάνου Alija Izetbegovic, υπό την ηγεσία του Αμερικανού πρεσβευτή στα Ηνωμένα Έθνη Richard Holbrooke και με την παρουσία εκπροσώπων από τις ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία και της ΕΕ. Με τη συμφωνία αυτή και την τελική κύρωσή της στο Παρίσι επιτεύχθηκε ο τερματισμός των πολεμικών συγκρούσεων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη που είχαν προκαλέσει τεράστιες απώλειες με 100.000 νεκρούς και 2.000.000 πρόσφυγες περίπου, αλλά δημιούργησε ένα προβληματικό και μη σταθερό κράτος. Με τη συμφωνία παραχωρούνταν το 51% των εδαφών στους Κροάτες και Μουσουλμάνους και το 49% στους Σέρβους της Βοσνίας, με τη δημιουργία ενός δικαιοδικού κρατικού μορφώματος αποτελούμενου από την Κροατομουσουλμανική οντότητα και την Σερβική. Στο Παράρτημα 4 της επίσημης συμφωνίας περιλαμβάνεται το Σύνταγμα του κράτους αυτού. Για το πλήρες κείμενο της συμφωνίας ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 15 Μαΐου 2023)

⁴⁵⁵ Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 294

⁴⁵⁶ Φούσκα, Β., *Ζώνες Πολέμου: Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική στα Βαλκάνια και στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή*, Μετάφραση Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2003, σελ. 131-132

⁴⁵⁷ Το 1989 το Κοσσυφοπέδιο απώλεσε το καθεστώς της αυτόνομης επαρχίας που είχε μέχρι τότε και έγινε τμήμα της Σερβίας.

⁴⁵⁸ Rothchild, J. & Wingfield, N., 2000, σελ. 299

Σερβικού πολιτισμού και επαρχία ενός κυρίαρχου κράτους δεν ήταν δυνατό να εγκαταλειφθεί.

Η κλιμάκωση της βίας στο Κόσοβο στις αρχές του 1999 είχε ως αποτέλεσμα την άσκηση πιέσεων από το NATO για την εξεύρεση ειρηνικής λύσης και την πρόσκληση από την Αμερικανίδα Υπουργό Εξωτερικών Madeleine Albright προς τους Σέρβους ηγέτες για διεξαγωγή διαπραγματεύσεων στο κάστρο Rambouillet κοντά στο Παρίσι, το Φεβρουάριο 1999. Η αποτυχία επίτευξης συμφωνίας οδήγησε στην έναρξη των βομβαρδισμών του NATO κατά της Σερβίας την 24η Μαρτίου 1999, οι οποίοι διήρκεσαν 78 ημέρες, μέχρι την 11η Ιουνίου 1999 όταν η Σερβική κυβέρνηση ανακοίνωσε την παράδοσή της. Ο Σερβικός στρατός αποσύρθηκε από το Κοσσυφοπέδιο και εγκαταστάθηκε με μέριμνα του NATO η KFOR, σηματοδοτώντας το τέλος των Γιουγκοσλαβικών πολέμων. Το 2008 το Κόσοβο ανακήρυξε την ανεξαρτησία του, η οποία έχει αναγνωριστεί από 110 χώρες περίπου, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ, Τουρκίας και του πλείστου των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πλην Ελλάδας, Κύπρου, Ισπανίας, Σλοβακίας και Ρουμανίας). Παρόλα αυτά οι εντάσεις και οι ταραχές στην περιοχή δεν έχουν εκλείψει, απειλώντας διαρκώς τη σταθερότητα στην περιοχή των Βαλκανίων, με πρόσφατο παράδειγμα τις εντάσεις μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου και την έξαρση βίας το Μάιο 2023, με αφορμή τις τοπικές εκλογές για τέσσερις Δήμους στο βόρειο Κόσοβο.⁴⁵⁹

Η Karen Talbot υποστηρίζει ότι το κύριο επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε από την πλευρά του NATO για τη νομιμοποίηση των βομβαρδισμών της Γιουγκοσλαβίας ήταν η άρνηση του Milosevic να υπογράψει την συμφωνία ειρήνευσης του Rambouillet. Κατά την άποψή της δεν υπήρχε περίπτωση ειρηνικής επίλυσης της κρίσης στις συνομιλίες στο Rambouillet και στο Παρίσι, επειδή η Ομάδα Επαφής και οι ΗΠΑ στην ουσία δεν επιθυμούσαν τη συμφωνία. Αυτό γίνεται φανερό από το μικρό χρονικό διάστημα που αφιερώθηκε για διαπραγμάτευση ενός περίπλοκου ζητήματος, αλλά κυρίως από το κείμενο της συμφωνίας, που έθεσε, μέσω

⁴⁵⁹ Για μια απλή ειδησεογραφική ενημέρωση σχετικά με τα γεγονότα στο Κόσοβο τον Μάιο 2023 ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει ενδεικτικά στις παρακάτω ιστοσελίδες <https://www.ertnews.gr/dimosio-vima/arthrografia/n-tzifakis-kath-diethnon-sxeseon-gia-kosovo-kai-oi-dyo-pleyres-yponomeysan-tin-proforiki-symfonia-giati-klimakonei-tin-entasi-i-servia/> και <https://gr.euronews.com/2023/05/29/klimakonetai-i-entasi-sto-kosovo> και <https://www.kathimerini.gr/world/562447012/ekrythmi-i-katastasi-sto-kosovo-den-kanoy-n-piso-oi-servoi/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2023)

τελεσιγράφου, στη Σερβική πλευρά το δίλημμα της παραχώρησης της κρατικής κυριαρχίας της ή του βομβαρδισμού της χώρας.⁴⁶⁰ Πράγματι, όπως επισημαίνει ο Βασίλης Φούσκας, το NATO ζήτησε από τη Σερβική αντιπροσωπεία στο Rambouillet να συμμορφωθεί με τρεις όρους, από τους οποίους ο ένας δεν ήταν δυνατό να γίνει αποδεκτός από την ηγεσία οποιουδήποτε κράτους. Ο πρώτος όρος ήταν ότι εντός τριών ετών ο πληθυσμός του Κοσσόβου θα ψήφιζε για την ανεξαρτησία του και την πιθανή ένωση με την Αλβανία, ο δεύτερος αφορούσε στην αποδοχή από την πλευρά της Σερβίας των οικονομικών αρχών της ελεύθερης αγοράς και ο τρίτος, που δεν ήταν δυνατό να γίνει αποδεκτός, αφορούσε τη δυνατότητα των δυνάμεων του NATO να αναπτυχθούν όχι μόνο στο Κοσσυφοπέδιο, αλλά και οπουδήποτε στο εσωτερικό της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.⁴⁶¹

Οι πόλεμοι στην Γιουγκοσλαβία κατέδειξαν ότι ο Φιλελευθερισμός που μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχε αναδειχθεί ως η ιδεολογία που θα συνέβαλε στην ειρήνη μέσω της εξάπλωσης της Δημοκρατίας και του ελεύθερου εμπορίου, καθώς και μέσω του ρόλου και δράσεων των Διεθνών Οργανισμών, είχε αμφισβητηθεί σοβαρά από την άνοδο των εθνικιστικών αντιθέσεων που συνέβαλαν στη βίαιη και ταχεία διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας επιβεβαίωσε το ασυμβίβαστο δύο βασικών αρχών του φιλελεύθερου ιδεαλισμού, της αρχής του απαραβίαστου των συνόρων που προστατεύει τα αδύναμα κράτη από τις διεκδικήσεις των ισχυρών και της αρχής της αυτοδιάθεσης, που αφορά στην προστασία και στήριξη της λαϊκής βούλησης.⁴⁶² Στις αρχές αυτές θα γίνει αναφορά στο έκτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

Η Αμερικανική πολιτική στο Γιουγκοσλαβικό ζήτημα κατέδειξε ότι τα ιδεώδη και οι οραματισμοί του Φιλελευθερισμού στην πραγματικότητα αποτελούν τον μανδύα κάτω από τον οποίο καλύπτονται τα εθνικά συμφέροντα, οι γεωπολιτικές αξιώσεις και οι οικονομικές επιδιώξεις της υπερδύναμης. Όπως τονίζει ο Βασίλης Φούσκας:

⁴⁶⁰ Talbot, K., *The Real Reasons for War in Yugoslavia: Backing up Globalization with Military Might*, Social Justice, Winter 2000, Vol. 27, No. 4 (82), Neoliberalism, Militarism, and Armed Conflict (Winter 2000), pp. 94-116, Social Justice/Global Options, σελ. 97-98

⁴⁶¹ Φούσκας, Β., 2003, σελ. 135

⁴⁶² Παπασωτηρίου, 1994, σελ. 73-76

«Ποτέ δεν μπορεί να διανοηθεί κανείς συνθήκες όπου οι ΗΠΑ ή μια οποιαδήποτε άλλη ηγεμονική δύναμη θα αφήσει κατά μέρος τα εθνικά και γεωπολιτικά συμφέροντά της για χάρη του διεθνούς δικαίου, της δικαιοσύνης και ανθρωπιστικών αρχών “γενικής εφαρμογής”».⁴⁶³

Από την πλευρά της η Karen Talbot θεωρεί υποκριτική τη στάση των Ηνωμένων Πολιτειών και του ΝΑΤΟ, που χρησιμοποιώντας το πρόσχημα της αποτροπής μιας ανθρωπιστικής καταστροφής, της εξάπλωσης της Δημοκρατίας και της διατήρησης της ειρήνης, άρχισαν να βομβαρδίζουν τη Γιουγκοσλαβία προκαλώντας οι ίδιοι ανθρωπιστική κρίση εκεί που δεν υπήρχε. Η υποκρισία αυτή έγινε ιδιαίτερα φανερή μετά την έναρξη της κατοχής του Κοσόβου τον Ιούνιο 1999, με τους συνεχιζόμενους και εντεινόμενους διωγμούς δεκάδων χιλιάδων Σέρβων, Ρομά, και Αλβανών που υποστήριζαν την ενωμένη Γιουγκοσλαβία, από τον ΚΛΑ. Οι διωγμοί περιλάμβαναν ακόμη και επιθέσεις σε Σερβικά μοναστήρια και εκκλησίες, ενώ τα στρατεύματα του ΝΑΤΟ δεν έκαναν καμία ενέργεια για να τους σταματήσουν. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη περίπου το ένα τρίτο των Σέρβων του Κοσόβου είχαν εκτοπιστεί από τις εστίες τους μέχρι τις αρχές Ιουλίου 1999. Κατά την Talbot, οι πραγματικοί λόγοι της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και των βομβαρδισμών το 1999 ήταν οικονομικοί. Η Γιουγκοσλαβία προέβη στο ασυγχώρητο αμάρτημα επί προεδρίας Milosevic να σταματήσει τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις και την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, που είχαν επιβληθεί από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα και είχε αποδεχθεί η Γιουγκοσλαβική ηγεσία την άνοιξη του 1988. Επιπρόσθετα, ο έλεγχος της περιοχής ήταν αναγκαίος για τη Δύση λόγω του χαμηλού εργατικού κόστους, του μεγάλου ορυκτού πλούτου της Βοσνίας, Σερβίας και Κοσόβου, καθώς επίσης και για το γεγονός ότι ο χώρος αυτός αποτελεί ιδανικό διάδρομο για τη μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου από την περιοχή της Κασπίας και του Καυκάσου προς την Ευρώπη.⁴⁶⁴

Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και η γέννηση νέων ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων επαναπροσδιόρισε και εντατικοποίησε τον ανταγωνισμό μεταξύ Δύσης και Ανατολής για άσκηση επιρροής στην περιοχή. Για τις ΗΠΑ η περιοχή των

⁴⁶³ Φούσκας, Β., 2003, σελ. 139

⁴⁶⁴ Talbot, K., 2000, σελ. 96-97 και 103-111

Βαλκανίων από την Αδριατική έως και τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας αποτελεί χώρο κεφαλαιώδους γεωπολιτικής σημασίας, ο έλεγχος του οποίου εξασφαλίζει την στρατηγική περικύκλωση και ανάσχεση της Ρωσικής επιρροής και επέκτασης στην περιοχή της λεκάνης της ανατολικής Μεσογείου. Επιπρόσθετα ο έλεγχος της περιοχής των Βαλκανίων εξυπηρετεί και οικονομικούς σκοπούς, λόγω του φθηνού εργατικού δυναμικού, του μεγάλου ορυκτού πλούτου και της εξασφάλισης ενός διαδρόμου μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου από την περιοχή της Κασπίας και του Καυκάσου προς την Ευρώπη.

Η Ρωσία θεωρεί τα Βαλκάνια ως μια περιοχή που ιστορικά διαδραμάτισε σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της Ρωσικής ταυτότητας, ως μεγάλης δύναμης. Κατά την Τσαρική και τη Σοβιετική περίοδο η Ρωσία αντιλαμβάνεται την περιοχή των Βαλκανίων και τις σχέσεις της με τα Βαλκανικά κράτη ως το όχημα μέσω του οποίου εξασφαλίζει την επέκταση της επιρροής της στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και στη Μεσόγειο, καθώς και την εμπλοκή της ως μεγάλης δύναμης στην Ευρωπαϊκή πολιτική αρένα. Από την εποχή της τσαρικής αυτοκρατορίας και τουλάχιστον μέχρι την πρώιμη Σοβιετική περίοδο ο κύριος στόχος ήταν η ανακοπή της Δυτικής επέκτασης στην περιοχή των Βαλκανίων και της Μαύρης Θάλασσας. Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και κυρίως κατά την περίοδο Γκέλτσιν, η πολιτική του νέου Ρωσικού κράτους στα Βαλκάνια ήταν συμβατή με την επίγνωση των αδυναμιών και προβλημάτων που αντιμετώπιζε η Ρωσική Ομοσπονδία. Ανέστειλε τις γεωπολιτικές της επιδιώξεις και άφησε χώρο στη Δύση, αποδεχόμενη και - σε αρκετές περιπτώσεις - παραβλέποντας τη Δυτική επιρροή και επεμβάσεις στην περιοχή.

5.4 Μέση Ανατολή και «Αραβική Άνοιξη»

5.4.1 Γενικά

Ο σαφής προσδιορισμός και ορισμός της Μέσης Ανατολής ως γεωγραφικής περιοχής αποτελεί ίσως ένα από τα πιο σύνθετα εννοιολογικά ζητήματα. Θεωρείται δεδομένο ότι ο όρος Μέση Ανατολή αναφέρεται σε μια περιοχή με τα δικά της ιδιαίτερα γεωγραφικά και ιστορικά χαρακτηριστικά χωρίς όμως την ύπαρξη συγκεκριμένου και σαφούς γεωγραφικού προσδιορισμού του χώρου. Ο όρος Μέση

Ανατολή εισήχθη για πρώτη φορά στο λεξιλόγιο της διεθνούς διπλωματίας και των διεθνών σχέσεων το 1902 από τον Αμερικανό αξιωματικό του Ναυτικού και ιστορικό Alfred Thayer Mahan.⁴⁶⁵

Κατά τον Αλέξανδρο Κούτση, με τον όρο “Μέση Ανατολή” ορίζεται εκείνη η περιοχή που εκτείνεται από την Αίγυπτο μέχρι το Ιράν και από την Τουρκία μέχρι την Υεμένη. Συνεπώς, δεν συμπεριλαμβάνονται τα λοιπά κράτη της Βόρειας Αφρικής, καθώς επίσης και το Αφγανιστάν, καθόσον οι γεωπολιτικές εξελίξεις στις περιοχές αυτές δεν συνδέονται άμεσα με εκείνες της Μέσης Ανατολής. Η περιοχή της Μέσης Ανατολής παρά το ότι αντιμετωπίζει ορισμένα διαρκή προβλήματα που μαστίζουν τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπως αυτά της αποαποικιοποίησης, της κρατικής ολοκλήρωσης και του πολιτικού εκσυγχρονισμού, διακρίνεται για τα ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά της. Είναι η κοιτίδα του Ισλαμικού πολιτισμού, διαθέτει τα μεγαλύτερα κοιτάσματα πετρελαίου στον κόσμο, ελέγχει τους σημαντικότερους θαλάσσιους διαύλους του διεθνούς εμπορίου και είναι το θέατρο της πιο πολύπλοκης διεθνούς κρίσης του 20ου αιώνα, που συνεχίζεται ίσως μέχρι και σήμερα, δηλαδή της Αραβοϊσραηλινής διένεξης.⁴⁶⁶

Ο Αχμέτ Νταβούτογλου υποστηρίζει ότι ο όρος Μέση Ανατολή ως εννοιολογικός προσδιορισμός του χώρου δεν έχει αντικειμενικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα η κεντρική Ασία, η δυτική Ευρώπη και η ανατολική Αφρική, καθόσον ως στοιχείο της φυσικής γεωγραφίας δε διαθέτει ένα σύνολο κριτηρίων που να έχουν συνάφεια μεταξύ τους και να χρησιμοποιούνται δόκιμα με διαφορετικές μεταξύ τους προσεγγίσεις. Κατά τον Νταβούτογλου η έννοια της Μέσης Ανατολής που μεταβάλλεται ανάλογα προς το πολιτισμικό, πολιτικό, στρατηγικό και οικονομικό πλαίσιο, φέρει τα χαρακτηριστικά μιας χρονικής περιόδου και ανάλογων συγκυριών και για αυτό το λόγο για να γίνει ο προσδιορισμός της Μέσης Ανατολής θα πρέπει πρώτα να καθοριστεί ο γεωπολιτισμικός, γεωπολιτικός, γεωοικονομικός και γεωστρατηγικός τρόπος προσέγγισης.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Παπανδρέου, Δ., *Σημειώματα για τη Μέση Ανατολή*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σελ.35-36

⁴⁶⁶ Κούτσης, Α., *Μέση Ανατολή: Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, Τόμος Α', Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1992, σελ.10

⁴⁶⁷ Νταβούτογλου, Α., *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Μετάφραση Νικόλαος Ραπτόπουλος, Επισημονική Επιμέλεια Νεοκλής Σαρρής, 7^η έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σελ. 210

Αρκετά συχνά εμφανίζεται και ο όρος “Ευρύτερη Μέση Ανατολή” (Greater Middle East)⁴⁶⁸, ο οποίος περιλαμβάνει κυρίως τις χώρες του Μαγκρέμπ στη Βόρεια Αφρική (Μαρόκο, Αλγερία, Τυνησία, Λιβύη) και το Σουδάν, αλλά και χώρες που βρίσκονται ανατολικότερα από το Ιράν (Αφγανιστάν αλλά και Πακιστάν). Η Ευρύτερη Μέση Ανατολή εκτείνεται από τις ανατολικές ακτές της Μεσογείου και την Αραβική Μέση Ανατολή, στην περιοχή του Περσικού Κόλπου, περιλαμβάνοντας το Ιράν, το Αφγανιστάν και το Πακιστάν και φθάνει μέχρι την Ινδία. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά επίσημα σε διακρατικές συναντήσεις από την κυβέρνηση George W. Bush κατά τη σύνοδο κορυφής των κυβερνήσεων των οκτώ πλουσιότερων χωρών του κόσμου (G8) τον Ιούνιο του 2004 και αμέσως μετά στη σύνοδο κορυφής του NATO στην Κωνσταντινούπολη την 28η και 29η Ιουνίου.⁴⁶⁹ Ο Adam Garfinkle εκλαμβάνει την Ευρύτερη Μέση Ανατολή ως την περιοχή που περιλαμβάνει τον Αραβικό κόσμο, το Ισραήλ, την Τουρκία, το Ιράν, την κεντρική Ασία και τον Καύκασο και την περιγράφει ως τον τόπο των μεγαλύτερων αποθεμάτων ορυκτών καυσίμων παγκοσμίως, με πολλές επίδοξες δυνάμεις περιφερειακής ηγεμονίας.⁴⁷⁰

Η Γαλλική εφημερίδα “Le Monde Diplomatique”⁴⁷¹ αποδίδει στον όρο “Ευρύτερη Μέση Ανατολή” ένα διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο. Σύμφωνα με αυτό η Κυβέρνηση Μπους στην προσπάθειά της να εξαλείψει το φαινόμενο της τρομοκρατίας, μέσω της αναδιάρθρωσης των καθεστωτικών και κοινωνικών δομών των χωρών της Μέσης Ανατολής, επέλεξε αυτό τον καινούργιο γεωγραφικό όρο για να συμπεριλάβει στην περιοχή αυτή όλες τις χώρες που σχετίζονται στενά με τον Αραβικό κόσμο, από το Μαρόκο έως το Πακιστάν. Στις χώρες αυτές δεν συμπεριελήφθησαν το Ισραήλ, που είναι ήδη μια δημοκρατική χώρα, καθώς και το

⁴⁶⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Greater_Middle_East#column-one, (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 18 Φεβ 2023).

⁴⁶⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Steward, D., *The Greater Middle East and Reform in the Bush Administration's Ideological Imagination*, Geographical Review, Jul., 2005, Vol. 95, No. 3, New Geographies of the Middle East, (Jul., 2005), pp. 400-424, Taylor and Francis, Ltd, σελ. 400-402, καθώς επίσης και Harun Talha Ayanoğlu, *Greater Middle East Project: Reality or Conspiracy Theory*, Istanbul University Faculty of Political Science, σελ. 1-2 (Αντλήθηκε την 23 Ιουνίου 2023 από την ιστοσελίδα https://www.researchgate.net/publication/262379301_Greater_Middle_East_Project_Reality_or_Conspiracy_Theory). Βλέπε επίσης Scharnweber, G., *What and Where is the Middle East?*, Middle East Policy Council, Indiana University Bloomington (Αντλήθηκε την 23 Ιουνίου 2023 από την ιστοσελίδα https://csme.indiana.edu/documents/cirricula/MEPolicyCouncil_What-WhereMiddleEast.pdf).

⁴⁷⁰ Garfinkle, A., *The Greater Middle East 2025*, Dec. 1, 1999, Foreign Policy Research Institute (Αντλήθηκε από την ιστοσελίδα <https://www.fpri.org/article/1999/12/the-greater-middle-east-2025/> την 20 Ιουν 2023).

⁴⁷¹ Thierry Meyssan, άρθρο στην εφημερίδα **Le Monde Diplomatique**, με τίτλο: *Colonialisme démocratique-Bush invente le « Grand Moyen-Orient*, φύλλο 22 Απριλίου 2004

Ιράν και η Συρία που κατετάγησαν στις χώρες του επονομαζόμενου “Άξονα του Κακού”.

Σύμφωνα με τον Δημήτρη Παπανδρέου, η Μέση Ανατολή παρουσιάζει μια ενότητα που τη νομιμοποιεί να διεκδικεί το δικό της ξεχωριστό ρόλο. Ως ανεξάρτητη γεωπολιτική οντότητα, η περιοχή αυτή καταλαμβάνει τον χώρο που βρίσκεται μεταξύ Ευρώπης και Νοτιοανατολικής Ασίας, ενώ από το 1991 την κίνησή της προς τα ανατολικά παρακολουθεί μια νέα γεωπολιτική οντότητα που είναι το Κεντροασιατικό σύστημα κρατών. Την δυτική είσοδο της Μέσης Ανατολής ελέγχει η Τουρκία, ενώ την ανατολική της έξοδο ελέγχει ένα άλλο ισχυρό κράτος, το Πακιστάν, ενώ στο μέσον παρεμβάλλεται ακόμη ένα κράτος με ιδιαίτερο πολιτικό βάρος, το Ιράν. Αυτή η γεωπολιτική ενότητα έχει διανύσει μέχρι σήμερα πέντε μεγάλες περιόδους πολιτικής και πολιτισμικής ενοποίησης, τις οποίες με τη σειρά τους διαδέχθηκαν αντίστοιχες φάσεις κατακερματισμού. Η πρώτη ενοποίηση έγινε από το Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος επέκτεινε το Μακεδονικό κράτος μέχρι τις Ινδίες, που αποτελεί ίσως το ανατολικότερο σημείο του Μεσανατολικού χώρου. Η ενοποίηση αυτή είχε χαρακτήρα εκπολιτιστικό και ήταν αρκετά βραχύβια. Η δεύτερη επιβλήθηκε από τους Ρωμαίους και είχε μεγαλύτερη χρονική διάρκεια από την πρώτη. Ακολούθησε η περίοδος της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (ή Βυζαντινής) η οποία υπήρξε σταθμός για την καθιέρωση της Μέσης Ανατολής ως περιοχής με τεράστια στρατηγική αξία. Η ενοποίηση αυτή υπήρξε η μακροβιότερη και σε αντίθεση με την Ρωμαϊκή, που είχε χαρακτήρα αποκλειστικά στρατιωτικό, απέκτησε πολιτισμικό προσανατολισμό, διότι αν και βασίζονταν σε μια κυρίαρχη θρησκεία έδειξε μεγάλη ανοχή απέναντι στις διαφορετικές εθνότητες που απάρτιζαν την αυτοκρατορία. Η τέταρτη ενοποίηση επήλθε με την εμφάνιση των Αράβων και ο μεσανατολικός χώρος διασπάστηκε σε δύο ανταγωνιζόμενες μεταξύ τους περιοχές, την Βυζαντινή και την Αραβική, που η καθεμιά προσπαθούσε να επεκταθεί σε βάρος της άλλης. Η Αραβική ενοποίηση χρησιμοποίησε σαν μέσο για την επέκτασή της το Ισλάμ και συνεπώς ήταν η πρώτη ενοποίηση θρησκευτικού χαρακτήρα. Η πέμπτη ενοποίηση επιβλήθηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και διήρκεσε περίπου για τέσσερις αιώνες και είχε χαρακτήρα στρατιωτικό, όπως και η Ρωμαϊκή. Μετά τον

κατακερματισμό που ακολούθησε την πέμπτη ενοποίηση η Μέση Ανατολή διαμορφώθηκε στην σημερινή της κατάσταση.⁴⁷²

Κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής είναι η αστάθεια και η έλλειψη ασφάλειας. Σύμφωνα με έκθεση των Ηνωμένων Εθνών του 2016 σχετικά με την Αραβική ανθρώπινη ανάπτυξη, η Μέση Ανατολή με το 5,2% του παγκόσμιου πληθυσμού, κατά το διάστημα από το 1948 έως το 2014 ήταν η εστία του 17,2% των ενόπλων συγκρούσεων. Το 2014 το 45% των τρομοκρατικών επιθέσεων παγκοσμίως έλαβαν χώρα στην περιοχή που στοίχισαν τη ζωή περισσότερων από 21.000 ανθρώπων, ενώ το 57,5% του παγκόσμιου αριθμού των προσφύγων προέρχονται από αυτή την περιοχή, καθώς και το 68,5% των ανθρώπινων απωλειών εξαιτίας πολεμικών συγκρούσεων.⁴⁷³

5.4.2 Στρατηγική Αξία της Μέσης Ανατολής

Η Μέση Ανατολή αποτελεί μια ξεχωριστή γεωπολιτική περιοχή που διακρίνεται για τα ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά της. Είναι ένα ψηφιδωτό διαφορετικών λαών, πολιτισμών και θρησκειών. Υπήρξε ο χώρος που αναπτύχθηκαν και άκμασαν οι αρχαιότεροι πολιτισμοί του πλανήτη, σε αρκετούς από τους οποίους έγινε αναφορά παραπάνω. Τον αρχαίο Αιγυπτιακό πολιτισμό (3000 – 1000πΧ) διαδέχθηκαν οι πολιτισμοί των Ασσυρίων και των Βαβυλωνίων (1000 – 500πΧ) και ακολούθησε η Περσική Αυτοκρατορία (550 – 330 π.Χ.) και στη συνέχεια οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου (330 – 60 π.Χ.). Στη συνέχεια οι Ρωμαίοι (60 π.Χ. – 140 μΧ) εντάσσουν όλη την περιοχή στην επικράτεια της αυτοκρατορίας τους. Ακολουθεί η παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και η κυριαρχία της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας για τα επόμενα 1000 έτη περίπου, ενώ τον 13^ο αιώνα δημιουργείται η Οθωμανική Αυτοκρατορία που κυριάρχησε στην περιοχή για τους επόμενους 6 αιώνες. Όπως τονίζει ο Kissinger στο χώρο της Μέσης Ανατολής έχει δοκιμασθεί και απορριφθεί κάθε μορφή εγχώριας και διεθνούς τάξης με τη διαδοχική άνοδο και πτώση αυτοκρατοριών και

⁴⁷² Παπανδρέου, Δ., 2005, σελ. 21-26

⁴⁷³ Για πιο λεπτομερή στοιχεία βλέπε: UN Development Programme, *Arab Human Development Report 2016: Youth and the Prospects of Human Development in a Changing Reality*, New York, 2016, σελ. 174-176 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Σεπτεμβρίου 2023 από την ιστοσελίδα <https://hdr.undp.org/system/files/documents/ahdr2016enpdf.pdf>)

κάθε μορφής ηγεμόνων. Η πρόκληση δημιουργίας μιας διεθνούς τάξης δεν είναι μεγαλύτερη σε κανένα άλλο σημείο του πλανήτη.⁴⁷⁴

Η Μέση Ανατολή είναι η κοιτίδα των τριών γνωστότερων και διαδομένων θρησκειών, του Ιουδαϊσμού, του Χριστιανισμού και του Ισλαμισμού. Αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής και της Μεσογείου με τη Μαύρη Θάλασσα, την Ερυθρά Θάλασσα, τον Ινδικό Ωκεανό και τον Περσικό Κόλπο. Επιπρόσθετα, ελέγχει τους σημαντικότερους θαλάσσιους διαύλους της διεθνούς ναυτιλίας και εμπορίου, όπως η διώρυγα του Σουέζ, τα στενά της Υεμένης – Σομαλίας, τα στενά του Ορμούζ και του Βοσπόρου – Δαρδανελίων, προσδίδοντας στην περιοχή ιδιαίτερη στρατηγική αξία. Διαθέτει τα μεγαλύτερα κοιτάσματα πετρελαίου παγκοσμίως.

Κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ο Χώρος της Μέσης Ανατολής θεωρούνταν από τη Δύση ως μέτωπο δευτερεύουσας σημασίας, καθόσον η πρωταρχική αποστολή του NATO σε περίπτωση συμβατικής σύγκρουσης ήταν η άμυνα στο μέτωπο της κεντρικής Ευρώπης. Παρόλα αυτά η Μέση Ανατολή υπήρξε και συνεχίζει να είναι περιοχή μείζονος γεωστρατηγικής αξίας, επειδή τα αποθέματά της σε ορυκτά καύσιμα, τόσο κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όσο και σήμερα θεωρούνται ζωτικής σημασίας για την επιβίωση και την οικονομική πρόοδο του Δυτικού κόσμου και για το λόγο αυτό η συνεχής επιδίωξη είναι ο έλεγχός της να παραμείνει στη Δύση. Ο Αχμέτ Νταβούτογλου αναφέρει χαρακτηριστικά για τη στρατηγική αξία της Μέσης Ανατολής για τις ΗΠΑ:

«Κατά την περίοδο του διπολικού Ψυχρού Πολέμου η Μέση Ανατολή από την σκοπιά των ΗΠΑ...κατείχε και τη θέση του γεωοικονομικού χώρου των ζωτικής σημασίας φυσικών πόρων για την οικονομική ύπαρξη και ανωτερότητα του καπιταλιστικού Δυτικού συνασπισμού. Η απώλεια του ελέγχου στη Μέση Ανατολή θα σήμαινε τη μετατροπή της παγκόσμιας ισορροπίας τόσο από γεωπολιτική όσο και από οικονομικοπολιτική άποψη προς όφελος του αντίπαλου πόλου.»⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Kissinger, H., 2014, σελ. 141

⁴⁷⁵ Νταβούτογλου, Α., 2010, σελ. 514

Από τις αρχές του Ψυχρού Πολέμου η Αμερικανική στρατηγική για την περιοχή βασιζόταν σε δύο πυλώνες. Αφενός στον περιορισμό της Σοβιετικής επιρροής στην περιοχή και αφετέρου στην εξασφάλιση της απρόσκοπτης ροής πετρελαίου σε φθηνές τιμές.⁴⁷⁶ Η τεράστια στρατηγική αξία που διαδραματίζει για τις ΗΠΑ ο έλεγχος και η απρόσκοπτη ροή των ενεργειακών κοιτασμάτων της Μέσης Ανατολής αποτυπώνεται πλήρως με το «Δόγμα Κάρτερ» (Carter Doctrine), που εξαγγέλθηκε κατά την δημόσια ομιλία του στο Κογκρέσο την 23η Ιανουαρίου 1980, στον απόηχο της Σοβιετικής εισβολής στο Αφγανιστάν και της Ισλαμικής επανάστασης στο Ιράν και συνεχίζει να ισχύει μέχρι σήμερα. Ο Αμερικανός Πρόεδρος τόνισε ότι:

«...Κάθε προσπάθεια από οποιαδήποτε εξωτερική δύναμη να αποκτήσει το έλεγχο της περιοχής του Περσικού Κόλπου θα θεωρηθεί ως επίθεση κατά των ζωτικών συμφερόντων των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και θα αποκρουστεί με κάθε αναγκαίο μέσο, συμπεριλαμβανομένης και της στρατιωτικής ισχύος.»⁴⁷⁷

Ο ψυχροπολεμικός ανταγωνισμός των δύο υπερδυνάμεων για την επιρροή στην περιοχή υπήρξε έντονος και αφορούσε παίγνιο μηδενικού αθροίσματος, καθώς οι απώλειες της μιας πλευράς ήταν κέρδη για την άλλη.⁴⁷⁸ Αυτός ο ανταγωνισμός των δύο υπερδυνάμεων δημιούργησε πολλές παρενέργειες που είναι εμφανείς και σήμερα. Η ίδρυση και η υποστήριξη από τις Ηνωμένες Πολιτείες του κράτους του Ισραήλ σε βάρος των Παλαιστινίων σε ένα άκρως εχθρικό έδαφος, η υποστήριξη του θεοκρατικού – ολιγαρχικού καθεστώτος της Σαουδικής Αραβίας για την εξυπηρέτηση των Δυτικών γεωπολιτικών συμφερόντων και η υποστήριξη κρατών και Ισλαμικών οργανώσεων που τροφοδοτούσαν υπογείως τον Ισλαμικό φονταμενταλισμό, είναι ορισμένα από τα κατάλοιπα του Ψυχρού Πολέμου που μέχρι

⁴⁷⁶ Marwan Bishara, *US Goals and Strategies Toward the Arab World*, Arab Center for Research and Policy Studies, Research Papers (Originally published in the first Edition of Siyasat Arabia, March 2013, pp. 45-57), σελ 4

⁴⁷⁷ Το κείμενο στην Αγγλική είναι: "...An attempt by any outside force to gain control of the Persian Gulf region will be regarded as an assault on the vital interests of the United States of America, and such an assault will be repelled by any means necessary, including military force." Βλέπε: Office of the Historian, Foreign Relations of the United States, 1977 – 1980, Volume I, Foundations of Foreign Policy, *Address by President Carter on the State of the Union before a Joint Session of Congress*, Washington, January 23, 1980, στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d138> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 23 Ιουνίου 2023), καθώς επίσης και στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v18/d45> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 23 Ιουνίου 2023)

⁴⁷⁸ Hahn, P., *Crisis and Crossfire: The United States and the Middle East since 1945*, Issues in the history of American Foreign Relations, Potomac Books, Inc., 2005, σελ.. 133-135

σήμερα προκαλούν ανεξέλεγκτες μεταβολές στο γεωπολιτικό χάρτη της περιοχής.⁴⁷⁹ Η εδραίωση της Αμερικανικής επιρροής στην περιοχή βασιζόταν στην ύπαρξη φιλοαμερικανικών καθεστώτων τα οποία παρείχαν, μέσω στρατιωτικών βάσεων και διευκολύνσεων, προσπελασιμότητα στην περιοχή. Σε περιπτώσεις που κάποιοι γεωγραφικοί χώροι ελέγχονταν από μη φιλικές - όπως για παράδειγμα η Συρία - ή ουδέτερες (Κύπρος, Αίγυπτος) πολικές ελίτ, η Αμερικανική πολιτική αποσκοπούσε στην ανατροπή ή στην πολιτική εξουδετέρωσή τους, ώστε να μηδενίζεται η πιθανότητα Σοβιετικής επιρροής.

Μετά το 1990 η κατάρρευση του διπολισμού δημιούργησε πλήθος ευκαιριών για τη μοναδική υπερδύναμη. Το πολιτικοοικονομικό κατεστημένο των ΗΠΑ αντιλαμβανόμενο ότι η ηγεμονία των ΗΠΑ ήταν αδιαμφισβήτητη θεώρησε ότι η Αμερικανική εξωτερική πολιτική έπρεπε να εστιαστεί προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μιας νέας παγκόσμιας τάξης με κύρια χαρακτηριστικά την επικράτηση των δημοκρατικών θεσμών και του οικονομικού φιλελευθερισμού, που θα επέτρεπε στις ΗΠΑ να συνεχίσουν την πρωτοκαθεδρία τους στο διεθνές σύστημα. Όπως υποστηρίζει ο Brzezinski, η διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας των ΗΠΑ, που είναι συνώνυμη με την κυριαρχία της στην Ευρασία, έχει ως προϋπόθεση την υποταγή της νότιας Ευρασιατικής περιοχής – ευρύτερης Μέσης Ανατολής – η οποία είναι πολιτικά αναρχούμενη, αλλά πλούσια σε πηγές ενέργειας περιοχή, με μεγάλη σημασία, τόσο για τα δυτικά όσο και τα ανατολικά Ευρασιατικά κράτη.⁴⁸⁰ Έτσι η στρατηγική και τα ζωτικά συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή της Μέσης Ανατολής παραμένουν σταθερά, παρά το γεγονός ότι τα Αμερικανικά αποθέματα σχιστολιθικού αερίου όχι μόνο επαρκούν για τις ανάγκες της χώρας, αλλά την έχουν καταστήσει και εξαγωγέα φυσικού αερίου. Αφορούν στην εξασφάλιση της ελεύθερης και προνομιακής πρόσβασης στις ενεργειακές πηγές της περιοχής, στη διατήρηση της ηγεμονίας των ΗΠΑ στην περιοχή και στην παρεμπόδιση της επιρροής άλλων δυνάμεων, καθώς και στην ανάσχεση και περιορισμό των μη συμμορφούμενων Αραβικών καθεστώτων, ώστε να

⁴⁷⁹ Yezid Sayich and Avi Shlaim, *"The Cold War and the Middle East"*, Clarendon Press, Oxford University Press, 1996, σελ. 63

⁴⁸⁰ Βλέπε: Brzezinski, Z., 1998, σελ. 69. Κατά τον Brzezinski, οι ΗΠΑ μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, για να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους, θα πρέπει να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους σε τρεις περιοχές της Ευρασίας, τη νότια (που περιλαμβάνει την ευρύτερη Μέση Ανατολή και Ινδία), την ανατολική (που περιλαμβάνει Κίνα και Ιαπωνία) και τον Ενδιάμεσο Χώρο (τον οποίο κατέχει η Ρωσία). Το δυτικό τμήμα της Ευρασίας που περιλαμβάνει την Ευρώπη είναι ήδη και θα πρέπει να συνεχίσει να υφίσταται υπό την αμερικανική επιρροή.

διασφαλιστεί η επικράτηση της Αμερικανικής στρατηγικής ατζέντας στην περιοχή. Πλέον αυτών βασική επιδίωξη για τις ΗΠΑ αποτελεί και η ασφάλεια του Ισραήλ.⁴⁸¹ Ως μέσο για την επίτευξη των στρατηγικών στόχων στην περιοχή της Μέσης Ανατολής λειτούργησε πλέον και η προσπάθεια διάδοσης του Αμερικανικού μοντέλου της δημοκρατίας και της φιλελεύθερης οικονομίας στο βαθμό που δεν τίθεται σε κίνδυνο η Αμερικανική επιρροή στα κράτη της περιοχής. Ιδιαίτερα μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 επικράτησε η άποψη ότι η μετάβαση των αυταρχικών καθεστώτων προς τη δημοκρατία θα συντελούσε στην ανάσχεση της ανάπτυξης ριζοσπαστικών Ισλαμιστικών ιδεολογιών και τρομοκρατικών κινημάτων.

Από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, με την ανάδυση νέων σημαντικών πόλων στο διεθνές σύστημα, υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον και άλλων οντοτήτων για γεωπολιτικά κέρδη στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η ΕΕ ενδιαφέρεται όλο και περισσότερο, ιδίως μετά τα γεγονότα στην Ουκρανία, για την περιοχή λόγω της ενεργειακής ανασφάλειας και της πολιτικής ρευστότητας, η Κίνα και η Ινδία θεωρούν ότι η αναβάθμιση του ρόλου τους στο διεθνές σύστημα εξαρτάται άμεσα από την απρόσκοπτη πρόσβαση στις ενεργειακές πηγές και τις εμπορικές οδούς της περιοχής. Από την πλευρά της η Ρωσική Ομοσπονδία, ως κληρονόμος της Σοβιετικής Ένωσης που ήταν κύριος παίκτης και το αντίπαλο δέος των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, επιδιώκει να διασφαλίσει τα εθνικά πολιτικά και οικονομικά της συμφέροντα στην περιοχή, μέσω της διατήρησης καλών σχέσεων με τους πρώην συμμάχους της και ιδιαίτερα τη Συρία.⁴⁸² Οι γεωπολιτικές εξελίξεις στην περιοχή της Μέσης Ανατολής επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό το διεθνές περιβάλλον. Τα τεράστια αποθέματα ενέργειας δίνουν το συγκριτικό πλεονέκτημα σε αυτόν που τα ελέγχει, με δεδομένο ότι η λειτουργία το παγκόσμιου οικονομικού συστήματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαχείριση των αποθεμάτων υδρογονανθράκων. Επιπρόσθετα οι συνθήκες ανασφάλειας που επικρατούν στη Μέση Ανατολή ευνοούν την ανάπτυξη ασύμμετρων απειλών,⁴⁸³ που δύνανται να προκαλέσουν ισχυρούς κλυδωνισμούς στο παγκόσμιο σύστημα.

⁴⁸¹ Βλέπε το Abstract στο Marwan Bishara, 2013

⁴⁸² Al-Sahlawi, M., & Noreng, O., *A Century after Sykes-Picot: Restructuring the Middle East through Iraq, Kurdistan, and the Arab Spring*, The Journal of Energy and Development, Vol. 39, No. ½ (Autumn, 2013 and Spring, 2014), pp. 1-52, International Research Center for Energy and Economic Development, σελ. 12

⁴⁸³ Η «ασύμμετρη απειλή» ορίζεται από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας στην Αμυντική Στρατηγική Αναθεώρηση του Σεπτεμβρίου 2001 (ΑΣΑ 2001) όπως παρακάτω: «Ως ασύμμετρες απειλές ορίζονται οι απειλές εκείνες που

5.4.3 Η Αραβική Άνοιξη

Ο κύκλος των λαϊκών εξεγέρσεων στο Maghreb και στη Μέση Ανατολή που άνοιξε στα μέσα του Δεκεμβρίου 2010 με την έκρηξη της λαϊκής επανάστασης στην Τυνησία και εξαπλώθηκε κατακλυσμιαία στο σύνολο σχεδόν των χωρών της Βόρειας Αφρικής και στην πλειοψηφία των χωρών της Μέσης Ανατολής, μετέβαλε δραματικά το πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και θρησκευτικό τοπίο στην περιοχή. Η «Αραβική Άνοιξη»⁴⁸⁴, όπως ονομάστηκε από τους Δυτικούς το κύμα των κοινωνικών εξεγέρσεων στις Αραβικές χώρες, προκάλεσε πλήθος αναταράξεων και δομικών αλλαγών στην περιοχή, που συνεχίζονται μέχρι και τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές. Περισσότερα από εκατό χρόνια μετά την υπογραφή της, η συμφωνία Sykes-Picot, που καθόρισε σφαίρες επιρροής και συνέβαλε στη δημιουργία των κρατών της περιοχής με μοναδικό κριτήριο τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων Ευρωπαϊκών δυνάμεων, δείχνει να καταρρέει.⁴⁸⁵ Το μόνο σίγουρο είναι ότι τελικά δεν επέφερε την ειρήνη, την ηρεμία και τη δημοκρατία.

Η αυτοπυρπόληση του νεαρού Τυνήσιου πλανόδιου μικροπωλητή Muhammad Bouazizi στις 17 Δεκεμβρίου 2010, στην πόλη Sidi Bouzid της κεντρικής Τυνησίας, διαμαρτυρόμενου για την απαγόρευση πώλησης, χωρίς άδεια, φρούτων και λαχανικών και την κατάσχεση του εμπορεύματός του αξίας 200 δολαρίων, ήταν το έναυσμα της έκρηξης του επαναστατικού κύματος που εξέφραζε την συσσωρευμένη οργή και αγανάκτηση των Αραβικών πληθυσμών κατά των αυταρχικών καθεστώτων που εξουσίαζαν τα κράτη της περιοχής. Η εξέγερση στην

στοχεύουν στην υπονόμευση της ισχύος ενός αντιπάλου και οι οποίες στηρίζονται στην εκμετάλλευση των αδυναμιών του με χρήση μέσων που διαφέρουν σημαντικά από τον συνήθη συμβατικό τρόπο διεξαγωγής επιχειρήσεων του αντιπάλου. Ο όρος ασύμμετρη απειλή έκανε την εμφάνισή του στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και συνιστά την μη-παραδοσιακή απειλή προς κυβερνήσεις και συλλογικούς οργανισμούς άμυνας και ασφάλειας. Οι απειλές αυτές δεν ενέχουν τον κίνδυνο ενός μεγάλου συμβατικού πολέμου εναντίον των δυνάμεων του ανεπτυγμένου κόσμου, ωστόσο ενέχουν ισάξιους, ίσως και μεγαλύτερους, κινδύνους για τους πληθυσμούς και τις κυβερνήσεις τους. Οι βασικότερες μορφές ασύμμετρης απειλής είναι: η διεθνής τρομοκρατία, τα όπλα μαζικής καταστροφής (Weapons of Mass Destruction - WMD), το διεθνές οργανωμένο έγκλημα, τα αποσαθρωμένα κράτη και η λαθρομετανάστευση».

⁴⁸⁴ Ο όρος «Αραβική Άνοιξη» ("Arab Spring") χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις 6 Ιανουαρίου 2011 από τον Marc Lynch σε άρθρο του με τίτλο *Obama's "Arab Spring"?* στο περιοδικό Foreign Policy. Στο άρθρο αυτό ο καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου George Washington αναρωτιέται για το ρόλο που διαδραματίζουν τα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης στην εξάπλωση των εξεγέρσεων, ενώ δεν είναι αισιόδοξος για τα αποτελέσματα των εξεγέρσεων με δεδομένη τη δύναμη των αυταρχικών καθεστώτων της περιοχής. Για περισσότερες πληροφορίες ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Σεπτεμβρίου 2023)

⁴⁸⁵ Al-Sahlawi, M., & Noreng, O., 2014, σελ. 3

Τυνησία εξαπλώθηκε άμεσα, ως αλυσιδωτή αντίδραση, στην Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Υεμένη, το Μπαχρέιν, τη Συρία και σε μικρότερο βαθμό στην Ιορδανία. Κοινό γνώρισμα των λαϊκών εξεγέρσεων αποτέλεσε η απαίτηση για περισσότερη ελευθερία, δημοκρατία, αξιοπρέπεια, καταπολέμηση της διαφθοράς, οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτού του κοινωνικοπολιτικού φαινομένου αποτέλεσε η ταχύτητα διάδοσής του, τόσο στο εσωτερικό των κρατών, όσο και στα λοιπά κράτη της περιοχής. Πρωταρχικό ρόλο στην εξάπλωση του φαινομένου διαδραμάτισαν το διαδίκτυο, τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης – ιδιαίτερα τα δορυφορικά τηλεοπτικά κανάλια, όπως το Al Jazeera και το Al Arabiya. Όπως υποστηρίζει ο Graeme Herd ο ρόλος της τεχνολογίας άμεσης διάδοσης της πληροφορίας ήταν καταλυτικός στην πρόκληση των γεγονότων της Αραβικής Άνοιξης. Έτσι οι κρίσεις στην Τυνησία και την Αίγυπτο έχουν χαρακτηριστεί ως τα πρώτα επαναστατικά κινήματα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης Facebook, Twitter και YouTube.⁴⁸⁶ Το κύμα των κοινωνικών εκρήξεων και εξεγέρσεων επέφερε σε πολιτικό επίπεδο την πτώση ορισμένων καθεστώτων (Τυνησία, Αίγυπτο, Υεμένη, Λιβύη), σε αρκετές περιπτώσεις την προώθηση δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, όπως στο Μαρόκο, Αλγερία, Σαουδική Αραβία, Μπαχρέιν, Ιορδανία, αλλά και την κατάληξη σε εμφυλίου πολέμους που συνεχίζονται μέχρι και σήμερα όπως σε Συρία και Λιβύη.

Η πλειονότητα των αναλυτών και επιστημόνων θεωρεί ότι η Αραβική Άνοιξη ήταν το αποτέλεσμα της οργής, απόγνωσης και αγανάκτησης των Αραβικών πληθυσμών κατά των αυταρχικών καθεστώτων των χωρών τους. Η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η φτώχεια, η εκτεταμένη διαφθορά, ο αναλφαβητισμός, η ανεργία, η έλλειψη προοπτικής βελτίωσης των συνθηκών, η πλήρης χειραγώγηση και έλεγχος των μέσων μαζικής ενημέρωσης από το κράτος, καθώς και η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού, αναφέρονται ως τα σημαντικότερα αίτια που οδήγησαν στις εξεγέρσεις.

⁴⁸⁶ Herd, G. P., *The Arab Spring: Challenges, Obstacles and Dilemmas*, Connections, Vol. 10, no. 4 (Fall 2011), pp. 103-120, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, σελ. 106

Ο Herd ισχυρίζεται ότι σε αντίθεση με την επανάσταση των Ρόδων του 2003 στη Γεωργία και την Πορτοκαλί Επανάσταση στην Ουκρανία του 2004, η ανατροπή των καθεστώτων της Τυνησίας, της Υεμένης, της Αιγύπτου και της Λιβύης προήλθε σαφώς από εσωτερικές κοινωνικές επαναστάσεις, χωρίς εξωτερική επέμβαση. Ήταν μια επανάσταση «των Αράβων, από τους Άραβες, για τους Άραβες».⁴⁸⁷ Από την πλευρά του ο Gamal Selim θεωρεί ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες και πολλές Δυτικές δυνάμεις αιφνιδιάστηκαν από τα γεγονότα στην Τυνησία και την Αίγυπτο. Κατά τον Selim, οι Ηνωμένες Πολιτείες όχι μόνο δεν επεδίωξαν την ανατροπή των αυταρχικών καθεστώτων της περιοχής, αλλά στην πραγματικότητα η εξωτερική πολιτική τους εστιάστηκε στην εξασφάλιση της σταθερότητας των φιλο-αμερικανικών καθεστώτων, με την παροχή οικονομικής και στρατιωτικής υποστήριξης. Παρά τη διακήρυξη της Πρωτοβουλίας για την Ευρύτερη Μέση Ανατολή (Greater Middle East Initiative) κατά τη σύνοδο των G8 το 2004, με σκοπό την προώθηση των δημοκρατικών θεσμών στον Αραβικό κόσμο, στην ουσία το σχέδιο αυτό παρέμεινε μόνο στη ρητορική της Αμερικανικής διπλωματίας, ενώ στην πραγματικότητα η εξωτερική πολιτική εστιαζόταν στην ενίσχυση των θεωρούμενων φιλικών αυταρχικών κυβερνήσεων και μετά το 2005 εγκαταλείφθηκε οριστικά. Σύμφωνα με τον Selim, οι Ηνωμένες Πολιτείες απέτυχαν να προβλέψουν τα επερχόμενα γεγονότα και τις συνέπειες της Αραβικής Άνοιξης, με αποτέλεσμα να υποστούν «στρατηγικό αιφνιδιασμό», αντίστοιχο με την ιαπωνική επίθεση στο Pearl Harbor ή τη Γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴⁸⁸

Σε παρόμοια διαπίστωση με τον Selim καταλήγει και η Elena Ianchovichina αναφέροντας στη MENA Development Report ότι οι εξεγέρσεις της Αραβικής Άνοιξης αιφνιδίασαν τη διεθνή κοινότητα, καθώς τα Αραβικά αυταρχικά καθεστώτα είχαν μεγάλη διάρκεια ζωής, δεν παρουσίαζαν σημάδια αποσύνθεσης και διατηρούσαν καλές σχέσεις με τη Δύση. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 2010 μόνο το Ιράν και η Υεμένη από τα 18 κράτη της περιοχής βρίσκονταν στην κορυφή του καταλόγου των αποτυχημένων κρατών του Foreign Policy, ενώ η πλειοψηφία των κρατών αυτών χαρακτηρίζονταν ως πολιτικώς σταθερά. Επιπρόσθετα, οι

⁴⁸⁷ Herd, G. P., 2011, σελ. 106

⁴⁸⁸ Selim, G. M., *The United States and the Arab Spring: The Dynamics of Political Engineering*, Arab Studies Quarterly, Vol. 35, No. 3, Special Issue: Perspectives on the Arab Uprisings (Summer 2013), pp. 255-272, Pluto Journals, σελ. 256-259

οικονομικοί δείκτες για την ανάπτυξη, το ποσοστό φτώχειας και τις ανισότητες των δαπανών ή του εισοδήματος παρουσίαζαν ευνοϊκή εικόνα σχετικά με την επίτευξη των στόχων οικονομικής και ανθρώπινης ανάπτυξης και ευημερίας. Την πενταετία 2005 έως 2010 επιτεύχθηκε οικονομική ανάπτυξη 4,5% στην Τυνησία, 5% στο Μαρόκο και 6% περίπου στην Ιορδανία, την Αίγυπτο και τη Συρία. Συνολικά η οικονομική ανάπτυξη των κρατών της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής είχε ξεπεράσει αυτή των κρατών της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής, καθώς και της αναπτυσσόμενης Ευρώπης και Κεντρικής Ασίας. Ακόμη, παρά τον σχετικά μεγάλο ρυθμό αύξησης του πληθυσμού το κατά κεφαλήν εισόδημα για την περίοδο αυτή αυξήθηκε κατά 3%. Τέλος, σύμφωνα με τα οικονομικά στοιχεία της αναφοράς αυτής θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι τα οφέλη της οικονομικής ανάπτυξης είχαν διαχυθεί ευρέως σε ολόκληρο τον Αραβικό κόσμο.⁴⁸⁹ Από την άλλη πλευρά, ο Hafez Ghanem θεωρεί ότι η έκρηξη των Αραβικών εξεγέρσεων που αιφνιδίασε τη διεθνή κοινότητα, θα μπορούσε να είχε προβλεφθεί από τους ειδικούς. Παρά την οικονομική ανάπτυξη των κρατών της περιοχής κατά τη δεκαετία που προηγήθηκε των γεγονότων, τα οφέλη της δεν άγγιζαν τη μεσαία τάξη και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και για το λόγο αυτό η φτώχεια, η αδικία και η άνιση κατανομή του πλούτου αποτέλεσαν το κύριο αίτιο.⁴⁹⁰

Ωστόσο, υπάρχει και η πλευρά των αναλυτών που εκφράζει την άποψη ότι το κύμα των εξεγέρσεων στη Βόρειο Αφρική και τη Μέση Ανατολή, είτε πυροδοτήθηκε αρχικά, είτε ενισχύθηκε, διαδόθηκε και γιγαντώθηκε αργότερα, με την εξωτερική παρέμβαση της Δύσης και ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών. Χαρακτηριστική είναι η προσέγγιση του William Engdahl, ο οποίος υποστηρίζει ότι η έκρηξη της Αραβικής Άνοιξης αποτέλεσε Αμερικανική στρατηγική επιλογή. Η ήδη αποδυναμωμένη Αμερικανική οικονομία εξαιτίας των τεράστιων δαπανών των πολέμων κατά της τρομοκρατίας στο Ιράκ και το Αφγανιστάν μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, επιβαρύνθηκε από τη χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το Μάρτιο του 2007, λόγω των προβλημάτων και της κατάρρευσης της

⁴⁸⁹ MENA Development Report, *Eruptions of Popular Anger: The Economics of the Arab Spring and its Aftermath*, written by Elena Ianchovichina, International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington D.C., 2018, σελ. 1-2 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Σεπτεμβρίου 2023, από την ιστοσελίδα <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/f96fe2d1-77af-5ac1-b9b3-9fc4458074ff/content>)

⁴⁹⁰ Ghanem, H., *Roots of the Arab Spring*, From the Book "The Arab Spring Five Years Later. Toward Greater Inclusiveness", Brookings Institution Press, pp. 39-64, σελ. 39 και 64

αγοράς στεγαστικών δανείων χαμηλής εξασφάλισης. Η οικονομική κρίση έθεσε υπό αμφισβήτηση τη δυνατότητα άσκησης της Αμερικανικής ηγεμονίας, λόγω των αναγκαίων περικοπών στις στρατιωτικές και αμυντικές δαπάνες. Η αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης απαιτούσε τη λήψη μέτρων και την εφαρμογή μιας στρατηγικής που θα παρεμπόδιζε την ανάδυση μιας Ευρασιατικής οικονομικής πρόκλησης από μέρους της Ρωσίας και της Κίνας. Κατά τον Engdahl η στρατηγική που προκρίθηκε και εφαρμόστηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν αυτή της υποκίνησης επαναστάσεων στον Αραβικό κόσμο - η λεγόμενη Αραβική Άνοιξη – με στόχο αφενός την αναχαίτηση των ροών πετρελαίου, ενέργειας και πρώτων υλών προς την Κίνα και τον περιορισμό της Ρωσικής επιρροής στην περιοχή και αφετέρου την επιβολή του Δυτικού χρηματοοικονομικού συστήματος στις Αραβικές μοναρχίες, μέσω του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, όπως ακριβώς είχε γίνει και στη δεκαετία του 1980 στη Λατινική Αμερική και στη Γιουγκοσλαβία. Για την επίτευξη των παραπάνω οι ΗΠΑ κατέφυγαν στην τακτική της χρησιμοποίησης του ριζοσπαστικών Ισλαμιστικών οργανώσεων, αρχικά των Αδελφών Μουσουλμάνων (Muslim Brotherhood) και αργότερα, του ISIS (Islamic State of Iraq and Syria), με απρόβλεπτες συνέπειες που οδήγησαν στην αποτυχία του όλου εγχειρήματος.⁴⁹¹

Από τον Απρίλιο 2011, ο Ron Nixon σε άρθρο του στην εφημερίδα *The New York Times* παραδέχεται ότι αρκετές Αμερικανικές οργανώσεις, όπως το International Republican Institute, το National Democratic Institute, που είναι στενά συνδεδεμένες με το Ρεπουμπλικανικό και το Δημοκρατικό Κόμμα και χρηματοδοτούνται μέσω αυτών, καθώς και μη κερδοσκοπικές ανθρωπιστικές οργανώσεις όπως το Freedom House, που χρηματοδοτείται κυρίως από το Αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη γέννηση και εξέλιξη των εξεγέρσεων στις χώρες της ευρύτερης Μέσης Ανατολής. Οι οργανώσεις αυτές παρείχαν οικονομική βοήθεια και εκπαίδευσαν μεγάλο αριθμό ατόμων και ομάδων που διαδραμάτισαν ηγετικό ρόλο κατά τις εξεγέρσεις, στη χρήση του διαδικτύου, της κινητής τηλεφωνίας και των μέσων κοινωνικής

⁴⁹¹ Engdahl, W. F., *The Lost Hegemon Whom the Gods Would Destroy*, mine Books, Wiesbaden, Germany, 2016, σελ. 253-264

Για πληροφορίες σχετικά με τη Μουσουλμανική Αδελφότητα ή Αδελφούς Μουσουλμάνους και τον ISIS βλέπε: Muhammad Afzal Upal and Carole M. Cusack (ed.) *Handbook of Islamic Sects and Movements*, Brill Handbooks on Contemporary Religion, Volume 21, BRILL, Boston, 2021, σελ. 73-85 και 485-514

δικτύωσης.⁴⁹² Στις 4 Μαΐου 2023 το National Computer Virus Emergency Response Center της Κίνας, δημοσιοποίησε μια αναφορά, στην οποία ισχυρίζεται ότι η CIA έχει επινοήσει και υλοποιήσει ένα μεγάλο αριθμό επιθέσεων hacker και «εγχρώμων επαναστάσεων», στο μετασοβιετικό χώρο και άλλα μέρη της υδρογείου, εδώ και πολύ καιρό και συνεχίζει να διεξάγει κατασκοπευτικές δραστηριότητες. Σύμφωνα με την αναφορά, η CIA έχει ανατρέψει ή επιχειρήσει την ανατροπή τουλάχιστον 50 νόμιμων κυβερνήσεων και έχει δημιουργήσει αναταραχές σε πολλές χώρες κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι μυστικές επιχειρήσεις για τη διάλυση του Σοβιετικού μπλοκ κατά τη δεκαετία του 1980 και διάφορες επαναστάσεις, μεταξύ αυτών η «Rose Revolution» το 2003 στη Γεωργία, η «Orange Revolution» το 2004 και η «Color Revolution» το 2014 στην Ουκρανία και η Αραβική Άνοιξη. Ως κρίσιμοι παράγοντες που συνετέλεσαν στην οργάνωση και διεξαγωγή των εξεγέρσεων είναι η χρησιμοποίηση τεχνολογικών μέσων δημιουργίας και διάδοσης της πληροφορίας και η επιτόπου παροχή οδηγιών και εντολών. Το έγγραφο αποκαλύπτει επίσης ότι μετά την εκδήλωση της Αραβικής Άνοιξης ορισμένες μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες του διαδικτύου άρχισαν να παρεμβαίνουν ενεργά διεξάγοντας μυστικές επιχειρήσεις με τη διάδοση ψευδών ειδήσεων και την παραπληροφόρηση, την πρόκληση χάους και διχόνοιας, την υποστήριξη αντικυβερνητικών δραστηριοτήτων κλπ.⁴⁹³

Πέρα από τη συζήτηση για το κατά πόσο η Αραβική Άνοιξη προέκυψε ως δημιούργημα της εξωτερικής παρέμβασης κάποιας μεγάλης δύναμης και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών ή υπήρξε πραγματικά μια επανάσταση που ήταν αποτέλεσμα εξεγέρσεων από τη βάση, δηλαδή από τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, θεωρείται δεδομένο ότι μετά το αρχικό κύμα των εξεγέρσεων η εξέλιξή της επηρεάστηκε από τις εξωτερικές παρεμβάσεις και την εμπλοκή άλλων κρατών και ιδιαίτερα κρατών της περιοχής. Ο Marc Lynch σημειώνει ότι οι περιφερειακές δυνάμεις στην περιοχή, έχοντας ως πρώτο μέλημα την εξασφάλιση των συμφερόντων τους, την αύξηση της επιρροής και του κύρους τους, επενέβησαν στα εσωτερικά άλλων κρατών με ολέθρια αποτελέσματα σε ανθρώπινες απώλειες και

⁴⁹² Nixon, R., *U.S. Groups Helped Nurture Arab Uprisings*, The New York Times, April 14, 2011 (Αντλήθηκε την 12η Σεπτεμβρίου 2023, από την ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/2011/04/15/world/15aid.html>)

⁴⁹³ Βλέπε: National Computer Virus Emergency Response Center, *'Empire of Hacking': The U.S. Central Intelligence Agency – Part I*, May 4, 2023, από την ιστοσελίδα <http://gb.china-embassy.gov.cn/eng/PressandMedia/Spokepersons/202305/P020230508664391507653.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Σεπτεμβρίου 2023)

σε πολιτικό επίπεδο. Πέραν των χωρών που βίωσαν και συνεχίζουν να δοκιμάζονται από εμφύλιο πόλεμο - όπως για παράδειγμα η Συρία που οι εξωτερικές επεμβάσεις και παρεμβάσεις (Τουρκίας, Κατάρ, Σαουδικής Αραβίας, Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων, Ιράν, Ηνωμένων Πολιτειών, Ρωσίας κλπ.) επέφεραν καταστροφικά αποτελέσματα με το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου – οι παρεμβάσεις σε άλλες χώρες που δεν μαστίζονταν από τον εμφύλιο είχαν ως αποτέλεσμα την αποσταθεροποίησή τους, όπως για παράδειγμα στην Αίγυπτο όπου το 2013 η Σαουδική Αραβία και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα υποστήριξαν και ενίσχυσαν το στρατιωτικό πραξικόπημα του Στρατηγού Abdel Fattah el-Sisi που εκθρόνισε από την εξουσία τον Mohamed Mursi, μέλος των Αδελφών Μουσουλμάνων ο οποίος υποστηριζόταν από το Κατάρ.⁴⁹⁴ Άλλο παράδειγμα, κατά τον Lynch, αποτελεί και η Τυνησία - το μόνο ίσως κράτος όπου υπήρξε σχετικά επιτυχημένη μετάβαση προς τη δημοκρατική διακυβέρνηση - όπου ο ανταγωνισμός μεταξύ Κατάρ και Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων με κεφάλαια και πολιτική υποστήριξη διαφορετικών πολιτικών ομάδων οδήγησε σε αστάθεια.⁴⁹⁵ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μπαχρέιν, όπου οι εξεγέρσεις προκάλεσαν την έντονη ανησυχία της γειτονικής Σαουδικής Αραβίας. Οι Σίιτες Μουσουλμάνοι που είναι η πλειοψηφία στη χώρα εξεγέρθηκαν κατά της Σουνιτικής ηγεσίας με την απαίτηση μεταρρυθμίσεων, με την υποκίνηση του Σιιτικού Ιράν. Η αντιπαλότητα μεταξύ Σαουδικής Αραβίας και Ιράν που εντάθηκε μετά το 1979 και εκφράζεται υπό τη μορφή ανταγωνισμού για την κυριαρχία επί των παγκόσμιων ενεργειακών αγορών, για την πολιτική επιρροή στον Περσικό Κόλπο και στην ανατολική Μεσόγειο και την υπεράσπιση του Σουνιτικού και Σιιτικού Ισλάμ αντίστοιχα, βρήκε πρόσφορο έδαφος στην περίπτωση των εξεγέρσεων της Αραβικής Άνοιξης. Το Ιράν υποστήριξε τις επαναστάσεις στην Τυνησία και την Αίγυπτο, ενώ η Σαουδική Αραβία υπερασπίστηκε τα παλιά καθεστώτα. Εφαρμόζοντας την ίδια στρατηγική στην περίπτωση του Μπαχρέιν η Σαουδική

⁴⁹⁴ Κατά τη άποψη του συντάκτη της διατριβής η διαπίστωση του Marc Lynch ότι η κυβέρνηση του el-Sisi, που ανέλαβε την εξουσία στην Αίγυπτο μετά το πραξικόπημα κατά του «δημοκρατικά εκλεγμένου» Mohamed Mursi και των Αδελφών Μουσουλμάνων, απέτυχε να φέρει την κανονικότητα και την σταθερότητα στη χώρα δεν είναι σωστή. Όπως απεδείχθη με το πέρασμα του χρόνου η Αίγυπτος εξελίσσεται σε μια σταθερή χώρα και σημαντική περιφερειακή δύναμη, με καλές σχέσεις με το Ισραήλ και τις λοιπές χώρες στη Μέση Ανατολή, η οποία αποτελεί το ανάχωμα στην περιφερειακή ηγεμονία της Τουρκίας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Ιδιαίτερα για την Ελλάδα, η συμφωνία με την Αίγυπτο για τον καθορισμό της ΑΟΖ, καθώς και οι αμυντικές συμφωνίες αποτελούν εμπόδιο στις βλέψεις της γειτονικής Τουρκίας. Σε αντίθετη περίπτωση όπου οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι, μέσω της εξουσίας του Mursi, κυριαρχούσαν στην Αίγυπτο, πιθανότατα η χώρα θα βυθιζόταν στην βία του ισλαμικού εξτρεμισμού, θα απομακρυνόταν από τη Δύση και ίσως αποτελούσε έναν καλό σύμμαχο της Τουρκίας για την υλοποίηση των επιδιώξεών της στη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου σε βάρος της Ελλάδας.

⁴⁹⁵ Lynch, M., *The New Arab Order: Power and Violence in Today's Middle East*, Foreign Affairs, Vol. 97, No. 5 (September/October 2018), pp. 112-126, Council on Foreign Relations, σελ. 122-124

Αραβία απαίτησε από το Σουνιτικό καθεστώς της χώρας την καταστολή των εξεγέρσεων αποστέλλοντας ταυτόχρονα ένοπλες δυνάμεις, κατηγορώντας το Ιράν ότι προσπαθούσε να μετατρέψει το Μπαχρέιν σε δορυφόρο του, ενώ από την πλευρά του το Ιράν κατηγορήσε την Σαουδική Αραβία για «γενοκτονία» σε βάρος του λαού του Μπαχρέιν.⁴⁹⁶

Από την πλευρά της η Τουρκία επεδίωξε να εκμεταλλευτεί την Αραβική Άνοιξη στο πλαίσιο της διαρκούς προσπάθειας για την προώθηση του Παντουρκισμού με τη δημιουργία μιας σφαίρας επιρροής που θα περιλαμβάνει όλα τα πρώην Οθωμανικά εδάφη.⁴⁹⁷ Χαρακτηριστική είναι η σθεναρή Τουρκική υποστήριξη των Παλαιστινίων μετά την υπόθεση Mavi Marmara και την κατάρρευση των Τουρκο-ισραηλινών σχέσεων. Έτσι το Νοέμβριο 2012 ο Τούρκος Πρόεδρος Erdogan, επισκεπτόμενος το Κάιρο στο πλαίσιο συνομιλιών με τον Αιγύπτιο ομόλογό του και θερμό υποστηρικτή των Αδελφών Μουσουλμάνων Mohament Mursi για τη Γάζα, εξέφρασε την προθυμία του να συνεργαστεί με την Αίγυπτο για την εξασφάλιση της σταθερότητας στην περιοχή και την αντίδραση στην Ισραηλινή επιθετικότητα, προσθέτοντας ότι η Τουρκία και η μετα-επαναστατική Αίγυπτος μπορούν να ηγηθούν στην περιοχή χωρίς την ανάγκη εξωτερικών μεσαζόντων.⁴⁹⁸

Τα γεγονότα και οι εξελίξεις στην περιοχή της ευρύτερης Μέσης Ανατολής μιάμιση περίπου δεκαετία μετά τις εξεγέρσεις καταδεικνύουν την πλήρη αδυναμία της «Αραβικής Άνοιξης» να επιφέρει τις πολυπόθητες αλλαγές και μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό των κρατών και την σταθερότητα και ειρήνευση στην περιοχή. Δικαιολογημένα ίσως ονομάστηκε από ορισμένους αναλυτές ως «Αραβικός

⁴⁹⁶ Milani, M., *Το Ιράν και η Σαουδική Αραβία Ετοιμάζονται για Μάχη: Ο Ψυχρός Πόλεμος στον Κόλπο Μετατρέπεται σε Θερμό*, Foreign Affairs, The Hellenic Edition, 12/10/2011 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Σεπτεμβρίου 2023, από την ιστοσελίδα <https://foreignaffairs.gr/articles/68473/mohsen-m-milani/to-iran-kai-i-saoydiki-arabia-etoimazontai-gia-maxi?page=2>)

⁴⁹⁷ Σύμφωνα με τον Alexander Murinson, πριν το Α' Παγκόσμιο Πόλεμο εμφανίστηκαν δύο κύριες ιδεολογικές αντιλήψεις και θεωρίες από την Τουρκία. Ο Παντουρκισμός και ο Παντουρανισμός. Όπως αναφέρει ο Murinson: «Ο Παντουρκισμός ήταν ένα κίνημα για την ένωση των Τούρκων της Ανατολής (Κεντρική Ασία και Καύκασος) και της Δύσης (Ανατολία). Ακολουθώντας το Ρωσικό επεκτατισμό στα Βαλκάνια υπό το λάβαρο του Πανσλαβισμού, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκε ο Παντουρανισμός ως μια ρομαντική ιδέα για την ενοποίηση των τουρκόφωνων, των μογγολικών και των φινουγγρικών λαών.»

Βλέπε: Murinson, A., *The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy*, Middle Eastern Studies, Nov., 2006, Vol. 42, No. 6, pp. 945-964, Taylor & Francis, Ltd., σελ. 945

⁴⁹⁸ Βλέπε: *Egypt, Turkey can Bring Mideast Stability without Foreign Brokers: Erdogan*, Ahram Online, Saturday 17 November 2012, (Αντλήθηκε από την ιστοσελίδα <https://english.ahram.org.eg/News/58423.aspx> την 12 Ιανουαρίου 2024)

Χειμώνας», θεωρώντας ότι ήταν μια τεράστια και αναπόφευκτη αποτυχία.⁴⁹⁹ Η Μέση Ανατολή βιώνει μια περίοδο αναταραχής και αστάθειας με κύριες εστίες τη Συρία, τη Λιβύη και την Υεμένη που έχουν βυθιστεί στο χάος των εμφυλίων συγκρούσεων, καθώς και στο Ισραήλ μετά την αιφνιδιαστική τρομοκρατική επίθεση της Hamas. Η αιφνιδιαστική κατάληψη Ισραηλινών εδαφών και οι δολοφονίες Ισραηλινών πολιτών από την Ισλαμιστική τρομοκρατική οργάνωση της Hamas με ορμητήριο τη λωρίδα της Γάζας την 7η Οκτωβρίου 2023 άνοιξε τον ασκό του Αιόλου και πυροδότησε ένα νέο κύκλο βίας, πολεμικών συγκρούσεων και αστάθειας, με ορατό κίνδυνο διάχυσης στην ευρύτερη περιοχή. Πράγματι, ο κίνδυνος εμπλοκής και άλλων τρομοκρατικών οργανώσεων, όπως της Hezbollah, και κρατών όπως ο Λίβανος και το Ιράν στην σύγκρουση μεταξύ Ισραήλ και των τρομοκρατών της Hamas και της γενίκευσης της σύρραξης στη Μέση Ανατολή είναι ορατός, με απρόβλεπτες συνέπειες, όχι μόνο για την περιοχή αλλά και παγκόσμιες, με την έμμεση ή και άμεση εμπλοκή και άλλων περιφερειακών και μεγάλων δυνάμεων.

Όμως και στις λοιπές χώρες της περιοχής η τρέχουσα κατάσταση σε γενικές γραμμές είναι χειρότερη από αυτήν πριν την έναρξη των εξεγέρσεων. Όπως διαπιστώνει σε σχετική έρευνα το Council on Foreign Relations η μετάβαση προς τη δημοκρατία στο Μπαχρέιν, την Αίγυπτο, την Υεμένη, τη Συρία και τη Λιβύη δεν είχε μεγάλη διάρκεια, με εξαίρεση μόνο την Τυνησία, όπου υφίσταται μια αδύναμη και εύθραυστη δημοκρατία, αποτελώντας τη μόνη χώρα της Βόρειας Αφρικής που κατατάσσεται στις «ελεύθερες» από την οργάνωση Freedom House και τη μόνη Αραβική χώρα που συμπεριλαμβάνεται στις πλήρως δημοκρατικές, σύμφωνα με το Δείκτη Δημοκρατίας του Economist.⁵⁰⁰ Σύμφωνα με έρευνα του Guardian το 2020 σε οκτώ χώρες της Βόρειας Αφρικής και Μέσης Ανατολής (Σουδάν, Τυνησία,

⁴⁹⁹ Ο όρος αυτός επινοήθηκε και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον πολιτικό επιστήμονα και καθηγητή Zhang Wewei κατά τη διάρκεια διαλόγου και ανταλλαγής επιχειρημάτων με τον καθηγητή Francis Fukuyama. Ο Fukuyama υποστήριξε την άποψη ότι η Αραβική Άνοιξη θα εξαπλωνόταν και στην Κίνα, ενώ από την πλευρά του ο Wewei προέβλεψε ότι θα αποτύχει και θα μετατραπεί σε «Αραβικό Χειμώνα». Ο Wewei αναφέρει χαρακτηριστικά: *"My observations of the Middle East have led me to conclude that, while many in the West cheer the Arab Spring, don't be too optimistic. I hope the region will do well, but it will be difficult, and the Arab Spring today may well turn into Arab Winter in the not too distant future with American interests undermined."* Βλέπε: Fukuyama F., Wewei, Z., *The China Model: A Dialogue Between Francis Fukuyama and Zhang Wewei*, New Perspectives Quarterly, Vol. 28, Issue 4, Fall 2011, pp. 40-67, Wiley Online Library, σελ 53 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 23 Σεπτεμβρίου 2023, από την ιστοσελίδα <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-5842.2011.01287.x>)

⁵⁰⁰ Βλέπε: Robinson, K., Mellow W., *The Arab Spring at Ten Years: What's the Legacy of the Uprisings?*, Council on Foreign Relations, December 3, 2020 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 23 Σεπτεμβρίου 2023, από την ιστοσελίδα https://www.cfr.org/article/arab-spring-ten-years-whats-legacy-uprisings?utm_medium=social_share&utm_source=fb&fbclid=IwAR0YM-JMyxKQk720xqVQy_MKLmVvO7wo_63Vr0kdbSrS3hHzYnp7jDeISJM#chapter-title-0-1)

Αλγερία, Αίγυπτος, Ιράκ, Συρία, Υεμένη, Λιβύη) η πλειοψηφία των πολιτών θεωρεί ότι το επίπεδο διαβίωσής τους είναι χειρότερο και το μέλλον για τη νεολαία είναι περισσότερο δυσοίωνο σε σχέση με την εποχή πριν την Αραβική Άνοιξη, ενώ οι ανισότητες και το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών έχει διευρυνθεί την τελευταία δεκαετία.⁵⁰¹

5.5 Ανατολική Ευρώπη: Το «Μήλο της Έριδος» στον 21^ο Αιώνα

5.5.1 Γενικά

Η επανένωση της Γερμανίας, η επανάκτηση και εγκαθίδρυση της ανεξαρτησίας και η απεμπόληση της κομμουνιστικής ιδεολογίας από τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και η εδραίωση της αδιαμφισβήτητης Αμερικανικής παγκόσμιας κυριαρχίας κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, δημιούργησε ένα κύμα τεράστιων γεωπολιτικών ανακατατάξεων και αλλαγών στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη. Η εξάλειψη του Κομμουνισμού από τα κράτη – δορυφόρους της Σοβιετικής Ένωσης, η δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων και η εξάπλωση των δημοκρατικών θεσμών, μετέβαλαν δραστικά την πολιτική και οικονομική μορφολογία της Ευρωπαϊκής χερσονήσου και αύξησαν σταδιακά την επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών και της Δύσης στο Ευρωπαϊκό προγεφύρωμα της Ευρασιατικής μάζας.

Τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης άρχισαν τη σταδιακή μετάβασή τους από τον Κομμουνισμό και την ελεγχόμενη οικονομία προς την ανεξαρτησία, την υιοθέτηση δημοκρατικής διακυβέρνησης και ανέλαβαν οικονομικές μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ασφάλειας και της οικονομικής τους προόδου πολλές ανατολικοευρωπαϊκές χώρες εκδήλωσαν ζωηρό ενδιαφέρον για την ένταξή τους σε διεθνείς οργανισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ, ενώ οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς

⁵⁰¹ Βλέπε: Safi, M., *Life Has Got Worse Since Arab Spring, Say People Across Middle East*, The Guardian, 17 December 2020 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 23 Σεπτεμβρίου 2023, από την ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/global-development/2020/dec/17/arab-spring-people-middle-east-poll>)

δημιούργησαν οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις με αρκετές από αυτές τις χώρες να αντιμετωπίζουν ύφεση, υψηλά ποσοστά ανεργίας, φτώχεια και κοινωνικές ανισότητες.

Η κύρια κληρονόμος της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, η αδύναμη πολιτικά και οικονομικά Ρωσική Ομοσπονδία, απογυμνωμένη από τις πρώην Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες που εξελίχθηκαν σε δεκαπέντε ανεξάρτητες δημοκρατίες (συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσικής Ομοσπονδίας)⁵⁰² και αποξενωμένη από τα κράτη πρώην δορυφόρους της, βίωσε και αυτή από την πλευρά της μια δύσκολη περίοδο έντονων μεταβολών που επηρέασαν την εσωτερική της κατάσταση και τη διεθνή θέση της. Η απώλεια του ηγετικού ρόλου και η αναζήτηση της νέας θέσης της στο νέο διεθνές σύστημα, σε συνδυασμό με τα εσωτερικά οικονομικά προβλήματα και τις πολιτικές και κοινωνικές αντιπαραθέσεις διατήρησαν σε χαμηλό επίπεδο το διεθνές κύρος της χώρας μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα. Όμως, παρά την απώλεια της ηγετικής της θέσης στο νέο διεθνές σύστημα η Ρωσική Ομοσπονδία παρέμεινε ένας σημαντικός παγκόσμιος παράγοντας, κυρίως λόγω της κληρονομιάς του Σοβιετικού πυρηνικού οπλοστασίου.

Ο 21^{ος} αιώνας βρίσκει τη Ρωσική Ομοσπονδία σε μια συνεχή πορεία ανάκαμψης, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο κύρος και τη διεθνή θέση της χώρας. Στο εσωτερικό μετά την κρίση της δεκαετίας του 1990 ακολουθεί περίοδος οικονομικής ανάκαμψης, που ανακόπηκε παροδικά από τις επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, ενώ η εκλογή του Vladimir Putin ως Προέδρου της χώρας το 2000 σηματοδοτεί μια αλλαγή σελίδας στη Ρωσική πολιτική. Στο διεθνές περιβάλλον, από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα ο νέος Ρώσος Πρόεδρος επεδίωξε και πέτυχε σε μεγάλο βαθμό την βελτίωση της διεθνούς θέσης της χώρας και την αποκατάσταση του κύρους της ως μεγάλης δύναμης. Η προσπάθειά της χώρας για την αποκατάσταση και εξάπλωση της επιρροής της στο μετασοβιετικό χώρο δημιούργησε εντάσεις και την έφερε αντιμέτωπη με τα κράτη της Δύσης, με αποκορύφωμα τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Ουκρανία.

⁵⁰² Τα δεκαπέντε νέα ανεξάρτητα κράτη που εμφανίστηκαν στον ευρωασιατικό χάρτη και προήλθαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, ήταν η Ρωσική Ομοσπονδία, οι Βαλτικές χώρες (Εσθονία, Λετονία και Λιθουανία), τα Σλαβικά κράτη (Λευκορωσία και Ουκρανία), τα κράτη του Καυκάσου (Γεωργία, Αρμενία και Αζερμπαϊτζάν), τα κράτη της κεντρικής Ασίας (Καζακστάν, Ουζμπεκιστάν, Τουρκμενιστάν, Κιργιζιστάν και Τατζικιστάν) και τέλος η Μολδαβία.

Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί η διερεύνηση των εξελίξεων στην περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης που οδήγησαν στον ανταγωνισμό και τη συνεχώς αυξανόμενη ένταση και εχθρότητα της Ρωσικής Ομοσπονδίας με τα κράτη της Δύσης και στην ακραία κατάληξη της εισβολής και των πολεμικών συγκρούσεων στο έδαφος της Ουκρανίας, οι οποίες συνεχίζονται μέχρι σήμερα, αποτελώντας το μεγαλύτερο ίσως κίνδυνο για την παγκόσμια ασφάλεια.

5.5.2 Ανταγωνισμός για Επιρροή στην Ανατολική Ευρώπη

Η έναρξη της μεταψυχροπολεμικής περιόδου ταυτίζεται με την επικράτηση ενός κλίματος ευφορίας και θετικών αντιλήψεων σχετικά με το μέλλον. Η εξάπλωση της Δημοκρατίας, της φιλελεύθερης ιδεολογίας και της ανοικτής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και όχι μόνο, θα δημιουργούσε συνθήκες παγκόσμιας νηνεμίας, συνεργασίας και ειρηνικής συνύπαρξης. Η επιδίωξη των πρώην Κομμουνιστικών κρατών, των νέων Ανεξάρτητων Δημοκρατιών και της ίδιας της Ρωσικής Ομοσπονδίας για ένταξη στους Δυτικούς θεσμούς και υιοθέτηση των αρχών της δημοκρατικής διακυβέρνησης και της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς αποτελούσαν σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της παύσης των ανταγωνισμών, της εξάλειψης των συγκρούσεων και της δημιουργίας ενός περιβάλλοντος αμοιβαίας κατανόησης, συνεργασίας, αλληλοβοήθειας και ειρηνικής συνύπαρξης των κρατών.

Όμως τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν με αυτό τον τρόπο και οι προβλέψεις και ελπίδες δεν άργησαν να διαψευστούν. Με τον ίδιο τρόπο που μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το καλό κλίμα και οι σχέσεις συνεργασίας μεταξύ των συμμάχων μεταβλήθηκαν και σύντομα κατέληξαν στην επιβολή διαχωριστικών γραμμών στην Ευρώπη και στον Ψυχρό Πόλεμο, έτσι και στη μετασοβιετική εποχή οι σχέσεις αμοιβαίας κατανόησης, συνεργασίας και συνδρομής κατέληξαν σε αντιπαλότητες, ανταγωνισμούς και συγκρούσεις με αποκορύφωμα την Ρωσική εισβολή και τον πόλεμο στην Ουκρανία. Για μία ακόμη φορά η περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης έγινε πεδίο ανταγωνισμού και αγώνα επιρροής, αντιπαλοτήτων, εχθρότητας και συγκρούσεων.

Πράγματι, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις συνεργάστηκαν με σκοπό την αποκατάσταση της κατεστραμμένης Ευρώπης, αλλά σύντομα έγινε αντιληπτό ότι η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν σε αρμονία με τους λοιπούς συμμάχους, επιζητώντας την υφαρπαγή όσων περισσότερων εδαφών μπορούσε και την εξάπλωση της Σοβιετικής ισχύος και επιρροής πολύ περισσότερο από τα λογικά όρια των απαιτήσεων ασφαλείας της. Η αρχική Δυτική προσέγγιση της ανεκτικότητας και της απραξίας έναντι των κινήσεων της Σοβιετικής Ένωσης άρχισε να μεταστρέφεται. Κύρια γεγονότα που επηρέασαν τις Δυτικές αντιλήψεις ήταν το «Μακρύ Τηλεγράφημα»⁵⁰³ του Αμερικανού διπλωμάτη George Kennan, η αντίθεση της Σοβιετικής Ένωσης προς το «Σχέδιο Μάρσαλ» ("Marshall Plan") και η κατάρρευση της δημοκρατίας στην Τσεχοσλοβακία τον Φεβρουάριο 1948, με αποτέλεσμα την πρόσδεσή της στη Σοβιετική σφαίρα επιρροής. Η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο αντιλαμβανόμενοι το Σοβιετικό κίνδυνο αντιδρούν με τη σύναψη κοινού αμυντικού συμφώνου, με τη Σοβιετική Ένωση να κατηγορεί αυτή την ενέργεια στον ΟΗΕ, για υπονόμευση της ειρήνης.⁵⁰⁴ Τελικά, οι Ηνωμένες Πολιτείες και τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης συνειδητοποιώντας ότι ήταν ανάγκη να αντιμετωπιστεί δραστικά, μέσω της ανάσχεσης, η Σοβιετική επεκτατική στρατηγική, συστήνουν το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (NATO) στις 4 Απριλίου 1949, μετατρέποντας την πιθανότητα θερμής πολεμικής αναμέτρησης σε Ψυχρό Πόλεμο. Ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Dean Acheson δικαιολογώντας την αναγκαιότητα της

⁵⁰³ Στις 22 Φεβρουαρίου 1946 ο George Kennan που υπηρετούσε εκείνη την εποχή στην Αμερικανική Πρεσβεία στη Μόσχα αποστέλλει προς τον υπουργό Εξωτερικών τηλεγράφημα μήκους 8.000 λέξεων σε απάντηση ερωτήματος του Αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών σχετικού με τους λόγους της άρνησης αποδοχής από τους Σοβιετικούς των θεσμών της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Ο Kennan παρέθεσε μια συνολική εκτίμηση της κατάστασης και υποστήριξε ότι η Σοβιετική Ένωση βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με τη Δύση, έχοντας υιοθετήσει μια μακροπρόθεσμη στρατηγική κεκαλυμμένης πρόκλησης συγκρούσεων στο εσωτερικό των καπιταλιστικών χωρών αλλά και μεταξύ τους, προκειμένου να καταστεί δυνατή η εξάπλωση του Κομμουνισμού. Τόνιζε ότι η Σοβιετική Ένωση κατανοούσε και σεβόταν μόνο τη λογική της ισχύος. Κατά την άποψή του κύριο μέλημα της Αμερικανικής στρατηγικής θα έπρεπε να είναι η ανάσχεση του Σοβιετικού επεκτατισμού με διπλωματικά κυρίως μέσα και συνεπώς το έργο της Αμερικανικής διπλωματίας θα έπρεπε να είναι η διασφάλιση ότι οι προσπάθειες της Μόσχας να διευρύνει την παγκόσμια επιρροή της θα αποτύγχαναν, γεγονός που θα επέφερε το μετριασμό της εχθρότητάς της προς το Δυτικό κόσμο.

Βλέπτε: US Department of State, Office of the Historian, , *George Kennan and Containment*, στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/departments/history/short-history/kennan> και Κουρκουβέλας, Λυκούργος, *Το "Μακρύ Τηλεγράφημα" του 1946*, Καθημερινή, 4 Σεπτεμβρίου 2011, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/world/436476/to-makry-tilegrafima-toy-1946/>

Το κείμενο του υπόψη τηλεγραφήματος είναι διαθέσιμο στο: US Department of State, Office of the Historian, Foreign Relations of the United States, 1946, Eastern Europe, The Soviet Union, Volume IV, Document 475, *The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d475> καθώς επίσης και στην ιστοσελίδα <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/92093/download> (Τελευταία πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2025).

⁵⁰⁴ Βλέπτε: Σχόλια του Vyshinsky (USSR) στα Ηνωμένα Έθνη, General Assembly 3rd Session, 143rd Plenary Meeting, Palais de Chaillot, Paris, 25 September 1948, σελ. 129-130, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://digitallibrary.un.org/record/727403?ln=en&v=pdf>

ίδρυσης του NATO είχε τονίσει ότι το μεταπολεμικό σύστημα ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών δεν ήταν επαρκές, λόγω της κακής χρήσης του δικαιώματος της αρνησικυρίας (βέτο) από την Σοβιετική Ένωση ως μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του οργανισμού, που έθετε εμπόδια στη δυνατότητα του ΟΗΕ για τη διατήρηση της ειρήνης. Συνεπώς, κατά τον Acheson, η συγκρότηση του Βορειοατλαντικού Συμφώνου ήταν μια καλά μελετημένη και αναγκαία απάντηση στις Σοβιετικές ενέργειες κατά τη διάρκεια των τεσσάρων ετών που μεσολάβησαν από τον τερματισμό του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.⁵⁰⁵

Κατά την άποψη της καθηγήτριας Ginta Palubinskas, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου οι βασικοί στόχοι της Ρωσικής Ομοσπονδίας ως διάδοχου κράτους της Σοβιετικής Ένωσης δεν είχαν μεταβληθεί, με τη Ρωσία να επιχειρεί να επανακτήσει και να επανενσωματώσει την παλιά της αυτοκρατορία. Παρά τις ελπίδες και τις ενεργές προσπάθειες της Δύσης για την οικοδόμηση μιας μακροπρόθεσμης και συνεργατικής σχέσης με τη Ρωσία, οι οποίες εκφράστηκαν με την άμεση ανταπόκρισή τους και την «γενναιόδωρη» οικονομική βοήθεια, καθώς και τη στήριξή τους για την ενσωμάτωση της Ρωσίας στην παγκόσμια οικονομία και στους διεθνείς οργανισμούς, η Ρωσία συγκέντρωνε ισχύ και ζύγιζε την ετοιμότητα και την ικανότητά της να αντιπαρατεθεί με τη Δύση, όπως ακριβώς είχε πράξει και μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλάζοντας όμως την τακτική της. Αντί να προσπαθεί να υπονομεύσει την ενότητα των Δυτικών χωρών και του NATO, όπως έπραττε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, επιδόθηκε στη προσπάθεια παρέμβασης στη λήψη αποφάσεων του NATO, με στόχο τη δημιουργία μιας κατάστασης κατά την οποία χωρίς τη Ρωσία στο κάδρο δεν θα ήταν δυνατή η επίτευξη της ειρήνης. Συνεπώς, κατά τους ισχυρισμούς της Palubinskas, παρά τις προσπάθειες της Δύσης οι διαχωριστικές γραμμές στην Ευρώπη επανήλθαν και η Δύση δεν είχε άλλο δρόμο από αυτόν της διατήρησης και διεύρυνσης του NATO για την αντιμετώπιση του Ρωσικού επεκτατισμού.⁵⁰⁶

Όμως είναι αυτή ακριβώς η πραγματικότητα; Η κατάσταση την οποία βιώνει σήμερα η Ανατολική Ευρώπη με τις πολεμικές συγκρούσεις στην Ουκρανία είναι

⁵⁰⁵ Palubinskas, Ginta T., *NATO at 70 Peace in a Changing Security Environment*. AEther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower, Summer 2022, Vol. 1, No. 2 (Summer 2022), pp. 13-28, Air University Press, σελ. 16-19

⁵⁰⁶ Palubinskas, Ginta T., 2022, σελ. 20-23

επακόλουθη ενός σκληρού ανταγωνισμού μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ρωσίας, Δύσης και Ανατολής για τον επανακαθορισμό των σφαιρών επιρροής; Η Ρωσία επιθυμούσε πραγματικά την απομάκρυνση και τον ανταγωνισμό με τη Δύση ή την ένταξή της στους Δυτικούς θεσμούς και το NATO; Η διεύρυνση του NATO ήταν μια Δυτική επιλογή για την αντιμετώπιση της Ρωσικής επεκτατικής πολιτικής ή αποτέλεσε όργανο για την επέκταση της Δυτικής και κύρια της Αμερικανικής επιρροής στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και την περίσφιξη της Ρωσίας; Η Ρωσική εισβολή και προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 και η εισβολή και πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία το 2022 ήταν ενέργειες εφαρμογής της αμετάβλητης επί αιώνες Ρωσικής επεκτατικής πολιτικής ή αποτελούσαν αντίδραση στους σχεδιασμούς και τις ενέργειες των Δυτικών δυνάμεων; Οι απόψεις και προσεγγίσεις των ειδικών γύρω από τα ζητήματα αυτά είναι διχασμένες και εξαρτώνται από την οπτική γωνία και την ιδεολογική ή ιδεοληπτική προσέγγιση εξέτασης των γεγονότων που οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση. Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί μια συνοπτική εξέταση των κύριων γεγονότων και των αντικρουόμενων απόψεων και προσεγγίσεων για τα ζητήματα αυτά και τέλος η διατύπωση συμπερασμάτων.

5.5.3 Από τη Συνεργασία στη Σύγκρουση

Απευθυνόμενος στο Κογκρέσο στις 29 Ιανουαρίου 1991 ο Αμερικανός Πρόεδρος George H. W. Bush τόνισε ότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αποτέλεσε μια νίκη για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Σημείωσε ότι η σχέση των Ηνωμένων Πολιτειών με τη Σοβιετική Ένωση είναι ιδιαίτερα σημαντική όχι μόνο για τη χώρα του, αλλά και για όλον τον κόσμο και εξέφρασε την επιθυμία του για τη συνέχιση της προόδου της συνεργασίας σε μόνιμη βάση μεταξύ ΗΠΑ και Σοβιετικής Ένωσης για ένα πιο ειρηνικό μέλλον ολόκληρης της ανθρωπότητας.⁵⁰⁷ Αυτή η επιθυμία και ελπίδα του Προέδρου των ΗΠΑ για εμβάθυνση της συνεργασίας με τη Σοβιετική Ένωση εκφράστηκε σε μια περίοδο πολλά υποσχόμενη για τις σχέσεις των δύο χωρών, με σημαντικά διπλωματικά επιτεύγματα – όπως η συνθήκη μείωσης των

⁵⁰⁷ Η διατύπωση στα αποσπάσματα αυτά είναι:

“The end of the cold war has been a victory for all humanity...Our relationship to the Soviet Union is important, not only to us but to the world...If it is possible I want to continue to build a lasting basis for US-Soviet cooperation – for a more peaceful future to all mankind”

Βλέπε:., The American Presidency Project, George Bush, Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 29, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-1> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2η Μαρτίου 2024)

στρατηγικών πυρηνικών όπλων (START II), η συνθήκη μείωσης των συμβατικών δυνάμεων στην Ευρώπη, οι διαπραγματεύσεις για την επανένωση της Γερμανίας και την ένταξή της στο NATO - και αισιοδοξία για το μέλλον. Οι ελπίδες του Προέδρου Bush για μια στενή σχέση συνεργασίας με τη Σοβιετική Ένωση σε μια ένα νέο διεθνές περιβάλλον αναχαιτίστηκαν από τη σκληρή πραγματικότητα της ταχείας αποσύνθεσης και διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης σε λιγότερο από ένα χρόνο μετά την ομιλία του και του χάους που κατέκλυσε τη νεογέννητη Ρωσική Ομοσπονδία.⁵⁰⁸ Η κυβέρνηση Bush αιφνιδιάστηκε από τις δραματικές εξελίξεις και αλλαγές που επέφερε η διάλυση στον πρώην Σοβιετικό χώρο και δεν φάνηκε προετοιμασμένη για την υιοθέτηση της κατάλληλης πολιτικής.⁵⁰⁹

5.5.3.1 *Πρώιμη Περίοδος της Ρωσικής Ομοσπονδίας – Επέκταση του NATO*

Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης την 26η Δεκεμβρίου 1991 και την ανάληψη της ηγεσίας της νέας ανεξάρτητης Ρωσικής Ομοσπονδίας από τον Πρόεδρο Boris Yeltsin επιδιώχθηκε από πλευράς Ρωσικής Ομοσπονδίας η στρατηγική συμμαχία με τις Ηνωμένες Πολιτείες, στο πλαίσιο της προσπάθειας για την αναδιοργάνωση της χώρας, της αντιμετώπισης των εσωτερικών προβλημάτων και των οικονομικών δυσχερειών και της αναγνώρισης και διατήρησης του καθεστώτος της υπερδύναμης, ως κληρονόμου της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και του πυρηνικού οπλοστασίου της.⁵¹⁰ Το νέο Ρωσικό κράτος, μαστιζόμενο από εγχώριες πολιτικές και οικονομικές κρίσεις υποχώρησε σε μεγάλο βαθμό από την παγκόσμια σκηνή και κατέστη σε μεγάλο βαθμό ανίκανο να λειτουργήσει ως εταίρος των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως είχε οραματιστεί και ελπίσει ο Πρόεδρος Bush.⁵¹¹ Τα προβλήματα που προέκυψαν για τη λειτουργία της οικονομίας στις νέες ανεξάρτητες κρατικές οντότητες συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσικής Ομοσπονδίας ήταν σχεδόν ανυπέρβλητα, καθώς όλες οι παραγωγικές δομές των

⁵⁰⁸ Τα κύρια γεγονότα που μεσολάβησαν στο διάστημα Ιανουαρίου – Δεκεμβρίου 1991 ήταν τα εξής: Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας όλων σχεδόν των πρώην σοβιετικών σοσιαλιστικών δημοκρατιών, η διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας τον Ιούλιο 1991, τα κράτη της κεντρικής Ευρώπης και η Σοβιετική Ένωση υπογράφουν διμερείς συμφωνίες για τη ρύθμιση της αποχώρησης των Σοβιετικών στρατευμάτων από το έδαφός τους, η ανάδυση εθνικιστικών κινημάτων και η έκρηξη συγκρούσεων εθνικιστικής έμπνευσης στην περιφέρεια της Σοβιετικής Ένωσης, η έναρξη του πολέμου στα Βαλκάνια το καλοκαίρι του 1991, το πραξικόπημα του Αυγούστου στη Μόσχα στις 19 Αυγούστου 1991 και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης με την ανάδειξη των 15 νέων ανεξάρτητων δημοκρατιών.

⁵⁰⁹ Rumer, E., and Sokolsky, R., *Thirty Years of U.S. Policy Toward Russia: Can the Vicious Circle Be Broken?*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2019, σελ. 5-6

⁵¹⁰ Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 129

⁵¹¹ Rumer, E., and Sokolsky, R., 2019, σελ. 6

πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών αποτελούσαν τμήματα του συνολικού Σοβιετικού οικονομικού συστήματος και ο κατακερματισμός δυσχέραινε τη λειτουργία των βιομηχανιών και δημιουργούσε τεράστια εμπόδια στην προμήθεια πρώτων υλών και τροφίμων. Ταυτόχρονα αρκετά μέλη της Σοβιετικής ελίτ και όχι μόνο, εκμεταλλεύτηκαν την οικονομική ανασφάλεια της διαδικασίας μετάβασης προς νέο οικονομικό μοντέλο και ιδιοποιήθηκαν κρατικά μέσα παραγωγής, με αποτέλεσμα να μεταβληθούν άμεσα σε κεφαλαιοκρατική τάξη.⁵¹²

Η ανάληψη καθηκόντων από τον Bill Clinton ως Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών τον Ιανουάριο 1993 ανανέωσε τις προσπάθειες για την υποστήριξη των μεταρρυθμίσεων στη Ρωσική Ομοσπονδία και τη θεμελίωση μιας νέας δημοκρατικής εταιρικής σχέσης μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσίας. Όμως τα παραπάνω παρέμειναν στο επίπεδο των εξαγγελιών και το καλό κλίμα γρήγορα μεταβλήθηκε, λόγω της οικονομικής κατάρρευσης και της ραγδαίας επιδείνωσης του βιοτικού επιπέδου στο εσωτερικό της Ρωσίας που αποδίδονταν κατά μεγάλο μέρος στη Δύση και τους Αμερικανούς συμβούλους της Ρωσικής κυβέρνησης, την ισχυρή αντίθεση προς την Αμερικανική πολιτική της διεύρυνσης του NATO, τη Ρωσική στρατιωτική επιχείρηση κατά των Τσετσένων αυτονομιστών και την απειλή αεροπορικών βομβαρδισμών κατά των Σέρβων της Βοσνίας από το NATO.⁵¹³

Στην έναρξη της θητείας του ο Πρόεδρος Clinton ήταν αρκετά σκεπτικός ως προς την ανάγκη διεύρυνσης του NATO, αλλά σύντομα μετέβαλε την άποψή του και εξελίχθηκε σε ένθερμο υποστηρικτή της επέκτασης και του εκμοντερνισμού της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, καθόσον είχε πειστεί για την ύπαρξη παράθυρου ευκαιρίας δημιουργίας μιας νέας, ελεύθερης, ασφαλούς και αδιαίρετης Ευρώπης, θεωρώντας το NATO ως το κατάλληλο μέσο εφαρμογής αυτής της πολιτικής. Κατά τον Clinton η επέκταση του NATO εξέφραζε τη φιλελεύθερη πολιτική για την εξάπλωση και εδραίωση της δημοκρατίας όσο το δυνατό περισσότερο.⁵¹⁴ Στο πλαίσιο αυτό, στις αρχές του 1994 ο Πρόεδρος Clinton δήλωσε ότι δεν υπήρχε θέμα

⁵¹² Λυγερός, Σ., Δημόπουλος, Σ., 2023, σελ. 357-358

⁵¹³ Rumer, E., and Sokolsky, R., 2019, σελ. 7

⁵¹⁴ Van Bladel, J., *Mobilizing Against Russia? Some Reflections on the Security Deadlock Called Ukraine*, Egmont Paper 115, Egmont Royal Institute for International Relations, March 2022, σελ. 20-21

διεύρυνσης του NATO προς τα ανατολικά παρά μόνο το ζήτημα του καθορισμού του χρόνου έναρξης της διαδικασίας διεύρυνσης.⁵¹⁵

Η συζήτηση για την αναγκαιότητα της διατήρησης του NATO και στη συνέχεια για το κατά πόσο ήταν συμφέρουσα και εφικτή η διεύρυνσή του άρχισε αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, λόγω της αλλαγής του περιβάλλοντος ασφαλείας με την εξαφάνιση του Σοβιετικού επεκτατισμού. Ο διάλογος κατέληξε αρχικά υπέρ της διατήρησης της συμμαχίας, λόγω της αμφισβητούμενης διάρκειας και ανθεκτικότητας των αλλαγών και μεταρρυθμίσεων στη Σοβιετική Ένωση, της υπάρχουσας ανισορροπίας στρατιωτικής ισχύος στην Ευρώπη υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης και της πιθανότητας της μη ολοκληρωτικής και μόνιμης εξάλειψης του Ρωσικού κινδύνου για τη σταθερότητα της Ευρώπης. Μετά την απόφαση από τα μέλη της συμμαχίας σχετικά με τη διατήρησή της, το επόμενο ζήτημα που προκάλεσε αντίστοιχο διάλογο ήταν για το κατά πόσο η συμμαχία θα έπρεπε να αποδεχθεί την ένταξη νέων μελών. Τα επιχειρήματα υπέρ της διεύρυνσης εστιάζονταν, μεταξύ των άλλων, στη σημασία της διατήρησης και επέκτασης της αποτελεσματικότητας του NATO και της ικανότητάς του να αντιμετωπίσει τυχόν επανάκαμψη των επεκτατικών βλέψεων της Ρωσίας, στη συνδρομή της συμμαχίας στον εκδημοκρατισμό και στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις στα κράτη της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης μέσω της ένταξής τους και στη διασφάλιση της σταθερότητας στον Ευρωατλαντικό χώρο. Η πλευρά που δεν ήταν θετική στη διεύρυνση της συμμαχίας υποστήριζε κυρίως ότι η Ρωσία πλέον δεν αποτελούσε απειλή, ενώ θεωρούσε ότι η ένταξη νέων μελών δεν θα εξάπλωνε τη δημοκρατία, αλλά θα ταπείνωνε, απομόνωνε και θα ενοχλούσε ιδιαίτερα τη Ρωσία, θέτοντας σε κίνδυνο την πορεία της προς τον εκδημοκρατισμό, δημιουργώντας απειλή για την εθνική της ασφάλεια και τελικά δημιουργώντας νέες διαχωριστικές γραμμές στην Ευρώπη.⁵¹⁶

Στην ουσία αυτοί που υποστήριζαν ότι το NATO δεν έπρεπε να διευρυνθεί είχαν πιθανότατα υπόψη τις διαβεβαιώσεις που είχαν δοθεί από τη Δύση, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη Γερμανική επανένωση, προς τον ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης Mikhail Gorbachev για τη μη περαιτέρω επέκταση της

⁵¹⁵ Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 130

⁵¹⁶ Palubinskas, G., 2022, σελ. 13-14

συμμαχίας στην Ανατολική Ευρώπη, υπόσχεση που τελικά δεν τηρήθηκε. Παρά την άρνηση πολλών αξιωματούχων για την ύπαρξη αυτών των διαβεβαιώσεων καλυπτόμενοι κυρίως πίσω από τον ισχυρισμό ότι δεν υπήρξε γραπτή συμφωνία και παρά τους ισχυρισμούς ορισμένων επιστημόνων ότι δεν δόθηκαν ποτέ τέτοιου είδους υποσχέσεις και εγγυήσεις,⁵¹⁷ είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Αμερικανού υπουργού εξωτερικών James Backer κατά τη συνάντησή του την 9η Φεβρουαρίου 1990 στο Κρεμλίνο με τον Πρόεδρο Mikhail Gorbachev και με την παρουσία του Υπουργού Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης, Eduard Shevardnadze:

«Κατανοούμε την ανάγκη για διαβεβαιώσεις προς τις χώρες στα ανατολικά. Εφόσον διατηρήσουμε παρουσία σε μια Γερμανία που είναι μέρος του NATO, δεν θα υπάρξει καμία επέκταση της δικαιοδοσίας του NATO για τις δυνάμεις του μια ίντσα προς τα ανατολικά.»⁵¹⁸

Λίγες ημέρες νωρίτερα, στις 6 Φεβρουαρίου 1990, ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών σε τηλεγράφημά του που αποστάλθηκε προς το Βρετανό Πρέσβη στη Βόννη, sir Christopher Mallaby, περιγράφει τα κύρια σημεία της συνάντησης που είχε την ίδια ημέρα με τον Υπουργό Εξωτερικών της Δυτικής Γερμανίας Hans-Dietrich Genscher, στο πλαίσιο των επαφών και διαπραγματεύσεων για την ενοποίηση της Γερμανίας και το μέλλον της σε σχέση με το NATO. Ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, μεταξύ άλλων, στο τηλεγράφημα αναφέρει:

«Ο Genscher πρόσθεσε ότι όταν μίλησε για το ότι δεν επιθυμεί την επέκταση του NATO, αυτό ίσχυε για τα άλλα κράτη πέραν της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Οι Ρώσοι πρέπει να έχουν κάποια

⁵¹⁷ Για παράδειγμα η καθηγήτρια πολιτικών επιστημών Ginta T. Palubinskas στο West Virginia State υποστηρίζει ότι δεν δόθηκαν στον Gorbachev διαβεβαιώσεις για τη μη επέκταση του NATO προς ανατολικά, βασίζοντας το επιχειρήμα της σε συνέντευξη του ίδιου του Gorbachev με ημερομηνία 16 Οκτωβρίου 2014. Αν και στη συνέντευξη αυτή ο Gorbachev αναφέρει ότι το θέμα της επέκτασης του NATO δεν συζητήθηκε ποτέ, οι διαβεβαιώσεις που είχαν δοθεί από τον τότε Αμερικανό υπουργό εξωτερικών James Baker περί μη επέκτασης προς τα ανατολικά των στρατιωτικών δυνάμεων και δομών του NATO στο έδαφος της πρώην Ανατολικής Γερμανίας ήταν στενά συνδεδεμένες με την απόφαση της διεύρυνσης του NATO προς ανατολάς που πάρθηκε το 1993, η οποία κατά την άποψή του ήταν μεγάλο λάθος και κατάφωρη παραβίαση του πνεύματος των δηλώσεων και των διαβεβαιώσεων που του είχαν δοθεί το 1990.

Βλέπε: Palubinskas, Ginta T., 2022, σελ. 15, καθώς επίσης και το Maxim Korshunov, *Mikhail Gorbachev: I Am Against All Walls*, Russia Beyond, October 16, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.rbth.com/international/2014/10/16/mikhail_gorbachev_i_am_against_all_walls_40673.html (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Φεβρουαρίου 2024)

⁵¹⁸ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική γλώσσα είναι:

“We understand the need for assurances to the countries in the East. If we maintain a presence in a Germany that is a part of NATO, there would be no extension of NATO’s jurisdiction for forces of NATO one inch to the east.”

Βλέπε: National Security Archive, *Memorandum of Conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker in Moscow*, February 9, 1990, σελ. 6. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/16116-document-05-memorandum-conversation-between> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Νοεμβρίου 2023)

διαβεβαίωση ότι αν, για παράδειγμα, η Πολωνική κυβέρνηση εγκατέλειπε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας κάποια μέρα, δεν θα εντασσόταν στο NATO την επόμενη.»⁵¹⁹

Ένα ακόμη σαφές μήνυμα για την πρόθεση μη επέκτασης του NATO, δόθηκε την 1η Ιουλίου 1991 από τον Γενικό Γραμματέα του NATO, Manfred Woerner, προς την αντιπροσωπεία του Ανώτατου Σοβιέτ της Ρωσίας κατά την επίσκεψή τους στο Αρχηγείο του NATO στις Βρυξέλες. Στη συνάντηση αυτή ο Γενικός Γραμματέας του NATO ανέφερε ότι είχε λάβει γραπτή δήλωση από τον Πρόεδρο Bush για μειώσεις των Αμερικανικών στρατευμάτων στην Ευρώπη στο κοντινό μέλλον κατά 80 χιλιάδες άνδρες και δήλωσε ότι τόσο αυτός προσωπικά, όσο και το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο (North Atlantic Council) ήταν αντίθετοι στην επέκταση του NATO. Τόνισε χαρακτηριστικά ότι 13 από τα 16 κράτη-μέλη της συμμαχίας μοιράζονται την ίδια άποψη.⁵²⁰ Άλλωστε ο Manfred Woerner σε ομιλία του στις Βρυξέλες στις 17 Μαΐου 1990, αναφερόμενος γενικά στην Ευρωπαϊκή δομή ασφάλειας είχε δηλώσει τα εξής:

«Το κύριο καθήκον για την επόμενη δεκαετία θα είναι η οικοδόμηση μιας νέας Ευρωπαϊκής δομής ασφάλειας, που θα περιλαμβάνει τη Σοβιετική Ένωση και τα κράτη του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Η Σοβιετική Ένωση θα έχει σημαντικό ρόλο να διαδραματίσει στην οικοδόμηση ενός τέτοιου συστήματος. Αν αναλογιστείτε τη σημερινή δύσκολη θέση της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία δεν έχει σχεδόν κανένα σύμμαχο, τότε μπορείτε να κατανοήσετε τη δικαιολογημένη επιθυμία της να μην εξαναγκαστεί να μείνει εκτός Ευρώπης.»

και στη συνέχεια, αναφερόμενος στην ένταξη της ενοποιημένης Γερμανίας στο NATO, είχε τονίσει:

«Πρέπει να βρούμε λύσεις που να σέβονται τα νόμιμα συμφέροντα ασφάλειας όλων των συμμετεχόντων – συμπεριλαμβανομένης της

⁵¹⁹ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική γλώσσα είναι:

“Genscher added that when he talked about not wanting to extend NATO that applied to other states besides GDR. The Russians must have some assurance that if, for example, the Polish Government left the Warsaw Pact one day, they would not join NATO the next.”

Βλέπε: National Security Archive, *Mr. Hurd to Sir C. Mallaby (Bonn). Telegraphic N.85: Secretary of State's Call on Herr Genscher: German Unification*, 6 February 1990. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://nsarchive.gwu.edu/document/16113-document-02-mr-hurd-sir-c-mallaby-bonn#_edn8 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 26 Νοεμβρίου 2023)

⁵²⁰ National Security Archive, *Memorandum to Boris Yeltsin from Russian Supreme Soviet Delegation to NATO HQs*, July 3, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/16144-document-30-memorandum-boris-yeltsin> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Νοεμβρίου 2023)

Σοβιετικής Ένωσης...Αυτό το έθνος έχει το δικαίωμα να αναμένει ότι η γερμανική ενοποίηση και η ένταξη της Γερμανίας στην Ατλαντική Συμμαχία δεν θα βλάψουν την ασφάλειά του...Το ίδιο γεγονός ότι είμαστε έτοιμοι να μην αναπτύξουμε στρατεύματα πέρα από το έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας δίνει στη Σοβιετική Ένωση σταθερές εγγυήσεις ασφαλείας.»⁵²¹

Η αλλαγή πολιτικής του Προέδρου Clinton σε σχέση με τη διεύρυνση του NATO προς ανατολάς, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στα Βαλκάνια, την κακή κατάσταση στο εσωτερικό της Ρωσίας και την ανάγκη επέμβασης για καταστολή της έκρυθμης κατάστασης στην Τσετσενία, ώθησαν τον Ρώσο Πρόεδρο Yeltsin να μεταβάλει σταδιακά την πολιτική ένθερμης προσέγγισης και συνεργασίας με τη Δύση προς μια πιο σκεπτικιστική προσέγγιση του διεθνούς περιβάλλοντος και των πιθανών εξωτερικών απειλών και της δημιουργίας αντίβαρων έναντι της Αμερικανικής παντοκρατορίας με τη σύναψη συμμαχιών με χώρες που έχουν κοινά συμφέροντα.⁵²² Στο πλαίσιο αυτό σε συνεργασία με την Κίνα, το Καζακστάν, το Κιργιστάν και το Τατζικιστάν δημιουργήθηκε το 1996 ο μηχανισμός «Σαγκάη Πέντε», που αποτέλεσε τον πρόδρομο του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (Shanghai Cooperation Organization),⁵²³ ενώ στις 24 Ιουνίου 1994 υπογράφηκε

⁵²¹ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι:

“The principal task of the next decade will be to build a new European security structure, to include the Soviet Union and the Warsaw Pact nations. The Soviet Union will have an important role to play in the construction of such a system. If you consider the current predicament of the Soviet Union, which has practically no allies left, then you can understand its justified wish not to be forced out of Europe.” και στη συνέχεια:

“We have to find solutions that respect the legitimate security interests of all the participants – including the Soviet Union...That nation has a right to expect that German unification and Germany’s membership of the Atlantic Alliance will not prejudice its security...The very fact that we are ready not to deploy NATO troops beyond the territory of the Federal Republic gives the Soviet Union firm security guarantees.”

Βλέπε: NATO on-line Library, *The Atlantic Alliance and European Security in the 1990s. Address by the Secretary General Manfred Woerner to the Bremer Tabaks Collegium*, Brussels, 17 May 1990. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/docu/speech/1990/s900517a_e.htm (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Νοεμβρίου 2023)

⁵²² Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 130

⁵²³ Ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης είναι ένας μόνιμος, υπερεθνικός, διεθνής οργανισμός, που ιδρύθηκε στις 15 Ιουνίου 2001, με το καταστατικό του να υπογράφεται στην Αγία Πετρούπολη το 2001 και να τίθεται σε ισχύ στις 19 Σεπτεμβρίου 2003. Οι σκοποί του οργανισμού είναι η ενδυνάμωση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, της φιλίας και της καλής γειτονίας των κρατών-μελών, η στενή συνεργασία στους τομείς της πολιτικής, εμπορίου, οικονομίας, επιστήμης και τεχνολογίας, πολιτισμού, εκπαίδευσης, ενέργειας, μεταφορών, τουρισμού, προστασίας περιβάλλοντος κλπ. Επίσης ο οργανισμός στοχεύει στην εξασφάλιση και διατήρηση της ειρήνης, ασφάλειας και σταθερότητας στην περιοχή και στην προώθηση μιας νέας δημοκρατικής, ένιμης και λογικής πολιτικής και οικονομικής διεθνούς τάξης. Ο οργανισμός περιλαμβάνει σήμερα 9 μέλη (Ινδία, Ιράν, Καζακστάν, Κίνα, Κυργιζία, Πακιστάν, Ρωσία, Τατζικιστάν, Ουζμπεκιστάν) 3 κράτη παρατηρητές (Αφγανιστάν, Λευκορωσία, Μογγολία) και 14 εταίρους διαλόγου (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Μπαχρέιν, Αίγυπτο, Καμπότζη, Κατάρ, Κουβέιτ, Μαλδίβες, Μιανμάρ, Νεπάλ, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Σαουδική Αραβία, Τουρκία, Σρι Λάνκα)

Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: The Shanghai Cooperation Organization στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsc.org> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Μαρτίου 2024)

στην Κέρκυρα συμφωνία εταιρικής σχέσης και συνεργασίας μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας και Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1^η Δεκεμβρίου 1997, στο πλαίσιο των προσπαθειών της Μόσχας να ενισχύσει τις εξαγωγές της, οι οποίες διευκολύνονταν μετά την υποτίμηση του ρουβλιού το 1998.⁵²⁴

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1995 ο Ρώσος Πρόεδρος Boris Yeltsin κατά τη διάρκεια συνέντευξης τύπου δήλωσε ότι η επέκταση του NATO σίγουρα θα ανάψει την πυρκαγιά των πολέμων στην Ευρώπη. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο αρκετά φιλοδυτικός Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Andrey Kozyrev εκτιμούσε ότι η πορεία της Ρωσίας προς τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις μπορούσε μόνο να ανατραπεί από δύο επικίνδυνα ζητήματα που ήταν η οικονομία και η επέκταση του NATO ανατολικά. Επιπρόσθετα, ο Yevgeny Primakov, ο οποίος εκείνη την εποχή ήταν διευθυντής της Ρωσικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, σε αναφορά του το 1993 τόνιζε ότι η επέκταση του NATO θα ανάγκαζε το στρατό να επανεκτιμήσει τα αμυντικά του σχέδια και την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και θα προκαλούσε ένα «πνεύμα πολιορκίας» στη χώρα, που θα είχε ως συνέπεια την εκδήλωση τάσεων απομονωτισμού, με αρνητικές επιπτώσεις για την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων.⁵²⁵ Ο George Kennan, ο αρχιτέκτονας της Αμερικανικής επιτυχημένης πολιτικής της ανάσχεσης της Σοβιετικής Ένωσης κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, σε συνέντευξη που παραχώρησε στις 2 Μαΐου 1998 στον Thomas L. Friedman μετά την επικύρωση από την Αμερικανική Γερουσία της επέκτασης του NATO, ανέφερε ότι είναι τραγικό λάθος και σηματοδοτεί την έναρξη ενός νέου Ψυχρού Πολέμου, καθόσον οι Ρώσοι σταδιακά θα αντιδράσουν εντελώς εχθρικά σε αυτή την πολιτική. Τόνισε ακόμη τα εξής:

«Αυτή η επέκταση θα έκανε τους Ιδρυτές (Founding Fathers) αυτής της χώρας να στριφογυρίζουν στους τάφους τους...Αυτό που με ενοχλεί είναι το πόσο κακώς ενημερωμένη και επιφανειακή ήταν όλη η συζήτηση στη Γερουσία. Με ενόχλησαν ιδιαίτερα οι αναφορές στη Ρωσία ως χώρα

⁵²⁴ Βλέπε: Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας*, L 327/3, 28.11.97, στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:70f7046b-4dca-476f-a80a-8438fe467bbb.0014.02/DOC_1&format=PDF και

Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Τελική Πράξη*, L 327/51, 28.11.97, στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:70f7046b-4dca-476f-a80a-8438fe467bbb.0014.02/DOC_4&format=PDF (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Φεβρουαρίου 2024)

⁵²⁵ Van Bladel, J., 2022, σελ. 20-21

που επιθυμεί διακαώς να επιτεθεί στη Δυτική Ευρώπη. Δεν καταλαβαίνουν οι άνθρωποι; Οι διαφορές μας στον Ψυχρό Πόλεμο ήταν με το Σοβιετικό Κομμουνιστικό καθεστώς. Και τώρα γυρνάμε την πλάτη στους ίδιους ανθρώπους που έκαναν τη μεγαλύτερη αναίμακτη επανάσταση της ιστορίας για να απομακρύνουν αυτό το Σοβιετικό καθεστώς. Και τη Δημοκρατία στη Ρωσία είναι το ίδιο προηγμένη, αν όχι περισσότερο, όπως και σε αυτές τις χώρες που μόλις δεσμευθήκαμε να υπερασπιστούμε από τη Ρωσία. Αυτό δείχνει τόσο λίγη κατανόηση της Ρωσικής και της Σοβιετικής ιστορίας. Φυσικά θα υπάρξει μια κακή αντίδραση από τη Ρωσία και τότε (αυτοί που υποστηρίζουν την επέκταση του NATO) θα πούνε ότι πάντα σας λέγαμε ότι έτσι είναι οι Ρώσοι – αλλά αυτό είναι απλώς λάθος.»⁵²⁶

Η Ρωσική απογοήτευση σχετικά με την Αμερικανική βοήθεια και συνδρομή στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις εντεινόνταν όλο και περισσότερο, ιδίως μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 1998 που ανάγκασε τη Ρωσία να υποτιμήσει το ρούβλι και να χρεωκοπήσει έναντι του δημόσιου χρέους της.⁵²⁷ Όπως ισχυρίζεται ο Σταύρος Λυγερός, ο Ρώσος Πρόεδρος Yeltsin είχε εναποθέσει όλες τις ελπίδες και προσδοκίες του στη Δυτική οικονομική βοήθεια για ανασυγκρότηση της Ρωσικής οικονομίας και τη μετατροπή της σε δυτικού τύπου οικονομία. Όμως η Δύση βοήθησε ελάχιστα τη Ρωσία εκείνα τα χρόνια με τα Δυτικά κεφάλαια και πρωτίστως τα Αμερικανικά να επιδιώκουν αφενός να “ληλατήσουν” με νεοαποικιακούς όρους τους μεγάλους πλουτοπαραγωγικούς πόρους της χώρας και αφετέρου από πολιτικής, διπλωματικής και στρατιωτικής άποψης να διατηρήσουν τη Ρωσία γονατισμένη.⁵²⁸

⁵²⁶ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

“This expansion would make the Founding Fathers of this country turn over in their graves...What bothers me is how superficial and ill-informed the whole Senate debate was. I was particularly bothered by the references to Russia as a country dying to attack Western Europe. Don't people understand? Our differences in the cold war were with the Soviet Communist regime. And now we are turning our backs on the very people who mounted the greatest bloodless revolution in history to remove that Soviet regime. And Russia's democracy is as far advanced, if not further, as any of these countries we've just signed up to defend from Russia. It shows so little understanding of Russian history and Soviet history. Of course there is going to be a bad reaction from Russia, and then [the NATO expanders] will say that we always told you that is how the Russians are -but this is just wrong.”

Βλέπε: Friedman, T., *Foreign Affairs; Now a Word from X*, The New York Times, May 2, 1998. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/1998/05/02/opinion/foreign-affairs-now-a-word-from-x.html> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

⁵²⁷ Rumer, E., and Sokolsky, R., 2019, σελ. 8

⁵²⁸ Λυγερός, Σ., Δημόπουλος, Σ., 2023, σελ. 21-22

Το 1999 οι βομβαρδισμοί στη Σερβία και η ένταξη στο NATO της Ουγγαρίας, της Πολωνίας και της Τσεχίας επιδείνωσαν ακόμη περισσότερο τις ήδη τεταμένες σχέσεις και την έλλειψη αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ρωσικής Ομοσπονδίας. Όπως αναφέρουν οι Rumer και Sokolsky, ενώ κατά την πρώτη προεδρική θητεία Clinton η έναρξη της διαδικασίας διεύρυνσης του NATO δεν ήταν η πρώτη προτεραιότητα της πολιτικής του, λόγω του στόχου της στήριξης του Yeltsin και των δημοκρατικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, στη δεύτερη θητεία (1997-2001) η επέκταση του NATO έγινε ένας από τους κύριους στόχους, με ένθερμους υποστηρικτές την Madeline Albright και τον Richard Holbrook, λόγω του γεγονότος ότι οι πολιτικές εξελίξεις στη Ρωσία, συμπεριλαμβανομένων του πραξικοπήματος του Αυγούστου 1993 και του πρώτου πολέμου στην Τσετσενία (1994-1996), είχαν καταστήσει σαφές ότι οι μεταρρυθμίσεις δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα και ότι το καθοδικό δημοκρατικό, κοινωνικό, και οικονομικό σπινάλ της Ρωσικής Ομοσπονδίας ήταν αδύνατο να ανακοπεί. Παράλληλα ο Πρόεδρος Clinton διατηρούσε μια επαμφοτερίζουσα πολιτική έναντι της Ρωσίας. Από τη μια πλευρά επεδίωκε την πολιτική της διεύρυνσης του Βορειοατλαντικού Συμφώνου και από την άλλη προσπαθούσε να κατευνάσει και να καθησυχάσει τη Ρωσία με διάφορες προτάσεις και ενέργειες που θα την διατηρούσαν κοντά στη Δύση, αλλά εκτός της Δυτικής αρχιτεκτονικής ασφάλειας. Το πρόγραμμα Partnership for Peace (PfP), η προσαρμογή της Συνθήκης Συμβατικών Δυνάμεων στην Ευρώπη (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe ή CFE) που είχε υπογραφεί στις 19 Νοεμβρίου 1990 και τροποποιήθηκε το 1999 και το NATO Russia Foundation Act⁵²⁹ που υπογράφηκε στο Παρίσι στις 27 Μάϊου 1997, μεταξύ πολλών άλλων πρωτοβουλιών, αποτελούν παραδείγματα των

⁵²⁹ NATO, *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation, Signed in Paris, France, 27 May 1997*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 25 Νοεμβρίου 2023).

Με το NATO Russia Foundation Act συμφωνήθηκε η στενή συνεργασία και επαφές μεταξύ NATO και Ρωσίας, η μη απειλή χρήσης βίας και δόθηκε η εγγύηση από το NATO της μη εγκατάστασης πυρηνικών όπλων στα εδάφη τυχόν νέων μελών. Κατά τον Van Bladel, με το Foundation Act εκφράζονταν σαφώς η πρόθεση του NATO για την επικύρωση της πολιτικής ανοικτών θυρών, η οποία καθορίζονταν με το άρθρο 10 του καταστατικού της συμμαχίας και συνεπώς αν υπήρχαν κάποιες αμφιβολίες σχετικά με τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί από τη Δύση στη Ρωσία για τη μη επέκταση της συμμαχίας προς τα ανατολικά, το NATO Russia Foundation Act ήταν σαφές.

Βλέπε: Van Bladel, J., 2022, σελ. 22

προσπαθειών να πειστεί η Ρωσική Ομοσπονδία να συμφωνήσει με την πολιτική διεύρυνσης του NATO.⁵³⁰

5.5.3.2 Περίοδος Putin – Ρωσικές Αντιδράσεις

Την 1^η Ιανουαρίου 2000 ο Vladimir Putin, ο οποίος από τον Αύγουστο 1999 εκτελούσε καθήκοντα Πρωθυπουργού, διαδέχεται τον Boris Yeltsin και αναλαμβάνει Πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας μέσα σε ένα κλίμα αστάθειας και κοινωνικής αναταραχής. Η βύθιση του πυρηνοκίνητου υποβρυχίου Kursk στις 12 Αυγούστου 2000 με απώλεια 118 μελών του πληρώματός του και οι ατυχείς χειρισμοί του συμβάντος από τις αρχές, είναι ενδεικτικό των δυνατοτήτων και της κατάστασης που επικρατούσε στο Ρωσικό κράτος. Αρχικά ο Putin ακολούθησε μετριοπαθή και συνεργατική πολιτική έναντι της Δύσης, έχοντας ως κύριο στόχο του τη σταθεροποίηση της κατάστασης και της εξουσίας του στο εσωτερικό. Παρά τις αρνητικές προοπτικές κατάφερε να επαναφέρει την τάξη στο κράτος και να εξασφαλίσει ένα επίπεδο διαβίωσης στο Ρωσικό λαό, με αμφισβητούμενες ίσως μεθόδους, που σύμφωνα με αρκετούς περιλάμβαναν χρήση βίας, ακόμα και δολοφονίες πολιτικών αντιπάλων. Η δημοφιλία του νέου Προέδρου αυξήθηκε γρήγορα, δημιουργώντας μια στέρεη βάση λαϊκής υποστήριξης με το ποσοστό της υποστήριξής του από το 2000 και μετά να βρίσκεται πάνω από το 60%. Ο Ρώσος Πρόεδρος αξιοποίησε το τρομοκρατικό κτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και συμπαραστάθηκε στην Ουάσιγκτον καταγγέλλοντας την τρομοκρατία. Υποστήριξε την μάχη ενάντια στην τρομοκρατία στο Αφγανιστάν και μίλησε στο Γερμανικό Κοινοβούλιο για τις Γερμανορωσικές σχέσεις, υποστηρίζοντας το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα και μια νέα σχέση με το NATO που θα βασίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό, την ισότιμη μεταχείριση και τη συνεργασία.⁵³¹

Ήδη από το Φεβρουάριο 2000, λίγο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του ο Putin είχε συναντηθεί με τον Βρετανό Γενικό Γραμματέα του NATO George Robertson, ο οποίος κατόπιν προτροπής του Προέδρου Clinton, επισκέφθηκε τη Μόσχα. Στη συνάντηση αυτή που κατά τον Robertson διεξήχθη σε θερμή ατμόσφαιρα, ο Putin ανέφερε την επιθυμία του για την επανεκκίνηση των στενών

⁵³⁰ Van Bladel, J., 2022, σελ. 22

⁵³¹ Van Bladel, J., 2022, σελ. 23

σχέσεων με το NATO, προσθέτοντας ότι επιθυμεί η Ρωσία να είναι μέρος της Δυτικής Ευρώπης επειδή αυτό είναι το πεπρωμένο της. Σύμφωνα με τον Robertson, αργότερα σε συνάντησή τους στις Βρυξέλες λίγο μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 ο Putin ερώτησε τον Γενικό Γραμματέα του NATO:

«Πότε θα προσκαλέσετε τη Ρωσία να γίνει μέλος του NATO;»,

με τον Robertson να απαντά:

«Λοιπόν, δεν προσκαλούμε τα κράτη να ενταχθούν στο NATO. Τα κράτη αιτούνται να γίνουν μέλη και στη συνέχεια λαμβάνουμε την απόφαση»,

με τον Πρόεδρο της Ρωσίας να του απαντά:

«Δεν πρόκειται να περιμένουμε στη σειρά με πολλές χώρες που δεν είναι σημαντικές»,

ενώ στη συνέχεια ο Robertson αποκρίθηκε:

«Ωραία, ας προσπαθήσουμε να οικοδομήσουμε τις διπλωματικές μας σχέσεις και θα δούμε που θα μας βγάλει».⁵³²

Από τον παραπάνω διάλογο προκύπτει το συμπέρασμα ότι τουλάχιστον στην αρχή και στα πρώτα χρόνια της θητείας του Προέδρου Vladimir Putin η Ρωσική Ομοσπονδία επιθυμούσε την ένταξή της στους Δυτικούς θεσμούς και ίσως στο NATO. Επιθυμούσε όμως να έχει μια ειδική σχέση - ίσως και ισότιμη με τις ΗΠΑ - και βαρύτητα, λόγω της Ρωσικής αυτοεικόνας και αντίληψης της τεράστιας γεωπολιτικής αξίας της χώρας και του καθεστώτος μεγάλης δύναμης, ως συνεχιστή και κληρονόμου της Σοβιετικής Ένωσης, χαρακτηριστικών που παρέμεναν αμετάβλητα και αναλλοίωτα παρά τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το νέο κράτος. Η αντίληψη αυτή γίνεται φανερή από το γεγονός ότι ο Putin θεωρούσε ότι η χώρα του έπρεπε να προσκληθεί για ένταξη στη Δυτική συμμαχία χωρίς να ακολουθηθεί η διαδικασία που εφαρμοζόταν για τα λοιπά κράτη. Από την πλευρά τους οι Δυτικοί, όπως θα γίνει φανερό και στη συνέχεια, επιθυμούσαν την προσέγγιση και στενή σχέση της Ρωσικής Ομοσπονδίας με τη Δύση, μια «*νέα στρατηγική σχέση*» που θα *βασίζεται στο «πνεύμα της συνεργασίας»⁵³³*, χωρίς όμως την ένταξή της στους

⁵³² Βλέπε: Braw, Elisabeth, *When Putin Loved NATO*, Foreign Policy, January 19, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2022/01/19/putin-russia-ukraine-nato-george-robertson/> και Rankin, Jenifer, *Ex-NATO Head Says Putin Wanted to Join Alliance Early on his Rule*, The Guardian, 4 November 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2021/nov/04/ex-nato-head-says-putin-wanted-to-join-alliance-early-on-in-his-rule> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 17 Ιανουαρίου 2024)

⁵³³ Στις 13 Νοεμβρίου 2001 σε κοινές δηλώσεις τους ο Πρόεδρος των ΗΠΑ George W. Bush και ο Ρώσος ομόλογός του Vladimir Putin ανέφεραν ότι οι χώρες τους είχαν εκκινήσει μια νέα σχέση συνεργασίας για τον 21^ο αιώνα η οποία βασίζονταν στην κοινή προσήλωσή τους στις αρχές της δημοκρατίας, της ελεύθερης αγοράς και

Δυτικούς θεσμούς – κυρίως NATO και ΕΕ, λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης προς τις Ρωσικές προθέσεις και μη επιθυμίας αντιμετώπισης παρόμοιων εμπειριών όπως εκείνες στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με την Ρωσική εργαλειοποίηση του δικαιώματος αρνησικυρίας (βέτο). Είναι χαρακτηριστικές οι παρακάτω σκέψεις του Brzezinski:

«...οποιοσδήποτε διακανονισμός με τη Ρωσία για το ζήτημα της διεύρυνσης του NATO δεν θα έπρεπε να έχει ως αποτέλεσμα να καθιστά τη Ρωσία ντε φάκτο μέλος της συμμαχίας, με συμμετοχή στις αποφάσεις, εξασθενίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τον ειδικό Ευρω-ατλαντικό χαρακτήρα του NATO και ταυτοχρόνως υποβαθμίζοντας τα νέα μέλη του στη θέση μελών δεύτερης κατηγορίας. Αυτό θα αύξαινε τις δυνατότητες για τη Ρωσία να ξαναρχίσει τις προσπάθειες, προκειμένου να ανακτήσει μια σφαίρα επιρροής στην Κεντρική Ευρώπη, αλλά επίσης να χρησιμοποιήσει την παρουσία της εντός του NATO για να παίζει με τις οποιεσδήποτε Αμερικανο-ευρωπαϊκές διαφωνίες με στόχο να μειώσει τον αμερικανικό ρόλο στις ευρωπαϊκές υποθέσεις».⁵³⁴

Τα βήματα των δύο νεοεκλεγέντων Προέδρων, Bush νεότερου και Putin, προς την κατεύθυνση της εμβάθυνσης της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συνεργασίας έμελλε να επιβραδυνθούν από τα τέλη του 2002 και να ανακοπούν από το 2004 και μετά. Η Αμερικανική απόσυρση στις 13 Ιουνίου 2002 από τη συνθήκη του 1972 για μείωση των αντιβαλλιστικών συστημάτων (Anti-Ballistic Missile Treaty ή ABM Treaty) και η το Αμερικανικό σχέδιο εγκατάστασης πυραυλικών αμυντικών συστημάτων στην Ευρώπη το 2002, αύξησαν τη Ρωσική καχυποψία. Η Ρωσική εναντίωση στην Αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ το Μάρτιο

του δικαίου, έχοντας προσπεράσει την εποχή του Ψυχρού Πολέμου και μη θεωρώντας η μία χώρα την άλλη ως εχθρό ή απειλή. Επιβεβαίωσαν την αποφασιστικότητά τους να αντιμετωπίσουν από κοινού της απειλές για την ειρήνη κατά τον 21^ο αιώνα, όπως η τρομοκρατία, η εξάπλωση των όπλων μαζικής καταστροφής, ο ακραίος εθνικισμός, η εθνοτική και θρησκευτική μισαλλοδοξία και η περιφερειακή αστάθεια, καθώς επίσης και την κοινή επιθυμία τους για σημαντικές μειώσεις των στρατηγικών επιθετικών οπλοστασίων τους. Δεσμεύονταν ακόμη να συνεργαστούν μεταξύ τους και με τα λοιπά κράτη-μέλη του NATO για την βελτίωση, ενδυνάμωση και διεύρυνση της σχέσης μεταξύ NATO και Ρωσίας προς την κατεύθυνση της επιδίωξης δημιουργίας νέων και αποτελεσματικών μηχανισμών επαφής, συνεργασίας, κοινών αποφάσεων και συντονισμένων κοινών δράσεων. Κατέληγαν με την κοινή και στενή προσήλωση για την προώθηση των κοινών αξιών, την προστασία και προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ανεκτικότητας, της θρησκευτικής ελευθερίας, της ελεύθερης έκφρασης και ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης, των οικονομικών ευκαιριών και την επικράτηση του δικαίου. Βλέπε: U.S. Department of State, *A New Relationship Between the United States and Russia*, Washington DC, November 13, 2001. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2001/12419.htm> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαρτίου 2024)

⁵³⁴ Brzezinski, Z., 1998, σελ. 344-345

2003, η Αμερικανική κριτική και καταδίκη των παραβιάσεων της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Ρωσία με τη μη κυβερνητική οργάνωση “Freedom House” να υποβιβάζει τη Ρωσία το Δεκέμβριο 2004 σε κατάσταση μη ελεύθερου κράτους,⁵³⁵ η ένταξη της Βουλγαρίας, των Βαλτικών χωρών, της Ρουμανίας, Σλοβακίας και Σλοβενίας στο NATO στις 29 Μαρτίου 2004, η δημιουργία Αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων σε Κιργιστάν και Ουζμπεκιστάν, οι Ρωσικές αντιδράσεις για την Αμερικανική υποστήριξη των «έγχρωμων επαναστάσεων» (“color revolutions”) στη Γεωργία το 2003, την Ουκρανία το 2004 και την Κυργιζία το 2005 - που σύμφωνα με τους Ρώσους επισήμους αποτελούσαν πιθανότατα μέρος ενός Αμερικανικού σχεδίου για την περικύκλωση και ανάσχεση της Ρωσίας και του πλήρους περιορισμού της Ρωσικής επιρροής στον περίβολό της - μετέβαλαν εντελώς το κλίμα και ώθησαν τον Putin στην υιοθέτηση δυναμικότερης ατζέντας έναντι της Δύσης.⁵³⁶

Στις 22 Φεβρουαρίου 2005 ο Πρόεδρος Putin σε συνέντευξη που παραχώρησε σε Σλοβακικά μέσα ενημέρωσης, ενόψει της επικείμενης συνάντησής του στη Μπρατισλάβα με τον Αμερικανό Πρόεδρο Bush, είχε δηλώσει ότι προσέβλεπε στην καλή και στενή συνεργασία με το NATO. Ωστόσο, διατηρούσε την άποψη ότι η επέκταση του NATO δεν αποτελούσε τη λύση για την αντιμετώπιση των διεθνών προβλημάτων της εποχής, όπως η τρομοκρατία και η εξάπλωση των πυρηνικών όπλων. Τόνισε ακόμη ότι η ένταξη της χώρας του στο NATO δεν ήταν πλέον στην ατζέντα, επειδή σήμαινε την παραχώρηση μέρους της κυριαρχίας και την επιβολή περιορισμών στις πολιτικές αποφάσεις, με αντάλλαγμα την εξασφάλιση της ασφάλειας της χώρας κάτι που για τη Ρωσία με βάση την οικονομική κατάσταση και τις αμυντικές δυνατότητες της χώρας ήταν ήδη εξασφαλισμένο. Επιπρόσθετα, ο Putin απαντώντας εμμέσως στην Αμερικανική κριτική για το επίπεδο της δημοκρατίας στη Ρωσία, τόνισε:

«Όσον αφορά ζητήματα δημοκρατίας, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ούτω καθεξής, πρέπει να σας πω ότι πριν από 14 χρόνια η Ρωσία έκανε μια επιλογή υπέρ της δημοκρατίας – και όχι για να ευχαριστήσει κάποιον

⁵³⁵ Βλέπε: Freedom House, 2004 Annual Report, Washington DC, σελ. 16. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/2004.pdf

⁵³⁶ Βλέπε: Rumer, E., and Sokolsky, R., 2019, σελ. 9 και Van Bladel, J., 2022, σελ. 24, καθώς και Παπαφλωράτο, Ι., 2023β, σελ. 131-132

συγκεκριμένο λαό, αλλά για τον εαυτό της, για τη χώρα μας, για τους πολίτες μας.»

και ξεκαθάρισε:

*«Φυσικά, οι θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας και των δημοκρατικών θεσμών πρέπει να προσαρμοστούν στις πραγματικότητες της ρωσικής ζωής σήμερα, στις παραδόσεις και την ιστορία μας. Και αυτό θα το κάνουμε μόνοι μας».*⁵³⁷

Συνεπώς, η Ρωσία άρχισε να προβάλλει όλο και περισσότερο τη διαφορετικότητά της, τη ξεχωριστή Ρωσική κουλτούρα που είχε διαμορφωθεί κατά την ιστορική της διαδρομή και την πρόθεσή της να μην ενταχθεί στη Δύση ως ένα ακόμη εξάρτημά της, αλλά να αποτελέσει ισότιμο και αξιοσέβαστο συνεργάτη, όπως επιβάλλονταν από τη θέση της ως μεγάλη δύναμη. Στην κατεύθυνση αυτή η Ρωσία θα έπρεπε να αντιταχθεί με όλες τις δυνάμεις της σε κάθε προσπάθεια της Δύσης να την απογυμνώσει από τα γεωπολιτικά της ερείσματα και την επιρροή στο εγγύς εξωτερικό της, με την ένταξη στη Βορειοατλαντική Συμμαχία κρατών που ήταν πρώην δορυφόροι της Σοβιετικής Ένωσης ή πρώην Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες και με την υποκίνηση διάφορων «έγχρωμων επαναστάσεων».⁵³⁸

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να τονιστεί ότι η συζήτηση για τις σχέσεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας με το εγγύς εξωτερικό της – τις νέες ανεξάρτητες δημοκρατίες που προέκυψαν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης – κυριαρχούσε στην πολιτική ατζέντα από το 1991. Τα βασικά επιχειρήματά για τη διατήρηση στενών σχέσεων αφορούσαν τα οικονομικά συμφέροντα και γεωπολιτικούς λόγους. Η συντριβή του Σοβιετικού οικονομικού μοντέλου και της κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας έπρεπε να αντιμετωπιστεί μέσω της διατήρησης ενός κοινού οικονομικού χώρου, ώστε να μειωθούν οι επιπτώσεις της οικονομικής καταστροφής. Από γεωπολιτική άποψη η πλειοψηφία των προσκείμενων στον

⁵³⁷ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

“As for issues of democracy, human rights and so on, I should tell you that 14 years ago Russia made a choice in favour of democracy – and not to please any particular people, but for itself, for our country, for our citizens.”, καθώς επίσης και: “Of course the fundamental principles of democracy and democratic institutions must be adapted to the realities of Russian life today, to our traditions and our history. And we will do this ourselves.”

Βλέπε: President of Russia, *Interview with Radio Slovensko and the Slovakian Television Channel STV*, The Kremlin, Moscow, February 22, 2005. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22837> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 13 Μαρτίου 2024)

⁵³⁸ Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 132

Yeltsin υποστήριζαν τον ενεργό ρόλο της χώρας στο εγγύς εξωτερικό της. Ο Evgeniy Ambartsumov, πρώην Ακαδημαϊκός και διατελέσας Πρόεδρος της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων του Ανώτατου Σοβιέτ της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ήταν ένας από τους κύριους υποστηρικτές του «*πεφωτισμένου αυτοκρατορισμού*» (“*enlightened imperialism*”),⁵³⁹ θεωρώντας τα παλιά σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης ως Ρωσική σφαίρα επιρροής και κατά συνέπεια κάθε προσπάθεια των νέων ανεξάρτητων κρατών να διαρρήξουν τους δεσμούς τους με τη Ρωσία δικαιολογούσε παραβίαση της ανεξαρτησίας τους. Ο συγκεκριμένος εξέφραζε επίσης ζωηρή ανησυχία για τα νότια σύνορα της Ρωσικής Ομοσπονδίας, λόγω του γεωπολιτικού κενού στην Υπερκαυκασία και του κινδύνου του Τουρκικού ιστορικού αναθεωρητισμού. Η Galina Staronoytova, πρώην σύμβουλος του Προέδρου Yeltsin σε εθνικά ζητήματα, εξέφραζε πιο ακραίες απόψεις, θεωρώντας ότι η Ρωσική Ομοσπονδία ήταν ηθικά νομιμοποιημένη να επεμβαίνει στο εγγύς εξωτερικό της για την προστασία των δικαιωμάτων των Ρώσων πολιτών που ζούσαν εκεί. Από την άλλη πλευρά, εκείνοι που αμφισβητούσαν την αξία του υπόψη χώρου υποστήριζαν ότι οι χώρες αυτές ήταν η αιτία της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης και συνεπώς η Ρωσία θα έπρεπε να απαλλαγεί από το βάρος τους. Ακόμη και ο Vladimir Putin στα τέλη της δεκαετίας του 1990 έκανε λόγο για «πολιτισμένο διαζύγιο». Τελικά μετά την επικράτηση και υιοθέτηση των απόψεων υπέρ του ενεργού ρόλου στο εγγύς εξωτερικό της, η Ρωσία το 1993 ανακοίνωσε την πρόθεσή της και προχώρησε σε διαπραγματεύσεις για την ίδρυση στρατιωτικής συμμαχίας, ως αντίβαρο στο NATO, η οποία έλαβε την τελική της μορφή το 2002 ως Collective Security Treaty Organization (CSTO), με μέλη τις Ρωσία, Αρμενία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Κιργιστάν και Τατζικιστάν.⁵⁴⁰ Επίσης το Μάρτιο 1996 έκανε τα πρώτα

⁵³⁹ Κατά τον Eugene Rumer ο όρος “*enlightened imperialism*” αναφέρεται στην επιδίωξη άσκησης πολιτικής και επιρροής, τόσο στο εγγύς όσο και στο μακρινό εξωτερικό της Ρωσίας, δηλαδή τόσο στα γειτονικά κράτη που ήταν πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όσο και στα λοιπά κράτη πρώην δορυφόρους της Σοβιετικής Ένωσης. Βλέπε: Rumer, Eugene B., *Russian National Security and Foreign Policy in Transition*, RAND Corporation, Santa Monica, CA, 1995, σελ. 21. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR512.html#download (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 13 Μαρτίου 2024)

⁵⁴⁰ Το Μάιο 1992 έξι κράτη που ανήκαν στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (Ρωσία, Αρμενία, Καζακστάν, Κιργιστάν, Ουζμπεκιστάν και Τατζικιστάν) είχαν υπογράψει μια συνθήκη συλλογικής ασφάλειας που είναι γνωστό ως Σύμφωνο της Τασκένδης. Το 1993 προσχώρησαν στο σύμφωνο η Γεωργία, Λευκορωσία και Αζερμπαϊτζάν και η Συνθήκη Συλλογικής Ασφάλειας τέθηκε σε ισχύ το 1994. Το 2002 και αφού είχαν αποχωρήσει το Αζερμπαϊτζάν, η Γεωργία και το Ουζμπεκιστάν, τα λοιπά έξι κράτη δημιούργησαν το CSTO. Μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία οι σχέσεις Ρωσίας και Καζακστάν έχουν ψυχρανθεί, ενώ η Αρμενία μετά τον τελευταίο πόλεμο με το Αζερμπαϊτζάν και λόγω της φιλοδυτικής της κατεύθυνσης, ουσιαστικά έχει αποχωρήσει από τον οργανισμό.

Σε αντιστάθμιση ίσως αυτών των κινήσεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, συστάθηκε υπό την αιγίδα της Δύσης το 1997 ο GUAM (Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova), με σκοπό τη διεύρυνση της συνεργασίας των

βήματά της και η Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα (Eurasian Economic Community) με συμμετέχοντες Ρωσία, Λευκορωσία και Καζακστάν, η οποία μετά το 2014 εξελίχθηκε στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (Eurasian Economic Union) με την υπογραφή της ιδρυτικής συνθήκης την 29η Μαΐου 2014 από τα ιδρυτικά μέλη (Ρωσία, Λευκορωσία, Καζακστάν), η οποία τέθηκε σε εφαρμογή από την 1^η Ιανουαρίου 2015.⁵⁴¹ Για τους παραπάνω οργανισμούς θα γίνει αναλυτικότερη αναφορά στο έκτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

Στο Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσίας (Russian Foreign Policy Concept) που εγκρίθηκε από τον Πρόεδρο Putin στις 28 Ιουνίου 2000, οι κύριες προτεραιότητες αφορούσαν στη διεθνή προβολή και στο κύρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας, στις σχέσεις της με τα λοιπά κράτη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (Commonwealth of Independent States ή CIS) και εκφράζονταν η ανησυχία έναντι της επέκτασης του NATO. Τη θεωρητική βάση για την υποστήριξη της πολιτικής του «εγγύς εξωτερικού» αποτέλεσαν οι ιδεολογίες των Vladislav Surkov και Alexander Dugin. Ο Surkov ανέπτυξε τη θεωρία της «κυρίαρχης δημοκρατίας» τονίζοντας αφενός το δικαίωμα της χώρας του στον καθορισμό του δημοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης και αφετέρου καλώντας στην υιοθέτηση εξωτερικής πολιτικής που θα εγγυόταν τη Ρωσική κυριαρχία και ανεξαρτησία από εξωτερικές απειλές στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Ο Dugin από την πλευρά του ανέπτυξε την πολιτική θεωρία του «Νέο-Ευρασιανισμού», με τη Ρωσία να αναλαμβάνει ηγεμονικό ρόλο στον χώρο της Ευρασίας με την αποκατάσταση κυρίως της πολιτισμικής και ταυτοτικής επιρροής της στον «Ρωσικό κόσμο», ο οποίος στην ουσία συνέπιπτε με τα παλιά αυτοκρατορικά της όρια. Από το 2007 και μετά οι υποστηρικτές του δόγματος του «εγγύς εξωτερικού» άρχισαν να αναπτύσσουν και να επικοινωνούν τις ιδέες του «Ρωσικού κόσμου» και του «διαχωρισμένου λαού», θεωρίες οι οποίες, κατά την άποψη της Giovanna De Maio, ήταν «ανενεργές» και σχετικά περιθωριοποιημένες κατά τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του Προέδρου Putin και ανασύρθηκαν και εμφανίστηκαν στο προσκήνιο από το 2014 όταν η

φιλοδυτικών κρατών της περιοχής με τη Δύση στους τομείς της άμυνας και της ενέργειας, καθώς και την προετοιμασία της ένταξης των κρατών-μελών αυτού του οργανισμού στους ευροατλαντικούς θεσμούς.

Βλέπε: Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 133

⁵⁴¹ Βλέπε: Investopedia, *Overview of the Eurasian Economic Union*, στην ιστοσελίδα <https://www.investopedia.com/terms/e/eurasian-economic-union-eeu.asp> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 10 Μαρτίου 2024)

θεωρία του διαχωρισμένου λαού χρησιμοποιήθηκε για τη νομιμοποίηση της προσάρτησης της Κριμαίας.⁵⁴²

Η ανάδειξη των παραπάνω θεωριών στην Ρωσική πολιτική σκέψη αποτελούν σαφείς ενδείξεις της απώλειας της εμπιστοσύνης της Ρωσικής ηγεσίας και ιδιαίτερα του Προέδρου Putin απέναντι στους Δυτικούς θεσμούς ασφαλείας και την πολιτική της Δύσης γενικότερα, μετά τις σχετικές εξελίξεις και τα γεγονότα που αφορούσαν στη διεύρυνση του NATO και τις «έγχρωμες επαναστάσεις», που αναφέρθηκαν παραπάνω. Η ομιλία του Putin στο Μόναχο στις 10 Φεβρουαρίου 2007, κατά τη διάρκεια του 43^{ου} Συνεδρίου για την Πολιτική Ασφάλειας (43rd Munich Conference on Security Policy), είναι ενδεικτική των αντιλήψεων και του κλίματος που κυριαρχούσε στη Ρωσική πλευρά σχετικά με την πολιτική και τις ενέργειες της Δύσης. Ο δημοσιογράφος Σταύρος Λυγερός τονίζει ότι η ομιλία αυτή θεωρείται καμπή στις σχέσεις Δύσης – Ρωσίας, αντανακλώντας την επίσημη έκφραση της Ρωσικής απογοήτευσης για τον τρόπο αντιμετώπισης της Ρωσικής Ομοσπονδίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες.⁵⁴³ Είναι χαρακτηριστικό ότι από την έναρξη της ομιλίας του ο Ρώσος Πρόεδρος ξεκαθάρισε ότι δεν θα μιλήσει με «ευχάριστους αλλά άδειους διπλωματικούς όρους», λέγοντας αυτά που πραγματικά πιστεύει σχετικά με τα διεθνή προβλήματα ασφαλείας. Άσκησε μια έντονη κριτική στη Αμερικανική κυριαρχία στο διεθνές σύστημα και στη διεύρυνση του NATO. Αναφερόμενος στον μονοπολικό κόσμο υπό την Αμερικανική ηγεμονία τόνισε ότι είναι ένας κόσμος όπου κυριαρχεί ένας αφέντης, μια κατάσταση στην οποία δεν υπάρχει κάτι κοινό με τη δημοκρατία, καθόσον η δημοκρατία είναι η δύναμη της πλειοψηφίας, λαμβάνοντας όμως υπόψη τα συμφέροντα και τη γνώμη και της μειοψηφίας και συμπεραίνοντας ότι το μονοπολικό μοντέλο είναι μη αποδεκτό και ασύμβατο με τη σύγχρονη εποχή, επειδή οι μονομερείς και συχνά παράνομες ενέργειες δεν επιλύουν τα προβλήματα, αλλά δημιουργούν νέες ανθρώπινες τραγωδίες και νέα κέντρα έντασης. Καταδίκασε επίσης τη μη επικύρωση της Συνθήκης CFE του 1999 από τα κράτη-μέλη του NATO, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι έχουν περάσει επτά χρόνια από την υπογραφή της συνθήκης και μόνο τέσσερις χώρες την έχουν επικυρώσει,

⁵⁴² De Maio, Giovanna, *Russia's View of Ukraine After the Crisis*, Istituto Affari Internazionali (IAI), 2016, σελ. 3-5

⁵⁴³ Λυγερός, Σ., Δημόπουλος, Σ., 2023, σελ. 32

συμπεριλαμβανόμενης της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ενώ στη συνέχεια κατακρίνοντας την επέκταση του NATO τόνισε τα εξής:

«Νομίζω ότι είναι προφανές ότι η επέκταση του NATO δεν έχει καμιά σχέση με τον εκμοντερνισμό της συμμαχίας ή την εξασφάλιση της ασφάλειας στην Ευρώπη. Αντιθέτως αντιπροσωπεύει μια σοβαρή πρόκληση που μειώνει το επίπεδο της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Και έχουμε το δικαίωμα να αναρωτηθούμε: ενάντια σε ποιόν στοχεύει αυτή η επέκταση; Και τί απέγιναν ο διαβεβαιώσεις των δυτικών εταίρων μας μετά τη διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας; Που είναι αυτές οι δηλώσεις σήμερα; Κανένας δεν τις θυμάται πλέον. Αλλά θα υπενθυμίσω σε αυτό το ακροατήριο το τί είχε ειπωθεί. Θα ήθελα να παραθέσω την ομιλία του Γενικού Γραμματέα του NATO κυρίου Woerner στις Βρυξέλες στις 17 Μάϊου 1990. Είπε τότε ότι: “το γεγονός ότι είμαστε έτοιμοι να μην τοποθετήσουμε τα στρατεύματα του NATO εκτός της Γερμανικής επικράτειας δίνει στη Σοβιετική Ένωση μια σταθερή εγγύηση ασφάλειας”. Πού είναι αυτές οι εγγυήσεις;»⁵⁴⁴

Την επόμενη ημέρα του συνεδρίου του Μονάχου, στις 11 Φεβρουαρίου 2007, ο Αμερικανός Υπουργός Άμυνας Robert Gates, ο οποίος ήταν παρών και είχε ακούσει τον Putin την προηγούμενη ημέρα, κατά την ομιλία του δεν απάντησε άμεσα στις Ρωσικές αιτιάσεις, αλλά με ένα σχεδόν χιουμοριστικό και ίσως ειρωνικό τόνο διευκρίνισε ότι καμία από τις ενέργειες των Ηνωμένων Πολιτειών, στις οποίες είχε αναφερθεί ο Ρώσος Πρόεδρος, δεν είχε στόχο τη Ρωσία. Ξεκαθάρισε ακόμη ότι η χώρα του δεν είχε σκοπό να αρχίσει ένα νέο Ψυχρό Πόλεμο.⁵⁴⁵ Ανέφερε χαρακτηριστικά:

⁵⁴⁴ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

“I think it is obvious that NATO expansion does not have any relation with the modernisation of the Alliance itself or with ensuring security in Europe. On the contrary, it represents a serious provocation that reduces the level of mutual trust. And we have the right to ask: against whom is the expansion intended? And what happened to the assurances our western partners made after the dissolution of the Warsaw Pact? Where are those declarations today? No one remembers them. But I will allow myself to remind this audience what was said. I would like to quote the speech of NATO General Secretary Mr Woerner in Brussels on 17 May 1990. He said at that time that: “the fact that we are ready not to place a NATO army outside German territory gives the Soviet Union a firm security guarantee”. Where are these guarantees?”

Βλέπε: President of Russia, *Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy*, Munich, February 10, 2007. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαρτίου 2024)

⁵⁴⁵ Van Bladel, J., 2022, σελ. 24

«Μιλώντας για ζητήματα αρκετών χρόνων πριν, ως παλιός Ψυχροπολεμιστής, μια από τις χθεσινές ομιλίες σχεδόν με γέμισε νοσταλγία για μια λιγότερο περίπλοκη εποχή. Σχεδόν. Πολλοί από εσάς έχετε διπλωματικό ή πολιτικό υπόβαθρο. Εγώ έχω, όπως και ο δεύτερος ομιλητής σας χθες, ένα εντελώς διαφορετικό υπόβαθρο – μια καριέρα στον κλάδο των κατασκόπων. Και υποθέτω, οι παλιοί κατάσκοποι έχουν τη συνήθεια να μιλούν ωμά. Ωστόσο, έχω επανεκπαιδευθεί, περνώντας τεσσεράμισι χρόνια ως Πρόεδρος Πανεπιστημίου συναναστρεφόμενος με καθηγητές. Και όπως έχουν μάθει οι περισσότεροι Πρόεδροι Πανεπιστημίων τα τελευταία χρόνια, όταν πρόκειται για καθηγητές πρέπει είτε να είσαι καλός ή να φύγεις. Ο πραγματικός κόσμος που ζούμε είναι διαφορετικός και πολύ πιο περίπλοκος από αυτόν πριν από 20 ή 30 χρόνια. Έχουμε πολλά κοινά προβλήματα και προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν σε συνεργασία με άλλες χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας...Ένας Ψυχρός Πόλεμος ήταν αρκετός...Η Ρωσία είναι εταίρος στις προσπάθειες. Αλλά αναρωτιόμαστε, επίσης, για ορισμένες ρωσικές πολιτικές που φαίνεται να λειτουργούν ενάντια στη διεθνή σταθερότητα, όπως οι μεταφορές όπλων και η τάση της να χρησιμοποιήσει τους ενεργειακούς της πόρους για πολιτικό εξαναγκασμό. Όπως είπε χθες ο Γενικός Γραμματέας de Hoop Scheffer, η Ρωσία δεν χρειάζεται να φοβάται τις νομιμόφρονες δημοκρατίες στα σύνορά της.»⁵⁴⁶

⁵⁴⁶ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

“Speaking of issues going back many years, as an old Cold Warrior, one of yesterday’s speeches almost filled me with nostalgia for a less complex time. Almost. Many of you have backgrounds in diplomacy or politics. I have, like your second speaker yesterday, a starkly different background – a career in the spy business. And, I guess, old spies have a habit of blunt speaking. However, I have been to re-education camp, spending four and a half years as a university president and dealing with faculty. And, as more than a few university presidents have learned in recent years, when it comes to faculty it is either ‘be nice’ or ‘be gone’. The real world we inhabit is a different and much more complex world than that of 20 or 30 years ago. We all face many common problems and challenges that must be addressed in partnership with other countries, including Russia...One Cold War was quite enough...Russia is a partner in endeavors. But we wonder, too, about some Russian policies that seem to work against international stability, such as its arms transfers and its temptation to use energy resources for political coercion. As Secretary General de Hoop Scheffer said yesterday, Russia need not to fear law-based democracies on its borders.”

Βλέπε: Georgian Foundation for Strategic and International Studies, *Speech at the 43rd Munich Conference on Security Policy*, Robert Michael Gates, February 11, 2007. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://gfsis.org.ge/media/download/GSAC/Articles/43rd_Munich_Conference_on_Security_Policy.pdf (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαρτίου 2024)

Αρκετά χρόνια αργότερα, το 2015, στα απομνημονεύματά του ο Robert Gates ανέφερε το παραπάνω περιστατικό και απελευθερωμένος από τις δεσμεύσεις των καθηκόντων του, χρησιμοποιώντας την προσωπική του ρεαλιστική αξιολογική κρίση, ομολογεί ότι από το 1993 και μετά η Αμερικανική διαχείριση των σχέσεων με τη Ρωσία δεν ήταν σωστή, θεωρώντας για παράδειγμα αχρείαστα προκλητικές έναντι των Ρώσων τις συμφωνίες με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία για την εναλλαγή Αμερικανικών στρατευμάτων σε στρατιωτικές βάσεις στα εδάφη τους. Εκτίμησε ακόμα ότι η προσπάθεια προσέλκυσης και ένταξης της Γεωργίας και της Ουκρανίας στο NATO ήταν μια υπερβολικά αλόγιστη και απερίσκεπτη πολιτική που αγνοούσε τα Ρωσικά ζωτικά εθνικά συμφέροντα.⁵⁴⁷

Κατά τη σύνοδο κορυφής του NATO στο Βουκουρέστι, τον Απρίλιο 2008, αποφασίστηκε η ένταξη της Αλβανίας και της Κροατίας (που έγιναν μέλη το 2009), ενώ εκδηλώθηκε η σθεναρή υποστήριξη των νατοϊκών φιλοδοξιών της Γεωργίας και Ουκρανίας και δηλώθηκε με βεβαιότητα ότι αυτές θα γίνουν σύντομα μέλη της Συμμαχίας. Σε ότι αφορά τη Ρωσία δηλώθηκε η πρόθεση εμβάθυνσης της συνεργασίας και δόθηκε διαβεβαίωση ότι η πολιτική ανοιχτών θυρών της Συμμαχίας και οι οποιεσδήποτε προσπάθειες εγκατάστασης αντιπυραυλικής άμυνας αποσκοπούν στην βέλτιστη αντιμετώπιση των προκλήσεων ασφαλείας και δεν αποτελούν απειλή για τη σχέση NATO και Ρωσίας.⁵⁴⁸ Η απόφαση της άμεσης ένταξης της Γεωργίας και Ουκρανίας – όπως συνέβη με την Αλβανία και την Κροατία – αποφεύχθηκε κατόπιν των αντιρρήσεων κυρίως Γερμανίας και Γαλλίας.⁵⁴⁹ Κατά την άποψη της Ginta Palubinskas, η Δύση έχασε την ευκαιρία της ένταξης της Γεωργίας και της Ουκρανίας στην προσπάθειά της να κατευνάσει τη Ρωσία, η οποία αφενός δεν είχε καμία πρόθεση να ενσωματωθεί η ίδια στην Ευρωατλαντική αρχιτεκτονική ασφαλείας και αφετέρου συνεχίζοντας τον Ψυχρό Πόλεμο επιτέθηκε στα αδύνατα σημεία της Ευρώπης, αναγκάζοντας χώρες να εξέλθουν από το μονοπάτι της συμμετοχής τους σε ΕΕ και NATO, χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους όπως τους ενεργειακούς της πόρους μέσω της δημιουργίας μονοπωλίου

⁵⁴⁷ Van Bladel, J., 2022, σελ. 24. Τα απομνημονεύματα του Robert Gates είναι καταγεγραμμένα στο βιβλίο του με τίτλο *Duty: Memoirs of a Secretary at War*, που εκδόθηκε το 2015

⁵⁴⁸ NATO, *Bucharest Summit Declaration*, 3 April 2008. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16η Μαρτίου 2024)

⁵⁴⁹ Van Bladel, J., 2022, σελ. 25 και Λυκοκάπης, Γιώργος, *Τι δεν Δίδαξε ο Πόλεμος στη Γεωργία το 2008*, SL Press, 3 Μαρτίου 2023, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://slpress.gr/diethni/ti-den-didaxe-o-polemos-stin-georgia-to-2008/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

φυσικού αερίου, με εκφοβισμό των δημοκρατικών γειτόνων της παραβιάζοντας τον εναέριο χώρο και τα χωρικά τους ύδατα, παρενοχλώντας τα πολεμικά πλοία τους, με πτήσεις πολεμικών αεροσκαφών που προσομοίωναν πυρηνικές επιθέσεις, με κυβερνοεπιθέσεις ενάντια σε κράτη-μέλη του NATO, με υποκίνηση διχόνοιας και εμφύλιας διαμάχης σε γειτονικά κράτη, με χρηματοδότηση ακροδεξιών πολιτικών κομμάτων και αρκετούς άλλους, καταδεικνύοντας ότι δεν δεσμεύεται από το Διεθνές Δίκαιο.⁵⁵⁰

Η Ρωσία αντιμετώπισε με ιδιαίτερη καχυποψία τις αποφάσεις της συνόδου κορυφής του Βουκουρεστίου και απέστειλε προειδοποίηση στη Δύση ότι δεν θα ανεχόταν την περικύκλωσή της με την ένταξη Γεωργίας και Ουκρανίας στο NATO, μέσω της επέμβασης στην Νότια Οσετία στις 7 Αυγούστου 2008 και τις πολεμικές συγκρούσεις με τα στρατεύματα της Γεωργίας που έληξαν την 12η Αυγούστου 2008, καθώς και τη μονομερή αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Νότιας Οσετίας και της Αμπχαζίας. Ο πόλεμος αυτός που ήταν ο πρώτος που ξέσπασε στην Ευρώπη κατά τον 21^ο αιώνα σηματοδότησε τη μετάβαση από την εποχή της μετασοβιετικής συνεργασίας Ρωσίας και Δύσης προς μια νέα ψυχροπολεμική εποχή που κορυφώνεται με τη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία του Φεβρουαρίου 2022.⁵⁵¹ Κατά τον Αμερικανό κορυφαίο πολιτικό επιστήμονα John Mearsheimer, η Ρωσική ηγεσία είχε επανειλημμένως ενημερώσει τους Δυτικούς ηγέτες ότι η επέκταση του NATO στη Γεωργία και την Ουκρανία, καθώς και κάθε προσπάθεια να στραφούν οι χώρες αυτές ενάντια της Ρωσίας, ήταν μη αποδεκτή και το μήνυμα αυτό έγινε απολύτως σαφές με τον πόλεμο στη Γεωργία το 2008.⁵⁵²

Η επίσημη υπόσχεση που δόθηκε από το NATO στη Σύνοδο κορυφής του Βουκουρεστίου για τη βέβαιη μελλοντική ένταξη της Ουκρανίας και Γεωργίας στη συμμαχική δομή, αποτέλεσε στην ουσία παραβίαση της Ρωσικής κόκκινης γραμμής, κάτι που γνώριζε καλά η Αμερικανική ηγεσία υπό τον Πρόεδρο George W. Bush,

⁵⁵⁰ Palubinskas, G., 2022, σελ. 22-23

⁵⁵¹ Βλέπε: Dickinson, P., *The 2008 Russo-Georgian War: Putin's Green Light*, Atlantic Council, August 7, 2021, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/> και Kucera J., *August 7 or 8? Why the Date Georgia Marks its 2008 War with Russia is so Controversial*, Radio Free Europe/ Radio Liberty, August 7, 2023, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.rferl.org/a/georgia-war-russia-start-controversy/32537938.html> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

⁵⁵² Mearsheimer, J., *Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions that Provoked Putin*, Foreign Affairs, Vol. 93, No. 5 (SEPTEMBER/OCTOBER 2014), PP. 77-84, 85-89, Council on Foreign Relations, σελ. 82

αλλά αγνοήθηκε emphaticά με τις έντονες παρασκηνακές προσπάθειες να αρθούν οι αντιρρήσεις πολλών συμμαχικών κρατών. Παρά το γεγονός ότι, λόγω των αντιρρήσεων κυρίως της Γερμανίδας Καγκελαρίου Angela Merkel, η υπόσχεση της μελλοντικής ένταξης ήταν αόριστη – χωρίς ημερομηνίες ή σχέδιο μελλοντικών ενεργειών και βημάτων - σηματοδότησε την δέσμευση και την αποφασιστικότητα των Ηνωμένων Πολιτειών και του NATO στην συνέχιση της εφαρμογής της πολιτικής της επέκτασης της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας ανατολικά, ανεξάρτητα από οποιεσδήποτε κόκκινες γραμμές είχαν χαραχτεί από τον Putin. Κατά τους Rumer και Sokolsky, ο χαρακτηρισμός από τον Putin το 2005 της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης ως της μεγαλύτερης γεωπολιτικής καταστροφής του 20^{ου} αιώνα,⁵⁵³ αντανakλούσε σε μεγάλο ποσοστό την άποψη του μέσου Ρώσου.⁵⁵⁴ Όπως καταδείχθηκε εκ των υστέρων, αποτέλεσε προειδοποιητικό σήμα και προάγγελο των κατοπινών διαφωνιών και εξελίξεων που δεν λήφθηκαν υπόψη από τις Δυτικές ηγεσίες. Ακόμα χειρότερα, απορρίφθηκαν, καθόσον στο πλαίσιο της επικρατούσας ατμόσφαιρας του Δυτικού θριάμβου, του θριάμβου της Δημοκρατίας έναντι του Κομμουνισμού, της ανοικτής οικονομίας των αγορών έναντι της κεντρικά σχεδιαζόμενης που επικράτησε στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, θεωρήθηκαν ως μια αταβιστική Ρωσική προσκόλληση σε ένα ξεπερασμένο παρελθόν, παρά ως ένα όραμα για το μέλλον της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Όμως για τη Ρωσική ηγεσία και την πλειονότητα των Ρώσων πολιτών η κληρονομιά του αυτοκρατορικού και Σοβιετικού παρελθόντος της χώρας τους αποτελούσε τη βάση και τον οδηγό για την χάραξη της εξωτερικής πολιτικής, ενώ η δύσκολη εσωτερική κατάσταση και η απώλεια της επιρροής της χώρας στο εξωτερικό που βιώθηκαν μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν λόγοι για την έντονη νοσταλγία του Σοβιετικού

⁵⁵³ Την 25^η Απριλίου 2005 στην ετήσια ομιλία του προς το Κοινοβούλιο της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ανέφερε ότι η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης αποτέλεσε τη μεγαλύτερη γεωπολιτική καταστροφή του αιώνα και για το ρωσικό έθνος μια μεγάλη τραγωδία, με εκατομμύρια Ρώσων να βρίσκονται εκτός της Ρωσικής επικράτειας και την ενθάρρυνση και εμφάνιση αυτονομιστικών κινήματων στο εσωτερικό της χώρας, με την επιδημία της διάλυσης να εξαπλώνεται στο εσωτερικό της χώρας, υπονοώντας εκτός των άλλων, τις αποσχιστικές κινήσεις στην Τσετσενία. Επακριβώς ανέφερε τα εξής:

“Above all we should acknowledge that the collapse of the Soviet Union was a major geopolitical disaster of the century. As for the Russian nation, it became a genuine drama. Ten millions of our co-citizens and compatriots found themselves outside Russian territory. Moreover, the epidemic of disintegration infected Russia itself.”

Βλέπε: President of Russia, *Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation*, The Kremlin, Moscow, April 25, 2005. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.

Βλέπε επίσης: NBC News, *Putin: Soviet Collapse a ‘Genuine Tragedy’*, April 25, 2005, στην ιστοσελίδα <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

⁵⁵⁴ Σε σφυγμομέτρηση τον Νοέμβριο 2005, στην ερώτηση «Λυπάστε για την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης;», το 65% είχε απαντήσει ναι, το 25% όχι και το 9% δεν εξέφρασε συγκεκριμένη άποψη. Το Νοέμβριο 2018 τα ποσοστά ήταν αντίστοιχα 66%, 25% και 9%. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε: Levada-Center, *The Collapse of the USSR*, 14/1/2019, στην ιστοσελίδα <https://www.levada.ru/en/2019/01/14/the-collapse-of-the-ussr/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

παρελθόντος και επιβαλλόταν η επαναφορά της παγκόσμιας αίγλης και του καθεστώτος της μεγάλης δύναμης.⁵⁵⁵

Με βάση τα συμπεράσματα του πενθήμερου πολέμου στη Γεωργία, η Ρωσία εφάρμοσε ένα πρόγραμμα αναδιοργάνωσης και εκμοντερνισμού των ενόπλων της δυνάμεων, τα αποτελέσματα του οποίου φάνηκαν κατά τις επιχειρήσεις της 6 χρόνια αργότερα για την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014, στη Συρία το 2015, καθώς και στις τρέχουσες επιχειρήσεις μετά την εισβολή στην Ουκρανία το Φεβρουάριο 2022.⁵⁵⁶

Η συνεχιζόμενη επέκταση της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας με την ένταξη Αλβανίας και Κροατίας το 2009, οι έγχρωμες επαναστάσεις στο μετασοβιετικό χώρο,⁵⁵⁷ οι προσπάθειες καθεστωτικών αλλαγών με μαζικές διαμαρτυρίες στο Ουζμπεκιστάν το 2005 και στη Μολδαβία το 2009, η αναγνώριση του Κοσόβου ως ανεξάρτητου κράτους από την πλειοψηφία των μελών του NATO και της ΕΕ, η ευθεία απόρριψη των προτάσεων του Ρώσου Προέδρου Medvedev το 2008 για ένα νέο πανευρωπαϊκό σύστημα ασφαλείας, σε συνδυασμό με τη Ρωσική επέμβαση στη Γεωργία το 2008 και η «αναμενόμενη έκπληξη»⁵⁵⁸ των εξεγέρσεων της Αραβικής Άνοιξης που εκδηλώθηκαν από τα τέλη του 2010, ενίσχυσαν την αμοιβαία δυσπιστία και εχθρότητα μεταξύ Δύσης και Ρωσικής Ομοσπονδίας και εντατικοποίησαν τις Ρωσικές προσπάθειες επιρροής στο εγγύς εξωτερικό. Ήδη από το 2010 η Ρωσία επιδόθηκε σε δυναμικές και φιλόδοξες προσπάθειες, με σκοπό την επίτευξη οικονομικών εταιρικών σχέσεων με τα πρώην Σοβιετικά κράτη, μετά την οικονομική κρίση του 2008 και την Ανατολική Εταιρική Πολιτική της ΕΕ (EU Eastern Partnership Policy) που είχε αρχίσει να εφαρμόζεται από το 2009 για την εμβάθυνση

⁵⁵⁵ Rumer, E., and Sokolsky, R., 2019, σελ. 15-16 και 20-21

⁵⁵⁶ Βλέπε: Van Bladel, J., 2022, σελ. 25, καθώς επίσης και Pruitt, S., *How a Five-Day War with Georgia Allowed Russia to Reassert its Military Might*, History, September 4, 2018, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/news/russia-georgia-war-military-nato> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

⁵⁵⁷ Η Ροζ Επανάσταση ή Επανάσταση των Ρόδων (Rose Revolution) στη Γεωργία το 2003, η Πορτοκαλί Επανάσταση (Orange Revolution) στην Ουκρανία το 2004 και η Επανάσταση της Τουλίπας (Tulip Revolution) στο Κιργιστάν το 2005, καθώς επίσης και η εκ νέου επανάσταση στο Κιργιστάν το 2010.

⁵⁵⁸ Ο Ρώσος υπουργός εξωτερικών Sergey Lavrov σε τηλεοπτική συνέντευξή του είχε χαρακτηρίσει την Αραβική Άνοιξη «αναμενόμενη έκπληξη» ("an expected surprise"). Αναμενόμενη λόγω των συσσωρευμένων κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων των κρατών της περιοχής και έκπληξη λόγω της ταχύτητας εξάπλωσης και εκδήλωσης των γεγονότων σε μεγάλο αριθμό κρατών.

Βλέπε: Nikitina, Y., *The "Color Revolutions" and "Arab Spring" in Russian Official Discourse*, Connections, Winter 2014, Vol. 14, No. 1 (Winter 2014), pp. 87-104, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, σελ. 92

των οικονομικών σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με χώρες όπως η Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, η Λευκορωσία, η Γεωργία, η Μολδαβία και η Ουκρανία.⁵⁵⁹ Προς αυτήν την κατεύθυνση ο τότε Ρώσος Πρωθυπουργός Vladimir Putin με άρθρο του που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Izvestia στις 3 Οκτωβρίου 2011, αναφέρθηκε στην επικείμενη δημιουργία Κοινού Οικονομικού Χώρου (Common Economic Space) Ρωσίας, Λευκορωσίας και Καζακστάν - χώρες οι οποίες όπως αναφέρθηκε παραπάνω είχαν κάνει τα πρώτα τους βήματα προς αυτή την κατεύθυνση από το 1996 – από την 1^η Ιανουαρίου 2012, δημιουργώντας μια τεράστια αγορά 165 εκατομμυρίων καταναλωτών με ενοποιημένη νομοθεσία, ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων, υπηρεσιών και εργατικού δυναμικού και η οποία θα εξελισσόταν σε κάτι ανάλογο της Συμφωνίας Schengen της ΕΕ, με την επίτευξη της ολοκλήρωσης και δημιουργία μιας ισχυρής υπερεθνικής ένωσης, της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης.⁵⁶⁰ Η συνθήκη της ίδρυσης της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης (EEU or EAEU) υπογράφηκε την 29η Μαΐου 2014 από τους ηγέτες της Ρωσίας, Λευκορωσίας και Καζακστάν και τέθηκε σε ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 2015, ενώ την επομένη 2α Ιανουαρίου 2015 η Αρμενία έγινε μέλος του οργανισμού και στα μέσα του Μαΐου 2015 ακολούθησε η Κυργιζία.⁵⁶¹ Σκοπός αυτής της απόπειρας ενσωμάτωσης του πρώην Σοβιετικού χώρου σε μια περιφερειακή υπερεθνική

⁵⁵⁹ Kataryna Wolczuk, Rilka Dragneva, Jon Wallace, *What is the Eurasian Economic Union? Explaining the History, Purpose, and Political Background to the Eurasian Economic Union*, Chatham House, 12 October 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2022/07/what-eurasian-economic-union> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

⁵⁶⁰ Βλέπε: Permanent Mission of the Russian Federation to the European Union, *Article by Prime Minister Vladimir Putin "A New Integration Project for Eurasia: The Future in the Making"* (Izvestia, 3 October 2011), 2011-10-10. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://russiaeu.ru/node/276> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Μαρτίου 2024)

⁵⁶¹ Η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση περιλαμβάνει πληθυσμό 185,5 εκατομμυρίων (περίπου το 2,3% του παγκόσμιου πληθυσμού), Κατέχει το 14,5% της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου, το 20,3% της παγκόσμιας παραγωγής φυσικού αερίου και το 2,7% της παγκόσμιας αγροτικής παραγωγής. Αποτελεί το 3,2% του παγκόσμιου ΑΕΠ, ενώ η βιομηχανική παραγωγή της το 2023 αυξήθηκε κατά 103,7% σε σχέση με το 2022 αποτελώντας το 2,2% της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής. Το 2016 τέθηκε σε ισχύ συμφωνία ελεύθερου εμπορίου μεταξύ της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης και του Βιετνάμ, το 2018 η Μολδαβία απέκτησε καθεστώς κράτους-παρατηρητή, υπογράφηκε συμφωνία οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας με την Κίνα και ενδιάμεση συμφωνία με το Ιράν για τη δημιουργία ζώνης ελεύθερων συναλλαγών. Το 2019 υπογράφηκε συμφωνία ελεύθερων εμπορικών συναλλαγών με τη Σιγκαπούρη και τη Σερβία και τέθηκαν σε ισχύ οι συμφωνίες του 2018 με Κίνα και Ιράν. Το 2020 το Ουζμπεκιστάν και η Κούβα έλαβαν καθεστώς κρατών-παρατηρητών, ενώ οι αρχηγοί των κρατών-μελών ενέκριναν τις στρατηγικές κατευθύνσεις για την ευρασιατική οικονομική ολοκλήρωση μέχρι το 2025 και συμφώνησαν για την έναρξη διαπραγματεύσεων για μια Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου με το Ιράν.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Ευρασιατική Οικονομική Ένωση βλέπε: Eurasian Economic Union στην ιστοσελίδα <http://www.eaeunion.org/?lang=en#>, Vinokurov, E., *Eurasian Economic Union: Current State and Preliminary Results*, Russian Journal of Economics 3 (2017): 54-70, Voprosy Ekonomiki, Elsevier B.V. στην ιστοσελίδα <https://rujec.org/article/27982/>.

Βλέπε επίσης: Gontmakher, E., *A Closer Look at the Eurasian Economic Union*, GIS, October 13, 2021 στην ιστοσελίδα <https://www.gisreportsonline.com/r/eurasian-economic-union/>, καθώς και CCIS, *Eurasian Economic Union (EEU)* στην ιστοσελίδα <https://www.ccis-expertise.com/en/eurasian-economic-union-export> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 14 Μαρτίου 2024).

πολιτική οντότητα, ήταν να καταστεί ένας από τους πόλους ενός μελλοντικού πολυπολικού συστήματος και η επιδίωξη αυτή αποτελεί βασικό πυλώνα της Ρωσικής Υψηλής Στρατηγικής.⁵⁶² Επίσης, η απροκάλυπτη υποστήριξη από Δυτικούς πολιτικούς, δημοσιογράφους και ακτιβιστές της επανομαζόμενης Επανάστασης του Χιονιού στη Ρωσική Ομοσπονδία το 2011-2012 με μαζικές διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες κατά της Ρωσικής κυβέρνησης, επιδείνωσαν ακόμη περισσότερο τις σχέσεις με τη Δύση οδηγώντας σε μια πιο επιθετική Ρωσική εξωτερική πολιτική, ενώ στο εσωτερικό προκάλεσαν πανικό στην ηγεσία, παρά το γεγονός ότι η αποδοχή του Putin – που το 2012 επέστρεψε στην Προεδρία – εξακολουθούσε να παραμένει άνω του 60% και αντιμετωπίστηκαν με σκληρά μέτρα για τον περιορισμό των δημόσιων διαμαρτυριών, της ελευθερίας των ΜΜΕ και των δραστηριοτήτων των ΜΚΟ, κατηγορώντας ταυτόχρονα τη Δύση ότι επιχειρεί να υπονομεύσει το καθεστώς.⁵⁶³

Το 2014 οι σχέσεις της Ρωσίας με τη Δύση και ιδιαίτερα με τις Ηνωμένες Πολιτείες έπεσαν στο χαμηλότερο επίπεδο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όταν η Ρωσία αντέδρασε στην εξέγερση του Maidan στο Κίεβο και την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης στην Ουκρανία που στηρίχθηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες, προσαρτώντας την Κριμαία⁵⁶⁴ και υποστηρίζοντας τις αυτονομιστικές εξεγέρσεις των Ρωσικών πληθυσμών στην ανατολική Ουκρανία, όπως θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Οι ενέργειες αυτές της Ρωσικής κυβέρνησης έτυχαν της αποδοχής της Ρωσικής κοινωνίας, αν κρίνουμε από το γεγονός της αύξησης της δημοφιλίας του Προέδρου Putin. Ενώ το Μάρτιο 2013 το 50% των Ρώσων είχε θετική άποψη για τον Putin, το Μάρτιο του 2014 το ποσοστό αυτό έφτασε στο 66%⁵⁶⁵. Κατά την Ginta

⁵⁶² Παπαφλωράτος, Ι., 2023β, σελ. 133

⁵⁶³ Van Bladel, J., 2022, σελ. 25-26

⁵⁶⁴ Στις 17 Μαρτίου 2014 εκδόθηκε διάταγμα αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας της Κριμαίας και του ειδικού καθεστώτος της Σεβαστούπολης και στις 18 Μαρτίου 2014 υπογράφηκε στο Κρεμλίνο μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Δημοκρατίας της Κριμαίας η συμφωνία για την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία. Η συμφωνία αυτή φέρει τις υπογραφές του Προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας Vladimir Putin, του Προέδρου του Κρατικού Συμβουλίου της Δημοκρατίας της Κριμαίας Vladimir Konstantinov (ελληνικής καταγωγής), του Πρωθυπουργού της Δημοκρατίας της Κριμαίας Sergei Aksyonov και του Προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου για την ίδρυση της Δημοτικής αρχής της Σεβαστούπολης Alexei Chaly. Η συμφωνία αυτή είχε ως νομιμοποιητική βάση το δημοψήφισμα που διεξήχθη στην Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας και στην πόλη της Σεβαστούπολης στις 16 Μαρτίου 2014.

Βλέπε: President of Russia, *Agreement on the Accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation Signed*, The Kremlin, Moscow, March 18, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20604> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 18 Μαρτίου 2024).

⁵⁶⁵ Στο ερώτημα «Πως περιγράφετε τη στάση σας απέναντι στον V. Putin», το Μάρτιο 2013 το 50% είχε θετική άποψη, με το 25% να έχει αρνητική άποψη, το 22% ουδέτερη και το 3% να μην έχει γνώμη. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το Μάρτιο 2014 ήταν 66% με θετική άποψη, 15% αρνητική, 15% ουδέτερη και 4% δεν εκφέρει άποψη. Επίσης στο ερώτημα «Θέλετε τον V. Putin ως Πρόεδρο μετά τη λήξη της παρούσας θητείας», τον

Palubinskas το Μάρτιο του 2014 οι διεθνείς σχέσεις είχαν διαγράψει ένα πλήρη κύκλο και είχαν επιστρέψει στην εποχή της αρχής του Ψυχρού Πολέμου με μια τεράστια αλλαγή στον τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος ασφαλείας από τις χώρες της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, καθώς και της στάσης τους έναντι της Ρωσίας.⁵⁶⁶ Η εχθρότητα των Ηνωμένων Πολιτειών προς τη Ρωσία στον απόηχο της επιθετικότητάς της έναντι της Ουκρανίας, πυροδοτήθηκε περαιτέρω από τις υποψίες της Ρωσικής ανάμειξης στις προεδρικές εκλογές των Ηνωμένων Πολιτειών το 2016.⁵⁶⁷

Ο ακήρυχτος πόλεμος που εξελίσσονταν από το 2014 και μέχρι το Φεβρουάριο του 2022 στις ανατολικές επαρχίες της Ουκρανίας Donetsk και Luhansk, που είναι γνωστές ως περιοχή του Donbas, με τις ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ των Ουκρανικών ενόπλων δυνάμεων και παραστρατιωτικών από τη μια μεριά και των Ρωσόφωνων αυτονομιστών των παραπάνω επαρχιών από την άλλη, παρά την υπογραφή των συμφωνιών του Minsk (5 Σεπτεμβρίου 2014 και 12 Φεβρουαρίου 2015), είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια πάνω από 14.000 ανθρώπινων ζωών.⁵⁶⁸ Σύμφωνα με τα στοιχεία του UN Human Rights Office of the High Commissioner, από τις 14 Απριλίου 2014 μέχρι την 31η Ιανουαρίου 2022 καταγράφηκαν συνολικά 3.107 θάνατοι αμάχων εξαιτίας των συγκρούσεων (1853 άνδρες, 1072 γυναίκες, 102 αγόρια, 50 κορίτσια και 30 ακόμη ενήλικοι των οποίων το φύλλο δεν ήταν δυνατόν να διευκρινιστεί), καθώς επίσης και 298 άτομα επιπλέον που επέβαιναν στην πτήση MH 17 των αερογραμμών της Μαλαισίας, η οποία καταρρίφθηκε την 17η Ιουλίου 2014. Επιπρόσθετα, για την περίοδο αυτή καταγράφηκαν πάνω από 7.000 άμαχοι τραυματίες.⁵⁶⁹

Οκτώβριο 2013 το 33% απάντησε θετικά και το 45% αρνητικά, ενώ το Νοέμβριο 2014 οι θετικές απαντήσεις έφθασαν στο 58% με τις αρνητικές στο 19%.

Βλέπε: Levada-Center, *Attitude to Vladimir Putin*, 22.10.2023, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.levada.ru/en/2023/10/20/attitude-to-vladimir-putin/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Μαρτίου 2024)

⁵⁶⁶ Palubinskas, G., 2022, σελ. 25-26

⁵⁶⁷ Rumer, E., and Sokolsky, R., 2019, σελ. 9-10

⁵⁶⁸ International Crisis Group, *Conflict in Ukraine's Donbas: A Visual Explainer*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.crisisgroup.org/content/conflict-ukraines-donbas-visual-explainer> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Μαρτίου 2024)

⁵⁶⁹ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, *Report on the Human Rights Situation Ukraine 1 August – 31 January 2022*, σελ. 5. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/33rdReportUkraine-en.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Μαρτίου 2024)

Τις παραπάνω συγκρούσεις ακολούθησε την 24η Φεβρουαρίου 2022 η εισβολή των ενόπλων δυνάμεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας στο έδαφος της Ουκρανίας και ο πόλεμος που μαίνεται μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές. Οι ελπίδες για την επίτευξη ανακωχής που θα οδηγήσει στον τερματισμό του πολέμου μετά από περισσότερα από τρία χρόνια σκληρών εχθροπραξιών έχουν αναπτερωθεί, αλλά παραμένουν ακόμη αμυδρές, μετά την ανάληψη της Προεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών από τον Donald Trump, από τον Ιανουάριο του 2025. Στη συνέχεια θα εξεταστούν συνοπτικά τα αίτια και τα κύρια γεγονότα που χάραξαν το δρόμο και οδήγησαν στη σύγκρουση, με τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές και υποδομές.

5.5.4 Ουκρανία η Πολύτιμη Νύφη. Η Τελική Ευθεία προς τον Πόλεμο

Η 24^η Φεβρουαρίου 2022 ξημέρωσε εκπλήσσοντας την παγκόσμια κοινή γνώμη με την εισβολή των Ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στο έδαφος της Ουκρανίας, παρά τις έντονες Αμερικανικές επισημάνσεις και προειδοποιήσεις για την επικείμενη Ρωσική επίθεση, τις εκκλήσεις από τις αρχές Φεβρουαρίου 2022 αρκετών κυβερνήσεων Δυτικών χωρών προς τους πολίτες τους να εγκαταλείψουν το Κίεβο και τις διαβεβαιώσεις περί του αντιθέτου από τη Μόσχα. Σηματοδότησε την έναρξη μιας μακρόχρονης, σκληρής και κοστοβόρας σε ανθρώπινες απώλειες και υποδομές πολεμικής σύγκρουσης που συνεχίζεται για περισσότερα από τρία έτη. Το έδαφος της Ουκρανίας και ιδιαίτερα οι ανατολικές περιοχές γίνονται για ακόμη μια φορά πεδίο σκληρών πολεμικών αναμετρήσεων, όπως πολλές άλλες φορές κατά το παρελθόν, οδηγώντας στη μεγαλύτερη Ευρωπαϊκή προσφυγική κρίση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σύμφωνα με στοιχεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, μετά τη Ρωσική εισβολή περίπου και μέχρι τον Ιούνιο 2023, το ένα τρίτο των Ουκρανών έχουν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις οικίες τους και 5 εκατομμύρια περίπου έχουν εκτοπιστεί σε άλλες περιοχές της χώρας τους, ενώ 6,3 εκατομμύρια έχουν καταφύγει ως πρόσφυγες στο εξωτερικό. Επίσης πάνω από 17 εκατομμύρια ανθρώπων στο εσωτερικό της Ουκρανίας χρήζουν επείγουσας ανθρωπιστικής βοήθειας.⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ Βλέπε: United Nations High Commissioner Refugees, *Ukraine*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.unhcr.org/countries/ukraine>. Βλέπε επίσης: UN High Commissioner Refugees, *Ukraine Emergency*, June 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>.

Τι προκάλεσε όμως αυτή τη σύγκρουση, η οποία αναζωπύρωσε το Ανατολικό Ζήτημα στην περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης με μεγαλύτερη ένταση από τον 19^ο αιώνα; Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στη μεγαλύτερη πολεμική σύγκρουση επί Ευρωπαϊκού εδάφους μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία διεξάγεται όχι απλά μεταξύ δύο αντιμαχόμενων κρατών, αλλά στην πραγματικότητα μεταξύ της συνολικής Δύσης - και ιδιαίτερα των κρατών του NATO - και της Ανατολής, με κύριους εκπροσώπους τα κράτη που στηρίζουν τη Ρωσική Ομοσπονδία, όπως η Κίνα, το Ιράν και λοιπά κράτη; Έχοντας υπόψη τη γενικότερο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και των χωρών της Δύσης που αναλύθηκε πιο πάνω, θα διερευνήσουμε τις σημαντικότερες εξελίξεις κυρίως μετά την κατάρρευση του Κομμουνισμού και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίες χάραξαν το μονοπάτι που οδήγησε στη σύγκρουση και την κατέστησαν ίσως αναπόφευκτη.

5.5.4.1 Η Ανεξαρτητοποίηση της Ουκρανίας

Οι φυγόκεντρες δυνάμεις που επικράτησαν στη Σοβιετική Ένωση το 1990 επί Προεδρίας του Mikhail Gorbachev είχαν ως αποτέλεσμα την επιδίωξη και την επίτευξη της ανεξαρτητοποίησης πολλών Σοβιετικών Δημοκρατιών, μεταξύ των οποίων και της Ουκρανίας. Το Μάρτιο 1990 διεξήχθησαν στην Ουκρανία οι πρώτες κοινοβουλευτικές εκλογές κατά τις οποίες το ένα τρίτο περίπου των νεοεκλεγέντων μελών του Κοινοβουλίου ήταν μέλη της δημοκρατικής αντιπολίτευσης και διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ενθάρρυνση κινήσεων προς την κατεύθυνση της αυτοδιάθεσης. Ήδη από το Μάρτιο 1991, η επιταχυνόμενη αποσύνθεση της Σοβιετικής Ένωσης και των κεντρικών θεσμών, καθώς και η επέκταση του Ουκρανικού εθνικού αισθήματος ακόμη και πέρα από τα όρια των δυτικών επαρχιών της Ουκρανίας, είχαν ενισχύσει και γιγαντώσει τις τάσεις προς την κατεύθυνση της ανεξαρτησίας. Παρά την ομιλία του Προέδρου George H. W. Bush στο Ανώτατο

Αναλυτικότερα στατιστικά στοιχεία είναι διαθέσιμα στο UNHCR Operational Data Portal, *Ukraine Refugee Situation*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?_gl=1*1n36i38*_rup_ga*MTI3NjU2MzM4My4xNzE1NzAwNDI3*_r_up_ga_EVDQTJ4LmY*MTcxNTcwMDQyNy4xLjEuMTcxNTcwMTYxOS40Ni4wLjA.*_ga*MTI3NjU2MzM4My4xNzE1NzAwNDI3*_ga_X2YZPJ1XWR*MTcxNTcwMDQyNy4xLjEuMTcxNTcwMTYxOS40Ni4wLjA.#_ga=2.166872509.2067817470.1715700427-1276563383.1715700427 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 27 Μαρτίου 2024).

Σοβιέτ της Δημοκρατίας της Ουκρανίας στο Κίεβο, την 1η Αυγούστου 1991, όπου εκφράζοντας την Αμερικανική πολιτική της υποστήριξης της συνέχισης της ύπαρξης μιας μεταρρυθμισμένης πολιτικά και οικονομικά Σοβιετικής Ένωσης υπό την ηγεσία του Gorbachev, προέτρεψε στην ουσία τους Ουκρανούς να μην επιδιώξουν την ανεξαρτητοποίησή τους,⁵⁷¹ στις 24 Αυγούστου 1991, λίγες ημέρες μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα στη Μόσχα, το Ανώτατο Σοβιέτ της Δημοκρατίας της Ουκρανίας αποφάσισε την πλήρη ανεξαρτησία της χώρας, καθώς και τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Σύμφωνα με τη διακήρυξη αυτή μόνο το Σύνταγμα, οι νόμοι, τα ψηφίσματα και οι λοιπές νομοθετικές πράξεις της Ουκρανίας ισχύουν στην επικράτειά της και καθορίστηκε η διεξαγωγή δημοψηφίσματος την 1^η Δεκεμβρίου για την υποστήριξη του νόμου ανακήρυξης της ανεξαρτησίας.⁵⁷²

Αμέσως μετά τη διακήρυξη του Αυγούστου, ψηφίστηκαν νόμοι για τη δημιουργία του Ουκρανικού στρατού, τη διάλυση της KGB και τη δημιουργία Υπηρεσίας Εθνικής Ασφάλειας, το καθορισμό των κρατικών συνόρων, τη δημιουργία τελωνείων και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, ενώ η ηγεσία της χώρας αρνήθηκε την υπογραφή οποιασδήποτε συνθήκης πολιτικής ένωσης, με τον Πρόεδρο του Ανώτατου Σοβιέτ Leonid Kravchuk να εμμένει ότι η Ουκρανία δεν θα εισέρχονταν σε οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με μελλοντικές πολιτικές ρυθμίσεις πριν το δημοψήφισμα της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1991. Στη διεθνή σκηνή η Ουκρανική ηγεσία επιδόθηκε σε εντατικές προσπάθειες για διμερή και πολυμερή αναγνώριση με τον Kravchuk να επισκέπτεται τις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και τη Γαλλία για συζητήσεις με τους αρχηγούς των κρατών σχετικά με την επικείμενη

⁵⁷¹ Την ίδια ημέρα ο Πρόεδρος Bush κατά τη συνάντησή του με τον Kravchuk απαντώντας σε αίτημα του Ουκρανού ηγέτη για την δημιουργία Ουκρανικού Προξενείου στις ΗΠΑ ανέφερε ότι η χώρα του επικοινωνεί επίσημα με το κέντρο (τη Σοβιετική κεντρική κυβέρνηση) και ότι εκείνος προσωπικά τρέφει βαθιά εκτίμηση για τον Πρόεδρο Gorbachev και κατέληξε ότι το θέμα της δημιουργίας Προξενείου στις ΗΠΑ θα ρυθμιστεί μετά τη συνθήκη της δημιουργίας συνομοσπονδίας των Σοβιετικών Δημοκρατιών (Union treaty). Επιπρόσθετα, τόνισε ότι τα δύο κύρια ζητήματα αφορούσαν στην οικονομία και την πυρηνική ασφάλεια.

Βλέπτε: National Security Archive, *Memorandum of Conversation between President Bush and Ukrainian Supreme Soviet Chairman Leonid Kravchuk*, Marinskiy Palace, Kiev, August 1, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/23627-memorandum-conversation-between-president-bush-and-ukrainian-supreme-soviet-chairman> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Μαρτίου 2024)

⁵⁷² Report Prepared by the Staff of the Commission of the Security and Cooperation in Europe, *The December 1, 1991 Referendum/Presidential Election in Ukraine*, 101 Congress, 2nd Session, Commission on Security and Cooperation in Europe, 1992, σελ. 1-2. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/06/120191UkraineReferendum.pdf>. Για το πλήρες κείμενο της διακήρυξης της ανεξαρτησίας της Ουκρανίας και της διεξαγωγής δημοψηφίσματος βλέπτε: Verkhovna Rada of Ukraine Resolution (Declaration of Independence of Ukraine and Act of Declaration of Independence of Ukraine), Kyiv, August 24, 1991, το οποίο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://static.rada.gov.ua/site/postanova_eng/Rres_Declaration_Independence_rev12.htm (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 18 Μαρτίου 2024)

ανεξαρτησία της χώρας του. Παράλληλα η Ουκρανική ηγεσία επιδίωξε τη διατήρηση καλών σχέσεων με τη Ρωσία υπογράφοντας συμφωνία στις 29 Αυγούστου 1991 για τον αμοιβαίο σεβασμό του δικαιώματος της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας. Τον Οκτώβριο 1991 επανέλαβαν την κοινή τους υποστήριξη στις συμφωνίες τους για τον έλεγχο των πυρηνικών και συμβατικών όπλων και υπέγραψαν πρωτόκολλο με το οποίο η Ρωσία αποδέχεται την Ουκρανική πορεία προς την ανεξαρτησία με αντάλλαγμα την παροχή εγγυήσεων από την Ουκρανική πλευρά για το σεβασμό των δικαιωμάτων της μεγάλης Ρωσικής μειονότητας στην Ουκρανία.⁵⁷³

Κατά το δημοψήφισμα της 1ης Δεκεμβρίου 1991 οι Ουκρανοί πολίτες ψήφισαν με συντριπτική πλειοψηφία υπέρ της ανεξαρτησίας και επέλεξαν ως Πρόεδρο του νέου ανεξάρτητου κράτους τον Leonid Kravchuk, ο οποίος μέχρι τότε κατείχε τη θέση του Προέδρου του Ανώτατου Σοβιέτ της Δημοκρατίας της Ουκρανίας. Παρά την ύπαρξη σοβαρών ενδείξεων για το θετικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, όπως ήταν φανερό από τις δημοσκοπήσεις που είχαν προηγηθεί, το μεγάλο εύρος της αποδοχής, ακόμη και στις νοτιοανατολικές περιοχές της χώρας, προκάλεσε έκπληξη ακόμη και στους πιο αισιόδοξους. Από το σύνολο των 37.885.555 ψηφοφόρων, ψήφισαν τελικά 31.891.742 άτομα (ποσοστό συμμετοχής 84,18%). Το 90,32% των ψήφων ήταν υπέρ της ανεξαρτησίας και το 7,58% κατά, ενώ το 2,1% άκυρες. Ακόμη και στην περιοχή της Κριμαίας, όπου το 67% του πληθυσμού ήταν Ρώσοι, το 54,19% ψήφισαν υπέρ της ανεξαρτησίας, στο Luhansk το 63,86%, στο Donetsk το 83,9%, ενώ στην περιοχή του Κιέβου οι θετικοί ψήφοι ήταν 95,52%. Σημαντική ήταν και η νίκη του Leonid Kravchuk για το αξίωμα το Προέδρου με συνολικό ποσοστό 61,59%, ενώ στην περιοχή της Κριμαίας έλαβε 56,63% και στις δυτικές επαρχίες της χώρας υποστηρίχθηκε μόνο από το 14% περίπου των ψηφοφόρων.⁵⁷⁴ Μια ημέρα πριν το δημοψήφισμα, την 30η Νοεμβρίου 1991, ο Πρόεδρος της Ρωσίας Boris Yeltsin σε τηλεφωνική συνομιλία του με τον Αμερικανό Πρόεδρο George H. W. Bush καθυσύχασε τις Αμερικανικές ανησυχίες για την ειρηνική μετάβαση προς την Ουκρανική ανεξαρτησία με την επιδίωξη διατήρησης καλών σχέσεων με το νέο κράτος και της ρύθμισης των θεμάτων που

⁵⁷³ Report Prepared by the Staff of the Commission of the Security and Cooperation in Europe, 1992, σελ. 2 και 10.

⁵⁷⁴ Potichnyj, P., *The Referendum and Presidential Elections in Ukraine*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 33, No. 2 (June 1991), pp. 123-138, Canadian Association of Slavists

αφορούν τον κεντρικό έλεγχο του Σοβιετικού πυρηνικού οπλοστασίου. Ακόμη, ο Yeltsin εκδήλωσε τις δικές του ανησυχίες σχετικά με τη μη πρόθεση του νέου ανεξάρτητου κράτους για ένταξή του στη σχεδιαζόμενη συνομοσπονδία των νέων ανεξάρτητων κρατών, αναφέροντας ότι για τη Ρωσία είναι ιδιαίτερα σημαντική η σχέση με την Ουκρανία – πολύ σημαντικότερη από τις σχέσεις με τις λοιπές κεντροασιατικές δημοκρατίες. Τέλος ο Yeltsin δήλωσε σαφώς ότι θα αναγνωρίσει άμεσα το νέο Ουκρανικό ανεξάρτητο κράτος, εφόσον το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος επιβεβαιώσει την απόφαση του Ουκρανικού Ανώτατου Σοβιέτ.⁵⁷⁵

Μια εβδομάδα μετά τη διεξαγωγή του Ουκρανικού δημοψηφίσματος, στις 8 Δεκεμβρίου 1991, οι Πρόεδροι Ρωσίας Boris Yeltsin, Ουκρανίας Leonid Kravchuk και ο Πρόεδρος του Ανώτατου Σοβιέτ της Λευκορωσίας Stanislav Shushkevich, υπέγραψαν τις συμφωνίες της Μπιελοβιέζα (Belovezha Accords), με τις οποίες διακήρυξαν ότι η συνθήκη δημιουργίας της ΕΣΣΔ ως υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου και ως γεωπολιτική πραγματικότητα παύει να υφίσταται και συμφώνησαν στην ίδρυση της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών.⁵⁷⁶ Παρά τις αντιδράσεις του Κρεμλίνου οι συμφωνίες υπερψηφίστηκαν από τα κοινοβούλια των τριών κρατών και στις 21 Δεκεμβρίου 1991 υπογράφηκε στην Alma-Ata του Καζακστάν Πρωτόκολλο και Διακήρυξη με τα οποία έγιναν μέλη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών οι 11 από τις 15 Σοβιετικές Δημοκρατίες (δεν υπέγραψαν οι τρεις Βαλτικές χώρες και η Γεωργία).⁵⁷⁷

Μετά την ανεξαρτητοποίησή της η Ουκρανία κατέχοντας ένα πολύ μεγάλο μέρος του Σοβιετικού πυρηνικού οπλοστασίου, έγινε η τρίτη πυρηνική δύναμη (μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Ρωσική Ομοσπονδία), γεγονός που προκαλούσε όχι

⁵⁷⁵ National Security Archives, *Memorandum of Telephone Conversation between President Bush and President Yeltsin*, Camp David, November 30, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/23634-memorandum-telephone-conversation-between-president-bush-and-president-yeltsin> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Μαρτίου 2024). Βλέπε ακόμη: Παπαφλωράτος, Ι., 2023^α, σελ. 61

⁵⁷⁶ Για τα κείμενα των υπόψη συμφωνιών (Declaration by the Heads of State of the Republic Belarus, the RSFSR and Ukraine και Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States) βλέπε: Council of Europe, *Agreements Establishing the Commonwealth of Independent States*, Strasburg, 8 September 1994, σελ. 142-146. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e) (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

⁵⁷⁷ Για το κείμενο του πρωτοκόλλου και της διακήρυξης (Protocol to the Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States Signed at Minsk on 8 December 1991 by the Republic of Belarus, the Russian Federation and Ukraine και Alma Ata Declaration) βλέπε: Council of Europe, 8 September 1994, σελ. 147-149.

μόνο τις Αμερικανικές ανησυχίες για τον έλεγχό τους, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω, αλλά και προβληματισμό στη διεθνή κοινότητα. Επίσης μια ακόμη πηγή διαφωνιών μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας αποτελούσε και η τύχη του στόλου της Μαύρης Θάλασσας. Και για τα δύο θέματα είχαν ξεκινήσει από νωρίς διαβουλεύσεις και διαπραγματεύσεις, με την επίλυση του πρώτου ζητήματος να βρίσκεται ψηλά στην Αμερικανική ατζέντα, όπως προκύπτει αβίαστα και από τα αποχαρακτηρισμένα έγγραφα των συναντήσεων, τηλεφωνικών συνομιλιών και διαπραγματεύσεων μεταξύ ΗΠΑ, Ρωσίας και Ουκρανίας.⁵⁷⁸ Το Σεπτέμβριο 1993 Ουκρανοί και Ρώσοι αξιωματούχοι κατέληξαν σε υπογραφή τεσσάρων συμφωνιών στο Massandra Palace στη Γιάλτα, για τη διαδικασία και τους όρους της απενεργοποίησης του Ουκρανικού πυρηνικού οπλοστασίου, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση για τις τριμερείς διαπραγματεύσεις μεταξύ ΗΠΑ, Ρωσίας και Ουκρανίας και την τελική υπογραφή της τριμερούς συμφωνίας της 14^{ης} Ιανουαρίου 1994, με την οποία η Ουκρανία αποδέχθηκε τον πλήρη πυρηνικό αφοπλισμό της, συμπεριλαμβανομένων και των στρατηγικών όπλων, με αντάλλαγμα την οικονομική βοήθεια και εγγυήσεις ασφάλειας από πλευράς Ηνωμένων Πολιτειών και Ρωσίας. Η Ουκρανία συμφώνησε στη μεταφορά των πυρηνικών κεφαλών της στη Ρωσία και αποδέχθηκε την Αμερικανική συνδρομή για την καταστροφή των πυραυλικών συστημάτων και των πυρηνικών της εγκαταστάσεων.⁵⁷⁹ Τελικά, την 5η Δεκεμβρίου 1994, μετά την ένταξη της Ουκρανίας στη συνθήκη μη διάδοσης των πυρηνικών όπλων (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons), ως μη πυρηνικό κράτος, υπογράφηκε στη Βουδαπέστη μνημόνιο μεταξύ Ουκρανίας, Ρωσίας, Μεγάλης Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών (Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons), με το οποίο παρέχονταν εγγυήσεις στην Ουκρανία από τις λοιπές χώρες για σεβασμό της ανεξαρτησίας, της κυριαρχίας και των υπάρχοντων συνόρων της, την υποχρέωση των συμβαλλόμενων μερών να απέχουν από την απειλή χρήσης ή τη χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ουκρανίας, καθώς και την αποχή από οποιοδήποτε οικονομικό καταναγκασμό που στοχεύει στην υποταγή της

⁵⁷⁸ Βλέπε: National Security Archives, *Nuclear Weapons and Ukraine*, Dec 5, 2019, στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nunn-lugar-russia-programs/2019-12-05/nuclear-weapons-ukraine>

⁵⁷⁹ Arms Control Association, *Ukraine, Nuclear Weapons, and Security Assurance at a Glance*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.armscontrol.org/factsheets/Ukraine-Nuclear-Weapons> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

Ουκρανικής πολιτικής στα δικά τους συμφέροντα.⁵⁸⁰ Την 1η Ιουνίου 1996 μεταφέρθηκε και η τελευταία πυρηνική κεφαλή της Ουκρανίας στη Ρωσία, ενώ στις 30 Σεπτεμβρίου 2001 καταστράφηκε και το τελευταίο σύστημα εκτόξευσης στρατηγικών πυρηνικών όπλων. Όπως αναφέρει ο Ιωάννης Παπαφλωράτος, μετά τις εξελίξεις που ακολούθησαν και τις πολεμικές συγκρούσεις στην Ουκρανία, η παραπάνω συμφωνία αποτελεί μαύρη σελίδα για το Κίεβο, θεωρώντας ότι αν η Ουκρανία εξακολουθούσε να είναι πυρηνική δύναμη δεν θα δεχόταν τη Ρωσική επίθεση. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Bill Clinton το 2023 δήλωσε μεταξύ άλλων στο Ιρλανδικό πρακτορείο ειδήσεων RTE τα εξής:

«Αισθάνομαι ότι έχω προσωπική ευθύνη γιατί τους ανάγκασα (την Ουκρανία) να συμφωνήσουν να εγκαταλείψουν τα πυρηνικά τους όπλα. Και κανένας από αυτούς δεν πιστεύει ότι η Ρωσία θα είχε κάνει αυτή την κίνηση αν η Ουκρανία είχε ακόμα τα όπλα της...Φοβόντουσαν να τα εγκαταλείψουν (τα πυρηνικά) γιατί νόμιζαν ότι αυτό ήταν το μόνο πράγμα που τους προστάτευε από μια επεκτατική Ρωσία...Και νιώθω απαίσια γιατί η Ουκρανία είναι μια πολύ σημαντική χώρα.»⁵⁸¹

Σχετικά με το ζήτημα του στόλου της Μαύρης Θάλασσας, το οποίο αποτελούσε ένα ευαίσθητο θέμα για τις σχέσεις των δύο κρατών, ο πλήρης διαχωρισμός και διαμοιρασμός του στόλου μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας και Ουκρανίας επιτεύχθηκε με την υπογραφή συμφώνου μεταξύ των δύο κρατών την 28η Μαΐου 1997 (Agreement Between the Russian Federation and Ukraine on the Status and Conditions of the Russian Federation Black Sea Fleet's Stay on Ukrainian Territory), που επέφερε σχετική αποκλιμάκωση των διμερών εντάσεων. Το Κίεβο απέκτησε το ένα τέταρτο περίπου των παράκτιων υποδομών, περισσότερα από 40 πολεμικά σκάφη και 100 περίπου πλοία υποστήριξης, ενώ

⁵⁸⁰ Για το πλήρες κείμενο της συνθήκης βλέπε: UN, *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, Vol. 3007, I-52241, New York, 2021, σελ. 167-172. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/v3007.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

⁵⁸¹ Το κείμενο στην αγγλική είναι:

"I feel personal stake because I got them [Ukraine] to agree to give up their nuclear weapons. And none of them believe that Russia would have pulled this stunt if Ukraine still had their weapons...They were afraid to give them up because they thought that's the only thing that protected them from an expansionist Russia...And I feel terrible about it because Ukraine is a very important country."

Βλέπε: Miriam O' Callaghan, *Clinton Regrets Persuading Ukraine to give up Nuclear Weapons*, 4 April 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.rte.ie/news/primetime/2023/0404/1374162-clinton-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024). Βλέπε ακόμα Παπαφλωράτος, Ι., 2023^a, σελ. 63

έλαβε το 40% περίπου των Σοβιετικών ναυπηγείων.⁵⁸² Τελικά μετά τη συμφωνία η Ρωσική Ομοσπονδία κατείχε το 82% περίπου των μέσων του Σοβιετικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας. Η συμφωνία παρείχε το δικαίωμα στη Ρωσική Ομοσπονδία να διατηρεί στρατεύματα στις βάσεις της στην Κριμαία και να τα μετακινεί μεταξύ των βάσεων και της Ρωσικής επικράτειας. Αναγνωρίστηκε η κυριαρχία της Ουκρανίας στη Σεβαστούπολη και τις ναυτικές της εγκαταστάσεις, αλλά επιτράπηκε στη Ρωσία να μισθώσει το σύνολο σχεδόν των εγκαταστάσεων της Σεβαστούπολης για 20 χρόνια με ετήσιο μίσθωμα 97,75 εκατομμύρια δολάρια, με το Ρωσικό στρατιωτικό προσωπικό που βρισκόταν στην πόλη να υπόκειται στο Ρωσικό νομικό δίκαιο. Η ισχύς της συμφωνίας ήταν για 20 έτη, μέχρι το 2017, με δυνατότητα αυτόματης ανανέωσης για πέντε έτη, εφόσον κανένα από τα δύο μέρη δεν εκφράσει γραπτώς την επιθυμία τερματισμού της τουλάχιστον ένα έτος πριν τη λήξη της.⁵⁸³ Σύμφωνα με το άρθρο 4 της συμφωνίας, η Ρωσική πλευρά αναλάμβανε την υποχρέωση να ενημερώνει την Ουκρανία μια φορά ετησίως και πριν την πρώτη κάθε έτους για το συνολικό αριθμό του προσωπικού και τα κύρια μέσα του στόλου της Μαύρης Θάλασσας που εδρεύει στην Ουκρανική επικράτεια. Επίσης με το άρθρο 6 καθορίζονταν η υποχρέωση του Ρωσικού προσωπικού για το σεβασμό της Ουκρανικής νομοθεσίας, της κυριαρχίας και τη μη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας.⁵⁸⁴ Στις 2 Απριλίου 2014, μετά την κατάληψη της Κριμαίας, ο Πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας Vladimir Putin υπέγραψε νόμο για τον τερματισμό όλων των συμφωνιών που αφορούσαν στην παρουσία του στόλου της Μαύρης Θάλασσας στην Ουκρανία.⁵⁸⁵

Τρεις ημέρες μετά τη συμφωνία για το στόλο της Μαύρης Θάλασσας, την 31η Μαΐου 1997, υπογράφηκε στο Κίεβο «Σύμφωνο Φιλίας, Συνεργασίας και Συνεταιρισμού μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσικής Ομοσπονδίας» (“Treaty on

⁵⁸² Visit Ukraine Today, *How Russia and Ukraine Divided The Black Sea Fleet and What it is Today for each Country*, 23 October 2023, στην ιστοσελίδα <https://visitukraine.today/blog/2788/how-russia-and-ukraine-divided-the-black-sea-fleet-and-what-it-is-today-for-each-country> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

⁵⁸³ Gorenburg, D., *The Future of the Sevastopol Russian Navy Base*, Russian Analytical Digest, 75/10, pp. 11-13, Center for Security Studies, 2010, σελ. 11. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-75-11-13.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Μαρτίου 2024)

⁵⁸⁴ Eric Posner, *The 1997 Black Sea Fleet Agreement Between Russia and Ukraine*, March 5, 2014, στην ιστοσελίδα <https://ericposner.com/the-1997-black-sea-fleet-agreement-between-russia-and-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

⁵⁸⁵ President of Russia, *Termination of Agreements on the Presence of Russia's Black Sea Fleet in Ukraine*, April 2, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20673> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation”), μεταξύ των Προέδρων της Ουκρανίας Leonid Kuchma και Ρωσικής Ομοσπονδίας Boris Yeltsin, με το οποίο καθορίζονταν ότι τα δύο μέρη ως φιλικά, ισότιμα και κυρίαρχα κράτη, θα βάσιζαν τις σχέσεις τους στον αμοιβαίο σεβασμό και εμπιστοσύνη, τη στρατηγική εταιρική σχέση και συνεργασία. Με το σύμφωνο επιβεβαιώνονταν ο αμοιβαίος σεβασμός της εδαφικής ακεραιότητας και το απαραβίαστο των συνόρων τους, η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών, η μη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα και η μη χρήση ή απειλή χρήσης βίας, συμπεριλαμβανομένων οικονομικών και λοιπών μέσων πίεσης. Επίσης στο άρθρο 6 του συμφώνου καθορίζονταν ότι τα δύο κράτη δεν θα συμμετέχουν ή θα υποστηρίζουν οποιεσδήποτε ενέργειες που στρέφονται κατά του άλλου μέρους και δεν θα συνάπτουν συνθήκες με τρίτες χώρες κατά του άλλου μέρους, ενώ κανένα από τα δύο μέρη δεν θα επιτρέψει να χρησιμοποιηθεί το έδαφός του σε βάρος της ασφάλειας του άλλου μέρους. Ακόμη με το άρθρο 10 το κάθε κράτος εγγυόταν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των υπηκόων του άλλου κράτους στην ίδια βάση και στον ίδιο βαθμό με τους δικούς του πολίτες, ενώ το κάθε μέρος οφείλει να προστατεύει τα δικαιώματα των υπηκόων του που διαμένουν στην επικράτεια του άλλου μέρους στο πλαίσιο των αρχών και κανόνων του Διεθνούς Δικαίου και των συμφωνιών της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών. Επίσης τα δύο μέρη εγγυούνταν τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις βασικές ελευθερίες, καθώς και την ισότητα έναντι του νόμου, των εθνικών μειονοτήτων που βρισκόταν στην επικράτειά τους, συμπεριλαμβανομένης και της διδασκαλίας της εθνικής τους γλώσσας. Τέλος με το άρθρο 40 καθορίζονταν η δεκαετής διάρκεια της συμφωνίας με δυνατότητα δεκαετών παρατάσεων, εκτός από την περίπτωση της γραπτής προειδοποίησης από κάποιο μέρος για την επιθυμία λήξης της συμφωνίας, τουλάχιστον έξι μήνες πριν την προβλεπόμενη λήξη της δεκαετούς περιόδου.⁵⁸⁶

Ο δεύτερος, μετά τον Kravchuk, Πρόεδρος της Ουκρανίας Leonid Kuchma - πρώην Πρωθυπουργός επί Προεδρίας Kravchuk - κατά την πρώτη θητεία του οποίου (1994-1999) ρυθμίστηκε το ζήτημα του στόλου της Μαύρης Θάλασσας και υπογράφηκε το σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας με τη Ρωσική Ομοσπονδία, είχε

⁵⁸⁶ Για το πλήρες κείμενο της συμφωνίας βλέπε: UN, *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, Vol. 3007, I-52240, New York, 2021, σελ. 117-156. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/v3007.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Μαρτίου 2024)

εκλεγεί στο δεύτερο γύρο των Προεδρικών εκλογών του 1994 με την υποστήριξη κυρίως των νότιων και ανατολικών επαρχιών της χώρας και ποσοστό 52,1%. Ο Kuchma ήταν σθεναρός υποστηρικτής της πολιτικής προσέγγισης της Ουκρανίας με τη Ρωσική Ομοσπονδία και θεωρούσε ότι η χώρα του είναι αναπόσπαστο τμήμα του Ευρασιατικού οικονομικού και πολιτισμικού χώρου. Αντίθετα, ο δυτικόστροφος αντίπαλός του Leonid Kravchuk είχε την υποστήριξη των κεντρικών και δυτικών επαρχιών και έλαβε το 45,06% των ψήφων. Κατά τον Taras Kuzio οι εκλογές του 1994 αποτέλεσαν την πρώτη περίπτωση ειρηνικής μεταβίβασης της Προεδρικής εξουσίας στην περιοχή της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ωστόσο έξυσαν τις βαθιές πληγές της Ουκρανικής κοινωνίας που προέρχονταν από τη διπλή κληρονομιά της εξωτερικής κυριαρχίας και του ολοκληρωτισμού. Πράγματι οι εκλογές αυτές κατέστησαν φανερές τις διαχωριστικές γραμμές στην Ουκρανική κοινωνία μεταξύ των πληθυσμών των δυτικών και των ανατολικών περιοχών, κατοπτρίζοντας όχι τόσο τις εθνοτικές διασπάσεις, αλλά κυρίως την ιστορική κληρονομιά και τις επιρροές στη χώρα από το εξωτερικό και τη γλωσσική διάσπαση.⁵⁸⁷ Παρομοίως ο Bohdan Harasymiw συμπεραίνει ότι κατά το δεύτερο γύρο της προεδρικής εκλογής του 1994, όπως και στον πρώτο οι κύριοι αντίπαλοι, Kravchuk και Kuchma, είχαν εντελώς συμπληρωματικά μοτίβα υποστήριξης σε σχέση με τις περιφέρειες της χώρας. Ενώ ο Kravchuk ήταν πιο αδύναμος στο νότιο και το ανατολικό τμήμα της χώρας, ήταν ασυνήθιστα ισχυρός στο δυτικό, το ακριβώς αντίθετο συνέβαινε με τον Kuchma. Οι κυριότερες μεταβλητές που επηρέασαν τον καθορισμό του εκλογικού αποτελέσματος του 1994 ήταν η επαρχία καταγωγής και διαμονής, η γλώσσα, η αστική ή αγροτική περιοχή κατοικίας και η παρελθούσα ιδιότητα μέλους του παλιού Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος.⁵⁸⁸ Σε γενικές γραμμές ο Kuchma άσκησε πολιτική προσέγγισης και βελτίωσης των σχέσεων με τη Ρωσία, με τη διαφθορά, η οποία ήταν έντονη στη χώρα, να μεγεθύνεται ακόμη περισσότερο, τη στήριξη ολιγαρχών, το “Kuchmagate”,⁵⁸⁹ τη λογοκρισία του τύπου και την οικονομία να

⁵⁸⁷ Kuzio, T., *Kravchuk to Kuchma: The Ukrainian Presidential Elections of 1994*, Journal of Communist Studies and Transition Politics, Vol. 12, No. 2, June 1996, pp. 117-144, Frank Cass, London. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.researchgate.net/publication/233259216_Kravchuk_to_Kuchma_The_Ukrainian_presidential_elections_of_1994 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Μαρτίου 2024)

⁵⁸⁸ Harasymiw, B., *Elections in Post-Communist Ukraine, 1994-2004: An Overview*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 47, No. 3/4, The 2004 Ukrainian Presidential Elections (September-December 2005), pp. 191-239, Canadian Association of Slavists, σελ. 215-218. Στο άρθρο αυτό παρέχονται αναλυτικά και χρήσιμα στοιχεία για τις εκλογικές αναμετρήσεις κατά τη δεκαετία 1994-2004 για τις κοινοβουλευτικές και προεδρικές εκλογές της Ουκρανίας.

⁵⁸⁹ Το “Kuchmagate” αφορά το σκάνδαλο που ξέσπασε το Νοέμβριο 2000 από την πιθανή εμπλοκή και συνενοχή του Προέδρου Kuchma στη δολοφονία του αντιπολιτευόμενου δημοσιογράφου Heorhiy Gongadze, ο οποίος είχε εξαφανιστεί από τον προηγούμενο Σεπτέμβριο και το ακρωτηριασμένο πτώμα του βρέθηκε στις 3

συνεχίζει την καθοδική της πορεία μέχρι το 1999. Κατά τη δεύτερη θητεία του η πολιτική του χαρακτηρίζεται πολυδιάστατη με την επιδίωξη διατήρησης και ενίσχυσης των σχέσεων με Μόσχα, Ηνωμένες Πολιτείες και Ευρώπη.⁵⁹⁰

5.5.4.2 Η «Πορτοκαλί Επανάσταση»

Κατά τις προεδρικές εκλογές που διεξήχθησαν στις 31 Οκτωβρίου 2004 ο Πρόεδρος Kuchma δεν ήταν υποψήφιος μετά την οριστική απόφασή του τον Ιούλιο 2004 να μη θέσει υποψηφιότητα για τρίτη θητεία.⁵⁹¹ Ο συγκεκριμένος υποστήριξε την υποψηφιότητα για το προεδρικό αξίωμα του Πρωθυπουργού του Viktor Yanukovych (ο οποίος στο παρελθόν διετέλεσε Κυβερνήτης της περιφέρειας του Donetsk), με αντίπαλο τον προηγούμενο Πρωθυπουργό της περιόδου 2000 – 2001 και πρώην Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ουκρανίας Viktor Yushchenko, ο οποίος ήταν επικεφαλής της φιλοδυτικής αντιπολίτευσης. Κατά τον Taras Kuzio οι Ουκρανικές προεδρικές εκλογές του 2004 ήταν κάτι περισσότερο από μια διαδικασία επιλογής του τρίτου – μετά τους Kravchuk και Kuchma – Προέδρου της χώρας. Ήταν στην πραγματικότητα ένας αγώνας, μια διαμάχη μεταξύ των φιλοευρασιανιστών αυταρχικών και των φιλοδυτικών δημοκρατικών δυνάμεων, που θα διαμόρφωνε τη μελλοντική πολιτική πορεία της χώρας και με δεδομένο ότι το διακύβευμα ήταν ιδιαίτερα σοβαρό, έγιναν οι πιο βρώμικες και σκληρές εκλογές της Ουκρανίας.⁵⁹² Πράγματι, από το Δεκέμβριο 2003 ο Πρόεδρος Kuchma είχε προειδοποιήσει ότι οι εκλογές του Οκτωβρίου 2004 θα ήταν οι πιο βρώμικες, μια προφητεία που αποδείχθηκε ακριβής. Το Σεπτέμβριο, λίγους μήνες πριν τη διεξαγωγή των εκλογών ο φιλοδυτικός υποψήφιος Viktor Yushchenko, του οποίου το κόμμα είχε νικήσει στις βουλευτικές εκλογές του 2002, δηλητηριάστηκε από διοξίνη, επέζησε με παραμόρφωση στο πρόσωπό του και μπόρεσε να συμμετέχει

Νοεμβρίου 2000. Το σκάνδαλο προκάλεσε διαδηλώσεις δεκάδων χιλιάδων Ουκρανών που καλούσαν τον Πρόεδρο να παραιτηθεί από τα καθήκοντά του.

⁵⁹⁰ Υπέγραψε συμφωνία ειδικής σχέσης με το NATO και εξέφρασε την πιθανότητα μελλοντικής συμμετοχής της χώρας του στη Συμμαχία ως μέλος, ενώ το 2003 Ουκρανικά στρατεύματα συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις στο Ιράκ.

⁵⁹¹ Το Σύνταγμα της Ουκρανίας του 1996 καθόριζε ότι ένας Πρόεδρος μπορούσε να είναι στο αξίωμα μέχρι δύο θητείες. Όμως για τον Πρόεδρο Kuchma το Συνταγματικό Δικαστήριο είχε γνωμοδοτήσει το Δεκέμβριο 2003 ότι είχε το δικαίωμα να είναι υποψήφιος και για τρίτη θητεία επειδή η πρώτη του θητεία ως Πρόεδρος είχε αρχίσει πριν το 1996.

⁵⁹² Kuzio, T., *Ukraine's 2004 Presidential Election: The Orange Revolution*, Elections Today, Vol. 12, No. 4, pp. 8-10, 2005, Columbia University. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/et/et_v12n4/et_v12n4_003.pdf (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 27 Μαρτίου 2024)

στις εκλογές. Κατά τον Kuzio, το παραπάνω γεγονός καταδεικνύει πόσο μακριά οι αντίπαλοί του ήταν διατεθειμένοι να φθάσουν προκειμένου να εμποδίσουν τη συμμετοχή του Yushchenko στις εκλογές.⁵⁹³

Στο δεύτερο γύρο των εκλογών της 21ης Νοεμβρίου 2004, αναμετρήθηκαν οι δύο πρώτοι υποψήφιοι από τον πρώτο γύρο Yushchenko και Yanukovych.⁵⁹⁴ Ο Viktor Yanukovych εξελέγη Πρόεδρος της Δημοκρατίας κερδίζοντας το δεύτερο γύρο με ποσοστό 51,49%, υποστηριζόμενος κυρίως από τις νότιες και ανατολικές επαρχίες της χώρας, έναντι 48,51% του Yushchenko, ο οποίος έλαβε τα μεγαλύτερα ποσοστά ψήφων στις δυτικές και κεντρικές επαρχίες της χώρας.⁵⁹⁵ Η αντιπολίτευση κατήγγειλε το αποτέλεσμα των εκλογών ως προϊόν νοθείας, ιδίως στις ανατολικές περιοχές της χώρας και ξέσπασε πολιτική αναταραχή, καθώς μόνο το 13% των πολιτών θεωρούσε ότι τα επίσημα αποτελέσματα ήταν τα πραγματικά, ενώ το 64% πίστευε ότι ήταν παραπονημένα. Τρεις ημέρες μετά τις εκλογές του δεύτερου γύρου, ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Colin Powell αρνήθηκε να αναγνωρίσει επίσημα αποτελέσματα - που είχαν ανακοινωθεί την ίδια ημέρα - και τη νίκη Yanukovych, ακολουθούμενος από τον Καναδά και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Την ίδια ημέρα περίπου ένα εκατομμύριο Ουκρανών είχαν ξεχυθεί στους δρόμους του Κιέβου, με επίκεντρο την κεντρική πλατεία της Ανεξαρτησίας που για αυτό το λόγο χαρακτηρίστηκε από τότε Euromaidan (Ευρωπλατεία), διαμαρτυρόμενοι για τα αποτελέσματα, καθοδηγούμενοι από την αντιπολίτευση.⁵⁹⁶ Η πολιτική αναταραχή που συνεχίστηκε για το επόμενο διάστημα, έως τον Ιανουάριο 2005, με σειρά πράξεων πολιτικής ανυπακοής από την αντιπολίτευση, όπως καθιστικές διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις και γενικές απεργίες, ονομάστηκε «Πορτοκαλί Επανάσταση» από τα χρώματα που έφεραν οι οπαδοί της αντιπολίτευσης σε μπλούζες, κασκόλ και σημαίες. Η Μόσχα από την πλευρά της, η οποία είχε αναγνωρίσει την επόμενη ημέρα των εκλογών την νίκη Yanukovych, προέβη σε

⁵⁹³ Kuzio, T., *From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Election and the Orange Revolution*, Problems of Post-Communism, Vol. 52, No.2, March/April 2005, pp. 29-44, Taylor and Francis Online, σελ. 30. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10758216.2005.11052197> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 27 Μαρτίου 2024)

⁵⁹⁴ Κατά τον πρώτο γύρο επικράτησε ο Viktor Yushchenko (Our Ukraine) λαμβάνοντας το 41,96% των ψήφων, με δεύτερο τον Viktor Yanukovych (Regions of Ukraine) με ποσοστό 41,37%. Τρίτος ήταν ο Oleksandr Moroz (Socialist Party of Ukraine) με 6,11% και τέταρτος ο Petro Symonenko (Communist Party of Ukraine) με 5,24%. Βλέπε: IFES, Election Guide, στην ιστοσελίδα <https://www.electionguide.org/elections/id/1943/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 27 Μαρτίου 2024)

⁵⁹⁵ IFES, Election Guide, στην ιστοσελίδα <https://www.electionguide.org/elections/id/1950/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 27 Μαρτίου 2024)

⁵⁹⁶ Kuzio, T., March/April 2005, σελ. 31 και 41, καθώς και Kuzio, T., 2005, σελ. 9

καταγγελίες ότι η «Πορτοκαλί Επανάσταση» είχε την ενίσχυση και ήταν αποτέλεσμα της προπαγάνδας και παρέμβασης των δυτικών και του ΝΑΤΟ.⁵⁹⁷ Ο Σωτήρης Δημόπουλος χαρακτηρίζει την «Πορτοκαλί Επανάσταση» ως την πρώτη ευθεία αντιπαράθεση των δύο τμημάτων της Ουκρανίας, από τη μια της δυτικής και κεντρικής και από την άλλη της ανατολικής και νότιας. Σημαντικό στοιχείο των γεγονότων αυτών αποτέλεσε και η ενεργή ανάμειξη ξένων δυνάμεων που έλαβαν το μέρος της μιας ή της άλλης πλευράς, με την υποστήριξη του Yushchenko και των εξεγερμένων από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη στήριξη του Yanukovich από τη Ρωσική Ομοσπονδία.⁵⁹⁸

Αποτέλεσμα των πιέσεων που ασκήθηκαν με την «Πορτοκαλί Επανάσταση» των φιλοευρωπαϊστών και φιλοδυτικών οπαδών του Yushchenko ήταν η απόφαση του Κοινοβουλίου (Rada) και του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ουκρανίας της 3^{ης} Δεκεμβρίου 2004 για τη διεξαγωγή τρίτου γύρου επαναληπτικής ψηφοφορίας για την ανάδειξη του Προέδρου της Ουκρανικής Δημοκρατίας. Η εκλογική αναμέτρηση διεξήχθη την 26η Δεκεμβρίου 2004 με την παρουσία και επίβλεψη διεθνών παρατηρητών με τον φιλοευρωπαϊστή Viktor Yushchenko να αναδεικνύεται Πρόεδρος με ποσοστό 51,99% έναντι 44,19% του αντιπάλου του. Στις 30 Δεκεμβρίου 2004 ο ηττημένος Viktor Yanukovich ανακοίνωσε δημόσια την παραίτησή του από τη θέση του Πρωθυπουργού της Ουκρανίας, δηλώνοντας ότι για πρώτη φορά μετά το 1991 η ανεξαρτησία της χώρας του βρίσκεται σε κίνδυνο, επισημαίνοντας ότι εξωτερικές δυνάμεις εκμεταλλεύτηκαν αυτήν την εγχώρια κρίση κάνοντας φανερή σε όλο τον κόσμο την ισχύ και την επιρροή τους και χαρακτηρίζοντας τον τρίτο γύρο της προεδρικής εκλογής παράνομο και νοθευμένο.⁵⁹⁹

Κατά την Tatiana Zhurzhenko, η προεδρική εκλογική εκστρατεία του 2004 και η «Πορτοκαλί Επανάσταση» ήταν αυτές που άνοιξαν το κουτί της Πανδώρας της πολιτικής ταυτότητας στην Ουκρανία και εμβάθυναν περαιτέρω τις περιφερειακές διασπάσεις, καθιστώντας την Ουκρανία μια πραγματικά διαιρεμένη χώρα, με την

⁵⁹⁷ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 65-66.

⁵⁹⁸ Λυγερός, Σ., Δημόπουλος, Σ., 2023, σελ. 365-366

⁵⁹⁹ Deloy, C., and Levy, H., *Viktor Ioutchenko is Elected President of the Republic of the Ukraine after the Third Round of the Election*, Foundation Robert Schuman, στην ιστοσελίδα <https://www.robert-schuman.eu/en/monitor/353-viktor-ioutchenko-is-elected-president-of-the-republic-of-the-ukraine-after-the-third-round-of-the-election> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Μαρτίου 2024)

υιοθέτηση και επικράτηση στερεοτύπων και κλισέ από τη μια πλευρά για τη «φασιστική απειλή» που θέτει η «εθνικιστική» Γαλικία και από την άλλη για το «αποεθνικοποιημένο» με Σοβιετική ταυτότητα και «εγκληματική νοοτροπία» Donbas. Μετά την εκλογή του ο Πρόεδρος Yushchenko στο πλαίσιο της επιδίωξης νομιμοποίησης της φιλοδυτικής γεωπολιτικής επιλογής και της χειραφέτησης από τις πολιτικές και πολιτιστικές επιρροές της Ρωσίας, επιχείρησε να αποκαταστήσει τον Ουκρανικό εθνικισμό με ηχηρές πρωτοβουλίες, όπως η ίδρυση Μουσείου Σοβιετικής Κατοχής, ο εορτασμός της 75^{ης} επετείου του Μεγάλου Λιμού (Holodomor, 1932-1933) και η αναγνώρισή του από το Κοινοβούλιο ως γενοκτονίας του Ουκρανικού λαού, καθώς και η μεταθανάτια αναγνώριση και ανακήρυξη των ηγετών του Ουκρανικού Επαναστατικού Στρατού (UPA) Roman Sukhevych και Stepan Bandera, ως «Ηρώων της Ουκρανίας». Ωστόσο, η συστηματική και συνεχής ενασχόληση στην πολιτική ζωή της χώρας με τα θέματα που αφορούσαν το Σοβιετικό παρελθόν αποδείχθηκε προβληματική λόγω των ασθενών δημοκρατικών θεσμών, της έλλειψης κράτους δικαίου και της πολιτικής χειραγώγησης της ιστορικής μνήμης από όλες τις πλευρές. Ορισμένες αμφιλεγόμενες αποφάσεις του Προέδρου Yushchenko εργαλειοποιήθηκαν από την αντιπολίτευση του Yanukovych, με αποτέλεσμα την πρόκληση πόλωσης στην κοινή γνώμη και την εμβάθυνση του ιδεολογικού διχασμού, αποξενώνοντας ένα σημαντικό μέρος του Ουκρανικού λαού που διαφωνούσε με την ηρωοποίηση του UPA και την αναγνώριση του Holodomor ως γενοκτονία.⁶⁰⁰ Η θητεία του Yushchenko δεν ήταν ικανοποιητική για την πλειοψηφία του Ουκρανικού λαού. Τα πέντε χρόνια της θητείας του ήταν απογοητευτικά για τους υποστηρικτές της «Πορτοκαλί Επανάστασης», οι οποίοι είχαν στηρίξει τις ελπίδες τους στη νέα ηγεσία και ακόμη χειρότερα για το 44% που τον είχε καταψηφίσει και θεωρούσε την δικαστική απόφαση για την ανατροπή του αποτελέσματος του δεύτερου γύρου των εκλογών του 2004 ως εκλογική νοθεία που διέπραξαν οι υποστηρικτές της επανάστασης.⁶⁰¹

5.5.4.3 Προς την «Επανάσταση της Αξιοπρέπειας»

⁶⁰⁰ Zhurzhenko, T., *A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis*, Die Friedens-Warte, 2014, Vol. 89, No. 1/2, Die Ukraine – Krise (2014), pp. 249-267, Berliner Wissenschafts – Verlag, σελ. 254-255

⁶⁰¹ Copsey N., and Shapovalova, N., *The Ukrainian Presidential Election of 2010*, Journal of Representative Democracy, Vol. 46, No. 2, 2010, pp. 211-225, Routledge, σελ. 212. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00344893.2010.485842> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Μαρτίου 2024)

Η δυσaráσκεια του λαού για τη διακυβέρνηση του Yushchenko έγινε φανερή κατά τον πρώτο γύρο των προεδρικών εκλογών της 17^{ης} Ιανουαρίου 2010, όπου κατατάχθηκε πέμπτος, με το χαμηλό ποσοστό 5,45%. Πλέον της κακής πολιτικής κατάστασης στην Ουκρανία πριν τις εκλογές του 2010, η οικονομική κατάσταση της χώρας ήταν δεινή, έχοντας πληγεί δυσανάλογα από την παγκόσμια οικονομική ύφεση του 2008 – 2009, με ετήσια μείωση του ΑΕΠ κατά 15%, τον πληθωρισμό να είναι σταθερά πάνω από το 16% και το ουκρανικό νόμισμα να υποχωρεί το 2008 κατά 38% έναντι του δολαρίου. Οι Ουκρανοί θεωρούσαν υπεύθυνο για την κατάσταση αυτή τον Πρόεδρο Yushchenko, ενώ η δημοτικότητα της Πρωθυπουργού Yulia Tymoshenko δεν είχε υποστεί ιδιαίτερες απώλειες. Ο Viktor Yanukovich και η Yulia Tymoshenko, που είχαν εξασφαλίσει την πρώτη και δεύτερη θέση αντίστοιχα κατά τον πρώτο γύρο, αναμετρήθηκαν μεταξύ τους την 7η Φεβρουαρίου 2010 με τον Yanukovich να επικρατεί με το 48,95% των ψήφων έναντι της Tymoshenko, η οποία έλαβε ποσοστό 45,47%. Παρά την προεκλογική δέσμευσή της για τη μη αμφισβήτηση του αποτελέσματος των εκλογών, η Yulia Tymoshenko δεν αποδέχθηκε την ήττα της και υποσχέθηκε να αμφισβητήσει το αποτέλεσμα του δεύτερου γύρου έναντι του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου (Ukrainian High Administrative Court). Όμως, σύμφωνα με τη γνωμάτευση επιτροπής παρατηρητών του ΟΑΣΕ (OSCE), που είχε προσκληθεί από το Ουκρανικό Υπουργείο Εξωτερικών και οι δύο γύροι είχαν διεξαχθεί με ελεύθερο και δίκαιο τρόπο.⁶⁰² Σύμφωνα με την τελική έκθεση της αποστολής:

«Οι προεδρικές εκλογές πληρούσαν την πλειονότητα των δεσμεύσεων του ΟΑΣΕ και άλλα διεθνή πρότυπα δημοκρατικών εκλογών και παγίωσαν την πρόοδο που έχει επιτευχθεί από το 2004. Η διαδικασία ήταν διαφανής και πρόσφερε στους ψηφοφόρους μια πραγματική επιλογή μεταξύ των υποψηφίων που εκπροσωπούσαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις. Ωστόσο, αβάσιμοι ισχυρισμοί για μεγάλης κλίμακας

⁶⁰² Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 66 και Copsey N., and Shapovalova, N., 2010, σελ. 211-213 και 220. Και πάλι στις εκλογές αυτές επαναλήφθηκε το ίδιο μοτίβο, όπως και στις προηγούμενες αναμετρήσεις, με τον Yanukovich να λαμβάνει 90,44% στην περιοχή του Donetsk, 88,96% στο Luhansk, 78,24% στην Κριμαία, 84,35% στη Σεβαστούπολη, 74,14% στην Οδησό, 71,53% στο Mykolaiv, 71,5% στην περιοχή της Zaporizhzhia και 71,35% στο Kharkiv, ενώ η Tymoshenko επικράτησε στο Κίεβο με 69,71%, στο Lviv με 86,2%, στο Volyn με 81,85%, στο Ivano-Frankivsk με 88,89% και στο Ternopil με 88,39%. Για τα πλήρη αποτελέσματα των εκλογών ανά περιφέρεια της Ουκρανίας, βλέπε: Electoral Geography 2.0, *Ukraine. Presidential Election 2010*, στην ιστοσελίδα <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2010.html> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024)

εκλογική νοθεία επηρέασαν αρνητικά την εκλογική ατμόσφαιρα και την εμπιστοσύνη των ψηφοφόρων στη διαδικασία.»⁶⁰³

Κατά τη διάρκεια της προεδρικής θητείας του Viktor Yanukovich (2010 – 2014), οι διμερείς σχέσεις Ουκρανίας και Ρωσικής Ομοσπονδίας βελτιώθηκαν σημαντικά, μετά την επιδείνωση που είχαν υποστεί το 2008 με την προσπάθεια ένταξης της Ουκρανίας και Γεωργίας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο κατά τη σύνοδο κορυφής του Βουκουρεστίου τον Απρίλιο 2008, τη Ρωσική επέμβαση στη Γεωργία τον Αύγουστο του ίδιου έτους και τις κατηγορίες του Κρεμλίνου κατά της Ουκρανίας για πώληση όπλων στη Γεωργία. Στο πλαίσιο αυτής της νέας Ρωσο-ουκρανικής προσέγγισης και προσπαθώντας να δελεάσει ακόμη περισσότερο το Κίεβο, η Μόσχα από το 2011 προσέφερε στην Ουκρανία προνομιακές τιμές για την προμήθεια φυσικού αερίου ενώ υποσχέθηκε και την παροχή οικονομικής βοήθειας.⁶⁰⁴ Επιπρόσθετα από τον Οκτώβριο του 2011 η Ουκρανία ήταν μεταξύ των οκτώ μετασοβιετικών δημοκρατιών που υπέγραψαν τη συμφωνία ελεύθερου εμπορίου της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών. Σημειώνεται ότι ήδη από το Μάρτιο 2007, στο πλαίσιο της δυτικής προσπάθειας προσέλκυσης της Ουκρανίας, είχαν αρχίσει διαπραγματεύσεις μεταξύ Ουκρανίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης για μια νέα ενισχυμένη συμφωνία συνεργασίας, στο πλαίσιο του σχεδίου δράσης ΕΕ – Ουκρανίας και το Σεπτέμβριο 2008 κατά τη σύνοδο κορυφής ΕΕ – Ουκρανίας στο Παρίσι οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν στην αποδοχή υπογραφής μελλοντικής συμφωνίας σύνδεσης (Association Agreement). Στις 15 Μαΐου 2013 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission) συνέστησε στο Συμβούλιο της ΕΕ (EU Council)

⁶⁰³ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

“The presidential election met most OSCE commitments and other international standards for democratic elections and consolidated progress achieved since 2004. The process was transparent and offered voters a genuine choice between candidates representing diverse political views. However, unsubstantiated allegations of large-scale electoral fraud negatively affected the election atmosphere and voter confidence in the process.”
Βλέπε: OSCE, *Presidential Election, 17 January and 7 February 2020*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/eoms/presidential_2010 (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024).

Επιπρόσθετα, η ανώτατη εκπρόσωπος της ΕΕ στις Ουκρανικές προεδρικές εκλογές του 2010 Catherine Ashton, στις 8 Φεβρουαρίου 2010 είχε δηλώσει:

“I welcome the completion of the second round of voting in the Ukrainian presidential elections and the positive assessment given to the process by the OSCE/ODIHR-led International Election Observation Mission. The generally calm atmosphere in which the elections were conducted, the open campaign in the media and the fact that the electorate were provided with a genuine choice represent important achievements in Ukraine’s democratic development.”

Βλέπε: Spanish Presidency of the European Union, *Statement by the High Representative, Catherine Ashton, on the Ukrainian Presidential Elections, January 17th and February 7th, 2010*, 11 February 2010, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/files/f/documents/e/5/41555.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024).

⁶⁰⁴ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 66-67.

να υπογράψει τη συμφωνία σύνδεσης και να επιτρέψει την προσωρινή εφαρμογή της μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες επικύρωσης από όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ.⁶⁰⁵

Η αντίδραση της Ρωσίας στην επικείμενη υπογραφή από τον Ουκρανό Πρόεδρο Γιανουκovich της συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΕ ήταν έντονη και από το καλοκαίρι του 2013 επέβαλε περιορισμούς στις εισαγωγές Ουκρανικών προϊόντων, ενώ προειδοποίησε ότι η υπογραφή της συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΕ θα συνιστούσε μια “αυτοκτονική” πράξη για την Ουκρανία. Αποτέλεσμα ήταν η υπαναχώρηση του Γιανουκovich και η σύναψη στη συνέχεια μιας νέας δανειακής σύμβασης με τη Ρωσική Ομοσπονδία.⁶⁰⁶ Τονίζεται ότι ο Ουκρανός Πρόεδρος στις 24 και 25 Οκτωβρίου 2013 είχε συμμετάσχει στο Ανώτατο Ευρασιατικό Οικονομικό Συμβούλιο στο Μίνσκ της Λευκορωσίας, ενώ λίγες ημέρες αργότερα, στις 27 Οκτωβρίου 2013, συναντήθηκε με το Ρώσο Πρόεδρο στο Σότσι (Sochi).⁶⁰⁷ Η απροσδόκητη ανακοίνωση της απόφασης της Ουκρανικής κυβέρνησης την 21η Νοεμβρίου 2013 για την αναστολή των διαδικασιών υπογραφής της συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΕ για “λόγους εθνικής ασφάλειας” και ανάγκης βελτίωσης του χαμηλού επιπέδου εμπορικών ανταλλαγών με τη Ρωσική Ομοσπονδία και τις λοιπές χώρες της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, καθώς και η πρόταση του Κιέβου για τη δημιουργία τριμερούς επιτροπής Ουκρανίας, ΕΕ και Ρωσίας, με σκοπό την εξάλειψη των περιορισμών και εμποδίων στην οικονομική συνεργασία και τις εμπορικές ανταλλαγές προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας και τις μεγαλύτερες διαδηλώσεις στην Ουκρανική πρωτεύουσα μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση» του 2004. Πλέον των Ρωσικών πιέσεων, ο κυριότερος λόγος για αυτή την απόφαση ήταν η κάκιστη οικονομική κατάσταση της χώρας και η εκτίμηση ότι η συμφωνία σύνδεσης στο αρχικό στάδιο εφαρμογής της θα επέφερε αρνητικά

⁶⁰⁵ Ukraine Government Portal, *Association Agreement between the European Union and Ukraine*, στην ιστοσελίδα <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024)

⁶⁰⁶ Politico, *The EU – Ukraine Association Agreement: A Potted History*, September 17, 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/the-eu-ukraine-association-agreement-a-potted-history/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024)

⁶⁰⁷ Βλέπε: President of Russia, *Supreme Eurasian Economic Council Meeting*, 24 October 2013, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19484> και President of Russia, *Meeting of the CIS Council of Heads of State*, 25 October 2013, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19489>, καθώς και President of Russia, *Meeting with President of Ukraine Viktor Yanukovich*, 27 October 2013, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19497> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024)

αποτελέσματα στην ήδη καταρρέουσα οικονομία της χώρας.⁶⁰⁸ Στις 6 Δεκεμβρίου 2013, ο Πρόεδρος Yanukovich συναντάται με τον Ρώσο Πρόεδρο στο Sochi για συνομιλίες σχετικά με τη δημιουργία μιας νέας στρατηγικής εταιρικής σχέσης μεταξύ των δύο χωρών. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις αναλυτών η Ουκρανική κυβέρνηση είχε καταλήξει σε συμφωνία με τη Ρωσία που μεταξύ των άλλων περιλάμβανε την προμήθεια Ρωσικού φυσικού αερίου σε χαμηλή τιμή και πιστώσεις, ως αντάλλαγμα για την αποχώρηση από τη συμφωνία σύνδεσης με την ΕΕ. Μετά από νέα συνάντηση την 17^η Δεκεμβρίου στη Μόσχα ο Ρώσος Πρόεδρος συμφωνεί στην εξαγορά 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων Ουκρανικού χρέους για την υποβοήθηση της οικονομίας της χώρας και στις 24 Δεκεμβρίου 2013 η Ουκρανία λαμβάνει από τη Ρωσία την πρώτη δόση για τη διάσωσή της ύψους τριών δισεκατομμυρίων δολαρίων.⁶⁰⁹

Οι αναταραχές, οι διαμαρτυρίες και οι διαδηλώσεις που ξεκίνησαν από τα τέλη Νοεμβρίου 2013 με επίκεντρο, όπως και το 2004, την πλατεία της Ανεξαρτησίας του Κιέβου αρχικά είχαν ως κύρια αιτήματα τα ζητήματα της καθημερινότητας, ενώ σύντομα ριζοσπαστικοποιήθηκαν αλλάζοντας την ατζέντα υποστηρίζοντας την Ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και ζητώντας την παραίτηση της κυβέρνησης και του Προέδρου. Η μεγάλη διάρκεια των διαδηλώσεων και η συνεχώς αυξανόμενη ένταση της αποκαλούμενης “Επανάστασης της Αξιοπρέπειας” ή “Euromaidan” οδήγησε στην ψήφιση από το Κοινοβούλιο την 16η Ιανουαρίου 2014 νόμου για την καταστολή των αντικυβερνητικών διαδηλώσεων. Η κίνηση αυτή είχε τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα, με την περαιτέρω αύξηση της εντάσεως και της μαζικότητας των διαδηλώσεων με σκληρές συγκρούσεις αστυνομίας και διαδηλωτών, με τη Μόσχα να κατηγορεί την ΕΕ ότι επιζητεί τη δημιουργία σφαίρας επιρροής στα Ρωσικά σύνορα πιέζοντας την Ουκρανία. Κατά το τριήμερο 18 έως 20 Φεβρουαρίου σκοτώθηκαν εκατό περίπου και τραυματίστηκαν περισσότερα από χίλια άτομα, κυρίως από ελεύθερους σκοπευτές

⁶⁰⁸ Wojciech Konończuk, *Ukraine Withdraws from Signing the Association Agreement in Vilnius: The Motives and Implications*, Centre for Eastern Studies, 27 November 2013. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2013-11-27/ukraine-withdraws-signing-association-agreement-vilnius-motives-and> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024)

⁶⁰⁹ Walker, Nigel, *Conflict in Ukraine: A Timeline (2014 – eve of 2022 Invasion)*, Research Briefing, House of Commons Library, 22 August 2023, σελ. 7-8. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9476/CBP-9476.pdf>. Βλέπε επίσης: Reuters, *Defying Protesters, Ukraine's Yanukovich Meets Putin on Pact*, December 6, 2013, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-protests-idUSBRE9B41CD20131206/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Απριλίου 2024)

των οποίων η εθνικότητα και η ιδιότητα δεν έχει διευκρινιστεί με τη διεθνή κοινή γνώμη να επιρρίπτει τις ευθύνες στον Πρόεδρο Yanukovych.⁶¹⁰

Στις 21 Φεβρουαρίου 2014 συνάφθηκε συμφωνία μεταξύ του Προέδρου και των τριών ηγετών της αντιπολίτευσης (Vladimir Klitschko για το κόμμα Udar, A. Yatsenyuk του κόμματος AUU Batkivshchyna και O. Tyagnibok για το AUU Snoboda) για την επίλυση της κρίσης με την διαμεσολάβηση των Υπουργών Εξωτερικών της Γερμανίας, της Πολωνίας και της Γαλλίας για την επιστροφή στο Σύνταγμα του 2004, τη συνταγματική αναθεώρηση (μέχρι το Σεπτέμβριο 2014), τη διεξαγωγή πρόωρων εκλογών (όχι αργότερα από το Δεκέμβριο του ίδιου έτους), τη συγκρότηση ενδιάμεσης υπηρεσιακής κυβέρνησης και τη λήξη των καταλήψεων των δημοσίων κτηρίων από την αντιπολίτευση, την παράδοση του παρανόμως κατεχόμενου οπλισμού και την αποκήρυξη της χρήσης βίας και από τις δύο πλευρές. Όμως η συμφωνία αυτή δεν έγινε δεκτή από τους εκπροσώπους των εξεγερμένων του Maidan που απαίτησαν την άμεση παραίτηση του Προέδρου Yanukovych απειλώντας ότι σε διαφορετική περίπτωση θα καταλάμβαναν το Προεδρικό Μέγαρο και το Κοινοβούλιο (Verkhovna Rada). Την επομένη, 22 Φεβρουαρίου 2014, ο Πρόεδρος Yanukovych κηρύχτηκε έκπτωτος από το Κοινοβούλιο και έφυγε από τη χώρα, φοβούμενος την πολιτική δίωξη ή και φυσική εξόντωσή του, καταφεύγοντας στη Ρωσία όπου έλαβε πολιτικό άσυλο. Στις 24 Φεβρουαρίου, δύο ημέρες μετά τη φυγή, η Ουκρανική κυβέρνηση εκδίδει ένταλμα σύλληψης του Yanukovych για μαζικές δολοφονίες των διαδηλωτών.⁶¹¹

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι σύμφωνα με Ελληνικά μέσα ενημέρωσης το νέο κοινοβούλιο της Ουκρανίας ήδη από τις 26 Φεβρουαρίου 2014 ψήφισε μια σειρά από νόμους στοχοποιώντας τις μειονότητες με την απαγόρευση της Ρωσικής, Ρουμανικής, Ουγγρικής και Ελληνικής γλώσσας και αποποινικοποιώντας την ναζιστική προπαγάνδα, ενώ μέλη της νεοναζιστικής ομάδας «Δεξιός Τομέας» τοποθετήθηκαν σε θέσεις-κλειδιά. Η πρόεδρος της ομοσπονδίας των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ουκρανίας, κυρία Προτσένκο-Πισάτζη, μιλώντας στον τηλεοπτικό σταθμό MEGA, έκανε λόγο για απειλητική ατμόσφαιρα και κατήγγειλε βίαιες ενέργειες, προπηλακισμούς και ξυλοδαρμούς

⁶¹⁰ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 69.

⁶¹¹ Walker, Nigel, 22 August 2023, σελ. 11

κατά των Ελλήνων ομογενών. Για το θέμα αυτό κατατέθηκε γραπτή κοινοβουλευτική ερώτηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο την 11 Δεκεμβρίου 2014.⁶¹² Ακόμη σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ» η προβολή στη Γαλλία ενός ντοκιμαντέρ που γυρίστηκε το 2016 με τίτλο «Οι μάσκες της επανάστασης» και αφορούσε το ρόλο των νεοναζί και της Δύσης στην εξέγερση του 2014 προκάλεσε αίσθηση στην κοινή γνώμη της Γαλλίας και θύελλα αντιδράσεων από τη μεριά του Κιέβου.⁶¹³

Η διακήρυξη του Yanukovych ότι δεν αναγνωρίζει τη νέα κυβέρνηση του υπηρεσιακού Πρωθυπουργού Arseniy Yatsenyuk και τη νοθευμένη ψηφοφορία του Κοινοβουλίου για την αποπομπή του από το Προεδρικό αξίωμα, θεωρώντας τις ενέργειες αυτές ως πραξικόπημα για την ανατροπή του, υποστηρίχθηκε από τη Μόσχα, η οποία δήλωσε ότι δεν αναγνωρίζει τη μεταβατική κυβέρνηση του Κιέβου καυτηριάζοντας το ρόλο των μελών του κόμματος Snoboda και της οργάνωσης Δεξιός Τομέας, καθώς και την επέμβαση ξένων δυνάμεων στις εσωτερικές υποθέσεις της Ουκρανίας. Σύμφωνα με τους Ρωσικούς ισχυρισμούς που επικαλούνται ορισμένα μέσα ενημέρωσης και ανεξάρτητους αναλυτές, το Euromaidan διευθύνονταν από το Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών, μέσω Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και ιδιωτικών ιδρυμάτων που ελέγχονταν από την Αμερικανική κυβέρνηση.⁶¹⁴ Το Μάρτιο 2014 ο Ρώσος μόνιμος

⁶¹² Βλέπε: KOOLNEWS, *Η Νέα Κυβέρνηση της Ουκρανίας Απαγόρευσε τα Ελληνικά*, 26 Φεβρουαρίου 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.koolnews.gr/h-neia-kubernhsh-ths-oukranias-apagoreuse-ta-ellhnika/>
Βλέπε ακόμη: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Κοινοβουλευτική Ερώτηση E-010539/2014*, 11 Δεκεμβρίου 2014, στην ιστοσελίδα https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2014-010539_EL.html#def1 (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶¹³ ΤΟ ΒΗΜΑ, *Έρευνα – Φωτιά για την Ουκρανία: Ο Ρόλος των Νεοναζί και της Δύσης στην Εξέγερση του 2014*, 23 Μαρτίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.tovima.gr/2022/03/23/world/ereyna-fotia-gia-tin-oukrania-o-rolos-ton-neonazi-kai-tis-dysis-stin-eksegersi-tou-2014/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶¹⁴ The Press Project, *Για την Σφαγή στην Πλατεία Μαϊντάν στο Κίεβο, Φλεβάρης του 2014*, 20 Φεβρουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://thepressproject.gr/gia-ti-sfagi-stin-plateia-maintan-sto-kievo-flevaris-tou-2014/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Απριλίου 2024) και Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 70.

Βλέπε ακόμη: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *White Book on Violations of Human Rights and the Rule of Law in Ukraine (November 2013 – March 2014)*, Moscow, April 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/upload/archive/28781415c6a7b52fd51eae7c2944d4b4.pdf?TSPD_101_R0=08765fb817ab2000a5c35b0d6924cbe0f7ea224d2dd9e1b3a48856ae4e6f3c1f1f3ce2ccea71d3a908c4364d081430007518a48de102333db9a581ad385d626a74b7f6718df0dc5ccfb5db69926b7b7db658bb29cf5a0c6017defd3177ad6491. Στο εγχειρίδιο αυτό περιγράφονται υπό τη Ρωσική οπτική τα κύρια γεγονότα και οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διαδραματίστηκαν στην Ουκρανία, ενώ αφιερώνεται ένα μεγάλο τμήμα του σε γεγονότα, με χρονολογική σειρά, που καταδεικνύουν τις παρεμβάσεις που σημειώθηκαν από άλλες δυνάμεις. Από την 26 Νοεμβρίου 2013 και μετά είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των επισκέψεων στην Πλατεία Maidan από πολιτικούς ηγέτες και αξιωματούχους των ευρωπαϊκών κρατών, των Ηνωμένων Πολιτειών και της ΕΕ. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της Victoria Nuland, η οποία ως Υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ αρμόδια για τις Ευρωπαϊκές και Ευρασιατικές υποθέσεις, επισκέφτηκε τους διαδηλωτές στο Maidan την 6η, 7η, 11η Δεκεμβρίου 2013, από 6 έως 8 Φεβρουαρίου και από 3 έως 5 Μαρτίου 2014. Κατά τη Ρωσική πλευρά η Victoria Nuland, σύμφωνα με πολυάριθμες μαρτυρίες, συμμετείχε στην επιλογή της μεταβατικής κυβέρνησης της Ουκρανίας και αυτό αποδεικνύεται από μια ηχογράφηση τηλεφωνικής συνομιλίας με τον Πρέσβη των ΗΠΑ στο Κίεβο, Geoffrey Payette που εμφανίστηκε στο διαδίκτυο.

αντιπρόσωπος στον ΟΑΣΕ, A. Kelin, παρουσίασε μια λεπτομερή εκτίμηση της κατάστασης των γεγονότων του Euromaidan. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του η κύρια αιτία δημιουργίας του αρχικού κινήματος διαμαρτυρίας ήταν η συσσωρευμένη δυσaréσκεια για τη διαφθορά, την αναποτελεσματική διακυβέρνηση και τη φτώχεια. Στη συνέχεια την κατάσταση αυτή εκμεταλλεύθηκαν διάφορες ριζοσπαστικές δυνάμεις – εθνικιστές, νεοναζί, ρωσόφιλοι και αντισημίτες – οι οποίοι δημιούργησαν το σκηνικό ενός πραξικοπήματος, βοηθούμενοι στην ουσία από τη Δύση, μέσω της υποστήριξης του Maidan. Θεωρώντας αυτές τις εξελίξεις ως ένα γεωπολιτικό πείραμα της Δύσης που οδήγησε σε απροσδόκητες συνέπειες, τόνισε ότι τα Δυτικά κράτη είναι ιδιαίτερα νευρικά, μη παραδεχόμενα ότι η αιτία της κρίσης δεν είναι η Ρωσία, αλλά οι δικές τους ανεύθυνες ενέργειες.⁶¹⁵

5.5.4.4 Κατάληψη της Κριμαίας – Συμφωνίες του Minsk

Σταδιακά οι συγκρούσεις επεκτάθηκαν και στις ανατολικές και νότιες περιοχές της χώρας όπου υπήρχαν μεγάλοι Ρωσόφωνοι πληθυσμοί, υποστηρικτές του Yanukovich, φέροντας τη χώρα στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Στις 27 Φεβρουαρίου 2014 ένοπλοι με στολές χωρίς εθνικά εμβλήματα και διακριτικά, για τους οποίους η Μόσχα αργότερα παραδέχθηκε ότι ήταν Ρώσοι στρατιώτες, κατέλαβαν το Κοινοβούλιο και την περιφερειακή διοίκηση της Κριμαίας, καθώς και το αεροδρόμιο της Συμφερόπολης υπό τις επιδοκimasίες πολλών κατοίκων και αργότερα αποκλείστηκε για όλες τις πτήσεις ο εναέριος χώρος της Κριμαίας. Τις επόμενες ημέρες ο έλεγχος της Κριμαίας ήταν στα χέρια των Ρωσόφωνων και με απόφαση του τοπικού Κοινοβουλίου προκηρύχθηκε δημοψήφισμα με αίτημα την προσάρτηση της περιοχής στη Ρωσική Ομοσπονδία, το οποίο οι Δυτικές χώρες απέρριψαν ως παράνομο. Πράγματι, μια ημέρα πριν τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ εισήγαγε προς εξέταση σχέδιο ψηφίσματος, το οποίο καλούσε τα κράτη μέλη να μην αναγνωρίσουν τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος, που όμως δεν έγινε αποδεκτό λόγω της αρνητικής ψήφου της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ενώ η Κίνα απείχε.⁶¹⁶ Το δημοψήφισμα διεξήχθη την 16η Μαρτίου 2014 με το 97% των ψήφων να είναι

⁶¹⁵ Nikitina, Y., 2014, σελ. 92

⁶¹⁶ United Nations, *UN Security Council Action on Crimea Blocked*, 15 March 2014, στην ιστοσελίδα <https://news.un.org/en/story/2014/03/464002-un-security-council-action-crimea-referendum-blocked> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Απριλίου 2024)

υπέρ της ένωσης με τη Ρωσική Ομοσπονδία. Την επομένη ο Ρώσος Πρόεδρος Vladimir Putin υπέγραψε διάταγμα με το οποίο αναγνώρισε τη Δημοκρατία της Κριμαίας ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος και το ιδιαίτερο καθεστώς της πόλης της Σεβαστούπολης.⁶¹⁷ Μετά από δύο ημέρες, στις 18 Μαρτίου 2014, υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Δημοκρατίας της Κριμαίας για την ένταξη της τελευταίας στη Ρωσική Ομοσπονδία.⁶¹⁸ Στις 24 Μαρτίου 2014 η Ρωσία αποβάλλεται από τους G8, ενώ στις 27 Μαρτίου η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε το ψήφισμα 68/262 (100 ψήφοι υπέρ, 11 κατά και 58 αποχές), με το οποίο υπογράμμιζε ότι το δημοψήφισμα της 16^{ης} Μαρτίου 2014 δεν είχε καμία ισχύ και καλούσε όλα τα κράτη-μέλη και τους Διεθνείς Οργανισμούς να μην αναγνωρίσουν ουδεμία διαφοροποίηση του καθεστώτος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και της πόλης της Σεβαστούπολης και να απέσχουν από οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως αναγνώριση.⁶¹⁹

Η αποχή της Κίνας από την ψηφοφορία τόσο στο Συμβούλιο Ασφαλείας όσο και στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, σύμφωνα με τον Κινέζο Πρεσβευτή στα Ηνωμένα Έθνη Liu Jieyi, οφείλονταν στο γεγονός ότι η κατάσταση στην Κριμαία εμπεριέχει μια «*σύνθετη διαπλοκή ιστορικών και σύγχρονων παραγόντων*», θεωρώντας ότι η υιοθέτηση του ψηφίσματος θα περιέπλεκε την κατάσταση. Η απόφαση της Κίνας για αποχή βασίστηκε σε τρεις εκτιμήσεις. Πρώτον, στην εντελώς διαφορετική αντίδραση των κρατών της Δύσης σε παρόμοιες περιπτώσεις κατά το παρελθόν, όπως για παράδειγμα η Αμερικανική και Ευρωπαϊκή υποστήριξη και η άμεση αναγνώριση των δημοψηφισμάτων της ανεξαρτητοποίησης της Ουκρανίας και Γεωργίας από τη Σοβιετική Ένωση το 1991, ή ακόμη και η στήριξη των Βαλτικών κρατών για την απόκτηση της ανεξαρτησίας τους, επιταχύνοντας τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Δεύτερο, στη συνεχή και μακροχρόνια δέσμευση του Πεκίνου

⁶¹⁷ President of Russia, *Executive Order on Recognizing the Republic of Crimea*, March 17, 2014, στην ιστοσελίδα <http://www.en.kremlin.ru/events/president/news/20596> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Απριλίου 2024)

⁶¹⁸ President of Russia, *Agreement on the Accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation Signed*, Kremlin, Moscow, March 18, 2014, στην ιστοσελίδα <http://www.en.kremlin.ru/events/president/news/20604> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Απριλίου 2024)

⁶¹⁹ Βλέπε: United Nations, *General Assembly Adopts Resolution Calling Upon States not to Recognize Changes in Status of Crimea Region*, 27 March 2014, στην ιστοσελίδα <https://press.un.org/en/2014/ga11493.doc.htm>, καθώς επίσης και United Nations, *Resolution Adopted by the General Assembly on 27 March 2014, 68/262 Territorial Integrity of Ukraine*, 1 April 2014, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Απριλίου 2024)

να μην παρεμβαίνει στα εσωτερικά ζητήματα των άλλων κρατών, θεωρώντας το θέμα ως εσωτερικό ζήτημα της Ουκρανίας και με βάση αυτή την προσέγγιση δεν στήριζε τις ενέργειες της Ρωσίας. Τέλος στο γεγονός ότι η ιστορική, πολιτική, πολιτισμική και κοινωνική πολυπλοκότητα του ζητήματος της Κριμαίας απαιτεί μια ισορροπημένη προσέγγιση για την επίλυσή του, μια στρατηγική που σέβεται τα νόμιμα δικαιώματα και συμφέροντα όλων των μερών.⁶²⁰

Στις ανατολικές περιοχές της χώρας και ιδίως στις περιφέρειες Donetsk και Luhansk οι αντικυβερνητικές, φιλορωσικές διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες, που είχαν ξεσπάσει ως απάντηση στο κίνημα του Euromaidan, εντάθηκαν από το Μάρτιο και στις αρχές Απριλίου 2014 η κρίση πυροδοτήθηκε με την κατάληψη δημόσιων κτηρίων στις πόλεις Donetsk, Luhansk και Kharkiv (Χάρκοβο), με κύριο αίτημα τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την ανεξαρτητοποίηση και απόσχιση από το Ουκρανικό κράτος.⁶²¹ Στις 15 Απριλίου ο προσωρινός Πρόεδρος της Ουκρανίας Olexander Turchynov ανακοίνωσε την έναρξη «αντιτρομοκρατικής επιχείρησης» κατά των φιλορώσων αυτονομιστών, αποστέλλοντας στρατεύματα στις περιοχές αυτές, με τις ένοπλες συγκρούσεις να κλιμακώνονται, ενώ την 17η Απριλίου 2014 συμφωνήθηκε στη Γενεύη κατόπιν συνομιλιών μεταξύ αντιπροσώπων Ρωσίας, Ουκρανίας, Ηνωμένων Πολιτειών και ΕΕ, η αποκλιμάκωση της έντασης στην ανατολική Ουκρανία.⁶²² Η συμφωνία αυτή, που αφορούσε στην παράδοση οπλισμού όλων των παράνομων ένοπλων ομάδων και στην εκκένωση των δημόσιων κτηρίων, καθώς και τη χορήγηση αμνηστίας από το Κίεβο, δεν έγινε αποδεκτή από τους Ρωσόφωνους αυτονομιστές, οι οποίοι άλλωστε δεν συμμετείχαν στις συνομιλίες. Στις 22 Απριλίου ο Ουκρανός Πρόεδρος Olexander Turchynov δήλωσε ότι οι «αντιτρομοκρατικές επιχειρήσεις» στα ανατολικά, οι οποίες είχαν ανασταλεί μετά τη συμφωνία της Γενεύης, θα συνεχιστούν μετά την ανεύρεση δύο πτωμάτων, εκ των οποίων το ένα ανήκε σε πολιτικό που ήταν υποστηρικτής του Κιέβου, που είχαν βασανιστεί μέχρι θανάτου στην πόλη Slavyansk (Σλαβιάνσκ).⁶²³

⁶²⁰ Lihua, Z., *Explaining China's Position on the Crimea Referendum*, Carnegie Endowment for International Peace, April 1, 2015. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/research/2015/04/explaining-chinas-position-on-the-crimea-referendum?lang=en> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Απριλίου 2024)

⁶²¹ BBC, *Ukraine Crisis: Protesters Declare Donetsk 'Republic'*, 7 April 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-26919928> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Απριλίου 2024)

⁶²² Walker, Nigel, 22 August 2023, σελ. 14

⁶²³ Βλέπε: Walker, Nigel, 22 August 2023, σελ. 14, καθώς επίσης και The Guardian, *Ukraine's Acting President Calls for Action against Pro-Russian Separatists*, 23 April 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/22/ukraine-acting-president-calls-relaunch-anti-terror-operation> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Απριλίου 2024)

Η ένταση συνεχίστηκε και στο επόμενο διάστημα με την κάθε πλευρά να κατηγορεί την άλλη για παραβίαση της συμφωνίας της Γενεύης και την κρίση να διαχέεται στην Οδησσό, ενώ την 12η Μαΐου οι φιλορώσοι αυτονομιστές των περιοχών Donetsk και Luhansk ανακοίνωσαν τη νίκη τους κατά το δημοψήφισμα της προηγούμενης ημέρας, για το οποίο ο Ρώσος Πρόεδρος τους είχε συμβουλέψει να το αναβάλουν, με ποσοστά 89% στην περιοχή του Donetsk και 96% στο Luhansk υπέρ της αυτονομίας. Η δυσαρέσκεια των κατοίκων των περιοχών αυτών για τις μεθοδεύσεις και τις ενέργειες της μη νομιμοποιημένης προσωρινής Ουκρανικής κυβέρνησης ίσως να αποτέλεσαν τον κυριότερο παράγοντα των μεγάλων ποσοστών υπέρ της απόσχισης.⁶²⁴

Στις 25 Μαΐου 2014 έλαβε χώρα η ψηφοφορία για την Προεδρική εκλογή στην Ουκρανία, κατά την οποία εκλέχθηκε Πρόεδρος από τον πρώτο γύρο, ως ανεξάρτητος υποψήφιος, ο φιλοδυτικός δισεκατομμυριούχος επιχειρηματίας (επονομαζόμενος «βασιλιάς της σοκολάτας») Petro Poroshenko, συγκεντρώνοντας το 55,9% των ψήφων, με δεύτερη την Yulia Tymoshenko με 12,9%. Δύο ημέρες πριν τις εκλογές ο Ρώσος Πρόεδρος Vladimir Putin είχε δηλώσει ότι θα σεβαστεί την επιλογή του Ουκρανικού λαού και ότι θα συνεργαστεί με τη νέα Ουκρανική ηγεσία. Επίσης, ο Ουκρανός Υπουργός Εσωτερικών Yuri Lutsenko είχε δηλώσει ότι η νίκη του Petro Poroshenko από το πρώτο γύρο θα αποτελούσε μια λευκή επιταγή για διάλογο με τον Vladimir Putin και θα σηματοδοτούσε το τέλος της διαίρεσης της χώρας. Επιπρόσθετα, ο ίδιος ο Poroshenko είχε δηλώσει ότι μετά την εκλογή του το πρώτο ταξίδι του θα ήταν στο Donbas και ότι πρώτη του προτεραιότητα θα ήταν η λήξη του πολέμου και η ειρήνευση, προειδοποιώντας ότι θα αναστείλει τις διαπραγματεύσεις με τους αυτονομιστές, μέχρι αυτοί να παραδώσουν τον οπλισμό τους.⁶²⁵ Σύμφωνα με την τελική αναφορά της ομάδας παρατηρητών του ΟΑΣΕ, οι εκλογές χαρακτηρίστηκαν από την υψηλή συμμετοχή των ψηφοφόρων και την αποφασιστικότητα των αρχών για τη διεξαγωγή αδιάβλητων εκλογών σύμφωνα με τις διεθνείς δεσμεύσεις και με σεβασμό στις θεμελιώδεις ελευθερίες στη συντριπτική πλειοψηφία της χώρας, παρά το εχθρικό περιβάλλον ασφαλείας σε δύο ανατολικές

⁶²⁴ The Guardian, *Ukraine: Pro-Russia Separatists Set for Victory in Eastern Region Referendum*, 12 May 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2014/may/11/eastern-ukraine-referendum-donetsk-luhansk> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Απριλίου 2024)

⁶²⁵ Deloy, C., *Petro Poroshenko Wins in the First Round of the Presidential Election in Ukraine*, Fondation Robert Schuman, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://old.robert-schuman.eu/en/doc/oeo/oeo-1517-en.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Απριλίου 2024)

περιοχές και τις αυξανόμενες προσπάθειες εκτροχιασμού της εκλογικής διαδικασίας από ένοπλες ομάδες. Επίσης τονίζονταν ότι οι εκλογές δεν διεξήχθησαν στην χερσόνησο της Κριμαίας, καθόσον δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχο των Ουκρανικών αρχών και οι κάτοικοι της περιοχής αντιμετώπισαν σοβαρές δυσκολίες στη συμμετοχή τους στις εκλογές.⁶²⁶

Τις επόμενες ημέρες μετά την εκλογή του νέου Προέδρου εντάθηκαν οι επιχειρήσεις του Ουκρανικού στρατού στις περιοχές Donetsk και Luhansk με αρκετές απώλειες και από τις δύο πλευρές και αρκετές καταρρίψεις πτητικών μέσων της Ουκρανίας, ενώ την 14η Ιουνίου 2014 οι φιλορώσοι αυτονομιστές κατέρριψαν στην περιοχή του Luhansk Ουκρανικό μεταγωγικό αεροσκάφος, με αποτέλεσμα το θάνατο 49 Ουκρανών στρατιωτικών.⁶²⁷ Την 4η Ιουνίου 2014 ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergey Lavron, κατά τη διάρκεια ομιλίας του κατηγόρησε τη Δύση, τονίζοντας ότι τα γεγονότα στην Ουκρανία αποτελούν την κορύφωση μιας πολιτικής που εφαρμόζουν οι Δυτικές χώρες επί πολλά χρόνια σε σχέση με τη Ρωσία. Αυτή η Δυτική πολιτική, οφείλεται στο ότι επί αιώνες κυριαρχεί η αντίληψη ότι η Ρωσία δεν έχει καμία συγγενή σχέση με τη δυτική Ευρώπη, παρά το γεγονός ότι στην πραγματικότητα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της Ευρωπαϊκής κουλτούρας και πολιτικής τουλάχιστον κατά τους τελευταίους τρεις αιώνες. Ακόμη τόνισε ότι οι περίοδοι της ενεργούς Ρωσικής συμμετοχής στις Ευρωπαϊκές υποθέσεις χαρακτηρίζονταν από σταθερότητα και ειρήνη στην ήπειρο. Κατά τον Lavron, οι διαφορές στην κοσμοθεωρία, την ιστορική εμπειρία, τις παραδόσεις, καθώς και το μέγεθος της Ρωσίας διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για τη δημιουργία της Δυτικής αντίληψης.⁶²⁸ Την 27η Ιουνίου 2014, κατά τη σύνοδο του Συμβουλίου της Ευρώπης (26 – 27 Ιουνίου 2014), ο Ουκρανός Πρόεδρος Petro Poroshenko υπέγραψε το δεύτερο μέρος του συμφώνου σύνδεσης και συνεργασίας με την ΕΕ που αφορά τις εμπορικές σχέσεις και την κατάργηση του μεγαλύτερου μέρους των τελωνειακών φραγμών μεταξύ Ουκρανίας και των χωρών της ΕΕ, καθόσον το πρώτο μέρος που

⁶²⁶ OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Ukraine Early Presidential Election 25 May 2014, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, Warsaw, 30 June 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/files/f/documents/a/b/120549.pdf> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Απριλίου 2024)

⁶²⁷ BBC, *Ukraine Crisis: Military Plane Shot Down in Luhansk*, 14 June 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-27845313> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 6 Απριλίου 2024)

⁶²⁸ Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Speech by the Russian Foreign Minister, Sergey Lavron, at the Meeting with Members of the Russian International Affairs Council*, Moscow, 4 June 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.mid.ru/en/press_service/minister_speeches/1605700/ (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 6 Απριλίου 2024)

αφορά τις πολιτικές σχέσεις είχε ήδη υπογραφεί από το μεταβατικό Πρωθυπουργό Arseniy Yatsenyuk, το Μάρτιο 2014. Τρεις ημέρες πριν, την 23η Ιουνίου 2014, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είχε λάβει απόφαση για την απαγόρευση εισαγωγών προϊόντων από την Κριμαία ή Σεβαστούπολη, στο πλαίσιο των κυρώσεων κατά της Ρωσίας.⁶²⁹ Η κατάρριψη ενός επιβατικού αεροσκάφους της πτήσης MH 17 των αερογραμμών της Μαλαισίας, στις 17 Ιουλίου 2014 στην ανατολική Ουκρανία και πολύ κοντά στα σύνορα με τη Ρωσία, το οποίο εκτελούσε δρομολόγιο από το Άμστερνταμ προς την Κουάλα Λουμπούρ, με 298 νεκρούς από πυραυλικό σύστημα Ρωσικής κατασκευής, το οποίο διέθεταν και οι δύο χώρες, ενέτεινε το κλίμα με τη κάθε πλευρά να επιρρίπτει την ευθύνη στην άλλη, με τις Δυτικές χώρες να κατηγορούν τη Ρωσία, η οποία μέχρι και σήμερα αρνείται την εμπλοκή της.⁶³⁰

Ο Αύγουστος 2014 ήταν από τους πιο αιματηρούς μήνες του πολέμου στην ανατολική Ουκρανία. Οι συνεχείς ήττες των φιλορώσων αυτονομιστών τον Ιούλιο είχαν καταστήσει σαφές ότι δεν θα είχαν τη δυνατότητα να αντέξουν στις επιθέσεις των Ουκρανικών στρατιωτικών δυνάμεων για περισσότερο από μερικές εβδομάδες, χωρίς τη Ρωσική βοήθεια. Από τα μέσα Αυγούστου 2014 η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται με διαδοχικές ήττες του Ουκρανικού στρατού, που είχαν ως αποτέλεσμα την άρση του αποκλεισμού αρκετών πόλεων, όπως για παράδειγμα στην πόλη Ilonaisk στα ανατολικά της πόλης Donetsk την 23η Αυγούστου 2014 και τη διάσωση της Μαριούπολης την τελευταία στιγμή από τους φιλορώσους αυτονομιστές, οι οποίοι σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των Δυτικών είχαν ενισχυθεί από προσωπικό του Ρωσικού στρατού.⁶³¹ Παράδειγμα τέτοιων ισχυρισμών αποτελεί το περιστατικό της 22^{ας} Αυγούστου 2014 όταν Ρωσικό κομβόι

⁶²⁹ Για μια συνοπτική περιγραφή των κυρώσεων που έχουν επιβληθεί από την ΕΕ κατά της Ρωσικής Ομοσπονδίας από το Μάρτιο 2014 μέχρι και σήμερα βλέπε: European Council, *Timeline – EU Sanctions Against Russia*, στην ιστοσελίδα <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/timeline-sanctions-against-russia/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Απριλίου 2024).

Επιπρόσθετα οι Ηνωμένες Πολιτείες από την πλευρά τους την 6 Μαρτίου 2014 με διάταγμα που υπογράφηκε από τον Πρόεδρο Obama, επέβαλαν τις πρώτες κυρώσεις κατά της Ρωσίας. Βλέπε: US Department of State, *Ukraine and Russia Sanctions*, στην ιστοσελίδα <https://2009-2017.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Απριλίου 2024).

⁶³⁰ BBC, *MH 17 Ukraine Plane Crash: What we Know*, 26 February 2020, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-28357880>. Βλέπε ακόμη: ΕΘΝΟΣ, *Κατάρριψη Πτήσης MH 17: «Ισχυρές Ενδείξεις περί Εμπλοκής Πούτιν», αλλά η Έρευνα Κλείνει – Οργή από Ουκρανία*, 8 Φεβρουαρίου 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.ethnos.gr/World/article/245781/katarripsphpthshsmh17isxyresendeixeisperiemplokhspoytinallahereynakleineiorghapooykrania> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 6 Απριλίου 2024).

⁶³¹ International Crisis Group, *Eastern Ukraine: A Dangerous Winter*, Crisis Group Europe Report No 235, International Crisis Group, 18 December 2014, σελ. 2. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.jstor.org/stable/resrep31950> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 6 Απριλίου 2024). Βλέπε επίσης: Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 78

ανθρωπιστικής βοήθειας για την ανατολική Ουκρανία, αποτελούμενο από 260 φορτηγά, κίνησε τις υποψίες στη Δύση, με τον Γάλλο Υπουργό Εξωτερικών Laurent Fabius να προειδοποιεί ότι το κομμάτι «*μπορεί να είναι κεκαλυμμένη προσπάθεια των Ρώσων να εγκαταστήσουν δυνάμεις κοντά στο Luhansk και Donetsk και να μας φέρουν προ τετελεσμένων*» και το Ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών να εμμένει ότι ήταν «*μια καθαρά ανθρωπιστική αποστολή, που είχε προετοιμαστεί πολύ καιρό πριν, υπό πλήρη διαφάνεια και σε συνεργασία με την Ουκρανική πλευρά και το Διεθνές Ερυθρό Σταυρό*».⁶³²

Οι διαδοχικές ήττες από την πλευρά των Ουκρανών, οι μεγάλες απώλειες και των δύο πλευρών και ίσως οι Ρωσικές πιέσεις προς τους ρωσόφωνους αυτονομιστές του Donbas,⁶³³ είχαν ως αποτέλεσμα τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων στην πρωτεύουσα της Λευκορωσίας, Minsk, και την υπογραφή σχετικού πρωτοκόλλου για παύση των εχθροπραξιών και εκκενρία, το οποίο είχε συνταχθεί από την Τριμελή Ομάδα Επαφής για την Ουκρανία (Trilateral Contact Group on Ukraine).⁶³⁴ Η συμφωνία, γνωστή ως Πρωτόκολλο του Minsk (ή Minsk I), υπογράφηκε την 5η Σεπτεμβρίου 2014 από τους εκπροσώπους Ρωσίας, Ουκρανίας, ΟΑΣΕ και των αυτονομιστών των αυτοαποκαλούμενων Λαϊκών Δημοκρατιών Donetsk και Luhansk, κατόπιν Ρωσικής απαίτησης, χωρίς όμως να αναγνωριστεί επίσημα το καθεστώς των δύο αυτών οντοτήτων. Η συμφωνία περιλάμβανε δώδεκα σημεία που αφορούσαν κυρίως στα μέτρα για την πρακτική εφαρμογή της κατάπαυσης του πυρός συμπεριλαμβανομένης της επίβλεψης και παρακολούθησης από τον ΟΑΣΕ, στη χορήγηση αμνηστίας για αδικήματα που

⁶³² BBC, *Ukraine Conflict: Russian Aid or Trojan Horse?*, 22 August 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-28752878> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 12 Απριλίου 2024)

⁶³³ Σύμφωνα με την αναφορά του International Crisis Group, οι Ρωσόφωνοι αυτονομιστές επιθυμούσαν να συνεχίσουν τις επιχειρήσεις μετά τη σημαντική Ουκρανική ήττα στην πόλη Ilovaisk, για να κερδίσουν τα εδάφη που είχαν απωλέσει τους προηγούμενους μήνες, αλλά οι Ρώσοι τους είχαν διαμηνύσει να σταματήσουν και να μην προχωρήσουν περαιτέρω. Βλέπε: International Crisis Group, 2014, σελ. 4

⁶³⁴ Η Τριμελής Ομάδα Επαφής (Trilateral Contact Group) ιδρύθηκε στην ουσία με πρωτοβουλία του Normandy format (ή αλλιώς Normandy Contact Group). Η συνάντηση για πρώτη φορά του Ρώσου Προέδρου Vladimir Putin με τον Ουκρανό νεοεκλεγέντα ομόλογό του Petro Poroshenko στο περιθώριο του εορτασμού της 70^{ης} επετείου της απόβασης της Νορμανδίας την 6η Ιουνίου 2014, από τη μεσολάβηση των Προέδρων Γαλλίας και Γερμανίας, όπου κατόπιν σύντομης συζήτησης συμφώνησαν για την ανάγκη παύσης της αιματοχυσίας στα νοτιοανατολικά της Ουκρανίας αποτέλεσε το έναυσμα για τη δημιουργία της Τριμερούς Ομάδας Επαφής. Η Τριμερής Ομάδα Επαφής συνεδρίασε για πρώτη φορά την 8η Ιουνίου 2014 στο Παρίσι αποτελούμενη από τη Ρωσική Ομοσπονδία, την Ουκρανία και τον ΟΑΣΕ (OSCE).

Βλέπε: Le Monde, *Poutine et Porochenko appellant a la fin de «l'effusion de sang» en Ukraine*, 6 Juin 2014, στην ιστοσελίδα https://www.lemonde.fr/europe/article/2014/06/06/poignee-de-main-historique-entre-les-dirigeants-russe-et-ukrainien-en-normandie_4433620_3214.html. Βλέπε επίσης: Lohsen, A. and Morcos, P., *Understanding the Normandy Format and Its Relation to the Current Standoff with Russia*, Center for Strategic and International Studies, February 9, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.csis.org/analysis/understanding-normandy-format-and-its-relation-current-standoff-russia> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 12 Απριλίου 2024)

διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων και την άμεση απελευθέρωση ομήρων και αιχμαλώτων, στην αποκέντρωση της εξουσίας από το κεντρικό στο περιφερειακό επίπεδο, στον καθορισμό ενός προσωρινού καθεστώτος των αυτοαποκαλούμενων δημοκρατιών και στη διοργάνωση τοπικών εκλογών και στη βελτίωση της οικονομικής και ανθρωπιστικής κατάστασης στην περιοχή του Donbas. Επιπρόσθετα, με την υπογραφή του πρωτοκόλλου καθορίστηκε και η γραμμή επαφής μήκους περίπου 420 χιλιομέτρων υπό την επίβλεψη του ΟΑΣΕ, που διαιρούσε το Donbas στην περιοχή που ελέγχονταν από την κυβέρνηση του Κιέβου και σε αυτή που κατέχονταν από τους αυτονομιστές.⁶³⁵

Στις 24 Σεπτεμβρίου 2014 ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Barack Obama κατά τη διάρκεια ομιλίας του στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τόνισε την ευθύνη όλων των κρατών για την τήρηση και επιβολή των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου και κατηγόρησε τη Ρωσία ότι με την προσάρτηση της Κριμαίας και την ενίσχυση των αυτονομιστών στην ανατολική Ουκρανία παραβιάζει τους διεθνείς κανόνες. Ακόμη κατέστησε σαφές ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους θα στηρίξουν το λαό της Ουκρανίας στην προσπάθειά του για την ανάπτυξη της Δημοκρατίας και της οικονομίας του, επιβάλλοντας ταυτόχρονα κόστος στη Ρωσία για την επιθετικότητά της. Κάλεσε όλα τα κράτη να ενωθούν με τις ΗΠΑ στη σωστή πλευρά της ιστορίας. Τέλος, τόνισε ότι ο δρόμος της διπλωματίας και της ειρήνης είναι ο μοναδικός που πρέπει να ακολουθηθεί με την πρόσφατη κατάπαυση του πυρός να αποτελεί ευκαιρία, καλώντας τη Ρωσία να αλλάξει πορεία και να ακολουθήσει αυτό το δρόμο που θα οδηγήσει μεταξύ των άλλων και στην άρση των κυρώσεων.⁶³⁶

Παρά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου οι ένοπλες συγκρούσεις σε χαμηλή κυρίως ένταση δεν σταμάτησαν ποτέ και η συμφωνία κατέρρευσε γρήγορα και ακολούθησαν μεγάλης κλίμακας συγκρούσεις. Οι σκληρές συγκρούσεις τον

⁶³⁵ Powirska, L., *Through the Ashes of the Minsk Agreements*, Epicenter, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, May 18, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://epicenter.wcfia.harvard.edu/blog/through-ashes-minsk-agreements>

Για το πλήρες κείμενο του Πρωτοκόλλου βλέπε: UN Peacemaker, *Protocol on the Results of Consultations of the Trilateral Contact Group (Minsk Agreement)*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://peacemaker.un.org/UA-ceasefire-2014> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 12 Απριλίου 2024).

⁶³⁶ The White House, *Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly*, New York, September 24, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Απριλίου 2024)

Ιανουάριο και Φεβρουάριο 2015 και η ήττα των Ουκρανικών στρατευμάτων στην μάχη του Debaltseve - μια μικρή πόλη της περιφέρειας του Donetsk που αποτελεί συγκοινωνιακό κόμβο, όπως και το Ilonaisk – έφερε στη προσκήνιο τη συζήτηση μεταξύ των κρατών της Δύσης για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς το Κίεβο, που παραλίγο να προκαλέσει την αντιπαράθεση μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και ΕΕ, με την Ουάσιγκτον να επιθυμεί τη χορήγηση στρατιωτικών εξοπλισμών στους Ουκρανούς και τις λοιπές Ευρωπαϊκές χώρες, με προεξάρχουσα την Γερμανία, να επιμένουν ότι η λύση μπορεί να είναι μόνο πολιτική. Γαλλία και Γερμανία ανέλαβαν διπλωματικές πρωτοβουλίες και παρουσίασαν ένα νέο σχέδιο ειρήνευσης, με τους ηγέτες Γερμανίας Angela Merkel, Γαλλίας Francois Hollande, Ρωσικής Ομοσπονδίας Vladimir Putin, Ουκρανίας Petro Porsoshenko και εκπροσώπους των αυτονομιστών να διαπραγματεύονται στο Minsk την 11η Φεβρουαρίου 2015 για την εξεύρεση μιας βιώσιμης λύσης.⁶³⁷

Τελικά, την 12η Φεβρουαρίου υπογράφηκε η δεύτερη συμφωνία, γνωστή ως Minsk II (Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements), από τα ίδια ακριβώς πρόσωπα που υπέγραψαν και τη Minsk I εκπροσωπώντας τη Ρωσική Ομοσπονδία, Ουκρανία, ΟΑΣΕ και τους αυτονομιστές των Λαϊκών Δημοκρατιών Donetsk και Luhansk. Η συμφωνία αυτή περιλάμβανε δεκατρία σημεία εκ των οποίων τα εννέα καλύπτουν τα θέματα διαχείρισης του τερματισμού της σύγκρουσης, όπως την κατάπαυση του πυρός από τα μεσάνυχτα της 15^{ης} Φεβρουαρίου και την απομάκρυνση όλων των βαρέων όπλων από τη γραμμή επαφής εντός δεκαπέντε ημερών από την έναρξη ισχύος της συμφωνίας, τη χορήγηση αμνηστίας, την ανταλλαγή αιχμαλώτων, την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας, την απομάκρυνση όλων των ξένων ενόπλων τμημάτων ή ατόμων που συμμετείχαν ως μισθοφόροι, του ξένου οπλισμού και τη δημιουργία ομάδων εργασίας από την Τριμερή Ομάδα Επαφής για την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων των συμφωνιών του Minsk. Τα λοιπά τέσσερα σημεία της συμφωνίας (παράγραφοι 4, 9, 11 και 12) αφορούσαν την αντιμετώπιση πολιτικών ζητημάτων, όπως τη διεξαγωγή εκλογών στο Donbas και την υιοθέτηση ψηφίσματος από το Ουκρανικό Κοινοβούλιο για το «ειδικό καθεστώς» της περιοχής, τη Συνταγματική αναθεώρηση και εφαρμογή του νέου Ουκρανικού Συντάγματος από το τέλος του

⁶³⁷ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ.82-83

2015, με την αποκέντρωση ως βασικό στοιχείο του με αναφορά στις ιδιαιτερότητες ορισμένων περιοχών όπως του Donetsk και Luhansk και τη θέσπιση νόμιμης νομοθεσίας για το ειδικό καθεστώς αυτών των περιοχών, την επαναφορά του πλήρους ελέγχου των κρατικών συνόρων από την Ουκρανική κυβέρνηση με έναρξη της διαδικασίας μετά τις τοπικές εκλογές στο Donbas και ολοκλήρωσή της μετά τη συνολική πολιτική διευθέτηση (ρύθμιση των θεμάτων των τοπικών εκλογών και της συνταγματικής μεταρρύθμισης).⁶³⁸

Οι συμφωνίες του Minsk συνέβαλαν στον τερματισμό των μεγάλης κλίμακας συγκρούσεων, οι οποίες όμως συνεχίστηκαν σε μικρότερη ένταση στο επόμενο διάστημα, ενώ κατά περιόδους η κρίση αναζωπυρώνονταν, με τις δύο πλευρές να αλληλοκατηγορούνται και να επαναδιαπραγματεύονται αρκετές φορές για καταπαύσεις του πυρός, οι οποίες όμως και πάλι παραβιάζονταν. Στην πραγματικότητα αυτές οι συμφωνίες δεν εφαρμόστηκαν ποτέ με τη Ρωσία και την Ουκρανία να μη συμφωνούν με την αλληλουχία των βημάτων των συμφωνιών και να μην επιδεικνύουν καλή πίστη για την εφαρμογή τους. Αυτό σύμφωνα με τον Duncan Alan οφείλεται στο γεγονός ότι η ασάφεια των συμφωνιών προκάλεσε δύο διαφορετικές και ασυμβίβαστες ερμηνείες σχετικά με την κυριαρχία της Ουκρανίας. Η Ουκρανία έβλεπε τις συμφωνίες ως μέσο αποκατάστασης της κυριαρχίας της, απαιτώντας μια ουσιαστική και διαρκή κατάπαυση του πυρός ακολουθούμενη από την πλήρη αποχώρηση των Ρωσικών στρατευμάτων και την επιστροφή των συνόρων υπό τον έλεγχό της και κατόπιν αυτών η εξουσία θα μεταβιβαζόταν στο Donbas σύμφωνα με το πρόγραμμα αποκέντρωσης σε όλη τη χώρα χωρίς να δοθεί στην περιοχή ειδικό Συνταγματικό καθεστώς. Από την άλλη μεριά η Ρωσική Ομοσπονδία έβλεπε τις συμφωνίες ως εργαλείο περιορισμού της κυριαρχίας της Ουκρανίας, απαιτώντας τη διεξαγωγή εκλογών στο Donbas πριν την ανάκτηση του ελέγχου των συνόρων από την Ουκρανία και την καταγραφή στο Ουκρανικό Σύνταγμα μιας ακραίας μορφής «ειδικού καθεστώτος» μετατρέποντας τις περιοχές Donetsk και Luhansk σε ημιανεξάρτητα κρατίδια ελεγχόμενα από τη Ρωσική

⁶³⁸ Alan, D., *The Minsk Conundrum: Western Policy and Russia's War in Eastern Ukraine*, Chatham House, 17 December 2020. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2020/05/minsk-conundrum-western-policy-and-russias-war-eastern-ukraine-0/minsk-2-agreement>

Για το πλήρες κείμενο της Συμφωνίας Minsk II βλέπε: UN Peacekeeper, *Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements*, 12 February 2015, στην ιστοσελίδα https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UA_150212_MinskAgreement_en.pdf (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 12 Απριλίου 2024)

Ομοσπονδία.⁶³⁹ Τη διαφορετική οπτική Ρωσίας και Ουκρανίας ως προς τη σειρά των ενεργειών για την επίτευξη ειρήνης στην περιοχή της ανατολικής Ουκρανίας, με βάση τη συμφωνία του Minsk, επισημαίνει και ο Taras Kuzio. Κατά τη Ρωσική ερμηνεία της συμφωνίας οι συνταγματικές αλλαγές που κατοχυρώνουν την αυτονομία των Donetsk και Luhansk και οι τοπικές εκλογές πρέπει να διεξαχθούν πριν την αποστρατικοποίηση, ενώ κατά την Ουκρανική και τη Δυτική εκδοχή πρέπει να προηγηθεί η αποστρατικοποίηση για να καταστεί δυνατή η διεξαγωγή ελεύθερων και δίκαιων τοπικών εκλογών. Αυτές οι αντικρουόμενες ερμηνείες της αλληλουχίας των ενεργειών έχουν επίσης καταστήσει αδύνατη τη συμφωνία για το που θα τοποθετηθούν οι ειρηνευτικές δυνάμεις του ΟΗΕ, με τον Putin να υποστηρίζει την τοποθέτησή τους στη γραμμή αντιπαράθεσης για το πάγωμα της σύγκρουσης και την Ουκρανία και τις Δυτικές κυβερνήσεις να ζητούν την τοποθέτησή τους στη συνοριακή γραμμή Ουκρανίας – Ρωσικής Ομοσπονδίας για την επιστροφή των συνόρων στον έλεγχο της Ουκρανίας, σύμφωνα με τη συμφωνία του Minsk.⁶⁴⁰

Η Lidia Powirska θεωρεί ότι οι συμφωνίες του Minsk αποτελούσαν απλές πολιτικές δεσμεύσεις και όχι νομικώς δεσμευτικά κείμενα, λόγω του γεγονότος ότι οι αντιπρόσωποι Ουκρανίας και Ρωσικής Ομοσπονδίας που υπέγραψαν τις συμφωνίες δεν είχαν την εξουσία να υπογράφουν διεθνείς συνθήκες για λογαριασμό των αρχηγών κρατών που εκπροσωπούσαν. Επίσης το γεγονός ότι η Ρωσία επέμεινε και πέτυχε την ένταξη στην Τριμερή Ομάδα Επαφής των εκπροσώπων των αυτοανακηρυγμένων δημοκρατιών αποτελούσε βήμα προς την αναγνώριση της νομιμότητάς τους.⁶⁴¹ Επιπρόσθετα, οι προβλέψεις των παραπάνω συμφωνιών δεν περιλάμβαναν καμία υποχρέωση για τη Μόσχα, επιτρέποντάς της να αυτό-καθορίζεται μαζί με Γαλλία, Γερμανία και ΟΑΣΕ ως διαμεσολαβητής μιας Ουκρανικής εσωτερικής κρίσης και να ισχυρίζεται ότι η εφαρμογή των συμφωνιών έπρεπε να συζητείται με ίσους όρους μεταξύ του Κιέβου, του Donetsk και του Luhansk.⁶⁴² Είναι χαρακτηριστική η δήλωση της εκπροσώπου του Ρωσικού

⁶³⁹ Alan, D., 17 December 2020

⁶⁴⁰ Kuzio, T., *Peace will not Come to Europe's War: Why Ukraine's New President Zelensky will be Unable to Improve Relations with Russia*, Security Policy Working Paper No. 14, pp. 1-4, 2019, Federal Academy for Security Policy, σελ. 3-4

⁶⁴¹ Ο Leonid Kuchma από την πλευρά της Ουκρανίας δεν είχε εξουσιοδότηση υπογραφής επίσημων κειμένων, ενώ για τη Ρωσική Ομοσπονδία το δικαίωμα υπογραφής συνθηκών ανήκει αποκλειστικά στον Πρόεδρο της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Βλέπε: Powirska, L., May 18, 2022

⁶⁴² Dumoulin, M., *Ukraine, Russia and the Minsk Agreements: A Post-mortem*, European Council on Foreign Relations, 19 February 2024. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://ecfr.eu/article/ukraine-russia-and-the-minsk-agreements-a-post-mortem/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Απριλίου 2024)

Υπουργείου Εξωτερικών Maria Zakharova την 6η Σεπτεμβρίου 2021, η οποία απαντώντας στην πρόσκληση της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Ουκρανία προς τη Ρωσική Ομοσπονδία να τηρήσει τις δεσμεύσεις της με βάση τις συμφωνίες του Minsk, σχολίασε ότι η χώρα της δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος των συμφωνιών, η εφαρμογή των οποίων είναι υποχρεωτική για τα μέρη της ενδο-Ουκρανικής κρίσης, δηλαδή το Κίεβο, το Donetsk και το Luhansk.⁶⁴³ Την 7η Δεκεμβρίου 2022 η πρώτη Καγκελάρια της Γερμανίας Angela Merkel (από το 2005 έως το 2021) κατά τη διάρκεια συνέντευξής της στη Γερμανική εφημερίδα Die Zeit δήλωσε ότι οι συμφωνίες του Minsk υπογράφηκαν ώστε να δώσουν στην Ουκρανία πολύτιμο χρόνο για να ισχυροποιηθεί, εκφράζοντας τις αμφιβολίες της για τη δυνατότητα των κρατών-μελών του NATO να υποστηρίξουν το Κίεβο εκείνη την εποχή όπως πράττουν σήμερα.⁶⁴⁴

Μετά τις συμφωνίες η κατάσταση στην ανατολική Ουκρανία σταθεροποιήθηκε, αλλά η κρίση δεν άργησε να αναζωπυρωθεί το καλοκαίρι του 2016, με καθημερινές εχθροπραξίες στη γραμμή επαφής του Donbas και απώλειες και από τις δύο πλευρές. Ταυτόχρονα παρατηρούνταν αύξηση της έντασης και στην περιοχή της Κριμαίας. Κατά τη σύνοδο κορυφής του NATO στη Βαρσοβία την 9η Ιουλίου 2016 οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων της Επιτροπής NATO – Ουκρανίας ενέκριναν το Συνολικό Πακέτο Βοήθειας (Comprehensive Assistance Package, ή CAP) για την Ουκρανία, με σκοπό την ισχυροποίηση της χώρας με την υλοποίηση των αναγκάων μεταρρυθμίσεων, ιδιαίτερα στους τομείς της ασφάλειας και της άμυνας, στο γενικότερο πλαίσιο της επίτευξης διαλειτουργικότητας των Ουκρανικών Ενόπλων Δυνάμεων με το NATO, μέχρι το 2020.⁶⁴⁵ Ήδη από το 2014 το NATO είχε αρχίσει την αποστολή στρατιωτικών συμβούλων στην Ουκρανία, παράλληλα με την οικονομική ενίσχυση της χώρας, όπως για παράδειγμα η Βρετανική άμεση βοήθεια προς την Ουκρανία που ανακοινώθηκε την 23η Φεβρουαρίου 2015, ύψους δεκαπέντε εκατομμυρίων λιρών. Στις 10 Αυγούστου 2016 ο Ρώσος Πρόεδρος, πιθανώς αντιδρώντας στην απόφαση του NATO στη

⁶⁴³ TASS Russian News Agency, *Diplomat Reminds US, Ukraine that Russia is not a Party to Minsk Agreements*, 6 September 2021, στην ιστοσελίδα <https://tass.com/world/1334327> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Απριλίου 2024)

⁶⁴⁴ TASS Russian News Agency, *Attempt to 'Give Ukraine Time': Merkel on Minsk Agreements*, 7 December 2022, στην ιστοσελίδα <https://tass.com/world/1547141> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 16 Απριλίου 2024)

⁶⁴⁵ NATO, *Comprehensive Assistance Package for Ukraine*, July 2016. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukra.pdf (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

Βαρσοβία για το CAP, κατηγόρησε την Ουκρανία ότι παίζει επικίνδυνο παιχνίδι σχεδιάζοντας τρομοκρατικές επιθέσεις στην Κριμαία με την ένταση στη χερσόνησο να βρίσκεται στο υψηλότερο επίπεδο από την προσάρτησή της το 2014, ενώ στη νοτιοανατολική Ουκρανία η ένταση εξακολουθούσε να βρίσκεται σε υψηλό επίπεδο με καθημερινές απώλειες. Ο Putin τόνισε ότι η χώρα του θα λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση της κατάστασης και απείλησε ότι θα αντιδράσει στις προκλήσεις αυτές, λαμβάνοντας την απάντηση του Ουκρανού Προέδρου Poroshenko ότι αυτά είναι φαντασίες και μια δικαιολογία εκτόξευσης απειλών κατά της Ουκρανίας.⁶⁴⁶

Στις 8 Ιουνίου 2017 το Ουκρανικό Κοινοβούλιο υπερψήφισε την επαναφορά του στόχου της ένταξης στο NATO ως στρατηγικό στόχο της εξωτερικής πολιτικής της χώρας και την αναθεώρηση της Ουκρανικής νομοθεσίας για την εθνική ασφάλεια, την εσωτερική και εξωτερική πολιτική προς την κατεύθυνση της επίτευξης του στόχου της ένταξης στη Βορειοατλαντική συμμαχία.⁶⁴⁷ Στις 11 Ιουλίου 2017, την παραμονή της συνόδου κορυφής ΕΕ – Ουκρανίας στο Κίεβο (12-13 Ιουλίου 2017), ολοκληρώθηκε η επικύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΕ – Ουκρανίας (ΕΕ – Ukraine Association Agreement) από τα 28 κράτη μέλη της ΕΕ - μετά την άρση των αντιρρήσεων της Ολλανδίας - η οποία τέθηκε σε ισχύ από την 1η Σεπτεμβρίου 2017. Κατά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Συμφωνία Σύνδεσης αποτελεί το κύριο εργαλείο για την προσέγγιση ΕΕ και Ουκρανίας με την προώθηση βαθύτερων πολιτικών δεσμών, ισχυρότερων οικονομικών δεσμών και του αμοιβαίου σεβασμού των κοινών αξιών.⁶⁴⁸

Στις 15 Ιουνίου 2017, ο Ρώσος Πρόεδρος Vladimir Putin απαντώντας σε ερωτήσεις πολιτών και δημοσιογράφων κατά την ετήσια διακαναλική ζωντανή

⁶⁴⁶ France 24, *Putin Accuses Ukraine of Crimea 'Terror' Campaign*, 11 August 2016, στην ιστοσελίδα <https://www.france24.com/en/20160811-putin-russia-accuses-ukraine-crimea-terror-campaign> και The New York Times, *Putin Accuses Ukraine of Plotting Terrorist Attacks in Crimea*, Aug 10, 2016, στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/2016/08/11/world/europe/putin-accuses-ukraine-of-plotting-terrorist-attacks-in-crimea.html> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 18 Απριλίου 2024)

⁶⁴⁷ Defense News, *Ukraine Parliament Restores NATO Membership as Strategic Target*, Jun 9, 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.defensenews.com/global/europe/2017/06/09/ukraine-parliament-restores-nato-membership-as-strategic-target/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 18 Απριλίου 2024)

⁶⁴⁸ Radio Free Europe, Radio Liberty, *EU Formally Approves Ukraine Association Agreement*, July 11, 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.rferl.org/a/eu-ukraine-association-agreement-formally-approved/28610083.html> Βλέπε επίσης: European Council, *Ukraine: Council Adopts EU-Ukraine Association Agreement*, 11 July 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 18 Απριλίου 2024)

εκπομπή “Direct Line”, σε ερώτηση σχετικά με την πρόσφατη επέκταση των κυρώσεων κατά της Ρωσίας από την Ευρώπη, ανέφερε ότι αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, καθόσον ιστορικά όταν οι εταίροι στον κόσμο έβλεπαν τη Ρωσία ως σοβαρό αντίπαλο επέβαλαν διάφορους περιορισμούς και κυρώσεις με οποιαδήποτε προσχήματα. Επίσης τόνισε ότι ακόμα και αν δεν υπήρχε το ζήτημα της Κριμαίας ή οποιοδήποτε άλλο πρόβλημα θα έβρισκαν κάποιο τρόπο για να περιορίσουν και να ανασχέσουν τη Ρωσία. Ειδικότερα για τις οικονομικές επιπτώσεις των κυρώσεων, ο Ρώσος Πρόεδρος ανέφερε ότι σύμφωνα με την άποψη του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών η εφαρμογή τους μείωσε το Ρωσικό ΑΕΠ κατά 1%, με την Ευρωπαϊκή Ένωση να εκτιμά τη μείωση μεγαλύτερη, ενώ τόνισε ότι αποτελούν δίκτοπο μαχαίρι βλάπτοντας όλους, καθόσον σύμφωνα με τους υπολογισμούς των Ηνωμένων Εθνών η Ρωσική οικονομία απώλεσε 50 έως 52 δισεκατομμύρια δολάρια και οι χώρες που επέβαλαν τις κυρώσεις έχασαν 100 δισεκατομμύρια δολάρια περίπου. Ισχυρίστηκε ακόμη ότι, όσο παράξενο και αν ακούγεται, οι κυρώσεις είχαν και θετικά αποτελέσματα για τη χώρα του με την επικέντρωση και την αύξηση της πραγματικής παραγωγής σε άλλους βασικούς τομείς, ώστε η οικονομία να μη βασίζεται απλώς στα έσοδα από το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο.⁶⁴⁹ Τέλος, σε ερώτηση δημοσιογράφου για την περιοχή του Donbas όπου επί τρία χρόνια συνεχίζονται οι εχθροπραξίες με το λαό να υποφέρει, απάντησε ότι η χώρα του θα κάνει τα πάντα για να στηρίξει τους ανθρώπους της περιοχής, αναμένοντας ότι οι αρχές του Κιέβου θα επιδείξουν την ανάλογη ευφυΐα, κοινή λογική και υπευθυνότητα με την εφαρμογή των συμφωνιών του Minsk.⁶⁵⁰

Το Δεκέμβριο 2017 ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Donald Trump, παρά τη δεδηλωμένη πρόθεσή του, από την προεκλογική ακόμη περίοδο, να συνεργαστεί με τον Ρώσο Πρόεδρο για την επίλυση των προβλημάτων στην Ουκρανία, ενέκρινε την πώληση αμυντικού οπλισμού στην χώρα αυτή, για πρώτη φορά μετά το 2014. Παρά το γεγονός ότι το Κογκρέσο είχε εγκρίνει από το 2014 την

⁶⁴⁹ President of Russia, *Direct Line with Vladimir Putin*, Moscow, June 15, 2017, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/54790> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

⁶⁵⁰ President of Russia, *Answers to Journalists' Questions Following Direct Line*, Moscow, June 15, 2017, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/54794> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

πώληση οπλισμού, η διακυβέρνηση Obama δεν είχε ποτέ εφοδιάσει την Ουκρανία με οπλισμό περιοριζόμενη σε απλό αμυντικό υλικό.⁶⁵¹

Στις 15 Μαΐου 2018 ο Ρώσος Πρόεδρος εγκαινίασε την μήκους 19 χιλιομέτρων γέφυρα στο στενό του Kerch, που ενώνει οδικά και σιδηροδρομικά την Κριμαία με τη Ρωσική ενδοχώρα, ενισχύοντας τη Ρωσική κυριαρχία στην αμφισβητούμενη χερσόνησο. Το έργο αυτό που κόστισε περίπου 3,7 δισεκατομμύρια δολάρια, απασχόλησε περισσότερα από δέκα χιλιάδες άτομα και περατώθηκε έξι μήνες νωρίτερα από την προγραμματισμένη ημερομηνία ολοκλήρωσης, αποτελεί την αποκλειστική οδική και σιδηροδρομική σύνδεση, η οποία πριν την κατασκευή της γέφυρας περιοριζόταν στην ακτοπλοϊκή σύνδεση μέσω του στενού του Kerch ή την οδική μέσω της Ουκρανίας. Κατά την τελετή των εγκαινίων ο Ρώσος Πρόεδρος δήλωσε ότι είναι μια ιστορική ημέρα που εκπληρώνεται το όνειρο του Ρωσικού λαού από την Τσαρική ακόμη εποχή για την κατασκευή της γέφυρας και δήλωσε χαρακτηριστικά:

«Αυτό είναι ένα εξαιρετικό αποτέλεσμα που έκανε την Κριμαία και τη θρυλική Σεβαστούπολη πιο δυνατές και μας έφερε πιο κοντά.»⁶⁵²

Η Ευρωπαϊκή Ένωση καταδίκασε την κατασκευή της γέφυρας, η οποία πέραν της σταθεροποίησης του Ρωσικού ελέγχου και επιρροής στην χερσόνησο της Κριμαίας, συνέβαλε και στον άμεσο έλεγχο της ναυσιπλοΐας από και προς την

⁶⁵¹ The Washington Post, *Trump Administration Approves Lethal Arms Sale in Ukraine*, December 20, 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.washingtonpost.com/news/josh-rogin/wp/2017/12/20/trump-administration-approves-lethal-arms-sales-to-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

Για παράδειγμα το 2016 επί προεδρίας Obama είχε διατεθεί πακέτο αμυντικής βοήθειας προς την Ουκρανία ύψους 335 εκατομμυρίων δολαρίων, ανεβάζοντας το συνολικό ποσό στρατιωτικής βοήθειας από το 2014 στα 600 εκατομμύρια δολάρια περίπου. Το πακέτο αυτό των 335 εκατομμυρίων δολαρίων αφορούσε σε τρεις κύριες κατευθύνσεις. Πρώτο, την αποστολή 350 Αμερικανών εκπαιδευτών για την εκπαίδευση πέντε Ταγμάτων του Ουκρανικού Στρατού και ενός Τάγματος Ειδικών Δυνάμεων, καθώς και στη θεσμοθέτηση και ανάπτυξη των εκπαιδευτικών δυνατοτήτων των Ουκρανικών Ενόπλων Δυνάμεων. Δεύτερο, στον εφοδιασμό με στρατιωτικό υλικό που περιλάμβανε ραντάρ για την αντιμετώπιση του εχθρικού πυροβολικού και όλμων, ασφάλειας επικοινωνιών, εκπαιδευτικά βοηθήματα, υγειονομικό υλικό, υλικό λογιστικής υποστήριξης και τακτικά UAV. Τρίτο, την αποστολή συμβούλων για την προώθηση εφαρμογής βασικών αμυντικών μεταρρυθμίσεων για μεγαλύτερη πολιτική εποπτεία, αποτελεσματικότητα, διαφάνεια και καταπολέμηση της διαφθοράς. Βλέπε: The White House, *FACT SHEET: U.S. and NATO Efforts in Support of NATO Partners, Including Georgia, Ukraine, and Moldova*, July 9, 2016, στην ιστοσελίδα <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/07/09/fact-sheet-us-and-nato-efforts-support-nato-partners-including-georgia> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

⁶⁵² Το κείμενο στην αγγλική είναι:

"This is an excellent result that has made Crimea and the legendary Sevastopol stronger and brought us closer". Βλέπε: President of Russia, *Opening of Crimean Bridge Motorway Section*, Taman, Kerch, May 15, 2018, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/57472> . Βλέπε επίσης: The Guardian, *Putin Opens 12-mile Bridge Between Crimea and Russian Mainland*, 15 May 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2018/may/15/putin-opens-bridge-between-crimea-and-russian-mainland> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

Αζοφική Θάλασσα από τη Ρωσία και επέβαλε κυρώσεις τον Ιούλιο 2018 σε έξι Ρωσικές εταιρείες που συμμετείχαν στην κατασκευή της.⁶⁵³

5.5.4.5 Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας

Στα τέλη του 2018 η πολιτική και στρατιωτική κρίση στην Ουκρανία απέκτησε και μια νέα πολιτισμική και ειδικότερα θρησκευτική διάσταση, η οποία προκάλεσε αρχικά τον κλονισμό και στη συνέχεια τη διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης και του Πατριαρχείου Μόσχας. Αφορμή ήταν η αναγνώριση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο του Αυτοκέφαλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας. Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, πλέον της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Πατριαρχείου της Μόσχας δημιουργήθηκαν ακόμη δύο εκκλησιαστικές ομάδες, το Πατριαρχείο του Κιέβου και η Ουκρανική Αυτοκέφαλη Εκκλησία, οι οποίες δεν αναγνωρίζονταν από το Πατριαρχείο Μόσχας και θεωρούνταν σχισματικοί. Για αρκετό καιρό οι λοιπές Ορθόδοξες Εκκλησίες θεωρούσαν τη διάσπαση ως εσωτερικό ζήτημα της Ρωσικής Εκκλησίας, ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο επανειλημμένως ζητούσε από το Πατριαρχείο Μόσχας να δώσει λύση στο ζήτημα, χωρίς αποτέλεσμα. Η Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αποτελούσε μακροχρόνιο αίτημα της πολιτικής και εκκλησιαστικής ηγεσίας της Ουκρανίας, με το πρόβλημα να εντείνεται μετά την προσάρτηση της Κριμαίας και τον πόλεμο στην ανατολική Ουκρανία, που κατέστησαν σαφές ότι ο Πατριάρχης Μόσχας, στον οποίο υπάγονταν η Ουκρανική Εκκλησία από το 1686, δεν ήταν δυνατό να αποτελεί σύμβολο της ενότητας του Ουκρανικού λαού. Την 16η Ιουνίου 2018 το Ουκρανικό Κοινοβούλιο αποφάσισε να ζητήσει από τον Οικουμενικό Πατριάρχη την ακύρωση της πράξης του 1686 και τον ορισμό Αυτοκέφαλης Εκκλησίας με τη δυναμική υποστήριξη του Προέδρου Petro Poroshenko, ο οποίος θεωρούσε την αυτοκεφαλία ιδιαίτερα σημαντική στον αγώνα κατά της Ρωσικής επιρροής στην Ουκρανία. Με δεδομένη τη μελλοντική απόφαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, την 14η Σεπτεμβρίου 2018, το Πατριαρχείο Μόσχας αποφάσισε να διακόψει τη συμμετοχή του στις επισκοπικές συνελεύσεις, θεολογικές συζητήσεις και οποιεσδήποτε άλλες δομές και δραστηριότητες στις οποίες προεδρεύουν ή συμπροεδρεύουν εκπρόσωποι του Οικουμενικού

⁶⁵³ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 98

Πατριαρχείου. Πράγματι, στις 11 Οκτωβρίου 2018 η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου αναγνώρισε την Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και αποφάσισε να επαναφέρει στην κανονικότητα τον σχισματικό, από το 1992, «Πατριάρχη» Ουκρανίας Φιλάρετο και τον σχισματικό «Αρχιεπίσκοπο της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ουκρανίας» Μακάριο. Στις 5 Ιανουαρίου 2019 σε επίσημη τελετή στον Καθεδρικό ναό του Αγίου Γεωργίου στην Κωνσταντινούπολη παραδόθηκε ο Τόμος εκχώρησης της Αυτοκεφαλίας από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο στον νεοεκλεγέντα προκαθήμενο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας, Επιφάνιο, με την παρουσία του Ουκρανού Προέδρου Petro Poroshenko.⁶⁵⁴

Η απόφαση του Οικουμενικού Πατριάρχη για τη χορήγηση Αυτοκεφαλίας προκάλεσε τις έντονες Ρωσικές αντιδράσεις τόσο από την πολιτική, όσο και από την θρησκευτική ηγεσία. Μια μόλις ημέρα μετά την απόφαση της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, την 12η Οκτωβρίου 2018, ο εκπρόσωπος του Κρεμλίνου Dmitry Peskov δήλωσε ότι η Ρωσική κυβέρνηση παρακολουθεί στενά την κατάσταση και θα λάβει πολιτικά και διπλωματικά μέτρα για να προστατεύσει τους πιστούς από βίαιες ή παράνομες πράξεις, τονίζοντας ακόμη ότι η χώρα του όπως υποστηρίζει τα συμφέροντα των Ρώσων και των Ρωσόφωνων, με τον ίδιο τρόπο υπερασμύεται τα συμφέροντα των Ορθόδοξων Χριστιανών. Την ίδια ημέρα, ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergei Lavrov σε συνέντευξή του δήλωσε ότι η κίνηση αυτή αποτελούσε μια πρόκληση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την δημόσια υποστήριξη της Washington.⁶⁵⁵ Αργότερα, στις 6 Νοεμβρίου 2018, ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών κατά τη διάρκεια των δηλώσεών του μετά από συνάντηση με τον Έλληνα ομόλογό του Νικόλαο Δένδια, κατηγόρησε ευθέως τις Ηνωμένες Πολιτείες για παρέμβαση στο ζήτημα της Αυτοκεφαλίας της Ουκρανικής Εκκλησίας, δηλώνοντας ότι υποστηρίζοντας την λεγόμενη Ορθόδοξη Εκκλησία της

⁶⁵⁴ Παπαφλωράτος, Ι., 2023^a, σελ. 87 – 95. Βλέπε ακόμη: Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Αναγνωρίζει την Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, 11 Οκτωβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/951612/anagnorizei-tin-aftokefalia-tis-oukranikis-orthodoxis-ekklisias-to-oukoudeniko-patriarcho/#> και In Newspaper, *Μήλον της Έριδος η Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Εκκλησίας*, 8 Ιανουαρίου 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.in.gr/2019/01/08/world/deutsche-welle/milon-tis-eridos-aytokefalia-tis-oukranikis-ekklisias/>. Επίσης βλέπε: The Guardian, *New Orthodox Church Gains Independence from Moscow*, 5 Jan 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/05/ukraine-new-orthodox-church-gains-independence-from-moscow> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

⁶⁵⁵ Radio Free Europe, Radio Liberty, *Amid Church Rift, Kremlin Vows to 'Protect Interests' of Faithful in Ukraine*, October 12, 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.rferl.org/a/amid-church-rift-kremlin-vows-to-protect-interests-of-faithful-in-ukraine/29540533.html> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 20 Απριλίου 2024)

Ουκρανίας, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας συνθηκών για συζήτηση αυτής της προοπτικής, οι Ηνωμένες Πολιτείες προωθούν ένα Σχίσμα σε ολόκληρο τον Ορθόδοξο κόσμο. Ανέφερε επίσης ότι ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Michael Pompeo κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα, μεταξύ των άλλων, έλυσε και το ζήτημα αυτό.⁶⁵⁶

Την 1η Νοεμβρίου 2018 ο Πατριάρχης Μόσχας και Πασών των Ρωσιών Κύριλλος δήλωσε ότι τα σχέδια των πολιτικών για τη δημιουργία Αυτοκέφαλης Εκκλησίας στην Ουκρανία είναι καταδικασμένα να αποτύχουν και εκείνοι που θέλουν με τη μέθοδο του καταναγκασμού να σπάσουν τους πνευματικούς δεσμούς χιλιάδων χρόνων δύο κρατών, μόνο το αντίθετο θα πετύχουν, αφού υποκινούν μίσος, εχθρότητα και διαιρέσεις. Ο Πατριάρχης Μόσχας και Πασών των Ρωσιών την 31η Δεκεμβρίου 2018 απέστειλε επιστολή προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο με την οποία εξέφραζε το βαθύ πόνο, την απορία και την αγανάκτησή του εξαιτίας των αντικανονικών, κατά την άποψή του, ενεργειών του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η επιστολή κατέληγε στην προτροπή προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη να ανακαλέσει την απόφασή του, προειδοποιώντας ότι αν δεν το πράξει θα στερούταν δια παντός της δυνατότητας να υπηρετεί την ενότητα των Αγίων του Θεού Εκκλησιών, θα έπαυε να είναι Πρώτος στην Ορθοδοξία και οι ταλαιπωρίες που θα προκαλούσε η απόφασή του αυτή στους Ορθόδοξους Ουκρανούς θα τον ακολουθούσαν κατά την κρίση του από το Θεό.⁶⁵⁷

Οι δηλώσεις της Ρωσικής ηγεσίας και ιδιαίτερα του Υπουργού Εξωτερικών Sergey Lavron σχετικά με την Αμερικανική εμπλοκή στο ζήτημα της Αυτοκεφαλίας προκάλεσαν συζήτηση για το βαθμό εμπλοκής και επιρροής στο συγκεκριμένο ζήτημα. Ακόμα πολλοί θεώρησαν τον Οικουμενικό Πατριάρχη, τον Πατριάρχη Κιέβου Φιλάρετο και τον Ουκρανό Πρόεδρο Petro Poroshenko, ως τους αρχιτέκτονες της Ουκρανικής αυτοκεφαλίας. Ενδείξεις για την Αμερικανική εμπλοκή αποτελούν οι επισκέψεις και επαφές μεταξύ εκκλησιαστικών στελεχών της

⁶⁵⁶ Газета.ру, *Лавров: признанием ПЦУ США продвигают раскол во всем православном мире*, 06 ноября 2019, στην ιστοσελίδα https://www.gazeta.ru/social/news/2019/11/06/n_13663970.shtml?updated (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

⁶⁵⁷ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 91 και Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας, *Γράμμα του Προκαθήμενου της Ρωσικής Ορθόδοξου Εκκλησίας προς τον Παναγιώτατο Πατριάρχη Βαρθολομαίο Εξαιτίας των Αντικανονικών Ενεργειών τις οποίες το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως Επιχειρεί στην Ουκρανία*, 31 Δεκεμβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <http://www.patriarchia.ru/gr/db/text/5333814.html> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

Εκκλησίας της Ουκρανίας και εκπροσώπων της Αμερικανικής κυβέρνησης, όπως για παράδειγμα η επίσκεψη του Πατριάρχη Φιλάρετου και της ηγετικής ομάδας του Πατριαρχείου του Κιέβου στις ΗΠΑ το Σεπτέμβριο 2018 και η συνάντησή του με μέλη του Κογκρέσου και του State Department. Στο πλαίσιο της επίσκεψης αυτής ο Φιλάρετος, που αποτελούσε ηγετική φυσιογνωμία του Ουκρανικού εθνικιστικού κινήματος, είχε συναντηθεί και με τον πρώην αντιπρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Joe Biden, ο οποίος επεσήμανε το σημαντικό ρόλο μιας ενωμένης Αυτοκέφαλης Εκκλησίας για την σταθεροποίηση της Ουκρανικής κρατικής εξουσίας. Κατά τον Denysenko, η επίσκεψη στις Ηνωμένες Πολιτείες του Φιλάρετου και της αντιπροσωπείας του Πατριαρχείου του Κιέβου δημιούργησε το κλίμα μέσα από το οποίο διαμορφώθηκε η θέση του State Department για τη θρησκευτική ελευθερία στην Ουκρανία, στο πλαίσιο της Ρωσικής επιθετικότητας.

Το ζωηρό Αμερικανικό ενδιαφέρον για το θέμα και οι επίσημες δηλώσεις που ακολούθησαν κατέδειξαν και την Αμερικανική επιθυμία για την απόκτηση εκ νέου του ρόλου του υπερασπιστή της Δημοκρατίας και των θρησκευτικών ελευθεριών σε όλο τον κόσμο με την Ουκρανία να αποτελεί μια χρυσή ευκαιρία.⁶⁵⁸ Η επίσημη δήλωση του State Department της 25ης Σεπτεμβρίου 2018, μετά τις συναντήσεις με την Ουκρανική θρησκευτική αντιπροσωπεία, προέβλεπε την απόκτηση της Αυτοκεφαλίας και εξέφραζε την Αμερικανική υποστήριξη προς την κατεύθυνση αυτή, ενώ έκανε αναφορά στη Ρωσική επιθετικότητα στην ανατολική Ουκρανία και στην κατοχή της Κριμαίας.⁶⁵⁹ Στις 10 Ιανουαρίου 2019, λίγες ημέρες μετά την επίσημη τελετή της απόδοσης της Αυτοκεφαλίας στην Κωνσταντινούπολη, το State

⁶⁵⁸ Denysenko, Nicholas, *Did the American Government Create the OCU? Political Ambitions and the Ukrainian Church*, Public Orthodoxy, Orthodox Christian Studies Center, November 11, 2019. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://publicorthodoxy.org/2019/11/11/did-american-government-create-ocu/>

Βλέπε ακόμη: ΒΗΜΑ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ, *Ο Σχισματικός Πατριάρχης Φιλάρετος σε Αναβρασμό Επαφών για την Αυτοκεφαλία*, 27 Σεπτεμβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.vimaorthodoxias.gr/diethni-2/o-schismatikos-patriarchis-filaretos-se-anavrasmo-epafon-gia-tin-aftokefalia/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

⁶⁵⁹ Το πλήρες κείμενο της ανακοίνωσης του State Department είναι όπως παρακάτω:

"The United States strongly supports religious freedom, including freedom of members of groups to govern their religion according to their beliefs and practice their faiths freely without government interference. The United States respects the ability of Ukraine's Orthodox religious leaders and followers to pursue autocephaly according to their beliefs. We respect the Ecumenical Patriarch as a voice of religious tolerance and interfaith dialogue."

The United States maintains unwavering support for Ukraine and its territorial integrity in the face of Russian aggression in the eastern Ukraine and the Russian occupation of Crimea. We also support Ukraine as it charts its own path and makes its own decisions and associations, free of external interference."

Βλέπε: US Department of State, *Religious Freedom in Ukraine*, Press Statement, September 25, 2018, στην ιστοσελίδα <https://2017-2021.state.gov/religious-freedom-in-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

Department εξέδωσε επίσημη ανακοίνωση του Υπουργού Εξωτερικών Michael Pompeo, που χαρακτήριζε την απόδοση της Αυτοκεφαλίας ως ένα ιστορικό επίτευγμα για την Ουκρανία, εξέφραζε την Αμερικανική υποστήριξη στη θρησκευτική ελευθερία και ζητούσε εμμέσως από εκείνους που επιδίωκαν την Αυτοκεφαλία και τη θρησκευτική ελευθερία τους να σεβαστούν με τη σειρά τους τη θρησκευτική ελευθερία όλων των πιστών στην Ουκρανία.⁶⁶⁰ Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι η δήλωση αυτή του Αμερικανού Υπουργού Εξωτερικών έγινε λίγες εβδομάδες μετά την ψήφιση από το Ουκρανικό Κοινοβούλιο δύο αμφιλεγόμενων νόμων που ο πρώτος απαιτούσε από τα θρησκευτικά ιδρύματα με έδρα τη Ρωσία να αναγράφουν υποχρεωτικά στην επωνυμία τους την λέξη «Ρωσία» και ο δεύτερος διευκόλυνε τη διαδικασία για τις θρησκευτικές κοινότητες και ιδρύματα που επιθυμούσαν να αλλάξουν το καθεστώς υπαγωγής τους.⁶⁶¹

Πλέον όμως της αντίδρασης και αποξένωσης της Ρωσικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η απόφαση της Αυτοκεφαλίας προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις στους κόλπους των Ορθόδοξων Εκκλησιών και αποτέλεσε την αιτία της απώλειας της ενότητας της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μετά την επίσημη ανακήρυξη τον Ιανουάριο 2019 της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως της νέας 15^{ης} αυτοκέφαλης Εκκλησίας στους κόλπους της Ορθοδοξίας, τα υπόλοιπα 13 Πατριαρχεία και Αυτοκέφαλες Εκκλησίες κλήθηκαν να λάβουν θέση στο αίτημα της αναγνώρισής της που κατέθεσε το Φανάρι, ενώ από την άλλη πλευρά το Πατριαρχείο Μόσχας που είχε διακόψει την κοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο απέστειλε αίτημα για τη μη αναγνώριση.⁶⁶² Καθίσταται σαφές ότι η απόφαση του Οικουμενικού Πατριάρχη για τη χορήγηση του Τόμου της

⁶⁶⁰ Το πλήρες κείμενο της ανακοίνωσης είναι:

“The January 6th announcement of autocephaly for an independent Orthodox Church of Ukraine marks a historic achievement as Ukraine seeks to chart its own future. On this momentous occasion, the United States reiterates its unwavering support for a sovereign, independent Ukraine.

The United States maintains its strong support for religious freedom, including the freedom for members of religious groups to govern their religion according to their beliefs, without external interference. We welcome remarks by Metropolitan Epiphaniy that the Orthodox Church of Ukraine is open to all Orthodox believers and encourage government and Church officials to promote tolerance and respect for the freedom of all religious affiliations to worship as they choose.”

Βλέπε: US Department of State, *Declaration of Ukrainian Autocephaly*, Press Statement by Michael R. Pompeo, Secretary of State, January 10, 2019, στην ιστοσελίδα <https://2017-2021-translations.state.gov/2019/01/10/statement-by-michael-r-pompeo-declaration-of-ukrainian-autocephaly/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

⁶⁶¹ Denysenko, Nicholas, November 11, 2019

⁶⁶² Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Η Εκκλησία της Ελλάδας και το Αυτοκέφαλο της Ουκρανικής*, 14 Οκτωβρίου 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/society/1046872/i-ekklisia-tis-ellados-kai-to-aytokefalo-tis-oykranikis/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

Αυτοκεφαλίας ήταν μια πολιτική απόφαση υποκινούμενη από τις Ηνωμένες Πολιτείες για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους στην περιοχή και τη μείωση της Ρωσικής επιρροής στην Ουκρανία. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι Ορθόδοξες Εκκλησίες των Ιεροσολύμων, της Αλβανίας, της Ρουμανίας, της Πολωνίας δεν είχαν αναγνωρίσει τον Επιφάνιο και την αυτοκέφαλη Ουκρανική Εκκλησία μέχρι το Μάιο 2022, είτε υποστηρίζοντας τις απόψεις του Πατριαρχείου Μόσχας, είτε τηρώντας ουδετερότητα. Από τη άλλη πλευρά ο κεντρικός ρόλος και η άμεση επιρροή της πολιτικής στην Εκκλησία καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι ο Πατριάρχης Μόσχας και Πασών των Ρωσιών Κύριλλος έφθασε στο σημείο να «ευλογεί» τον επιθετικό πόλεμο κατά των Ορθόδοξων αδελφών του μετά τη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, την 24η Φεβρουαρίου 2022. Η εμπλοκή της πολιτικής στα εκκλησιαστικά ζητήματα καθώς και το μέγεθος της οργής του Πατριαρχείου Μόσχας έγινε φανερή τον Ιανουάριο 2021 όταν ο Πατριάρχης Μόσχας και Πασών των Ρωσιών Κύριλλος δήλωσε ότι η μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί ήταν θεία τιμωρία στον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο για την ανακήρυξη της Αυτοκεφαλίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας, ενώ λίγους μήνες αργότερα σε τηλεοπτική συνέντευξή του είχε δηλώσει ότι μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήταν ασταθής, εντεταγμένη στο φιλελεύθερο πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις των δυτικοευρωπαϊκών χωρών με τις Ηνωμένες Πολιτείες.⁶⁶³

5.5.4.6.Ο Volodymyr Zelensky Πρόεδρος της Ουκρανίας

Σε ένα κλίμα πολιτικών και θρησκευτικών εντάσεων μεταξύ Μόσχας και Κιέβου, κατά τους πρώτους μήνες του 2019 διεξάχθηκαν οι Προεδρικές εκλογές στην Ουκρανία για την ανάδειξη του έκτου Προέδρου της χώρας, με τον πρώτο γύρο στις 31 Μαρτίου και το δεύτερο γύρο στις 21 Απριλίου μεταξύ των δύο επικρατέστερων υποψηφίων, του μέχρι τότε Προέδρου Petro Poroshenko και μιας από τις πιο αναγνωρίσιμες προσωπικότητες στην Ουκρανία, του δημοφιλούς κωμικού ηθοποιού Volodymyr Zelensky. Η επικράτηση του Zelensky ήταν σχεδόν απόλυτη, λαμβάνοντας το 73,22% των ψήφων, έναντι 24,45% του αντιπάλου του,

⁶⁶³ Καλογερίδου, Κρινιώ, *Το Ορθόδοξο Σχίσμα και η Υπεράσπιση της Μονής Σουμελά από τη Μόσχα*, Infognomon Politics, 12 Φεβρουαρίου 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://infognomonpolitics.gr/2022/02/to-orthodoxo-schisma-kai-i-yperaspisi-tis-monis-soumela-apo-ti-moscha/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

και με την πλειοψηφία των ψήφων στις 24 από τις 25 συνολικά επαρχίες της χώρας που διεξήχθησαν οι εκλογές. Συνεπώς, ο Volodymyr Zelensky έγινε ο πρώτος υποψήφιος για την Προεδρία της Ουκρανίας που κατόρθωσε να σπάσει την παράδοση της διχοτόμησης των ψήφων της χώρας μεταξύ των ανατολικών και δυτικών επαρχιών.⁶⁶⁴

Στην ομιλία του κατά την επίσημη ανάληψη των καθηκόντων του την 20η Μαΐου 2019, ο νέος Πρόεδρος τόνισε ότι όλοι οι πολίτες της Ουκρανίας είναι ίσοι ανεξαρτήτως καταγωγής και διαμονής και κάλεσε όλους τους Ουκρανούς του εξωτερικού να επιστρέψουν στη χώρα χορηγώντας τους άμεσα την υπηκοότητα. Καθόρισε ως πρώτιστο καθήκον και αποστολή του την επίτευξη κατάπαυσης πυρός στο Donbas με οποιοδήποτε τίμημα, αρκεί να μην εγκαταλείψουν τα εδάφη τους, η επιστροφή των οποίων (συμπεριλαμβανομένης και της Κριμαίας) αποτελεί την επόμενη μεγάλη πρόκληση. Προς αυτή την κατεύθυνση μεγαλύτερη ακόμη πρόκληση αποτελεί για το νέο Πρόεδρο η αλλαγή της αντίληψης των πληθυσμών των περιοχών του Donbas και της Κριμαίας κάνοντάς τους να καταλάβουν ότι δεν είναι ξένοι και να νιώσουν Ουκρανοί κάτι που οι προηγούμενες κυβερνήσεις δεν είχαν επιτύχει. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι από τις αρχές του 2019 η Ρωσική Ομοσπονδία είχε αρχίσει να παραχωρεί Ρωσικά διαβατήρια στους κατοίκους του Donbas που είχαν φθάσει τις 650.000 μέχρι τις αρχές του 2021. Ο νεοεκλεγείς Ουκρανός Πρόεδρος ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Τόσο η Κριμαία όσο και το Donbas είναι η Ουκρανική γη μας, αλλά και η γη όπου χάσαμε το πιο σημαντικό πράγμα – τους ανθρώπους. Σήμερα πρέπει να αντιστρέψουμε τις αντιλήψεις τους – αυτό που χάσαμε. Όλα αυτά τα χρόνια οι αρχές δεν έχουν πράξει τίποτα για να τους κάνουν να νιώσουν Ουκρανοί και να καταλάβουν ότι δεν είναι ξένοι, αλλά δικοί μας άνθρωποι, Ουκρανοί. Ακόμα και αν τους χορηγηθούν δέκα διαφορετικά διαβατήρια, δεν θα αλλάξει τίποτα. Γιατί το να είσαι Ουκρανός δεν είναι μια γραμμή στο διαβατήριο – το να είσαι Ουκρανός είναι εδώ (δείχνοντας την καρδιά).»

⁶⁶⁴ Eurasian Research Institute, *Geography of the Presidential Elections in Ukraine*, στην ιστοσελίδα <https://www.eurasian-research.org/publication/geography-of-the-presidential-elections-in-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 22 Απριλίου 2024)

Ο νέος Πρόεδρος επιβεβαίωσε επίσης τον Δυτικό προσανατολισμό της χώρας του, αναφέροντας μεταξύ άλλων ότι αποτελεί προτεραιότητά του η εξέλιξη των ενόπλων δυνάμεων στα πρότυπα του NATO, ενώ ανήγγειλε την άμεση διάλυση του Κοινοβουλίου και την προκήρυξη κοινοβουλευτικών εκλογών και άμεσες αλλαγές προσώπων στα ανώτατα κρατικά αξιώματα.⁶⁶⁵

Στις κοινοβουλευτικές εκλογές της 21^{ης} Ιουλίου 2019 το κόμμα του Προέδρου Zelensky «Υπηρέτης του Λαού» (Servant of the People) κέρδισε σαρωτική νίκη με ποσοστό πάνω από 43% και έλαβε 254 έδρες στο Κοινοβούλιο σε σύνολο 450 με πλήρη αυτοδυναμία για πρώτη φορά στην ιστορία της ανεξάρτητης Ουκρανίας. Η ατζέντα του Zelensky εστιασμένη στα θέματα της καταπολέμησης της διαφθοράς και της αδικίας έπεισε για μια ακόμη φορά τους πολίτες με το κόμμα του να κερδίζει σε όλες σχεδόν, πλην τριών, περιφέρειες της χώρας, ενώ το 54% των πολιτών υποστήριζε την Ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας και ανέμενε από το νέο Πρόεδρο και την κυβέρνησή του να κάνει γοργά βήματα προς την κατεύθυνση αυτή.⁶⁶⁶ Η απογοήτευση των πολιτών από την αποτυχία της διακυβέρνησης Poroshenko να υιοθετήσει και να εφαρμόσει, όπως είχε υποσχεθεί, τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις για την αντιμετώπιση και καταπολέμηση του κατεστημένου των ολιγαρχών που ταλάνιζε τη χώρα ήταν ίσως ο κυριότερος λόγος της ανάδειξης του νέου ηγέτη και του κόμματός του.

Στις 7 Σεπτεμβρίου 2019 Ρωσία και Ουκρανία προέβησαν στην ανταλλαγή κρατουμένων, 35 από κάθε πλευρά, για πρώτη φορά μετά το 2014, με τον Ουκρανό Πρόεδρο Zelensky να εκφράζει την ελπίδα ότι η ανταλλαγή αυτή θα αποτελούσε το πρώτο βήμα για την ειρήνευση στην ανατολική Ουκρανία, όπου περισσότεροι από

⁶⁶⁵ Το κείμενο στην αγγλική είναι:

“Both Crimea and Donbas have been our Ukrainian land, but the land where we have lost the most important thing – the people. Today we have to return their minds – that’s what we have lost. Over the years, the authorities have not done anything to make them feel Ukrainians and understand that they are not strangers, but they are our people, they are Ukrainians. And even if they are granted 10 different passports, it won’t change anything. For being Ukrainian is not a line in the passport – being Ukrainian is here (in the heart – Ed.)”

Βλέπε: President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyy’s Inaugural Address, 20 May 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.president.gov.ua/en/news/inavguraciijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Απριλίου 2024)

Βλέπε ακόμη: The Guardian, *Kremlin Defends Russian Military Build-up on Ukraine Border*, 9 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/09/kremlin-officials-say-russia-will-not-stand-aside-if-kyiv-launches-assault> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶⁶⁶ Lutsevych, O. and Getmanchuk, A., *What to Know about Ukraine’s Parliamentary Elections*, Chatham House, 8 September 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2019/08/what-know-about-ukraines-parliamentary-elections> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Απριλίου 2024)

13.000 άνθρωποι είχαν χάσει τη ζωή τους από την έναρξη των συγκρούσεων το 2014.⁶⁶⁷ Παρόλες τις εντάσεις μεταξύ των δύο χωρών, στις 31 Δεκεμβρίου 2019 επιτυγχάνεται η υπογραφή συμφωνίας μεταξύ της Ρωσικής εταιρείας Gazprom και της Ουκρανικής Naftogaz για τη συνέχιση εφοδιασμού με φυσικό αέριο στη Δυτική Ευρώπη μέσω της Ουκρανίας, για τα επόμενα πέντε έτη και με προοπτική της επιμήκυνσής της για ακόμη δέκα έτη μετά τη λήξη το 2024. Με βάση αυτή τη συμφωνία η Ουκρανία αναμένονταν να εισπράξει πάνω από επτά δισεκατομμύρια δολάρια για τη διέλευση του αερίου από το έδαφός της. Η νέα συμφωνία θα συνέβαλε στο σταθερό και αξιόπιστο εφοδιασμό με φυσικό αέριο των κρατών της Δυτικής Ευρώπης μέσω της Ουκρανίας από όπου διακινούνταν το 40% περίπου του Ρωσικού φυσικού αερίου και εξομάλυνε τα προβλήματα που είχαν προκύψει στο παρελθόν με τις περιοδικές διακοπές παροχής φυσικού αερίου στην Ευρώπη. Παρόλα αυτά οι φόβοι του Κιέβου ότι θα παραγκωνιζόταν μετά την έναρξη λειτουργίας του νέου αγωγού Nord Stream 2, ο οποίος θα συνέδεε απευθείας Ρωσία και Γερμανία παρέμεναν ζωντανοί.⁶⁶⁸ Πράγματι, ενάμιση χρόνο περίπου αργότερα, στις 15 Ιουλίου 2021, η Καγκελάρια της Γερμανίας Angela Merkel κατά την συνάντησή της με τον Αμερικανό Πρόεδρο Biden στον Λευκό Οίκο, έθεσε μεταξύ άλλων των θέμα της άρσης των Αμερικανικών αντιρρήσεων και επιφυλάξεων για την λειτουργία του αγωγού Nord Stream 2, που κατά την Αμερικανική άποψη θα καθιστούσε την Ευρώπη περισσότερο εξαρτημένη στο Ρωσικό φυσικό αέριο. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 21 Ιουλίου 2021, η Γερμανία πέτυχε να αποσπάσει την συναίνεση των Ηνωμένων Πολιτειών για τη λειτουργία του αγωγού, με αντάλλαγμα τη Γερμανική δέσμευση για επιβολή οικονομικών κυρώσεων κατά της Ρωσίας, τόσο σε εθνικό όσο και στο Ευρωπαϊκό επίπεδο, εφόσον η τελευταία προέβαινε σε περαιτέρω επιθετικές ενέργειες στην Ουκρανία ή χρησιμοποιούσε την ενέργεια ως όπλο για την απόκτηση μεγαλύτερης γεωπολιτικής μόχλευσης. Το γεγονός αυτό προκάλεσε τις αντιδράσεις πολλών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, με την Ουκρανία και την Πολωνία να ασκούν κριτική και να καταδικάζουν τη συμφωνία που κατά την άποψή τους δημιουργούσε πολιτική, στρατιωτική και ενεργειακή απειλή για

⁶⁶⁷ The Guardian, *Families Reunite in Russia – Ukraine Prisoner Exchange*, 7 September 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/07/long-awaited-russia-ukraine-prisoner-exchange-begins> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Απριλίου 2024)

⁶⁶⁸ Deutsche Welle, *Russia, Ukraine Sign Gas Deal as Deadline Looms*, 31 December 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/russia-ukraine-sign-gas-transit-deal-ahead-of-deadline/a-51841576> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

την Ουκρανία και την Κεντρική Ευρώπη, αυξάνοντας τις δυνατότητες της Ρωσίας να αποσταθεροποιήσει την κατάσταση ασφαλείας της Ευρώπης.⁶⁶⁹

Στις 12 Ιουνίου 2020 το NATO αναγνωρίζει και εντάσσει την Ουκρανία στο καθεστώς του Enhanced Opportunities Partner (EOP) μαζί με άλλες πέντε χώρες (Αυστραλία, Φιλανδία, Γεωργία, Ιορδανία και Σουηδία), που στοχεύει στη διατήρηση και εμβάθυνση της συνεργασίας μεταξύ Συμμάχων και εταίρων που έχουν συμβάλει σημαντικά σε επιχειρήσεις και αποστολές υπό το NATO. Επίσης, στις 14 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους ο Πρόεδρος Zelensky εγκρίνει τη νέα Στρατηγική Εθνικής Ασφαλείας της Ουκρανίας με το Διάταγμα 392/2020 που προέβλεπε την ανάπτυξη μιας ξεχωριστής εταιρικής σχέσης με το NATO με στόχο την ένταξη της χώρας του στη Συμμαχία.⁶⁷⁰

Κατά το πρώτο τετράμηνο του 2021 η κατάσταση στην περιοχή του Donbas είχε χειροτερεύσει κατά πολύ, σε σύγκριση με το δεύτερο εξάμηνο του προηγούμενου έτους με τον αριθμό, την ένταση των εχθροπραξιών και τις απώλειες να αυξάνονται δραματικά. Στα τέλη Φεβρουαρίου ο Ουκρανός Πρόεδρος Volodymyr Zelensky υπέγραψε διάταγμα για την ίδρυση της "Πλατφόρμας της Κριμαίας" ("Crimean Platform"), μια πρωτοβουλία που αποσκοπούσε στη συνένωση και στο συντονισμό των διεθνών προσπάθειών για την απελευθέρωση της χερσονήσου της Κριμαίας, με τη Ρωσία να χαρακτηρίζει την πρωτοβουλία αυτή ως επιθετική απειλή ενάντια των επαρχιών της. Στις 24 Μαρτίου 2021 ο Ουκρανός Πρόεδρος υπέγραψε το διάταγμα 117/2021, το οποίο καθόριζε τις κύριες κατευθύνσεις της κρατικής πολιτικής με στόχο την επανένταξη της προσωρινά κατεχόμενης Κριμαίας και προέβλεπε την εφαρμογή ενός συνόλου κλασικών και ασύμμετρων ενεργειών και διπλωματικών, στρατιωτικών, οικονομικών μέτρων για την επίτευξη του σκοπού, κηρύσσοντας στην ουσία πόλεμο κατά της Ρωσίας.⁶⁷¹ Το Μάρτιο 2021 ο Ουκρανός

⁶⁶⁹ Βλέπε: Deutsche Welle, *Angela Merkel Meets Joe Biden – as it Happened*, 15 July 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/angela-merkel-meets-joe-biden-during-final-us-visit-as-it-happened/a-58280845> και Deutsche Welle, *Germany, US Strike Nord Stream 2 Deal*, 21 July 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/germany-us-strike-nord-stream-2-compromise-deal/a-58575935>

Βλέπε ακόμη: Deutsche Welle, *Nord Stream 2 Deal Strokes Fears of Russian Aggression*, 23 July 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/nord-stream-2-deal-stokes-fears-of-russian-aggression-in-eastern-europe/a-58618700> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶⁷⁰ NATO, *NATO Recognises Ukraine as Enhanced Opportunities Partner*, 12 June 2020, στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_176327.htm (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 24 Απριλίου 2024)

⁶⁷¹ Prokip, A., *Ukraine Quarterly Digest: January – March 2021*, Wilson Center, April 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-quarterly-digest-january-march-2021>

Πρωθυπουργός Denys Shmyhal υπέγραψε διάταγμα για την ανακατάληψη της Κριμαίας και τη σταδιακή επαναφορά των περιφερειών Donetsk και Luhansk στην Ουκρανική επικράτεια και άρχισε η συγκέντρωση Ουκρανικών στρατευμάτων για την ανακατάληψη των ανατολικών περιοχών με τη στρατιωτική και διπλωματική στήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών και του NATO, ενώ από την 7^η Μαρτίου ομάδα Βρετανών στρατιωτικών συμβούλων είχε φθάσει στην περιοχή απέναντι από το Donetsk. Η Μόσχα από την πλευρά της προέβη αρχικά στον εφοδιασμό των Ρωσόφωνων αυτονομιστών με οπλισμό και στη συνέχεια, ανακοινώνοντας μεγάλες στρατιωτικές ασκήσεις, κινητοποίησε και τις δικές της δυνάμεις συγκεντρώνοντας στρατό ξηράς στα σύνορα με την Ουκρανία, καθώς επίσης και αεροπορικές δυνάμεις και ενεργοποίησε το στόλο της Μαύρης Θάλασσας αποκλείοντας το θαλάσσιο χώρο πέριξ της Κριμαίας και της Αζοφικής. Μέχρι τα μέσα Απριλίου οι Ρωσικές δυνάμεις στην περιοχή έφθασαν να αριθμούν πάνω από 100.000 άτομα, ενώ ο Υπουργός Άμυνας της Ουκρανίας, Andrii Taran, δήλωσε στις 14 Απριλίου 2021, επικαλούμενος τις υπηρεσίες πληροφοριών του Κιέβου, ότι 56 τακτικά συγκροτήματα επιπέδου Τάγματος του Ρωσικού στρατού, συνολικής δύναμης 110.000 ανδρών έχουν συγκεντρωθεί στα σύνορα. Σύμφωνα με Ρωσικές πηγές από την 6^η Μαρτίου 2021 άρχισαν σφοδρές μάχες κατά μήκος της διαχωριστικής γραμμής με πολλές απώλειες, ενώ οι Ουκρανικές αρχές προετοιμάζονταν για πολεμικές επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας με βομβαρδισμούς μεγάλης έντασης από την 8^η Μαρτίου σε όλη τη γραμμή επαφής του Donetsk με βαρύ πυροβολικό και πυραυλικά συστήματα. Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν την ουσιαστική κατάρρευση των συμφωνιών του Minsk, με τον σύμβουλο του Υπουργού Εσωτερικών της Ουκρανίας Valery Potoseluyko να μιλά για «ένα πολύ δυνατό χτύπημα» κατά της Ρωσίας στην περιοχή και τον πρώτο αντιπρόεδρο της επιτροπής άμυνας της Ρωσικής Δούμας να δηλώνει την 7η Μαρτίου 2021:

Βλέπε ακόμη: Mission of The President of Ukraine In The Autonomous Republic of Crimea, *Today, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Signed Decree No 117/2021, 24 March 2021*, στην ιστοσελίδα (<https://ppu.gov.ua/en/press-center/today-president-of-ukraine-volodymyr-zelenskyy-signed-decree-117-2021-on-the-strategy-of-de-occupation-and-reintegration-of-the-temporarily-occupied-territory-of-the-autonomous-republ/>) καθώς επίσης και Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, *Implementation of the Policy of Reintegration of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol*, στην ιστοσελίδα <https://minre.gov.ua/en/project-areas-of-the-ministry-of-reintegration/implementation-of-the-policy-of-reintegration-of-the-autonomous-republic-of-crimea-and-the-city-of-sevastopol/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 24 Απριλίου 2024)

«Εάν ο Πρόεδρος της Ουκρανίας Volodymyr Zelensky δώσει την εντολή στους Ουκρανούς μαχητές να επιτεθούν μαζικά στο Donetsk, η Ρωσία θα είναι έτοιμη να υπερασπιστεί τις Ρωσόφωνες Δημοκρατίες», ενώ λίγο αργότερα ο Ρώσος αξιωματούχος Yevgeny Primakov να προειδοποιούσε:

«Η Ρωσία δεν θα εγκαταλείψει τους Ρώσους της ανατολικής Ουκρανίας στο Κίεβο, αν αποφασίσει να επιτεθεί στο Donbas. Το Κίεβο θα έχει αμέτρητες απώλειες, θα χάσετε αεροδρόμια, σταθμούς παραγωγής ρεύματος, γέφυρες, μεγάλες βιομηχανίες, θα υποφέρετε».⁶⁷²

Η συγκέντρωση πολυάριθμων Ρωσικών δυνάμεων στη Κριμαία και στα σύνορα με την Ουκρανία προκάλεσε ανησυχία και έστειλε ένα μήνυμα στο Κίεβο, τις Βρυξέλες και ειδικά στην Ουάσιγκτον ότι η Ρωσία είναι μια υπολογίσιμη δύναμη και στις 13 Απριλίου 2021 ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Joseph R. Biden ανέλαβε πρωτοβουλία για την εκτόνωση της κατάστασης τηλεφωνώντας στο Ρώσο ομόλογό του Vladimir Putin. Ο Αμερικανός Πρόεδρος κατέστησε σαφές ότι η χώρα του θα συνεχίσει σταθερά στην υπεράσπιση των εθνικών της συμφερόντων έναντι των Ρωσικών ενεργειών όπως οι κυβερνοεπιθέσεις και οι παρεμβάσεις στις πρόσφατες Αμερικανικές εκλογές υπέρ του Donald Trump. Επιβεβαίωσε την αταλάντευτη υποστήριξη της ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας, εξέφρασε τον προβληματισμό του για τη συγκέντρωση Ρωσικών δυνάμεων στην Κριμαία και τα σύνορα της Ουκρανίας και ζήτησε την αποκλιμάκωση της κατάστασης. Τέλος, επιβεβαίωσε την πρόθεσή του για το κτίσιμο μιας σταθερής σχέσης με τη Ρωσική Ομοσπονδία και πρότεινε στο Ρώσο Πρόεδρο να συναντηθούν τους επόμενους μήνες στο έδαφος μιας τρίτης χώρας για να συζητήσουν όλα τα ζητήματα που αφορούν τις χώρες τους.⁶⁷³ Από την πλευρά του

⁶⁷² Βλέπε: Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 100-102.

Βλέπε ακόμη: Bloomberg, *Russia Stages Mass Military Drills as Ukraine Tensions Climb*, 6 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-04-06/russia-stages-mass-military-drills-amid-tensions-with-ukraine?embedded-checkout=true> και Ανιχνεύσεις, *Ξεκίνησε η Κόλαση στην Ουκρανία: Σφοδροί Βομβαρδισμοί κατά του Ντονέτσκ – Και Τουρκικά UAV στις Συγκρούσεις!*, 10 Μαρτίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.anixneuseis.gr/ξεκίνησε-η-κόλαση-στην-ουκρανία-σφ/>, καθώς επίσης και Ρέθεμνος, *Κρίσιμες Ωρες για την Ειρήνη στην Ευρώπη. Θα Διαβεί η Ρωσία το «Ρουβίκωνα»;*, 20 Απριλίου 2021, στην ιστοσελίδα https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/654009_krisimes-ores-gia-tin-eirini-stin-eyropi.

Επίσης βλέπε: Reuters, *Russia, Ukraine Hold Military Drills, NATO Criticizes Russian Troop Build-up*, April 14, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/russia-ukraine-hold-military-drills-nato-criticizes-russian-troop-build-up-2021-04-14/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 24 Απριλίου 2024)

⁶⁷³ The White House, *Readout of President Joseph R. Biden, Jr. Call with President Vladimir Putin of Russia*, April 13, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements->

ο Ρώσος Πρόεδρος τηρώντας σταθερή στάση χαρακτηρίζοντας την κατάσταση στα ανατολικά της Ουκρανίας ως εσωτερική Ουκρανική κρίση, περιέγραψε προσεγγίσεις για μια πολιτική διευθέτηση της κατάστασης με βάση το πακέτων μέτρων του Minsk.⁶⁷⁴

Η παραπάνω τηλεφωνική επαφή μεταξύ των δύο Προέδρων ήταν η πρώτη μετά την ανταλλαγή σκληρών εκφράσεων και χαρακτηρισμών μεταξύ των δύο ηγετών. Ο Αμερικανός Πρόεδρος σε συνέντευξη που είχε παραχωρήσει στον George Stephanopoulos του ABC News στις 16 Μαρτίου 2021, χαρακτήρισε το Ρώσο ομόλογό του «δολοφόνο», ενώ τόνισε ότι θα αντιμετωπίσει τις συνέπειες και θα πληρώσει το τίμημα για τις προσπάθειες επέμβασης στις Αμερικανικές εκλογές του Νοεμβρίου 2020 υπέρ του Donald Trump. Όταν ρωτήθηκε ποιο θα είναι το τίμημα, απάντησε θα δείτε σύντομα.⁶⁷⁵ Το Κρεμλίνο αιφνιδιάστηκε από τα σκληρά σχόλια του Αμερικανού Προέδρου, με τον εκπρόσωπό του Dmitry Peskov την 18 Μαρτίου 2021 να χαρακτηρίζει τα σχόλια αυτά πολύ άσχημα και να τονίζει ότι με τη στάση του αυτή ο Πρόεδρος Biden έδειξε με σαφήνεια ότι δεν έχει κανένα ενδιαφέρον για τη βελτίωση των σχέσεων με τη Μόσχα. Ο Ρώσος Πρόεδρος με τη σειρά του επισημαίνοντας ότι δεν προβλέπεται εξομάλυνση των σχέσεων Μόσχας και Ουάσιγκτον, ευχήθηκε στο Αμερικανό Πρόεδρο καλή υγεία και τόνισε με νόημα ότι όταν αξιολογούμε άλλους ανθρώπους, άλλα κράτη, άλλους λαούς πρέπει να κοιτάζουμε πρώτα στον καθρέπτη. Απέφερε ακόμη ότι οι ΗΠΑ θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα Ρωσικά συμφέροντα, τονίζοντας ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες επιδιώκουν να έχουν συγκεκριμένες σχέσεις με τη Ρωσία, αλλά μόνο σε τομείς που ενδιαφέρονται οι ίδιοι και μόνο με τους δικούς τους όρους και ότι προσπαθούν να εμποδίσουν την ανάπτυξη της χώρας του.⁶⁷⁶

[releases/2021/04/13/readout-of-president-joseph-r-biden-jr-call-with-president-vladimir-putin-of-russia-4-13/](https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2021/04/13/readout-of-president-joseph-r-biden-jr-call-with-president-vladimir-putin-of-russia-4-13/)
(Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶⁷⁴ President of Russia, *Telephone Conversation with US President Joseph Biden*, April 13, 2021, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/65360> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶⁷⁵ abc NEWS, *TRANSCRIPT: ABC News's George Stephanopoulos Interviews President Joe Biden*, March 17, 2021, στην ιστοσελίδα <https://abcnews.go.com/Politics/transcript-abc-news-george-stephanopoulos-interviews-president-joe/story?id=76509669> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶⁷⁶ Βλέπε: ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, *Απάντηση με Υπονοούμενο από τον Πούτιν στον Μπάιντεν: Του Εύχομαι να είναι Υγιής...*, 18 Μαρτίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.protothema.gr/world/article/1105775/apadisi-me-noima-apo-ton-poutin-ston-baiden-tou-euhoimai-na-einai-ughis/>.

Βλέπε ακόμη: ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, *Κρεμλίνο για Μπάιντεν: Έδειξε με Σαφήνεια πως δεν Θέλει να Φτιάξει τους Δεσμούς με την Ρωσία*, 18 Μαρτίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.protothema.gr/world/article/1105743/kremlino-gia-baiden-edeixe-me-safineia-pos-den-thelei-na-ftiaxei-tous-desmous-me-ti-rosia/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

Στις 22 Απριλίου 2021 μετά από αρκετές εβδομάδες έντασης και τεράστιας συγκέντρωσης Ρωσικών στρατευμάτων εγγύς των Ουκρανικών συνόρων για ασκήσεις, ο Ρώσος Υπουργός Άμυνας Sergei Shoigu, ευρισκόμενος στην Κριμαία, ανακοίνωσε ότι η Ρωσική Ομοσπονδία θα αποσύρει σταδιακά τις δυνάμεις της στα στρατόπεδά τους με ολοκλήρωση μέχρι την 1η Μαΐου, καθόσον είχαν επιτευχθεί οι στόχοι των ασκήσεων, με τον Ουκρανό Πρόεδρο να καλωσορίζει την απόφαση αυτή και να εκφράζει την πρόθεσή του για εξομάλυνση της κατάστασης.⁶⁷⁷ Στις 16 Ιουνίου 2021 ο Αμερικανός Πρόεδρος και ο Ρώσος ομόλογός του συναντήθηκαν στην Γενεύη όπου σημειώθηκε ελάχιστη πρόοδος στις σχέσεις των δύο χωρών κυρίως στο θέμα της επαναφοράς των αντίστοιχων Πρέσβευων στις πρωτεύουσές τους και έγινε σαφής η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο πλευρών.⁶⁷⁸

5.5.4.7 Η Αντίστροφη Μέτρηση Αρχίζει

Παρά την απόσυρση των Ρωσικών δυνάμεων η κατάσταση και πάλι άρχισε να επιδεινώνεται από το δεύτερο εξάμηνο του 2021. Η ψήφιση από το Ουκρανικό Κοινοβούλιο ενός νόμου για τις μειονότητες, ο οποίος αναγνώριζε ιδιαίτερα προνόμια στις αυτόχθονες εθνικές μειονότητες που δεν έχουν κράτος αναφοράς, όπως οι Τάταροι της Κριμαίας και δύο μειονότητες Τουρκόφωνων Εβραίων, προκάλεσε ανησυχία και αντιδράσεις στη Ρωσία, θεωρώντας ότι η κυβέρνηση του Κιέβου επιχειρούσε να εξαφανίσει την εθνική συνείδηση των εκατομμυρίων Ρώσων που κατοικούν στο έδαφος της Ουκρανίας. Παρόμοιες ανησυχίες προέκυψαν και στην Ελληνική Κυβέρνηση σε συνδυασμό με τη φιλοτουρκική στάση του Κιέβου. Οι ανησυχίες αυτές εκφράστηκαν από τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Δένδια, την 5η Ιουλίου 2021 κατά την επίσκεψή του στην Ουκρανία, ο οποίος άφησε αιχμές για τις στενές και εγκάρδιες σχέσεις του Κιέβου με την Άγκυρα και έλαβε

⁶⁷⁷ BBC, *Russia to Pull Troops Back from Near Ukraine*, 22 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-56842763> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

⁶⁷⁸ Σημειώνεται ότι ο Ρώσος Πρέσβης είχε ανακληθεί στη χώρα του μετά τον χαρακτηρισμό του Biden για τον Putin ως δολοφόνου, ενώ ο Αμερικανός επιτετραμμένος στη Μόσχα είχε επιστρέψει στις ΗΠΑ τον Απρίλιο 2021. Βλέπε: Politico, *Biden Sums-up his Meeting with Putin: 'This is not about Trust'*, 16 June 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.com/news/2021/06/16/biden-putin-geneva-494812> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

διαβεβαιώσεις από τον Ουκρανό ομόλογό του, Dmytro Kuleba, ότι τα δικαιώματα των Ελλήνων της Ουκρανίας δεν έχουν θιγεί από κανένα υπάρχον νομοθέτημα.⁶⁷⁹

Στις 12 Ιουλίου 2021 ο Πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας Vladimir Putin, αντιδρώντας πιθανότατα και στην Ουκρανική νομοθετική πρωτοβουλία, δημοσίευσε άρθρο του *«Για την Ιστορική Ενότητα Ρώσων και Ουκρανών»*, τονίζοντας τη σταθερή του πεποίθηση ότι οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί αποτελούν ένα λαό, ενώ χαρακτήριζε τραγωδία το διαχωριστικό τείχος που έχει υψωθεί τα τελευταία χρόνια μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, δύο μερών ουσιαστικά του ίδιου ενιαίου ιστορικού και πνευματικού χώρου, ως αποτέλεσμα των επίμονων προσπάθειών κάποιων δυνάμεων που επιδιώκουν τη διάσπαση της ενότητας των δύο λαών, μέσω της μεθόδου *«διαίρει και βασίλευε»*. Για τη θεμελίωση του επιχειρήματός, ο Ρώσος Πρόεδρος κάνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή και τονίζει ότι μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης οι κυβερνώσες ελίτ αποφάσισαν να δικαιολογήσουν την ανεξαρτησία της χώρας μέσω της άρνησης του παρελθόντος και της παραποίησης της ιστορίας. Κατά το Ρώσο Πρόεδρο, η Ουκρανία σταδιακά και προοδευτικά παρασύρθηκε σε ένα γεωπολιτικό παίγνιο, ώστε να μετατραπεί όχι απλά σε ένα φράγμα μεταξύ Ρωσίας και Ευρώπης, αλλά και σε εφιαλτήριο κατά της Ρωσίας, με τη δημιουργία της ιδεολογίας «η Ουκρανία δεν είναι Ρωσία» που εξελίχθηκε στον «αντι-Ρωσισμό». Σε αυτό το πλαίσιο, κατά το Ρώσο Πρόεδρο, δέχθηκαν επίθεση όλοι οι συνεκτικοί δεσμοί των δύο μερών, με πρώτη τη Ρωσική γλώσσα, με αποκορύφωμα το νόμο του Ιουνίου 2021 για τις μειονότητες και τους ιθαγενείς πληθυσμούς, καθώς επίσης και η πνευματική ενότητα με την αναγνώριση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της νέας Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ουκρανίας. Ο Putin σημειώνει ότι εκατομμύρια Ουκρανοί που είναι αντίθετοι σε αυτό το «αντι-Ρωσικό» σχέδιο δεν μπορούν να εκφράσουν την άποψή τους και όσοι τολμούν καταπιέζονται και δολοφονούνται, ενώ τονίζει ότι η χώρα του δεν θα επιτρέψει ποτέ να χρησιμοποιηθούν τα ιστορικά της εδάφη και οι κοντινοί της άνθρωποι που ζουν εκεί

⁶⁷⁹ Pontosnews, *Η Ουκρανία «Εξαφάνισε» με Νόμο την Ελληνική Γηγενή Μειονότητα*, 4 Ιουλίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.pontosnews.gr/657269/kosmos/oykrania-exafanise-tin-elliniki-gigeni-meionotita/>
Βλέπε ακόμη: Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Επίσκεψη Δένδια στην Ουκρανία με Αιχμές*, 6 Ιουλίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/politics/561423385/episkepsi-dendia-stin-oykrania-me-aichmes/>, καθώς και ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ, *Απάντηση στην 8767 από 07.09.2021 Κοινοβουλευτική Ερώτηση των Βουλευτών κ.κ. Κυριάκου Βελόπουλου και Κωνσταντίνου Χήτα*, 9 Σεπτεμβρίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.mfa.gr/koinovouleutikos-eleghos/loipa-themata-ellinikis-exoterikis-politikis/apantese-sten-up-arithm-8767-apo-07092021-koinovouleutike-erotes-ton-bouleuton-kk-kuriakou-belopoulou-kai-konstantinou-kheta.html> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2024)

να χρησιμοποιηθούν εναντίον της, προειδοποιώντας ότι όσοι θα προβούν σε μια τέτοια προσπάθεια θα καταστρέψουν τη χώρα τους. Προς το τέλος του άρθρου ο Ρώσος Πρόεδρος τονίζει ότι η χώρα του είναι πρόθυμη για διάλογο με την Ουκρανία σε όλα τα περίπλοκα ζητήματα, θεωρώντας σημαντικό ότι ο διάλογος αυτός θα γίνεται από την πλευρά της Ουκρανίας στο πλαίσιο της προάσπισης των εθνικών της συμφερόντων και όχι της υπηρετήσης ξένων συμφερόντων.⁶⁸⁰

Από τα τέλη του καλοκαιριού η Ρωσία άρχισε και πάλι να συγκεντρώνει στρατιωτικές δυνάμεις στα σύνορα με την Ουκρανία και να πραγματοποιεί στρατιωτικές ασκήσεις στις περιοχές αυτές. Την 2α Σεπτεμβρίου 2021 ο Ουκρανός Πρόεδρος Volodymyr Zelensky κατά την επίσκεψή του στις Ηνωμένες Πολιτείες συναντήθηκε στο Λευκό Οίκο με τον Αμερικανό Πρόεδρο Joe Biden τονίζοντας ότι η ένταξη στο NATO αποτελούσε τον πιο σημαντικό στρατηγικό στόχο της χώρας του και επιδιώκοντας, ανεπιτυχώς, να αποσπάσει τη σταθερή δέσμευση του Αμερικανού Προέδρου προς αυτή την κατεύθυνση. Σημειώνεται ότι λίγους μήνες πριν, την 15^η Απριλίου 2021, στο πλαίσιο ίσως της άσκησης πίεσης στη Δύση για την ένταξη της Ουκρανίας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, ο Ουκρανός Πρέσβης στη Γερμανία, Andriy Melnyk, είχε δηλώσει ότι η χώρα του ίσως αναγκαστεί να επιδιώξει την απόκτηση πυρηνικών όπλων για την εγγύηση της ασφάλειάς της, εφόσον το NATO δεν ικανοποιήσει την απαίτησή της για ένταξη. Ο Πρόεδρος Biden παρέμεινε σταθερός στην άποψή του για τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στην Ουκρανία πριν την ένταξή της στη Βορειοατλαντική Συμμαχία, ενώ για μια ακόμη φορά επεσήμανε την Αμερικανική δέσμευση στην κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας έναντι της Ρωσικής απειλής και την υποστήριξη των Ουκρανικών Ευρω-Ατλαντικών της επιδιώξεων. Την προηγούμενη ημέρα ο Ουκρανός Πρόεδρος είχε επισκεφθεί το Αμερικανικό Υπουργείο Άμυνας πιέζοντας για στρατιωτική βοήθεια κατά των αυτονομιστών του Donbas στην ανατολική Ουκρανία.⁶⁸¹ Στις 26 Οκτωβρίου 2021 οι Ουκρανικές ένοπλες δυνάμεις χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά Τουρκικό drone Bayraktar TB2 κατά θέσης Πυροβολικού των αυτονομιστών του

⁶⁸⁰ President of Russia, Article by Vladimir Putin "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", July 12, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 28 Απριλίου 2021)

⁶⁸¹ Deutsche Welle, *Ukraine Presses US on NATO Membership*, September 2, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/ukraines-zelenskyv-presses-biden-on-nato-membership/a-59056776>
Βλέπε ακόμη: ALJAZEERA, *Ukraine may Seek Nuclear Weapons if Left Out of NATO: Diplomat*, 16 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2021/4/16/ukraine-may-seek-nuclear-weapons-if-left-out-of-nato-diplomat> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Μαΐου 2024)

Donbas, προκαλώντας την οργή της Μόσχας, ενώ στις 13 Νοεμβρίου ο Ουκρανός Πρόεδρος δήλωσε ότι η Ρωσία είχε ήδη συγκεντρώσει περίπου 100.000 στρατιώτες στα σύνορα της Ουκρανίας, προκαλώντας φόβους για πιθανή επιθετική ενέργεια, με τη Μόσχα να απορρίπτει τέτοιες υποθέσεις ως εμπρηστικές και να διαμαρτύρεται για την αυξανόμενη δραστηριότητα του NATO στην περιοχή.⁶⁸²

Η επιχειρηματολογία της Μόσχας σχετικά με την σταδιακή επέκταση του NATO προς ανατολάς, τη δυτική προσπάθεια ανάσχεσης και στρατηγικής περικύκλωσης της Ρωσίας έρχεται πάλι στο προσκήνιο και κυριαρχεί έναντι της καταπίεσης των Ρώσων ομογενών της Ουκρανίας από το Κίεβο. Αυτό γίνεται φανερό και κατά τη συνομιλία του Αμερικανού και Ρώσου Προέδρων με βιντεοκλήση στις 7 Δεκεμβρίου 2021. Κατά τη συνομιλία ο Πρόεδρος Biden εξέφρασε το βαθύ προβληματισμό των Ηνωμένων Πολιτειών και των Ευρωπαίων συμμάχων τους για την αυξανόμενη συγκέντρωση Ρωσικών δυνάμεων στα σύνορα της Ουκρανίας και κατέστησε σαφές ότι η Δύση θα απαντούσε με σκληρά οικονομικά και άλλα μέτρα σε περίπτωση στρατιωτικής κλιμάκωσης. Ακόμη έκανε έκκληση στο Ρώσο ομόλογό του για αποκλιμάκωση της κατάστασης και επιστροφή στη διπλωματία. Ο Ρώσος Πρόεδρος από την πλευρά του τόνισε την καταστροφική πολιτική και τις προκλητικές ενέργειες του Κιέβου κατά του Donbas, καθώς και την έλλειψη προόδου εφαρμογής των συμφωνιών του Minsk. Επίσης, απαντώντας στους προβληματισμούς του Προέδρου Biden για τη συγκέντρωση δυνάμεων στα Ουκρανικά σύνορα, τόνισε ότι η ευθύνη για την κλιμάκωση της κατάστασης ανήκει στο NATO, το οποίο προβαίνει σε επικίνδυνες προσπάθειες να αποκτήσει ερείσματα στο Ουκρανικό έδαφος και να εγκαταστήσει τις στρατιωτικές του δυνατότητες κατά μήκος των Ρωσικών συνόρων. Για το λόγο αυτό η Ρωσία επιθυμεί την παροχή αξιόπιστων και νομικά δεσμευτικών εγγυήσεων που να αποκλείουν το ενδεχόμενο επέκτασης του NATO προς ανατολάς και ανάπτυξης επιθετικών οπλικών συστημάτων στις χώρες που γειτνιάζουν με τη Ρωσία.⁶⁸³ Λίγες ημέρες πριν την συνομιλία των δύο Προέδρων, στις 2 Δεκεμβρίου

⁶⁸² UK Defence Journal, *Ukraine Uses Bayraktar TB2 Drone in Combat for First Time*, October 28, 2021, στην ιστοσελίδα <https://ukdefencejournal.org.uk/ukraine-uses-bayraktar-tb2-drone-in-combat-for-first-time/> Βλέπε ακόμη: Reuters, *Ukraine Says Russia has Nearly 100.000 Troops Near its Borders*, November 13, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-says-russia-has-nearly-100000-troops-near-its-border-2021-11-13/> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Μαΐου 2024)

⁶⁸³ The White House, *Readout of President's Biden Video Call with President Vladimir Putin of Russia*, December 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/07/readout-of-president-bidens-video-call-with-president-vladimir-putin-of-russia/>

2021, είχε προηγηθεί συνάντηση μεταξύ των Υπουργών Εξωτερικών Antony Blinken και Sergey Lavrov στη Στοκχόλμη, στο περιθώριο του Συμβουλίου Υπουργών του ΟΑΣΕ (OSCE), κατά την οποία σε γενικές γραμμές η κάθε πλευρά εξέφρασε τις ίδιες απόψεις όπως και στη συνομιλία των Προέδρων που ακολούθησε.⁶⁸⁴

Στις 15 Δεκεμβρίου 2021 σε συνάντηση με Αμερικανούς διπλωμάτες στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η Ρωσική πλευρά παρέδωσε σχέδιο Συνθήκης μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και των Ηνωμένων Πολιτειών για εγγυήσεις ασφαλείας και ένα σχέδιο συμφωνίας μεταξύ των δύο πλευρών για μέτρα που θα εξασφάλιζαν την ασφάλεια τόσο της Ρωσικής Ομοσπονδίας, όσο και των κρατών-μελών του NATO, με την προοπτική να χρησιμοποιηθούν ως σημείο εκκίνησης διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών για τη διατήρηση της ειρήνης και της σταθερότητας. Σε γενικές γραμμές τα οκτώ άρθρα της Συνθήκης και τα εννέα άρθρα της συμφωνίας προέβλεπαν την μη περαιτέρω διεύρυνση του NATO, την απόσυρση στρατευμάτων και εξοπλισμών του NATO από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης επιστρέφοντας στην κατάσταση του Μαΐου 1997 και την αποφυγή από οποιοδήποτε μέρος ανάπτυξης στρατευμάτων και εξοπλισμών σε περιοχές όπου η ανάπτυξη αυτή μπορεί να εκληφθεί από το άλλο μέρος ως απειλή για την εθνική του ασφάλεια.⁶⁸⁵ Η Μόσχα τόνισε ότι η αγνόηση από τη Δύση των συμφερόντων ασφαλείας της θα μπορούσε να οδηγήσει σε στρατιωτική απάντηση παρόμοια με την πυραυλική κρίση της Κούβας του 1962. Οι χώρες της Ανατολικής

Βλέπε ακόμη: President of Russia, *Meeting with US President Joseph Biden*, Sochi, December 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67315> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 10 Μαΐου 2024)

⁶⁸⁴ US Department of State, *Secretary Blinken's Meeting with Russian Foreign Minister Lavrov*, December 2, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-russian-foreign-minister-lavrov-2/>.

Βλέπε ακόμη: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's Opening Remarks During a Meeting with US Secretary of State Antony Blinken, on the Sidelines of the OSCE Ministerial Council Meeting, Stockholm*, December 2, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1788506/ (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 2 Ιουνίου 2024)

⁶⁸⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Press Release on Russian Draft Documents on Legal Security Guaranties from the United States and NATO*, 17 December 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1790809/

Για τα κείμενα των σχεδίων Συνθήκης και Συμφωνίας βλέπε:

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Security Guaranties*, 17 December 2001, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en και

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Agreement on Measures to Ensure the Security of The Russian Federation and Member States of the North Atlantic Treaty Organization*, 17 December 2021, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/?lang=en&clear_cache=Y (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 2 Ιουνίου 2024)

Ευρώπης και ιδιαίτερα η Πολωνία και τα Βαλτικά κράτη προειδοποίησαν ότι η Ρωσία προσπαθεί να επαναφέρει την περιοχή στη σφαίρα επιρροής της, τονίζοντας ότι τα προτεινόμενα κείμενα αποτελούν απόδειξη της Ρωσικής επιδίωξης για τον περιορισμό της κυριαρχίας τους. Η εκπρόσωπος του Λευκού Οίκου απάντησε ότι οι ΗΠΑ θα συνομιλούσαν για το θέμα με τους Ευρωπαίους συμμάχους τους.⁶⁸⁶

Στην ουσία αυτό που πρότεινε η Μόσχα δεν ήταν κάτι διαφορετικό από αυτό που η ίδια η Δύση είχε υποσχεθεί στη Σοβιετική Ένωση το 1990, με σκοπό να αποσπάσει τη συναίνεση της Μόσχας για την επανένωση της Δυτικής και Ανατολικής Γερμανίας, όπως έχουμε ήδη αναφέρει πιο πάνω. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Πρέσβης επί τιμή Λεωνίδας Χρυσανθακόπουλος, αποτελεί ντροπή για τη Δύση ότι δεν τήρησε τις υποσχέσεις που είχε δώσει το 1990, ενώ οι δηλώσεις που έκανε στις 19 Δεκεμβρίου 2021 στη Λιθουανία η Υπουργός Άμυνας της Γερμανίας Christine Lambrecht ότι θα συζητηθούν οι Ρωσικές προτάσεις και ότι η Ρωσία δεν μπορεί να επιβάλλει στους εταίρους του NATO τις θέσεις της, καταδεικνύουν είτε την έλλειψη ιστορικών γνώσεων, είτε το γεγονός ότι η Γερμανία αρνείται σήμερα να δεχτεί αυτό που είχε προτείνει στη Μόσχα το 1990. Τέλος ο κύριος Χρυσανθακόπουλος θεωρώντας λογικό το αίτημα της Ρωσίας για παύση της επέκτασης του NATO προς ανατολάς, ώστε να αποφευχθεί η περικύκλωσή της, τονίζει, προφητικά ίσως, ότι η απόρριψη των Ρωσικών προτάσεων ειρήνης από το NATO θα οδηγήσει την ανθρωπότητα ένα βήμα πιο κοντά στην ολοκληρωτική καταστροφή.⁶⁸⁷

Η κατάσταση στην Ουκρανία και γενικότερα τα θέματα Ευρωπαϊκής ασφάλειας αποτέλεσαν τα κύρια θέματα συνομιλιών μεταξύ διπλωματικών αντιπροσωπειών των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, με επικεφαλής την Αμερικανίδα Αναπληρωτή Υπουργό Εξωτερικών Wendy Sherman και το Ρώσο ομόλογό της Sergei Ryabkov αντίστοιχα, την 10η Ιανουαρίου 2022 στη Γενεύη, χωρίς όμως να σημειωθεί πρόοδος στα βασικά ζητήματα. Μεταξύ των άλλων, στις συνομιλίες αυτές που στην ουσία ήταν προπαρασκευαστικές ενόψει

⁶⁸⁶ The Guardian, *Russia Issues List of Demands it Says must be Met to Lower Tensions in Europe*, 17 December 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/russia-issues-list-demands-tensions-europe-ukraine-nato> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Ιουνίου 2024)

⁶⁸⁷ Χρυσανθακόπουλος, Λ., *Ρωσικές Προτάσεις για Ειρήνη στον Κόσμο*, International Hellenic Association, December 21, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://professors-phds.com/2021/12/21/40669/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

του συμβουλίου NATO – Ρωσίας, συζητήθηκαν και οι Ρωσικές προτάσεις για την παροχή εγγυήσεων ασφαλείας, με την Αμερικανική πλευρά να αποκλείει ως ζητήματα αρχής την κατάργηση της πολιτικής «ανοικτών θυρών» του NATO και την παροχή εγγύησης για τη μη ένταξη της Ουκρανίας στο NATO. Τονίστηκε ακόμη από τους Αμερικανούς ότι αποτελεί δικαίωμα κάθε κυρίαρχου κράτους να αποφασίσει για τους θεσμούς και τις συμμαχίες που επιθυμεί να ενταχθεί.⁶⁸⁸ Δύο ημέρες μετά, στις 12 Ιανουαρίου 2022, συνήλθε στις Βρυξέλες το Συμβούλιο NATO – Ρωσίας όπου οι Σύμμαχοι απέρριψαν τις Ρωσικές απαιτήσεις για μη διεύρυνση του NATO και απόσυρση των συμμαχικών δυνάμεων από την Ανατολική Ευρώπη, με τον Γενικό Γραμματέα του NATO Jens Stoltenberg να δηλώνει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης τύπου, ότι η Συμμαχία μπορεί να συζητήσει και να διαπραγματευθεί για πολλά ζητήματα, αλλά όχι για κάποιες βασικές αρχές, όπως η πολιτική «ανοικτών θυρών» του NATO και το δικαίωμα κάθε κράτους να επιλέγει την αρχιτεκτονική ασφαλείας του. Κατά τη συνάντηση αυτή το NATO απαίτησε την αποκλιμάκωση της κατάστασης στην Ουκρανία με την απόσυρση των Ρωσικών δυνάμεων, τονίζοντας ότι σε περίπτωση κλιμάκωσης της κρίσης και εισβολής στην Ουκρανία το τίμημα που θα καταβάλει η Ρωσία θα είναι τεράστιο. Η Ρωσική πλευρά κατηγόρησε τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους τους ότι αντιμετωπίζουν συνεχώς τα ζητήματα ασφαλείας της Ρωσίας με κακή πίστη, επαναλαμβάνοντας τις αρνήσεις του Κρεμλίνου για οποιαδήποτε στρατιωτική επέμβαση στα εδάφη του Donbas.⁶⁸⁹ Μια ημέρα μετά, στις 13 Ιανουαρίου 2022, κατά τη διάρκεια του Μονίμου Συμβουλίου του ΟΑΣΕ στη Βιέννη υπό τη νέα Πολωνική προεδρία, συζητήθηκε ο ρόλος του ΟΑΣΕ ως φόρουμ συζήτησης των θεμάτων ασφαλείας της Ευρώπης, με τον Πρόεδρο του Συμβουλίου, τον Πολωνό Υπουργό Εξωτερικών Zbigniew Rau, να τονίζει την αναγκαιότητα αναζωογόνησης της συζήτησης για την Ευρωπαϊκή ασφάλεια. Ο Ρώσος μόνιμος αντιπρόσωπος Alexander Lukashevich, αφού καλωσόρισε την πρωτοβουλία του Πολωνού προέδρου, τόνισε ότι η πολιτική των ΗΠΑ και του NATO που στοχεύει στην ανάσχεση και τον περιορισμό της Ρωσίας αποτελεί μια από τις κυριότερες αιτίες της συστημικής υποβάθμισης του ΟΑΣΕ.

⁶⁸⁸ The Guardian, *US- Russia Talks over Ukraine 'Useful' but no Progress Made*, 10 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/us-news/2022/jan/10/ukraine-talks-us-russia-latest> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 2 Ιουνίου 2024)

⁶⁸⁹ Politico, *NATO, Russia in a standoff after Talks in Brussels*, January 12, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/nato-russia-in-a-standoff-after-talks-in-brussels/>
Βλέπε ακόμη: NATO, *Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg Following the Meeting of the NATO – Russia Council*, 12 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_190666.htm (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 2 Ιουνίου 2024)

Επίσης κάλεσε τους εταίρους να απομακρυνθούν από την εσφαλμένη και επικίνδυνη λογική κατά την οποία η χώρα του θεωρείται αντίπαλος και να χρησιμοποιήσουν μηχανισμούς διαβούλευσης για την επίλυση των προβλημάτων.⁶⁹⁰

Στο πλαίσιο του δεύτερου γύρου συνομιλιών για την ασφάλεια μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ρωσικής Ομοσπονδίας, την 21η Ιανουαρίου 2022, που διεξήχθη στη Γενεύη, όπως και ο πρώτος γύρος της 10^{ης} Ιανουαρίου, μεταξύ των επικεφαλής της διπλωματίας των δύο χωρών, ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Antony Blinken επιδίωξε να πείσει το Ρώσο ομόλογό του για την αποκλιμάκωση της κατάστασης στα σύνορα της Ουκρανίας, καθιστώντας σαφές ότι οποιαδήποτε κίνηση Ρωσικών δυνάμεων εντός του Ουκρανικού εδάφους θα θεωρηθεί εισβολή με τις αντίστοιχες δυσβάστακτες συνέπειες. Ο επικεφαλής της Αμερικανικής διπλωματίας ανέφερε ακόμη ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα παραδώσουν την επόμενη εβδομάδα γραπτή απάντηση στις Ρωσικές ανησυχίες και απαιτήσεις εγγυήσεων ασφαλείας που είχαν δημοσιοποιηθεί τον περασμένο Δεκέμβριο. Σημειώνεται ότι δύο ημέρες πριν, την 19η Ιανουαρίου 2022, ο Αμερικανός Πρόεδρος Biden, κατά τη διάρκεια συνέντευξης τύπου που είχε παραχωρήσει στο Λευκό Οίκο με την ευκαιρία της συμπλήρωσης ενός έτους στην εξουσία, εξέφρασε την άποψη ότι η Ρωσία δεν θα επιχειρήσει εισβολή στην Ουκρανία, διότι σε τέτοια περίπτωση το τεράστιο κόστος που θα της επιβληθεί από τους Δυτικούς συμμάχους θα είναι καταστρεπτικό για τη χώρα και τη Ρωσική οικονομία, ενώ το τίμημα σε ανθρώπινες απώλειες θα είναι δυσβάστακτο. Από την πλευρά του ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergey Lavron αναφέρθηκε για μια φορά ακόμη στο ζήτημα της παρουσίας δυνάμεων και εξοπλισμών του NATO κοντά στα σύνορα της Ρωσίας στην Ανατολική Ευρώπη και επανέλαβε τη Ρωσική αξίωση για την απόσυρση ξένων δυνάμεων, υλικού και όπλων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που δεν ήταν μέλη του NATO πριν το 1997, κάνοντας ειδική μνεία για τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Επίσης κατά τη συνέντευξη τύπου μετά τις συνομιλίες ο Lavron τόνισε ότι

⁶⁹⁰ OSCE, *Address by OSCE Chairman-in-Office and Minister of Foreign Affairs of Poland Zbigniew Rau at the OSCE Permanent Council, Vienna, 13 January 2022*, 13 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/chairsteam/509900>

Βλέπε ακόμη: OSCE, *Statement by the Delegation of the Russian Federation on the European Security Challenges and Russian Proposals for Long-term Legally Binding Guarantees by Russia on its Western Borders*, 13 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/permanent-council/512194> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

η χώρα του δεν έχει πρόθεση να εισβάλει στην Ουκρανία, ότι έχει το δικαίωμα να μετακινεί και να συγκεντρώνει στρατιωτικές δυνάμεις εντός της επικράτειάς της, φέρνοντας ως παράδειγμα την απάντηση «δεν σας αφορά» που ελάμβανε η Ρωσική πλευρά για μετακινήσεις Αμερικανικών στρατευμάτων στο έδαφος κρατών-μελών του NATO και εξέφρασε την ανησυχία του για τη συνεχή αποστολή στρατιωτικών υλικών και προσωπικού ως εκπαιδευτών και συμβούλων από τις Δυτικές χώρες στην Ουκρανία.⁶⁹¹

Αξίζει να αναφερθεί ότι ενδεικτικό του κλίματος των συνομιλιών και της παντελούς έλλειψης εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο πλευρών είναι το γεγονός ότι μια ημέρα πριν τις συνομιλίες, στις 20 Ιανουαρίου 2021 το State Department προέβη σε δημοσίευση των κύριων σημείων της Ρωσικής προπαγάνδας και παραπληροφόρησης στο ζήτημα της Ουκρανίας και των Αμερικανικών απαντήσεων σε αυτά, υπό τον τίτλο *“Fact vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine”*.⁶⁹² Δύο ημέρες αργότερα και λίγες ώρες μετά τη λήξη της συνάντησης των Υπουργών Εξωτερικών, στις 22 Ιανουαρίου 2022, το Ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών δημοσίευσε με τη σειρά του απάντηση με τίτλο *“Response to the US Department of State’s Fact Sheet ‘Facts vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine’”*, καταρρίπτοντας τους Αμερικανικούς ισχυρισμούς, επικοινωνώντας τη δική του άποψη για την πραγματικότητα.⁶⁹³ Επιπρόσθετα, ιδιαίτερη αναστάτωση προκάλεσαν στη Γερμανία, στην Ουκρανία και στα λοιπά Δυτικά κράτη οι δηλώσεις του Αρχηγού του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού, Αντιναυάρχου Kay-Achim Schönbach, ο οποίος από το Νέο Δελχί, όπου ευρίσκονταν σε επίσκεψη, την 22α

⁶⁹¹ Βλέπε: CNN, *Blinken Warns any Russian ‘Invasion’ of Ukraine would be Met with a ‘Severe and a United Response’ Following Lavrov Meeting*, January 21, 2022, στην ιστοσελίδα <https://edition.cnn.com/2022/01/21/politics/blinden-lavrov-geneva-meeting-ukraine/index.html>

Βλέπε ακόμη: The White House, *Remarks by President Biden in Press Conference*, January 19, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/01/19/remarks-by-president-biden-in-press-conference-6/>, καθώς επίσης και

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov’s Answers to Media Questions at a News Conference Following Talks on Security Guarantees with US Secretary of State Antony Blinken*, Geneva, January 21, 2022, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1795493/?TSPD_101_R0=08765fb817ab200058271f75cd426d8585cf471abc51f25d0273588d5b5e93121c86050b9faab3f908da37925214300001347968c4be1e68306f6b57ca9906d9930d92973f53207486d0bd8ff8128c1f2459cdb5640bf2b9be965eb0726050ef (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁶⁹² US Department of State, *Fact vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine*, January 20, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.state.gov/fact-vs-fiction-russian-disinformation-on-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁶⁹³ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Response to the US Department of State’s Fact Sheet ‘Facts vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine’*, 22 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/press_service/articles_and_rebuttals/en/publikacii/1795579/ (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

Ιανουαρίου χαρακτήρισε ανοησίες τις εκτιμήσεις πολλών Δυτικών κρατών για εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και δήλωσε ότι ο Putin απαιτεί και αξίζει το σεβασμό, ενώ για την Κριμαία ανέφερε ότι είναι πλέον χαμένη για την Ουκρανία και ποτέ δεν θα επιστραφεί σε αυτή. Μετά τις αντιδράσεις ζήτησε συγνώμη και παραιτήθηκε από το αξίωμά του.⁶⁹⁴

Με τους φόβους για πιθανή Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία να εντείνονται, στις 24 Ιανουαρίου 2022 οι Ηνωμένες Πολιτείες έθεσαν σε ύψιστη ετοιμότητα για άμεση ανάπτυξη στην Ευρώπη προς ενίσχυση της ανατολικής πτέρυγας του NATO 8.500 άτομα, σε συνδυασμό με την αποστολή στη Μεσόγειο ενός αεροπλανοφόρου και της ομάδας συνοδείας του, διευκρινίζοντας όμως ότι τα στρατεύματα αυτά δεν θα ενεργούσαν στην Ουκρανία αλλά προορίζονταν για την προστασία των κρατών-μελών του NATO στην Ανατολική Ευρώπη.⁶⁹⁵ Στις 26 Ιανουαρίου οι Ηνωμένες Πολιτείες και το NATO απέστειλαν στη Ρωσική κυβέρνηση ξεχωριστές γραπτές απαντήσεις στις Ρωσικές προτάσεις και απαιτήσεις εγγυήσεων ασφαλείας του Δεκεμβρίου 2021, απορρίπτοντας την Ρωσική απαίτηση για παύση της επέκτασης του NATO ανατολικά, με τον Antony Blinken να τονίζει ότι η πόρτα της Συμμαχίας παραμένει ανοικτή και ότι υπάρχουν τομείς για συνεργασία μεταξύ Μόσχας και Ουάσιγκτον για την προώθηση της συλλογικής ασφάλειας. Από την πλευρά του NATO ο Γενικός Γραμματέας Jens Stoltenberg κάλεσε τη Ρωσία να αποκλιμακώσει την κατάσταση, δηλώνοντας ότι οι αντιθέσεις και οι διαφωνίες πρέπει να επιλύονται με το διάλογο και τη διπλωματία.⁶⁹⁶ Στις 28 Ιανουαρίου, ενώ ο Πρόεδρος Biden ανακοίνωσε την αποστολή επιπλέον στρατιωτικών δυνάμεων στην Ανατολική Ευρώπη, ο Ρώσος Πρόεδρος Vladimir Putin σε τηλεφωνική επικοινωνία με τον Γάλλο ηγέτη Emmanuel Macron ανέφερε ότι οι απαντήσεις των ΗΠΑ και NATO δεν αντιμετωπίζουν τις θεμελιώδεις Ρωσικές ανησυχίες και απαιτήσεις εγγυήσεων ασφαλείας, όπως η παύση της επέκτασης του NATO, η μη ανάπτυξη επιθετικών οπλικών συστημάτων κοντά στα σύνορα της χώρας του και η επαναφορά των

⁶⁹⁴ Capital.gr, *Γερμανός Αρχηγός Ναυτικού: Μάλλον Αξίζει στον Πούτιν ο Σεβασμός που Θέλει*, 22 Ιανουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/diethni/3609712/germanos-arxigos-nautikou-mallon-axizei-ston-poutin-o-sebasmos-pou-thelei/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁶⁹⁵ The Guardian, *US Puts 8.500 Troops on Heightened Alert Amid Fears over Ukraine*, 25 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/24/nato-reinforces-eastern-borders-as-ukraine-tensions-mount> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁶⁹⁶ ALJAZEERA, *US and NATO Deliver Responses to Russian Demands over Ukraine*, 26 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/26/us-nato-deliver-responses-to-russian-demands-over-ukraine> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

στρατιωτικών δυνατοτήτων και της δομής του NATO στην Ευρώπη στην κατάσταση του 1997, όταν υπογράφηκε το NATO – Russia Founding Act. Ακόμη δεσμεύτηκε ότι θα μελετήσει τα υπόψη κείμενα και στη συνέχεια θα αποφασίσει για τις περαιτέρω ενέργειες. Επίσης, σύμφωνα με δηλώσεις επισήμων της Γαλλικής Προεδρίας, ο Ρώσος Πρόεδρος υπογράμμισε στο Γάλλο ομόλογό του ότι δεν επιθυμούσε την επιδείνωση της κατάστασης στην Ουκρανία, παρά το γεγονός ότι την προηγούμενη ημέρα ο Πρόεδρος Biden είχε προειδοποιήσει την Ουκρανική ηγεσία ότι η Ρωσική εισβολή ίσως ήταν επικείμενη το Φεβρουάριο.⁶⁹⁷ Είκοσι περίπου ημέρες μετά, την 17^η Φεβρουαρίου, η Μόσχα απάντησε γραπτώς στην Αμερικανική επιστολή και αντιπροτάσεις περί εγγυήσεων ασφαλείας, αναφέροντας ότι η Αμερικανική πλευρά δεν έδωσε εποικοδομητική απάντηση στα βασικά ζητήματα που είχαν τεθεί από τη Ρωσία. Στο απαντητικό έγγραφο η Ρωσική πλευρά ανέφερε ακόμη ότι αν οι Αμερικανοί δεν συμφωνήσουν σε σταθερές, νομικά δεσμευτικές εγγυήσεις ασφαλείας, η Ρωσία θα αναγκαστεί να απαντήσει, μεταξύ άλλων, μέσω της εφαρμογής στρατιωτικών – τεχνικών μέτρων.⁶⁹⁸

Στις 2 Φεβρουαρίου 2022 το Υπουργείο Άμυνας των Ηνωμένων Πολιτειών ανακοίνωσε την ανάπτυξη 2.000 στρατιωτών από τις Ηνωμένες Πολιτείες στην Ευρώπη (1.700 στην Πολωνία και 300 στη Γερμανία) και τη μεταφορά 1.000 στρατιωτών από τη Γερμανία στην Ρουμανία, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της αποτροπής και των αμυντικών δυνατοτήτων των κρατών- μελών του NATO έναντι της Ρωσικής επιθετικότητας. Διευκρινίστηκε ότι οι δυνάμεις αυτές δεν θα εμπλακούν άμεσα στην Ουκρανία και ότι είναι επιπλέον των 8.500 στρατιωτών που τηρούνταν σε άμεση ετοιμότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες, για ανάπτυξη στην Ευρώπη. Η Μόσχα από την πλευρά της αποδοκίμασε τις Αμερικανικές κινήσεις με το Ρώσο Αναπληρωτή Υπουργό Άμυνας Alexander Grushko να αναφέρει ότι αποτελούσαν καταστροφικά βήματα προς την κλιμάκωση της στρατιωτικής έντασης, μειώνοντας

⁶⁹⁷ President of Russia, *Telephone Conversation with President of France Emmanuel Macron*, January 28, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67657>

Βλέπε επίσης: ALJAZEERA, *Putin Gripes about NATO as US Deploys More Troops to Europe*, 28 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/28/putin-west-has-not-addressed-main-concerns-in-ukraine-standoff> και ακόμη ALJAZEERA, *Biden Warns of Possible Russian Invasion of Ukraine in February*, 27 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/27/russia-sees-little-optimism-in-us-response-on-ukraine-crisis> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁶⁹⁸ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 133

τις πιθανότητες πολιτικής διευθέτησης.⁶⁹⁹ Επιπρόσθετα, δύο ημέρες πριν στις 31 Ιανουαρίου 2022 η Βρετανή Υπουργός Εξωτερικών Liz Truss κατά τη διάρκεια ομιλίας της στη Βουλή των Κοινοτήτων (House of Commons) ανακοίνωσε ότι η χώρα της εφοδιάζει την Ουκρανία με αμυντικό οπλισμό και αντιαερματικούς πυραύλους και έχει αναπτύξει εκπαιδευτικές ομάδες στην Ουκρανία που έχουν εκπαιδεύσει πάνω από 21.000 Ουκρανούς στρατιωτικούς, ενώ δήλωσε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο θα αυξήσει επίσης τις επενδύσεις στο μέλλον της Ουκρανίας, αυξάνοντας την υποστήριξη για το εμπόριο έως και το ποσό των 3,5 δισεκατομμυρίων λιρών, συμπεριλαμβανομένων 1,7 δισεκατομμυρίων λιρών για την ενίσχυση των ναυτικών δυνατοτήτων αυτής της χώρας. Την επομένη, 1 Φεβρουαρίου, ο Βρετανός Πρωθυπουργός Boris Johnson κατά τη διάρκεια κοινής συνέντευξης τύπου με τον Πρόεδρο Volodymyr Zelensky στο Κίεβο, δήλωσε την αταλάντευτη υποστήριξη της κυριαρχίας, ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας και των αναγνωρισμένων συνόρων της, υποσχέθηκε την περαιτέρω χρηματοδότηση για την υποστήριξη των μεταρρυθμίσεων διακυβέρνησης και της ενεργειακής ανεξαρτησίας της χώρας και ανέφερε ότι σε συνεργασία με τις λοιπές χώρες προετοιμάζουν πακέτο κυρώσεων και άλλων μέτρων κατά της Ρωσίας που θα ενεργοποιηθούν εφόσον εισβάλει στην Ουκρανική επικράτεια.⁷⁰⁰

Στο πλαίσιο της παρουσίας του στην τελετή έναρξης των XXIV Χειμερινών Ολυμπιακών Αγώνων στις 4 Φεβρουαρίου 2022, ο Ρώσος Πρόεδρος συναντήθηκε με τον Κινέζο ομόλογό του Xi Jinping στο Πεκίνο, νωρίτερα την ίδια ημέρα. Οι συνομιλίες εστιάστηκαν σε διμερή θέματα, το εμπόριο και την οικονομική συνεργασία, με τον Κινέζο Πρόεδρο να δηλώνει την πρόθεσή του για αύξηση του διμερούς εμπορίου κατά 250 δισεκατομμύρια δολάρια και να υποστηρίζει τη Ρωσική πρόταση για την προώθηση της χρήσης των εθνικών τους νομισμάτων στις διμερείς

⁶⁹⁹ U.S. Department of Defense, *FACT SHEET: Posture Updates in Support of Allies in Europe*, February 2, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://media.defense.gov/2022/Feb/02/2002931655/-1/-1/0/EUROPE-POSTURE-UPDATES-FACT-SHEET.PDF>

Βλέπε ακόμη: ALJAZEERA, *Ukraine Crisis: US to Deploy more Troops to Eastern Europe*, 2 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/2/us-to-deploy-more-troops-to-eastern-europe-amid-ukraine-crisis> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁷⁰⁰ UK Parliament, *The Secretary of State for Foreign, Commonwealth and Development Affairs, Russia: Sanctions*, Volume 708: Debated on Monday 31 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://hansard.parliament.uk/Commons/2022-01-31/debates/8FE6C779-7A6B-430E-BA78-715C47D48FBF/RussiaSanctions>

Βλέπε επίσης: GOV.UK, *PM Statement at Ukraine Press Conference: 1 February 2022*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-at-ukraine-press-conference-1-february-2022> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

συναλλαγές. Σχετικά με τη διεθνή κατάσταση οι δύο πλευρές υπέγραψαν κοινή δήλωση καλώντας τη Δύση να εγκαταλείψει τις ιδεολογικές προσεγγίσεις του Ψυχρού Πολέμου και το NATO να παύσει την επέκταση στην Ανατολική Ευρώπη, ενώ κατήγγειλαν το σχηματισμό μπλοκ ασφαλείας στην περιοχή της Ασίας – Ειρηνικού και επέκριναν το τριμερές σύμφωνο ασφαλείας AUKUS μεταξύ ΗΠΑ, Ηνωμένου Βασιλείου και Αυστραλίας.⁷⁰¹ Τρεις ημέρες αργότερα, στις 7 Φεβρουαρίου 2022, ο Γάλλος Πρόεδρος Emmanuel Macron επισκέφθηκε το Κρεμλίνο για διαπραγματεύσεις με το Ρώσο ομόλογό του, με σκοπό την παρεμπόδιση της πιθανής Ρωσικής επίθεσης κατά της Ουκρανίας. Ο Γάλλος Πρόεδρος αναχώρησε από τη Μόσχα με λιγότερες ελπίδες για την επίλυση της κρίσης από αυτές που έτρεφε πριν τη συνάντηση και την επόμενη ημέρα επισκέφθηκε το Κίεβο για συνομιλίες με τον Volodymyr Zelensky, όπου δήλωσε ότι είχε λάβει διαβεβαιώσεις από τον Ρώσο Πρόεδρο για τη μη περαιτέρω κλιμάκωση της κρίσης. Πρόσθεσε ακόμη ότι μπορεί να χρειαστούν μήνες για την επίλυση της αντιπαράθεσης. Από την πλευρά του ο Ουκρανός Πρόεδρος δήλωσε ιδιαίτερα σκεπτικός για τη δέσμευση του Vladimir Putin στη διατήρηση της ειρήνης. Την ίδια ημέρα έξι Ρωσικά πολεμικά πλοία και ένα υποβρύχιο πέρασαν από τα στενά των Δαρδανελίων προς τη Μαύρη Θάλασσα με το Ρωσικό Υπουργείο Άμυνας να δηλώνει ότι αποτελούσε μια προσχεδιασμένη κίνηση ρουτίνας.⁷⁰²

Ο Αμερικανός Πρόεδρος Biden σε συνέντευξή του στον Αμερικανικό τηλεοπτικό σταθμό NBC την 10η Φεβρουαρίου 2022, κάλεσε τους Αμερικανούς πολίτες να εγκαταλείψουν άμεσα την Ουκρανία, λόγω της πιθανότητας Ρωσικής εισβολής, καθόσον σύμφωνα με τις Αμερικανικές εκτιμήσεις η Μόσχα είχε συγκεντρώσει 130.000 στρατιώτες στα σύνορα της Ουκρανίας και είχε τη δυνατότητα να εξαπολύσει μιας μεγάλης κλίμακας επιχείρηση εισβολής με

⁷⁰¹ Βλέπε: President of Russia, *Russian – Chinese Talks*, Beijing, February 4, 2002. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67712>

Βλέπε ακόμη: President of Russia, *Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New Era and the Global Sustainable Development*, February 4, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/supplement/5770> καθώς επίσης και The Guardian, *Xi and Putin Urge NATO to Rule Out Expansion as Ukraine Tensions Rise*, 4 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/04/xi-jinping-meets-vladimir-putin-china-russia-tensions-grow-west> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁷⁰² The Guardian, *Macron Claims Putin Gave him Personal Assurances on Ukraine*, 8 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/08/macron-zelenskiy-ukraine-talks-moscow-denies-deal-to-de-escalate> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

τεθωρακισμένα που θα μπορούσαν ίσως να φθάσουν στο Κίεβο εντός 48 ωρών.⁷⁰³ Την ίδια ημέρα οι Ρωσικές ένοπλες δυνάμεις προέβησαν στη διεξαγωγή της μεγαλύτερης στρατιωτικής άσκησης από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου μαζί με δυνάμεις της Λευκορωσίας, η οποία, σύμφωνα με τις δηλώσεις του Ρωσικού Υπουργείου Άμυνας θα διαρκούσε μέχρι 20 Φεβρουαρίου με συμμετοχή 30.000 στρατιωτών. Ο Λευκός Οίκος καταδίκασε τη διεξαγωγή της άσκησης ως ενέργεια η οποία οδηγεί σε κλιμάκωση της έντασης κατά μήκος των συνόρων της Ουκρανίας.⁷⁰⁴ Στο διπλωματικό επίπεδο, την ίδια μέρα η Βρετανίδα Υπουργός Εξωτερικών Liz Truss συναντήθηκε στη Μόσχα με το Ρώσο ομόλογό της Sergey Lavrov, σε μια προσπάθεια Βρετανικής παρέμβασης στην Ρωσο-ουκρανική κρίση. Κατά τη συνάντηση έγινε αντιληπτό ότι μεταξύ των δύο πλευρών δεν βρέθηκαν κοινά σημεία επαφής και αυτό έγινε ακόμα περισσότερο φανερό κατά την κοινή συνέντευξη τύπου των δύο Υπουργών. Η Βρετανή Υπουργός προειδοποίησε ότι ένας πόλεμος θα ήταν καταστροφικός τόσο για τη Ρωσία, όσο και για την Ουκρανία και φάνηκε δύσπιστη στις διαβεβαιώσεις που έλαβε από τον Ρώσο ομόλογό της ότι η Ρωσία δεν σχεδιάζει εισβολή στην Ουκρανία. Ο Lavrov απαντώντας στην ομόλογό του περιέγραψε τις Δυτικές απαιτήσεις για απόσυρση των Ρωσικών στρατευμάτων από περιοχές της Ρωσικής επικράτειας ως παράλογες, ενώ τόνισε ότι με την ομόλογό του δεν κατάφεραν να βρουν κοινό έδαφος και εξέφρασε την απογοήτευσή του για μια συζήτηση χωρίς ίχνος αμοιβαίας εμπιστοσύνης, όπου ο καθένας εξέφραζε τις θέσεις του χωρίς να ακούει τις θέσεις του συνομιλητή του παρομοιάζοντάς την ως συζήτηση μεταξύ ενός μουγκού και ενός κωφού. Αλγεινή εντύπωση προκάλεσε επίσης η άγνοια της Truss για την περιοχή. Η Βρετανή Υπουργός Εξωτερικών πέφτοντας στη Ρωσική παγίδα ανέφερε ότι η χώρα της δεν αναγνωρίζει τη Ρωσική κυριαρχία στις περιοχές Voronezh και Rostov, νομίζοντας ότι ήταν Ουκρανικές περιοχές.⁷⁰⁵

⁷⁰³ NBC News, *Biden Warns Americans in Ukraine to Leave, Says Sending Troops to Evacuate Would be 'World War'*, February 11, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/biden-warns-americans-leave-ukraine-russia-troops-world-war-rcna15781> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁷⁰⁴ NPR, *Russia Holds a Massive Military Exercise with Belarus, Raising Concerns in Ukraine*, February 10, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.npr.org/2022/02/10/1079888622/russia-military-exercise-belarus-ukraine> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 3 Ιουνίου 2024)

⁷⁰⁵ Politico, *Liz Truss: Russia Told UK it has 'No Plans to Invade Ukraine'*, February 10, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/liz-truss-uk-sergey-lavrov-russia-ukraine-nato-invade/> και Euronews, *Βρετανική «Γκάφα»: Η Επείσοδική Συνάντηση Τρας – Λαβρόφ στη Μόσχα*, 10 Φεβρουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://gr.euronews.com/2022/02/10/rosia-ukrania-diplo>. Βλέπε ακόμη: GOV.UK, *Foreign Secretary's Meeting with Russian Foreign Minister Lavrov*, 10 February 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretarys-meeting-with-russian-foreign-minister-lavrov-10-february-2022> (Αντλήθηκαν από το διαδίκτυο την 4 Ιουνίου 2024)

Κατόπιν των δηλώσεων του Αμερικανού Προέδρου, κατά το διήμερο 11 και 12 Φεβρουαρίου, οι Κυβερνήσεις πολλών κρατών της Δύσης κάλεσαν τους πολίτες τους να εγκαταλείψουν το Κίεβο, ενώ ο Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ προειδοποίησε για την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου ένοπλης σύγκρουσης στην Ευρώπη με τις εκτιμήσεις να ανεβάζουν τον αριθμό των Ρωσικών στρατευμάτων στα σύνορα της Ουκρανίας και στην Κριμαία στις 140.000 και κύκλους της Ουάσιγκτον να διαρρέουν ημερομηνίες εκδήλωσης της Ρωσικής επίθεσης αρχικά την 20η και στη συνέχεια την 16η Φεβρουαρίου 2022. Την 14η Φεβρουαρίου, ο Ρώσος Πρέσβης στην Ευρωπαϊκή Ένωση ανέφερε ότι η Μόσχα θα έχει το δικαίωμα εκτόξευσης «αντεπίθεσης» εφόσον αντιληφθεί ότι απαιτείται για την προστασία των Ρώσων πολιτών που διαβιούν στην ανατολική Ουκρανία. Ταυτόχρονα, ο Ουκρανός Πρόεδρος σε τηλεοπτικό διάγγελμα ανακήρυξε την 16^η Φεβρουαρίου, ημέρα της πιθανολογούμενης Ρωσικής επίθεσης, ως ημέρα ενότητας του Ουκρανικού λαού και κάλεσε όλους τους Ουκρανούς να επιστρέψουν στη χώρα εντός 24 ωρών.⁷⁰⁶ Την ίδια ημέρα οι Υπουργοί Οικονομικών του G7 με κοινή δήλωσή τους επιβεβαίωσαν την ετοιμότητα και αποφασιστικότητά τους να δράσουν άμεσα για τη στήριξη της οικονομίας της Ουκρανίας και ταυτόχρονα εξέφρασαν την υποστήριξή τους στις διπλωματικές προσπάθειες για αποκλιμάκωση της κατάστασης. Δήλωσαν ακόμη την κοινή δέσμευσή τους για την προστασία της κυριαρχίας, της ανεξαρτησίας και της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της Ουκρανίας, αναφέροντας ότι από το 2014 η συνολική διμερής και πολυμερής οικονομική βοήθεια προς τη χώρα αυτή ξεπέρασε τα 48 δισεκατομμύρια δολάρια.⁷⁰⁷

Η επιβεβαίωση από το Ρώσο Πρόεδρο «μερικής» αποχώρησης Ρωσικών δυνάμεων από την περιοχή των Ουκρανικών συνόρων, την 15η Φεβρουαρίου 2022, δημιούργησε κάποιες ελάχιστες ελπίδες για την πιθανότητα αποκλιμάκωσης της κρίσης, ωστόσο ο Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ δήλωσε ότι δεν υπάρχουν κάποιες ενδείξεις αποκλιμάκωσης. Ο Πρόεδρος Biden δήλωσε στις 17 Φεβρουαρίου ότι η Ρωσική επίθεση είναι επικείμενη, περιγράφοντας την απειλή ως ιδιαίτερα υψηλή και ανέφερε ότι η Ρωσία δεν έχει αποσύρει δυνάμεις από τα Ουκρανικά σύνορα. Ο

⁷⁰⁶ Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ.129

⁷⁰⁷ GOV.UK, *G7 Finance Minister's Statement on Ukraine*, 14 February 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.gov.uk/government/news/g7-finance-ministers-statement-on-ukraine> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 4 Ιουνίου 2024)

Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Antony Blinken μιλώντας στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών δήλωσε ότι η Ρωσία προετοιμάζει εισβολή στην Ουκρανία τις επόμενες ημέρες. Τη ίδια ημέρα η Μόσχα απέλασε τον δεύτερο στην ιεραρχία Αμερικανό διπλωμάτη, ως αντίδραση για την απέλαση από τις Αμερικανικές αρχές Ρώσου διπλωμάτη από την Ουάσιγκτον, ενώ η Υπουργός Εξωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου καταδίκασε το αίτημα της Ρωσικής Δούμας προς τον Πρόεδρο Putin για αναγνώριση της ανεξαρτησίας του περιοχών Donetsk και Luhansk. Την επομένη, στις 18 Φεβρουαρίου 2022, ο Αμερικανός Πρέσβης στον ΟΑΣΕ, Michael Carpenter, δήλωσε κατά τη διάρκεια εργασιών του Οργανισμού ότι σύμφωνα με τις Αμερικανικές εκτιμήσεις τα Ρωσικά στρατεύματα πέριξ και εντός της Ουκρανίας ανέρχονται πλέον στις 169.000 έως 190.000, σε σύγκριση με τις 100.000 του περασμένου Ιανουαρίου. Την ίδια ημέρα ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών που είχε επισκεφθεί τη Μόσχα για συνομιλίες με τον Sergey Lavron, δήλωσε μετά τη συνάντηση ότι όλοι θα είναι χαμένοι από μια σύγκρουση στην Ουκρανία και ότι ο στόχος όλων θα πρέπει να είναι η διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας στην Ευρώπη. Τόνισε ακόμη ότι η Ελλάδα υποστηρίζει τον ειρηνικό διάλογο με τη Ρωσία και ακούει με προσοχή τις Ρωσικές απαιτήσεις ασφαλείας. Επίσης κατόπιν ερώτησης δημοσιογράφου της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ σχετικά με την Ελληνική μειονότητα στο Donbas, ανέφερε ότι η Ελλάδα είναι ιδιαίτερα ανήσυχη για τη ραγδαία κλιμάκωση των εχθροπραξιών στην περιοχή, τονίζοντας ότι το καθεστώς του Κιέβου επί πολλά έτη παραβιάζει τις συμφωνίες κατάπαυσης πυρός.⁷⁰⁸

Σύμφωνα με δημοσιεύματα, η Ρωσική Κυβέρνηση και οι μεγάλες επιχειρήσεις της χώρας προετοιμάζονταν εντατικά, λαμβάνοντας μέτρα προστασίας έναντι των Δυτικών κυρώσεων σε περίπτωση κλιμάκωσης της κρίσης με την Ουκρανία, επί αρκετές εβδομάδες. Επιπρόσθετα, το Κρεμλίνο είχε καθορίσει τη διεξαγωγή μιας σειράς από “stress tests” για την καταγραφή της βιωσιμότητας των βασικών βιομηχανιών της χώρας σε περίπτωση αποκοπής των Ρωσικών τραπεζών από το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα ή απαγόρευσης πωλήσεων Δυτικών προϊόντων και τεχνολογίας σε Ρωσικές εταιρείες.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ ALJAZEERA, *Latest Ukraine Updates: US Warns Russia Preparing for Invasion*, 17 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/17/ukraine-rebels-accuse-govt-forces-of-mortar-attack-liveblog> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 4 Ιουνίου 2024)

⁷⁰⁹ The Moscow Times, *‘Illogical and Unfair’: Russian Firms Hunker Down Under Sanctions Threat*, 17 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.themoscowtimes.com/2022/02/16/illogical-and-unfair-russian-firms-hunker-down-under-sanctions-threat-a76397> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 4 Ιουνίου 2024)

Κατά τη διάρκεια του 58^{ου} Συνεδρίου του Μονάχου για την Πολιτική Ασφάλειας (58th Munich Conference on Security Policy), που διεξήχθη από 18 έως 20 Φεβρουαρίου 2022, η Αντιπρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Kamala Harris, απευθυνόμενη στους συνέδρους την 19^η Φεβρουαρίου, δήλωσε ότι η Ευρωπαϊκή ασφάλεια απειλείται από τη Ρωσία και επιβεβαίωσε τη σταθερή δέσμευση των ΗΠΑ στο άρθρο 5 της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας.⁷¹⁰ Τόνισε ότι εάν η Ρωσία εισβάλει περαιτέρω στην Ουκρανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες μαζί με τους Συμμάχους του NATO και τους εταίρους θα επιβάλουν εξουθενωτικό και άνευ προηγουμένου οικονομικό κόστος, με τη μορφή οικονομικών κυρώσεων, ελέγχου των εξαγωγών και στοχοποίηση των Ρωσικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και βασικών βιομηχανιών της. Εξέφρασε την αταλάντευτη στάση της χώρας της για περαιτέρω ενίσχυση των Συμμάχων και ιδιαίτερα της ανατολικής πτέρυγας του NATO, αναφερόμενη στους 6.000 Αμερικανούς στρατιώτες που είχαν αναπτυχθεί στη Ρουμανία, στην Πολωνία και στη Γερμανία και τους 8.500 που τελούσαν σε κατάσταση αυξημένης ετοιμότητας για ανάπτυξη στην Ευρώπη.⁷¹¹ Τη ίδια ημέρα, στο περιθώριο του Συνεδρίου, ο Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου Boris Johnson συναντήθηκε με τον Ουκρανό Πρόεδρο Zelensky, υπογραμμίζοντας την αδιαμφισβήτητη υποστήριξη της χώρας του στην κυριαρχία και ακεραιότητα της Ουκρανίας, ενώ η Υπουργός Εξωτερικών Liz Truss κατά τη διάρκεια της ομιλίας της στο Συνέδριο ανέφερε ότι η Ουκρανία είναι πιθανό να αντιμετωπίσει το χειρότερο σενάριο με Ρωσική εισβολή εντός της επομένης εβδομάδας και ότι η Ευρώπη πρόκειται να αντιμετωπίσει μια από τις πιο επικίνδυνες καταστάσεις στην ιστορία της από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁷¹² Ταυτόχρονα με τις πολιτικές διεργασίες του Μονάχου, ο Ρώσος Πρόεδρος Putin, μαζί με τον Πρόεδρο της Λευκορωσίας

⁷¹⁰ Το άρθρο 5 της Συνθήκης του NATO προβλέπει ότι ένοπλη επίθεση εναντίον ενός ή περισσότερων από τα συμβαλλόμενα μέρη θεωρείται ως επίθεση εναντίον όλων των μελών της Συμμαχίας τα οποία έχουν την υποχρέωση να συνδράμουν το ή τα μέλη που δέχονται επίθεση με οποιοδήποτε τρόπο συμπεριλαμβανομένης και της ένοπλης βίας προς αποκατάσταση και διατήρηση της ασφάλειας στην περιοχή του Βορειοατλαντικού Συμφώνου.

Για το πλήρες κείμενο της Συνθήκης βλέπε:

NATO, *The North Atlantic Treaty*, Washington D.C., 4 April 1949. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Ιουνίου 2024)

⁷¹¹ The White House, *Remarks by Vice President Harris at the Munich Security Conference*, Munich Germany, February 19, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/19/remarks-by-vice-president-harris-at-the-munich-security-conference/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Ιουνίου 2024)

⁷¹² The Guardian, *Truss: Ukraine Could Face 'Worst-case Scenario' as Early as Next Week*, 19 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/live/2022/feb/19/russia-ukraine-news-crisis-latest-putin-biden-kyiv-russian-invasion?filterKeyEvents=true#liveblog-content> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 5 Ιουνίου 2024)

Alexander Lukashenko, παρακολούθησε την 19^η Φεβρουαρίου, στρατιωτικές ασκήσεις στρατηγικών πυρηνικών πυραυλικών δυνάμεων. Σύμφωνα με το Κρεμλίνο εκτοξεύτηκαν με επιτυχία υπερηχητικοί και πύραυλοι cruise από χερσαίες και θαλάσσιες πλατφόρμες εκτόξευσης, ενώ ξεκαθάρισε ότι οι ασκήσεις αυτές αποτελούν τμήμα της συνήθους διαδικασίας εκπαίδευσης, αρνούμενος να δεχτεί ότι σηματοδοτούν την κλιμάκωση της ήδη τεταμένης κατάστασης.⁷¹³

Πλέον όλες οι εξελίξεις κατεδείκνυαν ότι ο δρόμος της διπλωματίας, της διαπραγμάτευσης και του συμβιβασμού ήταν αδιέξοδος και η πορεία προς την οδό της πολεμικής σύγκρουσης ήταν αναπόφευκτη. Παρά τη διπλωματική πρωτοβουλία του Γάλλου Προέδρου που προσκάλεσε την 20^η Φεβρουαρίου τον Αμερικανό και το Ρώσο Πρόεδρο σε συνάντηση κορυφής στο Παρίσι για την αποκλιμάκωση της κρίσης και την καταρχήν αποδοχή της πρόσκλησης από τα δύο μέρη, οι δορυφορικές απεικονίσεις έδειχναν περαιτέρω ανάπτυξη των Ρωσικών στρατευμάτων στα Ουκρανικά σύνορα. Ακόμα ανακοινώθηκε η παράταση των στρατιωτικών ασκήσεων και γυμνασίων 30.000 Ρώσων στρατιωτών στη Λευκορωσία, η λήξη των οποίων είχε αρχικά προγραμματιστεί για την 20^η Φεβρουαρίου 2022.⁷¹⁴ Ισχυρότατη ένδειξη της μη αναστρέψιμης κατεύθυνσης της κρίσης αποτέλεσε η αναγνώριση από το Ρώσο Πρόεδρο της ανεξαρτησίας των αυτόνομων περιοχών Donetsk και Luhansk, την 21^η Φεβρουαρίου, σε ικανοποίηση αιτήματος που είχε υποβληθεί προς τον Πρόεδρο από τη Ρωσική Δούμα, παρά τις έντονες προειδοποιήσεις και αντιδράσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και των Ευρωπαϊών συμμάχων τους. Αρκετοί Δυτικοί ηγέτες, μεταξύ αυτών και ο Έλληνας Πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης, καταδίκασαν την κίνηση αυτή ως παραβίαση των συμφωνιών του Minsk. Ταυτόχρονα με την αναγνώριση της ανεξαρτησίας υπογράφηκαν Συνθήκες Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας, μεταξύ της Ρωσικής Ομοσπονδίας και των Λαϊκών Δημοκρατιών του Donetsk και του Luhansk.⁷¹⁵ Ο Ρώσος Πρόεδρος ανακοίνωσε την αποστολή

⁷¹³ ALJAZEERA, 'Guaranteed Defeat': President Putin Supervises Nuclear Drills, 19 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/19/ukraine-crisis-president-putin-launches-nuclear-drills> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

⁷¹⁴ The Guardian, Satellite Images Show New Deployments of Russian Troops – as it Happened, 21 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/live/2022/feb/20/ukraine-crisis-russia-plans-biggest-war-since-1945-says-johnson-zelenskiy-calls-for-sanctions-now-live?filterKeyEvents=true#liveblog-content> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

⁷¹⁵ President of Russia, Signing of Documents Recognising Donetsk and Lugansk People's Republics, The Kremlin, Moscow, February 21, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67829> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

«ειρηνευτικών δυνάμεων» στις δύο ανεξάρτητες δημοκρατίες, ενώ οι Δυτικές χώρες ανακοίνωσαν ότι θα επιβάλουν νέες κυρώσεις σε απάντηση της κίνησης αυτής. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας συνήλθε το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ κατόπιν αιτήματος του Ουκρανού Υπουργού Εξωτερικών Dmytro Kuleba.

Την επόμενη ημέρα, 22 Φεβρουαρίου 2022, ο Ρώσος Πρόεδρος απεύθυνε αίτημα προς το Συμβούλιο της Ρωσικής Ομοσπονδίας για έγκριση χρήσης των Ενόπλων Δυνάμεων εκτός του εδάφους της χώρας, με το Συμβούλιο να εγκρίνει αθημερόν και ομόφωνα το ψήφισμα.⁷¹⁶ Αργότερα την ίδια ημέρα, ο Αμερικανός Πρόεδρος Biden δήλωσε ότι η κίνηση αυτή του Ρώσου Προέδρου σηματοδοτεί την έναρξη της Ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία, τονίζοντας ότι με τις πράξεις του και τις διακηρύξεις του ο Putin προσπαθεί να δημιουργήσει ένα αφήγημα για την κατάληψη με τα όπλα περισσότερου εδάφους. Ο Αμερικανός Πρόεδρος διευκρίνισε ότι οι Ρωσικές βλέψεις δεν περιορίζονται στις περιοχές του Donetsk και Luhansk που αναγνωρίστηκαν από τη Ρωσική Ομοσπονδία ως ανεξάρτητες οντότητες. Ο Πρόεδρος Biden ανακοίνωσε την επιβολή νέων κυρώσεων σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση, εξαιτίας των πράξεων αυτών, σε δύο Ρωσικές τράπεζες και στη Ρωσική ελίτ και τις οικογένειές τους, οι οποίες θα κλιμακωθούν εφόσον η Ρωσία προβεί σε περαιτέρω ενέργειες. Συγκεκριμένα επιβλήθηκαν κυρώσεις στις Ρωσικές τράπεζες V.E.B. και Military Bank, αποκλεισμός της Μόσχας από χρηματοδότηση από Δυτικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τις αγορές των ΗΠΑ και της ΕΕ. Τέλος ο Αμερικανός Πρόεδρος δήλωσε ότι υπάρχει ακόμη χρόνος για τη διπλωματία και διαβεβαίωσε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους θα υπεράσπιζαν αταλάντευτα το έδαφος του NATO και θα συνέχιζαν να παρέχουν βοήθεια και αμυντικό οπλισμό στην Ουκρανία.⁷¹⁷ Ταυτόχρονα η Γερμανία ανακοινώνει τη διακοπή της διαδικασίας πιστοποίησης του αγωγού Nord Stream 2, με το Γερμανό Καγκελάριο Olaf Scholz να δηλώνει ότι απαιτείται η διαφοροποίηση των ενεργειακών προμηθειών της χώρας του, επειδή η κατάσταση είχε μεταβληθεί

⁷¹⁶ President of Russia, *Vladimir Putin Submits Proposal to Federation Council to Approve Resolution Authorizing Use of Armed Forces Abroad*, February 22,, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67836> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024).

Βλέπε ακόμη: Παπαφλωράτος, Ι., 2023α, σελ. 138

⁷¹⁷ The White House, *Remarks by President Biden Announcing Response to Russian Actions in Ukraine*, February 22, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/22/remarks-by-president-biden-announcing-response-to-russian-actions-in-ukraine/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

ριζικά.⁷¹⁸ Την ίδια ημέρα ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergey Lavrov, σε συνέντευξή του στη Ρωσική τηλεόραση, κατόπιν ερώτησης σχετικά με τις διεθνείς αντιδράσεις για την αναγνώριση του Donetsk και του Luhansk, απάντησε ότι ήταν αναμενόμενες, καθόσον η Δύση έχει διαμορφώσει τη συνήθεια να κατηγορεί τη Ρωσία για οτιδήποτε συμβαίνει. Τόνισε ότι κανένας δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι το Ουκρανικό καθεστώς μετά το πραξικόπημα του 2014 αντιπροσωπεύει το σύνολο του λαού που κατοικεί στη χώρα. Τέλος επανέλαβε ότι η χώρα του είναι ακόμη ανοικτή στο διάλογο με την προϋπόθεση ότι ο σκοπός αυτού του διαλόγου δεν είναι η εκτόξευση κατηγοριών και η ταπείνωση της χώρας του.⁷¹⁹

Στις 23 Φεβρουαρίου 2022 το Ουκρανικό Κοινοβούλιο ψήφισε υπέρ της έγκρισης διατάγματος που έθετε τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης για 30 ημέρες με έναρξη ισχύος την 24η Φεβρουαρίου, προετοιμάζοντας τον πληθυσμό για την προοπτική ενός καταστροφικού πολέμου. Επιπρόσθετα, άρχισε η κλήση εφέδρων στις Ουκρανικές Ένοπλες Δυνάμεις, τα αεροδρόμια των πόλεων Kharkiv, Dnipro και Zaporizhzhia στην ανατολική Ουκρανία έκλεισαν τον εναέριο χώρο τους και τα τρία εκατομμύρια Ουκρανών που βρίσκονταν στη Ρωσία κλήθηκαν να εγκαταλείψουν άμεσα τη χώρα. Την ίδια ημέρα οι επικεφαλές των αυτοαποκαλούμενων Λαϊκών Δημοκρατιών Donetsk και Luhansk αιτήθηκαν τη Ρωσική βοήθεια για την απόκρουση της επιθετικότητας των Ουκρανικών Ενόπλων Δυνάμεων, με αρκετούς αναλυτές να θεωρούν τα αιτήματα αυτά ως πρόσχημα για την εξαπόλυση της Ρωσικής επίθεσης στην Ουκρανία.⁷²⁰ Από την πλευρά του ο Ρώσος Πρόεδρος Putin δήλωσε για μια ακόμη φορά έτοιμος για την εξεύρεση διπλωματικής λύσης τονίζοντας όμως ότι τα συμφέροντα της χώρας του είναι αδιαπραγμάτευτα.⁷²¹ Την ίδια ημέρα συνήλθε η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών για να συζητήσει την κρίση στην Ουκρανία, με πολλά κράτη-μέλη να ζητούν από τη Ρωσία να αποκλιμακώσει τονίζοντας τις συνέπειες μιας εισβολής. Ο Γενικός

⁷¹⁸ Reuters, *Germany Freezes Nord Stream 2 Gas Project as Ukraine Crisis Deepens*, February 22, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/business/energy/germanys-scholz-halts-nord-stream-2-certification-2022-02-22/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

⁷¹⁹ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's Answers to Questions from Rossiya 1 TV Channel*, Moscow, February 22, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1799937/ (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024).

⁷²⁰ Deutsche Welle, *Russia Says Donbass Separatists Asks Putin for Military Help*, February 23, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/russia-says-donbas-separatists-ask-putin-for-military-support/a-60893224> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

⁷²¹ The Guardian, *Ukraine President Vows to Defend Country as Russia Says Separatists 'Ask of Military Help'*, 24 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/23/ukraine-urges-its-citizens-to-leave-russia-immediately> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

Γραμματέας του ΟΗΕ, Antonio Guterres, δήλωσε ότι αυτή αποτελεί την πιο σοβαρή παγκόσμια κρίση τα τελευταία χρόνια. Τόνισε ότι η απόφαση της Ρωσίας να αναγνωρίσει τις αυτοαποκαλούμενες ανεξάρτητες περιοχές του Donetsk και του Luhansk και οι επόμενες ενέργειές της συνιστούν σαφή παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας και κυριαρχίας της Ουκρανίας και είναι ασύμβατες με τις αρχές του καταστατικού των Ηνωμένων Εθνών. Τέλος, κάλεσε τις δύο πλευρές για κατάπαυση του πυρός, ειρήνευση και έναρξη διαπραγματεύσεων.⁷²²

5.5.4.8. Η Έναρξη του Πολέμου

Το ξημέρωμα της 24ης Φεβρουαρίου 2022 οι Ρωσικές Ένοπλες Δυνάμεις εισέβαλαν στην Ουκρανία, διαβαίνοντας τα σύνορα με τη Λευκορωσία στο βορά, τη Ρωσία στα ανατολικά και την Κριμαία στο νότο. Ο Ρώσος Πρόεδρος Putin με διάγγελμά του στη Ρωσική τηλεόραση τις πρώτες πρωινές ώρες ανακοίνωσε την ανάληψη «ειδικής στρατιωτικής επιχείρησης» από τις Ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις για την προστασία των πολιτών του Donbas από τη γενοκτονία που διαπράττονταν σε βάρος τους επί οκτώ χρόνια από το καθεστώς του Κιέβου, επικαλούμενος το άρθρο 51 του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Σκοπός της επιχείρησης, σύμφωνα με το Ρώσο Πρόεδρο, δεν ήταν η κατάληψη της Ουκρανίας, αλλά η αποστρατικopoίηση και αποναζιστικοποίησης της, καθώς και η τιμωρία εκείνων που διέπραξαν πολυάριθμα αιματηρά εγκλήματα κατά αμάχων. Στο διάγγελμά του ο Ρώσος Πρόεδρος, αφού αναφέρθηκε στις προσπάθειες της «αυτοκρατορίας του ψεύδους» - όπως χαρακτήρισε τις ΗΠΑ και τους καθ' ομοίωση με αυτή Δυτικούς συμμάχους της - να περικυκλώσουν τη Ρωσία με την επέκταση του NATO, να αλλοιώσουν και να καταστρέψουν τις παραδοσιακές αξίες της χώρας του προσπαθώντας να επιβάλλουν τις δικές τους ψεύτικες αξίες που οδηγούν στην υποβάθμιση και τον εκφυλισμό, τόνισε ότι η χώρα του δεν είχε πλέον άλλη λύση για την εξασφάλιση της επιβίωσής της. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους τους είναι μια πολιτική συγκράτησης και ανάσχεσης της Ρωσίας με αντίστοιχα γεωπολιτικά μερίσματα, ενώ για τη χώρα του είναι ζήτημα ζωής και θανάτου, ζήτημα μελλοντικής ύπαρξης του Ρωσικού κράτους, η κόκκινη

⁷²² UN, *Secretary General's Remarks to the General Assembly on Ukraine*, 23 February 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2022-02-23/secretary-generals-remarks-the-general-assembly-ukraine> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

γραμμή την οποία διέσχισαν. Τέλος, απευθυνόμενος στο προσωπικό των Ουκρανικών Ενόπλων Δυνάμεων τους κάλεσε να μην υπακούσουν στις διαταγές του Ουκρανικού εγκληματικού καθεστώτος και να επιστρέψουν στα σπίτια τους, ενώ σημείωσε ότι η ευθύνη για την οποιαδήποτε αιματοχυσία θα βαρύνει το Ουκρανικό καθεστώς.⁷²³

Λίγο μετά το διάγγελμα του Ρώσου Προέδρου, ο Ουκρανός Πρόεδρος Volodymyr Zelensky, με επείγον διάγγελμά του προς τον Ουκρανικό λαό ανακοίνωσε την επιβολή Στρατιωτικού Νόμου στη χώρα, το κλείσιμο του εναέριου χώρου και ζήτησε από τους πολίτες να παραμείνουν ψύχραιμοι. Τα ξημερώματα της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 με νέο διάγγελμά του ο Ουκρανός Πρόεδρος ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι η χώρα του αφέθηκε από τη Δύση να πολεμήσει μόνη της κατά των Ρώσων και με διάταγμά του απαγόρευσε την έξοδο από τη χώρα σε όλους τους άνδρες μεταξύ 18 και 60 ετών.⁷²⁴ Ο Πρόεδρος Biden καταδίκασε άμεσα τη Ρωσική επίθεση κατά της Ουκρανίας και ενέκρινε την ανάπτυξη επιπλέον στρατιωτικών δυνάμεων στην Ευρώπη επιβεβαιώνοντας την προσήλωση της χώρας του στη συλλογική άμυνα της Ευρώπης. Ο Αμερικανός Πρόεδρος κατηγόρησε τον Ρώσο ομόλογό του ως αποκλειστικό υπεύθυνο για τη σύγκρουση και ανακοίνωσε τη συνάντηση των ηγετών των κρατών-μελών της Συμμαχίας την επομένη ημέρα για την επιβεβαίωση των στενών συμμαχικών δεσμών και τον καθορισμό των αναγκαίων κινήσεων για την περαιτέρω ενίσχυση της συμμαχίας.⁷²⁵ Την επομένη, 25 Φεβρουαρίου, το Συμβούλιο της Ευρώπης απέκλεισε τη Ρωσία από τη συμμετοχή της στον Οργανισμό, ενώ οι ηγέτες των κρατών-μελών του NATO μετά από συνάντησή τους ανακοίνωσαν επιπλέον ανάπτυξη δυνάμεων στην ανατολική πτέρυγα του NATO.

⁷²³ President of Russia, *Address by the President of the Russian Federation*, The Kremlin, Moscow, February 24, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

⁷²⁴ The Guardian, *Zelensky Calls for Martial Law in National Address*, 24 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/live/2022/feb/23/ukraine-russia-news-crisis-latest-live-updates-putin-biden-europe-sanctions-russian-invasion-border-troops?filterKeyEvents=true&page=with:block-6217003d8f0841b05a45608f#block-6217003d8f0841b05a45608f> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

⁷²⁵ U.S. Department of Defense, *Biden Condemns Russian Attack on Ukraine, Orders More Troops to Europe*, February 24, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2945841/biden-condemns-russian-attack-on-ukraine-orders-more-troops-to-europe/> (Αντλήθηκε από το διαδίκτυο την 8 Ιουνίου 2024)

Δεν θα γίνει περαιτέρω αναφορά στα γεγονότα που εξελίσσονται κατά τη διάρκεια της πολεμικής σύγκρουσης στην Ουκρανία που συνεχίζεται για περισσότερα από τρία έτη, μέχρι και την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, καθόσον εκφεύγει από το σκοπό της παρούσας εργασίας. Κρίνεται όμως σκόπιμο να αναφερθούν συνοπτικά ορισμένες καθοριστικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε αυτά τα τρία έτη και αφορούν όχι μόνο την περιφερειακή, αλλά και στη διεθνή κατάσταση. Αυτές αφορούν την αποδοχή από την Ευρωπαϊκή Ένωση της αίτησης υποψηφιότητας της Ουκρανίας την 23η Ιουνίου 2022, στην υπογραφή των πρωτοκόλλων εισδοχής στο NATO για τη Φιλανδία και τη Σουηδία την 5η Ιουλίου 2022 και στην υπογραφή από το Ρώσο Πρόεδρο, την 30η Σεπτεμβρίου 2022, των συνθηκών προσχώρησης τεσσάρων κατεχόμενων Ουκρανικών περιοχών (Kherson, Zaporizhzhia, Luhansk και Donetsk), επισημοποιώντας την ένταξή τους στη Ρωσική Ομοσπονδία. Τελικά η Φιλανδία και η Σουηδία έγιναν μέλη του NATO, στις 4 Απριλίου 2023 και στις 7 Μαρτίου 2024 αντίστοιχα, μετά την άρση των Τουρκικών επιφυλάξεων και αντιρρήσεων.

5.5.5 Εκλογή Donald Trump – Λήξη του Πολέμου;

Η πιο καθοριστική εξέλιξη σε σχέση με την πολεμική αναμέτρηση στην Ουκρανία, αλλά και τις συγκρούσεις και αναταραχές στη Μέση Ανατολή, δεν είναι άλλη από την εκλογή και την ανάληψη της Προεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών από τον Donald Trump. Η ανάληψη των καθηκόντων του νέου Αμερικανού Προέδρου από τον Ιανουάριο 2025, γέννησε ελπίδες και δημιούργησε προοπτικές για τη λήξη της πολυετούς αιματοχυσίας και την ειρήνευση στην περιοχή της Ουκρανίας. Ήδη από την έναρξη της προεκλογικής εκστρατείας του για τη διεκδίκηση της Προεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών ο Trump είχε θέσει ως ένα από τους κύριους στόχους του την επίτευξη της ειρήνης. Στις 11 Μαΐου 2023 σε συνέντευξή του στο CNN ο Donald Trump είχε δηλώσει ότι αν ήταν αυτός Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών ο πόλεμος στην Ουκρανία που κοστίζει χιλιάδες ζωές Ρώσων και Ουκρανών δεν θα γινόταν ποτέ. Είχε τονίσει επίσης ότι εφόσον εκλεγεί Πρόεδρος θα τερμάτιζε τον πόλεμο αυτό σε 24 ώρες.⁷²⁶ Την πεποίθησή του για τη δυνατότητα τερματισμού του

⁷²⁶ CNN Politics, *READ: Transcript of CNN's Town Hall with Former President Donald Trump*, May 11, 2023, στην ιστοσελίδα <https://edition.cnn.com/2023/05/11/politics/transcript-cnn-town-hall-trump/index.html> (Πρόσβαση 10 Μαρτίου 2025)

πολέμου στην Ουκρανία σε σύντομο χρόνο μετά την εκλογή του στο Προεδρικό αξίωμα, ο υποψήφιος του Ρεπουμπλικανικού κόμματος επανέλαβε αρκετές φορές κατά την προεκλογική εκστρατεία. Στην πρώτη δημόσια τηλεοπτική συζήτηση (debate) με τον Πρόεδρο Joe Biden – και υποψήφιο μέχρι τότε του Δημοκρατικού κόμματος - στις 27 Ιουνίου 2024, ο Donald Trump ανέφερε χαρακτηριστικά ότι εάν οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ένα πραγματικό Πρόεδρο που γνωρίζει τη διεθνή κατάσταση και ο οποίος ήταν σεβαστός από το Ρώσο ομόλογό του, η εισβολή στην Ουκρανία δεν θα είχε γίνει. Τόνισε ακόμη ότι παρά τις τεράστιες απώλειες, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών δεν κάνει τίποτα για να σταματήσει αυτή τη σφαγή.⁷²⁷

Τα αποτελέσματα των εκλογών της 5^{ης} Νοεμβρίου 2024 με την ανάδειξη του Donald Trump ως του 47^{ου} Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών συνετέλεσαν σε μεγάλο βαθμό στην αλλαγή της διεθνούς πολιτικής πραγματικότητας. Η μέχρι τότε συνολική και σταθερή προσήλωση της Δύσης στη συνέχιση της αιματοχυσίας στην Ουκρανία άρχισε να κάμπτεται. Νέες προσεγγίσεις και απόψεις σχετικά με την ανάγκη τερματισμού του πολέμου άρχισαν να εμφανίζονται, με το ρεαλισμό να επιστρέφει - έστω δειλά και προσωρινά - στους διαδρόμους της εξουσίας στην Ευρώπη.⁷²⁸ Είναι χαρακτηριστικές οι δηλώσεις του Ουκρανού Προέδρου Volodymyr Zelensky το Νοέμβριο 2024 ότι θα έκανε τα πάντα για να τερματιστεί ο πόλεμος τον επόμενο χρόνο με διπλωματικά μέσα και ότι είναι έτοιμος για την έναρξη διαπραγματεύσεων υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Επίσης στην ομιλία του προς τους Ουκρανούς πολίτες με την ευκαιρία του Νέου Έτους ο Πρόεδρος της χώρας κάλεσε για μια «*δίκαιη ειρήνη*», χωρίς να αναφέρει ως προαπαιτούμενο την απελευθέρωση των κατεχόμενων περιοχών από τη Ρωσία.⁷²⁹ Άρα, η επιστροφή του Donald Trump - ενός “master dealmaker” - στην Προεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών είναι πιθανό να αλλάξει το παιγνίδι δραματικά.⁷³⁰ Πράγματι, από την έναρξη της

⁷²⁷ Βλέπε: YouTube, *CNN Presidential Debate: President Joe Biden and Former President Donald Trump*, 28 Ιουνίου 2024 (28:40/1:38:36) στην ιστοσελίδα <https://www.youtube.com/watch?v=-v-8wJkmwBY>
Βλέπε ακόμη: AP News, *Trump Says he Can End the Russia – Ukraine War in One Day. Russia’s UN Ambassador Says he Can’t*, July 2, 2024, στην ιστοσελίδα <https://apnews.com/article/trump-russia-ukraine-war-un-election-a78ecb843af452b8dda1d52d137ca893> (Πρόσβαση 10 Μαρτίου 2025)

⁷²⁸ Simonet, L., *A Possible Ceasefire in Ukraine in 2025: Is the OSCE on Board?*, OIIP – Austrian Institute for International Affairs, 2025, σελ. 3

⁷²⁹ Βλέπε: President of Ukraine, *New Year’s Greetings from President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy*, 31 December 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.president.gov.ua/en/news/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelens-95297> (Πρόσβαση 10 Μαρτίου 2025)

Βλέπε ακόμη: Simonet, L., 2025, σελ. 3

⁷³⁰ Simonet, L., 2025, σελ. 4

θητείας του Προέδρου Trump οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέλαβαν ρόλο διαμεσολαβητή για την επίτευξη ειρήνης.

Πέρα από την επίτευξη εκχειρίδας στη Μέση Ανατολή μεταξύ Ισραήλ και Hamas, από τις πρώτες ημέρες της ανάληψης της εξουσίας ο Αμερικανός Πρόεδρος επιδόθηκε σε μια εντατική προσπάθεια για την υλοποίηση των σχεδίων του για ειρήνευση στην Ουκρανία και την Αμερικανική προσέγγιση με τη Ρωσία. Με τη διευθέτηση των δύο θερμών αντιπαραθέσεων σε Ουκρανία και Μέση Ανατολή και την προσέγγιση με τη Ρωσία, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα έχουν τη δυνατότητα να στρέψουν την προσοχή τους και να επικεντρωθούν στην αντιμετώπιση του κύριου παγκόσμιου ανταγωνιστή τους, της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας. Επιπρόσθετα, είναι σαφής η πρόθεση της κυβέρνησης Trump να πάρει πίσω τα χρήματα που έχει δώσει για την ενίσχυση της Ουκρανίας κατά τη διάρκεια του πολέμου μετά τη Ρωσική εισβολή. Η Ουκρανία διαθέτει τεράστιες δυνατότητες ως παγκόσμιος προμηθευτής κρίσιμων πρώτων υλών. Περιλαμβάνεται στην πρώτη δεκάδα κατέχοντας το 5% των ορυκτών πόρων παγκοσμίως.⁷³¹ Ένα μήνα μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Donald Trump οι διαπραγματεύσεις και πιέσεις για την επίτευξη συμφωνίας εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Ουκρανίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ενταθεί. Την 15η Φεβρουαρίου 2025 κατά τη διάσκεψη του Μονάχου για την Ασφάλεια ο Αμερικανός Γερουσιαστής Lindsey Graham είχε δηλώσει ότι μια πιθανή συμφωνία μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ουκρανίας για τα ορυκτά σπανίων γαιών θα είναι “game changer” για την ενίσχυση της υποστήριξης της Αμερικανικής κυβέρνησης προς τη χώρα αυτή.⁷³²

Στις 18 Φεβρουαρίου 2025 ο Πρόεδρος Donald Trump σε δηλώσεις του - μετά την υπογραφή μεγάλου αριθμού εκτελεστικών διαταγμάτων – στο Mar-a-Lago της Florida - ανέφερε ότι κατά τις τρεις εβδομάδες της διακυβέρνησής του έγινε μεγαλύτερη πρόοδος από την προηγούμενη τετραετία ιδιαίτερα σε σχέση με τη φήμη και το σεβασμό προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ως ισχυρή και «έξυπνη» χώρα. Σχετικά με τον πόλεμο στην Ουκρανία δήλωσε ότι επιθυμεί, όπως και οι Ρώσοι, τον

⁷³¹ World Economic Forum, *The Future of Critical Raw Materials: How Ukraine Plays a Strategic Role in Global Supply Chains*, Jul 9, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.weforum.org/stories/2024/07/the-future-of-critical-raw-materials-how-ukraine-plays-a-strategic-role-in-global-supply-chains/> (Πρόσβαση 21 Μαρτίου 2025)

⁷³² Euronews, *Deal on Ukraine Minerals “a Game-changer” for US Support for Kyiv, Say US Senator*, 16 Feb 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.euronews.com/my-europe/2025/02/15/deal-on-ukraine-minerals-a-game-changer-for-us-support-for-kyiv-says-us-senator> (Πρόσβαση 21 Μαρτίου 2025)

τερματισμό ενός πόλεμου που δεν θα γινόταν – όπως επίσης και η επίθεση της 7^{ης} Οκτωβρίου και ο πόλεμος στην Μέση Ανατολή - αν ο ίδιος ήταν Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο Αμερικανός Πρόεδρος επέρριψε την ευθύνη για τον πόλεμο στην Ουκρανική πλευρά που τον προκάλεσε από το 2014. Για τον Ουκρανό Πρόεδρο Volodymyr Zelensky δήλωσε ότι στην ουσία είναι «δικτάτορας», επειδή δεν έχουν διεξαχθεί εκλογές στη χώρα από το 2019 και το ποσοστό αποδοχής του από τους Ουκρανούς είναι μόλις 4%. Τέλος δεν απέκλεισε την πιθανότητα συνάντησης με τον Ρώσο Πρόεδρο πριν το τέλος του μήνα.⁷³³ Δύο εβδομάδες μετά, στις 4 Μαρτίου 2025 ο Αμερικανός Πρόεδρος κατά τη διάρκεια ομιλίας του στο Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών δήλωσε ότι η κυβέρνησή του θα συνεχίσει την προσπάθεια οικοδόμησης ενός ειρηνικού και ελπιδοφόρου μέλλοντος στη Μέση Ανατολή πάνω στις βάσεις που είχαν τεθεί στην προηγούμενη θητεία του με τις Συμφωνίες του Αβραάμ. Τόνισε ακόμη ότι η κυβέρνησή του εργάζεται ακούραστα για τον τερματισμό της σύγκρουσης στην Ουκρανία που κοστίζει 2.000 ζωές νεαρών Ουκρανών και Ρώσων κάθε εβδομάδα. Ιδιαίτερη αναφορά έκανε ο Πρόεδρος Trump για τη στάση των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που στην πραγματικότητα επιθυμούν τη συνέχιση του πολέμου, καθώς και την ισότιμη αντιμετώπιση και συμμετοχή τους στις διαπραγματεύσεις με τη Ρωσία και την Ουκρανία, παρά την ελάχιστη συνεισφορά τους στην ενίσχυση της Ουκρανίας σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ακόμη τόνισε την προθυμία του Ουκρανού Προέδρου για την επίτευξη ειρήνης μέσω διαπραγματεύσεων και την υπογραφή συμφωνίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες για τα ορυκτά και την ασφάλεια της χώρας του. Τέλος, δήλωσε ότι υπήρξαν σοβαρές συζητήσεις με τη Ρωσία και ότι έχουν ληφθεί ισχυρά μηνύματα ότι και η άλλη πλευρά είναι έτοιμη για ειρήνη.⁷³⁴

Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ειρήνευσης στην Ουκρανία πραγματοποιήθηκε στις 18 Μαρτίου 2025 με την τηλεφωνική συνομιλία των Προέδρων των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Αποτέλεσμα της δίωρης σχεδόν τηλεφωνικής συνομιλίας ήταν η επίτευξη συμφωνίας για μια εκεχειρία στην Ουκρανία επί τριάντα ημέρες σε ενέργεια και υποδομές. Σύμφωνα με

⁷³³ The White House, *Remarks by President Trump after Executive Order Signing*, Mar-a-Lago, Palm Beach, Florida, February 18, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/remarks/2025/02/remarks-by-president-trump-after-executive-order-signing/> (Πρόσβαση 21 Μαρτίου 2025)

⁷³⁴ The White House, *Remarks by President Trump in Joint Address to Congress*. U.S. Capitol, Washington D.C., March 4, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/remarks/2025/03/remarks-by-president-trump-in-joint-address-to-congress/> (Πρόσβαση 21 Μαρτίου 2025)

την Αμερικανική πλευρά οι δύο άνδρες συμφώνησαν για την ανάγκη μιας διαρκούς ειρήνης και έναρξης συνομιλιών προς την κατεύθυνση αυτή. Ως πρώτο βήμα, συμφωνήθηκε η κατάπαυση του πυρός στον τομέα των ενεργειακών εγκαταστάσεων και των υποδομών, καθώς και η διενέργεια τεχνικών διαπραγματεύσεων για την εφαρμογή θαλάσσιας εκχειρίδας στη Μαύρη Θάλασσα. Συμφωνήθηκε ακόμη η άμεση έναρξη των διαπραγματεύσεων στη Μέση Ανατολή (στη Τζέντα της Σαουδικής Αραβίας την 23η Μαρτίου 2025). Τέλος οι δύο ηγέτες συζήτησαν για την κατάσταση στη Μέση Ανατολή, την πιθανή συνεργασία τους για την αποφυγή μελλοντικών συγκρούσεων, καθώς και την ανάγκη μη εξάπλωσης στρατηγικών όπλων στην περιοχή, συμφωνώντας ότι το Ιράν δεν θα πρέπει να είναι σε θέση να καταστρέψει το Ισραήλ.⁷³⁵ Η Ρωσική πλευρά στην ανακοίνωσή της για τη συνομιλία αναφέρει ότι ο Ρώσος Πρόεδρος συμφώνησε με την πρόταση του Αμερικανού ομολόγου του για παύση εκατέρωθεν επιθέσεων σε ενεργειακές (μόνο) υποδομές επί τριάντα ημέρες. Ο Ρώσος Πρόεδρος δήλωσε ότι η επίλυση της σύγκρουσης θα πρέπει να είναι συνολική, βιώσιμη και μακροχρόνια και να λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα ασφαλείας της Ρωσίας και τα βαθύτερα αίτια του πολέμου. Κατά το Κρεμλίνο, βασική προϋπόθεση της επίλυσης της σύγκρουσης με ειρηνικά και διπλωματικά μέσα πρέπει να είναι η πλήρης παύση της στρατιωτικής βοήθειας και χορήγησης πληροφοριών στο Κίεβο από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τις λοιπές χώρες της Δύσης. Τέλος συμφωνήθηκε (και έγινε την επόμενη ημέρα) ανταλλαγή Ουκρανών και Ρώσων αιχμαλώτων πολέμου.⁷³⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι Αμερικανός Πρόεδρος σε συνέντευξή του την ίδια ημέρα στο κανάλι Fox News αρνήθηκε ότι μίλησε με τον Putin για το θέμα της διακοπής της στρατιωτικής βοήθειας προς την Ουκρανία.⁷³⁷ Την επόμενη ημέρα, 19 Μαρτίου 2025 ο Πρόεδρος Trump επικοινωνήσε τηλεφωνικά με τον Ουκρανό Πρόεδρο και τον ενημέρωσε για τη συνομιλία του με τον Ρώσο Πρόεδρο, με στόχο την ευθυγράμμιση των απαιτήσεων και των αναγκών των δύο πλευρών.⁷³⁸

⁷³⁵ U.S. Embassy & Consulates in Russia, *President Donald J. Trump's Call with President Vladimir Putin*, March 18, 2025, στην ιστοσελίδα <https://ru.usembassy.gov/president-donald-j-trumps-call-with-president-vladimir-putin/> (Πρόσβαση 21 Μαρτίου 2025)

⁷³⁶ President of Russia, *Telephone Conversation with President of the United States Donald Trump*, March 18, 2025, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/76477> (Πρόσβαση 21 Ιουλίου 2025)

⁷³⁷ Fox News, *Trump Explains Complex Negotiations with Putin: 'A Lot of Guns Pointing at Each Other' in the War*, March 18, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.foxnews.com/video/6370209908112> (Πρόσβαση 21 Ιουλίου 2025)

⁷³⁸ The White House, *Statement from Secretary Rubio and NSA Waltz on Call with Zelenskyy*, March 19, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/2025/03/statement-from-secretary-rubio-and-nsc-waltz-on-call-with-zelenskyy/> (Πρόσβαση 12 Αυγούστου 2025)

Από τις παραπάνω εξελίξεις καταδεικνύεται ότι τόσο η Αμερικανική όσο και η Ρωσική πλευρά είναι διατεθειμένες να αναζητήσουν και να βαδίσουν προς το δύσκολο μονοπάτι που θα οδηγήσει στον τερματισμό της σύγκρουσης, όμως ο καθένας με τους δικούς του όρους και προϋποθέσεις. Η Ουκρανία από την πλευρά της είναι αναγκασμένη να ακολουθήσει αυτό το μονοπάτι, διότι όπως ανέφερε και ο Πρόεδρος Trump στον Ουκρανό ομόλογό του δεν έχει άλλα χαρτιά στα χέρια του.⁷³⁹ Σχεδόν δέκα μήνες μετά την ανάληψη της Προεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών από τον Trump η ειρήνευση δεν έχει επιτευχθεί παρά τις προσπάθειες. Η πρόσφατη συνάντηση του Αμερικανού και του Ρώσου ηγετών στην Αλάσκα τον Αύγουστο 2025 αποτέλεσε ένα διπλωματικό γεγονός ιδιαίτερης γεωπολιτικής σημασίας. Ωστόσο, δεν επέφερε κάποια επίσημη συμφωνία, γεγονός που αντικατοπτρίζει την πολυπλοκότητα του ζητήματος και τις βαθιές αντιθέσεις που εξακολουθούν να υφίστανται, ιδίως όσον αφορά στις εδαφικές απαιτήσεις και την κατάσταση στην Ουκρανία. Η αλληλεπίδραση αυτή μεταξύ των δυο ηγετών επικεντρώθηκε επίσης στη γεωστρατηγική δυναμική μεταξύ Ρωσίας και Κίνας με φανερή την επιδίωξη της Αμερικανικής πλευράς να διασπάσει ή έστω να περιορίσει τη στενή σύμπραξη Μόσχας και Πεκίνου. Σύμφωνα με αρκετούς αναλυτές η συνάντηση ανέδειξε τον ενισχυμένο ρόλο της Ρωσίας και τις σοβαρές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ΕΕ, καθώς η Αμερικανική πολιτική δείχνει να μετατοπίζεται προς νέες συμμαχίες και διπλωματικές προσεγγίσεις που ενδέχεται να υπονομεύσουν την παραδοσιακή Ευρω-ατλαντική συνοχή.⁷⁴⁰

Ανεξάρτητα από το τελικό αποτέλεσμα των διπλωματικών ενεργειών, πιέσεων και διαπραγματεύσεων, οι κινήσεις του Αμερικανού Προέδρου καταδεικνύουν την πίστη του στην ανάγκη τερματισμού του πολέμου και την αποφασιστικότητά του για την επίτευξη αυτού του στόχου το συντομότερο δυνατό,

⁷³⁹ Foreign Policy, *Read Trump and Zelensky's Fiery Oval Office Exchange*, February 28, 2025, στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2025/02/28/trump-zelensky-meeting-transcript-full-text-video-oval-office/> (Πρόσβαση 12 Αυγούστου 2025)

⁷⁴⁰ Βλέπε: Chatham House, *Trump-Putin Meeting on Ukraine: Early Analysis from Chatham House Experts*, 16 August 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2025/08/trump-putin-meeting-ukraine-early-analysis-chatham-house-experts>
Βλέπε ακόμη: CSIS, *Experts React: What's at Stake in the Trump-Putin Alaska Meeting*, August 11, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.csis.org/analysis/experts-react-whats-stake-trump-putin-alaska-meeting> (Πρόσβαση 10 Σεπτεμβρίου 2025)

μέσω του διαμεσολαβητικού ρόλου του μεταξύ των δύο πλευρών. Ο χρόνος αναμένεται να καταδείξει το αποτέλεσμα.

5.6 Σύνοψη – Συμπεράσματα

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης σηματοδότησε το τέλος της εποχής της «γεωπολιτικής αθωότητας». Το παγκόσμιο διεθνές σύστημα έπαψε πλέον να είναι σχετικά απλό, σταθερό και προβλέψιμο, όπως ήταν κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου με τον ανταγωνισμό και την ταυτόχρονη επιδίωξη ισορροπίας ισχύος μεταξύ των δύο πόλων. Από την έναρξη της δεκαετίας του 1990, το ψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα μεταβλήθηκε σε μονοπολικό, που είναι από τη φύση του ασταθές, με το μοναδικό πόλο να προσπαθεί να εδραιώσει και να διαιωνίσει την κυριαρχία του και άλλες φιλόδοξες δυνάμεις να επιδιώκουν να αναδειχθούν στο περιφερειακό και στο διεθνές επίπεδο. Συνέπεια αυτών των ανταγωνιστικών και συγκρουσιακών καταστάσεων είναι η σταδιακή μεταβολή του διεθνούς συστήματος από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα ώστε να καταστεί πολυπολικό, από ασταθές σε ακόμη περισσότερο ασταθές και πολύπλοκο. Στη σημερινή εποχή το διεθνές σύστημα βρίσκεται σε μια μετάβαση και οι γεωπολιτικοί συσχετισμοί γίνονται ολοένα πιο πολύπλοκοι και απρόβλεπτοι, αποκτώντας όλο και περισσότερες ομοιότητες με το Ευρωπαϊκό σύστημα του 19^{ου} αιώνα, όπου κυριαρχούσαν στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και παγκόσμια οι μεγάλες αυτοκρατορίες της εποχής που ανταγωνίζονταν για την ικανοποίηση των γεωπολιτικών τους αξιώσεων.

Η αστάθεια και η πολυπλοκότητα του σύγχρονου διεθνούς συστήματος με τα αντικρουόμενα συμφέροντα και τις γεωπολιτικές επιδιώξεις για πολιτική και οικονομική κυριαρχία έχουν ως αποτέλεσμα την αναζωπύρωση γεωπολιτικών ζητημάτων, τα οποία κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ευρίσκονταν σε λανθάνουσα κατάσταση, υπό τη μορφή των πολεμικών αναμετρήσεων στην Ανατολική Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή. Μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης η μόνη απομείνισσα παγκόσμια υπερδύναμη, οι Ηνωμένες Πολιτείες, επιδίωξε την σταθεροποίηση και διεύρυνση του Ευρωπαϊκού της προγεφυρώματος στην Ευρασιατική ήπειρο μέσω της εξάπλωσης των Δυτικών θεσμών, πρωτίστως του NATO και δευτερευόντως της ΕΕ. Η διεύρυνση αυτή στόχευε στον περιορισμό και την ανάσχεση της Ρωσικής πολιτικής και οικονομικής επιρροής κυρίως στο εγγύς εξωτερικό της και τις

ανεξάρτητες πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες και κατ' επέκταση σε ολόκληρη την Ευρασιατική ήπειρο. Άλλωστε, όπως έχει υποστηρίξει κατά το παρελθόν ο sir Halford Mackinder η Ανατολική Ευρώπη διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για την απόκτηση και διατήρηση της παγκόσμιας κυριαρχίας. Η ένταξη του συνόλου των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης στους Δυτικούς θεσμούς, όπως το NATO και η ΕΕ, θα επέφερε καταστρεπτικά αποτελέσματα στη δυνατότητα της Heartland (Ρωσική Ομοσπονδία) να αυξήσει και να διατηρήσει την ισχύ της, είτε στο περιφερειακό, είτε στο παγκόσμιο περιβάλλον.⁷⁴¹ Για τις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελεί ζωτικής σημασίας ζήτημα η διατήρηση και περαιτέρω διεύρυνση του Ευρωπαϊκού προγεφυρώματος στην Ευρασία και δευτερευόντως η ύπαρξη μιας συνεργατικής σχέσης με μια Ρωσία η οποία θα παραμένει μια μέτριας ισχύος περιφερειακή δύναμη συνδεδεμένη στο άρμα της Δύσης. Όπως ομολογεί ο Brzezinski:

«Αν πρόκειται να επιλέξει μεταξύ ενός ευρύτερου Ευρω-ατλαντικού συστήματος και μιας καλύτερης σχέσης με τη Ρωσία, για την Αμερική η πρώτη επιλογή κατατάσσεται σε ασύγκριτα υψηλότερη θέση.»⁷⁴²

Ο Αμερικανός καθηγητής John Mearsheimer προσπαθώντας να εξηγήσει με την Ρεαλιστική οπτική την Ουκρανική κρίση του 2014 και την κατάληψη της Κριμαίας, θεωρεί ότι οι τρεις πολιτικές της Δύσης σχετικά με την διεύρυνση του NATO, την επέκταση της ΕΕ και την εξάπλωση της Δημοκρατίας, αποτέλεσαν τη θρυαλλίδα για την κρίση στην Ουκρανία. Και η σπίθα άναψε μετά την απόρριψη από τον Ουκρανό Πρόεδρο Yanukovich της οικονομικής συμφωνίας με την ΕΕ και τη στροφή του προς την προσφορά των 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων από τη Μόσχα, που προκάλεσε την «Επανάσταση της Αξιοπρέπειας», ένα πραξικόπημα που κατά την άποψή του στηρίχθηκε από την Washington, με την Υφυπουργό Εξωτερικών Nuland και τον Γερουσιαστή John McCain να πρωτοστατούν στις διαδηλώσεις και τον Αμερικανό Πρέσβη Geoffrey Pyatt να δηλώνει ότι η ημέρα αυτή θα γραφεί στα βιβλία ιστορίας. Κατά τον Mearsheimer η Washington δεν επιθυμούσε να αντιληφθεί τη στρατηγική σημασία της Ουκρανίας ως ουδέτερης ζώνης (buffer zone) μεταξύ Ρωσίας και NATO. Δεν επιθυμούσε να λάβει υπόψη της το γεωπολιτικό αξίωμα

⁷⁴¹ Asisian, N., *Iran, China, and the Future World Order. Unipolarity or Multipolarity?*, Kenney Papers on Indo-Pacific Security Studies, No. 1, February 2022, Air University Press, (<https://www.jstor.org/stable/resrep40257>), σελ. 12

⁷⁴² Brzezinski, Z., 1998, σελ. 344

σύμφωνα με το οποίο οι μεγάλες δυνάμεις ανέκαθεν είναι ευαίσθητες σε πιθανές απειλές κοντά στα σύνορά τους, καθώς και τις υπαρξιακές ανησυχίες της Ρωσίας έναντι της επέκτασης του Βορειοατλαντικού Συμφώνου εγγύς των συνόρων της. Για να καταστεί σαφές το πλαίσιο και το μέγεθος του προβλήματος ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας προβαίνει σε μια αναλογία, αναρωτώμενος ποια θα ήταν η αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών στην υποθετική περίπτωση που η Κίνα, έχοντας δημιουργήσει μια μεγάλη στρατιωτική συμμαχία, προσπαθήσει να ενσωματώσει ως μέλη τον Καναδά και το Μεξικό. Κατά τον Mearsheimer η άποψη που εκφράζεται από τους Δυτικούς ότι η Ουκρανική κρίση του 2014 οφείλεται στη Ρωσική επιθετικότητα και την προσπάθεια του Putin να αναβιώσει τη Σοβιετική Αυτοκρατορία, θέτοντας την Ουκρανία υπό τον έλεγχό, του είναι λανθασμένη, με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους Ευρωπαίους συμμάχους τους να έχουν σημαντικό μερίδιο ευθύνης.⁷⁴³

Πράγματι το γεωπολιτικό αξίωμα που αναφέρει ο Mearsheimer είχε εκφραστεί από την Αμερικανική πλευρά από το 1828 με την μορφή του Δόγματος Μονρόε (Monroe Doctrine) και έχει επιβεβαιωθεί πλήρως με την άμεση και αταλάντευτη αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών στην προσπάθεια της Σοβιετικής Ένωσης να εγκαταστήσει βαλλιστικούς πυραύλους με δυνατότητα μεταφοράς πυρηνικών κεφαλών στην Κούβα το 1962. Για τις Ηνωμένες Πολιτείες το διακύβευμα ήταν τόσο μεγάλο που δεν δίστασε να απειλήσει τον αντίπαλο με πυρηνικό ολοκαύτωμα, γεγονός που συνέβαλε στην υποχώρηση των Σοβιετικών και την εκτόνωση της κατάστασης και την αποσόβηση του πυρηνικού ολέθρου. Συνεπώς αποτελεί για ορισμένους έκπληξη το γεγονός ότι στην ανάλογη κατάσταση του 21^{ου} αιώνα όπου οι ρόλοι έχουν αντιστραφεί οι Ηνωμένες Πολιτείες – τουλάχιστον μέχρι την έναρξη της δεύτερης διακυβέρνησης Trump - αρνούνται να αντιληφθούν τη σοβαρότητα του διακυβεύματος για τη Ρωσική Ομοσπονδία. Η παραπάνω πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και των Ευρωπαίων έναντι των γεωπολιτικών ανησυχιών της Ρωσικής Ομοσπονδίας, πιθανότατα οφείλεται στην επικρατούσα Δυτική αντίληψη για το τέλος της ιστορίας και την επικράτηση της Αμερικανικής πεφωτισμένης δεσποτείας. Με αυτή την οπτική, η Ρωσία πρέπει να περιορισθεί, να υποταχθεί και να ενταχθεί στο γεωπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο των Δυτικών

⁷⁴³ Mearsheimer, J., 2014, σελ. 77 και 80-82

ναυτικών δυνάμεων, ώστε να μην υπάρχει περίπτωση ανάκαμψης σε καθεστώς παγκόσμιας δύναμης.

Πλέον των άλλων για την επίτευξη των Δυτικών γεωπολιτικών και γεωοικονομικών επιδιώξεων σημαντικά στάδια αποτελούν η ανάσχεση της Ρωσικής επιρροής στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη με τη διακοπή των οικονομικών δεσμών κυρίως με τη Γερμανία και τα λοιπά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, καθώς επίσης και ο αποκλεισμός της Ρωσικής Ομοσπονδίας από την έξοδο στη Μαύρη Θάλασσα και τη Βαλτική. Με την Ρωσική εισβολή και τη σύγκρουση στην Ουκρανία επιτεύχθηκαν οι στόχοι της ανάσχεσης της Ρωσικής επιρροής στην Ευρώπη και ο αποκλεισμός από την έξοδο στην Βαλτική Θάλασσα με την ένταξη στο ΝΑΤΟ της Φιλανδίας και της Σουηδίας. Απομένει η εκπλήρωση του τελευταίου στόχου – του αποκλεισμού της Ρωσίας από τη Μαύρη Θάλασσα που είναι και το πραγματικό διακύβευμα του πολέμου στην Ουκρανία. Άλλωστε η έξοδος προς τη θάλασσα αποτελεί το σημαντικό άλμα της χερσαίας δύναμης στην προσπάθεια της να καταστεί παγκόσμια δύναμη.

Πέραν των γεωπολιτικών και οικονομικών λόγων που έστρωσαν το δρόμο προς την πολεμική αναμέτρηση, μια ακόμη ισχυρή συνιστώσα προς την κατεύθυνση της σύγκρουσης με επίδικο την «πολύτιμη» Ουκρανία αποτέλεσε και ο τεράστιος αναξιοποίητος φυσικός πλούτος, που ευρίσκεται κυρίως στο ανατολικό τμήμα της χώρας. Ενδεικτικό του τεράστιου Ουκρανικού ορυκτού πλούτου είναι ότι η χώρα αυτή περιλαμβάνεται στην πρώτη δεκάδα προμηθευτών, κατέχοντας μερίδιο περίπου στο 5% παγκοσμίως, ενώ στο έδαφός της βρίσκονται τα μεγαλύτερα αποθέματα τιτανίου της Ευρώπης (το 7% των παγκοσμίων αποθεμάτων). Πλέον των υπαρχόντων τεράστιων κοιτασμάτων σε άνθρακα, σίδηρο, τιτάνιο και άλλα ορυκτά, τα τεράστια αποθέματα λιθίου, χαλκού, κοβάλτιου, νικέλιου και άλλων ευγενών μετάλλων καθιστούν την Ουκρανία έναν από τους μεγαλύτερους μελλοντικούς παίκτες της παγκόσμιας μετάβασης προς την καθαρή ενέργεια. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η παγκόσμια προσφορά σε σημαντικά μέταλλα άκρως απαραίτητα για τη μετάβαση προς την καθαρή ενέργεια ελέγχεται κυρίως από την Κίνα, τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και την Αυστραλία που κατέχουν τα τρία τέταρτα της παγκόσμιας παραγωγής λιθίου, κοβαλτίου και σπάνιων γαιών,

καθίσταται προφανής η αξία του φυσικού πλούτου της Ουκρανίας.⁷⁴⁴ Είναι χαρακτηριστικές οι σκληρές δηλώσεις του Αντιπρόεδρου του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας και πρώην Προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας Dmitry Medvedev ο οποίος στις 30 Αυγούστου 2024 έγραψε στο Telegram ότι ο κύριος λόγος της συνέχισης του πολέμου από τους Ουκρανούς και της υποστήριξης των Δυτικών είναι το οικονομικό κέρδος μέσω της πρόσβασης στους ορυκτούς πόρους της περιοχής του Donbas. Κατά τον Medvedev η συνολική αξία των ορυκτών πόρων της Ουκρανίας εκτιμάται σε 14,8 τρισεκατομμύρια δολάρια με τα μισά αποθέματα (αξίας 7,3 δισεκατομμυρίων δολαρίων) να ευρίσκονται στην περιοχή του Donbas, ενώ οι πόροι των περιοχών της Κριμαίας, της Ζαπορίζια (Zaporozhye) και της Χερσώνας (Kherson) υπολογίζονται σε άλλα 821 δισεκατομμύρια δολάρια.⁷⁴⁵ Όμως οι παραπάνω ισχυρισμοί του Medvedev επιβεβαιώθηκαν και επίσημα από την Αμερικανική πλευρά με τον Ρεπουμπλικάνο Γερουσιαστή της Νότιας Καρολίνας Lindsey Graham να δηλώνει στο Fox News την 19η Νοεμβρίου 2024 ότι ο πόλεμος στην Ουκρανία γίνεται για τα χρήματα. Ο Αμερικανός Γερουσιαστής τόνισε ότι η πλουσιότερη χώρα στην Ευρώπη είναι η Ουκρανία με ορυκτά αξίας δύο έως επτά τρισεκατομμυρίων δολαρίων, ορυκτά σπανίων γαιών που είναι απαραίτητα στον 21^ο αιώνα.⁷⁴⁶

Η ανάληψη της Προεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών από τον Donald Trump από τις αρχές του 2025, είναι πιθανό να οδηγήσει σε καταλυτικές εξελίξεις στην παγκόσμια πολιτική και να αλλάξει τον κόσμο. Η παραδοχή του Υπουργού Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών Marco Rubio στην πρώτη συνέντευξή του μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ότι ο μεταψυχροπολεμικός μονοπολικός

⁷⁴⁴ Η Κίνα ελέγχει τουλάχιστον το 50% της παγκόσμιας αγοράς επεξεργασίας λιθίου ενώ διαθέτει το 66% των εργοστασίων παραγωγής μπαταριών λιθίου. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του 2022 τα ηλεκτρικά αυτοκίνητα θα ευθύνονται για το 90% τουλάχιστον της παγκόσμιας ζήτησης σε λίθιο έως το 2030.

Βλέπε: Money Review, *Ο Θησαυρός Πάνω στο Οποίο Κάθεται η Ουκρανία*, 18 Μαρτίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.moneyreview.gr/nytimes/70569/o-thisayros-pano-ston-opoio-kathetai-i-oukrania/>

Βλέπε ακόμη: Money Review, *Ο Πόλεμος για το Λευκό Χρυσό Μόλις Ξεκίνησε*, 17 Ιανουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.moneyreview.gr/business-and-finance/international/63587/o-polemos-gia-ton-leyko-chryso-molis-xekinise/>

Επίσης βλέπε: World Economic Forum, *The Future of Critical Raw Materials: How Ukraine Plays a Strategic Role in Global Supply Chains*, Jul 9, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.weforum.org/stories/2024/07/the-future-of-critical-raw-materials-how-ukraine-plays-a-strategic-role-in-global-supply-chains/> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁷⁴⁵ International Info, *Dmitry Medvedev: Για τους Δυτικούς δεν Έχουν Καμία Αξία οι Ζωές των Ουκρανών που Πολεμούν*, 30 Αυγούστου 2024, στην ιστοσελίδα <https://inin.gr/dmitry-medvedev-gia-tous-dytikous-den-echoun-kamia-axia-oi-zoes-ton-oukranon-pou-polemoun/> (Τελευταία πρόσβαση 20 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁴⁶ Responsible Statecraft, *Gleeful Graham: 'Ukraine War all 'About Money''*, Nov 24, 2024, στην ιστοσελίδα <https://responsiblestatecraft.org/lindsey-graham-ukraine/> (Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2025)

κόσμος ήταν μη φυσιολογική κατάσταση και ότι βαδίζουμε προς ένα πολυπολικό διεθνές σύστημα είναι αποκαλυπτική.⁷⁴⁷ Στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης για τον τερματισμό της σύγκρουσης στην Ουκρανία αναδεικνύονται οι προθέσεις της νέας κυβέρνησης του Donald Trump. Ογδόντα χρόνια μετά τη Συμφωνία της Γιάλτας βαδίζουμε ολοταχώς προς μια νέα Γιάλτα, μια νέα συμφωνία για την αναδιαμόρφωση της παγκόσμιας τάξης. Όπως το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα κορυφώθηκε και κατέληξε στην αναδιαμόρφωση του διεθνούς συστήματος μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, το ίδιο θα συμβεί και με το Νέο Ανατολικό Ζήτημα. Άλλωστε δεν αποκλείεται ο ιστορικός του μέλλοντος να ονομάσει την περίοδο μετά το 2014 ως ένα νέο Παγκόσμιο Πόλεμο.⁷⁴⁸

⁷⁴⁷ US Department of State, *Secretary Marco Rubio with Megyn Kelly of the Megyn Kelly Show, Interview*, Washington DC, January 30, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.state.gov/secretary-marco-rubio-with-megyn-kelly-of-the-megyn-kelly-show/> (Πρόσβαση 10 Μαρτίου 2025)

⁷⁴⁸ Papadimitriou, K. *The 'New' Eastern Question*, Journal of Diversity Studies, Vol. 4, No. 1, 2025

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ «ΝΕΟΥ» ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

«Δυνητικά το πιο επικίνδυνο σενάριο θα ήταν ένας μεγάλος συνασπισμός της Κίνας, της Ρωσίας και ίσως του Ιράν, ένας "αντιηγεμονικός" συνασπισμός, τον οποίο δεν θα ένωνε η ιδεολογία, αλλά συμπληρωματικά παράπονα...Η αποτροπή αυτού ενδεχομένου...θα απαιτήσει την επίδειξη γεωστρατηγικής επιδεξιότητας των ΗΠΑ ταυτοχρόνως στη δυτική, στην ανατολική και στη νότια περίμετρο της Ευρασίας.»

Zbigniew Brzezinski⁷⁴⁹

6.1 Ανάδυση Νέων Περιφερειακών και Παγκόσμιων Παικτών στην Ευρασία

6.1.1 Η χειραφέτηση των υποζυγίων – Τρίτος Κόσμος και Παγκόσμιος Νότος

Η αναδιαμόρφωση του πολιτικού χάρτη της Ευρώπης μετά από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο – και τη λήξη κατά την άποψη αρκετών επιστημόνων του κλασσικού Ανατολικού Ζητήματος – με την εξαφάνιση των μεγάλων Ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών συνοδεύτηκε από ανακατατάξεις και στις λοιπές ηπείρους και ιδιαίτερα στην Ασιατική. Η λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δεν προκάλεσε μόνο αλλαγές στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Οι νικητές του Μεγάλου Πολέμου με εξαίρεση τις Ηνωμένες Πολιτείες μοίρασαν και τις αποικίες των ηττημένων. Η Γερμανία υποχρεώθηκε να παραιτηθεί από τις υπερπόντιες κτήσεις της με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών του 1919. Οι κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν ήδη αρχίσει να μοιράζονται μεταξύ των νικητών πριν η Τουρκία παραιτηθεί επισήμως με τη Συνθήκη της Λωζάννης το 1923. Στη Μέση Ανατολή η Συρία και ο Λίβανος περιήλθαν στη Γαλλική κατοχή, ενώ το Ιράκ, η Παλαιστίνη και η Ιορδανία υπήχθησαν στη Μεγάλη Βρετανία. Το ίδιο συνέβη και στην Αφρική όπου Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία έλαβαν τη μερίδα του λέοντος, ενώ τα νησιά του Ειρηνικού

⁷⁴⁹ Ο Zbigniew Brzezinski, ο οποίος διετέλεσε Σύμβουλος Εθνικής Ασφάλειας του Προέδρου Carter, έγραφε τα παραπάνω το 1997.

Βλέπε: Brzezinski, Z., 1998, σελ. 103

Ωκεανού μοιράστηκαν μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Αυστραλίας και Νέας Ζηλανδίας.⁷⁵⁰ Λίγες δεκαετίες μετά το Μεγάλο Πόλεμο οι αλλαγές στον παγκόσμιο χάρτη και κυρίως στην Ευρασία συνεχίστηκαν. Δύο κύρια ιστορικά ορόσημα νέων δραματικών αλλαγών στο χάρτη της Ευρασίας με τη δημιουργία νέων κρατών, αποτέλεσαν το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και του Ψυχρού Πολέμου. Τα δύο αυτά παγκόσμια γεγονότα είναι συνδεδεμένα με τη χειραφέτηση των υποζυγίων των Ευρωπαϊκών αποικιακών δυνάμεων και της Σοβιετικής αυτοκρατορίας.

Οι γεωπολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησαν στην ανεξαρτητοποίηση των αποικιών από τις Ευρωπαϊκές αποικιακές δυνάμεις και τη δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων. Είναι γεγονός ότι η πρώτη μεγάλη κρίση που αντιμετώπισε η αποικιοκρατία αφορούσε στην χειραφέτηση και στην αυτονόμηση των Άγγλων αποίκων της Βόρειας Αμερικής στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και ορισμένων Ισπανικών αποικιών της Λατινικής Αμερικής στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, το μεγάλο κύμα της ανεξαρτητοποίησης των αποικιών σάρωσε τα Ευρωπαϊκά κράτη και δημιούργησε την πλημμυρίδα της απελευθέρωσης των αποικιακών υποζυγίων πρωτίστως στην Ευρασιατική ήπειρο και δευτερευόντως στην Αφρική και τη λοιπή υδρόγειο, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και τη δεκαετία του 1970. Η αποδυνάμωση των αποικιοκρατικών χωρών της Ευρώπης (Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ολλανδίας) λόγω των δεινών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η επικράτηση των αρχών της αυτοδιάθεσης και της κυριαρχικής ισότητας των κρατών, αποτέλεσαν τους καταλύτες της αναδιαμόρφωσης του παγκόσμιου χάρτη. Άλλοι παράγοντες που επίδρασαν καθοριστικά στη διαδικασία της αποαποικιοποίησης ήταν η άνοδος των τοπικών εθνικιστικών κινημάτων και ηγετών που αγωνίστηκαν για την ανεξαρτησία, καθώς και η αντιπαλότητα και ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων του Ψυχρού Πολέμου.

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και οι μεταπολεμικές εξελίξεις οδήγησαν στην ενίσχυση της εθνικής συνείδησης των διάφορων λαών που ήταν υποκείμενα των μεγάλων Ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη των

⁷⁵⁰ Magdoff, H., *Imperialism: From the Colonial Age to the Present*, NYU Press, Monthly Review Press, New York, London, 1978, σελ. 62-63

εθνικιστικών φιλοδοξιών και αντίστοιχων κινημάτων. Ειδικότερα στον Αραβικό κόσμο αυτές οι τάσεις ενισχύθηκαν από τη μεταπολεμική επιβολή των Εντολών (Mandates) – που ήταν σε πλήρη αντίθεση με τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί σε αυτούς τους λαούς κατά τη διάρκεια του πολέμου, για την εξασφάλιση της υποστήριξής τους εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁷⁵¹ Ιδιαίτερης αναφοράς αξίζει η προσέγγιση των Gartzke και Rohner, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι μεγάλες δυνάμεις και τα αναπτυγμένα κράτη δεν επιδιώκουν πλέον την κατάκτηση εδαφών, αλλά τον οικονομικό έλεγχο των λιγότερο αναπτυγμένων κρατών. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά, ο πόθος των ισχυρών και αναπτυγμένων κρατών για εδάφη υποχώρησε καθώς γινόταν φθηνότερο να παραχθεί κάτι παρά να κατακτηθεί και καθώς το παγκόσμιο μερκαντιλιστικό σύστημα έδωσε τη θέση του σε μια πιο ελεύθερη αγορά. Σύμφωνα με τους παραπάνω επιστήμονες η επιθυμία για έλεγχο της γης παραμένει ισχυρή σε κράτη του αναπτυσσόμενου κόσμου, κατά κανόνα σε φτωχά κράτη, τα οποία στην πραγματικότητα δεν έχουν τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν αυτό το στόχο, λόγω έλλειψης ισχύος.⁷⁵² Παράδειγμα που επιβεβαιώνει την προσέγγιση των Gartzke και Rohner είναι η Αμερικανική «άτυπη αυτοκρατορία», που αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3.

Τα πρώτα κράτη που ανεξαρτητοποιήθηκαν αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το 1946 ήταν οι Φιλιππίνες και τα κράτη της Γαλλικής Εντολής, Λίβανος και Συρία καθώς και η Υπεριορδανία. Η Παλαιστίνη παρέμεινε υπό τη Βρετανική Εντολή μέχρι τη διαίρεσή της το 1948 μεταξύ του νεοδημιουργθέντος κράτους του Ισραήλ και της Ιορδανίας (πρώην Υπεριορδανία), μετά τον πρώτο Αραβοϊσραηλινό Πόλεμο.⁷⁵³ Μετά τις Φιλιππίνες και τη Μέση Ανατολή ακολούθησαν οι Βρετανικές κτήσεις στην Ασία, με την Ινδία να αποκτά την ανεξαρτησία της το 1947 και την ταυτόχρονη διαίρεσή της μεταξύ Ινδουιστών και Μουσουλμάνων, μέσω της δημιουργίας του Πακιστάν. Το 1949 με την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας εξαλείφθηκαν όλα τα υπολείμματα του αποικιοκρατισμού σε αυτή τη χώρα με εξαίρεση τη Βρετανική αποικία του Χονγκ

⁷⁵¹ Magdoff, H., 1978, σελ. 63

⁷⁵² Gartzke, E. & Rohner, D., *The Political Economy of Imperialism, Decolonization and Development*, British Journal of Political Science, July 2011, Vol. 41, No. 3 (July 2011), pp. 525-556, Cambridge University Press

⁷⁵³ Για το Λίβανο και τη Συρία ο τερματισμός των Εντολών είχε ανακοινωθεί από τις Γαλλικές στρατιωτικές αρχές από το 1941, αλλά η πλήρης ανεξαρτησία τους έγινε πραγματικότητα μετά την αποχώρηση όλων των ξένων στρατευμάτων το 1946.

Βλέπε: Magdoff, H., 1978, σελ. 63

Κονγκ (Hong Kong), την Πορτογαλική αποικία του Μακάο (Macau) και την άμεση Αμερικανική επιρροή στην Ταϊβάν (Taiwan). Ακολούθησε τη δεκαετία του 1950 η ανεξαρτητοποίηση πολλών κρατών της Αφρικής, με τη Λιβύη να αποκτά την ανεξαρτησία της το 1951. Το 1956 το Μαρόκο και η Τυνησία ακολουθούν στο δρόμο της ανεξαρτητοποίησης, ενώ από το 1960 αποδεσμεύτηκε από τα αποικιακά δεσμά το σύνολο σχεδόν των Γαλλικών κτήσεων. Το 1960 σηματοδότησε και την έναρξη του βίου της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ανεξάρτητης κρατικής οντότητας μετά την απελευθέρωσή της από τα Βρετανικά αποικιοκρατικά δεσμά.

Όμως η ανεξαρτητοποίηση των αποικιών ακολουθήθηκε από το φαινόμενο του νεο-αποικιοκρατισμού (neocolonialism) με την άσκηση ασφυκτικής επιρροής, κυρίως των Δυτικών κρατών στις πρώην αποικίες τους, πρωτίστως στον οικονομικό τομέα, καθώς και στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της αμυντικής στρατηγικής.⁷⁵⁴ Η Σοβιετική Ένωση ήταν υπέρμαχος των αντι-αποικιακών κινημάτων και υποστηρικτής των φιλοδοξιών ανεξαρτητοποίησης των αποικιακών υποζυγίων ως μέρος της ιδεολογικής της αντιπαράθεσης με τον Καπιταλισμό. Από την άλλη πλευρά οι Ηνωμένες Πολιτείες έχοντας προκύψει ως κρατική οντότητα από την πρώτη αποαποικιοποίηση στο τέλος του 18^{ου} αιώνα ήταν σε γενικές γραμμές ενάντια στην αποικιοκρατία. Η στάση των ΗΠΑ στο ζήτημα αυτό κατά τη διάρκεια το Ψυχρού Πολέμου ήταν συνάρτηση της Αμερικανικής θεώρησης του κόσμου μετά το 1945. Λαμβάνοντας υπόψη τα γεωπολιτικά τους συμφέροντα, σε πολλές περιπτώσεις οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ευνοϊκά διακείμενες ή ευμενώς ουδέτερες στις προσπάθειες χειραφέτησης των αποικιών ακόμη και αν αυτό τις καθιστούσε αντίθετες με τα συμφέροντα των Ευρωπαίων συμμάχων τους. Σε κάθε περίπτωση, κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ο παγκόσμιος ρόλος των Ηνωμένων Πολιτειών, ως του πιο ισχυρού στρατιωτικά και οικονομικά κράτους του μη κομμουνιστικού κόσμου, τους επέβαλε την ανάληψη της αποστολής της απαγόρευσης της επέκτασης του Κομμουνισμού σε αυτό το τμήμα του κόσμου και την άσκηση ελέγχου και επιρροής στις χώρες αυτές όσο ήταν πρακτικά δυνατό.

Το σύνολο των πρώην αποικιακών, ανεξάρτητων και αδέσμευτων στην πλειοψηφία τους κρατών που προέκυψαν μετά το 1945, κατά τη διάρκεια του

⁷⁵⁴ Magdoff, H., 1978, σελ. 70-75

Ψυχρού Πολέμου, στη νότια Ασία, τη Μέση Ανατολή, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική αποτέλεσαν τον Τρίτο Κόσμο.⁷⁵⁵ Ο όρος «Τρίτος Κόσμος» επινοήθηκε και χρησιμοποιήθηκε τον Αύγουστο του 1952 από το δημοσιογράφο και οικονομικό ιστορικό Alfred Sauvy σε άρθρο του στη Γαλλική εφημερίδα *L' Observateur*, με τίτλο "*Trois Mondes, Une Planete*". Στο άρθρο του ο Sauvy τόνιζε τη δυσχερή θέση των προσφάτως ανεξαρτήτων κρατών της Ασίας και της Αφρικής που ήταν οι «πληβείοι» του πλανήτη, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ο Τρίτος Κόσμος έχει αγνοηθεί και περιφρονηθεί, ενώ διεκδικεί τη θέση του στην παγκόσμια κοινότητα. Η έννοια του Τρίτου Κόσμου αναπτύχθηκε από τη ρητορική του Ψυχρού Πολέμου, με την ιδέα της ύπαρξης μιας τρίτης συνιστώσας στις παγκόσμιες υποθέσεις διαφορετικής από τον Αμερικανικό Καπιταλισμό και τις αναπτυγμένες Δυτικές χώρες – το Πρώτο Κόσμο – και το Σοβιετικό Σοσιαλισμό και την κρατικά ελεγχόμενη οικονομία – το Δεύτερο Κόσμο.⁷⁵⁶

Λόγω των τεράστιων φυσικών πόρων που ήταν σε μεγάλο βαθμό αναξιοποίητοι και της στρατηγικής σημασίας ορισμένων περιοχών του ο Τρίτος Κόσμος αποτέλεσε για περισσότερους από πέντε αιώνες το επίκεντρο των Ευρωπαϊκών εδαφικών φιλοδοξιών και αντιπαλοτήτων με τον αποικισμό τους από τις Ευρωπαϊκές αυτοκρατορικές δυνάμεις.⁷⁵⁷ Οι συνθήκες μετάβασης των κρατών του Τρίτου Κόσμου από το καθεστώς αποικίας σε ανεξάρτητα κράτη έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των αντιλήψεών τους σχετικά με την στάση και τη θέση τους στο διεθνές σύστημα. Σε γενικές γραμμές οι χώρες του Τρίτου Κόσμου

⁷⁵⁵ Σύμφωνα με την International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, ο όρος «Τρίτος Κόσμος» αναφέρεται συλλογικά σε ένα μεγάλο αριθμό ετερογενών κοινωνιών, κουλτούρων και πολιτισμών του μη-Δυτικού κόσμου, οι περισσότερες από τις οποίες ευρίσκονται κοντά στους τροπικούς, έχουν βιώσει την αποικιακή εξουσία, των οποίων οι οικονομίες είναι πολύ λιγότερο βιομηχανοποιημένες ή εντελώς παρωχημένες (μη εκσυγχρονισμένες) και με την πλειονότητα του πληθυσμού τους να έχει το χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο ή να θεωρεί τον εαυτό του φτωχό σε σχέση με τον Πρώτο ή το Δεύτερο Κόσμο. Ο Τρίτος Κόσμος περιλαμβάνει όλες τις χώρες της Αφρικής (εκτός της Νοτίου Αφρικής), της Ασίας (εκτός της Ιαπωνίας), της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής και μερικά κράτη και περιοχές της Ωκεανίας.

Βλέπε: Owusu, M., *Third World*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001, pp. 15673-15676, Elsevier, στην ιστοσελίδα <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767009669> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

Για ορισμένους υφίσταται και ο Τέταρτος Κόσμος, στον οποίο περιλαμβάνονται τα ελαχίστως αναπτυγμένα κράτη (least developed countries), ενώ στον Τρίτο Κόσμο κατατάσσονται οι αναπτυσσόμενες χώρες. Για την κατάταξη των διαφόρων κρατών με βάση τα στοιχεία της World Development Report του 1987 βλέπε: Wolf-Phillips, L., *Why 'Third World'?: Origin, Definition and Usage*, Third World Quarterly, Oct., 1987, Vol. 9, No. 4 (Oct., 1987), pp. 1311-1327, Taylor & Francis, Ltd., σελ. 1321-1327

⁷⁵⁶ Tomlinson, B., *What Was the Third World?*, Journal of Contemporary History, Apr., 2003, Vol. 38, No. 2 (Apr., 2003), pp. 307-321, Sage Publications, Ltd., σελ. 307-309

Βλέπε ακόμη: Wolf-Phillips, L., 1987, σελ. 1311-1319

⁷⁵⁷ Owusu, M., 2001, σελ. 15674

συνήθως αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως καθυστερημένες κοινωνίες που υστερούν οικονομικά, ακόμη και πολιτικά και προσπαθούν να φτάσουν τις πιο προηγμένες βιομηχανικές χώρες του Πρώτου και του Δεύτερου Κόσμου. Ωστόσο, τα κράτη εκείνα που η εθνική ανεξαρτησία τους ήταν αποτέλεσμα σκληρών μακροχρόνιων και αιματηρών απελευθερωτικών πολέμων αντιμετώπιζαν πολύ περισσότερο καχύποπτα τον Πρώτο και το Δεύτερο Κόσμο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου – εντασσόμενα στην πλειοψηφία τους στο Κίνημα των Αδεσμεύτων κρατών - από τα λοιπά στα οποία παραχωρήθηκε οικειοθελώς η ανεξαρτησία τους από τις πρώην μητροπόλεις. Όμως στις περισσότερες περιπτώσεις το καθεστώς ανεξαρτησίας των χωρών αυτών δεν σήμανε αυτόματα και τον τερματισμό του οικονομικού ελέγχου τους από ξένες δυνάμεις, ούτε και την άμεση ανάπτυξη και βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Συνεπώς, η παγκόσμια οικονομική τάξη πραγμάτων που χαρακτηρίζεται από την ασύμμετρη διαίρεση μεταξύ των πλούσιων κρατών του βιομηχανικού βορρά και των φτωχών πρώην αποικιακών κρατών του Νότου αποτελεί μια διαρκή κληρονομιά των Ευρωπαϊκών αποικιοκρατικών αυτοκρατοριών. Το χάσμα μεταξύ Βορά – Νότου επιδεινώνεται από τις νέο-αποικιακές προσπάθειες άσκησης ελέγχου και επιρροής στις πολιτικές του Νότου για τη διασφάλιση και τη διαίωνιση της οικονομικής ηγεμονίας του Βορρά.⁷⁵⁸

Λίγες δεκαετίες μετά την ολοκλήρωση της αποαποικιοποίησης η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου οδήγησαν στη γέννηση νέων ανεξάρτητων κρατών στην κεντρική Ασία, αλλά και στην απελευθέρωση από τα δεσμά του ασφυκτικού Σοβιετικού ελέγχου των κρατών – δορυφόρων της Σοβιετικής Ένωσης στην Ανατολική Ευρώπη. Νέες ανεξάρτητες κρατικές οντότητες γεννήθηκαν μεταβάλλοντας το πολιτικό και οικονομικό τοπίο στην κεντρική Ασία και στην Ανατολική Ευρώπη, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι ανεξαρτητοποιημένες πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες και οι πρώην Σοβιετικοί δορυφόροι μετά την χειραφέτησή τους ακολούθησαν πορείες και προσανατολισμούς ανάλογους με τις αντιλήψεις τους σχετικά με την κληρονομιά του παρελθόντος τους. Το σύνολο σχεδόν αυτών των κρατών που είτε γεννήθηκαν από τα συντρίμια της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, είτε απελευθερώθηκαν από τα δεσμά

⁷⁵⁸ Owusu, M., 2001, σελ. 15674-15675.

του υπαρκτού Σοσιαλισμού, επιχείρησαν την ένταξή τους στους Δυτικούς θεσμούς με την υιοθέτηση των αρχών της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Η πλειοψηφία των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης πέτυχαν τους στόχους τους στις δεκαετίες που ακολούθησαν, σε αντίθεση με τα περισσότερα κράτη της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου, που είτε ακολούθησαν διαφορετική πορεία εντασσόμενα σε εναλλακτικούς Ευρασιατικούς θεσμούς – οι οποίοι θα εξετασθούν παρακάτω – είτε αναζητούν ακόμη τον προσανατολισμό τους.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και τη συνεπαγόμενη παύση της ύπαρξης του Δεύτερου Κόσμου, ο όρος «Τρίτος Κόσμος» άρχισε σταδιακά να χάνει τη δημοφιλία του και υποκαταστάθηκε από τον όρο «Παγκόσμιος Νότος». Το μοντέλο των Τριών Κόσμων έχασε τη δυνατότητα κατηγοριοποίησης της παγκόσμιας τάξης από τη δεκαετία του 1990. Χωρίς τη διαίρεση μεταξύ Πρώτου και Δεύτερου Κόσμου δεν μπορούσε να οριστεί ο Τρίτος Κόσμος.⁷⁵⁹ Η έννοια «Παγκόσμιος Νότος» εμφανίζεται πιο ουδέτερη σε σχέση με τον προηγούμενο όρο που φαινόταν υποτιμητικός υποδηλώνοντας μια ομάδα ασταθών, οικονομικά καθυστερημένων και βυθισμένων στη φτώχεια κρατών. Η επινόηση του όρου «Παγκόσμιος Νότος» αποδίδεται στον Αμερικανό συγγραφέα και ακτιβιστή Carl Ogelsby, ο οποίος γράφοντας το 1969 – στο απόγειο του πολέμου του Βιετνάμ και σε μια εποχή που οι Δυτικοί αναλυτές αντιλαμβάνονταν την υφήλιο χωρισμένη σε Τρεις Κόσμους - στο Καθολικό έντυπο *Commonweal*, υποστήριξε ότι η επί αιώνες κυριαρχία του Βορρά στον Παγκόσμιο Νότο έχει δημιουργήσει μια ανυπόφορη κοινωνική πραγματικότητα.⁷⁶⁰ Ήδη από τη δεκαετία του 1960 τα αναπτυσσόμενα πρώην αποικιακά κράτη είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν μια κοινή αντίληψη και αντίστοιχα πολιτικά επιχειρήματα που διέφεραν τόσο από τη φιλελεύθερη δημοκρατική καπιταλιστική Δυτική οπτική, όσο και από την κρατοκεντρική σοσιαλιστική οπτική της Ανατολής. Το κύριο επιχείρημα των κρατών του Παγκόσμιου Νότου ήταν ότι τα πλουσιότερα βιομηχανικά κράτη είχαν την ηθική

⁷⁵⁹ Sinah Theres Klob, *The Global South as a Subversive Practice: Challenges and Potentials of a Heuristic Concept*, *The Global South*, Vol. 11, No. 2 (Fall 2017), pp. 1-17, Indiana University Press, σελ. 4

⁷⁶⁰ Patrick, S. & Huggins, A., *The Term "Global South" is Surging. It Should be Retired*, Carnegie Endowment for International Peace, August 15, 2023, στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/posts/2023/08/the-term-global-south-is-surging-it-should-be-retired?lang=en> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

υποχρέωση να συνδράμουν τον υπανάπτυκτο κόσμο. Ήταν αναγκαία η μεταφορά οικονομικής ισχύος από τον ισχυρό Βορρά στον αναδυόμενο ανίσχυρο Νότο.⁷⁶¹

Η έννοια του Παγκόσμιου Νότου άρχισε να χρησιμοποιείται στη δεκαετία του 1970 ως συνώνυμο του όρου «Τρίτος Κόσμος», ενώ αναδείχθηκε πολύ περισσότερο το 1980 με την έκθεση Brandt. Η έκθεση αυτή που συντάχθηκε από μια διεθνή επιτροπή με 21 μέλη υπό την εποπτεία του πρώην Καγκελαρίου της Δυτικής Γερμανίας Willy Brandt τόνιζε τη διάκριση μεταξύ των κρατών με συγκριτικά υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ – που βρισκόταν στην συντριπτική τους πλειοψηφία στο βόρειο ημισφαίριο – και των φτωχότερων κρατών του νοτίου ημισφαιρίου, χαράσσοντας μια νοητή γραμμή διαχωρισμού. Αυτό το φανταστικό όριο, που είναι γνωστό ως γραμμή Brandt, διαχώριζε τα πλούσια βιομηχανικά κράτη του Βορρά από τα φτωχά κράτη του Νότου (με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως αυτή της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας). Η έκθεση Brandt αναγνώριζε ότι, παρά την ανομοιογένειά τους, τα κράτη του Παγκόσμιου Νότου διακατέχονταν από πολιτική αλληλεγγύη, καθόσον αποτελούσε συνεκτικό κρίκο η κοινή πεποίθησή τους για την ανάγκη αντιμετώπισης του προβλήματος της παγκόσμιας πολιτικής και οικονομικής τους υποτέλειας. Όμως ελάχιστες από τις προτάσεις που υποβλήθηκαν με την έκθεσή Brandt υιοθετήθηκαν.⁷⁶²

Παρά την ύπαρξη διαφορετικών απόψεων και προσεγγίσεων για την εγκυρότητα της γραμμής Brandt, δηλαδή για το κατά πόσο αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα, είναι γεγονός ότι σε γενικές γραμμές ο διαχωρισμός του πλούσιου και αναπτυσσόμενου Βορρά από τον φτωχότερο και υπανάπτυκτο Νότο συνεχίζει να υφίσταται και η έννοια του Παγκόσμιου Νότου είναι δόκιμη.⁷⁶³ Μια περιεκτική περιγραφή του σύγχρονου Παγκόσμιου Νότου μας δίνει ο Πρέσβης ε.τ. κύριος Γεώργιος Σέκερης. Κατά τον κύριο Σέκερη όρος Παγκόσμιος Νότος στη

⁷⁶¹ Lees, N., *The Brandt Line after Forty Years: The More North – South Relations Change, the More they Stay the Same?*, Review of International Studies, Vol. 47, No. 1 (Jan., 2021), pp. 85-106, Cambridge University Press, (<https://doi.org/10.1017/S026021052000039X>), σελ. 86

⁷⁶² Hogan, E. & Patrick, S., *A Closer Look at the Global South*, Carnegie Endowment for International Peace, May 20, 2024, στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/research/2024/05/global-south-colonialism-imperialism?lang=en> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

Βλέπε ακόμη: Lees, N., 2021, σελ. 86-87.

Επίσης βλέπε: Patrick, S. & Huggins, A., 2023

⁷⁶³ Βλέπε: Marcin Wojciech Solarz, *North – South, Commemorating the First Brandt Report: Searching for the Contemporary Spatial Picture of the Global Rift*, Third World Quarterly, 2012, Vol. 33, No. 3 (2012), pp. 559-569, Taylor & Francis, Ltd. και Lees, N., 2021

σημερινή εποχή καλύπτει το πλειοψηφικό τμήμα της ανθρωπότητας που είναι κυρίως κοινωνικοοικονομικά υποανάπτυκτο και στο παρελθόν διαβιούσε ίσως στο περιθώριο της ιστορίας υφιστάμενο πολύ συχνά την παντοειδή εκμετάλλευση των εκάστοτε ισχυρών του πλανήτη. Το τμήμα αυτό της ανθρωπότητας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως μετά τον Ψυχρό Πόλεμο και την Αμερικανική μονοπολική στιγμή, διεκδικεί θέση υπό τον ήλιο, αντίστοιχη με τη σημασία του. Συμπεριλαμβάνει κράτη άνισου μεγέθους και βαρύτητας με εξαιρετικά ανομοιογενείς επιδιώξεις, όπως για παράδειγμα η Ινδία, το Ιράν και η Νότιος Αφρική. Τα κράτη που συνιστούν τον Παγκόσμιο Νότο έχουν ως κοινό γνώρισμα τη σύναψη ευέλικτων συναλλακτικών σχέσεων, συνήθως χωρίς ιδεολογικό πρόσημο, προκειμένου να εξασφαλίσουν εθνικά οφέλη και κατά κανόνα να διασφαλίσουν και την προσωπική θέση των ηγετών τους. Για την επίτευξη των στόχων τους αξιοποιούν συστηματικά τον ανταγωνισμό της Δύσης με τον υπό συγκρότηση Σινορωσικό άξονα, εκμεταλλευόμενα ειδικότερα, τόσο τις προσπάθειες του Πεκίνου και της Μόσχας να τα θέσουν υπό την οικονομική πολιτική και τη στρατιωτική τους επιρροή, όσο και τις δυτικές αποτρεπτικές αντενέργειες.⁷⁶⁴

Μετά την εισβολή στην Ουκρανία και την απροκάλυπτη πλέον αντιπαλότητα και σύγκρουση με τη Δύση, η Ρωσική ηγεσία έχει υιοθετήσει μια νέα ονομασία για τις αναπτυσσόμενες χώρες του νοτίου ημισφαιρίου, δηλαδή του Παγκόσμιου Νότου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις 28 Δεκεμβρίου 2023 στη Μόσχα ο Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσικής Ομοσπονδίας Sergey Lavron σε συνέντευξη που παραχώρησε σε μέσα ενημέρωσης σχετικά με τρέχοντα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής χρησιμοποίησε τον όρο Παγκόσμια Πλειοψηφία (World Majority). Ο Lavron δήλωσε ότι οι χώρες της Παγκόσμιας Πλειοψηφίας δεν συμφωνούν με τις Δυτικές κυρώσεις, αλλά εξακολουθούν να μην είναι σε θέση να υψώσουν τη φωνή τους, ανησυχώντας ωστόσο ότι είναι πιθανό μελλοντικά και οι ίδιες να αποτελέσουν στόχο κυρώσεων από τα κράτη της Δύσης. Κατά το Ρώσο Υπουργό Εξωτερικών, μια από τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής της χώρας του είναι η περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων με την Παγκόσμια Πλειοψηφία, με πολλά κράτη ήδη να είναι έτοιμα να συνεργαστούν με τη Ρωσική Ομοσπονδία με αμοιβαίο

⁷⁶⁴ Σέκερης, Γ., *Η Δύσκολη, Αλλά Επιτακτικά Αναγκαία. Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Σύμπραξη*, Εθνικές Επάλξεις, Αρ. Τεύχους 149, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2024, σελ. 22

σεβασμό και με δίκαιο και αμοιβαία επωφελή τρόπο, στους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής και της ασφάλειας.⁷⁶⁵

Η Ρωσική αντίληψη για την Παγκόσμια Πλειοψηφία και η στρατηγική που πρέπει να ακολουθήσει η Ρωσία γίνεται φανερή σε έκθεση ομάδας εμπειρογνομώνων με τίτλο *‘Η Πολιτική της Ρωσίας έναντι της Παγκόσμιας Πλειοψηφίας’* (*‘Russia’s Policy Towards World Majority’*). Είναι αξιοπρόσεκτο ότι στην έκθεση διευκρινίζεται ότι χρησιμοποιείται ο όρος ‘World Majority’ και όχι ‘Global Majority’, που είναι ανεπιθύμητος επειδή είναι συνδεδεμένος με την ιδέα και την έννοια της φιλελεύθερης Παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με την έκθεση η Παγκόσμια Πλειοψηφία αφορά στα κράτη που δεν έχουν δεσμευτικές σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλους Δυτικούς οργανισμούς. Περιλαμβάνει περισσότερα από εκατό κράτη που έχουν ουδέτερη στάση σε σχέση με τη σύγκρουση στην Ουκρανία, με αρκετά από αυτά να έχουν υιοθετήσει ευνοϊκή στάση έναντι της Μόσχας, συνεχίζοντας τις εμπορικές σχέσεις και διατηρώντας ποικίλες επαφές. Στρατηγικά, η προτεραιότητα της Ρωσικής πολιτικής της για την Παγκόσμια Πλειοψηφία αφορά στην μακροπρόθεσμη (μέχρι το 2040) οικοδόμηση μιας νέας παγκόσμιας τάξης. Οι κύριες λειτουργικές πτυχές της Ρωσικής στρατηγικής σε σχέση με την Παγκόσμια Πλειοψηφία αφορούν την επιτάχυνση των προσπαθειών για μετατόπιση του κέντρου της πνευματικής και υλικής ανάπτυξης της Ρωσίας προς Ανατολάς (Ουράλια και Σιβηρία), την ανάπτυξη των εμπορικών και των οικονομικών δεσμών με τους παραδοσιακούς και νέους εταίρους, την υλοποίηση κοινών τεχνολογικών έργων, τη δημιουργία νέων εμπορικών διαδρόμων προς τις παγκόσμιες αγορές και τη διασφάλιση της συστημικής παρουσίας της Ρωσίας σε αναπτυσσόμενες αγορές (Αφρική, Νοτιοανατολική Ασία, Λατινική Αμερική).⁷⁶⁶

Είναι γεγονός ότι ο πόλεμος στην Ουκρανία έχει αποκαλύψει μια σημαντική διάσταση μεταξύ της Δύσης και του NATO με τον Παγκόσμιο Νότο. Είναι φανερό ότι

⁷⁶⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov’s Interview with RIA Novosti and Rossiya 24 TV on Current Foreign Policy Issues*, Moscow, December 28, 2023, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1923676/ (Τελευταία πρόσβαση 13 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁶⁶ National Research University – Higher School of Economics, *Russia’s Policy Towards World Majority*, Moscow, 2023, σελ. 5-6. Διαθέσιμο στις ιστοσελίδες <https://www.mid.ru/upload/medialibrary/c98/cjmfdf73760bme0y99zqlj51zzllrvs/Russia’s%20Policy.pdf> και https://www.mid.ru/en/foreign_policy/reports/1923234/?TSPD_101_R0=08765fb817ab2000fb1c9ee1a10fc31abafe002915681c392de51c5afac870cf2765fdb2f4364ee308d924092f1430004c086ce1b7e98609bb17b0e4dc6bbc67b91dc01fae08da4cea5b738face831993a6371c9fc27518540756101c2ac22ec Τελευταία πρόσβαση 13 Νοεμβρίου 2024)

η τάση των συμμάχων του NATO να περιγράφουν τον πόλεμο στην Ουκρανία ως σύμπτωμα ενός κόσμου που είναι χωρισμένος μεταξύ δημοκρατικών και αυταρχικών κρατών, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Αυτή η αντίληψη όσο και αν είναι καθοριστική για την προώθηση της συνοχής μεταξύ των κρατών-μελών της Συμμαχίας, ενθαρρύνει και μεγεθύνει τη δυσαρέσκεια στο λεγόμενο Παγκόσμιο Νότο. Η διάσταση είναι φανερή και από τον αριθμό των κρατών της Αφρικής, της Ασίας, της Μέσης Ανατολής και της Λατινικής Αμερικής – μεταξύ των οποίων αρκετά έχουν δημοκρατική διακυβέρνηση – που επέλεξαν να απόσχουν από τις ψηφοφορίες της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών για την καταδίκη της Ρωσίας, ενώ άλλα κράτη που συμμετείχαν στην ψηφοφορία στη συνέχεια αρνήθηκαν να επιβάλουν κυρώσεις στη Ρωσική Ομοσπονδία. Τα τρία τέταρτα περίπου των κρατών της υφελίου, συμπεριλαμβανομένης και της Τουρκίας που είναι μέλος του NATO και άλλων δημοκρατιών όπως η Ινδία, η Βραζιλία, η Νότια Αφρική, η Ινδονησία, που αντιστοιχούν περίπου στο 85% του παγκόσμιου πληθυσμού αρνήθηκαν να επιβάλουν κυρώσεις. Επιπρόσθετα, η πλειονότητα των κρατών του Παγκόσμιου Νότου συνεχίζουν ή και έχουν αυξήσει σημαντικά τις εμπορικές τους συναλλαγές με τη Ρωσική Ομοσπονδία μετά την εισβολή στην Ουκρανία.⁷⁶⁷

6.1.2 Τουρκία – Ινδία – Ιράν: Νέοι Περιφερειακοί Δρώντες

Τα σημαντικότερα κράτη – τόσο από πλευράς πληθυσμιακής, οικονομικής και πολιτικής ισχύος όσο και επιρροής - του Παγκόσμιου Νότου είναι κράτη που βρίσκονται στην περιοχή της Ευρασίας. Πλέον της Ρωσίας και της Κίνας που αποτελούν ίσως το ηγετικό δίδυμο, με την πρώτη να ευρίσκεται σε συγκρουσιακή τροχιά με τη Δύση (πολιτική, οικονομική, πολιτισμική ακόμη και στρατιωτική) και τη δεύτερη σε οικονομικό κυρίως ανταγωνισμό, κράτη όπως η Ινδία, το Ιράν και η Τουρκία, με διαφορετικές γεωπολιτικές προσεγγίσεις το καθένα, αναδεικνύονται σε πρωταγωνιστές των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στην περιοχή της Ευρασίας κατά τον 21^ο αιώνα. Η Τουρκία, η Ινδία και το Ιράν, κράτη με διαφορετικά πολιτικά συστήματα – το πρώτο αυταρχικά «δημοκρατικό» , το δεύτερο φιλελεύθερη

⁷⁶⁷ Tomé, L., *NATO, the Southern Flank and the Global South*, Atlantisch Perspectief, 2023, Vol. 47, No. 3, Special Edition: NATO Summit Vilnius: A Stronger Alliance? (2023), pp. 14-18, Stichting Atlantische Commissie, σελ. 16

δημοκρατία και το τελευταίο με θεοκρατικό καθεστώς – έχοντας αξιόλογη ιστορική κληρονομιά, και σημαντικό πληθυσμιακό, οικονομικό, παραγωγικό και στρατιωτικό αποτύπωμα, αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, είτε ως ανερχόμενες περιφερειακές δυνάμεις (Τουρκία και Ιράν), είτε ως δυνητικό πόλο του υπό διαμόρφωση πολυπολικού και πολυκεντρικού διεθνούς συστήματος και υιοθετούν αυτόνομη εξωτερική πολιτική, με βάση τα εθνικά τους συμφέροντα.

6.1.2.1 Η Τουρκική Δημοκρατία

Η Τουρκική Δημοκρατία ως κληρονόμος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως περιφερειακή δύναμη. Θεωρεί ότι λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης, του πληθυσμιακού και οικονομικού μεγέθους της, του στρατιωτικού της αποτυπώματος και του ιστορικού της βάθους είναι σε θέση να διεξάγει μια αυτόνομη και πολυμερή, αλλά και αναθεωρητική εξωτερική πολιτική. Τα γεωπολιτικά της χαρακτηριστικά καθιστούν την Τουρκία μια σημαντική χώρα, ένα γεωπολιτικό ζητούμενο τόσο για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους Δυτικούς συμμάχους τους, όσο και για τη Ρωσία με την οποία διατηρεί στενές και φιλικές σχέσεις βασιζόμενες κυρίως στον οικονομικό τομέα. Η ιδιαίτερη γεωπολιτική και γεωστρατηγική αξία της Τουρκίας αποτελεί και τον κύριο λόγο για τον οποίο οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέχονται την επαμφοτερίζουσα Τουρκική εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Erdogan, ιδιαίτερα μετά το 2016.

Το στρατιωτικό και οικονομικό αποτύπωμα της Τουρκικής Δημοκρατίας δεν είναι ευκαταφρόνητο. Η Τουρκία, χώρα με πληθυσμό 85,8 εκατομμυρίων, είναι σήμερα η 17^η μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως, μέλος των G20, με το ΑΕΠ της να ανέρχεται σε 1.024 δισεκατομμύρια δολάρια, με βάση τα στοιχεία του 2023. Μετά την άνοδο στην εξουσία του Recep Tayyip Erdogan, παρουσιάζει αξιόλογη ανάπτυξη. με την πραγματική αύξηση του ΑΕΠ κατά την εικοσαετία 2002 έως 2022 κατά μέσο όρο να ανέρχεται στο 5,4% και τον υπερδιπλασιασμό του κατά κεφαλήν εισοδήματος κατά την ίδια περίοδο.⁷⁶⁸ Με ένοπλες δυνάμεις που ανέρχονται περίπου στις 630.000 άτομα και δαπανώντας το 2% περίπου του ΑΕΠ σε αυτό τον τομέα, η Τουρκία έχει το μεγαλύτερο στρατό στο NATO μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες.

⁷⁶⁸ World Bank Group, *The World Bank in Türkiye. Overview*, Oct 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

Πλέον της αναπτυσσόμενης αμυντικής βιομηχανίας που καλύπτει περισσότερο από το 75% των αναγκών και εξάγει οπτικά συστήματα σε αρκετά κράτη, η χώρα έχει ιδιαίτερα αναπτυσσόμενη εγχώρια παραγωγή. Η Τουρκία έχει σημαντική αγροτική παραγωγή και αξιόλογη βιομηχανική παραγωγή που συμβάλει στο ΑΕΠ σε ποσοστό 28,3% (εκτίμηση 2023), ενώ η μεγέθυνση της βιομηχανικής παραγωγής το 2023 εκτιμάται στο 2,34%.⁷⁶⁹ Στη συνέχεια και προς το τέλος του παρόντος κεφαλαίου θα γίνει λεπτομερέστερη αναφορά στις παραγωγικές δυνατότητες της Τουρκίας.

Η μοναδική γεωγραφική θέση της Τουρκικής Δημοκρατίας μεταξύ Ευρώπης και Ασίας – κεντρική στην Ευρασιατική ήπειρο – της έχει προσδώσει διαχρονικά μια ξεχωριστή θέση στο φαντασιακό υποσυνείδητο των στρατηγιστών της Δύσης από τον 17^ο αιώνα μέχρι και τη σημερινή εποχή, στο πλαίσιο του περιορισμού της εξάπλωσης και ανάσχεσης διαδοχικά της Τσαρικής Ρωσίας, της Σοβιετικής Ένωσης και της Ρωσικής Ομοσπονδίας.⁷⁷⁰ Για τα Αμερικανικά συμφέροντα ασφάλειας στην περιοχή μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Τουρκία διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Η είσοδος της στην Βορειοατλαντική Συμμαχία το 1952 (ταυτόχρονα με την Ελλάδα) έδωσε το πλεονέκτημα στις Ηνωμένες Πολιτείες της ύπαρξης ενός αναχώματος σε περίπτωση πολέμου για τον περιορισμό της επέκτασης της Σοβιετικής Ένωσης προς την περιοχή της Μέσης Ανατολής και του Περσικού Κόλπου. Η στρατηγική αξία της συμμάχου Τουρκίας για τις Ηνωμένες Πολιτείες επαυξήθηκε πολύ περισσότερο μετά την επανάσταση του 1979 στο Ιράν, με την οποία τερματίστηκε η στρατηγική συμμαχία μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Τεχεράνης. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή η Τουρκία συνέχισε να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για την εξασφάλιση των ζωτικών συμφερόντων των Ηνωμένων Πολιτειών και της Δύσης στη Μέση Ανατολή, που αφορούσαν κυρίως στην ανεμπόδιστη και αδιάκοπη ροή του πετρελαίου του Κόλπου προς τα κράτη του Δυτικού κόσμου, στην ασφάλεια του Ισραήλ, στην απαγόρευση της κατοχής και χρήσης όπλων μαζικής καταστροφής και ιδίως της απόκτησης πυρηνικών δυνατοτήτων από το Ιράν, καθώς και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του ισλαμιστικού φονταμενταλισμού.

⁷⁶⁹ CIA World Factbook, *Turkey (Tyrkiye)*, Last Updated November 27, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey-turkiye/#economy> (Τελευταία πρόσβαση 5 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁷⁰ Liberal, *Μια Εισαγωγή στην Διεθνή Θέση της Τουρκίας: Γιατί Έχει η Γειτονική μας Χώρα Τεράστια Γεωστρατηγική Αξία*, 10 Σεπτεμβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.liberal.gr/amyna-diplomatia/mia-eisagogi-stin-diethni-thesi-tis-toyrkias-giati-ehei-i-geitoniki-mas-hora> (Τελευταία πρόσβαση 5 Νοεμβρίου 2024)

Άλλωστε όπως είχε δηλώσει το 1998 ο Αμερικανός πρώην Υπουργός Εξωτερικών James Baker, γεωστρατηγικά η Τουρκία ήταν εξαιρετικά σημαντική όχι μόνο για τα Αμερικανικά συμφέροντα, αλλά για το σύνολο του ελεύθερου κόσμου.⁷⁷¹

Το ξέσπασμα των Αραβικών εξεγέρσεων το 2011 – η επονομαζόμενη Αραβική Άνοιξη – αποτέλεσε αιτία για τη διατάραξη των σταθερών σχέσεων με τις Ηνωμένες Πολιτείες και την υιοθέτηση από την Τουρκία μιας πιο ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής, αρνούμενη να ευθυγραμμιστεί με τα συμφέροντα και τη στρατηγική των κρατών της Δύσης στην περιοχή και επιδιώκοντας καλύτερες σχέσεις με το Ιράν, τη Μουσουλμανική Αδελφότητα και τη Hamas. Ταυτόχρονα οι σχέσεις Τουρκίας με το Ισραήλ επιδεινώνονταν, ενώ το πραξικόπημα του Ιουλίου 2013 στην Αίγυπτο που εκδίωξε τον εκλεκτό της Μουσουλμανικής Αδελφότητας Mohamed Morsi και έφερε στην εξουσία τον Abdel Fattah el-Sisi, εκτροχίασε τις σχέσεις της Τουρκίας με ένα ακόμη βασικό εταίρο των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή. Οι Τουρκικές επιχειρήσεις εναντίον των Κούρδων στη Συρία το 2015 και η άρνηση των Τούρκων να συνδράμουν τις Ηνωμένες Πολιτείες στον πόλεμο εναντίον του Ισλαμικού Κράτους (ISIS), σε συνδυασμό με την Αμερικανική στήριξη των Κούρδων της Συρίας επιδείνωσαν ακόμη περισσότερο τις σχέσεις και το αντιαμερικανικό αίσθημα στην Τουρκική κοινή γνώμη εντάθηκε. Το αποτυχημένο πραξικόπημα του 15^{ης} Ιουλίου 2016 και στη συνέχεια η άρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών να εκδώσουν στην Τουρκία τον Fethullah Gülen, τον οποίο η Τουρκική ηγεσία θεωρούσε ως τον ιθύνοντα νου του πραξικοπήματος, επιδείνωσε περαιτέρω τις σχέσεις και ενίσχυσε τις υφιστάμενες υποψίες για το ρόλο των Ηνωμένων Πολιτειών στο σχεδιασμό του πραξικοπήματος. Αποτέλεσμα ήταν η παύση των διαπραγματεύσεων για την αγορά του Αμερικανικού αντιαεροπορικού συστήματος Patriot και η στροφή προς την προμήθεια του Ρωσικού συστήματος S-400. Ταυτόχρονα το αντιαμερικανικό αίσθημα στην Τουρκική κοινή γνώμη εντάθηκε με το ποσοστό του πληθυσμού με αρνητική άποψη για τις Ηνωμένες Πολιτείες να ανέρχεται στο 66.9% το 2016 και 81,4% το 2017. Την τελευταία δεκαετία η Τουρκία υπό την ηγεσία του Erdogan επιδιώκει στρατηγική αυτονομία από τη Δύση,

⁷⁷¹ Athanassopoulou, E., *American – Turkish Relations Since the End of the Cold War*, Middle East Policy, Vol. 8, No. 3, September 2001, pp. 144-164, Willey Online Library, (<https://doi.org/10.1111/1475-4967.00033>), σελ. 144-146

ακολουθώντας μια εξωτερική πολιτική που κατά την άποψη της ηγεσίας της εξυπηρετεί τα εθνικά της συμφέροντα.⁷⁷²

Η ανάγκη της Άγκυρας να βρει ερείσματα εκτός της Δύσης στον αγώνα της κατά της δημιουργίας Κουρδικής κρατικής οντότητας στα νοτιοανατολικά σύνορά της, με το σοβαρό κίνδυνο το υπό δημιουργία κράτος να περιλαμβάνει και μέρος της επικράτειάς της, την έχει οδηγήσει σε στροφή της εξωτερικής της πολιτικής μετά το 2016 και στην προσέγγισή της με τη Μόσχα.⁷⁷³ Ρωσία και Τουρκία συμπλέουν στην επιδίωξή τους για τη μη δημιουργία Κουρδικού κράτους για διαφορετικούς λόγους ο καθένας και αντιμετωπίζοντας διαφορετικά το καθεστώς Assad. Για τη Ρωσία ο Bashar al-Assad είναι σύμμαχος επιθυμώντας την επιβίωσή του καθεστώτος του, ενώ για την Τουρκία είναι εχθρός. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ευρώπη και το Ισραήλ αντιμετωπίζουν θετικά τη δημιουργία Κουρδικού κράτους, επειδή είναι αντίθετη με τα συμφέροντα της Ρωσικής Ομοσπονδίας και του Ιράν. Η περαιτέρω αποδυνάμωση του καθεστώτος της Συρίας με την ίδρυση Κουρδικού κράτους βλάπτει τα συμφέροντα των Ρώσων που διατηρούν ναυτική βάση στην Tartus και αεροπορική βάση στο Χμεϊμίμ (Khmeimim) στην περιοχή της Λαττάκειας (Latakia)

⁷⁷² Grigoriadis, I. & Aras, U., *Disturbed Partnership: Unpacking Anti-Americanism in Turkey*, Middle East Policy, Vol. 30, No. 1, Spring 2023, pp. 122-136, Wiley Online Library (<https://doi.org/10.1111/mepo.12674>), σελ. 123-124 και 127

⁷⁷³ Η δημόσια συζήτηση σχετικά με την προοπτική δημιουργίας μιας ανεξάρτητης Κουρδικής κρατικής οντότητας έχει έρθει στο προσκήνιο μετά τη δημοσίευση σχετικού άρθρου του απόστρατου Αντισυνταγματάρχη του Αμερικανικού στρατού και πολιτικού αναλυτή Ralf Peters το 2006. Με το άρθρο του αυτό προτείνει την αλλαγή συνόρων στη Μέση Ανατολή με τη δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων και κυρίως του Κουρδικού κράτους που θα περιλαμβάνει εδάφη της Τουρκίας, της Συρίας, του Ιράκ και του Ιράν. Η παρουσίαση του άρθρου και του αναδιαμορφωμένου χάρτη της Μέσης Ανατολής προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από την Τουρκία, κυρίως στο πλαίσιο του NATO. Αξίζει να σημειωθεί ότι μια πηγή έμπνευσης για τον Ralf Peters αλλά και πολύ περισσότερο για τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στη Συρία με την πτώση του καθεστώτος al-Assad ίσως να αποτελεί και το κείμενο που είχε δημοσιευτεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στην Εβραϊκή γλώσσα από τον Oded Yonon με τίτλο *Στρατηγική για το Ισραήλ στη Δεκαετία 1980*, στο περιοδικό Kivunim του Παγκόσμιου Σιωνιστικού Οργανισμού (Department of Information of the World Zionist Organization). Σύμφωνα με τον Yonon για να επιβιώσει το Ισραήλ υφίστανται δύο προϋποθέσεις. Η πρώτη αφορά στο να καταστεί το Ισραήλ μια ιμπεριαλιστική περιφερειακή δύναμη και η δεύτερη αφορά στη διάλυση όλων των αραβικών κρατών της περιοχής σε μικρότερα κράτη ανάλογα με την εθνική ή τη θρησκευτική τους σύνθεση. Ο διαμελισμός της Συρίας που πιθανότατα θα γίνει μετά την πτώση του καθεστώτος του al-Assad ανάλογα με την εθνική και θρησκευτική δομή της (σε ένα Σιιτικό Αλεβιτικό κράτος στις ακτές της Μεσογείου, ένα Σουνιτικό κράτος στην περιοχή του Χαλεπίου, ένα ακόμη κράτος Σουνιτικό με κέντρο τη Δαμασκό και ένα κράτος των Δρούζων στο νότο) πιθανό να είναι το πρώτο βήμα και αργότερα θα ακολουθήσουν πιθανότατα ο Λίβανος και το Ιράν, ενώ το Ιράκ είναι ήδη de facto διαμελισμένο. Όσον αφορά στη Σαουδική Αραβία και την Ιορδανία έχει επίσης ενδιαφέρον να δούμε αν μακροπρόθεσμα υλοποιηθεί και για αυτές τις χώρες το υπόψη σχέδιο.

Βλέπε: Peters, R., *Blood Borders: How a Better Middle East Would Look*, Armed Forces Journal, June 1, 2006, στην ιστοσελίδα <http://armedforcesjournal.com/blood-borders/>

Για τον χάρτη της Μέσης Ανατολής βλέπε: Brilliant Maps, *Blood Borders: A Proposal to Redraw "A New Middle East"*, Last Updated March 3, 2023, στην ιστοσελίδα <https://brilliantmaps.com/new-middle-east/>

Επίσης βλέπε: Shahak, I. (translation & edition), *The Zionist Plan for the Middle East*, Special Document No. 1, 1982, Association of Arab – American University Graduates, Inc., Belmont, Massachusetts, στην ιστοσελίδα <https://archive.org/details/the-zionist-plan-for-the-middle-east-by-oded-yinon-israel-shahak-yinon-oded-shah> (Τελευταία πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2024)

της Συρίας εξασφαλίζοντας την έξοδό τους στη Μεσόγειο Θάλασσα, καθώς επίσης και του Ιράν, το οποίο μέσω του διαδρόμου Τεχεράνης – Δαμασκού διατηρεί την επιρροή του στο Λίβανο ενισχύοντας τη Hezbollah. Οι Τουρκικοί φόβοι για πιέσεις του Ισραήλ στην Washington για την αναγνώριση από τη Δύση Κουρδικού κράτους στην ελεγχόμενη από τους Κούρδους βορειοανατολική Συρία - σε συνδυασμό με την απόσυρση Ρωσικών χερσαίων και αεροπορικών δυνάμεων από τις βάσεις στη Συρία για ενίσχυση των μετώπων στην Ουκρανία, την αποδυνάμωση της Hezbollah και των Ιρανών Φρουρών της Επανάστασης που δρουν στη Συρία προς υποστήριξη του καθεστώτος Assad και τη μεταβατική περίοδο στις ΗΠΑ με τη κυβέρνηση Biden σε αποδρομή εν αναμονή της ανάληψης της διοίκησης Trump – προκάλεσαν τη ραγδαία προέλαση των ελεγχόμενων από την Τουρκία Ισλαμιστών για κατάληψη της Δαμασκού.

Από τις 27 Νοεμβρίου 2024 άρχισαν αιφνιδιαστικά οι επιθετικές επιχειρήσεις κατά των κυβερνητικών δυνάμεων της Συρίας από ένα συνασπισμό Ισλαμιστικών παραστρατιωτικών ομάδων υπό την ηγεσία της οργάνωσης Hayat Tahrir al-Sham (HTS), που συνδέεται με τους Ισλαμιστές της πρώην Al Qaeda. Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις ενορχηστρώθηκαν από την Τουρκία ενώ δεν αποκλείεται και η Αμερικανική ανάμιξη.⁷⁷⁴ Μέχρι την 7^η Δεκεμβρίου 2024, μόλις σε μια εβδομάδα, οι δυνάμεις των Ισλαμιστών, εκκινώντας από την περιοχή του Ιντλίμπ (Idlib), πέτυχαν να αποκτήσουν τον έλεγχο του Χαλεπίου (Aleppo) και της Χάμα (Hama) - που είναι αντίστοιχα η δεύτερη και τέταρτη μεγαλύτερες πόλεις στη Συρία – στη συνέχεια της Δαμασκού (Damascus), την πτώση του καθεστώτος al-Assad και την εγκατάσταση «μεταβατικής κυβέρνησης».⁷⁷⁵ Είναι πλέον φανερό ότι το σημερινό καθεστώς με τη μεταβατική κυβέρνηση στη Συρία είναι σε μεγάλο βαθμό ελεγχόμενο κα εξαρτώμενο από την Τουρκία, η οποία εξαργυρώνει την σημαντική βοήθεια που παρείχε κατά τη διάρκεια του αγώνα για την ανατροπή του

⁷⁷⁴ Λυγερός, Σ., *Ξετυλίγοντας το Κουβάρι: Ποιοι και πως Συγκρούονται στη Συρία*, SL Press, 1 Δεκεμβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://slpress.gr/diethni/xetiligontas-to-kouvari-poioidi-pos-sigkrouontai-sti-siria/> (Τελευταία πρόσβαση 5 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁷⁵ AL JAZEERA, *Syrian Opposition Forces Capture Key City of Hama in New Blow to al-Assad*, 5 Dec 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/5/syrian-opposition-fighters-claim-to-have-entered-the-crucial-city-of-hama>
Βλέπε ακόμη: AL JAZEERA, *After Taking Damascus, Syria's Opposition Begins Government Formation*, 10 Dec 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/10/after-taking-damascus-syria-opposition-begins-government> (Τελευταία πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2024)

Assad και την υποστήριξη που συνεχίζει να παρέχει, εξυπηρετώντας τα εθνικά της συμφέροντα.

Σύμφωνα με την Ουκρανική εφημερίδα Kyiv Post, οι Ρωσικές δυνάμεις στη Συρία υπέστησαν βαριές απώλειες και σε αυτό συνέδραμαν και Ουκρανικές ειδικές δυνάμεις, οι οποίες εκπαίδευαν τους Ισλαμιστές στο έδαφος της Συρίας. Από τις αρχές του 2024 αντάρτες με την υποστήριξη Ουκρανών μαχητών έχουν προσβάλει αρκετές φορές τις Ρωσικές δυνάμεις που βρίσκονται στη Συρία.⁷⁷⁶ Για το θέμα της υποστήριξης των Ισλαμιστών της Συρίας από Ουκρανικές στρατιωτικές δυνάμεις και μυστικές υπηρεσίες διαμαρτυρήθηκε την 3η Δεκεμβρίου 2024 ο Πρέσβης της Ρωσίας στον ΟΗΕ Vassily Nebenzia, με την Ουκρανία να αρνείται οποιαδήποτε άμεση ανάμιξη στις συγκρούσεις στη Συρία.⁷⁷⁷ Από τα παραπάνω καταδεικνύεται η πολυπλοκότητα των γεωπολιτικών ισορροπιών και συμφερόντων στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, με την Τουρκία να έχει ενεργό ρόλο στο πλαίσιο της εξυπηρέτησης των εθνικών της συμφερόντων και της επιδίωξής της να είναι σημαντικός παράγοντας στην περιοχή, ασκώντας αμφιταλαντευόμενη και αμφίρροπη εξωτερική πολιτική. Επιβεβαιώνεται ακόμη το γεγονός ότι τα δύο μέτωπα των σύγχρονων συγκρούσεων στην Ουκρανία και στη Μέση Ανατολή δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Αντιθέτως διαπιστώνεται η έντονη αλληλεπίδραση των γεγονότων και των κύριων δρώντων στις δύο συγκρούσεις.

6.1.2.2 Η Δημοκρατία της Ινδίας

Η Ινδία το μεγαλύτερο πληθυσμιακά κράτος της υφελίου και με μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες του κόσμου, φιλοδοξεί να αποτελέσει έναν από τους κυριότερους πόλους ενός πολυπολικού διεθνούς συστήματος. Η στρατηγική θέση της χώρας, σε συνδυασμό με τον τεράστιο σε μέγεθος νεανικό πληθυσμό και την αλματώδη οικονομική ανάπτυξη μετά τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του 1991 έχουν αναδείξει την Ινδία σε σημαντική περιφερειακή δύναμη της Ευρασίας και παγκόσμια δύναμη. Παρά τις προκλήσεις και τα πιεστικά

⁷⁷⁶ Kyiv Post, *Russian Forces Suffer Major Losses in Syria, Commander Fired as Hundreds Go Missing*, December 1, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.kyivpost.com/post/43128> (Τελευταία πρόσβαση 5 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁷⁷ Kyiv Post, *Russia Accuses Ukraine of Supporting Syrian Rebels, Escalating Tensions at UN*, December 4, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.kyivpost.com/post/43256> (Τελευταία πρόσβαση 5 Δεκεμβρίου 2024)

προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα, όπως η εκτεταμένη φτώχεια, η διαφθορά, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και το περιοριστικό επιχειρηματικό πλαίσιο, η χώρα αναπτύσσεται ταχύτατα και φιλοδοξεί να φτάσει το υψηλό-μέσο καθαρό εθνικό εισόδημα κατά κεφαλή μέχρι το 2047, που συμπληρώνεται εκατονταετηρίδα από την ανεξαρτησία της χώρας.⁷⁷⁸ Σύμφωνα με τα στοιχεία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου το 2024 το ΑΕΠ της Ινδίας αυξήθηκε κατά 7%, ενώ όπως προβλέπει η ανάλυση της Deloitte η ανάπτυξη θα συνεχιστεί με τους ίδιους ρυθμούς περίπου για τα δύο επόμενα έτη.⁷⁷⁹ Στις αρχές του 2024 το Υπουργείο Οικονομικών της Ινδίας, εκτιμούσε ότι για το οικονομικό έτος 2024 (το οικονομικό έτος στην Ινδία αρχίζει την 1^η Απριλίου) η ανάπτυξη αναμένεται στο 7% ή και υψηλότερα, ενώ για το οικονομικό έτος 2025 η ανάπτυξη προβλέπεται να κυμανθεί επίσης στο 7%. Σύμφωνα με το Υπουργείο Οικονομικών η Ινδία έχει τη δυνατότητα να καταστεί η 3^η σε μέγεθος οικονομία του πλανήτη μέχρι το 2027, με το ΑΕΠ να φθάνει στο ύψος των 5 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Επίσης σύμφωνα με τον επικεφαλής σύμβουλο του Υπουργείου Οικονομικών ο στόχος της κυβέρνησης είναι η χώρα να ενταχθεί στις αναπτυσσόμενες χώρες μέχρι το 2047.⁷⁸⁰

Η Δημοκρατία της Ινδίας, η μεγαλύτερη πληθυσμιακά δημοκρατική χώρα, εφαρμόζει μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική, τηρώντας ισορροπίες στις σχέσεις της με τις λοιπές παγκόσμιες και περιφερειακές δυνάμεις, με κύριους στόχους την διασφάλιση της κυριαρχίας της, την ενίσχυση της ασφάλειάς της και την εξασφάλιση της συνεχούς οικονομικής της ανάπτυξης. Επιδιώκει την ικανοποίηση των εθνικών της συμφερόντων και τη διατήρηση μιας ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής. Μετά το 2014 εφαρμόζει μια ενεργητική διπλωματία, αντιλαμβανόμενη ότι λόγω του γεωπολιτικού μεγέθους της και της ραγδαίας οικονομικής της ανάπτυξης οφείλει να

⁷⁷⁸ Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα για το οικονομικό έτος 2025 το υψηλό -μέσο εισόδημα (Upper-middle income ή High-middle income) κυμαίνεται από \$ 4.516 έως 14.005.

Βλέπε: World Bank Blogs, *World Bank Country Classifications by Income Level for 2024 – 2025*, July 1, 2024, στην ιστοσελίδα <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/world-bank-country-classifications-by-income-level-for-2024-2025>

Βλέπε ακόμη: CIA World Factbook, *India*, Last Updated December 2, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/india/#introduction> (Τελευταία πρόσβαση 8 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁷⁹ International Monetary Fund, *India Datasets*, October 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/IND>

Βλέπε ακόμη: Majumdar, R., *India Economic Outlook, October 2024*, Deloitte Global Economics Research Center, 22 October 2024, στην ιστοσελίδα <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/asia-pacific/india-economic-outlook.html> (Τελευταία πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁸⁰ CNBC, *India Set to be World's Third Largest Economy by 2027, Finance Ministry Says*, Jan 30, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cnbc.com/2024/01/30/india-set-to-be-worlds-third-largest-economy-in-2027-finance-ministry.html> (Τελευταία πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου 2024)

έχει λόγο στα περιφερειακά και παγκόσμια ζητήματα.⁷⁸¹ Διατηρεί στενή συνεργασία με τις Ηνωμένες Πολιτείες κυρίως στους τομείς της άμυνας και της τεχνολογίας, ενώ ταυτόχρονα συνεχίζει να διατηρεί τους παραδοσιακά στενούς δεσμούς με τη Ρωσική Ομοσπονδία, πρωτίστως στο στρατιωτικό και τον ενεργειακό τομέα. Οι σχέσεις Ινδίας – Κίνας είναι πολυδιάστατες βασιζόμενες στο αμοιβαίο εμπόριο με την Κίνα να είναι ο μεγαλύτερος προμηθευτής της Ινδίας, ενώ ταυτόχρονα αντιμετωπίζονται προκλήσεις, κυρίως λόγω των συνοριακών και γεωπολιτικών διαφορών με την Ινδία να θεωρεί την Κινεζική επέκταση στον Ινδικό Ωκεανό και το Belt and Road Initiative (BRI) ως δυνητική απειλή για την ασφάλειά της.

Οι αντιλήψεις της πολιτικής ηγεσίας της Ινδίας σχετικά με την εξωτερική της πολιτική γίνονται φανερές από την εκτίμηση του Υπουργού Εξωτερικών S. Jaishankar ότι τώρα είναι ο κατάλληλος χρόνος η χώρα του να εμπλακεί με την Αμερική, να διαχειριστεί την Κίνα, να καλλιεργήσει τις σχέσεις με την Ευρώπη, να καθησυχάσει τη Ρωσία, να φέρει την Ιαπωνία στο παιχνίδι, να προσελκύσει τους γείτονες επεκτείνοντας την αμοιβαία συνεργασία. Ακόμη είναι χαρακτηριστικά τα όσα δήλωσε ο Ινδός Πρωθυπουργός Narendra Modi το 2018 στο Λονδίνο, αναφερόμενος σε επίσκεψή που είχε κάνει στη Ραμάλα (Ramallah) το Φεβρουάριο του ίδιου έτους:

«Ναι, θα πάω στο Ισραήλ και ακόμη θα πάω και στην Παλαιστίνη...Θα συνεργαστώ περαιτέρω με τη Σαουδική Αραβία και για τις ενεργειακές ανάγκες της Ινδίας θα συνεργαστώ επίσης και με το Ιράν.»⁷⁸²

Η Ινδία από τη μια πλευρά επιθυμεί την εξισορρόπηση της Κίνας μέσω της συνεργασίας της με τις ΗΠΑ και της συμμετοχής της στην ομάδα QUAD (Quadrilateral Security Dialogue), ενώ από την άλλη πλευρά – όπως θα δούμε παρακάτω - επιδιώκει την ενεργή εμπλοκή της στους Ευρασιατικούς πολυμερείς οργανισμούς και συνεργασίες στις οποίες συμμετέχει και η Κίνα, καθόσον είναι πεπεισμένη για την ανάγκη μιας σταθερής σχέσης με τη χώρα αυτή. Επιπρόσθετα, η Ρωσία παραμένει σημαντικός στρατηγικός εταίρος για την Ινδία τόσο για

⁷⁸¹ Indian Council of World Affairs, *Celebrating 75 Years of Indian Foreign Policy*, Sapru House, New Delhi, June 2023, σελ. 5-6. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://icwa.in/pdfs/INdia75%20Web.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁸² Anil Trigunayat, *Remarks. Setting the Norms: The Indian Way*, in 'Celebrating 75 Years of Indian Foreign Policy', Indian Council of World Affairs, Sapru House, New Delhi, June 2023, σελ. 48-49. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://icwa.in/pdfs/INdia75%20Web.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

πρακτικούς, όσο και για ιδεολογικούς λόγους. Από την πρακτική πλευρά η Ινδία επωφελείται από τις εισαγωγές Ρωσικού αργού πετρελαίου σε φθηνές τιμές με τις εισαγωγές να έχουν εκτοξευθεί στο 44% των συνολικών εισαγωγών της τον Ιούνιο 2024, από το 2% πριν την Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία. Επιπρόσθετα, υφίσταται στενή συνεργασία με τη Ρωσική Ομοσπονδία στους τομείς της πυρηνικής ενέργειας για ειρηνικούς σκοπούς - με τη συμφωνία του Φεβρουαρίου 2024 για τη δημιουργία έξι πυρηνικών σταθμών στην πολιτεία Tamil Nadu – καθώς και της άμυνας. Είναι αξιοσημείωτο ότι περισσότερα από το 50% των Ινδικών αμυντικών συστημάτων είναι Ρωσικής προέλευσης, με την Ινδία να αποτελεί το μεγαλύτερο αγοραστή Ρωσικών οπλικών συστημάτων, συμπεριλαμβανομένου και του αντιαεροπορικού συστήματος S-400. Στον τομέα του εμπορίου οι δύο χώρες στοχεύουν στην αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών από τα \$68 δισεκατομμύρια στα \$100 δισεκατομμύρια, μέχρι το τέλος της δεκαετίας. Ο ιδεολογικός παράγοντας είναι ιδιαίτερα ισχυρός στη σχέση Νέου Δελχί και Μόσχας. Υφίστανται ισχυροί ιστορικοί δεσμοί και συμπάθεια προς τη Ρωσία από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, κυρίως λόγω της υποστήριξης της Σοβιετικής Ένωσης προς την Ινδία κατά τις αντιπαραθέσεις της με το Πακιστάν. Αυτή η υποστήριξη, ιδίως το 1971, ήταν εξαιρετικά σημαντική για την Ινδία, σε μια περίοδο που οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Κίνα ήταν με το πλευρό του Πακιστάν, με τη Σοβιετική Ένωση να ασκεί βέτο στον ΟΗΕ αρκετές φορές προς όφελος της Ινδίας.⁷⁸³

6.1.2.3 Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν

Ένα από τα σημαντικότερα κράτη της Μέσης Ανατολής και της Ευρασίας και ένα από τα αρχαιότερα έθνη της ανθρωπότητας είναι η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν. Ως κληρονόμος της αρχαίας Περσικής αυτοκρατορίας και ενός αρχαίου και λαμπρού πολιτισμού, το Ιράν είναι ένα από τα δύο αρχαιότερα διαρκώς υφιστάμενα κράτη του πλανήτη – με το άλλο να είναι η Κίνα.⁷⁸⁴ Μέχρι το 1935 το επίσημο όνομα του κράτους ήταν Περσία, ενώ μέχρι το 1979 ήταν ένας αξιόλογος εταίρος και σύμμαχος των Ηνωμένων Πολιτειών και της Δύσης στην περιοχή της Μέσης

⁷⁸³ Bajpae, C. & Toremark, L., *India-Russia Relations*, 17 October 2024, Chatham House, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2024/10/india-russia-relations> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁸⁴ Ηλιόπουλος, Η., *Η Γεωπολιτική Αξία του Ιράν και το «Μοιραίο Σφάλμα» του 1953 που Ακόμη Πληρώνει*, OnAlert, 14 Δεκεμβρίου 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.onalert.gr/kosmos/i-geopolitiki-axia-tou-iran-kai-to-moiriao-sfalma-pou-plironei/114244/> (Τελευταία πρόσβαση 11 Νοεμβρίου 2024)

Ανατολής, ενώ διατηρούσε μια εγκάρδια σχέση με το Ισραήλ. Η αλλαγή του μοναρχικού καθεστώτος το 1979 με την πτώση και τη φυγή στο εξωτερικό του Σάχη Mohammad Reza Pahlavi, λόγω των μαζικών διαδηλώσεων και διαμαρτυριών σε όλη τη χώρα και η ανάληψη της εξουσίας δύο εβδομάδες μετά τη φυγή του Σάχη από τον Αγιατολάχ Ruhollah Khomeini, οδήγησε στην εγκαθίδρυση ενός αυστηρού και σκληρού θεοκρατικού καθεστώτος.⁷⁸⁵ Μετά την αλλαγή του καθεστώτος οι σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Δύση επιδεινώθηκαν και τον Απρίλιο 1980 οι Ηνωμένες Πολιτείες διέκοψαν τις διπλωματικές σχέσεις. Από το 1984 το Ιράν έχει χαρακτηριστεί από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως κράτος που στηρίζει και προωθεί την τρομοκρατία. Ταυτόχρονα το Ιράν εξαπέλυσε μια εκστρατεία μίσους όχι μόνο ενάντια στο Ισραήλ, αλλά και κατά των Εβραίων γενικότερα. Ήδη από τη δεκαετία του 1960 ο εξόριστος τότε Αγιατολάχ Khomeini αποκαλούσε τους Εβραίους «ακάθαρτα όντα» και κατηγορούσε το Σάχη ότι ήταν Εβραίος, ενώ αργότερα ο διάδοχός του και σημερινός Ανώτατος Ηγέτης του Ιράν, ο Αγιατολάχ Ali Khamenei, έχει δηλώσει ότι το Ισραήλ είναι ένας κακοήθης καρκινικός όγκος που πρέπει να ξεριζωθεί. Πλέον του Ανώτατου Ηγέτη την εξουσία ασκεί ο Πρόεδρος της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν Momammad Mokhber, ο οποίος διαδέχθηκε προσωρινά τον σκληροπυρηνικό κληρικό Ebrahim Raisi, μετά το θάνατο του τελευταίου την 19η Μαΐου 2024, κατόπιν πτώσης του ελικοπτέρου στο οποίο επέβαινε. Η πολιτική του Ιράν είναι έντονα εχθρική προς τη Δύση, θεωρώντας τις Ηνωμένες Πολιτείες υποχείριο του Ισραήλ.⁷⁸⁶

Το Ιράν είναι μια από τις σημαντικότερες πετρελαιοπαραγωγικές χώρες στον κόσμο, με τεράστια αποθέματα υδρογονανθράκων, γεγονός που επηρεάζει καθοριστικά την οικονομία του και επηρεάζει την γεωστρατηγική και γεωοικονομική του ισχύ. Η χώρα είναι δεύτερη στον κόσμο σε αποθέματα φυσικού αερίου και κατέχει την τέταρτη θέση σε αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου.⁷⁸⁷ Σύμφωνα με εκτιμήσεις του 2021, τα αποδεδειγμένα αποθέματα σε φυσικό αέριο ανέρχονται σε 33.987 τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα και τα εκτιμώμενα αποθέματα πετρελαίου

⁷⁸⁵ Marshall, T., 2021, σελ. 77

⁷⁸⁶ CIA World Factbook, *Iran*, Last updated December 03, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#geography> (Τελευταία πρόσβαση 11 Νοεμβρίου 2024)

Βλέπε ακόμη: Marshall, T., 2021, σελ. 87

Επίσης βλέπε: BBC, *Ebrahim Raisi: The Hardline Cleric who Became Iran President*, 20 May 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57421235> (Τελευταία πρόσβαση 11 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁸⁷ World Bank Group, *Islamic Republic of Iran*, Last Updated: Oct 20, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> (Τελευταία πρόσβαση 14 Νοεμβρίου 2024)

είναι 208,6 δισεκατομμύρια βαρέλια.⁷⁸⁸ Πλέον των υδρογονανθράκων η οικονομία του Ιράν βασίζεται στον αγροτικό τομέα και στις υπηρεσίες, ενώ σημαντική συμβολή έχουν και οι τομείς της εγχώριας παραγωγής και των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών. Μετά το 2020 η ετήσια ανάπτυξη της χώρας ανέρχεται περίπου στο 4%, ενώ για το 2024 καταγράφεται 3,7%.⁷⁸⁹ Ο τομέας της βιομηχανίας συνεισφέρει στο 42% περίπου του ΑΕΠ της χώρας.⁷⁹⁰ Μετά από μια δεκαετία στασιμότητας κυρίως εξαιτίας των κυρώσεων της Δύσης, που έληξε το 2020, η οικονομία του Ιράν άρχισε να ανακάμπτει στηριζόμενη στην αυξημένη δραστηριότητα του τομέα των υδρογονανθράκων και στο γεγονός ότι η οικονομική δραστηριότητα προσαρμόστηκε στις κυρώσεις, μεταξύ των άλλων και μέσω της υποτίμησης της συναλλαγματικής ισοτιμίας που βοήθησε ώστε τα εγχώρια εμπορεύσιμα αγαθά να καταστούν ανταγωνιστικά στις διεθνείς αγορές. Λόγω των κυρώσεων οι εμπορικές συναλλαγές έχουν επικεντρωθεί κυρίως στις γειτονικές χώρες και την Κίνα και οι διμερείς νομισματικές συναλλαγές καθώς και άλλοι τρόποι έμμεσων πληρωμών χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο, καθώς τα περισσότερα περιουσιακά στοιχεία της χώρας είναι μη προσβάσιμα.⁷⁹¹ Μέχρι το 2029 αναμένεται η οικονομία της χώρας να αναπτύσσεται με μικρότερους όμως ρυθμούς που θα κυμαίνονται λίγο πάνω από το 2%.⁷⁹²

Το Ιράν εξακολουθεί να υφίσταται διεθνείς κυρώσεις και περιορισμούς στις εξαγωγές του λόγω της ανάμιξής του στην τρομοκρατία, στη διάδοση όπλων, στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρίως των ανησυχιών σχετικά με τη φύση και τους πραγματικούς στόχους του πυρηνικού του προγράμματος. Επίσημως το Ιράν λειτουργεί ένα πυρηνικό αντιδραστήρα για ειρηνικούς σκοπούς, ενώ ένας ακόμη βρίσκεται υπό κατασκευή.⁷⁹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι η χώρα αυτή

⁷⁸⁸ CIA World Factbook, *Iran*, Last updated December 03, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#geography> (Τελευταία πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁸⁹ International Monetary Fund, *Islamic Republic of Iran*, στην ιστοσελίδα <https://www.imf.org/en/Countries/IRN#ataglance> (Τελευταία πρόσβαση 20 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁹⁰ CIA World Factbook, *Iran*, Last updated December 16, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#economy> (Τελευταία πρόσβαση 21 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁹¹ World Bank Group, *Islamic Republic of Iran*, Last Updated: Oct 20, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> (Τελευταία πρόσβαση 14 Νοεμβρίου 2024)

⁷⁹² Statista, *Iran: Real Gross Domestic Product (GDP) Growth from 2019 to 2029*, Nov. 28, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/294301/iran-gross-domestic-product-gdp-growth/> (Τελευταία πρόσβαση 12 Δεκεμβρίου 2024)

⁷⁹³ CIA World Factbook, *Iran*, Last updated December 16, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#introduction> (Τελευταία πρόσβαση 21 Δεκεμβρίου 2024)

έχει αναπτύξει σημαντική πολεμική βιομηχανία κατασκευάζοντας μεταξύ των άλλων πυραύλους και drones και προμηθεύει τη Ρωσική Ομοσπονδία στη διάρκεια της πολεμικής σύγκρουσης στην Ουκρανία.

Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν κατέχει κεντρική θέση στην περιοχή της Μέσης Ανατολής συνδέοντας την Αραβική Θάλασσα και τον Περσικό Κόλπο με την Κασπία Θάλασσα. Η κεντρική γεωγραφική θέση της χώρας σε συνδυασμό με το ανάγλυφο του εδάφους και την έκτασή της, το πληθυσμό της που προσεγγίζει τα 90 εκατομμύρια και τις αξιόλογες ένοπλες δυνάμεις, καθιστούν το Ιράν σημαντική περιφερειακή δύναμη στη Μέση Ανατολή. Στην ανάδειξη του Ιράν σε σημαντικό περιφερειακό παίκτη συνέβαλαν χωρίς τη θέλησή τους οι Ηνωμένες Πολιτείες με την εισβολή στο Ιράκ το 2003. Με την απομάκρυνση του Σουνιτικού καθεστώτος του Ιράκ, οι Ηνωμένες Πολιτείες εξουδετέρωσαν ένα μεγάλο ανταγωνιστή του Ιράν στην περιοχή και συνέβαλαν άθελά τους στη διασφάλιση των δυτικών συνόρων του. Το γειτονικό Ιράκ κατέληξε σε μια χώρα βυθισμένη στο χάος, με το Ιράν να ασκεί μεγάλη επιρροή στην ηγεσία της Σιιτικής πλειοψηφίας του Ιράκ. Η προσπάθεια του Ιράν να εκμεταλλευθεί την ύπαρξη Σιιτικών μειονοτήτων σε αρκετά Αραβικά κράτη, όπως η Σαουδική Αραβία, η Υεμένη, ο Λίβανος, η Συρία, το Κουβέιτ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, με στόχο να αποκτήσει επιρροή σε ολόκληρη την περιοχή, έχει επιφέρει αξιόλογα αποτελέσματα. Οι Houthi στην Υεμένη βρίσκονται υπό την άμεση επιρροή και χρηματοδότηση του Ιράν, όπως συμβαίνει και με τη Hezbollah στο Λίβανο. Οι συστηματικές προσπάθειες του Ιράν κατά την τελευταία εικοσαετία για τη δημιουργία και τη συντήρηση ενός διαδρόμου προς τη Μεσόγειο Θάλασσα, έδωσαν τη δυνατότητα στη χώρα αυτή να έχει πρόσβαση στη θάλασσα μετά από πολλούς αιώνες και να στηρίζει τον σύμμαχο και αντιπρόσωπό της στο Λίβανο, τη Hezbollah. Με αυτό τον τρόπο η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν είχε αποκτήσει και πάλι τη δυνατότητα προβολής της ισχύος και της επιρροής της στην Μεσοποταμία και στο Λεβάντε που είχε απωλέσει από τον 7^ο αιώνα. Ελέγχοντας τη Σιιτική κυβέρνηση της Βαγδάτης, συμμαχώντας με τον Πρόεδρο της Συρίας Bashar al-Assad από την εποχή της Αραβικής Άνοιξης, ο οποίος προέρχεται από την Αλεβιτική μειονότητα της Συρίας που αποτελεί παρακλάδι του Σιιτικού Ισλάμ, είχε τη

δυνατότητα να υποστηρίξει, να εφοδιάζει και να συντηρεί τον αντιπρόσωπό της στις ακτές της Μεσογείου στη μάχη για την καταστροφή και εξάλειψη του Ισραήλ.⁷⁹⁴

Από τις αρχές του 2024 ο άξονας αντίστασης του Ιράν με κύριες συνιστώσες τη Hamas στη Γάζα, τη Hezbollah του Λιβάνου, τον Bashar al-Assad στη Συρία, τις παραστρατιωτικές ομάδες στο Ιράκ και τους Houthis στην Υεμένη, με στόχο την παροχή στρατηγικού βάθους στην Τεχεράνη και την αποτροπή τυχόν επιθέσεων εναντίον της, άρχισε να κλονίζεται μετά την σαρωτική επικράτηση του Ισραήλ επί της Hamas στη λωρίδα της Γάζας. Με την εξουδετέρωση σε μεγάλο βαθμό της Hezbollah από το Ισραήλ και κυρίως με τις εξελίξεις οι οποίες οδήγησαν στην πτώση του καθεστώτος al-Assad στη Συρία το Δεκέμβριο 2024, το Ιράν αποδυναμώθηκε γεωστρατηγικά, αφού απώλεσε πλέον το διάδρομο για την πρόσβασή του προς τις ακτές της Μεσογείου και την άμεση επαφή με τη Hezbollah του Λιβάνου. Παρόλα αυτά η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν παραμένει μια χώρα με τεράστιο γεωπολιτικό αποτύπωμα για την Ευρασία, η κυριότερη υπαρξιακή απειλή για το Ισραήλ και φανατικός εχθρός των Ηνωμένων Πολιτειών και των Δυτικών συμμάχων τους.

6.2 Η Ενιαία Χερσαία Μάζα (Connected Landmass)

Η μελέτη των διαφόρων προσεγγίσεων της Γεωπολιτικής επιστήμης καταδεικνύει, μεταξύ των άλλων, την ύπαρξη μιας κοινής παραδοχής για την ύπαρξη ενός θεμελιώδους ιστορικού δυϊσμού. Αυτός ο διαχρονικός δυϊσμός αντανakλά τη μορφολογία της υδρογείου, καθώς επίσης και την τυπολογία των ανθρώπινων πολιτισμών. Αφορά την ύπαρξη ξηράς και θάλασσας και κατ' επέκταση το διαχωρισμό μεταξύ της εδαφικής εξουσίας και της θαλασσοκρατίας, μεταξύ των χερσαίων και των θαλάσσιων δυνάμεων που ανταγωνίζονται για επικράτηση. Η φύση αυτής της αντίθεσης ανάγεται ιστορικά στους ανταγωνισμούς των εμπορικών πολιτισμών της Καρχηδόνας και της Αθήνας με τους αυταρχικούς και ιεραρχικού τύπου πολιτισμούς της Ρώμης και της Σπάρτης. Αφορά τον ανταγωνισμό μεταξύ «Δημοκρατίας» και «Ιδεοκρατίας».⁷⁹⁵

⁷⁹⁴ Marshall, T., 2021, σελ. 84-86

⁷⁹⁵ Dugin, A., 2000, σελ. 18-21 και 91

Στη σύγχρονη γεωπολιτική η χερσαία πλευρά αντιπροσωπεύεται από την Ευρασιατική μάζα – τη μεγαλύτερη στην υφήλιο – και η θαλάσσια πλευρά από τον Αγγλοσαξονικό κόσμο. Σύμφωνα με την Αγγλοσαξονική γεωπολιτική παράδοση που είναι η δεσπόζουσα στις Ηνωμένες Πολιτείες και εφαρμόζεται ακόμη και από την πλευρά της Ρωσίας, ο κύριος σκοπός των θαλασσίων δυνάμεων αφορά την παρεμπόδιση της επέκτασης των χερσαίων δυνάμεων την παρεμπόδιση της δημιουργίας μιας μεγάλης ενιαίας χερσαίας Ευρασιατικής μάζας, μέσω της επέκτασης της επιρροής της χερσαίας δύναμης σε ολόκληρη την Ευρασία και στη συνέχεια σε ολόκληρη την Παγκόσμιο Νήσο (Ευρώπη – Ασία και Αφρική). Από την άλλη πλευρά η χερσαία δύναμη επιδιώκει την ελαχιστοποίηση της επιρροής ή και την εκδίωξη των θαλασσίων δυνάμεων από την Παγκόσμια Νήσο. Στο πλαίσιο αυτό δύνανται να ενταχθούν τόσο οι προσπάθειες επέκτασης του NATO και της ΕΕ προς ανατολικά, όσο και οι Ρωσικές επιδιώξεις ενοποίησης της Ευρασίας που εκφράζονται ρητορικά μέσω δηλώσεων για μια «ανοιχτή Ευρασία από τη Λισαβόνα μέχρι το Βλαδιβοστόκ» και στην πράξη μέσω των ενεργειών που θα εξεταστούν στη συνέχεια.⁷⁹⁶ Παρακάτω θα εξεταστεί συνοπτικά η σημασία της ύπαρξης κοινών, χερσαίων κυρίως, συνόρων μεταξύ των κρατών και κατόπιν οι προσπάθειες μιας ενοποίησης της χερσαίας μάζας της Ευρασίας.

6.2.1 Τα Σύνορα ως Κατασκευή της Διεθνούς Κοινωνίας. Οι Αρχές της Κυριαρχίας και της Αυτοδιάθεσης

Τα σύνορα, τα όρια επί του εδάφους που διαχωρίζουν τις επικράτειες των κρατικών οντοτήτων, είναι συνυφασμένα με την ταυτότητα και την κυριαρχία τους. Τα σύνορα καθορίζουν την εδαφική περιοχή στην οποία ασκείται η κρατική εξουσία. Το κράτος ως βασική μονάδα του διεθνούς συστήματος καθορίζεται από την εδαφική περιοχή εντός της οποίας ασκείται η κυριαρχία του. Ο Hedley Bull θεωρεί ότι αφετηρία των διεθνών σχέσεων είναι η ύπαρξη κρατών ή ανεξάρτητων πολιτικών οντοτήτων, καθεμιά από τις οποίες διαθέτει ένα σύστημα διακυβέρνησης και ασκεί

⁷⁹⁶ Όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι σκέψεις για μια ενοποιημένη, κυρίως οικονομικά, Ευρασία εκφράστηκαν από τον Gorbachev πριν ακόμη τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, συνεχίστηκαν υπό την ηγεσία του Ρώσου Προέδρου Putin και συνεχίζουν να διατυπώνονται επίσημα και μετά τη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία. Για παράδειγμα βλέπε: ΣΚΑΪ, *Μεντβέντεφ: Θέλουμε να χτίσουμε μια «Ανοιχτή Ευρασία από τη Λισαβόνα μέχρι το Βλαδιβοστόκ»*, 05 Απριλίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.skai.gr/news/world/mentventef-theloume-na-xtisoume-anoixti-eyrasia-apo-ti-lisavona-eos-to-vladivostok>

κυριαρχία σε κάποιο συγκεκριμένο τμήμα της επιφάνειας της γης – που καθορίζεται από τα σύνορά του – και στον πληθυσμό του. Διακρίνει ακόμη την κυριαρχία σε εσωτερική – που αφορά την υπεροχή έναντι οποιαδήποτε άλλης αρχής εντός της επικράτειας και του πληθυσμού του – και σε εξωτερική που σχετίζεται με την ανεξαρτησία έναντι οποιασδήποτε αρχής στο εξωτερικό.⁷⁹⁷ Η διατήρηση της κυριαρχίας και εδαφικής ακεραιότητας ενός κράτους αποτελεί το βασικό διακύβευμα που συνδέεται άρρηκτα με την ικανότητα επιβίωσής του στο άναρχο διεθνές περιβάλλον. Οι αξιώσεις των κρατών που αφορούν είτε στη διατήρηση, είτε στην αλλαγή των συνόρων τους καθορίζουν τον χαρακτήρα τους ως κράτη που επιδιώκουν τη διατήρηση του status quo ή ως κράτη αναθεωρητικά και επεκτατικά.

Οι έννοιες της κυριαρχίας και της κρατικής οντότητας είναι συνδεδεμένες με τη Βεστφαλιανή τάξη. Η πλειονότητα των επιστημόνων των Διεθνών Σχέσεων ανάγουν την εμφάνιση της έννοιας της κυριαρχίας στη Συνθήκη της Βεστφαλίας του 1648. Για την αποφυγή μελλοντικών συγκρούσεων, με τη συνθήκη αυτή αναμορφώθηκε το μωσαϊκό των αλληλεπικαλυπτόμενων δικαιοδοσιών της πολιτικής εξουσίας στη φεουδαρχική Ευρώπη, σε ένα σύστημα κρατικής κυριαρχίας. Η Βεστφαλιανή τάξη παγίωσε την απόλυτη πολιτική εξουσία του κράτους στην επικράτειά του, αποκλείοντας την εμπλοκή εξωτερικών παραγόντων στις εσωτερικές δομές εξουσίας και συνεπώς τα σύνορα νομιμοποιούν την απόλυτη εξουσία του κράτους στο εσωτερικό του.⁷⁹⁸ Κατά τον Stephen Krasner η Βεστφαλιανή κυριαρχία βασίζεται σε δύο αρχές. Την εδαφική επικράτεια και τον αποκλεισμό εξωτερικών δρώντων από τις εσωτερικές δομές εξουσίας. Η Βεστφαλιανή κυριαρχία παραβιάζεται όταν εξωτερικοί δρώντες επηρεάζουν ή καθορίζουν την εσωτερική πολιτική, παραβιάζοντας τον κανόνα της μη επέμβασης στις υποθέσεις άλλων κρατών.⁷⁹⁹

⁷⁹⁷ Bull, H., *Η Άναρχη Κοινωνία*, Μετάφραση Ηρακλεία Στροϊκού, Τέταρτη Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 45

⁷⁹⁸ Rudolph, C., *Sovereignty and Territorial Borders in Global Age*, International Studies Review, Mar., 2005, Vol. 7, No. 1, pp. 1-20, Wiley on behalf of the International Studies Association, σελ. 4

⁷⁹⁹ Ο Steven Krasner έχει συνδέσει το όνομά του με τη μελέτη της Κυριαρχίας. Το βιβλίο του με τίτλο *Sovereignty* αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα συγγράμματα της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων που πυροδότησε την επιστημονική συζήτηση σχετικά με το ζήτημα της κρατικής κυριαρχίας.

Ο Krasner διακρίνει τέσσερις μορφές κρατικής κυριαρχίας:

α. Τη διεθνή νομική κυριαρχία που αναφέρεται στις πρακτικές που σχετίζονται με την αμοιβαία αναγνώριση, συνήθως μεταξύ εδαφικών οντοτήτων που κατέχουν επίσημη νομική ανεξαρτησία.

β. Τη βεστφαλιανή κυριαρχία που αφορά στην πολιτική οργάνωση και βασίζεται στον αποκλεισμό εξωτερικών δρώντων από τις δομές εξουσίας σε ένα δεδομένο έδαφος.

Το 19^ο αιώνα με την έναρξη της αποσύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μετά την πτώση των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών που δέσποζαν μέχρι τότε στο Ευρωπαϊκό πολιτικό τοπίο, την πλειοψηφία των πολιτικών οντοτήτων του διεθνούς συστήματος αποτέλεσαν τα εθνικά κράτη. Τα σύνορα του έθνους-κράτους καθορίζουν πλέον την επικράτεια που διαβιούν πληθυσμοί ενιαίας εθνικής ταυτότητας στην συντριπτική πλειονότητά τους. Τα σύνορα συνεπώς είναι γραμμές φυσικού διαχωρισμού πληθυσμών διαφορετικού εθνικού και ίσως πολιτισμικού, θρησκευτικού και γλωσσικού υποβάθρου. Οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες αντικαταστάθηκαν σταδιακά από το τέλος του Μεγάλου Πολέμου μέχρι και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τα - σε μεγάλο βαθμό - εθνικά ομοιογενή κράτη, με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως, για παράδειγμα, αυτές τις Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας.

Σχετικά με τη συγκρότηση των εθνικών κρατών κατά τον 19^ο αιώνα, ο Krasner διακρίνει τα κράτη που αναδύθηκαν στη χερσόνησο του Αίμου (Ελλάδα και λοιπά Σλαβικά κράτη) από αυτά της Λατινικής Αμερικής. Και στις δυο περιπτώσεις οι κυβερνήσεις τους ενδιαφέρθηκαν για τη διεθνή νομική κυριαρχία των κρατών και την αναγνώρισή τους, όμως διέφεραν ως προς τη Βεσφαλιανή κυριαρχία. Η εξωτερική επέμβαση ήταν έντονη και συνεχής στην περίπτωση των Βαλκανίων από τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής (Μεγάλη Βρετανία, Ρωσία, Αυστροουγγαρία), οι οποίες είχαν σημαντικά συμφέροντα στην περιοχή, εξαναγκάζοντας τα κράτη αυτά σε συγκεκριμένες πολιτικές και θεσμικές επιλογές. Αντίθετα στο δυτικό ημισφαίριο η κατάσταση εξελίχθηκε διαφορετικά τουλάχιστον μέχρι τη δημιουργία της Αμερικανικής σφαίρας επιρροής.⁸⁰⁰ Όσον αφορά τα κράτη που συγκροτήθηκαν μετά το 1945, στην Ευρώπη οι καταστρατηγήσεις της αυτονομίας τους ήταν το σύνηθες, με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση να επηρεάζουν ή ακόμα και να καθορίζουν τις εσωτερικές δομές των κρατών στις σφαίρες επιρροής τους. Οι δύο υπερδυνάμεις έβλεπαν την Ευρώπη ως εξαιρετικά σημαντικό γεωγραφικό χώρο για

γ. Την εσωτερική κυριαρχία που αναφέρεται στην οργάνωση της πολιτικής εξουσίας στο εσωτερικό ενός κράτους και στη δυνατότητα των κρατικών αρχών να ασκούν αποτελεσματικό έλεγχο μέσα στα όρια του κράτους.

δ. Την κυριαρχία της αλληλεξάρτησης που σχετίζεται με τη δυνατότητα των κρατικών αρχών να ρυθμίζουν τη ροή πληροφοριών, ιδεών, αγαθών και ανθρώπων κατά μήκος των ορίων του κράτους.
Βλέπε: Krasner, S., *Sovereignty. Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1999, σελ. 3-42

⁸⁰⁰ Krasner, S., 1999, σελ. 152-183

την προώθηση των συμφερόντων και της ασφάλειάς τους. Αντίθετα οι κυβερνήσεις των κρατών που αναδύθηκαν στον Τρίτο Κόσμο, ως κληρονόμοι των Ευρωπαϊκών αποικιών, ήταν σε γενικές γραμμές ελεύθερες να δημιουργήσουν αυτόνομα τις δικές τους οργανωτικές δομές, με εξαίρεση την Γαλλόφωνη Αφρική. Σε αυτές τις χώρες οι κανόνες της Βεσφαλιανής και της διεθνούς νομικής κυριαρχίας εφαρμόστηκαν εξ αρχής.⁸⁰¹

Η δημιουργία των εθνικών κρατών συναρτάται με την ανάδυση της κινητήριας δύναμης των εθνικών αξιώσεων, του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης (self-determination). Μια από τις κύριες επιδιώξεις της διαδικασίας επαναχάραξης των συνόρων των Ευρωπαϊκών κρατών κατά τη Συνδιάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού - μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου - ήταν ο σεβασμός της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών.⁸⁰² Σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης τα έθνη (ομάδες πληθυσμών με κοινή εθνική καταγωγή, γλώσσα, ιστορία, γεωγραφία ή και άλλα κοινά χαρακτηριστικά) θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να αποφασίζουν το κοινό πολιτικό τους μέλλον.⁸⁰³ Η πτώση του Κομμουνισμού είχε ως επακόλουθο τη διάλυση και των δύο τελευταίων πολυεθνικών κρατικών οντοτήτων επί του Ευρωπαϊκού εδάφους, με τη δημιουργία νέων εθνικών κρατών. Από τις 50 ανεξάρτητες κρατικές οντότητες του 1920 στη σημερινή εποχή ο αριθμός των ανεξαρτήτων κρατών ξεπερνά τα 200.⁸⁰⁴

Σήμερα η αρχή της αυτοδιάθεσης αντιπαραβάλλεται συχνά με την Βεσφαλιανή αρχή της κρατικής κυριαρχίας. Από τη μια πλευρά η αρχή της κυριαρχίας παρέχει την απαραίτητη εξουσία στις κυβερνήσεις των κρατών και από την άλλη η αρχή της αυτοδιάθεσης υποσκάπτει αυτή την εξουσία. Οι αξιώσεις εθνικών μειονοτήτων για μεγαλύτερη αυτονομία ή και αλλαγή συνόρων - είτε με τη δημιουργία ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων, είτε με την προσάρτηση περιοχών

⁸⁰¹ Krasner, S., 1999, σελ. 184-219

⁸⁰² Οι άλλες κύριες επιδιώξεις των συνέδρων αφορούσαν στην ικανοποίηση των αξιώσεων των νικητών του πολέμου και στην αποφυγή εδαφικών μεταβολών που θα περιείχαν το σπέρμα μελλοντικών συγκρούσεων. Η συνδιάσκεψη της ειρήνης άρχισε τις εργασίες της στις 18 Ιανουαρίου 1919 και ήταν η μεγαλύτερη διπλωματική σύναξη από την εποχή του Συνεδρίου της Βιέννης (1815), με τη συμμετοχή αντιπροσώπων των 27 νικητριών χωρών.

Βλέπε: Χριστοδουλίδης, Θ., 1997, σελ. 548 και 554

⁸⁰³ Council on Foreign Relations, *How Self-Determination Shaped the Modern World*, στην ιστοσελίδα <https://education.cfr.org/learn/reading/how-self-determination-shaped-modern-world> (Τελευταία πρόσβαση 9 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁰⁴ Όπως παραπάνω.

που διαβιούν μειονότητες σε γειτονικά κράτη ιδίου πολιτισμικού υποβάθρου - θέτουν ισχυρές προκλήσεις στην περιφερειακή και παγκόσμια ισορροπία αποτελώντας αιτίες δυνητικών αντιπαραθέσεων και πολεμικών συγκρούσεων. Παραδείγματα αποτελούν οι απαιτήσεις των κατοίκων του Κασμίρ οι οποίοι αισθάνονται ότι διαβιούν υπό Ινδική κατοχή και οι αξιώσεις των Κούρδων που διαβιούν στο Ιράν, Ιράκ, Συρία και Τουρκία για τη δημιουργία ενός Κουρδικού κράτους εις βάρος των παραπάνω κρατών. Αυτός ο αέναος ανταγωνισμός μεταξύ κυριαρχίας και αυτοδιάθεσης αποτελεί ίσως και μια από τις αιτίες της Ρωσικής προσάρτησης της Κριμαίας το 2014 και αποτελεί μια από τις κύριες Ρωσικές αιτιάσεις για την εισβολή και την πολεμική αναμέτρηση στην Ουκρανία, με επίδικο τους Ρωσικούς πληθυσμούς της περιοχής του Donbas.

Τέλος, η Παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό με την ένταση των μεταναστευτικών ροών – και κυρίως των παρανόμων - έχουν καταστήσει τα σύνορα μεταξύ των κρατών διαπερατά. Ειδικότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση – όπου τα κράτη έχουν εκχωρήσει μέρος της εθνικής κυριαρχίας τους υπέρ των πλεονεκτημάτων που συνεπάγεται η οικονομική και πολιτική ένωσή τους – η ελεύθερη διακίνηση ατόμων, αγαθών και υπηρεσιών εντείνει το φαινόμενο της διαπερατότητας των συνόρων μεταξύ των κρατών της Ένωσης. Με εξαίρεση μόνο τον τομέα της κοινής πολιτικής άμυνας και ασφάλειας, τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης τείνουν να προσομοιάζουν με τις επαρχίες μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα, τα κράτη αυτά στο εσωτερικό τους τείνουν επίσης να μεταμορφωθούν σε πολυεθνικά και πολυπολιτισμικά με επιταχυνόμενους ρυθμούς. Είναι πιθανό μελλοντικά η κατάσταση αυτή να δημιουργήσει νέες εθνικές αξιώσεις στο εσωτερικό τους δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο μεταβάσεων από τις εθνικές στις πολυεθνικές κρατικές οντότητες και το αντίστροφο, επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά την κυκλική ή καλύτερα τη σπειροειδή εξέλιξη της ιστορίας, όπως συμπεραίνεται στο τελευταίο κεφάλαιο.

6.2.2 Η Σημασία των Κοινών Συνόρων με Φιλικές ή Συμμαχικές Χώρες

Τα σύνορα, ως φυσικά όρια που διαχωρίζουν τις ιδιοκτησίες των κρατών, τις εδαφικές περιοχές όπου το κάθε κράτος ασκεί την εξουσία και την κυριαρχία του επί των υποκειμένων του, συνιστούν είτε γραμμές διαχωρισμού μεταξύ δύο πολιτικών

οντοτήτων, είτε διαδρόμους συνεργασίας, επαφής και αλληλεπίδρασης. Υπό την έννοια αυτή οι Taubenböck et al. αναλύοντας την τυπολογία των χερσαίων συνόρων, διακρίνουν πέντε τύπους, ανάλογα με το φυσικό σχεδιασμό τους και τη σχετιζόμενη δυνατότητα αλληλεπιδράσεων:

α. Μεθοριακά σύνορα (Frontier borders), που διέρχονται από δυσπρόσιτες, μη εύκολα προσβάσιμες απομακρυσμένες περιοχές, όπως ζούγκλα ή έρημος. Τα σύνορα αυτά συνήθως δεν φυλάσσονται, ούτε ελέγχονται τυχόν μεθοριακά περάσματα, κυρίως λόγω του δυσπρόσιτου των περιοχών.

β. Χαλαρά σύνορα (Landmark borders). Τα σύνορα αυτά υφίσταται τυπικά, ενώ στην ουσία έχουν καταργηθεί μέσω διμερών ή πολυμερών συνθηκών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα σύνορα των κρατών της ΕΕ που ανήκουν στη Συμφωνία Schengen, με την οποία επιτρέπεται η ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίων.

γ. Ελεγχόμενα σύνορα (Checkpoint borders), όπου υφίστανται συνοριακοί σταθμοί στα κύρια δρομολόγια για τον έλεγχο των εγγράφων ταυτοπροσωπίας των εισερχομένων και εξερχομένων και το έλεγχο και πιθανή φορολόγηση των αγαθών. Τα σύνορα αυτά αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα (60% περίπου) των υφισταμένων συνόρων παγκοσμίως.

δ. Έντονα ελεγχόμενα σύνορα (Barrier borders) στα οποία υφίστανται αυστηρά σημεία ελέγχου, ενώ σε νευραλγικές θέσεις οι οποίες συνιστούν δυνητικές περιοχές διάβασης των συνόρων εγκαθίστανται εμπόδια, όπως φράκτες ή τείχη για την αποφυγή της μη εξουσιοδοτημένης ή παράνομης διάβασης των συνόρων.

ε. Πλήρως ελεγχόμενα ή απροσπέλαστα σύνορα (Fortified borders). Είναι σύνορα όπου τα κράτη έχουν υψώσει φράκτες ή τείχη ή άλλα εμπόδια σε όλο το μήκος της συνοριακής γραμμής για να απαγορεύσουν πλήρως τις μη ελεγχόμενες συνοριακές διελεύσεις. Τέτοιος τύπος συνόρων συναντάται για παράδειγμα μεταξύ Βόρειας και Νότιας Κορέας.⁸⁰⁵

Η εμπειρική εξέταση της τυπολογίας των χερσαίων συνόρων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι όσο μεγαλύτερες είναι οι πολιτικές και οικονομικές διαφορές μεταξύ γειτονικών κρατών, τόσο ισχυρότερος είναι ο έλεγχος των συνόρων, ενώ η ύπαρξη

⁸⁰⁵ Taubenböck, H., Otto, C., Gülzau, F., & Mau, S., *Border Regions Across the Globe: Analyzing Border Typologies, Economic and Political Disparities, and Development Dynamics*, Applied Geography, Vol. 151, February 2023, 102866, Elsevier Ltd.

αυστηρά ελεγχόμενων συνόρων μεταξύ γειτονικών κρατών είναι πιθανό να συντελεί στην όξυνση των υφιστάμενων διαφορών. Συνεπώς, όσο μικρότερες είναι οι πολιτικές και οικονομικές ανισότητες μεταξύ όμορων κρατών τόσο μειώνεται η πιθανότητα ύπαρξης αυστηρά ελεγχόμενων συνόρων.⁸⁰⁶ Οι Starr και Thomas μελετώντας τη σχέση μεταξύ της φύσης των κοινών συνόρων και της διακρατικής συμπεριφοράς, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι σε περιπτώσεις που τα σύνορα διευκολύνουν την πλήρη αλληλεπίδραση μεταξύ των όμορων κρατών, ή την απαγορεύουν εντελώς, η πιθανότητα σύγκρουσης είναι μειωμένη. Θεωρούν ότι η πιθανότητα σύγκρουσης είναι υψηλή σε ενδιάμεσες καταστάσεις μέτριας αλληλεπίδρασης.⁸⁰⁷

Η ύπαρξη κοινών χαλαρών ή και ελεγχόμενων συνόρων αποτελεί στην ουσία ισχυρή ένδειξη φιλικών και συνεργατικών σχέσεων μεταξύ όμορων κρατών. Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντανάκλα την φιλελεύθερη άποψη που συνδέει τα σύνορα με σχέσεις θετικής αλληλεξάρτησης και διαδικασίες ενσωμάτωσης, με βάση την προοπτική του «κόσμου χωρίς σύνορα».⁸⁰⁸ Η Ευρωπαϊκή Ένωση με τα χαλαρά σύνορα μεταξύ των κρατών της ζώνης Schengen και τα ελεγχόμενα σύνορα μεταξύ των λοιπών κρατών-μελών αποτελεί παράδειγμα των πλεονεκτημάτων που συνεπάγονται οι σχέσεις φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των κρατών ιδιαίτερα στον τομέα της οικονομίας. Όπως ισχυρίζεται η Elizabeth Nijdam, στην Ευρωπαϊκή Ένωση οι διαιρέσεις μεταξύ των κρατών γλωσσικά, πολιτισμικά και οικονομικά γίνονται ολοένα και λιγότερο διακριτές.⁸⁰⁹

Κατά τον Harvey Starr η φιλελεύθερη άποψη συνδέει το ζήτημα της κρατικής επικράτειας με την εθνική ταυτότητα, θεωρώντας όμως ότι ζητήματα εθνικών ταυτοτήτων μεταξύ (ή στο εσωτερικό) δημοκρατικών χωρών αντιμετωπίζονται με μη βίαιους τρόπους. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν το δημοψήφισμα στον Καναδά για την ανεξαρτησία του Κεμπέκ ή η διάλυση της Τσεχοσλοβακίας, από την οποία

⁸⁰⁶ Taubenböck et al., 2023

⁸⁰⁷ Starr, H. & Thomas, D., *The Nature of Borders and International Conflict: Revisiting Hypotheses on Territory*, International Studies Quarterly, Mar., 2005, Vol. 49. No.1 (Mar., 2005), pp. 123-139, Wiley on behalf of The International Studies Association

⁸⁰⁸ Starr, H., *Geopolitics and Conflict: Reconciling Spatiality, Borders, and Sovereignty in the Modern World System*, The Journal of Territorial and Maritime Studies, Vol. 2, No. 1 (January 2015), pp. 139-148, McFarland & Company, σελ. 146

⁸⁰⁹ Nijdam, E., *Borders*, pp. 25-32, in Jenifer Burns and Derek Duncan (eds), *Transnational Modern Languages. A Handbook*, Liverpool University Press, 2022, σελ. 26

προέκυψαν η Τσεχία και η Σλοβακία. Ωστόσο, υφίσταται πλήθος περιπτώσεων κατά τις οποίες τα ζητήματα εθνικών ταυτοτήτων προκάλεσαν βίαιες συγκρούσεις στο εσωτερικό ή μεταξύ αυταρχικών κυρίως κρατών. Τέτοια παραδείγματα τα οποία επιβεβαιώνουν τη Ρεαλιστική οπτική αποτελούν ο εμφύλιος στη Συρία και το Ιράκ, καθώς και τα κράτη της μετά την Αραβική Άνοιξη εποχής. Τέλος ο Starr τονίζει ότι πολλές φορές θέματα εθνικής ταυτότητας χρησιμοποιήθηκαν ως δικαιολογία και νομιμοποιητική βάση από αυταρχικά κράτη για την καταπάτηση της κυριαρχίας ορισμένων κρατών, φέροντας ως παράδειγμα τις Ρωσικές επεμβάσεις στην Γεωργία το 2008 και στην Κριμαία το 2014.⁸¹⁰ Όμως οι ισχυρισμοί του Starr αποφεύγουν ή αποτυγχάνουν ίσως να εξηγήσουν την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1974, λαμβάνοντας υπόψη ότι και τα δύο κράτη ήταν ή θεωρούνταν δημοκρατικά. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση των εμφυλίων πολέμων μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, της επέμβασης των Δυτικών κρατών και τους βομβαρδισμούς στη Σερβία.

Η ύπαρξη κοινών συνόρων και γενικότερα η γεωγραφική εγγύτητα αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα για την ανάπτυξη οικονομικών, εμπορικών και στρατηγικών σχέσεων μεταξύ των κρατών συμβάλλοντας στην ανάπτυξη και στη σταθερότητα της περιοχής. Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου η γεωγραφική εγγύτητα ή τα κοινά σύνορα συνδυάζονται με φιλικές και συμμαχικές σχέσεις η θετική αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατικών οντοτήτων σε όλους τους τομείς και ιδιαίτερα στο εμπόριο θεωρείται δεδομένη. Οι Nana και Ouedraogo μελετώντας στοιχεία σχετικά με το διμερές εμπόριο 141 κρατών από το 1980 έως το 2021 κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η γεωγραφική και η γεωπολιτική εγγύτητα διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Παρά την ευρέως διαδομένη, από τη δεκαετία του 1990, αντίληψη ότι τα κύματα της Παγκοσμιοποίησης έχουν καταστείλει τον αρνητικό αντίκτυπο της απόστασης στο διμερές εμπόριο, η αρνητική σχέση μεταξύ της φυσικής απόστασης και των διμερών εμπορικών ροών συνεχίζει να υφίσταται. Η φυσική απόσταση παραμένει σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας ακόμη και στον σημερινό διεθνές περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από κατακερματισμένα στάδια παραγωγής. Η μελέτη καταδεικνύει ότι ο συνδυασμός της φυσικής εγγύτητας ή κοινών συνόρων με φιλικές ή συμμαχικές σχέσεις μεταξύ κρατών οδηγεί στην ανάπτυξη στενών εμπορικών και

⁸¹⁰ Starr, H., 2015, σελ. 146-147

οικονομικών δεσμών. Καθοριστικό ρόλο στο διμερές εμπόριο πέραν της φυσικής εγγύτητας διαδραματίζει η γεωπολιτική εγγύτητα που συνεπάγεται τις φιλικές σχέσεις. Η γεωπολιτική απόσταση είναι δυνατό να ακυρώσει το πλεονέκτημα της φυσικής εγγύτητας ή να γιγαντώσει την αρνητική επίδραση της φυσικής απόστασης. Ιδεολογικές, ιστορικές, πολιτισμικές και πολιτικές διαφορές απομακρύνουν και απομονώνουν τα κράτη. Για παράδειγμα κράτη όπως η Βόρεια και η Νότια Κορέα έχουν σχεδόν μηδενική οικονομική αλληλεπίδραση, ενώ ταυτόχρονα η Νότια Κορέα είναι οικονομικά προσδεμένη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ομοίως, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Δυτική και η Ανατολική Γερμανία ήταν οικονομικά απομονωμένες παρά τα κοινά σύνορα και την εθνική ομοιογένεια των λαών τους.⁸¹¹

Συμπερασματικά, η φυσική εγγύτητα ή τα κοινά σύνορα αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη οικονομικών δεσμών, όχι όμως καθοριστικό. Ο συνδυασμός φυσικής και γεωπολιτικής εγγύτητας είναι αυτός που συντελεί στην ανάπτυξη στενών οικονομικών δεσμών, ιδιαίτερα στους τομείς της βιομηχανικής παραγωγής και του διμερούς εμπορίου. Στον μεταπολεμικό κόσμο η γεωπολιτική προσέγγιση Γαλλίας και Γερμανίας συνετέλεσε στην αυξημένη οικονομική συνεργασία. Οι χώρες αυτές εκμεταλλευόμενες και το επιστημονικό δυναμικό τους ανέπτυξαν οικονομικούς και εμπορικούς δεσμούς βασισμένους στην βιομηχανική παραγωγή. Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού οι Ηνωμένες Πολιτείες εκμεταλλεύτηκαν το πλεονέκτημα της γειτνίασης με τις φιλικές χώρες του Καναδά και του Μεξικού για την οικονομική τους ανάπτυξη. Η γεωπολιτική εγγύτητα – ίσως και ταύτιση – μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με την Ιαπωνία επέτρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες να επωφεληθούν από την υλοποίηση μεγάλου μέρους της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής τους στη χώρα αυτή.

Στην Ευρασιατική ήπειρο, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η Ρωσική Ομοσπονδία, διαθέτοντας τεράστιο φυσικό πλούτο, το αναγκαίο επιστημονικό δυναμικό και επαρκή βιομηχανική παραγωγή, απώλεσε τη γεωπολιτική της συνοχή και εγγύτητα με την πλειονότητα των όμορων ή γεωγραφικά κοντινών κρατών της Κεντρικής Ασίας και της Ανατολικής Ευρώπης.

⁸¹¹ Nana, I., & Ouedraogo, I., *Friendship is as Important as Neighborhood: The Impact of Geopolitical Distance on Bilateral Trade*, HAL Open Science, 2023 (HAL Id: hal-04266229), στην ιστοσελίδα <https://hal.science/hal-04266229v1> (Τελευταία πρόσβαση 27 Σεπτεμβρίου 2024)

Από τις αρχές της νέας χιλιετίας έχει επιδοθεί στην αναζήτηση γεωπολιτικών συμμάχων και εμπορικών εταίρων στην Ασιατική ήπειρο για την αντιμετώπιση της Αμερικανικής μονοκρατορίας, όπως θα εξεταστεί παρακάτω.

6.2.3 Οι Προσπάθειες Ενοποίησης της Χερσαίας Ευρασιατικής Μάζας – Αντιπαλότητες και Ανταγωνισμοί

Όπως αναφέρθηκε στο πέμπτο κεφάλαιο, το σοκ της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης ήταν ισχυρότατο. Αποτέλεσε μια «γεωπολιτική καταστροφή» κατά τον Ρώσο Πρόεδρο Vladimir Putin. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης προκάλεσε μνημειώδη γεωπολιτική σύγχυση, με τη δημιουργία ενός τεράστιου κενού εξουσίας και ισχύος στην καρδιά της Ευρασίας. Τα σύνορα της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ως κληρονόμου της άλλοτε πανίσχυρης Σοβιετικής αυτοκρατορίας είχαν πλέον συρρικνωθεί στον Καύκασο εκεί που ήταν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στην Κεντρική Ασία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και δυτικά εκεί περίπου που ήταν το 1600, λίγο μετά τη βασιλεία του Ιβάν του Τρομερού.⁸¹²

6.2.3.1 Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών (*Commonwealth of Independent States – CIS*)

Η άμεση αντίδραση της πολιτικής ηγεσίας του νέου Ρωσικού κράτους για την αντιμετώπιση του χάους από την ξαφνική γεωπολιτική αλλαγή και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών ήταν η δημιουργία της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (*Commonwealth of Independent States* ή *CIS*) με τις συμφωνίες της Μπιελοβιέζα (*Belovezha Accords*) της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1991. Ο νέος οργανισμός – σύμφωνα με το καταστατικό του που υπογράφηκε στο Minsk της Λευκορωσίας την 22η Ιανουαρίου 1993 - είχε ως στόχο την ανάπτυξη της συνεργασίας μεταξύ των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών σε πολλούς τομείς, μεταξύ αυτών της πολιτικής, της οικονομίας, του πολιτισμού, της ασφάλειας, του ανθρωπισμού και της καταπολέμησης του εγκλήματος. Εγγυούνταν ίσα δικαιώματα και ελευθερίες σε όλους τους πολίτες, αποδέχονταν την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα των κρατών – μελών, καθώς και την ελεύθερη διακίνηση στο εσωτερικό

⁸¹² Brzezinski, Z., 1998, σελ. 157-158

της Κοινοπολιτείας.⁸¹³ Ο νέος οργανισμός, στον οποίο προσχώρησαν όλες οι Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης με εξαίρεση τις Βαλτικές, αντανakλούσε την αγωνία και την αβεβαιότητα των κρατών αυτών σχετικά με τις μελλοντικές οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις, καθώς και τις επιδιώξεις της Μόσχας για εξάσκηση επιρροής στο εγγύς εξωτερικό της, αποτελώντας το σύνδεσμο μεταξύ Ρωσίας και Κεντρικής Ασίας.⁸¹⁴ Για τη Ρωσική Ομοσπονδία η Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών αποτελούσε το μέσο διατήρησης της ασφάλειας και των οικονομικών ωφελημάτων της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και της ελαχιστοποίησης των συνεπειών και των προβλημάτων της Σοβιετικής κατάρρευσης.⁸¹⁵ Σήμερα τα κράτη της Κοινοπολιτείας αριθμούν περίπου 285 εκατομμύρια πολιτών και αποτελούν περίπου το 4,3% της παγκόσμιας οικονομίας σε ισοτιμία αγοραστικής δύναμης (PPP) με τη Ρωσία και το Καζακστάν να κατέχουν το μεγαλύτερο μερίδιο.⁸¹⁶

6.2.3.2 Οργανισμός Συλλογικής Ασφάλειας (Collective Security Treaty Organization – CSTO)

Ένα ακόμη μέσο για τη διατήρηση της Ρωσικής περιφερειακής επιρροής στο «εγγύς εξωτερικό» της αποτέλεσε και η Συνθήκη Συλλογικής Ασφάλειας (Collective Security Treaty ή CST), που συνομολογήθηκε μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας, Αρμενίας, Καζακστάν, Κιργιζίας, Τατζικιστάν και Ουζμπεκιστάν στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν στις 15 Μαΐου 1992. Αργότερα το 1993 προσχώρησαν το Αζερμπαϊτζάν, η Λευκορωσία και η Γεωργία, ενώ η συνθήκη τέθηκε επισήμως σε

⁸¹³ Presidential Library, *The Belavezha Accords Signed, 8 December 1991*, στην ιστοσελίδα <https://www.prlib.ru/en/history/619792>

Για το καταστατικό του Οργανισμού βλέπε: United Nations, *Multilateral Charter of the Commonwealth of Independent States (with declaration and decisions)*. Adopted at Minsk on 22 January 1992, No. 31139, στην ιστοσελίδα <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31139-English.pdf> (Τελευταία πρόσβαση την 2α Οκτωβρίου 2024)

⁸¹⁴ Πλέον των τριών κρατών των Συμφωνιών της Μπιελοβιέζα (Ρωσία, Ουκρανία, Λευκορωσία) την 21η Δεκεμβρίου 1991 στην πόλη Alma-Ata του Καζακστάν προσχώρησαν στη συμφωνία η Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν, η Κιργιζία, η Μολδαβία, το Τουρκμενιστάν, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν, ενώ ακολούθησε η Γεωργία το Δεκέμβριο 1993. Ωστόσο η Ουκρανία και το Τουρκμενιστάν δεν επικύρωσαν τη συμφωνία του καταστατικού της Κοινοπολιτείας, ενώ η Γεωργία αποσύρθηκε το 2009. Σήμερα η Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών περιλαμβάνει 9 κράτη-μέλη (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Καζακστάν, Κιργιζία, Λευκορωσία, Ρωσία, Τατζικιστάν, Ουζμπεκιστάν και Μολδαβία η οποία έχει ανακοινώσει την πρόθεσή της να αποχωρήσει από τον οργανισμό έως τα τέλη του 2024). Το Τουρκμενιστάν παραμένει συνδεδεμένο – και όχι πλήρες – μέλος του οργανισμού.

⁸¹⁵ Buszynski, L., *Russia and the Commonwealth of Independent States in 2002: Going Separate Ways*, Asian Survey, Vol. 43, No. 1 (January/February 2003), pp. 15-24, University of California Press, σελ. 23

⁸¹⁶ Statista, *Commonwealth of Independent States (CIS) – Statistics and Facts*, Sep. 27, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/topics/10533/commonwealth-of-independent-states-cis/> (Τελευταία πρόσβαση 2 Οκτωβρίου 2024)

ισχύ την 20η Απριλίου 1994, μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας επικύρωσής της από τα κράτη-μέλη. Το 1999 η Αρμενία, η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν αποχώρησαν, ενώ στις 7 Οκτωβρίου 2002 η παραπάνω αρχιτεκτονική ασφαλείας μετασχηματίστηκε στον Οργανισμό Συλλογικής Ασφάλειας (Collective Security Treaty Organization ή CSTO) - μετά την έγκριση του καταστατικού του - με μέλη την Αρμενία, το Καζακστάν, την Κιργιζία, τη Λευκορωσία, τη Ρωσική Ομοσπονδία και το Τατζικιστάν.⁸¹⁷

Ο κύριος σκοπός του CSTO είναι αμυντικός, στοχεύοντας στη συλλογική αντιμετώπιση εξωτερικής απειλής, χωρίς να λαμβάνει υπόψη εσωτερικές απειλές που θέτουν σε κίνδυνο τα κράτη-μέλη. Επέμβαση του οργανισμού σε περιπτώσεις κρίσεων και συγκρούσεων είτε στο εσωτερικό ενός μέλους ή μεταξύ κρατών-μελών δεν προβλέπεται από το καταστατικό. Η έλλειψη κοινής αντίληψης για το τι συνιστά εξωτερική απειλή μεταξύ των κρατών της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών, οφειλόμενη στις διαφορετικές γεωπολιτικές αντιλήψεις τους και στις ανόμοιες στρατιωτικές δυνατότητες, αποτέλεσε τον κύριο λόγο που ο CSTO δεν ήταν ελκυστικός για όλα τα κράτη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών και για την αποχώρηση της Αρμενίας, της Γεωργίας και του Αζερμπαϊτζάν.⁸¹⁸ Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις ο CSTO αποτέλεσε το πρόσχημα για τη νομιμοποίηση της διατήρησης των Ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων εκτός του εδάφους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ενώ παραμένει μέχρι σήμερα ένας ανίσχυρος οργανισμός εξαρτώμενος αποκλειστικά από τις αποφάσεις της Ρωσικής πολιτικής ηγεσίας. Ως παραδείγματα της αδυναμίας του οργανισμού και της Ρωσικής κυριαρχίας στις αποφάσεις του, αναφέρονται η μη επέμβαση στη Κιργιζία το 2010, παρά το αίτημα της χώρας, για την αντιμετώπιση των εθνικιστικών συγκρούσεων στο νότιο τμήμα της, καθώς και η απροθυμία ανταπόκρισης του οργανισμού στο κάλεσμα της Αρμενίας το 2020 για προστασία των εθνικών πληθυσμών της στο θύλακα του Ναγκόρνο – Καραμπάχ.⁸¹⁹

⁸¹⁷ Collective Security Treaty Organization, *From the Treaty to the Organization*, στην ιστοσελίδα <https://en.odkb-csto.org/25years/> (Τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2024)

⁸¹⁸ Sakwa, R. & Webber, M., *The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival*, Europe – Asia Studies, Vol. 51, No. 3 (May, 1999), pp. 379-415, Taylor & Francis, Ltd., σελ. 384

⁸¹⁹ Ambrosio, T., *The Collective Security Treaty Organization: A Lifeless, Shambling 'Alliance'*, Georgetown Journal of International Affairs, Georgetown University, March 4, 2024, στην ιστοσελίδα <https://gjia.georgetown.edu/2024/03/04/the-collective-security-treaty-organization-a-lifeless-shambling-alliance/> (Τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2024)

Το καίριο βήμα της ισχυροποίησης της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (CST), μέσω της ίδρυσης του Οργανισμού Συλλογικής Ασφάλειας (CSTO) το 2002, ήταν επακόλουθο της απογοήτευσης και της συνειδητοποίησης από τον Ρώσο Πρόεδρο Vladimir Putin, ότι το άνοιγμα που έκανε προς τη Δύση και ιδιαίτερα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες με την υποστήριξη των Αμερικανών στη μάχη κατά της τρομοκρατίας, μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, δεν θα είχε θετικό αντίκρισμα. Το σχέδιο των Ηνωμένων Πολιτειών για εγκατάσταση πυραυλικών συστημάτων στην Ευρώπη, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Δύση επιθυμούσε μια στρατηγική σχέση συνεργασίας με τη Ρωσική Ομοσπονδία, χωρίς την ένταξή της στους Δυτικούς θεσμούς, έπεισε το Ρώσο Πρόεδρο ότι στόχος των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν ο έλεγχος, ο περιορισμός και η ανάσχεση της Ρωσικής επιρροής στην περιοχή της Ευρασίας. Η δημιουργία ενός οργανισμού συλλογικής ασφάλειας με την πρωτοκαθεδρία της Ρωσικής Ομοσπονδίας που θα αποτελούσε αντίβαρο στην διαρκώς επεκτεινόμενη προς ανατολάς Δυτική αρχιτεκτονική ασφαλείας και θα ενδυνάμωνε τη Ρωσική επιρροή στην Κεντρική Ασία αποτέλεσε την αντίδραση. Πλέον της επιδίωξης του ελέγχου των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών, ο CSTO αποτελεί μέσο εκδήλωσης των φιλοδοξιών της Ρωσικής Ομοσπονδίας για την ανάδειξή της ως σημαντικού πυλώνα του - μετασχηματιζόμενου σε πολυπολικό - διεθνούς συστήματος. Ειδικότερα από το 2014, μετά την επιδείνωση των σχέσεων της με τη Δύση, η Ρωσία ασκεί έντονη κριτική στην Αμερικανική μονοκρατορία και οραματίζεται μια πολυπολική παγκόσμια τάξη.⁸²⁰

6.2.3.3 *Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (Eurasian Economic Union – EAEU)*

Ένα μήνα περίπου πριν την έναρξη της ισχύος της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (CST), γεννήθηκε η ιδέα της Ευρασιατικής Ένωσης κατόπιν πρότασης του Προέδρου του Καζακστάν Nursultan Nazarbayev, κατά την επίσκεψή του στο Πανεπιστήμιο Lomonosov της Μόσχας την 29η Μαρτίου 1994. Το όραμα του Καζάκου Προέδρου για μια Ευρασιατική Ένωση, μια περιφερειακή εμπορική ένωση που θα επέτρεπε την ελεύθερη διακίνηση αγαθών στην Ευρασία αντιμετωπίστηκε θετικά. Η δημιουργία του πυρήνα της ενοποίησης ανάγεται στην υπογραφή της

⁸²⁰ Asan Institute for Policy Studies, *Competing Great Power Coalitions*, The Asan Institute for Policy Studies, Issue Brief, 2024 (<https://www.jstor.org/stable/resrep58038>), σελ. 5

Συνθήκης Τελωνειακής Ένωσης το 1995 μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας, Καζακστάν και Λευκορωσίας, ενώ στις 10 Οκτωβρίου 2000 υπογράφηκε η Συνθήκη της Ευρασιατικής Οικονομικής Κοινότητας (Eurasian Economic Community ή EEC) από τους Προέδρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, Καζακστάν, Λευκορωσίας, Κιργιζίας και Τατζικιστάν, στο πρότυπο της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας.⁸²¹ Ακολούθως, η Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα εξελίχθηκε στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (Eurasian Economic Union ή EAEU) με την υπογραφή της αντίστοιχης Συνθήκης στις 29 Μαΐου 2014, στην Αστάνα του Καζακστάν από τους Προέδρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, του Καζακστάν και της Λευκορωσίας. Η Συνθήκη τέθηκε σε ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 2015.⁸²²

Σήμερα η EAEU αριθμεί έξι κράτη-μέλη (Αρμενία, Καζακστάν, Κιργιζία, Λευκορωσία, Ρωσική Ομοσπονδία) με πληθυσμό 185,5 εκατομμυρίων πολιτών, με το συνολικό ΑΕΠ να ανέρχεται στο 3,2% του παγκοσμίου και κατέχοντας το 2,2% της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής για το 2023 και το 4,3% της παγκόσμιας παραγωγής χάλυβα και χυτοσιδήρου. Στον τομέα της ενέργειας η παραγωγή πετρελαίου της EAEU αντιστοιχεί στο 14,5% της παγκόσμιας παραγωγής, ενώ η παραγωγή φυσικού αερίου αντιστοιχεί στο 20,3%.⁸²³ Οι συνεχείς και εντατικές προσπάθειες από την πλευρά της Ρωσικής Ομοσπονδίας για τη δημιουργία της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης είναι συμβατές με την ιδεολογία του Ευρασιανισμού και ειδικότερα του Νέο-Ευρασιανισμού που θεωρεί τη Ρωσία ως τον ιδεολογικό πυρήνα για την Ευρασιατική ολοκλήρωση, υποστηρίζοντας μια αρχική ολοκλήρωση με τους Λευκούς Ρώσους (Λευκορωσία) και τους Μικρορώσους (Ουκρανία), μέσω της εγκαθίδρυσης μιας Ευρασιατικής ένωσης. Συνεπώς, η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση αποτελεί το μέσο για τη μείωση ή και πλήρη εξουδετέρωση της Αμερικανικής επιρροής και της οικοδόμησης ενός πολυπολικού κόσμου απαλλαγμένου από την φιλελεύθερη Αμερικανική ηγεμονία.⁸²⁴

⁸²¹ Eurasian Economic Union, *Timeline*, στην ιστοσελίδα <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (Τελευταία πρόσβαση 2 Οκτωβρίου 2024)

⁸²² Για το πλήρες κείμενο της Συνθήκης βλέπε: Eurasian Economic Union, *Treaty on the Eurasian Economic Union*, στην ιστοσελίδα <https://docs.eaeunion.org/en-us/pages/displaydocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&entityid=3610> (Τελευταία πρόσβαση 2 Οκτωβρίου 2024)

⁸²³ Eurasian Economic Union, *General Information*, στην ιστοσελίδα <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about> (Τελευταία πρόσβαση 2 Οκτωβρίου 2024)

⁸²⁴ Shahzada Rahim Abbas, *Russia's Eurasian Union Dream*, *Journal of Global Faultlines*, January-February 2022, Vol. 9, No. 1 (January-February 2022), pp. 33-43, Pluto Journals, σελ. 35-36

6.2.3.4 Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης (Shanghai Cooperation Organization – SCO)

Μια ακόμη προσπάθεια αμφισβήτησης της Αμερικανικής κυριαρχίας και πολιτικής, οικονομικής και αμυντικής ενοποίησης και συνεργασίας στην Ευρασιατική χερσαία μάζα εκδηλώθηκε μέσω της δημιουργίας του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (Shanghai Cooperation Organization ή SCO). Όμως αυτή τη φορά η πρωτοβουλία εκδηλώθηκε κυρίως από την πλευρά της Κίνας. Ο SCO αποτέλεσε το διάδοχο σχήμα του μηχανισμού Σανγκάη Πέντε (Shanghai Five) και ιδρύθηκε στη Σαγκάη της Κίνας στις 15 Ιουνίου 2001 από την Κίνα, τη Ρωσική Ομοσπονδία, το Καζακστάν, την Κιργιζία, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν, για την αντιμετώπιση των προκλήσεων ασφαλείας των κρατών της Κεντρικής Ασίας.⁸²⁵ Στο καταστατικό του Οργανισμού που τέθηκε σε ισχύ στις 19 Σεπτεμβρίου 2003 καθορίζονται ως στόχοι η ενδυνάμωση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, της φιλίας και της καλής γειτονίας των κρατών-μελών, η αποτελεσματική συνεργασία σε πλήθος τομέων μεταξύ αυτών της πολιτικής, του εμπορίου, της οικονομίας, της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, της ενέργειας, της επιστήμης και της τεχνολογίας, η διατήρηση της περιφερειακής ειρήνης και ασφάλειας και τέλος η προώθηση μιας νέας, δημοκρατικής, δίκαιης και ορθολογικής πολιτικής και οικονομικής διεθνούς τάξης. Το 2017 κατά τη συνάντηση κορυφής του SCO στην Αστάνα έγιναν πλήρη μέλη η Ινδία και το Πακιστάν και το 2023 κατά τη συνάντηση κορυφής της 4^{ης} Ιουλίου 2023 που διεξήχθηκε διαδικτυακά υπό την ηγεσία της Ινδίας, ο αριθμός των μελών αυξήθηκε σε εννέα με την προσθήκη του Ιράν.⁸²⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη διάρκεια της συνόδου ο Ρώσος Πρόεδρος δήλωσε ότι η χώρα του θα συνεχίσει να αντιτίθεται στις Δυτικές κυρώσεις που επιβλήθηκαν μετά την εισβολή στην Ουκρανία και τόνισε περιφρονητικά ότι παρά τις κυρώσεις η χώρα του συνεχίζει να αναπτύσσεται. Ακόμη υποστήριξε τις εμπορικές συμφωνίες μεταξύ των μελών του SCO σε τοπικά νομίσματα, τονίζοντας ότι πάνω από το 80% των εμπορικών συναλλαγών Κίνας και Ρωσίας εκτελείται σε ρούβλια και γουάν, ενώ ευχαρίστησε τα

⁸²⁵ Anadi, A., *New Regionalism and Norm Creation: A Case of Shanghai Cooperation Organization*, Journal of Strategic Security, 2024, Vol. 17, No. 1 (2024), pp. 100-111, Henley-Putnam School of Strategic Security, σελ. 103

⁸²⁶ The Shanghai Cooperation Organization, *General Information*, 9 January 2017, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsc.org/20170109/192193.html>
Βλέπε ακόμη: The Shanghai Cooperation Organization, *Regular SCO Head of State Council Meeting*, 4 July 2023, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsc.org/20230704/Regular-SCO-Heads-of-State-Council-Meeting-948760.html> (Τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2024)

λοιπά κράτη-μέλη για την υποστήριξή τους στις ενέργειες της Ρωσικής ηγεσίας για την προστασία της Συνταγματικής τάξης, της ζωής και της ασφάλειας των πολιτών μετά το πραξικόπημα του Yevgeny Prigozhin και της Wagner.⁸²⁷ Κατά την 24^η Σύνοδο Κορυφής του SCO στην Ασάνα του Καζακστάν την 4η Ιουλίου 2024, η Λευκορωσία – που μέχρι τότε είχε καθεστώς παρατηρητή – έγινε το δέκατο πλήρες μέλος του Οργανισμού. Στη κοινή δήλωση της Συνόδου Κορυφής τα κράτη-μέλη υπογράμμισαν την ιστορική σημασία της προσχώρησης της Λευκορωσίας, ενώ από την πλευρά του ο Πρόεδρος της Λευκορωσίας Alexander Lukashenko δήλωσε ότι με την ένταξη στον οργανισμό ανοίγει μια στρατηγική προοπτική για τη χώρα του.⁸²⁸ Σήμερα ο SCO είναι ο μεγαλύτερος περιφερειακός οργανισμός περιλαμβάνοντας 10 κράτη -μέλη, με το 42% του παγκόσμιου πληθυσμού και το 23% του παγκόσμιου ΑΕΠ (στοιχεία 2023).⁸²⁹

Ο SCO είναι ο πρώτος περιφερειακός πολυμερής οργανισμός του 21^{ου} αιώνα και αποτελεί ένα εξαιρετικό επίτευγμα της Κινεζικής εξωτερικής πολιτικής, καθόσον το Πεκίνο προώθησε ενεργά τη δημιουργία του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο οργανισμός έλαβε το όνομά του από την Σαγκάη της Κίνας, καθώς και το γεγονός ότι η Γραμματεία του οργανισμού εδρεύει στο Πεκίνο, ενώ ο πρώτος Γενικός Γραμματέας του SCO ήταν Κινέζος.⁸³⁰ Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, ο SCO είναι ένας ακόμη από τους περιφερειακούς οργανισμούς υπό την ηγεσία της Κίνας, που παρά τον επιφανειακό ρόλο τους ως οργανισμών πολυμερούς συνεργασίας, στην πραγματικότητα στοχεύουν στην αντιμετώπιση και μείωση της επιρροής των Ηνωμένων Πολιτειών.⁸³¹ Ο SCO ως ένας πολυμερής οργανισμός συνεργασίας

⁸²⁷ BBC, *SCO Summit: Putin Says Sanctions Making Russia Stronger*, 4 July 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-66094385>

Βλέπε ακόμη: Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης: Ενισχύεται το Αντι-δυτικό Μέτωπο, Εντάσσεται το Ιράν*, 4 Ιουλίου 2013, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/1490199/organismos-synergasias-tis-sagkais-enischyetai-to-anti-dytiko-metopo-entassetai-to-iran/>, καθώς και:

President of Russia, *SCO Heads of State Council Meeting*, July 4, 2023, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71578> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸²⁸ The Shanghai Cooperation Organization, *Astana Declaration of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization*, 9 July 2024, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsco.org/20240709/1438929.html>

Βλέπε ακόμη: BANKINGNEWS, *Μέλος του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (SCO) η Λευκορωσία*, 4/7/24, στην ιστοσελίδα <https://www.bankingnews.gr/index.php?id=746880> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸²⁹ Statista, *How Much Does the Shanghai Cooperation Organization Contributes to the World's GDP?*, Jul 3, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/chart/32538/comparison-of-the-shanghai-cooperation-organization-with-selected-regional-international-organizations/> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸³⁰ Panda, J., *Beijing's Perspective on Expansion of the Shanghai Cooperation Organization: India, South Asia, and the Spectrum of Opportunities in China's Open Approach*, Asian Perspective, July-Sept. 2012, Vol. 36, No. 3 (July-Sept. 2012) pp. 493-530, {Irp}, σελ. 494

⁸³¹ Βλέπε: Blank, S., *Making Sense of the Shanghai Cooperation Organization*, Georgetown Journal of International Affairs, Vol. 14, No. 2, 2013, pp. 39-49, Georgetown University Press

κατακρίνει την τρομοκρατία, τον εξτρεμισμό, το θρησκευτικό ριζοσπαστισμό, τον εθνικό διχασμό και είναι φαινομενικά ανοικτός στη συμμετοχή όλων των κρατών που συμμερίζονται τους στόχους του. Στην ουσία όμως – εκτός από τη συμμετοχή της Ινδίας και του Πακιστάν που τηρούν ουδέτερη στάση στον στρατηγικό ανταγωνισμό με τις Ηνωμένες Πολιτείες – λειτουργεί ως συνασπισμός κρατών εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών. Η ένταξη του Ιράν τον Ιούλιο 2023 ως πλήρες μέλος του SCO είχε υψηλή συμβολική σημασία, με δεδομένη τη συνεχή αντιπαράθεση και εχθρότητα της χώρας αυτής με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Επιπρόσθετα, ο οργανισμός αυτός είναι χρήσιμος για την Κίνα για τη νομιμοποίηση των εσωτερικών πολιτικών καταστολής κινημάτων ανεξαρτησίας εθνικών μειονοτήτων, καθώς και άλλων κινημάτων αντίστασης.⁸³² Η Ρωσική Ομοσπονδία από την πλευρά της βλέπει τον οργανισμό ως εφελτήριο για τη δημιουργία μιας ευρύτερης Ευρασιατικής αρχιτεκτονικής, όπως προκύπτει και από τη Ρωσική πρόταση κατά την 24^η Σύνοδο Κορυφής του SCO στην Αστάνα, για τη δημιουργία μιας Ευρασιατικής εταιρικής σχέσης με τη συμμετοχή των κρατών του SCO, της ΕΑΕΥ, της ASEAN και άλλων ενδιαφερόμενων κρατών και πολυμερών ενώσεων.⁸³³

Παρά το γεγονός ότι ο SCO ξεκίνησε τη λειτουργία του ως φορέας συνεργασίας των κρατών της Κεντρικής Ασίας με την Κίνα, στοχεύει να εξαπλώσει την επιρροή του σε ολόκληρη την Ευρασιατική ήπειρο – ακόμη και την Αφρική – προσθέτοντας νέα μέλη.⁸³⁴ Ως μέλος – παρατηρητής συμμετέχει και το Αφγανιστάν, ενώ μεταξύ των 14 εταίρων διαλόγου περιλαμβάνονται η Αίγυπτος, η Σαουδική Αραβία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, το Κατάρ, το Μπαχρέιν και η Τουρκία.⁸³⁵ Η μεταμόρφωση του SCO από ένα πολυμερή οργανισμό με πρωταρχικό στόχο την αντιμετώπιση των προκλήσεων ασφαλείας, σε ένα θεσμικό εργαλείο για την προώθηση της στρατηγικής ήπιας ισχύος της Κίνας και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, καθώς επίσης και την εξισορρόπηση των Ηνωμένων Πολιτειών, ήταν αποτέλεσμα

Βλέπε ακόμη: Plater-Zyberk, H., and A. Monaghan, *Strategic Implications of the Evolving Shanghai Cooperation Organization*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2014.

Επίσης βλέπε: Anadi, A., 2024

⁸³² Asan Institute for Policy Studies, 2024, σελ. 5

⁸³³ The Shanghai Cooperation Organization, *Astana Declaration of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization*, 9 July 2024, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsc.org/20240709/1438929.html> (Τελευταία πρόσβαση 5 Οκτωβρίου 2024)

⁸³⁴ Panda, J., 2012, σελ. 494

⁸³⁵ Για πλήρη ενημέρωση περί των μελών του οργανισμού, των μελών παρατηρητών και των εταίρων διαλόγου βλέπε: The Shanghai Cooperation Organization, *General Information*, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsc.org/20170109/192193.html> (Τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2024)

της ανάκαμψης και της βελτίωσης της θέσης της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Κίνας στην παγκόσμια σκηνή. Ρωσία και Κίνα μέσω του οργανισμού επέτυχαν τη θέσπιση των δικών τους νορμών που αποκλίνουν από τις Δυτικές κανονιστικές αρχές, όπως η μη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών, η διαφύλαξη του πολιτικού status quo και της κρατικής κυριαρχίας. Με αυτό τον τρόπο οι χώρες αυτές σφυρηλατούν μια συλλογική ταυτότητα αντίθετη με τα Δυτικά ιδεώδη. Συνεπώς ο SCO αντικατοπτρίζει την στρατηγική προσέγγιση Κίνας και Ρωσίας και την εντεινόμενη συνεργασία τους στην Ασιατική ήπειρο. Επιπρόσθετα, αντιπροσωπεύει μια μορφή παγκόσμιας συνεργασίας σε θέματα ασφάλειας, όπου οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν κατέχουν κεντρική θέση, ενώ επιτρέπει στην Κίνα να επεκτείνει την εμβέλεια της επιρροής της προς τη Μέση Ανατολή και την Αφρική.⁸³⁶ Τέλος η Ρωσική προσέγγιση του συγκεκριμένου οργανισμού – όπως και άλλων περιφερειακών οργανισμών υπό την ηγεσία της Ρωσίας - ως εργαλείου εκπλήρωσης του κύριου αντικειμενικού σκοπού του νέο-Ευρασιανισμού, που αφορά στη δημιουργία μιας πολυπολικής παγκόσμιας τάξης, είναι φανερό από την παρακάτω φράση, κατά την ομιλία του Ρώσου Προέδρου στη Σύνοδο Κορυφής του SCO της 4^{ης} Ιουλίου 2023:

«...ο οργανισμός μας είναι σθεναρά αφοσιωμένος στη δημιουργία μιας πραγματικά δίκαιης και πολυπολικής παγκόσμιας τάξης, μιας τάξης βασισμένης στο διεθνές δίκαιο και κοινές αρχές αμοιβαίου σεβασμού και συνεργασίας μεταξύ κυρίαρχων κρατών, υπό τον κεντρικό και συντονιστικό ρόλο των Ηνωμένων Εθνών.»⁸³⁷

6.2.3.5 Άξονας Ρωσίας – Κίνας – Ινδίας (Τρίγωνο Primakov)

Οι Ρωσικές προσδοκίες της δεκαετίας του 1990 για τον καθοριστικό ρόλο της Ρωσικής Ομοσπονδίας στις Ευρωπαϊκές υποθέσεις παρέμεναν ανεκπλήρωτες, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Τα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης εντάσσονταν το ένα μετά το άλλο στο NATO και την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ στη

⁸³⁶ Anadi, A., 2024, σελ. 104 -105

⁸³⁷ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι:

“...our organization is strongly committed to creating a truly just and multipolar world order, an order based on international law and common principles of mutually respectful cooperation between sovereign states with the central, coordinating role of the United Nations.”

Βλέπε: President of Russia, SCO Heads of State Council Meeting, July 4, 2023, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71578> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

Ρωσία απέμεινε μόνο η δυνατότητα εξάσκησης ενός περιορισμένου ρόλου στις συγκρούσεις της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Η Ρωσική ηγεσία θεώρησε ότι ήταν αναγκαίο να στραφεί προς τα ανατολικά, με τον τότε Υπουργό Εξωτερικών Yevgeny Primakov να προτείνει το 1998 τη δημιουργία εταιρικής σχέσης με την Ινδία και την Κίνα (Primakov's Triangle). Ο πιθανός σχηματισμός ενός άξονα Ρωσίας – Κίνας – Ινδίας ήταν μια σημαντική πολιτική ιδέα της μεταψυχροπολεμικής περιόδου που είχε υποστηριχθεί από το Ρώσο Πρόεδρο Boris Yeltsin από το 1993. Παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη πρόταση του Primakov δεν επέφερε άμεσα αποτελέσματα, έδωσε το σήμα της γεωστρατηγικής στροφής προς την Ασία και την Άπω Ανατολή.⁸³⁸

Η αρχική αρνητική στάση της Κίνας στην οικοδόμηση στρατηγικής σχέσης με τη Ρωσική Ομοσπονδία, μεταβλήθηκε μετά από λίγα χρόνια και τον Ιούλιο 2001 υπογράφηκε διμερές σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας, με τις δύο χώρες να τονίζουν ότι σκοπός τους δεν ήταν η αναβίωση της ψυχροπολεμικής συμμαχίας τους και ότι το σύμφωνο δεν εναντιωνόταν κατά οποιασδήποτε τρίτης χώρας. Ωστόσο, ήταν η πρώτη φορά μετά το σύντομης διάρκειας Σινοσοβιετικό Σύμφωνο του 1950 - το οποίο είχε τότε τρομοκρατήσει τη Δύση - που η Ρωσία και η Κίνα σύναψαν μια σημαντική διμερή συνθήκη. Η Αμερικανορωσική προσέγγιση μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 ανάσχεσε κατά κάποιο τρόπο και έθεσε στο περιθώριο το Σινορωσικό Σύμφωνο. Όμως, αργότερα η επίσκεψη του Ρώσου Προέδρου Vladimir Putin στην Κίνα από 27 Νοεμβρίου έως 3 Δεκεμβρίου 2002 επαναβεβαίωσε την εγκυρότητα και την ισχύ της Σινορωσικής στρατηγικής εταιρικής σχέσης.⁸³⁹ Μεταξύ των άλλων οι συζητήσεις μεταξύ των δύο Προέδρων εστίαστηκαν στην μάχη ενάντια στη διεθνή τρομοκρατία και στις δραστηριότητες του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (SCO), με το Ρώσο Πρόεδρο να τονίζει τη σημασία της στρατηγικής σχέσης των δύο

⁸³⁸ Wadlow, R., *The Shanghai Cooperation Organization: A Balance of Opportunity*, The Journal of International Issues, Vol. 10, No. 2 (Summer 2006), pp. 56-59, World Affairs, σελ. 58

Βλέπε επίσης: Valdai Discussion Club, *Russia-India-China: Trilateral Cooperation and Prospects*, 14.05.2012, στην ιστοσελίδα https://valdaiclub.com/a/highlights/russia_india_china_trilateral_cooperation_and_prospects/

⁸³⁹ Willem van Kemenade, *A Russia – India – China Triangle: 'Primakov's Triangle'?*, in "Détente Between China and India The Delicate Balance of Geopolitics in Asia", pp. 115-140 Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', July 2008 (<http://www.jstor.com/stable/resrep05421.8>), σελ. 119 – 122

Βλέπε ακόμη: President of Russia, *Visit to China*, November 27 – December 3, 2002, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/trips/45466> (Τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2024)

κρατών και την διμερή στήριξη της ιδέας ενός πολυπολικού κόσμου και της ανάπτυξης δημοκρατικών αρχών και αξιών σε μια νέα δομή διεθνών σχέσεων.⁸⁴⁰

Αμέσως μετά την Κίνα, από 3 έως 5 Δεκεμβρίου 2002 ο Ρώσος Πρόεδρος επισκέφθηκε την Ινδία, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του για τη δημιουργία «στρατηγικού τριγώνου» στην Ασία μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας, Ινδίας και Κίνας. Κατά τις διαπραγματεύσεις με τον Ινδό Πρωθυπουργό Atal Bihari Vajpayee συμφωνήθηκε η περαιτέρω ενίσχυση της στρατηγικής εταιρικής σχέσης μεταξύ των δύο κρατών, καθώς και η ενδυνάμωση της οικονομικής, επιστημονικής και τεχνολογικής συνεργασίας. Στις δηλώσεις του μετά την υπογραφή των κοινών διακηρύξεων ο Ρώσος Πρόεδρος ανέφερε ότι οι θέσεις της Ρωσίας και της Ινδίας σε βασικά διεθνή ζητήματα ήταν πολύ κοντά ή και ταυτόσημες. Από την πλευρά του ο Ινδός Πρωθυπουργός τόνισε τη μεγάλη σύγκλιση των συμφερόντων και των προοπτικών των δύο κρατών, έκανε ιδιαίτερη αναφορά στην ανάγκη περιφερειακής σταθερότητας και διεύρυνσης της συνεργασίας των δύο κρατών για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ενώ επισήμανε τη στρατηγική σπουδαιότητα της συνεργασίας στον ενεργειακό τομέα.⁸⁴¹

Λίγο αργότερα παρουσιάζεται έντονη κινητικότητα στις σχέσεις μεταξύ Κίνας και Ινδίας. Η εισβολή των Αμερικανικών, Βρετανικών και λοιπών συμμαχικών στρατιωτικών δυνάμεων στο Ιράκ το Μάρτιο 2003 ενίσχυσε τις τάσεις για δημιουργία ενός τριγώνου Μόσχας – Πεκίνου – Νέου Δελχί, μιας πιθανής συμμαχίας τριών πυρηνικών δυνάμεων, 2,5 δισεκατομμυρίων ανθρώπων που θεωρητικά θα ήταν σε θέση να εξισορροπήσουν την Αμερικανική ισχύ στα επόμενα χρόνια. Και οι τρεις χώρες είχαν ενοχληθεί και διαμαρτύρονταν για την κραυγαλέα περιφρόνηση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και τη μη εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου από τις ΗΠΑ και τους συμμάχους τους.⁸⁴² Μετά την πολεμική αντιπαράθεση του Οκτωβρίου 1962 στα Σινο-ινδικά σύνορα και τις συνεχείς διακυμάνσεις στις σχέσεις μεταξύ των

⁸⁴⁰ President of Russia, *President Vladimir Putin Attended Talks with Chinese President Jiang Zemin*, Beijing, December 2, 2002, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/27783> (Τελευταία πρόσβαση την 8 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁴¹ Willem van Kemenade, 2008, σελ. 122

Βλέπε ακόμη: Government of India, Ministry of External Affairs, *President Putin's Visit to India December 3-5, 2002*, στην ιστοσελίδα <https://www.mea.gov.in/other.htm?dtl/20058/president+putins+visit+to+india+decembe>, καθώς επίσης και: President of Russia, *President Vladimir Putin and Indian Prime Minister Atal Bihari Vajpayee Held Negotiations*, New Delhi, December 4, 2002, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/27796> (Τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁴² Willem van Kemenade, 2008, σελ. 123

δύο κρατών, από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα οι οικονομικοί δεσμοί γίνονται όλο και πιο στενοί, ανοίγοντας το δρόμο για τη διασύνδεση μεταξύ των δύο αγορών. Το 2003 και το 2005 ανταλλάχθηκαν επισκέψεις μεταξύ των Πρωθυπουργών των δύο κρατών που έθεσαν θεμέλια για τη μελλοντική ανάπτυξη και εμβάθυνση των διμερών σχέσεων. Συγκεκριμένα, στις 23 Ιουνίου 2003 κατά την επίσκεψη του Ινδού Πρωθυπουργού Atal Bihari Vajpayee στο Πεκίνο υπογράφηκε κοινή διακήρυξη των αρχών των σχέσεων και της συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών (Declaration on Principles of China - India Relations and Comprehensive Cooperation), όπου τονίζονταν ότι τα κοινά συμφέροντα των δύο πλευρών υπερισχύουν των διαφορών τους και ότι θα αξιοποιούσαν την υπάρχουσα δυναμική για την εμβάθυνση της αμοιβαίας επωφελούς συνεργασίας τους. Ακολούθησε τον Απρίλιο 2005 η επίσκεψη του Κινέζου Πρωθυπουργού Wen Jiabao στην Ινδία, όπου οι δύο πλευρές υπέγραψαν κοινή δήλωση ανακοινώνοντας την ίδρυση στρατηγικής εταιρικής σύμπραξης για την ειρήνη και την ευημερία (Strategic Cooperative Partnership for Peace and Prosperity). Για την Κινεζική πλευρά ήταν ζωντανή η ελπίδα ότι ένας άξονας Κίνας – Ινδίας – Ρωσίας θα εκδημοκράτιζε τις διεθνείς σχέσεις, ενώ από την πλευρά της η Ινδία επιθυμούσε τη συνεργασία με τις δυναμικές οικονομίες της Ανατολικής Ασίας, μεγαλύτερο περιφερειακό ρόλο και τη δημιουργία αντίβαρου – με τη συνδρομή της Ρωσίας - έναντι της Κινεζικής και Αμερικανικής υποστήριξης στο Πακιστάν. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Ινδού Πρωθυπουργού Manmohan Singh, ότι η Ινδία και η Κίνα μπορούν από κοινού να αναδιαμορφώσουν την παγκόσμια τάξη.⁸⁴³ Η αξία του διμερούς εμπορίου μεταξύ των δύο γειτονικών κρατών το 2005 ξεπέρασε τα 16 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ το 1990 ανερχόταν σε μόλις 55 εκατομμύρια δολάρια.⁸⁴⁴

Το 2005 η Κίνα, η Ρωσία και η Ινδία συνδέονταν πλέον μεταξύ τους με τρεις διμερείς συμφωνίες στρατηγικής εταιρικής σχέσης, από τις οποίες οι συμφωνίες Ρωσίας – Κίνας και Ρωσίας - Ινδίας περιλάμβαναν μεταξύ άλλων ως κύριο στοιχείο την προμήθεια οπλικών συστημάτων, ενώ η τρίτη μεταξύ Κίνας και Ινδίας είχε

⁸⁴³ Mitra, S., Schottli J., & Pauli, M., *India's Relations with China and Russia*, in "Statecraft and Foreign Policy. India 1947-2023", Dublin City University Press, Dublin, 2023, σελ. 143-144.

Βλέπε ακόμη: Willem van Kemenade, 2008, σελ. 125, καθώς επίσης και:

The People's Republic of China, Ministry of Foreign Affairs, *China and India*, στην ιστοσελίδα https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/gjhdq_665435/2675_665437/2711_663426/ (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁴⁴ World Integrated Trade Solution, στην ιστοσελίδα <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en> (Τελευταία πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2024)

ιδιαίτερα περιορισμένο στρατηγικό και στρατιωτικό χαρακτήρα. Στις 2 Ιουνίου 2005 διεξήχθη τριμερής συνάντηση – για πρώτη φορά εκτός πλαισίου κάποιου πολυμερούς φόρουμ - μεταξύ του Ρώσου Υπουργού εξωτερικών Sergei Lavrov και των ομολόγων του Li Zhaoxing και Natwar Singh στο Vladivostok, επιβεβαιώνοντας το ενδιαφέρον των τριών κρατών για ενδυνάμωση της τριμερούς συνεργασίας. Οι έννοιες του «πολυπολικού κόσμου» και της «πολυμέρειας» κυριάρχησαν στη συνάντηση με το Ρώσο Υπουργό Εξωτερικών να δηλώνει ότι η Ρωσία η Ινδία και η Κίνα έχουν κοινές προσεγγίσεις στα παγκόσμια ζητήματα βασισμένες στο Διεθνές Δίκαιο και στις αρχές της πολυπολικότητας, ενώ τόνισε ότι ο εκδημοκρατισμός των διεθνών σχέσεων, η αρχή της πολυμερούς επίλυσης των διεθνών ζητημάτων και η ενίσχυση του ρόλου του ΟΗΕ θα συμβάλλουν στην παγκόσμια ασφάλεια. Ταυτόχρονα, η τρόικα επιδίωξε να μη δώσει την εντύπωση της συνομωσίας κατά της Δύσης, με τον Κινέζο Υπουργό να δηλώνει ότι πρόκειται για μια στρατηγική εταιρική σχέση που δεν στρέφεται ενάντια σε κάποιο άλλο κράτος και το Ρώσο ομόλογό του να υποστηρίζει το ίδιο. Κατά τη συνάντηση επικυρώθηκε η συμφωνία που είχε υπογραφεί μεταξύ Ρωσίας και Κίνας για τη διευθέτηση διαφορών στο ανατολικό τμήμα των συνόρων τους (μετά από διαπραγματεύσεις 40 περίπου ετών) και η οποία τέθηκε σε ισχύ από τις 14 Οκτωβρίου 2008. Το συμβολικό αυτό γεγονός αποτελούσε και παράδειγμα για τη διευθέτηση των συνοριακών διαφορών Κίνας και Ινδίας. Συζητήθηκαν ακόμη τρόποι καταπολέμησης της διεθνούς τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος, καθώς και της παρεμπόδισης της αποσταθεροποίησης στην Κεντρική Ασία (υπονοώντας και τις «έγχρωμες επαναστάσεις» στις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες). Τέλος συζητήθηκαν οικονομικά ζητήματα όπως οι μεταφορές, η ενέργεια και το εμπόριο και οι συμμετέχοντες δεσμεύτηκαν να ενισχύσουν την οικονομική συνεργασία στους παραπάνω τομείς, καθώς επίσης και στον τεχνολογικό και αγροτικό τομέα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Κίνα και η Ινδία που για αρκετά χρόνια ήταν αντίπαλοι στα θέματα ενέργειας, τον Ιανουάριο 2006 έκαναν στην άκρη τον ενεργειακό ανταγωνισμό και υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ των κορυφαίων εταιρειών πετρελαίου των δύο κρατών – CNPC και ONGC - για συνεργασία στην Κεντρική Ασία, την περιοχή της Κασπίας, στην Αφρική και στη Λατινική Αμερική.⁸⁴⁵

⁸⁴⁵ Willem van Kemenade, 2008, σελ. 125-128

Βλέπε ακόμη: Blagov, S., *Lavrov Meets Chinese, Indian Counterparts in Vladivostok*, Eurasia Daily Monitor, Vol. 2, No. 108, 2005, The Jamestown Foundation Global Research and Analysis, στην ιστοσελίδα <https://jamestown.org/program/lavrov-meets-chinese-indian-counterparts-in-vladivostok/>

Η Ινδία παρά την πολιτική συνεργασίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες τόσο στον οικονομικό και τεχνολογικό τομέα, αλλά κυρίως σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο με τη συμμετοχή της από το 2007 στον Τετραμερή Διάλογο για την Ασφάλεια (Quadrilateral Security Dialogue ή QUAD) - με τις Ηνωμένες Πολιτείες, Ιαπωνία και Αυστραλία - συνέχισε και τα επόμενα χρόνια να συμμετέχει ενεργά στο στρατηγικό τρίγωνο με τη Ρωσία και την Κίνα, προσπαθώντας να τηρήσει ισορροπημένη στάση μεταξύ των δύο αντιπάλων πλευρών.⁸⁴⁶ Η Ρωσική Ομοσπονδία από την πλευρά της υπογράμμιζε τη σημασία των σχέσεων με την Ινδία και την Κίνα, με τον Λαβρον να δηλώνει το 2008 ότι οι στενοί δεσμοί με τους δύο Ασιατικούς γίγαντες αποτελούσαν προτεραιότητα της εξωτερικής της πολιτικής.⁸⁴⁷ Ταυτόχρονα, στις 14 Ιανουαρίου 2008 κατά την επίσκεψη του Ινδού Πρωθυπουργού Manmohan Singh στο Πεκίνο, υπογράφηκε με τον Κινέζο ομόλογό του Wen Jiabao το Κοινό Όραμα για τον 21^ο αιώνα, για την οικοδόμηση μιας σχέσης φιλίας και εμπιστοσύνης, βασισμένης στην ισότητα, με ευαισθησία στις ανησυχίες και τις προσδοκίες της κάθε πλευράς.⁸⁴⁸ Οι τριμερείς επαφές και συναντήσεις είτε σε επίπεδο κορυφής, είτε Υπουργών Εξωτερικών συνεχίστηκαν και στα επόμενα χρόνια με βάση την κοινή οπτική και των τριών κρατών σχετικά με την ύπαρξη πλήθους τομέων πιθανής συνεργασίας, από τη στιγμή που και τα τρία κράτη υποστηρίζουν μια πιο δίκαιη και

Επίσης βλέπε: Harvard University, *Complementary Agreement between the People's Republic of China and the Russian Federation*, στην ιστοσελίδα <https://russiaglobal.omeka.fas.harvard.edu/items/show/24> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁴⁶ Κατά την επίσκεψη του Αμερικανού Προέδρου George Bush από 1 έως 3 Μαρτίου 2006 στο Νέο Δελχί τα δύο μέρη έφθασαν σε συμφωνία για τη σύναψη συμφώνου ειρηνικής χρήσης της ατομικής ενέργειας. Το Σύμφωνο Συνεργασίας για την Ατομική Ενέργεια μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ινδίας υπογράφηκε το Δεκέμβριο 2006.

Βλέπε: The Economic Times, *7 in 73 Years: US Presidents' Indian Tours*, Feb 21, 2020, στην ιστοσελίδα <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/7-in-73-years-us-presidents-indian-tours/dwight-d-eisenhower-december-9-14-1959/slideshow/74237881.cms>

Βλέπε ακόμη: U.S. Department of State Archive, *Remarks by President Bush in Signing of H.R. 5682 – The U.S. – India Peaceful Atomic Energy Cooperation Act*, Washington, DC, December 18, 2006, στην ιστοσελίδα <https://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/2006/77928.htm>

Για το QUAD βλέπε: Center for Strategic and International Studies, *Defining the Diamond: The Past, Present and Future of the Quadrilateral Security Dialogue*, March 16, 2020, στην ιστοσελίδα <https://www.csis.org/analysis/defining-diamond-past-present-and-future-quadrilateral-security-dialogue>

Επίσης βλέπε: Chaudhary P., *QUAD Initiative: Has it Been Successful in Maintaining its Relevance?*, The Geopolitics, February 26, 2024, στην ιστοσελίδα https://thegeopolitics.com/quad-initiative-has-it-been-successful-in-maintaining-its-relevance/#google_vignette (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁴⁷ Rediff.com, *India, China to Remain Russia's Priority: Lavrov*, January 16, 2008, στην ιστοσελίδα <https://www.rediff.com/news/report/russia/20080116.htm> (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁴⁸ Government of India, Ministry of External Affairs, *A Shared Vision for the 21st Century of the Republic of India and the People's Republic of China*, January 14, 2008, στην ιστοσελίδα <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5145/>

Βλέπε ακόμη: The People's Republic of China, Ministry of Foreign Affairs, *China and India*, στην ιστοσελίδα https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/gjhdq_665435/2675_665437/2711_663426/ (Τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024)

ορθολογικότερη διεθνή τάξη με τον εκδημοκρατισμό της διεθνούς πολιτικής και την πολυπολικότητα.

6.2.3.6 Η Ομάδα BRICS (*Brazil – Russia – India – China – South Africa*)

Στο πλαίσιο της τριμερούς στρατηγικής συνεργασίας Ρωσίας – Κίνας – Ινδίας μπορεί να ενταχθεί και ο πολιτικός διάλογος που ξεκίνησε από το 2006 μεταξύ Βραζιλίας, Ρωσικής Ομοσπονδίας, Ινδίας και Κίνας που άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία της ομάδας BRICS. Η σύνοδος κορυφής, κατόπιν Ρωσικής πρωτοβουλίας, την 16η Ιουλίου 2009 στο Yekaterinburg της Ρωσικής Ομοσπονδίας – μια ημέρα μετά την ένατη συνάντηση κορυφής του SCO στην ίδια πόλη - με συμμετοχή του Προέδρου της Βραζιλίας Luiz Inácio Lula da Silva, του Ρώσου Προέδρου Dmitry Medvedev, του Πρωθυπουργού της Ινδίας Manmohan Singh και του Προέδρου της Κίνας Hu Jintao, σηματοδοτεί την έναρξη λειτουργίας του διακυβερνητικού οργανισμού με το όνομα BRIC. Αυτή η μετάβαση από τον πολιτικό διάλογο μεταξύ κάποιων κρατών για οικονομικά θέματα στη δημιουργία ενός οργανισμού, αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις της διεθνούς πολιτικής κατά τη δεκαετία του 2000. Το κίνητρο της υλοποίησης και της επιτυχούς διεξαγωγής της πρώτης συνάντησης κορυφής των BRIC ήταν η κοινή επιθυμία των τεσσάρων μερών να ενισχύσουν τη διεθνή τους θέση.⁸⁴⁹ Στο έγγραφο της κοινής δήλωσης μετά τη συνάντηση κορυφής αποτυπώθηκαν οι στόχοι των BRIC για την προώθηση του διαλόγου και της συνεργασίας μεταξύ των χωρών τους με σταδιακό, προνοητικό, ρεαλιστικό, ανοικτό και διαφανή τρόπο. Σύμφωνα με την κοινή δήλωση ο διάλογος και η συνεργασία θα συμβάλουν όχι μόνο στην εξυπηρέτηση των κοινών συμφερόντων των αναδυόμενων οικονομιών και των αναπτυσσόμενων χωρών – οι οποίες πρέπει να έχουν μεγαλύτερη εκπροσώπηση και φωνή στους διεθνείς οικονομικούς θεσμούς - αλλά και στην οικοδόμηση ενός αρμονικού κόσμου διαρκούς ειρήνης και κοινής ευημερίας.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ Stuenkel, O., *Emerging Powers and Status: The Case of the First BRICs Summit*, Asian Perspective, Jan.-Mar. 2014, Vol. 38, No. 1 (Jan.-Mar. 2014), pp. 89-109, {Irp}, σελ. 89 και 105

⁸⁵⁰ University of Toronto, BRICS Information Centre, *Joint Statement of the BRIC Countries' Leaders*, Yekaterinburg, Russia, June 16, 2009, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/090616-leaders.html> Βλέπε ακόμη: Deutsche Welle, *BRIC Outcome*, 06/16/2009, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/first-bric-summit-concludes/a-4335954>

Επίσης βλέπε: BBC News, *Nations Eye Stable Reserve System*, 16 June 2009, στην ιστοσελίδα <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8102216.stm> (Τελευταία πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024)

Η επιτυχία της πρώτης συνόδου επιβεβαιώθηκε με τη συνέχιση του θεσμού. Ακολούθησε η δεύτερη σύνοδος κορυφής στη Brasília της Βραζιλίας την 15η Απριλίου 2010 που σηματοδότησε τη διεύρυνση της συνεργασίας και την ενίσχυση των δεσμών τόσο στο επίπεδο κυβερνήσεων, όσο και των κοινωνιών με συμμετοχή, μεταξύ άλλων, εκπροσώπων επιχειρήσεων, συνδικάτων και δεξαμενών σκέψης. Η τρίτη σύνοδος κορυφής των BRICS έλαβε χώρα την 14η Απριλίου 2011 στην Sanya της Κίνας, με τη συμμετοχή ενός νέου μέλους, της Νότιας Αφρικής, που είχε ενταχθεί επίσημα από τον προηγούμενο Δεκέμβριο με συνέπεια την τροποποίηση του ακρωνυμίου από BRIC σε BRICS.⁸⁵¹

Στα επόμενα χρόνια ακολούθησαν και άλλες συναντήσεις κορυφής που επέφεραν την ίδρυση της Νέας Αναπτυξιακής Τράπεζας των BRICS (New Development Bank ή NDB), την 7η Ιουλίου 2015 - με έναρξη πλήρους λειτουργίας από το 2016 - τη συμφωνία για την αμοιβαία στήριξη μεταξύ των κεντρικών τραπεζών των μελών σε περίπτωση έκτακτης νομισματικής κρίσης με τη Ρύθμιση Συναλλαγματικού Αποθεματικού (Contingent Reserve Arrangement ή CRA), καθώς επίσης και τη δημιουργία πλήθους ομάδων εργασίας και συνόδων σε επίπεδο Υπουργών για θέματα άμυνας, υγείας, εκπαίδευσης, οικονομίας, εμπορίου, γεωργίας, επιστήμης και τεχνολογίας. Στην πραγματικότητα η ίδρυση της NDB αποτέλεσε το πρώτο βήμα για τη θεσμοθέτηση της ομάδας των BRICS με σκοπό την κινητοποίηση πόρων για έργα υποδομής και βιώσιμης ανάπτυξης σε αναδυόμενες αγορές και αναπτυσσόμενες χώρες, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην παγκόσμια ανάπτυξη.⁸⁵² Με την CRA επιδιώχθηκε η θέσπιση μιας αυτοδιαχειριζόμενης συμφωνίας έκτακτης ανάγκης για την αποτροπή βραχυπρόθεσμων πιέσεων στο ισοζύγιο πληρωμών, την παροχή αμοιβαίας στήριξης μεταξύ των κρατών και την περαιτέρω ενίσχυση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας.⁸⁵³

⁸⁵¹ Stuenkel, O., 2014, σελ. 96

Βλέπε ακόμη: University of Toronto, BRICS Information Centre, *2nd BRIC Summit of Heads of State and Government: Joint Statement*, Brasília, April 15, 2010, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/100415-leaders.html>

Επίσης βλέπε: University of Toronto, BRICS Information Centre, *Sanya Declaration*, Sanya, Hainan, China, April 14, 2011, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/110414-leaders.html> (Τελευταία πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁵² New Development Bank, στην ιστοσελίδα <https://www.ndb.int> (Τελευταία πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024)

Βλέπε ακόμη: Stuenkel, O., 2014, σελ. 96

⁸⁵³ Cattaneo, N., Biziwick, M. & Fryer, D., *The BRICS Contingent Reserve Arrangement and its Position in the Emerging Financial Architecture*, Policy Insights 10, Economic Diplomacy Programme, March 2015, South

Η ίδρυση της NDB και της CRA από τους BRICS θεωρήθηκε από πολλούς ως αντίδραση ή απάντηση στην απογοητευτική εμπειρία από τους θεσμούς του Bretton Woods και ιδιαίτερα την Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (International Monetary Fund ή IMF). Πολλά κράτη του Παγκόσμιου Νότου έχουν διαμορφωμένη πεποίθηση και εμπειρία με βάση την οποία οι θεσμοί του Bretton Woods και ιδιαίτερα η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο έχουν αποτύχει να ανταποκριθούν στις ανάγκες των φτωχότερων κρατών – καθόσον αποτελούν ένα σύστημα που δημιουργήθηκε από πλούσιες χώρες για τις πλούσιες χώρες. Η δημιουργία ενός εναλλακτικού χρηματοδοτικού συστήματος παρέχει την ελπίδα και δημιουργεί την προσδοκία μιας διευρυμένης συνεργασίας μεταξύ των κρατών του Παγκόσμιου Νότου και μείωσης της εξάρτησης από τις παραδοσιακές πηγές χρηματοδότησης.⁸⁵⁴

Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της μεγέθυνσης της ομάδας BRICS και της επαύξησης της διεθνούς επιρροής της, πραγματοποιήθηκε κατά τη 15^η Σύνοδο Κορυφής, στη Νότιο Αφρική, τον Αύγουστο 2023 με την ανακοίνωση της πρόσκλησης της Αιγύπτου, Αιθιοπίας, Αργεντινής, Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων, Ιράν και Σαουδικής Αραβίας να ενταχθούν ως πλήρη μέλη από το επόμενο έτος. Τον Ιανουάριο 2024 έγιναν επισήμως μέλη των BRICS η Αίγυπτος, η Αιθιοπία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και το Ιράν (η Σαουδική Αραβία δεν έχει ακόμη αποδεχτεί επισήμως την εισδοχή της στους BRICS, ενώ η Αργεντινή μετά την εκλογή του νέου Προέδρου Javier Milei ανακοίνωσε ότι δεν θα γινόταν μέλος).⁸⁵⁵ Η 16^η Σύνοδος Κορυφής των BRICS στο Kazan της Ρωσικής Ομοσπονδίας (22 -24

African Institute of International Affairs, στην ιστοσελίδα <https://saiia.org.za/wp-content/uploads/2015/04/Policy-Insights-10.pdf>

Βλέπε ακόμη: University of Toronto, BRICS Information Centre, *Treaty of the Establishment of a BRICS Contingent Reserve Arrangement*, July 15, 2014, Fortaleza, Brazil, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/140715-treaty.html> (Τελευταία πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁵⁴ Ferragamo, M., *What is the BRICS Group and Why is it Expanding?*, Council on Foreign Relations, October 18, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cfr.org/background/what-brics-group-and-why-it-expanding#chapter-title-0-3> (Τελευταία πρόσβαση 29 Οκτωβρίου 2024)

Βλέπε ακόμη: Luo, H. & Yang, L., *Equality and Equity in Emerging Multilateral Financial Institutions: The Case of the BRICS Institutions*, Global Policy, Vol. 12, No. 4, September 2021, pp. 482-508, Wiley

Επίσης βλέπε: Zoe Liu, Z. & Papa, M., *Can BRICS De-Dollarize the Global Financial System?*, Elements in the Economics of Emerging Markets, edited by Bruno S. Sergi, Cambridge Elements, Cambridge University Press, σελ. 20

Τέλος βλέπε: Cattaneo, N., Bizziwick, M. & Fryer, D., 2015

⁸⁵⁵ European Parliament, *Expansion of BRICS: A Quest for Greater Global Influence?*, 15 March 2024, στην ιστοσελίδα

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI\(2024\)760368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI(2024)760368_EN.pdf) (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

Οκτωβρίου 2024) με τη συμμετοχή για πρώτη φορά των τεσσάρων νέων μελών και συνολικά είκοσι αρχηγών κρατών, αποτέλεσε «το μεγαλύτερο διπλωματικό γεγονός που διοργανώθηκε ποτέ στη Ρωσία» σύμφωνα με τη δήλωση του εκπροσώπου του Κρεμλίνου Dmitry Peskov. Ιδιαίτερα για τη Ρωσία η σύνοδος αυτή αποτέλεσε τεράστια επιτυχία, καθώς αποδείξε ότι η Μόσχα απέχει πολύ από το να είναι απομονωμένη. Παρά την απομόνωση από την πλευρά της Δύσης, ο λοιπός κόσμος - είτε αποδοκιμάζει τη Ρωσική συμπεριφορά σε ορισμένες περιπτώσεις, είτε όχι - δεν βρίσκει λόγους να συμπλέει με τη Δυτική πολιτική έναντι της Ρωσικής Ομοσπονδίας.⁸⁵⁶ Κατά την παραπάνω Σύνοδο Κορυφής τέσσερα ακόμη κράτη της νοτιοανατολικής Ασίας (Βιετνάμ, Ινδονησία, Μαλαισία και Ταϊλάνδη) προστέθηκαν στις εννιά ήδη χώρες-εταίρους (Αλγερία, Βολιβία, Καζακστάν, Κούβα, Λευκορωσία, Νιγηρία, Ουγκάντα, Ουζμπεκιστάν και Τουρκία).⁸⁵⁷ Ιδιαίτερης σημασίας ήταν και οι διμερείς συναντήσεις και συνομιλίες μεταξύ των ηγετών στο περιθώριο της συνόδου. Σε συνάντησή του με τον Ινδό Πρωθυπουργό Narendra Modi ο Ρώσος Πρόεδρος εξασφάλισε τη δέσμευση της Ινδίας να παράσχει «κάθε δυνατή βοήθεια» για τον τερματισμό της σύγκρουσης με την Ουκρανία. Επίσης σε συνάντηση μεταξύ του Πρωθυπουργού της Ινδίας Modi και του Κινέζου Προέδρου Xi Jinping, οι δύο ηγέτες συμφώνησαν να εργαστούν προς την κατεύθυνση της οικοδόμησης μιας ειρηνικής και σταθερής σχέσης μεταξύ των δύο κρατών με αμοιβαίο σεβασμό. Ταυτόχρονα, τόνισαν ότι οι συνοριακές διαφορές των δύο κρατών δεν πρέπει να διαταράσσουν την ειρήνη και επιβεβαίωσαν την συμφωνία για τον τερματισμό της αντιπαράθεσης μεταξύ των ενόπλων δυνάμεών τους στο ανατολικό Λαντάχ (Ladakh).⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Capital.gr, *Ρωσία και BRICS Αμφισβητούν την Παγκόσμια Διακυβέρνηση*, 28 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/me-apopsi/3880990/rosia-kai-brics-amfisbitoun-tin-pagkosmia-diakubernisi/> Βλέπε ακόμη: Lukyanov, F., *BRICS as Diversification of the World Order*, in "The BRICS Summit 2024: An Expanding Alternative, Global Memo, Nov. 7, 2024, Council of Councils, Council of Foreign Relations, στην ιστοσελίδα <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2024-expanding-alternative> Επίσης βλέπε: CNN Greece, *Επίδειξη Διπλωματικής Ισχύος από τον Πούτιν: Ποιοι Ηγέτες θα Πάνε στη Σύνοδο των BRICS*, 20 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cnn.gr/oikonomia/diethni/story/444865/epideiksi-diplomatikis-isxyos-apo-ton-poytin-poiOI-igetes-tha-pane-sti-synodo-ton-brics> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

⁸⁵⁷ British Council, *BRICS Welcomes Malaysia, Indonesia, Vietnam and Thailand*, 1 November 2024, στην ιστοσελίδα <https://opportunities-insight.britishcouncil.org/news/news/brics-welcomes-malaysia-indonesia-vietnam-and-thailand> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

⁸⁵⁸ The Hindu, *BRICS Summit 2024 Highlights: PM Modi, President Xi Endorse Patrolling Agreement*, October 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.thehindu.com/news/international/brics-summit-2024-kazan-russia-modi-china-putin-xi-jinping-live-updates-october-23-2024/article68785550.ece> Βλέπε ακόμη: The Hindu, *China Confirms Agreement to End Standoff in Eastern Ladakh*, October 22, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.thehindu.com/news/national/china-confirms-agreement-to-end-standoff-in-eastern-ladakh/article68782172.ece>

Σήμερα η ομάδα των BRICS αντιπροσωπεύει το 45% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού και το 35% του παγκόσμιου ΑΕΠ με βάση την ισοτιμία αγοραστικής δύναμης. Οι χώρες των BRICS κατέχουν το 30% περίπου της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου, ενώ όσο αφορά στις εξαγωγές το αποτύπωμα των BRICS είναι σχετικά μικρό αντιπροσωπεύοντας το 22% των παγκόσμιων εξαγωγών, με την Κίνα να κατέχει μερίδιο περίπου 70% των εξαγωγών των χωρών αυτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Κίνα αποτελεί την κυρίαρχη οικονομική δύναμη της ομάδας των BRICS με το ΑΕΠ της να είναι μεγαλύτερο από το συνολικό ΑΕΠ των λοιπών οχτώ κρατών. Το συνολικό ΑΕΠ της ομάδας των BRICS έχει ξεπεράσει το ΑΕΠ του G7 κατά 6,7%, ενώ οι τρεις από τις τέσσερες μεγαλύτερες οικονομίες του πλανήτη είναι μέλη των BRICS.⁸⁵⁹ Η συνεχής μεγέθυνση του οργανισμού αποτελεί επιδίωξη για την επίτευξη του στόχου της ενδυνάμωσης της επιρροής του ως παγκόσμιου οικονομικού και πολιτικού παράγοντα, ώστε να καταστεί αντίβαρο στους Δυτικούς οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς. Ήδη δεκατρία κράτη έχουν συνδεθεί ως εταίροι, ενώ τριάντα περίπου χώρες θεωρούν σκόπιμο να ενταχθούν μελλοντικά στον οργανισμό.⁸⁶⁰ Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα από την ομιλία του Ρώσου Προέδρου Vladimir Putin στο πλαίσιο της έναρξης της προεδρίας των BRICS από τη Ρωσική Ομοσπονδία για το 2024:

«Οι BRICS προσελκύουν έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό υποστηρικτών και ομοϊδεατών χωρών που μοιράζονται τις βασικές αρχές τους, δηλαδή την κυριαρχική ισότητα, τον σεβασμό στον επιλεγμένο δρόμο ανάπτυξης, την αμοιβαία εκτίμηση των συμφερόντων,

Επίσης βλέπε: Capital.gr, *Κίνα και Ινδία είναι Φίλοι Ξανά...Τουλάχιστον προς το Παρόν*, 31 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/bloomberg-view/3881133/kina-kai-india-einai-filoi-xana-toulaxiston-pros-to-paron/> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

⁸⁵⁹ Statista, *The Global Clout of the New BRICS*, Oct 22, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/chart/33311/brics-share-of-global-gdp-and-population/>

Βλέπε ακόμη: BRICS RUSSIA 2024, *Statistical Indicators from Start of 21st Century to be Published on Unified BRICS Platform*, October 31, 2024, στην ιστοσελίδα <https://brics-russia2024.ru/en/news/statisticheskije-pokazateli-s-nachala-xxi-veka-budut-publikovatsya-na-edinoj-platforme-stran-briks/>

Για λεπτομερή στατιστικά στοιχεία σχετικά με τα κράτη - μέλη της ομάδας των BRICS βλέπε: BRICS Joint Statistical Publication 2024, 14th Edition, στην ιστοσελίδα <https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/BRICS%20Joint%20Statistical%20Publication-2024.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

⁸⁶⁰ Lubin, D., *BRICS+ Economies Unite to Target the Dollar*, 9 September 2024, Chatham House, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2024-09/brics-economies-unite-target-dollar>

Βλέπε ακόμη: Kugiel, P., *BRICS Summit is a Wake-up Call for the West*, in "The BRICS Summit 2024: An Expanding Alternative, Global Memo, Nov. 7, 2024, Council of Councils, Council of Foreign Relations, στην ιστοσελίδα <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2024-expanding-alternative> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

το άνοιγμα, τη συναίνεση, τη φιλοδοξία για τη διαμόρφωση μιας πολυπολικής διεθνούς τάξης και ένα δίκαιο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό και εμπορικό σύστημα και επιδίωξη συλλογικών λύσεων στις κορυφαίες προκλήσεις της εποχής μας».⁸⁶¹

Η έλλειψη ομοιογένειας των κρατών που συνιστούν τους BRICS αποτελεί ένα σημαντικό μειονέκτημα. Υφίσταται εκτεταμένη διαφορετικότητα σε πολιτικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο μεταξύ των κρατών του συνασπισμού, που δυνητικά μπορεί να τον αποδυναμώσει και να οδηγήσει στη διάλυση. Είναι μια ετερογενής ομάδα κρατών που αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς πολιτισμούς, διαφορετικά συστήματα αξιών και πολιτικούς θεσμούς. Αν και η αντιπολίτευση προς τη Δύση αποτελεί το συγκολλητικό στοιχείο των BRICS, η κάθε χώρα επιθυμεί να εκμεταλλευθεί τη συμμετοχή της για την εκπλήρωση του οράματος και των σκοπών της, παρά των κοινών στόχων του οργανισμού. Σε πολιτικό επίπεδο ο οργανισμός περιλαμβάνει όλων των μορφών τα καθεστώτα – μοναρχία όπως τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, σοσιαλιστική χώρα όπως η Κίνα, φιλελεύθερη Δημοκρατία όπως η Ινδία και θεοκρατική δημοκρατία όπως το Ιράν - με προτεραιότητες εξωτερικής πολιτικής εντελώς διαφορετικές και με επιθυμία διατήρησης της ελευθερίας δράσης τους στην εξωτερική τους πολιτική. Οι σχέσεις των κρατών-μελών με τη Δύση διαφέρουν κυμαινόμενες από την άμεση αντιπαράθεση, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας, έως το μίγμα ανταγωνισμού και συνεργασίας, όπως η Κίνα ή ακόμη και της έντονης και πολυδιάστατης συνεργασίας όπως στην περίπτωση της Ινδίας.⁸⁶² Στο οικονομικό επίπεδο η κυριαρχία της Κίνας και το συντριπτικό οικονομικό βάρος της θέτει ανησυχίες στα υπόλοιπα μέλη κυρίως στην Ινδία και τη Ρωσική Ομοσπονδία, ενώ οι διαφορετικές πολιτισμικές και θρησκευτικές αντιλήψεις θέτουν εμπόδια στην ομοιογενή αντιμετώπιση ποικίλων ζητημάτων, όπως για παράδειγμα η καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας, η

⁸⁶¹ Το πρωτότυπο κείμενο στην Αγγλική είναι:

“BRICS is attracting an ever increasing number of supporters and like-minded countries that share its underlying principles, namely, sovereign equality, respect for the chosen path of development, mutual consideration of interests, openness, consensus, the aspiration to form a multipolar international order and a fair global financial and trade system, and pursuit of collective solutions to top challenges of our time.”

Βλέπε: BRICS RUSSIA 2024, Address by President of the Russian Federation Vladimir Putin on the Start of Russia's BRICS Chairmanship, στην ιστοσελίδα <https://brics-russia2024.ru/en/> (Τελευταία πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2024)

⁸⁶² Kortunov, A., *What BRICS Cannot and What it Can Deliver*, October 23, 2024, Russian International Affairs Council, στην ιστοσελίδα <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/what-brics-cannot-and-what-it-can-deliver/> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

διαχείριση της παγκόσμιας ενεργειακής μετάβασης και η ρύθμιση της τεχνητής νοημοσύνης.

Παρά το γεγονός ότι η επέκταση είναι πιθανό να μεγιστοποιήσει τις εσωτερικές διαφορές με αρνητικές επιπτώσεις στη συνοχή των BRICS, από την άλλη μεριά καταδεικνύει την αυξανόμενη απήχηση του οργανισμού στον Παγκόσμιο Νότο.⁸⁶³ Αυτή η αποδοχή της διαφορετικότητας και η σχετική έλλειψη συνοχής των BRICS αποτελεί το μαγνήτη που προσελκύει νέα μέλη. Αποτελεί ένα μέσο έκφρασης αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών του Παγκόσμιου Νότου, χωρίς να θέτουν σε άμεσο κίνδυνο τη συμμετοχή τους σε υπάρχουσες συμμαχίες, όπως για παράδειγμα η περίπτωση της Τουρκίας που ενώ είναι χώρα του NATO επιθυμεί την ένταξή της στο θεσμό παρά την πιθανότατη δυσaréσκεια των Ηνωμένων Πολιτειών, ή ακόμη και της Ινδίας που διατηρεί ιδιαίτερες σχέσεις με την Washington και συμμετέχει στην QUAD.⁸⁶⁴

Σημαντικό γνώρισμα και ταυτόχρονα συνεκτικός δεσμός των κρατών BRICS αποτελεί η έντονη δυσaréσκεια για τη μη ισορροπημένη και περιορισμένη απήχηση και συμμετοχή τους στους διεθνείς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς της Δύσης σε σχέση με τα πληθυσμιακά και οικονομικά μεγέθη που αντιπροσωπεύουν. Η διατήρηση αυτής της ανισορροπίας μεταξύ του οικονομικού και πληθυσμιακού μεγέθους των BRICS και των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών και της επιρροής τους στο διεθνές σύστημα ισχύος αποτελεί επιδίωξη των κρατών της Δύσης και ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών για τη διατήρηση του μονοπωλίου τους στις διεθνείς υποθέσεις. Ωστόσο η ομάδα των BRICS και τα αναπτυσσόμενα κράτη δεν είναι διατεθειμένα να συνεχίσουν να παραγκωνίζονται από τη διεθνή σκηνή αποτελώντας τη «σιωπηρή πλειοψηφία». Ειδικότερα η ομάδα των BRICS φιλοδοξεί να καταστεί ένας από τους πιο αποτελεσματικούς μηχανισμούς του Παγκόσμιου Νότου για να ακούγεται η φωνή του στις μελλοντικές συζητήσεις για την παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Επιδιώκει την επιτάχυνση της διαδικασίας αποδολαριοποίησης της παγκόσμιας οικονομίας με την προώθηση του εμπορίου μεταξύ των μελών της σε τοπικά νομίσματα.⁸⁶⁵ Οι προσπάθειες των BRICS για αποδολαριοποίηση

⁸⁶³ Kugiel, P., Nov. 7, 2024

⁸⁶⁴ Lubin, D., 9 September 2024

⁸⁶⁵ Kortunov, A., October 23, 2024

αποσκοπούν στην αποδυνάμωση της κυριαρχίας του Δυτικού συστήματος πληρωμών, ιδιαίτερα του διεθνούς τραπεζικού συστήματος SWIFT, καθώς και της τεράστιας γεωπολιτικής ισχύος των Ηνωμένων Πολιτειών και την αναθεώρηση της παγκόσμιας οικονομικής στρατηγικής των ΗΠΑ. Πλέον των παραπάνω η απελευθέρωση από την επιρροή του Δυτικού χρηματοπιστωτικού συστήματος θα μειώσει τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων και περιορισμού της πρόσβασης στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα κρατών που από τη Δύση θεωρούνται «παρίες». Σύμφωνα με την Washington Post οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν θέσει το ένα τρίτο του κόσμου υπό κυρώσεις. Η Κίνα και η Ρωσία έχουν μειώσει αρκετά τα περιουσιακά στοιχεία τους σε δολάρια, με σκοπό την ελαχιστοποίηση της οικονομικής της ευπάθειας έναντι της Δύσης και πραγματοποιούν το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών συναλλαγών τους σε γουάν.⁸⁶⁶

6.3 Η Εγχώρια Παραγωγή

6.3.1. Η Αντιστροφή των Δυνατοτήτων

Η εγχώρια παραγωγή ως παράμετρος του Ανατολικού Ζητήματος δεν αφορά αποκλειστικά τη σύγχρονη εποχή και τη μοντέρνα έκφασή του. Η έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης στην Ευρωπαϊκή ήπειρο περί τα τέλη του 18^{ου} αιώνα σηματοδότησε την εντατικοποίηση της εγχώριας παραγωγής, η οποία άρχισε να διαδραματίζει αυξανόμενο ρόλο στην ισχύ των Ευρωπαϊκών κρατικών οντοτήτων. Σταδιακά, η αύξηση της εγχώριας παραγωγής μέσω των νέων δυνατοτήτων που προσέδιδε η βιομηχανική επανάσταση, δημιούργησε ένα ρήγμα, μια διαίρεση του κόσμου μεταξύ των πλουσίων και ισχυρών Ευρωπαϊκών κρατών, με υψηλό βιοτικό επίπεδο, και των περιφερειακών φτωχών και αδύναμων αγροτικών κρατών, που ορισμένα από αυτά οδηγούνταν προς την παρακμή, ενώ άλλα πάλευαν για τη μετάβασή τους προς τη βιομηχανική εποχή. Ταυτόχρονα η βιομηχανοποίηση και η αύξηση της εγχώριας παραγωγής ενέτεινε την ανάγκη των Ευρωπαϊκών κρατών για την εξασφάλιση πρώτων υλών σε φτηνές τιμές, καθώς και την εξεύρεση νέων

Βλέπε ακόμη: Global Times, 'Greater BRICS' an Important Driving Force for Change in International Order, Oct. 12, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.globaltimes.cn/page/202410/1321068.shtml> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

⁸⁶⁶ Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, Πώς οι BRICS Στρώνουν το Δρόμο για την Αποδολαριοποίηση, 31 Αυγούστου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/finance/world/1754111/pos-oi-brics-stronoun-to-dromo-gia-tin-apodolariopoiisi/> (Τελευταία πρόσβαση 12 Νοεμβρίου 2024)

αγορών για την πώληση των βιομηχανικών προϊόντων, εντείνοντας το φαινόμενο της αποικιοκρατίας. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το χάσμα μεταξύ των πλούσιων Ευρωπαϊκών κρατών και των φτωχών μη εκβιομηχανισμένων χωρών διευρύνθηκε, με χαρακτηριστικά παραδείγματα από τη μια πλευρά την παντοδύναμη και θαλασσοκράτειρα Βρετανική Αυτοκρατορία και από την άλλη την αδύναμη και καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στη σύγχρονη εποχή, η σταδιακή αποβιομηχάνιση των αναπτυγμένων κρατών της Δύσης, σε συνδυασμό με την ραγδαία ανάπτυξη των οικονομιών των κρατών της Ανατολής και η ανάληψη από αυτά των βιομηχανικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων, θέτει σε νέα βάση αυτή τη σημαντική παράμετρο του Νέου Ανατολικού Ζητήματος. Σε αντίθεση με το παρελθόν τα προοδευμένα Δυτικά κράτη απεμπλοούν τις παραγωγικές τους δυνατότητες, έχοντας πέσει στην παγίδα της ανάπτυξης τεχνολογίας και της μεταφοράς των εφαρμογών της και της παραγωγής σε άλλα κράτη. Η τάση αυτή γίνεται φανερή από τη δεκαετία του 1990 και εντείνεται από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα με την αυξανόμενη ένταση του φαινομένου της Παγκοσμιοποίησης. Η σταδιακή και συνεχής μετατροπή των Δυτικών οικονομιών κυρίως σε οικονομίες παροχής υπηρεσιών έχει επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις στην αυτάρκειά τους, με τη μετατροπή τους σε εισαγωγείς και καταναλωτές εξαρτώμενους όλο και σε μεγαλύτερο βαθμό από τα κράτη-προμηθευτές. Κράτη όπως η Κίνα, η Ινδία, η Τουρκία, το Ιράν, το Ισραήλ, τα οποία στο μακρινό παρελθόν ήταν είτε ασήμαντα ή και ανύπαρκτα ως κρατικές οντότητες, είτε τελούσαν υπό τον αποικιακό ζυγό, έχουν αναπτύξει αξιόλογη και συνεχώς αναπτυσσόμενη εγχώρια παραγωγική βάση που έχει συμβάλει καταλυτικά στο να καταστούν σημαντικοί περιφερειακοί ή και παγκόσμιοι δρώντες.

6.3.2 Ιστορική Ανασκόπηση μιας Σύγχρονης Παραμέτρου του Ανατολικού Ζητήματος: Η Σημασία της Εγχώριας Παραγωγής⁸⁶⁷

⁸⁶⁷ Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στο blog Prognostikon την 30η Μαΐου 2024. Βλέπε: Papadimitriou, K., *A Historical Review of a Contemporary Parameter of the Eastern Question: The Importance of Domestic Production*, May 30, 2024, στην ιστοσελίδα <https://prognostikon.cce.uoa.gr/words-of-wisdom/a-historical-review-of-a-contemporary-parameter-of-the-eastern-question-the-importance-of-domestic-production/> (Πρόσβαση 10 Σεπτεμβρίου 2024)

Σε προηγούμενο κεφάλαιο έγινε αναφορά στην εμπορική προνοητικότητα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19ο αιώνα, την εποχή που η αυτοκρατορία έφτασε στο απόγειό της. Η πολιτική και οικονομική δύναμη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας βασιζόταν σε δύο συγκλίνοντες πυλώνες: την παγκόσμια πολιτική και στρατιωτική ηγεμονία και την οικονομική πρόοδο και μεγέθυνση. Και οι δύο πυλώνες βασίζονται στην προσβασιμότητα των αναγκαίων πρώτων υλών και στην ικανότητα δημιουργίας και διατήρησης πλούτου και ευημερίας μέσω της εγχώριας παραγωγής. Ενώ η παγκόσμια κυριαρχία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας είχε επιτευχθεί μέσω της θαλάσσιας ισχύος, της εξερεύνησης, της κατάκτησης και του αποικισμού, η οικονομική ισχύς βασίστηκε στη δυνατότητα εγχώριας κατασκευής προϊόντων και αγαθών, τα οποία πουλούσε στις αποικίες της και στον υπόλοιπο κόσμο. Χωρίς τη δυνατότητα παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών η πρόσβαση και ο έλεγχος των εμπορικών θα ήταν άνευ σημασίας. Η συνύπαρξη αυτών των δύο συνιστωσών, της παγκόσμιας κυριαρχίας και της οικονομικής ισχύος, είναι ζωτικής σημασίας για την εξέλιξη οποιασδήποτε πολιτικής οντότητας στο καθεστώς μεγάλης δύναμης. Αν κάποιο από αυτά τα δύο εκλείψει, η αναπόφευκτα η μεγάλη δύναμη παρακμάζει και τελικά έρχεται η πτώση.

Η Βρετανική Αυτοκρατορία μέσω της πρόσβασης σε φθηνές πρώτες ύλες από τις αποικίες της και κυρίως μέσω της δυνατότητάς της για μεγάλης κλίμακας εγχώρια παραγωγή, που αποκτήθηκε με τη βιομηχανική επανάσταση, εξελίχθηκε σε μεγάλο οικονομικό μονοπώλιο πουλώντας τα βιομηχανικά προϊόντα της στις αποικίες σε υψηλές τιμές. Συνεπώς, η εγχώρια βιομηχανική παραγωγή αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της οικονομικής ισχύος και της παγκόσμιας κυριαρχίας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Το παρακάτω απόσπασμα του Richard Cobden το 1854 είναι ενδεικτικό της σημασίας της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής για την επιβίωση και ανάπτυξη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας:

«Το εμπόριο αυτής της χώρας, επαναλαμβάνω, είναι με άλλα λόγια τα βιομηχανικά προϊόντα της...Με μια λέξη η εθνική μας ύπαρξη είναι αλληλένδετη με την ευημερία των βιομηχανιών μας.»⁸⁶⁸

⁸⁶⁸ Το πρωτότυπο κείμενο στην αγγλική είναι:

"The commerce of this country, we repeat, is, in other words, its manufactures...In a word, our national existence is involved in the well-doing of our manufacturers."

Βλέπε: Cobden, R., 1854, σελ.98

Ωστόσο, η – εξαφανισμένη πλέον - Βρετανική Αυτοκρατορία δεν αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα της συμβολής της εγχώριας παραγωγής στην παγκόσμια κυριαρχία ενός κράτους. Ιστορικά ένας μεγάλος αριθμός πολιτικών οντοτήτων εξελίχθηκαν σε μεγάλες δυνάμεις της εποχής τους, εκμεταλλευόμενες την ικανότητα εγχώριας παραγωγής. Και σε περιπτώσεις όπου αυτή η δυνατότητα συνοδευόταν από τον πλούτο των εδαφών τους σε πρώτες ύλες, η συνταγή της επιτυχίας ήταν εξασφαλισμένη. Για παράδειγμα, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στην εγχώρια αγροτική παραγωγή, με την εγκαθίδρυση του συστήματος των «θεμάτων» και το θεσμό των «ακριτών» - των ελεύθερων χωρικών οι οποίοι καλλιεργούσαν εκτάσεις γης που τους είχαν παραχωρηθεί, πλήρωναν φόρους και τις υπερασπιζόταν όταν ήταν αναγκαίο.⁸⁶⁹ Η Οθωμανική Αυτοκρατορία που διαδέχθηκε το Βυζάντιο καταλαμβάνοντας τις πιο εύφορες περιοχές του παλιού κόσμου, βασίστηκε στην Ελληνική κληρονομιά της εγχώριας παραγωγής και τεχνογνωσίας. Τα τεράστια αποθέματα φυσικών πόρων, οι ανεξάντλητες πρώτες ύλες και η μεγάλη εγχώρια παραγωγή αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία, την ανάπτυξη και την επέκταση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Η περιγραφή από τον Ε. Κ. Reynolds το 1916 – λίγο πριν την πτώση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας – του τεράστιου φυσικού πλούτου και της εγχώριας παραγωγικής δυνατότητας αυτής της χώρας είναι διαφωτιστική.⁸⁷⁰

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, κυρίως το τέλος του Αμερικανικού Εμφυλίου σηματοδοτεί την έναρξη της ραγδαίας ανάπτυξης των Ηνωμένων Πολιτειών, την έναρξη μιας πορείας που κατέστησε τις Ηνωμένες Πολιτείες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μεγάλη δύναμη και μια από τις δύο υπερδυνάμεις του διεθνούς συστήματος μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτή η πορεία κατέστη δυνατή χάριν της ύπαρξης φυσικών πόρων, της εγχώριας αγροτικής παραγωγής και της ραγδαίας ανάπτυξης του βιομηχανικού και τεχνολογικού τομέα – οι οποίοι αρχικά παρήγαγαν για κάλυψη των εγχώριων αναγκών και στη συνέχεια εξήγαγαν προϊόντα και τεχνογνωσία στις διεθνείς αγορές. Με παρόμοιο μοτίβο, αλλά με αρκετά

⁸⁶⁹ Charanis, P., 1953, σελ. 414

⁸⁷⁰ Όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο ο Ε. Κ. Reynolds περιγράφει λεπτομερώς τα τεράστια αποθέματα ξυλείας και ορυκτών πόρων και λοιπών προϊόντων που θέτουν τη Ρωσική Αυτοκρατορία στις πρώτες θέσεις των πλουσιότερων χωρών. Κάνει ιδιαίτερη αναφορά στη μεγάλη λεκάνη αποθεμάτων άνθρακα του Donetsk που θεωρούνταν το μεγαλύτερο κοίτασμα της Ευρώπης, καθώς και για τα αποθέματα πετρελαίου, πολύτιμων πετρώων και ποικιλία ορυκτών των Ουραλίων και της οροσειράς Αλτάι. Βλέπε: Ε. Κ. Reynolds, 1916, σελ. 412-424

χαμηλότερους ρυθμούς - αυξανόμενους ταχέως στη σημερινή εποχή - κινήθηκε η Ινδία μετά τη χειραφέτησή της από τη Βρετανική κυριαρχία στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, με την εγχώρια παραγωγή και το φυσικό της πλούτο να αποτελούν την ατμομηχανή της οικονομικής της ανάπτυξης από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Σήμερα είναι μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες στον πλανήτη.⁸⁷¹ Τέλος, μετά την υιοθέτηση των οικονομικών μεταρρυθμίσεων το 1978, η οικονομία της Κίνας μεγεθύνεται με μέσους ετήσιους ρυθμούς άνω του 6%, με τη βιομηχανία και την τεχνολογία να είναι οι κορυφαίοι τομείς της Κινεζικής οικονομίας.⁸⁷² Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία σχετικά με τη σημασία της εγχώριας παραγωγής για την Κίνα, καθώς αποτελεί τη βάση και το θεμέλιο για οτιδήποτε έχει επιτύχει η χώρα αυτή στην – ιστορικά σύντομη – περίοδο των πενήντα περίπου ετών. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μια ακόμη παραδοσιακά αυτοκρατορική δύναμη στην Ανατολική Ασία, η Ιαπωνία, διψασμένη για φυσικούς πόρους επεδίωξε να καταστεί σύγχρονο βιομηχανικό κράτος και να αυξήσει τη βιομηχανική παραγωγή του. Για την επίτευξη αυτού το στόχου η Ιαπωνία από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα επεδίωξε τη δημιουργία μεγάλης αυτοκρατορίας στοχεύοντας αρχικά στις πλούσιες σε φυσικούς πόρους και πρώτες ύλες περιοχές της Κίνας και της Κορέας. Μετά την ήττα και την καταστροφή της στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο πέτυχε ένα μοναδικό οικονομικό θαύμα με τεράστια εγχώρια βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη που την κατέστησε τη δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Και πάλι αυτό που παρατηρούμε είναι ότι το Ιαπωνικό οικονομικό θαύμα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο βασίστηκε, σχεδόν αποκλειστικά, στην εγχώρια παραγωγή.

Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον όπου το διεθνές εμπόριο και οι πολυεθνικές εταιρείες κυριαρχούν στο οικονομικό τοπίο, η σημασία της εγχώριας παραγωγής συχνά επισκιάζεται στην πλειονότητα των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης. Η παγίδα της τεχνολογικής καινοτομίας που ανατίθεται για παραγωγή σε άλλες χώρες έχει λειτουργήσει ως μια οικονομική «μαύρη τρύπα» που απορρόφησε την εγχώρια βιομηχανική δυνατότητα πολλών Δυτικών οικονομιών, οι οποίες

⁸⁷¹ World Bank Group, *India, At a Glance*, Last Updated: Sep 16, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/india/overview> (Τελευταία πρόσβαση την 20η Σεπτεμβρίου 2024)

⁸⁷² World Bank Group, *China Overview*, Last Updated: April 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview> Επίσης, αναλυτικά στοιχεία σχετικά με τους ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης της Κίνας από το 1978 μέχρι το 2023 είναι διαθέσιμα στο: World Bank Group, *GDP Growth (annual %) – China*, στην ιστοσελίδα <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2023&locations=CN&start=1978&view=chart> (Τελευταία πρόσβαση 20 Σεπτεμβρίου 2024)

αποβιομηχανοποιήθηκαν με την υιοθέτηση οικονομικών μοντέλων χαμηλής προστιθέμενης αξίας βασισμένων στις υπηρεσίες. Η περίπτωση της Ελλάδας είναι ενδεικτική, όπου η πλήρης αποβιομηχανοποίηση και η εξάρτηση από τις Ευρωπαϊκές επιχορηγήσεις και τον τουρισμό έχει εξαρθρώσει τόσο τη δυνατότητα τεχνολογικής ανάπτυξης (δεν υπάρχουν πλέον βιομηχανίες για να εφαρμόσουν καινοτομίες), όσο και τη δυνατότητα να επιβιώνει οικονομικά χωρίς τον τουρισμό και λοιπές οικονομικές δραστηριότητες χαμηλής προστιθέμενης αξίας. Η σύγκριση της Ελλάδας με χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, όπως η Τσεχία και η Σλοβακία ή η Πολωνία είναι αποκαλυπτική. Σε αυτές τις χώρες τα ισχυρά θεμέλια της βιομηχανικής τους βάσης τους επέτρεψαν να επανεκκινήσουν την εγχώρια παραγωγή τους σε συνεργασία με γειτονικές χώρες, όπως για παράδειγμα τη Γερμανία, με αποτέλεσμα την επαναφορά τους στο δρόμο της ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης. Συνεπώς, η ιστορική εμπειρία καταδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο της εγχώριας παραγωγής στην εξασφάλιση της οικονομικής ανθεκτικότητας, σταθερότητας και ανάπτυξης, καθώς επίσης και της εθνικής ασφάλειας – ακόμα και στο πλαίσιο μιας μεγάλης οικονομικής ένωσης όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση. Δεν είναι τυχαίο ότι ο «προηγμένος» βορράς ήταν η περιοχή εγχώριας παραγωγής (και βιομηχανικής παραγωγής εν προκειμένω), σε αντίθεση με τον «υστερούντα» νότο που ήταν περιοχή οικονομικών δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών χαμηλής προστιθέμενης αξίας. Η εγχώρια παραγωγή δεν είναι απλά μια οικονομική στρατηγική: είναι μια οδός για την οικοδόμηση ενός ανθεκτικού, ευημερούντος και βιώσιμου κράτους.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι μια σύγχρονη παράμετρος του Ανατολικού Ζητήματος είναι η αποδυνάμωση των Δυτικών οικονομιών που έχουν εγκαταλείψει την εγχώρια παραγωγική τους βάση, η οποία έχει μετατοπιστεί προς τα ανατολικά και την Άπω Ανατολή με καταστρεπτικές συνέπειες. Παρά το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες παραμένουν η κορυφαία οικονομία παγκοσμίως, οι προβλέψεις για τον πραγματικό ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ της μέχρι το 2029 είναι μόνο στο 2%, ενώ για την Κίνα, τη δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία, είναι 3,5%.⁸⁷³ Η Ινδία, η πέμπτη σε μέγεθος οικονομία, κινείται γοργά με

⁸⁷³ Statista, *Real GDP Growth Rate in the United States from 2019 to 2029*, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263614/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-the-united-states/> Βλέπε ακόμη: Statista, *Growth Rate of Real GDP in China from 2013 to 2023 with forecasts until 2029*, στην ιστοσελίδα

προβλεπόμενο πραγματικό ρυθμό ανάπτυξης γύρω στο 6,5% έως το 2029.⁸⁷⁴ Από το 2010 η Κίνα έχει καταστεί η μεγαλύτερη χώρα παραγωγής στον κόσμο, αφού ξεπέρασε τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες κατείχαν αυτή τη θέση τα προηγούμενα εκατό χρόνια. Την τελευταία εικοσαετία η βιομηχανική παραγωγή των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε απόλυτες τιμές μειώνεται, ενώ της Κίνας και των άλλων μεγάλων Ασιατικών οικονομιών αυξάνεται.⁸⁷⁵

Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι για να συνεχίσουν οι Δυτικές οικονομίες να βρίσκονται στην κορυφή και να μην υπερκεραστούν από τις ραγδαία αναπτυσσόμενες οικονομίες της Ανατολής, θα πρέπει να σταματήσουν να μετατοπίζουν την παραγωγική τους βάση προς την Κίνα και τις λοιπές αναπτυσσόμενες ασιατικές οικονομίες. Ταυτόχρονα να επικεντρωθούν στην αύξηση της εγχώριας παραγωγής τους, αξιοποιώντας έτσι την τεχνολογική τους δεινότητα, την έρευνα και την καινοτομία. Δίνοντας προτεραιότητα και επενδύοντας στον εγχώριο βιομηχανικό και αγροτικό τομέα οι Δυτικές δημοκρατίες εξασφαλίζουν και αναβαθμίζουν την οικονομική τους σταθερότητα, την εθνική τους ασφάλεια και την κοινωνική συνοχή. Στο όλο και περισσότερο αβέβαιο παγκόσμιο περιβάλλον η ικανότητα εγχώριας παραγωγής βασικών αγαθών και προϊόντων είναι ένα ανεκτίμητο πλεονέκτημα που κανένα κράτος δεν έχει την πολυτέλεια να αγνοεί.

6.3.3 Η Εγχώρια Βιομηχανική Παραγωγή ως Θεμέλιο Παγκόσμιας Ισχύος. Το Παράδειγμα της Ρωσίας⁸⁷⁶

Η οικονομική ευρωστία αποτελεί βασικό συστατικό για την ανέλιξη οποιασδήποτε πολιτικής οντότητας σε καθεστώς μεγάλης δύναμης. Η οικονομική ισχύς είναι στενά συνδεδεμένη με την εγχώρια παραγωγή, ειδικά στον βιομηχανικό τομέα, όπως έχει γίνει ήδη φανερό από το παράδειγμα όλων των μεγάλων

<https://www.statista.com/statistics/263616/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-china/#statisticContainer> (Τελευταία πρόσβαση την 20η Σεπτεμβρίου 2024)

⁸⁷⁴ Statista, *India: Real GDP Growth Rate from 2019 to 2029*, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263617/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-india/> (Τελευταία πρόσβαση την 20η Σεπτεμβρίου 2024)

⁸⁷⁵ Safeguard Global, *Top 10 Manufacturing Countries in the World in 2024*, August 29, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.safeguardglobal.com/resources/top-10-manufacturing-countries-in-the-world/> (Τελευταία πρόσβαση την 22α Σεπτεμβρίου 2024)

⁸⁷⁶ Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στο blog Prognostikon την 20η Σεπτεμβρίου 2024. Βλέπε: Papadimitriou, K., *Domestic Industrial Production as the Foundation of Global Power: The Example of Russia*, September 20, 2024, στην ιστοσελίδα <https://prognostikon.cce.uoa.gr/words-of-wisdom/domestic-industrial-production-as-the-foundation-of-global-power-the-example-of-russia/> (Πρόσβαση την 22 Σεπτεμβρίου 2024)

δυνάμεων του παρελθόντος, όπως η Βρετανική Αυτοκρατορία. Η ανάπτυξη μιας ποικιλόμορφης και προηγμένης βιομηχανικής βάσης είναι απαραίτητη για την οικονομική και στρατιωτική μεγέθυνση. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν παγκόσμια δύναμη τον 20^ο αιώνα κυρίως λόγω των τεράστιων δυνατοτήτων της βιομηχανίας τους πριν και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ η ταχεία εκβιομηχάνιση της Κίνας και η επέκτασης της εγχώριας παραγωγικής της δυνατότητας από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, της άνοιξε το δρόμο για την άνοδο προς το στόχο της παγκόσμιας δύναμης.

Το σημαντικότερο προαπαιτούμενο για την ανάπτυξη και επέκταση της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής είναι η ύπαρξη και η προσβασιμότητα πρώτων υλών σε φτηνές και ανταγωνιστικές τιμές. Κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνες, η Βρετανική Αυτοκρατορία μετατράπηκε στον κορυφαίο παραγωγό βιομηχανικών αγαθών παγκοσμίως, λόγω της ανεμπόδιστης και απρόσκοπτης πρόσβασής της στις φτηνές πρώτες ύλες των αποικιών της. Όταν η μεγέθυνση της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής συνδυάζεται με την ύπαρξη και διαθεσιμότητα των αναγκαίων πρώτων υλών, το απαιτούμενο εργατικό δυναμικό και την τεχνολογική εξέλιξη, η επιτυχία είναι δεδομένη και το κράτος έχει τις προοπτικές να καταστεί μεγάλη ή και παγκόσμια δύναμη.

Η Ρωσία αποτελεί κλασικό παράδειγμα του καθοριστικού ρόλου της ύπαρξης και εκμετάλλευσης των παραγόντων που προαναφέρθηκαν στην πορεία ενός κράτους προς το καθεστώς της παγκόσμιας δύναμης. Η Ρωσική Αυτοκρατορία και στη συνέχεια η Σοβιετική Ένωση βίωσαν μια δραματική διαδικασία βιομηχανικής ανάπτυξης από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν προφανές ότι η Ρωσία είχε τις προοπτικές να γίνει σύντομα ο μεγάλος ανταγωνιστής των Αγγλοσαξόνων για παγκόσμια εμπορική και στρατιωτική υπεροχή.⁸⁷⁷ Ωστόσο, ήδη θεωρούνταν ως η κορυφαία δύναμη στην Ευρώπη.⁸⁷⁸

Η βιομηχανική ανάπτυξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ξεκίνησε στη δεκαετία του 1880, αν και οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία βιομηχανίας

⁸⁷⁷ Conant, C., *Russia as a World Power*, The North American Review, Feb., 1899, Vol. 168, No. 507 (Feb., 1899), pp. 178-190, University of Northern Iowa, σελ. 190

⁸⁷⁸ Ramage, B., *The Hegemony of Russia*, The Sewanee Review, Jul., 1899, Vol. 7, No. 3, (Jul., 1899), pp. 303-322, The John Hopkins University Press, σελ. 305

χρονολογούνται στον 18^ο αιώνα, από τον Μεγάλο Πέτρο και τους διαδόχους του. Στη συνέχεια, η Ρωσική ήττα στον Κριμαϊκό Πόλεμο οδήγησε στην συνειδητοποίηση της ανάγκης ανάπτυξης της Ρωσικής οικονομίας, της τεχνολογίας και δημιουργίας βιομηχανικής βάσης. Αποτέλεσμα ήταν η αργή αλλά στη συνέχεια επιταχυνόμενη διαδικασία οικονομικής αλλαγής, που χαρακτηρίζονταν από αρκετές περιόδους επιβράδυνσης και διήρκεσε μέχρι την επανάσταση των Μπολσεβίκων. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία ο ρυθμός αύξησης της κατά κεφαλή βιομηχανικής παραγωγής από το 1860 μέχρι το 1885 ήταν 2,7% και από το 1885 έως το 1913 ανήλθε σε 4,3%.⁸⁷⁹ Η ανάπτυξη της βιομηχανίας κατά τη δεκαετία του 1890 προήλθε κυρίως από τα κυβερνητικά προγράμματα κατασκευής σιδηροδρόμων και στρατιωτικών εξοπλισμών και πιθανώς σε μικρότερο βαθμό από την αυξημένη ζήτηση βιομηχανικών αγαθών.⁸⁸⁰ Η περίοδος από το 1913 έως το 1921 χαρακτηρίζεται από την αξιοσημείωτη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής (-15,6%), εξαιτίας των κοινωνικών αναταραχών, της εμπλοκής στον Μεγάλο Πόλεμο και κυρίως της Οκτωβριανής Επανάστασης.⁸⁸¹

Ωστόσο, το παραπάνω δεν ήταν το μοναδικό πρόβλημα που προκάλεσε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Επανάσταση των Μπολσεβίκων. Όπως ισχυρίζεται ο Alonzo Taylor, ο πόλεμος και ο Κομμουνισμός είχαν εξαφανίσει στις αρχές της δεκαετίας του 1920 την πλεονασματική-εξαγωγική παραγωγικότητα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Η εξαγωγική δραστηριότητα είχε πλέον αναληφθεί από άλλες, κυρίως υπερπόντιες χώρες, δημιουργώντας ουσιαστικό πρόβλημα στις οικονομίες των Ευρωπαϊκών κρατών και ιδιαίτερα στη Γερμανία, η οποία είχε το μεγαλύτερο όγκο εμπορίου με τη Ρωσία. Κατά τον Taylor η Ρωσία ήταν η φυσιολογική αγορά για τις βιομηχανίες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, η οποία ήταν μεγάλος εισαγωγέας τροφίμων, ζωοτροφών και πρώτων υλών κυρίως από τη Ρωσία και δευτερευόντως από άλλες υπερπόντιες χώρες. Στην πενταετία πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ρωσικές εξαγωγές εμπορευμάτων στην Ευρώπη ήταν περίπου της τάξης των 988 εκατομμυρίων δολαρίων, ενώ οι εισαγωγές στη Ρωσία

⁸⁷⁹ Markevich, A. & Nafziger S., *State and Market in Russian Industrialization, 1870-2010*, pp. 33-62 in Kevin Hjortshoj O' Rourke, and Jeffrey Gale Williamson (eds), *The Spread of Modern Industry to the Periphery Since 1871*, Oxford, 2017; online edn, Oxford Academic, 23 Mar 2017, σελ. 33-37. (<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198753643.003.0003>, accessed 6 September 2024)

⁸⁸⁰ Gatrell, P., *Industrial Expansion in Tsarist Russia, 1908-14*, *The Economic History Review*, Vol. 35, No. 1 (Feb., 1982), pp. 99-110, Wiley on behalf of the Economic History Society

⁸⁸¹ Markevich, A. & Nafziger S., 2017, σελ. 37

από την Ευρώπη έφθαναν στα 421 εκατομμύρια δολάρια με θετικό εμπορικό ισοζύγιο για τη Ρωσία 567 εκατομμυρίων δολαρίων.⁸⁸²

Στα πρώτα χρόνια της Σοβιετικής περιόδου επιτεύχθηκε αξιόλογη βιομηχανική ανάκαμψη στο πλαίσιο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (New Economic Policy – NEP). Η NEP επέτρεπε τη λειτουργία ορισμένων ιδιωτικών επιχειρήσεων και συνέβαλε στη σταθεροποίηση της οικονομίας πριν την πλήρη υπαγωγή της στον κρατικό έλεγχο. Στο διάστημα 1921 έως 1928 ο ρυθμός αύξησης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής έφθασε στο 21,9%. Όμως η διττή φύση του μικτού οικονομικού συστήματος της NEP - το οποίο είχε συμβάλει στην ανοικοδόμηση της οικονομίας – δημιούργησε κρίσεις στις σχέσεις κράτους και ιδιωτών παραγωγών, η οποία οδήγησε στην αντικατάσταση της NEP από την κεντρική οικονομία (command economy) του Στάλιν, στα τέλη της δεκαετίας του 1920.⁸⁸³

Η εφαρμογή της κεντρικής οικονομίας του Στάλιν - ένα σύστημα που αντικατέστησε τις αγορές με μια κεντρικά σχεδιασμένη καταναγκαστική οικονομία, επιφέροντας τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές και σε ευημερία - σηματοδότησε μια σημαντική στροφή προς την εκβιομηχάνιση, μέσω μιας σειράς πενταετών σχεδίων, με έναρξη το 1928. Επιπρόσθετα, η κολεκτιβοποίηση της γεωργίας το 1929, με σκληρό κρατικό έλεγχο στην παραγωγή και διανομή σιτηρών, επέτρεψε τον αναπροσανατολισμό του πλεονάσματος προς τη χρηματοδότηση βιομηχανικών επενδύσεων. Αυτό το σύστημα δημιούργησε βιομηχανική ανάπτυξη από το 1928 έως την μεταπολεμική περίοδο, οδηγώντας σε ταχεία σύγκλιση της Σοβιετικής οικονομίας με της αναπτυσσόμενης Δύσης. Από το 1928 έως το 1940 η Σοβιετική Ένωση γνώρισε πρωτοφανή βιομηχανική ανάπτυξη και έγινε ένας από τους μεγαλύτερους παραγωγούς άνθρακα, χάλυβα και πετρελαίου παγκοσμίως. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ο ρυθμός αύξησης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής κυμάνθηκε στο 9,8%, ενώ από το 1946 έως το 1970 ήταν 7,7%.⁸⁸⁴ Η εκβιομηχάνιση έθεσε επίσης τα θεμέλια για τη δημιουργία ισχυρότατου στρατιωτικού-βιομηχανικού συμπλέγματος, το οποίο αποδείχτηκε ιδιαίτερα

⁸⁸² Alonzo Englebert Taylor, *The Commercial Importance of Russia*, The American Economic Review, Sep., 1922, Vol. 12, No. 3 (Sep., 1922), pp. 447-459, American Economic Association, σελ. 448-450 και 456

⁸⁸³ Markevich, A. & Nafziger S., 2017, σελ. 42

⁸⁸⁴ Όπως παραπάνω.

σημαντικό κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η βιομηχανία ανακατευθύνθηκε προς την πολεμική παραγωγή.

Η αφθονία των πρώτων υλών στη Ρωσική επικράτεια ήταν καθοριστικός παράγοντας, που συνέβαλε στην προσπάθεια αύξησης της εγχώριας παραγωγής και εκβιομηχάνισης. Οι τεράστιοι και ανεξάντλητοι φυσικοί πόροι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, που την έφερναν στην πρώτη θέση των πλουσιότερων χωρών του κόσμου, περιγράφονται γλαφυρά από τον Ε.Κ. Reynolds.⁸⁸⁵ Στη σύγχρονη εποχή, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, η συνολική αξία των φυσικών πόρων της Ρωσικής Ομοσπονδίας ανέρχεται σε 75 τρισεκατομμύρια δολάρια.⁸⁸⁶ Ωστόσο, οι φυσικοί πόροι είναι άχρηστοι χωρίς το απαραίτητο τεχνολογικό υπόβαθρο. Η τεχνολογία είναι κρίσιμος παράγοντας για την εκμετάλλευσή τους. Χωρίς τις κατάλληλες τεχνολογικές και τεχνικές δυνατότητες η πρόσβαση και η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων είναι δύσκολη ή και αδύνατη. Η ύπαρξη και η σωστή εκμετάλλευση του ανθρώπινου επιστημονικού κεφαλαίου της χώρας επέτρεψε τη ραγδαία και ευρεία ανάπτυξη της τεχνολογίας. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η τεχνική εκπαίδευση αποτελούσε βασικό στόχο της Ρωσικής κυβερνητικής πολιτικής. Το 1896 λειτουργούσαν δώδεκα ανώτερες τεχνικές σχολές στη Ρωσία με 5.916 μαθητές.⁸⁸⁷ Η ραγδαία αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής της Σοβιετικής Ένωσης, οφείλονταν στην εφαρμογή σύγχρονων τεχνικών, που έκαναν δυνατή την υπερκέραση εμποδίων και δυσκολιών οφειλόμενων στις τοποθεσίες των κοιτασμάτων των Ρωσικών φυσικών πόρων (διάσπαρτα σε απομακρυσμένες και μη εύκολα προσβάσιμες περιοχές), καθώς και στις τεχνικές δυσκολίες εξόρυξης και επεξεργασίας.⁸⁸⁸

Η εκβιομηχάνιση της Σοβιετικής Ένωσης οδήγησε στην ταχεία αστικοποίηση, με εκατομμύρια ανθρώπων να μετακινούνται από τις επαρχιακές αγροτικές περιοχές στις πόλεις για να εργαστούν στα εργοστάσια. Πλέον της εσωτερικής μετανάστευσης που εξασφάλισε εργατικό δυναμικό για τις βιομηχανίες, σημαντική

⁸⁸⁵ Ε. Κ. Reynolds, 1916, σελ. 412-424

⁸⁸⁶ Πρεσβεία της Ελλάδας. Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Μόσχας, *Ρωσική Ομοσπονδία. Οικονομικο-Εμπορικές Σχέσεις με Ευρωπαϊκή Ένωση*, Μόσχα, Οκτώβριος 2020, στην ιστοσελίδα https://acci.gr/wp-content/uploads/2022/02/Simantikoterai_Emp_Etairoi_ROS_2019_F-834871126.pdf (Τελευταία πρόσβαση 2 Οκτωβρίου 2024)

⁸⁸⁷ Conant, C., 1899, σελ. 185

⁸⁸⁸ Alexander Baykov, *The Economic Development of Russia*, The Economic History Review, 1954, New Series, Vol. 7, No. 2 (1954), pp. 137-149, Willey on behalf of the Economic History Society, σελ. 143-146

ήταν και η συμβολή ειδικευμένου και ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού από το εξωτερικό. Η Μεγάλη Ύφεση κατά τη σκοτεινή δεκαετία του 1930 είχε ως αποτέλεσμα τη μετανάστευση χιλιάδων ανθρώπων από τις Ηνωμένες Πολιτείες στη Σοβιετική Ένωση. Αναζητώντας μια καλύτερη ζωή και με τον Κουμμουνισμό να υπόσχεται αξιοπρέπεια, φυλετική ισότητα και έντιμη απασχόληση χιλιάδες Αμερικανών παρασύρθηκαν και – σύμφωνα με την έρευνα του Τιμ Τζουλιάδης – τελικά κατέληξαν είτε στα Γκουλάγκ, είτε στο θάνατο, με ελάχιστους τελικά να επιζούν και να επιστρέφουν στην πατρίδα τους μετά από πολλά χρόνια και τεράστιες ταλαιπωρίες. Για πρώτη φορά στην ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν περισσότεροι αυτοί που εγκατέλειπαν τη χώρα από αυτούς που έφταναν. Μόνο κατά τους πρώτους οκτώ μήνες του 1931, το Amtorg – το Σοβιετικό πρακτορείο εργασίας με έδρα τη Νέα Υόρκη – έλαβε περισσότερες από εκατό χιλιάδες αιτήσεις από Αμερικανούς για μετανάστευση και εργασία στην ΕΣΣΔ.⁸⁸⁹

Μετά το Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο – όπως οι ίδιοι αποκαλούν τη συμμετοχή τους στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο – οι Σοβιετικοί επιδόθηκαν σε μια τεράστια προσπάθεια ανοικοδόμησης της χώρας, μέσω του τέταρτου Πενταετούς Σχεδίου (1946 – 1950) το οποίο επικεντρώθηκε στην αποκατάσταση των κατεστραμμένων εργοστασίων και στον εκσυγχρονισμό της βιομηχανίας. Για να καταστεί εφικτή η ανάκαμψη, ο Στάλιν επέστρεψε στις τεράστιες επενδύσεις κυρίως στη βαριά βιομηχανία, στην αμυντική βιομηχανία και στην παραγωγή αγαθών. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Σοβιετική Ένωση έκανε σημαντικά τεχνολογικά βήματα, συμπεριλαμβανομένων των επιτευγμάτων στην εξερεύνηση του διαστήματος και στην πυρηνική τεχνολογία. Η δεκαετία του 1950 και οι αρχές της δεκαετίας του 1960 αποτέλεσαν τη «χρυσή εποχή» της Σοβιετικής οικονομίας, κλείνοντας το χάσμα με τις Δυτικές οικονομίες. Ωστόσο, αυτή η χρυσή περίοδος δεν διήρκησε πολύ και κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 η Σοβιετική βιομηχανική μηχανή άρχισε να λιμνάζει. Οι ρυθμοί ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής μειώνονταν σταθερά και έγιναν αρνητικοί κατά τη δεκαετία του 1980. Από το 1980 έως το 1991 ο ρυθμός ανάπτυξης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής ήταν -1,4%.⁸⁹⁰ Η έλλειψη κινήτρων, η γραφειοκρατική διαχείριση, η έλλειψη καινοτομίας,

⁸⁸⁹ Τζουλιάδης, Τ., *Οι Εγκαταλελειμμένοι. Από τη Μεγάλη Ύφεση στα Γκουλάγκ: Ελπίδα και Προδοσία στη Ρωσία του Στάλιν*, Μετάφραση Μαρία Φακίνου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2010, σελ. 17-18

⁸⁹⁰ Markevich, A. & Nafziger S., 2017, σελ. 47

η αναποτελεσματικότητα και η υπερβολική έμφαση στην ποσότητα, οδήγησαν στη μείωση της παραγωγικότητας.

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 δημιούργησε την ανάγκη οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η Ρωσική βιομηχανία αντιμετώπισε πολύ μεγάλες προκλήσεις και υπέστη σημαντικό μετασχηματισμό. Η μετάβαση από την κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία προς την οικονομία της αγοράς σε συνδυασμό με την πολιτική αστάθεια και την απώλεια μέρους του βιομηχανικού δικτύου είχαν βαθιές επιπτώσεις στη βιομηχανία της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Μεταξύ των ετών 1992 και 1998 υπήρξε σημαντική μείωση στην κατά κεφαλήν βιομηχανική παραγωγή κατά 40% περίπου, ενώ η συνολική προστιθέμενη αξία που παράγονταν από τον βιομηχανικό τομέα μειώνονταν με σταθερό ρυθμό από το 50% στο 37%, αντανakλώντας το απότομο τέλος της Σοβιετικής έμφασης στη βιομηχανία έναντι των λοιπών τομέων της οικονομίας.⁸⁹¹ Παρά τις παραπάνω δυσκολίες, η Ρωσική Ομοσπονδία διατήρησε βασικούς βιομηχανικούς τομείς, ιδίως της ενέργειας, της άμυνας και της βαριάς βιομηχανίας.

Η πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από τη μεγέθυνση της Ρωσικής βιομηχανικής παραγωγής για πρώτη φορά από το 1980. Από το 2000 έως το 2010 ο ρυθμός αύξησης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής ανήλθε στο 3,7%.⁸⁹² Μέχρι το 2000 η Ρωσική κυβέρνηση ανέκτησε τον έλεγχο του ενεργειακού τομέα, ενισχύοντας την κρατική ιδιοκτησία και επιρροή σε στρατηγικούς βιομηχανικούς τομείς, όπως του πετρελαίου, του φυσικού αερίου και της παραγωγής ηλεκτρισμού. Η Ρωσία μεταβλήθηκε σε «πετρο-κράτος». Παρά το γεγονός ότι ο ενεργειακός τομέας επέφερε πλούτο και πολιτική επιρροή, σηματοδότησε την αυξημένη Ρωσική εξάρτηση στους τομείς της οικονομίας που σχετίζονται με τους φυσικούς πόρους. Η απότομη πτώση της ζήτησης για Ρωσικό πετρέλαιο και φυσικό αέριο εξαιτίας της παγκόσμιας κρίσης 2008 – 2009 αποτέλεσε ένα τεράστιο αρνητικό σοκ για την οικονομία της χώρας.⁸⁹³

⁸⁹¹ Markevich, A. & Nafziger S., 2017, σελ. 51-52

⁸⁹² Markevich, A. & Nafziger S., 2017, σελ. 37

⁸⁹³ Markevich, A. & Nafziger S., 2017, σελ. 51-55

Η Ρωσική Ομοσπονδία παραμένει σήμερα μια σημαντική και μεγάλη βιομηχανική δύναμη. Έχοντας αντιληφθεί την ανάγκη διαφοροποίησης της οικονομίας της και μείωσης της εξάρτησης από τις εξαγωγές ενέργειας, έχει καταβάλει προσπάθειες εκμοντερνισμού της βιομηχανίας, την ανάπτυξη τομέων υψηλής τεχνολογίας και προώθησης της καινοτομίας. Η Ρωσική Ομοσπονδία κληρονόμησε από τη Σοβιετική Ένωση ένα τεράστιο στρατο-βιομηχανικό σύμπλεγμα και η πολεμική της βιομηχανία – μετά την ανάκαμψη στις αρχές της δεκαετίας του 2000 – είναι εύρωστη, παράγοντας προηγμένη στρατιωτική τεχνολογία και διασφαλίζοντας την αυτάρκειά της. Η στρατηγική εστίαση του κράτους στις στρατιωτικές – βιομηχανικές δυνατότητες συμβάλλει στη θέση της στο διεθνές σύστημα ως μεγάλη δύναμη. Επιπρόσθετα, η Ρωσική Ομοσπονδία είναι ο μεγαλύτερος παραγωγός μετάλλων και ορυκτών της υφελίου, που είναι απαραίτητα σε πολλούς τομείς όπως ο κατασκευαστικός, η αυτοκινητοβιομηχανία και η αεροδιαστημική βιομηχανία. Στον ψηφιακό και τεχνολογικό τομέα, η Ρωσία παραμένει σημαντικός παίκτης, ιδιαίτερα στην κυβερνοασφάλεια και στην ανάπτυξη λογισμικού, ενώ συνεχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην διαστημική βιομηχανία.

Η βιομηχανική βάση της Ρωσίας, ιδιαίτερα στην άμυνα και στην ενέργεια, είναι κεντρική στη γεωπολιτική στρατηγική της. Αποτελεί βασικό εργαλείο άσκησης επιρροής στο εγγύς εξωτερικό της και στο Ευρασιατικό περιβάλλον. Παρά τους περιορισμούς και τις δυσχέρειες εξαιτίας της εμπλοκής της χώρας σε πόλεμο – μετά την κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου εισβολή στην Ουκρανία – και τις Δυτικές οικονομικές κυρώσεις, έχει αναπτύξει πολεμική οικονομία, για την εξασφάλιση της αυτάρκειας του κράτους.

Σήμερα, ενώ η πλειοψηφία των κρατών της Δύσης έχουν περάσει στη μετα-βιομηχανική εποχή με τη συνεχή συρρίκνωση της εγχώριας παραγωγής τους, άλλες χώρες όπως η Τουρκία, η Ινδία, το Ιράν και η Κίνα, ακολουθώντας τη στρατηγική της Ρωσίας, αναπτύσσουν με εντατικούς ρυθμούς τους βιομηχανικούς και τεχνολογικούς τομείς τους. Αυτά τα κράτη επιτυγχάνουν οικονομική ανάπτυξη και στρατηγική αυτονομία, βελτιώνουν διαρκώς τη θέση τους στο διεθνές σύστημα και αυξάνουν την επιρροή τους, προβάλλοντας ισχύ στην παγκόσμια σκηνή. Για παράδειγμα η Τουρκία πέτυχε κατά τη διάρκεια των δύο περασμένων δεκαετιών να

αναπτύξει την εγχώρια παραγωγή της με έμφαση στην πολεμική βιομηχανία και άλλες δραστηριότητες του εξαγωγικού τομέα. Αντίθετα, η Ελλάδα έχει μετατραπεί σε οικονομία υπηρεσιών, έχοντας καταστεί η Ταϊλάνδη της Ευρωπαϊκής ηπείρου, με την αδικαιολόγητη εξάρτησή της από τον τουριστικό τομέα. Η διαρροή προς το εξωτερικό μορφωμένων νέων (brain-drain) εξαιτίας αυτού του προσανατολισμού της οικονομίας του κράτους, είναι αποκαρδιωτική. Τα αποτελέσματα της αποβιομηχάνισης της Ελλάδας στις προοπτικές ανάπτυξής της είναι απλώς καταστροφικά.

6.3.4 Κίνα – Ινδία – Τουρκία. Παγκόσμιοι Παραγωγικοί Δρώντες

Αναμφισβήτητα η εγχώρια παραγωγή αποτελεί έναν από τους κυριότερους συντελεστές που διαμορφώνουν τον οικονομικό πυλώνα ισχύος των κρατών. Χαράζει το δρόμο προς την οικονομική ανάπτυξη, ενισχύοντας την αυτάρκεια, τη δημιουργία θέσεων εργασίας και τη βιωσιμότητα. Οδηγεί στην αύξηση της ισχύος, στη βελτίωση της θέσης των κρατών στο διεθνές σύστημα και είναι στενά συνδεδεμένη με τη σκληρή ισχύ των κρατών. Κράτη όπως η Κίνα η Ινδία και η Τουρκία, ή ακόμη το Ιράν και το Ισραήλ αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα των δυνατοτήτων που προσφέρει η ανάπτυξη παραγωγικών δυνατοτήτων, ιδιαίτερα όταν συνδυάζεται με την ύπαρξη και τη διαθεσιμότητα των αναγκαίων πρώτων υλών, της κατάλληλης τεχνογνωσίας και του αναγκαίου έμπυχου δυναμικού. Ειδικότερα, η Κίνα, η Ινδία και η Τουρκία έχουν επιτύχει εντός λίγων δεκαετιών να εξελιχθούν σε μεγάλες παραγωγικές δυνάμεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Ταυτόχρονα, η εγχώρια παραγωγή έδωσε σε αυτά τα κράτη το πλεονέκτημα της ενθάρρυνσης και υλοποίησης επενδύσεων στην καινοτομία, καθιστώντας τις οικονομίες τους ολοένα και περισσότερο ανταγωνιστικές.

Η Κίνα, εκμεταλλευόμενη το αστείρευτο εργατικό δυναμικό της και την Παγκοσμιοποίηση έχει καταστεί παγκόσμιο κέντρο παραγωγής και η δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως. Η Κίνα είναι παγκόσμια δύναμη στις εξαγωγές και στην παραγωγή προϊόντων. Η αλματώδης ανάπτυξη της οικονομίας της Κίνας βασίστηκε στις ξένες επενδύσεις και στην τεράστια παραγωγική και εξαγωγική της

δυνατότητα.⁸⁹⁴ Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) της Κίνας από 1,2 τρισεκατομμύρια δολάρια το 2000 έφθασε τα 18 τρισεκατομμύρια περίπου το 2023, με πρόβλεψη στα 24,5 τρισεκατομμύρια για το 2029.⁸⁹⁵ Σήμερα η Κίνα αντιπροσωπεύει το 10% του παγκόσμιου εμπορίου και της χρηματιστηριακής κεφαλαιοποίησης, περίπου το 18% του παγκόσμιου ΑΕΠ και έχει μερίδιο 16% στην παγκόσμια ζήτηση πετρελαίου.⁸⁹⁶ Σύμφωνα με την ανάλυση του καθηγητή Richard Baldwin, η Κίνα είναι πλέον η μοναδική υπερδύναμη παραγωγής στον κόσμο. Η παραγωγή της Κίνας ξεπερνά το άθροισμα της παραγωγής των εννέα επόμενων μεγαλύτερων σε παραγωγικές δυνατότητες κρατών. Όσον αφορά στην ακαθάριστη παραγωγή το μερίδιο της Κίνας είναι τριπλάσιο από το μερίδιο των ΗΠΑ, έξι φορές το μερίδιο της Ιαπωνίας και εννέα φορές το μερίδιο της Γερμανίας. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι η Ταϊβάν, το Μεξικό, η Ρωσία και η Βραζιλία έχουν υψηλότερη ακαθάριστη παραγωγή από το Ηνωμένο Βασίλειο.⁸⁹⁷

Η εκβιομηχάνιση της Κίνας είναι άνευ προηγουμένου. Ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες χρειάστηκαν περίπου έναν αιώνα για να ξεπεράσουν τη Βρετανική Αυτοκρατορία σε βιομηχανική παραγωγή και να καταλάβουν λίγο πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο την πρώτη θέση παγκοσμίως, η Κίνα πέτυχε να εκθρονίσει τις Ηνωμένες Πολιτείες από τη πρώτη θέση σε λιγότερο από μια εικοσαετία. Στην ουσία εκκινώντας την κούρσα της παραγωγής από το 1995, ξεπέρασε τη Γερμανία το 1998, την Ιαπωνία το 2005 και τις ΗΠΑ το 2008. Από το 2008 μέχρι σήμερα η Κίνα πέτυχε να υπερδιπλασιάσει το παγκόσμιο μερίδιό της, ενώ το μερίδιο των Ηνωμένων Πολιτειών μειώθηκε. Εξίσου εντυπωσιακή είναι και η κατακόρυφη άνοδος της Κίνας στις εξαγωγές. Το 1995 είχε μόλις το 3% των παγκόσμιων εξαγωγών, ενώ μέχρι το 2020 το μερίδιό της είχε φθάσει στο 20%.⁸⁹⁸ Με βάση στοιχεία του 2023 οι κυριότεροι εξαγωγικοί εταίροι της Κίνας είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες (όπου κατευθύνεται το 13% των Κινεζικών εξαγωγών), το Hong Kong

⁸⁹⁴ World Bank Group, *The World Bank in China. Overview*, Oct 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#1> (Πρόσβαση 12 Μαρτίου 2025)

⁸⁹⁵ Statista, *Gross Domestic Product (GDP) at Current Prices in China from 1985 to 2023 with Forecasts until 2029*, Oct 22, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263770/gross-domestic-product-gdp-of-china/> (Πρόσβαση 12 Μαρτίου 2025)

⁸⁹⁶ Oxford Economics, *China Economy*, στην ιστοσελίδα <https://www.oxfordeconomics.com/china-economy/> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁸⁹⁷ Baldwin, R., *China is the World's Sole Manufacturing Superpower: A Line Sketch of the Rise*, CEPR, VoxEU Column, 17 Jan 2024, στην ιστοσελίδα <https://cepr.org/voxeu/columns/china-worlds-sole-manufacturing-superpower-line-sketch-rise> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁸⁹⁸ Όπως παραπάνω.

(8%), η Ιαπωνία (5%), η Γερμανία (5%), και η Κορέα (4%), ενώ τα πέντε κορυφαία εξαγωγικά εμπορεύματα με βάση την αξία σε δολάρια είναι εξοπλισμός τηλεπικοινωνιών, υπολογιστές, ολοκληρωμένα κυκλώματα, ενδύματα και εξαρτήματα μηχανών.⁸⁹⁹

Στον τομέα της αμυντικής βιομηχανίας η Κίνα αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς, αναπτύσσοντας δυνατότητες και προηγμένα πολεμικά συστήματα για να αποτρέψει και αν χρειαστεί να πολεμήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Κίνα βελτιώνει συνεχώς τις διαδικασίες παραγωγής και της έρευνας στην αμυντική της βιομηχανία, λειτουργώντας με μια αίσθηση επείγοντος για την κάλυψη ή και την υπερκέραση των Ηνωμένων Πολιτειών. Όπως έχει καταδειχτεί από τη σύγχρονη ιστορία και από την εξελισσόμενη πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία, η δυνατότητα παραγωγής περισσότερων και ποιοτικότερων οπλικών συστημάτων από τον αντίπαλο είναι κρίσιμη για την επίτευξη της νίκης. Συνεπώς, η ύπαρξη συγκριτικού πλεονεκτήματος στη αμυντική βιομηχανική παραγωγή είναι κρίσιμο στοιχείο του στρατηγικού ανταγωνισμού μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων. Η Κίνα επικεντρώνεται και στοχεύει στο να ξεπεράσει τις Ηνωμένες Πολιτείες και τα άλλα κράτη στην έρευνα, την ανάπτυξη, την παραγωγή και την καινοτομία στην ψηφιακή τεχνολογία και στα οπλικά συστήματα, που θα έχουν κεντρικό ρόλο σε μελλοντικούς πολέμους.⁹⁰⁰

Από την πλευρά της η Ινδία έχει εξελιχθεί στην πέμπτη μεγαλύτερη οικονομία του πλανήτη με το ΑΕΠ της να μεγαθύνεται από 476 δισεκατομμύρια δολάρια το 2000 σε 3,9 τρισεκατομμύρια το 2024 και με πρόβλεψη για 6,3 τρισεκατομμύρια δολάρια το 2029.⁹⁰¹ Ο μεγαλύτερος βιομηχανικός κλάδος της Ινδίας με μερίδιο στο 25% περίπου του ΑΕΠ της χώρας είναι τα είδη λιανικού εμπορίου, ενώ η γεωργία αποτελεί σημαντικό τομέα παραγωγής. Η χώρα είναι ένας από τους μεγαλύτερους παραγωγούς σιδηρομεταλλεύματος, ο πέμπτος παραγωγός βωξίτη και ο τρίτος μεγαλύτερος παραγωγός άνθρακα παγκοσμίως. Σημαντικό μερίδιο του ΑΕΠ κατέχει

⁸⁹⁹ CIA World Factbook, *China*, Last Updated March 28, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/#economy> (Πρόσβαση 29 Μαρτίου 2025)

⁹⁰⁰ Jones, S. G. & Palmer, A., *Rebuilding the Arsenal of Democracy. The U.S. and Chinese Defense Industrial Bases in an Era of Great Power Competition*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2024, σελ. 9-24

⁹⁰¹ Statista, *India: Gross Domestic Product (GDP) at Current Prices from 1987 to 2029*, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263771/gross-domestic-product-gdp-in-india/> (Πρόσβαση 12 Μαρτίου 2025)

και ο αναπτυσσόμενος κλάδος της Πληροφορικής.⁹⁰² Με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ για το 2023, η Ινδία κατατάσσεται στην πέμπτη θέση της παγκόσμιας παραγωγής, πίσω από τις Κίνα, Ηνωμένες Πολιτείες, Ιαπωνία και Γερμανία.⁹⁰³ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του Δείκτη Βιομηχανικής Παραγωγής (Industrial Production Index) της χώρας από τον Απρίλιο 2006 έως τον Ιανουάριο 2025 είναι 4,4%.⁹⁰⁴

Η Ινδία στοχεύει στο να καταστεί ο κορυφαίος κατασκευαστής στην Ασία, εκμεταλλευόμενη τη σταδιακή απομάκρυνση αρκετών Αμερικανικών επιχειρήσεων – κυρίως στον τομέα της τεχνολογίας και ηλεκτρονικών ειδών - από την Κίνα, λόγω του αυξανόμενου ανταγωνισμού Ηνωμένων Πολιτειών και Κίνας. Σημαντικός ανταγωνιστής σε αυτή την προσπάθεια της Ινδίας είναι το Βιετνάμ, το οποίο όπως και η Ινδία αποτελεί ελκυστικό επενδυτικό προορισμό, λόγω του χαμηλού εργατικού κόστους.⁹⁰⁵ Στην προσπάθεια της Ινδίας για την ενίσχυση των στρατηγικών και οικονομικών δεσμών με τις Ηνωμένες Πολιτείες και κυρίως την προσέλκυση αυξημένων επενδύσεων από Αμερικανικές εταιρείες εντάσσεται και η επίσκεψη του Πρωθυπουργού της Ινδίας Narendra Modi στις Ηνωμένες Πολιτείες στα μέσα Φεβρουαρίου 2025 και η συνάντησή του με τον Αμερικανό Πρόεδρο Donald Trump.⁹⁰⁶ Αξιοσημείωτο είναι ότι κατά τη συνάντηση οι δύο ηγέτες αποφάσισαν να επεκτείνουν το εμπόριο και τις επενδύσεις μεταξύ των χωρών τους και έθεσαν ως στόχο τον υπερδιπλασιασμό του διμερούς εμπορίου, ώστε να φθάσει στα 500 δισεκατομμύρια δολάρια μέχρι το 2030.⁹⁰⁷

Η εγχώρια παραγωγή αποτελεί βασικό πυλώνα της οικονομίας της Τουρκίας με ισχυρές επιδόσεις σε αρκετούς τομείς, αλλά και προκλήσεις. Η Τουρκία διαθέτει

⁹⁰² Statista, *India – Statistics & Facts*, Apr 12, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/topics/754/india/#topicOverview> (Πρόσβαση 12 Μαρτίου 2025)

⁹⁰³ Baldwin, R., 2024

⁹⁰⁴ CEIC Data, *India Industrial Production Index Growth*, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ceicdata.com/en/indicator/india/industrial-production-index-growth> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁹⁰⁵ NewMoney, *Ινδία: Πρώτο Εμπόδιο για τη Βιομηχανική Κυριαρχία της το Βιετνάμ*, 10 Απριλίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.newmoney.gr/roh/diethni/india-proto-empodio-gia-ti-viomichaniki-kiriarchia-tis-to-vietnam/> (Πρόσβαση 12 Μαρτίου 2025)

⁹⁰⁶ Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Ινδία: Η Επίσκεψη του Μόντι στις ΗΠΑ Αυξάνει τις Ελπίδες της Βιομηχανίας εν μέσω Απειλών για Δασμούς*, 10 Φεβρουαρίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/finance/world/1909161/india-i-episkepsi-toy-monti-stis-ipa-ayxanei-tis-elpides-tis-viomichanias-en-meso-apeilon-gia-dasmoys/> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁹⁰⁷ India Prime Minister's Office, *India – U.S. Joint Statement during the Visit of Prime Minister of India to US*, PIB Delhi, 14 February 2025. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://pib.gov.in/PressReleaseframePage.aspx?PRID=2103037> (Πρόσβαση 14 Φεβρουαρίου 2025)

μια δυναμική και διαφοροποιημένη εγχώρια παραγωγή που καλύπτει πολλούς οικονομικούς τομείς. Η εγχώρια παραγωγή και κυρίως η ανάπτυξη των δυνατοτήτων της αμυντικής βιομηχανίας, σε συνδυασμό με τη στρατηγική της χώρας για ιδιωτικοποιήσεις και προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων έχουν συμβάλει στον εκσυγχρονισμό και στην ανάπτυξη της Τουρκικής οικονομίας.⁹⁰⁸ Η Τουρκία κατατάσσεται 17^η παγκοσμίως σε μέγεθος οικονομίας, με μέση ετήσια αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ μεταξύ 2002 και 2022 στο 5,4%.⁹⁰⁹ Η χώρα παραμένει ελκυστικός προορισμός για ξένους επενδυτές λόγω των ευνοϊκών δημογραφικών στοιχείων, της βιομηχανικής βάσης, του χαμηλού κόστους εργατικού δυναμικού, της εγγύτητας στις αγορές και της πρόσβασης στην ΕΕ μέσω της τελωνειακής ένωσης.⁹¹⁰ Ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του Δείκτη Βιομηχανικής Παραγωγής (Industrial Production Index) της Τουρκίας από τον Ιανουάριο 1987 έως τον Απρίλιο 2023 είναι 6,1%.⁹¹¹

Οι κύριοι τομείς της Τουρκικής εγχώριας παραγωγής περιλαμβάνουν τη γεωργία και τα τρόφιμα, τα βιομηχανικά προϊόντα, τα ηλεκτρονικά και άλλα προϊόντα τεχνολογίας. Παρά την κρίση που διέρχεται ο τομέας της αυτοκινητοβιομηχανίας, η χώρα διατηρεί στρατηγικά πλεονεκτήματα στους τομείς της τεχνολογίας και της άμυνας. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Τουρκία έχει αναπτύξει μια ισχυρή αμυντική βιομηχανία, με εταιρείες όπως η Baykar - που ειδικεύεται στην παραγωγή UAV, στο C4I και στην τεχνητή νοημοσύνη - να είναι μεταξύ των κορυφαίων εξαγωγικών εταιρειών της χώρας με εξαγωγές ύψους 1,8 δισεκατομμυρίων δολαρίων το 2024.⁹¹² Η Τουρκική προσπάθεια για την ανάπτυξη εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας και την επαύξηση της αυτάρκειας σε αμυντικούς εξοπλισμούς ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μετά το εμπάργκο όπλων και ανταλλακτικών που επιβλήθηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες στις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις από το Φεβρουάριο

⁹⁰⁸ Μελάς, Κ., *Οι Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές Επιδιώξεις της Τουρκίας*, Η Γεωπολιτική της Ευρώπης, 5 Μαΐου 2023, στην ιστοσελίδα https://geoeurope.org/2023/05/05/oi-geopolitikes-kai-geooikonomikes-e/?utm_source=chatgpt.com (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁹⁰⁹ World Bank Group, *The World Bank in Türkiye*, Oct 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁹¹⁰ Πρεσβεία της Ελλάδας στην Άγκυρα, *Τουρκία – Οδηγός Επιχειρείν*, Άγκυρα, Μάιος 2023, στην ιστοσελίδα https://agora.mfa.gr/infofiles/ΟΔΗΓΟΣ%20ΕΠΙΧΕΙΡΕΙΝ%202022%202%20tr.pdf?utm_source=chatgpt.com (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁹¹¹ CEIC Data, *Turkey Industrial Production Index Growth*, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/industrial-production-index-growth> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

⁹¹² Βλέπε: Baykar, στην ιστοσελίδα <https://baykartech.com/en/>
Βλέπε ακόμη: Defence Industry Europe, *Baykar Achieves USD 1.8 Billion in Defence Exports for 2024*, February 15, 2025, στην ιστοσελίδα <https://defence-industry.eu/baykar-achieves-usd-1-8-billion-in-defence-exports-for-2024/> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

1975 έως τον Οκτώβριο 1978, λόγω της εισβολής στην Κύπρο το 1974.⁹¹³ Σήμερα η Τουρκία είναι μια πραγματικά ανερχόμενη δύναμη στη διεθνή αγορά οπλικών συστημάτων επιτυγχάνοντας μερίδιο 1,6% των παγκόσμιων εξαγωγών οπλικών συστημάτων μεταξύ των ετών 2019 και 2023. Εξάγει μεγάλη ποικιλία οπλικών συστημάτων, από τεθωρακισμένα οχήματα μάχης μέχρι κορβέτες και πυρομαχικά ακριβείας, ενώ τα UAV αποτελούν την κορωνίδα των εξαγωγών της.⁹¹⁴ Για το 2024 οι αμυντικές εξαγωγές της Τουρκίας ανήλθαν συνολικά σε 7,1 δισεκατομμύρια δολάρια, σημειώνοντας σημαντική αύξηση από το 2023 που ήταν 5,5 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ πριν δέκα χρόνια έφθαναν στα 1,9 δισεκατομμύρια δολάρια.⁹¹⁵ Σύμφωνα με τα στοιχεία του Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) η Τουρκία κατέχει την ενδέκατη θέση παγκοσμίως στις εξαγωγές οπλικών συστημάτων για το χρονικό διάστημα 2020 έως 2024, με μερίδιο 1,7%. Στο διάστημα αυτό οι πρώτες πέντε θέσεις καταλαμβάνονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες (μερίδιο 43%), Γαλλία (8,2%), Κίνα (6,9%), Γερμανία (6,5%) και Ρωσία (5,6%).⁹¹⁶

Η Τουρκία επιδιώκει και προσπαθεί εντατικά – και μέχρι τώρα βαδίζει στο σωστό δρόμο – για την εξασφάλιση της στρατηγικής της αυτονομίας και αυτάρκειας, με έμφαση στον τομέα της αμυντικής βιομηχανίας. Ιδιαίτερα, κατά τα τελευταία χρόνια της διακυβέρνησης Erdogan οι προσπάθειες για στρατηγική αυτονομία και ανάδειξη της χώρας σε μεγάλη περιφερειακή ή και παγκόσμια δύναμη έχουν ενταθεί. Μέσω της ανάπτυξης στρατηγικής αυτονομίας η Τουρκία στοχεύει αφενός στην ενσωμάτωσή της στην αμυντική αρχιτεκτονική και στο στρατιωτικοβιομηχανικό σύμπλεγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αφετέρου στην εξασφάλιση της δυνατότητας να ενεργεί μονομερώς όταν επιβάλλεται από τα εθνικά συμφέροντα της χώρας.⁹¹⁷ Κατά το 2024 η εγχώρια βιομηχανική παραγωγή στον τομέα της

⁹¹³ Μανακανάτας, Δ., *Η Στροφή της Τουρκίας προς την Εγχώρια Βιομηχανία: Η Απεξάρτηση από τις ΗΠΑ και τη Δύση – Α' Μέρος*, Άμυνα & Διπλωματία, Τεύχος 391, Μάρτιος 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.amynanet.gr/i-strofi-tis-tourkias-pros-tin-egchoria-viomichania-i-apexartisi-apo-tis-ipa-kai-ti-dysi-a-meros> (Πρόσβαση 31 Μαρτίου 2025)

⁹¹⁴ Çağlar Kurç, Serhat Güvenç, Arda Mevlütoğlu & Sıtkı Egeli, *Balancing Aspiration and Reality: Autarky in Turkish Defence Industrial Policy*, Defence Studies, 2025, Taylor & Francis Group <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2472705>

⁹¹⁵ AL JAZEERA, *Turkiye's Booming Defence Industry – A Quick Look*, 17 Mar 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/17/heres-a-look-at-turkiyes-booming-defence-industry> (Πρόσβαση 30 Μαρτίου 2025)

⁹¹⁶ SIPRI, *Arms Transfers Database*, στην ιστοσελίδα <https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/CSVResult> (Πρόσβαση 15 Μαρτίου 2025)

⁹¹⁷ Serveta, M., *Chasing the Red Apple. Turkey's Quest for Strategic Autonomy*, The Middle East Programme, Memo 8568, FOI Swedish Research Agency, Stockholm, September 2024, σελ. 1-2. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%208568> (Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2025)

αμυντικής βιομηχανίας καλύπτει το 70% περίπου των αμυντικών αναγκών.⁹¹⁸ Ωστόσο, κατά τους C. Kurç et al., η επίτευξη πλήρους αυτάρκειας για την Τουρκία δεν είναι εφικτή, λόγω των σημαντικών οικονομικών, διαρθρωτικών και τεχνολογικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η χώρα, καθώς και της συνεχιζόμενης εξάρτησης από ξένους προμηθευτές. Σύμφωνα με τους παραπάνω, η εμμονή της Τουρκικής ηγεσίας στην εξασφάλιση πλήρους αμυντικής αυτάρκειας καθοδηγείται όχι μόνο από επιδιώξεις για την εθνική ασφάλεια και την ανεξαρτησία της εξωτερικής πολιτικής, αλλά κυρίως από τα πολιτικά και οικονομικά οφέλη της Τουρκικής ηγεσίας, στο πλαίσιο της προσπάθειάς της για τη νομιμοποίηση και σταθεροποίηση του υφιστάμενου πολιτικού καθεστώτος.⁹¹⁹

6.4 Σύνοψη – Συμπεράσματα

Παρά τη διατήρηση ορισμένων σταθερών που προσδιορίζουν το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα, έχουν μεταβληθεί ορισμένες παράμετροι που καθιστούν το Νέο Ανατολικό Ζήτημα ακόμη πιο επικίνδυνο για την παγκόσμια ισορροπία. Και στη σύγχρονη εποχή η Ευρασιατική ήπειρος βρίσκεται στο επίκεντρο των παγκόσμιων ανταγωνισμών. Από τις συγκρούσεις στη Βαλκανική, τη μάχη κατά της τρομοκρατίας στη Μέση Ανατολή, την Αραβική Άνοιξη και μέχρι τους πολέμους σε Ουκρανία και Μέση Ανατολή, ο έλεγχος και η επιρροή στην τεράστια Ευρασιατική μάζα αποτελεί το επίδικο. Τα πάντα συμβαίνουν στην Ευρασία για την επιρροή και κυριαρχία στην Ευρασία. Όπως αναφέρει ο Brzezinski:

*«...η Ευρασία είναι η σκακιέρα πάνω στην οποία συνεχίζει να παίζεται ο αγώνας για την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία...η Ευρασία είναι το κέντρο του κόσμου και εκείνος που ελέγχει την Ευρασία ελέγχει τον κόσμο».*⁹²⁰

Πρωταρχικό στοιχείο του Ανατολικού Ζητήματος είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ των ναυτικών και των χερσαίων δυνάμεων. Ο ανταγωνισμός αυτός αφορά στην επιρροή και επικράτηση στην Ευρασία, με κύριο

⁹¹⁸ Middle East Monitor, *Turkish Defence Industry Reaches 70% Domestic Production Capacity*, December 28, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.middleeastmonitor.com/20241228-turkish-defense-industry-reaches-70-domestic-production-capacity/> (Πρόσβαση 15 Μαρτίου 2025)

⁹¹⁹ C. Kurç et al., 2025

⁹²⁰ Brzezinski, Z., 1998, σελ. 18 και 19

ζητούμενο την ανάσχεση της εξάπλωσης των χερσαίων Ευρασιατικών δυνάμεων – των δυνάμεων της Ανατολής – από τις ναυτικές δυνάμεις – τις δυνάμεις της Δύσης. Με αυτή την οπτική στο σύγχρονο ή νέο Ανατολικό Ζήτημα οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους επιδιώκουν να ανασχέσουν και να περιορίσουν τη Ρωσική Ομοσπονδία και να ακυρώσουν τις προσπάθειές της για την ενοποίηση της αχανούς Ευρασιατικής ηπείρου, την επέκταση και εξασφάλιση διεξόδων προς τους Ωκεανούς. Από την άλλη πλευρά η Ρωσική Ομοσπονδία από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα επιδίδεται σε εντατικές προσπάθειες ενοποίησης της Ευρασιατικής ηπείρου, τόσο μέσω της δημιουργίας αριθμού θεσμικών ενώσεων και οργανισμών πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής φύσης, όσο και του άξονα Ρωσίας – Κίνας – Ινδίας. Η Ρωσική ρητορική για μια «ανοικτή Ευρασία από τη Λισαβώνα μέχρι το Βλαδιβοστόκ» συνοδεύεται από ανάλογες ενέργειες, όπως η ίδρυση διεθνών οργανισμών (BRICS, New Development Bank, Eurasian Economic Union, Shanghai Cooperation Organization κλπ.) με στόχο την οικονομική κυρίως ενοποίηση και την αμφισβήτηση της κυριαρχίας του Δυτικού χρηματοπιστωτικού συστήματος.⁹²¹ Ακόμη περισσότερο η πλευρά αυτή φιλοδοξεί ακόμα να αντιπροσωπεύσει και να ενοποιήσει ολόκληρη την Ανατολή – τον λεγόμενο Παγκόσμιο Νότο.

Ο Παγκόσμιος Νότος, αυτή η σιωπηρή πλειοψηφία, που αποτελεί περίπου το 80% του παγκόσμιου πληθυσμού διεκδικεί και κερδίζει ολοένα και μεγαλύτερο ρόλο και επιρροή στις παγκόσμιες υποθέσεις. Η επιρροή της Δύσης σε αυτή τη μερίδα του παγκόσμιου πληθυσμού δείχνει να μειώνεται συνεχώς και εκτιμάται ότι η κατάσταση αυτή είναι μη αναστρέψιμη. Αντίθετα, οι γεωπολιτικοί αντίπαλοι της Δύσης, η Κίνα και η Ρωσία επαυξάνουν συνεχώς την επιρροή τους στον Παγκόσμιο Νότο και ιδιαίτερα στην Ευρασιατική ήπειρο, κυρίως μέσω της συνεχούς διεύρυνσης και ενίσχυσης οργανισμών όπως η ομάδα των BRICS και ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης (SCO). Κίνα και Ρωσία εκμεταλλευόμενες το αφήγημα του περιορισμού της Αμερικανικής μονοκρατορίας και οικονομικής ηγεμονίας και της επιδίωξης ενός πολυπολικού και δίκαιου κόσμου έχουν προσελκύσει την υποστήριξη ή τουλάχιστον την ευμενή αντιμετώπιση από την Παγκόσμια Πλειοψηφία.

⁹²¹ Maria Domanska, *Medvedev Escalates anti-Ukrainian Rhetoric*, Centre for Eastern Studies, 2022-04-05, στην ιστοσελίδα <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-04-05/medvedev-escalates-anti-ukrainian-rhetoric> Βλέπε ακόμη: Global Times, Oct. 12, 2024 και Kortunov, A., 2024 (Πρόσβαση 18 Μαρτίου 2025)

Είναι δεδομένο ότι επιταχυντικό παράγοντα των διαδικασιών συσπείρωσης των χωρών του Παγκόσμιου Νότου και ειδικότερα της ομάδας των BRICS αποτέλεσε η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών – και κατ' επέκταση και των λοιπών κρατών της Δύσης - έναντι του ζητήματος της Ουκρανίας, κυρίως από την περίοδο της διακυβέρνησης του Barack Obama. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι αποτελεί κοινή πεποίθηση της πλειοψηφίας των κρατών του Παγκόσμιου Νότου ότι η Αμερικανική και Ευρωπαϊκή υποστήριξη της Ουκρανίας καθοδηγείται από την επιθυμία και ανάγκη προστασίας την παγκόσμιας κυριαρχίας των Ηνωμένων Πολιτειών και της Δύσης και συνεπώς υποκινείται από λόγους διαφορετικούς από τη εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας και της κυριαρχίας της Ουκρανίας. Η επιδίωξη της ανάσχεσης και της στρατηγικής περικύκλωσης της Ρωσικής Ομοσπονδίας μέσω της διεύρυνσης του NATO και της υποστήριξης της Ουκρανίας κατά την άποψη των περισσότερων χωρών του Παγκόσμιου Νότου αποτελεί απειλή και μια μορφή επέμβασης στη Ρωσική κυριαρχία. Με αυτό το σκεπτικό η συντριπτική πλειοψηφία των κρατών του Παγκόσμιου Νότου αρνείται να επιρρίψει την συνολική ευθύνη στην επιτιθέμενη Ρωσική Ομοσπονδία. Η παραπάνω πραγματικότητα καταδεικνύεται και σε έρευνα που διεξήχθη από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Διεθνών Σχέσεων (European Council on Foreign Relations) ένα έτος μετά τη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία σε δώδεκα κράτη-μέλη του NATO (Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Ισπανία, Ιταλία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Τουρκία) και τρία άλλα κράτη (Ινδία, Κίνα, Ρωσία). Διαπιστώθηκε ότι η Αμερικανική και Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη (σε ποσοστό περίπου 70%) αντιλαμβάνονταν τη Ρωσία ως αντίπαλο ή εχθρό, ενώ η κοινή γνώμη της Κίνας (79%), της Ινδίας (80%) και της Τουρκίας (69%), θεωρούσε τη Ρωσία ως «αναγκαίο σύμμαχο» ή «αναγκαίο εταίρο».⁹²²

Η νέα κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών με Πρόεδρο τον Donald Trump από τις αρχές του 2025 αλλάζει τη μορφή του γεωπολιτικού παιχνιδιού. Η Αμερικανική προσπάθεια για την επίτευξη ειρήνης στην Ουκρανία και προσέγγισης με τη Ρωσική Ομοσπονδία εντάσσεται ίσως στην επιδίωξη της διάσπασης του δημιουργούμενου Ευρασιατικού άξονα Ρωσίας – Κίνας – Ινδίας και γενικότερα της

⁹²² Tomé, L., 2023, σελ. 16-17

ανάσχεσης της Ευρασιατικής ενοποίησης. Η προσέγγιση των Ηνωμένων Πολιτειών με τη Ρωσική Ομοσπονδία στοχεύει στην κατά το δυνατό απομάκρυνση της Μόσχας από τον εναγκαλισμό του Πεκίνου, ώστε να είναι δυνατή και με ευνοϊκότερους όρους και προϋποθέσεις η αντιμετώπιση του Κινεζικού δράκου – του ισχυρότερου και επικινδυνότερου αντίπαλου που απειλεί την πρωτοκαθεδρία και την οικονομική ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αρχή γίνεται με την Αμερικανική προσπάθεια αλλαγής του μοντέλου παγκοσμιοποίησης το οποίο, κατά τις απόψεις της νέας ηγεσίας της Washington, έχει καταστεί επιζήμιο οικονομικά για τις Ηνωμένες Πολιτείες ενισχύοντας ταυτόχρονα τους οικονομικούς ανταγωνιστές, εχθρούς και φίλους και πρωτίστως την Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας.

Αναμφισβήτητα η εγχώρια παραγωγή διαδραματίζει κομβικό ρόλο στην εθνική ασφάλεια, την οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη των κοινωνιών και των κρατικών οντοτήτων. Η εξασφάλιση της αυτάρκειας και η μείωση της εξάρτησης σε εισαγόμενα προϊόντα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας ενός κράτους και την εξάλειψη οποιασδήποτε μορφής πολιτικών και οικονομικών πιέσεων από εξωτερικούς δρώντες. Ταυτόχρονα, η δυνατότητα εγχώριας παραγωγής συμβάλει στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, στη δημιουργία μεγάλης δεξαμενής εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και διαμορφώνει κατάλληλες συνθήκες και προϋποθέσεις για την περαιτέρω τεχνολογική εξέλιξη. Για παράδειγμα κράτη όπως η Κίνα απέκτησαν σταδιακά τεράστια τεχνογνωσία μέσω της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής, με αποτέλεσμα να πρωταγωνιστούν σήμερα στον τομέα της τεχνολογίας, της τεχνητής νοημοσύνης και της καινοτομίας, οι οποίοι συμβάλουν στην περαιτέρω ανάπτυξη της παραγωγής. Προκύπτει συνεπώς ένας ενάρετος κύκλος προόδου, οικονομικής, τεχνολογικής, παραγωγικής, αμυντικής και πολιτικής μεγέθυνσης. Δεν είναι τυχαία λοιπόν η συνεχής και ραγδαία άνοδος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας από την τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα, μέσω της εκμετάλλευσης της Παγκοσμιοποίησης.

Είναι γεγονός ότι κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή η Παγκοσμιοποίηση αναδιαμόρφωσε βαθιά την εγχώρια παραγωγή δημιουργώντας ευκαιρίες, αλλά κυρίως προκλήσεις για τις οικονομίες των κρατών. Εκθέτοντας τις εγχώριες παραγωγικές δομές σε παγκόσμιους ανταγωνιστές υπό την μορφή πολυεθνικών εταιρειών οδήγησε στην ελαχιστοποίηση ή και στην εξαφάνιση της εγχώριας

παραγωγής στις προοδευμένες Δυτικές οικονομίες, λόγω αυξημένου κόστους, κατευθύνοντάς την σε χώρες με χαμηλό κόστος παραγωγής. Συνεπώς η εγχώρια παραγωγή των κρατών με υψηλό βιοτικό επίπεδο και κόστος εργασίας και παραγωγής αντικαταστάθηκε από φθηνότερες εισαγωγές προϊόντων παραγόμενων σε χώρες χαμηλού βιοτικού επιπέδου. Η εγχώρια παραγωγή σταδιακά έγινε προνόμιο των κρατών του Παγκόσμιου Νότου – είτε λόγω του άφθονου και φθηνού εργατικού δυναμικού, όπως στις περιπτώσεις της Κίνας και της Ινδίας, είτε λόγω της ιδεολογικής και πρακτικής αποστασιοποίησης από την Παγκοσμιοποίηση όπως στην περίπτωση της Ρωσικής Ομοσπονδίας - ενώ οι αναπτυγμένες χώρες της Δύσης μετατράπηκαν σε οικονομίες υπηρεσιών. Κίνα, Ρωσία, Ινδία, Τουρκία και άλλες χώρες του Παγκόσμιου Νότου κατέχουν τα σκήπτρα της παραγωγής, με τις χώρες της Δύσης, κυρίως την Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμη και τις Ηνωμένες Πολιτείες, να έχουν απεμπολήσει το παραγωγικό – βιομηχανικό τους παρελθόν και να έχουν μεταβληθεί σε εισαγωγικές οικονομίες παροχής υπηρεσιών. Στη σύγχρονη εποχή η εγχώρια βιομηχανική παραγωγή αποτελεί προνόμιο αυταρχικών ή «ημι-αυταρχικών» καθεστώτων – που συνήθως αναπολούν το αυτοκρατορικό τους παρελθόν - όπου στην ουσία κυριαρχεί ένα κόμμα (single-party states), όπως η Κίνα, η Ρωσία και η Τουρκία, με εξαίρεση την Ινδία. Από την άλλη πλευρά χαρακτηριστικό γνώρισμα των σύγχρονων Δυτικών «Δημοκρατιών», που είναι οικονομίες υπηρεσιών, είναι η κυριαρχία της αρχής της πολιτικής και οικονομικής ολιγαρχίας με τους μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους και πολυεθνικές εταιρείες να ασκούν τεράστια επιρροή στη χάραξη των κυβερνητικών πολιτικών και το «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας» με τη συγκέντρωση της εξουσίας σε ορισμένες πολιτικές ελίτ.⁹²³

Η Ελλάδα, ακολουθώντας τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης, έχει στην πραγματικότητα εγκαταλείψει τις παραγωγικές της δυνατότητες και έχει μετατραπεί σε μια οικονομία υπηρεσιών, με την πρωτοκαθεδρία του τομέα του τουρισμού. Πράγματι, σήμερα ο τουρισμός αποτελεί τον κύριο τομέα δημιουργίας θέσεων εργασίας και εσόδων για τη χώρα μας, αλλά

⁹²³ Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Robert Michels από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχε διατυπώσει το «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας», σύμφωνα με τον οποίο κάθε οργάνωση, ακόμη και η πιο δημοκρατική καταλήγει νομοτελειακά σε ολιγαρχία με τη συγκέντρωση της εξουσίας σε ορισμένα πρόσωπα ή ομάδες εντός της οργάνωσης. Βλέπε: Michels, R., *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Translated by Eden & Cedar Paul, Hearst's International Library Co., New York, 1915, σελ. 377-392

ακόμη και για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Είναι ενδεικτικές οι δηλώσεις πολιτικών και λοιπών οικονομικών παραγόντων της χώρας ότι ο τουρισμός είναι η βαριά βιομηχανία της χώρας.⁹²⁴ Όμως μια οικονομία η οποία είναι προσανατολισμένη σε τομείς παροχής υπηρεσιών και ιδιαίτερα στον τουρισμό δεν είναι δεδομένο ότι είναι ικανή να διασφαλίσει τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη και την πολιτική και οικονομική ισχυροποίηση της χώρας. Ο καθηγητής sir Χριστόφορος Πισσαρίδης, σε συνέντευξη που έδωσε στον Αντιπρύτανη Οικονομικών και Ανάπτυξης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κύριο Αριστείδη Σάμιτα, στις 30 Μαρτίου 2025, δήλωσε ότι η μόνη οδός προόδου για την Ελλάδα αλλά και την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, καθώς επίσης και η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών βασισμένων στην ρομποτική και την τεχνητή νοημοσύνη. Ο νομπελίστας καθηγητής Οικονομικών ανέφερε ότι η χώρα μας πρέπει να εκσυγχρονίσει τη βιομηχανία της, προτείνοντας τη σταδιακή απεξάρτηση από τον τουρισμό. Ο τουρισμός κατά τον καθηγητή δεν μπορεί ποτέ να είναι ηγετικός κλάδος στην τεχνολογική επανάσταση και είναι ένας τομέας που απορροφά μεγάλο εργατικό δυναμικό, το οποίο θα μπορούσε να απασχοληθεί σε άλλες πιο παραγωγικές δραστηριότητες.⁹²⁵

Η Ελληνική Δημοκρατία ως κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης οφείλει να συμμορφώνεται και να ακολουθεί τις επιταγές που επιβάλλει η οικονομική πολιτική της Ευρώπης. Ωστόσο, η χώρα μας δεν πρέπει να λησμονεί ότι γεωγραφικά και πολιτισμικά αποτελεί διαχρονικά τη γέφυρα μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής. Αυτό το μοναδικό χαρακτηριστικό αποτελεί ένα σημαντικό πλεονέκτημα που της δίνει τη δυνατότητα - και πρέπει να εργάζεται διαρκώς προς αυτή την κατεύθυνση - να αποτελεί το συνδετικό κρίκο μεταξύ των δύο κόσμων, της Δύσης και της Ανατολής. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα για την εξασφάλιση και ικανοποίηση των εθνικών της συμφερόντων οφείλει να εκμεταλλευτεί στο έπακρο τα υφιστάμενα

⁹²⁴ NewsBomb, Άννα Καραμανλή: «Ο Τουρισμός η Βαριά Βιομηχανία της Ελλάδας», 15 Μαρτίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.newsbomb.gr/politikh/story/1634530/anna-karamanli-o-tourismos-i-varia-viomixania-tis-elladas>

Βλέπε ακόμη: Insider, Σε Βαριά Βιομηχανία της ΕΕ Εξελίσσεται ο Τουρισμός και η Εστίαση – Η Θέση της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό Χάρτη, 2 Απριλίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.insider.gr/toyrismos/315341/se-baria-biomihania-tis-ee-exelissetai-o-toyrismos-kai-i-estiasi-i-thesi-tis> (Πρόσβαση 24 Μαρτίου 2025)

⁹²⁵ ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Συνέντευξη Χριστόφορος Πισσαρίδης «Η Ελλάδα Χρειάζεται Νέα Βιομηχανία», Κυριακή 30 Μαρτίου 2025. Επίσης η συνέντευξη είναι διαθέσιμη από την ιστοσελίδα ΤΟ ΒΗΜΑ: <https://www.tovima.gr/print/afieromata/panepistimio-athinon/ser-xristoforos-pissaridis-i-ellada-prepei-na-eksygchronisei-ti-viomixania-tis-kai-i-ee-na-ayksisei-tin-paragogikotita-tis/> (Πρόσβαση 4 Απριλίου 2025)

περιθώρια στο πλαίσιο της συμμετοχής της στους Δυτικούς θεσμούς, για την ανάπτυξη και εξέλιξη της εγχώριας παραγωγικής της βάσης για να απεξαρτηθεί κατά το δυνατόν από τις εισαγωγές και να εξασφαλίσει ένα επίπεδο αυτάρκειας, και των εμπορικών, οικονομικών και πολιτικών δεσμών με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας Αφρικής και της λοιπής Ευρασιατικής ηπείρου.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα εξεταστούν αναλυτικότερα οι λόγοι για τους οποίους η ισχυρή εγχώρια βιομηχανική παραγωγή έχει αναδυθεί ως κεντρική μεταβλητή της κρατικής ισχύος και παγκόσμιας επιρροής στη σύγχρονη εποχή. Η ανάλυση θα αποκαλύψει μια σημαντική άνοδο των Ανατολικών οικονομιών, η οποία καθοδηγείται από τη στρατηγική εκβιομηχάνιση και την αξιοποίηση εγγενών διαρθρωτικών πλεονεκτημάτων. Αντίθετα, τα Δυτικά έθνη αντιμετωπίζουν σοβαρές προκλήσεις που προκύπτουν από δεκαετίες αποβιομηχάνισης, οι οποίες επιδεινώνονται από τα τρωτά σημεία στην πρόσβαση στην ενέργεια, τις εμπορικές δομές, την τεχνολογία, το ανθρώπινο κεφάλαιο και την αμυντική βιομηχανική ικανότητα. Τα εμπειρικά στοιχεία υπογραμμίζουν μια αυξανόμενη ασύμμετρη εξάρτηση, με τις Δυτικές οικονομίες να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από την παραγωγή της Ανατολής και τις στρατηγικές πρώτες ύλες. Αυτή η ανισορροπία καθιστά αναγκαία μια στρατηγική επαναβιομηχάνιση της Δύσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΓΕΩΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ. Η ΕΓΧΩΡΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΩΣ ΥΠΟΜΟΧΛΙΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΙΣΧΥΟΣ

«...οι μέθοδοι του εμπορίου αντικαθιστούν τις στρατιωτικές μεθόδους – με το διαθέσιμο κεφάλαιο στη θέση της ισχύος πυρός, την καινοτομία στον πολιτικό τομέα έναντι της στρατιωτικής τεχνολογικής προόδου και την διείσδυση στην αγορά έναντι των στρατώνων και των βάσεων.»

Edward N. Luttwak⁹²⁶

7.1 Εισαγωγή

Το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα που αποτελούσε το κύριο ζήτημα της διπλωματίας του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα με επίκεντρο την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχει αναδιαμορφωθεί θεμελιωδώς σε ένα σύγχρονο γεωοικονομικό ανταγωνισμό. Γενικά, όπως έχει ήδη αναφερθεί το Ανατολικό Ζήτημα μπορεί να θεωρηθεί ως μια διαχρονική γεωπολιτική, γεωοικονομική και πολιτισμική σύγκρουση μεταξύ Ανατολής και Δύσης που εκτείνεται από την αρχαιότητα, μέχρι και σήμερα.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η σημασία της χρήσης οικονομικών εργαλείων και μέσων για την προώθηση και την υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων των κρατών έχει αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό.⁹²⁷ Ο μετασχηματισμός του Ανατολικού Ζητήματος από την γεωπολιτική προς την γεωοικονομική εστίαση αποτελεί μια κρίσιμη μετατόπιση και αλλαγή. Το παραδοσιακό πλαίσιο, επικεντρωμένο στον στρατιωτικό και εδαφικό έλεγχο αποδείχθηκε ανεπαρκές για να αποτυπώσει τις πολυπλοκότητες της μεταψυχροπολεμικής δυναμικής ισχύος. Το 1990 ο Edward Luttwak, πατέρας του όρου «Γεωοικονομία», θεωρεί ότι οι μέθοδοι

⁹²⁶ Edward N. Luttwak. *From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce*, The National Interest, 20, 1990, pp. 17-23, Center for the National Interest, σελ. 17

⁹²⁷ Σύμφωνα με τους Blackwill και Harris η χρήση οικονομικών εργαλείων για την προώθηση και την υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων και τη δημιουργία ευνοϊκών γεωοικονομικών αποτελεσμάτων καθορίζει την γεωοικονομία. Βλέπε: Robert D. Blackwill and Jennifer M. Harris, *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2016, σελ. 20

του εμπορίου εκτοπίζουν τις στρατιωτικές μεθόδους, παρέχοντας ένα συναρπαστικό αναλυτικό πρίσμα για αυτή την εξέλιξη.⁹²⁸ Όπως ισχυρίζεται ο Huntington, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου οι κυριότερες συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και των άλλων μεγάλων δυνάμεων είναι πιθανό να είναι για οικονομικά ζητήματα, στο πλαίσιο του ανταγωνισμού για οικονομική πρωτοκαθεδρία.⁹²⁹

Σήμερα η οικονομική ισχύς είναι η πιο σημαντική παράμετρος στον ανταγωνισμό μεταξύ Ανατολής και Δύσης, στο πλαίσιο του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος. Η οικονομική ισχύς αποτελεί το βασικό συστατικό για την ανέλιξη οποιασδήποτε πολιτικής οντότητας σε καθεστώς μεγάλης δύναμης και συνδέεται στενά με την εγχώρια βιομηχανική παραγωγή.⁹³⁰ Σύμφωνα με το Εργαστήριο Κυβερνητικής και Τεχνητής Νοημοσύνης (Cybernetics and Artificial Intelligence Lab – CAIL) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μέχρι το 2035 ο κόσμος προβλέπεται να έχει διαχωριστεί σε τρία μπλοκ (65% πιθανότητα). Την Αγγλοσαξονική ναυτική συμμαχία, αποτελούμενη από τις Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Αυστραλία και την Ιαπωνία (πιθανότητα 80%), μια Ευρασιατική ηπειρωτική συμμαχία με βάση την Κίνα, τη Ρωσία και το Ιράν (πιθανότητα 75%) και μια ομάδα στρατηγικά μεταβαλλόμενων κρατών που περιλαμβάνει την Τουρκία, την Ινδία και τη Βραζιλία, που θα συνεχίζουν να παίζουν και από τις δύο πλευρές αξιοποιώντας τη γεωπολιτική τους θέση (πιθανότητα 70%).⁹³¹

Σε αυτή την αναδιαμορφούμενη παγκόσμια τάξη, η εγχώρια παραγωγή έχει αναδειχθεί σε κρίσιμο στρατηγικό πλεονέκτημα. Καταδεικνύεται έτσι η βαθιά σημασία της εγχώριας παραγωγής και ιδιαίτερα της εκβιομηχάνισης ως κινητήριας δύναμης για την αναβάθμιση των κρατών σε περιφερειακό ή και παγκόσμιο επίπεδο. Η οικονομική ισχύς, άρρηκτα συνδεδεμένη με την εγχώρια παραγωγή,

⁹²⁸ Ο Luttwak χρησιμοποιεί τον όρο «Γεωοικονομία» για να περιγράψει την ανάμιξη της λογικής της σύγκρουσης με τις μεθόδους του εμπορίου. Βλέπε: Luttwak, 1990.

⁹²⁹ Samuel P. Huntington, *Why International Primacy Matters*, International Security, Vol. 17, No. 4, 1993, pp. 68-83, The MIT Press

⁹³⁰ Wim Naudé & Adam Szirmai, *The Importance of Manufacturing in Economic Development: Past, Present and Future Perspectives*, UNU-MERIT, Working Paper 2012-041, 2012

⁹³¹ CAIL, *Nuclear Risk and the New Eastern Question: A Comprehensive Analysis from Classical Sources to Contemporary Predictions*, July 27, 2025, στην ιστοσελίδα <https://cail.ba.uoa.gr/wp-content/uploads/2025/07/Strategic-Geopolitical-Analysis-Claude-and-Gemini.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 30 Ιουλίου 2025)

αποτελεί πλέον βασικό συστατικό για την υλοποίηση των επιδιώξεων των κρατών και τη βελτίωση της θέσης τους στο παγκόσμιο περιβάλλον. Το γεωοικονομικό πλαίσιο του Luttwak εννοιολογεί περαιτέρω την κρατικά υποστηριζόμενη έρευνα και ανάπτυξη, καθώς και τη βιομηχανική πολιτική ως «επιθετικά όπλα» σχεδιασμένα να «κατακτήσουν τις βιομηχανίες του μέλλοντος επιτυγχάνοντας τεχνολογική υπεροχή».⁹³² Αυτή η οπτική αναβαθμίζει την εγχώρια παραγωγή πέρα από μια απλή οικονομική δραστηριότητα, τοποθετώντας την ως ζωτικό στρατηγικό εργαλείο για την εθνική ασφάλεια και την παγκόσμια επιρροή. Η μετάβαση σε ένα πολυπολικό κόσμο που χαρακτηρίζεται από το σχηματισμό διακριτών γεωπολιτικών ομάδων ή μπλοκ, όπως η Αγγλοσαξονική ναυτική συμμαχία ή η Ευρασιατική χερσαία συμμαχία, εντείνει περισσότερο τον ανταγωνισμό. Σε ένα τόσο κατακερματισμένο διεθνές σύστημα, η εγχώρια βιομηχανική ισχύς αποκτά πρωταρχική σημασία για τη διατήρηση ή απόκτηση πρωτοκαθεδρίας στην παγκόσμια σκακιέρα. Συνεπώς, η βιομηχανική παραγωγική δυνατότητα καθίσταται κεντρικό πεδίο μάχης για επιρροή και βασικός παράγων στρατηγικής αυτονομίας.

Στη συνέχεια θα υποστηριχθεί ότι το σύγχρονο Ανατολικό Ζήτημα είναι ουσιαστικά ένας γεωοικονομικός ανταγωνισμός, όπου η ισχυρή εγχώρια βιομηχανική παραγωγή υπαγορεύει την παγκόσμια ισχύ και τη στρατηγική αυτονομία των κρατών και έχει οδηγήσει σε μια ασύμμετρη εξάρτηση της Δύσης από την Ανατολή, η οποία καθιστά περισσότερο από αναγκαία τη στρατηγική επαναβιομηχάνιση της Δύσης.

7.2 Ιστορικές Τροχιές της Βιομηχανικής Ισχύος. Μια Συγκριτική Ανάλυση

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, ιστορικά μεγάλος αριθμός κρατών αναδείχθηκαν σε μεγάλες δυνάμεις εκμεταλλευόμενες το πλεονέκτημα της εγχώριας παραγωγής. Ο συνδυασμός ύπαρξης φυσικών πόρων και πρώτων υλών με τη δυνατότητα εγχώριας παραγωγής αποτέλεσε πολλαπλασιαστή. Η εντατικοποίηση της εγχώριας παραγωγής εξαιτίας της Βιομηχανικής Επανάστασης συνέβαλε αποφασιστικά στη δραματική αύξηση της κρατικής ισχύος. Σταδιακά η εντατικοποιημένη και αυτοματοποιημένη μεταποίηση,

⁹³² Luttwak, 1990. Βλέπε ακόμη: Sami Moisiu, *Towards Geopolitical Analysis of Geoeconomic Processes*, *Geopolitics*, Vol. 23, No. 1, 2018, pp. 22-29, Routledge

η οποία επέτρεψε τη βιώσιμη αύξηση της παραγωγικότητας στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, οδήγησε στη διακριτή διαίρεση της παγκόσμιας οικονομίας μεταξύ των πλούσιων και ισχυρών Δυτικών κρατών και των φτωχών αδύναμων και υπανάπτυκτων κρατών, μερικά από τα οποία οδηγήθηκαν σε παρακμή, ενώ άλλα αγωνίζονταν να μεταβούν στη βιομηχανική εποχή.⁹³³

7.2.1 Από τη Βιομηχανική Επανάσταση στο Τέλος του 20^{ου} Αιώνα

Από τα μέσα 18^{ου} αιώνα η Βιομηχανική Επανάσταση, που διήρκησε περίπου επί έναν αιώνα, αποτέλεσε σημείο καμπής στην παγκόσμια ιστορία, αναδιαμορφώνοντας σταδιακά τη μορφή και την ένταση της εγχώριας παραγωγής και εγκαινιάζοντας μια εποχή βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης. Ο Robert Allen ισχυρίζεται ότι η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν το αποτέλεσμα της πρώτης φάσης της Παγκοσμιοποίησης που ξεκίνησε στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, με τα ταξίδια του Χριστόφορου Κολόμβου και των άλλων μεγάλων εξερευνητών και είχε ως κινητήρια δύναμη την τεχνολογική ανάπτυξη.⁹³⁴ Κατά την άποψη του Allen οι λόγοι που η Βιομηχανική Επανάσταση άρχισε στην Αγγλία, εκτός από το ευνοϊκό πολιτικό σύστημα, σχετίζονταν με τους υψηλούς μισθούς και τη φθηνή ενέργεια. Ο συνδυασμός υψηλών μισθών σε σχέση με το κόστος του κεφαλαίου και της φθηνής ενέργειας λόγω των διαθέσιμων ανθρακωρυχείων, έδωσε το κίνητρο στις Βρετανικές επιχειρήσεις να εφεύρουν και να εκμεταλλευθούν τις τεχνολογικές εφαρμογές της Βιομηχανικής Επανάστασης.⁹³⁵ Οι Rota και Spinesi επεξηγούν τη σταδιακή διαδικασία που από τον 15^ο αιώνα οδήγησε την Αγγλία στην επίτευξη υψηλού κατά κεφαλήν εισοδήματος έως το 1750, ένα συγκριτικό πλεονέκτημα που συνέβαλε στην πρώιμη και ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης.⁹³⁶ Σύμφωνα με τον Rostov, η Βρετανία ήταν η πρώτη

⁹³³ Dani Rodrik, *Premature Deindustrialization*, Journal of Economic Growth, Vol. 21, No. 1, 2016, pp. 1-33, Springer, σελ. 1

⁹³⁴ Robert C. Allen, *Παγκόσμια Οικονομική Ιστορία: Ένα Σχεδιάγραμμα*, μετάφραση Νίκος Ρούσσος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2023, σελ. 32 και 43

⁹³⁵ Allen, 2023, σελ. 44-49.

Βλέπε ακόμη: Robert C. Allen, *Why the Industrial Revolution was British: Commerce, Induced Invention, and the Scientific Revolution*, The Economic History Review, Vol. 64, No. 2, 2011, pp. 357-384; Wiley on Behalf of Economic History Society.

Robert C. Allen, *The Industrial Revolution in Miniature: The Spinning Jenny in Britain, France, and India*, The Journal of Economic History, Vol. 69, No. 4, 2009, pp. 901-927, Cambridge University Press on behalf of The Economic History Association

⁹³⁶ Mauro Rota, & Luca Spinesi, *Economic Growth Before the Industrial Revolution: Rural Production and Guilds in the European Little Divergence*, Economic Modeling, 130, 2024

από τις Ευρωπαϊκές χώρες που πέρασε από το στάδιο των προαπαιτούμενων (preconditions) στο στάδιο της απογείωσης (take-off) της οικονομικής ανάπτυξης.⁹³⁷ Τοποθετεί τη Βρετανική περίοδο απογείωσης (take-off period) προς την αυτόνομη ανάπτυξη από το 1783 έως το 1802.⁹³⁸ Η Μεγάλη Βρετανία λοιπόν ήταν η ηγέτιδα της βιομηχανικής παραγωγής κατά την πρώιμη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης. Αντιστοιχώντας μόνο στο 2% του παγκόσμιου πληθυσμού συγκέντρωνε περισσότερο από το μισό της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής, με ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης 2% έως 3% καθ' όλη τη διάρκεια του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα. Την περίοδο αυτή η Αγγλία ήταν το παγκόσμιο εργοστάσιο.⁹³⁹

Ο 20^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται ως ο αιώνας των μεγαλύτερων παγκόσμιων οικονομικών αλλαγών. Η αρχή του αιώνα κυριαρχείται από την τεράστια σε μέγεθος και ραγδαία σε ταχύτητα οικονομική άνοδο των Ηνωμένων Πολιτειών. Στο τέλος του αιώνα και ιδιαίτερα στις δεκαετίες του 1980 και 1990, η παγκόσμια οικονομία μετασχηματίστηκε ριζικά από την απόφαση των αναπτυσσόμενων χωρών να ανοίξουν τις οικονομίες τους στο εξωτερικό εμπόριο και τις επενδύσεις.⁹⁴⁰

7.2.1.1 Η Δυτική Βιομηχανική Ηγεμονία. Βρετανική Αυτοκρατορία και Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

Κατά τον 19^ο αιώνα η Βρετανική Αυτοκρατορία πέτυχε την παγκόσμια κυριαρχία και την οικονομική ευρωστία μέσω του συνδυασμού της θαλάσσιας υπεροχής, εξερεύνησης, κατάκτησης, αποικισμού και κυρίως της απaráμιλλης ικανότητάς της να κατασκευάζει και να εμπορεύεται τα προϊόντα της στο τεράστιο δίκτυο των αποικιών της και στον λοιπό κόσμο. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα η Βρετανική Αυτοκρατορία ήταν ο μεγαλύτερος παραγωγός βιομηχανικών αγαθών παγκοσμίως. Αυτό έγινε εφικτό από τη δυνατότητα πρόσβασης σε φθηνές πρώτες ύλες των αποικιών και την ικανότητα για μεγάλης κλίμακας παραγωγή,

⁹³⁷ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, The Economic History Review, New Series, Vol. 12, No. 1, 1959, pp. 1-16, Wiley on behalf of Economic History Society, σελ. 4

⁹³⁸ W. W. Rostow, *The Take-Off into Self-Sustained Growth*, The Economic Journal, Vol. 66, No. 261, 1956, pp. 25-48, Oxford University Press on behalf of the Royal Economic Society, σελ. 31

⁹³⁹ Surendra J. Patel, *Rates of Industrial Growth in the Last Century, 1860 – 1958*, Economic Development and Cultural Change, Vol. 9, No. 3, 1961, Essays in the Quantitative Study of Economic Growth, Presented to Simon Kuznets on the Occasion of His Sixtieth Birthday, pp. 316-330, The University of Chicago Press, σελ. 325-326

⁹⁴⁰ Douglas A. Irwin, *Trade Policy, Exchange Rates, and the Globalization Surge of the 1990s*, The Journal of Economic History, Vol. 85, No. 2, 2025, pp. 303-335, Cambridge University Press

λόγω της Βιομηχανικής Επανάστασης. Η αυτοκρατορία εγκαθίδρυσε ένα μεγάλο οικονομικό μονοπώλιο πουλώντας τα μεταποιημένα προϊόντα της πίσω στις αποικίες της, σε υψηλές τιμές, μια σαφή εκδήλωση της μερκαντιστικής πολιτικής. Κατά την περίοδο 1801 έως 1831 η ετήσια ανάπτυξη της Βρετανικής βιομηχανικής παραγωγής ήταν περίπου 3%.⁹⁴¹ Από το 1860 μέχρι το 1913 ο ρυθμός αύξησης της βιομηχανικής παραγωγής ήταν περίπου 2% και παρέμεινε ο ίδιος για μια περίοδο 45 ετών, από το 1913 έως το 1958, όπως φαίνεται και στον πίνακα 1.⁹⁴²

Η διαθεσιμότητα πλούσιων και φθηνών πρώτων υλών είναι κρίσιμος παράγοντας για την εκβιομηχάνιση και την ισχύ οποιασδήποτε πολιτικής οντότητας, όπως καταδεικνύεται από την περίπτωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Παρόλο που δεν υπάρχει συναίνεση από τους μελετητές σχετικά με τη συμβολή της ύπαρξης πλούσιων φυσικών πόρων στην μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη – τη λεγόμενη «κατάρα των φυσικών πόρων» - ο Richard Auty παραδέχεται ότι ένας μεγάλος αριθμός κρατών με άφθονους φυσικούς πόρους αναπτύχθηκε πολύ έντονα κατά την Πρώτη Χρυσή Εποχή της Οικονομικής Ανάπτυξης (1870-1913), καθώς και κατά τη Δεύτερη Χρυσή Εποχή (1950-1973).⁹⁴³

Πίνακας 1. Annual Growth Rates of Industrial Output 1860 - 1958

Period	World	United Kingdom	United States	Japan	Germany (a)	Russia (b)
1860 to 1880	3,2	2,4	4,3	-	2,7	-
1880 to 1900	4	1,7	4,5	-	5,3	6,4
1900 to 1913	4,2	2,2	5,2	3,8 (c)	4,4	4,8
1913 to 1925-29	2,2	0,3	3,7	7,5	0,3	1,1
1913 to 1938	2,4	1,4	1,7	7,1	1,7	7,8
1938 to 1958	4,9	2,9	5,3	3,4	3,5	8,9
1913 to 1958	3,5	2,2	3,3	5,4	2,4	8,3
1880 to 1958	3,8	2,1	3,9	-		7,2
1925-29 to 1958	4,1	3	3,1	4,4	3,5	11,8
Source: Surendra J. Patel, 1961 (a) Russian Empire or Soviet Union (b) Only for Western Germany during post-World War II years (c) 1905 - 1958						

⁹⁴¹ Βλέπε: R. V. Jackson, *Rates of Industrial Growth During the Industrial Revolution*, The Economic History Review, Vol. 45, No. 1, 1992, pp. 1-23, Wiley on behalf of Economic History Society.

Βλέπε ακόμη: N. R. F. Crafts, *British Economic Growth, 1700 – 1831: A Review of the Evidence*, The Economic History Review, Vol. 36, No. 2, 1983, pp. 177-199, Wiley on behalf of the Economic History Society, σελ. 191

⁹⁴² Patel, 1961, σελ. 317-319

⁹⁴³ Βλέπε: Tomas Havranek, Roman Horvath, & Ayaz Zeynalov, *Natural Resources and Economic Growth: A Meta-Analysis*, World Development, Vol. 88, 2016, pp. 134-151, Elsevier

Βλέπε ακόμη: Richard M. Auty, *The Political Economy of Resource-Driven Growth*, European Economic Review, Vol. 45, 2001, pp. 839-846, Elsevier, σελ. 845

Στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, οι Ηνωμένες Πολιτείες μπήκαν σε μια τροχιά ταχείας οικονομικής ανάπτυξης μετά το τέλος του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου, με αποτέλεσμα τη μετατροπή τους σε οικονομικό γίγαντα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτή η πορεία ώθησε τις Ηνωμένες Πολιτείες να καταστούν μια από τις δύο υπερδυνάμεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μεταξύ 1860 και 1880 οι ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής της χώρας ήταν 4,3% και επιταχύνθηκαν στο 5% για την περίοδο 1880 μέχρι 1913.⁹⁴⁴ Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι ΗΠΑ αναδείχθηκαν στο μεγαλύτερο βιομηχανικό κράτος στον κόσμο.⁹⁴⁵ Αυτή η αξιοθαύμαστη πορεία ανάπτυξης υποστηρίχθηκε από τους τεράστιους φυσικούς πόρους της χώρας, την ισχυρή εγχώρια γεωργική παραγωγή και την ταχεία ανάπτυξη των τεχνολογικών και βιομηχανικών τομέων, οι οποίοι αρχικά παρήγαγαν αγαθά για την εγχώρια αγορά, πριν τα εξαγάγουν μαζί με την τεχνογνωσία στις διεθνείς αγορές. Το εμπόριο υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη των Ηνωμένων Πολιτειών τον 19^ο αιώνα. Επέτρεψε στη χώρα να βρει τους τομείς συγκριτικού πλεονεκτήματός της και να αποφύγει την ανάπτυξη απομονωμένων, υψηλού κόστους και αναποτελεσματικών τομέων.⁹⁴⁶ Ο H. J. Habakkuk αποδίδει την Αμερικανική πρωτοπορία στην εκτεταμένη πορεία ανάπτυξης που ξεκίνησε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν αφθονία γης και φυσικών πόρων. Αυτά τα πλεονεκτήματα οδήγησαν σε εξαιρετικά υψηλούς μισθούς και στην αναζήτηση εφευρέσεων που εξοικονομούν ενέργεια.⁹⁴⁷ Κατά τον Robert Allen, πριν το 1895 η Αμερικανική οικονομική ανάπτυξη ήταν εκτεταμένη και βασιζόταν στη μαζική μετανάστευση και την ανάπτυξη του γεωργικού δυναμικού της. Μετά το 1895 οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέπτυξαν μεταποίηση υψηλής παραγωγικότητας και έγιναν κορυφαία βιομηχανική δύναμη. Αυτό το επίτευγμα βασίστηκε στη φθηνή ενέργεια, στην καθολική δημόσια εκπαίδευση που ώθησε τις εταιρείες να αναπτύξουν τεχνολογία για την αύξηση της

⁹⁴⁴ Patel, 1961, σελ. 317-319

⁹⁴⁵ Gavin Wright, *The Origins of American Industrial Success, 1879 – 1940*, The American Economic Review, Vol. 80, No. 4, 1990, pp. 651-658, American Economic Association, σελ. 651

⁹⁴⁶ Irving B. Kravis, *The Role of Exports in Nineteenth-Century United States Growth*, Economic Development and Cultural Change, Vol. 20, No. 3, 1972, pp. 387-405, The University of Chicago Press

⁹⁴⁷ Βλέπε: H. J. Habakkuk, *American and British Technology in the Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1962.

Βλέπε ακόμη: Robert C. Allen, *American Exceptionalism as a Problem in Global History*, The Journal of Economic History, Vol. 74, No. 2, 2014, pp. 309-350, Cambridge University Press on behalf of Economic History Association, σελ. 310

παραγωγικότητας, και στην ταχεία ανάπτυξη της μεταποίησης που ξεκίνησε πριν από το 1895.⁹⁴⁸

Η πιο αποφασιστική εξέλιξη στην Αμερικανική πορεία ήταν το «Αμερικανικό Σύστημα Κατασκευών» (“American System of Manufactures”), που αντικατέστησε τη χειρωνακτική εργασία με το σχεδιασμό και την παραγωγή εξειδικευμένων εργαλειομηχανών για εναλλάξιμα εξαρτήματα. Εφαρμόστηκε αρχικά στην κατασκευή όπλων και στη συνέχεια επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος ήταν η υποκατάσταση ενδιάμεσων εισροών εξειδικευμένης εργασίας στη συναρμολόγηση τελικών προϊόντων, η διάχυση της ελευθερίας της γνώσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, μια διαδικασία μάθησης που αξιοποιεί την υπάρχουσα μηχανική εμπειρογνωμοσύνη στη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου και την αύξηση των αποδόσεων των ενδιάμεσων εισροών στην επεξεργασία τελικών προϊόντων.⁹⁴⁹ Από τα τέλη του 19ου αιώνα, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ο τόπος από τον οποίο προήλθαν οι μεγαλύτερες επιχειρηματικές δραστηριότητες και το 1937 τέσσερις από τις πέντε κορυφαίες και 33 από τις 50 μεγαλύτερες βιομηχανικές εταιρείες ήταν Αμερικανικές.⁹⁵⁰ Ο Gavin Wright αποδίδει τη βιομηχανική επιτυχία των Ηνωμένων Πολιτειών στην αφθονία των πόρων και πιο συγκεκριμένα στη συστηματική αξιοποίηση του γεωλογικού δυναμικού της χώρας. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Ηνωμένες Πολιτείες ηγήθηκαν της ευημερίας του Δυτικού κόσμου τα επόμενα 25 χρόνια και η βιομηχανική τους ηγεσία ήταν αποτέλεσμα του άρτια εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού τους, της τεχνολογίας που βασίζεται στην επιστήμη και της παγκόσμιας ηγετικής θέσης στην επιστημονική έρευνα.⁹⁵¹ Στην περίοδο από το 1938 μέχρι το 1958 οι Ηνωμένες Πολιτείες κατέγραψαν ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής 5,3%, το δεύτερο μεγαλύτερο παγκοσμίως, μετά τη Σοβιετική Ένωση (πίνακας 1).

Ο θεμελιώδης ρόλος της εγχώριας βιομηχανικής ικανότητας στην εδραίωση της παγκόσμιας ηγεμονίας είναι ένα σαφές μοτίβο που προκύπτει από τις ιστορικές πορείες τόσο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας όσο και των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι

⁹⁴⁸ Allen, 2014, σελ. 338-339

⁹⁴⁹ Marvin Goodfriend and John McDermott, *The American System of Economic Growth*, Journal of Economic Growth, Vol. 26, No. 1, 2021, pp. 31-75, Springer Nature

⁹⁵⁰ Christopher J. Schmitz, *The Growth of Big Business in the United States and Western Europe, 1850-1939*, McMillan, Basingstoke, 1993, σελ. 32-33

⁹⁵¹ Wright, 1990

αντίστοιχες περίοδοι παγκόσμιας ισχύος και οικονομικής υπεροχής των δύο αυτών χωρών υποστηρίχθηκαν άμεσα από την ικανότητά τους για μεγάλης κλίμακας εγχώρια παραγωγή και την ιδιότητά τους ως ο κορυφαίος παραγωγός βιομηχανικών αγαθών στον κόσμο. Αυτή η ιστορική συνέπεια δημιουργεί μια ισχυρή αιτιώδη σύνδεση: μια ισχυρή εγχώρια βιομηχανική βάση δεν ήταν απλώς ένας παράγοντας που συνέβαλε στις οικονομίες τους, αλλά το ίδιο το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η παγκόσμια πολιτική, στρατιωτική και οικονομική τους ηγεμονία. Αυτό το ιστορικό μοτίβο είναι κρίσιμο για την κατανόηση του κεντρικού επιχειρήματος του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος, καθώς υπονοεί ότι η σύγχρονη μετατόπιση της παγκόσμιας βιομηχανικής ισχύος θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε μια αντίστοιχη μετατόπιση της συνολικής παγκόσμιας επιρροής και στρατηγική μόχλευση.

7.2.1.2 Οι Αναδυόμενες Δυνάμεις της Ανατολής. Ρωσική Αυτοκρατορία/Σοβιετική Ένωση, Ιαπωνία, Κίνα, Ινδία, Ιράν, Τουρκία

Όπως προαναφέρθηκε, η Ρωσία είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του καθοριστικού ρόλου της εγχώριας παραγωγής, που υποστηρίζεται από άφθονους φυσικούς πόρους, ανθρώπινο κεφάλαιο, κατάλληλη εκπαίδευση και τεχνολογική καινοτομία, στην αναζήτηση κάθε κράτους να βελτιώσει την παγκόσμια θέση του. Ο τεράστιος φυσικός πλούτος της Ρωσικής επικράτειας, στον οποίο αναφερθήκαμε ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν ένας κρίσιμος παράγοντας για την εκβιομηχάνιση της χώρας. Επιπρόσθετα, η ύπαρξη και κατάλληλη εκμετάλλευση του ανθρώπινου επιστημονικού κεφαλαίου της χώρας επέτρεψε την ταχεία και εκτεταμένη τεχνολογική ανάπτυξη. Μια από τις κύριες δυνάμεις που συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας κατά τα τελευταία 50 χρόνια της ζωής της ήταν η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού, από 74 εκατομμύρια το 1860 σε 170 εκατομμύρια περίπου το 1916.⁹⁵² Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα η βελτίωση της τεχνικής εκπαίδευσης αποτελούσε το στόχο της κυβερνητικής πολιτικής. Η ραγδαία αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής της Σοβιετικής Ένωσης οφείλονταν στην εφαρμογή μοντέρνων τεχνικών, οι οποίες κατέστησαν δυνατή την

⁹⁵² Raymond W. Goldsmith, *The Economic Growth of Tsarist Russia 1860 – 1913*, Economic Development and Culture Change, Vol. 9, No. 3, Essays in Quantitative Study of Economic Growth, Presented to Simon Kuznets on the Occasion of His Sixtieth Birthday, 1961, pp. 441-475, The University of Chicago Press

υπερνίκηση πολλών δυσκολιών και μειονεκτημάτων που επιβάλλονταν από την τοποθεσία των κοιτασμάτων φυσικών πόρων σε απομακρυσμένες περιοχές, καθώς και από τις τεχνικές δυσκολίες της εξόρυξης και της επεξεργασίας.⁹⁵³

Η Ρωσική Αυτοκρατορία και στη συνέχεια η Σοβιετική Ένωση, βίωσε μια δραματική διαδικασία βιομηχανικής ανάπτυξης από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι και το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η Ρωσική Αυτοκρατορία θεωρούνταν η κορυφαία δύναμη στην Ευρώπη.⁹⁵⁴ Οι πρώτες Ρωσικές προσπάθειες για την ανάπτυξη βιομηχανίας χρονολογούνται στον 18^ο αιώνα από τον Μεγάλο Πέτρο και τους διαδόχους του. Όμως μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο έγινε αντιληπτή η ανάγκη οικονομικής αναδιάρθρωσης, τεχνολογικής καινοτομίας και δημιουργίας βιομηχανικής βάσης.⁹⁵⁵ Αυτή η προσπάθεια οδήγησε σε μια αργή αλλά επιταχυνόμενη διαδικασία οικονομικής αλλαγής, η οποία διακόπτονταν από αρκετές περιόδους επιβράδυνσης, μέχρι την επανάσταση των Μπολσεβίκων. Ο Gerschenkron υποστηρίζει ότι μετά το 1885 ξεκινά μια περίοδος ταχείας και διαρκούς εκβιομηχάνισης στη Ρωσική Αυτοκρατορία και εκτιμά το μέσο ετήσιο ρυθμό βιομηχανικής ανάπτυξης για την περίοδο 1885 έως 1913 στο 5,72%. Διαιρεί την παραπάνω περίοδο σε τέσσερις διακριτές περιόδους βιομηχανικής ανάπτυξης, όπως φαίνεται στον πίνακα 2.⁹⁵⁶

Πίνακας 2. Annual Rates of Growth in Russian Empire (1885 – 1913)

Year	Average Annual Rates of Growth (%)	Years required to Double Output
1885 - 1889	6,10	11,7
1890 - 1899	8,03	9
1900 - 1906	1,43	49
1907 - 1913	6,25	11,4
1885 - 1913	5,72	12,5
Source: Gerschenkron, 1947		

Από το 1913 μέχρι το 1921 παρατηρείται σημαντική μείωση της βιομηχανικής παραγωγής κατά 15,6%, καθόσον ο Μεγάλος Πόλεμος και η Κομμουνιστική

⁹⁵³ Baykov, 1954, σελ. 143-146

⁹⁵⁴ Ramage, 1899

⁹⁵⁵ Parmele, 1899, σελ. 215-219

⁹⁵⁶ Alexander Gerschenkron, *The Rate of Growth in Russia: The Rate of Industrial Growth in Russia, Since 1885*, The Journal of Economic History, Vol. 7, Supplement: Economic Growth: A Symposium, 1947, pp. 144-174, Cambridge University Press on behalf of Economic History Association, σελ. 145-146

Επανάσταση είχαν εξαλείψει στις αρχές της δεκαετίας του 1920 τις εξαγωγικές δυνατότητες της χώρας, οι οποίες είχαν αναληφθεί από άλλες, κυρίως υπερπόντιες χώρες, δημιουργώντας σημαντικό πρόβλημα στις οικονομίες σημαντικών Ευρωπαϊκών κρατών και ιδιαίτερα της Γερμανίας, η οποία είχε τις μεγαλύτερες εμπορικές συναλλαγές με τη Ρωσία.⁹⁵⁷ Τί χαρακτηριστική ομοιότητα με τη σημερινή εποχή!

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, στα πρώτα χρόνια της Σοβιετικής εποχής επιτεύχθηκε σημαντική βιομηχανική ανάκαμψη με την εφαρμογή των πενταετών προγραμμάτων και από το 1928 μέχρι το 1940 η Σοβιετική Ένωση γνώρισε πρωτοφανή οικονομική ανάπτυξη με ρυθμό αύξησης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής στο 9,8%, ενώ από το 1946 μέχρι το 1970 κυμάνθηκε στο 7,7%.⁹⁵⁸ Οι δεκαετίες του 1950 και 1960 αποτέλεσαν τη χρυσή εποχή της Σοβιετικής οικονομίας που κάλυψε το κενό με τις Δυτικές οικονομίες. Από το 1925 μέχρι το 1958 η ετήσια ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής έφθασε στο 11,8%, ενώ την ίδια εποχή οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν 3,1% (πίνακας 1). Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 άρχισε η στασιμότητα στη βιομηχανική παραγωγή με τον ρυθμό ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής να μειώνεται συνεχώς για να καταλήξει αρνητικός. Η έλλειψη κινήτρων και καινοτομίας, η γραφειοκρατία και άλλα προβλήματα οδήγησαν στη μείωση της παραγωγικότητας, Από το 1980 μέχρι το 1991 ο ρυθμός αύξησης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής ήταν - 1,4%.⁹⁵⁹

Από τον 19^ο αιώνα μια άλλη παραδοσιακά αυτοκρατορική δύναμη της Ανατολικής Ασίας, η Ιαπωνία, διψασμένη για πρώτες ύλες επιχειρεί να μετασχηματιστεί σε μοντέρνο βιομηχανικό κράτος. Ήταν η πρώτη Ασιατική χώρα που εκβιομηχανίστηκε, με την Παλινόρθωση Meiji του 1868 να εισαγάγει σημαντικές καινοτομίες στους κοινωνικούς και βιομηχανικούς θεσμούς. Κατά την περίοδο Meiji, από το 1870 μέχρι το 1913, μια περίοδο που ο Rostow χαρακτηρίζει ως «απογείωση προς τη βιώσιμη ανάπτυξη» (“take-off into sustained growth”) το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 54% (πίνακας 3).⁹⁶⁰ Η Ιαπωνική βιομηχανία γνώρισε μια

⁹⁵⁷ Taylor, 1922, σελ. 448-450 και 456

⁹⁵⁸ Markevich, 2017, σελ. 38, 42

⁹⁵⁹ Όπως παραπάνω, σελ. 47

⁹⁶⁰ Rostow, 1951, σελ. 31

αξιοσημείωτη μετάβαση με πλήρη τροποποίηση της φύσης της και επιτάχυνση της ανάπτυξής της.⁹⁶¹ Οι εξαγωγές και οι εισαγωγές της Ιαπωνίας διπλασιάζονταν κάθε δέκα χρόνια από το 1868 έως το 1898, και η αξία των βιομηχανικών αγαθών που εξήχθησαν από τη χώρα για την περίοδο 1889-1898 αυξήθηκε σχεδόν εννέα φορές.⁹⁶² Οι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης της Ιαπωνικής βιομηχανικής παραγωγής για την περίοδο 1905 έως 1913, τα τελευταία χρόνια της περιόδου Meiji, εκτιμώνται σε 3,8% (πίνακας 1).

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η Ιαπωνία επιδίωξε τη δημιουργία μιας μεγάλης αυτοκρατορίας, στοχεύοντας αρχικά στις πλούσιες σε φυσικούς πόρους και πρώτες ύλες περιοχές της Κίνας και της Κορέας. Μετά το 1914, το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του Ιαπωνικού αναπτυξιακού προτύπου ήταν η ταχύτατη άνοδος της βιομηχανίας, και η κύρια αιτία ήταν η ανάγκη της χώρας να ξεπεράσει το εμπόδιο των περιορισμένων φυσικών πόρων της.⁹⁶³ Μετά την καταστροφική ήττα στον Β' ΠΠ, η Ιαπωνία πέτυχε ένα αξιοσημείωτο οικονομικό θαύμα, με μαζική εγχώρια βιομηχανική παραγωγή και τεχνολογική ανάπτυξη, που την μεταμόρφωσαν στη δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο, μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Για παράδειγμα από το 1949 έως το 1972 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ιαπωνίας αυξήθηκε κατά 497% (πίνακας 3).

Πίνακας 3. GDP per Capita Relative Change (%)

Country	1870-1913	1913-1949	1949-1972	1972-1990	1870-1990	1990-2022
China	4	-19	79	108	216	545
Greece	-3	59	296	35	724	58
India	26	-7	34	57	146	272
Iran	33	115	201	-32	488	229
Japan	54	18	497	75	1796	28
Russia (a)	41	85	115	22	589	105
Turkey	26	32	153	75	639	218
Un. Kingdom	41	35	62	45	349	47
United States	110	40	79	46	670	58
World			78	38	432	103
Source: Maddison Project Database in < https://ourworldindata.org >						
(a) Russian Empire or Soviet Union, or Russian Federation						

⁹⁶¹ Count Okuma, *The Industrial Revolution in Japan*, The North American Review, Vol. 171, No. 528, 1900, pp. 677-691, University of Northern Iowa, σελ. 677

⁹⁶² Όπως παραπάνω, σελ. 684-685

⁹⁶³ Hollis B. Chenery, Shuntaro Shishido and Tsunehiko Watanabe, *The Pattern of Japanese Growth, 1914-1954*, Econometrica, Vol. 30, No. 1, 1962, pp. 98-139, The Econometric Society, σελ. 129

Στη δυτική ακτή της Σινικής Θάλασσας, η μεγάλη Αυτοκρατορία της Κίνας φθάνει στο τέλος της μακρόχρονης ζωής της στην αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Μια μεγάλη χώρα με αυξανόμενο πληθυσμό και πληθώρα πρώτων υλών και καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Το έτος 1912 σηματοδοτεί την ίδρυση της Δημοκρατίας της Κίνας, μιας βραχύβιας πολιτικής οντότητας που αντικαταστάθηκε από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας το 1949. Το τέλος του «Αιώνα της Εθνικής Ταπείνωσης» (“Century of National Humiliation”) - της περιόδου από το 1839 μέχρι το 1949 - όταν το Κινεζικό κράτος έχασε τον έλεγχο μεγάλων τμημάτων της επικράτειάς του στα χέρια ξένων - σηματοδότησε τη στροφή προς μια αργή και σταθερή ανάπτυξη της Κινεζικής οικονομίας (πίνακας 3).⁹⁶⁴ Στα πρώτα χρόνια της Κομμουνιστικής επανάστασης, η Κίνα ήταν μια κλειστή οικονομία και το εξωτερικό εμπόριο ελεγχόταν από κρατικές εμπορικές εταιρείες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι εξαγωγές και οι εισαγωγές αποτελούσαν μόνο περίπου το 2% του ΑΕΠ.⁹⁶⁵ Μετά την περίοδο διακυβέρνησης από τον Mao Zedong (1949 – 1976), ο οποίος καθιέρωσε τη διοικητική δομή του κράτους, ο Deng Xiaoping (1979 – 1992) υιοθέτησε τον «Κόκκινο Καπιταλισμό» (“Red Capitalism”).⁹⁶⁶ Από τον Δεκέμβριο του 1978, υπό την ηγεσία του Deng Xiaoping, έγιναν τα πρώτα βήματα προς ένα νέο οικονομικό μοντέλο, ξεπερνώντας και ακυρώνοντας ορισμένες παραδοσιακές κομμουνιστικές πρακτικές. Η πολιτική της «μεταρρύθμισης και του ανοίγματος» ξεκίνησε με κινητήρια δύναμη την επιθυμία του Χίαοπινγκ να εκσυγχρονίσει την οικονομία και να επωφεληθεί από την ξένη τεχνολογία.⁹⁶⁷ Η οικονομία της Κίνας συνδέθηκε στενότερα με την παγκόσμια οικονομία και άνοιξε στο διεθνές εμπόριο και τις ξένες επενδύσεις. Το Κινεζικό χρηματοπιστωτικό σύστημα άρχισε να μετασχηματίζεται, ξεκινώντας το 1978 με τη δημιουργία τεσσάρων κρατικών τραπεζών. Αυτές οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις ουσιαστικά μετέτρεψαν την οικονομία της χώρας από κρατικά ελεγχόμενη σε καπιταλιστική, χωρίς ωστόσο να διαβρώσουν τον κεντρικό ρόλο του δημόσιου τομέα και την επιρροή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας.⁹⁶⁸ Κατά τη διακυβέρνηση Χίαοπινγκ η μέση

⁹⁶⁴ William A. Callahan, *National Insecurities: Humiliation, Salvation. And Chinese Nationalism*, Alternatives: Global, Local, Political, Vol. 29, No. 2, 2004, pp. 199-218, Sage Publications

⁹⁶⁵ Irwin, 2025

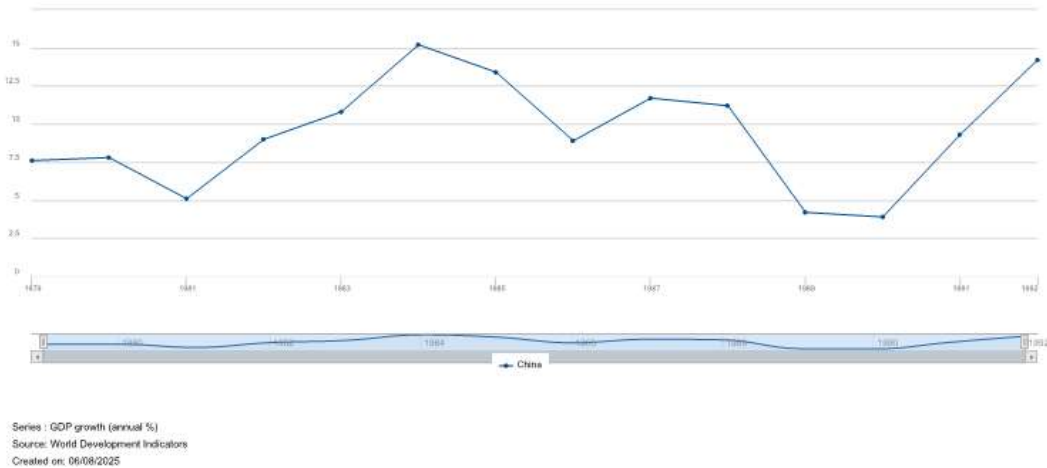
⁹⁶⁶ Roy C. Smith, *China's Next Ten Years*, The Independent Review, Vol. 23, No. 1, 2018, pp. 109-129, Independent Institute

⁹⁶⁷ Irwin, 2025

⁹⁶⁸ Leonardo E. Stanley, *Emerging Market Economies and Financial Globalization: Argentina, Brazil, China, India and South Korea*, Anthem Press, 2018, σελ. 137 και 148

ετήσια αύξηση του ΑΕΠ ήταν 9,45% (διάγραμμα 1) και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξήθηκε από 184% το 1979, σε 366,5% το 1992 (σε τρέχοντα δολάρια ΗΠΑ).⁹⁶⁹

Διάγραμμα 1. China's GDP Growth (Annual)

Η Ινδία μετά την ανεξαρτησία της από τη Βρετανική αποικιοκρατία το 1947, επιδίωξε οικονομική ανάπτυξη με την εγχώρια παραγωγή και τον φυσικό πλούτο ως κινητήριες δυνάμεις. Όπως και η Κίνα, η Ινδία είναι μια μεγάλη χώρα με τεράστιο εργατικό δυναμικό και πλούσιους ορυκτούς πόρους, άνθρακα και καλλιεργήσιμη γη. Το 1947, η Ινδία είχε μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ περίπου 3%, ποσοστό επενδύσεων περίπου 9% και προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση 32 έτη.⁹⁷⁰ Κατά τις πρώτες τρεις δεκαετίες της Ινδικής κρατικής υπόστασης (δεκαετία του 1950 έως τη δεκαετία του 1980), η μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ ήταν 3,6% και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 επιταχύνθηκε στο 5,6%.⁹⁷¹ Από το 1947 έως το 1990, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξήθηκε από 985\$ σε 2,087\$, μια σχετική μεταβολή 112% (διάγραμμα 2). Ωστόσο, η Ινδική οικονομία παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό κλειστή μέχρι τη δεκαετία του 1990, με τις εξαγωγές να αντιπροσωπεύουν μόνο περίπου το 5% του ΑΕΠ στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και τους τοπικούς παραγωγούς να ελέγχουν περίπου το 95% της εγχώριας αγοράς βιομηχανικών προϊόντων και σχεδόν το 100% της αγοράς καταναλωτικών αγαθών.⁹⁷²

⁹⁶⁹ World Bank Group, στην ιστοσελίδα <https://databank.worldbank.org> (Πρόσβαση 8 Ιουλίου 2025)

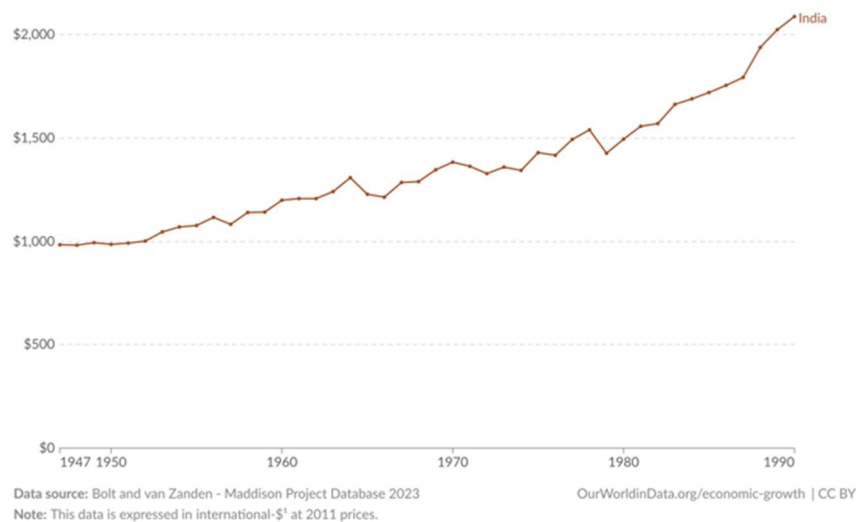
⁹⁷⁰ Kaushik Basu and Annemie Maertens, *The Pattern and Causes of Economic Growth in India*, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 23, No. 2, 2007, pp. 143-167, Oxford University Press

⁹⁷¹ B. B. Bhattacharya and S. Sakthivel, *Regional Growth and Disparity in India: Comparison of Pre- and Post-Reform Decades*, Economic and Political Weekly, Vol. 39, No. 10, 2004, pp. 1071-1077, Economic and Political Weekly

⁹⁷² Irwin, 2025

Η απότομη αύξηση των τιμών του πετρελαίου το 1990, λόγω της εισβολής του Ιράκ στο Κουβέιτ, άσκησε τεράστιες πιέσεις στην οικονομία της Ινδίας, συμπιέζοντας τις εισαγωγές πρώτων υλών. Ο R. Nagaraj το 2005, συγκρίνοντας την απόδοση των μεταποιητικών τομέων της Κίνας και της Ινδίας κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, τονίζει ότι και οι δύο χώρες επέλεξαν, περίπου την ίδια εποχή, τη στρατηγική της βαριάς εκβιομηχάνισης ως την ταχύτερη οδό για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη και σημειώνει ότι ο ρυθμός βιομηχανικής ανάπτυξης της Κίνας ήταν σχεδόν μιάμιση φορά μεγαλύτερος από αυτόν της Ινδίας σε ολόκληρη την περίοδο, με την Ινδική ανάπτυξη να είναι πιο σταθερή.⁹⁷³

Διάγραμμα 2. India's GDP per Capita 1947-1990

Το Ιράν, ένα σημαντικό κράτος της Μέσης Ανατολής, είναι μια από τις δύο αρχαιότερες κρατικές οντότητες, μαζί με την Κίνα. Η Ισλαμική Επανάσταση του 1979 οδήγησε στην εγκαθίδρυση ενός αυστηρού θεοκρατικού καθεστώτος και σε μια αλλαγή στον γεωπολιτικό προσανατολισμό του κράτους. Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν είναι μια από τις σημαντικότερες χώρες παραγωγής πετρελαίου, με τεράστια αποθέματα υδρογονανθράκων, τα οποία έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομία και τη γεωοικονομική της ισχύ. Το Ιράν κατατάσσεται δεύτερο στον κόσμο

⁹⁷³ R. Nagaraj, *Industrial Growth in China and India: A Preliminary Comparison*, Economic and Political Weekly, Vol. 40, No. 21, 2005, pp 2163-2171, Economic and Political Weekly

σε αποθέματα φυσικού αερίου και τέταρτο σε αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου.⁹⁷⁴

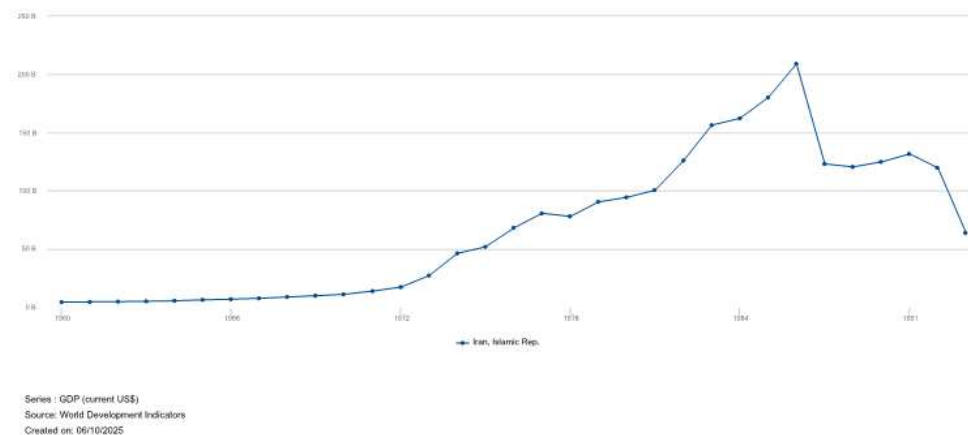
Στις αρχές του 20ού αιώνα, η οικονομία του Ιράν βρισκόταν σε πρωτόγονη κατάσταση, με το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος να προέρχεται από τη γη και περιορισμένη μεταποιητική παραγωγή στην ύφανση χαλιών, τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα και τη χειροτεχνία. Η εκπαίδευση και οι υποδομές ήταν εντελώς ανεπαρκείς για να υποστηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη και την επέκταση της παραγωγής και του εμπορίου. Τη δεκαετία του 1930, η εμφάνιση του πετρελαίου ως σημαντικής πηγής συναλλάγματος για την οικονομία, μαζί με ορισμένες οικονομικές μεταρρυθμίσεις, δημιούργησαν συνθήκες για επενδύσεις και οικονομική ανάπτυξη. Κατά την περίοδο 1953 έως 1979, το κράτος γνώρισε οικονομική ανάπτυξη, λαμβάνοντας πολύ μεγαλύτερα μερίδια εξαγωγών πετρελαίου, καθώς και ξένη βοήθεια και τεχνική υποστήριξη από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η οικονομία μετατράπηκε γρήγορα από μια σε μεγάλο βαθμό αγροτική σε μια οικονομία που προσανατολιζόταν κυρίως στις υπηρεσίες και τη βιομηχανία, με τεράστιες βελτιώσεις στις υποδομές και τις δημόσιες υπηρεσίες. Μεταξύ 1963 και 1976, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξανόταν ετησίως κατά περίπου 8%.⁹⁷⁵ Μετά το 1979 η οικονομία εισήλθε σε μια περίοδο ραγδαίας παρακμής λόγω της Ισλαμικής Επανάστασης και του πολέμου με το Ιράκ. Το τέλος του πολέμου το 1988 σηματοδότησε μια νέα περίοδο οικονομικής ανάπτυξης, η οποία δεν κράτησε πολύ, μέχρι το 1993.⁹⁷⁶ Παρακάτω στο διάγραμμα 3 παρουσιάζεται το ΑΕΠ του Ιράν από το 1960 μέχρι το 1993, σε τρέχουσες τιμές δολαρίου.

⁹⁷⁴ World Bank Group, *Islamic Republic of Iran*, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> (Τελευταία πρόσβαση 18 Ιουλίου 2025)

⁹⁷⁵ Hadi Salehi Esfahani and M. Hasen Pesaran, *The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective*, Iranian Studies, Vol. 42, No. 2, 2009, pp. 177-211, Taylor & Francis Ltd. on behalf of International Society of Iranian Studies

⁹⁷⁶ Όπως παραπάνω.

Διάγραμμα 3. Iran's GDP (current US \$) 1960 to 1993

Όσον αφορά στην Τουρκία, η βιομηχανική επανάσταση δεν επηρέασε την παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία του 19^{ου} αιώνα. Η οικονομική, πολιτική και κοινωνική δομή της αυτοκρατορίας δεν επέτρεπε την εκβιομηχάνιση.⁹⁷⁷ Οι εξεγέρσεις, οι ταραχές και τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που οδήγησαν στη δημιουργία νέων ανεξάρτητων κρατικών οντοτήτων, καθώς και η εκτεταμένη διαφθορά, εμπόδισαν την ανοικοδόμηση και τον εκσυγχρονισμό του κράτους και της οικονομίας του. Η ανακήρυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923 σηματοδότησε τη δημιουργία ενός νέου έθνους-κράτους από τις στάχτες της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η οικονομία του νέου κράτους ήταν υπανάπτυκτη, με το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού να ασχολείται με τη γεωργία για τη συντήρησή του και με πολύ περιορισμένη βιομηχανία, μεγάλο μέρος της οποίας βρισκόταν υπό ξένο έλεγχο. Με την έναρξη της Μεγάλης Ύφεσης και την κατάρρευση των τιμών των γεωργικών προϊόντων το 1929, το νέο καθεστώς έκανε μια σημαντική αλλαγή στην οικονομική στρατηγική, υιοθετώντας τον προστατευτισμό και την εκβιομηχάνιση ως στόχους της οικονομικής του πολιτικής.⁹⁷⁸ Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, η κυβέρνηση υιοθέτησε μια πολιτική κρατισμού, ιδρύοντας την Κεντρική Τράπεζα το 1930 και εθνικοποιώντας βασικές υποδομές, και ξεκίνησε το πρώτο κύμα εκβιομηχάνισης. Το Πρώτο Πενταετές Βιομηχανικό Σχέδιο (1934-1938) έδωσε προτεραιότητα στη εκβιομηχάνιση με στόχο τη μείωση της εξάρτησης από

⁹⁷⁷ Senem Zeybekoglu Sadri, *Industrialization and Urbanization in Turkey at the Beginning of the 20th Century*, Journal of Contemporary Urban Affairs, Vol. 4, No. 2, 2020, pp. 87-94

⁹⁷⁸ Sevket Pamuk, *Uneven Centuries: Turkey's Experience with Economic Development Since 1820*, Economic History Review, Vol. 72, No. 4, 2019, pp. 1129-1151, Wiley on behalf of Economic History Society

το εξωτερικό.⁹⁷⁹ Ήταν μια προσπάθεια οικοδόμησης ενός οικονομικά ανεξάρτητου και σύγχρονου κράτους. Όλα τα έργα που είχαν προβλεφθεί σε αυτό το σχέδιο εκβιομηχάνισης υλοποιήθηκαν και στέφθηκαν με επιτυχία.⁹⁸⁰ Παρά την παγκόσμια αναταραχή, η Τουρκία πέτυχε μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης περίπου 6% από το 1935 έως το 1939, κυρίως λόγω της καθοδηγούμενης από το κράτος εκβιομηχάνισης.⁹⁸¹

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Τουρκία γνώρισε σημαντική αστικοποίηση και βιομηχανική ανάπτυξη, ειδικά από τη δεκαετία του 1950 και μετά. Το μερίδιο της γεωργίας στο ΑΕΠ και την απασχόληση μειώθηκε σταθερά, ενώ οι βιομηχανίες και οι υπηρεσίες επεκτάθηκαν.⁹⁸² Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η Τουρκία βίωσε το δεύτερο κύμα εκβιομηχάνισης, και πάλι υπό αυστηρή προστασία και με κρατικές επιδοτήσεις και φορολογικές ελαφρύνσεις. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, επιδιώχθηκε η εκβιομηχάνιση υποκατάστασης των εισαγωγών, με στόχο την παραγωγή αγαθών στην εγχώρια αγορά που προηγουμένως εισαγόταν.⁹⁸³ Το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 εγκαίνιασε μια νέα εποχή οικονομικής απελευθέρωσης υπό την ηγεσία του Turgut Özal. Εφάρμοσε μέτρα λιτότητας, μείωσε τις επιδοτήσεις, απελευθέρωσε τις αγορές και άνοιξε την οικονομία σε ξένες επενδύσεις και εμπόριο. Αυτή η μετατόπιση σηματοδότησε μια απόκλιση από το προηγούμενο προστατευτικό μοντέλο, ενθαρρύνοντας την βιομηχανική ανάπτυξη με γνώμονα τις εξαγωγές.⁹⁸⁴ Αυτό το κύμα εκβιομηχάνισης, το οποίο διεύρυνε την Τουρκική βιομηχανική βάση περαιτέρω προς τα περιφερειακά κέντρα της Ανατολίας, ανακόπηκε απότομα το 2001 λόγω της αυξανόμενης πολιτικής και μακροοικονομικής αστάθειας, της αυξανόμενης διαφθοράς και της υποβάθμισης του θεσμικού περιβάλλοντος κατά τη δεκαετία του 1990.⁹⁸⁵

⁹⁷⁹ Βλέπε: Sevet Pamuk, *Economic Change in Twentieth-Century Turkey: Is the Glass more than Half Full?*, in Resat Kasaba (ed.), "The Cambridge History of Turkey, Volume 4: Turkey in the Modern World", Cambridge University Press, 2008, pp. 266-300

Βλέπε ακόμη: Bülent Gökay, *Turkey in the Global Economy: Neoliberalism, Global Shift and the Making of a Rising Power*, Agenta Publishing, 2020, σελ. 29-52

⁹⁸⁰ Zeybekoglu Sadri, 2020

⁹⁸¹ Aylin İdikut Özpençe, *Economic Stability and Growth: The Case of Turkey*, Research in Applied Economics, Vol. 9, No. 3, 2017, pp. 41-63, Macrothink Institute

⁹⁸² Βλέπε: Pamuk, 2008. Επίσης βλέπε: Gökay, 2020

⁹⁸³ Pamuk, 2008

⁹⁸⁴ Βλέπε: Pamuk, 2019

Βλέπε ακόμη: European Route of Industrial Heritage, *On the Industrial History of Turkey*, στην ιστοσελίδα <https://www.erih.net/how-it-started/industrial-history-of-european-countries/turkey> (Τελευταία πρόσβαση 24 Ιουλίου 2025)

⁹⁸⁵ Pamuk, 2008

7.2.2 Η Εποχή του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος. Η Μεγάλη Ανατροπή

Η περίοδος μετά τη δεκαετία του 1990 σηματοδοτεί έναν δραματικό μετασχηματισμό για τις Ευρωπαϊκές και Ευρασιατικές οικονομίες. Η κατάρρευση των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών και η μετάβαση σε οικονομικά συστήματα προσανατολισμένα στην αγορά οδήγησαν σε βαθιές διαρθρωτικές αλλαγές, με σοβαρές επιπτώσεις στην εγχώρια παραγωγή και την εκβιομηχάνιση. Η αποβιομηχάνιση ήταν η κυρίαρχη τάση στις Δυτικές οικονομίες, σε αντίθεση με τα κράτη της Ανατολής που εκμεταλλεύτηκαν τις υπάρχουσες συνθήκες για την εκβιομηχάνιση και την επιδίωξη της αυτονομίας τους.

7.2.2.1 Η Αποβιομηχάνιση της Δύσης

Η αποβιομηχάνιση, που χαρακτηρίζεται από μακροπρόθεσμη μείωση του μεριδίου της μεταποίησης στην απασχόληση και την παραγωγή σε σχέση με το ΑΕΠ, αποτελεί καθοριστικό χαρακτηριστικό της Δυτικής οικονομικής ανάπτυξης από τα τέλη του 20ού αιώνα.⁹⁸⁶ Το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης είναι ένα πολύπλοκο πλέγμα παραγόντων, που περιλαμβάνει την Παγκοσμιοποίηση, τη μεταφορά βιομηχανικών θέσεων εργασίας σε περιοχές χαμηλότερου κόστους (ιδίως στην Κίνα), την απορρύθμιση, την εταιρική συρρίκνωση, την εκτεταμένη τεχνολογική αλλαγή, και κυρίως την αυτοματοποίηση. Αυτές οι μεταβολές δεν είναι απλώς οργανικές εξελίξεις της αγοράς, αλλά αποτελούν επίσης άμεσο αποτέλεσμα στρατηγικών αποφάσεων που έλαβαν ηγετικά στελέχη επιχειρήσεων και κυβερνήσεων, προτεραιοποιώντας το οικονομικό κέρδος.⁹⁸⁷ Ωστόσο ορισμένες ακαδημαϊκές προσεγγίσεις προσφέρουν μια πιο εκλεπτυσμένη άποψη, υποστηρίζοντας ότι η αποβιομηχάνιση αποτελεί κυρίως χαρακτηριστικό της επιτυχημένης οικονομικής ανάπτυξης.⁹⁸⁸ Η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι η

⁹⁸⁶ Robert Rowthorn and Ramana Ramaswamy, *Deindustrialization - Its Causes and Implications*, IMF, Economic Issues 10, 1997, στην ιστοσελίδα <https://www.imf.org/EXTERNAL/PUBS/FT/ISSUES10/issue10.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 27 Ιουλίου 2025)

⁹⁸⁷ Βλέπε: Robert Rowthorn and Ken Coutts, *De-industrialization and the Balance of Payments in Advanced Economies*, Cambridge Journal of Economics, Vol. 28, No. 5, 2004, pp. 767-790, Oxford Univers
Βλέπε ακόμη: Khuong Vu, Nobuya Haraguchi, and Juergen Amann, *Deindustrialization in Developed Countries Amid Accelerated Globalization: Patterns, Influencers, and Policy Insights*, Structural Change and Economic Dynamics, Vol. 59, 2021, pp. 454-469, Elsevier

⁹⁸⁸ Βλέπε: Rowthorn, 1997 και Vu, 2021.

υψηλότερη αύξηση παραγωγικότητας στη μεταποίηση σε σύγκριση με τις υπηρεσίες σημαίνει ότι απαιτούνται λιγότεροι εργαζόμενοι για να παραχθεί ο ίδιος όγκος αγαθών. Κατά συνέπεια, η απασχόληση στον τομέα της μεταποίησης μειώνεται ακόμη και αν το πραγματικό μερίδιο των εγχώριων δαπανών για βιομηχανικά προϊόντα παραμένει σταθερό. Αναλύσεις παλινδρόμησης υποδεικνύουν ότι οι διαφορές στη σχετική αύξηση παραγωγικότητας εξηγούν περισσότερο από το 60% της πτώσης του μεριδίου απασχόλησης στη μεταποίηση στο βιομηχανικό κόσμο. Δευτερεύοντες παράγοντες, όπως οι αλλαγές στις δαπάνες των καταναλωτών υπέρ των υπηρεσιών, οι μεταβολές στα εμπορικά ισοζύγια (αυξημένες εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων), η μείωση των επενδύσεων στη μεταποίηση και η ανακατάταξη των εξωτερικών υπηρεσιών συνεισφέρουν επίσης, όμως ο ρόλος τους είναι σημαντικά μικρότερος.⁹⁸⁹

Μετά την απελευθέρωση του εμπορίου οι θέσεις εργασίας στον τομέα της μεταποίησης μεταφέρθηκαν μαζικά σε χώρες και περιοχές με χαμηλότερο κόστος, όπως η Κίνα. Τα εμπορικά ελλείμματα οδήγησαν στην απώλεια θέσεων εργασίας στον τομέα της μεταποίησης στις Ηνωμένες Πολιτείες, αντιπροσωπεύοντας πάνω από τα δύο τρίτα των 5,7 εκατομμυρίων θέσεων εργασίας από το 2000 έως το 2010.⁹⁹⁰ Ενώ η απασχόληση στον τομέα της μεταποίησης στις Ηνωμένες Πολιτείες μειώθηκε μόλις 12% μεταξύ της μεταπολεμικής κορύφωσης το 1979 και το 2000, έπεσε κατά 25% στην περίοδο 2000 έως 2012.⁹⁹¹ Παρόμοιες πιέσεις δέχθηκε και η Ευρώπη, όπου ο ανταγωνισμός από την Κίνα και η μεταφορά παραγωγής σε εξωτερικούς συνεργάτες (offshoring) υπονόμευσαν τις βιομηχανικές βάσεις των κρατών της. Πράγματι, παρατηρήθηκε συνεχής μείωση του μεριδίου της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση μεταξύ 1995 και

Βλέπε ακόμη: Rainer Przywara, *Deindustrialization – Opportunity or Threat?*, Athens Journal of Business and Economics, Vol. 3, No. 4, 2017, pp. 427-462

Επίσης βλέπε: Nebojša Stojčić and Zoran Aralica, *Regional Patterns of Deindustrialization and Prospects for Reindustrialization in South and Central East European Countries*, The wiiw Balkan Observatory, Working Paper 118, 2015, στην ιστοσελίδα <https://wiiw.ac.at/regional-patterns-of-deindustrialization-and-prospects-for-reindustrialization-in-south-and-central-east-european-countries-dlp-3901.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 28 Ιουλίου 2025)

⁹⁸⁹ Όπως παραπάνω.

⁹⁹⁰ Adams Nager, *Trade vs. Productivity: What Caused U.S. Manufacture's Decline and How to Revive it*, Information Technology and Innovation Foundation, 2017, στην ιστοσελίδα <https://itif.org/publications/2017/02/13/trade-vs-productivity-what-caused-us-manufacturings-decline-and-how-revive/> (Τελευταία πρόσβαση 28 Ιουλίου 2025)

⁹⁹¹ Teresa C. Fort, Justin R. Pierce and Peter K. Schott, *New Perspectives on the Decline of US Manufacturing Employment*, The Journal of Economic Perspectives, Vol. 32, No. 2, 2018, pp. 47-72, American Economic Association, σελ. 47

2011. Η μείωση αυτή ήταν σημαντικά λιγότερο έντονη στα κράτη του κεντρικού Ευρωπαϊκού βιομηχανικού πυρήνα – με επίκεντρο την Γερμανία και περιλαμβάνοντας την Αυστρία, την Ουγγαρία, την Πολωνία, τη Σλοβακία και την Τσεχία – σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.⁹⁹² Κράτη όπως η Γαλλία και οι χώρες της Benelux έχουν σημαντική μείωση απασχόλησης στον τομέα της μεταποίησης, αλλά διατηρούν ισχυρές θέσεις σε τομείς όπως τα βιομηχανικά μηχανήματα και η αεροδιαστημική. Στη νότια Ευρώπη χώρες όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα βίωσαν την κατάρρευση της μεταποίησης και πρώιμη αποβιομηχανοποίηση.⁹⁹³ Η βιομηχανική ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης κατέρρευσε μετά το 2022, λόγω των ραγδαίων αυξήσεων των τιμών ενέργειας και την απώλεια του Ρωσικού φυσικού αερίου. Οι ενεργοβόροι τομείς αντιμετώπισαν τη διακοπή λειτουργίας ή τη μετεγκατάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες και κυρίως στην Ασία.⁹⁹⁴ Η Ευρωπαϊκή οικονομία μετασχηματίζεται σε οικονομία υπηρεσιών. Μόλις σε τέσσερα χρόνια – από το 2019 μέχρι το 2023 – η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει χάσει σχεδόν ένα εκατομμύριο θέσεις εργασίας στον τομέα της μεταποίησης.⁹⁹⁵

7.2.2.2 Η Εκβιομηχάνιση στην Ανατολή

Από την άλλη πλευρά, η βιομηχανική παραγωγή στη Ρωσική Ομοσπονδία σημείωσε απότομη πτώση στα πρώτα μετα-Σοβιετικά χρόνια, αλλά ανέκαμψε σταδιακά τη δεκαετία του 2000, υποστηριζόμενη από την αύξηση των τιμών του πετρελαίου και τις πολιτικές σταθεροποίησης. Η πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα χαρακτηρίστηκε από την αύξηση της Ρωσικής βιομηχανικής παραγωγής για πρώτη φορά από το 1980. Από το 2000 έως το 2010 ο ρυθμός αύξησης της κατά κεφαλήν βιομηχανικής παραγωγής ανήλθε στο 3,7%.⁹⁹⁶ Η Ρωσία παραμένει μια σημαντική βιομηχανική δύναμη. Έχοντας αναγνωρίσει την ανάγκη διαφοροποίησης της οικονομίας της και μείωσης της εξάρτησής της από τις εξαγωγές ενέργειας, έχει

⁹⁹² Roman Stöllinger, *Structural Change and Global Value Chains in the EU*, The Vienna Institute for International Economic Studies, Working Paper 127, 2016, στην ιστοσελίδα <https://wiiw.ac.at/structural-change-and-global-value-chains-in-the-eu-dlp-3969.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 28 Ιουλίου 2025)

⁹⁹³ Rodrik, 2016

⁹⁹⁴ Noé van Hulst, *Anatomy of a Fall: Europe's Deindustrialisation*, Illuminem, May 9 2024, στην ιστοσελίδα <https://illuminem.com/illuminemvoices/anatomy-of-a-fall-europes-deindustrialisation> (Τελευταία πρόσβαση 29 Ιουλίου 2025)

⁹⁹⁵ Syndicat European Trade Union, *EU Loses Almost a Million Manufacturing Jobs in Just 4 Years*, 18 March 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.etuc.org/en/pressrelease/eu-loses-almost-million-manufacturing-jobs-just-4-years> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

⁹⁹⁶ Markevich, 2017

καταβάλει προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό των βιομηχανιών της, την ανάπτυξη τομέων υψηλής τεχνολογίας και την ενίσχυση της καινοτομίας. Η χώρα κληρονόμησε ένα τεράστιο στρατιωτικοβιομηχανικό συγκρότημα από τη Σοβιετική Ένωση και η αμυντική της βιομηχανία, μετά την ανάκαμψή της στις αρχές της δεκαετίας του 2000, είναι ισχυρή παράγοντας προηγμένη στρατιωτική τεχνολογία και διασφαλίζοντας την αυτάρκειά της. Η στρατηγική εστίαση του κράτους στις στρατιωτικοβιομηχανικές δυνατότητες συμβάλλει στη θέση του ως σημαντικής δύναμης.

Η μεταποίηση παραμένει ένας ζωτικός τομέας αντιπροσωπεύοντας περίπου το 55% της βιομηχανικής παραγωγής, με βασικούς κλάδους τη μεταλλουργία, τα διυλισμένα πετρελαιοειδή, τα χημικά, τα μηχανήματα και τον ηλεκτρικό εξοπλισμό. Η εξόρυξη και η λατομική παραγωγή αποτελούν περίπου το 35% της βιομηχανικής παραγωγής, με την έρευνα και εξόρυξη φυσικού αερίου και πετρελαίου να αντιπροσωπεύουν το 29%. Από τις αρχές του 2025 η βιομηχανική παραγωγή της Ρωσικής Ομοσπονδίας αυξήθηκε κατά 0,8% year-on-year το Μάρτιο, με την παραγωγή στη μεταποίηση να αυξάνεται κατά 4%. Τον Ιούνιο 2025 η βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε κατά 2% σε σχέση με τον ίδιο μήνα του προηγούμενου έτους. Η ανάπτυξη επικεντρώνεται σε κλάδους συνδεδεμένους με τη στρατιωτική παραγωγή και την υποκατάσταση εισαγωγών λόγω των κυρώσεων, ενώ άλλοι κλάδοι αντιμετωπίζουν στασιμότητα ή πτώση.⁹⁹⁷

Ωστόσο, η Ρωσία δεν έχει επιτύχει υποκατάσταση των εισαγωγών σε σημαντικό βαθμό ιδίως σε τομείς υψηλής τεχνολογίας και μεγάλος αριθμός βιομηχανιών της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις εισαγωγές από ΗΠΑ και ΕΕ, παραμένοντας ευάλωτη σε κυρώσεις. Για το λόγο αυτό έχει αυξητική τάση η Ρωσική εξάρτηση από την Κίνα, με τις εισαγωγές από τη χώρα αυτή να είναι ζωτικής σημασίας για τη Ρωσία, για να διατηρήσει το τρέχων στρατιωτικό της status quo. Για παράδειγμα η εγχώρια βιομηχανία παραγωγής drone εξαρτάται σχεδόν κατά 95 έως

⁹⁹⁷ Βλέπε: Trading Economics, *Russia Industrial Production*, στην ιστοσελίδα <https://tradingeconomics.com/russia/industrial-production>
Βλέπε ακόμη: Statista, *Year-over-year Industrial Production Index (IPI) in Russia from 2014 to 2024*, in <https://www.statista.com/statistics/1022094/russia-industrial-production-index/> (Τελευταία πρόσβαση 20 Ιουλίου 2025)

98% από εισαγόμενα εξαρτήματα με σοβαρές πιθανότητες μακροπρόθεσμης εξάρτησης από την αμυντική βιομηχανία της Κίνας.⁹⁹⁸

Η Κίνα από τη δεκαετία του 1990 έχει βιώσει μια από τις πιο ταχείες και μετασχηματιστικές εκβιομηχανίσεις στη σύγχρονη ιστορία. Ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες χρειάστηκαν περίπου έναν αιώνα για να ξεπεράσουν τη Βρετανική Αυτοκρατορία σε βιομηχανική παραγωγή και να κατακτήσουν την πρώτη θέση λίγο πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Κίνα πέτυχε να εκθρονίσει τις Ηνωμένες Πολιτείες σε λιγότερο από δύο δεκαετίες. Εξίσου εντυπωσιακή είναι η ραγδαία αύξηση των εξαγωγών της Κίνας. Το 1995, είχε μόνο το 3% του μεριδίου των παγκόσμιων εξαγωγών, ενώ μέχρι το 2020 είχε φτάσει το 20%.⁹⁹⁹

Οι διάδοχοι του Deng Xiaoping, οι Jiang Zemin (1992-2002) και Hu Jintao (2002-2012), συνέχισαν στην ίδια πορεία, προωθώντας δυναμικά τις επιχειρήσεις και τις ξένες επενδύσεις, ενισχύοντας την οικονομική επέκταση και ακολουθώντας μια ιδιαίτερα μοχλευμένη και εξαγωγικά προσανατολισμένη εκβιομηχάνιση, διατηρώντας παράλληλα χαμηλό προφίλ στο διεθνές πεδίο. Ο Χί Jinping, που ανέλαβε την εξουσία το 2012, ακολούθησε μια πιο ενεργή και εξωστρεφή εξωτερική πολιτική με διεκδικήσεις στην Ανατολική και Νότια Σινική Θάλασσα, ενώ ξεκίνησε τη φιλόδοξη πολιτική “One Belt one Road” για την ανάπτυξη εμπορικών διαδρομών μεταξύ της Κίνας, της Μέσης Ανατολής και της Ευρώπης. Αυτή η εξαιρετική αλλαγή πορείας από το 1978 οδήγησε στην πιο δυναμική οικονομική ανάπτυξη στην ιστορία.¹⁰⁰⁰ Από το 1990 μέχρι το 2022 η σχετική μεταβολή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν 545% (πίνακας 3). Εκμεταλλευόμενη το άφθονο εργατικό δυναμικό της και την Παγκοσμιοποίηση, η Κίνα έχει μετατραπεί σε παγκόσμιο βιομηχανικό κέντρο - τη μόνη βιομηχανική υπερδύναμη και τη δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως.¹⁰⁰¹ Το ΑΕΠ της Κίνας έχει αυξηθεί από 1,2 τρισεκατομμύρια δολάρια

⁹⁹⁸ Maria Snegovaya, Max Bergmann, Tina Dolbaia, and Nick Fenton, *Existing Russian Military Vulnerabilities*, in “Back in Stock? The State of Russia’s Defense Industry after Two Years of the War”, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2024, pp. 30-35

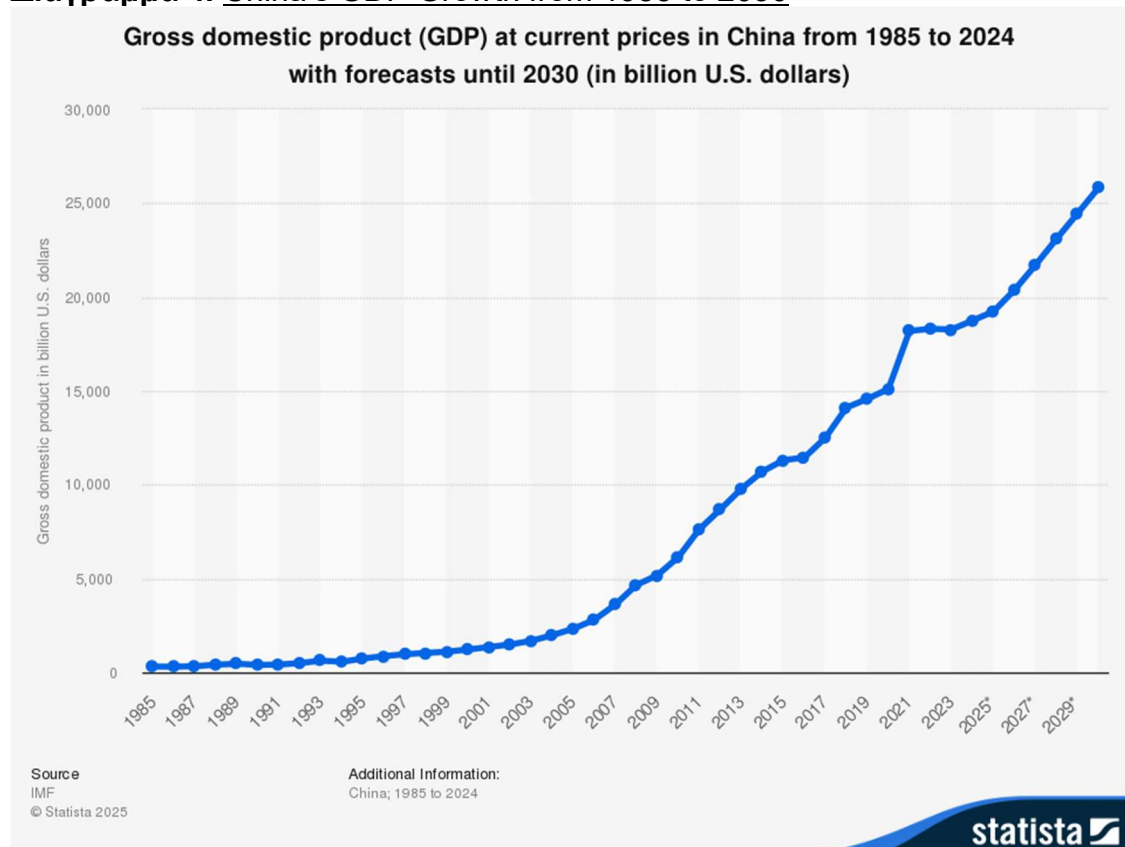
⁹⁹⁹ Baldwin, 2024

¹⁰⁰⁰ Roy C. Smith, *China’s Next Ten Years*, The Independent Review, Vol. 23, No. 1, 2018, pp. 109-129, Independent Institute

¹⁰⁰¹ Baldwin, 2024

το 2000 σε περίπου 18,7 τρισεκατομμύρια δολάρια το 2024, με προβλέψεις να φθάσει στα 25,8 τρισεκατομμύρια δολάρια το 2030 (διάγραμμα 4).¹⁰⁰²

Διάγραμμα 4. China's GDP Growth from 1985 to 2030

Στοιχεία σχετικά με την πολεμική βιομηχανία της Κίνας έχουν αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο και δεν θα επαναληφθούν. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ηγεσία της χώρας έχει διατυπώσει μια μακροπρόθεσμη εθνική στρατηγική για την ανάπτυξη σε όλα τα μέτωπα μέχρι το 2049.

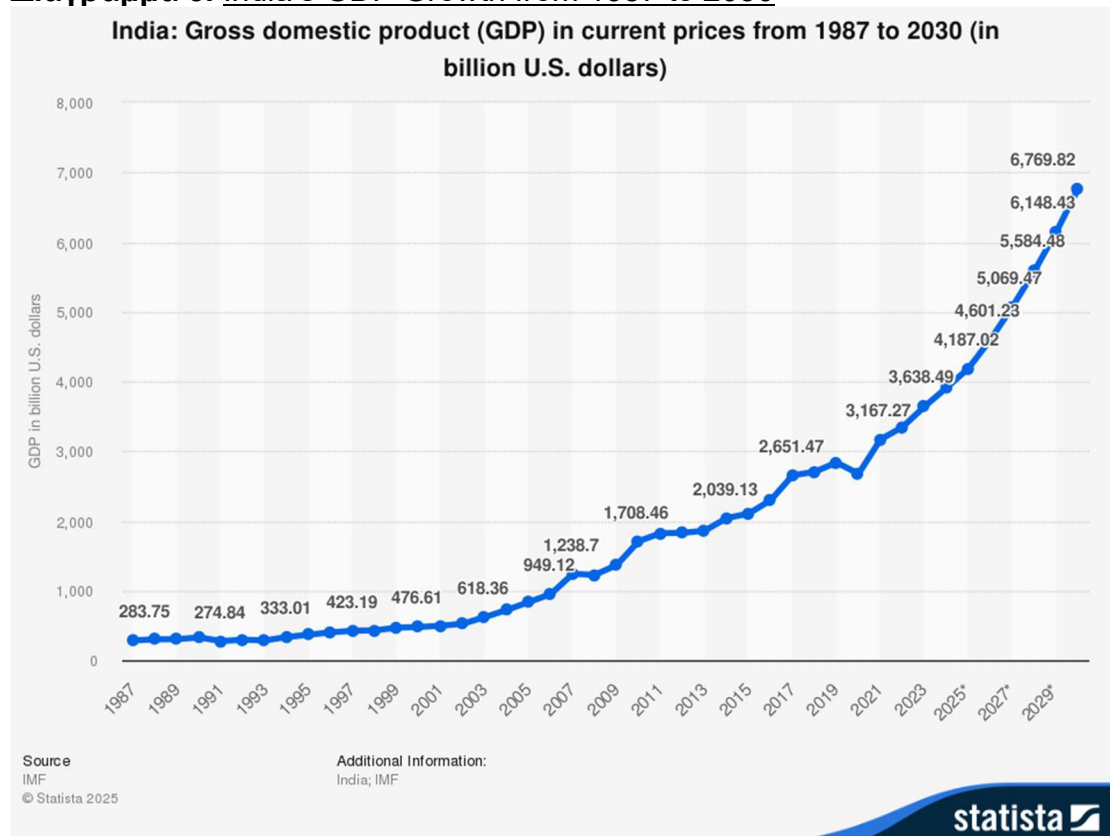
Η Ινδία έχει εξελιχθεί στην 5^η μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως με το ΑΕΠ της να ανέρχεται σε 3,9 τρισεκατομμύρια δολάρια το 2024 και προβλέψεις αύξησής του στα 6,7 τρισεκατομμύρια για το 2030 (διάγραμμα 5).¹⁰⁰³ Στοχεύει να καταστεί η μεγαλύτερη βιομηχανική δύναμη της Ασίας εκμεταλλευόμενη τη σταδιακή φυγή των

¹⁰⁰² Statista, *Gross Domestic Product at Current Prices in China from 1985 to 2024 with Forecasts Until 2030*, Apr 23, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263770/gross-domestic-product-gdp-of-china/> (Τελευταία πρόσβαση 29 Ιουλίου 2025)

¹⁰⁰³ Statista, *India: Gross Domestic Product (GDP) in Current Prices from 1987 to 2030*, May 21, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263771/gross-domestic-product-gdp-in-india/> (Τελευταία πρόσβαση 29 Ιουλίου 2025)

Αμερικανικών εταιρειών από την Κίνα. Λοιπά στοιχεία για τη χώρα είναι διαθέσιμα στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Διάγραμμα 5. India's GDP Growth from 1987 to 2030

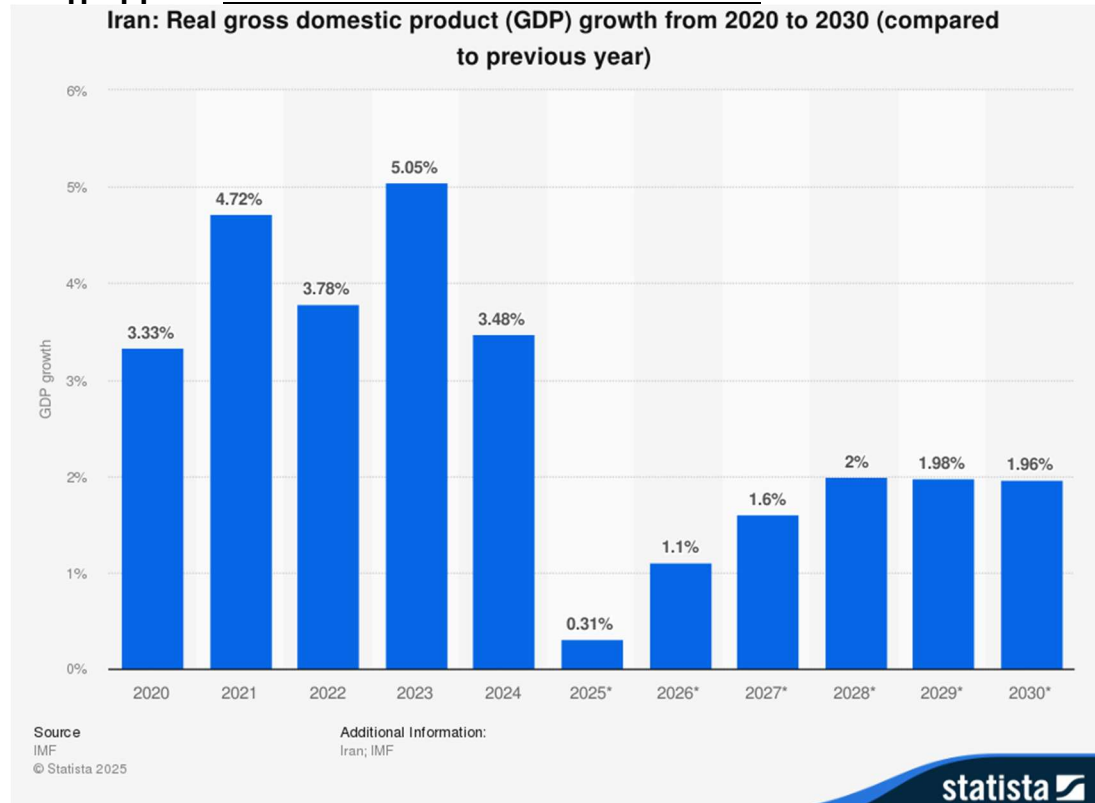

Το Ιράν όπως έχει ήδη αναφερθεί είναι σήμερα μια από τις σημαντικότερες χώρες παραγωγής πετρελαίου στον κόσμο, με τεράστια αποθέματα υδρογονανθράκων που επηρεάζουν βαθιά την οικονομία του και ενισχύουν τη γεωστρατηγική και γεωοικονομική του ισχύ. Η χώρα κατατάσσεται δεύτερη παγκοσμίως σε αποθέματα φυσικού αερίου και τέταρτη σε αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου.¹⁰⁰⁴ Η βιομηχανική παραγωγή παρουσιάζει σημαντικές ιδιαιτερότητες και δυναμική, παρά το πλήθος προκλήσεων λόγω διεθνών κυρώσεων και γεωπολιτικής αβεβαιότητας. Σύμφωνα με στατιστικές αναλύσεις για το 2024 και 2025 η παραγωγή έφθασε τα 5,1 εκατομμύρια βαρέλια ημερησίως με τάσεις

¹⁰⁰⁴ World Bank Group

αύξησης, καθιστώντας την Ιρανική βιομηχανία πετρελαίου ανθεκτική παρά τις εξωτερικές πιέσεις.¹⁰⁰⁵

Διάγραμμα 6. Iran's GDP Growth from 2020 to 2030

Ο τομέας της μεταποίησης και των βιομηχανικών προϊόντων καλύπτει σημαντικό ποσοστό του ΑΕΠ και παραμένει κρίσιμος για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, παρά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει από τη διεθνή απομόνωση και την ανάγκη για τεχνολογική αναβάθμιση και εκσυγχρονισμό των υποδομών. Για το 2022 η συνεισφορά του βιομηχανικού τομέα στο ΑΕΠ της χώρας ανήλθε περίπου στο 21,7% και στο 18% της συνολικής εργασιακής απασχόλησης.¹⁰⁰⁶ Σύμφωνα με έκθεση του Οργανισμού Βιομηχανικής Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Industrial Development Organization) η αύξηση της προστιθέμενης αξίας (value-added growth) στον μεταποιητικό τομέα του Ιράν το 2022 έφθασε το 6,5%

¹⁰⁰⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, *Σπάει τις Κυρώσεις και Ακμάζει η Ιρανική Βιομηχανία Πετρελαίου*, 3 Ιουλίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.ot.gr/2025/07/03/energeia/petrelaiou/iran-spaei-tis-kyroseis-kai-akmazei-i-iraniki-viomixania-petrelaiou/> (Τελευταία πρόσβαση 29 Ιουλίου 2025)

¹⁰⁰⁶ TCCIMA, *Iran Industry Sector Guide*, στην ιστοσελίδα <https://cic.tccim.ir/persian/files/Industry.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

ξεπερνώντας 164 χώρες στον κόσμο.¹⁰⁰⁷ Στον βιομηχανικό χώρο περιλαμβάνονται παραδοσιακοί κλάδοι όπως η μεταλλουργία, τα χημικά προϊόντα και η κατασκευή μηχανημάτων, που συμβάλλουν στην ποικιλία και την ανθεκτικότητα της παραγωγικής βάσης. Η βιομηχανική παραγωγή του Ιράν αποτελεί βασικό υποκείμενο της οικονομικής σταθερότητας και ανάπτυξης, με σημαντικές προοπτικές δυναμικής ανάπτυξης εφόσον βελτιωθούν οι διεθνείς συνθήκες και εφαρμοστούν πολιτικές εκσυγχρονισμού και τεχνολογικής καινοτομίας. Περισσότερα οικονομικά στοιχεία της χώρας έχουν αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η Τουρκία έχει καταφέρει να αναπτύξει σημαντικές παραγωγικές δυνατότητες μέσα σε λίγες δεκαετίες. Η εγχώρια βιομηχανική παραγωγή έχει καθοριστικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, συμβάλλοντας στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών μέσω των εξαγωγών, στην ενίσχυση της απασχόλησης και στην προώθηση της τεχνολογικής εξέλιξης. Ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής αυξήθηκε κατά 8,3% σε ετήσια βάση τον Ιούνιο 2025 αντιπροσωπεύοντας τον ισχυρότερο ρυθμό ανάπτυξης από το Φεβρουάριο 2024. Αυτή η άνοδος οφείλεται κυρίως στην ταχεία επέκταση της βιομηχανικής παραγωγής η οποία αυξήθηκε κατά 9,5% σε σύγκριση με 4,7% τον περασμένο Μάιο.¹⁰⁰⁸ Παράδειγμα αποτελεί η αυτοκινητοβιομηχανία της χώρας η οποία διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην οικονομία με τις εξαγωγές της να έχουν αυξηθεί κατά 13% κατά το πρώτο εξάμηνο του 2025, φθάνοντας τα 20 δισεκατομμύρια δολάρια και σημαντική προώθηση στις αγορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.¹⁰⁰⁹

Είναι χαρακτηριστική η στόχευση της Τουρκίας για τη συνεχή ανάπτυξη της βιομηχανίας της στο πλαίσιο της προσπάθειάς της για εξασφάλιση στρατηγικής αυτονομίας και ανεξαρτησίας στην εξωτερική της πολιτική. Η ανάπτυξη αξιολογής

¹⁰⁰⁷ Iran Press, *Iran's Manufacturing Growth More than 164 Countries*, 20 January 2024, στην ιστοσελίδα <https://iranpress.com/content/271053/iran-manufacturing-growth-more-than-164-countries> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

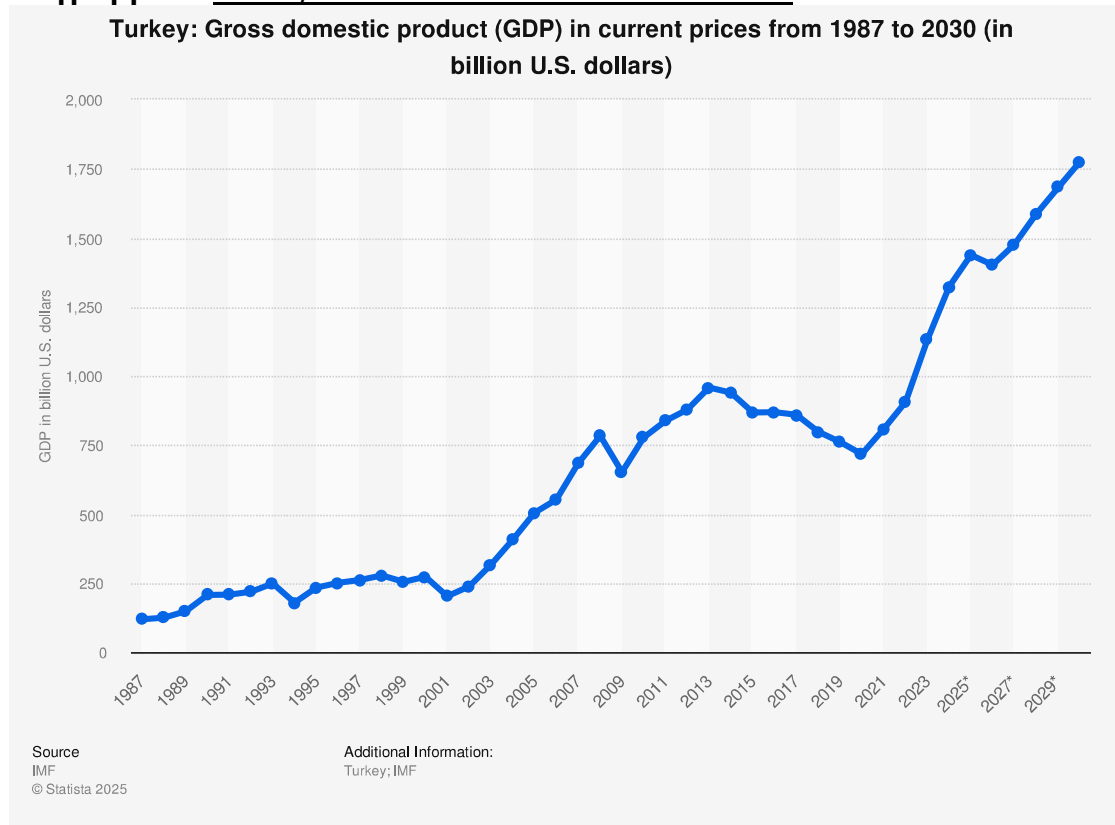
¹⁰⁰⁸ Βλέπε: Daily Sabah, *Türkiye's Industrial Output Expands at Fastest Pace in Nearly 1.5 Years*, Aug. 11, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkiyes-industrial-output-expands-at-fastest-pace-in-nearly-15-years>

Βλέπε ακόμη: Trading Economics, *Turkey Industrial Production*, στην ιστοσελίδα <https://tradingeconomics.com/turkey/industrial-production> (Τελευταία πρόσβαση 16 Αυγούστου 2025)

¹⁰⁰⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, *Αύξηση 13% οι Εξαγωγές Αυτοκινήτων στο Α' Εξάμηνο – Στα 20 δις. Δολάρια*, 22 Ιουλίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.ot.gr/2025/07/22/diethni/tourkia-ayksisi-13-oi-eksagoges-aytokiniton-to-a-eksamino-sta-20-dis-dolaria/> (Τελευταία πρόσβαση 16 Αυγούστου 2025)

πολεμικής βιομηχανίας όπως έχει ήδη αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο συμβάλει δραστικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Διάγραμμα 7. Turkey's GDP Growth from 1987 to 2030

Οι διαφορετικοί δρόμοι που ακολούθησαν προς τη βιομηχανική ισχύ τα κράτη της Ανατολής αποτυπώνουν ένα ευρύ φάσμα στρατηγικών ανάπτυξης. Η Ρωσία και το Ιράν, για παράδειγμα, αξιοποίησαν τα τεράστια φυσικά τους αποθέματα, κυρίως μέσω κεντρικά ελεγχόμενων και κρατικά καθοδηγούμενων προσπαθειών εκβιομηχάνισης. Αντίθετα, η Ιαπωνία, μια χώρα με περιορισμένους φυσικούς πόρους, πέτυχε το «οικονομικό θαύμα» της μέσω έντονης εγχώριας παραγωγής και τεχνολογικής καινοτομίας, που κινήθηκε από την ανάγκη να ξεπεράσει τους περιορισμούς από την έλλειψη πρώτων υλών. Η Κίνα εκμεταλλεύτηκε το τεράστιο εργατικό της δυναμικό και τις ευκαιρίες που προσέφερε η Παγκοσμιοποίηση, μεταβαίνοντας από κλειστή, κρατικά ελεγχόμενη οικονομία σε ένα πιο προσανατολισμένο στην αγορά, αν και ακόμη σημαντικά επηρεαζόμενο από το κράτος, μοντέλο. Η Τουρκία επίσης εφάρμοσε στρατηγικά περιόδους κρατικά καθοδηγούμενης εκβιομηχάνισης και υποκατάστασης εισαγωγών για να οικοδομήσει τη οικονομική και βιομηχανική της βάση.

Στον πίνακα 4 παρουσιάζεται συνοπτικά η ιστορική εξέλιξη της εγχώριας παραγωγής στα κράτη της Δύσης και της Ανατολής που έχουν αναφερθεί παραπάνω.

Πίνακας 4. Ιστορική Εξέλιξη της Δυτικής έναντι της Ανατολικής Εγχώριας Παραγωγής	
Περιοχή-Κράτος	Κύρια Χαρακτηριστικά
Βρετανική Αυτοκρατορία (Δύση)	Οφειλόμενη στη Βιομηχανική Επανάσταση, πρόσβαση σε αποικιακές πρώτες ύλες, αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής (1860-1958) ~ 2-3% ετησίως
Ηνωμένες Πολιτείες (Δύση)	Μετεμφυλιακή ταχεία βιομηχανική ανάπτυξη, υψηλή παραγωγικότητα, αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής (1860-1958) ~ 3-5% ετησίως
Ρωσική Αυτοκρατορία/Σοβιετική Ένωση (Ανατολή)	Εκβιομηχάνιση στα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα, ταχεία ανάπτυξη καθοδηγούμενη από κρατικές πολιτικές, ρυθμός ανάπτυξης ~ 5-11,8% ετησίως
Ιαπωνία (Ανατολή)	Παλινόρθωση Meiji οδηγεί στην εκβιομηχάνιση, προσανατολισμός στις εξαγωγές, ετήσια αύξηση βιομηχανικής παραγωγής ~ 3,8-7,5%
Κίνα (Ανατολή)	Οικονομικές μεταρρυθμίσεις μετά το 1978, ταχεία εκβιομηχάνιση λόγω Παγκοσμιοποίησης, εκθετική αύξηση ΑΕΠ και παραγωγής
Ινδία (Ανατολή)	Ανάπτυξη μετά την ανεξαρτητοποίηση, κλειστή οικονομία μέχρι τη δεκαετία 1990, μέτρια βιομηχανική ανάπτυξη ~ 4,4% ετήσια αύξηση παραγωγής
Ιράν (Ανατολή)	Πρωτόγονη οικονομία στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα, ανάπτυξη πετρελαϊκής βιομηχανίας (1950-1979), επιβάρυνση της ανάπτυξης λόγω κυρώσεων
Τουρκία (Ανατολή)	Καθυστερημένη εκκίνηση, προστατευτισμός και υποκατάσταση εισαγωγών τη δεκαετία 1930, διπλές φάσεις εκβιομηχάνισης με ρυθμούς ανάπτυξης ~ 6%

Επιπρόσθετα, πιο κάτω στον πίνακα 5 ακολουθεί μια συνοπτική συγκριτική ανάλυση της βιομηχανικής στρατηγικής που ακολούθησαν τα κράτη της Ανατολής.

Πίνακας 5. Συγκριτική Ανάλυση της Βιομηχανικής Στρατηγικής Κρατών της Ανατολής		
Χώρα	Βιομηχανική Στρατηγική	Ρυθμοί Ανάπτυξης
Ρωσία	Κρατικά καθοδηγούμενη εκβιομηχάνιση, αξιοποίηση φυσικών πόρων και στρατιωτικο-βιομηχανικού συμπλέγματος	3,7% (2000-2010), αργός εκσυγχρονισμός, εστίαση στην αμυντική βιομηχανία
Ιαπωνία	Βιομηχανοποίηση με περιορισμένους πόρους, προσανατολισμός στην καινοτομία και τις εξαγωγές	3,8-7,5% (αρχές 20 ^{ου} αιώνα έως το τέλος του Β' ΠΠ), οικονομικό θαύμα

Κίνα	Εκμετάλλευση της Παγκοσμιοποίησης, κρατικά καθοδηγούμενος καπιταλισμός, υπερδύναμη στη μεταποίηση	>9% μέση αύξηση ΑΕΠ (1978-2022), ταχύ βιομηχανικό άλμα
Ινδία	Μεγάλο εργατικό δυναμικό, αναπτυσσόμενος τομέας Πληροφορικής, στόχευση για ηγεσία στην παραγωγή	4,4% ετήσια αύξηση παραγωγής (2006-2025), αναπτυσσόμενη οικονομία
Ιράν	Οικονομία βασιζόμενη στο πετρέλαιο, επιπτώσεις κυρώσεων, γεωργία και μεταποίηση σημαντικοί τομείς	~ 4% ανάπτυξη μετά το 2020, μετασχηματισμός εμπορίου λόγω κυρώσεων
Τουρκία	Προστατευτισμός κατά την πρώιμη εκβιομηχάνιση, ανάπτυξη βασισμένη στις εξαγωγές, αναπτυσσόμενος αμυντικός τομέας	6,1% ετήσια αύξηση του δείκτη παραγωγής (1987-2023)

Αυτή η ποικιλία προσεγγίσεων καταδεικνύει ότι δεν υπάρχει μοναδική «συνταγή επιτυχίας» για την επίτευξη βιομηχανικής ισχύος. Αντίθετα, οι χώρες υιοθετούν προσαρμοστικές στρατηγικές που αξιοποιούν αποτελεσματικά τα συγκεκριμένα εθνικά τους πλεονεκτήματα, το ιστορικό τους πλαίσιο και τις γεωπολιτικές πραγματικότητες. Αυτή η πολυπλοκότητα είναι κρίσιμη για την κατανόηση του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος, καθώς αναδεικνύει τη πολυδιάστατη φύση της Ανατολικής οικονομικής ισχύος και αμφισβητεί απλουστευτικές Δυτικές υποθέσεις για καθολικά μοντέλα ανάπτυξης.

7.3 Η Δυτική Αποβιομηχανοποίηση και Δομικές Προκλήσεις

7.3.1 Επιπτώσεις της Αποβιομηχανοποίησης

Ανεξάρτητα από τις υποκείμενες αιτίες, οι επιπτώσεις της αποβιομηχάνισης είναι σημαντικές και εκτεταμένες, επιβάλλοντας αρκετά μεγάλο κοινωνικό και οικονομικό κόστος. Αυτές περιλαμβάνουν απώλεια μεγάλου αριθμού θέσεων εργασίας που οδηγεί σε μακροχρόνια ανεργία, οικονομική στενότητα και δυσκολίες, καθώς και απώλεια στέγης και υγειονομικής περίθαλψης για εκείνους που χάνουν την εργασία τους και τις οικογένειές τους.¹⁰¹⁰ Στο κοινωνικό επίπεδο η

¹⁰¹⁰ Βλέπε: John Russo and Sherry Lee Linkon, *The Social Costs of Deindustrialization*, in Richard McCormack (ed), "Manufacturing a Better Future for America", The Alliance for American Manufacturing, Washington, DC, 2009, pp. 183-215;

Βλέπε ακόμη: Aleck S. Ostry, Ruth Hershler, Shona Kelly, Paul Demers, Kay Teschke & Clyde Hertzman, *Effects of De-industrialization on Unemployment, Re-employment, and Work Conditions in a Manufacturing Workforce*, BMC Public Health, Vol. 1, No. 15, 2001, <https://doi.org/10.1186/1471-2458-1-15>

αποβιομηχάνιση έχει ως αποτέλεσμα την σμίκρυνση της φορολογικής βάσης, οδηγώντας σε περικοπές σε βασικές δημόσιες υπηρεσίες, αυξημένα ποσοστά εγκληματικότητας και παρακμάζουσες τοπικές κοινωνίες με εγκαταλελειμμένες επιχειρήσεις και εργοστάσια. Επιπρόσθετα, η αποβιομηχανοποίηση συμβάλει στην ένταση των προβλημάτων ψυχικής και σωματικής υγείας, στην απώλεια της ατομικής και της κοινωνικής ταυτότητας και στη μείωση της εμπιστοσύνης στους θεσμούς οι οποίοι δεν κατάφεραν να προστατεύσουν και να διασφαλίσουν τις θέσεις εργασίας.¹⁰¹¹

Το φαινόμενο της αποβιομηχανοποίησης παρουσιάζει μια βαθιά παραδοξότητα για τις Δυτικές οικονομίες. Αποτελεί ταυτόχρονα ένδειξη οικονομικής επιτυχίας όσον αφορά στην παραγωγικότητα της μεταποίησης και σημαντική πηγή στρατηγικής ευπάθειας και κοινωνικής αναστάτωσης. Ενώ η αυξημένη αποδοτικότητα και τα κέρδη της παραγωγικότητας στη μεταποίηση είναι οικονομικά επωφελείς, η ταχύτητα και η φύση αυτής της διαρθρωτικής μετατόπισης, σε συνδυασμό με συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές και την αποτυχία αποτελεσματικής απορρόφησης του εργατικού δυναμικού που χάνει τις θέσεις του, ή προώθησης νέων τομέων υψηλής αξίας, μετατρέπουν μια δυνητικά θετική οικονομική εξέλιξη σε μια σοβαρή γεωπολιτική και κοινωνική πρόκληση. Αυτό θέτει ένα κρίσιμο δίλημμα πολιτικής για τη Δύση: πώς να διαχειριστεί την οικονομική «επιτυχία» της αποβιομηχάνισης χωρίς να υποστεί τη γεωπολιτική «αποτυχία» των απολεσμένων βιομηχανικών δυνατοτήτων και την παρακμή στο κοινωνικό επίπεδο. Η αντιμετώπιση της πρόκλησης έγκειται στο μετριασμό των αρνητικών αποτελεσμάτων ενός διαρθρωτικού οικονομικού μετασχηματισμού ο οποίος, ενώ καθοδηγείται από την αποτελεσματικότητα, έχει δημιουργήσει βαθιές κοινωνικές ρωγμές και στρατηγικές εξαρτήσεις.

7.3.2 Πέντε Άξονες των Προκλήσεων της Δυτικής Επαναβιομηχάνισης

Η ανασυγκρότηση της βιομηχανικής βάσης, ιδίως της αμυντικής βιομηχανίας, είναι ζωτικής σημασίας για την Ευρωπαϊκή ασφάλεια και την οικονομική ευημερία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μετά την ανάθεση της βιομηχανικής βάσης σε άλλους

¹⁰¹¹ Όπως παραπάνω.

(outsourcing) επί δεκαετίες, η Αμερικανική ομοσπονδιακή κυβέρνηση στηρίζει πλέον την αναβίωση της Αμερικανικής βιομηχανίας και τις καινοτομίες στον αυτοματισμό. Η επιτακτική ανάγκη της Δύσης για επαναβιομηχάνιση αντιμετωπίζει τεράστιες διαρθρωτικές προκλήσεις οι οποίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε πέντε κύριους άξονες. Αυτά τα αλληλένδετα προβλήματα παρεμποδίζουν τις προσπάθειες ανασυγκρότησης των βιομηχανικών βάσεων και αποκατάστασης της στρατηγικής αυτονομίας των Δυτικών κρατών.

7.3.2.1 Πρόσβαση και Κόστος Ενέργειας

Η μεγάλη εξάρτηση της Ευρώπης από την εισαγόμενη ενέργεια έχει οδηγήσει σε σταθερά υψηλές τιμές ενέργειας, επηρεάζοντας άμεσα το κόστος βιομηχανικής παραγωγής και υπονομεύοντας σε μεγάλο βαθμό την ανταγωνιστικότητα. Μια συγκριτική ανάλυση αποκαλύπτει ένα διευρυνόμενο χάσμα τιμών ενέργειας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κύριων ανταγωνιστών της, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Πολιτειών, της Κίνας και της Ρωσίας, μια τάση που είναι εμφανής από τις αρχές της δεκαετίας του 2000.¹⁰¹² Παρόλο που η αύξηση της ενεργειακής απόδοσης βελτιώνει την ανταγωνιστικότητα και οι μεταποιητικές βιομηχανίες στην ΕΕ παράγουν 50% περισσότερη προστιθέμενη αξία με 25% λιγότερη ενέργεια σε σχέση με το 2000,¹⁰¹³ η ενεργειακή κρίση που προκλήθηκε από την πλήρη εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία οδήγησε σε περικοπές της βιομηχανικής παραγωγής και σε επιτάχυνση της αποβιομηχάνισης. Οι τιμές του φυσικού αερίου στην ΕΕ αυξήθηκαν περισσότερο από 800%, οι τιμές της ηλεκτρικής ενέργειας έγιναν περισσότερο από 100% υψηλότερες από ό,τι στις ΗΠΑ και την Κίνα, ενώ οι επενδύσεις στην απανθρακοποίηση επιβάρυναν ακόμη περισσότερο τις Ευρωπαϊκές οικονομίες.¹⁰¹⁴ Αυτό καθιερώνει μια σαφή, ποσοτικοποιήσιμη αιτιώδη σύνδεση μεταξύ γεωπολιτικών γεγονότων (ο πόλεμος

¹⁰¹² Vasily Astrov, Doris Hanzl-Weiss, Sandra M. Leitner, Olga pindyuk, Johannes Pöschl and Robert Stehrer, *Energy Efficiency and EU Industrial Competitiveness: Energy Costs and their Impact on Manufacturing Activity*, The Vienna Institute for International Economic Studies, Research Report 405, 2015, στην ιστοσελίδα <https://wiiw.ac.at/energy-efficiency-and-eu-industrial-competitiveness-energy-costs-and-their-impact-on-manufacturing-activity-dlp-3642.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰¹³ IEA, *Competitiveness: Multiple Benefits of Energy Efficiency*, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.iea.org/reports/competitiveness> (Τελευταία πρόσβαση 29 Ιουλίου 2025)

¹⁰¹⁴ Simone Emiliozzi, Fabrizio Ferriani and Andrea Gazzani, *The European Energy Crisis and the Consequences for the Global Natural Gas Market*, The Energy Journal, Vol. 46, No. 1, 2024, Sage Publications Βλέπε ακόμη: European Round Table for Industry, *Competitiveness of European Energy-Intensive Industries*, 2024, στην ιστοσελίδα https://ert.eu/wp-content/uploads/2024/04/ERT-Competitiveness-of-Europes-energy-intensive-industries_March-2024.pdf (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

της Ουκρανίας), ενεργειακής πολιτικής (η ιστορική εξάρτηση της Ευρώπης από το Ρωσικό φυσικό αέριο) και άμεσων οικονομικών συνεπειών, ιδίως της αποβιομηχάνισης και των απωλειών θέσεων εργασίας. Το Σχέδιο REPowerEU, που ξεκίνησε τον Μάιο του 2022, στοχεύει στον μετριασμό αυτών των προκλήσεων με τη σταδιακή κατάργηση των εισαγωγών ορυκτών καυσίμων από τη Ρωσία, τη διαφοροποίηση του ενεργειακού εφοδιασμού και την επιτάχυνση της παραγωγής καθαρής ενέργειας, η οποία έχει συμβάλει σε σημαντική μείωση των τιμών της ενέργειας από τα υψηλά τους του έτους 2022.¹⁰¹⁵ Ωστόσο, το διαρθρωτικό μειονέκτημα παραμένει.

7.3.2.2 Δομή Εμπορίου και Ευπάθειες Εφοδιαστικών Αλυσίδων

Η βιομηχανική παρακμή της Ευρώπης τον 21ο αιώνα συνδέεται στενά με τη δυναμική του παγκόσμιου εμπορίου και τις εγγενείς ευπάθειες των αλυσίδων εφοδιασμού. Η υπερβολική εξάρτηση από εξωτερικούς προμηθευτές για κρίσιμες εισροές έχει καταστήσει τις Ευρωπαϊκές βιομηχανίες ιδιαίτερα ευάλωτες σε γεωπολιτικές αναταραχές. Το εμπορικό πλεόνασμα της Ευρωζώνης, ένα ιστορικά ισχυρό σημείο της, κατέρρευσε καταγράφοντας ρεκόρ ελλείμματος 50,9 δισεκατομμυρίων ευρώ το 2022. Αυτή η μετατόπιση αντανακλά τη μείωση της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών και την αυξανόμενη εξάρτηση από τις εισαγωγές ενέργειας και ενδιάμεσων αγαθών.¹⁰¹⁶ Σημαντικότερη ένδειξη αυτού του προβλήματος είναι το σταθερό εμπορικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Κίνα, το οποίο έφθασε το 2024 τα 304 δισεκατομμύρια ευρώ, γεγονός που το καθιστά το μεγαλύτερο διμερές εμπορικό έλλειμμα παγκοσμίως. Αυτό το έλλειμμα οφείλεται κυρίως στην πλεονάζουσα βιομηχανική παραγωγική ικανότητα της Κίνας, η οποία τροφοδοτείται από τις τεράστιες δημόσιες επιδοτήσεις, γεγονός που οδηγεί σε μια αύξηση των Κινεζικών εξαγωγών που στηρίζουν την οικονομία της εν μέσω υποτονικής εγχώριας ζήτησης.¹⁰¹⁷ Η ΕΕ αντιμετωπίζει τον κίνδυνο εκτροπής του

¹⁰¹⁵ European Commission, *REPowerEU*, 2022, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰¹⁶ Βλέπε: ERA GROUP, *Can European Manufacturing Bounce Back?*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://en.eragroup.com/insights/european-manufacturing/>
Βλέπε ακόμη: Le Monde, *The Great Decline of European Industry*, 2024, στην ιστοσελίδα https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2024/09/23/the-great-breakdown-of-european-industry_6727000_19.html (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰¹⁷ Βλέπε: European Commission, *EU Trade Relations with China*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en

εμπορίου, καθώς η πλεονάζουσα Κινεζική παραγωγή, η οποία δεν έχει πρόσβαση στην αγορά των Ηνωμένων Πολιτειών λόγω δασμών, μπορεί να κατακλύσει την Ευρωπαϊκή αγορά.¹⁰¹⁸ Τα στρατηγικά μειονεκτήματα επιτείνονται περαιτέρω από την εξάρτηση της Δύσης σε just-in-time εφοδιαστικές αλυσίδες οι οποίες, αν και είναι αποτελεσματικές, έχουν αυξημένη εξάρτηση από ξένες εισροές και είναι επιρρεπείς σε διαταραχές. Γεγονότα όπως τα lockdown λόγω του COVID-19, οι καθυστερήσεις στις μεταφορές και το μπλοκάρισμα της διώρυγας του Σουέζ το 2021 καταδεικνύουν τους κινδύνους της υπερβολικής εξάρτησης από απομακρυσμένους προμηθευτές.

Η μετατροπή των εμπορικών ελλειμμάτων και των τρωτών σημείων των αλυσίδων εφοδιασμού σε στρατηγικές αδυναμίες αποτελεί κρίσιμη πτυχή του σύγχρονου γεωοικονομικού τοπίου. Αυτές οι οικονομικές ανισορροπίες δεν αποτελούν πλέον απλώς εμπορικά ζητήματα, αλλά έχουν σοβαρές γεωπολιτικές επιπτώσεις. Η στρατηγική βιομηχανική πολιτική της Κίνας και η επακόλουθη πλεονασματική παραγωγική ικανότητά της, εκμεταλλεύεται ενεργά τις παραπάνω τρωτότητες, οδηγώντας σε αυτό που ορισμένοι προσδιορίζουν ως «δεύτερο σοκ της Κίνας» (“second China shock”) για την Ευρώπη.¹⁰¹⁹ Αυτό εμβαθύνει την οικονομική εξάρτηση της Ευρώπης παρέχοντας στην Κίνα σημαντική γεωπολιτική μόχλευση.

7.3.2.3 Πρόσβαση στην Τεχνολογία και στο Κατάλληλο Ανθρώπινο Κεφάλαιο

Οι προσπάθειες για επαναβιομηχάνιση της Ευρώπης παρεμποδίζονται σημαντικά από διαρθρωτικά προβλήματα που σχετίζονται με την πρόσβαση στην τεχνολογία και την ανάπτυξη κατάλληλου ανθρώπινου κεφαλαίου. Τα προβλήματα

Βλέπε ακόμη: Eurostat, *Slight Decline in Imports and Exports from China in 2024*, 4 March 2025, στην ιστοσελίδα <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250304-1> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰¹⁸ Βλέπε: Madalena Barata da Rocha, Nicolas Boivin, Nicolas Poitiers, *The Economic Impact of Trump's Tariffs on Europe: An Initial Assessment*, Bruegel Analysis, 17 April 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.bruegel.org/sites/default/files/2025-04/the-economic-impact-of-trump-s-tariffs-on-europe-an-initial-assessment-10843.pdf>

Βλέπε επίσης: Clémence Berson, Claudia Foroni, Vanessa Gunnella and Laura Lebastard, *What Does Increasing Competition from China Mean for Euro Area Employment?*, ECB Economic Bulletin, No. 5, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2025/html/ecb.ebbox202505_02~6755747435.en.html (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰¹⁹ Βλέπε: Alicia García-Herrero, *Ten Challenges Facing China's Economy*, Bruegel Analysis, 12 June 2025, στην ιστοσελίδα https://www.bruegel.org/sites/default/files/2025-07/ten-challenges-facing-china-s-economy-10996_5.pdf;

Βλέπε επίσης: Neil Shearing, *Chinese Overcapacity is a Disinflationary Gift and Geopolitical Threat*, Capital Economics, 21 July 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.capitaleconomics.com/blog/chinese-overcapacity-disinflationary-gift-and-geopolitical-threat> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

αυτά υπονομεύουν την ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας και τη δυνατότητα καινοτομίας. Ιστορικά, οι Ευρωπαϊκές βιομηχανίες δεν έχουν επενδύσει επαρκώς σε κρίσιμες προηγμένες τεχνολογίες, όπως ο αυτοματισμός, η τεχνητή νοημοσύνη (AI) και η ψηφιοποίηση, σε σύγκριση με παγκόσμιους ανταγωνιστές όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Κίνα. Οι ΗΠΑ εξακολουθούν να ηγούνται στην παραγωγή κορυφαίων μοντέλων τεχνητής νοημοσύνης, αλλά η Κίνα γεφυρώνει το χάσμα απόδοσης.¹⁰²⁰ Το 2023, επενδύθηκαν 8 δισεκατομμύρια δολάρια στην Τεχνητή Νοημοσύνη στην ΕΕ, σε σύγκριση με 68 δισεκατομμύρια δολάρια στις ΗΠΑ και 15 δισεκατομμύρια δολάρια στην Κίνα, γεγονός που υποδηλώνει σημαντικό επενδυτικό κενό.¹⁰²¹ Η Ευρώπη εξακολουθεί να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις εισαγωγές κρίσιμων τεχνολογιών, συμπεριλαμβανομένων των ημιαγωγών, των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης και του προηγμένου εξοπλισμού παραγωγής, με πάνω από το ήμισυ των εισαγωγών προϊόντων υψηλής τεχνολογίας (478 δισεκατομμύρια ευρώ το 2023) να προέρχονται από την Κίνα (32%) και τις Ηνωμένες Πολιτείες (23%). Τα ηλεκτρονικά και οι τηλεπικοινωνίες αντιπροσώπευαν το μεγαλύτερο μερίδιο των εισαγωγών, υπογραμμίζοντας την εξάρτηση της Ευρώπης από ξένους προμηθευτές τεχνολογίας.¹⁰²²

Οι ελλείψεις και τα κενά στην τεχνολογία και το ανθρώπινο κεφάλαιο συνιστούν κρίσιμους φραγμούς για τη Δυτική επαναβιομηχάνιση, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο που εμποδίζει την καινοτομία και την ανταγωνιστικότητα. Η αντιληπτή στην Ευρωπαϊκή Ένωση προσέγγιση που θέτει πρώτα τη ρυθμιστική πολιτική, συχνά υλοποιούμενη χωρίς αντίστοιχη ισχυρή βιομηχανική στρατηγική, διακινδυνεύει να καταστήσει την Ευρώπη περιφερειακό παίκτη στην παγκόσμια τεχνολογία.¹⁰²³ Το 63% των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων δυσκολεύονται να

¹⁰²⁰ Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Raymond Perrault, Yolanda Gil, Vanessa Parli, Njenga Kariuki, Emily Capstick, Anka Reuel, Erik Brynjolfsson, John Etchemendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, Juan Carlos Niebles, Yoav Shoham, Russell Wald, Tobi Walsh, Armin Hamrah, Lapo Santarlasci, Julia Betts Lotufo, Alexandra Rome, Andrew Shi, Sukrut Oak. *The AI Index 2025 Annual Report*, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, April 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://hai.stanford.edu/assets/files/hai_ai_index_report_2025.pdf (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰²¹ EU Perspectives, *Underinvestment in AI Leaves Europe Lagging behind U.S., China*, 27 Jan 2025, στην ιστοσελίδα <https://euperspectives.eu/2025/01/underinvestment-in-ai-leaves-europe-lagging-behind-u-s-china/> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰²² Eurostat, *EU High-Tech Trade: Exports up in 2023*, 4 October 2024, στην ιστοσελίδα <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241004-1> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰²³ Βλέπε: Carlo Stagnaro, Cécile Philippe, Piotr Oliński, Christian Năsulea, Giuseppe Colangelo, Patryk Wachowiec, William Hongsong Wang, *Digital Revival? How Regulation Prevents the Rise of European Tech Leaders*, European Policy Information Center, February 2025, στην ιστοσελίδα https://www.epicenternetwork.eu/wp-content/uploads/2025/02/Digital-Revival_revised_web.pdf

βρουν υπαλλήλους με τις απαιτούμενες τεχνικές δεξιότητες, με το ποσοστό αυτό να αυξάνεται στο 77% για την Ελλάδα. Οι επιχειρήσεις αυτές δεν διαθέτουν πόρους για να εκπαιδεύσουν τους υπαλλήλους τους σε νέες εμφανιζόμενες δεξιότητες και οι πρωτοβουλίες του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα παραμένουν κατακερματισμένες, επιβραδύνοντας τη στροφή προς τις βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας. Επιπλέον, η διαρροή εγκεφάλων (brain drain) έχει εξαντλήσει το εξειδικευμένο ταλέντο, ιδίως στον τομέα της μηχανικής παραγωγής των ψηφιακών δεξιοτήτων.¹⁰²⁴

7.3.2.4 Αμυντική Βιομηχανία

Η αμυντική βιομηχανία διαδραματίζει σημαντικό και πολύπλευρο ρόλο στη διαμόρφωση της γεωπολιτικής και γεωοικονομικής ισχύος των κρατών. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αναδείχθηκαν σε υπερδύναμη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κυρίως λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης της βιομηχανίας όπλων κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι περικοπές στην Ευρώπη μετά τον Ψυχρό Πόλεμο είχαν ως αποτέλεσμα τη δραστική μείωση των δαπανών για έρευνα και ανάπτυξη στον τομέα της άμυνας, με το μερίδιό της στη βιομηχανική έρευνα και ανάπτυξη να μειώνεται από το 25% σε λιγότερο από το 10% από το 1990. Αυτό είχε ως συνέπεια την αποδυνάμωση της διάχυσης της καινοτομίας σε όλους τους τομείς της βιομηχανίας.¹⁰²⁵ Η Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία αποκάλυψε πλήρως τη στρατιωτική αδυναμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την απόλυτη εξάρτησή της από τις Ηνωμένες Πολιτείες για την ασφάλεια, αναγκάζοντας τους Ευρωπαίους ηγέτες να αντιληφθούν την ανάγκη για μια ισχυρή εγχώρια αμυντική βιομηχανική βάση.

Η αμυντική βιομηχανική βάση της Ευρώπης πάσχει από βαθιές διαρθρωτικές αδυναμίες. Παραμένει ιδιαίτερα κατακερματισμένη με 27 ξεχωριστά εθνικά

Βλέπε ακόμη; European Commission, *A New Industrial Strategy for a Globally Competitive, Green and Digital Europe*, March 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/863067/EU_industrial_strategy_en.pdf

(Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰²⁴ EIT Manufacturing, *The Skills Gap and the Survival of European Industry*, 12 February 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.eitmanufacturing.eu/news-events/news/upskilling-in-manufacturing-the-key-to-the-industry-of-the-future/> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰²⁵ Βλέπε: Goldman Sachs Global Institute, *The Future of European Defense*, June 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.goldmansachs.com/insights/articles/the-future-of-european-defense>

Βλέπε ακόμη: Sebastian Schulze-Marmeling, Peter Wike, Herbert Wulf, *Defense Industry in Europe*, 2022, στην ιστοσελίδα https://justtransitionindefence.eu/wp-content/uploads/2022/11/Defence-Industry-report_-EN.pdf (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

συστήματα προμηθειών να εμποδίζουν τις οικονομίες κλίμακας και να οδηγούν σε πολλαπλάσιο κόστος έρευνας και ανάπτυξης. Αυτός ο κατακερματισμός εμποδίζει επίτευξη οικονομιών κλίμακας και αποδυναμώνει σημαντικά τη συνολική βιομηχανική ικανότητα. Καθιστά την ΕΕ μη ικανή να παράγει αμυντικά συστήματα και εξοπλισμό στις ποσότητες και στην ταχύτητα που απαιτούνται στο σύγχρονο γεωπολιτικό περιβάλλον. Οι αμυντικές συμβάσεις συχνά δίνουν προτεραιότητα στους εθνικούς προμηθευτές, έναντι της διακρατικής συνεργασίας, περιορίζοντας περαιτέρω τη διάδοση της καινοτομίας στον πολιτικό τομέα.¹⁰²⁶

Αναγνωρίζοντας το μέγεθος και τη σοβαρότητα αυτών των προβλημάτων, η ΕΕ υιοθέτησε το Σχέδιο ReArm Europe (Readiness 2030) το 2025. Αυτή η φιλόδοξη στρατηγική στοχεύει στην υπέρβαση δεκαετιών χαμηλών επενδύσεων, κατακερματισμού και εξωτερικής εξάρτησης.¹⁰²⁷ Στους βασικούς στόχους περιλαμβάνονται η δυνατότητα των κρατών-μελών να υπερβούν τους κανόνες χρέους/ελλείματος για την άμυνα μέχρι και 1,5% του ΑΕΠ σε διάστημα τεσσάρων ετών, η δυνατότητα δανειακής διευκόλυνσης ύψους 150 δισεκατομμυρίων ευρώ για κοινές αμυντικές προμήθειες και επενδύσεις και η προσέλκυση ιδιωτικών κεφαλαίων στον αμυντικό τομέα.¹⁰²⁸

7.3.2.5 Μέγεθος Πληθυσμού (Δημογραφικά Στοιχεία)

Η Δύση, και ιδιαίτερα η Ευρωπαϊκή Ένωση, αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις που προκύπτουν από τη γήρανση και - σε αρκετές περιοχές - τη μείωση του πληθυσμού. Αυτή η δημογραφική τάση οδηγεί σε δυνητικές ελλείψεις εργατικού δυναμικού, αυξημένα κοινωνικά βάρη και βραδύτερη ανάπτυξη των εγχώριων αγορών σε σύγκριση με την Ανατολή. Σε παγκόσμιο επίπεδο, τα δύο τρίτα της ανθρωπότητας ζουν σε χώρες με γονιμότητα κάτω από το ποσοστό αναπλήρωσης των 2,1 παιδιών ανά οικογένεια και έως το 2100 οι πληθυσμοί σε ορισμένων μεγάλων οικονομιών προβλέπεται να μειωθούν κατά 20% έως 50%. Στις οικονομίες

¹⁰²⁶ Βλέπε: European Commission, *Joint White Paper for European Defence Readiness 2030*, Brussels, 19 March 2025

Βλέπε ακόμη: Francesco Baronio, *Restructuring the European Defence Industry: Consolidation and Internationalisation*, Finabel, European Army Interoperability Centre, 2023, στην ιστοσελίδα <https://finabel.org/wp-content/uploads/2023/09/IF-PDFs-5.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰²⁷ European Commission, 2025

¹⁰²⁸ Όπως παραπάνω

που κατατάσσονται πρώτες στη γήρανση (συμπεριλαμβάνονται οι προηγμένες οικονομίες και η Κίνα), το ποσοστό των ατόμων σε ηλικία εργασίας προβλέπεται να μειωθεί στο 59% έως το 2050, από 67% που είναι σήμερα.¹⁰²⁹ Αυτές οι δημογραφικές μεταβολές έχουν μεγάλες οικονομικές συνέπειες. Η αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ θα μπορούσε να επιβραδυνθεί κατά μέσο όρο 0,4% ετησίως στις χώρες του πρώτου κύματος γήρανσης από το 2023 έως το 2050 και έως και 0,8% σε ορισμένες περιπτώσεις, εκτός εάν η ανάπτυξη της παραγωγικότητας αυξηθεί σημαντικά ή οι άνθρωποι εργάζονται περισσότερες ώρες.¹⁰³⁰

Η δημογραφική παρακμή δεν είναι απλά ένα κοινωνικό ζήτημα, αλλά ένας θεμελιώδης περιορισμός για τη Δυτική οικονομία και βιομηχανία. Το γηράσκον και συρρικνούμενο εργατικό δυναμικό επηρεάζει άμεσα τη βιομηχανική ικανότητα, την παραγωγικότητα και την καινοτομία, δημιουργώντας ένα μακροπρόθεσμο διαρθρωτικό μειονέκτημα σε σύγκριση με την Ανατολή, η οποία επωφελείται από τη δημογραφία.¹⁰³¹ Ενώ η Δύση εξακολουθεί να έχει το πλεονέκτημα και την πρωτοπορία σε βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας, καθώς και σε θεσμικό επίπεδο, οι δημογραφικές πραγματικότητες επηρεάζουν την μακροπρόθεσμη βιομηχανική ικανότητα και δυναμική, καθιστώντας τις προσπάθειες επαναβιομηχάνισης ακόμη πιο δύσκολες.

7.4 Τα Δομικά Πλεονεκτήματα της Ανατολής και η Αναδυόμενη Παγκόσμια Τάξη

Σε πλήρη αντίθεση με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Δύση, ο κόσμος της Ανατολής απολαμβάνει έναν αριθμό διαρθρωτικών πλεονεκτημάτων που έχουν

¹⁰²⁹ Βλέπε: Anu Madgavkar, Marc Canal Noguer, Chris Bradley, Olivia White, Sven Smit, and TJ Radigan, *Exploring the Implications of a New Demographic Reality Brought on by Falling Fertility and Increasing Longevity*, McKinsey Global Institute, January 15, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/dependency-and-depopulation-confronting-the-consequences-of-a-new-demographic-reality#/>
Βλέπε ακόμη: United Nations, *World Fertility 2024*, UN DESA/POP/2024/TR/NO.11, New York, 2025, στην ιστοσελίδα https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2025_wfr_2024_final.pdf (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰³⁰ Όπως παραπάνω

¹⁰³¹ Βλέπε: Katalin Bodnár, Carolin Nerlich, *The Macroeconomic and Fiscal Impact of Population Ageing*, European Central Bank, Occasional Paper Series, 296, June 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op296~aaf209ffe5.en.pdf>
Βλέπε ακόμη: European Commission, *The Impact of Demographic Change in a Changing Environment*, 2023, στην ιστοσελίδα https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/Demography_report_2022_0.pdf (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

συμβάλλει σημαντικά στη δυναμική του πορεία προς την εκβιομηχάνιση, τον εκσυγχρονισμό, την τεχνολογική ανάπτυξη και την καινοτομία. Αυτά τα πλεονεκτήματα είναι θεμελιώδη για την αναδυόμενη πολυπολική παγκόσμια τάξη.

7.4.1 Συνδεδεμένη Χερσαία Μάζα, Πρόσβαση στην Ενέργεια και Φυσικοί Πόροι

Ένα βασικό διαρθρωτικό πλεονέκτημα για τα κράτη της Ευρασίας έγκειται στις εκτεταμένες χερσαίες συνδέσεις τους και στην εύκολη πρόσβαση σε άφθονους και συχνά φθηνούς ενεργειακούς πόρους. Η φυσική εγγύτητα ή τα κοινά σύνορα μεταξύ φιλικών ή συμμαχικών κρατών σε όλη την τεράστια Ευρασιατική γη ενισχύουν τους στενούς οικονομικούς και εμπορικούς δεσμούς.¹⁰³² Τα μεγάλα εγχώρια αποθέματα ορυκτών καυσίμων, σε συνδυασμό με ένα εκτεταμένο δίκτυο αγωγών διασφαλίζουν την αδιάλειπτη παροχή ενέργειας σε ανταγωνιστικές τιμές. Αυτό το χαμηλότερο κόστος ενέργειας παρέχει ένα κρίσιμο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, ιδίως σε ενεργοβόρους τομείς, όπως τα μέταλλα, τα χημικά και η βαριά βιομηχανία, βελτιώνοντας την ανταγωνιστικότητα έναντι των Δυτικών αντιστοίχων.

Επιπρόσθετα, το πλήθος εκτεταμένων χερσαίων εμπορικών διαδρόμων σε ολόκληρη την Ευρασία μειώνει σημαντικά την επιρροή και τη σημασία της Δύσης για την οικονομική ανάπτυξη της Ανατολής. Αυτοί οι διάδρομοι όχι μόνο διευκολύνουν την ταχύτερη και φθηνότερη μεταφορά αγαθών, αλλά υποστηρίζουν επίσης ενεργά την ανάπτυξη περιφερειακών βιομηχανικών συμπλεγμάτων και οικονομικών ζωνών, ενθαρρύνοντας έτσι την ανάπτυξη της μεταποίησης σε ολόκληρη την Ευρασία.¹⁰³³ Για παράδειγμα η Ευρασιατική Χερσαία Γέφυρα (Eurasian Land Bridge) γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη με πάνω από 19.000 εμπορευματικά τρένα Κίνας – Ευρώπης το 2024, σηματοδοτώντας την αυξανόμενη σημασία της για την κυκλοφορία εμπορευμάτων και τις αλυσίδες εφοδιασμού.¹⁰³⁴

¹⁰³² Nana, & Ouedraogo, “2023

Βλέπε ακόμη: Paolo Novak, *Placing Borders in Development*, Geopolitics, Vol. 21, No. 3, 2016, pp. 483-512, Taylor & Francis

¹⁰³³ Jonathan Tennenbaum, *The Eurasian Land Bridge*, World Affairs: The Journal of International Issues, Vol. 8, No. 1, 2004, pp. 22-39, Kapur Surya Foundation

¹⁰³⁴ Leschago, *The Eurasian Land Bridge: History, Challenges, Opportunities in Rail Freight Between Asia and Europe*, 28 April 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.leschaco.com/en/news/news-detail-view/the-eurasian-land-bridge-history-challenges-and-opportunities-in-rail-freight-between-asia-and-europe.html> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

Αυτά τα γεωγραφικά και γεωλογικά πλεονεκτήματα παρέχουν μια διαρθρωτική βάση για την εκβιομηχάνιση της Ανατολής, παρέχοντας εγγενή οικονομική αποδοτικότητα και ανθεκτικότητα στις αλυσίδες εφοδιασμού, κάτι που η Δύση, με τη μεγαλύτερη εξάρτησή της από τις θαλάσσιες οδούς και την εισαγόμενη ενέργεια, συχνά στερείται.

7.4.2 Δυναμική Μεταφορά Τεχνογνωσίας και Καινοτομίας

Ο συνδυασμός των τεράστιων φυσικών πόρων και η δυναμική μεταφορά τεχνογνωσίας, που διευκολύνθηκε σημαντικά από την Παγκοσμιοποίηση, έχει συμβάλει καθοριστικά στον μετασχηματισμό των κρατών της Ανατολής, ιδίως της Ευρασίας και της Ανατολικής Ασίας, σε σημαντικές παραγωγικές και τεχνολογικές δυνάμεις. Χώρες όπως η Κίνα έχουν εξελιχθεί σε βιομηχανικούς και τεχνολογικούς κολοσσούς, αναδιαμορφώνοντας ριζικά το παγκόσμιο οικονομικό τοπίο. Μέχρι το 2024, οι οικονομίες της Ανατολικής Ασίας, ιδίως η Κίνα, η Ιαπωνία και η Νότια Κορέα, αντιπροσώπευαν τα υψηλότερα μερίδια στον κόσμο στη μεταποιητική παραγωγή, εν μέρει λόγω της ικανότητάς τους να συνδυάζουν την ασφάλεια των πόρων με την τεχνογνωσία που αποκτήθηκε μέσω της Παγκοσμιοποίησης. Η μεταποιητική παραγωγή της Κίνας από μόνη της αποτελεί περίπου το 30% της παγκόσμιας παραγωγής, διπλάσια από αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών.¹⁰³⁵

Τα παραπάνω κράτη της Ανατολής ηγούνται πλέον ή είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστικά σε τομείς αιχμής, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, οι ημιαγωγοί, η πράσινη ενέργεια και οι τεχνολογίες κινητών επικοινωνιών, επιδεικνύοντας ένα αξιοσημείωτο άλμα από οικονομίες βασιζόμενες στους πόρους, σε βιομηχανικά κράτη που βασίζονται στην καινοτομία.¹⁰³⁶ Αυτή η στρατηγική εκμετάλλευσης και αξιοποίησης της Παγκοσμιοποίησης και της καινοτομίας για τη βιομηχανική πρόοδο αποτελεί βασική πτυχή της οικονομικής ανόδου της Ανατολής. Τα κράτη αυτά, και

¹⁰³⁵ Βλέπε: William Mathews, *The World Should Take the Prospect of Chinese Tech Dominance Seriously, and Start Preparing Now*, Chatham House, 29 January 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2025/01/world-should-take-prospect-chinese-tech-dominance-seriously-and-start-preparing-now>

Βλέπε επίσης: Hasan Muhammad, *Quality Productive Forces' Strategy Reshapes China's Growth*, China Economic Net, 05 March 2025, στην ιστοσελίδα http://en.ce.cn/Insight/202503/05/t20250305_39310182.shtml (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰³⁶ Chi Hung Kwan, *China's Vision for Promoting 'New Quality Productive Forces' – Integrating Cutting-Edge Technology with Industry*, Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI), 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.rieti.go.jp/en/china/24070201.html> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

ιδιαίτερα η Κίνα, εκμεταλλεύθηκαν την Παγκοσμιοποίηση όχι μόνο για παραγωγή χαμηλού κόστους, αλλά και ως μηχανισμό για την απόκτηση κρίσιμης τεχνογνωσίας και τεχνολογίας. Αυτό τους επέτρεψε να παρακάμψουν τα παραδοσιακά στάδια βιομηχανικής ανάπτυξης και να προχωρήσουν γρήγορα στην τεχνολογία και την καινοτομία. Αυτή η δυνατότητα αντικρούει την απλοϊκή άποψη ότι η ανάπτυξη της Ανατολής οφείλεται αποκλειστικά στο «φθηνό εργατικό δυναμικό». Αντίθετα, υπογραμμίζει την εκλεπτυσμένη ικανότητα των κρατών αυτών να μεταφράζουν την καινοτομία σε φθηνότερα βιομηχανικά προϊόντα, δημιουργώντας έτσι ένα τρομερό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην παγκόσμια οικονομία.

7.4.3 Ανθρώπινο Δυναμικό και Δημογραφικό Μέρισμα

Το ανεξάντλητο ανθρώπινο δυναμικό της Ανατολής αποτελεί βασικό διαρθρωτικό πλεονέκτημα έναντι των Δυτικών κρατών, επηρεάζοντας άμεσα την εγχώρια παραγωγή, την τεχνολογική πρόοδο και την εμπορική ανταγωνιστικότητα. Ένα κρίσιμο πλεονέκτημα για πολλές Ανατολικές οικονομίες έγκειται στην εμπειρία τους, ή στη συνεχή πρόοδό τους, μέσω του «δημογραφικού μερίσματος». Αυτό το φαινόμενο, που χαρακτηρίζεται από ένα σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας σε σχέση με τα εξαρτώμενα άτομα, παρέχει μια ισχυρή και συχνά αυξανόμενη προσφορά εργασίας, η οποία μπορεί να επιταχύνει την οικονομική ανάπτυξη, σε συνδυασμό με τη φθίνουσα γονιμότητα.¹⁰³⁷ Κράτη όπως η Νότια Κορέα, η Σιγκαπούρη, η Ινδία, η Ταϊβάν και κυρίως η Κίνα, αξιοποίησαν αυτό το μέρισμα στα τέλη του 20ού αιώνα για να τροφοδοτήσουν την ταχεία εκβιομηχάνισή τους και την ανάπτυξη που βασίζεται στις εξαγωγές. Η διαθεσιμότητα ενός μεγάλου, σχετικά φθηνού εργατικού δυναμικού ήταν κρίσιμη για την στελέχωση των αναπτυσσόμενων εργοστασίων και την επέκταση των παραγωγικών δυνατοτήτων σε διάφορους τομείς.¹⁰³⁸ Το δημογραφικό μέρισμα χρησιμεύει ως βασικός παράγοντας για την ανάπτυξη της βιομηχανίας αυτών των κρατών, παρέχοντας μια συνεχή και αυξανόμενη προσφορά εργασίας, η οποία έρχεται σε άμεση αντίθεση με τις προκλήσεις της γήρανσης του πληθυσμού της Δύσης. Αυτό το θεμελιώδες και μακροπρόθεσμο πλεονέκτημα επιτρέπει στις

¹⁰³⁷ David E. Bloom, David Canning and Pia N. Malaney, *Population Dynamics and Economic Growth in Asia*, *Population and Development Review*, Vol. 26, 2000, pp. 257-290, Population Council

¹⁰³⁸ Tennenbaum, 2004

Ανατολικές οικονομίες να διατηρούν χαμηλότερο κόστος εργασίας και υψηλότερους όγκους παραγωγής, ενισχύοντας το ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα στην παγκόσμια μεταποίηση. Ενώ ορισμένες από αυτές τις οικονομίες, ιδίως η Κίνα, αντιμετωπίζουν την προοπτική μελλοντικών δημογραφικών μεταβολών και πιθανής μείωσης του πληθυσμού, που θα μπορούσαν να αντιστρέψουν το πλεονέκτημα εργασίας τους, και πολλές άλλες κινδυνεύουν με στασιμότητα χωρίς θεσμικές μεταρρυθμίσεις,¹⁰³⁹ η τρέχουσα δημογραφική πραγματικότητα παραμένει ένα σημαντικό δομικό πλεονέκτημα για την Ανατολή.

7.4.4 Εμπόριο με Ίσους και Αναδυόμενη Πολυπολικότητα

Οι τεράστιες εγχώριες βιομηχανικές παραγωγικές δυνατότητες των κρατών της Ανατολής τα έχουν μετατρέψει σε πρωταθλητές του παγκόσμιου εμπορίου. Η ισχυρή βιομηχανική παραγωγή ενισχύει άμεσα την ικανότητα ενός κράτους να παράγει αγαθά τόσο για εγχώρια κατανάλωση όσο και για εξαγωγές, επηρεάζοντας έτσι βαθιά τις παγκόσμιες εμπορικές ροές. Καθώς η βιομηχανική παραγωγή αυξάνεται, αυτές οι χώρες παράγουν περισσότερα εμπορεύσιμα αγαθά, ενισχύοντας σημαντικά την εξαγωγική τους ικανότητα, ενώ ταυτόχρονα αυξάνουν τις ανάγκες εισαγωγών τους για ενδιάμεσα αγαθά.

Μια σημαντική αντίληψη που πηγάζει από αυτή την παραπάνω πραγματικότητα είναι το «εμπόριο με τους ίσους», όπου κράτη με παρόμοια οικονομική ανάπτυξη, τεχνολογικές δυνατότητες και δομές παραγωγής συμμετέχουν ολοένα και περισσότερο σε αμοιβαία επωφελείς ανταλλαγές. Αυτό το υπόδειγμα αντικατοπτρίζει μια διεξοδική και διαφοροποιημένη αντίληψη της δυναμικής του διεθνούς εμπορίου και σταδιακά καθιστά τη Δύση δευτερεύοντα ή ακόμη και επουσιώδη (irrelevant) εμπορικό εταίρο για τα Ανατολικά μπλοκ. Οργανισμοί, όπως η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (EAEU), ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σανγκάης (SCO), οι BRICS, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση του εσωτερικού εμπορίου των μπλοκ και της οικονομικής

¹⁰³⁹ Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin, *Growth Slowdowns Redux*, Japan and the World Economy, Vol. 32, 2014, pp. 65-84, Elsevier
Shaobin Wang, Zhoupeng Ren, Zhuoyao Xiao, Na Wang, Hao Yang and Haixia Pu, *Coupling Analysis of Population Aging and Economic Growth with Spatial-Temporal Variation: A Case Study in China*, International Journal for Equity in Health, Vol. 21, No. 107, 2022, pp. 1-14, BMC

ολοκλήρωσης, μειώνοντας ή ακόμη και εξουδετερώνοντας πλήρως την Αμερικανική και Δυτική επιρροή και δημιουργώντας έναν πολυπολικό κόσμο απαλλαγμένο από τη Δυτική ηγεμονία.¹⁰⁴⁰ Τα κράτη-μέλη της ΕΑΕU με τις σχετικά ευθυγραμμισμένες βιομηχανικές δομές τους, συνεργάζονται για την οικοδόμηση αλυσίδων αξίας και τη βελτίωση της αμοιβαίας πρόσβασης στην αγορά. Η Κίνα, καθώς η βιομηχανική βάση της ωριμάζει, εμπορεύεται ολοένα και περισσότερο αγαθά υψηλής αξίας με προηγμένες οικονομίες, μετακινούμενη πέρα από την αποκλειστική εστίαση στις εξαγωγές χαμηλού κόστους προς ένα μοντέλο «εμπορίου με ίσους».

Το υπόδειγμα του «εμπορίου με ίσους» αποτελεί άμεση εκδήλωση του γεωοικονομικού κατακερματισμού και του στρατηγικού στόχου των κρατών της Ανατολής να μειώσουν τη Δυτική επιρροή. Αυτή η αντίληψη σηματοδοτεί μια σκόπιμη μετατόπιση από ένα παγκοσμίως ολοκληρωμένο - βασισμένο στην αποτελεσματικότητα - εμπορικό σύστημα, προς ένα πιο κατακερματισμένο, προσανατολισμένο στην ασφάλεια και στα μπλοκ μοντέλο. Το γεγονός αυτό αντανakλά άμεσα τη γεωοικονομική λογική μηδενικού αθροίσματος του Luttwak, όπου τα κράτη δίνουν προτεραιότητα στα εγχώρια αποτελέσματα και τη στρατηγική αυτονομία, έναντι της καθαρής οικονομικής αποτελεσματικότητας.¹⁰⁴¹ Προωθώντας τις εμπορικές σχέσεις με εξίσου αναπτυσσόμενους και ευθυγραμμισμένους εταίρους, τα κράτη και τα οικονομικά μπλοκ ενισχύουν τις οικονομικές τους βάσεις, βελτιώνουν τις τεχνολογικές τους δυνατότητες και στηρίζουν τη στρατηγική τους αυτονομία. Αυτή η προσέγγιση μειώνει τους κινδύνους από εχθρικές ενέργειες, οικονομικό καταναγκασμό και τους κραδασμούς στις εφοδιαστικές αλυσίδες, ενισχύοντας την αναδυόμενη πολυπολική παγκόσμια τάξη. Αυτή η πολυπολική τάξη χαρακτηρίζεται από περιφερειακή ολοκλήρωση και ανταγωνισμό μεταξύ μπλοκ και μια στροφή από την Παγκοσμιοποίηση, που βασίζεται αποκλειστικά στην αποτελεσματικότητα, προς την ασφάλεια, την αλληλεξάρτηση και την ισορροπημένη ανάπτυξη.¹⁰⁴²

¹⁰⁴⁰ Βλέπε: Abbas, 2022 και Anadi, 2024, καθώς και Panda, 2012, Βλέπε ακόμη: Stuenkel, 2014, και Luo, et al, 2021, καθώς και Cattaneo, et al., 2015

¹⁰⁴¹ Luttwak, 1990

¹⁰⁴² Βλέπε: CERP, *How Geopolitics is Changing Trade*, 14 May 2024, στην ιστοσελίδα <https://cepr.org/voxeu/columns/how-geopolitics-changing-trade>
Βλέπε ακόμη: World Economic Forum, *What's 'Bi-Globalization' and could this be the Near Future for Geoeconomics and Global Trade?*, Dec 19, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.weforum.org/stories/2024/12/geoeconomic-biglobalization-global-trade/> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

7.5 Ασύμμετρη Εξάρτηση και Επιτακτική Ανάγκη για Δυτική Επαναβιομηχάνιση

7.5.1 Εκδηλώσεις Ασύμμετρης Εξάρτησης

Ένα κύριο συμπέρασμα από την προηγούμενη ανάλυση είναι η ύπαρξη μιας σοβαρής ασύμμετρης εξάρτησης, κατά την οποία η εξάρτηση της Δύσης από την Ανατολή είναι σημαντικά μεγαλύτερη με πολλές στρατηγικές διαστάσεις. Αυτή η ανισορροπία πηγάζει από μια σειρά παραγόντων που έχουν μετατοπίσει την παγκόσμια οικονομική ισχύ.

Κατά πρώτον, ο έλεγχος της Ανατολής επί των στρατηγικών πρώτων υλών συνιστά σημαντική πηγή αυτής της εξάρτησης. Η Κίνα ειδικότερα κατέχει δεσπόζουσα θέση στην επεξεργασία κρίσιμων πρώτων υλών (Critical Raw Materials – CRM) απαραίτητων στη σύγχρονη τεχνολογία. Για παράδειγμα, το 2022, η Κίνα επεξεργάστηκε το 74% του παγκόσμιου κοβαλτίου, το 65% του λιθίου, το 70% του γραφίτη και το εντυπωσιακό 90% των σπάνιων γαιών. Ο έλεγχος επεκτείνεται στις αλυσίδες αξίας ενδιάμεσου σταδίου (midstream value chains), παρέχοντας σημαντικά πλεονεκτήματα στις βιομηχανίες κατασκευής τελικών προϊόντων (downstream industries), όπως τα εξαρτήματα μπαταριών και τα ηλεκτρικά οχήματα. Αυτή η συγκέντρωση δημιουργεί τρωτά σημεία και κινδύνους ελλείψεων εφοδιασμού για τις χώρες εισαγωγής, ιδίως για τη Δύση, η οποία βασίζεται σε αυτά τα υλικά για τα σχέδια ενεργειακής μετάβασης και τους τομείς υψηλής τεχνολογίας.¹⁰⁴³

Δεύτερον, η μετατόπιση της μεταποίησης και της βιομηχανικής παραγωγής προς την Ανατολή έχει δημιουργήσει μια βαθιά εξάρτηση. Η Κίνα έχει γίνει η παγκόσμια υπερδύναμη στον τομέα της μεταποίησης, ξεπερνώντας τις Ηνωμένες Πολιτείες στη βιομηχανική παραγωγή και κατέχοντας ένα δυσανάλογο μεγάλο

¹⁰⁴³ Βλέπε: Samantha M. Ewing, *Cobalt*, U.S. Geological Survey Minerals Yearbook-2022, Virginia, 2025, στην ιστοσελίδα <https://pubs.usgs.gov/myb/vol1/2022/myb1-2022-cobalt.pdf>

Βλέπε ακόμη: Abhisri Nath & Jeffrey D. Bean, *China's Critical Mineral Exports Controls: Background and Chokepoints*, Observer Research Foundation America, Background Paper no. 32, April 2025, στην ιστοσελίδα <https://orfamerica.org/newresearch/chinas-critical-mineral-export-controls>

Επίσης βλέπε: Today in Energy, *China Dominates Global Trade of Battery Minerals*, May 21, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=65305>, (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

μερίδιο της παγκόσμιας παραγωγής.¹⁰⁴⁴ Αυτό σημαίνει ότι οι Δυτικές οικονομίες υπηρεσιών εξαρτώνται άμεσα από την Ανατολική παραγωγή και την αποτελεσματική λειτουργία των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού για ένα ευρύ φάσμα αγαθών.

Τρίτον, η ικανότητα της Ανατολής να μετατρέπει την καινοτομία σε απτά προϊόντα σε μεγάλη κλίμακα αποτελεί βασικό διαφοροποιητικό παράγοντα. Ενώ η Δύση συνεχίζει να διατηρεί πλεονεκτήματα στη βασική έρευνα, οι Ανατολικές οικονομίες, και ιδιαίτερα η Κίνα, έχουν επιδείξει μια απaráμιλλη ικανότητα να βιομηχανοποιούν και να εμπορευματοποιούν γρήγορα νέες τεχνολογίες, από την Τεχνητή Νοημοσύνη έως την πράσινη ενέργεια και τις τεχνολογίες κινητής τηλεφωνίας. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και αν η Δύση καινοτομεί, συχνά βασίζεται στην Ανατολή για τη μαζική παραγωγή αυτών των καινοτομιών.

Τέταρτον, το εργατικό δυναμικό και η παραγωγική ικανότητα της Ανατολής, καθοδηγούμενα από το υπάρχον δημογραφικό μέρισμα, παρέχουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα κόστους και κλίμακας. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη γήρανση και τη μείωση του πληθυσμού της Δύσης, η οποία αντιμετωπίζει πιθανές ελλείψεις εργατικού δυναμικού και αυξημένα κοινωνικά βάρη.

Τέλος, οι στρατηγικές βιομηχανικές και εμπορικές πολιτικές των κυβερνήσεων πολλών κρατών της Ανατολής, σε συνδυασμό με την βαθιά ενσωμάτωσή τους στις Παγκόσμιες Αλυσίδες Αξίας (Global Value Chains – GVCs), εδραιώνουν περαιτέρω αυτήν την ασύμμετρη εξάρτηση. Πολιτικές όπως η στρατηγική «Made in China 2025» της Κίνας στοχεύουν στην τεχνολογική αυτονομία και στην παγκόσμια ηγεσία σε όλες τις αλυσίδες αξίας, μειώνοντας την εξάρτηση από ξένες εταιρείες.¹⁰⁴⁵ Αυτή η στρατηγική προσέγγιση, που συχνά περιλαμβάνει κρατικές επιδοτήσεις και προσανατολισμένα στις εξαγωγές εκβιομηχάνιση, έχει επιτρέψει στους παραγωγούς της Ανατολής να αποκτήσουν σημαντικό μερίδιο αγοράς και επιρροή.

¹⁰⁴⁴ Statista, *China is the World's Manufacturing Superpower*, Apr 16, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/chart/20858/top-10-countries-by-share-of-global-manufacturing-output/> (Τελευταία πρόσβαση 2 Αυγούστου 2025)

¹⁰⁴⁵ Guangwei Li, Lee G. Branstetter, *Does 'Made in China 2025' Work for China? Evidence from Chinese Listed Firms*, Research Policy, Vol. 53, No. 6, 2024, Elsevier

7.5.2 Η Αποτυχία του Δυτικού Κράτους Πρόνοιας και της Βιομηχανίας

Η παρακμή της εγχώριας βιομηχανίας στη Δύση και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει το κράτος πρόνοιας είναι βαθιά αλληλένδετα φαινόμενα. Η αποβιομηχάνιση έχει συμβάλει άμεσα σε σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, ιδίως στην εκτεταμένη απώλεια θέσεων εργασίας μεσαίας ειδίκευσης στη μεταποίηση και στην αντίστοιχη αύξηση της επισφαλούς απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών. Ενώ οι υπηρεσίες δεν είναι εγγενώς χαμηλής προστιθέμενης αξίας, πολλές παραδοσιακές δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών παράγουν λιγότερο μετρήσιμη οικονομική αξία σε σύγκριση με την απτή παραγωγή και την τεχνολογική ένταση της μεταποίησης. Η συγκεκριμένη μετατόπιση έχει βαθιές επιπτώσεις στην κοινωνική ευημερία.

Η μείωση της σταθερής απασχόλησης στον τομέα της μεταποίησης μειώνει τα φορολογικά έσοδα που είναι απαραίτητα για τη χρηματοδότηση ολοκληρωμένων συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Ταυτόχρονα, τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας αντιμετωπίζουν αυξανόμενες απαιτήσεις από τη γήρανση του πληθυσμού και τις αυξανόμενες κοινωνικές ανισότητες. Τα παραπάνω προβλήματα δημιουργούν δημοσιονομική πίεση, όπου το παραδοσιακό κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ εργασίας, βιομηχανίας και κράτους καθίσταται μη βιώσιμο. Η δημογραφική γήρανση επιδεινώνει περαιτέρω αυτή την πρόκληση, οδηγώντας σε αυξανόμενο δείκτη εξάρτησης, όπου ένας συρρικνούμενος πληθυσμός σε ηλικία εργασίας πρέπει να στηρίξει έναν αυξανόμενο αριθμό συνταξιούχων, επιβαρύνοντας τα συστήματα συνταξιοδότησης και υγειονομικής περίθαλψης.

Η αλληλένδετη αποτυχία της βιομηχανίας και του κράτους πρόνοιας υποδηλώνει ότι η επαναβιομηχάνιση δεν είναι απλώς μια οικονομική επιταγή ή ένα ζητούμενο για την εθνική ασφάλεια, αλλά και μια κοινωνική ανάγκη. Οι προσπάθειες μεταρρύθμισης συχνά δυσκολεύονται να εξισορροπήσουν την οικονομική ανταγωνιστικότητα με την κοινωνική προστασία, με αποτέλεσμα συστήματα πρόνοιας που είναι λιγότερο ολοκληρωμένα και αναδιανεμητικά από τους προκατόχους τους στα μέσα του 20ού αιώνα. Επομένως, η ανοικοδόμηση της βιομηχανικής βάσης είναι απαραίτητη για την αποκατάσταση σταθερής

απασχόλησης, τη δημιουργία φορολογικών εσόδων και την άμβλυνση των δημογραφικών πιέσεων στα συστήματα πρόνοιας, διατηρώντας έτσι το Δυτικό κοινωνικό μοντέλο.

7.5.3 Η Επαναβιομηχάνιση ως Ιστορική Λύση

Με δεδομένα τη διάχυτη ασύμμετρη εξάρτηση και τις βαθιές διαρθρωτικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Δύση, η ανάλυση υποδεικνύει την επαναβιομηχάνιση ως τη μοναδική, ιστορική λύση για την αποκατάσταση της ισορροπίας στην παγκόσμια δομή ισχύος. Αυτή η επιτακτική ανάγκη εκτείνεται πέρα από την απλή οικονομική ανάκαμψη. Πρόκειται για μια πολύπλευρη στρατηγική αναγκαιότητα που περιλαμβάνει τον οικονομικό δυναμισμό, την ανθεκτικότητα στους κραδασμούς, την τεχνολογική πρόοδο, τη γεωπολιτική ισχύ και την κοινωνική ευημερία.

Τελικά, οι χώρες που επενδύουν στρατηγικά στη βιομηχανική τους βάση και την προστατεύουν βρίσκονται σε πολύ καλύτερη θέση για να εξασφαλίσουν ευημερία και ασφάλεια στο σύγχρονο, ολοένα και πιο ανταγωνιστικό και πολύπλοκο διεθνές περιβάλλον. Η επαναβιομηχάνιση παρουσιάζεται ως η ιστορική λύση σε ένα ιστορικό πρόβλημα - την εξάρτηση της Δύσης από τις πρώτες ύλες και το παραγωγικό δυναμικό της Ανατολής. Τα κράτη με εκτεταμένη βιομηχανική παραγωγή είναι οι νικητές! Από την εποχή του David Urquhart και του Richard Cobden, η εξάρτηση της Δύσης από τις πρώτες ύλες και το παραγωγικό δυναμικό της Ανατολής παραμένει ένα ιστορικό πρόβλημα.¹⁰⁴⁶ Απαιτεί μια ιστορική λύση: την Επαναβιομηχάνιση της Δύσης.

7.6 Συμπεράσματα και Προτάσεις

Η ανάλυση που παρουσιάστηκε σε αυτό το κεφάλαιο τονίζει τη βαθιά μεταμόρφωση του ιστορικού «Ανατολικού Ζητήματος» σε έναν σύγχρονο γεωοικονομικό αγώνα. Αυτός ο αγώνας καθορίζεται θεμελιωδώς από την ικανότητα για ισχυρή εγχώρια βιομηχανική παραγωγή, η οποία έχει γίνει ο κύριος καθοριστικός

¹⁰⁴⁶ Βλέπε: Urquhart, 1835 και Cobden, 1854

παράγοντας της παγκόσμιας ισχύος και της στρατηγικής αυτονομίας ενός κράτους. Η Ανατολή, και ιδιαίτερα η Κίνα, έχει επιδείξει μια αξιοσημείωτη βιομηχανική άνοδο, αξιοποιώντας διαρθρωτικά πλεονεκτήματα, όπως η γεωγραφική συνδεσιμότητα, η πρόσβαση σε άφθονη και οικονομικά προσιτή ενέργεια, η στρατηγική μεταφορά τεχνογνωσίας και ένα ευνοϊκό δημογραφικό μέρισμα. Αυτό έχει επιτρέψει στα κράτη της Ανατολής να γίνουν πρωταθλητές του παγκόσμιου εμπορίου και να συμμετέχουν ολοένα και περισσότερο στο «εμπόριο με ίσους», μειώνοντας έτσι την εξάρτησή τους από τη Δύση και προωθώντας μια πιο πολυπολική παγκόσμια τάξη.

Αντίθετα, οι Δυτικές οικονομίες έχουν βιώσει μια «μεγάλη αντιστροφή», που χαρακτηρίζεται από σημαντικό βαθμό αποβιομηχάνισης. Ενώ ορισμένες ακαδημαϊκές προσεγγίσεις το βλέπουν αυτό ως συνέπεια της επιτυχημένης οικονομικής ανάπτυξης που οφείλεται στην αύξηση της παραγωγικότητας, οι γεωπολιτικές και κοινωνικές συνέπειες είναι σοβαρές. Η Δύση αντιμετωπίζει κρίσιμες διαρθρωτικές προκλήσεις σε πέντε άξονες: υπερβολικό κόστος ενέργειας, ευάλωτες εμπορικές δομές και αλυσίδες εφοδιασμού, διεύρυνση των κενών στην τεχνολογία και το ανθρώπινο κεφάλαιο, μια κατακερματισμένη βιομηχανική βάση στην άμυνα και τους μακροπρόθεσμους περιορισμούς ενός γηράσκοντος και μειούμενου πληθυσμού. Αυτές οι προκλήσεις έχουν συλλογικά συμβάλει σε μια ασύμμετρη εξάρτηση, όπου η εξάρτηση της Δύσης από την Ανατολή για στρατηγικές πρώτες ύλες, μεταποίηση και μετατροπή της καινοτομίας σε κλιμακώσιμα προϊόντα είναι αποδεδειγμένα μεγαλύτερη. Η παρακμή της Δυτικής βιομηχανίας είναι επίσης βαθιά συνυφασμένη με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει το κράτος πρόνοιας, καθώς η αποβιομηχάνιση διαβρώνει τις φορολογικές βάσεις και τη σταθερή απασχόληση, ενώ ο γηράσκων Δυτικός πληθυσμός αυξάνει τα κοινωνικά βάρη. Στον πίνακα 6 παρουσιάζεται συνοπτικά το αναλυτικό πλαίσιο και τα κύρια σημεία.

Πίνακας 6. Βασικό Αναλυτικό Πλαίσιο και Κύρια Σημεία Εστίασης	
Θέμα	Συνοπτική Περιγραφή
Εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος	Το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα αναδιαμορφώθηκε σε γεωοικονομικό ανταγωνισμό μεταξύ Ανατολής και Δύσης
Σημασία της εγχώριας παραγωγής	Η εγχώρια βιομηχανική παραγωγή είναι κρίσιμη για την παγκόσμια ισχύ και τη στρατηγική αυτονομία
Προκλήσεις της Δυτικής αποβιομηχάνισης	Κόστος ενέργειας, ευπάθειες εμπορίου, χάσματα στην τεχνολογία, κατακερματισμός στην άμυνα και η

	δημογραφική παρακμή, θέτουν εμπόδια στη Δύση και ιδιαίτερα στην Ευρώπη
Διαρθρωτικά πλεονεκτήματα της Ανατολής	Χερσαία σύνδεση, ενέργεια, τεχνογνωσία, δημογραφικό μέρισμα ευνοούν την άνοδο
Ασύμμετρη εξάρτηση	Η εξάρτηση της Δύσης από τους πόρους, τη βιομηχανία και την παραγωγική δυναμικότητα της Ανατολής δημιουργεί μια σχέση ασύμμετρης εξάρτησης
Επιτακτική ανάγκη επαναβιομηχάνισης	Η επαναβιομηχάνιση είναι ζωτικής σημασίας για την αποκατάσταση της ανθεκτικότητας της Δύσης και την παγκόσμια ισορροπία

Με βάση αυτήν τη συνολική ανάλυση, το γενικό συμπέρασμα είναι σαφές. Η επαναβιομηχάνιση της Δύσης δεν είναι απλώς μια οικονομική επιδίωξη, αλλά μια πολύπλευρη στρατηγική επιταγή. Είναι η απαραίτητη ιστορική λύση για την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας ισχύος, την ενίσχυση της στρατηγικής αυτονομίας, τη βελτίωση της οικονομικής ανθεκτικότητας, την προώθηση της τεχνολογικής προόδου και τη διασφάλιση της κοινωνικής ευημερίας.

Για την επίτευξη αυτής της αναγκαίας επαναβιομηχάνισης της Δύσης ακολουθούν ορισμένες προτάσεις.

- Στρατηγική ενεργειακή πολιτική και επενδύσεις.

Η Ευρώπη πρέπει να επιδιώξει δυναμικά την ενεργειακή ανεξαρτησία και την οικονομική προσιτότητα της ενέργειας. Αυτό απαιτεί διαρκείς επενδύσεις σε διαφοροποιημένο ενεργειακό εφοδιασμό, επιταχυνόμενη ανάπτυξη καθαρών πηγών ενέργειας (όπως περιγράφεται στο Σχέδιο REPowerEU) και ισχυρές υποδομές για τη μείωση της εξάρτησης από τις ασταθείς εξωτερικές αγορές. Οι πολιτικές θα πρέπει να στοχεύουν στη γεφύρωση του χάσματος τιμών της βιομηχανικής ενέργειας με τους ανταγωνιστές, μέσω μακροπρόθεσμων συμβάσεων, κινήτρων εγχώριας παραγωγής και βελτιώσεων στην ενεργειακή απόδοση.

- Ανθεκτικό εμπόριο και αναδιάρθρωση των εφοδιαστικών αλυσίδων.

Τα κράτη της Δύσης πρέπει να μειώσουν ενεργά τον κίνδυνο και να διαφοροποιήσουν τις αλυσίδες εφοδιασμού τους, ιδίως για κρίσιμες πρώτες ύλες, ενεργά φαρμακευτικά συστατικά, ημιαγωγούς και άλλα βασικά βιομηχανικά προϊόντα. Αυτό περιλαμβάνει την προώθηση πρωτοβουλιών φιλικού και κοντινού

εμπορίου, την παροχή κινήτρων στην εγχώρια παραγωγή και τις στρατηγικές επενδύσεις σε περιφερειακούς κόμβους των εφοδιαστικών αλυσίδων. Οι εμπορικές πολιτικές θα πρέπει να αντιμετωπίζουν την πλεονάζουσα βιομηχανική παραγωγική ικανότητα και τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, διασφαλίζοντας τον δίκαιο ανταγωνισμό και προστατεύοντας τις εγχώριες βιομηχανίες.

- Γεφύρωση των κενών στην τεχνολογία και το ανθρώπινο κεφάλαιο.

Απαιτούνται σημαντικές δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις σε προηγμένες τεχνολογίες, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, ο αυτοματισμός και η προηγμένη μεταποίηση. Αυτό πρέπει να συνδυαστεί με ολοκληρωμένες στρατηγικές ανάπτυξης ανθρώπινου κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης (π.χ. μοντέλα διπλής μαθητείας), της αναβάθμισης και της επανεκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού για τις βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας και της ενεργού καταπολέμησης της διαρροής εγκεφάλων, μέσω ελκυστικών ευκαιριών και υποστηρικτικών οικοσυστημάτων. Η συνεργασία μεταξύ του ακαδημαϊκού χώρου και της βιομηχανίας είναι ύψιστης σημασίας για τη μετατροπή της έρευνας σε βιομηχανική καινοτομία.

- Ενίσχυση της αμυντικής βιομηχανικής βάσης.

Η ΕΕ πρέπει να ξεπεράσει τον κατακερματισμό της αμυντικής της βιομηχανίας, ενθαρρύνοντας μεγαλύτερη διακρατική συνεργασία, συγκεντρώνοντας τις προμήθειες και δίνοντας προτεραιότητα στον Ευρωπαϊκό εξοπλισμό. Το Σχέδιο ReArm Europe θα πρέπει να εφαρμοστεί δυναμικά, αναγνωρίζοντας ότι μια ισχυρή αμυντική βιομηχανική βάση δεν είναι μόνο απαραίτητη για την ασφάλεια, αλλά και ένας ισχυρός καταλύτης για ευρύτερη τεχνολογική καινοτομία και βιομηχανική ικανότητα σε όλους τους πολιτικούς τομείς.

- Αντιμετώπιση των δημογραφικών προκλήσεων.

Ενώ οι μακροπρόθεσμες δημογραφικές αλλαγές είναι δύσκολο να αντιστραφούν, οι πολιτικές μπορούν να μετριάσουν τον αντίκτυπό τους. Αυτό περιλαμβάνει την προώθηση υψηλότερων ποσοστών συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, την προσέλκυση εξειδικευμένου μεταναστευτικού δυναμικού και τις επενδύσεις στον αυτοματισμό και την Τεχνητή Νοημοσύνη για την αντιστάθμιση πιθανών ελλείψεων εργατικού δυναμικού. Οι πολιτικές θα πρέπει επίσης να

επικεντρώνονται στην αύξηση της παραγωγικότητας σε όλους τους τομείς, ώστε να υποστηριχθεί η γήρανση του πληθυσμού και να διατηρηθεί το βιοτικό επίπεδο. Ταυτόχρονα είναι ανάγκη καταβολής προσπάθειών αντιστροφής των δημογραφικών δεδομένων μακροπρόθεσμα με την υιοθέτηση πολιτικών παροχής κινήτρων δημιουργίας οικογένειας και αύξησης των γεννήσεων.

Η πορεία προς την επαναβιομηχάνιση θα είναι δύσκολη, απαιτώντας διαρκή πολιτική βούληση, σημαντικές επενδύσεις και έναν θεμελιώδη αναπροσανατολισμό των οικονομικών προτεραιοτήτων. Ωστόσο, η εναλλακτική λύση είναι η συνεχιζόμενη διάβρωση της Δυτικής ισχύος και η αυξανόμενη ευπάθεια σε ένα διεθνές σύστημα όπου η εγχώρια βιομηχανική ισχύς αποτελεί ολοένα και περισσότερο σημαντικό κριτήριο επιρροής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

8.1 Γενικά

8.1.1 Σπειροειδής Εξέλιξη της Ιστορίας

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις και απόψεις σχετικά με την ύπαρξη γραμμικών και κυκλικών ιστορικών εξελίξεων ίσως να μην είναι ακριβείς και όχι πλήρως συμβατές με την ιστορική πραγματικότητα. Η διερεύνηση του Ανατολικού Ζητήματος τείνει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η Ιστορία δεν εξελίσσεται ούτε γραμμικά, ούτε κυκλικά, αλλά σπειροειδώς. Αυτή η σπειροειδής θεώρηση δεν βλέπει την Ιστορία ως ένα φαύλο κύκλο, αλλά ούτε και ως μια αισιόδοξη ανοδική πορεία. Η Ιστορία δεν επαναλαμβάνεται με ακρίβεια, αλλά ούτε και προχωρά ευθύγραμμα προς την πρόοδο. Επανέρχεται σε παρόμοια σημεία, αλλά σε ανώτερο ή διαφορετικό επίπεδο με νέα ποιότητα και περιεχόμενο. Η σπειροειδής προβολή της Ιστορίας προσφέρει μια πιο ρεαλιστική και πολυδιάστατη ανάγνωση της ιστορικής εξέλιξης. Τα ιστορικά γεγονότα επαναλαμβάνονται κάθε φορά σε διαφορετικό επίπεδο, εμπλουτισμένα με νέα χαρακτηριστικά και προσαρμοσμένα στις συνθήκες της κάθε εποχής. Οι ανταγωνισμοί, οι συγκρούσεις, οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις επιστρέφουν όχι ως πιστές επαναλήψεις, αλλά ως ανανεωμένα φαινόμενα με ρίζες στο παρελθόν.

Η μελέτη των γεγονότων και των εξελίξεων στο πλαίσιο του κλασσικού και του σύγχρονου ή «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος καταδεικνύει ότι η προβολή κάποιων σημείων μιας σπείρας στο μέλλον παρουσιάζει αξιόλογες ομοιότητες και παραλληλισμούς, είναι δηλαδή παρόμοια αλλά όχι όμως ακριβώς η ίδια. Για παράδειγμα, από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, στη Βυζαντινή, τη Βρετανική και την Αμερικανική «Αυτοκρατορία» παρατηρούνται παρόμοια μοτίβα ανόδου και παρακμής – πτώσης, αλλά με διαφοροποιημένα ή και νέα γεωστρατηγικά και τεχνολογικά πλαίσια. Η προβολή κάποιων σημείων μιας σπείρας στο μέλλον δεν είναι ακριβώς η ίδια, αλλά παρουσιάζει ομοιότητες, όπως για παράδειγμα οι θρησκευτικές και πολιτισμικές αντιθέσεις κατά τον 19^ο και τον 21^ο αιώνα μεταξύ των

κύριων πρωταγωνιστών και ανταγωνιστών του Ανατολικού Ζητήματος. Οι πολιτικές κρίσεις που αντιμετωπίζουν σήμερα οι φιλελεύθερες δημοκρατίες έχουν σαφείς αναλογίες με τις μεταπολεμικές πολιτικές αποσταθεροποιήσεις του 20^{ου} αιώνα, αλλά διαδραματίζονται σε ένα νέο περιβάλλον, που έχει ως κύρια χαρακτηριστικά την ψηφιακή εποχή, τη μετανεωτερικότητα και την κρίση εμπιστοσύνης στους θεσμούς.

Σε τελική ανάλυση η σπειροειδής προβολή της ιστορίας αποτελεί μια μορφή ελπίδας, αλλά και προειδοποίησης. Από την μια πλευρά καταδεικνύει ότι η ανθρωπότητα δεν είναι παγιδευμένη σε αέναες επαναλήψεις, αλλά εξελίσσεται και προοδεύει μέσω των διδαγμάτων του παρελθόντος και της μάθησης. Από την άλλη πλευρά μας προειδοποιεί ότι οι βαθύτερες αιτίες των προβλημάτων δεν είναι εύκολο να εξαλειφθούν, αλλά επιστρέφουν μεταμφιεσμένες και απαιτούν λύσεις πιο σύνθετες και απαιτητικές.

8.1.2 Αποτυχία των Μεθόδων Κριτικών Προβλέψεων στο Ανατολικό Ζήτημα

Οι μέθοδοι κριτικών προβλέψεων και ειδικότερα οι δομημένες αναλογίες αποτελούν σημαντικά μεθοδολογικά εργαλεία για τη διεξαγωγή προβλέψεων και προγνώσεων μελλοντικών τάσεων και εξελίξεων, ή την επεξήγηση των σύγχρονων εξελίξεων. Στην περίπτωση του Ανατολικού Ζητήματος που συνδέεται αρχικά - και ιδίως κατά τον 19^ο αιώνα - με την παρακμή και τελικά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αναζωπυρώνεται ως Νέο Ανατολικό Ζήτημα στον 21^ο αιώνα με νέους όρους γεωπολιτικών συγκρούσεων, πολιτισμικών αναβιώσεων και σφαιρών επιρροής, οι παραδοσιακές τεχνικές κριτικών προβλέψεων φαίνεται να αποτυγχάνουν. Αποτυγχάνουν συχνά να προβλέψουν ή να κατανοήσουν κρίσιμες μεταβολές και αυτό πιθανόν να οφείλεται στη διαφορετική δυναμική των γεγονότων, αλλά και σε βαθιά ριζωμένες πολιτισμικές και ιστοριογραφικές μεροληψίες. Άλλωστε είναι γενικώς αποδεκτό ότι οι κριτικές προβλέψεις εμπεριέχουν το στοιχείο της υποκειμενικότητας και αναπόφευκτα δεν είναι απαλλαγμένες από μεροληπτικές ιδέες και προκαταλήψεις. Για παράδειγμα η προσέγγιση των δομημένων αναλογιών που βασίζονται στην υπόθεση ότι ιστορικά παρόμοιες καταστάσεις παράγουν συγκρίσιμα αποτελέσματα δεν παρουσιάζει πάντα αξιόπιστα αποτελέσματα. Έτσι, για την πρόβλεψη των συνεπειών της Αραβικής Άνοιξης χρησιμοποιήθηκαν οι αναλογίες με τις επαναστάσεις του 1989 στην Ανατολική Ευρώπη οι οποίες

προσδοκούσαν και είχαν ως στόχο τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις. Όμως στην Αίγυπτο η Δημοκρατία αντικαταστάθηκε από την επικράτηση της Μουσουλμανικής Αδελφότητας με τον Mohamed Morsi και ακολούθησε στρατιωτικό πραξικόπημα και το καθεστώς του Abdel Fattah el-Sisi. Στη Λιβύη η πτώση του Muammar Gaddafi οδήγησε σε χάος και εμφύλιο πόλεμο, ενώ στη Συρία η εξέγερση μετατράπηκε σε παρατεταμένο εμφύλιο πόλεμο και διεθνή σύγκρουση, με τελική κατάληξη την πτώση του καθεστώτος του Bashar al-Assad και την επικράτηση ενός Ισλαμιστικού καθεστώτος.

Η αποτυχία των κριτικών προβλέψεων που από τη φύση τους εμπεριέχουν το στοιχείο της υποκειμενικότητας, οφείλεται στο γεγονός ότι συχνά παραβλέπεται η ιδιοσυστασία των πολιτισμικών πλαισίων των εξεταζόμενων περιοχών και οντοτήτων και η επικράτηση της δυτικοκεντρικής εννοιολόγησης των γεωπολιτικών φαινομένων. Η Δυτική πολιτική σκέψη σε πολλές περιπτώσεις αδυνατεί να κατανοήσει τις πολιτισμικές και λοιπές ιδιομορφίες της Ανατολής, με αποτέλεσμα την αποτυχία των κριτικών προβλέψεων, την παρερμηνεία των ιστορικών εξελίξεων και την αναπαραγωγή στρατηγικών λαθών. Η αποτυχία των Δυτικών αναλύσεων δεν είναι απλά θέμα πληροφόρησης αλλά εννοιολογικό και ιδεολογικό, που ο πυρήνας του βρίσκεται σε αυτό που ο Edward W. Said όρισε ως Οριενταλισμό (Orientalism), δηλαδή την τάση της Δύσης να βλέπει την Ανατολή ως κάτι στατικό, προβλέψιμο, άγνωστο, επικίνδυνο και ποτέ ως ισότιμο ιστορικό υποκείμενο. Κατά τον Said η Δύση προσεγγίζει την Ανατολή ως κατώτερη, αταξινόμητη ή εξωτική και αυτές οι μεροληψίες αποτελούν εμπόδια στη σωστή ανάγνωση των φαινομένων.¹⁰⁴⁷ Είναι χαρακτηριστικός ο ισχυρισμός του Said, ότι ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός επωφελήθηκε σε ισχύ και ταυτότητα τοποθετώντας τον εαυτό του ενάντια στην Ανατολή ως ένα είδος υποκατάστατου, ακόμη και κεκαλυμμένου εγώ.¹⁰⁴⁸ Συνεπώς, η αποτυχία των δομημένων αναλογιών και των λοιπών μεθόδων κριτικής πρόβλεψης στο νέο Ανατολικό Ζήτημα στην ουσία δεν είναι τεχνική, αλλά εννοιολογική, πηγάζοντας από την αδυναμία των Δυτικών στρατηγικών αναλύσεων

¹⁰⁴⁷ Βλέπε: Said, E. W., *Orientalism*, Vintage Books, New York, 1978

Βλέπε ακόμη: Said, E. W., *Orientalism*, The Georgia Review, Vol. 31, No. 1 (Spring 1977), pp. 162-206

Επίσης βλέπε: Said, E. W., *Orientalism Reconsidered*, Cultural Critique, Autumn, 11985, No. 1 (Autumn, 1985), pp. 89-107, University of Minnesota Press

¹⁰⁴⁸ Η αναφερόμενη φράση στην Αγγλική γλώσσα είναι: "...European culture gained in strength and identity by setting itself off against the Orient as a sort of surrogate and even underground self."

Βλέπε: Said, E. W., 1978, σελ. 3

να αναστοχαστούν τη γνωσιακή τους θέση. Χρειάζεται η υιοθέτηση ενός νέου στοχαστικού πλαισίου που θα ενσωματώνει την ιστορικότητα, την εντοπιότητα και την διαφορετικότητα της Ανατολής χωρίς τη μεσολάβηση Δυτικών αφηγημάτων.

Συμπερασματικά η αποτυχία των μεθόδων κριτικών προβλέψεων και των δομημένων αναλογιών στην πρόβλεψη των γεγονότων του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος οφείλεται στην υπερβολική εξάρτηση από τα παραδοσιακά μοντέλα (κυρίαρχα κράτη, ιεραρχικές συγκρούσεις κλπ.), στην παράβλεψη της δυναμικής των τοπικών παραγόντων (μη κρατικοί δρώντες, θρησκευτικές ομάδες, φυλές κλπ.), αλλά και στην συνήθη υιοθέτηση της υπόθεσης ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται γραμμικά. Για τη διεξαγωγή προβλέψεων στο πλαίσιο του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος απαιτούνται πιο ευέλικτα μοντέλα που ενσωματώνουν πολυεπίπεδη ανάλυση και αναγνωρίζουν ότι η υπό εξέταση περιοχή είναι ένα σύστημα με υψηλή αβεβαιότητα.

8.1.3 Η Δυτική Ανάγνωση της Ιστορίας

Η Ιστορία ως γνωστικό αντικείμενο δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη. Όπως συμβαίνει σε πλήθος εκφάνσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας και διανόησης έτσι και στον τομέα της Ιστορίας υπάρχει η τάση να καταγράφεται και να αναλύεται σύμφωνα με τις διαμορφωμένες πολιτικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές και κοινωνικές αντιλήψεις. Η Δυτική ανάγνωση της Ιστορίας αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η Δύση καταγράφει και ερμηνεύει την παγκόσμια Ιστορία συχνά με επίκεντρο τον εαυτό της και επηρεασμένη από φιλοσοφικές, πολιτικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές προκαταλήψεις. Η θεμελιώδης μεροληψία της Δυτικής ιστοριογραφίας είναι η εμφανής πεποίθηση της ύπαρξης γραμμικής προόδου, εξελίξεων όπως από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό, από το θρησκευτικό σκοταδισμό στη λογική, από τη Δύση στην Ανατολή. Η σύγχρονη ιστοριογραφία διαμορφώθηκε κυρίως από τη σκέψη του Διαφωτισμού, ο οποίος πρόβαλε ένα γραμμικό, εξελικτικό σχήμα προόδου, στο οποίο η Δύση αποτελούσε τον τελικό σταθμό.¹⁰⁴⁹ Συχνά η ιστορία παρουσιάζεται με κέντρο την Ευρώπη θεωρώντας τη Δυτική πολιτισμική εξέλιξη ως το πρότυπο της ανθρώπινης προόδου και

¹⁰⁴⁹ Chakrabarty, D., *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, 2000, σελ. 3-16

λαμβάνοντας υπόψη λιγότερο τη συνεισφορά των άλλων πολιτισμών. Για παράδειγμα οι Σταυροφορίες σύμφωνα με τη Δυτική αφήγηση αποτέλεσαν εκστρατείες των προστατών του Χριστιανισμού για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από τους βάρβαρους Μουσουλμάνους, ενώ η άλλη πλευρά τις αντιλαμβάνεται ως εποικιστικές κατακτήσεις και σφαγές πληθυσμών.

Στο πλαίσιο του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος η συνολική Δύση και ιδιαίτερα η Δυτική Ευρώπη υιοθέτησε μια ανάγνωση της Ιστορίας που ανήκει στον 19^ο αιώνα. Εγκλωβίστηκε σε ένα υποκειμενικό ιδεαλισμό που εμπεριέχει έντονα στοιχεία φονταμενταλισμού, σε μια προσέγγιση που βρίσκεται ίσως σε ασυμμετρία σε σχέση με τη σημερινή πραγματικότητα. Με τον ίδιο τρόπο που κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος η Ρωσική Αυτοκρατορία αποτελούσε τον μοναδικό ίσως αντίπαλο των μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων, αντιμετωπίζεται και στον 21^ο αιώνα από τη Δύση και ιδιαίτερα από τα Ευρωπαϊκά κράτη η παγκόσμια κατάσταση. Η Ρωσική Ομοσπονδία θεωρείται ως ο κύριος γεωπολιτικός και οικονομικός ανταγωνιστής, η μοναδική ίσως απειλή, αγνοώντας τον λοιπό κόσμο. Σε μια εποχή όπου ο πλανήτης έχει μεταβληθεί εντελώς, σε μια περίοδο που αναδύονται νέες παγκόσμιες και περιφερειακές δυνάμεις, τα κράτη της Ευρώπης - και κυρίως η Ευρωπαϊκή Ένωση - συμπεριφέρονται σαν να είναι οι ηγέτες του παγκόσμιου παιγνιδιού, αγνοώντας την ραγδαία άνοδο των Ασιατικών δυνάμεων. Έχουν εγκλωβιστεί σε μια σύγκρουση στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής ηπείρου με τη Ρωσική Ομοσπονδία, μη επιθυμώντας να αντιληφθούν ότι με αυτό τον τρόπο την ωθούν στο πλευρό της Κίνας, priμοδοτούν τη στρατηγική συσσωμάτωση της Κίνας με τη Ρωσία και τις λοιπές Ευρασιατικές δυνάμεις, συμβάλλοντας με τον τρόπο τους στη δημιουργία ενός τεράστιου συνασπισμού που νομοτελειακά – εφόσον δεν αντιστραφεί η κατάσταση – θα καταλήξει στην πολιτική και οικονομική παρακμή της Ευρώπης.

Από τις αρχές του 2025 η νέα Αμερικανική κυβέρνηση του Donald Trump έχοντας αντιληφθεί την εσφαλμένη ανάγνωση των συνθηκών εστιάζει στη στρατηγική προσέγγιση με τη Ρωσική Ομοσπονδία με όρους ισοτιμίας, ώστε να δημιουργηθεί το αναγκαίο αντίβαρο στη γεωπολιτική και οικονομική άνοδο της Κίνας και των λοιπών Ασιατικών δυνάμεων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση από την πλευρά της συνεχίζει στον ίδιο δρόμο, μη επιθυμώντας να αντιληφθεί την πραγματικότητα και

εξακολουθώντας να συντάσσεται με τις επιταγές και ιδεοληψίες του Δημοκρατικού κόμματος των Ηνωμένων Πολιτειών, συνιστώντας πλέον ένα από τα μέρη ενός ιδιότυπου «εμφυλίου» πολέμου που διεξάγεται στο εσωτερικό της Δύσης.

8.2 Σταθερές και Μεταβλητές στο Ανατολικό Ζήτημα

Το Ανατολικό Ζήτημα με τις διαφορετικές εκφάνσεις του, τις ποικίλες διαβαθμίσεις της έντασής του από τη λανθάνουσα κατάσταση μέχρι το επίπεδο της πολεμικής σύγκρουσης, συνεχίζει να απασχολεί την ανθρωπότητα και στον 21^ο αιώνα. Καθώς πλοηγούμαστε στην πολυπλοκότητα της γεωπολιτικής στον 21^ο αιώνα διαπιστώνουμε εντυπωσιακούς παραλληλισμούς μεταξύ των ιστορικών δεδομένων του 19^{ου} αιώνα και των σύγχρονων παγκόσμιων εξελίξεων. Οι αντιπαλότητες και οι συγκρούσεις μεταξύ των εμπλεκομένων σε όλα τα επίπεδα (πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό, κοινωνικό) κατά τον 19^ο αιώνα, συνεχίζουν να υφίστανται και στη σημερινή εποχή. Ταυτόχρονα υφίστανται σημαντικές διαφοροποιήσεις της πολιτικής και οικονομικής συγκρότησης της παγκόσμιας κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα σε σχέση με τη σύγχρονη εποχή.

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης σηματοδοτεί την επανενεργοποίηση του Ανατολικού Ζητήματος, το οποίο βρισκόταν σε καταστολή κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Το διεθνές σύστημα από σταθερό διπολικό, πέρασε αρχικά σε μια φάση μονοπολισμού – τη «μονοπολική στιγμή» της παντοκρατορίας των Ηνωμένων Πολιτειών – και εξελίσσεται σε μη ισορροπημένο πολυπολικό.¹⁰⁵⁰ Από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και κυρίως κατά τον 21^ο αιώνα το σύγχρονο Ανατολικό Ζήτημα έχει προσλάβει μια νέα πιο επικίνδυνη μορφή, διατηρώντας όμως τα κύρια χαρακτηριστικά του παρελθόντος. Η επαναχάραξη των συνόρων στην Ανατολική Ευρώπη και Κεντρική Ασία μετά την πτώση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η αποτυχημένη «Αραβική Άνοιξη», η Ισλαμιστική τρομοκρατία και οι ανταγωνισμοί Ανατολής – Δύσης με αποκορύφωμα τη Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή, συνιστούν τις εκφάνσεις

¹⁰⁵⁰ Krauthammer, C., *The Unipolar Moment*, Foreign Affairs, Vol. 70. No. 1, America and the World, 1990/91, pp. 23-33, Council on Foreign Relations.
Βλέπε ακόμη: Mearsheimer, J., 2001, σελ. 337-347.
Επίσης βλέπε: Krauthammer, C., *The Unipolar Moment Revisited*, The National Interest, No. 70 (Winter 2002/03, pp. 5-18, Center for the National Interest

του Νέου Ανατολικού Ζητήματος. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι σταθερές παράμετροι που συνηγορούν ότι το Ανατολικό Ζήτημα είναι ζωντανό, καθώς και οι βασικές μεταβολές που το έχουν καταστήσει ακόμη πιο επικίνδυνο.

8.2.1 Σταθερές Παράμετροι

Το επίκεντρο των εξελίξεων του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος παραμένει το ίδιο. Πρόκειται για την Ευρασιατική ήπειρο. Τα πάντα συμβαίνουν στην Ευρασία για την επιρροή και την κυριαρχία στην Ευρασία και κατ' επέκταση σε όλη την υφήλιο. Όλοι οι λοιποί ανταγωνισμοί, συγκρούσεις και πόλεμοι είναι περιφερειακοί και απλά επιβεβαιώνουν το παραπάνω δεδομένο. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης στα τέλη του 20^{ου} αιώνα πυροδότησε την έκρηξη του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος, το οποίο έπαψε να αποτελεί Ευρωπαϊκή υπόθεση, έχοντας καταστεί παγκόσμιο ζήτημα. Το κενό ισχύος που προέκυψε στην Ανατολική Ευρώπη, τα Βαλκάνια και στην ευρύτερη Μέση Ανατολή από την πτώση μιας από τις δύο υπερδυνάμεις επιχειρήθηκε να καλυφθεί με την εμφάνιση εθνικιστικών κινημάτων, την αναζωπύρωση του ριζοσπαστικού Ισλάμ, τη διεξαγωγή εμφυλίων συγκρούσεων και τον επαναπροσδιορισμό των αξιώσεων της μοναδικής υπερδύναμης και άλλων μεγάλων περιφερειακών δυνάμεων για επιρροή και κυριαρχία. Από τις συγκρούσεις στη Βαλκανική, τη μάχη κατά της τρομοκρατίας στη Μέση Ανατολή, την Αραβική Άνοιξη και μέχρι τους πολέμους στην Ουκρανία και στη Μέση Ανατολή, ο έλεγχος και η επιρροή στην αχανή χερσαία Ευρασιατική μάζα αποτελεί το επίδικο. Όπως αναφέρει ο Brzezinski, για τις Ηνωμένες Πολιτείες το κύριο γεωπολιτικό λάφυρο είναι η Ευρασία. Η διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών είναι συνώνυμη με την κυριαρχία της στην Ευρασιατική ήπειρο.¹⁰⁵¹

Ο ανταγωνισμός μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ των ναυτικών και των χερσαίων δυνάμεων, παραμένει ζωντανός όπως και στο παρελθόν. Από τους Μηδικούς πολέμους, τον Πελοποννησιακό πόλεμο στην αρχαιότητα και τις Ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες του 19^{ου} αιώνα, μέχρι τη σύγχρονη εποχή, ο ανταγωνισμός χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων – μεταξύ Ανατολής και Δύσης –

¹⁰⁵¹ Brzezinski, Z., 1998, σελ. 63

παραμένει κύριο χαρακτηριστικό της παγκόσμιας κοινωνίας. Η Ρωσική προσπάθεια εξασφάλισης διεξόδου μέσω της Βαλτικής προς τον Ατλαντικό Ωκεανό και μέσω της Μαύρης Θάλασσας προς τη Μεσόγειο είναι το ίδιο εντατικές όπως και κατά τον 19^ο αιώνα. Αντίστοιχα, οι προσπάθειες της Δύσης για την ανάσχεση και τον περιορισμό της Ρωσίας συνυπάρχουν και στο Νέο Ανατολικό Ζήτημα. Οι επιδιώξεις της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και των Ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων κατά το 19^ο αιώνα για τον περιορισμό της Ρωσικής Αυτοκρατορίας με τον αποκλεισμό της θαλάσσιας πρόσβασης προς τη Μεσόγειο Θάλασσα και της χερσαίας πρόσβασης στην Κεντρική και Νότια Ασία, που εκφραζόταν κυρίως μέσω της πολιτικής διατήρησης της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι ταυτόσημες με τις σύγχρονες Δυτικές πολιτικές. Η ανάσχεση της Ρωσικής επέκτασης βασίζεται σε τρεις πυλώνες. Τη στρατιωτική παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών και του NATO στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, την αποσύνδεση των Ευρωπαϊκών οικονομιών από τη Μόσχα και τον πλήρη αποκλεισμό της Ρωσικής Ομοσπονδίας από τις θαλάσσιες και χερσαίες εμπορικές οδούς. Η φράση του Alfred T. Mahan που αναφέρθηκε στο Τέταρτο Κεφάλαιο και αφορά στο γεγονός ότι η Ρωσία δεν μπορεί να είναι ποτέ ικανοποιημένη με την ατελή και πολιτικά εξαρτώμενη πρόσβασή της στις ανοικτές θάλασσες μέσω της Βαλτικής και της Μαύρης Θάλασσας, ισχύει πλήρως και σήμερα.¹⁰⁵²

Η επέκταση του NATO ανατολικά, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις, εξυπηρετεί το σκοπό της Ρωσικής ανάσχεσης. Οι απόψεις του Mieroslawski δύο αιώνες πριν, σχετικά με τον αποκλεισμό της Ρωσικής Αυτοκρατορίας από τη γεωπολιτική κυριαρχία και επιρροή στην Ανατολική και στην Κεντρική Ευρώπη, είναι επίκαιρες και εφαρμόζονται.¹⁰⁵³ Όπως υποστήριξε ο George Kennan και αρκετοί άλλοι, η εφαρμογή αυτής της στρατηγικής από τη Δύση ευθύνεται για την έναρξη ενός νέου Ψυχρού Πολέμου που κατέληξε στον πόλεμο στην Ουκρανία και συνεπώς απαιτείται μια νέα αρχιτεκτονική ασφάλειας για τη μη περαιτέρω επέκταση του NATO ανατολικότερα.¹⁰⁵⁴ Όπως

¹⁰⁵² Mahan, Alfred T., 1900, σελ.117

¹⁰⁵³ General Louis Mieroslawski, *Poland*, 1855

¹⁰⁵⁴ Βλέπε: Thomas L. Friedman, 1998, και Mearsheimer, J., 2014.

Βλέπε ακόμη: Mearsheimer, J., *The Causes and Consequences of the Ukraine War*, Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development, Summer 2022, No. 21 (Summer 2022), pp. 12-27, Center for International Relations and Sustainable Development

φανερώνουν οι πρόσφατες εξελίξεις, η νέα Αμερικανική πολιτική που εφαρμόζεται από την κυβέρνηση Trump είναι προς αυτή την κατεύθυνση, σε αρμονία με τη Ρεαλιστική προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων.

Από την άλλη πλευρά, ο Ρωσικός επεκτατισμός, που αποτέλεσε κεντρικό ζήτημα της αντιπαράθεσης του 19^{ου} αιώνα, με τις προσπάθειες απόκτησης επιρροής και κυριαρχίας στα Βαλκάνια, τη Μεσόγειο και την κεντρική και νότια Ασία, παραμένει ζωντανός στη σημερινή εποχή, με κυριότερο παράδειγμα την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 και την εισβολή και πολεμική αναμέτρηση στην Ουκρανία. Οι Δυτικές δυνάμεις και ειδικότερα το ΝΑΤΟ και η ΕΕ έχουν εμπλακεί σε μια διαρκή προσπάθεια περιορισμού της Ρωσικής επιρροής και επεκτατικότητας, απηχώντας τη δυναμική του 19^{ου} αιώνα όπου οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις επεδίωκαν να ελέγξουν τις Ρωσικές φιλοδοξίες. Το πρόσχημα της προστασίας των Ορθόδοξων Χριστιανικών Σλαβικών πληθυσμών της Βαλκανικής και της Ανατολικής Ευρώπης κατά τον 19^ο αιώνα επαναλαμβάνεται και σήμερα υπό τη μορφή της προστασίας των πληθυσμών της Κριμαίας και της ανατολικής Ουκρανίας, αποτελώντας το μανδύα των γεωπολιτικών και γεωοικονομικών επιδιώξεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Το κύριο διακύβευμα του πολέμου στην Ουκρανία για τη Ρωσική πλευρά αποτελεί η Κριμαία και οι παράκτιες περιοχές της Ουκρανίας που εξασφαλίζουν ανεμπόδιστη πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ για τις Δυτικές δυνάμεις ο αποκλεισμός της Ρωσικής πρόσβασης στη Κριμαϊκή χερσόνησο και την Αζοφική Θάλασσα.

Οι πολιτισμικές και θρησκευτικές παράμετροι του Ανατολικού Ζητήματος παραμένουν σταθερές και στη σύγχρονη εποχή. Οι απόψεις περί της διαφορετικότητας και της πολιτισμικής ανωτερότητας της Δύσης έναντι της Ανατολής και ιδιαίτερα του *Αμερικανικού Εξαιρετισμού (American Exceptionalism)* και η αντίληψη της *Αυτοκρατορίας της Ελευθερίας (Empire of Liberty)*, απέναντι στον *νέο άξονα του κακού (new axis of evil)*, είναι κυρίαρχες.¹⁰⁵⁵ Με τον ίδιο τρόπο όπως

Επίσης βλέπε: Tripathi, S., *The War in Ukraine*, World Affairs: The Journal of International Issues, Autumn 2023, Vol. 27, No. 3, (Autumn 2023), pp. 10-21, Kapur Surya Foundation.

¹⁰⁵⁵ Βλέπε: Ceaser, J. W., 2012 και Walt, S. M., 2011.

Βλέπε ακόμη: Gramer, R., *Looks Like "Axis of Evil" is Back on the Menu*, Foreign Policy, November 29, 2023, στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2023/11/29/axis-of-evil-russia-china-iran-north-korea-bush-era/>

Επίσης βλέπε: Rumer, E., *The United States and the "Axis" of its Enemies: Myths vs. Reality*, Carnegie Russia Eurasia Center, November 24, 2024, στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/research/2024/11/the->

και κατά το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα, οι σύγχρονες ιδεολογικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις και καταβολές κατέχουν κεντρική θέση στον ανταγωνισμό Δύσης και Ανατολής και πολύ περισσότερο στις θερμές αντιπαράθεσεις. Η αντιπαράθεση μεταξύ του πολιτικού Ormuzd και του Ahriman του 19^{ου} αιώνα εκφράζεται σήμερα μέσω του ανταγωνισμού της φιλελεύθερης αντίληψης που πρεσβεύει την εξάπλωση της Δημοκρατίας και τις ανοικτές οικονομίες και της Ρωσικής κοσμοθεωρητικής ετερότητας που καταδικάζει το Δυτικό μεταμοντερνισμό και επιδιώκει την οικοδόμηση ενός πολυπολικού κόσμου βασισμένου στις αυθεντικές αξίες και παραδοσιακές μορφές πνευματικότητας. Για τη Ρωσία η Δύση εκπροσωπεί το παλιό και φθαρμένο ενώ η Ανατολή με τη Ρωσία, την Κίνα, την Ινδία και άλλες χώρες συμβολίζουν ένα νέο, διαφορετικό μοντέλο που γεννιέται και θα επικρατήσει έναντι της Δύσης. Είναι ιδιαίτερα απογοητευτικό ότι η ανταλλαγή επιχειρημάτων μεταξύ των Richard Cobden και David Urquhart κατά τον 19^ο αιώνα, έχει αντικατασταθεί σήμερα από την ανταλλαγή κατηγοριών, ακόμη και μεταξύ των ίδιων των ηγετών. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο χαρακτηρισμός από τον Αμερικανό Πρόεδρο Joe Biden του Ρώσου ομολόγου του ως δολοφόνου και η απάντηση του Ρώσου Προέδρου Vladimir Putin που υποστήριξε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι ένα δολοφονικό κράτος.¹⁰⁵⁶ Το συγκλονιστικότερο όμως είναι ότι σήμερα – στο πλαίσιο της σύγκρουσης στην Ουκρανία και κυρίως μέσω των κοινωνικών δικτύων – σε πολλαπλάσια ίσως ένταση από τον 19^ο αιώνα, επιχειρείται η αποδόμηση και κατεδάφιση των εθνικών και πρωτίστως των πολιτισμικών ταυτοτήτων. Αυτό ισχύει και για τις δύο πλευρές – πολύ περισσότερο όμως από τη Δυτική Ευρώπη – δίνοντας πλέον την εντύπωση ότι σε αρκετές περιπτώσεις επιστρέφουμε στις ναζιστικές ιδεοληψίες, αντιμετωπίζοντας τους λαούς της Ανατολής και ιδιαίτερα της Ρωσικής Ομοσπονδίας ως «υπανθρώπους» και απολίτιστους.

[united-states-and-the-axis-of-its-enemies-myths-vs-reality?center=russia-eurasia&lang=en](https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/biden-calls-putin-a-killer-and-says-will-pay-a-price/) (Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2025)

¹⁰⁵⁶ EURACTIV, *Biden Calls Putin “A Killer” and Says will Pay a Price*, Mar 17, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/biden-calls-putin-a-killer-and-says-will-pay-a-price/> Βλέπε ακόμη: BBC, *Putin on Biden: Russian President Reacts to US Leader’s Criticism*, 18 March 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-56430049>

Επίσης βλέπε: abcNEWS, *Biden Talks Cuomo, Putin, Migrants, Vaccine in ABC News Exclusive Interview*, March 17, 2021, στην ιστοσελίδα <https://abcnews.go.com/Politics/biden-talks-cuomo-putin-migrants-vaccine-abc-news/story?id=76490303>> (Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2025)

Η διαίρεση του Χριστιανικού κόσμου κατά τον 19^ο αιώνα σε τρεις διαφορετικές και ανταγωνιζόμενες θρησκευτικές εκκλησιαστικές οντότητες, αποτέλεσε σημαντικότατο παράγοντα για τη διαμόρφωση, συντήρηση και μεγέθυνση των διαχωριστικών γραμμών Ανατολής και Δύσης και αναχαίτισε κάθε προσπάθεια προς την κατεύθυνση της λύσης του Ανατολικού Ζητήματος. Αυτές οι διαχωριστικές γραμμές, υφίστανται ακόμη και σήμερα σε μικρότερο ίσως βαθμό και ένταση. Η διαμάχη των Δυτικών Εκκλησιών με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία είναι και σήμερα ζωντανή. Έστω και αν κρύβεται κάτω από τον μανδύα της προσέγγισης όλων των Χριστιανικών δογμάτων, ο ανταγωνισμός συνεχίζει να υφίσταται από την εποχή του Σχίσματος των Εκκλησιών (1054). Η διαμάχη αυτή είναι φανερή στην περίπτωση της Ουκρανίας, η οποία στην πραγματικότητα είναι διχοτομημένη μεταξύ του δυτικού τμήματος, όπου κυριαρχεί ο Καθολικισμός, ο Προτεσταντισμός και η Ουνία (Union of Brest) και του ανατολικού τμήματος με την κυριαρχία του Ορθόδοξου δόγματος.¹⁰⁵⁷

Ακόμη χειρότερα, η ίδια η Ορθόδοξη Εκκλησία ακολουθώντας πολιτικές επιταγές και συμφέροντα, επιδόθηκε – κυρίως από το τέλος του 2018 – σε εσωτερική σύγκρουση. Μια σύγκρουση που επέφερε αρχικά τον κλονισμό και στη συνέχεια τη διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης και του Πατριαρχείου Μόσχας. Αφορμή ήταν η παραχώρηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Αυτοκεφαλίας στην Ουκρανική Ορθόδοξη Εκκλησία.¹⁰⁵⁸ Σε κάθε περίπτωση η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί ένα δημοφιλές πεδίο γεωπολιτικών αντιπαραθέσεων στο πλαίσιο του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος. Το Ρωσικό πρόσχημα της προστασίας των Ορθόδοξων Χριστιανικών Σλαβικών πληθυσμών της Βαλκανικής και της Ανατολικής Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα επαναλαμβάνεται και σήμερα υπό τη μορφή της προστασίας των πληθυσμών της Κριμαίας και της ανατολικής Ουκρανίας. Όπως κατά τον 19^ο αιώνα η θρησκεία χρησιμοποιούταν ως εργαλείο για την εξυπηρέτηση των γεωπολιτικών επιλογών –

¹⁰⁵⁷ Gee, G. K., *Geography, Nationality and Religion in Ukraine: A Research Note*, Journal of the Scientific Study of Religion, Sep., 1995, Vol. 34, No.3 (Sep., 1995), pp. 383-390, Wiley on behalf of Society of Scientific Study of Religion.

Βλέπε ακόμη: Brylov, D., Kalenychenko, T., and Kryshstal, A., *Mapping the Religious Landscape of Ukraine*, US Institute of Peace, 2023, pp. 8-18

¹⁰⁵⁸ Brylov, et al., 2023, σελ. 19-26

Βλέπε ακόμη: The Guardian, *New Orthodox Church Gains Independence from Moscow*, 5 Jan 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/05/ukraine-new-orthodox-church-gains-independence-from-moscow> (Πρόσβαση 20 Μαρτίου 2025)

όπως προκύπτει αβίαστα από τα γραφόμενα του Urquhart – με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιείται και στη σύγχρονη εποχή.

8.2.2 Μεταβλητές Παράμετροι

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι ορισμένες παράμετροι του Ανατολικού Ζητήματος μεταβάλλονται νομοτελειακά. Ωστόσο, δεν αλλοιώνουν τα γενικά χαρακτηριστικά του προβλήματος. Στο γεωπολιτικό επίπεδο κατά τον 19^ο αιώνα υπήρχε μια μορφή πολυπολικότητας με τους κύριους πόλους του διεθνούς συστήματος να ευρίσκονται στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Η Κίνα ήταν μια χώρα γεωπολιτικά και οικονομικά απομονωμένη, που η αδυναμία της την είχε καταστήσει έρμαιο στις αξιώσεις της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Από την άλλη μεριά η Ινδία αποτελούσε μέρος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Ως αποικία – το πετράδι – του Βρετανικού Στέμματος ευρισκόταν υπό τον Βρετανικό ζυγό με την ανηλεή εκμετάλλευση των πλούσιων φυσικών πόρων της. Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν αποκτήσει την παγκόσμια πολιτική, στρατιωτική και οικονομική ισχύ, ήταν απομονωμένες από τις Ευρωπαϊκές εξελίξεις και τη διεθνή σκηνή, ενώ είχαν περισσότερα κοινά με την Ρωσική Αυτοκρατορία συγκριτικά με τις λοιπές Ευρωπαϊκές δυνάμεις. Τέλος, η Αφρικανική ήπειρος δεν αποτελούσε μέρος των γεωπολιτικών ανταγωνισμών των μεγάλων δυνάμεων του 19^{ου} αιώνα, όπως συμβαίνει στον 21^ο αιώνα, αποτελώντας κερκτημένο της Αγγλογαλλικής αποικιοκρατικής εξουσίας. Μόλις περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ενεπλάκη και η νέα και φιλόδοξη Γερμανική Αυτοκρατορία στον αγώνα για κυριαρχία και αποικιοκρατική επιρροή στην αφρικανική ήπειρο.

Στο Νέο Ανατολικό Ζήτημα έχει σημειωθεί αλλαγή στους κύριους δρώντες και ο αριθμός των εμπλεκόμενων έχει αυξηθεί. Αναμφισβήτητα το ζήτημα έχει αποκτήσει παγκόσμια εμβέλεια, λαμβάνοντας υπόψη ότι στη σύγχρονη εποχή η υφήλιος έχει «συρρικνωθεί» σε σχέση με το παρελθόν. Τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα έχουν κάνει τον κόσμο πολύ μικρότερο. Η Ρωσία συνεχίζει να αποτελεί έναν από τους κύριους εμπλεκόμενους, ενώ ο ρόλος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας έχει αναληφθεί από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μεταψυχροπολεμικά η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως το επίδικο και το έπαθλο του ανταγωνισμού έχει αντικατασταθεί από τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και της κεντρικής Ασίας. Ειδικότερα, μετά

το 2004 το μήλο της έριδας είναι η Ουκρανία και δευτερευόντως η Γεωργία από το 2008.¹⁰⁵⁹ Τα χαρακτηριστικά και ο ρόλος της Μέσης Ανατολής στο πλαίσιο του προβλήματος δεν έχουν μεταβληθεί σημαντικά. Στο σύγχρονο Ανατολικό Ζήτημα η Κίνα διαδραματίζει παρόμοιο ρόλο με τις Ηνωμένες Πολιτείες του 19^{ου} αιώνα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να παραλληλιστεί με τις Κεντρικές Ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες. Σε όλο το πλέγμα των ανταγωνισμών και των αντιπαραθέσεων η μεγάλη διαφορά σε σχέση με το παρελθόν είναι ότι οποιαδήποτε άμεση σύγκρουση μεταξύ των κύριων δρώντων ενέχει την πιθανότητα της ολοκληρωτικής καταστροφής του πλανήτη. Καθώς η ανθρωπότητα εισέρχεται στο δεύτερο τέταρτο του 21^{ου} αιώνα το μεγάλο ερώτημα είναι αν τελικά το διεθνές σύστημα θα μετασχηματιστεί σε πραγματικά πολυπολικό, όπου οι επιμέρους πόλοι θα λειτουργούν ανεξάρτητα ή αν βαδίζουμε προς ένα νέο και εντονότερο Ψυχρό Πόλεμο μεταξύ μιας αντιφατικής και συρρικνωμένης οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά Δύσης και μιας ενισχυμένης Ανατολής μέσω μιας παν-Ευρασιατικής συσπείρωσης τεράστιων διαστάσεων – το «Οχυρό Ευρασία» όπως την ονομάζει ο καθηγητής του John Hopkins University, Hal Brands - που θα είναι δύσκολο να αντιμετωπιστεί. Η νέα διακυβέρνηση Trump έχοντας αντιληφθεί τη δεδομένη κατάσταση και συντασσόμενη με τις εκτιμήσεις του καθηγητή Hal Brands ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν πρέπει να επιτρέψουν την δημιουργία μιας τεραστίου γεωπολιτικού μεγέθους Ευρασιατικής συμμαχίας, δείχνει να επιλέγει την οδό της δημιουργίας ενός πολυπολικού κόσμου.¹⁰⁶⁰ Η νέα ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών επιθυμεί να κατευθύνει τις προσπάθειές της προς τη λειτουργία ενός πολυπολικού διεθνούς συστήματος όπου οι Ηνωμένες Πολιτείες θα διατηρούν σαφή πλεονεκτήματα έναντι των λοιπών πόλων και θα είναι ο πρώτος μεταξύ ίσων.

Η γεωστρατηγική σημασία της Αρκτικής έχει αυξηθεί κατακόρυφα στη σύγχρονη εποχή, διότι αποτελεί δυνητική θαλάσσια οδό επικοινωνίας μεταξύ της μεγάλης χερσαίας μάζας της βόρειας Ευρασιατικής περιοχής και του λοιπού κόσμου. Η εξέλιξη της τεχνολογίας στην κατασκευή μεγάλων δυνατοτήτων παγοθραυστικών σκαφών, σε συνδυασμό με μείωση των παγωμένων επιφανειών, αυξάνει τον στρατηγικό ανταγωνισμό για την πρόσβαση και εκμετάλλευση των

¹⁰⁵⁹ Zhurzhenko, T., 2014, και ; Mearsheimer, J. 2014.

Βλέπε ακόμη: Dickinson, P., August 7, 2021

¹⁰⁶⁰ Brands, H., 2025

υπαρχόντων φυσικών πόρων σε αυτές τις περιοχές. Η ευκαιρία και οι δυνατότητες που προσφέρουν οι νέες θαλάσσιες οδοί εμπορίου που διανοίγονται μέσου του Αρκτικού κύκλου για τη Ρωσική Ομοσπονδία τείνει να μειώσει την εξάρτησή της από τη θαλάσσια οδό της Μαύρης Θάλασσας και των στενών του Ελλησπόντου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μειώνεται η γεωπολιτική αξία τους. Στο πλαίσιο του ανταγωνισμού για την εκμετάλλευση των τεράστιων φυσικών πόρων της Αρκτικής ηπείρου και της εξασφάλισης των βόρειων θαλάσσιων οδών, καθώς επίσης και για λόγους εθνικής ασφάλειας, εντάσσεται και η εκπεφρασμένη επιθυμία του νέου Αμερικανού Προέδρου για ένταξη της Γροιλανδίας, αλλά και του Καναδά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πράγματι ο Αμερικανός Πρόεδρος μετά την ανάληψη των καθηκόντων του έχει εντάξει στην επίσημη πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών την απόκτηση της Γροιλανδίας.¹⁰⁶¹ Από την άλλη πλευρά η ανυδρία και η μείωση των υδάτινων πόρων του πλανήτη αναμένεται να προκαλέσουν την όξυνση των ανταγωνισμών και των συγκρούσεων για την εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων, καθώς και την αύξηση των μεταναστευτικών κυμάτων προς την αντίθετη κατεύθυνση από αυτή του παρελθόντος, με τις επακόλουθες συνέπειες.¹⁰⁶²

Στον τομέα της οικονομίας, ο ανταγωνισμός για την απόκτηση, εξασφάλιση και επέκταση των μονοπωλίων του 19^{ου} αιώνα διεξάγονταν αποκλειστικά μεταξύ κρατικών οντοτήτων. Η Μεγάλη Βρετανία αποτελούσε το μοναδικό και αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο στο μονοπώλιο του θαλάσσιου εμπορίου. Το μεταπολεμικό παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και ιδιαίτερα η Παγκοσμιοποίηση στη μεταψυχροπολεμική εποχή, συνέβαλε στη δημιουργία των παγκόσμιων μονοπωλίων και ολιγοπωλίων των πολυεθνικών εταιρειών. Το μονοπώλιο της Μεγάλης Βρετανίας του 19^{ου} αιώνα έχει αντικατασταθεί κατά τον 21^ο αιώνα από τα μονοπώλια και ολιγοπώλια των πολυεθνικών εταιρειών. Οι γεωπολιτικές επιλογές των κρατών είναι εξαρτημένες από τις οικονομικές επιλογές και τα συμφέροντα των πολυεθνικών εταιρειών. Το υφιστάμενο μοντέλο Παγκοσμιοποίησης έχει ευνοήσει την οικονομία της Κίνας και η φιλελεύθερη οικονομική τάξη βρίσκεται σε βαθιά

¹⁰⁶¹ The White House, *Remarks by President Trump in Joint Address to Congress*, U.S. Capitol, Washington D.C., March 4, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/remarks/2025/03/remarks-by-president-trump-in-joint-address-to-congress/>

Βλέπε ακόμη: The New York Times, *Inside Trump's Plan to 'Get' Greenland: Persuasion, Not Invasion*, April 10, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/2025/04/10/us/politics/trump-greenland-denmark.html> (Πρόσβαση 12 Απριλίου 2025)

¹⁰⁶² Εννοείται η μετανάστευση και ίδρυση αποικιών από τα ευρωπαϊκά κράτη από το 16^ο μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

κρίση.¹⁰⁶³ Ενδεικτική είναι η προσπάθεια της νέας διοίκησης του Donald Trump μετά την εκλογή της τον Ιανουάριο 2025 για αλλαγή του μοντέλου Παγκοσμιοποίησης. Αντιπροσωπευτικές των παγκόσμιων οικονομικών αλλαγών που πρόκειται να ακολουθήσουν στο εγγύς μέλλον είναι οι πληροφορίες για την πρόθεση της αυτοκινητοβιομηχανίας Hyundai Motors να επαναγοράσει τα εργοστάσιά της στη Ρωσία, από τα οποία είχε αποχωρήσει μετά την εισβολή στην Ουκρανία, καθώς και των Visa και Mastercard να επιστρέψουν στη χώρα αυτή.¹⁰⁶⁴

Αναφορικά με το νομισματικό σύστημα, κατά τον 19^ο αιώνα επικράτησε ο Κανόνας του Χρυσού (Gold Standard), με την υιοθέτησή του από τη Μεγάλη Βρετανία τη δεκαετία του 1820 και τις άλλες μεγάλες οικονομίες να ακολουθούν. Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα ο Κανόνας του Χρυσού ήταν το κυρίαρχο νομισματικό σύστημα, παρέχοντας σταθερότητα στις συναλλαγματικές ισοτιμίες και διευκολύνοντας το διεθνές εμπόριο. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, διαμορφώθηκε το νομισματικό σύστημα του Bretton Woods, μετά την κατάρρευση του οποίου κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, επικράτησε το σύγχρονο σύστημα της ελεύθερης διακύμανσης των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Το σύγχρονο νομισματικό σύστημα είναι εξαιρετικά σύνθετο με τις κεντρικές τράπεζες των χωρών να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη νομισματική πολιτική και στην ευρύτερη οικονομία, ενώ τα ψηφιακά νομίσματα των κεντρικών τραπεζών (CBDC's) και τα κρυπτονομίσματα αποτελούν επαναστατικές αλλαγές οφειλόμενες στην πρόοδο της τεχνολογίας. Ταυτόχρονα οι συστηματικές προσπάθειες των κρατών της Ευρασίας και του Παγκόσμιου Νότου για τη δημιουργία ενός παράλληλου και ανεξάρτητου χρηματοπιστωτικού και νομισματικού συστήματος ταρακουνά τα θεμέλια του Δυτικού χρηματοπιστωτικού συστήματος και αμφισβητεί την κυριαρχία του δολαρίου.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας έχει διαφοροποιήσει τη μορφή και το χαρακτήρα του Νέου Ανατολικού Ζητήματος. Οι ανταγωνισμοί είναι πλέον παγκόσμιοι και ο

¹⁰⁶³ Michael Cox, 'From the End of the Cold War to a New World Dis-Order?', in J. Baylis, S. Smith & P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 9th Edition, Oxford University Press, 2023, σελ. 70-84

¹⁰⁶⁴ The Korea Times, *Will Korean Firms Return to Russia?*, 21 February 2025, στην ιστοσελίδα https://www.koreatimes.co.kr/www/tech/2025/02/129_392729.html
Βλέπε ακόμη: TASS Russian News Agency, *Visa, Mastercard may Soon Try to Return to Russia – Lawmaker*, 17 February 2025, στην ιστοσελίδα <https://tass.com/economy/1914513> (Πρόσβαση 20 Μαρτίου 2025)

κίνδυνος διάχυσης των συγκρούσεων ασύγκριτα υψηλότερος και πολυδιάστατος. Η τεχνολογική πρόοδος έχει καταστήσει τον πόλεμο ολοκληρωτικό, με την έννοια της συμμετοχής σε αυτόν του συνόλου των συνιστωσών ισχύος μιας κρατικής οντότητας σε αντίθεση με το παρελθόν - που αφορούσε μόνο δύο αντίπαλους στρατούς, οι οποίοι συναντιόντουσαν σε κάποιο πεδίο μάχης - καθώς επίσης και πιο καταστροφικό τόσο για τον άνθρωπο όσο και για το φυσικό περιβάλλον. Στη σύγχρονη εποχή οι τεχνολογικές εξελίξεις είναι ραγδαίες σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης δημιουργίας με σημαντικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη διαβίωση και συμπεριφορά. Οι εφαρμογές της τεχνολογίας προσδίδουν νέες δυνατότητες στα κράτη και έχουν διαφοροποιήσει την έννοια της ισχύος σε σχέση με τον 19^ο αιώνα, με την προσθήκη νέων μεταβλητών, όπως για παράδειγμα η αεροπορική ισχύς, η χρήση έξυπνων όπλων και ηλεκτρονικών μέσων, η πυρηνική δυνατότητα κλπ. Στη σύγχρονη εποχή ο τεχνολογικός ανταγωνισμός είναι συνώνυμος με τον γεωπολιτικό και τον γεωοικονομικό. Τα κράτη που κυριαρχούν στην οικονομική παραγωγή και την τεχνολογική καινοτομία τείνουν να είναι αυτά που κυβερνούν τον κόσμο.¹⁰⁶⁵ Σήμερα τα κράτη της Δύσης αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι η παραχώρηση ενός κύριου συστατικού για την ανάπτυξη και διατήρηση της ισχύος και της αυτονομίας τους, της εγχώριας και της βιομηχανικής παραγωγής τους, στα κράτη της Ανατολής και ιδιαίτερα στην Κίνα τα έχει καταστήσει δεσμώτες των επιλογών άλλων κρατών και μεγάλων πολυεθνικών και έχει αποδυναμώσει τη συνολική Δύση. Τέλος, η Παγκοσμιοποίηση και η σύγχρονη τεχνολογία καθιστούν τις συγκρούσεις πιο δυναμικές, δύσκολα ελεγχόμενες και εύκολα κλιμακούμενες σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι εντάσεις μεταξύ πυρηνικών δυνάμεων αυξάνουν τον κίνδυνο μετάβασης σε παγκόσμια πυρηνική καταστροφή.

Η ανάπτυξη των τομέων της πληροφορίας της επικοινωνίας και των μεταφορών διευκόλυνε την εξέλιξη της Παγκοσμιοποίησης με τη στενή αλληλεπίδραση μεταξύ κρατικών και μη δρώντων κυρίως στον τομέα του εμπορίου και βιομηχανίας, της οικονομίας, της πληροφορίας, αλλά ακόμα και του πολιτισμού. Η λειτουργία πολυεθνικών εταιρειών με τεράστια οικονομικά κυρίως συμφέροντα διαπερνά τα σημερινά κράτη και καθιστά σε αρκετές περιπτώσεις τα κρατικά εθνικά συμφέροντα υποκείμενα των συμφερόντων των εταιρειών αυτών. Αποτέλεσμα είναι

¹⁰⁶⁵ Brands, H., 2025, σελ. 232 από 348 (e-pub)

η χαλάρωση των εθνικών δεσμών στο εσωτερικό των κρατικών οντοτήτων και η επικράτηση νέων ιδεολογιών όπως αυτής της πολυπολιτισμικότητας.¹⁰⁶⁶ Παρατηρείται συνεπώς το φαινόμενο της αποσάθρωσης του έθνους – κράτους που επικράτησε στην οργάνωση της παγκόσμιας κοινωνίας κατά τον 20^ο αιώνα και μια τάση επιστροφής σε πολυεθνικές κρατικές οντότητες παρόμοιες με τις μεγάλες αυτοκρατορίες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, υφίσταται μια σημαντική διαφορά σε σύγκριση με τις αυτοκρατορίες, καθόσον εκείνες ήταν πολυεθνικές κοινωνικές συγκροτήσεις αποτελούμενες από διακριτά υποσύνολα εθνικών πληθυσμών που κατοικούσαν σε συγκεκριμένες περιοχές, σε αντίθεση με τις σύγχρονες τάσεις μεταβολής των κρατικών οντοτήτων σε πολυεθνικά – πολυπολιτισμικά μωσαϊκά.

Σε αντίθεση με τον 19^ο αιώνα, στη σύγχρονη εποχή η Ευρασία είναι – κυρίως από οικονομική άποψη – σε μεγάλο βαθμό ενοποιημένη. Η πρόοδος της τεχνολογίας στις επικοινωνίες και στις μεταφορές έχει επauξήσει σε εκθετικό βαθμό την ταχύτητα, την ευελιξία και την εναλλαξιμότητα των οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών. Ταυτόχρονα, οι απαιτήσεις της σύγχρονης τεχνολογίας έχουν καταστήσει ακόμη πιο έντονη την ενεργειακή δίψα των προηγμένων κρατών και πιο σκληρό τον αγώνα για την εξασφάλιση των αναγκαίων ενεργειακών πόρων. Η διατάραξη της εφοδιαστικής αλυσίδας εξαιτίας του πολέμου στην Ουκρανία, αλλά και στη Μέση Ανατολή, έχει φέρει σε δυσμενή θέση κυρίως την Ευρώπη. Πλέον του ανταγωνισμού για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, η εξασφάλιση αποθεμάτων ορυκτών σπάνιων γαιών αποτελεί κύριο ζητούμενο για τα προηγμένα τεχνολογικά κράτη. Και σε αυτό το ανταγωνιστικό περιβάλλον η Ουκρανία κατέχει περίοπτη θέση λόγω των τεράστιων δυνατοτήτων της ως παγκόσμιου προμηθευτή κρίσιμων πρώτων υλών.

Η διαμόρφωση της κοινής γνώμης σύμφωνα με τα συμφέροντα και επιδιώξεις των αντιθέτων πολιτικών και ιδεολογικών τάσεων είναι ασύγκριτα ευκολότερη και ταχύτερη. Κατά το 19^ο αιώνα η κύρια πηγή δημόσιου διαλόγου ήταν τα γραπτά κείμενα. Παράδειγμα που έχει ήδη αναφερθεί τα επιχειρήματα των Urquhart και Cobden με στόχο την ενίσχυση και μείωση αντίστοιχα του

¹⁰⁶⁶ Στη σημερινή εποχή ο όρος «πολυεθνικός» τείνει να καταργηθεί και να αντικατασταθεί εξολοκλήρου από τον όρο «πολυπολιτισμικός», σε μια προσπάθεια ίσως υποβάθμισης ακόμη περισσότερο – αν όχι εξαφάνισης – της σημασίας και της έννοιας του όρου «έθνους».

Ρωσοφοβισμού στη Βρετανική κοινή γνώμη του 19^{ου} αιώνα. Σήμερα ο δημόσιος διάλογος είναι άμεσος μέσω των ηλεκτρονικών μέσων και ιδιαίτερα με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Παράδειγμα η σκληρή κριτική του Dmitry Medvedev για την τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων στο Παρίσι, μέσω του X, την 28 Ιουλίου 2024.

Στο θρησκευτικό πεδίο, κατά το 19^ο αιώνα ο Ισλαμικός κόσμος ήταν κατά βάση αλληλένδετος και συνώνυμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που ήταν η ηγέτιδα του Ισλάμ. Η σταθερά παρακμάζουσα αυτοκρατορία εκμεταλλεύτηκε το πολιτικό κίνημα του Πανισλαμισμού σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της διεθνούς θέσης της και ανάσχεσης της παρακμής. Χρησιμοποιώντας το εργαλείο του Πανισλαμισμού - ο οποίος πρέσβευε τη θρησκευτική ενότητα όλων των Μουσουλμάνων απέναντι στις Ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις υπό ένα Ισλαμικό κράτος (Χαλιφάτο) – ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίντ Β' είχε αναλάβει το ρόλο του προστάτη και ηγέτη (Χαλίφη) όλων των Μουσουλμάνων. Το 1924 μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη δημιουργία της Τουρκικής Δημοκρατίας, ο Μουσταφά Κεμάλ Αττατούρκ κατήργησε το αξίωμα του Χαλίφη βάζοντας τέλος στην προσπάθεια ηγεσίας του Ισλαμικού κόσμου. Παρά τις προσπάθειες της σημερινής νέο-Οθωμανικής ηγεσίας της Τουρκίας για την αναβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Χαλιφάτου ο Ισλαμικός κόσμος δεν επιθυμεί σήμερα να υποταχθεί στον Τουρκικό νέο-Οθωμανισμό.

8.3 Ανατολή και Δύση – Αένας Δυισμός

Η διάκριση μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ αυτών των δύο μεγάλων πολιτισμικών χώρων, είναι ίσως – μετά από αυτή μεταξύ του Καλού και του Κακού – ένας από τους αρχαιότερους και ανθεκτικότερους ανθρώπινους δυισμούς στην ιστορική, φιλοσοφική και πολιτική σκέψη. Στον δυισμό αυτό εντάσσεται και η ρίζα του Ανατολικού Ζητήματος. Οι έννοιες της Ανατολής και της Δύσης δεν αφορούν απλά και μόνο τη γεωγραφική διάσταση. Ο συγκεκριμένος διαχωρισμός είναι πρωτίστως ιδεολογικό και κοινωνικό κατασκεύασμα, απηχώντας τις στρατιωτικές, πολιτικές, πολιτισμικές διαφορές, αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ δύο διαφορετικών κόσμων, μεταξύ δύο διαφορετικών προσεγγίσεων της ανθρωπίνης

εξέλιξης και συμπεριφοράς. Στην πραγματικότητα πρόκειται για δύο διαφορετικές πολιτισμικές αναφορές, δύο διαφορετικές κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις.

Η έννοια της διαφορετικότητας μεταξύ Ανατολής και Δύσης έχει διαμορφώσει τη Δυτική σκέψη από την εποχή του Ηροδότου κατά την αρχαιότητα, μέχρι τη σημερινή εποχή και τις σύγχρονες πολιτικές θεωρίες. Από τους πολέμους των Ελλήνων με τους Πέρσες ιδεολογικοποιείται η σύγκρουση μεταξύ ελευθερίας και δεσποτισμού. Κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας και του Οριενταλισμού του 19^{ου} αιώνα η Ανατολή γίνεται αντιληπτή ως κάτι το διαφορετικό, το υπανάπτυκτο, το εξωτικό, που έπρεπε να «εκπολιτιστεί». Ο Edward Said αποκάλυψε την κατασκευασμένη φύση αυτής της εικόνας, την προβολή της Δυτικής φαντασίας στην Ανατολή.¹⁰⁶⁷ Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη εποχή οι αντιθέσεις μεταξύ των δύο αυτών κόσμων παραμένουν στο επίκεντρο της πολιτικής, φιλοσοφικής και ανθρωπολογικής μελέτης. Σήμερα, πιο έντονα ίσως από το παρελθόν, ο δυισμός Ανατολής και Δύσης με τις πολιτισμικές του διαφοροποιήσεις, συνιστά το υπόβαθρο των γεωπολιτικών επιλογών. Σε αυτό το πλαίσιο η πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία παρουσιάζεται ως επιλογή ανάμεσα στο Ρωσικό «αυταρχισμό» και τον Ευρωπαϊκό «πολιτισμό». Δεν είναι τυχαίο ότι οι ισχυρισμοί του Nikolai Danilevskii από τα μέσα της δεκαετίας του 1860 ότι η Ευρώπη αντιλαμβάνεται τη Ρωσία ως ένα κολοσσιαίο επιθετικό κράτος που επεκτείνει συνεχώς τα σύνορά του απειλώντας την ειρήνη και την ανεξαρτησία της Ευρώπης και ως μια ζοφερή δύναμη, εχθρική προς την ελευθερία και την πρόοδο, απηχούν πλήρως τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή – κυρίως – ρητορική.¹⁰⁶⁸ Οι Δυτικές επεμβάσεις στη Μέση Ανατολή επιδιώκουν τη νομιμοποίηση μέσω της επίκλησης του «εκδημοκρατισμού» αγνοώντας την πολιτισμική διαφορετικότητα, ενώ η άνοδος της Κίνας αντιμετωπίζεται μέσα από ένα νέο οριενταλιστικό πρίσμα που φοβάται και απεχθάνεται το μη Δυτικό εκσυγχρονισμό και έτσι αντιμετωπίζεται ως πρόκληση ή ως απειλή.

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις για τη ζωή μεταξύ Ανατολής και Δύσης τείνουν σήμερα να συγκλίνουν, με τη Δύση να υιοθετεί ανατολικές πρακτικές, όπως για παράδειγμα το διαλογισμό και την Ανατολή να ενσωματώνει δυτικές τεχνολογίες και οικονομικά μοντέλα. Ωστόσο η διαφορετικότητα είναι παρούσα. Παρά τις ιστορικές

¹⁰⁶⁷ Said, E. W., 1978

¹⁰⁶⁸ Nikolai Iakovlevich Danilevskii, 2013, σελ. 17

συγκρούσεις και ανταγωνισμούς, σήμερα οι δύο αυτοί πόλοι βρίσκονται σε μια διαρκή σχέση αλληλεπίδρασης και είναι αναγκαία η υπέρβαση των στερεότυπων και η κατανόηση των διαφορών, που μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη αμοιβαιότητα και πολιτισμικό πλουραλισμό, αντί για διχασμό. Με αυτή τη λογική η σύγκριση Ανατολής και Δύσης πρέπει να εκλαμβάνεται ως εργαλείο για την κατανόηση της ποικιλομορφίας και όχι ως αξιακή ιεράρχηση.

Η κοσμοθεωρητική και φιλοσοφική αντίληψη της Ανατολής εδράζεται στη συλλογική σκέψη, την αρμονία, την κοινότητα και την ολιστική προσέγγιση. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον εσωτερικό κόσμο, την πνευματικότητα, το σεβασμό, την ανεκτικότητα και την υποταγή στο σύνολο. Η ιστορία και η παράδοση αποτελούν τα πολιτισμικά θεμέλια της Ανατολής, που υιοθετεί την κυκλική αντίληψη για το χρόνο και την ιστορία. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και το γεγονός – που για τη Δύση δεν είναι εύκολα κατανοητό – ότι η απουσία πολυφωνίας είναι πολιτισμική, ιστορική και πολιτική επιλογή. Σε αντίθεση με τα ιεραρχικά, πατερναλιστικά και αυταρχικά ή ημι-αυταρχικά καθεστώτα της Ανατολής, που σε αρκετές περιπτώσεις εμφανίζονται ως προέκταση ηθικής ή θεϊκής τάξης, η Δύση δίνει έμφαση στην κρατική θεσμικότητα, το νόμο, την αντιπροσώπευση – έστω και αν αυτή καταλήγει στα χέρια συγκεκριμένων πολιτικών ελίτ – και στην έννοια του κοινωνικού συμβολαίου. Η Δυτική αντίληψη και σκέψη βασίζεται στον ορθολογισμό, την ατομικότητα και στο πλαίσιο αυτό εκλαμβάνει γραμμικά την εξέλιξη του χρόνου και της ιστορίας, που οδηγεί συνεχώς προς την πρόοδο και την εξέλιξη. Ταυτόχρονα η Δύση παρουσιάζεται λιγότερο ανεκτική, βασιζόμενη σε καθορισμένες θρησκευτικές διδασκαλίες και ηθικούς κώδικες. Ειδικότερα η Προτεστάντική εκδοχή του Χριστιανισμού ευνόησε την ανάπτυξη της εργασιακής ηθικής και της ατομικής ευθύνης. Στη Δύση η ύπαρξη πολυφωνίας αποτελεί το αυτονόητο ζητούμενο, καθόσον θεωρείται ένα από τα κύρια συστατικά της Δημοκρατίας. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη το «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας», που αναφέρθηκε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου, αυτή η πολυφωνία συνήθως είναι επίπλαστη και παρελκυστική.

Πέρα από τις φιλοσοφικές και πολιτισμικές της διαστάσεις η διάκριση μεταξύ Δύσης και Ανατολής αντικατοπτρίζεται και σε άλλους τομείς. Η Ανατολή χαρακτηρίζεται από μεγάλα μεγέθη ανθρώπινου κεφαλαίου το οποίο πληθύνεται

συνεχώς, με συνέπεια τη διαθεσιμότητα αστείρευτου εργατικού δυναμικού. Παρουσιάζει υψηλά επίπεδα εργασιακής πειθαρχίας, ιεραρχικές εταιρικές δομές και φθηνή εργασία που συμβάλει στην ανταγωνιστικότητα. Αντίθετα ο πληθυσμός της Δύσης συρρικνώνεται συνεχώς, με αποτέλεσμα την απουσία του αναγκαίου εργατικού δυναμικού, το οποίο αναπληρώνεται σε μεγάλο βαθμό από την ανεξέλεγκτη – ηθελημένα ή αθέλητα – μετανάστευση. Συνέπεια είναι η σταδιακή και σταθερή μεταβολή της πληθυσμιακής σύνθεσης των Δυτικών κρατών. Η θεσμοθετημένη προστασία των εργαζομένων σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος της εργασίας στα κράτη της Δύσης προκάλεσαν την αυτοματοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά πρωτίστως την μεταφορά της (outsourcing) σε κράτη της Ανατολής με φθηνότερο κόστος εργασίας.

Ανατολή και Δύση παρουσιάζουν αξιόλογες διαφορές στα οικονομικά τους συστήματα, οι οποίες εδράζονται σε μεγάλο βαθμό σε βαθύτερα ιστορικά, πολιτικά και ιδεολογικά θεμέλια. Η Ανατολή εστιάζει στον κρατικό σχεδιασμό, τις μακροπρόθεσμες στρατηγικές, την εγχώρια παραγωγή και τις εξαγωγές, ενώ η Δύση στηρίζεται στην ελεύθερη αγορά, την καινοτομία, τον ανταγωνισμό και την παροχή υπηρεσιών. Για την Ανατολή η έννοια της συλλογικότητας και της κρατικής ευθύνης έχει προτεραιότητα έναντι του ατομικού επιχειρείν. Στη Δύση η έννοια της ορθολογικής οργάνωσης και η ηθική του Προτεσταντισμού διαμόρφωσαν ένα οικονομικό περιβάλλον, στο οποίο η συσσώρευση κεφαλαίου και η ατομική πρωτοβουλία αποτελούν τις βασικές αξίες.

Από την αρχή του 21^{ου} αιώνα η Παγκοσμιοποίηση συνέβαλε στη μεταφορά της παραγωγικής διαδικασίας – και σταδιακά της τεχνογνωσίας - στα κράτη της Ανατολής, με τη Δύση να διατηρεί την έρευνα, το σχεδιασμό και την αγορά του χρήματος. Η Παγκοσμιοποίηση μετέτρεψε την Ανατολή σε παγκόσμιο εργοστάσιο και τη Δύση σε ένα κέντρο καινοτομίας και κεφαλαίου. Στην πραγματικότητα όμως αποδείχθηκε επωφελής για την Ανατολή με την ταχύρρυθμη ανάπτυξη των οικονομιών της, ενώ οι οικονομίες των κρατών της Δύσης δεν σημείωσαν αξιόλογη ανάπτυξη. Οι Δυτικές οικονομίες μεταμορφώθηκαν σε οικονομίες παροχής υπηρεσιών με συρρίκνωση και εξαφάνιση της εγχώριας παραγωγικής τους βάσης, σε αντίθεση με τις οικονομίες της Ανατολής που κύριο γνώρισμά τους είναι η εγχώρια παραγωγή και οι εξαγωγές. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Κίνας, η

οποία υιοθετώντας τον παγκόσμιο Καπιταλισμό, χωρίς όμως να συνοδεύεται από το Δυτικό Φιλελευθερισμό, και μέσω της κρατικά προστατευόμενης παραγωγής και του στρατηγικού σχεδιασμού αναδείχθηκε ως η δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία του πλανήτη. Την ίδια στιγμή η Δύση κυριαρχείται από την τυραννία των μονοπωλίων και των ολιγοπωλίων των πολυεθνικών εταιρειών, ενώ δεν απουσιάζει η διαφθορά και η παράνομη και επικερδής – από ορισμένους - εκμετάλλευση των χρημάτων των φορολογουμένων πολιτών, όπως καταδεικνύεται από τις αποκαλύψεις σχετικά με τη δράση του Οργανισμού των Ηνωμένων Πολιτειών για τη Διεθνή Ανάπτυξη (United States Agency for International Development - USAID).¹⁰⁶⁹

Οι κίνδυνοι της υπερεξάρτησης από τις παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες και τη φθηνή εργασία σε χώρες της Ανατολής, όπως η Κίνα και τα κράτη της νοτιοανατολικής Ασίας, έγιναν αντιληπτοί εξαιτίας γεγονότων όπως η Πανδημία COVID -19 και κυρίως ο πόλεμος Ρωσίας και Ουκρανίας. Στο πλαίσιο αυτό δεν είναι τυχαία η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος αρκετών κρατών για την επανάκαμψη της εγχώριας παραγωγής και η συνειδητοποίηση ότι η ανασυγκρότηση της εθνικής παραγωγικής βάσης δεν αποτελεί απλά ένα οικονομικό αίτημα, αλλά γεωπολιτική ανάγκη. Η γεωπολιτική και γεωοικονομική αναγκαιότητα για επαναπατρισμό της παραγωγής, ώστε οι Ηνωμένες Πολιτείες να συνεχίσουν να κυριαρχούν στην παγκόσμια οικονομία και να αντιμετωπίσουν τον κύριο ανταγωνιστή τους, την Κίνα, έχει γίνει πλήρως αντιληπτή από τη νέα κυβέρνηση του Donald Trump, που μετά την ανάληψη των καθηκόντων της, από τις αρχές του 2025, έχει υιοθετήσει και εφαρμόζει ανάλογες πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση.

8.4 Επίλογος

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή ο ανταγωνισμός μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής, μεταξύ των ναυτικών και των χερσαίων δυνάμεων, για την επιρροή στην Ευρασιατική ήπειρο με τη μορφή του «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος είναι πιο επικίνδυνος από ποτέ. Η κορύφωση του κλασσικού Ανατολικού Ζητήματος οδήγησε

¹⁰⁶⁹ The White House, *At USAID, Waste and Abuse Runs Deep*, February 3, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/articles/2025/02/at-usaid-waste-and-abuse-runs-deep/>
Βλέπε ακόμη: Committee of Foreign Affairs, *Chairman Mast Exposes Outrageous USAID and State Department Grants*, 02.04.25, στην ιστοσελίδα <https://foreignaffairs.house.gov/press-release/chairman-mast-exposes-outrageous-usaid-and-state-department-grants/> (Πρόσβαση 14 Απριλίου 2025)

στην εξάλειψη των μεγάλων Ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών και στην έκρηξη των δύο Παγκοσμίων Πολέμων που βίωσε η σύγχρονη ανθρωπότητα κατά τον 20^ο αιώνα. Οι δύο αυτοί τεράστιοι και καταστρεπτικοί πόλεμοι κατά την περίοδο της διεξαγωγής τους δεν είχαν χαρακτηριστεί ως παγκόσμιοι. Άλλωστε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποκαλούνταν Μεγάλος Πόλεμος, ενώ ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, τουλάχιστον μέχρι την Ιαπωνική επίθεση στο Pearl Harbor και την είσοδο των Ηνωμένων Πολιτειών, ήταν ένας Ευρωπαϊκός πόλεμος. Στην πραγματικότητα τα αποτελέσματα και οι καθοριστικές μεταβολές που επέφεραν οι πόλεμοι αυτοί στο διεθνές σύστημα και στην παγκόσμια οικονομία αποτελούν τον κυριότερο λόγο που αποκαλούνται Παγκόσμιοι Πόλεμοι.

Σήμερα βιώνουμε την περίοδο κορύφωσης του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος. Οι αντιπαλότητες, οι ανταγωνισμοί και οι πολεμικές συγκρούσεις στις περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, καθώς και ο οικονομικός πόλεμος, πρωτίστως μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Κίνας, δεν είναι απομονωμένες και μη αλληλοεπιδρώσες διαφορετικές εξελίξεις. Εντάσσονται στον αγώνα των μεγάλων και παγκόσμιων δυνάμεων για τον έλεγχο και επιρροή στον Ευρασιατικό χώρο και στις παγκόσμιες οδούς του εμπορίου και της ενέργειας. Αυτές οι εξελίξεις μας ωθούν να αντιληφθούμε ότι στην ουσία βιώνουμε έναν ακόμη Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος εφόσον διαβεί το πυρηνικό κατώφλι ίσως να είναι ο τελευταίος που θα βιώσει η ανθρωπότητα. Ο ιστορικός του μέλλοντος ίσως τον ονομάσει Γ΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς είναι σίγουρο ότι η κορύφωση του σύγχρονου Ανατολικού Ζητήματος θα επιφέρει κατακλυσμιαίες γεωπολιτικές και γεωοικονομικές μεταβολές, οδηγώντας στη δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας τάξης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ¹⁰⁷⁰

του Δρ. Δημήτριου Θωμάκου
Προέδρου του Τμήματος Διοίκησης και Οργανισμών του ΕΚΠΑ
Διευθυντή του Εργαστηρίου Κυβερνητικής και Τεχνητής Νοημοσύνης του
ΕΚΠΑ

Το Νέο Ανατολικό Ζήτημα υπό το Φως της Κλασσικής Σοφίας: Μεθοδολογικό Πλαίσιο και Στρατηγική Ανάλυση

Εισαγωγή: Η Ανάγκη για Διαχρονική Στρατηγική Σύνθεση

Το παρόν βιβλίο έχει χαρτογραφήσει με επιστημονική ακρίβεια και ιστορική βαθύτητα την εμφάνιση ενός «Νέου» Ανατολικού Ζητήματος στον 21ο αιώνα. Όπως ακριβώς το κλασσικό Ανατολικό Ζήτημα των 18ου και 19ου αιώνων περιστράφηκε γύρω από την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τις ανταγωνιστικές φιλοδοξίες των Ευρωπαϊκών δυνάμεων, έτσι και το σύγχρονο Ανατολικό Ζήτημα διαμορφώνεται από την άνοδο μιας πολυπολικής τάξης, την αμφισβήτηση της Δυτικής ηγεμονίας, και τη σύγκλιση πολιτισμικών, θρησκευτικών και γεωστρατηγικών ρηγμάτων που διασχίζουν την Ευρασία.

Σε μια εποχή όπου οι γεωπολιτικοί σεισμοί πολλαπλασιάζονται - από τον πόλεμο στην Ουκρανία και την κατάρρευση του καθεστώτος Assad στη Συρία, μέχρι τις εντάσεις Ιράν-Ισραήλ και την αναδίπλωση της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης - το βιβλίο αυτό προσφέρει περισσότερο από απλή ανάλυση: προσφέρει διαγνωστικό πλαίσιο κατανόησης. Ωστόσο, η διάγνωση από μόνη της δεν επαρκεί. Χρειαζόμαστε επίσης πλαίσια λήψης αποφάσεων που θα μας επιτρέψουν να προηγηθούμε στην πολυπλοκότητα αυτή.

Εδώ εισέρχεται η κλασσική σοφία - όχι ως νοσταλγική αναφορά, αλλά ως επιχειρησιακό εργαλείο. Οι αρχαίοι Έλληνες και οι Βυζαντινοί στρατηγοί

¹⁰⁷⁰ Ο επίλογος που ακολουθεί στηρίζεται σε πρότερη επιστημονική ανάλυση που περιέχεται στις εργασίες του Καθηγητή κυρίου Δημήτριου Θωμάκου στο Εργαστήριο Κυβερνητικής και Τεχνητής Νοημοσύνης (Cybernetics and Artificial Intelligence Lab): D. Thomakos and F. Kyriazi, *The Polytalanton Decision Framework*, National and Kapodistrian University of Athens Press, Athens, 2025, D. Thomakos, *The Homeric Decision Manual*, National and Kapodistrian University of Athens Press, Athens, 2025 και D. Thomakos, *Polytropos Strategy*, National and Kapodistrian University of Athens Press, Athens, 2026, καθώς επίσης και στο Nexus Decision Manual που είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://cail.ba.uoa.gr/2025/08/21/nexus-decision-manual/>

αντιμετώπισαν ανάλογες προκλήσεις πολυπολικότητας, πολιτισμικών συγκρούσεων, και θεσμικών μεταβάσεων. Οι λύσεις που ανέπτυξαν - κωδικοποιημένες στα έργα του Ομήρου, του Ξενοφώντα, του Πλουτάρχου, των Βυζαντινών στρατηγικών εγχειριδίων, και του Μακιαβέλλι - προσφέρουν δομημένα πρωτόκολλα που μπορούν να εφαρμοστούν στις σύγχρονες γεωπολιτικές κρίσεις.

Ο παρών επίλογος έχει διπλό στόχο. Πρώτον, να παρουσιάσει μια μέθοδο με την οποία θα αναλύσουμε το «Νέο» Ανατολικό Ζήτημα μέσα από τρία συμπληρωματικά πλαίσια που έχουν αναπτυχθεί, και δεύτερον, να εφαρμόσει αυτά τα πλαίσια στο συγκεκριμένο υλικό του βιβλίου, δείχνοντας πώς οι κλασσικές αρχές εξηγούν και φωτίζουν τις σύγχρονες εξελίξεις.

Μέρος Ι: Τα Θεμέλια της Ανάλυσης

Η Τριπλή Μεθοδολογική Προσέγγιση: Τρία Πλαίσια για Στρατηγική Κρίση

Για να κατανοήσουμε και να αντιμετωπίσουμε το «Νέο» Ανατολικό Ζήτημα, θα χρησιμοποιήσουμε τρία αλληλοσυμπληρούμενα πλαίσια ανάλυσης και λήψης αποφάσεων, που προέρχονται από διαφορετικές παραδόσεις κλασσικής σοφίας:

Το Εξαρχικό Πλαίσιο και το Πρωτόκολλο STRIDE: Η Οδυσσειακή και Ξενοφώντεια Προσέγγιση

Το πρώτο πλαίσιο βασίζεται στη σύνθεση της Οδύσσειας του Ομήρου και της Αναβάσεως του Ξενοφώντα. Το Εξαρχικό Πλαίσιο αναγνωρίζει έξι βασικούς άξονες στρατηγικής κρίσης που μπορούν να συνδυαστούν ανάλογα με τις περιστάσεις:

α. Ο Άξονας του Μπίσμαρκ (Καθοριστική Ορθολογικότητα): Η ψυχρή αξιολόγηση των δομικών περιορισμών, των ισορροπιών ισχύος, και των πραγματικών συμφερόντων. Όπως ο Μπίσμαρκ υπέταξε τα μέσα στους σκοπούς αποφεύγοντας την υπερέκταση, έτσι και ο Οδυσσεύς στην Ιθάκη μεταμφιέζεται σε ζητιάνο, υποτάσσοντας την υπερηφάνεια στην αποτελεσματικότητα.

β. Ο Άξονας του Zhou Enlai (Ουμανιστικός Πραγματισμός): Η τριγωνική διπλωματία που αποφεύγει την εξάρτηση από μία υπερδύναμη μέσω της δημιουργίας πολλαπλών σχέσεων που επιτρέπουν χώρο ελιγμών. Ο Οδυσσέας με την Κίρκη, την Καλυψώ, και τους Φαίακες, όπως και ο Ξενοφώντας με τις στρατιωτικές συνελεύσεις, εφαρμόζουν πραγματική διπλωματία που σέβεται τις ανάγκες όλων των μερών.

γ. Ο Άξονας του de Gaulle (Αυτόνομο Μεγαλείο): Η διεκδίκηση στρατηγικής αυτονομίας και ταυτότητας που δεν μπορεί να είναι διαπραγματεύσιμη. Το τόξο που μόνο ο Οδυσσέας μπορεί να τεντώσει και το κρεβάτι που είναι χτισμένο γύρω από την ελιά συμβολίζουν τη μοναδική ταυτότητα και ικανότητα. Οι Μύριοι αρνούνται να υπαχθούν στην Περσική υπηρεσία, επιμένοντας στην Ελληνική τους ταυτότητα.

δ. Ο Άξονας του Θεμιστοκλή (Πληροφοριακή Ασυμμετρία): Η διαμόρφωση των πεποιθήσεων και των αντιλήψεων των αντιπάλων. Ο Οδυσσέας με το ψευδώνυμο «Ούτις» (Κανένας) μπροστά στον Κύκλωπα χειραγωγεί το κοινωνικό δίκτυο των Κυκλώπων, όπως ο Θεμιστοκλής χειραγώγησε τις Περσικές αντιλήψεις στη Σαλαμίνα.

ε. Ο Άξονας του Επαμεινώνδα (Δογματική Καινοτομία): Η ανατροπή των ορθοδοξιών όταν αυτές έχουν αποτύχει. Ο Δούρειος Ίππος αντιπροσωπεύει ριζική δογματική καινοτομία που αλλάζει τους κανόνες του παιχνιδιού. Ο Ξενοφώντας εφευρίσκει το "κούφιο τετράγωνο" στα βουνά της Καρδουχίας, προσαρμόζοντας τη φάλαγγα σε εντελώς νέες συνθήκες.

στ. Ο Άξονας του Ηρακλείου (Στρατηγικό Βάθος): Η μακροχρόνια αντοχή, η αποδοχή τακτικών αναδιπλώσεων για τη διατήρηση στρατηγικής δυνατότητας. Ο Οδυσσέας αποδέχεται δεκαετή περιπλάνηση, ο Ηράκλειος εγκαταλείπει επαρχίες για να σώσει την Κωνσταντινούπολη, οι Μύριοι αντέχουν χειμερινές πορείες μέχρι το "Θάλαττα! Θάλαττα!".

Αυτοί οι έξι άξονες συντίθενται στο Πρωτόκολλο **STRIDE** - μια επιχειρησιακή ακολουθία για λήψη αποφάσεων υπό συνθήκες αβεβαιότητας:

- **Structural Analysis** (Δομική Ανάλυση): Κατανοώ τις πραγματικές ισορροπίες ισχύος.
- **Triangulation Design** (Τριγωνικός Σχεδιασμός): Δομώ σχέσεις που αποφεύγουν εξάρτηση.
- **Resilience Architecture** (Αρχιτεκτονική Ανθεκτικότητας): Δημιουργώ αμυντικά βάθη και αφηγήματα αντοχής.
- **Information Shaping** (Πληροφοριακή Διαμόρφωση): Διαμορφώνω αντιλήψεις και επιλογές.
- **Doctrinal Innovation** (Δογματική Καινοτομία): Ανατρέπω αποτυχημένες ορθοδοξίες.
- **Existential Autonomy** (Υπαρξιακή Αυτονομία): Διασφαλίζω μη διαπραγματεύσιμα στοιχεία ταυτότητας.

Το STRIDE λειτουργεί τόσο για ατομική λήψη αποφάσεων (Οδυσσειακός τρόπος, Μήτις) όσο και για θεσμική (Ξενοφώντειος τρόπος, Λόγος).

Το Πλαίσιο του Πολυτάλαντου και το Δελφικό Πρότυπο: Η Βυζαντινή - Μακιαβελική Σύνθεση

Το δεύτερο πλαίσιο συνθέτει τους Βυζαντινούς στρατηγούς (Λέων ΣΤ', Κεκαυμμένος, Μαυρίκιος, Πολύαινος), τον Ξενοφώντα, τον Πλούταρχο, τον Θουκυδίδη, και τον Μακιαβέλλι. Το Πλαίσιο του Πολυτάλαντου περιλαμβάνει πέντε πυλώνες:

α. Πληροφορική Υπεροχή: Όπως ο Κεκαυμμένος επέμενε στη σταδιακή οικοδόμηση εμπιστοσύνης και την επαλήθευση πληροφοριών, έτσι και οι σύγχρονοι λήπτες αποφάσεων πρέπει να αποφεύγουν τη δυσμενή επιλογή - όπου οι εμπλεκόμενοι αποκρύπτουν πληροφορίες.

β. Στρατηγική Ευκαμψία: Ο Λέων ΣΤ' δίδασκε ότι «ο στρατηγός πρέπει να προσαρμόζει τα σχέδιά του στις περιστάσεις, όχι τις περιστάσεις στα σχέδιά του». Η ευκαμψία απαιτεί διατήρηση εφεδρειών, βαθμιαία απάντηση, και δυνατότητα αναστροφής κινήσεων.

γ. Διαρκής Συνέπεια: Ο Ξενοφώντας στην Κύρου Παιδεία υπογραμμίζει ότι η μακροχρόνια ηγεσία απαιτεί προβλεψιμότητα, δικαιοσύνη, και συνάφεια μεταξύ αξιών και πράξεων.

δ. Χρονισμός και Επίκαιρο: Η έννοια του επίκαιρου της κατάλληλης στιγμής είναι κεντρική. Ο Μακιαβέλλι συνθέτει *virtù* (ικανότητα) και *fortuna* (τύχη), υποστηρίζοντας ότι ο επιτυχημένος ηγέτης προσαρμόζεται στο «πνεύμα των καιρών».

ε. Αρχιτεκτονική Συμμαχιών: Ο Όμηρος στην Ιλιάδα αποκαλύπτει τη δυναμική διαχείρισης συμμαχιών - τιμή, φήμη, επικοινωνία, προσαρμοστικότητα. Ο Θουκυδίδης αναλύει την εξισορρόπηση ισχύος και συμφερόντων.

Αυτοί οι πέντε πυλώνες κορυφώνονται στο Δελφικό μετα-πλαίσιο, το οποίο θέτει ως απόλυτο πρότυπο τη μέθοδο του Μαντείου των Δελφών που συνδύαζε:

- Υπερβατική Προοπτική: Ανύψωση πέρα από επιφανειακά συμφέροντα.
- Εμπειρική Γνώση: Βαθιά γνώση πραγματικότητας και ιστορικών προηγούμενων.
- Στρατηγική Σύνθεση: Συμφιλίωση φαινομενικών αντιφάσεων.
- Προσαρμοστική Σοφία: Προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.
- Μετασχηματιστική Επίδραση: Αποφάσεις που μετασχηματίζουν συστήματα.

Το Πλαίσιο NEXUS: Αντικειμενική Διπλωματία για Μεγάλες Δυνάμεις

Το τρίτο πλαίσιο είναι σχεδιασμένο ειδικά για ανάλυση γεωπολιτικών κρίσεων μεγάλων δυνάμεων, απαλλαγμένο από θεσμικές προκαταλήψεις. Το NEXUS είναι ένα ακρωνύμιο:

N – Necessity Analysis (Ανάλυση Αναγκαιότητας): Διαχωρίζει τις γνήσιες υπαρξιακές απειλές από τις κατασκευασμένες για να εξυπηρετούν θεσμικά

συμφέροντα. Χρησιμοποιεί το "Τεστ Ευημερίας Πολιτών" - βελτιώνει ή επιδεινώνει την απόφαση τη ζωή των πολιτών;

E – Environmental Scanning (Περιβαλλοντική Ανίχνευση): Αξιολογεί πολιτισμικούς, οικονομικούς, και στρατιωτικούς παράγοντες αντικειμενικά. Αναγνωρίζει ότι η Ορθόδοξη - Ισλαμική σύνθεση της Ρωσίας, η μετα-Χριστιανική Ευρώπη, και η Αμερικανική ιδεολογία είναι διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα.

X – Executive Psychology (Ψυχολογία Ηγετών): Χρησιμοποιεί τη Πλουταρχική μέθοδο για να αναλύσει τους χαρακτήρες των ηγετών μέσω ιστορικών αναλογιών. Π.χ., Trump = Κράσσος (διαπραγματευτής) ή Καίσαρας (παράτολμος), Putin = Αύγουστος (υπομονετικός οικοδόμος θεσμών).

U – Utility Calculation (Υπολογισμός Ωφέλειας): Εφαρμόζει την «Ομηρική αρχή» - «ούτε ο γενναιότερος δεν μπορεί να πολεμήσει πέρα από τη δύναμή του». Υπολογίζει πραγματικά κόστη (ανθρώπινα, οικονομικά, ευκαιριών) έναντι πραγματικών οφελών.

S – Synthesis through Structured Analogies (Σύνθεση μέσω Δομημένων Αναλογιών): Χρησιμοποιεί ιστορικές αναλογίες - Συνθήκη Βεστφαλίας 1648, Συνέδριο Βιέννης 1815, Κρίση Πυραύλων Κούβας 1962, Συμφωνίες Camp David 1978 - για να προβλέψει πιθανά σενάρια.

Το NEXUS περιλαμβάνει Πίνακα Αποφάσεων με βαθμολόγηση 1-5 για κάθε παράγοντα και συνολική βαθμολογία που καθορίζει αν η πολιτική επικυρώνεται και επιβεβαιώνεται ιστορικά (400-500) ή είναι καταδικασμένη σε αποτυχία (<250).

Γιατί Χρειαζόμαστε Αυτά τα Τρία Πλαίσια Μαζί;

Τα τρία αυτά πλαίσια είναι συμπληρωματικά:

- Το Εξαρχικό/STRIDE προσφέρει τακτικό-επιχειρησιακό εργαλείο για άμεση λήψη αποφάσεων σε κρίσεις - «τι κάνω τώρα;»

- Το Πολυτάλαντο/Δελφικό προσφέρει στρατηγικό-φιλοσοφικό πλαίσιο για μακροχρόνια οικοδόμηση θεσμών και καλλιέργεια σοφίας – «πώς χτίζω ικανότητα λήψης αποφάσεων που διαρκεί;»
- Το NEXUS προσφέρει αντικειμενικό-διαγνωστικό εργαλείο για αξιολόγηση γεωπολιτικών κρίσεων μεγάλων δυνάμεων – «είναι αυτή η πολιτική σωστή ή λάθος;»

Μαζί, αποτελούν μια ολοκληρωμένη αρχιτεκτονική λήψης αποφάσεων που συνδυάζει ομηρική *Μήτις*, Ξενοφώντειο *Λόγο*, Βυζαντινή *σοφία*, Πλουταρχική ψυχολογία, Θουκυδίδειο πολιτικό ρεαλισμό, Μακιαβελική πραγματικότητα, και σύγχρονη επιστήμη αποφάσεων.

Μέρος II: Εφαρμογή Των Πλαισίων στο Νέο Ανατολικό Ζήτημα

Δομική Ανάλυση – S (Structural Analysis): Η Πολυπολική Πραγματικότητα και οι Πολιτισμικοί Άξονες

Εφαρμόζοντας το πρώτο βήμα του STRIDE και τον άξονα του Βίσμαρκ, αναγνωρίζουμε τη δομική μετάβαση που τεκμηριώνει το βιβλίο: ο κόσμος έχει εισέλθει σε φάση πολυπολικής αναδιάταξης. Το μονοπολικό σύστημα της μετά-ψυχροπολεμικής εποχής αντικαθίσταται από πολλαπλά κέντρα ισχύος:

α. Οι BRICS (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα, Νότια Αφρική, συν Ιράν, Αίγυπτος, Αιθιοπία, ΗΑΕ από 2023) αντιπροσωπεύουν 45% του παγκόσμιου πληθυσμού και 35% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Δημιουργούν εναλλακτική θεσμική αρχιτεκτονική (New Development Bank, Contingent Reserve Arrangement), που αμφισβητεί ΔΝΤ και Παγκόσμια Τράπεζα.

β. Ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης (Shanghai Cooperation Organization - SCO) καλύπτει πάνω από το 40% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενσωματώνοντας Ρωσία, Κίνα, Ινδία, Πακιστάν, Ιράν, και Κεντρική Ασία. Είναι η μεγαλύτερη περιφερειακή οργάνωση ασφαλείας.

γ. Η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (Eurasian Economic Union -EAEU) ενοποιεί 185.5 εκατομμύρια ανθρώπους με ΑΕΠ \$2.2 τρισεκατομμύρια, προσφέροντας ενιαίο τελωνειακό χώρο που ανταγωνίζεται την ΕΕ.

Αυτή η δομική μετάβαση δεν είναι απλώς οικονομική - είναι **πολιτισμική**. Όπως το βιβλίο τεκμηριώνει, η γραμμή του Μεγάλου Σχίσματος του 1054 παραμένει ζωντανή: Ορθόδοξη Ανατολή έναντι Καθολικής - Προτεσταντικής Δύσης. Η Ρωσία αντιπροσωπεύει Ορθόδοξη - Ισλαμική σύνθεση, πολυεθνική ομοσπονδία, και παραδοσιακές οικογενειακές δομές. Η Δύση βιώνει μετα-Χριστιανική κοσμικοποίηση, κατακερματισμό ταυτοτήτων, και δημογραφική κρίση (γεννητικότητα 0.4 στην Ιταλία, 0.8 στην Ισπανία).

Μπισμαρκική Διάγνωση: Η Δύση δεν μπορεί να επιβάλει το μονοπολικό σύστημα χωρίς υπερέκταση που θα οδηγήσει σε κατάρρευση - όπως η Ρώμη ή η Βρετανική Αυτοκρατορία. Η Ρωσική Ομοσπονδία δεν μπορεί να κατανικηθεί στρατιωτικά χωρίς πυρηνικό κίνδυνο. Η Κίνα είναι οικονομικά αλληλένδετη με όλους. Οι δομικοί περιορισμοί απαιτούν συνθέσεις, όχι ολοκληρωτικές νίκες.

Τριγωνικός Σχεδιασμός Τ (Triangulation Design): Οι Νέες Γεωπολιτικές Τριγωνικές Σχέσεις

Εφαρμόζοντας τον άξονα του Zhou-Enlai και το δεύτερο βήμα του STRIDE, αναγνωρίζουμε ότι όλοι οι παίκτες προσπαθούν να δημιουργήσουν τριγωνικές σχέσεις, επιδιώκοντας να αποφύγουν την εξάρτηση:

α. Η Τουρκία είναι το κλασσικό παράδειγμα: μέλος του NATO, αλλά συνεργάζεται με τη Ρωσία στην ενέργεια (Turk Stream) και τη Συρία, διαπραγματεύεται ένταξη στους BRICS και ασκεί αυτόνομη περιφερειακή πολιτική (Λιβύη, Αζερμπαϊτζάν, Κύπρος). Η πρόσφατη «νίκη» της στη Συρία - με την πτώση του Assad - τείνει να την καταστήσει μεγάλο περιφερειακό παράγοντα.

β. Η Ινδία συμμετέχει στους BRICS και τον SCO, μαζί με τη Ρωσία και την Κίνα, αλλά και στο QUAD, μαζί με τις ΗΠΑ, την Ιαπωνία και την Αυστραλία. Αγοράζει Ρωσικά όπλα αλλά και Αμερικανικά F-35. Διατηρεί «στρατηγική αυτονομία».

γ. Η ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών το 2025 φαίνεται να επιδιώκει τριγωνική αναδιάρθρωση. Συμφωνία με τη Ρωσική Ομοσπονδία για την Ουκρανία (αποφεύγοντας παρατεταμένο πόλεμο), διατήρηση Ευρωπαϊκών συμμαχιών (αλλά με απαίτηση αύξησης αμυντικών δαπανών), και εστίαση στην Κίνα ως κύρια στρατηγική πρόκληση.

Zhou-Enlai Σύνθεση: Οι επιτυχημένες γεωπολιτικές στρατηγικές του 21ου αιώνα δεν βασίζονται σε δυαδικές συμμαχίες (ΗΠΑ έναντι Ρωσίας), αλλά σε πολλαπλές, επικαλυπτόμενες τριγωνικές σχέσεις που επιτρέπουν ευελιξία. Το πλαίσιο NEXUS το επιβεβαιώνει: η τριγωνοποίηση μειώνει εξάρτηση και αυξάνει επιλογές.

Αρχιτεκτονική Ανθεκτικότητας - R (Resilience Architecture): Στρατηγικό Βάθος και Αντοχή

Εφαρμόζοντας τον άξονα του Ηρακλείου, αναγνωρίζουμε ότι η Ρωσία εφαρμόζει κλασσική στρατηγική άμυνας σε βάθος. Όπως ο Ηράκλειος εγκατέλειψε Συρία και Αίγυπτο για να σώσει την Κωνσταντινούπολη και τελικά να τα ανακτήσει, έτσι και η Ρωσία:

- Αποδέχεται Δυτικές κυρώσεις, ενώ στρέφεται προς Κίνα, Ινδία, Τουρκία για εμπόριο.
- Εκμεταλλεύεται το τεράστιο γεωγραφικό της βάθος (11 ζώνες ώρες) και τα πλούσια ενεργειακά της αποθέματα.
- Καλλιεργεί το αφήγημα της υπαρξιακής απειλής (η παρουσία του NATO στα σύνορα της).
- Δημιουργεί θεσμικές εναλλακτικές (BRICS, SCO, EAEU) που της επιτρέπουν όχι απλά να επιβιώσει από τυχόν αποκοπή της από Δύση, αλλά και να δημιουργήσει ένα παράλληλο πολιτικό και οικονομικό οικοδόμημα.

Αντίθετα, η Ευρώπη στερείται στρατηγικού βάθους. Κύριοι λόγοι είναι οι παρακάτω:

- Δημογραφική κρίση: γεννητικότητα 1.5 (χαμηλότερη από τον αναγκαίο ρυθμό αντικατάστασης του 2.1).
- Ενεργειακή εξάρτηση: πριν το 2022, το 40% του φυσικού αερίου εισάγονταν από τη Ρωσία.
- Στρατιωτική αδυναμία: πριν το 2022 μόνο 4 χώρες πληρούν τον κανόνα του NATO για διάθεση τουλάχιστον του 2% του ΑΕΠ για αμυντικές δαπάνες.
- Brain drain: μεγάλος αριθμός νέων και μορφωμένων εγκαταλείπουν τις χώρες τους για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών σε άλλες χώρες – κυρίως στις ΗΠΑ.

Συμπέρασμα με βάση τον άξονα του Ηρακλείου: Σε περίπτωση παρατεταμένης θερμής αντιπαράθεσης, η Ρωσία μπορεί να αντέξει περισσότερο από την Ευρώπη. Αυτό καθιστά επιτακτική την ανάγκη για διπλωματική λύση, όχι για ηθικούς, αλλά για δομικούς λόγους.

Πληροφοριακή Διαμόρφωση – I (Information Shaping): Η Πληροφοριακή Διάσταση και το Αφήγημα

Εφαρμόζοντας τον άξονα του Θεμιστοκλή, βλέπουμε ότι το Νέο Ανατολικό Ζήτημα είναι επίσης πόλεμος αφηγημάτων:

α. Το Δυτικό αφήγημα: Το NATO είναι μια καθαρά αμυντική συμμαχία, η Ρωσία είναι αποδεδειγμένα μια αναθεωρητική δύναμη, Η Ουκρανία είναι ένα δημοκρατικό κράτος που έχει δεχθεί απρόκλητη επίθεση από έναν αυταρχικό και αναθεωρητικό γείτονα. Η επιβολή κυρώσεων και η στρατιωτική και οικονομική στήριξη της Ουκρανίας θα κάμψουν τελικά τη Ρωσία.

β. Το Ρωσικό αφήγημα: Το NATO είναι μια επεκτατική συμμαχία που παραβίασε τις υποσχέσεις του 1990 περί μη περαιτέρω επέκτασης Ανατολικά. Η Ουκρανία είναι ένα κράτος όπου κυριάρχησε πραξικοπηματικά το 2014 ένα φιλοναζιστικό καθεστώς υποστηριζόμενο από τη Δύση. Απαιτείται η αποναζιστικοποίηση και η προστασία των Ρωσόφωνων πληθυσμών. Βρισκόμαστε

εμπρός σε ένα πολυπολικό κόσμο που επικράτησε έναντι της Αμερικανικής μονοπολικής ηγεμονίας.

γ. Το Κινεζικό αφήγημα: Ο ιμπεριαλισμός της Δύσης (Opium Wars, "Century of Humiliation") έχει τελειώσει, η Κίνα ανακτά τη θέση που της αξίζει στο διεθνές σύστημα. Η δημιουργία του Belt and Road είναι αμοιβαία επωφελής και για την Κίνα και για τα κράτη της Δύσης.

Θεμιστόκλειος διορατικότητα: Η διπλωματία απαιτεί δημιουργία κοινού αφηγήματος που επιτρέπει σε όλες τις πλευρές να «σώσουν το πρόσωπό» τους. Όπως στην περίπτωση της Κρίσης των Πυραύλων της Κούβας η ΕΣΣΔ απέσυρε δημοσίως τους πυραύλους της από την Κούβα και οι ΗΠΑ μυστικά απέσυραν δικούς τους από Τουρκία - έτσι αναμένεται να συμβεί και στην Ουκρανία. Δημόσια θα διακηρυχθεί η «ουδετερότητα» της χώρας, ενώ εμμέσως θα αναγνωριστεί η Ρωσική σφαίρα επιρροής.

Δογματική Καινοτομία – D (Doctrinal Innovation): Ανατροπή Αποτυχημένων Ορθοδοξιών

Εφαρμόζοντας τον άξονα του Επαμεινώνδα, αναγνωρίζουμε ότι η στρατηγική της ανάσχεσης (containment) που λειτούργησε στον Ψυχρό Πόλεμο δεν λειτουργεί πλέον.

Γιατί στον 21^ο αιώνα η ανάσχεση απέτυχε:

- Η Ρωσία δεν είναι η Σοβιετική Ένωση (χωρίς Κομμουνιστική ιδεολογία που απειλεί τον Καπιταλισμό).
- Η Κίνα είναι οικονομικά ολοκληρωμένη και σε σχέση εξάρτησης με τη Δύση (κυρίως από τη Δυτική πλευρά).
- Η Παγκοσμιοποίηση δημιούργησε αλληλεξαρτήσεις (ενέργεια, τεχνολογία, εφοδιαστικές αλυσίδες), που αποδυνάμωσαν τη Δύση και ωφέλησαν τελικά την Ανατολή.

- Η διαρκής επέκταση NATO - από 16 μέλη το 1990, σε 32 το 2024 μετά την ένταξη της Σουηδίας) - δεν αύξησε την ασφάλεια, αλλά μεγέθυνε τη Ρωσική αντίληψη υπαρξιακής απειλής.

Νέα αναδιάρθρωση που απαιτείται: Το βιβλίο υποδηλώνει την ανάγκη για μια νέα Βεστφαλία ή Γιάλτα για την Ευρασία:

- Αναγνώριση της πραγματικότητας του πολιτισμικού πλουραλισμού που δεν επιδέχεται την επιβολή ενός μοντέλου παντού.
- Διαχωρισμός των σφαιρών επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων, δημιουργία ουδέτερων ζωνών (buffer zones και παροχή εγγυήσεων ασφαλείας.
- Δημιουργία σχέσεων οικονομικής αλληλεξάρτησης που αποθαρρύνουν τον πόλεμο.
- Δημιουργία μια νέας συλλογικής αρχιτεκτονικής ασφαλείας που θα περιλαμβάνει Ρωσία, Κίνα, Ινδία, Ευρώπη, ΗΠΑ.

Επαμεινώνδειο δίδαγμα: Όπως ο Επαμεινώνδας άλλαξε την τακτική κατάσταση στα Λεύκτρα μεταβάλλοντας το σχηματισμό του, έτσι και σήμερα χρειαζόμαστε αλλαγή του θεσμικού σχηματισμού - από NATO-κεντρική σε πολυκεντρική αρχιτεκτονική ασφαλείας.

Υπαρξιακή Αυτονομία -Ε (Existential Autonomy): Τα Μη Διαπραγματεύσιμα

Εφαρμόζοντας τον άξονα του de Gaulle, αναγνωρίζουμε ότι κάθε παίκτης έχει μη διαπραγματεύσιμα στοιχεία ταυτότητας:

α. Για τη Ρωσία: Η Κριμαία (Ρωσική από 1783, βάση Στόλου Ευξείνου Πόντου) και η Ουκρανική ουδετερότητα (όχι μέλος NATO) είναι υπαρξιακά ζητήματα.

β. Για τις ΗΠΑ: Το Δόγμα Μονρόε (Monroe Doctrine) - καμία εχθρική δύναμη στο Δυτικό ημισφαίριο - παραμένει ενεργό. Οι ΗΠΑ δεν θα ανεχόντουσαν

ποτέ Ρωσικά ή Κινεζικά στρατεύματα στο Μεξικό ή σε οποιαδήποτε άλλη χώρα της Αμερικανικής ηπείρου.

γ. Για την Κίνα: Η Ταϊβάν, η Νότια Σινική Θάλασσα και η τεχνολογική αυτάρκεια είναι μη διαπραγματεύσιμα.

δ. Για την Τουρκία: Η περιφερειακή ηγεμονία στην Ανατολική Μεσόγειο, η επιρροή στον Τουρκόφωνο κόσμο, και η ευνοϊκή επίλυση του Κουρδικού ζητήματος.

ε. Για το Ισραήλ: Η επιβίωση και η αποτροπή δημιουργίας ενός πυρηνικού Ιράν.

Σύνθεση de Gaulle: Μια βιώσιμη λύση πρέπει να σεβαστεί αυτά τα ζωτικά συμφέροντα όλων των μερών. Όπως το τόξο του Οδυσσέα μπορούσε να τεντωθεί μόνο από αυτόν, έτσι και κάθε πολιτισμός έχει μοναδικά χαρακτηριστικά, που δεν μπορούν να καταργηθούν χωρίς να καταστραφεί η ταυτότητα.

Η Δελφική Σύνθεση: Υπερβαίνοντας τη Σύγκρουση

Εφαρμόζοντας το Δελφικό πρότυπο, αναγνωρίζουμε ότι το πραγματικό ερώτημα δεν είναι «ποιος θα κερδίσει στο Νέο Ανατολικό Ζήτημα», αλλά «πώς μετασχηματίζουμε το ίδιο το σύστημα»:

- Υπερβατική Προοπτική: Πέρα από στενά εθνικά συμφέροντα, βλέπουμε ότι όλοι οι πολιτισμοί αντιμετωπίζουν κοινές προκλήσεις - κλιματική αλλαγή, τεχνολογικές διαταραχές, πανδημίες, δημογραφικές κρίσεις. Η αλληλοσυγκρουόμενη εξάντληση δεν εξυπηρετεί κανέναν.
- Εμπειρική Υπόθεση: Τα ιστορικά προηγούμενα - Βεσφαλία (1648), Βιέννη (1815), Βερσαλλίες (αποτυχία, 1919) - δείχνουν ότι οι επιτυχημένες μεταπολεμικές τάξεις συμπεριλαμβάνουν τους ηττημένους με σεβασμό - δεν τους εξοντώνουν.
- Στρατηγική Σύνθεση: Η φαινομενική αντίφαση «ασφάλεια Δύσης έναντι ασφάλεια Ρωσίας» επιλύεται με μια αρχιτεκτονική συλλογικής ασφάλειας, όπου η ασφάλεια του ενός δεν απειλεί την ασφάλεια του άλλου.

- Προσαρμοστική Σοφία: Η λύση πρέπει να είναι προσαρμοστική - όχι άκαμπτα σύνορα και συμμαχίες, αλλά ευέλικτα δίκτυα συνεργασίας που εξελίσσονται με τις συνθήκες.
- Μετασχηματιστική Επίδραση: Η επιτυχής λύση θα μετασχηματίσει το σύστημα από zero-sum (αν κερδίσω εγώ, χάνεις εσύ) σε positive-sum (όλοι κερδίζουν από ειρήνη, εμπόριο, συνεργασία).

Η Πλουταρχική Στιγμή: Χαρακτήρας και Επιλογές Ηγετών

Εφαρμόζοντας την Ψυχολογική Ανάλυση του NEXUS, αναγνωρίζουμε ότι οι προσωπικότητες των ηγετών καθορίζουν έκβασεις:

α. Donald Trump (2025): Με το Πλουταρχικό πρίσμα, συνδυάζει χαρακτηριστικά του Μάρκου Κράσσου (πλούσιος, επικεντρωμένος στη διαπραγμάτευση, επιδιώκει νομιμότητα) και Καίσαρα (παράτολμος, αντισυστημικός). Πλεονεκτήματα: δεν δεσμεύεται από το βαθύ Αμερικανικό κράτος και την επικρατούσα άποψη εξωτερικής πολιτικής, πρόθυμος να σπάσει αποτυχημένες πολιτικές. Αδυναμίες: ανυπομονησία με πολύπλοκες διαπραγματεύσεις, ευάλωτος σε κολακεία.

β. Vladimir Putin: Παραλληλίζεται με τον Αύγουστο - υπομονετικός οικοδόμος θεσμών, μακροχρόνιος στρατηγικός στοχαστής, πολιτισμική αυτοπεποίθηση. Πλεονεκτήματα: ενιαία διοίκηση, στρατηγική υπομονή. Αδυναμίες: αυταρχικές τάσεις, περιορισμένα κανάλια εισόδου πληροφοριών.

γ. Η προηγούμενη Αμερικανική κυβέρνηση (2021-2024): Παραλληλίζεται με τον Αλκιβιάδη - λαμπρός αλλά απερίσκεπτος, οδηγώντας την Αθήνα στη Σικελική καταστροφή. Μοτίβο: κλιμάκωση ως υποκατάστατο στρατηγικής, η ιδεολογία πάνω από πρακτικά αποτελέσματα.

Πλουταρχική Διδαχή: Όπως έδειξε ο Πλούταρχος, ο χαρακτήρας παράγει παρόμοια αποτελέσματα ανεξάρτητα πολιτισμού. Ο υπομονετικός, διαπραγματευτικός ηγέτης (Περικλής, Φάβιος, Αύγουστος) επιτυγχάνει όπου ο παρορμητικός (Αλκιβιάδης, Καίσαρας-προ θανάτου) αποτυγχάνει.

Μέρος III: Προοπτικές και Συμπεράσματα

Τέσσερα Σενάρια για το Μέλλον

Εφαρμόζοντας τη Σύνθεση μέσω Δομημένων Αναλογιών του NEXUS, είναι δυνατό να προβλεφθούν τέσσερα πιθανά σενάρια:

Σενάριο Α: Το Μοντέλο της Βιέννης (πιθανότητα 40%)

Μεγάλη διπλωματική συνδιάσκεψη που παράγει νέα Ευρασιατική αρχιτεκτονική ασφαλείας. Ουκρανία ουδέτερη με εγγυήσεις από όλους. Ρωσία διατηρεί την Κριμαία, αποδέχεται όρια επέκτασης. Το NATO παύει την επέκταση ανατολικά. Οικονομικό άνοιγμα - άρση κυρώσεων, επαναφορά εμπορίου. Εκατό χρόνια σχετικής ειρήνης (όπως 1815-1914).

Δείκτες επιτυχίας: Επαναλαμβανόμενες συναντήσεις κορυφής, οικονομική επανασύνδεση, μείωση στρατιωτικών εντάσεων.

Σενάριο Β: Το Μοντέλο Γιάλτας - Πότσδαμ (πιθανότητα 25%)

Σιωπηρή αναγνώριση σφαιρών επιρροής χωρίς επίσημη συμφωνία. Η Ρωσική σφαίρα στον πρώην Σοβιετικό χώρο, η Δυτική σφαίρα επιρροής στην περιοχή του NATO, η Κινεζική στην Ασία-Ειρηνικό. Ουδέτερες ζώνες (Buffer zones) με ειδικό καθεστώς θα αποτελέσουν οι Ουκρανία, Γεωργία και Μολδαβία. Οικονομική συνεργασία εντός των ζωνών, αλλά συνεχιζόμενη σύγκρουση στις γκρίζες περιοχές. Ύπαρξη παράλληλων θεσμικών συστημάτων (G7 έναντι BRICS, NATO έναντι CSTO/SCO).

Δείκτες επιτυχίας: Σαφής οριοθέτηση σφαιρών επιρροής, μείωση συγκρούσεων δια αντιπροσώπων (proxy conflicts), οικονομική συνεργασία εντός των ζωνών.

Σενάριο Γ: Συνέχιση Ψυχρού Πολέμου (πιθανότητα 25%)

Παρατεταμένη αντιπαράθεση χωρίς άμεση σύγκρουση. Πολλαπλοί proxy πόλεμοι (Ουκρανία, Συρία, Αφρική, Καύκασος). Κυβερνοπόλεμοι, πληροφοριακές επιχειρήσεις, οικονομική αποσύνδεση. Αύξηση στρατιωτικών δαπανών που εξαντλεί όλους. Κίνδυνος κλιμάκωσης από ατύχημα ή παρερμηνεία. Η Δυτική δημοκρατία υπονομεύεται από εσωτερικές διαιρέσεις. Η Ρωσική και η Κινεζική οικονομία πιέζονται αλλά δεν καταρρέουν.

Δείκτες αποτυχίας: Απουσία διπλωματικής δέσμευσης, συνεχής στρατιωτική ενίσχυση, οικονομική αποσύνδεση.

Σενάριο Δ: Επέκταση του Πολέμου των Τριάντα Ετών (πιθανότητα 10%)

Κλιμάκωση σε άμεση σύγκρουση μεταξύ NATO και Ρωσίας. Συμβατικός πόλεμος με πυρηνικό κίνδυνο. Κατάρρευση της παγκόσμιας οικονομίας, διακοπή των εφοδιαστικών αλυσίδων, ενεργειακή κρίση. Εκατομμύρια θύματα και πρόσφυγες. Ανθρωπιστική καταστροφή παρόμοια με την περίοδο 1618 - 1648 (Ο Τριαντακονταετής Πόλεμος κατέστρεψε το 1/3 του Γερμανικού πληθυσμού). Τελική λύση μέσω εξάντλησης, όπως στην περίπτωση της συνθήκης της Βεσφαλίας.

Δείκτες προειδοποίησης: Άμεση εμπλοκή NATO, οικονομικός πόλεμος εντείνεται, εσωτερική αναταραχή σε Μεγάλες Δυνάμεις.

Η Επιλογή του Οδυσσέα, όχι του Αχιλλέα

Η κλασική σοφία προσφέρει μια τελική διδαχή: η επιλογή του Αχιλλέα - μακρά ζωή στην ασημότητα ή σύντομη ζωή με αιώνια δόξα - είναι η λάθος επιλογή για τους σύγχρονους ηγέτες.

Η σωστή επιλογή είναι του Οδυσσέα: πολύτροπη νοημοσύνη που συνδυάζει το σύνολο των έξι αξόνων - ψυχραιμία του Μπίσμαρκ, διπλωματία του Zhou-Enlai, αντοχή του Ηρακλείου, χειραγώγηση αντιλήψεων του Θεμιστοκλή, καινοτομία του Επαμεινώνδα, αυτονομία του de Gaulle. Ο Οδυσσέας δεν κατακτά - επιστρέφει στην Ιθάκη ως σοφός βασιλιάς που αποκαθιστά την τάξη.

Ακόμη σημαντικότερη είναι η επιλογή του Ξενοφώντα: η μετατροπή της στρατηγικής σοφίας σε θεσμικές διαδικασίες, σε παιδεία, σε συλλογική ικανότητα λήψης αποφάσεων που επιβιώνει από γενιά σε γενιά. Οι Μύριοι επέζησαν όχι επειδή είχαν έναν ήρωα, αλλά επειδή δημιούργησαν συλλογικές διαδικασίες - συνελεύσεις, διαφανείς συζητήσεις, εκλογή ηγετών, προσαρμοστικό δόγμα.

Η Δελφική Πρόκληση: Από Διάγνωση σε Μετασχηματισμό

Το Δελφικό Πρότυπο μας θυμίζει ότι η υψηλότερη μορφή στρατηγικής σοφίας δεν είναι απλώς η δυνατότητα επίλυσης προβλημάτων, αλλά ο μετασχηματισμός των συστημάτων που τα παράγουν.

Το Νέο Ανατολικό Ζήτημα, όπως το τεκμηριώνει αυτό το βιβλίο, δεν είναι απλώς γεωπολιτική σύγκρουση - είναι η γέννηση νέας παγκόσμιας τάξης. Η μετάβαση από το μονοπολικό στο πολυπολικό σύστημα, η σύγκλιση πολιτισμικών και θρησκευτικών διαιρέσεων, η άνοδος νέων θεσμών (BRICS, SCO, EAEU), και η αμφισβήτηση του δολαρίου - όλα αυτά συνθέτουν μια θεμελιώδη αναδιάταξη.

Η Δελφική σοφία απαιτεί να δούμε πέρα από τις άμεσες συγκρούσεις προς το μετασχηματιστικό ορίζοντα. Μπορούμε να δημιουργήσουμε μια παγκόσμια αρχιτεκτονική όπου πολλοί πολιτισμοί συνυπάρχουν με σεβασμό; Όπου η Ορθόδοξη σύνθεση της Ρωσίας, η μετα-Χριστιανική Ευρώπη, η Κομφουκιανική Κίνα, η Ισλαμική Τουρκία και το Ιράν, η Ινδουιστική Ινδία, και η πλουραλιστική Αμερική μπορούν να συνεργαστούν αντί να καταστραφούν αμοιβαία;

Σύνθεση: Το Βιβλίο ως Οδηγός, τα Πλαίσια ως Πυξίδα

Το παρόν βιβλίο έχει εκπληρώσει τον πρώτο στόχο: διαγνωστική χαρτογράφηση του Νέου Ανατολικού Ζητήματος με ιστορική βαθύτητα, εμπειρικά δεδομένα, και αναλυτική αυστηρότητα. Έχει δείξει ότι:

- Το Ανατολικό Ζήτημα του 19ου αιώνα επανέρχεται σε νέα μορφή.

- Οι πολιτισμικοί άξονες (Δυτικός πολιτισμός, Χριστιανισμός, Ισλάμ, Κομφουκιανισμός) διαμορφώνουν γεωπολιτική.
- Οι νέοι θεσμοί (BRICS, SCO, EAEU) αμφισβητούν τη Δυτική ηγεμονία.
- Οι σύγχρονες κρίσεις (Ουκρανία, Συρία, Ιράν-Ισραήλ) συνδέονται.

Ο παρών επίλογος έχει εκπληρώσει τον δεύτερο στόχο: επιχειρησιακή πλαισίωση μέσω τριών πλαισίων που μετατρέπουν τη διάγνωση σε δυνατότητα δράσης:

α. Το Εξαρχικό Πλαίσιο /STRIDE προσφέρει ένα τακτικό εργαλείο: έξι άξονες (Μπίσμαρκ, Zhou, de Gaulle, Θεμιστοκλής, Επαμεινώνδας, Ηράκλειος) συντιθέμενοι σε διαδικασία έξι βημάτων για άμεση λήψη αποφάσεων.

β. Το Πολυτάλαντο/Δελφικό Πλαίσιο προσφέρει στρατηγικό εργαλείο: πέντε πυλώνες (Πληροφοριακό, Ευκαμψία, Συνέπεια, Χρονικό, Συμμαχικό) που κορυφώνονται σε υπερβατικό πρότυπο για μετασχηματιστικές αποφάσεις.

γ. Το Πλαίσιο NEXUS προσφέρει διαγνωστικό εργαλείο: πέντε διαστάσεις (Αναγκαιότητα, Περιβάλλον, Εκτέλεση, Χρησιμότητα, Σύνθεσις) με βαθμολόγηση που αποκαλύπτει αν μια πολιτική είναι ιστορικά επικυρωμένη ή καταδικασμένη.

Τελική Κλήση: Από τη Σοφία στην Πράξη

Ο Ηρόδοτος έγραψε: *«Στην ειρήνη, οι γιοι θάβουν τους πατέρες τους. Στον πόλεμο, οι πατέρες θάβουν τους γιους τους.»*. Η επιλογή ανάμεσα σε αυτές τις δύο πραγματικότητες δεν ανήκει στην τύχη ή στις αόρατες δυνάμεις της ιστορίας - ανήκει στους ηγέτες και τους πολίτες της εποχής μας.

Το Νέο Ανατολικό Ζήτημα είναι, τελικά, η πρόκληση να οικοδομήσουμε έναν κόσμο όπου:

- Η ρεαλιστική πολιτική του Μπίσμαρκ συναντά την ουμανιστική διπλωματία του Zhou-Enlai.

- Το στρατηγικό βάθος του Ηρακλείου συμφιλιώνεται με την καινοτομία του Επαμεινώνδα.
- Η πληροφοριακή στρατηγική του Θεμιστοκλή υπηρετεί την αλήθεια, όχι την προπαγάνδα.
- Το αυτόνομο μεγαλείο του de Gaulle σέβεται την αυτονομία των άλλων.
- Η Μήτις του Οδυσσέα ενσωματώνεται στο θεσμικό λόγο του Ξενοφώντα.
- Η Δελφική υπέρβαση μας ανεβάζει πάνω από τα στενά συμφέροντα.

Το βιβλίο αυτό έχει χαρτογραφήσει το έδαφος. Τα κλασσικά πλαίσια που παρουσιάσαμε προσφέρουν την πυξίδα. Οι επιλογές ανήκουν στους ηγέτες των κρατών της Δύσης και τη Ανατολής - και, κριτικά, στους πολίτες που τους νομιμοποιούν ή τους ανακαλούν.

Όπως το Μαντείο των Δελφών κράτησε τη σοφία ζωντανή για χίλια χρόνια, έτσι και εμείς πρέπει να κρατήσουμε ζωντανή τη δυνατότητα για σύνθεση, διάλογο, και ειρήνη - όχι από αδυναμία, αλλά από σοφία που γνωρίζει ότι η μεγαλύτερη νίκη είναι η αποφυγή της αμοιβαίας καταστροφής.

Αυτός είναι ο επίλογος που το Νέο Ανατολικό Ζήτημα απαιτεί - όχι ένα τέλος, αλλά μια αρχή συνειδητής στρατηγικής επιλογής βασισμένης σε διαχρονική σοφία, σύγχρονη επιστήμη, και βαθιά ανθρωπιά.

Αθήνα, 16 Δεκεμβρίου 2025

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

Στην Ελληνική Γλώσσα

Κ. Γαρδίκας, Β. Κεχριώτης, Χ. Λούκος, Χ. Λυριτζής, Ν. Μαρωνίτη, *Η Συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους*, Επιμέλεια: Α. Λιάρος – Ε. Γαζή, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2008

Στέφανος Γερασίμου (Συλλογικό) *Η Επανάκαμψη των Βαλκανίων 1991 – 2001*, Μετάφραση Ειρήνη Τσολακέλη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2004

Γιώργος Δελαστίκ, *Το Τέλος των Βαλκανίων*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2008

Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993

ΕΛΙΣΜΕ (Συλλογικό) *Τα Βαλκάνια Μεταξύ Δύσης και Ρωσίας*, Εκδόσεις Ινφογνώμων, Αθήνα, 2016

Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από της Ιδρύσεως αυτής μέχρι της Σήμερον (1281- 1894)*, Εκδότης Αναστάσιος Δ. Φέξης, Αθήνα, 1894

Ηλίας Ηλιόπουλος, *Ζητήματα Γεωπολιτικής και Διπλωματίας Ναυτικών και Ηπειρωτικών Δυνάμεων στο Σύγχρονο Κόσμο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008

Αλέξανδρος Κούτσης, *Μέση Ανατολή: Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, Τόμος Α', Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1992

Σταύρος Λυγερός & Σωτήρης Δημόπουλος, *Γιατί ο Πόλεμος στην Ουκρανία Αλλάζει τον Κόσμο*, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2023

Ιωάννης Θ. Μάζης, *Γεωπολιτική, Θεωρία και Πράξη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002

Μανούσος Μαραγκουδάκης, *Αμερικανικός Φονταμενταλισμός*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2010

Κ. Μαρξ, Φρ. Ένγκελς, *Η Ελλάδα η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, Εισαγωγή – μετάφραση – υπομνηματισμός Παναγιώτης Κονδύλης, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1985

Ουίλλιαμ Μίλλερ, *Η Τουρκία Καταρρέουσα. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από του Έτους 1801 μέχρι του 1913*, Μετάφραση Σπυρίδων Π. Λάμπρου, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, 1914

Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Μετάφραση Νικόλαος Ραπτόπουλος, Επιστημονική Επιμέλεια Νεοκλής Σαρρής, 7^η έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2010

Δημήτριος Παπανδρέου, *Σημειώματα για τη Μέση Ανατολή*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Τα Βαλκάνια Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21^ο Αιώνα*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2009

Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος, *Συνοπτική Ιστορία των Σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας*, Δ' επαυξημένη έκδοση, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα, 2023α

Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος, *Η Εξωτερική Πολιτική και η Υψηλή Στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων και των Βαλκανικών Κρατών*, Δ' Επαυξημένη Έκδοση, Εκδόσεις Λειμών, Αθήνα, 2023β

Ιωάννης Παρίσης, *Η Καθ' ημάς Θάλασσα*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2013

Αθανάσιος Γ. Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα: Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, Ένατη Έκδοση, Βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, 2002

Τιμ Τζουλιάνης, *Οι Εγκαταλελειμμένοι. Από τη Μεγάλη Ύφεση στα Γκουλάγκ: Ελπίδα και Προδοσία στη Ρωσία του Στάλιν*, Μετάφραση Μαρία Φακίνου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2010

Φραγκούλης Σ. Φράγκος, *Ποια Τουρκία; Ποιοι Τούρκοι;* Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2012

Βασίλης Κ. Φούσκας, *Ζώνες Πολέμου: Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική στα Βαλκάνια και στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή*, Μετάφραση Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2003

Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων*, Τόμος Δεύτερος, Τρίτη Έκδοση, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997

Robert C. Allen, *Παγκόσμια Οικονομική Ιστορία: Ένα Σχεδιάγραμμα*, μετάφραση Νίκος Ρούσσος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2023

Peter Brown, *Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150 – 750 μ.Χ.* Μετάφραση Ελένη Σταμπόγλη, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998

Zbigniew Brzezinski, *Η Μεγάλη Σκακιέρα*, Μετάφραση Ελένη Αστερίου, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1998

Hedley Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, Μετάφραση Ηρακλεία Στροίκου, Τέταρτη Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2009

Eduard Driault, *Ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος*, Μετάφραση Χαραλάμπους Αννίνου, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα, 1910

Samuel Huntington, *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*, Μετάφραση Σήλια Ριζοθανάση, Πέμπτη Έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2021

Henry Kissinger, *Παγκόσμια Τάξη: Σκέψεις Γύρω από το Χαρακτήρα των Εθνών και την Πορεία της Ιστορίας*, Μετάφραση Χρήστος Καψάλης, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 2014

Jacob M. Landau, *Παντουρκισμός. Το Δόγμα του Τουρκικού Επεκτατισμού*, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1986

Tim Marshall, *Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας*, Μετάφραση Σπυρίδων Κατσούλας, Εκδόσεις Διόπτρα, Δεύτερη Ψηφιακή Έκδοση, Αθήνα, Ιούλιος 2020

Tim Marshall, *Η Δύναμη της Γεωγραφίας*, Μετάφραση Δρ. Σπυρίδων Κατσούλας, Εκδόσεις Διόπτρα, Αθήνα, 2021

Mark Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος: Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, Μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, Τέταρτη Έκδοση, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004

Marshall T. Poe, *Ο Ρόλος της Ρωσίας στην Παγκόσμια Ιστορία*, Μετάφραση Ματθαίος Βελούδας, Εκδόσεις Ελάτη, Πειραιάς, 2004

Frank G. Weber, *Ο Επιτήδειος Ουδέτερος*, Έκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ, Αθήνα 1985

Gokalp Ziya, *Αρχές Τουρκισμού*, Μετάφραση Άρης Αμπατζής, Εκδόσεις ΚΟΥΡΙΕΡ, Αθήνα, 2005

Ξενόγλωσσα

Ernest Barker, *National Character: And the Factors in its Formation*, Routledge Revivals, 1927

John Baylis & Steve Smith (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Third Edition, Oxford University Press, New York, 2005

John. Baylis, S. Smith & P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 9th Edition, Oxford University Press, 2023

Robert D. Blackwill and Jennifer M. Harris, *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2016

Rev. C.B. Boynton D.D., *The Four Great Powers: England, France, Russia, and America; Their Policy, Resources, and Probable Future*, C.F. Vent & Co., Cincinnati, Chicago, & St Louis, 1866

Hal Brands, *The Eurasian Century: Hot Wars, Cold Wars and the Making of the Modern World*, W.W. Norton & Company, New York, 2025

James McKellar Bugbee, *The Eastern Question Historically Considered*, James R. Osgood and Company, Boston, 1877

Jane Burbank, and Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, New Jersey, 2010

Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, 2000

Chancery of the Committee of Ministers, *Statesman's Handbook for Russia*, Vol. I, Eugen Thiele, Success. 5, Blagovestchensky Square, St Petersburg, 1896

Richard Cobden, *Russia and the Eastern Question*, John P. Jewett & Company, Boston, Jewett, Proctor and Worthington, Cleveland, Ohio, 1854

Saul Bernard Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, Third Edition, Rowman & Littlefield, London, 2015

Nikolai Iakovlevich Danilevskii, *Russia and Europe: The Slavic World's Political and Cultural Relations with the Germanic-Roman West*, Translated and Annotated by Stephen M. Woodburn, Slavica Publishers, Indiana University, Bloomington, 2013

Henry Winter Davies, *The War of Ormuzd and Ahriman in the Nineteenth Century*, James S. Walters, 244 Baltimore St., Baltimore, 1852

Gustav Diezel, *Russia, Germany, and the Eastern Question*, Translated from the German by Frederica Rowan, James Ridgway, Piccadilly, London, 1854

Alexander Dugin, *Foundations of Geopolitics*, Arktogetia, Moscow, 2000

William F. Engdahl, *The Lost Hegemon Whom the Gods Would Destroy*, mine Books, Wiesbaden, Germany, 2016

Nial Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*, Basic Books, New York, 2004

Gerald Fiennes, *Sea Power and Freedom: A Historical Study*, G.P. Putnam's Sons, New York and London, 1918

William E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray, Albemarle Street, London, 1876

Bülent Gökay, *Turkey in the Global Economy: Neoliberalism, Global Shift and the Making of a Rising Power*, Agenta Publishing, 2020

Mikhail Gorbachev, *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, Harper & Row, Publishers, New York, 1987

Count A. de Gurowski, *The Turkish Question*, William Taylor & Company, No. 18 Ann Street, New York, 1854

H. J. Habakkuk, *American and British Technology in the Nineteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1962

Peter L. Hahn, *Crisis and Crossfire: The United States and the Middle East since 1945*, Issues in the history of American Foreign Relations, Potomac Books, Inc., 2005

Albert F. Heard, *The Russian Church and Russian Dissent Comprising Orthodoxy, Dissent, and Erratic Sects*, Harper & Brothers, Franklin Square, New York, 1887

Historical Section of the Foreign Office, *History of the Eastern Question*, Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, H.M. Stationary Office, London, 1920

Thomas Hobbes, *Leviathan*, Reprinted from the Edition of 1651, Oxford University Press, Ely House, London, 1965

John Holms, *Commercial and Financial Aspects of the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1877, The University of Manchester, The John Rylands University Library

Jeofrey Hosking, *Russia and the Russians: A History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2001

David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding. And Selections from a Treatise of Hunan Nature*, The Open Court Publishers Co., Chicago, 1921

Rob J. Hyndman and George Athanasopoulos, *Forecasting: Principles and Practice*, 2nd Edition, O Texts, 2018. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://otexts.com/fpp2/judgmental.html> για κατέβασμα σε μορφή pdf

Margaret P. Karns and Karen A. Mingst, *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*, Lynne Rienner Publishers Inc., London, 2004

Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Unwin Hyman Limited, London, 1988

William R. Keylor, *The Twentieth Century World and Beyond. An International History Since 1900*, Fifth Edition, Oxford University Press, New York, 2006

Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster Inc., New York, 1995

Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970 – 2000*, Oxford University Press, New York, 2001

Stephen D. Krasner, *Sovereignty. Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1999

Krishan Kumar, *Visions of Empire: How Five Imperial Regimes Shaped the World*, Princeton University Press, New Jersey, 2017

Harold A. Linstone & Murray Turoff, *The Delphi Method: Techniques and Applications*, Murray Turoff and Harold A. Linstone, 2002. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.foresight.pl/assets/downloads/publications/Turoff_Linstone.pdf

H.J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919

Harry Magdoff, *Imperialism: From the Colonial Age to the Present*, NYU Press, Monthly Review Press, New York, London, 1978

Alfred T. Mahan, *The Influence of the Sea Power Upon History, 1660-1783*, Twelfth Edition, Little Brown and Company, Boston 1890

Alfred T. Mahan, *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Little, Brown, and Company, Boston, 1900

John A. R. Marriott, *The Eastern Question. An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford University Press, 1917

John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2001

Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Translated by Eden & Cedar Paul, Hearst's International Library Co., New York, 1915

General Louis Mieroslawski, *Poland, Russia and the Western Powers: A Memorial, Historical and Political, Addressed to the British and French Nations*, Published for the Foreign Affairs Committee, Newcastle-on-Tyne, 1855

Mary Platt Parmele, *A Short History of Russia*, Continental Publishing Co., New York, 1899

Joseph Rothchild, & Nancy M. Wingfield, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe Since World War II*, Third Edition, Oxford University Press, New York, 2000

Eugene B. Rumer, *Russian National Security and Foreign Policy in Transition*, RAND Corporation, Santa Monica, CA, 1995. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR512.html#download

Edward W. Said, *Orientalism*, Vintage Books, New York, 1978

Yezid Sayich and Avi Shlaim, *"The Cold War and the Middle East"*, Clarendon Press, Oxford University Press, 1996

Harvey L. Schantz, *Politics in an Era of Divided Government*, Routledge, New York, 2001

Alexander J Schem, *War in the East. An Illustrated History of the Conflict between Russia and Turkey, with a Review of the Eastern Question*, H. S. Goodspeed & Co., New York & Cincinnati, O., 1878

Christopher J. Schmitz, *The Growth of Big Business in the United States and Western Europe, 1850-1939*, McMillan, Basingstoke, 1993

Frances A. Shaw, *A Brief History of Russia, From the Small Beginnings of the Nation to the Present Vast Proportions of the Empire*, James R. Osgood and Company, Boston, 1877

Adam Smith, *The Wealth of Nations*, The Modern Library, Random House, Inc., New York, 1937

Leonardo E. Stanley, *Emerging Market Economies and Financial Globalization: Argentina, Brazil, China, India and South Korea*, Anthem Press, 2018

Michael D. Swaine & Ashley J. Tellis, *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future*, RAND, Washington D.C., 2000

Harold Temperley, *England and the Near East. The Crimea*, Longmans Green and Co, London-New York-Toronto, 1936

Dimitrios Thomakos and Foteini Kyriazi, *The Polytalanton Decision Framework*, National and Kapodistrian University of Athens Press, Athens, 2025,

Dimitrios Thomakos, *The Homeric Decision Manual*, National and Kapodistrian University of Athens Press, Athens, 2025

Dimitrios Thomakos, *Polytropos Strategy*, National and Kapodistrian University of Athens Press, Athens, 2026

Muhammad Afzal Upal and Carole M. Cusack (ed.) *Handbook of Islamic Sects and Movements*, Brill Handbooks on Contemporary Religion, Volume 21, BRILL, Boston, 2021

David Urquhart, *England & Russia: Being a Fifth Edition of England, France, Russia & Turkey*, James Ridgway & Sons, 169, Piccadilly, London, 1835

David Urquhart, *The Spirit of the East*, Vol.1, Second Edition, Henry Colburn, Publisher, Great Marlborough Street, London, 1839

David Urquhart, *Progress of Russia in the West, North, and South*, Trubner & Co., Paternoster Row, London, 1853

Bryan Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford University Press, New York, 2005

Martin Wight, *International Theory. The Three Traditions*, Holms and Meier Publishers Inc., New York, 1992

Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1995

Unknown Writer, *Observations on the Eastern Question in its Bearings upon the Position and Interests of the British Empire in the East*, Printed by J. Beck, No. 8, Upper Parade, Leamington, 187?

Άρθρα

Στην Ελληνική Γλώσσα

Μάριος Λ. Ευρυβιάδης, *Η Διαχρονική Συνέχεια της Αμερικανικής Μακροστρατηγικής*, Greek American News Agency, 8 Απριλίου 2009, στην ιστοσελίδα <https://archive.greekamericannewsagency.com/2009/04/08/η-διαχρονικη-συνεχεια-της-αμερικανικ/>

Ηλίας Ηλιόπουλος, *Η Γεωπολιτική Αξία του Ιράν και το «Μοιραίο Σφάλμα» του 1953 που Ακόμη Πληρώνει*, OnAlert, 14 Δεκεμβρίου 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.onalert.gr/kosmos/i-geopolitiki-axia-tou-iran-kai-to-moiraio-sfalma-pou-plironei/114244/>

Κρινιώ Καλογερίδου, *Το Ορθόδοξο Σχίσμα και η Υπεράσπιση της Μονής Σουμελά από τη Μόσχα*, Infognomon Politics, 12 Φεβρουαρίου 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://infognomonpolitics.gr/2022/02/to-orthodoxo-schisma-kai-i-yperaspisi-tis-monis-soumela-apo-ti-moscha/>

Κυριάκος Κατσαρός, *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για το Ανατολικό Ζήτημα*, Ουτοπία: Διμηνιαία Έκδοση Θεωρίας και Πολιτισμού (75), 75-97. (2007), Ελληνικά Γράμματα

Λυκούργος Κουρκουβέλας, *Το "Μακρύ Τηλεγράφημα" του 1946*, Καθημερινή, 4 Σεπτεμβρίου 2011, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/world/436476/to-makry-tilegrafima-toy-1946/>

Σταύρος Λυγερός, *Ξετυλίγοντας το Κουβάρι: Ποιοι και πως Συγκρούονται στη Συρία*, SL Press, 1 Δεκεμβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://slpress.gr/diethni/xetiligontas-to-kouvari-poioidi-pws-sygkrouontai-sti-siria/>

Γιώργος, Λυκοκάπης *Τί δεν Δίδαξε ο Πόλεμος στη Γεωργία το 2008*, SL Press, 3 Μαρτίου 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://slpress.gr/diethni/ti-den-didaxe-o-polemos-stin-georgia-to-2008/>

Δημήτριος Μανακανάτας, *Η Στροφή της Τουρκίας προς την Εγχώρια Βιομηχανία: Η Απεξάρτηση από τις ΗΠΑ και τη Δύση – Α' Μέρος*, Άμυνα & Διπλωματία, Τεύχος 391, Μάρτιος 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.amynanet.gr/i-strofi-tis-tourkias-pros-tin-egchoria-viomichania-i-apexartisi-apo-tis-ipa-kai-ti-dysi-a-meros>

Κώστας Μελάς, *Οι Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές Επιδιώξεις της Τουρκίας*, Η Γεωπολιτική της Ευρώπης, 5 Μαΐου 2023, στην ιστοσελίδα https://geoeurope.org/2023/05/05/oi-geopolitikes-kai-geooikonomikes-e/?utm_source=chatgpt.com

Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, *Ιστορικές Αναλογίες στο Ανατολικό Ζήτημα κατά τον 19^ο Αιώνα. Γεωπολιτικές Επιδιώξεις κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο και τη Σημερινή Σύγκρουση στην Ουκρανία*, Εθνικές Επάλξεις, Αρ. Τεύχους 149, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2024

Γεώργιος Ε. Σέκερης, *Η Δύσκολη, Αλλά Επιτακτικά Αναγκαία. Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Σύμπραξη*, Εθνικές Επάλξεις, Αρ. Τεύχους 149, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2024

Δημήτριος Σκαρβέλης, *Ο Αλβανικός Παράγων και ο Ρόλος του στις Βαλκανικές Εξελίξεις και στον Ανταγωνισμό Δύσης – Ρωσίας*, σελ. 135-163, στο «Τα Βαλκάνια μεταξύ Δύσης και Ρωσίας», του ΕΛΙΣΜΕ, Εκδόσεις Ινφογνώμων, Αθήνα, 2016

Στέφανος Σκαρμίντζος, *Συνοπτική Ιστορία της Κίνας*, Diplomatic Point, 30 Νοεμβρίου 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://diplomaticpoint.com/2024/11/30/συνοπτική-ιστορία-της-κίνας/>

Απόστολος Τσομπάνης-Νότιος, *Σύντομη Ιστορική Γεωπολιτική Αναδρομή στα Βαλκάνια από τους Βαλκανικούς Πολέμους ως το 1990*, σελ. 13-28, στο «Τα Βαλκάνια Μεταξύ Δύσης και Ρωσίας», του ΕΛΙΣΜΕ, Εκδόσεις Ινφογνώμων, Αθήνα, 2016

Λεωνίδας Χρυσανθακόπουλος, *Ρωσικές Προτάσεις για Ειρήνη στον Κόσμο*, International Hellenic Association, December 21, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://professors-phds.com/2021/12/21/40669/>

Nathalie Clayer, *Αλβανός στα Βαλκάνια τη Δεκαετία του '90*, στο «Η Επανάκαμψη των Βαλκανίων 1991 – 2001», Επιμέλεια Στέφανος Γερασίμου, Μετάφραση Ειρήνη Τσολακέλη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2004

Nathalie Clayer, *Η Κοινωνία του Κοσσοβού στο Επίκεντρο της Δεκαετούς Κρίσης*, στο «Η Επανάκαμψη των Βαλκανίων 1991 – 2001», Επιμέλεια Στέφανος Γερασίμου, Μετάφραση Ειρήνη Τσολακέλη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2004

Mohsen M. Milani, *Το Ιράν και η Σαουδική Αραβία Ετοιμάζονται για Μάχη: Ο Ψυχρός Πόλεμος στον Κόλπο Μετατρέπεται σε Θερμό*, Foreign Affairs, The Hellenic Edition, 12/10/2011. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://foreignaffairs.gr/articles/68473/mohsen-m-milani/to-iran-kai-i-saoydiki-arabia-etoimazontai-gia-maxi?page=2>

Ξενόγλωσσα

Shahzada Rahim Abbas, *Russia's Eurasian Union Dream*, Journal of Global Faultlines, January-February 2022, Vol. 9, No. 1 (January-February 2022), pp. 33-43, Pluto Journals

Suleiman Abu-Bader, Elena Ianchovichina, *Polarization, Foreign Military Intervention, and Civil Conflict*, Journal of Development Economics 141 (2019) 102248, pp. 1-23, Elsevier

David Abulafia, *Review: The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191 - 1374*, by Peter W. Edbury, British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 19, No. 1 (1992), pp. 77-78, Taylor & Francis, Ltd.

S. A. M. Adshead, *Dragon and Eagle: A Comparison of the Roman and Chinese Empires*, Journal of Southeast Asian History, Oct., 1961, Vol. 2, No. 3 (Oct., 1961), pp. 11-22, Cambridge University Press on behalf of Department of History, National University of Singapore

Mohammed A. Al-Sahlawi, Oystein Noreng, *A Century after Sykes-Picot: Restructuring the Middle East through Iraq, Kurdistan, and the Arab Spring*, The Journal of Energy and Development, Vol. 39, No. ½ (Autumn, 2013 and Spring, 2014), pp. 1-52, International Research Center for Energy and Economic Development

Duncan Alan, *The Minsk Conundrum: Western Policy and Russia's War in Eastern Ukraine*, Chatham House, 17 December 2020. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2020/05/minsk-conundrum-western-policy-and-russias-war-eastern-ukraine-0/minsk-2-agreement>

Robert C. Allen, *The Industrial Revolution in Miniature: The Spinning Jenny in Britain, France, and India*, The Journal of Economic History, Vol. 69, No. 4, 2009, pp. 901-927, Cambridge University Press on behalf of The Economic History Association

Robert C. Allen, *Why the Industrial Revolution was British: Commerce, Induced Invention, and the Scientific Revolution*, The Economic History Review, Vol. 64, No. 2, 2011, pp. 357-384; Wiley on Behalf of Economic History Society

Robert C. Allen, *American Exceptionalism as a Problem in Global History*, The Journal of Economic History, Vol. 74, No. 2, 2014, pp. 309-350, Cambridge University Press on behalf of Economic History Association

Massimiliano Amarante, *Analogy in Decision Making*, Mathematics of Operations Research, Vol. 40, No. 4 (November 2015), pp. 1027-1041, Informs

Thomas Ambrosio, *The Collective Security Treaty Organization: A Lifeless, Shambling 'Alliance'*, Georgetown Journal of International Affairs, Georgetown University, March 4, 2024. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

<https://gjia.georgetown.edu/2024/03/04/the-collective-security-treaty-organization-a-lifeless-shambling-alliance/>

Anadi Anadi, *New Regionalism and Norm Creation: A Case of Shanghai Cooperation Organization*, Journal of Strategic Security, 2024, Vol. 17, No. 1 (2024), pp. 100-111, Henley-Putnam School of Strategic Security

Leon Aron, *Everything you Think you Know about the Collapse of the Soviet Union is Wrong*, Foreign Policy, July/August 2011, No. 187 (July/August 2011), pp. 64-70, Slate Group, LLC

J. Scott Armstrong, *Combining Forecasts*, in 'Principles of Forecasting: A Handbook for Researchers and Practitioners, J. Scott Armstrong (ed.), Kluwer Academic Publishers, MA Norwell, 2001

J. Scott Armstrong, *Findings from Evidence – Based Forecasting: Methods for Reducing Forecast Error*, International Journal of Forecasting 22 (2006), pp. 583 – 598, Elsevier

J. Scott Armstrong, Kesten C. Green & Andreas Graefe, A., *Golden Rule of Forecasting: Be Conservative*, Journal of Business Research, Vol. 68, No. 8 (August 2015), pp. 1717-1731, Elsevier

J. Scott Armstrong & Kesten C. Green., *Forecasting Methods and Principles: Evidence-based Checklists*, Journal of Global Scholars of Marketing Science, Vol. 28, No. 2. (April 2018), pp. 103-159, Taylor & Francis

Asan Institute for Policy Studies, *Competing Great Power Coalitions*, The Asan Institute for Policy Studies, Issue Brief, 2024 (<https://www.jstor.org/stable/resrep58038>)

Njeh Asisian, *Iran, China, and the Future World Order. Unipolarity or Multipolarity?*, Kenney Papers on Indo-Pacific Security Studies, No. 1, February 2022, Air University Press, (<https://www.jstor.org/stable/resrep40257>)

Vasily Astrov, Doris Hanzl-Weiss, Sandra M. Leitner, Olga Pindyuk, Johannes Pöschl and Robert Stehrer, *Energy Efficiency and EU Industrial Competitiveness: Energy Costs and their Impact on Manufacturing Activity*, The Vienna Institute for International Economic Studies, Research Report 405, 2015, στην ιστοσελίδα <https://wiiw.ac.at/energy-efficiency-and-eu-industrial-competitiveness-energy-costs-and-their-impact-on-manufacturing-activity-dlp-3642.pdf>

Ekavi Athanassopoulou, *American – Turkish Relations Since the End of the Cold War*, Middle East Policy, Vol. 8, No. 3, September 2001, pp. 144-164, Wiley Online Library, σελ. 144-146, στην ιστοσελίδα https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1475-4967.00033?saml_referrer

Richard M. Auty, *The Political Economy of Resource-Driven Growth*, European Economic Review, Vol. 45, 2001, pp. 839-846, Elsevier

Harun Talha Ayanoğlu, *Greater Middle East Project: Reality or Conspiracy Theory*, Istanbul University Faculty of Political Science. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα [https://www.researchgate.net/publication/262379301_Greater_Middle_East_Project_Reality_or_Conspiracy_Theory GREATER MIDDLE EAST PROJECT REALITY OR CONSPIRACY THEORY](https://www.researchgate.net/publication/262379301_Greater_Middle_East_Project_Reality_or_Conspiracy_Theory_GREATER_MIDDLE_EAST_PROJECT_REALITY_OR_CONSPIRACY_THEORY)

Andrew J. Bacevich, *Different Drummers, Same Drum*, The National Interest, Summer 2001, No. 64 (Summer 2001), pp. 67-77, Center for the National Interest

Andrew J. Bacevich, *New Rome, New Jerusalem*, The Wilson Quarterly (1976-), Vol. 26, No. 3 (Summer, 2002), pp. 50-58, Wilson Quarterly

Chietigj Bajpae & Lisa Toremark, *India-Russia Relations*, 17 October 2024, Chatham House, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2024/10/india-russia-relations>

Richard Baldwin, *China is the World's Sole Manufacturing Superpower: A Line Sketch of the Rise*, CEPR, VoxEU Column, 17 Jan 2024, στην ιστοσελίδα <https://cepr.org/voxeu/columns/china-worlds-sole-manufacturing-superpower-line-sketch-rise>

Madalena Barata da Rocha, Nicolas Boivin, Niclas Poitiers, *The Economic Impact of Trump's Tariffs on Europe: An Initial Assessment*, Bruegel Analysis, 17 April 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.bruegel.org/sites/default/files/2025-04/the-economic-impact-of-trump's-tariffs-on-europe:-an-initial-assessment-10843.pdf>

Francesco Baronio, *Restructuring the European Defence Industry: Consolidation and Internationalisation*, Finabel, European Army Interoperability Centre, 2023, στην ιστοσελίδα <https://finabel.org/wp-content/uploads/2023/09/IF-PDFs-5.pdf>

Kaushik Basu and Annemie Maertens, *The Pattern and Causes of Economic Growth in India*, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 23, No. 2, 2007, pp. 143-167, Oxford University Press

Alexander Baykov, *The Economic Development of Russia*, The Economic History Review, 1954, New Series, Vol. 7, No. 2 (1954), pp. 137-149, Willey on behalf of the Economic History Society

Clémence Berson, Claudia Foroni, Vanessa Gunnella and Laura Lebastard, *What Does Increasing Competition from China Mean for Euro Area Employment?*, ECB Economic Bulletin, No. 5, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2025/html/ecb.ebbox202505_02~6755747435.en.html

B. B. Bhattacharya and S. Sakthivel, *Regional Growth and Disparity in India: Comparison of Pre- and Post- Reform Decades*, Economic and Political Weekly, Vol. 39, No. 10, 2004, pp. 1071-1077, Economic and Political Weekly

Merle Black, *The Transformation of the Southern Democratic Party*, The Journal of Politics, Vol. 66, No. 4 (Nov., 2004), pp. 1001-1017, The University of Chicago Press on behalf of The Southern Political Science Association

Robert D. Blackwill, *Implementing Grand Strategy Toward China: Twenty-Two U.S. Policy Prescriptions*, Council on Foreign Relations, Jan. 1, 2020

Sergei Blagov, *Lavrov Meets Chinese, Indian Counterparts in Vladivostok*, Eurasia Daily Monitor, Vol. 2, No. 108, 2005, The Jamestown Foundation Global Research and Analysis, στην ιστοσελίδα <https://jamestown.org/program/lavrov-meets-chinese-indian-counterparts-in-vladivostok/>

Stephen Blank, *Making Sense of the Shanghai Cooperation Organization*, Georgetown Journal of International Affairs, Vol. 14, No. 2, 2013, pp. 39-49, Georgetown University Press

David E. Bloom, David Canning and Pia N. Malaney, *Population Dynamics and Economic Growth in Asia*, Population and Development Review, Vol. 26, 2000, pp. 257-290, Population Council

Katalin Bodnár, Carolin Nerlich, *The Macroeconomic and Fiscal Impact of Population Ageing*, European Central Bank, Occasional Paper Series, 296, June 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op296~aaf209ffe5.en.pdf>

Glen W. Bowersock, *The Vanishing Paradigm of the Fall of Rome*, Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences, Vol. 49, No. 8, (May, 1996), pp. 29-43, American Academy of Arts and Sciences

Elisabeth Braw, *When Putin Loved NATO*, Foreign Policy, January 19, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2022/01/19/putin-russia-ukraine-nato-george-robertson/>

Ian Bremmer, and Cliff Kupchan, *Top Risks 2024*, Eurasia Group, 8 January 2024 (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.eurasiagroup.net/issues/top-risks-2024>)

Marijke Breuning, *The Role of Analogies and Abstract Reasoning in Decision-Making: Evidence from the Debate over Truman's Proposal for Development Assistance*, International Studies Quarterly, Jun., 2003, Vol. 47, No. 2, (June 2003), pp. 229-245, Wiley on behalf of The International Studies Association

Denys Brylov, Tetiana Kalenychenko, and Andrii Kryshstal, *Mapping the Religious Landscape of Ukraine*, US Institute of Peace, 2023, pp. 8-18

Leszek Buszynski, *Russia and the Commonwealth of Independent States in 2002: Going Separate Ways*, Asian Survey, Vol. 43, No. 1 (January/February 2003), pp. 15-24, University of California Press

William A. Callahan, *National Insecurities: Humiliation, Salvation. And Chinese Nationalism*, Alternatives: Global, Local, Political, Vol. 29, No. 2, 2004, pp. 199-218, Sage Publications

Yuri Calleo & Francesco Pilla, *Delphi-Based Future Scenarios: A Bibliometric Analysis of Climate Change Case Studies*, Futures, Vol. 149, May 2023, 102143, Elsevier

Nicolette Cattaneo, Mayamiko Biziwick & David Fryer, *The BRICS Contingent Reserve Arrangement and its Position in the Emerging Financial Architecture*, Policy Insights 10, Economic Diplomacy Programme, March 2015, South African Institute of International Affairs, στην ιστοσελίδα <https://saiia.org.za/wp-content/uploads/2015/04/Policy-Insights-10.pdf>

James W. Ceaser, *The Origins and Character of American Exceptionalism*, American Political Thought, Vol. 1, No. 1 (Spring 2012), pp. 3-28, The University of Chicago Press in association with the Notre Dame Program in Constitutional Studies and the Jack Miller Center

Peter Charanis, *Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire*, The Journal of Economic History, Vol. 13, No. 4 (Autumn, 1953), pp. 412-424, Cambridge University Press on behalf of the Economic History Association

Prafull Chaudhary, *QUAD Initiative: Has it Been Successful in Maintaining its Relevance?*, The Geopolitics, February 26, 2024, στην ιστοσελίδα https://thegeopolitics.com/quad-initiative-has-it-been-successful-in-maintaining-its-relevance/#google_vignette

Hollis B. Chenery, Shuntaro Shishido and Tsunehiko Watanabe, *The Pattern of Japanese Growth, 1914-1954*, Econometrica, Vol. 30, No. 1, 1962, pp. 98-139, The Econometric Society

Albert T. Clay, *The So-Called Fertile Crescent and Desert Bay*, Journal of American Oriental Society, Vol. 44 (1924), pp. 186-201, American Oriental Society

Charles A. Conant, *Russia as a World Power*, The North American Review, Feb., 1899, Vol. 168, No. 507 (Feb., 1899), pp. 178-190, University of Northern Iowa

Nathaniel Copsey, and Natalia Shapovalova, *The Ukrainian Presidential Election of 2010*, Journal of Representative Democracy, Vol. 46, No. 2, 2010, pp. 211-225, Routledge, σελ. 212. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00344893.2010.485842>

Michael Cox, *From the Cold War to the War on Terror*, pp.131-157, in “*The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*”, by John Baylis & Steve Smith, 3rd Edition, Oxford University Press, New York, 2005

Michael Cox, ‘From the End of the Cold War to a New World Dis-Order?’, in J. Baylis, S. Smith & P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 9th Edition, Oxford University Press, 2023

N. R. F. Crafts, *British Economic Growth, 1700 – 1831: A Review of the Evidence*, The Economic History Review, Vol. 36, No. 2, 1983, pp. 177-199, Wiley on behalf of the Economic History Society

Richard Crockatt, *The End of the Cold War*, pp. 111-130, in “*The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*”, by John Baylis & Steve Smith, Third Edition, Oxford University Press, New York, 2005

Maura Elizabeth Cunningham & Jeffrey N. Wasserstrom, *China and a New Era*, Education About Asia, Vol, 23, No. 3, Winter 2018

Nicholas J. Daras and John Th. Mazis, *Systemic Geopolitical Modeling. Part 1: Prediction of Geopolitical Events*, GeoJournal, 2015 Vol. 80, No. 5 (2015), pp. 653-678, Springer

Nicholas J. Daras and John Th. Mazis, *Systemic Geopolitical Modeling. Part 2: Subjectivity in Prediction of Geopolitical Events*, GeoJournal, Vol. 82, No. 1 (2017), pp. 81-106, Springer

J. G. Darwin, *The Fear of Falling: British Politics and Imperial Decline Since 1900*, Transactions of the Royal Historical Society, Vol. 36 (1986), pp. 27-43, Cambridge University Press on behalf of the Royal Historical Society

John Llewelyn Davies, *Religious Aspects of the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1877, The University of Manchester, The John Rylands University Library

William Ansell Day, *Russia, and the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1877, The University of Manchester, John Rylands University Library

Giovanna De Maio, *Russia's View of Ukraine After the Crisis*, Istituto Affari Internazionali (IAI), 2016

Corinne Deloy, *Petro Poroshenko Wins in the First Round of the Presidential Election in Ukraine*, Fondation Robert Schuman, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://old.robert-schuman.eu/en/doc/oe/oe-1517-en.pdf>

Nicholas Denysenko, *Did the American Government Create the OCU? Political Ambitions and the Ukrainian Church*, Public Orthodoxy, Orthodox Christian Studies Center, November 11, 2019. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://publicorthodoxy.org/2019/11/11/did-american-government-create-ocu/>

William Denton, *Fallacies on the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection (1877), The University of Manchester, The John Rylands University Library

Peter Dickinson, *The 2008 Russo-Georgian War: Putin's Green Light*, Atlantic Council, August 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>

Maria Domanska, *Medvedev Escalates anti-Ukrainian Rhetoric*, Centre for Eastern Studies, 2022-04-05, στην ιστοσελίδα <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-04-05/medvedev-escalates-anti-ukrainian-rhetoric>

Heather Douglas, *Reintroducing Prediction to Explanation*, Philosophy of Science, Vol. 76, No. 4 (October 2009), pp. 444-463, The University of Chicago Press on behalf of the Philosophy of Science Association

Janez Drnovsek, *Yugoslavia in Retrospect: Lessons from the War*, Harvard International Review. Spring 2001, Vol. 23, No. 1 (Spring 2001), pp.14-19, Harvard International Review

Marie Dumoulin, *Ukraine, Russia and the Minsk Agreements: A Post-mortem*, European Council on Foreign Relations, 19 February 2024. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://ecfr.eu/article/ukraine-russia-and-the-minsk-agreements-a-post-mortem/>

Matt Duss, *Democrats have Become the Party of War. Americans are Tired of it*, The Guardian, 9 Jan2025, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2025/jan/09/democrats-war-foreign-policy>

Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin, *Growth Slowdowns Redux*, Japan and the World Economy, Vol. 32, 2014, pp. 65-84, Elsevier

Simone Emiliozzi, Fabrizio Ferriani and Andrea Gazzani, *The European Energy Crisis and the Consequences for the Global Natural Gas Market*, The Energy Journal, Vol. 46, No. 1, 2024, Sage Publications

Hadi Salehi Esfahani and M. Hasen Pesaran, *The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective*, Iranian Studies, Vol. 42, No. 2, 2009, pp. 177-211, Taylor & Francis Ltd. on behalf of International Society of Iranian Studies

Samantha M. Ewing, *Cobalt*, U.S. Geological Survey Minerals Yearbook-2022, Virginia, 2025, στην ιστοσελίδα <https://pubs.usgs.gov/myb/vol1/2022/myb1-2022-cobalt.pdf>

Zhou Fangyin, *The Particularity of Ancient China as an Empire*, in Amitav Acharya, Daniel A. Bell, Rajeev Bhargava, Yan Xuetong (ed,) "Bridging Two Worlds", University of California Press, 2023

Mariel Ferragamo, *What is the BRICS Group and Why is it Expanding?*, Council on Foreign Relations, October 18, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cfr.org/background/what-brics-group-and-why-it-expanding#chapter-title-0-3>

Niall Ferguson, *Complexity and Collapse: Empires on the Edge of Chaos*, Foreign Affairs, Vol. 68, No. 2 (March/April 2010), pp. 18-32, Council on Foreign Relations

Macleon, Fitzroy, *The Eastern Question in Modern Dress*, Foreign Affairs, Vol. 29, No. 2 (Jan., 1951), pp. 238-247, Council on Foreign Relations

Teresa C. Fort, Justin R. Pierce and Peter K. Schott, *New Perspectives on the Decline of US Manufacturing Employment*, The Journal of Economic Perspectives, Vol. 32, No. 2, 2018, pp. 47-72, American Economic Association

Thomas L. Friedman, *Foreign Affairs; Now a Word from X*, The New York Times, May 2, 1998. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/1998/05/02/opinion/foreign-affairs-now-a-word-from-x.html>

Vladislav V. Froltsov, *The Post-Soviet Puzzle and Western Democracies*, Connections, Vol. 4, No. 4 (Winter 2005), pp. 91-112, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes

Francis Fukuyama, *The End of History?*, The National Interest, Summer 1989, No. 16 (Summer 1989), pp. 3-18, Center for the National Interest

Francis Fukuyama, Zhang Weiwei, *The China Model: A Dialogue Between Francis Fukuyama and Zhang Weiwei*, New Perspectives Quarterly, Vol. 28, Issue 4, Fall 2011, pp. 40-67, Wiley Online Library

Alicia García-Herrero, *Ten Challenges Facing China's Economy*, Bruegel Analysis, 12 June 2025, στην ιστοσελίδα https://www.bruegel.org/sites/default/files/2025-07/ten-challenges-facing-china's-economy-10996_5.pdf

Adam Garfinkle, *The Greater Middle East 2025*, Dec. 1, 1999, Foreign Policy Research Institute. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.fpri.org/article/1999/12/the-greater-middle-east-2025/>

Erik Gartzke & Dominic Rohner, *The Political Economy of Imperialism, Decolonization and Development*, British Journal of Political Science, July 2011, Vol. 41, No. 3 (July 2011), pp. 525-556, Cambridge University Press

Peter Gatrell, *Industrial Expansion in Tsarist Russia, 1908-14*, The Economic History Review, Vol. 35, No. 1 (Feb., 1982), pp. 99-110, Wiley on behalf of the Economic History Society

Gretchen Knudson Gee, *Geography, Nationality and Religion in Ukraine: A Research Note*, Journal of the Scientific Study of Religion, Sep., 1995, Vol. 34, No.3 (Sep., 1995), pp. 383-390, Wiley on behalf of Society of Scientific Study of Religion

Alexander Gerschenkron, *The Rate of Growth in Russia: The Rate of Industrial Growth in Russia, Since 1885*, The Journal of Economic History, Vol. 7, Supplement: Economic Growth: A Symposium, 1947, pp. 144-174, Cambridge University Press on behalf of Economic History Association

Itzhak Gilboa and David Schmeidler, *Case-Based Theory*, The Quarterly Journal of Economics, Aug. 1995, Vol. 110, No. 3 (Aug., 1995), pp. 605-639, Oxford University Press

Hafez Ghanem, *Roots of the Arab Spring*, From the Book "The Arab Spring Five Years Later. Toward Greater Inclusiveness", Brookings Institution Press, pp. 39-64

Edwin L Godkin, *The Eastern Question*, The North American Review, Jan., 1877, Vol. 124, No. 254 (Jan., 1877), pp. 106-126, University of Northern Iowa

Raymond W. Goldsmith, *The Economic Growth of Tsarist Russia 1860 – 1913*, Economic Development and Culture Change, Vol. 9, No. 3, Essays in Quantitative Study of Economic Growth, Presented to Simon Kuznets on the Occasion of His Sixtieth Birthday, 1961, pp. 441-475, The University of Chicago Press

Evgeny Gontmakher, *A Closer Look at the Eurasian Economic Union*, GIS, October 13, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.gisreportsonline.com/r/eurasian-economic-union/>

Marvin Goodfriend and John McDermott, *The American System of Economic Growth*, Journal of Economic Growth, Vol. 26, No. 1, 2021, pp. 31-75, Springer Nature

Dmitry Gorenburg, *The Future of the Sevastopol Russian Navy Base*, Russian Analytical Digest, 75/10, pp. 11-13, Center for Security Studies, 2010. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD-75-11-13.pdf>

Robbie Gramer, *Looks Like "Axis of Evil" is Back on the Menu*, Foreign Policy, November 29, 2023, στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2023/11/29/axis-of-evil-russia-china-iran-north-korea-bush-era/>

Kesten C. Green, *Forecasting Decisions in Conflict Situations: A Comparison of Game Theory, Role-Playing, and Unaided Judgment*, International Journal of Forecasting, Vol. 18, No. 3, July – September 2002, pp. 321-344, Elsevier

Kesten C. Green, J. Scott Armstrong, *Structured Analogies for Forecasting*, International Journal of Forecasting. Vol. 23, No. 3, July – September 2007, pp. 365 – 376, Elsevier

Kesten C. Green, and J. Scott Armstrong, *The Ombudsman: Value of Expertise for Forecasting Decisions in Conflicts*, Interfaces, Vol. 37, No. 3 (May – June 2007), pp. 287-293, Institute for Operations Research and the Management Sciences

Jack P. Greene, *The American Revolution*, The American Historical Review, Feb., 2000, Vol. 105, No. 1 (Feb., 2000), pp. 93-102, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association

Ioannis N. Grigoriadis, & Ümit Erol Aras, *Distrusted Partnership: Unpacking Anti-Americanism in Turkey*, Middle East Policy, Vol. 30, No. 1, Spring 2023, pp. 122-136, Wiley Online Library (<https://doi.org/10.1111/mepo.12674>)

C. F. Hamond, *The Eastern Question. Speech of C. F. Hamond, ESQ., M.P., in the Town Hall, Newcastle-Upon-Tyne, on Thursday, December 7th, 1876*, Printed at the Daily Journal Office, Newcastle-Upon-Tyne, 1876. Source: Bristol Selected Pamphlets, University of Bristol Library

Olexiy Haran, *Disintegration of the Soviet Union and the U.S. Position on the Independence of Ukraine*, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, August 1995. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine>

Bohdan Harasymiw, *Elections in Post-Communist Ukraine, 1994-2004: An Overview*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 47, No. 3/4, The 2004 Ukrainian Presidential Elections (September-December 2005), pp. 191-239, Canadian Association of Slavists

Mark Harrison, *Coercion, Compliance and the Collapse of the Soviet Command Economy*, *The Economic History Review*, Aug. 2002, Vol. 55, No. 3 (Aug. 2002), pp. 397-433, Wiley on behalf of the Economic History Society

Tomas Havranek, Roman Horvath, & Ayaz Zeynalov, *Natural Resources and Economic Growth: A Meta-Analysis*, *World Development*, Vol. 88, 2016, pp. 134-151, Elsevier

J. D. Hawkins, *Assyrians and Hittites*, *Iraq*, Vol. 36, No. 1/2 (1974), pp. 67-83, British Institute for the Study of Iraq

Graeme P. Herd, *The Arab Spring: Challenges, Obstacles and Dilemmas*, *Connections*, Vol. 10, no. 4 (Fall 2011), pp. 103-120, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes

Erica Hogan, & Stewart Patrick, *A Closer Look at the Global South*, Carnegie Endowment for International Peace, May 20, 2024, στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/research/2024/05/global-south-colonialism-imperialism?lang=en>

John Holms, *Commercial and Financial Aspects of the Eastern Question*, Foreign and Commonwealth Office Collection (1877), The University of Manchester, The John Rylands University Library

Pertti Honkanen, *Chinese Revolution and Development of the World Economy*, *World Review of Political Economy*, Summer 2020, Vol. 11, No. 2 (Summer 2020), pp. 171-188, Pluto Journals

Noé van Hulst, *Anatomy of a Fall: Europe's Deindustrialisation*, *Illuminem*, May 9 2024, στην ιστοσελίδα <https://illuminem.com/illuminemvoices/anatomy-of-a-fall-europes-deindustrialisation>

Samuel P. Huntington, *Why International Primacy Matters*, *International Security*, Vol. 17, No. 4, 1993, pp. 68-83, The MIT Press

Daniel Immerwahr, *The Greater United States*, *Diplomatic History*, June 2016, Vol. 40, No 3 (June 2016), pp. 373-391, Oxford University Press

International Crisis Group, *Eastern Ukraine: A Dangerous Winter*, Crisis Group Europe Report No 235, International Crisis Group, 18 December 2014

Douglas A. Irwin, *Trade Policy, Exchange Rates, and the Globalization Surge of the 1990s*, *The Journal of Economic History*, Vol. 85, No. 2, 2025, pp. 303-335, Cambridge University Press

R. V. Jackson, *Rates of Industrial Growth During the Industrial Revolution*, The Economic History Review, Vol. 45, No. 1, 1992, pp. 1-23, Wiley on behalf of Economic History Society

A. H. M. Jones, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, History, New Series, Vol. 40, No. 140 (October, 1955), pp. 209-226, Wiley

A. H. M. Jones, *The Hellenistic Age*, Past and Present, No. 27, (Apr., 1964), pp. 2-22, Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society

Seth G. Jones, & Alexander Palmer, *Rebuilding the Arsenal of Democracy. The U.S. and Chinese Defense Industrial Bases in an Era of Great Power Competition*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2024, σελ. 9-24

Elie Kedourie, *Britain, France, and the Last Phase of the Eastern Question*, Proceedings of the Academy of Political Science, Vol. 29, No. 3, Soviet-American Rivalry in the Middle East (mar., 1969), pp. 189-197, The Academy of Political Science

Willem van Kemenade, *A Russia – India – China Triangle: ‘Primakov’s Triangle’?*, in “Détente Between China and India The Delicate Balance of Geopolitics in Asia”, pp. 115-140 Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’, July 2008 (<http://www.jstor.com/stable/resrep05421.8>)

George F. Kennan, *Communism in Russian History*, Foreign Affairs, Winter, 1990, Vol.69, No. 5 (Winter, 1990), pp. 168-186, Council on Foreign Relations

George F. Kennan, *The G.O.P. Won the Cold War? Ridiculous.*, The New York Times, Oct 28, 1992. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/1992/10/28/opinion/the-gop-won-the-cold-war-ridiculous.html>

George F. Kennan, *Witness to the Fall, Review of “Autopsy on the Empire: The American Ambassador’s Account of the Collapse of the Soviet Union”, by Jack F. Matlock Jr.*, The New York Review of Books, November 16, 1995. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nybooks.com/articles/1995/11/16/witness-to-the-fall/?lp_txn_id=1452273

Dmitry Khodyakov, *Generating Evidence Using the Delphi Method*, RAND Corporation, Oct 17, 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/10/generating-evidence-using-the-delphi-method.html>

Shelley A. Kirkpatrick, *Comment: Combating Common Sense and Meeting Practitioner Needs*, *Interfaces*, Vol. 37, No.3, (May – Jun., 2007), pp. 293-295, *Informa*

Gary A. Klein, & Roberta Calderwood, *How do People Use Analogues to Make Decisions?*, in Janet Kolodner (Ed.) “Case-Based Reasoning: Proceedings of a Workshop on Case-Based Reasoning”, Defense Advanced Research Projects Agency, Morgan Kaufmann Publishers, Inc., San Mateo, California, 1988

Sinah Theres Kloß, *The Global South as a Subversive Practice: Challenges and Potentials of a Heuristic Concept*, *The Global South*, Vol. 11, No. 2 (Fall 2017), pp. 1-17, Indiana University Press

Wojciech Konończuk, *Ukraine Withdraws from Signing the Association Agreement in Vilnius: The Motives and Implications*, Centre for Eastern Studies, 27 November 2013. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα
<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2013-11-27/ukraine-withdraws-signing-association-agreement-vilnius-motives-and>

Andrey Kortunov, *What BRICS Cannot and What it Can Deliver*, October 23, 2024, Russian International Affairs Council, στην ιστοσελίδα
<https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/what-brics-cannot-and-what-it-can-deliver/>

Mark Kramer, *Review: The Demise and Residue of the Soviet Union*, (Reviewed Work: *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970-2000*, by Stephen Kotkin), *SAIS Review* (1989-2003), Summer-Fall 2002, Vol. 22, No. 2(Summer-Fall 2002), pp. 339-347, The John Hopkins University Press

Mark Kramer, *The Demise of the Soviet Bloc*, *The Journal of Modern History*, Vol. 83, No. 4 (December 2011), pp. 788-854, The University of Chicago Press

Charles Krauthammer, *The Unipolar Moment*, *Foreign Affairs*, Vol. 70. No. 1, *America and the World*, 1990/91, pp. 23-33, Council on Foreign Relations

Charles Krauthammer, *The Unipolar Moment Revisited*, *The National Interest*, No. 70 (Winter 2002/03, pp. 5-18, Center for the National Interest

Irving B. Kravis, *The Role of Exports in Nineteenth-Century United States Growth*, *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 20, No. 3, 1972, pp. 387-405, The University of Chicago Press

Joshua Kucera, *August 7 or 8? Why the Date Georgia Marks its 2008 War with Russia is so Controversial*, *Radio Free Europe/ Radio Liberty*, August 7, 2023.

Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.rferl.org/a/georgia-war-russia-start-controversy/32537938.html>

Patryk Kugiel, *BRICS Summit is a Wake-up Call for the West*, in “The BRICS Summit 2024: An Expanding Alternative, Global Memo, Nov. 7, 2024, Council of Councils, Council of Foreign Relations, στην ιστοσελίδα <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2024-expanding-alternative>

Çağlar Kurç, Serhat Güvenç, Arda Mevlütoğlu & Sıtkı Egeli, *Balancing Aspiration and Reality: Autarky in Turkish Defence Industrial Policy*, Defence Studies, 2025, Taylor & Francis Group <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2472705>

Taras Kuzio, *Kravchuk to Kuchma: The Ukrainian Presidential Elections of 1994*, Journal of Communist Studies and Transition Politics, Vol. 12, No. 2, June 1996, pp. 117-144, Frank Cass, London. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.researchgate.net/publication/233259216_Kravchuk_to_Kuchma_The_Ukrainian_presidential_elections_of_1994

Taras Kuzio, *Ukraine's 2004 Presidential Election: The Orange Revolution*, Elections Today, Vol. 12, No. 4, pp. 8-10, 2005, Columbia University. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/et/et_v12n4/et_v12n4_003.pdf

Taras Kuzio, *From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Election and the Orange Revolution*, Problems of Post-Communism, Vol. 52, No.2, March/April 2005, pp. 29-44, Taylor and Francis Online. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10758216.2005.11052197>

Taras Kuzio, *Peace will not Come to Europe's War: Why Ukraine's New President Zelensky will be Unable to Improve Relations with Russia*, Security Policy Working Paper No. 14, 2019, pp. 1-4, Federal Academy for Security Policy

Chi Hung Kwan, *China's Vision for Promoting 'New Quality Productive Forces' – Integrating Cutting-Edge Technology with Industry*, Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI), 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.rieti.go.jp/en/china/24070201.html>

David A. Lake, *The New American Empire?*, International Studies Perspectives, August 2008, Vol. 9, No. 3 (August 2008), pp. 281-289, Oxford University Press

Wing Yee Lee, Paul Goodwin, Robert Fildes, Konstantinos Nikolopoulos. & Michael Lawrence, *Providing Support for the Use of Analogies on Demand Forecasting Tasks*, International Journal of Forecasting, Vol. 23, No. 3 July – September 2007, pp. 377-390, Elsevier

Nicholas Lees, *The Brandt Line after Forty Years: The More North – South Relations Change, the More they Stay the Same?*, Review of International Studies, Vol. 47, No. 1 (Jan., 2021), pp. 85-106, Cambridge University Press

Bernard Lewis, *The Ottoman Empire and its Aftermath*, Journal of Contemporary History, Jan., 1980, Vol. 15, No. 1, Imperial Hangovers (Jan., 1980), pp. 27-36, Sage Publications, Ltd.

Guangwei Li, Lee G. Branstetter, *Does ‘Made in China 2025’ Work for China? Evidence from Chinese Listed Firms*, Research Policy, Vol. 53, No. 6, 2024, Elsevier

Zhang Lihua, *Explaining China’s Position on the Crimea Referendum*, Carnegie Endowment for International Peace, April 1, 2015. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/research/2015/04/explaining-chinas-position-on-the-crimea-referendum?lang=en>

Andrew Lohsen and Pierre Morcos, *Understanding the Normandy Format and Its Relation to the Current Standoff with Russia*, Center for Strategic and International Studies, February 9, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.csis.org/analysis/understanding-normandy-format-and-its-relation-current-standoff-russia>

London Herald of Peace, *Thoughts on the Eastern Question*, Advocate for Peace (1847-1884), Vol. 10, No. 22 (October 1853), pp. 353-356, World Affairs Institute

David Lubin, *BRICS+ Economies Unite to Target the Dollar*, 9 September 2024, Chatham House, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2024-09/brics-economies-unite-target-dollar>

Fyodor Lukyanov, *BRICS as Diversification of the World Order*, in “The BRICS Summit 2024: An Expanding Alternative, Global Memo, Nov. 7, 2024, Council of Councils, Council of Foreign Relations, στην ιστοσελίδα <https://www.cfr.org/councilofcouncils/global-memos/brics-summit-2024-expanding-alternative>

Hang Luo, & Lize Yang, *Equality and Equity in Emerging Multilateral Financial Institutions: The Case of the BRICS Institutions*, Global Policy, Vol. 12, No. 4, September 2021, pp. 482-508, Wiley

Orysia Lutsevych and Alyona Getmanchuk, *What to Know about Ukraine’s Parliamentary Elections*, Chatham House, 8 September 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2019/08/what-know-about-ukraines-parliamentary-elections>

Edward N. Luttwak. *From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce*, The National Interest, 20, 1990, pp. 17-23, Center for the National Interest

Marc Lynch, *Obama's 'Arab Spring'?*, Foreign Policy, January 6, 2011. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/>

Marc Lynch, *The New Arab Order: Power and Violence in Today's Middle East*, Foreign Affairs, Vol. 97, No. 5 (September/October 2018), pp. 112-126, Council on Foreign Relations

Burton Mack, *A Brief History of American Exceptionalism*, Yale University Press, February 28, 2017, στην ιστοσελίδα <https://yalebooks.yale.edu/2017/02/28/a-brief-history-of-american-exceptionalism/>

Anu Madgavkar, Marc Canal Noguera, Chris Bradley, Olivia White, Sven Smit, and TJ Radigan, *Exploring the Implications of a New Demographic Reality Brought on by Falling Fertility and Increasing Longevity*, McKinsey Global Institute, January 15, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/dependency-and-depopulation-confronting-the-consequences-of-a-new-demographic-reality#/>

Rumki Majumdar, *India Economic Outlook, October 2024*, Deloitte Global Economics Research Center, 22 October 2024, στην ιστοσελίδα <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/asia-pacific/india-economic-outlook.html>

Andrei Markevich and Seven Nafziger, *State and Market in Russian Industrialization, 1870-2010*, pp. 33-62, in Kevin Hjortshøj O'Rourke, and Jeffrey Gale Williamson (eds), *The Spread of Modern Industry to the Periphery Since 1871*, Oxford, 2017; online edn, Oxford Academic, 23 Mar 2017, (<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198753643.003.0003>)

David R. Marples, *Revisiting the Collapse of the USSR*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, June-Sept.-Dec. 2011, Vol.53, No. 2/4 (June-Sept.-Dec. 2011), pp. 461-473, Taylor & Francis, Ltd.

Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Raymond Perrault, Yolanda Gil, Vanessa Parli, Njenga Kariuki, Emily Capstick, Anka Reuel, Erik Brynjolfsson, John Etchemendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, Juan Carlos Niebles, Yoav Shoham, Russell Wald, Tobi Walsh, Armin Hamrah, Lapo Santarasci, Julia Betts Lotufo, Alexandra Rome, Andrew Shi, Sukrut Oak. *The AI Index 2025 Annual Report*, AI Index Steering Committee, Institute for Human-Centered AI, Stanford University, Stanford, CA, April 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://hai.stanford.edu/assets/files/hai_ai_index_report_2025.pdf

William Mathews, *The World Should Take the Prospect of Chinese Tech Dominance Seriously, and Start Preparing Now*, Chatham House, 29 January 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2025/01/world-should-take-prospect-chinese-tech-dominance-seriously-and-start-preparing-now>

Henry M. de Mauriac, *Alexander the Great and the Politics of "Homonoia"*, Journal of the History of Ideas, Vol. 10, No. 1 (Jan., 1949), pp. 104-114, University of Pennsylvania Press

Mathew Z. Mayer, *The Eastern Question Unresolved: Europe, the US, and the Western Balkans*, International Journal, Vol. 60, No. 1 (Winter 2004/2005), pp.237-246, Sage Publications Ltd. on behalf of the Canadian International Council

W. F. Mason McCarthy, *Russia's Plans and Purposes*, The North American Review, May, 1897, Vol. 164, No. 486 (May, 1897), pp. 585-591, University of Northern Iowa

J. A. McGahan, *The Turkish Atrocities in Bulgaria: Horrible Scenes at Batak*, The Daily News, August 22, 1876, pp.5-6. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.attackingthedevil.co.uk/related-texts/the-turkish-atrocities-in-bulgaria/>.

John J. Mearsheimer, *Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions that Provoked Putin*, Foreign Affairs, Vol. 93, No. 5 (SEPTEMBER/OCTOBER 2014), PP. 77-84, 85-89, Council on Foreign Relations

John J. Mearsheimer, *The Causes and Consequences of the Ukraine War*, Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development, Summer 2022, No. 21 (Summer 2022), pp. 12-27, Center for International Relations and Sustainable Development

Alan Mikhail, and Christine M. Philliou, *The Ottoman Empire and the Imperial Turn*, Comparative Studies in Society and History, October 2012, Vol. 54, No. 4, pp. 721-745, Cambridge University Press

Benjamin Miller, Korina Kagan, *The Great Powers and Regional Conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the Post-Napoleonic Era to the Post-Cold War Era*, International Studies Quarterly, Vol. 41, No. 1, (Mar., 1997), pp. 51-85, Wiley on behalf of The International Studies Association

Subrata K. Mitra, Jivanta Schottli, & Markus Pauli, *India's Relations with China and Russia*, in "Statecraft and Foreign Policy. India 1947-2023", Dublin City University Press, Dublin, 2023

Sami Moisio, *Towards Geopolitical Analysis of Geoeconomic Processes*, Geopolitics, Vol. 23, No. 1, 2018, pp. 22-29, Routledge

John Basset Moore, *The Monroe Doctrine*, Science Quarterly, Vol. 11, No. 1 (Mar., 1896), pp. 1-29, Oxford University Press

Philip E. Mosely, *Aspects of Russian Expansion*, The American Slavic and East European Review, Oct., 1948, Vol. 7, No. 3 (Oct., 1948), pp.197-213, Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies; Cambridge University Press

Hasan Muhammad, *Quality Productive Forces' Strategy Reshapes China's Growth*, China Economic Net, 05 March 2025, στην ιστοσελίδα http://en.ce.cn/Insight/202503/05/t20250305_39310182.shtml

Alexander Murinson, *The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy*, Middle Eastern Studies, Nov., 2006, Vol. 42, No. 6, pp. 945-964, Taylor & Francis, Ltd.

R. Nagaraj, *Industrial Growth in China and India: A Preliminary Comparison*, Economic and Political Weekly, Vol. 40, No. 21, 2005, pp 2163-2171, Economic and Political Weekly

Adams Nager, *Trade vs. Productivity: What Caused U.S. Manufacture's Decline and How to Revive it*, Information Technology and Innovation Foundation, 2017, στην ιστοσελίδα <https://itif.org/publications/2017/02/13/trade-vs-productivity-what-caused-us-manufacturings-decline-and-how-revive/>

Ibrahim Nana, & Ismaël Ouedraogo, *Friendship is as Important as Neighborhood: The Impact of Geopolitical Distance on Bilateral Trade*, HAL Open Science, 2023 (HAL Id: hal-04266229), στην ιστοσελίδα <https://hal.science/hal-04266229v1>

Abhisri Nath & Jeffrey D. Bean, *China's Critical Mineral Exports Controls: Background and Chokepoints*, Observer Research Foundation America, Background Paper no. 32, April 2025, στην ιστοσελίδα <https://orfamerica.org/newresearch/chinas-critical-mineral-export-controls>

R. Craig Nation, *The Balkan Region in World Politics*, from *War in the Balkans 1991-2002*, Strategic Studies Institute, US Army War College (2003)

Wim Naudé & Adam Szirmai, *The Importance of Manufacturing in Economic Development: Past, Present and Future Perspectives*, UNU-MERIT, Working Paper 2012-041, 2012

Mahvash Nickjoo, *A Persian Statesman on the Eastern Question*, Journal of Asian History, Vol. 13, No. 1 (1979), pp.1-14, Harrassowitz Verlag

Elizabeth Nijdam, *Borders*, pp. 25-32, in Jenifer Burns and Derek Duncan (eds), *'Transnational Modern Languages. A Handbook'*, Liverpool University Press, 2022

Yulia Nikitina, *The “Color Revolutions” and “Arab Spring” in Russian Official Discourse*, Connections, Winter 2014, Vol. 14, No. 1 (Winter 2014), pp. 87-104, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes

Ron Nixon, *US Groups Helped Nurture Arab Uprisings*, The New York Times, April 14, 2011. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα
<https://www.nytimes.com/2011/04/15/world/15aid.html>

Paolo Novak, *Placing Borders in Development*, Geopolitics, Vol. 21, No. 3, 2016, pp. 483-512, Taylor & Francis

Miriam O' Callaghan, *Clinton Regrets Persuading Ukraine to give up Nuclear Weapons*, 4 April 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα
<https://www.rte.ie/news/primetime/2023/0404/1374162-clinton-ukraine/>

Count Okuma, *The Industrial Revolution in Japan*, The North American Review, Vol. 171, No. 528, 1900, pp. 677-691, University of Northern Iowa

Aleck S. Ostry, Ruth Hershler, Shona Kelly, Paul Demers, Kay Teschke & Clyde Hertzman, *Effects of De-industrialization on Unemployment, Re-employment, and Work Conditions in a Manufacturing Workforce*, BMC Public Health, Vol. 1, No. 15, 2001, <https://doi.org/10.1186/1471-2458-1-15>

M. Owusu, *Third World*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001, pp. 15673-15676, Elsevier, στην ιστοσελίδα
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767009669>

Aylin İdikut Özpençe, *Economic Stability and Growth: The Case of Turkey*, Research in Applied Economics, Vol. 9, No. 3, 2017, pp. 41-63, Macrothink Institute

Ginta T. Palubinskas, *NATO at 70 Peace in a Changing Security Environment*. AEther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower, Summer 2022, Vol. 1, No. 2 (Summer 2022), pp. 13-28, Air University Press

Sevket Pamuk, *Economic Change in Twentieth-Century Turkey: Is the Glass more than Half Full?*, in Resat Kasaba (ed.), “The Cambridge History of Turkey, Volume 4: Turkey in the Modern World”, Cambridge University Press, 2008, pp. 266-300

Sevket Pamuk, *Uneven Centuries: Turkey's Experience with Economic Development Since 1820*, Economic History Review, Vol. 72, No. 4, 2019, pp. 1129-1151, Wiley on behalf of Economic History Society

Jagannath P. Panda, *Beijing's Perspective on Expansion of the Shanghai Cooperation Organization: India, South Asia, and the Spectrum of Opportunities in*

China's Open Approach, Asian Perspective, July-Sept. 2012, Vol. 36, No. 3 (July-Sept. 2012) pp. 493-530, {Irp}

Konstantinos Papadimitriou, *A Historical Review of a Contemporary Parameter of the Eastern Question: The Importance of Domestic Production*, May 30, 2024, στην ιστοσελίδα <https://prognostikon.cce.uoa.gr/words-of-wisdom/a-historical-review-of-a-contemporary-parameter-of-the-eastern-question-the-importance-of-domestic-production/>

Konstantinos Papadimitriou, *The Geo-economic Importance of Cyprus in the Eastern Question*, July 24, 2024, στην ιστοσελίδα <https://prognostikon.cce.uoa.gr/words-of-wisdom/the-geo-economic-importance-of-cyprus-in-the-eastern-question/>

Konstantinos Papadimitriou, *Domestic Industrial Production as the Foundation of Global Power: The Example of Russia*, September 20, 2024, στην ιστοσελίδα <https://prognostikon.cce.uoa.gr/words-of-wisdom/domestic-industrial-production-as-the-foundation-of-global-power-the-example-of-russia/>

Konstantinos Papadimitriou, *The “New” Eastern Question*, Journal of Diversity Studies, Vol. 4, No. 1, 2025 <https://doi.org/10.51470/JOD.2025.4.1.29>

Surendra J. Patel, *Rates of Industrial Growth in the Last Century, 1860 – 1958*, Economic Development and Cultural Change, Vol. 9, No. 3, 1961, Essays in the Quantitative Study of Economic Growth, Presented to Simon Kuznets on the Occasion of His Sixtieth Birthday, pp. 316-330, The University of Chicago Press

Stewart Patrick, & Alexandra Huggins, *The Term “Global South” is Surging. It Should be Retired*, Carnegie Endowment for International Peace, August 15, 2023, στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/posts/2023/08/the-term-global-south-is-surging-it-should-be-retired?lang=en>

Ralph Peters, *Blood Borders: How a Better Middle East Would Look*, Armed Forces Journal, June 1, 2006, στην ιστοσελίδα <http://armedforcesjournal.com/blood-borders/>

A. Pillet, *The Monroe Doctrine*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Jul., 1914, Vol. 54, International Relations of the United States (Jul., 1914), pp. 131-133, Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science

Steve Pincus, *Reconfiguring the British Empire*, The William and Mary Quarterly, Vol. 60, No. 1 (January 2012), pp. 63-70, Omohundo Institute of Early American History and Culture

Henry Plater-Zyberk, and Andrew Monaghan, *Strategic Implications of the Evolving Shanghai Cooperation Organization*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2014

Peter J. Potichnyj, *The Referendum and Presidential Elections in Ukraine*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 33, No. 2 (June 1991), pp. 123-138, Canadian Association of Slavists

Lidia Powirska, *Through the Ashes of the Minsk Agreements*, Epicenter, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, May 18, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://epicenter.wcfia.harvard.edu/blog/through-ashes-minsk-agreements>

Julius W. Pratt, *The Origin of "Manifest Destiny"*, The American Historical Review, Vol. 32, No. 4 (Jul., 1927), pp. 795-798, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association

Andrian Prokip, *Ukraine Quarterly Digest: January – March 2021*, Wilson Center, April 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-quarterly-digest-january-march-2021>

Sarah Pruitt, *How a Five-Day War with Georgia Allowed Russia to Reassert its Military Might*, History, September 4, 2018. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/news/russia-georgia-war-military-nato>

Rainer Przywara, *Deindustrialization – Opportunity or Threat?*, Athens Journal of Business and Economics, Vol. 3, No. 4, 2017, pp. 427-462

B. J. Ramage, *The Hegemony of Russia*, The Sewanee Review, Jul., 1899, Vol. 7, No. 3, (Jul., 1899), pp. 303-322, The John Hopkins University Press

Jenifer Rankin, *Ex-NATO Head Says Putin Wanted to Join Alliance Early on his Rule*, The Guardian, 4 November 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2021/nov/04/ex-nato-head-says-putin-wanted-to-join-alliance-early-on-in-his-rule>

E. K. Reynolds, *The Economic Resources of the Russian Empire*, Geographical Review, Apr., 1916, Vol. 1, No. 4 (Apr., 1916), pp.249-265, Taylor & Francis, Ltd.

Giovanni Ridolfi, *Geostrategy and Naval Power in the Mediterranean: Changing Scenarios, Continuing Conflict*, Marine Policy, Vol. 21, No. 4, 1997, pp.377-390, Elsevier Science Ltd

Nickolas X. Rizopoulos, *A Third Balkan War?*, World Policy Journal, Vol. 10, No 2 (Summer 1993), pp. 1-5, Sage Publications Inc

Kali Robinson, Will Merrow, *The Arab Spring at Ten Years: What's the Legacy of the Uprisings?*, Council on Foreign Relations, December 3, 2020

Nathan J. Robinson, *The Party of War has Two Branches*, Current Affairs, January 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.currentaffairs.org/news/the-party-of-war-has-two-branches>

Dani Rodrik, *Premature Deindustrialization*, Journal of Economic Growth, Vol. 21, No. 1, 2016, pp. 1-33, Springer

J. Holland Rose, *Great Britain and the Eastern Question*, The Journal of International Relations, Vol. 12, No. 3 (Jan 1922), pp.307-319

John P. Rossi, *Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878*, Church History, Vol. 51, No. 1 (Mar., 1982), pp. 54-70, Cambridge University Press on behalf of the American Society of Church

W. W. Rostow, *The Take-Off into Self-Sustained Growth*, The Economic Journal, Vol. 66, No. 261, 1956, pp. 25-48, Oxford University Press on behalf of the Royal Economic Society

W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, The Economic History Review, New Series, Vol. 12, No. 1, 1959, pp. 1-16, Wiley on behalf of Economic History Society

Mauro Rota, & Luca Spinesi, *Economic Growth Before the Industrial Revolution: Rural Production and Guilds in the European Little Divergence*, Economic Modeling, 130, 2024

Gene Rowe & George Wright, *The Delphi Technique as a Forecasting Tool: Issues and Analysis*, International Journal of Forecasting, Vol. 15, No. 4, October 1999, pp. 353-375, Elsevier

Robert Rowthorn and Ramana Ramaswamy, *Deindustrialization - Its Causes and Implications*, IMF, Economic Issues 10, 1997, στην ιστοσελίδα <https://www.imf.org/EXTERNAL/PUBS/FT/ISSUES10/issue10.pdf>

Robert Rowthorn and Ken Coutts, *De-industrialization and the Balance of Payments in Advanced Economies*, Cambridge Journal of Economics, Vol. 28, No. 5, 2004, pp. 767-790, Oxford University Press

Christopher Rudolph, *Sovereignty and Territorial Borders in Global Age*, International Studies Review, Mar., 2005, Vol. 7, No. 1, pp. 1-20, Wiley on behalf of the International Studies Association

Eugene Rumer, *The United States and the "Axis" of its Enemies: Myths vs. Reality*, Carnegie Russia Eurasia Center, November 24, 2024, στην ιστοσελίδα <https://carnegieendowment.org/research/2024/11/the-united-states-and-the-axis-of-its-enemies-myths-vs-reality?center=russia-eurasia&lang=en>

Eugene Rumer and Richard Sokolsky, *Thirty Years of U.S. Policy Toward Russia: Can the Vicious Circle Be Broken?*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2019

Steven Runciman, *Gibbon and Byzantium*, Daedalus, Vol. 105, No. 3, Edward Gibbon and the Decline and Fall of the Roman Empire (Summer, 1976), pp. 103-110, MIT Press on behalf of American Academy of Arts and Sciences

John Russo and Sherry Lee Linkon, *The Social Costs of Deindustrialization*, in Richard McCormack (ed), "Manufacturing a Better Future for America", The Alliance for American Manufacturing, Washington, DC, 2009, pp. 183-215

Michael Safi, *Life Has Got Worse Since Arab Spring, Say People Across Middle East*, The Guardian, 17 December 2020. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/global-development/2020/dec/17/arab-spring-people-middle-east-poll>

Edward W. Said, *Orientalism*, The Georgia Review, Vol. 31, No. 1 (Spring 1977), pp. 162-206

Edward W. Said, *Orientalism Reconsidered*, Cultural Critique, Autumn, 11985, No. 1 (Autumn, 1985), pp. 89-107, University of Minnesota Press

Richard Sakwa & Mark Webber, *The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival*, Europe – Asia Studies, Vol. 51, No. 3 (May, 1999), pp. 379-415, Taylor & Francis, Ltd.

Wesley C. Salmon, *Why Ask "Why?" An Inquiry Concerning Scientific Explanation*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, Aug. 1978, Vol. 51, No. 6 (Aug., 1978), pp. 683-705, American Philosophical Association

Nicolas Savio, Konstantinos Nikolopoulos, *A Strategic Forecasting Framework for Governmental Decision-making and Planning*, International Journal of Forecasting, 29 (2013), pp. 311-321, Elsevier

Richard Sawka, *The Soviet Collapse: Contradictions and Neo-modernisation*, Journal of Eurasian Studies 4 (2013) pp. 65-77, Hanyang University

Gertrude E. Schroeder, *Soviet Economic Reform: From Resurgence to Retrenchment?*, The Russian Review, Jul. 1989, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue (Jul. 1989), pp. 305-319, Wiley on behalf of The Editors and Board of Trustees of the Russian Review

Sebastian Schulze-Marmeling, Peter Wike, Herbert Wulf, *Defense Industry in Europe*, 2022, στην ιστοσελίδα https://justtransitionindefence.eu/wp-content/uploads/2022/11/Defence-Industry-report_-EN.pdf

Gamal M. Selim, *The United States and the Arab Spring: The Dynamics of Political Engineering*, Arab Studies Quarterly, Vol. 35, No. 3, Special Issue: Perspectives on the Arab Uprisings (Summer 2013), pp. 255-272, Pluto Journals

Marianna Serveta, *Chasing the Red Apple. Turkey's Quest for Strategic Autonomy*, The Middle East Programme, Memo 8568, FOI Swedish Research Agency, Stockholm, September 2024, σελ. 1-2. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%208568>

Israel Shahak (translation & edition), *The Zionist Plan for the Middle East*, Special Document No. 1, 1982, Association of Arab – American University Graduates, Inc., Belmont, Massachusetts, στην ιστοσελίδα <https://archive.org/details/the-zionist-plan-for-the-middle-east-by-oded-yinon-israel-shahak-yinon-oded-shah>

Neil Shearing, *Chinese Overcapacity is a Disinflationary Gift and Geopolitical Threat*, Capital Economics, 21 July 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.capitaleconomics.com/blog/chinese-overcapacity-disinflationary-gift-and-geopolitical-threat>

Galit Shmueli, *To Explain or to Predict?*, Statistical Science, August 2010, Vol. 25, No. 3 (August 2010), pp. 289-310, Institute of Mathematical Statistics

Loïc Simonet, *A Possible Ceasefire in Ukraine in 2025: Is the OSCE on Board?*, OIIP – Austrian Institute for International Affairs, 2025

Roy C. Smith, *China's Next Ten Years*, The Independent Review, Vol. 23, No. 1, 2018, pp. 109-129, Independent Institute

Maria Snegovaya, Max Bergmann, Tina Dolbaia, and Nick Fenton, *Existing Russian Military Vulnerabilities*, in “Back in Stock? The State of Russia's Defense Industry after Two Years of the War”, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2024, pp. 30-35

Marcin Wojciech Solarz, *North – South, Commemorating the First Brandt Report: Searching for the Contemporary Spatial Picture of the Global Rift*, Third World Quarterly, 2012, Vol. 33, No. 3 (2012), pp. 559-569, Taylor & Francis, Ltd.

James Sperling, *Hegemony nor Dominance: Reconsidering German Power in Post Cold-War Europe*, British Journal of Political Science, Vol. 31, No. 2 (Apr., 2001), pp. 389-425, Cambridge University Press

Carlo Stagnaro, Cécile Philippe, Piotr Oliński, Christian Năsulea, Giuseppe Colangelo, Patryk Wachowiec, William Hongsong Wang, *Digital Revival? How Regulation Prevents the Rise of European Tech Leaders*, European Policy Information Center, February 2025, στην ιστοσελίδα https://www.epicenternetwork.eu/wp-content/uploads/2025/02/Digital-Revival_revised_web.pdf

Harvey Starr, *Geopolitics and Conflict: Reconciling Spatiality, Borders, and Sovereignty in the Modern World System*, The Journal of Territorial and Maritime Studies, Vol. 2, No. 1 (January 2015), pp. 139-148, McFarland & Company

Harvey Starr, & G. Dale Thomas, *The Nature of Borders and International Conflict: Revisiting Hypotheses on Territory*, International Studies Quarterly, Mar., 2005, Vol. 49. No.1 (Mar., 2005), pp. 123-139, Wiley on behalf of The International Studies Association

Dona J. Steward, *The Greater Middle East and Reform in the Bush Administration's Ideological Imagination*, Geographical Review, Jul., 2005, Vol. 95, No. 3, New Geographies of the Middle East, (Jul., 2005), pp. 400-424, Taylor and Francis, Ltd

Harold Ray Stevens, *Conrad, Geopolitics, and "The Future of Constantinople"*, The Conradian, Vol. 31, No. 2, (Autumn 2006), pp. 15-27, Joseph Conrad Society UK

Nebojša Stojčić and Zoran Aralica, *Regional Patterns of Deindustrialization and Prospects for Reindustrialization in South and Central East European Countries*, The wiiw Balkan Observatory, Working Paper 118, 2015, στην ιστοσελίδα <https://wiiw.ac.at/regional-patterns-of-deindustrialization-and-prospects-for-reindustrialization-in-south-and-central-east-european-countries-dlp-3901.pdf>

Roman Stöllinger, *Structural Change and Global Value Chains in the EU*, The Vienna Institute for International Economic Studies, Working Paper 127, 2016, στην ιστοσελίδα <https://wiiw.ac.at/structural-change-and-global-value-chains-in-the-eu-dlp-3969.pdf>

E. W. Stoughton, *Fallacies about Russia*, The North American Review, Jun., 1880, Vol. 130, No. 238 (Jun., 1880), pp. 523-546, University of Northern Iowa

Oliver Stuenkel, *Emerging Powers and Status: The Case of the First BRICs Summit*, Asian Perspective, Jan.-Mar. 2014, Vol. 38, No. 1 (Jan.-Mar. 2014), pp. 89-109, {Irp}

Jeremi Suri, *Explaining the End of the Cold War: A New Historical Consensus?*, Journal of Cold War Studies, Fall 2002, Vol. 4, No. 4 (Fall 2002), pp. 60-92, The MIT Press

Rein Taagepera, *Size and Duration of Empires: Systematics of Size*, Social Science Research, Vol. 7, Issue 2, June 1978(a), pp. 108-127, Academic Press, Inc

Rein Taagepera, *Size and Duration of Empires: Growth – Decline Curves, 3000 to 600 B.C.*, Social Science Research, Vol. 7, Issue 2, June 1978(b), pp. 180-196, Academic Press, Inc.

Karen Talbot, *The Real Reasons for War in Yugoslavia: Backing up Globalization with Military Might*, Social Justice, Winter 2000, Vol. 27, No. 4 (82), Neoliberalism, Militarism, and Armed Conflict (Winter 2000), pp. 94-116, Social Justice/Global Options

H. Taubenböck, C. Otto, F. Gülzau, S. Mau, *Border Regions Across the Globe: Analyzing Border Typologies, Economic and Political Disparities, and Development Dynamics*, Applied Geography, Vol. 151, February 2023, 102866, Elsevier Ltd.

Alonzo Englebert Taylor, *The Commercial Importance of Russia*, The American Economic Review, Sep., 1922, Vol. 12, No. 3 (Sep., 1922), pp. 447-459, American Economic Association

Andrew J. Taylor & John T. Rourke, *Historical Analogies in the Congressional Foreign Policy Process*, The Journal of Politics, May, 1995, Vol. 57, No. 2 (May, 1995), pp. 460-468, The University of Chicago Press on behalf of the Southern Political Science Association

Jonathan Tennenbaum, *The Eurasian Land Bridge*, World Affairs: The Journal of International Issues, Vol. 8, No. 1, 2004, pp. 22-39, Kapur Surya Foundation

Luis Tomé, *NATO, the Southern Flank and the Global South*, Atlantisch Perspectief, 2023, Vol. 47, No. 3, Special Edition: NATO Summit Vilnius: A Stronger Alliance? (2023), pp. 14-18, Stichting Atlantische Commissie

Ivan N. Timofeev, 'From Lisbon to Vladivostok' how the Notion of a Greater Europe is at Risk, Russia in Global Affairs, 17. 12.2014, στην ιστοσελίδα <https://eng.globalaffairs.ru/articles/from-lisbon-to-vladivostok-how-the-notion-of-a-greater-europe-is-at-risk/>

B. R. Tomlinson, *What Was the Third World?*, Journal of Contemporary History, Apr., 2003, Vol. 38, No. 2 (Apr., 2003), pp. 307-321, Sage Publications, Ltd.

Arnold Joseph Toynbee, *The Ottoman Empire in World History*, Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 99, No. 3 (Jun. 15, 1955), pp. 119-126, University of Pennsylvania Press

Sudhanshu Tripathi, *The War in Ukraine*, World Affairs: The Journal of International Issues, Autumn 2023, Vol. 27, No. 3, (Autumn 2023), pp. 10-21, Kapur Surya Foundation.

Astrid S. Tuminez, *Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union*, Journal of Cold War Studies, Fall 2003, Vol.5, No.4, pp. 81-136, The MIT Press

Joris Van Bladel, *Mobilizing Against Russia? Some Reflections on the Security Deadlock Called Ukraine*, Egmont Paper 115, Egmont Royal Institute for International Relations, March 2022

Evgeny Vinokurov, *Eurasian Economic Union: Current State and Preliminary Results*, Russian Journal of Economics 3 (2017): 54-70, Voprosy Ekonomiki, Elsevier B.V. στην ιστοσελίδα <https://rujec.org/article/27982/>

Khuong Vu, Nobuya Haraguchi, and Juergen Amann, *Deindustrialization in Developed Countries Amid Accelerated Globalization: Patterns, Influencers, and Policy Insights*, Structural Change and Economic Dynamics, Vol. 59, 2021, pp. 454-469, Elsevier

René Wadlow, *The Shanghai Cooperation Organization: A Balance of Opportunity*, The Journal of International Issues, Vol. 10, No. 2 (Summer 2006), pp. 56-59, World Affairs

Nigel Walker, *Conflict in Ukraine: A Timeline (2014 – eve of 2022 Invasion)*, Research Briefing, House of Commons Library, 22 August 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9476/CBP-9476.pdf>

Celeste A. Wallander, *Western Policy and the Demise of the Soviet Union*, Journal of Cold War Studies, Fall 2003, Vol. 5, No. 4 (Fall 2003), pp. 137-177, The MIT Press

Stephen M. Walt, *The Myth of American Exceptionalism*, Foreign Policy, October 11, 2011, στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/the-myth-of-american-exceptionalism/>

Yuan-Kang Wang, *China's Grand Strategy and U.S. Primacy*, The Brookings Institution. Washington D.C., 2006, στην ιστοσελίδα <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/wang2006.pdf>

Shaobin Wang, Zhoupeng Ren, Zhuoyao Xiao, Na Wang, Hao Yang and Haixia Pu, *Coupling Analysis of Population Aging and Economic Growth with Spatial-Temporal Variation: A Case Study in China*, International Journal for Equity in Health, Vol. 21, No. 107, 2022, pp. 1-14, BMC

Eric D. Weitz, *From the Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled Histories of Human Rights, Forced Deportations, and Civilizing Missions*, The American History Review, Vol. 113, No. 5 (Dec., 2008), pp. 1313-1343, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association

F. Roy Willis, *Origins and Evolution of the European Communities*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 440, The European Community after Twenty Years (Nov., 1978), pp. 1-12, Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science

Kataryna Wolczuk, Rilka Dragneva, Jon Wallace, *What is the Eurasian Economic Union? Explaining the History, Purpose, and Political Background to the Eurasian Economic Union*, Chatham House, 12 October 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2022/07/what-eurasian-economic-union>

Leslie Wolf-Phillips, *Why 'Third World'? Origin, Definition and Usage*, Third World Quarterly, Oct., 1987, Vol. 9, No. 4 (Oct., 1987), pp. 1311-1327, Taylor & Francis, Ltd.

Theodore S. Woolsey, *Monroe Doctrine Fundamentals*, The North American Review, Jun., 1914, Vol.199, No. 703 (Jun., 1914), pp. 833-840, University of Northern Iowa

Gavin Wright, *The Origins of American Industrial Success, 1879 – 1940*, The American Economic Review, Vol. 80, No. 4, 1990, pp. 651-658, American Economic Association

Walter James Wyatt, *The Eastern Question from an English Point of View*, Foreign and Commonwealth Office Collection (1876), The University of Manchester, The John Rylands University Library

Senem Zeybekoglu Sadri, *Industrialization and Urbanization in Turkey at the Beginning of the 20th Century*, Journal of Contemporary Urban Affairs, Vol. 4, No. 2, 2020, pp. 87-94

Tatiana Zhurzhenko, *A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis*, Die Friedens-Warte, 2014, Vol. 89, No. 1/2, Die Ukraine – Krise (2014), pp. 249-267, Berliner Wissenschafts – Verlag

Zongyuan Zoe Liu, & Michaela Papa, *Can BRICS De-Dollarize the Global Financial System?*, Elements in the Economics of Emerging Markets, edited by Bruno S. Sergi, Cambridge Elements, 2022, Cambridge University Press.

Έντυπος Τύπος

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Συνέντευξη Χριστόφορος Πισσαρίδης «Η Ελλάδα Χρειάζεται Νέα Βιομηχανία»*, Κυριακή 30 Μαρτίου 2025

Εφημερίδα Le Monde Diplomatique, 22 Απριλίου 2004

Nixon, R., *U.S. Groups Helped Nurture Arab Uprisings*, The New York Times, April 14, 2011

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Maxim Korshunov, *Mikhail Gorbachev: I Am Against All Walls*, Russia Beyond, October 16, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα [https://www.rbth.com/international/2014/10/16/mikhail_gorbachev_i_am_against_a ll_walls_40673.html](https://www.rbth.com/international/2014/10/16/mikhail_gorbachev_i_am_against_all_walls_40673.html)

President of Russia, *Interview with Radio Slovensko and the Slovakian Television Channel STV*, The Kremlin, Moscow, February 22, 2005. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22837>

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's Interview with RIA Novosti and Rossiya 24 TV on Current Foreign Policy Issues*, Moscow, December 28, 2023, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1923676/

Αρχειακό Υλικό

Στην Ελληνική Γλώσσα

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ, *Απάντηση στην 8767 από 07.09.2021 Κοινοβουλευτική Ερώτηση των Βουλευτών κ.κ. Κυριάκου Βελόπουλου και Κωνσταντίνου Χήτα*, 9 Σεπτεμβρίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.mfa.gr/koinovouleutikos-elegchos/loipa-themata-ellinikis-exoterikis-politikis/apantese-sten-up-arithm-8767-apo-07092021-koinobouleutike-erotese-ton-bouleuton-kk-kuriakou-belopoulou-kai-konstantinou-kheta.html>

Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης και Συνεργασίας*, L 327/3, 28.11.97, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:70f7046b-4dca-476f-a80a-8438fe467bbb.0014.02/DOC_1&format=PDF

Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Τελική Πράξη*, L 327/51, 28.11.97, στην ιστοσελίδα https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:70f7046b-4dca-476f-a80a-8438fe467bbb.0014.02/DOC_4&format=PDF

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Κοινοβουλευτική Ερώτηση E-010539/2014*, 11 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2014-010539_EL.html#def1

Πρεσβεία της Ελλάδας. Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Μόσχας, *Ρωσική Ομοσπονδία. Οικονομικο-Εμπορικές Σχέσεις με Ευρωπαϊκή Ένωση*, Μόσχα, Οκτώβριος 2020, στην ιστοσελίδα https://acci.gr/wp-content/uploads/2022/02/Simantikoterai_Emp_Etairoi_ROS_2019_F-834871126.pdf

Ξενόγλωσσο

BRICS Joint Statistical Publication 2024, 14th Edition, στην ιστοσελίδα <https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/BRICS%20Joint%20Statistical%20Publication-2024.pdf>

Committee of Foreign Affairs, *Chairman Mast Exposes Outrageous USAID and State Department Grants*, 02.04.25, στην ιστοσελίδα <https://foreignaffairs.house.gov/press-release/chairman-mast-exposes-outrageous-usaid-and-state-department-grants/>

Council of Europe, *Agreements Establishing the Commonwealth of Independent States*, Strasbourg, 8 September 1994, σελ. 142-146. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e)

Eurasian Economic Union, *Treaty on the Eurasian Economic Union*, στην ιστοσελίδα <https://docs.eaeunion.org/en-us/pages/displaydocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&entityid=3610>

European Commission, *Joint White Paper for European Defence Readiness 2030*, Brussels, 19 March 2025

European Commission, *REPowerEU*, 2022, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en

Freedom House, *2004 Annual Report*, Washington DC. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/2004.pdf

George H. W. Bush Presidential Library and Museum, *Remarks to the Supreme Soviet of the Republic of the Ukraine in Kiev, Soviet Union*, Public Papers, 1 August 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3267>

Georgian Foundation for Strategic and International Studies, *Speech at the 43rd Munich Conference on Security Policy*, Robert Michael Gates, February 11, 2007. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://gfsis.org.ge/media/download/GSAC/Articles/43rd_Munich_Conference_on_Security_Policy.pdf

GOV.UK, *PM Statement at Ukraine Press Conference: 1 February 2022*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-at-ukraine-press-conference-1-february-2022>

GOV.UK, *Foreign Secretary's Meeting with Russian Foreign Minister Lavrov*, 10 February 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretarys-meeting-with-russian-foreign-minister-lavrov-10-february-2022>

GOV.UK, *G7 Finance Minister's Statement on Ukraine*, 14 February 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.gov.uk/government/news/g7-finance-ministers-statement-on-ukraine>

MENA Development Report, *Eruptions of Popular Anger: The Economics of the Arab Spring and its Aftermath*, written by Elena Ianchovichina, International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington D.C., 2018

Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, *Implementation of the Policy of Reintegration of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol*, στην ιστοσελίδα <https://minre.gov.ua/en/project-areas-of-the-ministry-of-reintegration/implementation-of-the-policy-of-reintegration-of-the-autonomous-republic-of-crimea-and-the-city-of-sevastopol/>

Mission of The President of Ukraine In The Autonomous Republic of Crimea, *Today, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Signed Decree No 117/2021*, 24 March 2021, στην ιστοσελίδα <https://ppu.gov.ua/en/press-center/today-president-of-ukraine-volodymyr-zelenskyy-signed-decree-117-2021-of-march-24-2021-on-the-strategy-of-de-occupation-and-reintegration-of-the-temporarily-occupied-territory-of-the-autonomous-republ/>

National Computer Virus Emergency Response Center, *'Empire of Hacking': The U.S. Central Intelligence Agency – Part I*, May 4, 2023

National Security Archive, *Memorandum of Conversation Between Mikhail Gorbachev and Margaret Thatcher*. December 16, 1984, Chequers. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/21538-document-01>

National Security Archive, *Record of a Meeting Between the Prime Minister Thatcher and President Reagan at Camp David on 22 December 1984 at 10:30 Hours*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/22548-document-01-thatcher-reagan-memcon-december-10>

National Security Archive, *Letter to Reagan from Thatcher about her Meetings with Gorbachev, in Moscow*. April 1, 1987

National Security Archive, *CIA Deputy Director Robert Gates "Gorbachev's Gameplan"*, November 24, 1987. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/22555-document-08-cia-deputy-director-robert-gates>

National Security Archive, *Mr. Hurd to Sir C. Mallaby (Bonn). Telegraphic N.85: Secretary of State's Call on Herr Genscher: German Unification*, 6 February 1990. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://nsarchive.gwu.edu/document/16113-document-02-mr-hurd-sir-c-mallaby-bonn#_edn8

National Security Archive, *Memorandum of Conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker in Moscow*, February 9, 1990, σελ. 6. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/16116-document-05-memorandum-conversation-between>

National Security Archive, *Memorandum to Boris Yeltsin from Russian Supreme Soviet Delegation to NATO HQs*, July 3, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/16144-document-30-memorandum-boris-yeltsin>

National Security Archive, *Memorandum of Conversation between President Bush and Ukrainian Supreme Soviet Chairman Leonid Kravchuk*, Marinskiy Palace, Kiev, August 1, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/23627-memorandum-conversation-between-president-bush-and-ukrainian-supreme-soviet-chairman>

National Security Archives, *Memorandum of Telephone Conversation between President Bush and President Yeltsin*, Camp David, November 30, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/document/23634-memorandum-telephone-conversation-between-president-bush-and-president-yeltsin>

NATO, *The North Atlantic Treaty*, Washington D.C., 4 April 1949. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

NATO on-line Library, *The Atlantic Alliance and European Security in the 1990s. Address by the Secretary General Manfred Woerner to the Bremer Tabaks*

Collegium, Brussels, 17 May 1990. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/docu/speech/1990/s900517a_e.htm

NATO, *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation, Signed in Paris, France, 27 May 1997*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm

NATO, *Bucharest Summit Declaration*, 3 April 2008. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm

NATO, *Comprehensive Assistance Package for Ukraine*, July 2016. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukra.pdf

NATO, *Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg Following the Meeting of the NATO – Russia Council*, 12 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_190666.htm

OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Ukraine Early Presidential Election 25 May 2014, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, Warsaw, 30 June 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/files/f/documents/a/b/120549.pdf>

OSCE, *Address by OSCE Chairman-in-Office and Minister of Foreign Affairs of Poland Zbigniew Rau at the OSCE Permanent Council, Vienna, 13 January 2022*, 13 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/chairmanship/509900>

OSCE, *Statement by the Delegation of the Russian Federation on the European Security Challenges and Russian Proposals for Long-term Legally Binding Guarantees by Russia on its Western Borders*, 13 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/permanent-council/512194>

Permanent Mission of the Russian Federation to the European Union, *Article by Prime Minister Vladimir Putin “A New Integration Project for Eurasia: The Future in the Making” (Izvestia, 3 October 2011)*, 2011-10-10. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://russiaeu.ru/node/276>

President of Russia, *Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation*, The Kremlin, Moscow, April 25, 2005. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>

President of Russia, *Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy*, Munich, February 10, 2007. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>

President of Russia, *Agreement on the Accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation Signed*, The Kremlin, Moscow, March 18, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20604>

President of Russia, *Direct Line with Vladimir Putin*, Moscow, June 15, 2017, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/54790>

President of Russia, *Answers to Journalists' Questions Following Direct Line*, Moscow, June 15, 2017, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/54794>

President of Russia, *Telephone Conversation with US President Joseph Biden*, April 13, 2021, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/65360>

President of Russia, *Article by Vladimir Putin "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians"*, July 12, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>

President of Russia, *Meeting with US President Joseph Biden*, Sochi, December 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67315>

President of Russia, *Telephone Conversation with President of France Emmanuel Macron*, January 28, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67657>

President of Russia, *Russian – Chinese Talks*, Beijing, February 4, 2002. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67712>

President of Russia, *Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New Era and the Global Sustainable Development*, February 4, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/supplement/5770>

President of Russia, *Signing of Documents Recognising Donetsk and Lugansk People's Republics*, The Kremlin, Moscow, February 21, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67829>

President of Russia, *Vladimir Putin Submits Proposal to Federation Council to Approve Resolution Authorizing Use of Armed Forces Abroad*, February 22, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67836>

President of Russia, *Address by the President of the Russian Federation*, The Kremlin, Moscow, February 24, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>

President of Russia, *Telephone Conversation with President of the United States Donald Trump*, March 18, 2025, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/76477>

Report Prepared by the Staff of the Commission of the Security and Cooperation in Europe, *The December 1, 1991 Referendum/Presidential Election in Ukraine*, 101 Congress, 2nd Session, Commission on Security and Cooperation in Europe, 1992. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/06/120191UkraineReferendum.pdf>

The American Presidency Project, *George Bush, Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union*, January 29, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-1>

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *White Book on Violations of Human Rights and the Rule of Law in Ukraine (November 2013 – March 2014)*, Moscow, April 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/upload/archive/28781415c6a7b52fd51eae7c2944d4b4.pdf?TSPD_101_R0=08765fb817ab20003557c2ab1f2507917bb33737779f285e1425c6b4dbbfb721fc9a1ce3e776acba085cc56fc81430005839747303fd8a1ce0c66f18827c2ab527545c0226888e36821f1ee875b4a3595ed5976afbe3f3d6c79af139b6baede4

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Speech by the Russian Foreign Minister, Sergey Lavrov, at the Meeting with Members of the Russian International Affairs Council*, Moscow, 4 June 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.mid.ru/en/press_service/minister_speeches/1605700/

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's Opening Remarks During a Meeting with US Secretary of State Antony Blinken, on the Sidelines of the OSCE Ministerial Council Meeting, Stockholm*, December 2, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1788506/

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Press Release on Russian Draft Documents on Legal Security Guaranties from the United States and NATO*, 17 December 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1790809/

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Security Guarantees*, 17 December 2001, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Agreement on Measures to Ensure the Security of The Russian Federation and Member States of the North Atlantic Treaty Organization*, 17 December 2021, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/?lang=en&clear_cache=Y

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Response to the US Department of State's Fact Sheet 'Facts vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine'*, 22 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/press_service/articles_and_rebuttals/en/publikacii/1795579/

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's Answers to Questions from Rossiya 1 TV Channel*, Moscow, February 22, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1799937/

The Tablet, *Chronicle of the Week*, Vol. 48, No. 1900, London, September 9, 1876, σελ. 322. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://reader.exacteditions.com/issues/76970/spread/1>

The White House, *Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly*, New York, September 24, 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly>

The White House, *FACT SHEET: U.S. and NATO Efforts in Support of NATO Partners, Including Georgia, Ukraine, and Moldova*, July 9, 2016, στην ιστοσελίδα <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/07/09/fact-sheet-us-and-nato-efforts-support-nato-partners-including-georgia>

The White House, *Readout of President Joseph R. Biden, Jr. Call with President Vladimir Putin of Russia*, April 13, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/13/readout-of-president-joseph-r-biden-jr-call-with-president-vladimir-putin-of-russia-4-13/>

The White House, *Readout of President's Biden Video Call with President Vladimir Putin of Russia*, December 7, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/12/07/readout-of-president-bidens-video-call-with-president-vladimir-putin-of-russia/>

The White House, *Remarks by President Biden in Press Conference*, January 19, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/01/19/remarks-by-president-biden-in-press-conference-6/>

The White House, *Remarks by Vice President Harris at the Munich Security Conference*, Munich Germany, February 19, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/19/remarks-by-vice-president-harris-at-the-munich-security-conference/>

The White House, *Remarks by President Biden Announcing Response to Russian Actions in Ukraine*, February 22, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/22/remarks-by-president-biden-announcing-response-to-russian-actions-in-ukraine/>

The White House, *At USAID, Waste and Abuse Runs Deep*, February 3, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/articles/2025/02/at-usaid-waste-and-abuse-runs-deep/>

The White House, *Remarks by President Trump after Executive Order Signing*, Mar-a-Lago, Palm Beach, Florida, February 18, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/remarks/2025/02/remarks-by-president-trump-after-executive-order-signing/>

The White House, *Remarks by President Trump in Joint Address to Congress*. U.S. Capitol, Washington D.C., March 4, 2025. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/remarks/2025/03/remarks-by-president-trump-in-joint-address-to-congress/>

The White House, *Statement from Secretary Rubio and NSA Waltz on Call with Zelenskyy*, March 19, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/2025/03/statement-from-secretary-rubio-and-nsc-waltz-on-call-with-zelenskyy/>

UK Parliament, *The Secretary of State for Foreign, Commonwealth and Development Affairs*, Russia: Sanctions, Volume 708: Debated on Monday 31 January 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://hansard.parliament.uk/Commons/2022-01-31/debates/8FE6C779-7A6B-430E-BA78-715C47D48FBF/RussiaSanctions>

United Nations, *Multilateral Charter of the Commonwealth of Independent States (with declaration and decisions)*. Adopted at Minsk on 22 January 1992, No. 31139, στην ιστοσελίδα <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31139-English.pdf>

UN General Assembly 3rd Session, 143rd Plenary Meeting, Palais de Chaillot, Paris, 25 September 1948. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://digitallibrary.un.org/record/727403?ln=en&v=pdf>

UN, *Resolution Adopted by the General Assembly on 27 March 2014, 68/262 Territorial Integrity of Ukraine*, 1 April 2014. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf

UN, *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, Vol. 3007, I-52240, New York, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/v3007.pdf>

UN, *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, Vol. 3007, I-52241, New York, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/v3007.pdf>

UN Development Programme, *Arab Human Development Report 2016: Youth and the Prospects of Human Development in a Changing Reality*, New York, 2016

UN High Commissioner Refugees, *Ukraine*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.unhcr.org/countries/ukraine>

UN High Commissioner Refugees, *Ukraine Emergency*, June 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>

UN, *Secretary General's Remarks to the General Assembly on Ukraine*, 23 February 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2022-02-23/secretary-generals-remarks-the-general-assembly-ukraine>

UNHCR Operational Data Portal, *Ukraine Refugee Situation*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?_gl=1*1n36l38*_rup_ga*MTI3NjU2MzM4My4xNzE1NzAwNDI3*_rup_ga_EVDQTJ4LMY*MTcxNTcwMDQyNy4xLjEuMTcxNTcwMTYxOS40Ni4wLjA.*_ga*MTI3NjU2MzM4My4xNzE1NzAwNDI3*_ga_X2YZPJ1XWR*MTcxNTcwMDQyNy4xLjEuMTcxNTcwMTYxOS40Ni4wLjA.#_ga=2.166872509.2067817470.1715700427-1276563383.1715700427

UN Human Rights Office of the High Commissioner, *Report on the Human Rights Situation Ukraine 1 August – 31 January 2022*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/33rdReportUkraine-en.pdf>

UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Case Prlic and Others (IT-04-74), Page 815

UN Peacemaker, *Protocol on the Results of Consultations of the Trilateral Contact Group (Minsk Agreement)*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://peacemaker.un.org/UA-ceasefire-2014>

UN Peacekeeper, *Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements*, 12 February 2015. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UA_150212_MinskAgreement_en.pdf

U.S. Department of Defense, *FACT SHEET: Posture Updates in Support of Allies in Europe*, February 2, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://media.defense.gov/2022/Feb/02/2002931655/-1/-1/0/EUROPE-POSTURE-UPDATES-FACT-SHEET.PDF>

U.S. Department of Defense, *Biden Condemns Russian Attack on Ukraine, Orders More Troops to Europe*, February 24, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2945841/biden-condemns-russian-attack-on-ukraine-orders-more-troops-to-europe/>

U.S. Department of State Archive, *Remarks by President Bush in Signing of H.R. 5682 – The U.S. – India Peaceful Atomic Energy Cooperation Act*, Washington, DC, December 18, 2006, στην ιστοσελίδα <https://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/2006/77928.htm>

U.S. Department of State, Office of the Historian, Foreign Relations of the United States, 1977 – 1980, Volume I, Foundations of Foreign Policy, *Address by President Carter on the State of the Union before a Joint Session of Congress*, Washington, January 23, 1980. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d138>

U.S. Department of State, Office of the Historian, Foreign Relations of the United States, 1946, Eastern Europe, The Soviet Union, Volume IV, Document 475, *The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d475>

U.S. Department of State, *A New Relationship Between the United States and Russia*, Washington DC, November 13, 2001. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2001/12419.htm>

US Department of State, *Religious Freedom in Ukraine*, Press Statement, September 25, 2018, στην ιστοσελίδα <https://2017-2021.state.gov/religious-freedom-in-ukraine/>

US Department of State, *Declaration of Ukrainian Autocephaly*, Press Statement by Michael R. Pompeo, Secretary of State, January 10, 2019, στην ιστοσελίδα <https://2017-2021-translations.state.gov/2019/01/10/statement-by-michael-r-pompeo-declaration-of-ukrainian-autocephaly/>

US Department of State, *Secretary Blinken's Meeting with Russian Foreign Minister Lavrov*, December 2, 2021. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-russian-foreign-minister-lavrov-2/>

US Department of State, *Fact vs. Fiction: Russian Disinformation on Ukraine*, January 20, 2022. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.state.gov/fact-vs-fiction-russian-disinformation-on-ukraine/>

U.S. Embassy & Consulates in Russia, *President Donald J. Trump's Call with President Vladimir Putin*, March 18, 2025, στην ιστοσελίδα <https://ru.usembassy.gov/president-donald-j-trumps-call-with-president-vladimir-putin/>

Verkhovna Rada of Ukraine Resolution (Declaration of Independence of Ukraine and Act of Declaration of Independence of Ukraine), Kyiv, August 24, 1991. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://static.rada.gov.ua/site/postanova_eng/Rres_Declaration_Independence_re_v12.htm

Ιστοσελίδες

Στην Ελληνική Γλώσσα

Ανιχνεύσεις, Ξεκίνησε η Κόλαση στην Ουκρανία: Σφοδροί Βομβαρδισμοί κατά του Ντονέτσκ – Και Τουρκικά UAV στις Συγκρούσεις!, 10 Μαρτίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.anixneuseis.gr/ξεκίνησε-η-κόλαση-στην-ουκρανία-σφ/>

ΒΗΜΑ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ, Ο Σχισματικός Πατριάρχης Φιλάρετος σε Αναβρασμό Επαφών για την Αυτοκεφαλία, 27 Σεπτεμβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.vimaorthodoxias.gr/diethni-2/o-schismatikos-patriarchis-filaretos-se-anavrasmo-epafon-gia-tin-aftokefalia/>

ΕΘΝΟΣ, Κατάρριψη Πτήσης ΜΗ 17: «Ισχυρές Ενδείξεις περί Εμπλοκής Πούτιν», αλλά η Έρευνα Κλείνει – Οργή από Ουκρανία, 8 Φεβρουαρίου 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.ethnos.gr/World/article/245781/katarripshpthshsmh17isxyresendeixeisperiemplokhspoytinallahereynakleineiorghapooykrania>

Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών, Ανακοίνωση Υπουργείου Εξωτερικών για την 50^η Επέτειο της Τουρκικής Εισβολής στην Κύπρο (20.07.2024), 20 Ιουλίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.mfa.gr/anakoinose-upourgeiou-exoterikon-gia-ten-50e-epeteio-tes-tourkikes-eisboles-sten-kupro-20072024/>

EPT News, Ν. Τζιφάκης, καθ. Διεθνών Σχέσεων για Κόσοβο: Και οι Δύο Πλευρές Υπονόμευσαν την Προφορική Συμφωνία – Γιατί Κλιμακώνει την Ένταση η Σερβία, στην ιστοσελίδα <https://www.ertnews.gr/dimosio-vima/arthrografia/n-tzifakis-kath-diethnon-sxeseon-gia-kosovo-kai-oi-dyo-pleyres-yponomeysan-tin-proforiki-symfonia-giati-klimakonei-tin-entasi-i-servia/>

EPT NEWS, Η Ιστορία του Δημοκρατικού Κόμματος, 30 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/i-istoria-tou-dimokratikou-kommatos/>

EPT NEWS, Η Ιστορία του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, 30 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.ertnews.gr/eidiseis/diethni/i-istoria-tou-repoumplikanikou-kommatos/>

Ευρωπαϊκή Ένωση, Η Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1960-69, στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1960-69_el

Ευρωπαϊκή Ένωση, Στοιχεία και Αριθμοί Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/facts-and-figures-european-union_el

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Η Αντίδραση της ΕΕ στον Επιθετικό Πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-response-ukraine-invasion/#invasion>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Έκρυθμη η Κατάσταση στο Κόσοβο – Δεν Κάνουν Πίσω οι Σέρβοι*, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/world/562447012/ekrythmi-i-katastasi-sto-kosovo-den-kanoun-piso-oi-servoi/>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Η Εκκλησία της Ελλάδας και το Αυτοκέφαλο της Ουκρανικής*, 14 Οκτωβρίου 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/society/1046872/i-ekklisia-tis-ellados-kai-to-aytokefalo-tis-oykranikis/>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Επίσκεψη Δένδια στην Ουκρανία με Αιχμές*, 6 Ιουλίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/politics/561423385/episkepsi-dendia-stin-oykrania-me-aichmes/>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Deal στην Κίνα από την BASF για Επένδυση 10 δισ. Ευρώ*, 27.10.2022, στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/economy/562111204/deal-stin-kina-apo-tin-basf-gia-ependysi-10-dis-eyro/>

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Bloomberg: Η Τουρκία Ζήτησε Επίσημα να Ενταχθεί στην Ομάδα των BRICS*, 2 Σεπτεμβρίου 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.kathimerini.gr/world/563199475/bloomberg-i-toyrkia-zitise-episima-na-entachthei-stin-omada-ton-brics/>

Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Αναγνωρίζει την Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, 11 Οκτωβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/951612/anagnorizei-tin-aftokefalia-tis-oukranikis-orthodoxis-ekklisias-to-oikoumeniko-patriarcheio/#>

Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης: Ενισχύεται το Αντι-δυτικό Μέτωπο, Εντάσσεται το Ιράν*, 4 Ιουλίου 2013, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/1490199/organismos-synergasias-tis-sagkais-enischyetai-to-anti-dytiko-metopo-entassetai-to-iran/>

Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Πώς οι BRICS Στρώνουν το Δρόμο για την Αποδολαριοποίηση*, 31 Αυγούστου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/finance/world/1754111/pos-oi-brics-stronoun-to-dromo-gia-tin-apodolariopoiisi/>

Η ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, *Ινδία: Η Επίσκεψη του Μόντι στις ΗΠΑ Αυξάνει τις Ελπίδες της Βιομηχανίας εν μέσω Απειλών για Δασμούς*, 10 Φεβρουαρίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.naftemporiki.gr/finance/world/1909161/india-i-episkepsi-toy-monti-stis-ipa-ayxanei-tis-elpides-tis-viomichanias-en-meso-apeilon-gia-dasmoys/>

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, *Το Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-I Humayun) του 1856*, στην ιστοσελίδα <http://www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html>

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, *Αύξηση 13% οι Εξαγωγές Αυτοκινήτων στο Α' Εξάμηνο – Στα 20 δισ. Δολάρια*, 22 Ιουλίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.ot.gr/2025/07/22/diethni/tourkia-ayksisi-13-oi-eksagoges-aytokiniton-to-a'-eksamino-sta-20-dis-dolaria/>

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, *Σπάει τις Κυρώσεις και Ακμάζει η Ιρανική Βιομηχανία Πετρελαίου*, 3 Ιουλίου 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.ot.gr/2025/07/03/energeia/petrelaio/iran-spaei-tis-kyroseis-kai-akmazei-i-iraniki-viomixania-petrelaiou/>

Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας, *Γράμμα του Προκαθήμενου της Ρωσικής Ορθόδοξου Εκκλησίας προς τον Παναγιώτατο Πατριάρχη Βαρθολομαίο Εξαιτίας των Αντικανονικών Ενεργειών τις οποίες το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως Επιχειρεί στην Ουκρανία*, 31 Δεκεμβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <http://www.patriarchia.ru/gr/db/text/5333814.html>

Πάνδημος, Παντειακές Δημοσιεύσεις, *Ο Μαρξ και ο Έγκελ για το ανατολικό ζήτημα*, στην ιστοσελίδα <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:1933&lang=en>

Πρεσβεία της Ελλάδας στην Άγκυρα, *Τουρκία – Οδηγός Επιχειρείν*, Άγκυρα, Μάιος 2023, στην ιστοσελίδα https://agora.mfa.gr/infofiles/ΟΔΗΓΟΣ%20ΕΠΙΧΕΙΡΕΙΝ%202022%202%20tr.pdf?utm_source=chatgpt.com

ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, *Απάντηση με Υπονοούμενο από τον Πούτιν στον Μπάιντεν: Του Εύχομαι να είναι Υγιής...*, 18 Μαρτίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.protothema.gr/world/article/1105775/apadisi-me-noima-apo-ton-poutin-ston-baiden-tou-euhomai-na-einai-ugiis/>

ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, *Κρεμλίνο για Μπάιντεν: Έδειξε με Σαφήνεια πως δεν Θέλει να Φτιάξει τους Δεσμούς με την Ρωσία*, 18 Μαρτίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.protothema.gr/world/article/1105743/kremlino-gia-baiden-edeixe-me-safineia-pos-den-thelei-na-ftiaxei-tous-desmous-me-ti-rosia/>

Ρέθεμνος, *Κρίσιμες Ώρες για την Ειρήνη στην Ευρώπη. Θα Διαβεί η Ρωσία το «Ρουβίκωνα»;*, 20 Απριλίου 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/654009-krisimes-ores-gia-tin-eirini-stin-eyropi>

ΣΚΑΪ, *Μεντβέντεφ: Θέλουμε να Χτίσουμε μια «Ανοικτή Ευρασία από τη Λισαβόνα μέχρι το Βλαδιβοστόκ»*, 05 Απριλίου 2022, στην ιστοσελίδα

<https://www.skai.gr/news/world/mentventef-theloume-na-xtisoume-anoixti-eyrasia-apo-ti-lisavona-eos-to-vladivostok>

ΤΟ ΒΗΜΑ, Έρευνα – Φωτιά για την Ουκρανία: Ο Ρόλος των Νεοναζί και της Δύσης στην Εξέγερση του 2014, 23 Μαρτίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.tovima.gr/2022/03/23/world/ereyna-fotia-gia-tin-oukrania-o-rolos-ton-neonazi-kai-tis-dysis-stin-eksegersi-tou-2014/>

BANKINGNEWS, Μέλος του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (SCO) η Λευκορωσία, 4/7/24, στην ιστοσελίδα <https://www.bankingnews.gr/index.php?id=746880>

CAIL, *Nuclear Risk and the New Eastern Question: A Comprehensive Analysis from Classical Sources to Contemporary Predictions*, July 27, 2025, στην ιστοσελίδα <https://cail.ba.uoa.gr/wp-content/uploads/2025/07/Strategic-Geopolitical-Analysis-Claude-and-Gemini.pdf>

Capital.gr, Γερμανός Αρχηγός Ναυτικού: Μάλλον Αξίζει στον Πούτιν ο Σεβασμός που Θέλει, 22 Ιανουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/diethni/3609712/germanos-arxigos-nautikou-mallon-axizei-ston-poutine-o-sebasmos-pou-thelei/>

Capital.gr, Στο Πεκίνο ο Τούρκος ΥΠΕΞ Χακάν Φιντάν – Στα \$48 δισ. το 2023 ο Όγκος του Διμερούς Εμπορίου, 4 Ιουνίου 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/diethni/3814832/sto-pekino-o-tourkos-upex-xakan-fintan-sta-48-dis-to-2023-o-ogkos-tou-dimerous-emporiou/>

Capital.gr, Ρωσία και BRICS Αμφισβητούν την Παγκόσμια Διακυβέρνηση, 28 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/me-apopsi/3880990/rosia-kai-brics-amfisbitoun-tin-pagkosmia-diakubernisi/>

Capital.gr, Κίνα και Ινδία είναι Φίλοι Ξανά...Τουλάχιστον προς το Παρόν, 31 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.capital.gr/bloomberg-view/3881133/kina-kai-india-einai-filoi-xana-toulaxiston-pros-to-paron/>

CNN Greece, Επίδειξη Διπλωματικής Ισχύος από τον Πούτιν: Ποιοι Ηγέτες θα Πάνε στη Σύνοδο των BRICS, 20 Οκτωβρίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cnn.gr/oikonomia/diethni/story/444865/epideiksi-diplomatikis-isxyos-apo-ton-poytin-poioidi-igetes-tha-pane-sti-synodo-ton-brics>

Euronews, Κλιμακώνεται η Ένταση στο Κόσοβο – Σοβαρά Επεισόδια και Εκατοντάδες Τραυματίες, στην ιστοσελίδα <https://gr.euronews.com/2023/05/29/klimakonetai-i-entasi-sto-kosovo>

Euronews, Βρετανική «Γκάφα»: Η Επεισοδιακή Συνάντηση Τρας – Λαβρόφ στη Μόσχα, 10 Φεβρουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://gr.euronews.com/2022/02/10/rosia-ukrania-diplo>

In Newspaper, Μήλον της Έριδος η Αυτοκεφαλία της Ουκρανικής Εκκλησίας, 8 Ιανουαρίου 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.in.gr/2019/01/08/world/deutsche-welle/milon-tis-eridos-aytokefalia-tis-oukranikis-ekklisias/>

International Info, Dmitry Medvedev: Για τους Δυτικούς δεν Έχουν Καμία Αξία οι Ζωές των Ουκρανών που Πολεμούν, 30 Αυγούστου 2024, στην ιστοσελίδα <https://inin.gr/dmitry-medvedev-gia-tous-dytikous-den-echoun-kamia-axia-oi-zoes-ton-oukranon-pou-polemoun/>

KOOLNEWS, Η Νέα Κυβέρνηση της Ουκρανίας Απαγόρευσε τα Ελληνικά, 26 Φεβρουαρίου 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.koolnews.gr/h-nea-kuvernshsh-ths-oukranias-apagoreuse-ta-ellhnika/>

Liberal, Μια Εισαγωγή στην Διεθνή Θέση της Τουρκίας: Γιατί Έχει η Γειτονική μας Χώρα Τεράστια Γεωστρατηγική Αξία, 10 Σεπτεμβρίου 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.liberal.gr/amyna-diplomatia/mia-eisagogi-stin-diethni-thesi-tis-toyrkias-giati-ehei-i-geitoniki-mas-hora>

Mathesis, Παγκόσμια Ιστορία: Ο Άνθρωπος Απέναντι στη Φύση, Μαρία Ευθυμίου, στην ιστοσελίδα https://mathesis.cup.gr/assets/courseware/v1/633a69ddebb8a06be0f2f9b49525b4ac/asset-v1:History+HIST3.1+18E+type@asset+block/WH1_W1-4.pdf

Money Review, Ο Πόλεμος για το Λευκό Χρυσό Μόλις Ξεκίνησε, 17 Ιανουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.moneyreview.gr/business-and-finance/international/63587/o-polemos-gia-ton-leyko-chryso-molis-xekinise/>

Money Review, Ο Θησαυρός Πάνω στο Οποίο Κάθεται η Ουκρανία, 18 Μαρτίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.moneyreview.gr/nytimes/70569/o-thisayros-pano-ston-opoio-kathetai-i-oukrania/>

NewMoney, BASF: Στρέφεται στην Κίνα και Μειώνει το Λειτουργικό της Κόστος κατά €1 δισ. στην Ευρώπη, 3 Μαρτίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.newmoney.gr/roh/bloomberg/basf-strefete-stin-kina-ke-mioni-to-litourgiko-tis-kostos-kata-e1-dis-stin-evropi/>

NewMoney, Ινδία: Πρώτο Εμπόδιο για τη Βιομηχανική Κυριαρχία της το Βιετνάμ, 10 Απριλίου 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.newmoney.gr/roh/diethni/india-proti-empodio-gia-ti-viomichaniki-kiriarchia-tis-to-vietnam/>

Pontosnews, *Η Ουκρανία «Εξαφάνισε» με Νόμο την Ελληνική Γηγενή Μειονότητα*, 4 Ιουλίου 2021, στην ιστοσελίδα

<https://www.pontosnews.gr/657269/kosmos/oykrania-exafanise-tin-elliniki-gigeni-meionotita/>

The Press Project, *Για την Σφαγή στην Πλατεία Μαϊντάν στο Κίεβο, Φλεβάρης του 2014*, 20 Φεβρουαρίου 2022, στην ιστοσελίδα <https://thepressproject.gr/gia-ti-sfagi-stin-plateia-maintan-sto-kievo-flevaris-tou-2014/>

Ξενόγλωσσες

abcNEWS, *TRANSCRIPT: ABC News's George Stephanopoulos Interviews President Joe Biden*, March 17, 2021, στην ιστοσελίδα <https://abcnews.go.com/Politics/transcript-abc-news-george-stephanopoulos-interviews-president-joe/story?id=76509669>

abcNEWS, *Biden Talks Cuomo, Putin, Migrants, Vaccine in ABC News Exclusive Interview*, March 17, 2021, στην ιστοσελίδα <https://abcnews.go.com/Politics/biden-talks-cuomo-putin-migrants-vaccine-abc-news/story?id=76490303>

Ahramonline, *Egypt, Turkey can Bring Mideast Stability Without Foreign Brokers: Erdogan*, 17 Nov 2012, στην ιστοσελίδα <https://english.ahram.org.eg/News/58423.aspx>

ALJAZEERA, *Ukraine may Seek Nuclear Weapons if Left Out of NATO: Diplomat*, 16 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2021/4/16/ukraine-may-seek-nuclear-weapons-if-left-out-of-nato-diplomat>

ALJAZEERA, *US and NATO Deliver Responses to Russian Demands over Ukraine*, 26 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/26/us-nato-deliver-responses-to-russian-demands-over-ukraine>

ALJAZEERA, *Putin Grips about NATO as US Deploys More Troops to Europe*, 28 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/28/putin-west-has-not-addressed-main-concerns-in-ukraine-standoff>

ALJAZEERA, *Biden Warns of Possible Russian Invasion of Ukraine in February*, 27 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/27/russia-sees-little-optimism-in-us-response-on-ukraine-crisis>

ALJAZEERA, *Ukraine Crisis: US to Deploy more Troops to Eastern Europe*, 2 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/2/us-to-deploy-more-troops-to-eastern-europe-amid-ukraine-crisis>

ALJAZEERA, *Latest Ukraine Updates: US Warns Russia Preparing for Invasion*, 17 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/17/ukraine-rebels-accuse-govt-forces-of-mortar-attack-liveblog>

ALJAZEERA, *'Guaranteed Defeat': President Putin Supervises Nuclear Drills*, 19 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/19/ukraine-crisis-president-putin-launches-nuclear-drills>

AL JAZEERA, *Syrian Opposition Forces Capture Key City of Hama in New Blow to al-Assad*, 5 Dec 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/5/syrian-opposition-fighters-claim-to-have-entered-the-crucial-city-of-hama>

AL JAZEERA, *After Taking Damascus, Syria's Opposition Begins Government Formation*, 10 Dec 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/10/after-taking-damascus-syria-opposition-begins-government>

AL JAZEERA, *Turkiye's Booming Defence Industry – A Quick Look*, 17 Mar 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/17/heres-a-look-at-turkiyes-booming-defence-industry>

AP News, *Trump Says he Can End the Russia – Ukraine War in One Day. Russia's UN Ambassador Says he Can't*, July 2, 2024, στην ιστοσελίδα <https://apnews.com/article/trump-russia-ukraine-war-un-election-a78ecb843af452b8dda1d52d137ca893>

Arms Control Association, *Ukraine, Nuclear Weapons, and Security Assurance at a Glance*, στην ιστοσελίδα <https://www.armscontrol.org/factsheets/Ukraine-Nuclear-Weapons>

Asia for Educators, *CHINA-Timeline of Historical Periods*, Weatherhead East Asian Institute, Columbia University, στην ιστοσελίδα https://afe.easia.columbia.edu/timelines/china_timeline.htm

Balkan Insight, *Sharing the Spoils: When Milosevic and Tudjman Met to Carve up Bosnia*, στην ιστοσελίδα <https://balkaninsight.com/2022/09/12/sharing-the-spoils-when-milosevic-and-tudjman-met-to-carve-up-bosnia/>

Baykar, στην ιστοσελίδα <https://baykartech.com/en/>

BBC News, *Nations Eye Stable Reserve System*, 16 June 2009, στην ιστοσελίδα <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8102216.stm>

BBC, *Ukraine Crisis: Protesters Declare Donetsk 'Republic'*, 7 April 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-26919928>

BBC, *Ukraine Crisis: Military Plane Shot Down in Luhansk*, 14 June 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-27845313>

BBC, *Ukraine Conflict: Russian Aid or Trojan Horse?*, 22 August 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-28752878>

BBC, *MH 17 Ukraine Plane Crash: What we Know*, 26 February 2020, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-28357880>

BBC, *Putin on Biden: Russian President Reacts to US Leader's Criticism*, 18 March 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-56430049>

BBC, *Russia to Pull Troops Back from Near Ukraine*, 22 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-europe-56842763>

BBC, *SCO Summit: Putin Says Sanctions Making Russia Stronger*, 4 July 2023, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-66094385>

BBC, *Ebrahim Raisi: The Hardline Cleric who Became Iran President*, 20 May 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57421235>

Bloomberg, *Russia Stages Mass Military Drills as Ukraine Tensions Climb*, 6 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-04-06/russia-stages-mass-military-drills-amid-tensions-with-ukraine?embedded-checkout=true>

BRICS RUSSIA 2024, *Address by President of the Russian Federation Vladimir Putin on the Start of Russia's BRICS Chairmanship*, στην ιστοσελίδα <https://brics-russia2024.ru/en/>

BRICS RUSSIA 2024, *Statistical Indicators from Start of 21st Century to be Published on Unified BRICS Platform*, October 31, 2024, στην ιστοσελίδα <https://brics-russia2024.ru/en/news/statisticheskie-pokazateli-s-nachala-xxi-veka-budut-publikovatsya-na-edinoy-platforme-stran-briks/>

Brilliant Maps, *Blood Borders: A Proposal to Redraw "A New Middle East"*, Last Updated March 3, 2023, στην ιστοσελίδα <https://brilliantmaps.com/new-middle-east/>

Britannica, *American Exceptionalism*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/topic/American-exceptionalism>

Britannica, *Where did the Term Manifest Destiny Come From?*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/video/origins-Manifest-Destiny/-258156>

Britannica, *Republican Party*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/topic/Republican-Party>

Britannica, *Democratic Party*, στην ιστοσελίδα <https://www.britannica.com/topic/Democratic-Party>

British Council, *BRICS Welcomes Malaysia, Indonesia, Vietnam and Thailand*, 1 November 2024, στην ιστοσελίδα <https://opportunities-insight.britishcouncil.org/news/news/brics-welcomes-malaysia-indonesia-vietnam-and-thailand>

CCIS, *Eurasian Economic Union (EEU)*, στην ιστοσελίδα <https://www.ccis-expertise.com/en/eurasian-economic-union-export>

CEIC Data, *India Industrial Production Index Growth*, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ceicdata.com/en/indicator/india/industrial-production-index-growth>

CEIC Data, *Turkey Industrial Production Index Growth*, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/industrial-production-index-growth>

CERP, *How Geopolitics is Changing Trade*, 14 May 2024, στην ιστοσελίδα <https://cepr.org/voxeu/columns/how-geopolitics-changing-trade>

Chatham House, *Trump-Putin Meeting on Ukraine: Early Analysis from Chatham House Experts*, 16 August 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.chathamhouse.org/2025/08/trump-putin-meeting-ukraine-early-analysis-chatham-house-experts>

CIA World Factbook, *Turkey (Tyrkiye)*, Last Updated November 27, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey-turkiye/#economy>

CIA World Factbook, *India*, Last Updated December 2, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/india/#introduction>

CIA World Factbook, *Iran*, Last Updated December 03, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#geography>

CIA World Factbook, *China*, Last Updated March 28, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/#economy>

CNBC, *India Set to be World's Third Largest Economy by 2027, Finance Ministry Says*, Jan 30, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cnbc.com/2024/01/30/india-set-to-be-worlds-third-largest-economy-in-2027-finance-ministry.html>

CNN, *Blinken Warns any Russian 'Invasion' of Ukraine would be Met with a 'Severe and a United Response' Following Lavrov Meeting*, January 21, 2022, στην ιστοσελίδα <https://edition.cnn.com/2022/01/21/politics/blinker-lavrov-geneva-meeting-ukraine/index.html>

CNN Politics, *READ: Transcript of CNN's Town Hall with Former President Donald Trump*, May 11, 2023, στην ιστοσελίδα <https://edition.cnn.com/2023/05/11/politics/transcript-cnn-town-hall-trump/index.html>

Collective Security Treaty Organization, *From the Treaty to the Organization*, στην ιστοσελίδα <https://en.odkb-csto.org/25years/>

Confido Institute, *What is Judgmental Forecasting?* Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://confido.institute/encyclopedia/what-is-judgmental-forecasting.html>

Council of Foreign Relations, *The Arab Spring at Ten Years: What's the Legacy of the Uprisings?*, December 3, 2020, στην ιστοσελίδα https://www.cfr.org/article/arab-spring-ten-years-whats-legacy-uprisings?utm_medium=social_share&utm_source=fb&fbclid=IwAR0YM-JMyxKQk720xgVQy_MKLmVvO7wo_63Vr0kbdSrS3hHzYnp7jDeISJM#chapter-title-0-1

Council on Foreign Relations, *How Self-Determination Shaped the Modern World*, στην ιστοσελίδα <https://education.cfr.org/learn/reading/how-self-determination-shaped-modern-world>

CSIS, *Defining the Diamond: The Past, Present and Future of the Quadrilateral Security Dialogue*, March 16, 2020, στην ιστοσελίδα <https://www.csis.org/analysis/defining-diamond-past-present-and-future-quadrilateral-security-dialogue>

CSIS, *Experts React: What's at Stake in the Trump-Putin Alaska Meeting*, August 11, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.csis.org/analysis/experts-react-whats-stake-trump-putin-alaska-meeting>

Cyprus Profile, *Diversifying for Growth*, December 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.cyprusprofile.com/page/economy?lang=en>

Daily Sabah, *Türkiye's Industrial Output Expands at Fastest Pace in Nearly 1.5 Years*, Aug. 11, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkiyes-industrial-output-expands-at-fastest-pace-in-nearly-15-years>

Defence Industry Europe, *Baykar Achieves USD 1.8 Billion in Defence Exports for 2024*, February 15, 2025, στην ιστοσελίδα <https://defence-industry.eu/baykar-achieves-usd-1-8-billion-in-defence-exports-for-2024/>

Defense News, *Ukraine Parliament Restores NATO Membership as Strategic Target*, Jun 9, 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.defensenews.com/global/europe/2017/06/09/ukraine-parliament-restores-nato-membership-as-strategic-target/>

Deloy, C., and Levy, H., *Viktor Ioutchenko is Elected President of the Republic of the Ukraine after the Third Round of the Election*, Fondation Robert Schuman, στην ιστοσελίδα <https://www.robert-schuman.eu/en/monitor/353-viktor-ioutchenko-is-elected-president-of-the-republic-of-the-ukraine-after-the-third-round-of-the-election>

Deutsche Welle, *BRIC Outcome*, 06/16/2009, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/first-bric-summit-concludes/a-4335954>

Deutsche Welle, *Russia, Ukraine Sign Gas Deal as Deadline Looms*, 31 December 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/russia-ukraine-sign-gas-transit-deal-ahead-of-deadline/a-51841576>

Deutsche Welle, *Angela Merkel Meets Joe Biden – as it Happened*, 15 July 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/angela-merkel-meets-joe-biden-during-final-us-visit-as-it-happened/a-58280845>

Deutsche Welle, *Germany, US Strike Nord Stream 2 Deal*, 21 July 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/germany-us-strike-nord-stream-2-compromise-deal/a-58575935>

Deutsche Welle, *Nord Stream 2 Deal Strokes Fears of Russian Aggression*, 23 July 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/nord-stream-2-deal-stokes-fears-of-russian-aggression-in-eastern-europe/a-58618700>

Deutsche Welle, *Ukraine Presses US on NATO Membership*, September 2, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/ukraines-zelenskyy-presses-biden-on-nato-membership/a-59056776>

Deutsche Welle, *Russia Says Donbass Separatists Asks Putin for Military Help*, February 23, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.dw.com/en/russia-says-donbas-separatists-ask-putin-for-military-support/a-60893224>

EIT Manufacturing, *The Skills Gap and the Survival of European Industry*, 12 February 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.eitmanufacturing.eu/news-events/news/upskilling-in-manufacturing-the-key-to-the-industry-of-the-future/>

Embassy of the People's Republic of China in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, *'Empire of Hacking': The U.S. Central Intelligence Agency – Part I*, May 4th, 2023, στην ιστοσελίδα <http://gb.china-embassy.gov.cn/eng/PressandMedia/Spokepersons/202305/P020230508664391507653.pdf>

ERA GROUP, *Can European Manufacturing Bounce Back?*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://en.eragroup.com/insights/european-manufacturing/>

Eric Posner, *The 1997 Black Sea Fleet Agreement Between Russia and Ukraine*, March 5, 2014, στην ιστοσελίδα <https://ericposner.com/the-1997-black-sea-fleet-agreement-between-russia-and-ukraine/>

EU Perspectives, *Underinvestment in AI Leaves Europe Lagging behind U.S., China*, 27 Jan 2025, στην ιστοσελίδα <https://euperspectives.eu/2025/01/underinvestment-in-ai-leaves-europe-lagging-behind-u-s-china/>

EURACTIV, *Biden Calls Putin “A Killer” and Says will Pay a Price*, Mar 17, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/biden-calls-putin-a-killer-and-says-will-pay-a-price/>

Eurasian Economic Union, στην ιστοσελίδα <http://www.eaeunion.org/?lang=en#>

Eurasian Economic Union, *Timeline*, στην ιστοσελίδα <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history>

Eurasia Research Institute, *Geography of the Presidential Elections in Ukraine*, στην ιστοσελίδα <https://www.eurasian-research.org/publication/geography-of-the-presidential-elections-in-ukraine/>

Euronews, *Deal on Ukraine Minerals “a Game-changer” for US Support for Kyiv, Say US Senator*, 16 Feb 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.euronews.com/my-europe/2025/02/15/deal-on-ukraine-minerals-a-game-changer-for-us-support-for-kyiv-says-us-senator>

European Council, *Timeline – EU Sanctions Against Russia*, στην ιστοσελίδα <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/timeline-sanctions-against-russia/>

European Council, *Ukraine: Council Adopts EU-Ukraine Association Agreement*, 11 July 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/>

European Commission, *Albania*, στην ιστοσελίδα https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/albania_en

European Commission, *EU Trade Relations with China*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en

European Commission, *A New Industrial Strategy for a Globally Competitive, Green and Digital Europe*, March 2020, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/863067/EU_industrial_strategy_en.pdf

European Commission, *The Impact of Demographic Change in a Changing Environment*, 2023, στην ιστοσελίδα https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/Demography_report_2022_0.pdf

European Commission, *Economic Forecast for Cyprus*, 15 November 2024, στην ιστοσελίδα https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/cyprus/economic-forecast-cyprus_en

European Parliament, *Expansion of BRICS: A Quest for Greater Global Influence?*, 15 March 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI\(2024\)760368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI(2024)760368_EN.pdf)

European Round Table for Industry, *Competitiveness of European Energy-Intensive Industries*, 2024, στην ιστοσελίδα https://ert.eu/wp-content/uploads/2024/04/ERT-Competitiveness-of-Europes-energy-intensive-industries_March-2024.pdf

European Route of Industrial Heritage, *On the Industrial History of Turkey*, στην ιστοσελίδα <https://www.erih.net/how-it-started/industrial-history-of-european-countries/turkey>

European Union, *Romania*, στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/romania_en

European Union, *Bulgaria*, στην ιστοσελίδα https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/bulgaria_en

Eurostat, *EU High-Tech Trade: Exports up in 2023*, 4 October 2024, στην ιστοσελίδα <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241004-1>

Eurostat, *Slight Decline in Imports and Exports from China in 2024*, 4 March 2025, στην ιστοσελίδα <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250304-1>

Foreign Policy, *Read Trump and Zelensky's Fiery Oval Office Exchange*, February 28, 2025, στην ιστοσελίδα <https://foreignpolicy.com/2025/02/28/trump-zelensky-meeting-transcript-full-text-video-oval-office/>

Fox News, *Trump Explains Complex Negotiations with Putin: 'A Lot of Guns Pointing at Each Other' in the War*, March 18, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.foxnews.com/video/6370209908112>

France 24, *Putin Accuses Ukraine of Crimea 'Terror' Campaign*, 11 August 2016, στην ιστοσελίδα <https://www.france24.com/en/20160811-putin-russia-accuses-ukraine-crimea-terror-campaign>

Global Times, *'Greater BRICS' an Important Driving Force for Change in International Order*, Oct. 12, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.globaltimes.cn/page/202410/1321068.shtml>

Goldman Sachs Global Institute, *The Future of European Defense*, June 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.goldmansachs.com/insights/articles/the-future-of-european-defense>

Government of India, Ministry of External Affairs, *President Putin's Visit to India December 3-5, 2002*, στην ιστοσελίδα <https://www.mea.gov.in/other.htm?dtl/20058/president+putins+visit+to+india+december>

Government of India, Ministry of External Affairs, *A Shared Vision for the 21st Century of the Republic of India and the People's Republic of China*, January 14, 2008, στην ιστοσελίδα <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5145/>

Harvard University, *Complementary Agreement between the People's Republic of China and the Russian Federation*, στην ιστοσελίδα <https://russiaglobal.omeka.fas.harvard.edu/items/show/24>

History, *Manifest Destiny*, November 15, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/19th-century/manifest-destiny>

History, *China: Timeline*, March 22, 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.history.com/topics/asian-history/china-timeline>

IEA, *Competitiveness: Multiple Benefits of Energy Efficiency*, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.iea.org/reports/competitiveness>

IFES, *Election Guide*, October 31, 2004, στην ιστοσελίδα <https://www.electionguide.org/elections/id/1943/>

IFES, *Election Guide*, November 21, 2004, στην ιστοσελίδα <https://www.electionguide.org/elections/id/1950/>

India Prime Minister's Office, *India – U.S. Joint Statement during the Visit of Prime Minister of India to US*, PIB Delhi, 14 February 2025. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://pib.gov.in/PressReleaselframePage.aspx?PRID=2103037>

Indian Council of World Affairs, *Celebrating 75 Years of Indian Foreign Policy*, Sapru House, New Delhi, June 2023. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://icwa.in/pdfs/INdia75%20Web.pdf>

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, στην ιστοσελίδα <https://www.icty.org/x/cases/prlic/trans/en/060426IT.htm>

International Crisis Group, *Conflict in Ukraine's Donbas: A Visual Explainer*, στην ιστοσελίδα <https://www.crisisgroup.org/content/conflict-ukraines-donbas-visual-explainer>

International Monetary Fund, *India Datasets*, October 2024, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/IND>

International Monetary Fund, *Islamic Republic of Iran*, στην ιστοσελίδα <https://www.imf.org/en/Countries/IRN#ataglace>

Investopedia, *Overview of the Eurasian Economic Union*, στην ιστοσελίδα <https://www.investopedia.com/terms/e/eurasian-economic-union-eeu.asp>

Iran Press, *Iran's Manufacturing Growth More than 164 Countries*, 20 January 2024, στην ιστοσελίδα <https://iranpress.com/content/271053/iran-manufacturing-growth-more-than-164-countries>

Karl Marx 1867, *Poland's European Mission*, στην ιστοσελίδα <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867/01/22a.htm>

Kyiv Post, *Russian Forces Suffer Major Losses in Syria, Commander Fired as Hundreds Go Missing*, December 1, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.kyivpost.com/post/43128>

Kyiv Post, *Russia Accuses Ukraine of Supporting Syrian Rebels, Escalating Tensions at UN*, December 4, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.kyivpost.com/post/43256>

Le Monde, *Poutine et Porochenko appelant a la fin de «l'effusion de sang» en Ukraine*, 6 Juin 2014, στην ιστοσελίδα https://www.lemonde.fr/europe/article/2014/06/06/poignee-de-main-historique-entre-les-dirigeants-russe-et-ukrainien-en-normandie_4433620_3214.html

Le Monde, *The Great Decline of European Industry*, 2024, στην ιστοσελίδα https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2024/09/23/the-great-breakdown-of-european-industry_6727000_19.html

Leschago, *The Eurasian Land Bridge: History, Challenges, Opportunities in Rail Freight Between Asia and Europe*, 28 April 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.leschaco.com/en/news/news-detail-view/the-urasian-land-bridge-history-challenges-and-opportunities-in-rail-freight-between-asia-and-europe.html>

Levada-Center, *The Collapse of the USSR*, 14.1.2019, στην ιστοσελίδα <https://www.levada.ru/en/2019/01/14/the-collapse-of-the-ussr/>

Levada-Center, *Attitude to Vladimir Putin*, 22.10.2023, στην ιστοσελίδα <https://www.levada.ru/en/2023/10/20/attitude-to-vladimir-putin/>

Maryland State Archives, *Proclaiming Peace, January 14, 1784: Ratification of the Treaty of Paris*, στην ιστοσελίδα <https://msa.maryland.gov/msa/educ/exhibits/treaty/treaty.html>

Middle East Monitor, *Turkish Defence Industry Reaches 70% Domestic Production Capacity*, December 28, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.middleeastmonitor.com/20241228-turkish-defense-industry-reaches-70-domestic-production-capacity/>

Mount Vernon, *George Washington*, στην ιστοσελίδα <https://www.mountvernon.org/george-washington>

National Archives, *Treaty of Guadalupe Hidalgo (1848)*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.archives.gov/milestone-documents/treaty-of-guadalupe-hidalgo>

National Museum of American Diplomacy, *The Monroe Doctrine: The United States and Latin American Independence*, January 10, 2024, στην ιστοσελίδα

<https://diplomacy.state.gov/stories/the-monroe-doctrine-the-united-states-and-latin-american-independence/>

National Research University – Higher School of Economics, *Russia's Policy Towards World Majority*, Moscow, 2023. Διαθέσιμο στις ιστοσελίδες <https://www.mid.ru/upload/medialibrary/c98/cjmfd73760bme0y99zqlj51zzllrvs/Russia's%20Policy.pdf> και

https://www.mid.ru/en/foreign_policy/reports/1923234/?TSPD_101_R0=08765fb817ab2000fb1c9ee1a10fc31abafe002915681c392de51c5afac870cf2765fdb2f4364ee308d924092f1430004c086ce1b7e98609bb17b0e4dc6bbc67b91dc01fae08da4cea5b738face831993a6371c9fc27518540756101c2ac22ec

National Security Archives, *Nuclear Weapons and Ukraine*, Dec 5, 2019, στην ιστοσελίδα <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nunn-lugar-russia-programs/2019-12-05/nuclear-weapons-ukraine>

NATO, *NATO Recognises Ukraine as Enhanced Opportunities Partner*, 12 June 2020, στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_176327.htm

NATO, *NATO Member Countries*, στην ιστοσελίδα https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm

NBC News, *Putin: Soviet Collapse a 'Genuine Tragedy'*, April 25, 2005, στην ιστοσελίδα <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057>

NBC News, *Biden Warns Americans in Ukraine to Leave, Says Sending Troops to Evacuate Would be 'World War'*, February 11, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/biden-warns-americans-leave-ukraine-russia-troops-world-war-rcna15781>

New Development Bank, στην ιστοσελίδα <https://www.ndb.int>

NPR, *Russia Holds a Massive Military Exercise with Belarus, Raising Concerns in Ukraine*, February 10, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.npr.org/2022/02/10/1079888622/russia-military-exercise-belarus-ukraine>

Office of the Historian, *Foreign Relations of the US, 1977-1980*, στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v18/d45>

Office of the Historian, *Gadsden Purchase, 1853-1854*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/milestones/1830-1860/gadsden-purchase>

Office of the Historian, *Purchase of Alaska, 1867*, στην ιστοσελίδα <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/alaska-purchase>

OSCE, *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf>
Electoral Geography 2.0, *Ukraine. Presidential Election 2010*, στην ιστοσελίδα <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2010.html>

OSCE, *Presidential Election, 17 January and 7 February 2020*, στην ιστοσελίδα https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/eoms/presidential_2010

Oxford Economics, *China Economy*, στην ιστοσελίδα <https://www.oxfordeconomics.com/china-economy/>

Politico, *NATO, Russia in a standoff after Talks in Brussels*, January 12, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/nato-russia-in-a-standoff-after-talks-in-brussels/>

Politico, *Liz Truss: Russia Told UK it has 'No Plans to Invade Ukraine'*, February 10, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/liz-truss-uk-sergey-lavrov-russia-ukraine-nato-invade/>

Politico, *The EU – Ukraine Association Agreement: A Potted History*, September 17, 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/the-eu-ukraine-association-agreement-a-potted-history/>

Politico, *Biden Sums-up his Meeting with Putin: 'This is not about Trust'*, 16 June 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.politico.com/news/2021/06/16/biden-putin-geneva-494812>

President of Russia, *President Vladimir Putin Attended Talks with Chinese President Jiang Zemin*, Beijing, December 2, 2002, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/27783>

President of Russia, *Visit to China*, November 27 – December 3, 2002, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/trips/45466>

President of Russia, *President Vladimir Putin and Indian Prime Minister Atal Bihari Vajpayee Held Negotiations*, New Delhi, December 4, 2002, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/27796>

President of Russia, *Supreme Eurasian Economic Council Meeting*, 24 October 2013, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19484>

President of Russia, *Meeting of the CIS Council of Heads of State*, 25 October 2013, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19489>

President of Russia, *Meeting with President of Ukraine Viktor Yanukovich*, 27 October 2013, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19497>

President of Russia, *Executive Order on Recognizing the Republic of Crimea*, March 17, 2014, στην ιστοσελίδα <http://www.en.kremlin.ru/events/president/news/20596>

President of Russia, *Termination of Agreements on the Presence of Russia's Black Sea Fleet in Ukraine*, April 2, 2014, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20673>

President of Russia, *SCO Heads of State Council Meeting*, July 4, 2023, στην ιστοσελίδα <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71578>

President of Ukraine, *Volodymyr Zelenskyy's Inaugural Address*, 20 May 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.president.gov.ua/en/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>

President of Ukraine, *New Year's Greetings from President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy*, 31 December 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.president.gov.ua/en/news/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelens-95297>

Presidential Library, *The Belavezha Accords Signed*, 8 December 1991, στην ιστοσελίδα <https://www.prilib.ru/en/history/619792>

Radio Free Europe, Radio Liberty, *EU Formally Approves Ukraine Association Agreement*, July 11. 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.rferl.org/a/eu-ukraine-association-agreement-formally-approved/28610083.html>

Radio Free Europe, Radio Liberty, *Amid Church Rift, Kremlin Vows to 'Protect Interests' of Faithful in Ukraine*, October 12, 2018, στην ιστοσελίδα <https://www.rferl.org/a/amid-church-rift-kremlin-vows-to-protect-interests-of-faithful-in-ukraine/29540533.html>

Rediff.com, *India, China to Remain Russia's Priority: Lavrov*, January 16, 2008, στην ιστοσελίδα <https://www.rediff.com/news/report/russia/20080116.htm>

Responsible Statecraft, *Gleeful Graham: 'Ukraine War all "About Money"'*, Nov 24, 2024, στην ιστοσελίδα <https://responsiblestatecraft.org/lindsey-graham-ukraine/>

Reuters, *Defying Protesters, Ukraine's Yanukovich Meets Putin on Pact*, December 6, 2013, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-protests-idUSBRE9B41CD20131206/>

Reuters, *Russia, Ukraine Hold Military Drills, NATO Criticizes Russian Troop Build-up*, April 14, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/russia-ukraine-hold-military-drills-nato-criticises-russian-troop-build-up-2021-04-14/>

Reuters, *Ukraine Says Russia has Nearly 100.000 Troops Near its Borders*, November 13, 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-says-russia-has-nearly-100000-troops-near-its-border-2021-11-13/>

Reuters, *Germany Freezes Nord Stream 2 Gas Project as Ukraine Crisis Deepens*, February 22, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.reuters.com/business/energy/germanys-scholz-halts-nord-stream-2-certification-2022-02-22/>

Safeguard Global, *Top 10 Manufacturing Countries in the World in 2024*, August 29, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.safeguardglobal.com/resources/top-10-manufacturing-countries-in-the-world/>

Sarajevo Times, *What Agreements are Hiden in the Walls of Tito's Villa?*, στην ιστοσελίδα <https://sarajevotimes.com/what-agreements-are-hidden-in-the-walls-of-titos-villa/>

SIPRI, *Arms Transfers Database*, στην ιστοσελίδα <https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/CSVResult>

Sociology Institute, *The Role of National Character in Shaping Identity*, February 18, 2023, στην ιστοσελίδα <https://sociology.institute/sociological-theories-concepts/role-national-character-shaping-identity/>

Spanish Presidency of the European Union, *Statement by the High Representative, Catherine Ashton, on the Ukrainian Presidential Elections, January 17th and February 7th, 2010*, 11 February 2010, στην ιστοσελίδα <https://www.osce.org/files/f/documents/e/5/41555.pdf>

Statista, *Real GDP Growth Rate in the United States from 2019 to 2029*, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263614/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-the-united-states/>

Statista, *Year-over-year Industrial Production Index (IPI) in Russia from 2014 to 2024*, in <https://www.statista.com/statistics/1022094/russia-industrial-production-index/>

Statista, *Growth Rate of Real GDP in China from 2013 to 2023 with forecasts until 2029*, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263616/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-china/#statisticContainer>

Statista, *Gross Domestic Product at Current Prices in China from 1985 to 2024 with Forecasts Until 2030*, Apr 23, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263770/gross-domestic-product-gdp-of-china/>

Statista, *India: Real GDP Growth Rate from 2019 to 2029*, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263617/gross-domestic-product-gdp-growth-rate-in-india/>

Statista, *Commonwealth of Independent States (CIS) – Statistics and Facts*, Sep. 27, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/topics/10533/commonwealth-of-independent-states-cis/>

Statista, *How Much Does the Shanghai Cooperation Organization Contributes to the World's GDP?*, Jul 3, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/chart/32538/comparison-of-the-shanghai-cooperation-organization-with-selected-regional-international-organizations/>

Statista, *The Global Clout of the New BRICS*, Oct 22, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/chart/33311/brics-share-of-global-gdp-and-population/>

Statista, *Gross Domestic Product (GDP) at Current Prices in China from 1985 to 2023 with Forecasts until 2029*, Oct 22, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263770/gross-domestic-product-gdp-of-china/>

Statista, *India: Gross Domestic Product (GDP) at Current Prices from 1987 to 2029, 2025*, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/statistics/263771/gross-domestic-product-gdp-in-india/>

Statista, *India – Statistics & Facts*, Apr 12, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/topics/754/india/#topicOverview>

Statista, *China is the World's Manufacturing Superpower*, Apr 16, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.statista.com/chart/20858/top-10-countries-by-share-of-global-manufacturing-output/>

Syndicat European Trade Union, *EU Loses Almost a Million Manufacturing Jobs in Just 4 Years*, 18 March 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.etuc.org/en/pressrelease/eu-loses-almost-million-manufacturing-jobs-just-4-years>

TASS Russian News Agency, *Diplomat Reminds US, Ukraine that Russia is not a Party to Minsk Agreements*, 6 September 2021, στην ιστοσελίδα <https://tass.com/world/1334327>

TASS Russian News Agency, *Visa, Mastercard may Soon Try to Return to Russia – Lawmaker*, 17 February 2025, στην ιστοσελίδα <https://tass.com/economy/1914513>

TCCIMA, *Iran Industry Sector Guide*, στην ιστοσελίδα <https://cic.tccim.ir/persian/files/Industry.pdf>

The Economic Times, *7 in 73 Years: US Presidents' Indian Tours*, Feb 21, 2020, στην ιστοσελίδα <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/7-in-73-years-us-presidents-indian-tours/dwight-d-eisenhower-december-9-14-1959/slideshow/74237881.cms>

The Economist, *Russia's War on Ukraine is Changing Europe*, Jun 7th, 2023, Paris. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.economist.com/europe/2023/06/07/russias-war-on-ukraine-is-changing-europe>

The Gilder Lehrman Institute of American History, *The Monroe Doctrine, 1823*, στην ιστοσελίδα <https://www.gilderlehrman.org/history-resources/spotlight-primary-source/monroe-doctrine-1823>

The Guardian, *Ukraine's Acting President Calls for Action against Pro-Russian Separatists*, 23 April 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/22/ukraine-acting-president-calls-relaunch-anti-terror-operation>

The Guardian, *Ukraine: Pro-Russia Separatists Set for Victory in Eastern Region Referendum*, 12 May 2014, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2014/may/11/eastern-ukraine-referendum-donetsk-luhansk>

The Guardian, *New Orthodox Church Gains Independence from Moscow*, 5 Jan 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/05/ukraine-new-orthodox-church-gains-independence-from-moscow>

The Guardian, *Families Reunite in Russia – Ukraine Prisoner Exchange*, 7 September 2019, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/07/long-awaited-russia-ukraine-prisoner-exchange-begins>

The Guardian, *Kremlin Defends Russian Military Build-up on Ukraine Border*, 9 April 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/09/kremlin-officials-say-russia-will-not-stand-aside-if-kyiv-launches-assault>

The Guardian, *Russia Issues List of Demands it Says must be Met to Lower Tensions in Europe*, 17 December 2021, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/russia-issues-list-demands-tensions-europe-ukraine-nato>

The Guardian, *US- Russia Talks over Ukraine 'Useful' but no Progress Made*, 10 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/us-news/2022/jan/10/ukraine-talks-us-russia-latest>

The Guardian, *US Puts 8.500 Troops on Heightened Alert Amid Fears over Ukraine*, 25 January 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/24/nato-reinforces-eastern-borders-as-ukraine-tensions-mount>

The Guardian, *Xi and Putin Urge NATO to Rule Out Expansion as Ukraine Tensions Rise*, 4 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/04/xi-jinping-meets-vladimir-putin-china-russia-tensions-grow-west>

The Guardian, *Macron Claims Putin Gave him Personal Assurances on Ukraine*, 8 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/08/macron-zelenskiy-ukraine-talks-moscow-denies-deal-to-de-escalate>

The Guardian, *Truss: Ukraine Could Face 'Worst-case Scenario' as Early as Next Week*, 19 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/live/2022/feb/19/russia-ukraine-news-crisis-latest-putin-biden-kyiv-russian-invasion?filterKeyEvents=true#liveblog-content>

The Guardian, *Satellite Images Show New Deployments of Russian Troops – as it Happened*, 21 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/live/2022/feb/20/ukraine-crisis-russia-plans-biggest-war-since-1945-says-johnson-zelenskiy-calls-for-sanctions-now-live?filterKeyEvents=true#liveblog-content>

The Guardian, *Ukraine President Vows to Defend Country as Russia Says Separatists 'Ask of Military Help'*, 24 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/23/ukraine-urges-its-citizens-to-leave-russia-immediately>

The Guardian, *Zelensky Calls for Martial Law in National Address*, 24 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.theguardian.com/world/live/2022/feb/23/ukraine-russia-news-crisis-latest-live-updates-putin-biden-europe-sanctions-russian-invasion-border-troops?filterKeyEvents=true&page=with:block-6217003d8f0841b05a45608f#block-6217003d8f0841b05a45608f>

The Hindu, *China Confirms Agreement to End Standoff in Eastern Ladakh*, October 22, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.thehindu.com/news/national/china-confirms-agreement-to-end-standoff-in-eastern-ladakh/article68782172.ece>

The Hindu, *BRICS Summit 2024 Highlights: PM Modi, President Xi Endorse Patrolling Agreement*, October 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.thehindu.com/news/international/brics-summit-2024-kazan-russia-modi-china-putin-xi-jinping-live-updates-october-23-2024/article68785550.ece>

The Korea Times, *Will Korean Firms Return to Russia?*, 21 February 2025, στην ιστοσελίδα https://www.koreatimes.co.kr/www/tech/2025/02/129_392729.html

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Foreign Minister Sergey Lavrov's Answers to Media Questions at a News Conference Following Talks on Security Guarantees with US Secretary of State Antony Blinken, Geneva, January 21, 2022*, στην ιστοσελίδα https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1795493/?TSPD_101_R0=08765fb817ab200058271f75cd426d8585cf471abc51f25d0273588d5b5e93121c86050b9faab3f908da37925214300001347968c4be1e68306f6b57ca9906d9930d92973f53207486d0bd8ff8128c1f2459cdb5640bf2b9be965eb0726050ef

The Moscow Times, *'Illogical and Unfair': Russian Firms Hunker Down Under Sanctions Threat*, 17 February 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.themoscowtimes.com/2022/02/16/illogical-and-unfair-russian-firms-hunker-down-under-sanctions-threat-a76397>

The New York Times, *Putin Accuses Ukraine of Plotting Terrorist Attacks in Crimea*, Aug 10, 2016, στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/2016/08/11/world/europe/putin-accuses-ukraine-of-plotting-terrorist-attacks-in-crimea.html>

The New York Times, *Inside Trump's Plan to 'Get' Greenland: Persuasion, Not Invasion*, April 10, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.nytimes.com/2025/04/10/us/politics/trump-greenland-denmark.html>

The People's Republic of China, Ministry of Foreign Affairs, *China and India*, στην ιστοσελίδα https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/gjhdq_665435/2675_665437/2711_663426/

The Shanghai Cooperation Organization, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsco.org>

The Shanghai Cooperation Organization, *Regular SCO Head of State Council Meeting*, 4 July 2023, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsco.org/20230704/Regular-SCO-Heads-of-State-Council-Meeting-948760.html>

The Shanghai Cooperation Organization, *Astana Declaration of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization*, 9 July 2024, στην ιστοσελίδα <https://eng.sectsco.org/20240709/1438929.html>

The University of Edinburgh, *The Vance Plan*, στην ιστοσελίδα <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/1173>

The Washington Post, *Trump Administration Approves Lethal Arms Sale in Ukraine*, December 20, 2017, στην ιστοσελίδα <https://www.washingtonpost.com/news/josh-rogin/wp/2017/12/20/trump-administration-approves-lethal-arms-sales-to-ukraine/>

Today in Energy, *China Dominates Global Trade of Battery Minerals*, May 21, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=65305>

Trading Economics, *Russia Industrial Production*, στην ιστοσελίδα <https://tradingeconomics.com/russia/industrial-production>

Trading Economics, *Turkey Industrial Production*, στην ιστοσελίδα <https://tradingeconomics.com/turkey/industrial-production>

UK Defense Journal, *Ukraine Uses Bayraktar TB2 Drone in Combat for First Time*, October 28, 2021, στην ιστοσελίδα <https://ukdefencejournal.org.uk/ukraine-uses-bayraktar-tb2-drone-in-combat-for-first-time/>

Ukraine Government Portal, *Association Agreement between the European Union and Ukraine*, στην ιστοσελίδα <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

United Nations, *UN Security Council Action on Crimea Blocked*, 15 March 2014, στην ιστοσελίδα <https://news.un.org/en/story/2014/03/464002-un-security-council-action-crimea-referendum-blocked>

United Nations, *General Assembly Adopts Resolution Calling Upon States not to Recognize Changes in Status of Crimea Region*, 27 March 2014, στην ιστοσελίδα <https://press.un.org/en/2014/ga11493.doc.htm>

United Nations, *Resolution 743 (1992)*, στην ιστοσελίδα <https://digitallibrary.un.org/record/137965>

United Nations, *UN Trusteeship Council Documentation*, στην ιστοσελίδα <https://research.un.org/en/docs/tc/territories>

United Nations, *World Fertility 2024*, UN DESA/POP/2024/TR/NO.11, New York, 2025, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2025_wfr_2024_final.pdf

University of Toronto, BRICS Information Centre, *Joint Statement of the BRIC Countries' Leaders*, Yekaterinburg, Russia, June 16, 2009, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/090616-leaders.html>

University of Toronto, BRICS Information Centre, *2nd BRIC Summit of Heads of State and Government: Joint Statement*, Brasília, April 15, 2010, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/100415-leaders.html>

University of Toronto, BRICS Information Centre, *Sanya Declaration*, Sanya, Hainan, China, April 14, 2011, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/110414-leaders.html>

University of Toronto, BRICS Information Centre, *Treaty of the Establishment of a BRICS Contingent Reserve Arrangement*, July 15, 2014, Fortaleza, Brazil, στην ιστοσελίδα <http://www.brics.utoronto.ca/docs/140715-treaty.html>

US Department of State, *Ukraine and Russia Sanctions*, στην ιστοσελίδα <https://2009-2017.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerrussia/>

U.S. Department of State Archive, *Treaty of Paris, 1783*, στην ιστοσελίδα <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/ar/14313.htm>

US Department of State, *Secretary Marco Rubio with Megyn Kelly of the Megyn Kelly Show, Interview*, Washington DC, January 30, 2025, στην ιστοσελίδα <https://www.state.gov/secretary-marco-rubio-with-megyn-kelly-of-the-megyn-kelly-show/>

Valdai Discussion Club, *Russia-India-China: Trilateral Cooperation and Prospects*, 14.05.2012, στην ιστοσελίδα https://valdaiclub.com/a/highlights/russia_india_china_trilateral_cooperation_and_prospects/

Visit Ukraine Today, *How Russia and Ukraine Divided The Black Sea Fleet and What it is Today for each Country*, 23 October 2023, στην ιστοσελίδα <https://visitukraine.today/blog/2788/how-russia-and-ukraine-divided-the-black-sea-fleet-and-what-it-is-today-for-each-country>

WILLEY Online Library, *The China Model: A Dialogue between Francis Fukuyama and Zhang Weiwei*, 16 November 2011, στην ιστοσελίδα <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-5842.2011.01287.x>

World Bank Blogs, *World Bank Country Classifications by Income Level for 2024 – 2025*, July 1, 2024, στην ιστοσελίδα <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/world-bank-country-classifications-by-income-level-for-2024-2025>

World Bank Group, στην ιστοσελίδα <https://databank.worldbank.org>

World Bank Group, *MENA Development Report, Eruptions of Popular Anger*, στην ιστοσελίδα <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/f96fe2d1-77af-5ac1-b9b3-9fc4458074ff/content>

World Bank Group, *China Overview*, Last Updated: April 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>

World Bank Group, *GDP Growth (annual %) – China*, στην ιστοσελίδα <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2023&locations=CN&start=1978&view=chart>

World Bank Group, *India, At a Glance*, Last Updated: Sep 16, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/india/overview>

World Bank Group, *The World Bank in Türkiye. Overview*, Oct 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1>

World Bank Group, *Islamic Republic of Iran*, Last Updated: Oct 20, 2022, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>

World Bank Group, *The World Bank in China. Overview*, Oct 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#1>

World Bank Group, *The World Bank in Türkiye*, Oct 23, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>

World Economic Forum, *The Future of Critical Raw Materials: How Ukraine Plays a Strategic Role in Global Supply Chains*, Jul 9, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.weforum.org/stories/2024/07/the-future-of-critical-raw-materials-how-ukraine-plays-a-strategic-role-in-global-supply-chains/>

World Economic Forum, *What's 'Bi-Globalization' and could this be the Near Future for Geo-economics and Global Trade?*, Dec 19, 2024, στην ιστοσελίδα <https://www.weforum.org/stories/2024/12/geoeconomic-biglobalization-global-trade/>

World Integrated Trade Solution, στην ιστοσελίδα <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>

YouTube, *CNN Presidential Debate: President Joe Biden and Former President Donald Trump*, 28 Ιουνίου 2024 (28:40/1:38:36) στην ιστοσελίδα <https://www.youtube.com/watch?v=-v-8wJkmwBY>

Газета.ру, *Лавров: признанием ПЦУ США продвигают раскол во всем православном мире*, 06 ноября 2019, στην ιστοσελίδα https://www.gazeta.ru/social/news/2019/11/06/n_13663970.shtml?updated

ISBN: 978-960-466-371-2